MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Arheologie
Istorie Antică

SERIE NOUĂ

Vol. II [XVII] nr. 1

Chișinău
2008

ISSN 1857-0240

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacţie

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacţie: dr. Aurel Zanoci
Redactor: Vlad Pohilă

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Gheorghe Cojocaru (Chişinău); dr. Victor Cojocaru (Iaşi); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiţă (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. Elena Ploşniţă (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Colegiului de redacţie al „Tyragetiei”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

© Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Ilie Borziac, Vasile Chirica
Paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean: aspecte culturogenetice şi cronostratigrafice (The Upper Paleolithic from the region between Carpathians and Dniester: cronostratigraphic and culturogenetic aspects) 9

Maja Kaşuba
Materiale ale culturii Şoldăneşti în bazinul Nistrului Mijlociu – observaţii preliminare (Materialien der Şoldăneşti-Kultur im Mitteldnestrgebiet – der vorläufige Überblick) 37

Ion Niculiţă, Aurel Zanoci, Tudor Arnăut
Construcţii de suprafaţă din siturile de la Saharna (Surface structures from the settlements near by Saharna village)..... 5

Valeriu Banaru
Cu privire la decorul vaselor cu figuri roşii din nordul şi nord-vestul Pontului Euxin (Zur Verzierung rotfiguriger Keramik aus dem Norden und Nordwesten des Pontos Euxeinos) 79

Ion Eremia
Naţiunea antică – origine, conţinut, semnificaţie (The ancient nation – origins, essence and its importance) 119

Gheorghe Postică
Spiritualitate medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean (The early medieval spirituality in the Prut-Nistru space) 131

Marius Alexianu, Olivier Weller, Robin Brigand, Roxana-Gabriela Curcă
Cercetări etnoarheologice asupra izvoarelor de apă sărată din Moldova Subcarpatică (Recherches ethnoarchéologiques sur les sources salées de la Moldavie précarpatique) 155

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Светлана И. Медяник
Растительность позднего палеолита Молдовы по палинологическим данным из археологических стоянок и гротов (Vegetation of the late palaeolithic in Moldova by palynological data from archaelogical sites and grottos) 179

Татьяна И. Демченко
К вопросу о круге памятников Единецкой культурной группы (Toward the definition of the Edinets archaeological group)..... 189

Ion Niculiţă, Andrei Nicic
Habitatul din prima epocă a fierului de la Saharna-Ţiglău. Consideraţii preliminare (Early Iron Age settlement of Saharna-Ţiglău. Preliminary research results)..... 205

Alexandru Levinschi
Consideraţii asupra necropolei getice de la Dănceni (Considerations regarding the Getian necropolis from Danceni)..... 233

Jerzy Hatłas
The tracian tumulus at Opalchenetz – 80 years later (Some remarks on the question of rich female tombs in ancient Thrace) (Tumulul tracic de la Opalchenetz – 80 de ani mai târziu (Unele observaţii cu privire la înmormântările bogate de femei în Thracia antică) 239

Natalia Mateevici, Evgeniya Redina
Colecţia de ştampile heracleote de la cetatea antică Košary, reg. Odesa, Ucraina (The collection of Heraclian stamps from the site of Košary, Odessa region, Ukraine) 245

Aurel Zanoci, Mihail Băţ
Investigaţiile arheologice la aşezarea traco-getică Saharna „La Şanţ" (campania 2007) (Archeological researches conducted in 2007 at the Thracian-Getian settlement of Saharna „La Şanţ") 253

Florea Costea, Lucica Savu, Angelica Bălos
Un fragment de coif roman descoperit în cetatea dacică de la Racoşul de Jos-*Piatra Detunată*, judeţul Braşov (Part of a Roman helmet discovered in the Dacian castle from Racoş-*Piatra Detunată*, Braşov county) 267

Alexander Falileyev
Two more (possibly) Celtic names from Roman Dacia (Încă două (posibile) nume celtice din Dacia Romană) 275

Roxana-Gabriela Curcă
Agnomina în inscripţiile greceşti de la Tomis (Les *agnomina* dans les inscriptions grecques de Tomi) 281

Marek Żyromski
The army as an important factor of social mobility in Roman Empire (Armata ca factor important în mobilitatea socială a Imperiului Roman) 287

Nelu Zugravu
O notă despre episcopul „scit" participant la Conciliul de la Nicaea (325) (Nota sul vescovo „scito" partecipante al concilio di Nicaea (325) 293

Natalia Chişcă
Sursele tipologiei iconografice creştine (Typology sources of Christian Iconography) 297

Екатерина Абызова, Светлана Рябцева
О находках предметов ременной и сумочной гарнитуры средневекового времени с городища Екимауцы в Молдове (Medieval belt and bag fitting finds from Echimauti site of ancient settlement) ... 311

Иван Г. Власенко
Поздние жилые комплексы раннесредневекового поселения Рудь (Late residential compounds of the early medieval settlement Rudi) 319

Ion Tentiuc, Valeriu Bubulici, Serghei Agulnicov
Cetatea medievală de pământ de la Giurgiuleşti. Consideraţii preliminare (The Giurgiuleşti earthen fortress. Preliminary research results) 339

Ana Boldureanu
Cronica descoperirilor monetare (II) (Numismatic chronicle (II) 353

Iulia Postică
Aspecte legislative privind protejarea patrimoniului arheologic în Republica Moldova (1945-2007) (Legislative aspects regarding the protection of the archaeological heritage in the Republic of Moldova (1945-2007) 361

Sergiu Musteaţă
Ocrotirea patrimoniului istoric în SUA (Preservation of the historic heritage in USA) 371

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Valentin Dergačev, Die äneolitischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. Prähistorische Bronzefunde Abteilung XX, Band 9. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2002, 251 pagini, 134 planşe. ISBN 3-515-07665-4 (*Nikolaus Boroffka*) 387

Piese arheologice din colecţiile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei într-o expoziţie din Republica Federală Germania. *Attila und die Hunnen – Begleitbuch zur Ausstellung* (Attila şi hunii – ghidul expoziţiei). Hrsg. vom Historischen Museum der Pfalz, Speyer. Konrad Theiss Verlag: Stuttgart, 2007. 388 p. + 470 imagini color. ISBN 978-3-8062-2114-5 (*Valeriu Banaru*) 393

Sergiu Musteaţă, *Populaţia spaţiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX*. Editura Pontos, Chişinău 2005, 189 p., rezumat în limba engleză, indice, 10 tabele, 7 diagrame, 4 hărţi, 78 planşe cu figuri, 12 foto, ISBN 9975-926-43-6 (*Ion Tentiuc*) 396

IV. In memoriam

In memoriam professoris Constantini Predae (*Tudor Arnăut*) 405

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 406

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia” 409

The following conditions for publishing in the „Tyragetia” journal 410

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 411

PALEOLITICUL SUPERIOR DIN SPAŢIUL CARPATO-NISTREAN: ASPECTE CULTUROGENETICE ŞI CRONOSTRATIGRAFICE

Ilie Borziac
Vasile Chirica

În etapa actuală de investigaţii ale problemelor paleoliticului superior din aria carpato-nistreană, inclusiv a celora legate de periodizarea culturală, cronologia relativă şi radiometrică, au fost obţinute unele rezultate importante, care pot fi considerate ca jaloane de referinţă în acest domeniu al cunoaşterii (Păunescu 1970; 1998; 1999; Brudiu 1974; Chirica 1989; Chirica, Borziac, Chetraru 1996; Noiret 2004; Borziac, Chirica, Văleanu 2006; Borziac, Chirica, David 2007; Кетрару, Григорьева, Коваленко 2007, etc.). Dar acest segment al investigaţiilor este necesar a fi mereu completat cu noi date, idei, concepţii, care apar atât în urma obţinerii noilor materiale arheologice, date factologice, noilor date, referitoare la cronologia, numită „exactă", dar şi a noilor ipoteze şi concepţii, privind procesul constituirii omului de tip fizic contemporan şi a culturii lui materiale, a evoluţiei acestei culturi în timp şi spaţiu. Propunem aici *o abordare de etapă* a problemelor apariţiei şi evoluţiei paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean, în cadrul căreia, ca suport sunt utilizate realizările pozitive anterioare, cât şi unele date, ipoteze, concepţii şi materiale, care implică noi dimensiuni gnoseologice acestei probleme. Abordarea problemei în cauză este acum necesară nu numai datorită multor realizări recente ale problemelor paleoliticului superior european (care necesită implicare teritorială), în general, despre ce vom menţiona în continuare, dar şi faptului că şi pentru zona studiată au fost obţinute noi date, inclusiv radiometrice, au fost publicate multe materiale, anterior inedite ori reflectate în literatura de specialitate sumar şi preliminar (Borziac, Chetraru 1995; Borziac, Chirica, Văleanu 2006; Chirica, Borziac 2006; Borziac, Chirica, David 2007; Otte, Chirica, Haesaerts 2007; Cârciumaru, Cosac, Niţu 2005; etc.). Paralel cu această particularitate a completării bazei de date, referitoare la problemă, au fost create unele periodizări culturale şi cronologice pentru regiunile limitrofe (amintim aici pe cea realizată pentru zona de stepă a Ucrainei, propusă de către I. Sapožnikov (Сапожников 2003; 2006), cu care pot fi racordate particularităţile periodizării propuse de noi. Mai este necesar a aminti încă o realizare foarte importantă, legată de elaborarea şi publicarea unei noi scheme cronostratigrafice, referitoare la evoluţia cadrului natural, depozitării consecutive a depunerilor cuaternarului tardiv şi a faciesurilor culturale ale paleoliticului superior din Europa Centrală, inclusiv din spaţiul carpato-nistrean (Haesaerts et al. 2003; 2004; Borziac, Haesaerts, Chirica 2005; Haesaerts 2007). În fond, această schemă complexă, la etapa contemporană permite de a etapiza, evident de suficient, majoritatea industriilor paleoliticului superior din arealul carpato-nistrean şi contribuie extrem de mult la ordonarea fenomenelor paleoclimatice şi paleoecologice din teritoriul amintit (Borziac, Chirica, Prepeliţa 2007, 7-34), periodizarea lui culturală şi cronologică. Or, unul din scopurile majore ale activităţii noastre constă anume în urmărirea albiei evoluţiei adecvate a celor mai vechi etape ale istoriei spaţiului amintit şi încadrarea lui cât mai eficace în procesul istoric general european şi mondial. Mai menţionăm evoluţia opiniilor conceptuale ale unor cercetători, care sub influenţa avalanşei de noi materiale şi date, sunt nevoiţi să-şi revadă poziţiile conceptuale anterioare (de exemplu, N.Anisjutkin, care s-a dezis de mult protejata „cultură musteriană Stinca" (Анисюткин 2005), opinii şi concepţii, care odată fiind dezgheţate dau posibilitate de a discuta în mod mai concret problemele vizate. De asemenea, în albia unor noi elaborări cronologice şi culturale este necesar a plasa şi multe noi ipoteze, concepţii şi realizări, referitoare la procesul de devenire a omului de tip fizic contemporan şi a proceselor de constituire şi evoluţie iniţială a culturilor din paleoliticul superior european, inclusiv şi din spaţiul carpato-nistrean, care a furnizat şi continuă să furnizeze importante materiale în domeniul amintit (Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Aceste

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 9-36.

noi concepţii, lansate şi susţinute ipotetic şi factologic de notorii specialişti în domeniu (Аникович 2005; Степанчук 2005, Анисютник 2005, etc.) şi susţinute principial de noi (Borziac 1980; 1994; Chirica, Borziac 2005; Borziac, Chirica, Văleanu 2006), ne permit (particularităţile fiind analizate în ansamblu) să prezentăm modestele noastre construcţii cronostratigrafice şi culturale de mai jos. Mai amintim în legătură cu tema propusă, publicarea integrală a datelor despre siturile paleoliticului superior dintre Carpaţi şi Prut (Păunescu 1998; 1999), a unor descoperiri importante din bazinul Niprului şi a publicaţiilor despre ele (Степанчук, Коен 2003) etc. Dar pentru a elucida mai complet atât procesul evoluţiei opiniilor, referitoare la periodizarea culturală şi cronologică a paleoliticului superior din spaţiul Carpato-Nistrean, precum şi modestele noastre opinii în acest domeniu[1], vom evoca aici unele tentative anterioare de periodizare şi sistematizare cultural-cronologică a proceselor şi fenomenelor ce ţin de etapele timpurii ale istoriei omului de tip fizic contemporan din spaţiul amintit.

Istoricul cercetării

Vom examina succint aceste concepţii, opiniile promotorilor lor, referitoare atât la aspectele generale, cât şi direct la acest teritoriu, precum şi ael specialiştilor, care nemijlocit au contribuit şi au realizat, expus ori au aderat la considerentele, referitoare la apariţia, evoluţia şi periodizarea cultural-cronologică a paleoliticului din spaţiul cuprins între Nistru şi Prut şi regiunile limitrofe. Prezentăm succint în continuare schemele şi elaborările unor cercetători în ordine cronologică şi examinate în cadrul a două compartimente - a zonei carpato-prutene şi a celei pruto-nistrene aparte, evidenţiind, pe măsura posibilităţii, particularităţile constructive, precum şi unele lacune (în opinia noastră).

Primul cercetător al paleoliticului din spaţiul carpato-nistrean, N. Moroşan, n-a elaborat vreo schemă principială a evoluţiei paleoliticului, inclusiv a celui superior, cunoscut până la limita anilor 1934-1935. În lucrările sale, incluse în studiul monografic, consacrat geologiei cuaternarului tardiv şi paleoliticului din Nord-Estul României, savantul a efectuat determinările cronologice şi culturale ale majorităţii staţiunilor paleolitice cunoscute de D-lui în zonă, racordându-le la anumite etape cronologice şi culturale, cunoscute la momentul respectiv pentru Europa Occidentală şi, în primul rând, pentru teritoriul Franţei (Moroşan 1938). În teoria evoluţiei paleoliticului european la etapa respectivă dominau concepţiile stadialiste, conform cărora toate formaţiunile culturale din epoca de piatră au trecut aceleaşi stadii consecutive de evoluţie, comune pentru zona populată de om, inclusiv, la etapa paleoliticului superior, stadii care au rămas reflectate în tehnica de percuţie, a tipologiei uneltelor din piatră şi os, a formelor şi pieselor de artă, podoabă, în spiritualitate, prin stadii care se schimbau consecutiv, şi care erau „obiectiv necesare" pentru întreaga zonă periglaciară. Astfel, pe teritoriul României, au fost identificate staţiuni, atribuite musterianului tip Levallois, paleoliticului superior de tip aurignacian, solutrean şi gravetian (Moroşan 1938). De asemenea aurignacianului i-au fost atribuite unele staţiuni şi în lucrările lui C. Ambrojevich (1927). Ulterior, C.S. Nicolaescu-Plopşor et al. (1969), în lucrarea în care au fost efectuate unele totalizări referitoare la studiul paleoliticului superior şi epipaleoliticului din zona Bicazului, au trasat o schemă de evoluţie a paleoliticului superior din România, constituită din faze consecutive de evoluţie a aurignacianului şi gravetianului. Paralel, au fost depistate urme ale „kostenkianului" şi staţiuni epipaleolitice, atribuite sviderianului, azilianului şi tardenoazianului. Către 1970, în istoriografia română de specialitate existau 4 faze de evoluţie a aurignacianului şi 5 faze de evoluţie consecutivă a gravetianului (Păunescu 1970). În lucrarea citată, care a avut o orientare specifică, dar şi în altele, apărute ulterior şi semnate de acelaşi autor, s-a renunţat la „Kostenkian" şi „Solutrean", iar fazele aurignacianului şi gravetianului au fost detalizate, inclusiv prin încadrarea majorităţii staţiunilor din paleoliticul superior în aceste *„două mari culturi"*. Ulterior, într-un şir de lucrări, dintre care mai importante – *Ripiceni-Izvor. Paleolitic şi mezolitic* (1993), *Paleoliticul şi mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpaţi şi Siret* (1998) şi *Paleoliticul şi mezoliticul Moldovei cuprins între Siret şi Prut* (1999),

A. Păunescu a definitivat concepţia sa despre evoluţia paleoliticului superior în zonă. În baza evoluţiei perpetue a tehnicii de percuţie (cu prezenţa,

[1] Istoriografia problemei este reflectată într-un şir de lucrări. Informaţii mai ample vezi: Borziac, Chirica, Văleanu 2006, 16-23.

la început, a elementelor Levallois în debitaj), şi a perfecţionării treptate a diferitelor tipuri de unelte de muncă, autorul reconstituie 5 etape consecutive de evoluţie a aurignacianului şi 7 etape la fel de consecutive de evoluţie a gravetianului. Organizând materialul litic, datele tehnico-tipologice ale industriilor, calculând unii indici tipologici, caracteristici pentru anumite grupe de unelte, autorul fundamentează (în concepţia sa) „etapele evolutive" ale paleoliticului superior din spaţiul carpato-prutean. Această evoluţie se bazează pe „dezvoltarea internă" a tipurilor de unelte, de la apariţia lor iniţială şi până la dispariţia ori schimbului lor cu altele. Tehnica de percuţie Levallois, evident prezentă în etapele timpurii ale aurignacianului, treptat este abandonată şi este înlocuită cu tehnica lamelară, care atinge apogeul evoluţiei şi perfecţiunii sale în „tardenoazian" (Păunescu 1970; 1998). Această concepţie, cu precizarea poziţiei unor staţiuni, inclusiv a celor noi descoperite, ori studiate personal de către cercetător, a fost urmată şi de către M. Brudiu (1974). Acest eminent cercetător a fundamentat construcţiile cultural-cronologice ale paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean cu noi importante descoperiri şi valorificări ştiinţifice ale unor situri pluristratigrafice, care au diversificat evident gama industriilor paleoliticului superior din zonă. Acum siturile Cotu-Miculinţi, Crasnaleuca-Stanişte, Măluşteni IV etc. se situează printre cele mai valoroase monumente paleolitice din spaţiul studiat de noi. În lucrarea citată a lui M. Brudiu au dispărut de acum, cum era şi firesc, determinările şi încadrările în „kostenkian" şi „solutrean". În continuare, autorul citat a lucrat în făgaşul acestor încadrări şi determinări, adăugând unele precizări, încadrări şi detalizări în legătură cu unele noi industrii din paleoliticul superior şi mezoliticului din spaţiul, cuprins între Prut şi Carpaţii Orientali, cu precădere din zona Prutului Inferior şi judeţului Botoşani (Brudiu 1980 a,b,c, 1987; 1999), inclusiv de la importantele staţiuni pluristratigrafice gravetiene de la Cernăleuca-Stanişte, Cotu-Miculinţi etc. Alt cercetător, M. Ciortescu-Bitiri, de asemenea a urmat schema periodizării cultural-cronologice a paleoliticului superior, lansată anterior de C.S. Nicolaescu-Plopşor şi al. (1966), susţinută şi fundamentată de către A. Păunescu, încadrând în diferite etape de evoluţie a aurignacianului şi gravetianului staţiunile şi industriile, studiate de către ea, atât din zona carpato-pruteană, cât şi din Ţara Oaşului (Bitiri 1974; 1987; 1989; Борзияк 1975). În continuare, notoriul paleobotanist şi arheolog M. Cârciumaru, în lucrarea referitoare la mediul ambiant şi evoluţia culturilor paleolitice din România, a efectuat o încercare de coroborare a datelor paleobotanice cu culturile (?) paleolitice din România, dar a urmat periodizării amintite anterior, considerând ca culturi mari din paleoliticul superior al României aurignacianul şi gravetianul (Cârciumaru 1980). O poziţie similară a fost susţinută de acest autor şi în lucrarea *Le Paléolithique en Roumanie* (1999), în alte studii (Cârciumaru 2003; Cărciumaru, Cosac, Niţu 2004), în care, de asemenea, au fost efectuate unele precizări, în special, referitoare la încadrarea cronologică şi stratigrafică a diferitelor situri în diverse etape de evoluţie a cadrului natural din Pleistocenul Superior. Începând cu anii 80 ai sec. XX, îşi desfăşoară activitatea încă un cercetător, care extrem de fructuos î-şi continuă activitatea în domeniul studiului Paleoliticului României – V. Chirica. Acest cercetător, în majoritatea lucrărilor sale, consacrate paleoliticului superior, de asemenea a încadrat industriile, studiate de el în aurignacian şi gravetian. Însă dacă în unele lucrări timpurii (Chirica 1982; 1987; 1889; etc.) el urma periodizării şi încadrărilor cultural-cronologice amintite, în alte lucrări mai recente distinge în aurignacian şi gravetian particularităţi locale spaţiului carpato-nistrean, i-ar în aceste mari diviziuni ale paleoliticului superior vede evoluţia locală a două mari tehnocomplexe ale paleoliticului superior european. De asemenea, el este adeptul concepţiei că în cadrul paleoliticului superior există culturi arheologice cu trăsături tehnico-tipologice specifice, culturi care au existat şi în cadrul tehnocomplexelor amintite (Кирика 1999). Dar mai reliefat aceste opinii sunt reflectate în lucrările noastre comune, consacrate paleoliticului din spaţiul cuprins între Nistru şi Tisa (Chirica, Borziac, Chetraru 1996; Chirica, Borziac 1995; 1996, 99-121; Chirica, Borziac 2005; Borziac, Chirica, Văleanu 2006; Borziac, Haesaerts, Chirica 2005, 5-65; Borziac, Chirica, David 2007; etc.). Fiind evident de receptibil, opiniile cercetătorului nominalizat au evoluat în dependenţă de noile date stratigrafice şi exacte, obţinute de către P. Haesaerts et al., precum şi de evoluţia opiniilor în domeniu, care sunt în pendulare şi aprobare ştiinţifică în Europa. Acest lucru s-a observat evident în lucrarea recentă, referitoare la paleoliticul de la Mitoc-Malul Galben (Otte, Chirica, Haesaerts 2007).Vom mai menţiona o particularitate

a istoriografiei paleoliticului superior din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Prut. Exista de mulţi ani o dualitate de păreri, referitoare la determinarea celor mai timpurii staţiuni ale paleoliticului superior din zonă (de altfel, şi de pe teritoriul României) poziţie, referitoare la „vechimea" mai mare a nivelurilor timpurii aurignaciene de la Ripiceni-Izvor ori a celor aurignaciene de la Mitoc-Malul Galben. Timpul şi datele obţinute în ultimii 10 ani au demonstrat viabilitatea opiniilor lui V. Chirica, care împreună cu P. Haesaerts au dovedit „vechimea" mai avansată a aurignacianului de la Mitoc-Malul Galben (Haesaerts 2007; Chirica 2007). În continuare, vom mai aborda o problemă legată de originea paleoliticului superior din zona amintită. A. Păunescu considera că prezenţa formelor bifaciale în complexele musterianului de la Ripiceni-Izvor este un argument considerabil în teza lansată de d-lui că aceleaşi forme, prezente în complexele aurignaciaene de la aceeaşi staţiune, precum şi în industria (problematică de la Mitoc-Malul Izvorului, divizată de către A. Păunescu incorect metodologic în trei compartimente diferite), poate fi considerată ca argument serios în determinarea genezei paleoliticului superior timpuriu de la această staţiune (şi din zonă) din musterianul local (Păunescu 1993; 1999). Opinia noastră (ca şi a lui V. Chirică) este diferită de cea expusă de către A. Păunescu.

Menţionăm că realizările cercetătorilor români în domeniul publicării, sistematizării şi determinării atribuţiei culturale şi cronologice (inclusiv al cronologiei radiometrice, Cârciumaru, Cosac, Niţu 2004-2005, 7-43), a paleoliticului din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Prut, i-ar mai recent, datorită lui V. Chirica, şi între Carpaţi şi Nistru, sunt extrem de importante şi utile. Evidenţiem cu această ocazie publicarea integrală a materialelor şi informaţiilor, referitoare la paleoliticul şi mezoliticul României, disponibile lui A. Păunescu până la limita anului 1993 (Păunescu 1998; 1999). Această realizare ştiinţifică reprezintă un model demn de urmat pentru alte ţări şi zone din Europa. Dar, în legătură şi cu aceste lucrări, ca şi anterior în alte publicaţii (Борзияк 1978; Борзияк, Григорьева, Кетрару 1981; Борзияк 1983, 33-64, Borziac, Chirica, Văleanu 2007; Borziac, Chirica, David 2007; etc.), vom expune unele păreri critice, referitoare la modelul de evoluţie a paleoliticului superior din spaţiul cuprins între Prut şi Tisa, în general, şi dintre Carpaţii Orientali şi Prut, în special. Ne vom referi la unele particularităţi ale istoriografiei româneşti, cu privire la apariţia, evoluţia şi încadrarea culturală a paleoliticului superior din spaţiul Carpato-Nistrean. Din start vom menţiona că nici în vre-o una din lucrările mai fundamentale, referitoare la paleoliticul dintre Carpaţi şi Prut, publicate de către fondatorii schemei vizate de evoluţie a paleoliticului superior amintite mai sus nu se evidenţiază *nici unitatea,* dar şi nici *originalitatea* paleoliticului superior din zonă în comparaţie cu paleoliticul superior din zonele limitrofe şi din Europa. În perioada interbelică se efectuau unele paralelizări ale industriilor paleoliticului superior local cu unele etape din Vest (cu precădere) şi Est. Dar nici în una din lucrări, consacrate paleoliticului superior, nu a fost pusă special problema *apariţiei* ori *genezei* lor. Această problemă doar tangenţial era abordată în legătură cu determinarea „vechimii" paleoliticului superior de la Ripiceni-Izvor şi Mitoc-Malul Galben. În lucrările consacrate paleoliticului şi mezoliticului din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Prut, A. Păunescu înclină spre determinarea locală a originii paleoliticului superior, dar detaliat n-a argumentat această poziţie a sa. Nici în perioada interbelică şi nici în cea postbelică nu au fost examinate problemele migraţiilor, interferenţelor culturale dintre diferite „faze" de evoluţie a aurignacianului şi gravetianului, ale fazelor lor locale cu altele din cadrul acestor „mari culturi" din paleoliticul superior. Opiniile noastre (Борзияк 1983) şi a lui S. Covalenco şi N. Chetraru (1999, 168) despre caracterul „migraţionist" al concepţiilor lui N. Moroşan (1938) erau la timpul respectiv mai mult condiţionate de caracterul tendenţios al istoriografiei sovietice decât de o analiză reală a situaţiei. De regulă se efectuau doar unele paralelizări, specifice pentru concepţia stadialistă de evoluţie a paleoliticului superior din zona periglaciară[2].

De asemenea, unităţile ierarhice structurale ale aurignacianului şi gravetianului, odată fiind determinate şi anunţate au fost mereu completate cu noi şi noi materiale, pe când definirea lor din punct de vedere tehnico-tipologic şi cronologic nu

[2] Nicidecum nu considerăm că stadialismul a fost o concepţie greşită ori „dăunătoare". Această concepţie a fost un fenomen teoretic obiectiv în cunoaşterea evoluţiei preistoriei şi a jucat un rol pozitiv în etapizarea şi organizarea loturilor de materiale din diferite etape de evoluţie a paleoliticului superior. Considerăm că legarea „stadialismului arheologic" cu cel al evoluţiei „formaţiunilor social-economice" a fost o eroare de ordin conceptual şi metodologic.

a fost efectuată de nimeni. Ca exemplu, nu este definit conţinutul topologic şi evoluţia în timp al „fazelor" aurignacianului şi gravetianului nu numai la nivelul ierarhic al tipului, dar şi a asociaţiilor de tipuri. Din tabelele, menite a limpezi situaţia abordată aici de noi şi publicate de către A. Păunescu (1998; 1999) nu reiese acest lucru. Un studiu atent al lor ne relevă o evoluţie perpetuă a unei etape evolutive în urma alteia, indiferent de mediul ambiant, tipul staţiunii, suprafeţele cercetate ale siturilor, sectoarele studiate ale siturilor, cadrul lor sezonier de existenţă etc. Compararea cu materialele din zonele limitrofe este doar la un grad de sincronizare aproximativă şi nu a suprapunerilor şi comparaţiilor detaliate. Se creează impresia unei evoluţii locale de la musterianul local de tip Ripiceni-Izvor, postmicochian, în opinia noastră (Chirica, Borziac 2005), şi până la tardenoazian. Ca excepţie de infiltrare alogenă este acceptată doar pentru complexele svideriene de la Scaune şi Bicaz-Chei (Păunescu 1999). Această situaţie, în opinia noastră nu este acceptabilă pentru integrarea ei în etapa actuală de evoluţie a teoriei şi opiniilor, referitoare la evoluţia paleoliticului superior în Europa. În ameliorarea şi, credem, elucidarea acestei situaţii constă unul din obiectivele mai principale ale acestei lucrări.

O altă evoluţie au avut opiniile şi elaborările, referitoare la apariţia şi dezvoltarea paleoliticului superior în spaţiul dintre Nistru şi Prut, al teritoriului aflat în sfera dominării concepţiilor şi realizărilor specialiştilor din estul Europei. Acest spaţiu, încorporat în perioada postbelică în sfera istoriografiei sovietice cu particularităţile ei specifice, atât de ordin pozitiv, cât şi negativ, mult timp a fost nu numai inaccesibil pentru cercetătorii din România şi din vestul Europei, dar şi ataşat în întregime la „procesul evoluţiei paleoliticului superior din Europa de Est" atât din punctul de vedere al încadrărilor cultural-cronologice, cât şi a concepţiilor „estice" de percepere al proceselor social-istorice din Preistorie.

În perioada postbelică, P.I. Boriskovski, care a abordat complex paleoliticul Ucrainei, inclusiv şi al spaţiului din zona Nistrului Mijlociu, a expus primele opinii referitoare la apariţia şi evoluţia paleoliticului superior din Valea Nistrului în conexiune cu paleoliticul de la Stânca-Ripiceni, Molodova I, alte staţiuni, cunoscute de el la limita anilor 1050-1951. În lucrarea fundamentală *Палеолит Украины*, publicată în anul 1953, acest eminent cercetător a elaborat prima periodizare rigidă a paleoliticului superior din Estul Europei, efectuată, în special, în baza stratigrafiei „exemplare" a staţiunii din grota Stânca Ripiceni. Toate staţiunile paleoliticului superior din Ucraina (inclusiv din valea Nistrului) au fost racordate cu cinci niveluri de locuire din grota Stânca Ripiceni şi astfel au fost evidenţiate cinci etape consecutive „stadiale" de evoluţie a paleoliticului superior din estul Europei (Борисковский 1953). Această construcţie a căpătat dezvoltare şi evidenţiere conceptuală în lucrarea autorului citat, publicată în 1957.

În ea se resping criticile lui A.N. Rogačev, referitoare la lucrarea din 1953 (Рогачёв 1956), precum şi cele mai voalate ale lui P.P. Efimenko, expuse în lucrarea din 1957, şi mai pe larg expuse în altă lucrare mai fundamentală (Ефименко 1958). P.I. Boriskovski a fundamentat cinci trepte de evoluţie a paleoliticului superior din valea Nistrului, dar ca şi anterior (Борисковский 1953, 149) nu considera că geneza lui poate fi depistată în musterianul local. Este important, că P.I. Boriskovski nu a impus schemei sale cronologice şi culturale un caracter „închis", fiind, posibil, convins că ea nu poate fi considerată ca finită. Ulterior, această schemă a fost preluată de către A.P. Černyš, care adăugat două noi „trepte" de evoluţie a paleoliticului superior, patru trepte de evoluţie a mezoliticului, cărora le-a conferit denumiri locale, corespunzătoare unor staţiuni mai importante din numărul celor studiate de el. Astfel au apărut treptele „Babin", „Molodova", „Oselivka" etc. Este important că A.P. Černyš, spre deosebire de P. Boriskovski , considera că paleoliticul superior local a generat din musterianul de tip Molodova I (levallois fără forme bifaciale, în concepţia noastră (Chirica, Borziac 1996), iar mezoliticul timpuriu din zona Nistrului Mijlociu a evoluat din paleoliticul superior local, graţie unei continui evoluţii zonale. După A.P. Černyš, dezvoltarea paleoliticului în Valea Nistrului a decurs după legităţi similare, care au contribuit şi la evoluţia paleoliticului din alte zone ale Europei, şi fiecare complex industrial local are destule similitudini tehnico-tipologice în alte zone ale Europei Periglaciare. Relaţiile dintre comunităţi se reduceau la cele de schimb ale unor materii prime şi materiale (Черныш 1973, 26). Mai menţionăm că „treptele" de evoluţie au fost individualizate de către A.P. Černyš în baza „lentei" evoluţii locale a unor realizări tehnologice şi tipologice locale, care unele erau schimbate de al-

tele. Aceste noţiuni conceptuale au fost susţinute cu vehemenţă şi în repetate rânduri de A.P. Černyš în mai multe studii monografice (1959; 1965; 1973; 1975; 1977; 1982; 1987).

N. Chetraru la etapa respectivă a menţionat că materialele unor staţiuni din paleoliticul superior al spaţiului cuprins între Nistru şi Prut au similitudini în materialele unor niveluri de locuire de la Molodova V (Кетрару 1969; 1973; Давид, Кетрару 1965), altele, precum ar fi nivelul inferior din grota Brânzeni I, pot fi divizate în culturi arheologice aparte (Кетрару 1970; 1973). Un important merit al lui N.Chetraru constă în determinarea iniţială a originalităţii industriei din nivelul inferior al grotei Brânzeni I, pe care a distanţat-o de complexele szeletiene din Europa Centrală, cu toate că n-a arătat elementele comune şi cele diferite dintre ele. De fapt, N. Chetraru n-a efectuat elaborări şi cercetări orientate în cronologia şi determinarea culturală a paleoliticului superior din zonă, dar în diferite publicaţii comune a optat pentru unele sau altele încadrări cronoculturale, ori s-a asociat cu coautorii săi (Григорьева, Кетрару 1985; Борзияк, Григорьева, Кетрару 1981; Кетрару, Григорьева, Коваленко 2007; Chirica, Borziac, Chetraru 1996; Borziac, Chetraru 1995; etc.). Un merit aparte îi revine acestui autor în reluarea postbelică a cercetărilor de teren orientate din spaţiul dintre Prut şi Nistru, în decursul cărora au fost cercetate şi preliminar publicate un şir de staţiuni importante, printre care Raşcov VII, Costeşti I, Bobuleşti VI, Gura Camencii IV, Ciuteleşti I, Brânzeni I şi Otaci I şi II. În continuare ne vom referi la unele elaborări mai recente.

S. Covalenco în teza de doctorat, precum şi în unele lucrări ulterioare, a întreprins unele tentative de elaborare a unor periodizări locale ale paleoliticului superior din zonă. Nesupunând criticii pozitive încercările anterioare de elaborare a unor periodizări, ci reducându-se doar la unele observaţii mărunte, a încercat să efectueze un aranjament tipologic al unor staţiuni din paleoliticul superior din Valea Nistrului (Covalenco 1995; Covalenco 1997; 1999; Covalenco, Chetraru 1999). Ne vom referi mai detaliat la elaborările acestui autor, care sunt expuse atât în lucrările citate, cât şi în monografia colectivă, consacrată staţiunii Raşcov VII, (Кетрару, Григорьева, Коваленко 2007), în care determinările cultural-cronologice şi încadrările de rigoare îi aparţin. În lucrarea, publicată în „Préhistoire Européenne", preluată, practic, în întregime în lucrarea din 1999 din „Stratum-Plus", autorul, în fond, corect a abordat şi desenat particularităţile industriilor siturilor paleoliticului superior din valea Nistrului, puse în discuţie. Este extrem de bine venită analiza tipologică „externă" a complexelor „culturii Nistrului Inferior" în care sunt corect (în opinia noastră) definite cultural staţiunile Climăuţi I, Zelenâi Hutor II şi Scoc, unite de noi ulterior în „aurignacianul timpuriu cu forme bifaciale" (Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Dar este incorectă, în opinia noastră, „completarea" rupturii dintre complexele de tip Climăuţi I şi Raşcov VII cu materialele staţiunii Climăuţi II (Chetraru, Covalenco 1999, 172-173). Sperăm, că această problemă a fost elucidată de noi suficient (Borziac, Chirica, David 2007). Şi ne pare importantă observaţia, expusă de autori, că diferenţele în tipologia complexelor amintite nu pot fi explicate prin evoluţia locală a industriilor, ci prin posibila pătrundere în zonă a purtătorilor tradiţiilor aurignaciene din Europa Centrală, despre ce noi am scris anterior (Borziac 2001). Dar considerăm că nu poate fi vorba de vreo legătură a pătrunderii purtătorilor industriilor de tip Climăuţi II cu mişcarea „purtătorilor culturilor din tehnocomplexul gravetian" despre care opinează autorii (Chetraru, Covalenco 1999, 175). Şi această pătrundere pe departe n-a fost „masivă", după cum se susţine de către autorii citaţi, care aduc ca argument industria staţiunii Sagaidac. Materialele litice, descoperite până în prezent la staţiunea Climăuţi II[3], sunt net diferite de cele anterioare din staţiunea Climăuţi I, şi de cele de la Raşcov VII[4], incluse de autori în cultura „epiaurignaciană" „Raşcov"[5] (Кетрару, Григорьева, Коваленко

[3] În anul 2000 la staţiunea Climăuţi II au fost depistate două noi niveluri de locuire, studiul cărora în continuare, posibil, va contribui esenţial la elucidarea problemelor paleoliticului superior timpuriu din valea Nistrului.

[4] Noi în continuare susţinem că la staţiunea Raşcov VIII au fost culese materiale, aparţinând mai multor nivelurile de locuire, despre ce deja am scris (Борзияк 1983, 34). Autorii monografiei citate despre staţiunea Raşcov VII nu au reacţionat la această opinie. Operând cu ele în monografia citată pun la îndoială nu numai rezultatele relatate de ei, dar şi inspiră posibilitatea de a pune la îndoială omogenitatea materialelor din staţiunea Raşcov VII, despre ce au scris deja unii specialişti notorii în domeniu (Демиденко, Нужный 2003-2004).

[5] Noi nu acceptăm diferite variaţii la temele „epi" (aurignacian, szeletian, gravetian etc.), precum şi noţiunile de atribuţie geografică „Gravetian Oriental", „Micochian Oriental" şi „Szeletian Oriental", care nu sunt definite conceptual, tipologic şi teritorial. Astfel, de fapt, se camuflează multe fenomene culturale aparte şi extrem de distanţate de cele eponime, cât şi incapacitatea unor autori de a rezolva problemele concrete ale evoluţiei locale a paleoliticului.

2007). În aceeaşi lucrare, autorii unesc în cadrul unei linii evolutive industrii din ambele complexe tehnologice din zonă – Aurignacian şi Gravetian, astfel că, staţiunile molodoviene (?), mult pătimitele industrii nedefinite de la Iorjniţa şi Cureşniţa (fără certă stratigrafie), Zamostie, Climăuţi II, Raşcov VIII, Calfa etc., se pomenesc ca unite între ele. Autorii nominalizaţi, de asemenea, includ în această „stranie linie evolutivă" şi niv. 14-17 de locuire de la staţiunea Cosăuţi (?). Astfel de niveluri de locuire la Cosăuţi nu există, ori autorii au hotărât să reenumere nivelurile de locuire de acolo, urmând, posibil, să efectueze acest lucru şi pentru alte staţiuni. Mai amintim că autorii (şi în mai multe lucrări – S.Covalenco) operează cu aşa termeni şi noţiuni paleogeografice şi paleoclimatice, ca Valdai, Ostaşcov etc., care nu sunt aplicabili pentru fenomenele glaciare din zonă Europei de Sud-Est. În definirea culturii „molodoviene tardive" autorii din nou operează la început cu elemente tipologice, care, în opinia lor, unesc industriile într-o cultură unitară, pe urmă aceleaşi elemente (de exemplu, patrulaterele alungite) servesc autorilor pentru a le departaja unele de altele. Nu este clar de ce lucrările extrem de importante ale lui P. Haesaerts, publicate până la 1999, şi altele, referitoare la Molodova V, Cosăuţi, Mitoc-Malul Galben (MG), lucrarea lui P. Noiret, referitoare la paleoliticul superior al zonei examinate (Noiret 2004), publicate până la apariţia monografiei despre Raşcov VII, n-au fost utilizate de autori nici într-un caz şi nici în altul. Nu suntem tentaţi a considera că autorii nu cunosc aceste lucrări. Dar nu considerăm că este corect de „descoperi" particularităţi ale paleoliticului local, deja anunţate în istoriografie. Astfel, numai o trecere în revistă a acestor lucrări care pretind, şi de fapt sunt minuţioase în amănunte, ne provoacă multe reflecţii şi nedumeriri privind fundamentarea lor istoriografică şi conceptuală. În general, nu este clar cărei concepţii de evoluţie a paleoliticului superior european îi urmează autorii. Şi dacă urmează uneia proprii, ar fi cazul să ne-o aducă la cunoştinţă.

Începând cu 1994, în procesul studiului paleoliticului superior din zona amintită s-a implicat cercetătorul de la Universitatea din Liège, Belgia, P. Noiret. El a finisat şi a susţinut teza pe această temă, utilizând pozitiv, practic, majoritatea surselor literare existente, referitoare la ea. Într-un articol de sinteză, elaborat în baza tezei de doctorat, autorul, utilizând metodologia şi concepţiile occidentale în domeniul paleoliticului superior, suficient de convingător a expus evoluţia paleoliticului superior din zonă (Noiret 2004), fără a propune vreo nouă concepţie de periodizare. El doar a utilizat eficient noile realizări, inclusiv, noile datări şi încadrări paleogeografice şi paleoclimatice, pentru a le încadra în concepţiile anterior expuse de alţi autori, inclusiv de către M. Otte, V. Chirica şi I. Borziac, urmând diviziunile cronostratigrafice, determinate anterior, inclusiv ale celor culturale, emise de noi. Astfel, au căpătat răspândire noţiunile de „situri de tranziţie", cultura Brânzeni, cultura Prut, cultura Molodova-Cosăuţi-Cotu-Miculinţi, cultura Raşcov, variantele culturale Climăuţi I etc. Menţionăm meticulozitatea şi atenţia, cu care P. Noiret a operat cu materialele şi termenii altor autori, redând studiului său un colorit strict academic, particularităţi demne de urmat şi pentru alţii. O lacună esenţială a lucrării lui P. Noiret constă în utilizarea selectivă a materialelor paleoliticului superior din zonă (siturilor), şi nu a tuturor materialelor cunoscute. Astfel, utilizând doar unele industrii a fost amplificat efectul „aplanării" particularităţilor locale ale industriilor şi amplificarea celor europene "caracteristice pentru aurignacian şi gravetian". La fel a procedat şi M. Otte în teza sa de doctorat (Otte 1981). Anume acest autor pentru prima dată a inclus materialele unor staţiuni ale Paleoliticului Superior din Europa de Est, inclusiv, din bazinul Nistrului Mijlociu în aria „Gravetianului Oriental". Continuitatea în alegerea temelor de studiu îi plasează pe colegii din Liège printre cercetătorii importanţi ai paleoliticului din zonă, printre savanţii, care au transparentat efectiv importanţa paleoliticului superior Carpato-Nistrean pentru Preistoria Europei (Otte 1981; Otte, Chirica 1993; Otte et al. 1995; 1996; 1997; Otte, Chirica, Haesaerts 2007). Acest interes, împreună cu alte eforturi în această direcţie, vin să integreze realizările locale în cadrul studiului Paleoliticului superior european.

Vom mai evoca opiniile unor cercetători din Petersburg, referitoare la apariţia şi evoluţia paleoliticului superior din zona carpato-nistreană, opinii, care, dacă nu întotdeauna au reprezentat un evident grad de originalitate, au fost receptibile la evoluţia cunoştinţelor, obţinute în baza materialelor factologice de diferite genuri din zonă. Aceste aprecieri, ca şi aprecierile menţionate ale cercetătorilor din Belgia, au contribuit esenţial la elucidarea unor probleme legate de paleoliticul

superior din zonă, sau fundamentarea lor pentru o arie ştiinţifică mai largă, care reprezenta şi reprezintă în continuare Europa de Est.

Eminentul paleolitician G. Grigor'ev în 1970 menţiona unele materiale din spaţiul carpato-nistrean, indicând că şi materialele de la Ciutuleşti I şi cele de la Raşcov VII sunt „evident" de tardive în cadrul Paleoliticului Superior Nistrean[6]. Materialele paleoliticului superior din valea Nistrului, cunoscute mai pe larg după lucrările lui A.P. Černyš (1959; 1965; etc.), au fost divizate convenţional de către G. Grigor'ev în „cultura molodoviană timpurie" (niv. 10-7 ale staţiunii Molodova V) şi „cultura molodoviană târzie" (niv. 6-1 ale aceleiaşi staţiuni), la care se aderau alte materiale, cunoscute până atunci (Григорьев 1970). Această tentativă de divizare a industriilor paleoliticului superior din cadrul celor de la staţiunea Molodova V a fost prima, când materialele din zonă au fost implicate în „divizarea culturală". G. Grigor'ev era atunci un consecvent adept al existenţei „culturilor" locale în paleoliticul superior, urmând ortodoxal poziţiile conceptuale ale lui A.N. Rogačev (1956). La această etapă, ca şi în continuare, acest cercetător recunoştea aurignacianul ca răspândire teritorială spre est doar până la Fogel'herd (Austria), pe când staţiunile de tip Kšepice-Kehnec erau considerate de el, ca şi de alţi cercetători, ca fiind de provenienţă locală, din Cehia (Григорьев 1968; 1972). În continuare, G.P. Grigor'ev mult şi fructuos a activat şi continuă să valorifice tematica culturilor din paleoliticul superior al Câmpiei est-europene şi corelaţia lor cu cele din Europa Centrală şi de Vest (Григорьев 1999; 2005).

G.V. Grigor'eva în unele lucrări (în special, în baza tipologiei uneltelor de muncă, şi mai corect, în funcţie de prezenţa unor categorii de piese relevante, precum ar fi, lamele şi lamelele *a bord abattu* şi a gratoarelor de forme înalte), a încercat să divizeze unele staţiuni din paleoliticul superior timpuriu al zonei în „staţiuni cu lamele *a bord abattu* şi gratoare înalte" şi „staţiuni cu racloare şi forme bifaciale" (Григорьева 1980). Această opinie mai conturat ori mai evoluat a fost expusă şi în alte lucrări ale autoarei (Григорьева 1989; Grigorieva 1996). Însă menţionăm că tentativele acestor cercetători nu aveau scopul de a crea sau elabora careva periodizări rigide şi multilateral documentate (inclusiv cu utilizarea stratigrafiei siturilor)[7], ci au fost expuse în legătură cu încadrarea cronostratigrafică şi culturală a unor materiale noi publicate, ori din unele rapoarte ştiinţifice, fără documentarea multilaterală necesară.

A.N. Rogačev şi M.V. Anikovich în lucrarea fundamentală „Поздний палеолит Русской Равнины и Крыма" din cadrul volumului „Археология СССР. Палеолит", publicată în 1984, au evocat intens şi valorificativ materialele din spaţiul cuprins între Prut şi Nistru, utilizând practic toate informaţiile, publicate până atunci la această temă. Au fost incluse în circuitul ştiinţific materialele de la Brânzeni I, Climăuţi I, Ciutuleşti, Costeşti, Corpaci, Corpaci-Mâs, Gordineşti etc. Au fost apreciate pozitiv realizările ştiinţifice ale lui N. Chetraru, G.Grigor'eva, unele modeste realizări ale noastre, expuse preliminar în teza de doctorat, care a fost susţinută la Petersburg şi care a fost cunoscută şi citată de autorii amintiţi. În continuare, în lucrarea autorilor nominalizaţi a căpătat o amplă fundamentare noţiunile de „ cultură" din paleoliticul superior şi concret, au fost conturate principalele culturi din această epocă din cadrul câmpiei Europei de Est, inclusiv şi culturile „molodoviene", care au fost concretizate prin emiterea „treptei" Babin şi fundamentarea diviziunilor temporale de evoluţie a culturilor din paleoliticul superior din Europa de Est. În concepţia autorilor acestei lucrări, fenomenele culturale în paleoliticul Europei de Est au decurs în cadrul a „patru limite temporale primordiale", dintre care primele două erau plasate în interstadiul „Mologo-Şexnin" (trecerea de la musterian la paleoliticul superior şi formarea culturilor principale) şi altele două, plasate temporal şi ecosinergetic în cadrul glaciaţiunii Valdai. În a doua etapă a avut loc în procesul de „înflorire" a culturilor apărute anterior şi în procesul lor de diversificare în etapa „adaptivă" la condiţiile climaterice din timpul etapei glaciare „Ostaşcovo" din Wurm III. În con-

[6] Acest cercetător n-a valorificat materialele din spaţiul carpato-nistrean, ci doar s-a referit „cu importanţă" la materialele de la Raşcov VII şi Ciutuleşti, pe care le-a încadrat în Alleröd (?), fapt ce demonstra la acea etapă o evidentă neglijenţă. În acelaşi timp, considera ca rezolvate problemele cronostratigrafiei paleoliticului din zona Kostenki, care, după cum se vede, chiar după 120 ani de studiu, rămân extrem de departe de a fi pe deplin elucidate (Аникович 2006).

[7] Unica lucrare a autorului citat, unde sunt prezente tentative de argumentare stratigrafică a vârstei diferite a nivelului mai reprezentativ de la Corpaci-Mâs, staţiune publicată de noi, vis-a-vis de nivelul inferior de la staţiunea Corpaci (Григорьева 1989, 195-2001) conţine incorectitudini în determinarea solului fosil de la staţiunea Corpaci-Mâs, particularitate care a determinat autorul să aprecieze incorect vârsta industriei sitului nominalizat.

tinuare, M.V. Anicovich a fost extrem de receptiv şi atent la evoluţia procesului de cercetare şi valorificare ştiinţifică a realizărilor din domeniul paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean. În mai multe lucrări el a susţinut şi dezvoltat opiniile noastre în domeniul studiului paleoliticului din zonă, a emis multe noi opinii şi ipoteze, care au ridicat problemele locale la un nivel european. Deosebit de fructuoase sunt realizările acestui specialist în domeniul elucidării etapelor iniţiale de evoluţie a paleoliticului superior, a „tranziţiei" de la musterian la paleoliticul superior şi a caracterului conceptual şi tehnico-tipologic al celor mai timpurii diviziuni ale paleoliticului superior din Câmpia Europei de Est, inclusiv din spaţiul carpato-nistrean (Аникович 1987; 1992; 1994; 1997; 1998; 1998a; 2003; 2004; 2005; 2006; Anicovich 1992; 1998; 2005; etc.). Examinarea tuturor elaborărilor din domeniul periodizării culturale a paleoliticului superior din Europa de Est ale acestui autor merită o reluare aparte. Aici doar vom menţiona că poziţiile conceptuale ale noastre coincid în mare măsură cu ale lui M. Anikovich, deseori sunt urmate de noi, cu toate că poziţiile acestui cercetător sunt mereu „în perpetua" evoluţie şi el, fiind în căutare, deseori lansează opinii şi sugerări, care suferă de numeroase schimbări, metamorfoze, mereu sunt condiţionate de noile descoperiri, uneori încă nefundamentate, idei, încă necompletate şi argumentate cu materiale corespunzătoare. Aceste particularităţi reduc esenţial din valoarea realizărilor lui concrete.

Au mai contribuit la organizarea cultural-cronologică a materialelor paleoliticului superior şi epipaleoliticului din zona de sud a văii Nistrului cercetătorii din Odesa – V.N. Stanko şi I.V. Sapožnikov. V.N. Stanco iniţial a construit o linie consecutivă de evoluţie a paleoliticului superior local cu mezoliticul din stepele nord-pontice (1982), construcţie, care ulterior a fost revăzută şi completată mai mult în compartimentul referitor la paleoliticul superior (Станко, Григорьева, Швайко 1989). Ambele tentative mai accentuate, cel puţin ca intenţie, sunt acum evident depăşite. Cercetătorul I. Sapožnikov relativ recent a lansat o nouă şi mult mai argumentată schemă a periodizării paleoliticului superior din sudul campiei Europene de Est, în care sunt utilizate cele mai noi realizări în domeniu, atât din zona nord-pontică, cât şi din zonele limitrofe, amplasând astfel realizările anterioare în compartimentul istoriografiei (Сапожников 2003; 2006). Această schemă ne pare reuşită şi o vom readuce la momentul oportun, pentru o experienţă de coroborare, cu cea propusă de noi în continuare.

Am contribuit modest şi noi, pe măsura posibilităţilor, la ordonarea unor materiale, fundamentarea unor idei şi concepţii, privind periodizarea culturală şi cronologică, privind paleoliticul superior din spaţiul luat în consideraţie şi din zone mai largi din Europa Centrală şi de Sud-Est (1978; 1985, 33-64; 1987a, 5-11; 1987б, 26-38; 2003, 123-130; Borziac 2000, 5-8; 2003, 3-12; 2004, 50-54; Amirchanov, Anicovich, Borziac 1985, 79-89; Борзияк, Григорьева, Кетрару 1981; Chirica, Borziac, Chetraru 1996; Chirica, Borziac 2006; Borziac, Chirica 2005; Borziac, Levitki 2003; Borziac, Chirica, Văleanu 2006; Borziac, Chirica, David 2007 etc.). În prezenta lucrare concretizăm şi unificăm, completăm periodizarea culturală şi cronologică a paleoliticuluidin spaţiul cuprins între Carpaţii Orientali şi Nistru, detaliat publicată şi, în măsura posibilităţilor, argumentată în lucrările monografice, publicate în 1996, 2005, 2006 şi 2007, dar nu înainte de concretizarea unor poziţii metodice şi conceptuale ale noastre.

Concretizarea unor noţiuni şi concepte

Elaborarea periodizării cultural-cronologice a paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean, ca şi pentru alte zone ale răspândirii timpurii ale omului de tip fizic contemporan, necesită utilizarea, acceptarea şi determinarea unor concepte, idei şi ipoteze, cu care autorul operează în procesul desfăşurării elaborative, şi care sunt acceptate de el atât ca instrument de lucru, cât şi în calitate de bază conceptuală, suport al lucrării. Vom concretiza unele dintre ele.

Autorul este adeptul şi susţine conceptul conform căruia omul de tip fizic contemporan a apărut cu circa 100-90 mii ani în urmă în afara continentului european şi a valorificat zonele de sud ale continentului prin pătrunderea dinspre sud-vest (Gibraltar) şi sud-est (Bosfor şi Dardanele) cu circa 60-50 mii ani în urmă (Garrod 1955; Bordes 1956; Harrold 1989; Wolpoff 1989; Smith 1984; Аникович 1999, 2-83; Вишняцкий 1999, 2-45; Borziac 2005; Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Unul din vectorii de valorificare iniţială a teritoriului Europei, locuite la momentul respectiv de comunităţile tardive ale neandertalienilor a fost direcţia, care întretăia şi zona studiată de noi.

Ca zonă de studiu este determinat spaţiul cuprins între Nistru (cursul mediu şi de jos al râului), Dunărea de Jos şi zona premontană a Carpaţilor Orientali. Această zonă se consideră ca o regiune distinctivă din punct geomorfologic şi geografic, diferită de zona Carpaţilor, spre Vest, stepele nord-pontice, spre Est şi Podişul Volâno-Podolean spre Nord. Zona reprezintă un teritoriu colinar, văluros, întretăiat de trei răuri mai mari – Nistru, Prut şi Siret şi afluenţii lor. Zona corespunde cu aproximativul teritoriu din perioada de înflorire a statului medieval Ţara Moldovei şi din punct de vedere geografic are, aproximativ, următoarele coordonate geografice: *27 º 06' 17"* şi *30º 16' 38"* longitudine estică şi *45º 20' 24"* şi *48º 28' 30* latitudine nordică. Din punct de vedere arheologic, zona este considerată de mai mulţi cercetători (Dergacev 1992, 26-31; Brudiu 1999) ca zonă de contact între comunităţile umane preistorice şi civilizaţiile antice din Europa Centrală, Balcani şi Europa de Est. Particularităţile fizico-geografice, paleogeografice şi paleoecologice permit a considera zona drept *teritoriu distinct,* pentru cercetarea particularităţilor de apariţie şi evoluţie a comunităţilor umane din paleoliticul superior. Zona se mai reprezintă ca un spaţiu geografic cu cea mai densă populaţie din Europa în preistorie, inclusiv în epoca paleolitică (Борисковский 1953; Кетрару 1973; Черныш 1973; Brudiu 1974; Păunescu 1998; 1999).

Noi, ca şi alţi cercetători (Desbrosse, Kozlowski 1988; Smith 1994; Harrold 1989; Wolpoff 1989, Borziac 1980, etc.), acceptăm posibilitatea existenţei la etapa finală a musterianului şi cea timpurie de pătrundere a paleoliticului superior în spaţiul carpato-nistrean şi în Europa, în unele zone, a diferitelor interferenţe de diferite ordine, localizare şi intensitate reciprocă între „aborigenii neandertalieni şi „veneticii" de tip fizic contemporan. Dar, în lipsa mostrelor antropologice (sau a celor existente extrem de sumare şi nereprezentative, în special de dinţi izolaţi), este insuficient şi incorect de a axa interferenţele posibile numai (şi cu precădere) în sfera relaţiilor antropice. Şi, în acest caz, similar ca şi alţi cercetători operăm cu complexele arheologice, şi mai corect, cu industriile litice, în pofida capacităţii lor incomplete de a reflecta procesele de interferenţe şi constituire ale noilor culturi de tip nou. În zona noastră astfel de surse sunt foarte multe, variate şi noi considerăm, că ele ne pot servi nu numai a aborda problemele vizate, dar în multe privinţe de a şi le rezolva pozitiv. Ele permit, când le abordăm pe cele mai timpurii, a diferenţia trei modalităţi de interpretare a lor, privind influenţa omului de tip fizic contemporan: industrii *simbiotice*[8], ori de tranziţie, cum le consideram noi anterior (Borziac 1980; Amirchanov, Anicovich, Borziac 1995; Borziac, Chirica, Văleanu 2006; Chirica, Borziac, Chetraru 1996; etc.), care pot fi şi vechi, şi mai recente în cadrul paleoliticului superior timpuriu; industrii *„preaurignaciene*" ori aurignaciene în proces obiectiv de formare; industrii *aurignaciene tipice timpurii*, fără elemente musteriene (apărute fără elemente genetice arhaice). Unii specialişti admit posibilitatea că unele colective umane musteriene din Europa, în anumite zone, au atins faza evolutivă de transformare a industriilor litice în cele de tipul celor din paleoliticul superior, în altele s-au „conservat" şi temporal au evoluat cu cele de tipul paleoliticului superior (Debrosse, Kozlowski 1988; Harrold 1989, 680-712). O.Soffer admite constituirea în perioada cuprinsă între circa 55-30 mii ani BP a unor zone specifice geografice, unde neandertalienii aveau „refugiu" în cadrul unor zone cu mediu ambiant prielnic lor (*landscaft* împădurit) „prielnic neandertalienilor" şi „antipatic" „veneticilor" de tip fizic contemporan. Ea consideră că unele culturi musteriene în „zonele de refugiu" ecologic au supravеţuit până la circa 26-25 mii ani BP (Соффер 2000, 236-244). Într-adevăr, această particularitate, reflectată în industriile litice, posibil este relativ aplicabilă teoretic şi pentru zona Carpaţilor de Sud, unde au fost determinate industrii musteriene tardive (Cârciumaru 1999; Cârciumaru, Cosac, Niţu 2004). Astfel consideram şi noi, când diferenţiam industrii de tranziţie de la musterian la paleoliticul superior (Борзияк 1980; Amirchanov, Anicovich, Borziac 1995; Borziac, 1982; Chirica, Borziac 2005). Vectorul concepţiei de existenţă a interferenţelor de diferite tipuri dintre neandertalieni şi omul de tip fizic contemporan, inclusiv în domeniul **„melangului interferenţiar"** al industriilor litice, revine la ideile noastre anterioare (acum aceste industrii sunt numite cu un termen mai modern- *simbiotice*), despre care s-a uitat relativ şi nu se aminteşte în literatură (Аникович 2005). Noi, în aşteptarea unor noi materiale, date antropologice şi arheologice, nu ne-am dezis complet de această ipoteză. Admitem existenţa posibilelor interferenţe de

[8] Industrii „melangate" ori industrii „ simbiotice" le considerăm pe cele la apariţia cărora au participat factori umani ori tradiţii musteriene şi tipice pentru paleoliticul superior.

diferite tipuri dintre aceste categorii de industrii (ca extrapolare, fără îndoială, a complicatelor şi diverselor relaţii interetnice, acceptabile pentru această epocă preistorică), fapt care extrem de mult afectează procesul de delimitare a lor. Mai considerăm că, practic, nu se poate *de delimitat o zonă concretă*, unde putea să apară şi să evolueze până la anumite „standade tipologice" o cultură, ori o industrie din paleoliticul superior timpurie, luată aparte. Ele apăreau şi se consolidau *„din mers",* deoarece colectivele umane erau în continuă pendulare şi doar în rare cazuri ocupau o zonă concretă pentru un timp mai îndelungat. Chiar şi în condiţiile acceptării unor pendulaţii ciclice de durată lungă într-o zonă largă, dar geografic delimitată, caracteristicile culturii, tipologia industriilor se modifică esenţial în dependenţă de sezon, obiectul principal al vânătorii, material primă utilizată etc. Dar considerăm, totodată, că multe colective umane, inclusiv şi din fazele iniţiale de evoluţie a paleoliticului superior migrau pe circuite „închise", ciclice, sezoniere, condiţionate de evoluţia în timp şi spaţiu ciclică ori sezonieră a animalelor, care serveau ca obiect frecvent (ori tradiţional) de vânătoare. Şi în acest caz locul originii, constituirii ori dispariţiei unor industrii nu poate fi cu certitudine determinat.

Noi considerăm că evoluţia paleoliticului superior din zona Carpato-Nistreană a avut loc în cadrul a două complexe tehnologice principale – a *aurignacianului* şi a *gravetianului*. Unii specialişti mai definesc complexul tehnologic „szeletian" (Аникович 2003, 16), dar noi considerăm că industriile incluse în el sunt foarte diferite, atât teritorial (Crimeea, Donul Mijlociu, zona Carpato-Nistreană şi Europa Centrală), cât şi cronologic (în limitele cunoscute după datele exacte – între circa 45 şi 25 mii ani BP), şi tipologic (cu elemente arhaice sigure musteriene, cu diferite particularităţi locale, arhaice, şi altele – aurignaciene şi gravetiene). Aceste industrii „de tranziţie", acum se mai numesc „*simbiotice*".

Tehnocomplexul aurignacian este legat prin origine, zonă de constituire, de teritoriul Orientului Apropiat (Garrod 1955; Bordes 1958; Bar-Yosef 1989, 560-610; 1996; Sardel, Ronen 2002; Сардель, Ронен, Бойеда 2000). De acolo aurignacianul s-a răspândit spre sud-vest (Africa de Nord), de unde, conform unor consideraţii recente la limita de circa 45-43 mii ani în urmă a pătruns pe Peninsula Iberică. (Zilhro, D'Errico 1999, 1-68). Altă direcţie de răspândire a lui a constituit vectorul nord-vestic, spre Peninsula Balcanică, unde de asemenea aurignacienii au fost semnalaţi în grotele Baco-Kyro şi Temnata, destul de timpuriu şi staţiunile lor sunt apreciate cu vârsta de peste 45 mii ani. Noi presupunem că pătrunderea omului de tip fizic contemporan în Europa a fost şi mai timpurie, despre ce vom opina în continuare.

Pentru tehnocomplexul aurignacian este caracteristică tehnica proto- şi cvasiprismatică de percuţie, uneltele de muncă sunt confecţionate din aşchii şi lame relativ masive. În inventarul litic sunt prezente asociaţii de gratoare de forme înalte, burine diedre, poliedre şi carenate, lame şi racloare retuşate „agresiv"[9], semiabrupt, prin intermediul aşa-zisei retuşări „în solz, semiabrupte aurignaciene". Timpuriu apar lamele şi lamelele retuşate semiabrupt neagresiv, ce au căpătat denumiri specifice (de exemplu, Dufur). Ca forme relevante sunt considerate vârfurile de lance şi darde din os şi fildeş, cu baza disecată (Europa de Vest) şi de tip „Mladeci" (Europa Centrală şi spaţiul Carpato-Nistrean). Reprezentările spirituale, atât în arta mobilă, cât şi în cea parietală, apar undeva cu 29-28 mii ani în urmă.

Noi considerăm că migraţia din Orientul Apropiat în direcţiile menţionate a avut loc sub forma unor „valuri" relativ mari şi repetate de populaţie. Aceste migraţii au fost condiţionate de evoluţiile etnodemografice şi ale cadrului natural, şi, desigur, puteau să se producă şi sub forma unor infiltrări lente. Procesul migraţiei, desenat de noi, este susţinut şi de alţi cercetători (Аникович 1999; Вишняцкий 1999; Desbrosse, Kozlowski 1988; Harrold 1989). Se mai consideră că în zonele geografice unde nu erau dislocate comunităţi ale neandertalienilor, foarte timpuriu apar industrii cu caracteristici tipice pentru paleoliticul superior (zona medie a cursului Donului, bazinul mediu şi superior al Volgăi, Altaiul Montan), (Аникович 2007), iar acolo, unde acestea tradiţional locuiau anterior apariţiei omului de tip fizic contemporan, au apărut (în urma interferenţelor amintite), industrii „de tranziţie" (Борзияк 1980; Чабай 2004; Амирханов, Аникович, Борзияк 1981; Amirchanov, Anicovich, Borziac 1985; Desbrosse, Kozlowski 1988; Smith 1994; Volpoff 1989), ori

[9] Ca retuşare „agresivă" se consideră acea, prin intermediul căreia se înlătură pentru modificare şi acomodare o parte a laturilor semifabricatelor.

„simbiotice" (Коен, Степанчук 2000; Степанчук 2005; Аникович 2007).

Aurignacianul şi Gravetianul au evoluat sub forma unor *culturi şi variante de culturi* arheologice înrudite (fiind abandonate, posibil de rase umane diferite), care pot fi determinate atât după prezenţa unor tipuri relevante, cât şi după prezenţa unor asociaţii şi grupe tipice de piese cu prelucrare secundară, atât din piatră, cât şi din materiale animale dure. Mai puţin diagnostice, dar la fel de importante pentru determinarea ori evidenţierea unei culturi sunt particularităţile specifice din domeniul artei, construcţiei locuinţelor, modului de amplasare a staţiunilor etc. Multe culturi sunt determinate după unele tipuri ori grupuri de tipuri relevante, care sunt specifice numai lor.

Există numeroase şi diverse determinări ale noţiunii „cultura arheologică", inclusiv şi pentru epoca paleoliticului superior. Noi ne conformăm următorului ei conţinut în aplicare, referitor la diviziunile astfel definite pentru paleoliticul superior: „*Cultura arheologică este o* ***sumă de tradiţii, metode şi procedee****, produse , păstrate şi utilizate din generaţie în generaţie de anumite grupări sociale umane în anumite condiţii istorico-ecologice. Ele şi-au găsit reflectare în complexele culturii materiale şi spirituale, care sunt reprezentate de către sursele arheologice. Acestea, fiind multilateral analizate, devin realităţi distinctive****, care prin coeziunile lor interne reflectă unitatea unor formaţiuni socioumane din trecut"* (Аникович 2003, 15)[10]. Culturile arheologice din paleolitic (de altfel, ca şi din alte perioade, segmente temporale ale arheologiei), în opinia noastră, pot fi multidimensionale şi fragmentare, dar nu există complexe ori compaunde arheologice „în afara" culturilor. Specificul ultimelor constă în lipsa *concretă* a caracteristicilor culturii ca reflectare a fragmentaţiei datelor şi informaţiilor, ori incapacitatea cercetătorului de a le defini. În acest caz, determinăm faciesuri ori variante ale unor culturi, ori apartenenţa complexelor în general, la unul din complexele tehnologice determinate. Dar fiind conştiincioşi că studiul acestor îndepărtate segmente ale istoriei sunt abia la primele etape de concretizare, că vor urma noi descoperiri importante în domeniul paleoliticului superior, inclusiv în domeniul apariţiei şi constituirii omului de tip fizic contemporan, nu este exclusă determinarea unor noi complexe tehnologice, a unor noi culturi şi variante ale lor, evenimente ştiinţifice, care pot avea loc şi în zona carpato-nistreană.

[10] Completările şi specificările ne aparţin.

Schema cultural-cronologică de evoluţie a paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean

În etapa actuală de studiu, noi definim următoarea consecutivitate cronostratigrafică şi culturală a evoluţiei paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean[11].

Perioada *precomplexială*, de apariţie, constituire a formaţiunilor cultural-cronologice este, în opinia noastră, reprezentată de *Preaurignacian* şi *Pregravetian*[12] .

Preaurignacianul (Aurignacianul O) cronostratigrafic este legat de partea mediană a Pleniglacialului II vurmian (circa -50.000-33.000 BP, Haezaerts et al. 2003, 183). Arheologic este reprezentat de industriile aşa- zisei „Culturi musteriene Stânca", atribuită de către N. Anisjutkin anterior musterianului (Анисюткин 2003), iar recent „căii szeletiene de evoluţie" ori Szeletianului (Анисюткин 2005). Industriile principale[13] – Iarova I, Osâpca, Stânca I (niv. inf.), Şipot I şi II, Stănca IV, Stânca I (niv. sup.), Mamaiasat, Peninsula etc. Localizarea – Nistrul Mijlociu (inclusiv Răutul Mijlociu), Dobrogea. Cronologia posibilă de evoluţie, conform estimărilor lui N. Anisjutkin – circa 80-40 mii ani în urmă (stadiile izotopice 5d, c, b, a, 4, 3 – Amersfoort-Hengello, inclusiv) (Анисюткин 2001, 151-152[14]; Borziac, Haesaerts, Chirica 2005). Cu părere de rău, stratigrafia acestui „preaurignacian" încă nu este argumentată satisfăcător[15], fapt care influen-

[11] Argumentarea mai complexă, inclusiv tehnico-tipologică şi materialul ilustrativ, referitor la diviziunile paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean sunt publicate recent (Borziac, Chirica, Văleanu 2006).

[12] Aceşti termeni sunt preliminari şi denumirea diviziunilor va fi posibil de concretizat după căpătarea unor date suplimentare la compartimentele cronologie şi stratigrafie. Nu vom comenta aici datele radiometrice. Pentru comentarii vezi: Borziac, Chirica, Văleanu 2006.

[13] Consecutivitatea prezentării – în conformitate cu alinierea lor cronologică, efectuată de către N. Anisjutkin (2003).

[14] Aici, şi în continuare vezi schema cronostratigrafică interregională al Europei Centrale, fig.1.

[15] În lucrările noastre, referitoare la „preaurignacian" (Wanli, Borziac 2001; Борзияк 2003,123-129), am menţionat şubrezenia argumentării stratigrafiei nivelelor de locuire, incluse în cultura Stânca. Pornind de la aceasta, N. Anisjutkin, care consideră că ele au o argumentare suficientă în acest sens, din start „a renunţat la o discuţie cu noi privind problema preaurignacianului", dar a şi ignorat alte argumente ale noastre, care au fost readuse (fără menţiune), în lucrarea sa din 2005, citată mai sus.

ţează negativ asupra evidenţierii lui cronostratigrafice mai exacte. Posibil, acest preaurignacian a avut interferenţe locale cu postmicochianul de tip Ripiceni-Izvor, posibilitate menţionată de noi anterior (Borziac 2003) şi observată de N. Anisjutkin ulterior (Анисюткин 2005, 154). Preaurignacianul de tip Stânca în continuare a evoluat în *Aurignacianul timpuriu cu forme bifaciale*. Cu această poziţie a noastră, expusă încă în 1980 şi 1981 (Борзияк 1980, 59-67; 1981, 3-24), sunt de acord majoritatea cercetătorilor, care au abordat tema constituirii paleoliticului superior în Europa de Sud-Est (Рогачев, Аникович 1984, 172; Аникович 1994, 144-157; 1997, 143-155; 2000, 11-30; 2003, 15-29; Станко 1982; Станко, Григорьева, Швайко 1989; Сапожников 1994; 2003; Анисюткин 2001; 2003; 2005; Covalenco 1987; Кетрару, Коваленко 1999; Кетрару, Григорьева, Коваленко 2007). De date radiometrice pentru Preaurignacian nu dispunem. Preaurignacianul mai este evidenţiat la Villendorf II, niv. 11-10 (Otte 1989). În zona de stepă a Ucrainei I. Sapožnikov nu defineşte staţiuni de acest tip.

Cultura de tranziţie Brânzeni. A fost nominalizată după industria nivelul inferior (III) din grota Brânzeni I în trei lucrări ale lui N. Chetraru (1970; 1973; 1974), fără a fi argumentată teritorial, tipologic şi cronologic. Situl, fiind situat în grotă, nu poate fi corelat cu certitudine cu depunerile de sub aer liber. Era considerată *ca timpurie în cadrul paleoliticului superior local* şi tot o dată, diferită de Szeletianul Europei Centrale. Noi am încercat s-o definitivăm în teza de doctorat (1978) şi am continuat lucrul de concretizare, evidenţiere, documentare şi argumentare conceptuală, cronologică şi tipologică în alte publicaţii ulterioare (Borziac, 1980; 1985; 1987; 1994; 1997; 2002; Chirica, Borziac, Chetraru 1996; Chirica, Borziac 2005; Borziac, Chirica, Văleanu 2006). În cadrul ei sunt incluse industria eponimă (cea mai numeroasă şi mai complexă - peste 6 mii piese, inclusiv, peste 1000 piese cu prelucrare secundară[16]), a staţiunilor Cetăţica I (niv. inf.), Bobuleşti VI, Ripiceni-Izvor (niv. 1a şi 1b), posibil, Mersâna, Harasca (complexele tardive), Mitoc-Valea Izvorului[17]. Este localizată în zona cursurilor medii ale Nistrului şi Prutului. Conform datelor $_{14}C$, căpătate la Acceleratorul de la Oxford, limita timpurie a vârstei nivelului inferior din grota Brânzeni I este de circa 26 mii ani BP (Chirica, Borziac, Chetraru 1996, 30). Dacă datele mai timpurii sunt corecte, atunci industria eponimă poate fi inclusă în numărul celor *„simbiotice"* şi în domeniul precizării multilaterale a acestei „culturi" rămâne mult de lucru. Datele târzii nu sunt acceptabile, dacă considerăm că industria nominalizată este omogenă. Mai poate fi o explicaţie a fenomenului industriei „arhaice" din nivelul inferior al grotei Brânzeni I. Ea poate fi calificată ca staţiune intermediară între „Szeletianul estic" din Crimeea (Чабай 2004) şi cel din Europa Centrală. Însă noi nu suntem de acord cu definirea (mai corect nominalizarea) szeletianului estic şi, ca urmare, vom ezita în verificarea complexă a acestei ipoteze. Cultura Brânzeni la timpul respectiv a fost recunoscută de mai mulţi specialişti (Рогачёв, Аникович 1984; Кирика 1999; Otte et al. 1999; 2003).

Date exacte:

Niv. inf. al staţiunii Cetăţica I, GrN - 14 691- > 24 000

Niv. III al staţiunii Brânzeni I :

OxA - 4118 – 19.220±180 ; OxA - 4119 – 22.530±250; OxA - 4120 – 14.700±130

OxA - 4121 – 22.330±230; OxA - 4122 – 26.600±370; OxA - 4123 – 16.600±160

OxA - 4132 – 26.200±360[18]

Niv. 1b al staţiunii Ripiceni-Izvor, Bln - 809 – 28.420±400;

Aurignacianul timpuriu cu forme bifaciale cronostratigrafic este racordat cu depunerile târzii ale Pleniglacialului Mediu (Borziac, Haesaerts, Chirica 2005). A fost evidenţiat în baza originalei industrii litice a staţiunii Climăuţi I (Борзияк 1981; 1994; Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Sunt asociate ei industriile staţiunilor Zelenâi Hutor II, Stânca I, niv. sup. şi Scoc. Ele reprezintă un complex tipologic omogen, constituit din tipuri aurignaciene specifice, vârfuri carenate relevante de tip zis „Climăuţi" şi bifaciale, specifice pentru „cultura musteriană Stânca"- (preaurignacian). Localizarea – partea sudică a văii Nistrului Nijlociu şi a Nistrului Inferior. Unii cercetători mai de-

[16] Industria provenită din circa 1/2 din suprafaţa sitului enumeră mai multe piese, decât toate siturile atribuite Szeletianului din Europa Centrală luate împreună (Allsworth-Jones 1986; Borziac, Chirica, Văleanu 2006).

[17] La staţiunea nominalizată V. Chirica a reluat recent cercetările de teren şi, posibil, pot surveni noi date stratigrafice tipologice şi radiometrice, care vor putea completa tabloul.

[18] Nu vom comenta aici datele radiometrice. Comentarii vezi: Borziac, Chirica, Văleanu 2006.

finesc acest aurignacian ca drept „cultura Nistrului Inferior (Сапожников 1994; 2004; Кетрару, Григорьева, Коваленко 2007). Poziţia stratigrafică a nivelului de locuire a staţiunii Climăuţi I sub nivelul de sol fosil de tip Schtilfried B-Breansc-Dofinovca ne oferă posibilitatea să considerăm, că el are o vechime de peste 32 mii ani BP[19]. Posibil, a evoluat şi în timpul interstadiului nominalizat, despre ce ne vorbeşte depistarea pieselor din silex din staţiunea Scoc în solul fosil de acest tip (Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Delimitarea teritorială, datarea şi evoluţia în timp necesită date şi cercetări suplimentare. Evoluţia acestei variante în linia Climăuţi I-Climăuţi II, Raşcov VII, după cum propun unii autori (Covalenco 1997; Коваленко, Кетрару 1999; Кетрару, Григорьева, Коваленко 2007) nu este acceptat de noi din cauza *hiatus*-ului de circa 5 mii ani între primele industrii (Climăuţi I) şi cea de la Climăuţi II (niv. sup.) şi diferenţele tipologice vădite dintre toate industriile nominalizate (Borziac, Chirica, David 2007). Este cazul să menţionăm că în valea Răutului sunt un şir de situri cu vădite caracteristici tipologice aurignaciene şi cu forme bifaciale în cadrul lor – Căpreşti, Ghindeşti, Gura Camencii IV, Prodăneşti[20] etc. (Кетрару 1969; 1973), care, verosimil, după cercetări suplimentare, vor fi ulterior încadrate în acest aurignacian cu forme bifaciale. Această diviziune cultural-cronologică încă nu posedă datări radiometrice. Spre est, posibil, de acest tip sunt staţiunile Vorona, Anetovka I şi Zelenâi Hutor II (Сапожников 2006).

Aurignacianul timpuriu fără forme bifaciale este plasat în depunerile tardive ale Pleniglacialului (II) mediu şi cele timpurii ale interstadiuluidintre Wurm II şi III (-33.000- +26.000 BP, Haesaerts et al. 2003, 183). Arheologic este evidenţiat în baza a 4 orizonturi cu materiale tipice aurignaciene timpurii, tipologic reprezentate de gratoare de forme înalte, carenate, burine diedre, poliedre şi carenate din staţiunea Mitoc-Malul Galben. În inventar lipseşte componentul tradiţional aurignacian sub forma de lamele Dufur ori Krems şi formele bifaciale, dar a fost depistat un vârf din fildeş de tipul zis „Mladech”, tip caracteristic pentru varianta Iştaloşko-Peşko al aurignacianului timpuriu din Europa Centrală (Allsworth-Jones 1986). La acest aurignacian aderă şi materialele staţiunii Corpaci-Mâs, în care, împreună cu inventarul aurignacian au fost depistate 2 vârfuri din os de tip „Mladech”, precum şi alte 2 din silex, dar depistate în condiţii stratigrafice incerte. Nivelul de locuire al staţiunii Corpaci-Mâs este plasat în partea embrionară a solului fosil de tip Schtilfried-B-Dofinovka-Breansc. Datele radiometrice a nivelelor de locuire de la Mitoc-Malul Galben sunt cele mai timpurii pentru paleoliticul superior din zonă şi depăşesc limita de 32 mii ani BP (Otte, Chirica, Haesaerts 2007). Conform geologiei amplasării nivelelor de locuire, studiate de către P. Haesaerts, 4 orizonturi cu piese aurignaciene timpurii sunt plasate în diviziunile stratigrafice cu elemente interstadiale pozitive MG 13, MG 12 şi MG 10, şi, posibil, în intervalele mai reci dintre ele. Aceste oscilaţii climaterice de la sfârşitul Pleniglacialului II dintre Würm II şi III, care au încorporat aurignacianul timpuriu fără forme bifaciale, sunt, după ritmicitate şi durată, asemănătoare cu cele de la finele Pleniglacialului III (Bölling, Alleröd şi Dryas). A evoluat acest aurignacian şi în perioada interstadiului, când s-a acumulat solul fosil nominalizat, fapt documentat de industria staţiunii Corpaci-Mâs. Spre Est, astfel de complexe nu sunt cunoscute.

Date exacte, Mitoc-Malul Galben:

GrN – 14.454: 29.410±310; GrN – 20.443: 30.240±470/-440; GrN – 20.442: 30.920±390; GrA – 1.648: 31.000±390; OxA – 1.646: 31.100±900; GrN – 20.770: 31.160±570/-530; GrN – 20.444: 31.160±550/-510; GrN – 12.637: 31.850±800; GrA – 1.357: 32.730±220: GX-8.723 > 33.000 (Otte, Chirica, Haesaerts 2007).

Aurignacianul mediu cu forme bifaciale. Cultura Prut. Cronostratigrafic este legată de partea târzie a Pleniglacialului mediu, de solul fosil (solurile fosile) Schtilfried- B-Breansk-Dofinovka), Borziac, Haesaerts, Chirica 2005). Iniţial a fost evidenţiată în baza industriei staţiunii Gordineşti I (Борзияк 1982). Ulterior în ea au fost încadrate industriile staţiunilor Ripiceni-Izvor (niv. 2a şi 2b), Corpaci (niv. inf.), Trinca-Izvorul lui Luca (Borziac 1994; Borziac, Levitki 2000; Borziac, Levitki 2003; Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Pentru tipologia acestei culturi sunt caracteristice gratoarele de tip aurignacian

[19] Situaţia se complică odată cu descoperirea la staţiunea Climăuţi II a două niveluri de locuire cu inventar lamelar, situate mai jos de solul fosil nominalizat. Studiul lor suplimentar, posibil, va elucida poziţia cronologică a acestei variante a aurignacianului local.

[20] Staţiunea Prodăneşti I a fost depistată de către autorul acestor rânduri în anul 1977.

din lame masive, late cu retuıoe „aurignaciene" pe laturi, unele gratoare de forme onalte, inclusiv carenate ıoi a museau, variate forme bifaciale cu prelucrare minuţioasă a feţelor plate, inclusiv a vârfurilor de lance cu bazele arondate şi de forme triunghiulare, care, în ansamblu, pot fi considerate forme relevante. În calitate de forme relevante pot fi considerate şi „segmentele de cerc", descoperite la Corpaci (niv. inf.), Ripiceni-Izvor (niv. 2a) şi Trinca-Izvorul lui Luca. În tipologie sunt prezente racloarele de diferite tipuri, precum şi piesele denticulate. În tehnica de percuţie, care poate fi considerată ca un element conservativ al industriilor paleolitice, persistă nucleele şi semifabricatele Levallois. Localizarea – Prutul Mijlociu. Evoluţia acestei culturi a avut loc în cadrul interstadiului Schtilfried-B-Dofinovka-Breansk. În noua schemă interregională depunerile geologice cu resturile arheologice ale acestei culturi corespund diviziunilor stratigrafice MG 9, MG 8 şi MG 7 şi al intervalelor dintre ele (Haesaerts et al. 2003; 2004; Borziac, Haesaerts, Chirica 2005). Posedă o singură dată radiometrică, care, posibil, documentează o etapă târzie de evoluţie a acestei culturi, şi a evoluat ea între circa 28-25 mii ani BP. Considerăm că această cultură este *„simbiotică"* şi că are, posibil, geneza în postmicochianul de tip Ripiceni-Izvor.

Spre est, situri cu astfel de caracteristici şi structuri tipologice nu cunoaştem. M. Anikovich indica la posibilitatea legăturilor tipologice dintre staţiunile paleoliticului local (Trinca III, Gordineşti, unde sunt vârfuri triunghiulare cu baza concavă) cu industriile de tip Streleşch de pe Donul Mijlociu (Рогачев, Аникович 1984).

Date exacte: Corpaci (niv. inf.), GrN – 9.758 – 25.250±300

Aurignacianul mediu şi târziu fără forme bifaciale cronostratigrafic se încadrează în etapa iniţială a Pleniglacialului III vurmian – 26.000-25.000 - +20.000 BP (Haesaerts et al. 2003, 183-184). Este evidenţiat de noi în baza industriilor aurignaciene din zona premontană a Carpaţilor Orientali – Cetăţica II, Dârţu (niv. inf.), Bistricioara-Lutărie (niv. inf.) şi a două complexe ale staţiunii Climăuţi II (Borziac, Chirica, David 2007). Posibil, la ea aderă industriile mai puţin semnificative din staţiunile Cuconeştii Vechi IV şi Brânzeni II, care posedă particularităţi aurignaciene la nivel de complex tehnologic (Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Localizarea – spaţiul carpato-nistrean. În zonele limitrofe acestei culturi, posibil, aparţin complexele de la Giurgiu şi Leski. În industrii persistă tipurile caracteristice pentru aurignacian, practic lipsesc lamele şi lamelele de tip Dufur, Krems etc., dar sunt prezente şi gratoarele, şi burinele de tipuri gravetiene. Lamele şi lamelele *a bord abattu* sunt rare ori lipsesc. Arma distanţională este reprezentată de vârfuri din os şi fildeş cu secţiunea rotundă (Climăuţi II, niv. sup.). Cronologia siturilor, conform datelor radiometrice, este încadrată între circa 26-20 mii ani BP. Stratigrafie certă, care poate fi încadrată în schema interregională, posedă complexele din staţiunea Climăuţi II. Ambele niveluri de locuire au existat după timpul acumulării solului de tip Schtilfried B-Dofinovka-Breansk şi pot fi încadrate în intervalul timpului acumulării depunerilor direct anterioare diviziunilor stratigrafice MG.4, şi ulterior, din MG.4, Mol.13 şi 12 şi intervalelor dintre ele. Limita superioară de evoluţie este estimată la circa 27 mii ani, cea târzie, conform datei nivelului superior de la staţiunea Climăuţi II – cu circa 20 mii ani BP.

Datări exacte:

Bistricioara-Lutărie, niv. I: GX – 8.844: 27.350±2.100/1.500; GX – 8.445: 23.560±1 150/1.500; GrN – 11.586: 24.760±170; GrN – 10.529: 24.100±1.300.

Ceahlău-Cetăţica I, niv. II, GrN – 14.630: 23.980±290.

Ceahlău-Cetăţica II, niv. I, GrN – 14.633: 26.700±1.100.

Ceahlău-Dârţu, niv. 1: GX – 9.415: 25.450±4.450/-2.850; GrN – 12.673: 24.390±180; GrN – 16.985: 21.100±490/-460.

Climăuţi II, niv. inf., LU – 2.351: 24.840±410; niv. sup., LU – 2.481: 20.350±230.

Giurgiu-Malu Roşu, niv. 1a, GrA – 6.037: 22.790±130; GrA – 5.094: 21.140±120.

Leski, LE – 2.946: 19.200±200; LE – 4.456: 23.770±1.540.

Posibil, în acest aurignacian pot fi încadrate şi nivelurile 7 şi 6 de locuire de la staţiunea Cormani IV, pentru care nu sunt caracteristice nici formele bifaciale şi nici piesele de tip lame şi lamele *a dos abattu*. În mare măsură, materialele principale ale nivelului 7 de locuire rămân inedite (Черныш

1977, 26). Dispune acest nivel de locuire de două date radiometrice, care sunt racordabile cu cele, căpătate pentru nivelul inferior din staţiunea Climăuţi II: GIN – 1.099: 24.500±500; LU - 586: 25.140±350. A. Černyš a atribuit aceste două niveluri de locuire „treptei" Babin de evoluţie a paleoliticului superior din Lunca Nistrului.

Tehnocomplexul gravetian

Conform celor mai recente estimări, are o origine central-europeană (Kozlowcki 1996; Haesaerts 1990; Otte 1991; Otte et al. 1996; Borziac, Chirica, Văleanu 2006; Borziac, Chirica, David 2007). Pentru tehnocomplexul gravetian este caracteristică tehnica prismatică şi cvasiprismatică de percuţie, practic fără nuclee şi procedee tehnice „arhaice" în debitaj. În calitate de semifabricate pentru confecţionarea uneltelor de muncă servesc lamele, aşchiile lamelare şi mai rar aşchiile. În inventarul tehnocomplexului gravetian sunt prezente grupele asociate de gratoare din lame, relativ lungi, burine diedre, de unghi şi pe trunchiere retuşată din lame, lame şi lamele *a bord abattu*. În complexele „Gravetianului Oriental" sunt relevante grupele asociate de tipuri, reprezentate de „vârfuri *a cran"*, „cuţite de tip Kostenki", „pièces esquallé̈es" şi asociaţii diferite de lame şi lamele *à bord abattu*. Este extrem de variat inventarul din os, corn şi fildeş, mai divers şi evaluat la fazele medii (cu vârfuri *à cran*) şi târzii. Tot la aceste etape, pentru complexul tehnologic gravetian, sunt caracteristice diverse forme ale artei paleolitice mobile şi de podoabă. Ca tipuri relevante pot fi considerate „batoanele" cu orificii, mânerele transversale din os pentru unelte compozite, vârfurile rotunde în secţiune şi cele cu caneluri longitudinale, care în etapele târzii se diversifică tipologic.

Nu este exclus că şi regiunea Nistrului Mijlociu a intrat în zona de constituire a Gravetianului. Se consideră că, posibil, Gravetianul timpuriu de la Villendorf II a evoluat din Aurignacianul local, şi nu fără intruziuni culturale din masivul industriilor szeletiene cu caracter „ simbiotic". Oricum, Gravetianul apare în zona cercetată de noi de acum undeva la limita de 30 mii ani în urmă şi într-o formă destul de evoluată. Unii cercetători consideră că cel mai timpuriu Gravetian din Europa Centrală este cel din nivelul 9 din staţiunea Willendorf II (Otte 1981; Otte et al. 1996; Kozlowski 1989; 1996; 2000; Borziac, Chirica, Văleanu), alţii, definind originea „Gravetianului Oriental", disting începuturile lui în niv. 5 de la aceeaşi staţiune (Григорьев 1966; 1968; 1970; 2005). Noi considerăm că în spaţiul vizat, Gravetianul şi Aurignacianul au existat concomitent (ori schimbându-se temporar periodic cu locurile) timp de peste 10 mii ani, dar nu s-au schimbat unul pe altul consecutiv, cum era apreciat anterior în istoriografia română (Păunescu 1970; 1998; 1999; Brudiu 1974; Bitiri 1974; etc.), precum ortodoxal şi neîntemeiat mai continuă să fie considerat de unii cercetători din Estul Europei (Григорьев 1999, 24). Aurignacianul este semnalat în zonă până la circa 20 mii ani în urmă (Borziac, Chirica, David 2007), iar gravetianul a avut o evoluţie mai îndelungată şi ultimele staţiuni ale lui sunt de o vechime de 12-11 mii ani.

Pregravetianul (Gravetianul O) cronoctratigrafic este plasat în depunerile anterioare solului fosil de tip Schtilfried B-Breansk-Dofinovka. Este anunţat de către noi doar ipotetic. Evidenţiem o singură linie ipotetică de posibilă apariţie în zonă a pregravetianului: de la industriile musteriene de tip Molodova I spre Bohunician şi de la el spre Culicivka (niv. inf.), Molodova V (niv. 10a), Cormani IV (niv. 9-7), Corpaci-Mâs (niv. inf.). Numai nivelul inferior de la Culicivka are o industrie apreciabilă, celelalte situri au fost studiate doar preliminar şi posedă industrii modeste ca număr de piese tipice. Stratigrafic, aceste orizonturi cu industrii litice modeste sunt plasate în depunerile direct anterioare interstadiului Schtilfried B-Dofinovka-Breansk, adică, pot avea o vechime mai mare de 30-31 mii ani BP. Nu dispun de date exacte.

Gravetianul timpuriu de tip Babin-Molodova (Gravetian II, după Otte et al. 1996; gravetian timpuriu, după Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Cronostratigrafic este încadrat în depunerile târzii ale Pleniglacialului mediu vurmian – 33.000 - +25.000 BP (Haesaerts et al. 2003, 183). Mai detaliat, în concordanţă cu evoluţia procesului natural, Gravetianul timpuriu este divizat de noi în trei etape: 1. timpurie – 30-29 mii ani BP; 2. medie – 28-26 mii BP; 3. târzie – 26-25 mii ani BP. Această detaliere este necesară pentru racordarea cu Gravetianului local şi a celui din Europa Centrală cu specificul evoluţiei procesului natural de pe pe ambele părţi ale Carpaţilor (Haesaerts et al. 2004, 44-45). Siturile descoperite până în prezent în zona studiată nu prezintă încă modalităţi de a le

diviza atât de detaliat şi este evidenţiat în baza staţiunilor Babin I (niv. inf.), Voronoviţa I (niv. inf.), Molodova V (niv. 10, 9, 8), Mitoc-Malul Galben (2 niv. gravetiene inferioare), Ciutuleşti I. Este localizat în cursurile medii ale Nistrului şi Prutului. În tehnica de percuţie este preponderentă desprinderea lamelară de pe nuclee prismatice şi cvasiprismatice. Industriile sunt de proporţii medii şi mari. În tipologie sunt preponderente gratoarele lungi din lame, burinele de unghi, diedre şi pe troncatură retuşată din aceleaşi semifabricate, *vârfurile unifaciale din lame lungi*, uneori duble, care pot fi considerate ca forme relevante pentru Gravetianul timpuriu local. La Babin I (niv. inf.), Voronoviţa I (niv. inf.) şi Molodova V (niv. 10) au fost depistate singular perfecte vârfuri bifaciale, care au dat posibilitate de a discuta îndelung şi nerezultativ, atât asupra proveniençei lor ca tip în aceste industrii, dar şi ca proveniença Gravetianului de tipul indicat, în general. În opinia noastră, aceste vârfuri sunt importuri gata finisate din Aurignacianul local (cultura Prut), unde ele sunt frecvente ca tipuri, şi cu prezenţă în industrii a deşeurilor, provenite în urma confecţionării lor. Noi considerăm că acest Gravetian are aceeaşi geneză ca şi Gravetianul din Europa Centrală, cu aparenţele cele mai timpurii la Willendorf II, niv. 9, despre ce am scris mai sus. Şi aici presupunem, că nu este exclus, ca aşa numitul „aurignacian lamelar" din nivelul 11a al grotei Bacho-Kiro (Kozlowski 1979, 1988) şi industria lamelară din nivelul 3a a grotei Trinca I (Borziac, Chirica 2005) să fi fost la baza acestui Gravetian timpuriu din Europa Centrală, inclusiv din spaţiul carpato-nistrean[21]. A avut o evoluţie spectaculoasă în continuare sub forma unor culturi locale ale aşa-zisului „Gravetian Oriental" (Григорьев 1966; 1968; 1970 2005; Аникович 1992; 1994; 1998а; 1998б; Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Cele mai timpurii niveluri de locuire gravetiană din zonă le depistăm la Babin I (niv. inf.), Mitoc-Malul Galben (niv. gravetian inf.), Molodova V (niv. 10, 9, 8) şi Ciutuleşti I în depunerile diviziunilor stratigrafice MG 9, 8, MG 6, încadrate în interpleniglacialele II şi III, depuneri de la baza solului fosil de tip Schtilfried B-Dofinovka-Breansk[22] (fig. 1). Dispunem de următoarele date exacte:

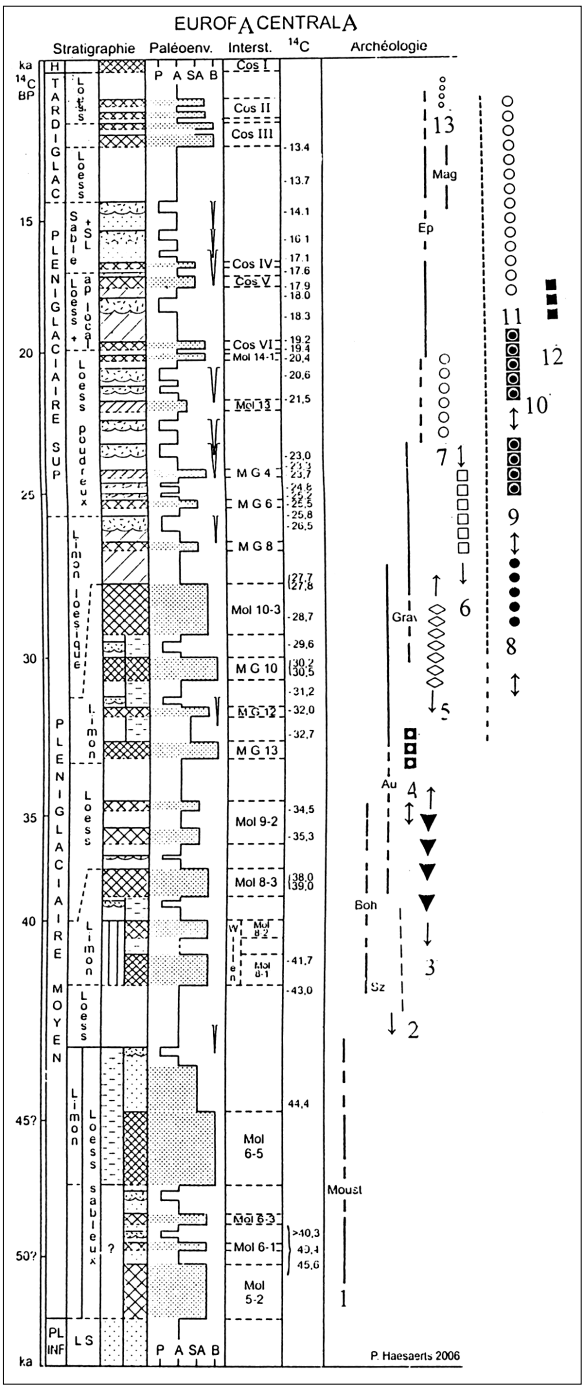

Fig. 1. Schema stratigrafică regională a Paleoliticului Superior din spaţiul Carpato-Nistrean (după P. Haesaerts et al. 2003; 2004; Borziac, Chirica 2005).
1 - Divisiunile Paleoliticului Superior din Europa Centrală, inclusiv spaţiul carpato-nistrean; 2 - Preaurignacian; 3 - Cultura simbiotică Brânzeni; 4 - Aurignacianul timpuriu de tip Mitoc; 5 - Aurignacianul timpuriu cu forme bifaciale; 6 - Cultura Prut; 7 - Aurignacianul mediu şi târziu fără forme bifaciale; 8 - Gravetianul timpuriu de tip Mitoc-Molodova; 9 - Gravetianul mediu cu varfuri *à cran*; 10 - Gravetianul mediu fără varfuri à cran; 11 - Gravetianul târziu (epigravetianul), cultura Molodova-Mitoc-Cotu Miculinţi; 12 - Cultura Raşcov; 13 - Epipaleolitic (inclusiv sviderian).

[21] Lansăm această presupunere ca o ipoteză de lucru.

[22] În lucrările anterioare (Haesaerts et al. 2003; 2004; Borziac, Haesaerts, Chirica 2005) divizarea Gravetianului este prezentată în mod mai detaliat conform schimbărilor, diviziunilor cronostratigrafice. Aici unele dintre ele sunt unificate, în dependenţă de conţinutul lor cultural.

Mitoc-Malul Galben, niv. I Gravetian, GrN – 13.007: 30.000±6 500/-4.300; GrN – 12.636: 28.910±480; GrN – 14.914: 27.410±430; GX – 8.725: >28.750; GX – 8.723: <27.500; OxA

Molodova V, niv. 9, LU - 15a: 29.650±1 320; LU - 156: 28.100±1 000; GrA – 1.778: 27.500±600.

În intervalul de timp dintre circa – 27.500 şi +25.500 BP în zonă sunt prezente unele staţiuni gravetiene care pot fi determinate la nivelul de complex tehnologic. Printre ele: Poiana Cireşului (Beta 206.707: 26.070±340), niveluri slabe de locuire intermediare între Mitoc MG I şi II (GrN – 18.881: 26.380+600/-500; GrN – 188.11: 26.180±290. Spre Est industrii de acest tip nu sunt cunoscute. La Mira (Niprul Mijlociu), trei orizonturi cu materiale din Paleoliticul Superior, aproximativ de aceeaşi vârstă cu cele prezentate mai sus sunt încadrate neunivoc (se definesc elemente „aurignaciene", szeletiene şi „gorodţoviene") (Аникович 2005; Сапожников 2006).

Gravetianul mediu este divizat de noi în două etape de evoluţie: Gravetian mediu cu *pointe a cran* şi Gravetian mediu fără tipuri relevante, specifice pentru Gravetianul oriental. În clasificarea detaliată, cu încadrarea în cadrul evoluţiei procesului natural de pe ambele părţi ale Carpaţilor a fost calificat ca Gravetian superior (Haesaerts et al. 2004, 45-47), specificându-se Gravetianul tardiv, evidenţiat de noi aici ca *epigravetian*.

Gravetianul cu vârfuri a *cran* de tip Molodova-Mitoc cronostratigrafic este legat de depunerile diviziunilor stratigrafice MG-8 şi Mol. 12, 11, care se încadrează în partea medie şi superioară a solului fosil care desparte Pleniglacialul II de Pleniglacialul II vurmian (circa 27- 25 mii ani BP) (Borziac, Haesaerts, Chirica 2005). Este evidenţiat în baza nivelurilor II şi III gravetiene de la Mitoc-Malul Galben şi niv. 7 al staţiunii Molodova V. Corespunde „începutului episodului gravetian" din Europa de Est (Anikovich 1993), Gravetianului III (Otte et al. 1996), Gravetianului mediu cu vârfuri *à cran* (Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Extrem de reprezentativ este niv. 7 al staţiunii Molodova V. Suport tehnologic - desprinderea laminară de pe nuclee prismatice şi cvasiprismatice. Semifabricat predominant – lama de dimensiuni medii şi mari. În tipologia uneltelor din silex predomină gratoarele simple din lame, mai rar cu retuşe marginale, burinele diedre, pe troncatură retuşată şi de unghi din lame, capătă o amplă evoluţie diferite varietăţi de lame şi lamele, *a bord abattu*, inclusiv vârfuri *gravette*, alte varietăţi de lame şi lamele retuşate abrupt. Ca tipuri relevante pot fi considerate unele varietăţi de unelte, caracteristice pentru Gravettianul Oriental – vârfurile *à cran*, cuţitele de tip zis „Kostenki", dar care, de fapt, sunt prezente în număr redus, comparativ cu Gravetianul cu vârfuri *à cran* de tip Willendorf-Avdievo-Kostenki I (Амирханов 1998; Аникович 2005). Capătă evoluţie inventarul din os, corn, fildeş, care la etapa anterioară în cadrul complexelor Gravetianului timpuriu sunt singulare. Printre piesele din os se impun „scipetrele"-batoane din corn de ren, vârfurile arondate de lance cu caneluri longitudinale şi fără ele, „săpăligile" din corn de ren şi mânerele din os pentru uneltele compozite[23] (Черныш 1987; Borziac, Beldiman 1996; Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Piesele de artă sunt reprezentate de figurina umană de pe un „baton", ornament liniar şi ritmic incizat pe oase şi fildeş (Molodova V, VII), un pandantiv ornamentat din marnă (Mitoc-Malul Galben) etc. Spre vest acest gravetian are unele similitudini în Gravetianul III de tip Pavlov, în care sunt prezente unele tipuri de piese triunghiulare mărunte, dar şi mai nereprezentative ori lipsesc vârfurile *à cran* (Григорьев 2005). Nu este exclus că în timpul migraţiilor spre est a comunităţilor „Gravetianului Oriental", ele să fi influenţat tipologic Gravetianul local de tip Molodova V, niv. 7, Mitoc-Malul Galben, niv. 1, 2 gravetiene, în care sunt prezente unele piese de tip vârf *a cran* şi cuţite de tip zis „Kostenki" (Борзияк 1997, 11-18, 199). Unii specialişti (Аникович 1997; 1998) consideră că acest gravetian reprezintă începutul masiv al migraţiei spre Est a comunităţilor Gravetiene din zona Europei Centrale, şi ca apogeu al „episodului" gravetian. Din punct de vedere stratigrafic, nivelul 7 al staţiunii Molodova V este plasat în depunerile diviziunilor stratigrafice Mol. 11-3; 12-1. Datele exacte sunt plasate cu indici temporali între circa -25.500 şi +23.500 BP. Frontiera temporală târzie poate fi (conform noilor datări radiometrice, încă inedite, ridicată la limita de circa 26.000 BP. Posedăm mai multe date radiometrice, dar mai sigure le considerăm pe cele obţinute de P. Haesaerts în urma cercetărilor noastre comune din 1994-2004 (Haesaerts

[23] Vom vedea, în continuare, că piesele din os, corn şi fildeş de tipurile enumerate mai sus au o răspândire în Gravetianul tardiv (cultura Molodova-Cosăuţi-Cotu Miculinţi - MCCM), fapt ce ne vorbeşte, posibil, despre o continuitate locală în evoluţia paleoliticului superior în continuare.

et al. 2003; 2004; 2007). Vom indica unele pe care le considerăm mai corecte[24].

Date exacte:

Molodova V, niv. 7: GrA – 9.9564: 25.130±220; GrA – 9.458: 25.280±210; GrA – 9.457: 25.170±210; GrN – 22.909: 23.650±140.

Mitoc-MG, niv. II grav.: GrN – 14.037: 26.910±450; GrN – 14.035: 26.750±600; GrN – 1.5451: 26.530±400; GrN – 15.449: 26.100±800; GrN – 18.811: 26.180±290; GrN – 18.879: 26.300±450/-430.

Mitoc-MG, niv. III grav.: GX – 9.425: 24.820±850; GX- 9.422: 24.620±810; OxA – 1.780: 24.650±450; GrA – 1.020: 24.070±180; GrN – 20.439: 23.990±250.

Buda-Dealul Viei. GrN – 23.072: 23.810±190.

Spre est gravetianul descris mai sus a căpătat evoluţie teritorială şi temporală şi este semnalat de complexele de tip Kostenki I, Avdievo, Sunghiri, Zaraisk, spre nord-vest la Spadzista (Krakovia).

Gravetianul mediu fără *pointe à cran* cronostratigrafic este plasat în faza timpurie a Pleniglacialului III (Haesaerts et al. 2003, 183-184), între circa -26.000+ 25.000 BP şi circa 20.000-19.000 BP. În continuare, este evidenţiat în baza nivelului IV gravetian de la Mitoc, a unor nivelueri de locuire mai puţin semnificative ori care nu dispun de particularităţi culturale specifice, dar care, în ansamblu, sunt plasate în depunerile din faza iniţială a ultimului Pleniglacial wurmian (circa -23.500-20.000 BP), (unităţile stratigrafice 2 şi 3 de la Mitoc-Malul Galben şi 13 de la Molodova V) (Haesaerts et al. 2004, 41). Pentru acest gravetian este, în continuare, caracteristică tehnica lamelară cvasiparalelă de percuţie, printre nuclee creşte, în comparaţie cu etapele anterioare de evoluţia Gravetianului local, numărul celora pluritalonare şi cu percuţie hazardată. Semifabricatele sunt de mărimi medii, printre ele se observă o oarecare egalitate între cantitatea de lame şi aşchii, utilizate pentru confecţionarea uneltelor de muncă. În tipologie sunt frecvente gratoarele simple din lame, burinele pe troncatură retuşată, cele de unghi şi pe spărtură de semifabricate. Devin mai frecvente piesele din asociaţia lamelor şi lamelelor *à bord abattu*. Piesele din os, fildeş şi corn, practic, lipsesc[25]. Este firesc de considerat că acest gravetian, din punct de vedere cultural, reprezintă o evoluţie a Gravetianului timpuriu şi mediu local. La etapa medie de evoluţie a avut o influenţă a „Gravetianului oriental", care nu a persistat în mediul cultural la etapa vizată. Se poate de menţionat că în această perioadă populaţia, ca şi în etapele anterioare, era relativ rară şi era reprezentată atât de colectivele tehnocomplexului aurignacian, cât şi de cele ale tehnocomplexului gravetian, care ocupau zona ori concomitent, ori schimbându-se reciproc. Pentru Gravetianul din această perioadă posedăm următoarele date radiometrice:

Mitoc-MG, niv. IV: GrA – 8.243: 19.100±120; GrN – 13.765: 20.150±210; GrN – 14.031: 20.300±700; GrA – 5.000: 20.540±110; GX – 8.503: 20.945±850; GX – 9.424: >21.000.

Ciuntu: OxA – 4.125: 18.510±200; OxA – 4.426: 21.000±220; OxA – 4.774: 22.100±220.

Bistricioara-Lutărie, niv. II. GX – 8.727-G: 23.450+2.000/-1.450;GX–8.726:20.300±1.300; GrN – 16.982: 20.310±150.

Niv. III. GX – 8.729: 20.995±875; GX – 8.728: 18.800±1.200;

Niv. IV. GX – 8.730: 19.055±925.

Cetăţica I, niv. III. GrN – 14.631: 19.760±470.

Posibil, în această etapă de evoluţie a gravetianului local pot fi încadrate şi industriile staţiunilor Otaci I, Otaci II şi Badu-Raşcov III, care au inventar similar, dar nu dispun de date exacte.

Acest gravetian, de fapt, deschide etapa târzie a Gravetianului local (Epigravetianului), care a avut o prezentare şi evoluţie spectaculoasă şi este reprezentat de cele mai numeroase staţiuni din zona carpato-nistreană. Dar este timpul să întrerupem această descriere a Gravetianului prin prezentarea unui facies destul de original al paleoliticului superior local.

Faciesul (cultura) Raşcov VII este evidenţiat în baza industriei staţiunii Raşcov VII, care până în prezent rămâne unicul ei suport sigur[26]. A fost

[24] Datele exacte vezi: Haesaerts et all. 203; 2004; Cârciumaru, Cosac, Niţu 2004-2005.

[25] Posibil, piesele din materiale animale dure sunt lipsă nu din cauza că ele nu au existat, dar din cauza proprietăţilor chimice ale depunerilor nu s-au păstrat.

[26] Posibil, la staţiunea Raşcov VIII, de asemenea, există un nivel ori nivele de locuire cu materiale similare, dar materialele publicate anterior de la această staţiune au fost culese la suprafaţă, posibil, provin din mai multe niveluri de locuire (Борзияк 1983, 54-64), şi aici nu sunt incluse în acest facies al paleoliticului superior din zonă.

evidenţiat de către N. Chetraru şi G. Grigor'eva în unele lucrări preliminare, referitoare la staţiunea nominalizată, fundamentată multilateral şi evident de convingător în lucrarea monografică citată (Кетрару, Григорьева, Коваленко 2007). La timpul respectiv, am expus şi noi opiniile noastre referitoare la această varietate a paleoliticului superior din zonă, opinii, care, în compartimentul istoriografic respectiv al lucrării citate nu au fost luate în consideraţie (Борзияк 1983, 33-62; Borziac 1994, 19-39; 2005, 6-18; Borziac, Chirica, Văleanu 2006). Am expus părerile noastre şi într-o lucrare ulterioară (Borziac, Chirica, Văleanu 2007) şi aici nu le vom repeta. Doar vom aminti că industriile de acest tip, în opinia noastră, sunt de origine din zona Bazinului Mijlociu al Dunării (Alberndorf, Trnka ş.a.) şi au pătruns în zona carpato-nistreană dinspre vest odată cu alte comunităţi de proveniență aurignaciană, reprezentate de *Aurignacianul mediu şi tardiv fără forme bifaciale,* despre care am scris mai sus. Cauzele pătrunderii lor spre est, posibil, au fost condiţionate de creşterea numărului populaţiei gravetiene şi, nu în ultimă instanţă, de factorii ecologici. Printre ultimii, posibil, mai important a fost treptata dispariţie a mamutului din bazinul Dunării Mijlocii în etapa de debut al Pleniglacialului III (Borziac, Chirică, David 2007).

La Raşcov VII în debitaj a fost utilizat nucleul de mărimi medii şi mărunte, astfel sunt şi semifabricatele, provenite din acest debitaj. Pentru confecţionarea uneltelor de muncă s-au utilizat mai mult aşchiile decât lamele. Spectrul tipologic este dominat de gratoarele scurte de forme înalte, carenate, nucleiforme, gratoarele scurte din lame (bănuim, de multe ori cu lamele renovate, deseori cu retuşe laterale semiabrupte, care redau utilajului un aspect aurignacian. Dar în numeroasa colecţie de unelte sunt prezente peste 200 lame şi lamele *á dos abattu*, inclusiv lamele mărunte şi aşchii cu retuşe marginale semiabrupte, străpungătoare de 3-4 varietăţi, inclusiv, cu vârful alungit şi „l'é*pollement*", zise de tip „Raşcov", burine pe trunchiere retuşată, inclusiv, duble, triple etc., care în ansamblu cu gratoarele amintite, redau inventarului un aspect tipologic original. Se evidenţiază „masivitatea semifabricatelor", utilizate pentru confecţionarea uneltelor (Борзияк 1983, 54-60), în comparaţie cu complexele litice ale siturilor gravettiene tipice. Unele categorii de piese, în special gratoarele mărunte nucleiforme, carenate şi unele varietăţi de lamele retuşate au similitudini în unele staţiuni din paleoliticul superior al stepelor nord-pontice – Sagaidac, Muralovka, Zolotovka, Anetovka I, Ivaşkovo VI care au fost încadrate în faciesul „Gravettoido-epiaurignacian"(?) (Сапожников 2003; 2004, 131-132; 2006, 207-223[27]). N. Chetraru et al. (2007) au acceptat, în fond, această încadrare. Noi, de asemenea, susţinem caracteristica şi aprecierea ei de către specialiştii nominalizaţi, cu excepţia denumirii. Mai corectă, în opinia noastră, ar fi denumirea de „*aurignacianul tardiv de tip Alberndorf-Raşcov*). Mai presupunem că staţiunile Muralovka, Zolotovka şi Kamenaia Balca II (posibil, şi Sagaidac), au o origine caucaziană, şi nu vestică. I. Sapožnikov[28] scrie, că în tipologia staţiunilor nominalizate nu sunt evidente trăsături gravetiene (Сапожников 2006, 210). De asemenea, nu observăm tangenţe tipologice între industriile din nivelele de locuire din staţiunea Climăuţi II şi cea din staţiunea Raşcov VII. Ambele variante culturale sunt de proveniență aurignaciană, dar timpuriu au căpătat impulsuri şi evoluţii culturale, care le-au individualizat. Găsim aceste două variante din Aurignacianul târziu în valea Nistrului, în vecinătate teritorială şi cronologică, dar diferite prin tipologia pieselor litice, din materiale animale dure, precum şi prin predilecţiile primordiale vânătoreşti, dacă ele existau la acea etapă de evoluţie a paleoliticului superior din zonă. Pentru această variantă mai sunt specifice vârfurile de lance din fildeş de mamut, care sunt amenajate cu caneluri longitudinale. Dispunem de două date $_{14}$C:

Ki-11.853-19.100±300; Ki-11.854-19.450±220.

Gravetianul tardiv (Epigravetianul)[29]. Cultura-Molodova-Cosăuţi-Cotul-Miculinţi, (CMMC[30])

Anterior, nivelurile de locuire paleolitică din perioada Pleniglacialului III – Molodova V (niv. 6-1), Cormani VI (niv. 5a-1), Molodova I (niv. IV-III), Ataki I (niv. 3-1) etc. au fost încadrate de către A. Černyš în „Timpul Magdalenian" al paleoliticului superior din Lunca Nistrului, în care au fost incluse fazele „magdaleniene" timpurie (Cormani), medie şi târzie, care, la rândul lor, împreună cu alte pes-

[27] Nici lucrările citate nu au fost luate în consideraţie pe deplin de autorii monografiei, referitoare la staţiunea Raşcov VII.
[28] Noi, la fel, suntem de acord cu autorul.
[29] Noi nu utilizăm, referitor la zona cercetată termenul „epigravetian", considerându-l acceptabil pentru alte teritorii, inclusiv câmpia Est-Europeană, iar pentru zona unde el a evoluat din Gravetianul mediu îl considerăm ca gravetian târziu (Borziac, Chirica, Văleanu 2006).
[30] Cultura a căpătat această denumire cu un caracter prealabil, înainte de a fi concretizată şi divizată pe etape evolutive şi răspândire teritorială mai concretă, care, posibil, va depăşi cu mult cadrul zonei studiate.

te 200 staţiuni şi puncte, cunoscute până la etapa anului 1970, erau incorporate în „treptele" 4, 5, şi 6 de evoluţie a paleoliticului superior local (Черныш 1973). G. Grigor'ev a încadrat unele niveluri de locuire, indicate mai sus, în cultura Molodoviană târzie (Григорьев 1970). Staţiunile paleoliticului superior din spaţiul pruto-nistrean, care au evoluat în cadrul Pleniglacialului III, au fost incluse în fazele II-VII de evoluţie a „culturii gravetiene (Păunescu 1999). Din punctul de vedere al evoluţiei cadrului natural (Haesaerts et al. 2003; 2004; Borziac, Haesaerts, Chirica 2005) noi am divizat timpul Pleniglacialului superior vurmian în câteva etape de evoluţie: 1) etapa iniţială de evoluţie, constituită din procesele de stabilizare a culturii CMMC – 21-20 mii ani BP - 17.200 ani BP; 2) etapa medie, care corespunde cu optimum-ul Pleniglacialului superior vurmian – 17.200 şi 14.500 ani BP; 3) târzie, care corespunde cu etapa de oscilări climaterice de la finele Pleniglacialului superior şi destrămarea sistemului ecosinergetic vurmian – 14.500-10.000 ani BP. Vom evidenţia cultura în întregime, lăsând pentru un spaţiu mai amplu caracterizarea ei pe etape pentru studiul referitor la staţiunea Cosăuţi, care este în curs de finisare.

În această etapă de studiu, în cultura CMMC sunt incluse peste 100 situri stratificate, cu faună şi amenajări spaţiale, cu un enorm volum de material litic, evident de important utilaj din materiale animale dure şi cu reprezentări specifice ale elementelor spiritualităţii – artă mobilă, piese de podoabă etc. Baza documentară principală o constituie complexele staţiunilor: Molodova I (2 niv. de locuire), Molodova V (6-1), Cormani IV (5, 5a-1), Cosăuţi (26 orizonturi de locuire), Otaci II, Costeşti I, Ripiceni-Izvor (niv. sup. gravetiene), Mitoc-MG (niv. gravetian superior), Lespezi (niv. 1-6), Crasnaleuca-Stanişte (5 niv. gravetiene), Cotul Miculinţi (7 niv. gravetiene), Poiana Cireşului (2 niv. gravetiene), Bistricioara-Lutărie, Dărţu, Cetăţica I şi II, Ceahlău, Bofu Mic, Bofu Mare (nivelurile gravetiene) etc.

La etapa gravetianului tardiv capătă tendinţe persistente procesul continuu de micşorare a proporţiilor metrice ale industriilor (cu excepţia industriei staţiunii Costeşti I), are loc o utilizare tot mai largă a nucleelor medii şi mărunte, creşte importanţa aşchierii hazardate de pe nucleele, cu preponderenţă, pluritalonare. Observăm o simţitoare reducere treptată (în comparaţie, de exemplu, cu niv. 7 de locuire al staţiunii Molodova V) a nomenclatorului uneltelor tipice, care se reduce la patru varietăţi principale de piese: burine (cu preponderenţa celor de diferite modificaţii pe trunchiere retuşată), gratoare simple din lame şi simple din aşchii plate, foarte rar cu retuşare laterală, lame şi lamele retuşate abrupt, care se întâlnesc în mai multe variante şi modificaţii, dar, din nou, spre deosebire de niv. 7 din staţiunea Molodova V şi cu excepţia celor de la Costeşti I[31].

Printre lamele şi lamelele retuşate abrupt sunt câteva modificaţii mai frecvente, ori topologic mai relevante: vârfuri de tip „Gravette", patrulatere alungite în câteva modificări, lamele-vârfuri, de tip local, zis „Cosăuţi", lame şi lamele cu capătul retuşat transversal, drept ori oblic.

Burinele sunt preponderente în industrii şi se află în proporţie de 70:30. În nivelurile de locuire gravetiană la Cosăuţi această coraportare este şi mai distanţată.

Piesele din materiale animale dure sunt reprezentate de: vârfuri de lance fusiforme rotunde şi uşor aplatizate cu vârfurile aplatizate rotunde şi triunghiulare (Cosăuţi), vârfuri cu caneluri longitudinale, ace de cusut (Cosăuţi, Duruitoarea Veche, niv. sup.), săpăligi-stabilizatoare pentru sănii (?) din corn de ren, mânere transversale pentru înmănuşarea pieselor din silex (Molodova V, Podgori I), „batoane" perforate (Molodova V, Cotu-Miculinţi), harpoane (Cotu-Miculinţi, Cosăuţi), ciocane-târnăcoape din corn de ren[32], străpungătoare, *lisoire*, chingale pentru înlăturarea pieilor de pe animalele vânate etc. Piesele de podoabă sunt reprezentate de mărgele-pandantive din os (Mitoc MG, Duruitoarea Veche, Cosăuţi), brăţare din fildeş (Cosăuţi), vârfuri ornamentate (Cosăuţi), pandantive din os, fildeş din marnă (Mitoc, Cosăuţi, Molodova), figurine feminine (Cosăuţi, Molodova V), zoomorfe (Cosăuţi) etc. Locuinţele depistate până în prezent (Molodova V, Cosăuţi, Cotu Miculinţi, posibil, Lespezi) sunt reprezentate de cele de forme ovale ori circulare în plan cu vetre de foc în incinta lor (şi, posibil, în unele

[31] Industria staţiunii Costeşti I din mai multe puncte de vedere cade din cadrul culturii evidenţiate de noi. Acum sunt întreprinse tentative de a căpăta date radiometrice pentru nivelul ei de locuire şi se intenţionează o publicare monografică a ei, care, posibil, va da posibilitate de a revizui unele opinii (inclusiv şi ale noastre) despre vârsta ei şi despre încadrarea culturală a industriei.

[32] Multe dintre aceste piese, răspândite pe larg în Gravetianul local şi în variantele culturale ale Gravetianului (Epigravetianului) din Europa Centrală şi cea de Est reprezentau, în opinia noastră, mediatoare, utilizate în procesul debitajului primar al silexului.

cazuri la intrare). Sursa principală de existenţă şi sinergetic orientativă era vânătoarea cu preponderenţă a renului (în timpul anului, când acest animal ocupa zona), culesul şi vânatul altor mamifere din spectrul faunistic local (David 1980; Borziac 2004, 46-50; Borziac, Chirica, Prepeliţa 2007. Dispare această cultură treptat odată cu amplificarea schimbărilor climaterice din epoca de tranziţie de la cuaternar la holocen, proces elucidat de către noi într-o lucrare anterioară (Borziac, Chirica 2006, 5-34).

Astfel, în mod succint, ne reprezentăm noi în etapa actuală de studiu, evoluţia paleoliticului superior din spaţiul cuprins între Nistru şi Carpaţii Orientali. Fără îndoială, noile descoperiri, datări şi interpretări stratigrafice vor veni să completeze, să modifice ori să schimbe aceste opinii ale noastre.

Bibliografie

Allsworth-Jones 1986: Ph. Allsworth-Jones, The szeletian and the tranzition from Middle to Upper Palaeolithic in Central Europe (Oxford 1986).

Allsworth-Jones 2004: Ph. Allsworth-Jones, The szeletian revisited. Anthropologie XLII/3, 2004, 221.

Amirchanov, Anicovich, Borziac 1993: H. Amirchanov, M. Anicovich, I. Borziac, Problème de la tranzition du Moustérien au Paléolithique supérieur sur le territoire de la Plaine russe et du Caucase. L'Anthropologie (Paris), 97 (2-3), 1993, 311-330.

Anicovich 1992: M. Anicovich, Early Upper Palaeolithic Inustries of Eastern Europe. Journal of World Prehistory 6, 1992, 205-245.

Anicovich 1999: M. Anicovich, The formation of Upper Palaeolithic cultures and anatomically modern humans: the east European perspective. Anthropologie 2, vol. 37, 1999, 115-123.

Bar-Yosef, Belfer-Cohen 1988: O.Bar-Yosef, A. Belfer-Cohen, TheEarlyer Upper Paleolithic in Levantine caves. In: (eds. J.F. Hoffeker, C. Wolf), Early Upper Palaeolithic. BARInternational Series, 437 (London), 1988, 174-196.

Bitiri 1972: M. Bitiri, Paleoliticul în Ţara Oaşului (Bucureşti 1972).

Bitiri, Cârciumaru, Vasilescu 1979: M. Bitiri, M.Cârciumaru, P. Vasilescu, Paleoliticul de la Mitoc-Malul Izvorului, specificul culturii şi mediul său natural. Hierasus 1, 1979, 24-36.

Bitiri-Ciortescu 1987: M. Bitiri-Ciortescu, Paleoliticul de la Mitoc-Valea Izvorului. Probleme privind începutul paleoliticului superior pe teritoriul României. SCIVA 3, 38, 1978, 245-254.

Bitiri, Căpitanu 1972: M. Bitiri, V. Căpitanu, Aşezarea paleolitică de la Lespezi, jud. Bacău. Carpica V, 1972, 39-88.

Bitiri, Cărciumaru 1978: M. Bitiri, M. Cârciumaru, Atelierul de la Mitoc-Valea Izvorului şi locul lui în cronologia paleoliticului României. SCIVA 4, 29, 1978, 116-144.

Bordes 1955: F. Bordes, Le Paléolithique inférieur et moyen de Yabrud (Syrie) et question du Préaurignacien. L'Anthropologie (Paris) 59, 1955, 486-507.

Bordes 1958: F. Bordes, Le passage du Paléolithique moyen au Paléolithique supérieur. In: Hundert Jahre Neanderthaler (Utrecht 1958), 175-181.

Borziac 1993: I. Borziac, Les chasseurs de renne de Kosoutsy, site paléolithique tardif à plusieurs niveaux, sur le Dniestr Moyen. L'Anthropologie (Paris) t.97, n°s 2/3, 331-336

Borziac 1994: I. Borziac, Paleoliticul şi mezoliticul din spaţiul dintre Prut şi Nistru,Rep. Moldova. Thraco-Dacica, XV, 1-2, 19-40.

Borziac 1997: I. Borziac, Unele consideraţii cu privire la evoluţia paleoliticului superior timpuriu în spaţiul dintre Carpaţi şi Nistru. In: Vestigii arheologice din Moldova (Chişinău 1997), 5-11.

Borziac 2000: I. Borziac, Gravetianul în lunca Prutului. Probleme de cronostratigrafie. In: Symposia Professorum, ULIM (Chişinău 2000), 4-12.

Borziac 2001: I. Borziac, Aurignacianul spre Est de Carpaţi. In: Symposia Professorum, ULIM (Chişinău 2001), 3-11.

Borziac 2002: I. Borziac, Etapa timpurie a paleoliticului superior din spaţiul carpato-nistrean. Cultura Brânzeni. Tyragetia XI, 2002, 35-40.

Borziac 2003: I. Borziac, Cronostratigrafia aurignacianului în spaţiul cuprins între Carpaţii Orientali şi Nistru. In: Symposia Professorum, ULIM, (Chişinău 2003), 6-12.

Borziac, Beldiman 1996: I. Borziac, C. Beldiman, Corpuri de unelte compozite în situri paleolitice din bazinul Nistrului şi regiunile limitrofe. In: Lucrările Simpozionului de Arheologie, Târgovişte 23-25 noiembrie 1995 (Târgovişte 1996), 52-55.

Borziac, Chetraru 1995: I. Borziac, N. Chetraru, Staţiunea din paleoliticul superior de la Ciutuleşti. ArhMold XVIII, 1995, 95-113.

Borziac, Chirica 2005: I. Borziac, V.Chirica, Gravetianul din spaţiul carpato-nistrean. ArhMold XXIII-XXIV, 2005, 9-27.

Borziac, Chirica, David 2007: I. Borziac, V. Chirica, A. David, L'Aurignacien moyen et tardiv d'èspace Carpato-Dniéestréen. Gisement Climautsi II (Iaşi 2007).

Borziac, Chirica, Prepeliţa 2007: I. Borziac, V. Chirica, A. Prepeliţa, Ecologia şi sinergetica colectivelor umane din spaţiul carpato-nistrean în Paleoliticul superior. ArhMold XXIX, 2007, 7-34.

Borziac, Chirica, Văleanu 2006: I. Borziac, V.Chirica, C-M. Văleanu, Culture et sociétés pendant le Paléolithique supérieur à travers l'espace Carpato-Dniestréen (Iaşi 2006).

Borziac, Haesaerts, Chirica 2005: I. Borziac, P. Haesaerts, V.Chirica, Cadrul cronostratigrafic al Paleoliticului superior cuprins între Carpaţii Orientali şi Nistru. Revista Arheologică, s.n. 2, v. 1, 2005, 5-34

Borziac, Leviţki 2003: I. Borziac, O. Leviţki, Nivelul de locuire din paleoliticul superior din aşezarea pluristratigrafică Trinca-Izvorul lui Luca, jud. Edineţ, Rep. Moldova. In: (ed. E. Sava) Interferenţe cultural-cronologice în spaţiul Nord-Pontic (Chişinău 2003), 28-53.

Borziac, Leviţki 2005: I. Borziac, O. Leviţki, Noi materiale paleolitice de la aşezarea pluristratigrafică Trinca-Izvorul lui Luca. Tyragetia XIV, 2005, 29-36.

Brudiu 1974: M. Brudiu, Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova (Bucureşti 1974).

Brudiu 1980a: M. Brudiu, Cercetări arheologice în staţiunea paleolitică de la Cotu Miculinţi, jud. Botoşani. MCA XVI, Tulcea, 1980, 5-12.

Brudiu 1980b: M. Brudiu, Prelucrarea oaselor şi coarnelor de ren în aşezarea paleolitică de la Cotu Miculinţi (jud. Botoşani). SCIVA 31, 1980, 13-22.

Brudiu 1980c: Descoperiri paleolitice la Crasnaleuca (com. Cotuşca, jud. Botoşani), SCIVA 31, 1980, 425-443.

Brudiu 1987: M. Brudiu, Le travail de l'os et du bois de renne dans le Paléolithique supérieur de la zone du Prut Moyen. Repertoire typolpgique. In: (ed. V. Chirica) La genèse et l'évolution des cultures paléolithique sur le territoire de la Roumanie. BAI 2 (Iaşi 1987), 73-86.

Brudiu 1999: M. Brudiu, L'evolution culturelle et le milieu dans la zone carpato-ponto-danubienne au Paléolithique supérieur. In: (eds. P.M. Vermeersch, J. Renault-Miskovsky) European Late Pléistocene, isotope Stage 2 and 3: Humans, Thier Ecology and Cultural Adaptation (Liége 1999), 25-32.

Cârciumaru 1980: M. Cârciumaru, Mediul geografic în Pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România (Bucureşti 1980).

Cârciumaru 1995: M. Cârciumaru, La tranzition du Paléolithique moyen au Paléolithique supérieur en Roumanie: contexte paléoclimatique et chronologique. In: Les industries à pointes foliacées d'Europe Centrale (PALEO, Supplément N. 1), 1995, 101-104.

Cârciumaru 1999: M. Cârciumaru, Le Paléolithique en Roumanie (Grenoble 1999).

Cârciumaru, Cosac, Niţu 2005: M. Cârciumaru, M. Cosac, C. Niţu, Les datations C-14 et la succession culturelle du Paléolithique, épipaléolithique et mézolithique de la Roumanie. In: Annales d'Université „Valahia" , Section d'Archéologie et d'Istoire, tome VI-VII (Targoviste 2004-2005), 4-45.

Chirica 1982: V. Chirica, Paleoliticul din zona Prutului Mijlociu. AMM II-IV, 1981-1982, 9-44.

Chirica 1987: V. Chirica, La genèse et l'évolution des cultures du Paléolithique supérieur dans la zone du Prut Moyen d'après les recherches récents. BAI 2 (Iaşi 1987), 63-71.

Chirica 1989: V. Chirica, The Gravettian in the East of the Romanian Carpatians. BAI 3 (Iaşi 1989).

Chirica 1996: V. Chirica, Les Origines du Gravettien en Roumanie. In: (eds. A. Montet-White, A. Palma di Cesnola, K. Valoch) The Upper Palaeolithic. Colloquim 12: The Origin of the Gravettian. Actes du 13e Congrès International de l'UISPP (Forli, 8-14 septembre 1996), série Colloquia (vol. 6) (Forli: ABACO), 1996, 123-138.

Chirica, Borziac 1996: V. Chirica, I. Borziac, L'Aurignacien tardiv des Carpates à Dniestr. In: (eds. A. Montet-White, A. Palma di Cesnola, K. Valoch) The Upper Palaeolithic. Colloquim 12: The Origin of the Gravettian. Actes du 13e Congrès International de l'UISPP (Forli, 8-14 septembre 1996), série Colloquia (vol. 6) (Forli: ABACO), 1996, 99-121.

Chirica, Borziac 2005a: V. Chirica, I. Borziac, Gisements du Paléolithique inférieur et Moyen entre le Dniestr et la Tissa (Iaşi 2005).

Chirica, Borziac, Chetraru 1996: V. Chirica, I. Borziac, N. Chetraru, Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dniester et la Tissa, BAI 5 (Iaşi 1996).

Chirica, Borziac, Prepeliţa 2006: V. Chirica, I. Borziac, A. Prepeliţa, Ecologia şi sinergetica colectivelor umane din spaţiul Carpato-Nistrean în Paleoliticul superior. ArhMold XXIX, 2006, 7-34.

Cohen, Stepanchuk 2000: V. Cohen, V. Stepanchuk, Middle to Upper Palaeolithic Tranzition in Eastern Europe: taxonomical issues. Prehistoire Européenne 16-17, 2000, 111-132.

Covalenco 1996: S. Covalenco, The Upper Palaeolithic industries in the Dniestr zone of Moldavia. Prehistoire Européenne 9, 1996, 233-269.

Garrod 1955: D.A.E. Garrod, A Tranzitional Industry from the base of the Upper Palaeolithic in Palestine and Syria. J. R. Anthrop. Inst. 55, 1955, 141-162.

Grigorieva 1996: G.V. Grigorieva, Le Paléolithique supérieur ancien du sud-ouest de la Plaine russe. In: (eds. A. Montet-White, A. Palma di Cesnola, K. Valoch) The Upper Palaeolithic. Colloquim 12: The Origin of the Gravettian. Actes du 13e Congrès International de l'UISPP (Forli, 8-14 septembre 1996), série Colloquia (vol. 6) (Forli: ABACO), 1996, 153-169.

Desbrosse, Kozlowski 1988: R. Desbrosse, J.K. Kozlowski, Hommes et Climats à l'Age du Mammuth. Le paléolithique supérieur d'Europe Centrale (Paris 1988).

Haesaerts 1990a: P. Haesaerts, Evolution de l'environnement et du climat au cours de l'Interpleniglaciaire en Basse Autriche et en Moravie. In: (ed. J.K. Kozlowski) Les industries à pointes foliacées du Paléolithique supérieur européen, Krakow. ERAUL 42 (Liége 1990), 523-538.

Haesaerts, Borziak, Van Der Plicht, Damblon 1998: P. Haesaerts, I. Borziac, J. Van der Plicht, Fr. Damblon, Climatic events and Upper Palaeolithic cronology in the Dniestr Bazin: new radiocarbon rezults from Cosautsi. In: (eds. W.G. Mook, J. Van der Plicht) Proceedings of the 16th International ^{14}C Conference. Radiocarbon 20 (10) (Tucson, Arizona 1998), 197-212.

Haesaerts, Borziac, Chirica, Damblon, Koulakovska, Van Der Plicht 2003: P. Haesaerts,
I.Borziak, V.Chirica, Fr. Damblon, L. Koulakovska, J. Van der Plicht, The East Carpathian loess record: a reference for the middle and late Pleniglacial stratigraphy in Central Europe. Quaternaire 14(3), 2003, 163-188.

Haesaerts, Borziac, Chirica, Damblon, Koulakovska 2004: P. Haesaerts, I. Borziak, V. Chirica, Fr. Damblon, L. Koulakovska, Cadre stratigraphique et cronologique du Gravettien en Europe Centrale. In: (eds. J.A. Svoboda, L. Sedlakova) The Gravettian along the Danube. Proceeding jf the Mikulov Conference. The Dolni Vestonice Stadies (Brno 2004), 33-56.

Haesaerts, Damblon 1996: P.Haesaerts, Fr. Damblon, Paléoenvironnement et chronologie du Paléolithique dans la Grande Plaine eurasiatique depuis 150.000 ans. Bulletin de la Société royale Anthropologie et Prehistoire, 107 (Brussels 1996), 9-11.

Haesaerts, Damblon, Bachner; Trnka 1996: P. Haesaerts, F. Damblon, M. Bachner, G. Trnka, Revised stratigraphy and cronology of the Willendorf II secuence, Lower Austria. Archaeologia Austriaca 80, 1996, 25-42.

Harrold 1989: E. Harrold, Mousterian, Chatelperonnian and Aurignacian in Western Europe: Continuity or Discontinuity. In: (eds. P. Mellars, C. Stinger). The Human Revolution (Edinburg 1989), 677-713.

Hedges, Housley, Pettitt, Bronk Ramsey, Van Klinken 1996: R.E.M. Hedges; R.A. Housley, P.V. Pettitt; C. Bronk Ramsey, G.J. Van Klinken, Radiocarbon dates from the Oxford AMS system: Arheometry Datelist 21. Archeometry 38, 1, 1996, 181-207.

Moroşan 1938: N.N. Moroşan, Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est. Anuarul Institutului Geologic al României XIX, Bucureşti, 1938, 1-160.

Nicolaescu-Plopşor 1958: C.S. Nicolaescu-Plopşor, Noi puncte de vedere în cercetarea şi interpretarea paleoliticului. SCIV I, IX, 1958, 12-27.

Nicolaescu-Plopşor et al. 1966: C.S. Nicolaescu-Plopşor, A. Păunescu, Fl. Mogoşanu, Le Paléolithique de Ceahlău. Dacia N.S. X, 1966, 5-150.

Noiret 2004: P. Noiret, Le Paléolithique supérieur de la Moldavie. L'Antropologie (Paris) 108, 2004, 425-470.

Kozlowski 1979: J.K. Kozlowski, Le Bachocirien. La plus ancienne industrie du Paléolithique supérieur en Europe (Quelques remarques à propos de la position stratigraphique et taxonomique des outillages de la couche 11 de la grote Bacho Kiro). In: (ed. J.K. Kozlowski) Middle and Upper Palaeolithic in the Balkans. Université Jagellon, Prace Archeoljgiczne 28 (Crakovie 1979), 97- 116.

Kozlowski 1988: J.K. Kozlowski, L'apparition du Paléolithique supérieur. In: (coord. J.K. Kozlowski) L'Homme de Neandertal, vol. 8 (Liége 1988), 11-21.

Kozlowski 1996: J.K. Kozlowski, L'origine du Gravettien dans le Sud-Est européen. In: (eds. A. Montet-White, A. Palma di Cesnola, K. Valoch) The Upper Palaeolithic. Colloquim 12: The Origin of the Gravettian. Actes du 13e Congrès International de l'UISPP (Forli, 8-14 septembre 1996), série Colloquia (vol. 6) (Forli: ABACO), 1996, 191-202.

Kozlowski 2000: J.K. Kozlowski, The Problem of cultural continuity between Middle and Upper in Central and Eastern Europe. In: (eds. O. Bar-Yosef, D. Pilbeam) The Geography of Neandertals and Modern Humans in Europe and the Greater Mediterranean (Cambridge, Harvard University 2000), 77-105.

Otte 1981: M. Otte, Le gravettien en Europe Centrale (Brugge 1981).

Otte, Chirica 1993: M. Otte, V. Cirica, Atelier aurignacien à Mitoc Malul Galben (Moldavie roumaine). Prehistoire Européenne 3, 1993, 55-66.

Otte, Chirica, Haesaerts 2007: M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts, L'Aurignacien et Gravettien de Mitoc. ERAUL 72 (Liege 2007).

Otte, Noiret, Chirica, Borziac 1996: M. Otte, P. Noiret, V. Chirica, I. Borziac, Rytme évolutif du Gravettien oriental. In: (eds. A. Montet-White, A. Palma di Cesnola, K. Valoch) The Upper Palaeolithic. Colloquim 12: The Origin of the Gravettian. Actes du 13e Congrès International de l'UISPP (Forli, 8-14 septembre 1996), série Colloquia (vol. 6) (Forli: ABACO), 1996, 213-226

Otte, Chirica, Noiret, Borziac 2007: M. Otte, V. Chirica, P. Noiret, I. Borziac, Étude de l'industrie lithique. In: (eds. M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts) L'Aurignacien et Gravettien de Mitoc Malul Galben, ERAUL 72 (Liége 2007), 87- 129.

Păunescu 1965: A. Păunescu, Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolitiques de Ripiceni-Izvor. Dacia N.S. IX, 1965, 5-31.

Păunescu 1970: A. Păunescu, Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României (Bucureşti 1970).

Păunescu 1973: A. Păunescu, Ripiceni-Izvor. Paleolitic şi mezolitic. Studiu monografic (Bucureşti 1993).

Păunescu 1998: A. Păunescu, Paleoliticul şi epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpaţi şi Siret. Studiu monografic, vol. 1/1 (Bucureşti 1998).

Păunescu 1999: A. Păunescu, Paleoliticul şi epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret şi Prut. Studiu monografic, vol. 1/2 (Bucureşti 1999).

Sardel, Ronen 2002: The „Tranzitional" and Levantine Aurignacian industries in Raqefet Cave (Northern Israel). В кн.: Особенности развития верхнего палеолита Восточной Европы. Костенки в контексте палеолита Евразии. Исследования, вып. 1 (Санкт-Петербург 2002), 116-122.

Smith 1984: F.H. Smith, Fossil hominids From the Upper Pleistocene of Central Europe end the origin of modern Europeans. In: (eds. F.Smith, F. Spenser) The Origin of Modern Humans: a World Survei of the Fossil Evidence (New York 1984), 137-209.

Wolpoff 1989: M. Volpoff, Multiregional Evolution: The Fosil Alternative to Ede Edem. In: (eds. P. Mellars, C. Strinhger) The Human Revolition (Edinburg 1989), 62-108.

Zilhão, D'Errico 1999: The Chronology and Taphonomy of the Earliest Aurignacian and its implication for the understanding of Neandertal extinction. Journal of World Prehistory 1, vol. 13, 1999, 1-68.

Амирханов 1998: Х.А. Амирханов, Восточный Граветт или Граветтоидные индустрии Центральной и Восточной Европы. В кн.: (ред. Х.А. Амирханов) Восточный Граветт (Москва 1998), 15-34.

Амирханов, Аникович, Борзияк 1981: Х.А. Амирханов, М.В. Аникович, И.А. Борзияк, К проблеме перехода от мустье к позднему палеолиту на территории Русской Равнины и Кавказа. Советская Археология 2, 1981, 5-21.

Аникович 1987: М.В. Аникович, К вопросу о правомерности выделения «бабинской ступени» позднего палеолита Поднестровья. В кн.: (ред. И.А. Борзияк) Молдавское Поднестровье в первобытную эпоху (Кишинев 1987), 42-63.

Аникович 1991: М.В. Аникович, Раняя пора верхнего палеолита Восточной Европы. Автореф. докт. дисс. (С. Петербург 1991).

Аникович 1992: М.В. Аникович, Граветтоидные пути развития, граветтоидные археологические культуры и проблемы «граветтоидного эпизода». В кн.: Северо-Западное Причерноморье: ритмы культурогенеза. Тезисы докладов семинара (Одесса 1992), 15-17.

Аникович 1994: М.В. Аникович, Основные принципы хронологии и периодизации верхнего палеолита Восточной Европы. А.В., № 3 (Санкт-Петербург 1994), 138-144.

Аникович 1997; М.В. Аникович, Проблема становления верхнепалеолитической культуры и человека современного вида в свете данных по Восточной Европы. В кн.: (ред. А.А. Величко, О.А. Соффер)Человек заселяет планету Земля. Глобальное расселение гоминид (Москва 1997), 143-156.

Аникович 1998а: М.В. Аникович, «Восточный Граветт» и проблема миграций в верхнепалеолитическую эпоху. В сб.: (ред. Х.А. Амирханов) Восточный Граветт (Тезисы докладов), (Москва 1997), 13-15.

Аникович 1998б: М.В. Аникович, Днепро-Донская историко-культурная область охотников на мамонтов: от «восточного граветта» к «восточному епиграветту». В кн.: Восточный Граветт (Москва 1998), 35-67.

Аникович 2000: М.В. Аникович, Начальная пора верхнего палеолита Восточной Европы. Stratum-Plus 1, 2000, 11-30.

Аникович 2003: М.В. Аникович, Раняя пора Верхнего палеолита Восточной Европы. АЭАЕ 2 (14), 2003, 14-29.

Аникович 2004: Раняя пора верхнего палеолита Восточной Европы (периодизация, хронология, генезис). В кн.: Костенки и раняя пора верхнего палеолита Евразии: общее и локальное (Воронеж 2004), 86-91.

Аникович 2005: М.В. Аникович, О хронологии палеолита Костенковско-Борщевского района. АЭАЕ 3 (23), 2005, 70-86.

Аникович 2007: М.В. Аникович, Пути становления верхнего палеолита Восточной Европы и Горного Алтая. АЭАЕ 1 (29), 2007, 2-16.

Анисюткин 2001: Н.К. Анисюткин, Мустьерская эпоха на Юго-Западе Русской равнины (Санкт-Петербург 2001).

Анисюткин 2005: Н.К. Анисюткин, Палеолитическая стоянка Стинка 1 и проблема перехода от среднего палеолита к верхнему на юго-западе Восточной Европы (Санкт-Петербург 2005).

Анисюткин, Борзияк, Кетрару 1986: Н.К. Анисюткин, И.А. Борзияк, Н.А. Кетрару, Первобытный человек в гротах Тринка I-III (Кишинев 1986).

Борзияк 1976: И.А. Борзияк, M. Bitiri, Paleoliticul în Ţara Oaşului (Bucureşti 1972) (рецензия). СА 2, 1976, 265-271.

Борзияк 1978: И.А. Борзияк, Поздний палеолит Северо-Запада Молдавии. Автореф. канд. дисс. (Ленинград 1978).

Борзияк 1980: И.А. Борзияк, Проблема перехода от мустье к позднему палеолиту**.** Изв. АН МССР, сер. общест. наук, № 2, 52-67.

Борзияк 1981: И.А. Борзияк, Верхнепалеолитическая стоянка Климауцы I на Среднем Днестре. В сб.: АИМ в 1974-1976 (Кишинев 1981), 3-24.

Борзияк 1983: И.А. Борзияк, Поздний палеолит Днестровско-Карпатского региона. В сб.:

(ред. Н.А. Кетрару) Первобытные древности Молдавии (Кишинев 1983), 33-64.

Борзияк 1997: И.А. Борзияк, Некоторые типологические элементы костенковско-виллендорфского культурного единства в позднем палеолите Поднестровья. In: Vestigii arheologice din Moldova (Chişinău 1997), 11-18.

Борзияк 2003: И.А. Борзияк, «Стинковская культура» или преориньяк? В кн.: Вариабельность среднього палеоліту Украйны (Киев 2003), 123-130.

Борзияк, Григорьева, Кетрару 1981: И.А. Борзияк, Г.В. Григорьева, Н.А. Кетрару, Поселения древнекаменного века на Северо-Западе Молдавии (Кишинев 1981).

Борзияк, Обадэ 1999: И.А. Борзияк, Т.Ф. Обадэ, Мамонт в палеолите Карпато-Днестровского региона. Stratum-Plus 1, 1999, 287-312.

Борисковский 1953: П.И. Борисковский, Палеолит Украины. В сб.: МИА СССР, № 40, (Москва-Ленинград 1953).

Борисковский 1954: П.И. Борисковский, Вопросы периодизации палеолита. СА 15, 1954, 12-22.

Вишняцкий 1990: Л.Б. Вишняцкий, Происхождение Homo Sapiens. Новые факты и некоторые традиционные представления. СА 2, 1990, 99-114.

Вишняцкий 1999: Л.Б. Вишняцкий, История одной случайности били происхождение человека. Stratum-Plus 1, 1999, 10-51.

Вишняцкий 2000: Л.Б. Вишняцкий, „Верхнепалеолитическая революция": география, хронология, причины. Stratum-Plus 1, 2000, 245-271.

Григорьев 1963: Г.П. Григорьев, Селет и костенковско-стрелецкая культура. СА 1, 1963, 3-11.

Григорьев 1966: Г.П. Григорьев, Кремсская, Виллендорфская и Павловская культуры в Средней Европе. В кн.: Археология старого и нового света (Москва 1966), 7-26.

Григорьев 1968: Г.П. Григорьев, Начало верхнего палеолита и происхождение Homo Sapiens (Москва 1968).

Григорьев 1970: Г.П. Григорьев, Верхний палеолит. В сб.: Каменный век на территории СССР, МИА СССР, 166 (Москва 1970), 43-66.

Григорьев 1999: Г.П. Григорьев, О местных отличиях палеолита Восточной Европы. В сб.: Особенности развития верхнего палеолита Восточной Европы. Тезисы докладов конференции, посвященной 120-летию открытия палеолита в Костенках (Санкт-Петербург 1999), 23-24.

Григорьев 2005: Г.П. Григорьев. Ранняя пора верхнего палеолита: методика выделения. В сб.: Раняя пора верхнего палеолита Евразии: общее и локальное (Санкт-Петербург 2006), 39-50.

Григорьева 1980: Г.В. Григорьева, Некоторые итоги изучения позднего палеолита в Молдавии. В сб.: Первобытная археология – поиски и находки (Киев 1980), 72-78.

Григорьева 1989: Г.В. Григорьева, Позднепалеолитические памятники у села Корпач Молдавской ССР. В сб.: (ред. И.А. Борзияк, А.И. Давид) Четвертичный период. Палеонтология и Археология (Кишинев 1989), 195-201.

Давид, Кетрару 1966: А.И. Давид, Н.А. Кетрару, Предварительные данные об исследовании стоянки Рашков VII. В сб.: Охрана природы Молдавии, вып. IV (Кишинев 1966), 35-43.

Дергачев 1992: В.А. Дергачёв, О понятии «контактная зона». В сб.: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы (Кишинев 1992), 26-31.

Ефименко 1953: П.П. Ефименко, Первобытное общество (Киев 1953).

Ефименко 1956: П.П. Ефименко, Исторический процесс в позднем палеолите Восточной Европы. СА XXVI, 1956, 18-32.

Ефименко 1958: П.П. Ефименко, Костенки I (Москва-Ленинград 1958).

Кетрару 1969: Н.А. Кетрару, Палеолитические и мезолитические местонахождения в бассейне р. Реут. В кн.: Антропоген Молдавии (Кишинев 1969)

Кетрару 1970: Н.А. Кетрару, Уникальный предмет палеолитического искусства из грота Брынзены I. В сб.: Охрана Природы Молдавии, вып. 8 (Кишинев 1970).

Кетрару 1973: Н.А. Кетрару, Памятники эпох палеолита и мезолита. Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 1 (Кишинев 1973).

Кетрару, Григорьева, Коваленко 2007: Н.А. Кетрару, Г.В. Григорьева, С.И. Коваленко, Верхнепалеолитическая стоятка Рашков VII (Кишинев 2007).

Кирика 1999: В. Кирика, Культура Рипичень-Брынзень. Stratum-Plus 1, 1999, 164-167.

Коен, Степанчук 2000: В.Ю. Коен, В.Н. Степанчук, Вариабельность перехода от среднего к верхнему палеолиту: новые данные из Восточной Европы. Stratum-Plus 1, 1999, 31-53.

Коваленко 1993: С.И. Коваленко, Поздний палеолит Молдавского Приднестровья: проблемы культурогенеза, функций орудий, хозяйства. Автореф. канд. дисс. (Санкт-Петербург 1993).

Коваленко, Кетрару 1999: С.И. Коваленко, Н.А. Кетрару, Некоторые особенности развития верхнепалеолитических индустрий в днестровской зоне Молдавии. Stratum-Plus 1, 1999, 168-195.

Отт, Нуаре, Лопес Байон 1999: М. Отт, П. Нуаре, И. Лопес Байон, Обзор верхнего палеолита Молдавии. Stratum-Plus 1, 1999, 160-163.

Рогачев 1956: А.Н. Рогачев, Многослойные стоянки Костёнковско-Борщевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине. В сб.: МИА, № 59б (Москва-Ленинград 1956).

Рогачев, Аникович 1984: А.Н. Рогачев, М.В. Аникович, Поздний палеолит Русской равнины и Крыма. В кн.: Археология СССР. Палеолит СССР (Москва 1984), 162-272.

Сапожников 1994: И.В. Сапожников, Палеолит степей Нижнего Поднестровья, ч. 1. Памятники нижнего и раннего этапа позднего палеолита (Одесса 1994).

Сапожников 2003: И.В. Сапожников, Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита Степной Украины (Киев 2003).

Сапожников 2006: И.В. Сапожников, Хронология, индустриальная последовательность и периодизация позднего палеолита Юга Восточной Европы. В сб.: Ранняя пора верхнего палеолита Евразии: общее и локальное (Санкт- Петербург 2006), 207-242.

Сарель, Ронен, Бойеда 2000: Ж. Сарель, А. Ронен, Э. Бойеда, Есть ли «переходная индустрия» в Северном Израиле? Stratum-Plus 1, 2000, 147-158.

Соффер 2000: Неандертальские рефугиумы и архаичный образ жизни. Stratum-Plus 1, 2000, 236-244.

Станко 1980: В.Н. Станко, Поздний палеолит и сложение мезолита в степях Северного Причерноморья. В сб.: Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытно-общинного строя (Киев 1980), 5-21.

Станко 1982: В.Н. Станко, Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья (Киев 1982).

Станко, Григорьева, Швайко 1989: В.Н. Станко, Г.В. Григорьева, Т.Н. Швайко, Позднепалеолитическое поселение Анетовка II (Киев 1989).

Степанчук 2005: В.Н. Степанчук, Вопросы перехода к верхнему палеолиту в свете новых данных по Крыму и югу Восточно-Европейской равнины. В сб.: Проблемы ранней поры верхнего палеолита Костенковского-Борщевского района и сопредельных территорий (Санкт-Петербург 2005), 197-233.

Чабай 2004: В.П. Чабай, Средний палеолит Крыма (стратиграфия, хронология, типологическая вариабельность, восточноевропейский аспект) (Симферополь 2004).

Черныш 1959: А.П. Черныш, Поздний палеолит Среднего Приднестровья (Москва 1959).

Черныш 1965: А.П. Черныш, Ранний и средний палеолит Приднестровья (Москва 1965).

Черныш 1973: А.П. Черныш, Палеолит и мезолит Приднестровья. Карты и каталог местонахождений (Москва 1973).

Черныш 1975: О.П. Черніш, Стародавне населення Подністров'я в добу мезоліту (Київ 1975).

Черныш 1977: А.П. Черныш, Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV и её место в палеолите. В сб.: Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV (Москва 1977).

Черныш 1982: А.П. Черныш, Многослойная палеолитическая стоянка Молодова I. В сб.: Молодова I. Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре (Москва 1982).

Черныш 1987: А.П. Черныш, Эталонная многослойная стоянка Молодова V (Москва 1987).

The Upper Paleolithic from the region between Carpathians and Dniester: cronostratigraphic and culturogenetic aspects

Abstract

This study aims to call attention to the Upper Paleolithic epoch of the Dniester-Carpathian region. The author suggests discussion of the new cultural-chronological periodization of the provenance process and evolution of the Upper Paleolithic of the Carpathian-Dniester natural habitat based on the previous elaborations and statements regarding periodization of the late Paleolithic, new interregional stratigraphic scheme of the late-Quaternary de-

posits of the central and south-eastern Europe and associating them with Paleolithic sites elaborated by P. Haesaerts and his colleagues (including the author of the present article). The work analyses the state of the problem, historiographic aspects and concretizes some of the concepts the author holds to. Many of the technocomplexes (Aurignacian and Gravettian) are sharply subdivided into several cultures and variants of cultures according to the indicated chronostratigraphic scheme. The author also makes comparison with similar subdivisions of contiguous territories of Central Europe and steppes of the Eastern-European plain.

Illustrative table

Summary chronostratigraphic East-Carpathian scheme of the late-Quaternary deposits including cultural subdivisions of the Upper Paleolithic (55.000-10.000 year ago) (by P. Haesaerts et al. 2003; 2004; Borziac, Chirica 2005).

Graphical symbols and notations: 1 - loess; 2 - clay; 3 - clayey loess; 4 - fine-grained sand; 5 - cretaceous inclusions; 6 - gravel; 7 - disintegrated limestone; 8 - illuvial sediments; 9 - marked humus levels; 10 - feebly marked humic sediments; 11 - deeply colored clay levels with remains of the peat; 12 - molehills; 13 - gley soil levels; 14 - iron oxides; 15 - ice wedges; 16 - traces of freezing (permafrost); 17 - le Moustier; 18 - the transitional „symbiotic" industries: 19-23 - the upper Paleolithic.

A - The Pre-Aurignacian culture; B - the transitional „symbiotic" industries, including Brinzeni culture; C - Aurignacian technocomplex. Cultures Aurignacian without double-sided shapes; Aurignacian with double-sided shapes; Prut; the Middle Aurignacian and the Late Aurignacian Climauti II type (big circles inside the scheme); Rashkovskaya; D - Gravettian technocomplex. Cultures: Moldova-Mitok; the middle Gravettian; Moldova-Cosauti-Cotu-Miculinti culture (CMMC).

Верхний палеолит Карпато-Днестровского региона: хроностратиграфические и культурогенетические аспекты

Резюме

В статье предлагается новое освещение эпохи позднего палеолита в Днестровско-Карпатском регионе. На основе предыдущих разработок и высказываний в области периодизации позднего палеолита, новой межрегиональной стратиграфической схемы позднечетвертичных отложений Центральной и Юго-Восточной Европы и привязок к ней стоянок палеолита, разработанной П. Хаесаертсом и его сотрудниками (в том числе и автором настоящей статьи), предлагается для обсуждения новая культурно-хронологическая периодизация процесса происхождения и эволюции позднего палеолита Карпато-Днестровского региона. Анализируется состояние проблемы, историографические аспекты и конкретизируются некоторые концептуальные и рабочие понятия, которых придерживается автор. Массив позднепалеолитических технокомплексов (Ориньякского и Граветтийского) в члткой привязанности к указанной хроностратиграфической схеме подразделяется на ряд культур и вариантов культур. В работе также делаются сопоставления и соотношения с подобными подразделениями сопредельных территорий – в Центральной Европе и степях Восточно-Европейской равнины. Предлагаемая периодизация рассматривается как этапная.

Иллюстративная таблица:

Сводная хроностратиграфическая восточно-карпатская схема позднечетвертичных отложений с включением культурных подразделений позднего палеолита (55.000-10.000 лет назад) (по P. Haesaerts et al. 2003; 2004; Borziac, Haesaerts, Chirica 2005).

Графические символы и обозначения: 1 - лёсс; 2 - глина; 3 - глинистый лёсс; 4 - тонкозернистый песок; 5 - меловые включения; 6 - гравий; 7 - обломочный известняк; 8 - иллювиальные отложения; 9 - выраженные гумуссированные горизонты: 10 - слабогумуссированные отложения; 11- горизонты тлмнокрашенной глины с остатками торфа; 12 - кротовины; 13 - горизонты оглеения; 14 - окисы железа: 15 - ледовые клинья; 16 - следы замерзания (пермафрост); 17 - мустье; 18 - переходные «симбиотические» индустрии; 19-23 - верхний палеолит.

А - преориньяк; В - переходные «симбиотические» индустрии, в том числе Брынзенская культура: С - ориньякоидный технокомплекс. Культуры: ориньяк без двусторонних форм; ориньяк с двусторонними формами; прутская; ориньяк средний и поздний типа Климэуць II (большие кружочки внутри схемы); рашковская; D - граветтоидный технокомплекс. Культуры: Молодова-Миток; средний граветт; культура Молодова-Косэуць-Коту-Микулинць (CMMC).

06.02.2008

Dr. Ilie Borziac, Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, str. Vlaicu-Pârcălab, 52, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ilieborziac@yahoo.com;

Dr. Vasile Chirica, Institutul de Arheologie, Filiala Iaşi a Academiei Române, str. L. Catargi, 18, Iaşi, România, e-mail: vchirica@yahoo.com

MATERIALE ALE CULTURII ŞOLDĂNEŞTI ÎN BAZINUL NISTRULUI DE MIJLOC – OBSERVAŢII PRELIMINARE[1]

Maia Kaşuba

Introducere

La începutul epocii fierului a existat o perioadă numită hallstatt, care fără exagerare poate fi considerată „fenomenală". Aceasta a fost atestată nu numai pe vaste teritorii ale Europei de Sud-Est, de Sud şi Centrale, dar şi în spaţii mai îndepărtate, spre est – nordul Mării Negre[2]. Terminologia specifică perioadei hallstattiene, acceptată pentru Europa Centrală şi de Sud-Est, este utilizată de cercetători şi pentru nordul Mării Negre (mai ales pentru Nord-Vestul Mării Negre). Aici mai corect ar fi să vorbim despre sistemul cronologic european al epocii hallstattiene, care este utilizat şi pentru materialele din nordul Mării Negre. Astfel apare legitima întrebare – e posibil de folosit în genere schema cronologică, acceptată pentru Europa Centrală şi de Sud-Est, pentru descoperirile din nordul Mării Negre?

Întrebuinţarea termenilor europeni, specifici perioadei hallstattiene, pentru materialele provenite din nordul Mării Negre este posibilă în baza descoperirilor şi, mai ales, a culturilor arheologice care s-au răspândit atât pe teritoriul Europei Centrale, de Sud şi Sud-Est, cât şi în est – în nordul Mării Negre. Aceste materiale şi culturi pot fi considerate drept „materiale de contact" şi/sau „culturi de contact".

Pentru data de început a hallstattului clasic în Europa de Sud-Est, drept cultură de contact poate servi cultura Basarabi (cca 250 descoperiri) ce îşi avea centrul în regiunea Dunării Mijlocii (fig. 1). Deşi data de formare a acestei culturi a servit frecvent drept un subiect de discuţie, după ultimele revizuiri ale schemei cronologice central-europene începutul ei se plasează, totuşi, în jur de anul 800 a. Chr. – HaC1 timpuriu, conform schemei cronologice centarl-europene (Hänsel 1976, 237, 249 ş.u.; Vulpe 1990, 120; Teržan 1987, 9 ş.u.; idem 1990, 71 ş.u.; Gumă 1993, 208 ş.u.; idem 1995, Pl. XIX; Pare 1999, 419 ş.u. Tab. 6; Metzner-Nebelsick 2002, 486 ş.u.; Ciugudean 1994, 27 ş.u.; Ciugudean, Aldea 2005, 110 ş.u.; Ursuţiu 2002, 73 ş.u.), sau în perioada prescitică târzie, după sistemul cronologic, elaborat pentru teritoriile din nordul Mării Negre (Тереножкин 1976, 186 ş.u.; Смирнова 1985, 33 ş.u.; ş.a.). Din cauza arealului ei mare de răspândire şi a gradului ei de influenţă asupra culturilor învecinate, aceasta a mai fost numită şi „civilizaţia Basarabi" (Gumă 1996, 23 ş.u.).

Începutul studierii vestigiilor de tip Şoldăneşti

Aceste monumente, descoperite cu peste 50 de ani în urmă, iniţial au fost atribuite culturii Basarabi. Atunci, la mijlocul anilor '50 ai secolului XX, în apropierea localităţii Şoldăneşti Anna Meljukova a cercetat o aşezare (fig. 2) şi o necropolă de incineraţie, cultura materială a cărora era nouă şi absolut necunoscută pentru aceste teritorii. Descoperirile date, precum ca şi alte culturi arheologice anterioare în acest spaţiu, aveau similitudini directe cu grupurile culturale răspândite în Vest şi Sud-Vest – Moldova de la vest de Prut, Dunărea Mijlocie şi de Jos (Мелюкова 1956, 39 ş.u.; idem 1958, 52 ş.u.; idem 1961, 46 ş.u.).

Pentru a evidenţia specificul culturilor din prima jumătate a mil. I a. Chr. din regiunea de silvostepă a bazinului Nistrului şi pentru a le deosebi de antichităţile scitice din est ele au fost numite „tracice"[3] şi atribuite aşa-numitului „hallstatt tracic"[4], răspândit în spaţiul carpatic şi în cel dunărean (Мелюкова 1958, 74 ş.u.). Dinamica dezvoltării cultural-istorice a teritoriilor nistrene a fost pusă în legătură cu câteva (cel puţin trei) valuri de migraţie a populaţiei tracice din diferite

[1] Consider drept o datorie plăcută să aduc mulţumiri Fundaţiei Alexander von Humboldt (Germania) pentru sprijinul acordat la elaborarea acestui studiu (bursa 2007).
[2] Aduc sincere mulţumiri dr. Aurel Zanoci pentru ajutorul acordat la traducerea acestui articol în limba română.

[3] Fiindcă cei mai apropiaţi vecini ai sciţilor din nordul Mării Negre, „cunoscuţi" la vest erau tracii.
[4] Pentru prima dată acest termen se întâlneşte în rapoartele preliminare ale T. Passek şi A. Meljukova cu privire la investigaţiile arheologice din anii 1954-1955 la aşezarea şi necropola de la Şoldăneşti.

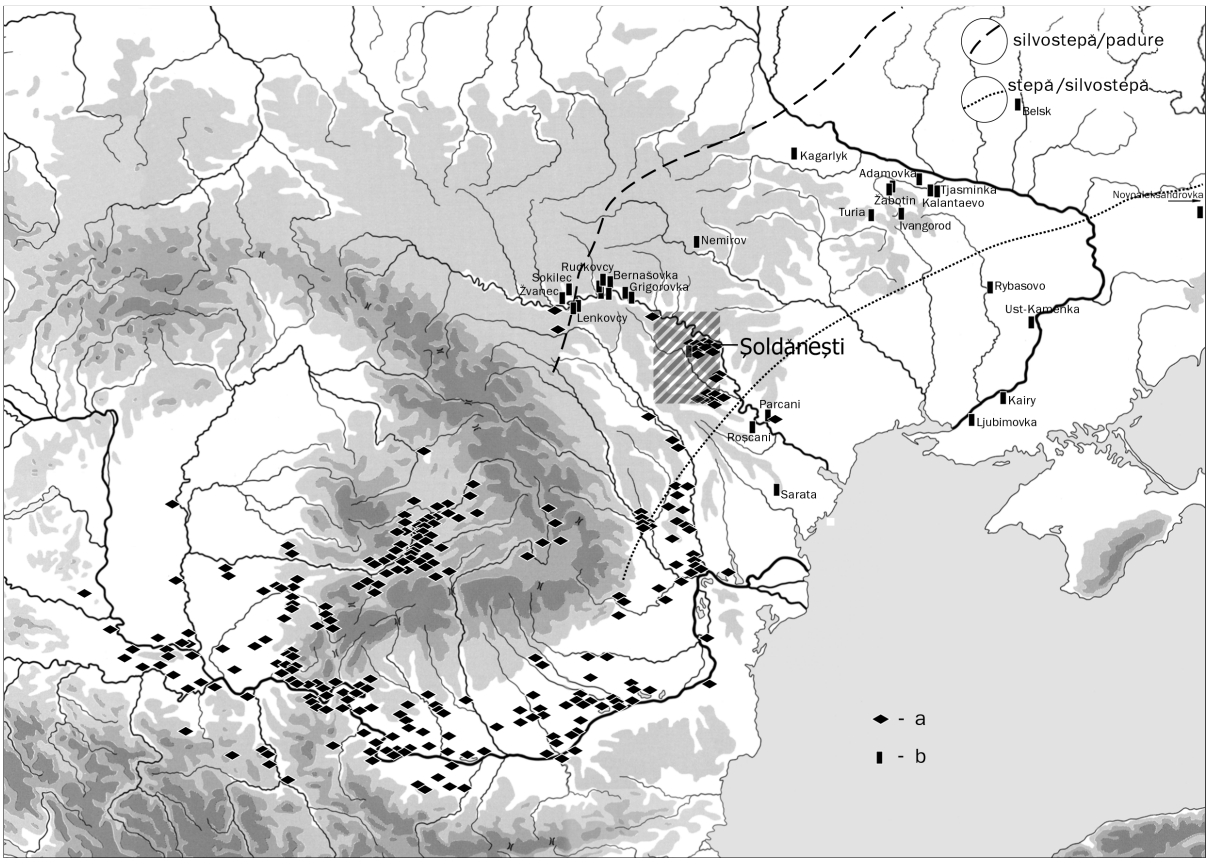

Fig. 1. Arealul complexului cultural Basarabi (a) şi a importurilor de tip Basarabi-Şoldăneşti (b) în regiunile de silvostepă şi stepă din nordul Mării Negre (după Vulpe 1965; idem 1986; Hänsel 1976; László 1989; Gumă 1993; idem 1995; Jugănaru 1996; Ursutiu 2002; Мелюкова 1958; idem 1979; Ильинская 1975; Тереножкин 1976; Смирнова 1983; Smirnova 1997; Мельник, Ромашко 1990; Кашуба 2000; Daragan 2004; Бокій 2004; Махортых 2005; Шрамко 2006).

regiuni ale spaţiului carpatic şi balcano-dunărean (Мелюкова 1975, 54 ş.u.; idem 1984, 224 ş.u.).

La început monumentele culturii Şoldăneşti au fost datate în sec. VIII-VI a. Chr., iar mai apoi – în sec. VIII-VII a. Chr. (Мелюкова 1979, 15 ş.u.; idem 1984, 227; Лапушнян 1979, 9 ş.u.) şi considerate drept o variantă periferică a culturii Basarabi, ca mai târziu să capete denumirea de cultura Basarabi-Şoldăneşti (Мелюкова 1979, 15 ş.u.; Демченко, Левицкий 1990, 111 ş.u.; Vulpe 1986, 68 ş.u.; Gumă 1993, 210 ş.u. etc.).

Deci, ce reprezintă cultura Basarabi la periferia estică – nordul Mării Negre (şi anume, în bazinul Nistrului Mijlociu), unde purtătorii ei au intrat în contact direct cu lumea culturilor euro-asiatice din est?

Sursele şi starea lor

Cercetarea de faţă se bazează pe materialele culturii Basarabi-Şoldăneşti din regiunea Nistrului Mijlociu, verificate şi desenate de noi. O altă parte a descoperirilor provin din aşezările cercetate de noi în spaţiul menţionat (Кашуба 2000, 140-156; Kašuba 2007, 369 ş.u.).

Actualmente, materialele se păstrează în fondurile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei şi în Muzeul de antichităţi al Catedrei Istoria Românilor şi Antropologie a Universităţii de Stat din Moldova[5]. Au fost utilizate la maxim atât sursele inedite (carnete de şantier, rapoarte de săpătură, texte ale comunicărilor, comentarii etc.), cât şi publicaţiile accesibile. Cu regret, însă, aproape un sfert din materialele excavate au fost pierdute.

Informaţiile analizate permit identificarea a 22 descoperiri care pot fi atribuite culturii Basarabi-

[5] Exprim mulţumiri colegilor: dr. hab. Eugen Sava, dr. hab. Oleg Leviţki, Valeriu Bubulici, Ivan Vlasenco, Veceaslav Bicbaev, precum şi dr. hab. Ion Niculiţă, dr. Aurel Zanoci şi dr. Andrei Nicic, care mi-au acordat un ajutor considerabil în procesul prelucrării materialelor din colecţii.

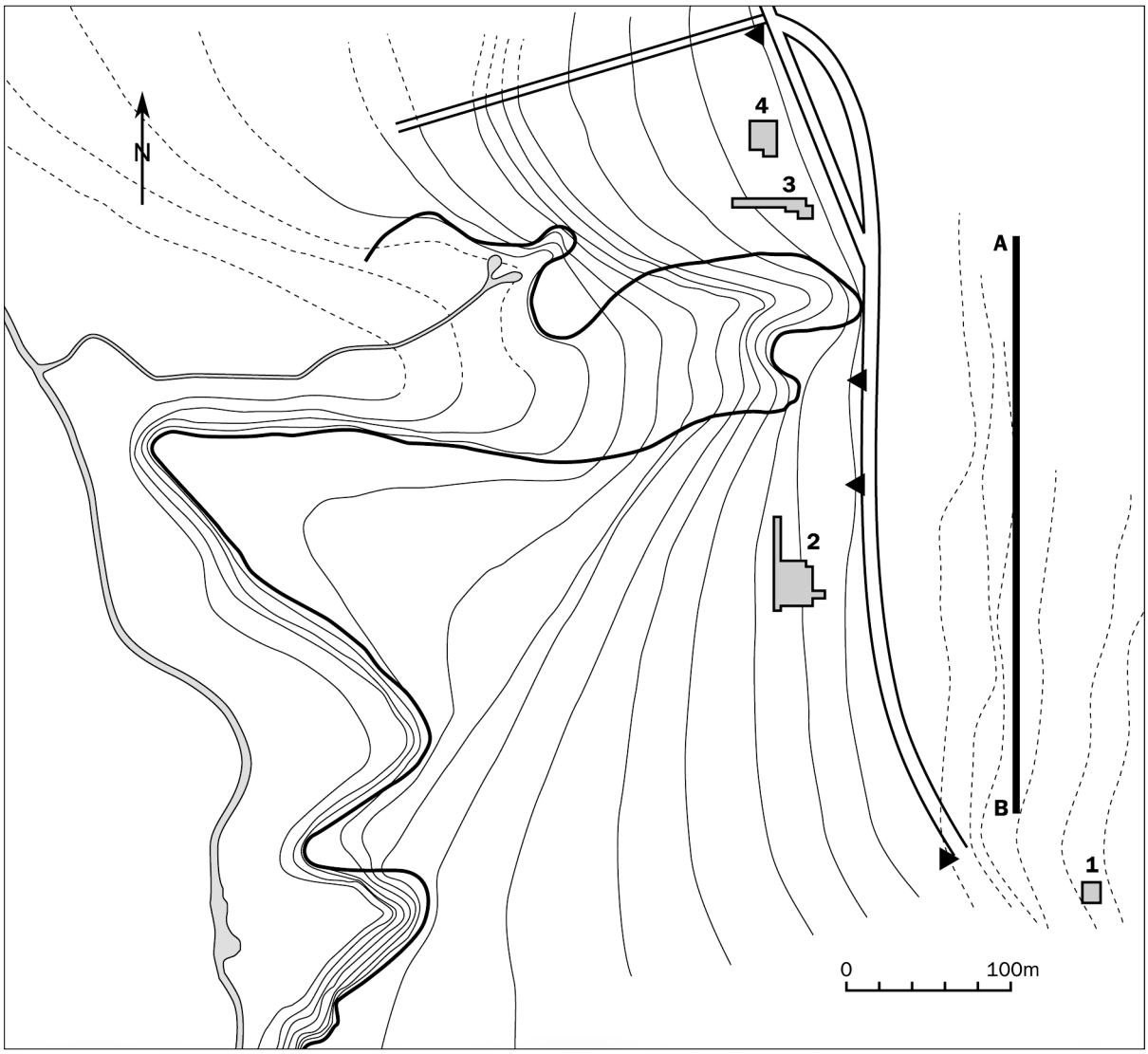

1

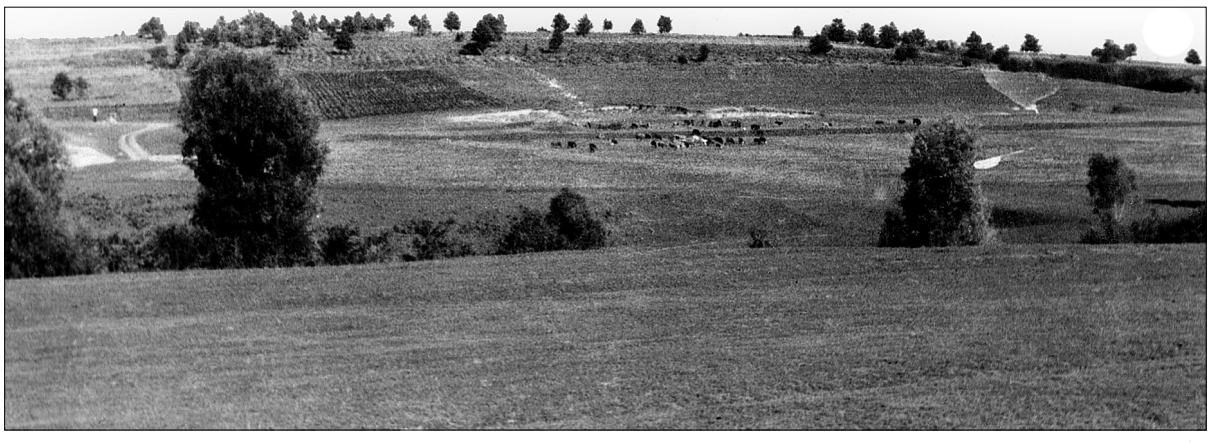

2

Fig. 2. Aşezarea Şoldăneşti I în anii 1954-1955: 1 - planul aşezării cu amplasarea secţiunilor din anul 1954; 2 - vedere generală a monumentului (după Пассек 1954).

Şoldăneşti. Acestea sunt amplasate în partea centrală a teritoriului din dreapta Nistrului Mijlociu, precum şi în stânga Nistrului Inferior, în perimetrul actualei Republici Moldova (fig. 1). Ca urmare a cartării monumentelor arheologice, s-a observat concentrarea lor în două regiuni: 1) bazinul cur-

sului inferior al râului Ciorna şi teritoriul limitrof din dreapta Nistrului; 2) bazinul cursului inferior al Răutului şi spaţiul adiacent din dreapta râului. Cel mai de sud monument este aşezarea de la Cioburciu din stânga Nistrului, unde materialele de tip Şoldăneşti au fost identificate prin investigaţiile din ultimii ani (Никулицэ, Фидельский 2004, 50-63; Фидельский 2004, 125-129).

Din cele 22 de monumente – 19 aşezări şi trei necropole – 18 (82%) au fost supuse cercetărilor arheologice. Dintre acestea numai aşezările de la Şoldăneşti (I şi II) şi necropola de la Mateuţi-Curtaea dispun de un strat „curat" de tip Şoldăneşti, restul descoperirilor provin din aşezări cu mai multe niveluri de locuire, cum ar fi: Cremenciug I, Glinjeni II-La Şanţ, Alcedar III, Lucăşeuca II ş.a. sau din necropole (Selişte I).

Scurtă prezentare a vestigiilor culturii Şoldăneşti

Majoritatea monumentelor acestei culturi sunt amplasate pe locuri cu înălţimi medii din apropierea surselor acvatice (Мелюкова 1956, 39-41, рис. 1; 4-5; idem 1958, 55-64, рис. 11-17; idem 1989, 18-20; Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, 12 ş.u.; Лапушнян 1979, 24.31-34; Гольцева, Кашуба 1995, 32-37; Кашуба 2000, 140 ş.u.; Никулицэ, Фидельский 2002, 206 ş.u.; idem 2004, 50 ş.u.; Фидельский 2004, 125; Власенко 2007, 257-259). De asemenea, poate fi remarcată şi poziţia apropiată între aşezări şi necropole, cum ar fi de exemplu la Şoldăneşti, Lucaşeuca etc.

Locuinţele (4) au fost atestate, cu siguranţă, doar în două aşezări, investigate arheologic – Şoldăneşti I şi Ivancea II.

În baza cercetării complexe (după sistemul arhitectonic, planimetrie, caracterul sistemului de încălzire etc.) a locuinţelor s-a stabilit tipul predominant al lor (fig. 3) – construcţii de suprafaţă, de formă patrulateră, edificate din carcasă de lemn, unsă cu lut (tipul I). Locuinţele sunt reprezentate de două variante de bază: I.1 – cu o singură încăpere, cu (I.1.A1) sau fără (I.1.A2) gropi în interior, cu intrare-tambur şi cu sistem de încălzire staţionar (vatră sau cuptor); I.2 – cu o singură încăpere, cu gropi în interior şi încălzită de o vatră portativă (I.2.A1) (fig. 3).

Pereţii locuinţelor constau dintr-o carcasă de lemn, unsă cu lut. Carcasa era reprezentată de stâlpi îngropaţi vertical pe perimetrul construcţiei şi uniţi între ei cu nuiele. Peste ea se aplica succesiv o masă de lut special pregătită în aceste scopuri. Nu este exclus că în această masă erau adăugate, probabil pentru o duritate mai mare, şi pietricele de calcar, care se întâlnesc din abundenţă în stratul cultural al aşezărilor investigate.

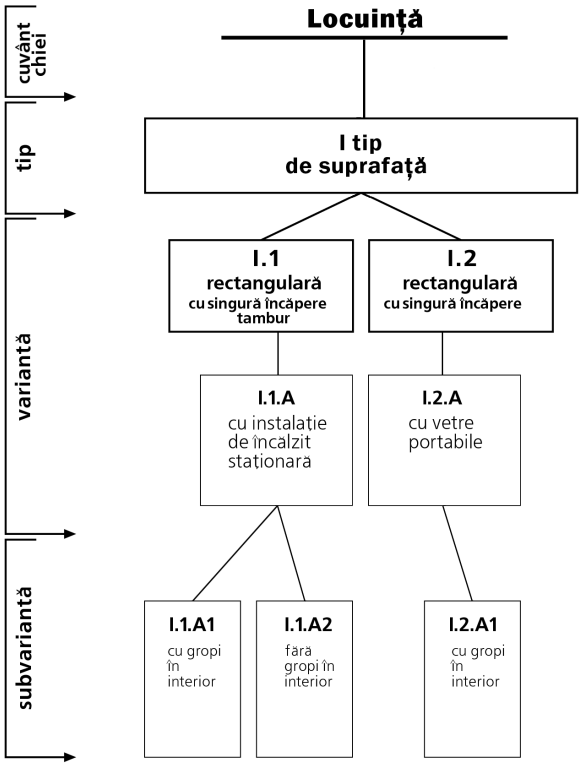

Fig. 3. Clasificarea locuinţelor culturii Basarabi-Şoldăneşti.

De la aceşti pereţi s-au păstrat aglomeraţii de fragmente de lut ars de diferite dimensiuni, de culoare roşie-oranj. O parte a fragmentelor este plată, iar cealaltă poartă amprente de la nuielele ce au ars. Diametrul nuielelor varia de la 0,8-1,5 la 2,0-2,5 cm. Partea exterioară a pereţilor locuinţelor era netezită, probabil, cu ajutorul smocurilor de iarbă, pânzei grosolane sau a unor instrumente speciale.

Practic, nu cunoaştem nimic despre materialul folosit la amenajarea acoperişurilor acestor locuinţe. Însă se poate presupune, cu unele rezerve, că acoperişul se sprijinea pe stâlpii plasaţi pe perimetrul construcţiilor şi care nu erau (nu s-au păstrat? nu au fost atestaţi?) în interiorul lor. Însă, având în vedere faptul că lăţimea locuinţelor era de şase metri (şi mai mult) nu este posibilă existenţa acoperişului într-o singură apă. Plecând de la aceasta, putem admite că acoperişul locuinţe-

lor era în două ape (prezenţa acoperişurilor în trei şi/sau patru ape rămâne sub semnul întrebării) şi era amenajat bârne subţiri şi nuiele, fiind căptuşit cu paie şi/sau iarbă.

Ca urmare a cercetării locuinţei I, cu o suprafaţă totală de circa 57-62 m², de la aşezarea Şoldăneşti I (secţiunea II) a devenit posibilă reconstituirea grafică a acesteia (fig. 4/2).

Necropole. În necropolele Şoldăneşti II, Mateuţi-Curtaea şi Selişte I au fost cercetate 43 morminte, ce conţineau 55 de defuncţi (Маркевич 1955, 132, 136-139; Мелюкова 1956, 42-45, рис. 6-8; idem 1958, 64-74, рис. 18-23; idem 1989, 18-20; Лапушнян 1969, 128-133; idem 1972, 88-101; idem 1973, 100-110; idem 1979, 37-50; Рафалович, Лапушнян 1974a, 116-122; idem 1974b, 105-111; Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, 14 ş.u.). Ca urmare a investigaţiilor s-a stabilit că majoritatea (38 – 88%) înmormântărilor erau singulare.

Tipologia şi clasificarea înmormântărilor a fost efectuată, ţinându-se cont de specificul înmormântărilor, în baza modelelor şi lucrărilor cu caracter universal, în special a celor elaborate de

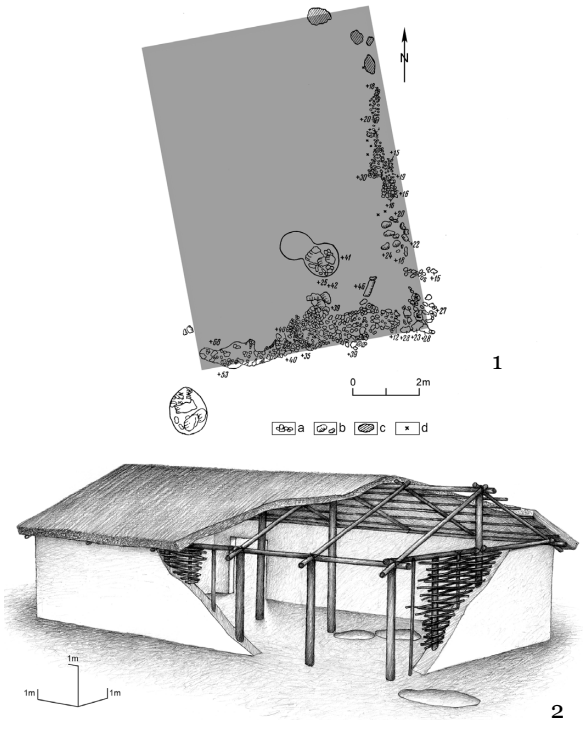

Fig. 4. Aşezarea Şoldăneşti I, secţiunea II, locuinţa I: 1 - ruinele locuinţei (a - lut ars; b - pietre; c - aglomeraţii de fragmente de lut ars; d - aglomeraţii de ceramică); 2 - reconstituire (după Maja Kaşuba şi Ivan Litsuk, desen - Ivan Litsuk).

V. Ol'chovskij (Ольховский 1986, 70 ş.u.; idem 1991, 183 ş.u.; idem 1993, 85 ş.u.).

Corelarea tipurilor construcţiilor funerare (ţinându-se cont de specificaţia lor) cu categoriile principale ale inventarului funerar, permite evidenţierea în necropolele culturii Şoldăneşti a trei (I-III) tipuri principale de înmormântări. Ritul funerar predominant este incineraţia (52 înmormântări – 95%).

Tipul I – incineraţie în urne, depuse în gropi de dimensiuni mici (varianta I.1), sau în gropi mari de formă ovală-neregulată (varianta I.2). Gropile erau acoperite cu o construcţie din lemn şi lut şi aveau în interior diferite particularităţi constructive – gropiţe secundare, trepte, canale (fig. 5).

Tipul II – incineraţie în gropi simple, de dimensiuni mici, de formă rotundă în plan (varianta II.1), sau în gropi cu diferite elemente auxiliare (varianta II.2).

Tipul III – inhumaţie în gropi simple (varianta III.1), sau în lăzi din piatră (varianta III.2).

La necropolele Şoldăneşti II şi Selişte I au fost cercetate gropi-crematorii cu platforme de piatră şi elemente adiacente în interior.

Analiza tipurilor de înmormântări, a ritului funerar şi a inventarului (bogăţia, cantitatea, specificul) permite evidenţierea unor morminte ce aveau un statut special. La acestea pot fi atribuite unele înmormântări prin incineraţie, care aveau ca inventar fibule sau piese de harnaşament şi vârfuri de lance (fig. 5).

Ceramica. Clasificarea ceramicii a fost întreprinsă în baza a 72 vase întregi şi întregibile, precum şi a unei colecţii compuse din cca 5600 fragmente. Ceramica culturii Şoldăneşti poate fi divizată în 22 tipuri (I-XXII – fig. 6). După calitate se deosebeşte ceramica grosolană (5 tipuri de oale (I-V) şi capace) şi cea fină cu suprafaţa lustruită (17 tipuri – VI-XXII). Ceramica fină, lustruită este reprezentată de chiupuri (tip VI-VIII), ulcioare (tip IX-X), ceşti cu toarta supraînălţată (tip XI-XII), căni (tip. XIII), vase cu două toarte (tip XIV-XV), cupe (tip XVI-XVII), străchini (tip XVIII-XX), ceşti (tip XXI-XXII). O parte din ceramica lustruită era ornamentată cu decor geometric, realizat prin excizie sau ştanţare, precum şi cu caneluri (fig. 6). În sortimentul ceramic al culturii Şoldăneşti se întâlnesc şi forme „străine", care reprezintă im-

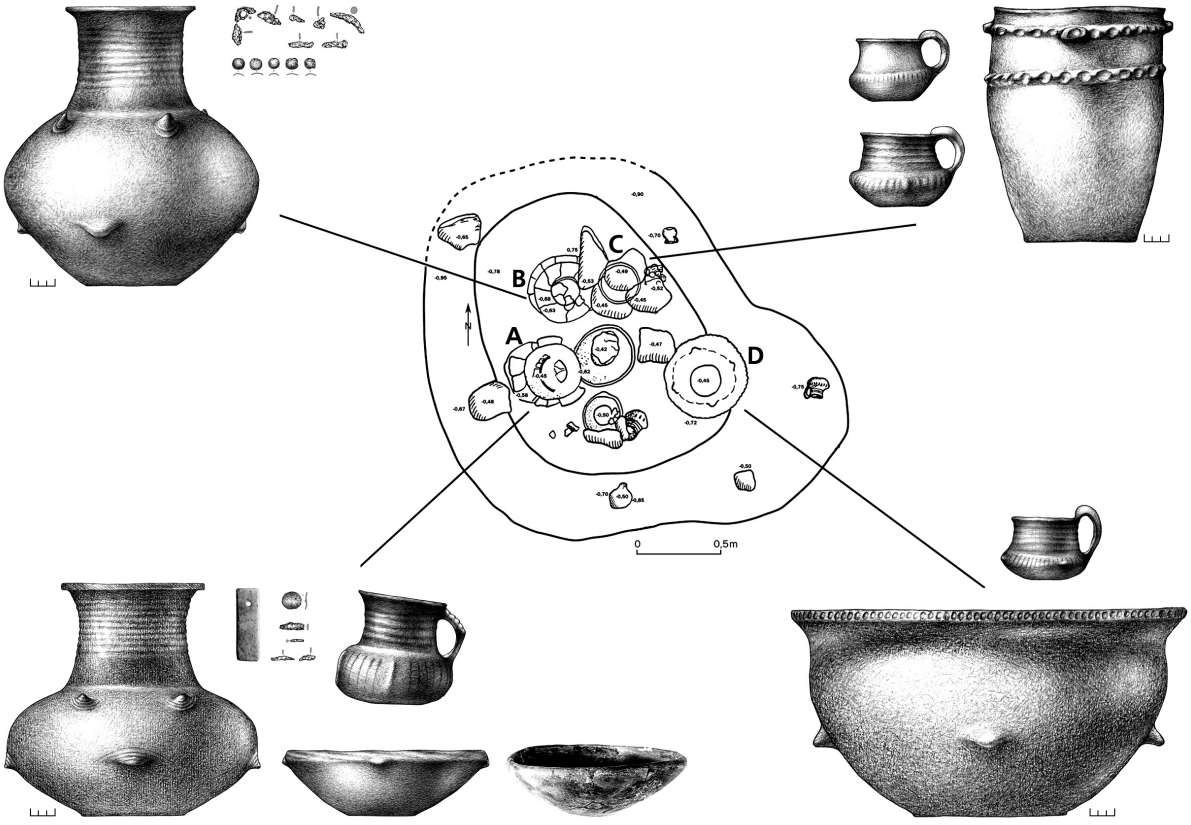

Fig. 5. Necropola Şoldăneşti II, mormântul colectiv 3.
Planul mormântului şi complexele înmormântărilor 3a, 3b, 3c şi 3d.

porturi atât din est, cât şi din sud-vest (Dunărea Mijlocie).

La piesele cu o datare concretă şi la cele ce aparţin în general epocii pot fi atribuite 32 de obiecte din bronz şi fier, depuse în morminte: unelte de muncă (cuţite din fier), arme (vârfuri de lance din fier), piese de harnaşament (zăbale din fier cu un singur inel, zăbale din bronz cu două inele), precum şi podoabe şi piese vestimentare (cătăramenasturi şi mărgele din bronz, fibule şi brăţări din fier).

Pentru concretizarea cronologiei culturii Basarabi-Şoldăneşti din bazinul Nistrului, avem prea puţine piese cronoindicatorii. Şi chiar acele care sunt cunoscute, mai degrabă sunt obiecte ale epocii, decât ar avea o datare precisă. Analiza acestor descoperiri permite identificarea unui spectru larg de analogii atât în mediul cultural al Europei de Est, cât şi în vest, cu preponderenţă în Europa de Sud-Est. Cristalizarea complexului cultural Basarabi, în tot arealul lui de răspândire de la Dunărea Mijlocie până la periferia estică – bazinul râului Nistru, este fixată la începutul sec. VIII a. Chr. (sau HaC1 timpuriu) (Kašuba 2007, 373 ş.u.), limitele cronologice ale monumentelor de tip Şoldăneşti fiind stabilite în sec. VIII – încep. sec. VII a. Chr.

Perspectivele viitoarelor investigaţii

Deşi observaţiile expuse în studiul de faţă poartă un caracter preliminar, ele totuşi permit schiţarea unui cerc de probleme, cum ar fi:

1. Ce semnificaţie are cultura Basarabi-Şoldăneşti în nordul Mării Negre în sec. VIII a. Chr.? Aici e important de menţionat că apare posibilitatea de a ne face o închipuire cu privire la nivelul contactelor şi relaţiilor dintre diferite comunităţi de sedentari şi nomazi în sud-estul Europei şi în nordul Mării Negre.

În legătură cu aceasta trebuie de menţionat importurile complexului cultural Basarabi spre est, în bazinul Nistrului de Mijloc (partea de nord), precum şi spre est–nord-est, în bazinul râului Nipru (fig. 1).

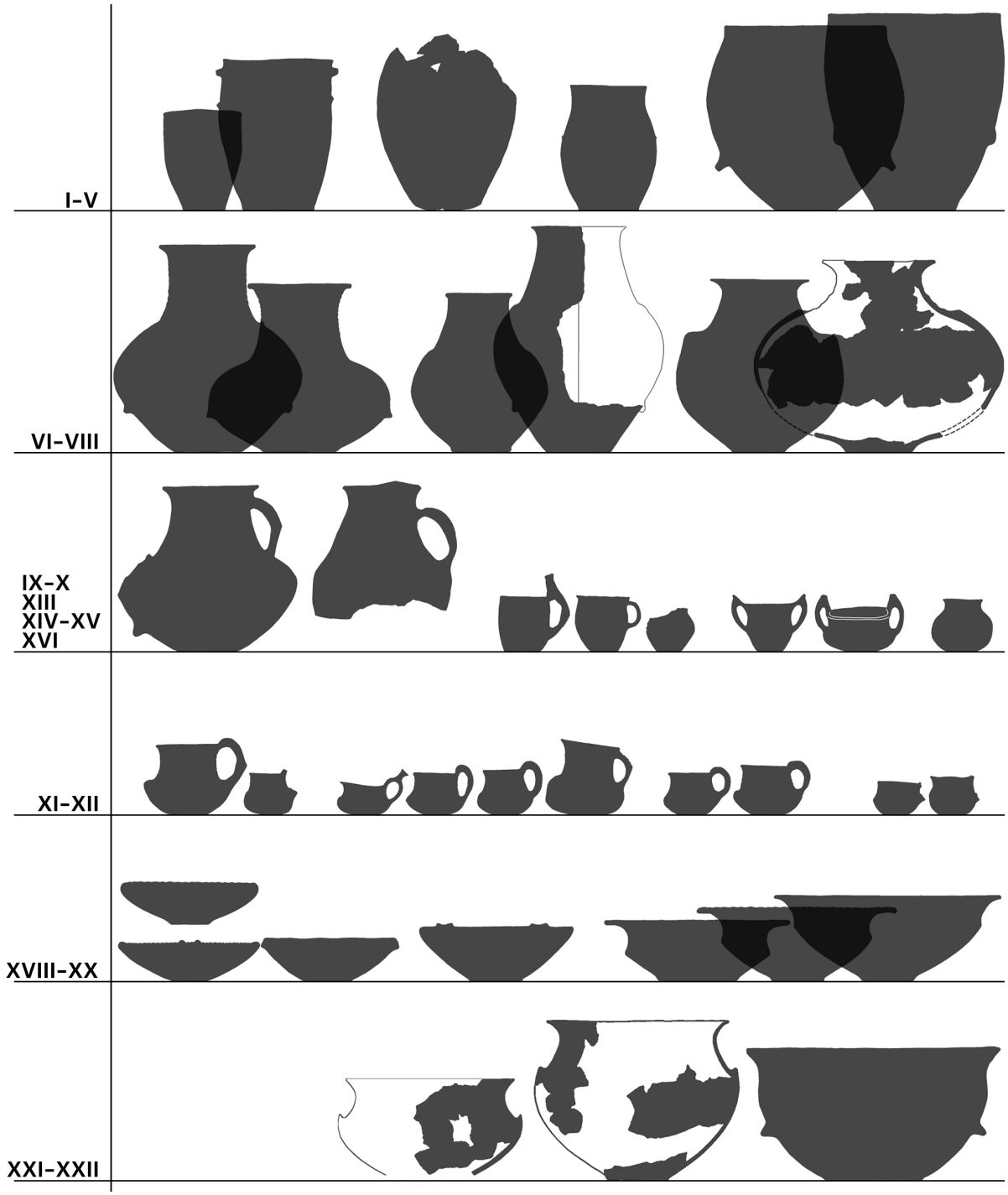

Fig. 6. Spectrul ceramic al culturii Basarabi-Şoldăneşti.

Intermediar al acestor importuri putea fi cultura Basarabi-Şoldăneşti. Însă, nu este exclus că unele vase de tip Basarabi să fi pătruns din spaţiul dunărean direct în nordul Mării Negre, utilizând drept coridor regiunile de stepă, fapt confirmat de câteva descoperiri de vase atestate în mormintele din stepă (Мелюкова 1979, 64-69, рис. 21/7, 9, 10; 23). După cum menţionează mai mulţi specialişti, cele mai de est descoperiri de tip Basarabi sunt reprezentate de ceramica identificată în mormântul din tumulul 13 al grupului Novoalexandrovka I (s. Novoalexandrovka), din regiunea Donului Inferior (Беспалый, Парусимов 1991, 191-192, рис. 7/2; Metzner-Nebelsick 1998, 411; Лукьяшко 1999, 62-63, рис. 49/1; Бруяко 2003, 479-480).

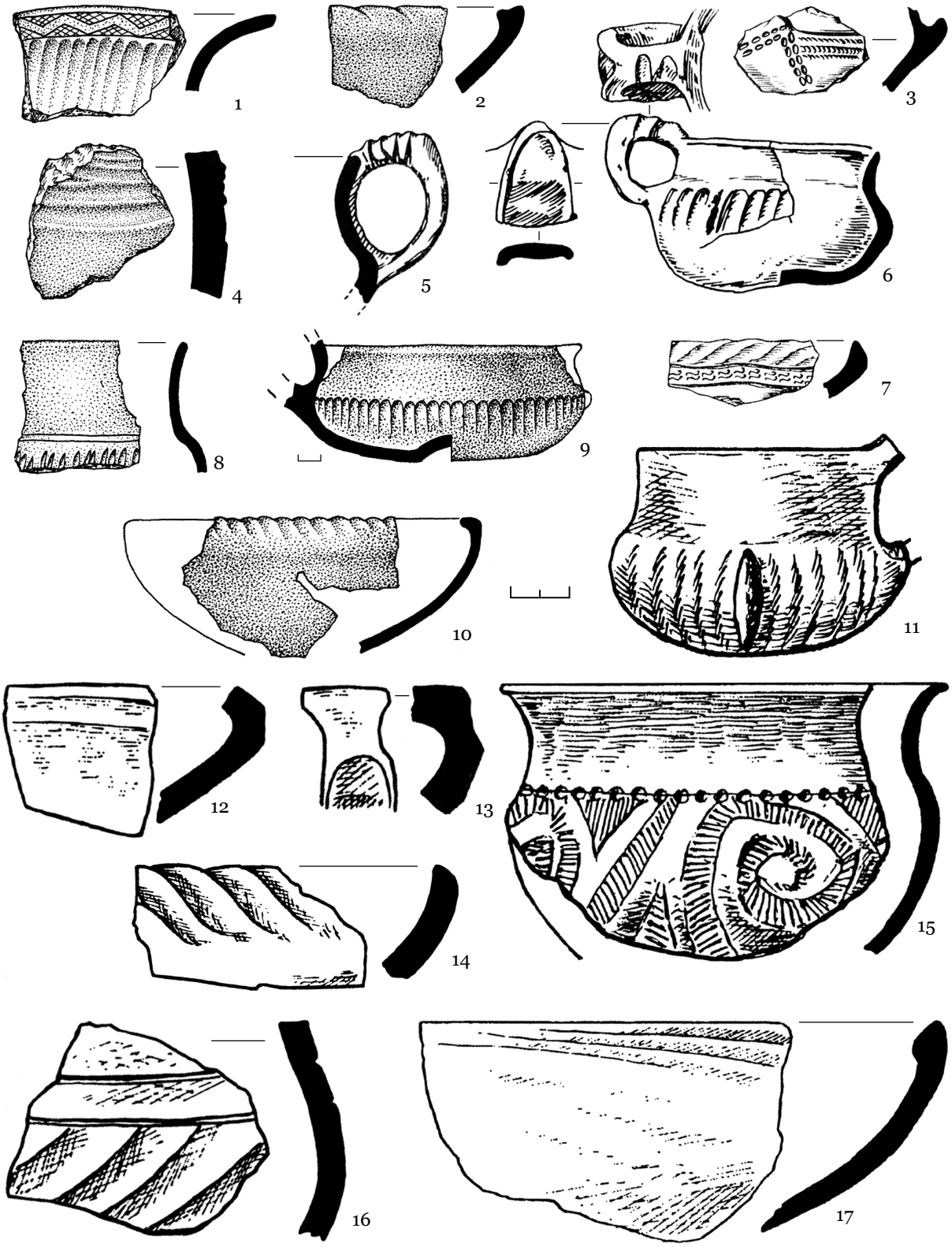

Fig. 7. Importuri ale complexului cultural Basarabi (şi a culturii Basarabi-Şoldăneşti) în arealul culturii Černoles târzie din bazinul Nistrului Mijlociu: 1-3 - Lenkovcy; 4-7 - Grigorovka; 8-9 - Sokilec; 10 - Rudkovcy; 11 - Lomačincy; 12-17 - Neporotovo (după Мелюкова 1958; Смирнова 1983; Довідник 1984; Крушельницька 1998).

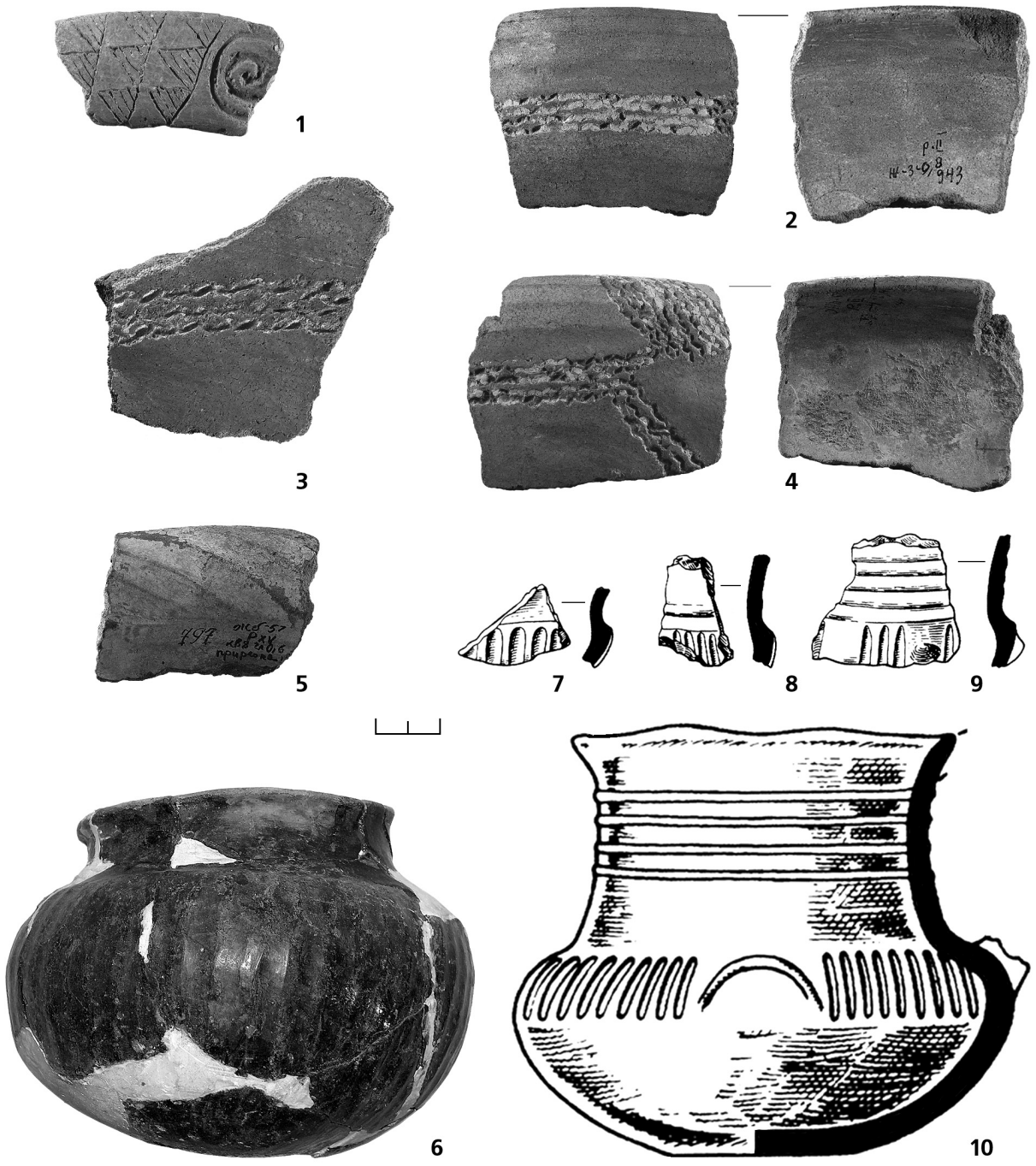

Fig. 8. Importuri ale complexului cultural Basarabi (şi a culturii Basarabi-Şoldăneşti) în regiunea de silvostepă a Bugului de Sud (7-10) şi a malului drept al Niprului Mijlociu: 1-5 - Žabotin; 6 - Turia; 7-10 - Nemirov (după Ильинская 1975; Мелюкова 1979; Smirnova 1997; Daragan 2004).

În partea de nord a bazinului Nistrului Mijlociu importuri ale complexului cultural Basarabi (fig. 7/1-17) sunt cunoscute în aşezările culturii Černoles târziu (Мелюкова 1958, рис. 2/8, 10, 17-18; idem 1979, 80-83, рис. 28/3-6, 10; Смирнова 1983, 63-64, рис. 2/3, 9; 3/2; Крушельницька 1998, рис. 33/1; 45/4; 51/8; 58/2, 4, 13; 60/8; 61/7, 10, 17; 62/1; 63/20, 22; 64/6, 13, 16-17; 66/7-9; 80/8, 11; 84/2, 7; 86/3; 98/3-4). Aici, atât în complexele (Lomačincy, fig. 7/11 – Крушельницька 1998, рис. 86/1-3; 98/1-4), cât şi în stratul cultural al aşezărilor ceramica de tip Basarabi (sau Basarabi-Şoldăneşti) este descoperită în asociere cu vase ale culturii Saharna, faza

târzie. Astfel, acestea nu pot fi datate mai târziu de începutul - prima jumătate a sec. VIII a. Chr.

Spre est, unele importuri (fig. 8/1-10) de tip Basarabi (şi/sau Basarabi-Şoldăneşti) sunt cunoscute în regiunea Bugului de Sud (Мелюкова 1979, 80-83, рис. 28/12.16; Smirnova 1997, Abb. 1/2.4-5; 2/3-4), precum şi în bazinul Niprului Mijlociu (Ильинская 1975, 138-142, 171-172, табл. VII/19; XXXII/4; Daragan 2004, Abb. 41/2, 4, 11; 43/12-13), însă mai numeroase fiind cele de la aşezarea Žabotin[6] (fig. 8/1-5) (Ильинская 1975, 138-142, рис. 20/10, 13-14; Мелюкова 1979, 81-82, рис. 28/1-2, 7-9, 11, 13; Daragan 2004, Abb. 12/1-3; 21/1-2; 22/2; 28/4-6; 29/1, 3, 6; 35);

2. Semnificaţia antichităţilor de tip Şoldăneşti constă în faptul că ele reprezintă cele mai de est manifestări ale complexului cultural Basarabi, răspândit în Europa de Sud-Est.

Fără studierea acestei periferii estice nu este posibilă cercetarea exhaustivă a tuturor proceselor posibile, care au avut loc în centru şi în teritoriile de bază ale complexului cultural Basarabi, precum şi/sau în alte regiuni unde sunt prezente antichităţi de tip Basarabi (sau în aşa-numitul teritoriu periferic). În acest context, este semnificativă atestarea în arealul Şoldăneşti a înmormântărilor cu statut special. Astfel, în mormintele 3a şi 3b din necropola Şoldăneşti II, au fost descoperite fibule, arcul cărora era confecţionat dintr-o bară plată (fig. 5). Acest detaliu permite atribuirea lor la fibulele cu resort dublu şi cu arcul în formă de semilună (tipul „Basarabi" după B. Teržan), caracteristice pentru Balcanii de Vest, cunoscute de asemenea şi în regiunea Dunării Mijlocii (Teržan 1990, 71 ş.u.; idem 2002, 98-100, karta 4). Interes prezintă şi fibulele descoperite în mormântul 41 din necropola Selişte I, care aveau arcul, la fel, confecţionat dintr-o bară plată şi portagrafa în formă de clepsidră. Astfel de piese sunt specifice pentru costumul purtătorilor complexului cultural Basarabi din întreg arealul lui (Bader 1983, 77 ş.u.; Gergova 1987, 47 ş.u.; Teržan 1990, 73-74; Vasić 1999, 55 ş.u.; Зверев 2000, 174-176; ş.a.).

Plecând de la această prezentare sumară, se poate conchide că arealul de răspândire a complexului cultural Basarabi trebuie privit ca un spaţiu unic, în interiorul căruia, precum şi în imediata lui apropiere au avut loc procese, care pot fi considerate specifice pentru epoca hallstattiană.

Bibliografie

Bader 1983: T. Bader, Die Fibeln in Rumänien. PBF XIV, 6 (München 1983).

Ciugudean 1994: H. Ciugudean, The Hallstatt A period in central Transylvania. In: (Eds. H. Ciugudean, N. Boroffka) The Early Hallstatt period (1200-700 BC) in South-Eastern Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 iune 1993, Alba Iulia 1994, 25-40.

Ciugudean, Aldea 2005: H. Ciugudean, I.A. Aldea, Der erste Depotfund von Cugir, Kr. Alba, und seine Beziehungen zu den spätbronzezeitlichen Kulturphänomenen Siebenbürgens. In: (Hrsg. T. Soroceanu) Bronzefunde aus Rumänien II. Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronze- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang (Bistriţa–Cluj-Napoca 2005) 95-115.

Gergova 1987: D. Gergova, Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien. PBF XIV, 7 (München 1987).

Gumă 1993: M. Gumă, Civilizaţia primei epoci a fierului în sud-vestul României. Bibl. Thracologica 4 (Bucureşti 1993).

Gumă 1995: M. Gumă, The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review. Thraco-Dacica 16, 1995, 99-137.

Gumă 1996: M. Gumă, The Basarabi type discoveries. A brief review. In: (Hrsg. M. Garašanin, P. Roman), Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südostteuropa. Arch. Abt. 1 (Bukarest 1996) 23-32.

Hänsel 1976: B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. Beitr. Ur- u. Frühgesch. Arch. Mittelmeer-Kulturraum 16–17 (Bonn 1976).

Daragan 2004: M.N. Daragan, Periodisierung und Chronologie der Siedlung Žabotin. Eurasia Antiqua 10, 2004, 55-146.

Jugănaru 1996: G. Jugănaru, Câteva date referitoare la relaţia Babadag III – Basarabi. Peuce 12, 1996, 31-38.

Kašuba 2007: M. Kašuba, Zur Entstehung der Basarabi-Kultur in Osteuropa. In: (Hrsg. M. Blečić et al.), Scripta praehistorica varia in honorem Biba Teržan. Monographienreihe Situla, Bd. 44 (Ljubljana 2007) 369-380.

[6] Aduc mulţumiri dr. Marina Daragan (Kiev) pentru ajutorul acordat în procesul prelucrării materialelor din bazinul Niprului, precum şi pentru permisiunea amabilă de a publica unele descoperiri de tip „Basarabi" din aşezarea Žabotin.

László 1989: A. László, Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpathes. La Moldavie aux XII-VII siècles av. n. è. In: (Hrsg. M. Ulrix-Closset, M. Otte), La civilisation de Hallstatt. Etud. et Rech. Arch. Univ. Liège 36, 1989, 111-129.

Metzner-Nebelsick 1998: C. Metzner-Nebelsick, Abschied von den „Thrako-Kimmeriern"? – Neue Aspekte der Interaktion zwischen karpatenländischen Kulturgruppen der späten Bronze- und frühen Eisenzeit mit der osteuropäischen Steppe. In: B. Hänsel, J. Machnik (Hrsg.), Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v.Chr.). Symposium Mogilany 1995 (München, Rahden/Westf. 1998), 361-422.

Metzner-Nebelsick 2002: C. Metzner-Nebelsick, Der „thrako-kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. Vorgesch. Forsch. 23 (Rahden/Westf. 2002).

Pare 1999: Ch.F.E. Pare, Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Teil 1. Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert v.Chr.). Jahrb. RGZM 45, 1999, 293-433.

Smirnova 1997: G. Smirnova, Skythische kannelierte Keramik im Waldsteppengebiet des nördlichen Pontus und ihre Beziehungen zum hallstattzeitlichen Donau-Karpaten-Raum. In: (Hrsg. C. Becker u.a.) Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. International Archäologie, Studia honoraria, Bd. 1 (Espelkamp 1997), 627-636.

Teržan 1987: B. Teržan, The Early Iron Age chronology of the Central Balkans. A review from the viewpoint of the southeastern Alpine Hallstatt. Arch. Iugoslavica 24, 1987, 7-27.

Teržan 1990: B. Teržan, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem [The Early Iron Age in Slovenian Styria]. Katalogi in monografije 25 (Ljubljana 1990).

Teržan 2002: B. Teržan, Kronološki oris [Chronological Outline]. In: D. Svoljšak, A. Pogačnik, Tolmin, prazgodovinsko grobišče II: razprave [Tolmin, the prehistoric cemetery II: treatises]. Katalogi in monografije 35 (Ljubljana 2002), 85-102.

Ursuţiu 2002: A. Ursuţiu, Etapa mijlocie a primei vârste a fierului în Transilvania (cercetările de la Bernadea, comuna Bahnea, jud. Mureş). Interferenţe etnice şi culturale 5 (Cluj-Napoca 2002).

Vasić 1999: R. Vasić, Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien). PBF XIV, 12 (Stuttgart 1999).

Vulpe 1965: A. Vulpe, Zur Mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur). Dacia. NS 9, 1965 105-132.

Vulpe 1986: A. Vulpe, Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisations. Die Basarabikultur. Dacia. NS. XXX. 1-2, 49-90.

Vulpe 1990: A. Vulpe, Die Kurzschwerte, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien. PBF VI, 9 (München 1990).

Беспалый, Парусимов 1991: Е.И. Беспалый, И.Н. Парусимов, Комплексы переходного и раннескифского периодов на Нижнем Дону. СА 3, 1991, 179-195.

Бокій 2004: Н.М. Бокій, Курган ранньозалізного віку біля с. Івангород на Кіровоградщині. В сб.: (Від. ред. С.А. Скорий) Від Кіммерії до Сарматії (Київ 2004), 15-17.

Бруяко 2003: И.В. Бруяко, «Навязчивые иллюзии», или суровые будни населения юга Восточной Европы в начале I тыс. до Р.Х. Некоторые размышления в связи с выходом книги С.И. Лукьяшко «Предскифский период на Нижнем Дону». Азов, 1999 (Донские древности. Вып. 7) 240 с.: илл. 134. Stratum plus 3 (2001-2002), 2003, 478-485.

Власенко 2007: И.Г. Власенко, Гальштатские культурно-хронологические горизонты многослойного поселения Иванча II (Hallstatt cultural-chronological horizons of multilevel settlement Ivancea II). Tyragetia, s.n. 1, vol. I [XVI], 2007, 257-268.

Гольцева, Кашуба 1995: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).

Демченко, Левицкий 1990: Т.И. Демченко, О.Г. Левицкий, К вопросу о шолданештских памятниках на территории Молдавии. В сб.: (Отв.ред. В.А. Дергачёв) Археологические открытия молодых ученых Молдавии (Кишинёв 1990), 111-120.

Довідник 1984: І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал, С.І. Пеняк, Б.О. Тимощук, В.І. Якубовський, Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області (Київ 1984).

Зверев 2000: Е.Ю. Зверев, Относительная хронология некоторых опорных памятников среднего и позднего гальштата в Юго-Западной Румынии. Stratum plus 3, 2000, 171-192.

Ильинская 1975: В.А. Ильинская, Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин (VII-VI вв. до н.э.) (Киев 1975).

Кашуба 2000: М.Т. Кашуба, Заметки о формировании среднегальштатской культуры Басарабь-Шолдэнешть в Днестро-Прутском междуречье. Stratum plus 3, 2000, 140-156.

Крушельницька 1998: Л. Крушельницька, Чорноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівської групи пам'яток) (Львів 1998).

Лапушнян 1969: В.Л. Лапушнян, Новые находки раннего железного века у с. Матеуцы. В сб.: (Отв.ред. Л.Л. Полевой), Далекое прошлое Молдавии (Кишинёв 1969), 128-133.

Лапушнян 1972: В.Л. Лапушнян, Раскопки памятников культуры фракийского гальштата в Молдавии. В сб.: АИМ в 1968-1969 гг. (Кишинёв 1972) 88-104.

Лапушнян 1973: В.Л. Лапушнян, Исследование могильника у с. Селиште. В сб.: АИМ в 1970-1971 гг. (Кишинёв 1973) 100-113.

Лапушнян 1979: В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X - начала IV вв. до н.э. в лесостепной Молдавии (Кишинёв 1979).

Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974: В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская, Памятники раннего железного века. В сб.: АКМ, вып. 4 (Кишинёв 1974).

Лукьяшко 1999: С.И. Лукьяшко, Предскифский период на Нижнем Дону. Азовские древности 7 (Азов 1999).

Маркевич 1955: В.И. Маркевич, Археологические памятники в бассейне нижнего течения реки Чорна. Известия Молдавского Филиала Академии наук СССР 5(25), Кишинёв 1955, 131-145.

Мелюкова 1956: А.И. Мелюкова, Памятники VIII в. до н.э. на территории лесостепной Молдавии. Известия Молдавского Филиала Академии Наук СССР 4(36), Кишинёв 1956, 39-47.

Мелюкова 1958: А.И. Мелюкова, Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья. МИА 64, 1958, 5-102.

Мелюкова 1961: А.И. Мелюкова, Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии. МИА 96, 1961, 5-52.

Мелюкова 1975: А.И. Мелюкова, Итоги и задачи изучения взаимосвязей киммерийских племен с фракийцами в советской науке. Studia Thracica 1, София 1975, 54-68.

Мелюкова 1979: А.И. Мелюкова, Скифия и фракийский мир (Москва 1979).

Мелюкова 1984: А.И. Мелюкова, Археологические данные о фракийцах на территории СССР в I тыс. до н.э. В сб.: (Отв. ред. Л.А. Гиндин), Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья (Москва 1984), 224-234.

Мелюкова 1989: А.И. Мелюкова, Культуры предскифского периода в лесостепной зоне. Археология СССР. Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время (Москва 1989), 16-29.

Махортых 2005: С.В. Махортых, Киммерийцы Северного Причерноморья (Киев 2005).

Мельник, Ромашко 1990: А.А. Мельник, В.А. Ромашко, Киммерийские погребения Криворожья. В сб.: (Отв. ред. И.Ф. Ковалёва) Исследования по археологии Поднепровья (Днепропетровск 1990), 71-76.

Никулицэ, Фидельский 2002: И.Т. Никулицэ, С.А. Фидельский, Фракийский горизонт на поселении Чобручи в Нижнем Поднестровье (по материалам исследований 2001 г.). В сб.: (Отв. ред. Н.А. Кетрару) Северное Причерноморье: от энеолита к античности (Тирасполь 2002), 206-216.

Никулицэ, Фидельский 2004: И.Т. Никулицэ, С.А. Фидельский, Археологические исследования на многослойном поселении Чобручи. In: Cercetări arheologice în Republica Moldova (2000-2003), vol. I (Chişinău 2004), 50-63.

Ольховский 1986: В.С. Ольховский, Погребально-поминальная обрядность в системе взаимосвязанных понятий. СА 1, 1986, 65-76.

Ольховский 1991: В.С. Ольховский, Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII-III вв. до н.э.) (Москва 1991).

Ольховский 1993: В.С. Ольховский, Погребальная обрядность (содержание и структура). РА 1, 1993, 78-93.

Пассек 1954: Т.С. Пассек, Предварительный отчёт о работе Молдавской археологической экспедиции в 1954 году (Кишинёв 1954). Arhiva MNAIM, инв. № 374.

Рафалович, Лапушнян 1974a: И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, Работы Реутской археологической экспедиции. В сб.: АИМ в 1972 г. (Кишинёв 1974) 110-147.

Рафалович, Лапушнян 1974b: И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, Могильники и раннеславянское городище у с. Селиште. В сб.: АИМ в 1973 г. (Кишинёв 1974) 104-139.

Смирнова 1983: Г.И. Смирнова, Материальная культура Григоровского городища (к вопросу о формировании чернолесско-жаботинских памятников). АСГЭ, вып. 23, 1983, 60-71.

Смирнова 1985: Г.И. Смирнова, Основы хронологии предскифских памятников Юго-Запада СССР. СА 4, 1985, 33-53.

Тереножкин 1976: А.И. Тереножкин, Киммерийцы (Киев 1976).

Фидельский 2004: С.А. Фидельский, Зооморфное изображение на гальштатской керамике из поселения Чобручи. В сб.: (Отв. ред. Л.Г. Савинов) Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции. Материалы тематической научной конференции, Санкт-Петербург, 1-4 декабря 2004 г. Санкт-Петербург 2004, 125-129.

Шрамко І.Б. 2006: І.Б. Шрамко, Раній період в історії геродотівського Гелону (за матеріалами розкопок зольника № 5). В сб.: (Від. ред. Є. Черненко) Більске городище та його округа (до 100-річчя початку рольових досліджень) (Київ 2006), 33-56.

Materialien der Şoldăneşti-Kultur im Mitteldnestrgebiet – der vorläufige Überblick

Zusammenfassung

In dem vorliegenden Artikel werden der vorläufige Überblick der Şoldăneşti-Kultur-Funde (bzw. Basarabi-Şoldăneşti-Kultur) im Mitteldnestgebiet vorgestellt, die die östlichste Ausbreitung des Basarabi-Kultur-Komplex darstellt (8.-7. Jh. v.Chr.). Der gegenwärtigen Zustand der Quellen ist als die Hauptbetonung des Artikel vorgenommen. 22 Fundstelle (19 Siedlungen und 3 Gräberfelder) werden als die Denkmäler der Şoldăneşti-Kultur identifiziert. Die Klassifikation der Häuser mit der ausführlichen Charakteristika und einem Rekonstruktionsversuch wird vorgestellt. Es können drei Haupttypen von Grabanlagen unterschieden werden, die ihrerseits noch in sechs Varianten zu unterteilen sind. Die Brandbestattungen herrschen absolut mit 95% vor. Das Keramikspektrum der Kultur bilden die Gefäße von 22 Typen: Typen I-V – die Töpfe, Typen VI-XXII – die Feinkeramik. Zur stufenspezifischen und epochenspezifischen Leitfunde gehören 32 Gegenstände aus Bronze und Eisen, die in der Gräber deponiert sind. Die erhaltenden Materialien zeigen die chronologischen Rahmen der Şoldăneşti-Kultur in 8. – der Anfang des 7. Jh. v.Chr. Es werden die östlichen Importe des Basarabi-Kultur-Komplex und der Basarabi-Şoldăneşti-Kultur in der Waldsteppenzone und Steppen des Nordpontikum akzeptiert. Der Fundstoff der Basarabi-Kultur ist zugleich geeignet, Synchronisierungen der einzelnen regionalen Chronologieschemata für Osteuropa (Stufe der späten vorskythischen Zeit) sowie Südost- und Mitteleuropa (Stufe HaC1) vorzunehmen.

Abbildungsnachweis:

Abb. 1. Verbreitung des Basarabi-Kultur-Komplex (a) und die Importen der Basarabi-Şoldăneşti-Kultur (b) in der Waldsteppen und Steppen des Nordpontikums (nach Vulpe 1965; ders. 1986; Hänsel 1976; László 1989; Gumă 1993; ders. 1995; Jugănaru 1996; Ursutiu 2002; Мелюкова 1958; dies. 1979; Ильинская 1975; Тереножкин 1976; Смирнова 1983; Smirnova 1997; Мельник, Ромашко 1990; Кашуба 2000; Daragan 2004; Бокій 2004; Махортых 2005; Шрамко І.Б. 2006).

Abb. 2. Siedlung Şoldăneşti I in Jahre 1954-1955: 1 - Der Siedlungsplan und die Ausgrabungsflächen in 1954; 2 - ein Foto (nach Пассек 1954).

Abb. 3. Klassifikation der Häuser der Basarabi-Şoldăneşti-Kultur.

Abb. 4. Siedlung Şoldăneşti I, Ausgrabungsfläche II, Haus I: 1 - Reste des Haus (a - Lehmverputz; b -Steine; c - Häufungen der kleinen Stücke von Lehmverputz; d - Häufungen der Keramik); 2 - Rekonstruktionsversuch (Rekonstruktion – Maja Kaşuba und Ivan Litsuk, Zeichnung – Ivan Litsuk).

Abb. 5. Gräberfeld Şoldăneşti II, Mehrfachbestattung 3. Der Grabplan und die Grabkomplexen 3a, 3b, 3c und 3d.

Abb. 6. Das Keramikspektrum der Basarabi-Şoldăneşti-Kultur.

Abb. 7. Importen des Basarabi-Kultur-Komplex (und Basarabi-Şoldăneşti-Kultur) in der Spätčernoles-Kultur am mittleren Dnestrgebiet: 1-3 - Lenkovcy; 4-7 - Grigorovka; 8-9 - Sokilec; 10 - Rudkovcy; 11 - Lomačincy; 12-17 - Neporotovo (nach Мелюкова 1958; Смирнова 1983; Довідник 1984; Крушельницька 1998).

Abb. 8. Importen des Basarabi-Kultur-Komplex (und Basarabi-Şoldăneşti-Kultur) in der Waldsteppenzone im Mitteldneprgebiet (1-5) und in der Waldsteppenzone im Buggebiet (7-10): 1-5 - Žabotin; 6 - Turia; 7-10 - Nemirov (nach Ильинская 1975; Мелюкова 1979; Smirnova 1997; Daragan 2004).

Материалы культуры Шолдэнешть на Среднем Днестре – предварительный обзор

Резюме

В статье даётся предварительный анализ материалов культуры Шолдэнешть (или культуры Басарабь-Шолдэнешть) бассейна Среднего Днестра, которая атрибутируется как восточный вариант культурного комплекса Басарабь (VIII-VII вв. до н.э.). Основной акцент сделан на состоянии источников, сохранившихся к настоящему времени. 22 местонахождения (19 поселений и 3 могильника) можно идентифицировать как памятники культуры. Представлена классификация жилищ с детальной характеристикой и реконструкцией одного из жилых сооружений. Известные 55 погребений были разделены на три основных типа и

шесть вариантов. Ведущим погребальным обрядом является трупосожжение (95%). Керамический спектр культуры составляют сосуды 22 типов: типы I-V – горшки; типы VI-XXII – качественная лощёная посуда. К хроноиндикаторам и изделиям эпохи принадлежат 32 предмета из бронзы и железа, депонированные в погребениях. Анализ сохранившихся материалов показывает хронологические рамки для шолдэнештских памятников в пределах VIII – начала VII вв. до н.э. В статье обозначены восточные импорты в лесостепи и степи Северного Причерноморья культурного комплекса Басарабь и культуры Басарабь-Шолдэнешть. На основе артефактов культурного комплекса Басарабь можно осуществлять синхронизации между существующими региональными хронологическими схемами/системами, которые применяются как для юга Восточной Европы (этап – предскифский период), так для Юго-Восточной и Средней Европы (этап – НаС1).

Список иллюстраций:

Рис. 1. Ареал культурного комплекса Басарабь (a) и импорты Басарабь-Шолдэнешть (b) в лесостепи и степи Северного Причерноморья (по Vulpe 1965; он же 1986; Hänsel 1976; László 1989; Gumă 1993; он же 1995; Jugănaru 1996; Ursutiu 2002; Мелюкова 1958; она же 1979; Ильинская 1975; Тереножкин 1976; Смирнова 1983; Smirnova 1997; Мельник, Ромашко 1990; Кашуба 2000; Daragan 2004; Бокій 2004; Махортых 2005; Шрамко І.Б. 2006).

Рис. 2. Поселение Шолдэнешть I в 1954-1955 гг.: 1 - План поселения и расположение раскопов в 1954 г.; 2 - вид памятника (по Пассек 1954).

Рис. 3. Классификация жилищ культуры Басарабь-Шолдэнешть.

Рис. 4. Поселение Шолдэнешть I, раскоп II, жилище I: 1 - остатки жилища (a - обмазка; b - камни; c - скопление мелких кусков обмазки; d - скопление керамики); 2 - реконструкция (реконструкция – Майя Кашуба и Иван Лицук, рисунок – Иван Лицук).

Рис. 5. Могильник Шолдэнешть II, коллективное погребение 3. План погребения и комплексы захоронений 3a, 3b, 3c и 3d.

Рис. 6. Керамический спектр культуры Басарабь-Шолдэнешть.

Рис. 7. Импорты культурного комплекса Басарабь (и культуры Басарабь-Шолдэнешть) в ареале культуры Чернолесье II Среднего Поднестровья: 1-3 - Ленковцы; 4-7 - Григоровка; 8-9 - Сокилец; 10 - Рудковцы; 11 - Ломачинцы; 12-17 - Непоротово (по Мелюкова 1958; Смирнова 1983; Довідник 1984; Крушельницька 1998).

Рис. 8. Импорты культурного комплекса Басарабь (и культуры Басарабь-Шолдэнешть) на Правобережье Среднего Днепра (1-6) и в лесостепи Побужья (7-10): 1-5 - Жаботин; 6 - Турия; 7 – 10 - Немиров (по Ильинская 1975; Мелюкова 1979; Smirnova 1997; Daragan 2004).

07.02.2008

Dr. Maia Kaşuba, Centrul Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare, 1, MD-2001, Chişinău, Republica Moldova

CONSTRUCŢII DE SUPRAFAŢĂ DIN SITURILE DE LA SAHARNA

Ion Niculiţă
Aurel Zanoci
Tudor Arnăut

În regiunea Nistrului Mijlociu, actualmente sunt documentate arheologic circa 82 monumente traco-getice (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 119-130), 21 dintre care prezintă aşezări fortificate. Trei dintre ele, Saharna Mare, Saharna Mică şi Saharna „La Şanţ", amplasate în preajma satului Saharna, raionul Rezina, Republica Moldova, sunt investigate anual, începând din anul 2001 (Niculiţă, Nicic 2002, 66-84). Ca urmare a cercetărilor arheologice, a fost descoperit un bogat şi variat material arheologic, analiza căruia permite a urmări evoluţia acestor situri în mai multe perioade cronologice.

Aşezarea fortificată **Saharna Mică**[1] (fig. 1, 2) este amplasată pe malul stâng al promontoriului stâncos, înalt şi abrupt al defileului ce îl desparte de cetatea Saharna Mare. Având o formă ovală cu o suprafaţă de aproximativ 20.000 m², promontoriul numai în partea de nord-vest se uneşte cu platoul. Anume acest segment al aşezării a fost întărit cu un sistem complex defensiv, de la care s-a păstrat un val de pământ, înălţimea căruia variază de la 3 la 3,5 m, şi un şanţ adiacent, adânc până la 2,6 m şi lat în partea de sus de cca 10 m, iar în cea inferioară – de 3 m. În partea de nord-vest a valului se afla un bastion, care amplifica substanţial sistemul defensiv (Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, 83).

Descoperirea în incinta cetăţii Saharna Mică a unor construcţii (de ex., construcţia nr. 1) amplasate la suprafaţa nivelului antic de călcare în care au fost sesizate fragmente de cupe acoperite cu slip gălbui-deschis şi decor incizat, similare după factură şi ornament, celor de la Râmnicele (Harţuche 1972, fig. 3a; 5/1,2) şi Shileanu (Harţuche 1973, 24, fig. 6), care din punct de vedere cronologic sunt încadrate la sfârşitul epocii bronzului

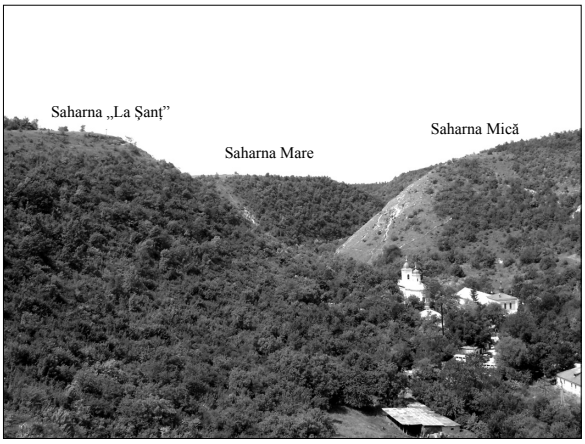

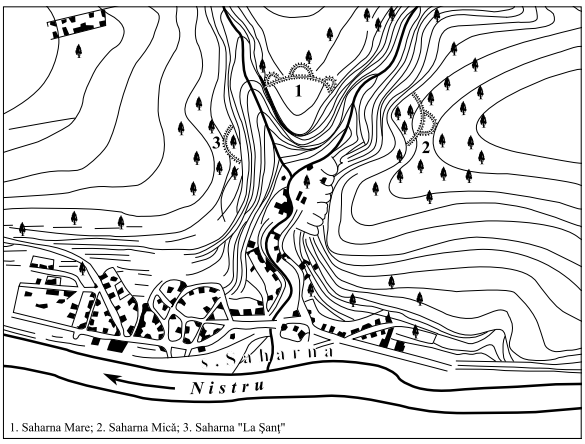

Fig. 1. Amplasarea siturilor de la Saharna Mare, Saharna Mică şi Saharna „La Şanţ".

(Harţuche 1973, 24; Morintz 1978, 160-161), precum şi lipsa totală a ceramicii cu decor ştanţat, caracteristic faciesului Cozia-Saharna, demonstrează clar că promontoriul Saharna Mică a fost populat pentru prima dată în perioada Hallstattului timpuriu (Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, 83-85), în perioada cuprinsă între finele sec. XII şi sec. XI a. Chr. (László, 1977, 125, nota 47). Probabil, că către sfârşitul sec. al XI - începutul sec. X a. Chr. promontoriul a fost abandonat, populaţia transferându-se în alte locuri.

[1] Prezentarea obiectivelor arheologice este redată în ordine cronologică, bazată pe materialele diagnostice descoperite până în prezent.

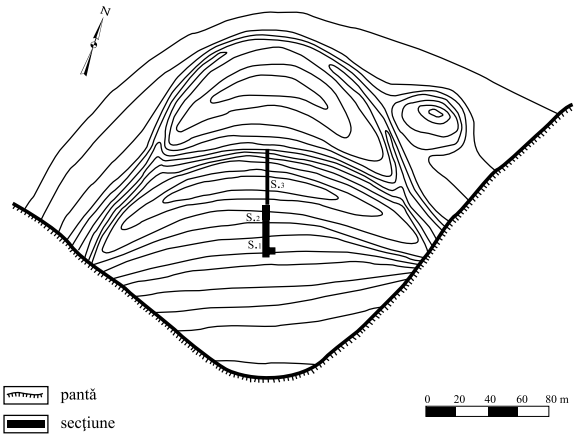

Fig. 2. Schiţă topografică a cetăţii Saharna Mică.

Din nou promontoriul Saharna Mică este populat către sec. VII a. Chr., despre care fapt mărturisesc multiplele forme de ceramică din stratul cultural, dar mai cu seamă materialele sesizate în unele complexe închise. În această ordine de idei, se remarcă groapa nr. 20, în emplectonul căreia a fost descoperit un vârf de săgeată confecţionat din corn, care avea forma piramidală cu baza rectangulară. Astfel de vârfuri de săgeţi sunt cunoscute la monumentele de la Saharna Mare, Kruglik, Dolinjany, Perebykovcy, care deşi au fost utilizate într-un larg diapazon cronologic – finele epocii bronzului - sec. VI a. Chr. (Meliukova 1964,10, 23) – în zona Nistrului Mijlociu s-au răspândit mai intensiv în ultimul sfert al sec. VII-primul sfert al sec. VI a. Chr., perioadă acceptată de majoritatea specialiştilor (Smirnova 1993, 110, 112, 116; Leviţki 2006, 100). Către aceeaşi vreme se referă şi fragmentul de strachină cu buza invazată, şi cel de vas cu perforaţie sub buză, similar celor din tumulul II din necropola hallstattiană târzie de la Trinca (Leviţki 2006, 100-101, fig. 13/9, 10).

Mai intensiv promontoriul Saharna Mică începe a fi populat în sec. VI-V a. Chr., atingând apogeul dezvoltării economice, militare şi sociale către sec. IV-III a. Chr., când aşezarea prezintă o cetate bine întărită cu un sistem defensiv complicat, compus dintr-un „zid" şi bastion construit după metodele inginereşti utilizate la dava de la Saharna Mare (Niculiţă, Zanoci, Arnăut 2007, 27-62).

În baza materialelor recoltate din stratul cultural, precum şi din diferite complexe închise, se poate constata că spre finele sec. III - începutul sec. II a. Chr. aşezarea de pe promontoriul Saharna Mică a fost abandonată.

Din perioada de ascensiune a sitului, în diferite locuri ale cetăţii au fost descoperite rămăşiţele de la patru construcţii, un complex şi un cuptor.

Construcţia nr. 1 (2/1/2004)[2] (fig. 3/1) a fost surprinsă la adâncimea de 0,22-0,25 m în partea de nord a secţiunii 1. Ea reprezenta o aglomeraţie alcătuită din bucăţi de lut ars, pietre şi obiecte de uz gospodăresc. În plan are forma unui patrulater neregulat cu dimensiunile de 3,9×2,8 m, latura lungă fiind orientată cu 30° vest faţă de axa nord-sud. Analiza materialului din aglomeraţie demonstrează că bucăţile de lut ars au făcut parte din lutuiala pereţilor. Multe bucăţi, dimensiunile cărora nu depăşesc mărimea de 15×10×7 cm, 10×7×6 cm şi 8×6×4 cm, au păstrat urme de nuiele cu diametrul cuprins între 3,5 şi 2,5 cm, ceea ce mărturiseşte că ele sunt de la scheletul din lemn împletit cu nuiele a pereţilor construcţiei (fig. 4/16-18). Ruinele acesteia prezintă un amestec de bucăţi de lut

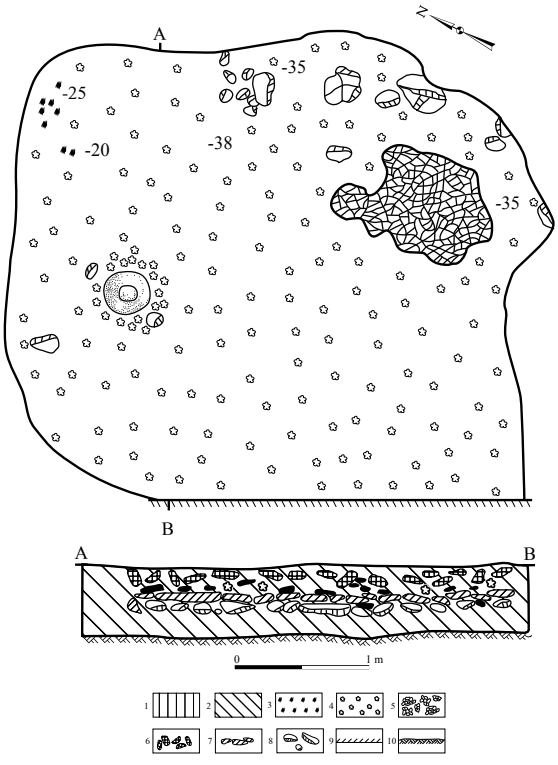

Fig. 3. Saharna Mică.
Planul şi profilul construcţiei nr. 1.

[2] Numerotarea construcţiilor la fiecare aşezare este redată continuu. Datele din paranteze indică numerotarea din raportul de săpătură care se păstrează în Arhiva Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei din Chişinău.

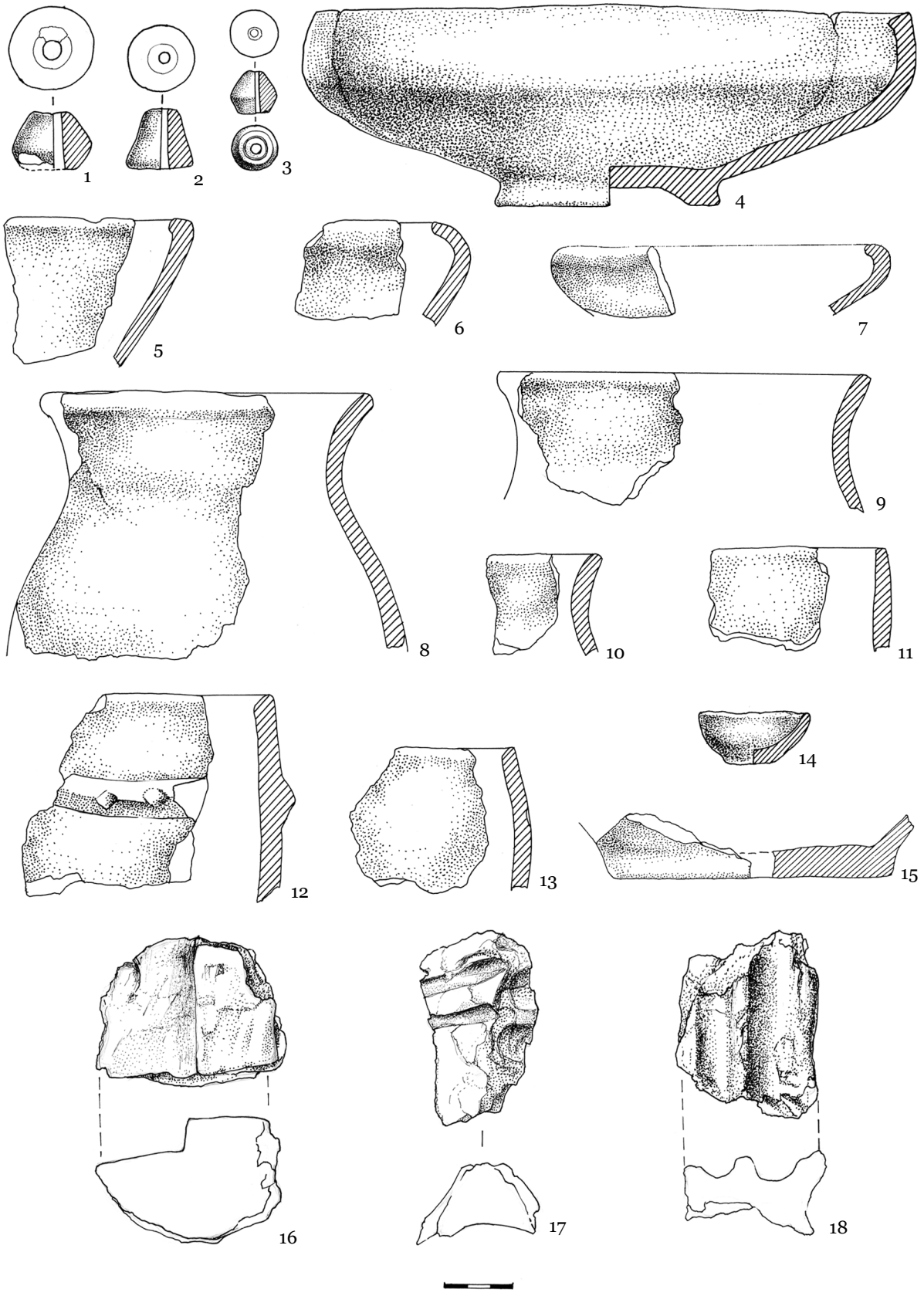

Fig. 4. Saharna Mică. Inventarul construcției nr. 1.

ars, sol cenuşiu, lemn carbonizat şi cenuşă, care formau împreună un strat cu grosimea aproximativă de 20-25 cm. La adâncimea de 30-35 cm, sub stratul de ruină, a fost sesizată o lipitură cu suprafaţa faţetată acoperită cu un slip subţire de culoare gălbuie-deschis, ce prezenta, probabil, rămăşiţele de la podeaua de lut peste care s-au prăbuşit pereţii. Lipitura, pe revers, nu avea urme de nuiele, dar după cum s-a observat, ea a fost depusă peste un strat de lespezi de piatră, descoperite pe întreaga suprafaţă. Dimensiunile pietrelor variau între 54×35×7 cm şi 24×12×3 cm. La colţul de nord-vest au fost descoperite şapte bucăţi de lut ars dimensiunile cărora nu depăşeau 27×15×12 cm. Toate au amprente de scândură (fig. 4/16/18).

În sectorul de nord şi nord-vest al construcţiei, la adâncimea de 0,81 m, au apărut urmele unui *cuptor*. Ele reprezintau o aglomeraţie de lut ars de culoare cărămizie amplasate compact, formând o crustă foarte dură – rezultat al arderii intensive. Ruinele cuptorului aveau forma ovală în plan, orientată cu diametrul mare nord-sud şi cu dimensiunile de 80×68 cm (fig. 3). După degajarea dărâmăturii sub ea a apărut o strachină depusă cu gura în sus modelată din lut în amestec cu şamotă. Arderea este omogenă şi completă, culoarea cărămizie. Strachina are forma tronconică, partea de sus verticală, buza uşor teşită în interior, iar fundul în formă de inel. Înălţimea recipientului e de 8 cm, diametrul gurii – de 25,5 cm, diametrul fundului – de 10 cm (fig. 4/4). Strachina era depusă pe o suprafaţă netedă din lut ars, culoarea căreia variază de la cenuşiu până la negru. În strachină şi împrejurul ei, au fost găsite multiple bucăţi de cărbune de lemn şi cenuşă.

În construcţie au mai fost descoperite trei fusaiole[3] (fig. 4/1-3; nr. cat. 10-12), un vas miniatural (fig. 4/14; nr. cat. 21), 162 fragmente de ceramică modelată cu mâna şi trei fragmente de amforă grecească. Din categoria ceramicii modelate cu mâna se evidenţiază: fragmente de străchini (fig. 4/5-7), fragmente de la vase în formă de clopot, fără gât cu buza dreaptă (fig. 4/11-12) sau uşor arcuită în interior (fig. 4/13), vase cu trunchiul S-oidal, gâtul uşor profilat şi buza înclinată spre exterior (fig. 4/8-10), fragmente de vase ornamentate cu un şir de alveole, brâie sau proeminenţe aplatizate.

Printre materialele ceramice descoperite fragmentele de străchini cu partea superioară ondulată în interior (fig. 4/5-7) similare celor de la necropola hallstattiană târzie de la Ferigile care s-au perindat în sec. VI-V/IV a. Chr. (Vulpe 1967, 91, pl. I, 1/97), sau cu buza răsfrântă în interior (fig. 15/10) ca la exemplarul din tumulul IV de la necropola tumulară de la Trinca, care în viziunea autorului cercetărilor datează din perioada din mijlocul sec. VII şi primul sfert al sec. VI a. Chr. (Leviţki 2006, 104). Tot în perioada sec. VI-V/IV a. Chr. se răspândesc pe o scară largă, în cadrul grupului Bârseşti-Ferigile, vasele în formă de clopot cu brâu alveolar în partea de sus a trunchiului (Vulpe 1967, pl. XII, 23/5), reprezentate fragmentar (fig. 4/12) şi în construcţia nr. 1 de la Saharna Mică. În baza acestor realităţi, prezenţa fragmentelor de amfore incontestabil demonstrează că construcţia putea să funcţioneze în sec. VI/V-IV a. Chr.

Construcţia nr. 2 (3/1b/2005) (fig. 5/1-2) a fost surprinsă în secţiunea 1b, la adâncimea de 0,60-0,98 m. Ruinele ei prezintă în plan un patrulater neregulat, cu dimensiunile de 3,98×2,98 m. Construcţia a fost investigată doar pe o suprafaţă de 12 m^2, partea ei de est din cauza că este ocupată de copaci a rămas necercetată. La nivelul de 0,67-0,82 m, în colţul de nord-est au fost surprinse aglomeraţii compacte de ceramică, oase, cenuşă în amestec cu cernoziom şi sol brun. Cea mai mare parte a bucăţilor de lut ars poartă amprente de nuiele cu diametrul de până la 2 cm. Acestea, împreună cu resturile de ceramică, pietre şi oase se aflau peste un strat de sol gălbui îmbibat cu bucăţi de lut ars în amestec cu nisip şi moloz. Fragmentele de lut aveau suprafaţa îngrijit netezită şi acoperite cu un slip de culoare cafeniu-gălbuie. Probabil, ele prezintă podeaua locuinţei peste care s-a prăbuşit scheletul construcţiei.

În părţile de vest şi sud-vest, la adâncimea de 0,25-0,35 m, s-a evidenţiat o aglomeraţie de formă neregulată, formată din bucăţi de lut ars şi pietre, ce se extindea pe o lungime de 1,48 m şi o lăţime de aproximativ 1,20 m, grosimea variind de la 0,3 la 0,7 m. Din această aglomeraţie au fost recuperate 250 bucăţi de lut ars, mărimile cărora variau între 14×12×10 cm şi 8×6×4 cm. O parte a fragmentelor mărturisesc amestecarea lutului cu paie, altele – cu şamotă măruntă, nisip şi parti-

[3] Descrierea materialului şi a parametrilor acestuia este redată în catalogul anexat studiului de faţă.

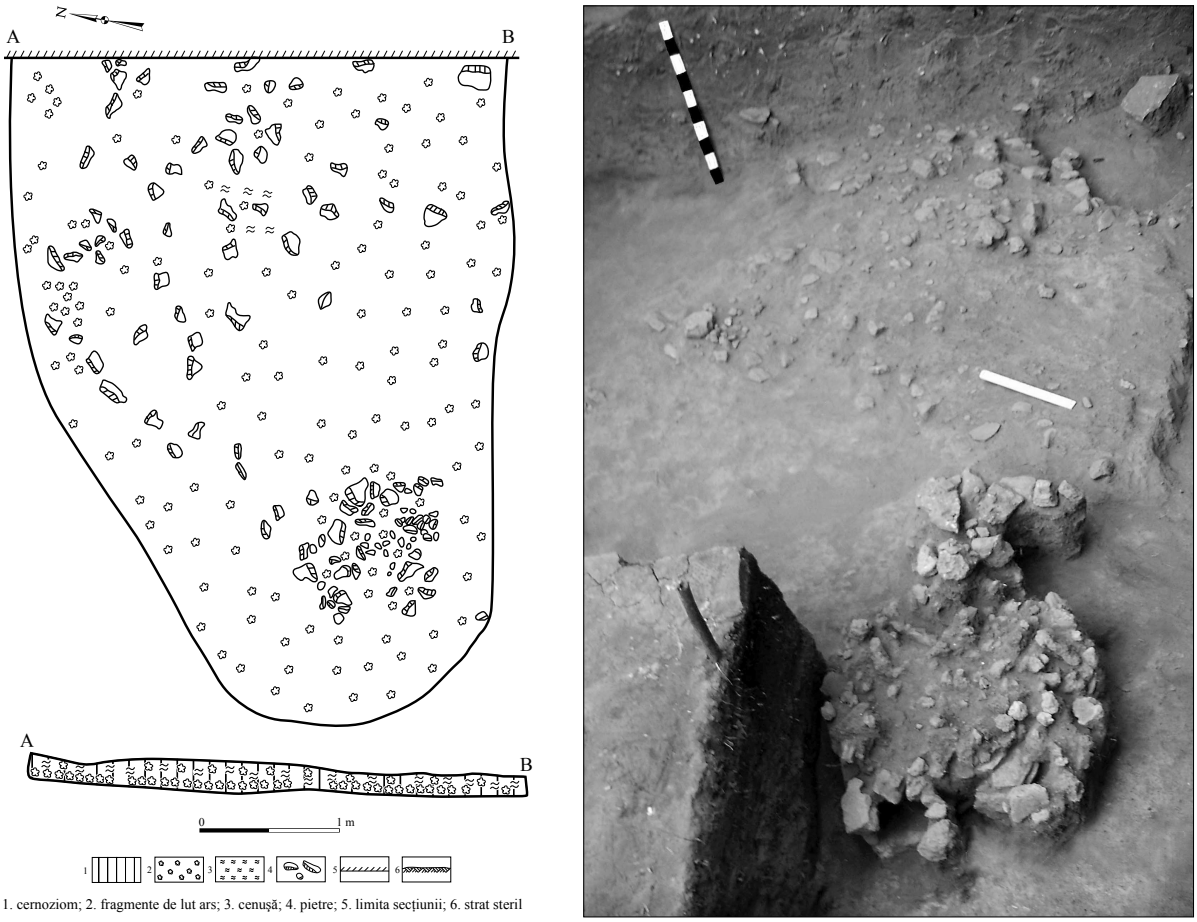

Fig. 5. Saharna Mică. Construcţia nr. 2.

cule de calcar. Arderea neoxigenată a dat nuanţe de culoare cărămizie şi cenuşie. Situaţia surprinsă în această parte a construcţiei sugerează ideea că în această zonă ar fi fost o construcţie de încălzit de tip cuptor, dovadă fiind lipitura netedă ca la vatră, resturile de arsură puternică, precum şi poziţia pietrelor dispuse într-o anumită ordine, mai ales, la bază. Pietrele cu dimensiunile cuprinse între 14×8×4 cm şi 36×24×12 cm se aflau depuse în formă de oval, orientat cu diametrul mare sud-vest – nord-est.

Din construcţie au fost recuperate 5 fusaiole (fig. 6/2-6; nr. cat. 13-17), o figurină antropomorfă (fig. 6/1; nr. cat. 20), un fragment de mărgică din pastă sticloasă (fig. 6/7; nr. cat. 4) şi 1397 fragmente de ceramică. Majoritatea fragmentelor ceramice (1383) sunt părţi de la recipiente modelate cu mâna. Din această categorie se evidenţiază o grupă confecţionată din argilă amestecată cu şamotă şi nisip. Arderea vaselor a fost incompletă, dându-le culori ce variau între cărămiziu-deschis şi negru. În cadrul acestei grupe se disting fragmente de cupe şi de vase ornamentate cu decor incizat caracteristic perioadei timpurii a primei epoci a fierului.

O altă grupă, mult mai numerică, o constituie vasele lucrate din pastă de lut în amestec cu şamotă, culoarea cărora variază între cărămiziu, cafeniu şi galben. Această grupă este reprezentată de fragmente de străchini (fig. 6/9), de discuri, de vase în formă de borcan cu gura largă, ornamentate cu decor în formă de alveole (fig. 6/11, 13, 14, 17; fig. 7/3), ori cu brâu alveolar (fig. 6/13, 19-20), sau de brâu alveolar întrerupt de proeminenţe (fig. 6/11, 12).

În construcţie au fost descoperite şi 14 fragmente de ceramică lucrată la roata olarului, dintre care trei fragmente de la o strachină şi 11 fragmente de amforă. Strachina a fost confecţionată din pastă fină de lut cu impurităţi de nisip. Ca urmare a unei arderi omogene aceasta a căpătat o culoare cenuşie. Strachina avea partea de sus rotunjită uşor în interior şi buza tăiată oblic. Fragmentele de am-

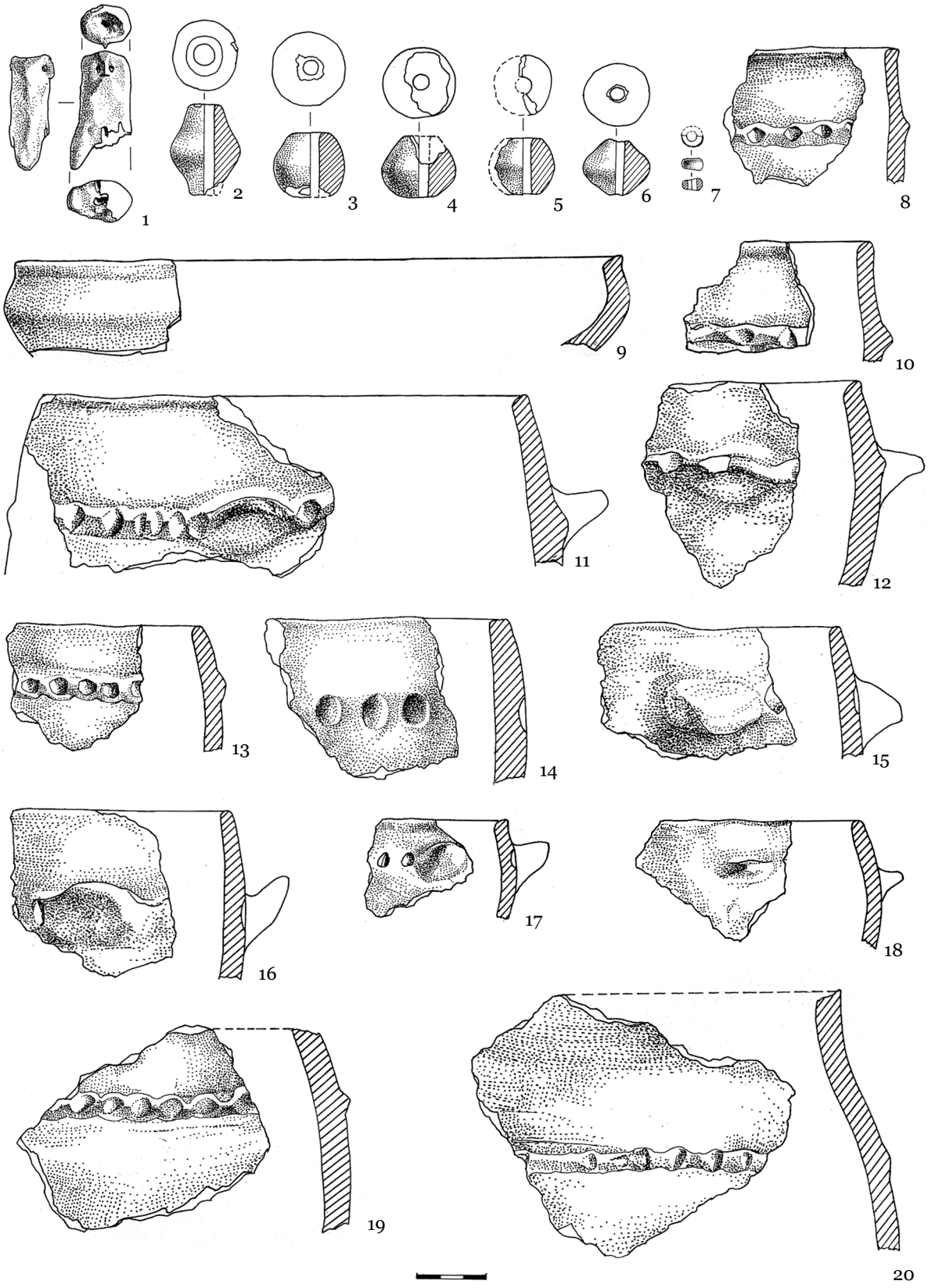

Fig. 6. Saharna Mică. Inventarul construcției nr. 2.

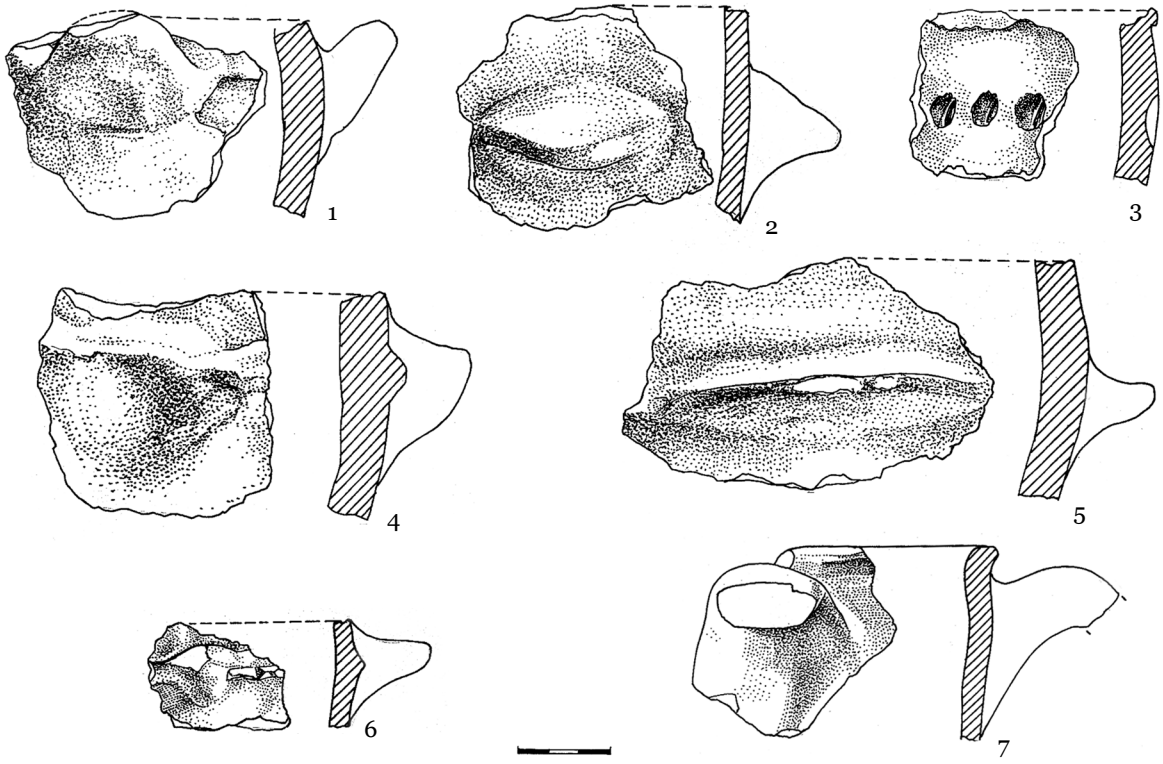

Fig. 7. Saharna Mică. Inventarul construcţiei nr. 2.

foră au făcut parte de la recipiente confecţionate din pastă fină amestecată cu impurităţi de nisip, arse complet şi omogen, având culoare cărămizie (fig. 7/7). Inventarul descoperit în construcţie se încadrează în perioada sec. IV-III a. Chr.

Construcţia nr. 3 (1/3/2007) (fig. 8) a fost surprinsă în secţiunea 3, la poala valului, dinspre interiorul incintei. Ea reprezintă o aglomeraţie de fragmente de lut ars, dimensiunile cărora nu depăşeau 4×3×2 cm şi 3×2×1 cm, bucăţi de piatre cu mărimile ce variau între 35×25×10 cm şi 20×15×10 cm şi fragmente de lemn carbonizat. Ruinele complexului au fost sesizate la adâncimea de 0,37-0,40 m de la suprafaţa actuală de călcare. La acest nivel s-au putut urmări resturi de lut ars cu amprente de nuiele, pietre amplasate haotic, bucăţi de lemn ars şi fragmente ceramice, care suprapuneau un paviment din plăci de piatră, cu dimensiunile ce variau între 60×40×7 cm şi 35×20×5 cm, conturând o suprafaţă rectangulară, cu lungimea de la sud-vest spre nord-est de 3,4 m. Laturile opuse continuă în afara secţiunii trasate prin val. Grosimea acestui paviment corespundea grosimii plăcilor de piatră între 7 şi 5 cm (fig. 9). În cuprinsul construcţiei, printre dărâmături, s-au descoperit o mandibulă de vită cornută prelucrată (fig. 10/2; nr. cat. 7). Aceasta a apărut la adâncimea de 37 cm. Pe ambele suprafeţe se observă adâncituri dispuse în linie aplicate cu un obiect ascuţit din metal. Tot aici atragem atenţia asupra unui fragment de coastă de bovină cu o muchie ascuţită cu funcţie de unealtă. Lungimea piesei este de 22 cm (fig. 10/1). Printre oasele descoperite remarcăm o epifiză de la femurul de animal cu un orificiu pe mijloc (fig. 10/3). S-au mai descoperit şi 37 fragmente de ceramică. Printre fragmentele de ceramică se evidenţiază o buză de strachină rotunjită şi aplecată în interior (fig. 10/4), trei fragmente de buză de oale (fig. 10/6-7), 29 fragmente

Fig. 8. Saharna Mică. Construcţia nr. 3.

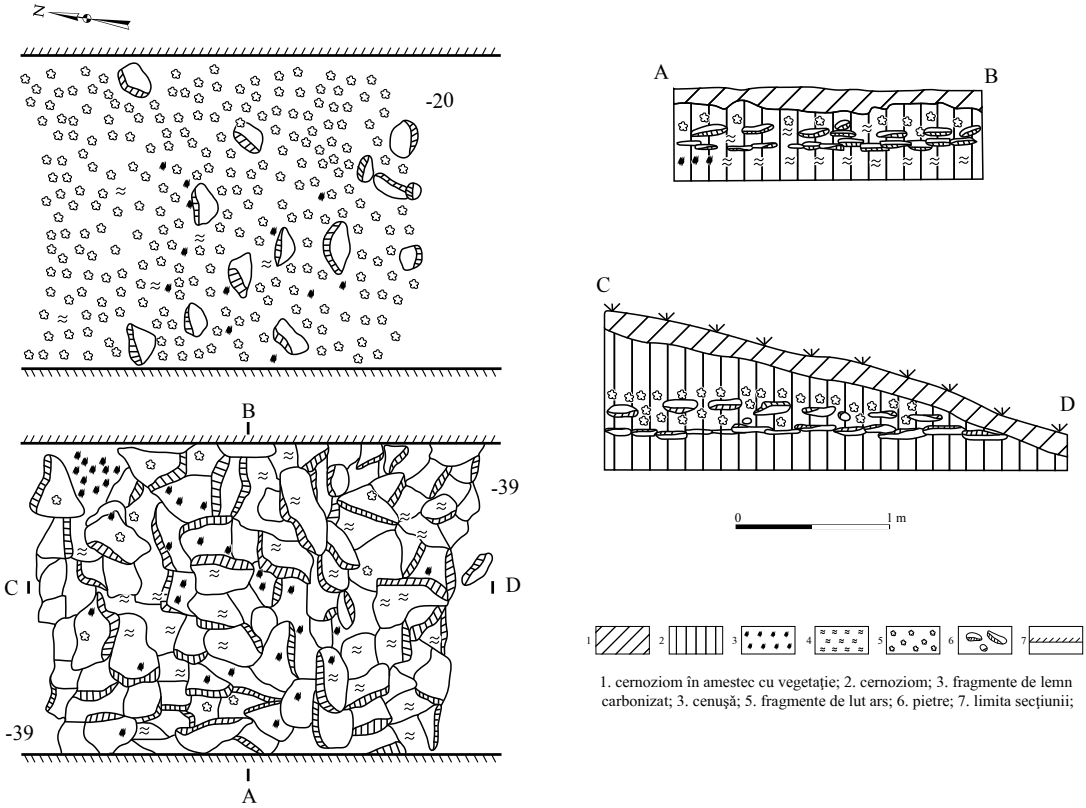

Fig. 9. Saharna Mică. Planul şi profilul construcţiei nr. 3.

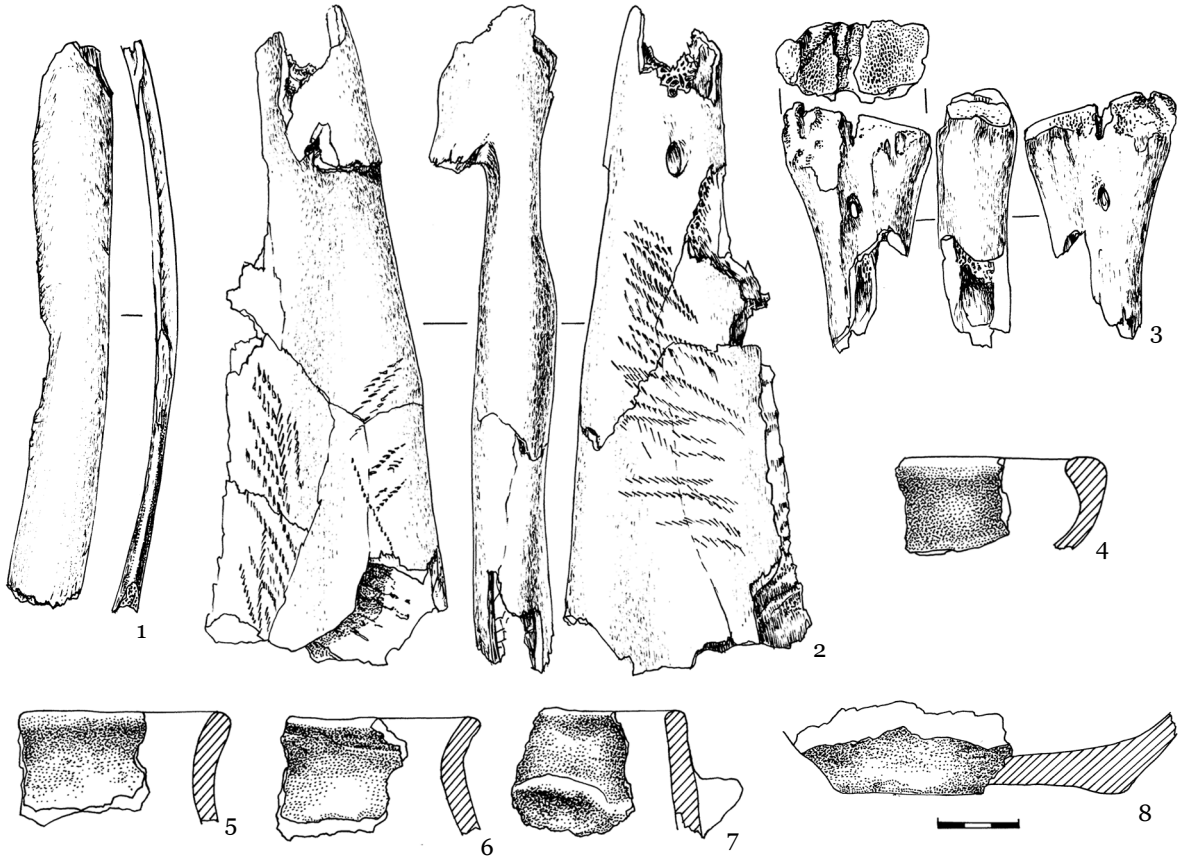

Fig. 10. Saharna Mică. Inventarul construcţiei nr. 3.

de pereţi şi patru fragmente de fund de la trei vase (fig. 10/8).

La nivelul podelei construcţiei au fost atestate o calota de craniu uman, un fragment de maxilar cu un dinte molar care indică apartenenţa la un individ matur, de aproximativ 20-25 de ani[3], precum şi 45 fragmente de oase de animale mari cornute.

Construcţia nr. 4 (2/3/2007) (fig. 11/1-3) a fost surprinsă deasupra şanţului în carourile 11-13, la adâncimea de 0,78-0,85 m. Urmele ei pătrund până la adâncimea de 1,37-1,45 m, marcând o intensitate de resturi de lut ars de dimensiuni cuprinse între 12×8×4 cm şi 7×5×2 cm, unele cu amprente de nuiele, cu diametrul de 4-7 cm. În conformitate cu amplasarea elementelor constructive se poate de presupus că forma construcţiei a fost rectangulară în plan, cu axul longitudinal de 6,18 m, axul scurt, urmând a fi determinat prin extinderea săpăturii în pereţii de nord-est şi de sud-vest ai secţiunii. Astfel, în partea de sud-est a fost surprinsă o mică aglomeraţie din 14 pietre cu dimensiunile de 39×28×9 cm şi 18×12×5 cm depuse în cerc, diametrul căruia e de 90 cm. Printre pietre se găseau fragmente mici de lut ars, cenuşă şi bucăţi de lemn carbonizat. La adâncimile de 91-110 cm, în carourile 11 şi 12, de-a lungul profilului de nord-est al secţiunii, au fost surprinse concentrări de

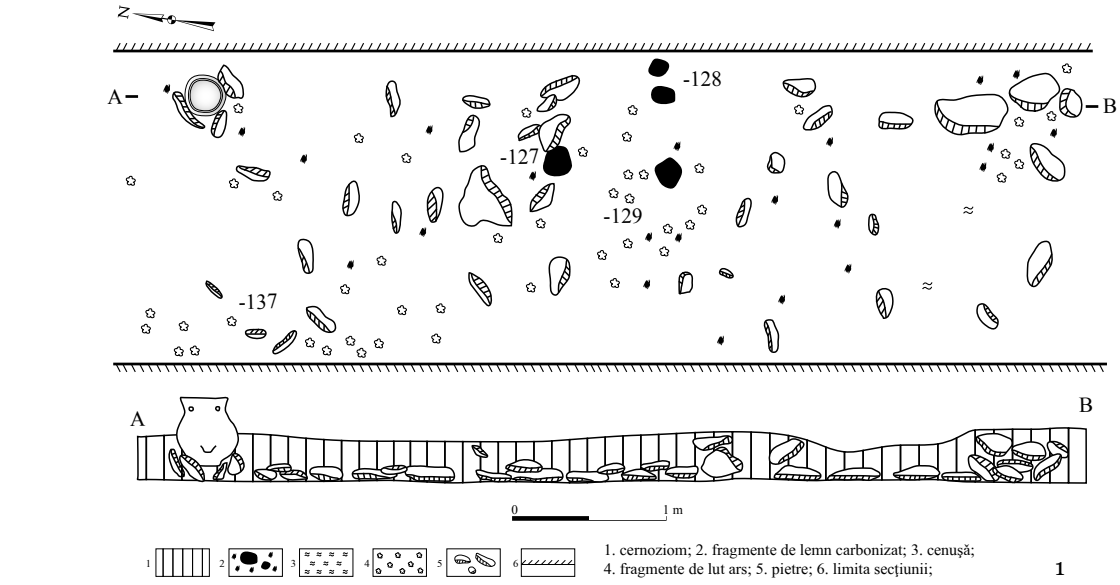

1

2

3

Fig. 11. Saharna Mică. Construcţia nr. 4: 1 - planul şi profilul construcţiei; 2 - vedere dinspre sud; 3 - vas descoperit „in situ" în interiorul costrucţiei.[1]

[3] Determinările aparţin colaboratorului Institutului Patrimoniului Cultural al AŞ din Moldova, doctorului în ştiinţe biologice R. Croitor.

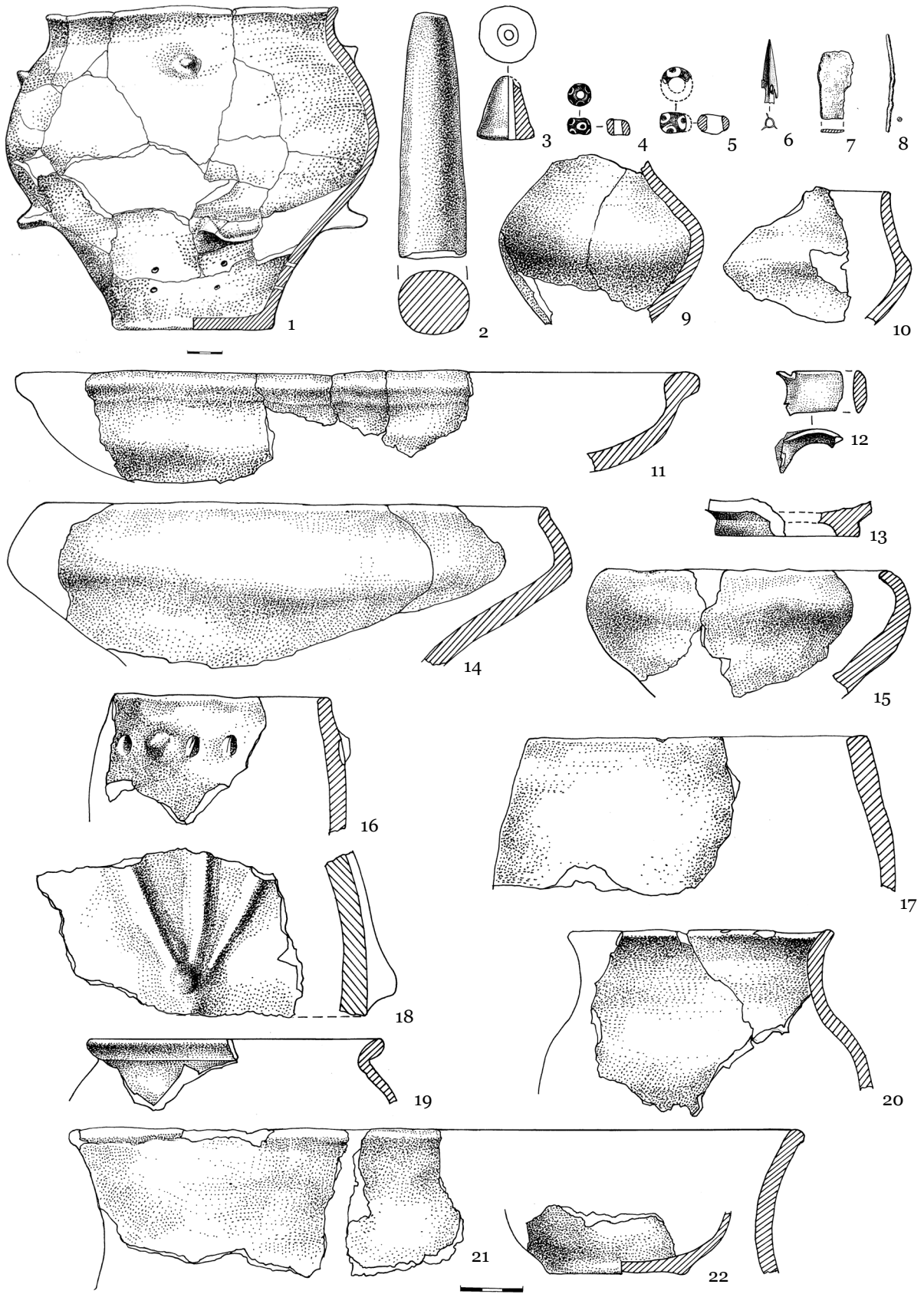

Fig. 12. Saharna Mică. Inventarul construcţiei nr. 4.

piatră ruptă cu dimensiunile de 85×76×40 cm, 45×27×18 cm şi 10×8×4 cm. Începând cu adâncimea de 110 cm, aproximativ în mijlocul locuinţei, au fost surprinse capetele a patru bârne de lemn ars cu diametrele de 12 cm, 18 cm, 24 cm şi 27 cm. Urmele acestora au putut fi urmărite până la adâncimea de 1,45 m. Probabil că ele prezintă parii de la pereţii ce despărţeau camerele locuinţei. În partea de nord-est a complexului, la adâncimea de 1,37 m, a fost descoperit un cuptor-pietrar (fig. 11/1,2). Acesta fiind construit fără liant din pietre cu dimensiunile variabile de 28×24×18 cm şi 24×19×16 cm, depuse în cerc, peste care se afla un vas cu toarte în formă de limbă. Între vas şi vatra cuptorului exista un spaţiu gol. De aici au fost extrase mai multe oase de vite mari cornute calcinate, printre care şu un femur pe jumătate ars. Tot aici se afla o cantitate considerabilă de cenuşă amestecată cu cărbune de lemn. La 0,88 m spre sud-vest de pietrar, la aceeaşi adâncime, între fragmentele a două străchini modelate cu mâna au apărut boabe de cereale (grâu?) carbonizate care împreună prezentau o cantitate de 250 g.

Din inventarul locuinţei fac parte un ac de fier (fig. 12/8; nr. cat. 1), un fragment de lamă de cuţit din fier (fig. 12/7; nr. cat. 2), un vârf de săgeată din bronz, cu trei aripioare (fig.12/6; nr. cat. 3), o piesă din piatră, probabil un fragment de cute (fig. 12/2; nr. cat. 8), două mărgele din sticlă mată, cu ochi (fig. 12/4-5; nr. cat. 5-6), o fusaiolă tronconică (fig. 12/3; nr. cat. 18) şi 305 fragmente de ceramică, dintre care 291 de la vase modelate cu mâna şi 14 fragmente de la vase lucrate la roata olarului. Din prima categorie de ceramică fac parte străchini, oale şi căni. Străchinile fac parte din tipul tronconic, la care buza este îngroşată şi uşor aplecată spre exterior (fig. 12/1) sau cu buza aplecată în interior (fig. 12/10, 15). Pe cuptorul-pietrar se afla depus un vas-oală, confecţionat din lut în amestec cu şamotă, arderea incompletă, neomogenă cu game de culori între cafeniu şi sur, surînchis. Buza vasului este aplecată spre exterior. Sub gâtul uşor arcuit au fost aplicate simetric patru butoane conice. În partea superioară peretele este puternic arcuit, fapt care oferă recipientului un aspect globular. Profilul peretelui din partea inferioară este drept şi are dispuse simetric patru proeminenţe aplatizate. Vasul are înălţimea de 27 cm, diametrul gurii – 3 cm, diametrul maxim de 27 cm şi cel al fundului – de 12 cm (fig. 12/1).

Oalele se identifică şi prin fragmentele provenite de la partea superioară cu buza uşor aplecată în interior (fig. 12/16-17), cu buza evazată (fig. 12/20-21) şi cu pereţi care certifică aspectul corpului globular (fig. 12/20, 22). Interes prezintă un fragment de perete de oală ornamentat cu motivul în formă de ovă (fig. 12/18), cunoscut şi în aşezarea fortificată de la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 82/1). Fragmentele de căni certifică prezenţa tipului globular (fig. 12/9-10).

Din categoria ceramicii lucrată la roată se remarcă un fragment de vas cu trunchiul globular, buză răsfrântă în exterior, care provine de la un recipient din grupa ceramicii sure (fig. 12/19) şi care poate fi încadrată în sec. V-IV a. Chr. Remarcăm, de asemenea, un fragment de toartă lată şi un altul care reprezintă un fund inelat, ambele provenite de la vase acoperite cu firnis negru (fig. 12/12-13), precum şi 11 fragmente de amfore greceşti – un fragment de buză şi 10 fragmente de pereţi, material ce permite încadrarea construcţiei în perioada sec. IV-III a. Chr.

Complexul nr. 1 (3/3/2007) a fost surprins în secţiunea 3, la adâncimea ce varia între 1,73 şi 1,81 m, fiind suprapus de construcţia precedentă, dar delimitată de ea de un strat de pământ gros de aproximativ 20-25 cm (fig. 13-14). Complexul, orientat de la sud-est spre nord-vest, se întindea pe o lungime de aproximativ 4,6 m şi prezintă aglomerări compacte de blocuri de piatră cu dimensiunile ce variau între 35×25×10 cm şi 20×15×8 cm. Printre pietre se aflau bucăţi de lut ars cu amprente de paie (fig. 14), dimensiunile cărora nu depăşeau mărimea de 8×4×2 şi 4×20×1 cm, lemn carbonizat şi cenuşă. În colţul de sud-est se evidenţiază o aglomeraţie de formă ovală cu diametrele de 1,45×1,56 m, compusă din pietre, bucăţi de lut ars, fragmente de ceramică cu urme de ardere secundară, cărbune de lemn şi cenuşă. Optsprezece pie-

Fig. 13. Saharna Mică. Complexul nr. 1.

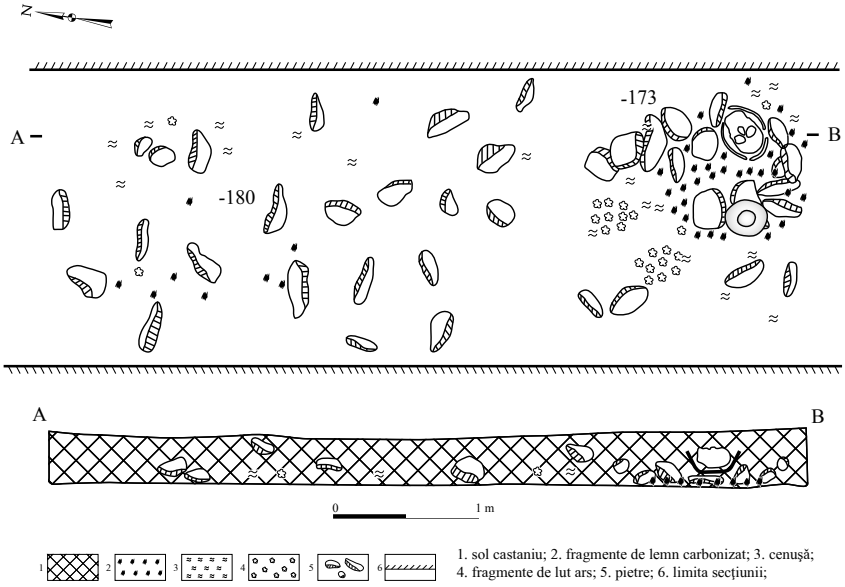

Fig. 14. Saharna Mică. Planul şi profilul complexului nr. 1.

tre cu dimensiunile de 38×25×18cm, 25×14×8cm, 12×8×4 cm erau depuse în jurul unui vas, de la care s-a păstrat partea inferioară (fig. 13). Vasul a fost modelat cu mâna, din pastă de lut amestecată cu şamotă, granule de nisip şi calcar. Arderea este completă, omogenă, culoarea neagră. Pe fundul vasului au fost depuse paie, pleavă, de la care s-a păstrat cenuşa şi boabe de grâu. Peste această masă se afla depus un craniu uman. Craniul avea maxilarul cu urme de tăietură din antichitate şi un molar bine conservat, ceea ce ar mărturisi prezenţa unui sacrificiu de om matur. Lângă pietrele din preajma vasului a fost găsit un alt vas, modelat la fel cu mâna, din pastă semifină, ars complet, omogen, de culoare cafenie. De la el s-a păstrat doar fundul plat, neevidenţiat şi pereţii din partea inferioară a trunchiului (fig. 14).

Bucăţile de lipitură, în număr de 58, prezintă lut în amestec cu paie (fig. 15/7). Dimensiunile lor variază de la 16×10×5 cm la 5×4×2 cm. După degajarea pietrelor şi bucăţilor de lut ars a fost sesizată o pată de arsură neagră care, în plan, repeta conturul complexului. Astfel s-a putut constata că ruinele construcţiei aveau grosimea de 30-35 cm, cu grosimea petei de arsură de 17-18 cm.

În complex au fost descoperite 78 fragmente de ceramică, dintre care şase provin de la o strachină modelată dintr-o pastă în amestec cu şamotă, arderea oxigenată, culoarea surie-închis. Peretele gurii este drept cu buza îngroşată şi uşor aplecată spre exterior, formând o muchie. Trunchiul este tronconic, având o proeminenţă aplatizată cu orificiu. Fundul este drept, uşor profilat. Diametrul gurii este de 23 cm, înălţimea 7,5 cm şi diametrul fundului este de 8 cm. Altele trei fragmente provin de la o strachină cu partea de sus uşor aplecată în interior, confecţionată dintr-o pastă semifină în amestec cu şamotă. Arderea – completă, omogenă. Culoarea – cafenie-roşietică. Suprafaţa recipientului a fost acoperită cu angobă. Umărul străchinii e înzestrat cu o proeminenţă alungită şi plată (fig. 15/3). Acest tip de străchini are largi similitudini în sortimentul ceramic sesizat la diverse monumente cunoscute atât la sud – Kalakača (Medović 1988, 107, sl. 90/3; 108, sl. 92/1) –, cât şi la nord de Dunăre – Balta Verde (Berciu, Comşa 1956, 381, fig. 120/2; 482, fig. 167/7), Ferigile (Vulpe 1967, pl. I, 1/97), Tg. Mureş (Crişan 1969, pl. X/11), Trinca (Leviţki 2006, fig. 31/14) etc. Astfel de recipiente au fost descoperite împreună cu materiale care se încadrează într-un diapazon cronologic relativ amplu, începând cu finele sec. VIII a. Chr. (Medović 1988, 429-430, sl. 324) şi până la mijlocul/sfârşitul secolului VI a. Chr. (Leviţki 2006, 104; Berciu, Comşa 1956, 482). Funcţionarea complexului în sec. VII-V a. Chr. este demonstrată şi prin fragmentele de vase-oală modelate din pastă de lut cu şamotă, acoperite cu slip negru-lucios, cu diametrul maxim plasat în partea de sus a trunchiului şi suporturi segmentoidale în zona inferioară (fig. 15/9). Astfel de vase sunt cunoscute la Vinţul de Jos, Tg. Mureş (Crişan 1969, pl. II/6), Balta Verde (Berciu, Comşa 1956, 318, fig. 50) şi sunt datate în sec. VI-V a. Chr. Din complex fac parte un pandan-

tiv din perete de vas modelat la roata olarului, în formă pentagonală cu orificiu pe centru (fig. 5/5); o rondelă din peretele unui vas modelat cu mâna (fig. 5/6); un fragment dintr-o măciucă din piatră de formă sferică (fig. 5/8).

Cele 70 fragmente de pereţi şi fragmentul de fund fac parte din acelaşi sortiment de ceramică care conform particularităţilor tehnice şi tehnologice permit încadrarea complexului în perioada sec. VII-V a. Chr.

În complex au mai apărut 12 oase, probabil de la animale mari cornute.

Cuptorul nr. 1 (1/2/2006) (fig. 16) a fost descoperit în secţiunea 2, la adâncimea de 0,38-0,45 m. Ruinele, în formă de patrulater neregulat cu latura lungă de 1,35 m, orientată vest-est, iar cea mică de 0,62 m, orientată nord-sud, reprezintă un amestec de pietre, bucăţi de lut ars, cenuşă şi fragmente de lemn carbonizat, care atingea grosimea 0,17-0,32 m. Bucăţile de lut, cu dimensiunile ce variau

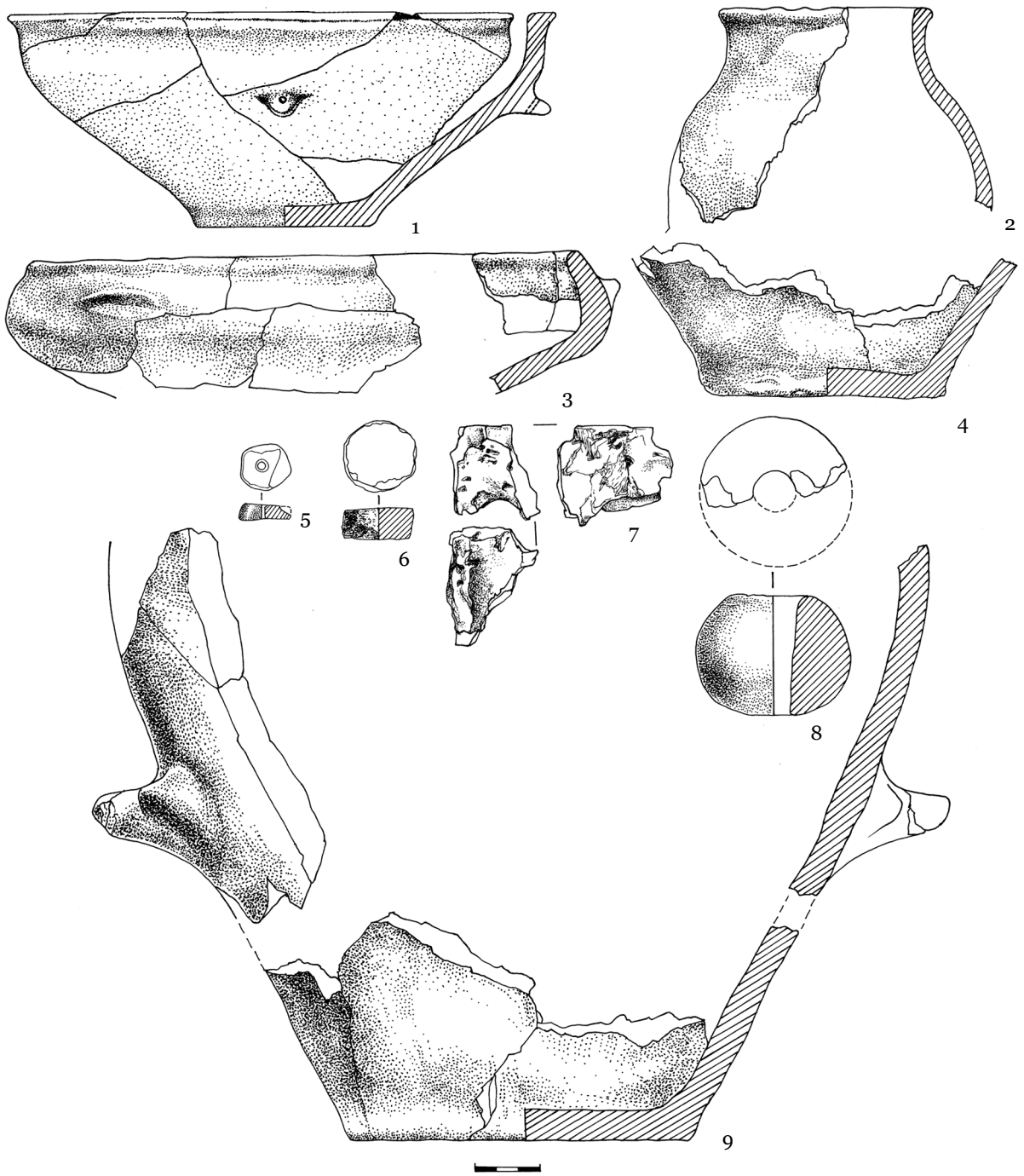

Fig. 15. Saharna Mică. Inventarul complexului nr. 1.

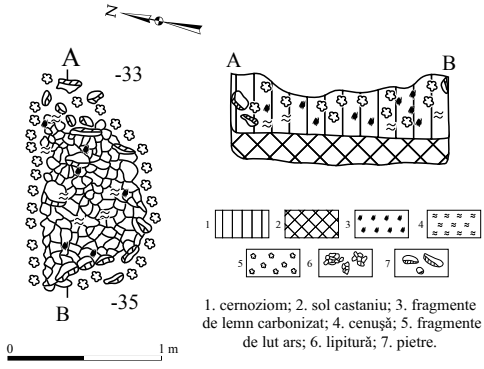

Fig. 16. Saharna Mică. Cuptorul nr. 1.

între 0,07×0,04×0,02 m şi 0,05×0,03×0,01 m, aparţineau la două grupe morfologice. Una provine de la lutuiala pereţilor, despre ce mărturisesc fragmentele cu amprente de nuiele cu diametrul de 0,01 m şi 0,02 m, modelate dintr-o pastă de lut în amestec cu vegetaţie, arderea lor fiind completă, culoarea galbenă, cu urme de ardere secundară. A doua grupă o formează fragmentele care au făcut parte de la vatră. De regulă, ele au suprafeţele netede, acoperite cu o crustă subţire, în care sunt vizibile particule minuscule de nisip. Fragmentele din această grupă au fost confecţionate din lut cu amestec de nisip, fiind supuse unei arderi neoxigenate, care le-a dat culoarea neagră sau cenuşie, ce trece în cafeniu sau cărămiziu în partea opusă. Pietrele, dimensiunile cărora variau între 0,27×0,25×0,10 m şi 0,10×0,07×0,04 cm, erau dispuse pe marginile cuptorului, formând în vremea funcţionării pereţii cuptorului.

Din complex au fost recuperate opt fragmente de ceramică, care au suferit schimbări esenţiale în urma arderii secundare. Ele sunt de la oale modelate cu mâna din pastă de lut cu degresanţi de şamotă. Astfel de ceramică, după particularităţile sale, poate fi atribuită sortimentului de vase traco-getice.

***

Aşezarea fortificată **Saharna Mare** (fig. 17) a fost amplasată pe un promontoriu stâncos de formă triunghiulară, situat la distanţa de 1 km spre sud de satul Saharna. Promontoriul are suprafaţa de circa 12 ha şi este delimitat la nord, est şi vest de defileuri cu malurile înalte şi abrupte, unica porţiune accesibilă fiind cea de sud. Astfel, acest loc prezenta din punct de vedere strategic unul dintre cele mai avantajoase spaţii pentru locuit. Anume din aceste considerente, în decursul mileniului I a. Chr., el a fost populat în permanenţă. Încă la începutul mileniului I a. Chr., în partea de sud-est a promontoriului a existat o aşezare hallstattiană, arheologic cunoscută ca Saharna „Dealul Mănăstirii". Aceasta o demonstrează prezenţa materialelor din sec. X-VIII/VII a. Chr. şi în primul rând al sortimentului ceramic cu decor incizat şi ştanţat, caracteristic culturii Cozia-Saharna. În sec. VII-VI/V a. Chr. aşezarea se întindea în partea centrală a promontoriului, despre ce mărturisesc materialele diagnostice. Printre acestea se remarcă vârfurile de săgeţi din os de formă piramidală cu baza rectangulară, care în regiunea Nistrului de Jos, după cum deja s-a relatat, sunt încadrate de majoritatea specialiştilor în perioada – ultimul sfert al sec. VII-lea – primul sfert al sec. VI a. Chr., precum şi vârful de săgeată din corn în formă de glonţ, care, la fel, are un diapazon cronologic larg de utilizare, fiind identic cu cel descoperit în cetatea Bel'sk (Шрамко 1987, 45, рис. 13/10), datat în sec. V a. Chr. (Шрамко 1987, 43). De asemenea prezintă interes fragmentele de străchini cu buza răsfrântă în afară, ornamentate cu decor incizat, similar celor din cultura Basarabi-Şoldăneşti descoperite în stratul cultural (Niculiţă 2007, 94, fig. 9/1), precum şi descoperirile din complexe închise, reprezentate de vase cu buza profilată în exterior, gâtul scurt ondulat, trunchiul globular ce formează un întreg cu fundul. Astfel de vase-cupe au largi similitudini în cetatea de la Matronino din sec. VII-V a. Chr. (Бессонова, Скорый 2001, 125, рис. 46/9), în înmormântările tumulare de la Lvov, regiunea Cherson (Тереножкин 1976, 50, рис. 22/2), Brobrica, datate cu sec. VII-VI a.

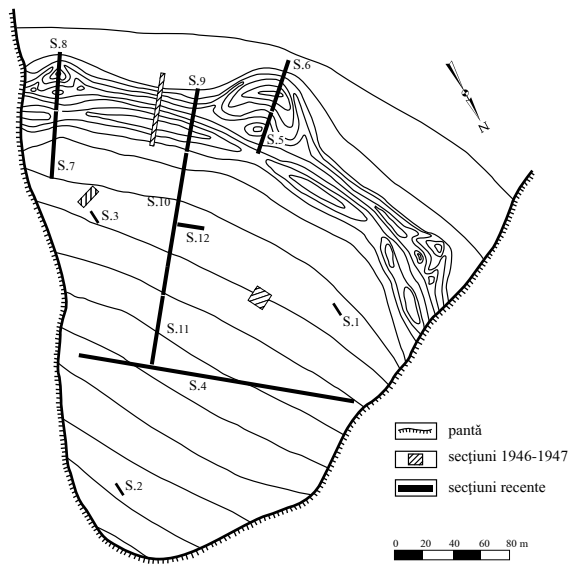

Fig. 17. Schiţă topografică a cetăţii Saharna Mare.

Chr. (Скорый 2003, 121, рис. 11/25). Către finele sec. V a. Chr. partea centrală a promontoriului a fost barată de o linie defensivă formată dintr-un „zid" ce avea în partea exterioară un şanţ adiacent săpat în roca nativă, în faţa căruia au fost construite trei bastioane în formă de semicerc amplasate unul în centru, iar celelalte două la flancuri (Niculiţă, Zanoci, Arnăut 2007, 27).

Ca urmare a investigaţiilor arheologice din anii 2001-2007, efectuate prin intermediul a 12 secţiuni cu o suprafaţă totală de 1298 m², au fost descoperite mai multe complexe, printre care şi cele din sec. VII-III a. Chr., amenajate pe suprafaţa nivelului antic de călcare. Ele prezintă ruine ale două construcţii, a unui cuptor şi a nouă vetre. Deşi în decursul cercetărilor s-a stabilit că pe promontoriul de la Saharna Mare s-au perindat mai multe perioade cultural-cronologice (Niculiţă, Zanoci, Matveev, Nicic 2003, 241-252), construcţiile sesizate la suprafaţa antică de călcare se încadrează într-un diapazon cronologic compact.

Construcţia nr. 1 (1/7/2003) (fig. 18) a fost descoperită în secţiunea 7, la adâncimea de 0,38 m. Ruinele ei prezentau o platformă cu lungimea de 1,40 m, lăţimea de 1,16 m şi grosimea de 0,08-0,10 m, depusă pe nivelul antic de călcare. Platforma era alcătuită din bucăţi de lut ars cu amprente de nuiele (fig. 19/6), diametrul cărora nu depăşea 1-3 cm, în amestec cu pietre, dimensiunile cărora variau între 5×7×10 cm şi 10×15×20 cm. Din ruinele construcţiei au fost culese 17 fragmente de ceramică modelată cu mâna (19/1-3, 5) şi un fragment de gât de amforă (fig. 19/4). Ceramica confecţionată cu mâna a fost modelată din pastă de lut cu impu-

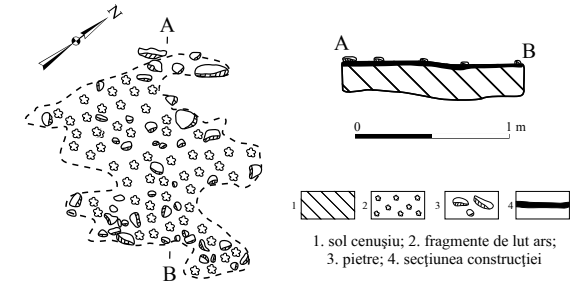

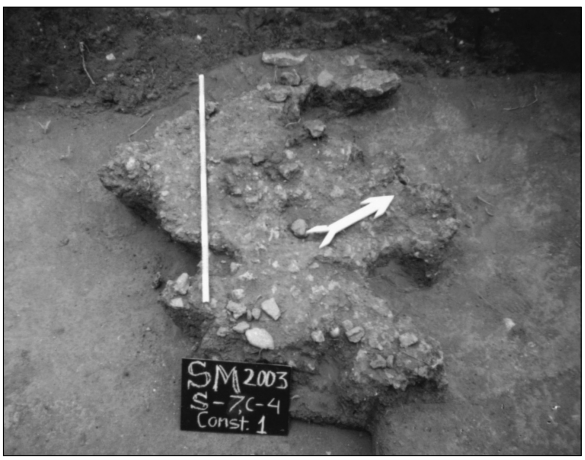

Fig. 18. Saharna Mare. Construcţia nr. 1.

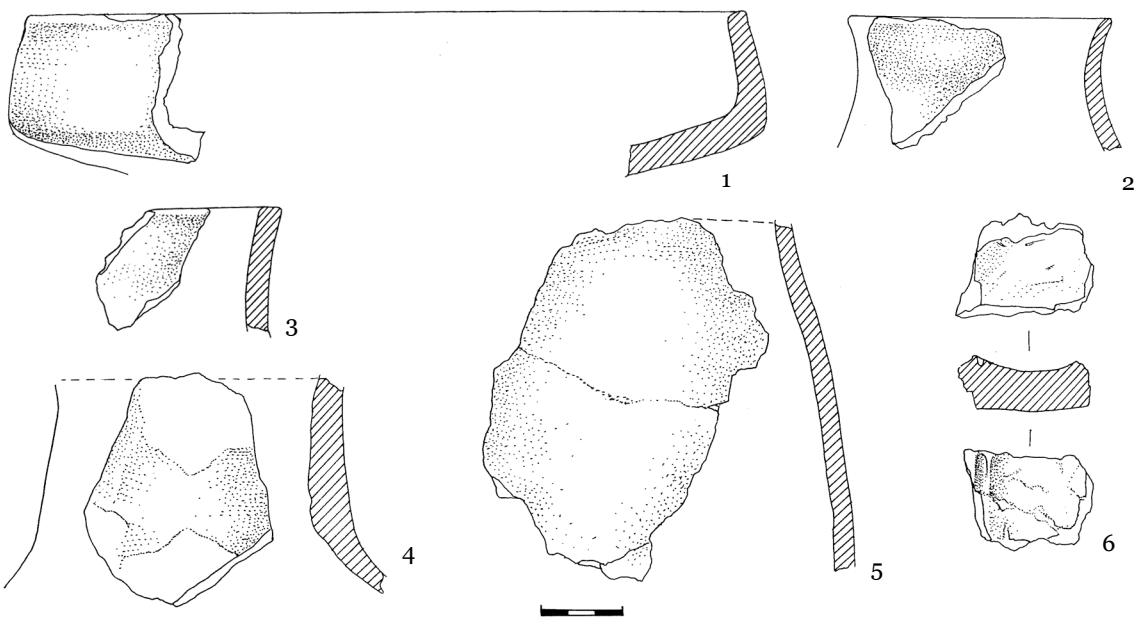

Fig. 19. Saharna Mare. Inventarul construcţiei nr. 1

rităţi de şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cenuşiu la cărămiziu. Din această categorie se remarcă un fragment de la o strachină (fig. 19/1) cu trunchiul bitronconic şi cu partea superioară verticală. Diametrul gurii era de 26 cm, iar al trunchiului de 27,7 cm. Acest tip de străchini sunt caracteristice sortimentului ceramic din sec. IV-III a. Chr. Conform inventarului recuperat din construcţie, poate fi stabilit că ea a funcţionat în perioada sec. IV-III a. Chr.

Construcţia nr. 2 (1/11/2007) (fig. 20) a fost atestată în secţiunea 11, la adâncimea de 0,45 m. Vestigiile ei reprezintă o platformă de formă patrulateră cu lungimea de 3,4 m şi lăţimea de 1,1 m, compusă din bucăţi de lut ars cu amprente de nuiele, diametrul cărora nu depăşea 1-3 cm. Platforma avea grosimea de 10-30 cm, fiind depusă pe sol de culoare cenuşie. În partea centrală a locuinţei au fost descoperite două bucăţi de bârne carbonizate, îngropate în poziţie verticală. Prima bârnă a fost atestată la 0,25 m faţă de peretele de sud al construcţiei şi 0,75 m faţă de cel de vest. Bârna avea circa 0,15 cm în diametru şi se adâncea în sol cu 0,1 m. Cea de a doua bârnă era amplasată la 1 m spre nord faţă de cea precedentă. Ea avea diametrul de 0,15 m şi se adâncea cu 0,2 m. În colţul de sud al construcţiei a fost descoperită o vatră de formă patrulateră cu lungimea de 52 cm, lăţimea de 40 cm şi grosimea de 7 cm, amenajată din lut.

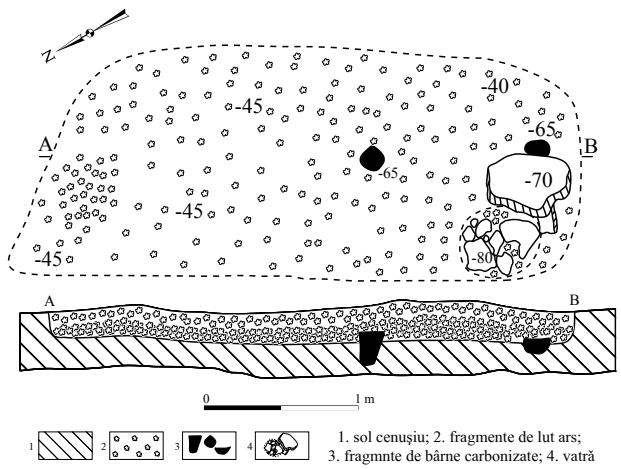

1

2

3

Fig. 20. Saharna Mare. Construcţia nr. 2: 1 - planul şi profilul construcţiei; 2 - platforma de fragmente de lut ars; 3- secţionarea construcţiei.

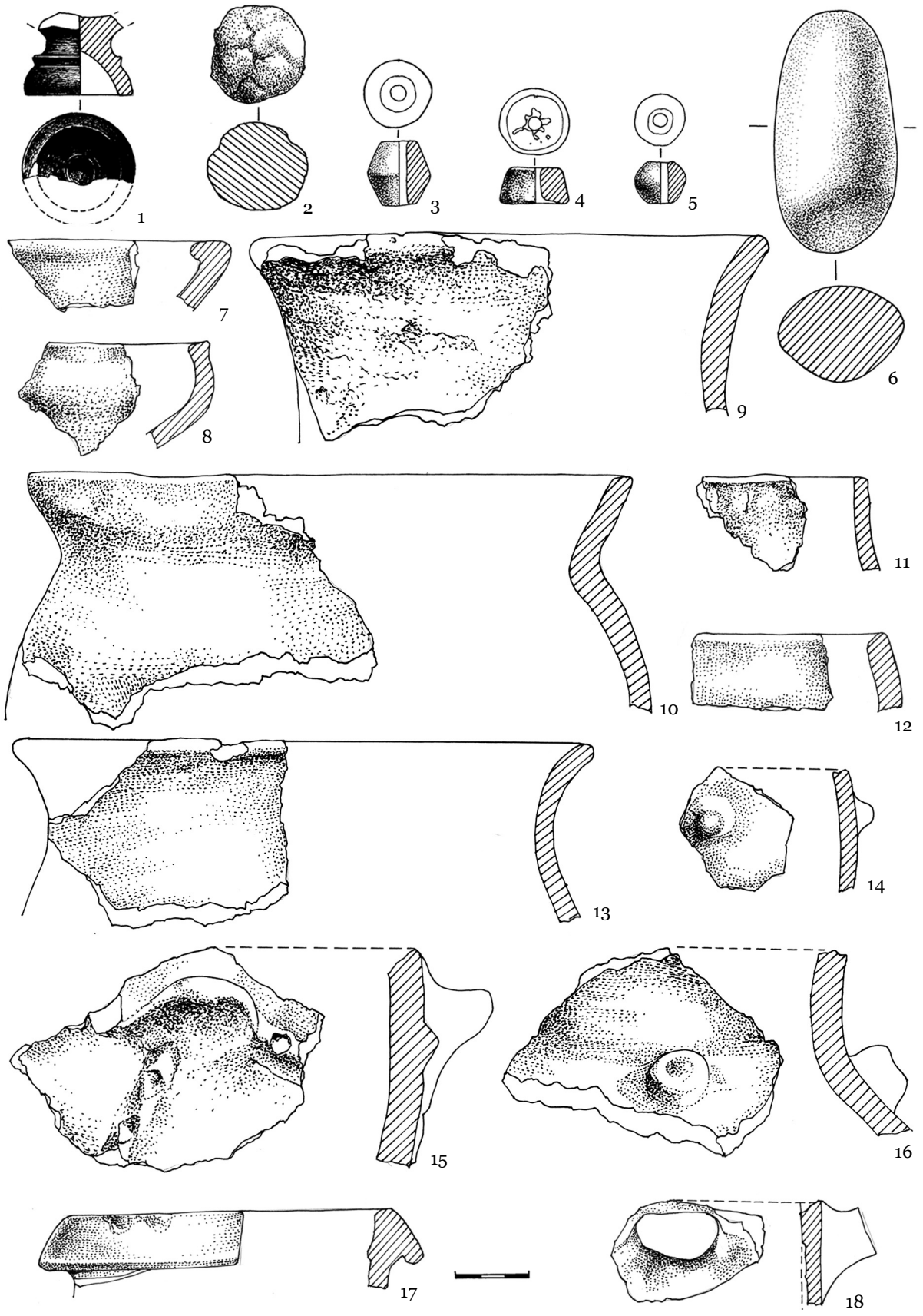

Fig. 21. Saharna Mare. Inventarul construcției nr. 2.

Din construcţie au fost recuperate trei fusaiole (fig. 21/3-5; nr. cat. 24-26), o bilă din lut (fig.21/2; nr. cat. 27), o cute (fig. 21/6; nr. cat. 23) şi 257 fragmente de ceramică.

Între fragmentele de ceramică descoperite în construcţie 241 au fost modelate cu mâna şi 16 la roata olarului.

Ceramica modelată cu mâna a fost confecţionată din pastă de lut cu impurităţi de şamotă. Arderea lor era incompletă şi neuniformă. Culoarea varia de la cărămiziu la cafeniu-închis. Dintre acestea se evidenţiază fragmente de strachină (fig. 21/7, 8), fragmente de ceşti (fig. 21/11) şi fragmente de oale (fig. 21/9, 10, 12-16), unele ornamentate cu proeminenţe aplatizate sau cilindrice (fig. 21/15, 16).

Ceramica confecţionată la roata olarului este reprezentată de o buză (fig. 21/17), 11 fragmente de perete şi trei fragmente de toartă de amforă (fig. 21/18), precum şi de un picior de kantaros. Fragmentul de buză de amforă a făcut parte de la un recipient modelat din pastă de lut cu degresanţi de nisip mărunt. Arderea – completă şi uniformă. Culoarea – cărămizie. Suprafaţa amforei a fost acoperită cu angobă de culoare gălbuie. Astfel de amfore au fost produse de olarii din Cnidos şi fac parte din tipul ID, după Monahov, fiind datate cu al doilea-al treilea sfert al sec. IV a. Chr. (Монахов 2003, 104, таб. 72). Piciorul de kantaros (fig. 21/1) a fost parte componentă a unui vas confecţionat din pastă de lut cu impurităţi de nisip mărunt. Arderea – completă şi uniformă. Culoarea – cărămizie. Atât suprafaţa exterioară, cât şi cea interioară a vasului a fost acoperite cu firnis negru.

Ceramica, atribuită după particularităţile sale categoriei de vase traco-getice, precum şi cea grecească încadrează această locuinţă în sec. IV-III a. Chr.

Cuptorul nr. 1 (1/7/2003) (fig. 22) a fost sesizat în secţiunea 7, la adâncimea de 0,6 m. În plan cuptorul avea formă ovală cu dimensiunile de 0,7×0,6 m, cu extremitatea de est aproape dreaptă. Vatra cuptorului, cu grosimea de 6-10 cm ce consta din pietre cu dimensiunile medii de 20×10×5 cm lipite cu lut, a fost amenajată pe un strat de sol cenuşiu. Bolta cuptorului a fost construită din lut, pereţii ei cu grosimea de 4-6 cm, păstrându-se până la înălţimea de 10-15 cm. În cuptor au fost descoperite 34 de bucăţi de lut ars de dimensiuni ce nu depăşeau 7×5×5 cm, pe care puteau fi întâlnite amprente de nuiele cu diametrul de 2-3 cm, probabil, din construcţia bolţii şi pereţilor.

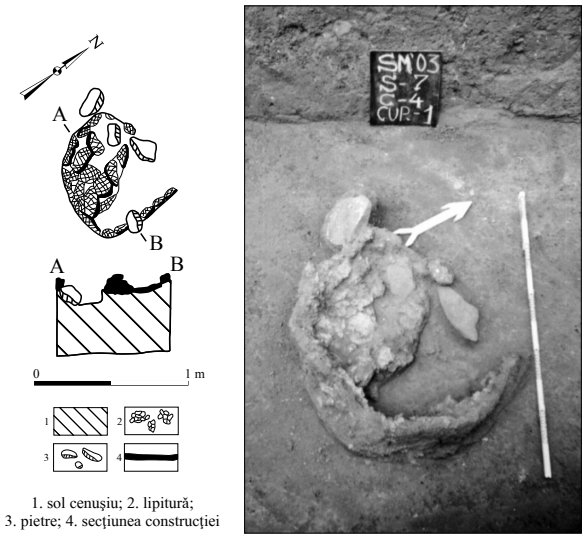

Fig. 22. Saharna Mare. Cuptorul nr. 1.

Vatra nr. 1 (1/4/2002) (fig. 23) a fost descoperită în secţiunea 4, la adâncimea de 0,4 m. În plan vatra avea formă oval-alungită cu marginile neregulate. Lungimea ruinelor vetrei sunt de 2,3 m, lăţimea variază între 0,6 m în partea de est la 0,74 m în partea de vest. Ea prezenta un strat de lut compact cu grosimea de 8 cm, depus pe o platformă groasă de 10 cm, compusă din sol cenuşiu în amestec cu lut ars. Suprafaţa vetrei este netedă, culoarea – cărămizie cu pete cenuşii.

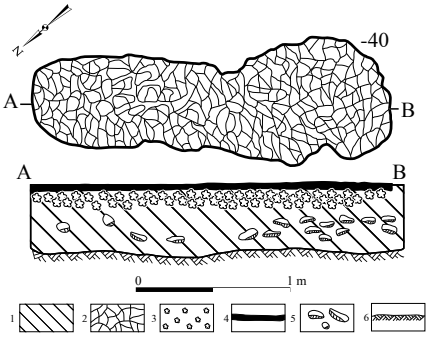

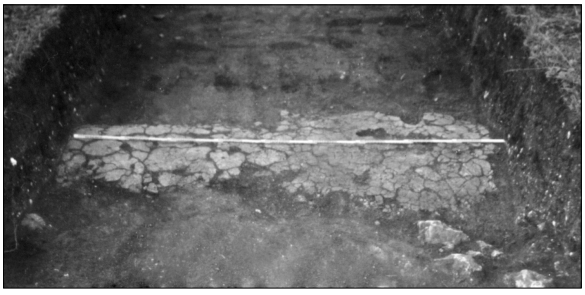

Fig. 23. Saharna Mare. Vatra nr. 1.

Vatra nr. 2 (2/4/2002) (fig. 24) a fost atestată în secţiunea 4, la adâncimea de 0,35 m. Ea avea formă ovală în plan cu dimensiunile de 0,70×0,32 m. Partea centrală a vetrei a fost deteriorată, crusta păstrându-se numai la extremităţi. Rămăşiţele vetrei prezintă un strat compact de lut ars cu grosimea de 4-6 cm, plasat direct pe solul de culoare cenuşie. Suprafaţa ei este de culoare cărămizie cu pete cenuşii.

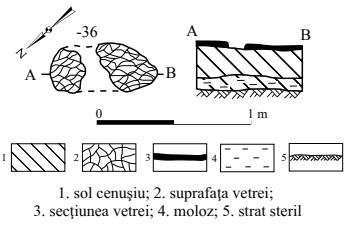

Fig. 24. Saharna Mare. Vatra nr. 2.

Vatra nr. 3 (3/4/2002) (fig. 25) a fost descoperită în secţiunea 4, la adâncimea de 0,28-0,30 m. În plan ea are o formă poligonală neregulată cu lungimea de 1,32 m, iar lăţimea variază de la 0,35 la 0,88 m. Crusta din lut avea grosimea de circa 4 cm şi s-a păstrat doar în partea de sud a vetrei pe o lungime de circa 1,08 m şi lăţime de 0,44 m. Vatra a fost amenajată direct pe solul antic, pe alocuri la bază fiind folosite şi pietre cu dimensiunile medii de 25×20×7 cm. Pe suprafaţa vetrei a fost executată o incizie în formă de semicerc cu lăţimea de 0,3 cm şi diametrul de 30 cm. Culoarea vetrei la suprafaţă este cărămizie cu pete cenuşii.

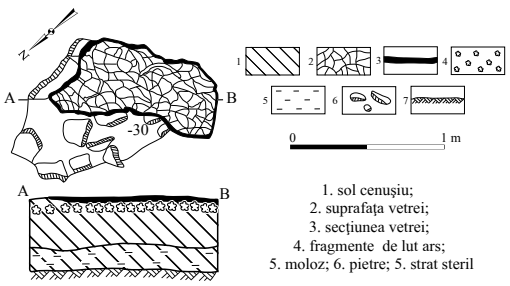

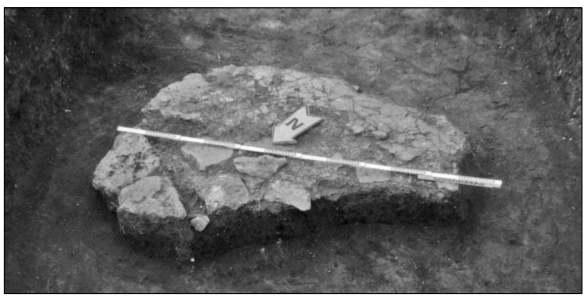

Fig. 25. Saharna Mare. Vatra nr. 3.

Vatra nr. 4 (4/4/2002) (fig. 26/1) a fost evidenţiată în secţiunea 4, la adâncimea de circa 0,4 m. Ea avea forma ovală în plan cu diametrele 1,0×1,2 m. Vatra a fost amenajată pe un strat de lespezi de piatră dimensiunile cărora variază de la 10×8×5 cm la 30×20×8 cm, peste care s-a aplicat o lipitură din lut cu grosimea de 12-14 cm. Crusta de lut ars ocupă partea centrală a construcţiei, având la fel o formă ovală cu dimensiunile de 0,8×0,9 cm. Culoarea vetrei la suprafaţă este cărămizie cu pete cenuşii.

Vatra nr. 5 (5/4/2002) (fig. 26/2) a fost descoperită în secţiunea 4, la adâncimea de 0,34 m. În plan vatra are o formă aproape circulară cu diametrul de 1,2 m. Ea era construită din pietre şi lut. Pietrele, de dimensiuni ce variază de la 50×20×10 cm la 20×20×10 cm, au fost aranjate pe solul antic de călcare. Peste acestea şi în spaţiul dintre ele a fost lipit lut cu grosimea de 8 cm. Vatra mai bine s-a păstrat pe o suprafaţă de 20×30 cm în partea de sud şi pe o suprafaţă 30×40 cm în partea de nord-vest a complexului. Culoarea este cărămizie cu pete cenuşii, rezultate de la ardere.

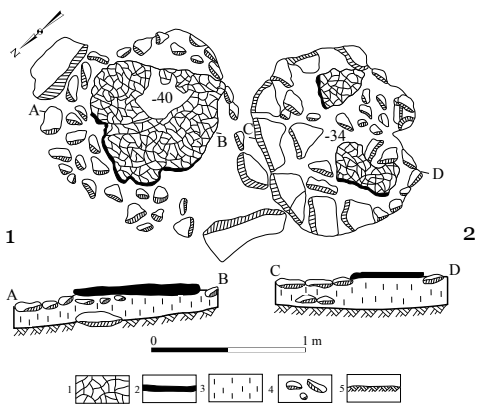

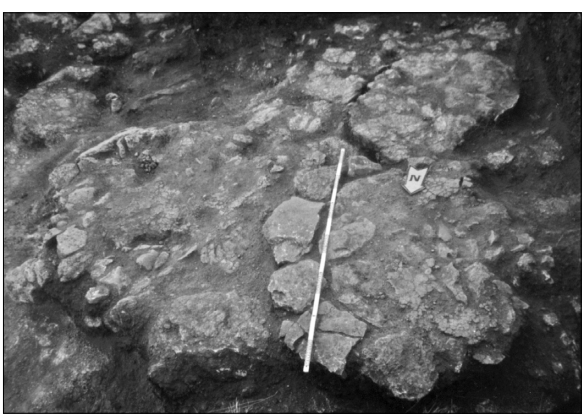

Fig. 26. Saharna Mare. Vetrele nr. 4 şi nr. 5.

Vatra nr. 6 (6/4/2002) (fig. 27) a fost atestată în secţiunea 4, la adâncimea de 0,6 m. Ea reprezenta o platformă compactă din lut de formă ovală-alungită cu dimensiunile de 1,0×0,4 m şi grosimea de 0,1 m. Platforma a fost amenajată din lut de culoare galbenă. Ea fost depusă pe un strat de cenuşă cu grosimea 4-6 cm, care, la rândul său, suprapunea nivelul antic de călcare. Sub extremitatea de vest a vetrei a fost descoperit un vas de tip borcan, modelat cu mâna din pastă de lut cu ingrediente de şamotă granulată. Arderea este incompletă şi neuniformă. Culoarea – cărămizie cu pete cenuşii-închis. Vasul (fig. 27/3) avea gâtul scurt ce se lărgea spre gură, trunchiul globular, având înălţimea de 30 cm, diametrul gurii – de 20 cm, diametrul trunchiului – 23 cm, diametrul fundului – 11 cm, grosimea pereţilor – 1 cm. Astfel de exemplare sunt caracteristice sortimentului ceramic traco-getic din sec. IV-III a. Chr. Probabil în această perioadă a şi funcţionat vatra nr. 6.

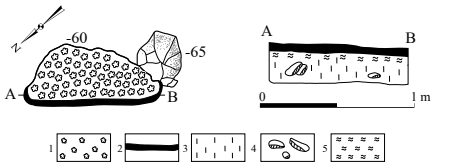

1

1. fragmente de lut ars; 2. secţiunea vetrei; 3. argilă; 4. pietre; 5. cenuşă

2

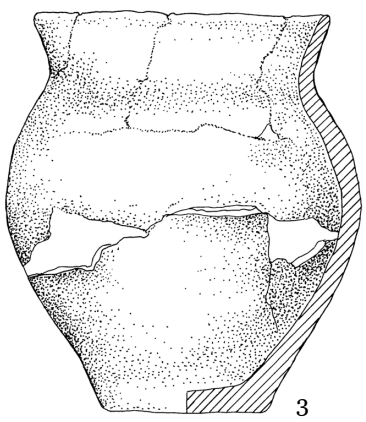

3

Fig. 27. Saharna Mare. 1-2 - vatra nr. 6; 25 - vas descoperit sub vatră..

Vatra nr. 7 (1/7/2003) (fig. 28) a fost evidenţiată în secţiunea 7, la adâncimea de 0,93 m. Ea reprezintă o aglomeraţie de lut ars de formă oval-alungită cu lungimea de 0,58 m şi lăţimea de 0,30 m. Vatra cu grosimea de 8-10 cm a fost amenajată pe un strat de pietre cu dimensiunile de 25×10×5 – 5×5×3 cm.

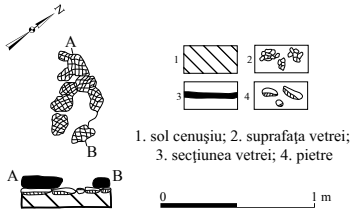

1. sol cenuşiu; 2. suprafaţa vetrei; 3. secţiunea vetrei; 4. pietre

Fig. 28. Saharna Mare. Vatra nr. 7.

Vatra nr. 8 (1/11/2007) (fig. 29) a fost descoperită în secţiunea 11, la adâncimea de 0,4 m. Ea a fost construită din lut în amestec cu pleavă, fiind arsă neuniform. Culoarea variază de la cărămiziu la negru. În plan vatra avea formă aproximativ ovală cu diametrele de 0,9×0,8 m şi grosimea de 3,5 cm. Vatra era înzestrată cu o gardină, grosimea căreia era de 2,0 cm ce se înălţa faţă de suprafaţa vetrei cu circa 4,0 cm.

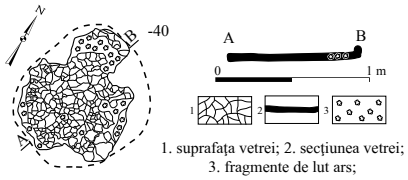

1. suprafaţa vetrei; 2. secţiunea vetrei; 3. fragmente de lut ars;

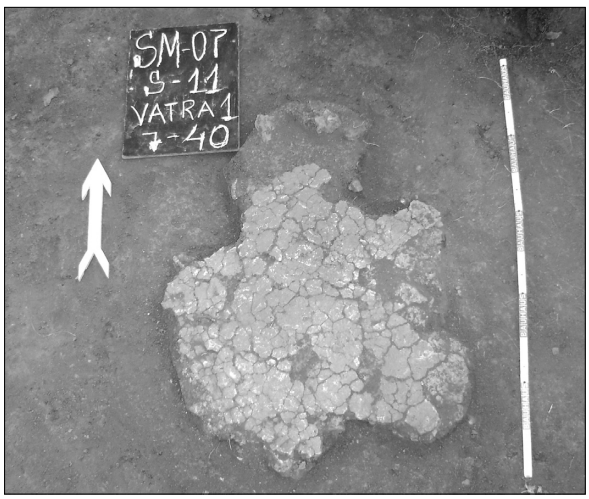

Fig. 29. Saharna Mare. Vatra nr. 8.

Vatra nr. 9 (2/11/2007) (fig. 30/1, 2) a fost descoperită în secţiunea 11, la adâncimea de 0,4 m. În plan vatra avea formă aproximativ rotundă cu

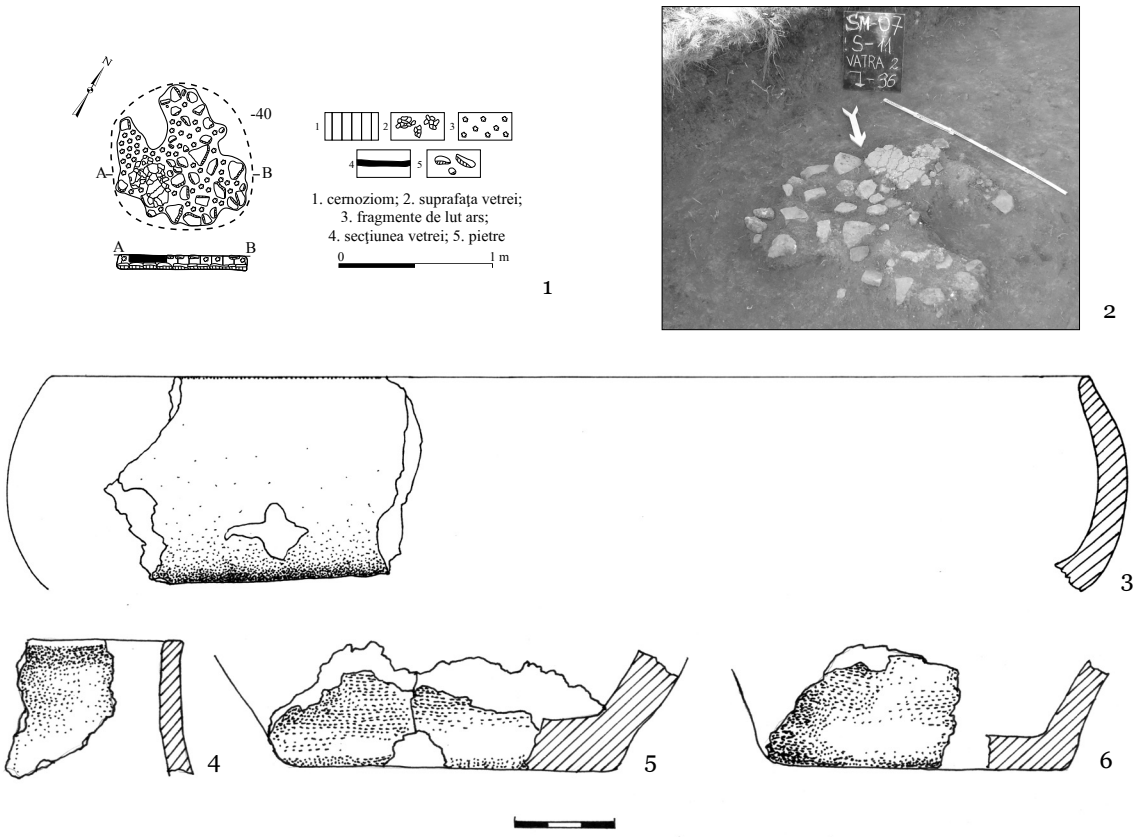

Fig. 30. Saharna Mare. 1-2 - vatra nr. 9; 3-6 - ceramică descoperită în construcţia vetrei nr. 9.

diametrul de circa 1,2 m. Ea a fost amenajată pe o platformă cu grosimea de circa 7 cm constituită din pietre (39 bucăţi), dimensiunile medii ale cărora nu depăşeau 15×10×5 cm şi cioburi de vase lucrate cu mâna (10 fragmente). Peste această platformă a fost depus un strat de lut cu grosimea de circa 8 cm, care s-a păstrat compact doar în partea de vest a vetrei. Suprafaţa vetrei este toată în crăpături, având o culoare cărămizie cu pete cenuşii. Fragmentele ceramice (fig. 30/3-6) utilizate la construcţia vetrei au făcut parte de la vase modelate din pastă de lut cu impurităţi de şamotă. Arderea lor era incompletă şi neuniformă. Culoarea varia de la cărămiziu la cenuşiu. Dintre acestea se evidenţiază un fragment de la o strachină (fig. 30/3) cu marginea uşor arcuită în interior şi buza tăiată oblic. Strachina avea diametrul gurii de 31,5 cm şi al trunchiului de 34,5 cm. Atât strachina, cât şi restul fragmentelor ceramice se încadrează în sortimentul recipientelor de factură traco-getică.

***

Cetatea **Saharna „La Şanţ”** este amplasată la est de cetatea Saharna Mare, pe malul abrupt şi stâncos al defileului „Valea Crac”. Incinta fortificaţiei are o formă semiovală şi ocupă o suprafaţă de 180×65 m (fig. 31). Din partea de nord aşezarea era apărată natural de malul abrupt al râpei, dinspre vest, est şi sud – de un sistem defensiv de la care s-a păstrat un val cu şanţ adiacent (Zanoci, Moldovan 2004, 130-138; Zanoci, Băţ 2007, 287-298). La acest obiectiv arheologic a fost investigată o suprafaţă de circa 256 m², fiind descoperită deocamdată o singură construcţie amenajată la nivelul antic de călcare.

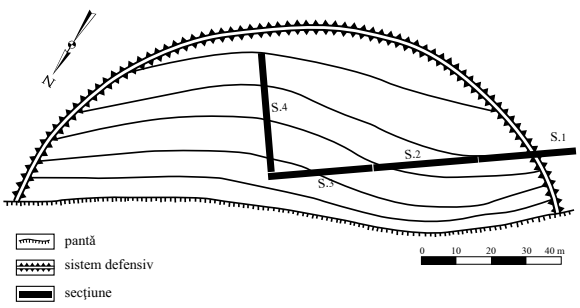

Fig. 31. Planul cetăţii Saharna „La Şanţ”.

Cuptorul nr. 1 (1/1/2003) (fig. 32/1, 2) a fost descoperit sub dărâmătura palisadei, la adâncimea de 0,68 m. Ruinele cuptorului aveau formă patrulateră cu dimensiunile de 0,94×0,74 m. Vatra cuptorului avea grosimea de 5-7 cm şi a fost amenajată pe un strat de bucăţi de pietre de calcar cu dimensiunile medii de 0,15×0,10×0,05 m. În partea de nord şi vest s-au păstrat fragmente de la pereţii şi bolta cuptorului pe o înălţime de 0,10-0,15 m. Pe vatră şi între rămăşiţele cuptorului au fost descoperite 68 fragmente de la vase confecţionate cu mâna (fig. 32/3-9). Cioburile descoperite fac parte de la vase modelate din pastă de lut cu impurităţi de şamotă. Arderea este neuniformă şi incompletă. Culoarea variază de la gri-închis la cărămiziu-brun. Unele fragmente poartă urme de ardere secundară, având culoare gri-închis sau neagră. Această ceramică poate fi atribuită sortimentului de vase traco-getice şi datată cu sec. IV-III a. Chr.

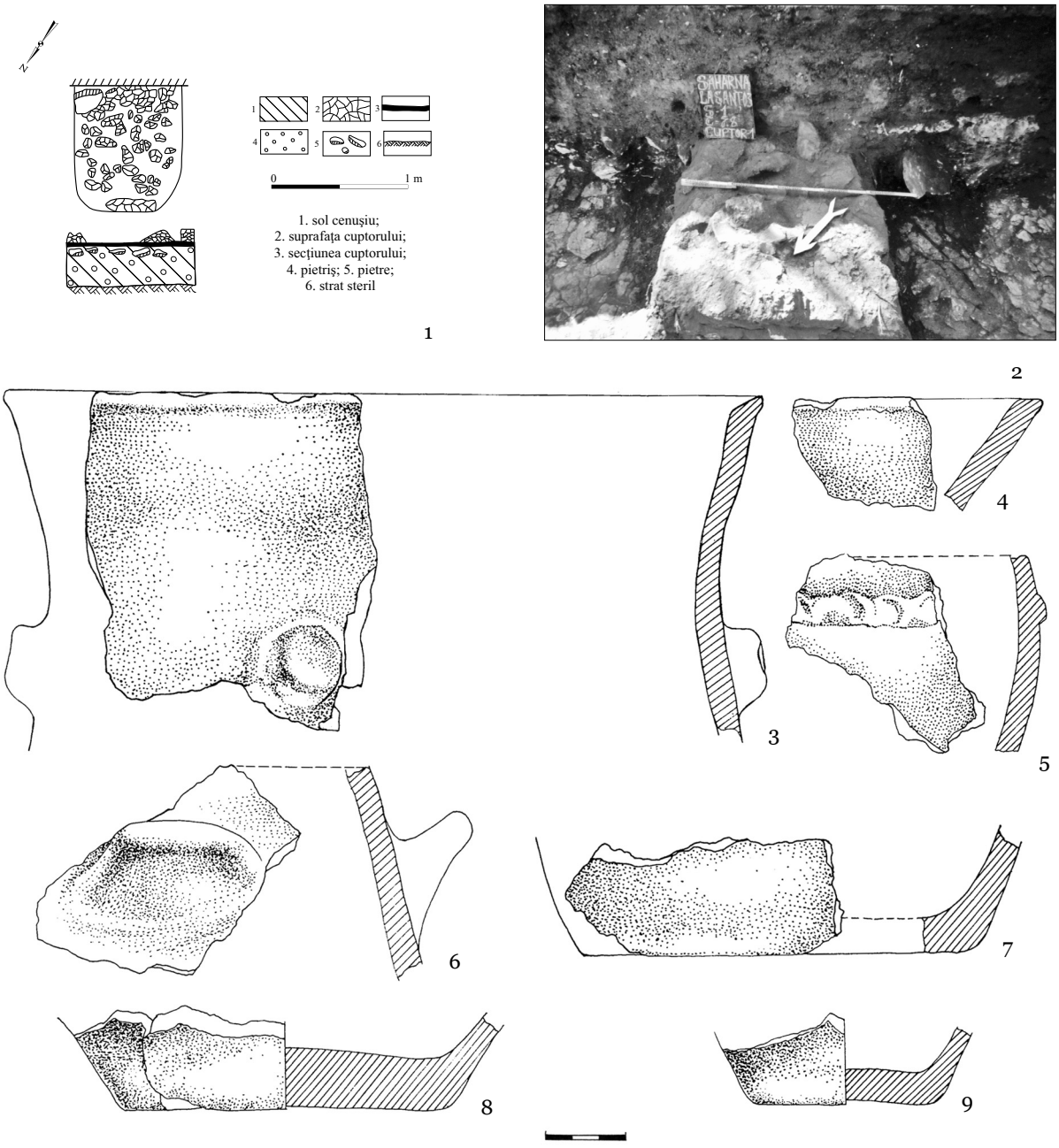

Fig. 32. Saharna „La Şanţ”. 1-2 - Cuptorul nr. 1; 3-9 - inventarul cuptorului nr. 1.

***

Cercetările perieghetice efectuate în aşezările din zona satului Saharna la finele anilor 40 – anii 50 ai secolului trecut, deşi s-au soldat cu materiale semnificative, acestea însă permiteau evidenţierea doar a două perioade istorice în care au funcţionat aceste situri: sec. X/IX – a doua jumătate a sec. VIII a. Chr. şi sec. IV-III a. Chr.

Prin investigaţiile de amploare din ultimii ani la aşezările Saharna Mică, Saharna Mare şi Saharna „La Şanţ" au fost puse la dispoziţie vestigii care permit o nouă viziune asupra cronologiei acestor situri. Prin sesizarea materialelor din sec. VII-V a. Chr. se stabileşte că în regiunea Saharnei s-a locuit neîntrerupt începând cu finele sec. al XII / sec. XI a. Chr. până la finele sec. III a. Chr.

Însă în pofida acestor realizări convingătoare şi rectificări de ordin cultural-cronologic esenţiale, rămân totuşi un şir de probleme ce îşi aşteaptă încă rezolvarea:

- supoziţia, conform căreia promontoriul Saharna Mică a fost în sec. X-VIII/VII a. Chr. abandonat de populaţia care l-a locuit în perioada anterioară, bazată pe lipsa, până în prezent, în stratul cultural, precum şi în complexe închise a materialelor caracteristice acestei perioade, este provizorie;
- la situl Saharna Mare, deşi a fost descoperit un fragment de vas cu decor incizat, caracteristic faciesului Sihleanu-Râmnicele, considerăm că este prematur de afirmat că promontoriul a fost populat începând cu finele sec. XII a. Chr.;
- problematică este şi vremea abandonării de către locuitori a acestor trei promontorii la sfârşitul sec. III a. Chr. Cu regret, deocamdată este imposibil de a demonstra că către anii 199-189 a. Chr. populaţia părăsise sau locuia siturile de la Saharna Mică, Saharna Mare şi Saharna „La Şanţ".

Numai investigaţiile exhaustive la toate obiectivele arheologice din zona satului Saharna: Saharna Mică, Saharna Mare, Saharna „Ţiglău", Saharna „Dealul Mănăstirii", Saharna „La Şanţ", sperăm că vor clarifica completamente corelarea cultural cronologică a monumentelor arheologice din regiunea Nistrului Mijlociu, contribuind în aşa mod şi la determinarea etnoculturală a comunităţilor din acest spaţiu în mileniul I a. Chr.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

Saharna Mică

1. *Vârf de ac* (fig. 12/8). Secţiunea 3/2007, construcţia nr. 4. Confecţionat din fier. L=4,8 cm, Gr=0,2 cm. Inedit.

2. *Lamă de cuţit* (fig. 12/7), fragment. Secţiunea 3/2007, construcţia nr. 4. Confecţionată din fier. L_1=3,3 cm, L_2=1,7 cm, Gr=0,2 cm. Inedit.

3. *Vârf de săgeată* (fig. 12/6). Secţiunea 3/2007, construcţia nr. 4. Confecţionat din bronz. Forma – cu trei aripioare. L=3 cm, $L_{bucşei}$=0,9 cm, D=0,4 cm. Inedit.

4. *Mărgică* (fig. 6/7), fragment. Secţiunea 1b/2005, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă sticloasă mată, de culoare albastră-deschis. Forma – inelară. D=1,0 cm, D_{orf}=0,3 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 22/7).

5. *Mărgică* (fig. 12/5), fragment. Secţiunea 3/2007, construcţia nr. 4. Confecţionată din pastă sticloasă mată, de culoare albastră. Forma – cilindrică. D=1,1 cm, H=0,9 cm, D_{orf}=0,7 cm. Inedit.

6. *Mărgică* (fig. 12/4). Secţiunea 3/2007, construcţia nr. 4. Confecţionată din pastă sticloasă mată, de culoare albastră. Forma – cilindrică. D=1,1 cm, H=0,7 cm, D_{orf}=0,5 cm. Inedit.

7. *Mandibulă de bovină prelucrată* (fig. 10/2), fragment. Secţiunea 3/2007, construcţia nr. 3. Pe suprafeţele faciale, cu o unealtă ascuţită, au fost aplicate rânduri de adâncituri zimţate. L_1=24,5 cm, L_2=9,0 cm, Gr=2,4 cm. Inedit.

8. *Cute* (fig. 12/2), fragment. Secţiunea 3/2007, construcţia nr. 3. Confecţionată din piatră de gresie. Forma – tronconică. L=11,5, D_b=1,5 cm, D_b=3,3 cm.

9. *Măciucă* (fig. 15/7), fragment. Secţiunea 3/2007, complexul nr. 1. Confecţionată din piatră de râu. Forma – sferică cu orificiu în centru. D_{max}=6,9 cm, D_{orf}=1,9 cm. Inedit.

10. *Fusaiolă* (fig. 4/2). Secţiunea 1/2004, construcţia nr. 1. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cafeniu la cenu-

şiu. Forma – tronconică. H=2,6 cm, D_b=1,4 cm, D_b=2,9 cm, D_{orf}=0,6 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 11/8.

11. *Fusaiolă* (fig. 4/3). Secţiunea 1/2004, construcţia nr. 1. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cărămiziu la cenuşiu. Forma – bitronconică. H=1,9 cm, D_{max}=2,1 cm, D_b=0,7 cm, D_b=1,5 cm, D_{orf}=0,4 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 11/9.

12. *Fusaiolă* (fig. 4/1). Secţiunea 1/2004, construcţia nr. 1. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea – cafenie. Forma – bitronconică. H=2,5 cm, D_{max}=3,7 cm, D_b=1,0 cm, D_b=1,9 cm, D_{orf}=0,8 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 11/10.

13. *Fusaiolă* (fig. 6/3). Secţiunea 1b/2005, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cenuşiu la cenuşiu-închis. Forma – sferică. H=3,0 cm, D_{max}=3,2 cm, D_{orf}=1,0 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 22/2.

14. *Fusaiolă* (fig. 6/4). Secţiunea 1b/2005, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cenuşiu-deschis la cenuşiu-închis. Forma – bitronconică. H=2,6 cm, D_{max}=3,0 cm, D_b=1,2 cm, D_b=1,7 cm, D_{orf}=0,9 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 22/3.

15. *Fusaiolă* (fig. 6/5). Secţiunea 1b/2005, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cenuşiu la cenuşiu închis. Forma – sferică. H=2,6 cm, D_{max}=2,7 cm, D_{orf}=1,0 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 22/4.

16. *Fusaiolă* (fig. 6/6). Secţiunea 1b/2005, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea – cafenie. Forma – bitronconică. H=2,2 cm, D_{max}=2,6 cm, D_b=0,8 cm, D_b=0,9 cm, D_{orf}=0,6 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 22/5.

17. *Fusaiolă* (fig. 6/2). Secţiunea 1b/2005, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cenuşiu-deschis la cenuşiu-închis. Forma – bitronconică. H=3,9 cm, D_{max}=3,0 cm, D_b=1,1 cm, D_b=1,3 cm, D_{orf}=0,9 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 22/6.

18. *Fusaiolă* (fig. 12/3). Secţiunea 3/2007, construcţia nr. 4. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu nisip, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea – cenuşie. Forma – tronconică. H=3,1 cm, D_b=1,2 cm, D_b=2,8 cm, D_{orf}=0,6 cm. Inedit.

19. *Rondelă* (fig. 15/5). Secţiunea 3/2007, complexul nr. 1. Confecţionată din peretele unui vas modelat din pastă semifină, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la galben la negru. Forma – rotundă. D_{max}=3,1 cm, Gr=1,3 cm. Inedit.

20. *Figurină antropomorfă* (fig. 6/1). Secţiunea 1b/2005, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cafeniu la cenuşiu-deschis. Formă – cilindrică. Într-un mod stilizat se evidenţiază ochii, nasul şi gura. În partea de jos, prin două proeminenţe, au fost redate membrele inferioare, dintre care s-a păstrat doar unul. H=4,7 cm; D=1,8-2,3 cm. Figurina este străbătută de un orificiu cu diametrul de până la 0,8 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 22/8.

21. *Vas miniatural* (fig. 4/14). Secţiunea 1/2004, construcţia nr. 1. Confecţionat din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cenuşiu la negru. Vasul avea buza verticală, pereţii uşor arcuiţi, fundul plat. H=2,3 cm, D_g=4,5 cm, D_f=2,3 cm. Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, fig. 11/7.

22. *Pandantiv* (fig. 15/5). Secţiunea 3/2007, complexul nr. 1. Confecţionat din peretele unui vas ceramic. Forma – pentagonală. L_1=2,4 cm, L_2=2,1 cm, Gr=0,6 cm, D_{orf}=0,4 cm. Inedit.

Saharna Mare

23. *Cute* (fig. 21/6) Secţiunea 11/2007, construcţia nr. 2. Confecţionată din piatră de gresie. Forma – elipsoidală. L_1=9,8 cm, L_2=4,8 cm, Gr=3,4 cm. Inedit.

24. *Fusaiolă* (fig. 21/3). Secţiunea 11/2007, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cafeniu la ce-

nuşiu închis. Forma – bitronconică. H=2,6 cm, D_{max}=2,6 cm, D_b=1,5 cm, D_{orf}=0,6 cm. Inedit.

25. *Fusaiolă* (fig. 21/5). Secţiunea 11/2007, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cenuşiu la negru. Forma – bitronconică. H=1,6 cm, D_{max}=2,1 cm, D_b=1,1 cm, D_{orf}=0,5 cm. Inedit.

26. *Fusaiolă* (fig. 21/4). Secţiunea 11/2007, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cărămiziu la cenuşiu. Forma – tronconică. H=1,5 cm, D_b=2,2 cm, D_b=2,6 cm, D_{orf}=0,5 cm. Inedit.

27. *Bilă* (fig. 21/2). Secţiunea 11/2007, construcţia nr. 2. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea variază de la cărămiziu la cenuşiu închis. Forma – sferică. D=4 cm. Inedit.

Bibliografie

Arnăut 2000: T. Arnăut, Aşezarea fortificată „Saharna Mare" – raion Rezina, In: Istro-Pontica, Muzeul Tulcean la 50-a aniversare (Tulcea 2000), 93-104.

Berciu, Comşa 1956: D. Berciu, E. Comşa, Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu. MCA II, Bucureşti, 1956.

Harţuche 1972: N. Harţuche, Un nou aspect cultural de la sfârşitul epocii bronzului la Dunărea de Jos. Pontica V, Constanţa, 1972, 59-75.

Harţuche 1973: N. Harţuche, Consideraţii la cunoaşterea epocii bronzului în jud. Brăila. SCIV 17, 24, 1973.

Histria 1954: Histria. Monografie arheologică, vol. I (Bucureşti 1954).

Kašuba, Haheu, Leviţki 2000: M. Kašuba, V. Haheu, O. Leviţki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu (Bucureşti 2000).

László 1994: A. László, Legături între regiunea Dunării de Jos şi spaţiul Egeo-Anatolian la sfârşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului. Memoria Antiquitatis XXI, 1977, 115-128.

Leviţki 2006: O. Leviţki, Necropola tumulară hallstattiană târzie Trinca-„Drumul Feteştilor (Iaşi 2006).

Medović 1988: P. Medović, Kalakača. Naselje ranoǵ ǵvozdenoǵ doba (Novi Sad 1988).

Morintz 1978: S. Morintz, Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii, I (Bucureşti 1978).

Niculiţă 2004: I. Niculiţă, Thraco-Getica. Studii şi materiale (Chişinău 2004).

Niculiţă 2007: I. Niculiţă, Raport preliminar despre rezultatele investigaţiilor arheologice la monumentele epocii fierului din zona Saharna în anul 2006 (Chişinău 2007).

Niculiţă, Arnăut 2004: I. Niculiţă, T. Arnăut, Cult Constructions in the Balkan-Carpathian-Pontic Space in the First Mllennium B.C. In: (Ed. V. Cojocaru, V. Spinei) Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages (Iaşi 2004), 71-88.

Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007: I. Niculiţă, T. Arnăut, A. Zanoci, Cercetări arheologice la Saharna Mică. In: Studia in honorem Florea Costea (Braşov 2007), 83-124.

Niculiţă, Nicic 2002: I. Niculiţă, A. Nicic, Rezultatele cercetărilor perieghetice la situl traco-getic Saharna Mare. Carpatica 15, Užgorod, 2002, 66-84.

Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002: I. Niculiţă, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (Bucureşti 2002).

Niculiţă, Zanoci, Matveev, Nicic 2003: I. Niculiţă, A. Zanoci, S. Matveev, A. Nicic, Les monuments thraco-gètes de la zone de Saharna. Studia Antiqua et Archaeologica IX, Iaşi, 2003, 241-252.

Niculiţă, Zanoci 2004: I. Niculiţă, A. Zanoci, Sistemul defensiv la traco-geţii din regiunea Nistrului Mijlociu. Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, II, Chişinău, 2004, 104-129.

Niculiţă, Zanoci, Arnăut 2007: I. Niculiţă, A. Zanoci, T. Arnăut, Sistemul defensiv al cetăţii din epoca fierului – Saharna Mare, Tyragetia, s.n. 1, vol. I [XVI], 2007, 27-62.

Simion 2003: G. Simion, Culturi antice în zona Gurilor Dunării, vol. I (Tulcea 2003).

Zanoci, Băţ 2007: A. Zanoci, M. Băţ, Cercetările arheologice la situl traco-getic Saharna „La Şanţ" (campania 2006), Tyragetia, s.n. 1, vol. I [XVI], 2007, 287-298.

Zanoci, Moldovan 2004: A. Zanoci, V. Moldovan, Getic citadel Saharna-„La Şanţ". Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, II, Chişinău, 2004, 130-138.

Мелюкова 1964: А. Мелюкова, Вооружение скифов. САИ, вып. Д, 7-4, Москва, 1964.

Монахов 2003: С.Ю. Монахов, Греческие амфоры в Причерноморье. Типология. Каталог-определитель (Саратов 2003).

Смирнов 1949: Г.Д. Смирнов, Скифское городище и селище «Большая Сахарна». Краткие Сообщения Института Истории Материальной Культуры 26, Москва, 1949, 93-96.

Смирнов 1949а: Г.Д. Смирнов, Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г. В сб.: Ученые записки Института Истории, Языка и Литературы (Кишинев 1949), 189-202.

Surface structures from the settlements nearby Saharna village

Abstract

Several Iron Age monuments are known in the village of Saharna, Rezina region. For a few years planned archeological research had been conducted in three of them: Saharna Mică, Saharna Mare and Saharna "La Şanţ". In the course of research, it was established that Saharna Mare stony cape was first settled in the end of the 12th century B.C. In the 11th century B.C. an unfortified settlement existed here. By the end of this century or at the end of the next century, it was abandoned and the population moved to another area. As evidenced by the archaeological materials Saharna Mică cape was resettled by the 7th century B.C. The most intensive economic development the settlement reached in the 6th-5th centuries B.C., and military development by the 4th-3^{d} centuries B.C. when it was fortified by a complicated system of fortified structures.

On the ground of research conducted on the territory of the Saharna Mare settlement it was established that in the 6th-5th centuries B.C. it occupied a considerable part of the cape and reached its peak of development in the 4th-3d centuries B.C.

According to the archeological materials, the fortified settlement of Saharna "La Şanţ" was established in the 7th-6th centuries B.C., and later in the 5th-4th centuries B.C. it was already fortified by a wooden-earthen structure.

Follow-up studies will allow us to more accurately determine the time when the settlements were settled and then abandoned.

List of illustrations:

Fig. 1. Arrangement of the monuments Saharna Mică, Saharna Mare and Saharna "La Şanţ".

Fig. 2. Plan of the site Saharna Mică.

Fig. 3. Saharna Mică. Plan and sectional view of the dwelling nr. 1.

Fig. 4. Saharna Mică. The dwelling inventory nr. 1.

Fig. 5. Saharna Mică. The dwelling nr. 2.

Fig. 6. Saharna Mică. The dwelling inventory nr. 2.

Fig.7. Saharna Mică. The dwelling inventory nr. 2.

Fig. 8. Saharna Mică. The dwelling nr. 3.

Fig. 9. Saharna Mică. Plan and sectional view of the dwelling nr. 3.

Fig. 10. Saharna Mică. The dwelling inventory nr. 3.

Fig. 11. Saharna Mică. The dwelling nr. 4: 1 - plan and sectional view of the dwelling; 2 - South view; 3 - the vessel discovered inside the dwelling.

Fig. 12. Saharna Mică. The dwelling inventory nr. 4.

Fig. 13. Saharna Mică. Complex nr. 1.

Fig. 14. Saharna Mică. Plan and sectional view of the complex nr. 1.

Fig. 15. Saharna Mică. The inventory of the complex nr. 1.

Fig. 16. Saharna Mică. The stove nr. 1.

Fig. 17. Plan of the site Saharna Mare.

Fig. 18. Saharna Mare. The dwelling nr. 1.

Fig. 19. Saharna Mare. The dwelling inventory nr. 1.

Fig. 20. Saharna Mare. The dwelling nr.2: 1 - plan and sectional view of the dwelling; 2 - puddle platform; 3 - sectional view of the dwelling.

Fig. 21. Saharna Mare. The dwelling inventory nr. 2.

Fig. 22. Saharna Mare. The stove nr. 1.

Fig. 23. Saharna Mare. Hearth nr. 1.

Fig. 24. Saharna Mare. Hearth nr. 2.
Fig. 25. Saharna Mare. Hearth nr. 3.
Fig. 26. Saharna Mare. Hearths nr. 4 and 5.
Fig. 27. Saharna Mare. 1-2 - Hearth nr. 3; 3 - vessel discovered under the hearth.
Fig. 28. Saharna Mare. Hearth nr. 7.
Fig. 29. Saharna Mare. Hearth nr. 8.
Fig. 30. Saharna Mare. 1-2 - Hearth nr. 9; 3-6 - ceramics discovered in the hearth.
Fig. 31. Plan of the site Saharna "La Şanţ".
Fig. 32. Saharna "La Şanţ". 1-2 - the stove nr. 1; 3-9- ceramics discovered in the stove.

Наземные сооружения с поселений вблизи с. Сахарна

Резюме

В зоне села Сахарна (Резинский район, Республика Молдова) известно несколько памятников, относящихся к железному веку. На трёх из них: Сахарна Микэ, Сахарна Маре и Сахарна «Ла Шанц», – в течение нескольких лет ведутся планомерные археологические исследования.

В ходе этих изысканий установлено, что каменистый мыс Сахарна Микэ впервые был заселен в конце XII в. до н.э. В XI в. до н.э. здесь функционировало неукреплённое поселение. К концу этого века или в начале следующего (X в. до н.э.) поселение было покинуто, а население переместилось в другое место. Вновь мыс Сахарна Микэ был заселён к VII в. до н.э., о чём свидетельствуют выявленные археологические материалы. Наиболее интенсивного экономического развития поселение достигло в VI-V вв. до н.э., а военного – к IV-III вв. до н.э., когда оно было укреплено сложной системой фортификационных сооружений.

Исследованиями на территории поселения Сахарна Маре на основе датирующего материала установлено, что в VI-V вв. до н.э. оно занимало значительную часть мыса, а в IV-III вв. до н.э. достигло апогея своего развития.

Укреплённое поселение Сахарна «Ла Шанц», как показывают археологические материалы, было основано в VII/VI вв. до н.э., а в последующее время, в V-IV вв. до н.э., было уже укреплено деревянно-земляными сооружениями.

Дальнейшие исследования на этих памятниках позволят более точно определить не только время их заселения, но также период, когда они были покинуты.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Расположение памятников Сахарна Маре, Сахарна Микэ и Сахарна «Ла Шанц».
Рис. 2. План городища Сахарна Микэ.
Рис. 3. Сахарна Микэ. План и разрез жилища № 1.
Рис. 4. Сахарна Микэ. Инвентарь жилища № 1.
Рис. 5. Сахарна Микэ. Жилище № 2.
Рис. 6. Сахарна Микэ. Инвентарь жилища № 2.
Рис. 7. Сахарна Микэ. Инвентарь жилища № 2.
Рис. 8. Сахарна Микэ. Жилище № 3.
Рис. 9. Сахарна Микэ. План и разрез жилища № 3.
Рис. 10. Сахарна Микэ. Инвентарь жилища № 3.
Рис. 11. Сахарна Микэ. Жилище № 4. 1 - план и разрез жилища; 2 - вид с юга; 3 - сосуд, обнаруженный внутри жилища.
Рис. 12. Сахарна Микэ. Инвентарь жилища № 4.
Рис. 13. Сахарна Микэ. Комплекс № 1.
Рис. 14. Сахарна Микэ. План и разрез комплекса № 1.
Рис. 15. Сахарна Микэ. Инвентарь комплекса № 1.
Рис. 16. Сахарна Микэ. Печь № 1.
Рис. 17. План городища Сахарна Маре.
Рис. 18. Сахарна Маре. Жилище № 1.
Рис. 19. Сахарна Маре. Инвентарь жилища № 1.
Рис. 20. Сахарна Маре. Жилище № 2. 1 - план и разрез жилища; 2 - платформа из глиняной обмазки; 3 - разрез жилища.

Рис. 21. Сахарна Маре. Инвентарь жилища № 2.
Рис. 22. Сахарна Маре. Печь № 1.
Рис. 23. Сахарна Маре. Очаг № 1.
Рис. 24. Сахарна Маре. Очаг № 2.
Рис. 25. Сахарна Маре. Очаг № 3.
Рис. 26. Сахарна Маре. Очаги № 4 и № 5.
Рис. 27. Сахарна Маре. 1-2 - очаг № 3; 3 - сосуд, обнаруженный под очагом.
Рис. 28. Сахарна Маре. Очаг № 7.
Рис. 29. Сахарна Маре. Очаг № 8.
Рис. 30. Сахарна Маре. 1-2 - очаг № 9; 3-6 - керамика, обнаруженная в основании очага.
Рис. 31. План городища Сахарна «Ла Шанц».
Рис. 32. Сахарна «Ла Шанц». 1-2 - печь № 1; 3-9 - керамика, обнаруженная в печи.

28.03.2008

Dr. hab. Ion Niculiţă, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova;

Dr. Aurel Zanoci, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: zanoci@usm.md;

Dr. Tudor Arnăut, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

CU PRIVIRE LA DECORUL VASELOR CU FIGURI ROŞII DIN NORDUL ŞI NORD-VESTUL PONTULUI EUXIN[1]

Valeriu Banaru

Un aspect important ce ţine de studiul vaselor cu figuri roşii din nordul şi nord-vestul Pontului Euxin prezintă **tematica subiectelor** cu care au fost decorate ele. Deşi în unele cazuri piesele descoperite în spaţiul nostru de cercetare s-au păstrat doar în fragmente, uneori foarte nesemnificative, fapt care face foarte dificilă reconstituirea şi determinarea stilistică a unei sau altei compoziţii artistice (Горбунова 1964, 176; Мелюкова 1975, 35, рис. 12, *7*; Секерская 1989, 100; Охотников, Островерхов 1993, 32, фото 11, *1, 3*), pentru marea majoritate a vaselor descoperite aici, dispunem actualmente de o imagine clară despre conţinutul lor tematic. După cum se cunoaşte, atât pentru ceramica cu figuri negre, cât şi pentru cea cu figuri roşii, îndeosebi în fazele târzii de evoluţie a stilurilor, a fost caracteristică decorarea unor tipuri de vase cu teme-standard, acestea corespunzând fie unei mode generale a timpului, sau doleanţelor cumpărătorilor dintr-o regiune sau alta ale lumii antice. Prin urmare, chiar şi în cazul fragmentelor nereprezentative, care conţin doar frânturile unor scene, deseori este posibilă, prin analogii cu cele de pe vasele păstrate în întregime, stabilirea temei cu care pictorul decorase vasul. Pentru a ne reduce doar la două exemple, amintim aici fragmentul de *pelike* de la Tyras, cu o scenă similară celor de pe vasele descoperite în oraşele Regatului bosporan (Шталь 2000, 56, kat. 85) şi fragmentul de crater, din aceeaşi colonie pontică, cu analogii la Histria (Самойлова 1988, 40).

Aşa cum se poate vedea şi din **repertoriul decorativ** anexat studiului nostru,[2] conţinutul temelor de care au făcut uz pictorii greci, în special cei atenieni, este foarte divers. Dacă e să facem excepţie de scenele, semnificaţia cărora pentru privitorul modern nu este destul de clară, astfel încât ele ar putea fi atribuite simultan unor tematici diferite, desprindem atunci din materialul ce ne stă la dispoziţie două categorii principale, care includ **scene mitologice** şi **scene cotidiene**.

Tot aşa ca şi pentru alte regiuni pontice sau egeo-mediteranene, din prima categorie menţionată se evidenţiază foarte clar – atât din punct de vedere cantitativ, cât şi prin diversitatea tematică – **motivele cu caracter dionysiac**. Cunoscut cu preponderenţă drept zeul vinului şi a viţei de vie, Dionysos prezintă nu numai una dintre cele mai vechi zeităţi greceşti atestate în sursele scrise, dar şi unul din personajele frecvent recepţionate în arta antică (Casparri 1986; Boardman 1991, 237; Sourek 2003, 65-73).

Printre cele mai timpurii vase din spaţiul nostru de cercetare care conţin reprezentarea sigură a lui Dionysos se înscrie o amforă de la începutul seco-

[1] Pentru prima parte a studiului cf. Banaru 2007, 63-87.

[2] Lucrând asupra listei prezentate aici, ne-am dat stăruinţa să luăm în consideraţie un număr cât mai mare de piese descoperite în nordul şi nord-vestul Pontului Euxin. Cu toate acestea, aşa cum am constatat şi după finisarea primei părţi a studiului nostru, nu am reuşit să prelucrăm întregul volum de informaţii aflat în circuitul ştiinţific. Unele studii ne-au scăpat din vedere, altele, dimpotrivă, nu ne-au fost accesibile, luând cunoştinţă de ele din surse bibliografice intermediare sau din informaţiile unor colegi. Deşi, din considerentele enunţate, repertoriul nostru nu poate pretinde de a fi exhaustiv, el oferă totuşi cel mai complet tablou al ceramicii cu figuri roşii descoperite în coloniile nord-vest-pontice şi în *Hinterland*-ul lor. În special pentru cele din urmă, am luat în consideraţie atât vasele şi fragmentele decorate cu figuri, cât şi pe cele ornamentate cu diverse motive vegetale sau de altă natură. În cazul descoperirilor din colonii, am introdus în lista noastră numai piesele decorate cu figuri umane sau animale reale şi fantastice. Având în vedere spaţiul acordat aici, pe cele ornamentate cu alte motive, cum este de exemplu cazul aşa-ziselor *Palmette Leckythi* – numai în necropola Olbiei sunt semnalate 77 de morminte cu asemenea piese – le-am omis din lista noastră. Pentru evitarea unor erori, am păstrat determinările stilistice ale pictorilor şi meşterilor producători, aşa cum acestea au fost propuse de specialişti în diverse limbi moderne. Deoarece la analiza tematică a motivelor pictate am putut să luăm în consideraţie doar exemplele mai expresive, am găsit de cuviinţă să înzestrăm lista noastră şi cu o rubrică bibliografică cu locul publicaţiei vasului sau fragmentului respectiv. Nu rareori, aceleaşi piese au constituit subiectul unor studii diverse. În acest caz, le-am favorizat, de obicei, pe cele de sinteză sau pe cele mai recente, în alte cazuri am luat în consideraţie calitatea imaginilor publicate. Am dublat trimiterile bibliografice în cazurile când este vorba de reproducerea unor părţi diverse ale vaselor sau de imagini de detaliu ale acestora. Acolo unde am dispus de informaţii am inclus în rubrica dedicată atribuirii stilistice şi datării vaselor numele specialiştilor care s-au preocupat de această problematică.

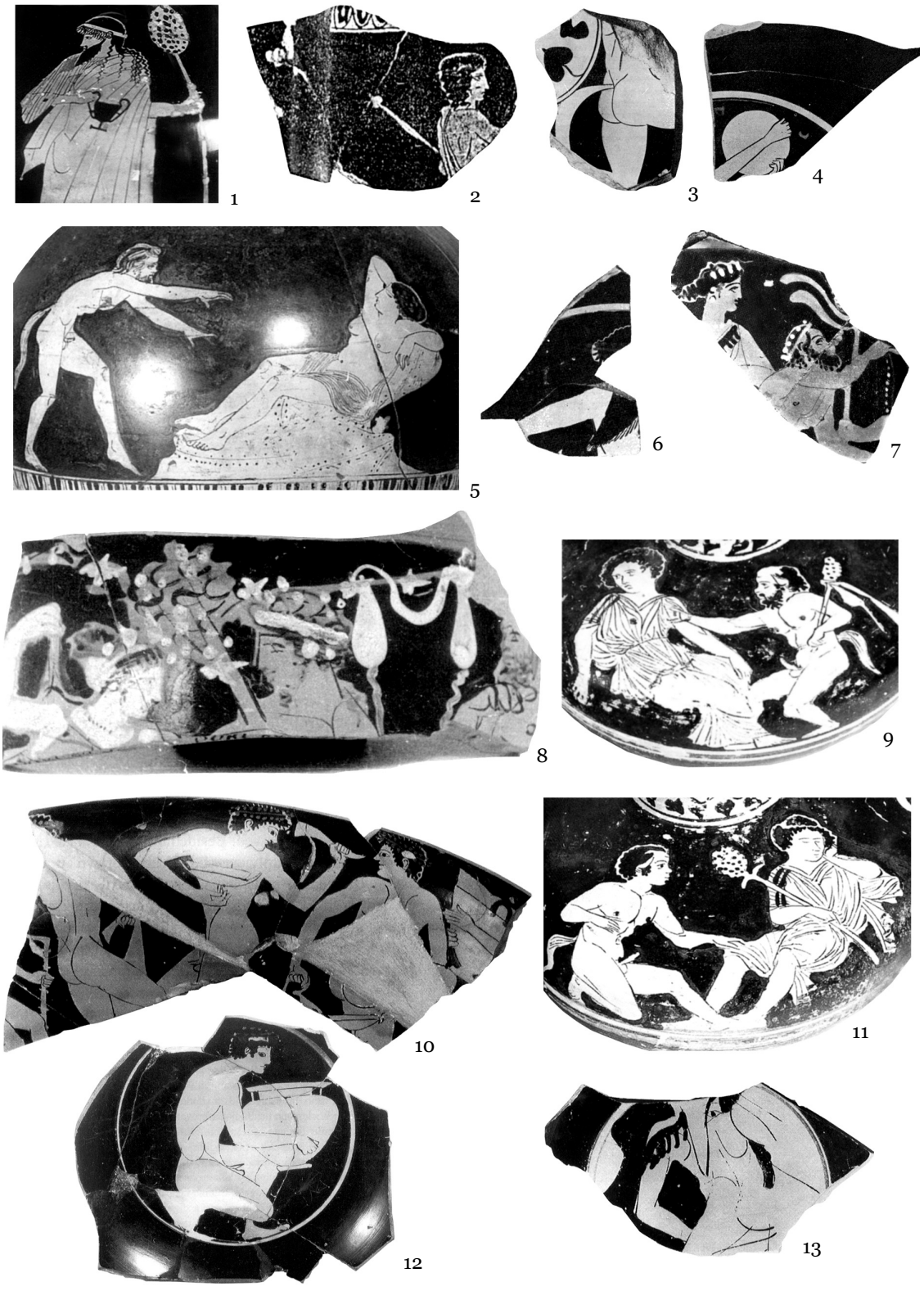

Fig. 1: 1 - amforă, Olbia (după: Cat. Odessa 2001, 36, cat. 31 B); 2 - oinochoe sau hydrie, Nikonion (după: Секерская 1982, 136 сл., рис. 1); 3 - kylix, Olbia (după: Горбунова 1964, 180, рис. 2, 1); 4 - kylix, Olbia (după: Горбунова 1964, 180, рис. 5, 1); 5 - oinochoe, Frankfurt, Museum für Vor- und Frühgeschichte (după: Boardman 1997, nr. 70); 6 - kylix, Olbia (după: Горбунова 1964, 180, рис. 2, 3); 7 - crater-caliciu, Histria (după: Alexandrescu 1978, cat 453, pl. 52); 8 - fragment, Nikonion (după: Treister, Vinogradov 1993, 532, fig. 4); 9 şi 11 - guttus, Karlsruhe, Badisches Landesmuseum (după: Boardman 1997, nr. 76); 10 - kylix, Berezan (după: Ilyina 2001, fig. 3); 12 - cupă, Berezan (după: Ilyina 2001, fig. 5); 13 - kylix, Berezan (după: Ilyina 2001, fig. 6).

lului al V-lea a. Chr. descoperită la Olbia. De unul singur, zeul a fost pictat de meşterul grec pe partea secundară a vasului, fiind înzestrat cu atributele sale indispensabile, un *thyrsos* în mâna stângă şi un *kantharos* pictat cu vopsea neagră în dreapta (fig. 1/1). Mai puţin probabilă este identificarea cu Dionysos a personajului masculin imberb cu *thyrsos* de pe vasul *oinochoe* sau *hydrie* din al treilea sfert al secolului al V-lea a. Chr. de la Nikonion, aşa cum înclina să creadă, cei drept cu anumite rezerve, N. Sekerskaja (Секерская 1982, 136 сл., рис. 1) (fig. 1/2). Dimpotrivă, nici un dubiu nu trezeşte scena de pe craterul-clopot din aceiaşi colonie, unde zeul apare în cadrul unei procesiuni – şi aici cu *thyrsos* şi *kantharos*, de această dată însă, ambele atribute în mâna dreaptă – însoţit de un satir care cântă la un flaut dublu, *aulos*, şi o menadă cu *thyrsos* şi făclie (fig. 4/1).

De un interes deosebit pentru analiza tematicii cu caracter dionysiac este un crater-caliciu decorat de pictorul Meidias undeva în ultimul sfert al secolului al V-lea a. Chr. (Секерская 1989, рис. 57-58; Cat. Odessa 2001, 41, cat. 39, fig. 39 A-B) şi descoperit la Nikonion într-o încăpere de cult (Секерская 1983, 124-127). Compoziţia cu mai multe personaje de pe vas este o dovadă a recepţionării mitului cosmogonic despre naşterea lui Dionysos-Zagreus. Conform tradiţiei orfice Dionysos, fiul lui Zeus şi al Proserpinei, a fost sfârtecat de titani la îndemnul zeiţei Hera, soţia legitimă a zeului olimpic, pentru ca mai apoi să se renască cu ajutorul lui Apollo. Deşi, vasul s-a păstrat doar în fragmente şi nu a putut fi restaurat în întregime, atât figura principală a zeului, cât şi a însoţitorilor săi pot fi determinate cu certitudine (fig. 4/3). În centrul scenei, în partea stângă a unui altar-triped, este înfăţişat Dionysos, laureat, în poziţie şezândă, cu *kantharos* în mâna dreaptă şi *thyrsos* în mâna stângă. Că pictorul grec a redat aici mitul orfic ne vorbeşte atât caracterul ritual al scenei, cât şi prezenţa altor personaje menţionate în tradiţia literară antică referitoare la acest episod. În partea dreaptă a tripedului, în spatele unui personaj feminin, probabil o preoteasă a cultului dionysiac, este reprezentat Apollo, cu lira în mâna dreaptă, iar după el zeiţa Nike, cu o cunună în mâinile întinse spre triped, şi un alt personaj cu liră identificat cu Orpheus.

Foarte interesantă pentru problema enunţată este partea secundară a vasului care include doi satiri şi trei menade. Fiind rezultatul unei metamorfoze demonice dintre om şi animal (cal, măgar sau catâr), satirii prezintă una din cele mai interesante creaţii ale artei greceşti. Reprezentaţi fie cu coarne, copite şi coadă de ţap, în rest având înfăţişare omenească, fie jumătate oameni şi jumătate cai, aceste fiinţe sunt cunoscute în calitate de însoţitori de nedespărţit ai zeului Dionysos. În nordvestul Pontului Euxin cele mai timpurii scene cu satiri sunt semnalate pe vasele cu figuri roşii pictate de meşterul Epiktetos la sfârşitul secolului al VI-lea a. Chr. (Горбунова 1964, 180, рис. 2, *1*; 2, *3*). Fiind descoperite pe locul *téménos*-ului de la Olbia, cele două fragmente de cupe-*kylix* au păstrat o parte din corpul şi scutul decorat cu frunze de iederă a unui satir (fig. 1/3) şi, respectiv, barba altuia (fig. 1/6). Reprezentarea unui satir o găsim şi pe fragmentul de la un vas, probabil tot de tipul *kylix*, de pe insula Leuke care se datează din aceiaşi perioadă cu vasele menţionate mai sus (Охотников, Островерхов 1993, фото 11, 2). Din a doua jumătate a secolului al V-lea a. Chr. se datează şi un fragment de crater descoperit pe insula Leuke (Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, *7*) cu imaginea bine cunoscutului Pan (Weiss 1997, 923-941) (fig. 3/1). Aşa cum s-a menţionat anterior, fragmentul făcea parte probabil dintr-o scenă care reda naşterea zeiţei Aphrodite (ARV² 1685).

Deseori satirii fac parte din *thiasos*, cortegiul care-l însoţea pe Dionysos, oferind publicului, de unii singuri sau împreună cu menadele, muzică şi dansuri (Foigt 1884-1886, 1065-1069; Hartmann 1927, 35-53; Stoessel 1975, 191-193; Carpenter 1986, 76-97; Simon 1997; Boardman 1997). Chiar dacă, prin felul cum au fost reprezentaţi satirii şi menadele pe craterul de la Nikonion menţionat mai sus, pictorul ar fi încercat, aşa cum crede N. Sekerskaja (Секерская 1983, 126 сл.), să scoată în prim-plan caracterul ritual al scenei ce ţine de cultul lui Dionysos, situaţia extaziată a acestor personaje nu poate fi trecută cu vederea. Astfel de teme ca: satirul beat cu sau lângă o amfora cu vin, sau satirul care agresează menadele, pe care le regăsim pe acest crater, sunt deosebit de frecvente în tematica dionysiacă.

Foarte răspândite devin scenele cu satiri şi menade în secolul al IV-lea a. Chr. Astfel, pe partea secundară a unui crater-caliciu de la Histria (Alexandrescu 1978, cat. 452, pl. 53) surprindem un satir care atacă o menadă cu *thyrsos* (fig. 4/5). Scene similare putem semnala pe un fragment al altui crater-caliciu din aceeiaşi colonie (fig. 1/7),

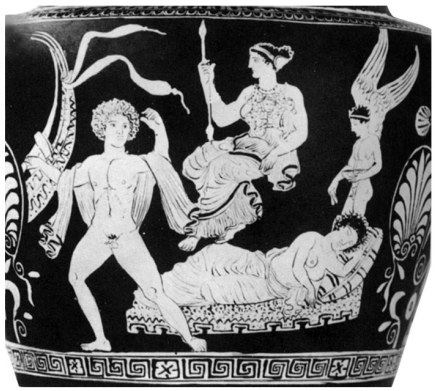

1

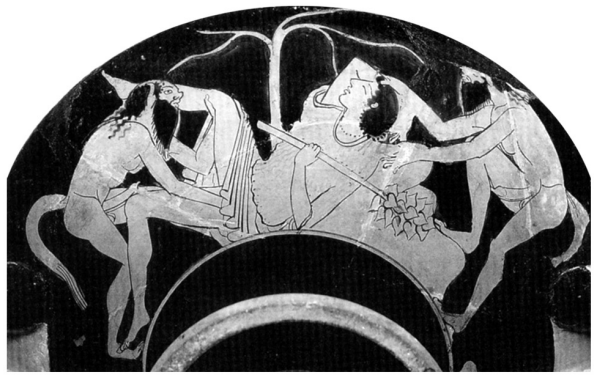

2

3

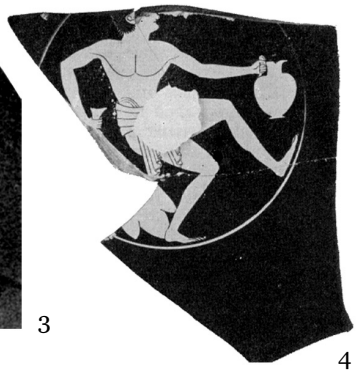

4

5

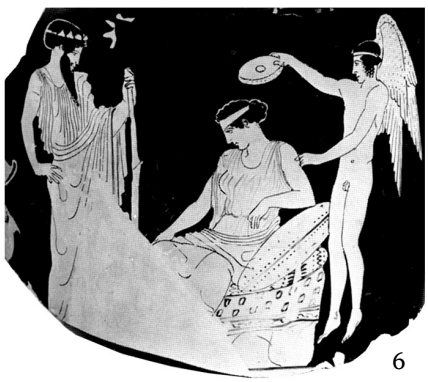

6

7

8

Fig. 2: 1 - lekythos, Tarent, Museo Nazionale (după: Wolf 2002, Taf. 2, 1); 2 - cupă, Museum of Fine Arts, Boston (după: Moraw 1998, nr. 261, fig. 33 a); 3 - cană, Boston, Museum of Fine Arts (după: Pfuhl 1924, Abb. 104); 4 - kylix, Olbia (după: Горбунова 1964, 180, рис. 1, 3); 5 - stamnos, Boston, Museum of Fine Arts (după: Bernhard, Daszewski 1986, 730, nr. 54*); 6 - crater, Tübingen, Antikensammlung der Universität (după: Bernhard, Daszewski 1986, 733, nr. 111); 7 - pelike, London, British Museum (după: Bernhard, Daszewski 1986, 733, nr. 112); 8 - cupă, Olbia (după: Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 4).

precum şi pe un crater-clopot de la Olbia (fig. 4/2). Probabil *thiasos*-ul din satiri şi menade conţin şi numeroasele fragmente de crater descoperite într-un tumul scitic de la Dubăsari (Chetraru, Serova 2001, 37, foto 3a, fig. 20, 1-3).

Uneori satirii şi menadele apar în prezenţa cuplului **Dionysos-Ariadne** ca, de exemplu pe craterul-caliciu histrian menţionat mai sus (fig. 4/4), şi poate pe fragmentul unui vas de formă necunoscută de la Nikonion (fig. 1/8).

Aşa cum se poate constata pe baza materialului aflat la dispoziţia noastră, **mitul Ariadnei**, ca parte componentă a tematicii cu caracter dionysiac, era cunoscut în spaţiul nostru de cercetare. Astfel, s-a propus identificarea Ariadnei cu personajele feminine de pe unele fragmente de cratere şi lekane de la Histria (ARV² 1429. 5 bis; Alexandrescu 1978, cat. 478, pl. 56; cat. 456, pl. 54). Pentru recepţionarea acestui episod mitologic în ceramica cu figuri roşii un interes deosebit prezintă, după părerea noastră, scena principală de pe vasul *pelike* de la Manta, de care am fost preocupaţi deja şi în altă parte (Banaru 2005, 195-210).

Lucrat în unul din atelierele ceramice de la Athena, undeva la hotarul secolelor V-IV a. Chr., vasul de la Manta conţine pe partea din faţă cinci figuri şi aparţine, astfel, de aşa-numitul *stil bogat* al picturii ceramice greceşti (fig. 4/6). În calitate de personaj principal în centrul scenei noastre se află o femeie tânără, despuiată, în poziţie şezândă. În părul strâns într-un coc la ceafă nu se văd careva piese de podoabă, acestea lipsind şi la gât, mâini sau picioare, aşa cum sunt ele caracteristice, de exemplu, pentru unele scene cu femei de pe vasul *pelike* de la Olbia (Шталь 2000, 88, кат. 173; 89, кат. 175), de pe *skyphos*-ul de la Tyras (Буравчук, Самойлова 1983, 153, рис. 1, *1*, 2, *1*, стр. 155, рис. 1, *2*, 2, *2*), sau de pe vasele *lekythos* de la Olbia (Cat. Odessa 2001, 42, cat. 46, fig. 46 A, 46 B, 46 C) şi Berezan (Ilyina 2001, fig. 11) etc. Unicul atribut ce ar ţine cumva de îmbrăcămintea ei este un şal, foarte probabil dintr-o stofă fină, care-i serveşte în calitate de aşternut. Forma acestuia creează privitorului senzaţia că stofa ia contururile unui mobilier sau a altui obiect pe care şede tânăra femeie. Foarte expresiv este în acest sens faptul că atât partea superioară, cât şi cea inferioară a şalului cad în jos, atârnând de pe obiectul imaginat, neînfăţişat însă de pictorul antic. Mâna dreaptă este plasată pe genunchiul drept, în timp ce braţul stâng, învelit în ţesătură, pare să-i servească capului reazem sau pernă. Întors în profil acesta odihneşte pe umărul stâng. Surprinsă în această poziţie privitorul are senzaţia că ea nu doarme, ci, fapt care ni se pare foarte plauzibil, numai ce s-a trezit, fiind, într-un fel, surprinsă de situaţia creată în jurul ei. Faţa cufundată în gânduri pe care se poate citi şi o anumită notă de tristeţe nu pare să fie îndreptată spre satirul din stânga, ea fiind, mai degrabă, expresia situaţiei lamentabile în care a nimerit tânăra femeie.

Din ambele părţi ea este înconjurată de câte un satir bărbos cu coadă de cal. Atât prin mimică, cât şi prin gesturi aceştia se arătă surprinşi de întâlnirea neaşteptată. În timp ce unul din ei ridică mâna dreaptă deasupra capului, parcă uimit, într-un fel, de cele întâmplate, celălalt face un semn de chemare cu degetul arătător al mâinii stângi. Deşi în direcţia respectivă nu apar şi alte personaje cărora ar fi eventual destinat mesajul respectiv, bănuim că pictorul ne sugerează ideea existenţei unui cortegiu mai numeros de persoane decât cel reprezentat aici. Din cadrul acestuia face parte şi un erot înaripat, care, plasat între satirul din stânga, coboară cu mâinile întinse spre personajul nostru principal. Întreaga scenă este urmărită dintr-o parte de o altă femeie, mâna dreaptă a căreia odihneşte pe şold. Ca şi în cazul precedent, şi părul ei este legat într-un coc la ceafă. Impresionantă este haina pompoasă pe care o poartă, înfrumuseţată cu ornamente în aşa-zisul stil „*laufender Hund*”.

Această descriere succintă a scenei principale de pe vasul de la Manta pune, în mod sigur, întrebarea semnificaţiei ei artistice. Altfel spus, este important de a scoate în evidenţă intenţia pe care a avut-o pictorul atenian la crearea acestei compoziţii.

În publicaţiile referitoare la tumulii scitici de la Manta în general (Агульников 1993, 115-117, рис. 2/1, 6; Agulnicov 1997a, 259-260, 263 fig. 2/1, 6; idem 1997b, 275-276, 280, fig. 3/1, 6), cât şi la vasul *pelike* în special (Агульников 1991, 28-29), S. Agul'nikov înainta ipoteza că subiectul respectiv trebuie pus în legătură cu adorarea zeiţei Aphrodite, pe care o identifică cu figura principală de pe vas. Drept punct de reper autorului îi serveşte faptul, că în scenele de pe ceramica pictată Aphrodite este însoţită deseori de un erot. Fără

Fig. 3: 1 - crater, Insula Leuke (după: Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, 7); 2 - capac de lekane, Agighiol (după: Berciu 1969, Taf. 131, 1); 3 - pelike, Olbia (după: Скржинская 1997b, 52, рис. 7); 4 - kantharos, Leuke (după: Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, 1); 5 - pelike, Olbia (după: Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 1); 6 - skyphos, Histria (după: Alexandrescu 1978, cat. 494, pl. 58) ; 7 - crater-caliciu, Histria (după: Alexandrescu 1978, cat. 446, pl. 52) ; 8 - crater-clopot, Histria (după: Alexandrescu 1978, cat. 445, pl. 54); 9 - cupă, Olbia (după: Передольская 1963, 45, рис. 16); 10 - kylix, Olbia (după: Горбунова 1964, 180, рис. 4, 1); 11 - skyphos (?), Olbia (după: Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 2).

a întreprinde o analiză complexă a întregii compoziţii, el consideră că femeia din partea stângă a scenei nu este altcineva decât Artemis, încercând să vadă la şoldul ei stâng un arc, drept atributul principal al zeiţei.[3] Totodată, modul de abordare a subiectului dat de către S. Agul'nikov, cât şi analogiile semnalate de noi pe alte vase greceşti pun la îndoială ipoteza enunţată de autor.

Figurile reprezentate pe vasul nostru nu sunt însoţite de nume proprii, aşa cum este uneori cazul pentru vasele pictate cu scene mitologice sau cotidiene, şi nici de atribute care ne-ar permite o identificare sigură a lor. Prin urmare, unica soluţie pentru identificarea compoziţiei noastre o vedem doar în tratarea tuturor personajelor într-un context unic.

Dacă e să facem pentru început excepţie de la erotul şi personajul feminin din stânga scenei noastre, atunci restul scenei ne aminteşte mult de un subiect foarte des întâlnit pe vasele pictate, şi anume, furişarea unui sau a mai multor satiri de o menadă care odihneşte sau doarme (cf. Caskey, Beazley 1954, 96 f.; Schöne 1987, nr. 461-483, cu diverse scene care conţin motivul menţionat). De regulă, este vorba de scene apărute încă pe la 500 a. Chr. în care una sau mai multe menade sunt urmărite sau agresate de satiri (fig. 1/5, 9, 11; 2/2) (pentru alte exemple cf. Hampe, Simon 1959, 12; Boardman 1997, 932, nr. 166*; Krauskopf, Simon 1997, 788, nr. 64*; 788, nr. 70*; 789, nr. 76*; Moraw 1998, 115 f., Taf. 11, Abb. 30 a; Taf. 13, Abb. 33 a-b). Anumite afinităţi cu scena noastră are cea de pe o cană cu figuri roşii păstrată la Boston (fig. 2/3), unde doi satiri se furişează din stânga şi din dreapta de o menadă care doarme (Pfuhl 1924, 49, Abb. 104). Ca şi în cazul nostru, menada este despuiată, ca aşternut servindu-i la fel un şal, marginea căruia atârnă în partea de jos. În ciuda analogiilor atestate, o comparaţie mai detaliată a subiectelor ne duce la gândul că în cazul figurii principale de pe vasul de la Manta nu avem de afacere cu o menadă agresată de satiri. În cazul nostru ea nu posedă un *thyrsos*, atributul principal al menadelor, aşa cum este cazul pe cana de la Boston. Un argument suplimentar în favoarea supoziţiei noastre deducem şi din faptul că scenele respective nu conţin şi alte personaje în afară de satiri şi menade. Prin urmare, celelalte două figuri de pe scena noastră, erotul şi femeia din stânga, ne sugerează posibilitatea altei interpretări decât agresarea unei menade de satiri.

Erotul, figură extrem de preferată în pictura cu figuri negre şi roşii (Augé, de Bellefonds 1986; Blanc, Gury 1986), este semnalat, cu adevărat, foarte des în prezenţa zeiţei dragostei Aphrodite, fiind considerat şi feciorul acesteia (Boardman 1974, 240; Trendall 1990, 291, Abb. 231; Boardman 1981, 250, Abb. 173, 204, 294, 308, 310, 316; Boardman 1991, 238 f.; Augé, de Bellefonds 1986, nr. 797-850; Blanc, Gury 1986, nr. 589-605). Totodată, de unul singur şi înaripat el ocupă un rol aparte în scenele de dragoste sau de căsătorie, unde, înzestrat cu o cunună, este plasat de pictorii greci lângă unul dintre îndrăgostiţi, iar în cazul unei scene de nuntă lângă mire ori mireasă. În acest fel, prin prezenţa erotului se accentuează, o dată în plus, atmosfera erotică a evenimenului respectiv (Trendall 1990, 302; Augé, de Bellefonds 1986, nr. 600-658; Blanc, Gury 1986), nr. 1-63). Din aceste considerente şi erotul din scena noastră face aluzie la o tematică similară de căsătorie sau o scenă de dragoste, care are atribuţie directă cu femeia nudă dintre satiri. Dacă este aşa, atunci întrebarea care se pune din nou este identificarea şi interpretarea evenimentului respectiv. Unele indicaţii suplimentare în această privinţă ne poate oferi prezenţa satirilor pe vasul de la Manta.

Deşi cei doi satiri din scena noastră nu posedă anumite instrumente muzicale, nu este greu, mai ales după felul cum pictorul a redat mâinile şi picioarele, să ne dăm seama că ei dansează. Astfel, avem tot temeiul să credem că ei fac parte din *thiasos*, cortegiul care-l însoţea pe Dionysos, iar scena poate fi tratată, în general, ca una cu tematică dionysiacă. În favoarea ipotezei noastre vine şi prezenţa erotului, cunoscut şi el printre însoţitorii lui Dionysos (Furtwängler 1884-1886, 1364; Boardman 1991, 239; Augé, de Bellefonds 1986, nr. 851-905; Blanc, Gury 1986, nr. 622-668; Casparri 1986, 469, nr. 541-546). Prin urmare, nu se exclude posibilitatea că prin redarea satirilor şi erotului de pe vasul de la Manta pictorul atenian avuse intenţia de a reprezenta cortegiul lui Dionysos. Deşi zeul nu apare în propria persoană, prezenţa lui este sugerată privitorului, meşterul având intenţia de a transporta publicului o scenă de dragoste sau căsătorie cu implicarea lui

[3] Discutând situaţia dată cu colegii germani prof. dr. Reinhard Stupperich, prof. dr. Wolfgang Schiering şi dr. Ingeborg Huber, am fost atenţionat, în repetate rânduri, asupra faptului că nu este vorba de un obiect, ci mai degrabă de una din cutele hainei pe care o poarta personajul respectiv. Tuturor ţinem să le mulţumim şi pe această cale.

Fig. 4: 1 - crater-clopot, Nikonion (după: Cat. Odessa 2001, 38-39, cat. 35 A); 2 - crater-clopot, Olbia (după: Cat. Odessa 2001, 37, cat. 33 A); 3 - crater-caliciu, Nikonion (după: Cat. Odessa 2001, 40-41, cat. 39 A); 4 - crater-caliciu, Histria (după: Alexandrescu 1978, cat. 452 a, pl. 53); 5 - crater-caliciu, Histria (după: Alexandrescu 1978, cat. 452 b, pl. 53); 6 - pelike, Manta (după: Patrimoniul cultural 2004, 35); 7 - amforă, Olbia (după: Cat. Odessa 2001, 36, 31 A); 8 - pelike, Olbia (după: Шталь 2000, 75 сл., кат. 132 a); 9 - lekythos, Berezan (după: Ilyina 2001, fig. 11); 10 - lekythos, Olbia (după: Cat. Odessa 2001, 37, cat. 34).

Dionysos însuşi, chiar dacă acesta nu era prezent în compoziţia creată de el.

Trecând în revistă scenele care ţin de căsătoriile sale constatăm că, căsnicia dintre zeul Dionysos şi Ariadne prezintă un interes deosebit pentru întrebarea noastră. Recepţionarea mitului Ariadnei în literatură şi artă stă la începutul istoriei europene şi este cunoscută sub diverse aspecte (Stoll 1884-1886, 540-546; Wagner 1896, 803-810; Bernhard, Daszewski 1986; Eisner 1971; Köhn

1999). În pofida numeroaselor contradicţii semnalate de diverşi autori antici, cele mai importante momente din istoria Ariadnei pot fi reduse la următoarele: provenind din căsătoria celor doi semizei, a regelui Kretei Minos şi a soţiei sale Pasiphae, Ariadne este cunoscută iniţial din legenda despre monstruosul Minotaur. Printr-o pace încheiată între regele Aegeus şi Minos, Atena trimitea pe Creta anual drept tribut câte şapte tineri şi şapte tinere, care aveau să servească drept hrană Minotaurului. Atunci când eroul atenian Theseus ajunge pe Creta cu intenţia de a se lupta cu monstrul şi a izbăvi Athena de tributul sângeros, Ariadne se îndrăgostise de el, ajutându-l prin intermediul unui fir să iasă din coridoarele întortocheate ale labirintului. Ca să o scape de mânia lui Minos, Theseus i-a făgăduit Ariadnei să o i-a cu el la Athena, iar la sosire să se căsătorească cu ea. Spre nenorocul Ariadnei aceste planuri nu au avut să se împlinească. În timpul unui popas pe insula Naxos Theseus o părăseşte pe Ariadne, la dispoziţia zeiţei Athena (fig. 2/1, 5) sau a lui Hermes (Bernhard, Daszewski 1986, 1057, nr. 53), lăsând-o în urmă dormind (Stoll 1884-1886, 541 f.). Numai a doua zi dimineaţa când Ariadne, fără a bănui nimic, se trezeşte cu speranţa de a-şi revedea iubitul, ea ajunge să constate, cu mare tristeţe, că a fost părăsită. După ce, aşa cum ne descrie Catull şi Ovidiu (Catull, Carmina 64, 4, 2.2; Ovid, Heroides X, 2, 3; Webster 1966, 22-31), ore în şir a deplâns situaţia ei deplorabilă, Ariadne s-a lăsat pe o stâncă, căzând într-un somn adânc (Bernhard, Daszewski 1986, 1057-1058, nr. 52-74). Spre norocul ei, în scurt timp lucrurile au luat o întorsătură favorabilă. Dionysos, care trecea pe acolo împreună cu cortegiul său zgomotos din satiri şi menade, ar fi găsit-o şi s-ar fi îndrăgostit de tânără. Luând-o mai apoi în căsătorie (fig. 2/6) (Bernhard, Daszewski 1986, 1060, nr. 93-98; 1061-1065, nr. 110-154), ca dar de nuntă Dionysos îi oferă o coroană de aur făurită de Hephaestus, transformată mai târziu într-o constelaţie.

Drept simbol al divinizării, tema izbăvirii Ariadnei de către Dionysos a fost recepţionată pe foarte des în artă (Köhn 1999; Brenner 2000; Wolf 2002). Un rol aparte deţine acest motiv şi pe vasele pictate. În comparaţie cu cele realizate în tehnica figurilor negre, pe care cuplul Ariadne-Dionysos este semnalat doar foarte rar (Casparri 1986, 486, nr. 763*; Tartaglia 1980, 235 f.), o răspândire largă capătă acest motiv în pictura cu figuri roşii (Kaempf-Dimitriadou 1979, 30-32; Casparri 1986, 482-488, nr. 708-717; Brenner 2000, 86-111).

De un interes deosebit pentru tema noastră este un vas-*pelike* cu figuri roşii păstrat la Londra (fig. 2/7). Ca şi pe vasul de la Manta şi aici aflăm în calitate de personaj principal o femeie tânără în poziţie şezândă. Din ambele părţi ea este înconjurată de câte doi satiri, împinşi în părţi de un erot înaripat. În literatura de specialitate scena dată este interpretată drept găsirea Ariadnei pe insula Naxos de către cortegiul lui Dionysos, în timp ce erotul ar sugera privitorului apariţia imediată a zeului în propria persoană (Bernhard, W.A. Daszewski 1986, 733, nr. 112; Brenner 2000, 104, Abb. 16). În ciuda unor deosebiri de detaliu, cum ar fi numărul de patru satiri, înclinăm să credem că şi pictorul vasului de la Manta propunea publicului un subiect cu tematică asemănătoare, şi anume, salvarea Ariadnei de către Dionysos şi căsătoria acestora. Din punct de vedere iconografic, ambele scene elucidează un episod din mitul Ariadnei, plasat cronologic între plecarea lui Theseus de pe insula Naxos şi sosirea lui Dionysos (Brenner 2000, 98, Abb. 12, 106, Abb. 16 b).

Ajunşi la acest punct al discuţiei noastre, întrebarea care se mai cere clarificată este cea ce ţine de interpretarea figurii din stânga scenei noastre. Trecând în revistă episodul aflării Ariadnei pe insula Naxos, putem constata că, în această istorie au fost implicate mai multe femei muritoare de rând sau zeiţe. Întrebarea este, cu care din ele am putea identifica figura din scena de pe vasul de la Manta.

Dacă ne gândim la *thiasos*-sul dionysiac care o găseşte pe Ariadne, am putea admite prezenţa în cadrul lui şi a unei menade. După cum am arătat şi mai sus, împreună cu satirii sau fără aceştia, menadele sunt deseori semnalate în calitate de însoţitoare ale cuplului Dionysos-Ariadne (Krauskopf, Simon 1997, 785-787, nr. 32-52). Cât priveşte prezenţa lor în scenele care reflectă găsirea Ariadnei, avem cunoştinţă doar de un singur exemplu. Pe un crater cu figuri roşii păstrat la Roma atestăm alături de Dionysos satiri şi menade, toţi împreună găsind-o pe Ariadne care doarme (Jurgeit 1986, 1071, nr. 7; cf. Köhn 1999, 31 f., Abb. 10 a-b). Mult mai răspândit este acest subiect mai târziu, în pictura murală, pe sarcofage şi pe monedele romane (Bernhard, Daszewski 1986, 1061 urm., nr. 124, 125, 129, 132, 135, 136,

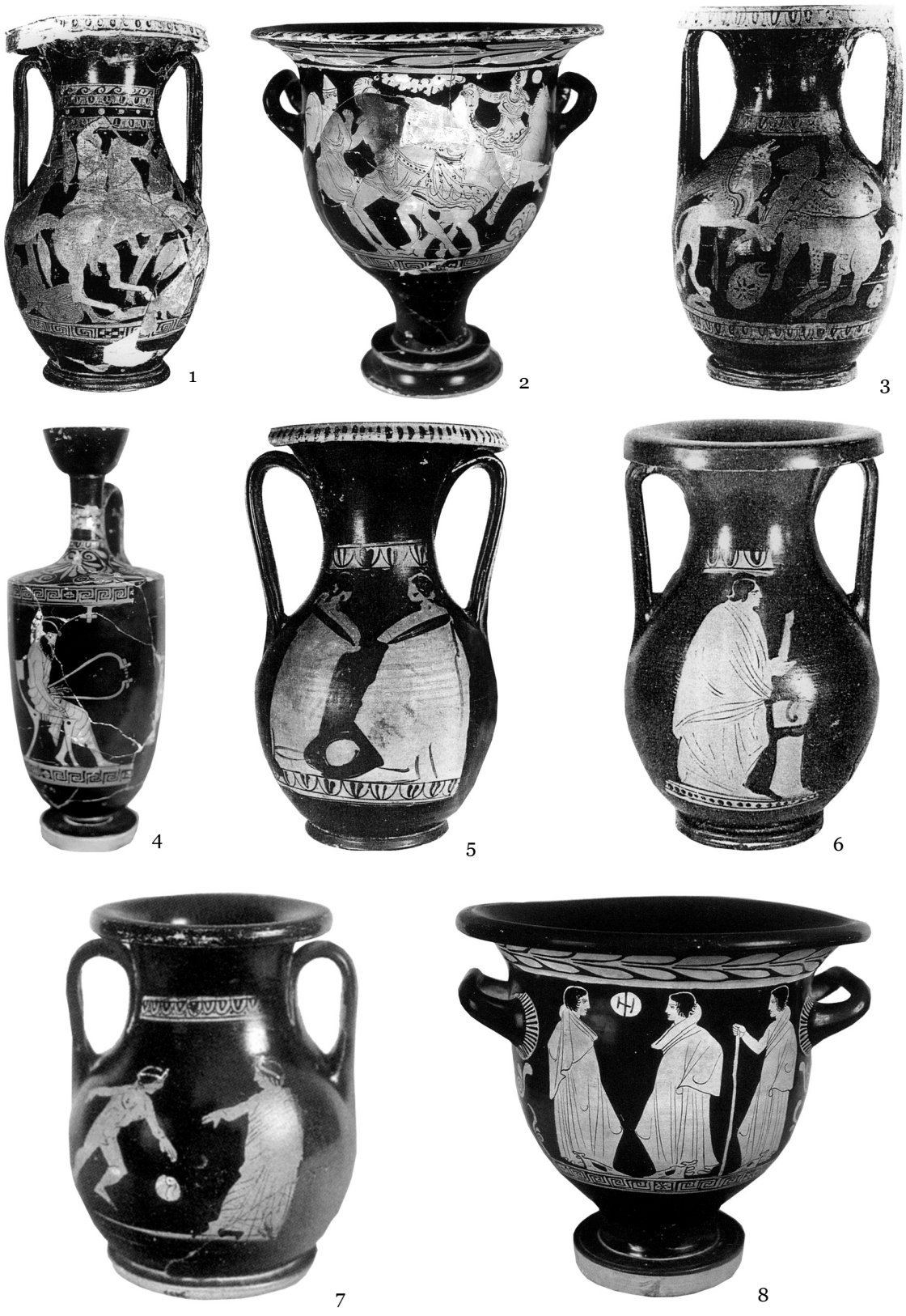

Fig. 5: 1 - pelike, Olbia (după: Шталь 2000, 52 сл., кат. 80 a); 2 - crater-clopot, Košary (după: Treister, Vinogradov 1993, 533, fig. 5); 3 - pelike, Olbia (după: Шталь 2000, 46, кат. 61 a); 4 - lekythos, Olbia (după: Cat. Odessa 2001, 46, cat. 55); 5 - pelike, Olbia (după: Шталь 2000, 33, кат. 30 b); 6 - pelike, Olbia (după: Шталь 2000, 86, кат. 166 b); 7 - pelike, Olbia (după: Cat. Odessa 2001, 41, cat. 44 A); 8 - crater-clopot, Nikonion (după: Cat. Odessa 2001, 38 f., cat. 35 b).

145, 146, 148, 153; Brenner 2000, 124 f.). Deşi interpretarea figurii din stânga în calitate de menadă nu poate fi completamente exclusă, ţinem să menţionăm că, în defavoarea unei asemenea ipoteze vorbeşte lipsa unor atribute caracteristice lor, cum era *thyrsos*-sul sau instrumentul muzical *tympanon*. Spre aceasta indică şi haina pompoasă a personajului dat, care nu pare să fie caracteristică unei menade, îmbrăcate deseori şi în blănuri de animale.

Deoarece din scena noastră nu putem deduce existenţa unui ţinut stâncos, aşa cum ar trebui să fie el caracteristic locului unde a fost părăsită Ariadne, nu dispunem de informaţii suficiente pentru a identifica figura dată cu o nymfă locală, care ar fi personificat insula Naxos (cf. Brenner 2000, 147 f.).

Anumite probleme ridică şi identificarea figurii noastre cu Korkyne, dădaca Ariadnei, care, aşa cum ne relatează Plutarch (Theseus 20), a însoţit-o până pe Naxos unde a şi fost mai târziu înhumată (Homer, Od. XI, 321-325). Deşi s-a făcut încercarea de a o identifica în unele scene de pe vasele pictate alături de Theseus şi Ariadne (Bernhard, Daszewski 1986, 1056, nr. 48; Wolf 2002, 18 f., Anm. 62), nu dispunem deocamdată şi de mărturii care ar atesta prezenţa Korkynei în momentul găsirii Ariadnei de către cortegiul lui Dionysos.

Chiar dacă Artemis joacă un anumit rol în mitul Ariadnei, aşa cum presupunea şi S. Agul'nikov, şi acest personaj trebuie scos din lista interpretărilor noastre. După cum ne relatează Pherekydes (FGrH 148 = Schol. MV Hom. Od. 322), Artemis ar fi omorât-o pe Ariadne, din motivul că aceasta nu-şi păstrase verginitatea (Stoll 1884-1886, 541). Cu excepţia câtorva mărturii de pe două oglinzi etrusce şi ataşe de mobilier (Jurgeit 1986, 1075, nr. 38-40), subiectul dat nu este cunoscut în arta plastică.

După sursele literare, care sunt confirmate şi de cele cu caracter iconografic, zeiţa Athena joacă un rol important în mitul despre Ariadne (fig. 21-22). Deoarece, ea apare pe toate scenele cu Ariadne şi Theseus împreună cu atributele tradiţionale – suliţă, coif, scut, sau blana Aegis – (Bernhard, Daszewski 1986, 1053, nr. 15; 1057, nr. 51, 52, 54, 58; 1058, nr. 60, 61, 63, 64; 1059, nr. 82*; 1060, nr. 93, 94; Jurgeit 1986, 1071, nr. 4; 1075, nr. 38), şi identificarea ei cu figura din scena noastră este puţin probabilă (cf. Köhn 1999, 66 f., Abb. 30; Bernhard, Daszewski 1986, 1058, nr. 68).

O a treia zeiţă care apare frecvent în mitul Ariadnei este Aphrodite. La fel de la Pherekydes aflăm că, după ce Ariadne fusese părăsită şi ea deplângea jalnic situaţia în care nimerise, şi-a făcut apariţia zeiţa Aphrodite, care o încurajează şi-i prevesteşte că curând va deveni soţia lui Dionysos şi vestită în toată lumea (Pherekydes, FGrH 148 = Schol. MV Hom. Od. 322). Aşa cum am văzut mai sus, scena noastră prevesteşte apariţia zeului, tot aşa cum ar fi făcut-o Aphrodite. Pornind de la aceasta, credem că personajul feminin din stânga scenei noastre nu este altcineva decât zeiţa Aphrodite. Argumente în plus pentru supoziţia noastră constituie atât funcţiile sale în calitate de zeiţă a dragostei, cât şi legătura ei cu cultul vechi al Ariadnei (Stoll 1884-1886, 542). Prin urmare, nu numai erotul, dar şi zeiţa dragostei prevestesc sosirea lui Dionysos şi căsnicia acestuia cu Ariadne. În acest context, nu se exclude posibilitatea că Aphrodite a organizat părăsirea Ariadnei pe insula Naxos, creând astfel toate premisele pentru dragostea lui Dionysos faţă de ea (Brenner 2000, 122 f.). La întrebarea, dacă prin reprezentarea separată a Aphroditei se face aluzie şi aici, aşa cum presupune St. Brenner pentru *Portlandvase*, la faptul că zeiţa nu participă direct la găsirea Ariadnei, ci urmăreşte şi influenţează cele întâmplate de pe o altă insulă (Brenner 2000, 123), nu ne putem pronunţa cu certitudine. Dacă identificarea propusă de noi cu Aphrodite este plauzibilă, atunci avem pe vasul de la Manta o compoziţie artistică fără analogii în ceramica grecească pictată, unde zeiţa dragostei şi a căsniciei apare pentru prima dată într-un epizod ce ţine de găsirea Ariadnei pe insula Naxos de către cortegiul lui Dionysos. Excepţionalitatea ei constă în raritatea unei asemenea compoziţii, dat fiind faptul că pe alte vase pictate Aphrodite apare deja în prezenţa cuplului Dionysos-Ariadne (Kaempf-Dimitriadou 1979, 31, Taf. 23, 1, Nr. 309; Brenner 2000, 94, Abb. 6), adică după găsirea Ariadnei pe insula Naxos.

Atât unele din zeităţile mitologiei greceşti deja menţionate mai sus, cât şi altele ne sunt cunoscute şi pe baza altor altor vase cu figuri roşii din spaţiul nostru. Aceiaşi amforă de la Olbia cu reprezentarea lui Dionysos păstrează pe partea principală chipul zeiţei **Athena** cu toate atributele caracteristice ei (Cat. Odessa 2001, 36, cat. 31, fig. 31b) (fig. 4/7). Numai cu lance şi cu scutul

decorat cu reprezentarea unei bufniţe a fost pictat chipul Athenei pe partea interioară a unei cupe provenite din aceiaşi colonie (Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 4) (fig. 2/8).

În zbor spre un altar şi cu o *fială* în mâna stângă apare zeiţa **Nike** pe un lekythos de la Berezan din primul sfert al secolului al V-lea a. Chr. (Кат. Березань 2005, кат. 166) (fig. 4/9). În scene cu un conţinut tematic divers, ea apare pe alte două vase *lekythos* de la Olbia (*CVA* Bucarest 2, 23, pl. 25. 10; Козуб 1974, 145, кат. 112), pe un fragment de *pelike* din aceiaşi colonie (Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 1) şi, poate, pe un crater-caliciu de la Histria (Alexandrescu 1978, cat. 451, pl. 52). Mai multe din aceste piese datează din a doua jumătate a secoluli al V-lea a. Chr., fapt care vorbeşte despre popularitatea mare a acestui subiect tematic în societatea greacă din această perioadă.

Mai multe vase din spaţiul nostru, în special de tipul *lekythos*, reprezintă chipul zeului **Hermes**, uneori în şapca cu aripi, aşa cum îl vedem pe un exemplar descoperit la Olbia (Cat. Odessa 2001, 37, cat. 34, fig. 34) (fig. 4/10). Alte vase de aceiaşi formă cu Hermes sunt cunoscute de la Olbia (Козуб 1974, 164, кат. 248, рис. 46, 7), Berezan (Буравчук, Самойлова 1983, 155), Tyras (Буравчук, Самойлова 1983, 155, рис. 2, 7) şi din mormântul scitic de la Nikol'skoe (Агульников, Антипенко 1990, 5 сл.). Chipul zeului se regăseşte şi pe un crater-clopot din prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr. de la Olbia, atribuit meşterului Niobidelor (ARV² 602.26 (23). Hermes este identificat împreună cu **Poseidon** şi într-o scenă cu **mitul Europei**, atestată pe o *pelike* din secolul al V-lea a. Chr. de la Olbia (Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 2).

O scenă cu **centauromahie**, probabil, aşa cum consideră Ju. Il'ina, din ciclul de mituri despre Heracle, conţine fragmentul de *kylix* de la sfârşitul secolului al VI-lea a. Chr. de la Berezan (Ilyina 2001, fig. 3-4).

Amazonomahia prezintă un alt ciclu de mituri foarte des folosit la decorarea vaselor cu figuri roşii. Cu asemenea subiecte au fost decorate mai ales vasele de tipul *pelike* ce ţin de aşa-numitul *stilul Kerč* (germ. *Kertscher Vasen*), pe care amazoanele sunt redate în **lupta cu grecii** (Alexandrescu 1978, cat. 439, pl. 48-49; Шталь 2000, 56, кат. 84; 52 сл., кат. 80; 56, кат. 85, а-б) (fig. 4/8) sau în **lupta cu grifonii** (Alexandrescu 1978, cat. 443, pl. 52; cat. 445, pl. 50; Шталь 2000, 75 сл., кат. 132; Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 3, 1) (fig. 5/1). Deosebit de interesantă este scena de pe un crater-clopot de la Košary pe care este redată lupta amazoanelor cu grecii. În centrul compoziţiei este redată lupta unui grec în coif corintic şi o amazoană, ambii pedeştri, la care mai participă o altă amazoană pe cal în partea dreaptă şi un pedestraş cu scut şi într-o căciulă orientală în stânga (Cat. Odessa 2001, 42, cat. 45, fig. 45 a-b (fig. 5/2). Demnă de menţionat, este şi scena de pe vasul *pelike*, descoperită într-un mormânt din necropola de la Odessa-Bulevard. Pe partea principală a vasului este redat o protomă de femeie spre dreapta, probabil amazoană, în faţa unui grifon (Диамант 1976, 206, рис. 1, 4).

Deosebit de populare au fost şi scenele cu **lupta arimaspilor cu grifonii**, semnalate pe numeroase vase pictate cu figuri roşii descoperite în diverse regiuni pontice şi lucrate, probabil, de meşterii greci la comanda aristocraţiei scitice (Запорожченко, Черемисин 1997, 90). De obicei, ca şi pentru scenele cu amazonomahie, şi acest ciclu de mituri este foarte des întâlnit pe vasele *pelike* ale stilului Kerč (Шталь 2000, 46, кат. 61; 40, кат. 43; 43, кат. 49; 43, кат. 50; 50, кат. 77; 52 сл., кат. 80; 76, кат. 133) (fig. 5/3). Apariţia unor asemenea scene pe alte forme de vase este mai rar semnalată în spaţiul nostru. Dintre acestea menţionăm fragmentul unui crater-clopot cu figuri roşii de la Histria. În centrul scenei păstrate este redat un arimasp pe cal spre dreapta, în luptă cu doi grifoni plasaţi de ambele părţi (Alexandrescu 1978, cat. 466, pl. 55).

Ca şi reprezentările cu caracter mitologic, şi **scenele din viaţa cotidiană** a grecilor sunt, din punct de vedere tematic, foarte variate. Fiind semnalate în deosebi pe vasele *lekane*, destul de răspândite sunt scenele din **ginecéu,** apartamentul rezervat femeilor într-o casă grecească. Printre acestea evidenţiem scenele cu caracter nupţial sau de dragoste, caracteristice, aşa cum am arătat şi mai sus, prin prezenţa îndrăgostiţilor, bărbaţi sau femei, şi a unui sau mai multor eroţi (Alexandrescu 1978, cat. 483, pl. 56; cat. 483 bis, pl. 56; cat. 484, pl. 57; ARV² 1498.5; Леви 1940, 109, Таб. XII, 3-4). Scene cu acest conţinut se pot bănui pe fragmentele unor capace de *lekane* descoperite în mormântul princiar de la Agighiol. Pe unul din aceste fragmente este reprezentat un erot spre stânga, probabil cu o lădiţă în

mână, destinată, aşa cum se cunoaşte de pe alte vase, personajului principal, o mireasă sau femeie îndrăgostită (Alexandrescu 1978, cat. 483 bis, pl. 56). Nu mai puţin interesantă este şi scena de pe al doilea fragment din acelaşi mormânt (Berciu 1971, Abb. 130 c; 131, 1) (fig. 3/2). În partea stângă este reprezentată o femeie cu un ştergar în mână, probabil o servitoare, şi un erot, ambii spre dreapta, unde s-a păstrat doar o parte din capul unui personaj masculin, probabil mirele sau îndrăgostitul. Unele din scene redau personaje feminine în timpul toaletei (Alexandrescu 1978, cat. 478, pl. 56; Леви 1940, 109, Таб. XII, 5). Un caracter excepţional pentru spaţiul nostru prezintă în acest context scena de pe un alt vas *pelike* din necropola Odessa-Bulevard. Pe partea principală a vasului sunt redate patru femei nude, în jurul unui luteriu, preocupate de igiena corpului (Диамант 1976, 206, рис. 1, 1)

Încă de la sfârşitul secolului al VI-lea a. Chr. datează primele scene cu reprezentarea unor **muzicieni** (Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, 1) (fig. 3/4). De obicei, aşa ca şi în cazul fragmentului de *kantharos* de pe Leuke, este vorba de personaje masculine sau feminine care cântă la flaut (Скржинская 1997b, 52, рис. 7; Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 1; ARV² 1684; Cat. Odessa 2001, 38, cat. 35, fig. 35 A, 35 B) (fig. 3/3, 5) sau instrumente muzicale cu coarde (Cat. Odessa 2001, 46, cat. 55, fig. 55; Скржинская 1997a, 130-138) (fig. 3/6; 5/4).

Frecvente sunt, de asemenea, **scenele cu atleţi**, aceştia din urmă fiind redaţi în timpul exerciţiilor sportive (Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 2), aruncarea discului (Coja, Gheorghiţă 1983, pl. 22, nr. 44) şi a suliţei (Горбунова 1964, 180, рис. 4 1), în timpul alergărilor (Передольская 1963, 45, рис. 16; Alexandrescu 1978, cat. 446, pl. 52), a exerciţiilor cu mingea (Cat. Odessa 2001, 41, cat. 44, fig. 44 A, 44 B), poate în timpul întrecerilor cu carele trase de cai (Alexandrescu 1978, cat. 455, pl. 54), în timpul igienii corpului (Alexandrescu 1978, cat. 500, pl. 58; cat. 500, pl. 58; cat. 503; cat. 504, pl. 58; Секерская 1989, 90, рис. 56, *5, 6*; *CVA* Bonn, Academisches Kunstmuseum 1, 16, Taf. 15, 1; Леви 1940, 112, Таб. XIII, 7; Nicorescu 1933, 573, fig. 41; Рубан 1978, 70, рис. 2, 4) sau în discuţie cu antrenorii sau alte personaje (Кат. Березань 2005, кат. 163; Козуб 1974, 60, рис. 21, 2) (fig. 1/4; 3/7-11; 5/7). Chiar dacă calitatea executării lor este foarte stângace, demne de luat în consideraţie sunt scenele de pe cele două vase de tipul *oinochoe*, descoperite într-un mormânt scitic de la Nagornoe. Cu mici deosebiri de detaliu, pe ambele vase atestăm aceiaşi scenă compusă din trei personaje masculine. În ambele cazuri, personajul din centru este nud, iar celelalte două din părţi sunt redate în himation. Atât personajele din stânga, cât şi cele din centrul scenei posedă discuri decorate cu linii cruciforme şi puncte, fiind vorba mai degrabă de un atribut sportiv, decât unul muzical, dacă avem în vedere *tympanon*-ul (Андрух, Суничук 1987, 41, рис. 2, 4, 5).

Mai multe vase conţin **scene cu ostaşi**. Fără a putea determina cu certitudine şi caracterul tematic al scenei, menţionăm aici fragmentul de cupă de la Histria care păstrează figurile unui ostaş imberb în coif şi sprijinit într-o lance şi unuia bărbos, în platoşă şi chiton scurt, care înconjoară un personaj feminin în chiton şi himation, în fugă spre dreapta (Alexandrescu 1978, cat. 508, pl. 59). Acelaşi lucru se referă şi la scenele de pe două fragmente de *kylix* de la Olbia, dintre care unul redă un ostaş cu scut în mâna stângă, în mers spre dreapta (Горбунова 1964, 184, рис. 3, 3), iar altul doi ostaşi în chiton, cu scut şi cnemide în mers grăbit spre stânga (Горбунова 1964, 184, рис. 3, 4). Cu mai puţină certitudine se poate vorbi despre figura unui bărbat de pe fragmentul de cupă de la Berezan, poate a unui ostaş (Ilyina 2001, fig. 10), cât şi cea de pe fragmentul de la Histria, unde este redat piciorul un personaj masculin spre stânga lângă roata unui car de luptă (Zirra 1954, 433, fig. 323). Un interes aparte prezintă scena de pe un vas *hydrie* de la Olbia, datat în a doua jumătate a secolului al V-lea a. Chr., pe care un pictor atenian a redat un hoplit cu coif şi scut în spinare, trăgând cu arcul spre dreapta (Cat. Odessa 2001, 40, cat. 37, fig. 37). O asemenea reprezentare este extrem de rară în pictura greacă, vasul fiind pictat probabil, aşa cum consideră S. Ochotnikov, special la comanda unui client de la Olbia. Dacă acesta era un grec olbian sau un barbar de origine scitică nu se poate susţine cu certitudine.

Printre primele vase cu figuri roşii care au pătruns în nord-vestul Pontului Euxin se numără şi cele care conţin scene cu **symposion** şi **komos**. Mai multe dintre ele au fost decorate de meşterul Epiktetos. Printre acestea menţionăm fragmentul de *kylix* de la sfârşitul secolului al VI-lea a. Chr. de la

Berezan cu reprezentarea unui tânăr symposiast cu un *rython* în mâna stângă şi căciulă de tip scitic pe cap (Ilyina 2001, fig. 6) (fig. 1/13). Din aceeaşi perioadă datează şi fragmentul deja menţionat de pe insula Leuke (fig. 3/4), care pe lângă muzicianul din stânga mai conţine două personaje masculine cu vase *skyphos* şi *kantharos*. Probabil acelaşi meşter a lucrat şi un alt vas kylix de la Berezan care redă o scenă din cinci tineri nuzi cu cununi din frunze de iederă şi diverse vase – cupă, *oinochoe*, *rython*, crater, burduf pentru vin – utilizate de greci în timpul simposionului (Ilyina 2001, fig. 3) (fig. 1/10). În legătură cu acest obicei grecesc stă şi fragmentul de la Berezan cu reprezentarea unui tânăr nud cu un crater pentru amestecul vinului (Ilyina 2001, fig. 5) (fig. 1/12), precum şi cel de la Olbia cu figura altui tânăr cu un vas oinochoe în mâna stângă şi un burduf de vin în dreapta (Горбунова 1964, 180, рис. 1, *3*) (fig. 2/4).

Tot de viaţa cotidiană ţin şi numeroasele scene cu aşa-numitele **personaje în himation** (germ. *Manteljünglinge*; engl. *draped Youths*). În marea majoritate a cazurilor asemenea scene compuse din una, două, trei sau, mai rar, patru figuri, au înfrumuseţat, de obicei, partea secundară a diferitor tipuri de vase (fig. 5/5, 6, 8). Menţionăm aici că cu asemenea scene, de cele mai multe ori nereprezentative şi de o calitate artistică scăzută, au fost pictate o serie de vase descoperite în *Hinterland* cum ar fi fragmentele de *kantharos* descoperite la Bucureşti-Tei (Nestor 1933, 162, Taf. 19, 4) şi Bucureşti-Fundeni (Zirra, Cazimir 1963, 51, nota 1), *skyphos*-ul de la Coţofenii din Dos (Nestor 1933, 162, Taf. 19, 8), craterele de la Košary (Cat. Odessa 2001, 42, cat. 45, fig. 45 b) şi Dubăsari,vasul *pelike* de la Manta etc.

Pe baza analizei principalelor categorii tematice de pe ceramica cu figuri roşii din nordul şi nord-vestul Pontului Euxin putem constata că vasele descoperite aici au fost, în linii mari, decorate cu subiecte similare celor difuzate în alte regiuni ale colonizării greceşti. Deosebit de evident este acest lucru mai ales în faza timpurie, adică la sfârşitul secolului al VI-lea a. Chr., când printre piesele descoperite sunt semnalate operele unor pictori talentaţi atenieni ca Epikteos, Oltos, Epeleos ş.a. Ele provin în exclusivitate de la Olbia, Berezan şi de pe insula Leuke, în timp ce cele mai timpurii vase de la Histria, Nikonion şi Tyras datează doar din prima jumătate a secolului următor. Aşa cum se poate vedea şi din repertoriul tematic, marea majoritate a vaselor descoperite în *Hinterland*-ul coloniilor pontice prezintă produse lucrate în serie, de obicei de calitate scăzută. Cu puţine excepţii, cum ar fi, de exemplu, vasul *pelike* de la Manta sau craterul de la Košary, cele mai multe vase descoperite până acum în afara coloniilor greceşti conţin, de obicei, un decor simplu din spirale, meandre, palmete, ghirlande, cercuri sau motive vegetale. Situaţia dată poate fi explicată doar parţial prin puterea de cumpărare scăzută a barbarilor sau prin dezinteresul acestora faţă de produsele greceşti pictate cu scene străine mediului lor cultural. Deoarece şi ceramica cu figuri roşii din colonii, constituie în mare parte produse în masă, în special cele din secolul al IV-lea a. Chr., ea reflectă, mai degrabă, degradarea generală a stilului cu figuri roşii.

Repertoriul decorativ al vaselor cu figuri roşii din nordul şi nord-vestul Pontului Euxin

I. Ceramica cu figuri roşii din *Hinterland*-ul coloniilor nord-vest-pontice

Locul descoperirii	Note bibliografice	Forma vasului	Atribuirea stilistică după pictori ori ateliere de producţie / datare	Subiectul pictat pe vas (A – partea principală; B – partea secundară)
Agighiol mormânt princiar	Alexandrescu 1978, cat. 477 a, pl. 55	lekane (frg.)	„Groupe Otchët“ / mj. sec. IV a. Chr. (Alexandrescu)	pe peretele vasului „une suite de palmettes alternativement tournées en haut et en bas, encadrées de triangles” (Alexandrescu)
Agighiol mormânt princiar	Alexandrescu 1978, cat. 477 b, pl. 55	lekane (frg.)	„Groupe Otchët“ / mj. sec. IV a. Chr. (Alexandrescu)	decorul este identic cu cel de pe fragmentul anterior
Agighiol mormânt princiar	Berciu 1971, Taf. 130, c, 131, 1 = Alexandrescu 1978, cat. 483, pl. 56	lekane, capac (frg.)	„Près du groupe d’Otchët” (Alexandrescu) / mj. sec. IV a. Chr.	scenă nupţială: capul unui bărbat tânăr spre dreapta; erot spre stânga; femeie spre stânga cu stofă în mână

Agighiol mormânt princiar	Alexandrescu 1978, cat. 483 bis, pl. 56	lekane ori pyxidă, capac (frg.)	„Près du groupe d'Otchët" (Alexandrescu) / mj. sec. IV a. Chr.	scenă nupţială (?) (Alexandrescu): erot spre dreapta cu o lădiţă în mână
Bucureşti-Militari descoperire fortuită	Zirra, Cazimir 1963, 49 urm. şi nota 1, fig. 3/2	skyph. (frg.)	sec. IV a. Chr.	decor din palmete (?)
Bucureşti-Tei aşezare	Nestor 1933, 162, Taf. 19, 4	kanth. (frg.)	prima jum. sec. IV a. Chr. (Alexandrescu)	capul unui personaj masculin în himation spre dreapta
Bucureşti-Fundeni descoperire fortuită	Zirra, Cazimir 1963, 51, nota 1	kanth. (frg.)	sec. IV a. Chr.	personaje în himation
Coţofenii din Dos - cetate	Nestor 1933, 162, Taf. 19, 8 = Alexandrescu 1993, 129, nr. 1, fig. 37, 1	skyph. (frg.)	„Le group FB" (Alexandrescu) / 350-325 a. Chr.	capul unui personaj masculin în himation spre stânga
Coţofenii din Dos - cetate	Alexandrescu 1993, 129, nr. 2, fig. 37, 2	skyph. (frg.)	„Le group FB" (Alexandrescu) / 350-325 a. Chr.	decor din spirale
Coţofenii din Dos - cetate	Alexandrescu 1993, 130, nr. 3, fig. 37, 3	skyph.[4] (2 frg.)	„Le group FB" (Alexandrescu) / 350-325 a. Chr.	decor din spirale
Coţofenii din Dos - cetate	Alexandrescu 1993, 130, nr. 4, fig. 37, 4	skyph. (frg.)	„Le group FB" (Alexandrescu) / 350-325 a. Chr.	decor din spirale
Coţofenii din Dos - cetate	Alexandrescu 1993, 130, nr. 5, fig. 37, 5	skyph. (2 frg.)	„Le group FB" (Alexandrescu) / 350-325 a. Chr.	partea inferioară a unei palmete
Daia	Leahu 1981, fig. 4, 2	skyph.	sec. IV a. Chr.	două scene simetric dispuse, ale căror caracter tematic din cauza stării extrem de fragmentare a vasului a fost imposibil de identificat
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69, рис. 2, 1	kylix (frg.)	400-375 a. Chr.	fragment din corpul unui personaj în himation şi a unui cal spre dreapta
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 70, рис. 2, 2	kylix (frg.)		fragment din faţa unui personaj masculin spre stânga
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69, рис. 2, 3	kylix (frg.)	„Q Painter" (Рубан) / 400-375 a. Chr.	fragment din corpul unui personaj masculin în himation spre stânga şi palmetă
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69-71, рис. 2, 4	skyph. (frg.)	360-350 a. Chr. (Рубан)	personaj masculin nud spre dreapta, strigil în mâna dreaptă; în dreapta, mâna altui personaj masculin cu toiag
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69-71, рис. 2, 5	vas închis (frg.)	400-325 a. Chr. (Рубан)	fragment din corpul unui personaj
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69-71, рис. 2, 6	lekane, capac (frg.)	400-325 a. Chr. (Рубан)	fragment cu picioarele unui personaj nud spre stânga
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69-71, рис. 2, 7	vas închis (frg.)	400-325 a. Chr. (Рубан)	fragment din aripa unui erot (Pegasus ?) spre dreapta
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69, рис. 3, 1	kylix (frg.)	375-350 a. Chr. (Рубан)	partea inferioară a două personaje masculine în himation

[4] După cum consideră P. Alexandrescu 1993, 130, nu este exclus ca aceste două fragmente să fi provenit de la vasul de mai sus.

Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69, рис. 3, 2	kylix (frg.)	375-350 a. Chr. (Рубан)	picioarele unui personaj masculin spre dreapta
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69-71, рис. 3, 3	vas închis (frg.)	400-325 a. Chr. (Рубан)	fragment din corpul unui personaj masculin în himation spre stânga
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69-71, рис. 3, 4	skyph. (frg.)	prima jum. sec. IV a. Chr.	personaj masculin în himation spre dreapta; palmetă în stânga
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 71, рис. 3, 5	skyph. (frg.)	350-325 a. Chr. (Рубан)	personaj masculin spre dreapta
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69, рис. 6, 5	kylix (frg.)	400-350 a. Chr. (Рубан)	ornament cu ghirlande din frunze de iederă
Didova Chata 1 aşezare	Рубан 1978, 69, рис. 6, 6	kylix (frg.)	400-350 a. Chr. (Рубан)	ornament cu ghirlande din frunze de iederă
Dubăsari tumulul V	Chetraru, Serova 2001, 37, foto 3a, fig. 20, 1-3	crater-clopot (151 frg.)	« Stilul meşterului Midias" (Chetraru, Serova) / sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr.	A: scenă cu caracter dionysiac (*thiasos* ?): frg. 1 – capul unui personaj feminin cu cunună din frunze de iederă, spre dreapta; frg. 2 – corpul dezgolit al unui personaj masculin, peste umeri himation B: trei personaje masculine în himation
Efimovka tumulul 3, m. 16	Шмаглий, Черняков 1969, 255 сл.	lekyth.	sec. IV a. Chr.	reprezentarea unui erot
Enisala Movila 4-B morm. 11	Simion 1971, 114 urm., fig. 29/b, b′ şi b″	lekyth.	375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	protome cu două personaje feminine faţă în faţă, între ele un obiect rotund; palmetă
Independenţa-Murighiol morm. 31	Бужор 1958, 134, рис. 6/6	skyph. frg.	sec. IV a. Chr.	palmetă
Košary cetate	Cat. Odessa 2001, 42, cat. 45, fig. 45 a-b	crater-clopot	mj. sec. IV a. Chr.	A: scenă cu amazonomahie – în centru, un grec în coif este atacat din stânga de o amazoană cu scut în mâna stângă şi în căciulă orientală de tipul *pilos*; din dreapta grecul este atacat de o altă amazoană în haine orientale; în dreapta, amazoană pe cal spre stânga B: trei personaje masculine în himation; figurile din centru şi din dreapta faţă în faţă; figura din stânga, spre dreapta, ţine în mâna dreaptă un *tympanon*
Kozyrka IX sau XI aşezare	Treister, Vinogradov 1993, 538, fig. 9[5]	skyph.	înc. sec. V a. Chr.	tânăr în chiton spre stânga; mâna dreaptă se sprijină pe un scut
Kucurub 1 aşezare	Марченко, Доманский 1991, 64, рис. 6	kylix (frg.)	înc. sec. V a. Chr.	reprezentarea unui atlet
Luparevo 2 aşezare	Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990, 66 сл.	lekyth.		reprezentarea unei bufniţe

[5] Luând în discuţie cercetările arheologice întreprinse în chora Olbiei, autorii menţionează la p. 537 şi pe cele din punctele Kozyrka IX şi XI, fără a fi clar însă din care localitate anume provine acest skyphos cu figuri roşii. Cf. şi Oppermann 2004, p. 56, unde nu se atrage atenţie acestui amănunt, fiind indicată doar localitatea Kozyrka.

Manta Tum. 1 / morm. 1	Агульников 1993, 115-117, рис. 2/1, 6	pelike	cercul meşterului Jena (?) (V.B.) / sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr.[6]	A: mitul Ariadnei – personaj feminin nud în poziţie şezândă (Ariadne); în stânga şi dreapta ei doi satiri dansând; în stânga sus, erot în zbor; în stânga, personaj feminin spre dreapta (Afrodite ?) B: trei personaje masculine în himation, cel din stânga şi din centru faţă în faţă, cel din dreapta, spre stânga; personajul central cu toiag în mâna dreaptă
Mihai Viteazu	Irimia 1983, 128 urm., fig. 3/3-4, 12/1-2	lekane (3 frg.)	375-350 a. Chr. (Irimia)	volute succesive pe fond negru; palmete şi ornamente stilizate
Nagornoe tumulul 11, morm. 3	Андрух, Суничук 1987, 41, рис. 2, 4	oinoch.	375-350 a. Chr.	scenă cu trei personaje masculine, personajul din centru nud, celelalte două în himation; personajul din stânga şi cel din centru cu discuri decorate cu linii cruciforme şi puncte
Nagornoe tumulul 11, morm. 3	Андрух, Суничук 1987, 41, рис. 2, 5	oinoch.	375-350 a. Chr.	cu mici detalii scena o repetă pe cea de pe vasul precedent
Nagornoe tumulul 11, morm. 3	Андрух, Суничук 1987, 41, рис. 2, 6	lekyth.	350 a. Chr.	palmetă
Nagornoe tumulul 11, morm. 3	Андрух, Суничук 1987, 41, рис. 2, 2	lekane	350 a. Chr.	palmete incluse în triunghiuri
Nikolaevka mormânt de incineraţie	Мелюкова 1975, 36 сл., рис. 13/2	urcior	sec. 3 a. Chr.	ornamente vegetale sub formă de spirale
Nikolaevka aşezare	Мелюкова 1975, 35, рис. 12, 1, 7, 8, 9	pelike (5 frg.)	350-300 a. Chr.	frg. 1 – fragment de buză decorat cu ornament vegetal; frg. 2 – A sau B (?): obiect conic; frg. 3 – B (?): personaj în himation spre dreapta; frg. 4 – fragment de mâner decorat cu palmetă
Nikolaevka aşezare	Мелюкова 1975, 35, рис. 12, 5	pelike (frg.)	prima jum sec. IV a. Chr.	A (?): personaj în himation cu mâna dreaptă întinsă; mâna unui alt personaj şi ramur de laur
Nikolaevka aşezare	Мелюкова 1975, 36, рис. 12, 2	lekyth. (frg.)	400-375 a. Chr.	fragment de perete decorat cu palmetă
Nikolaevka aşezare	Мелюкова 1975, 36, рис. 12, 3	pyxidă (frg.)	400-375 a. Chr.	fragment decorat cu două fâşii orizontale
Nikolaevka aşezare	Мелюкова 1975, 36, рис. 12, 4	cupă (frg.)	350-300 a. Chr.	ornament vegetal (?)
Nikolaevka aşezare	Мелюкова 1975, рис. 12, 6	skyph. (?) (frg.)	prima jum sec. IV a. Chr.	piciorul unui personaj nud; în stânga palmetă
Nikol'skoe mormânt	Агульников, Антипенко 1990, 5 сл.	lekyth.	sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr.	capul lui Hermes
Nistrul Inferior descoperire fortuită	Охотников 1990, 32, фото 8/8	lekyth. (frg.)	înc. sec. V. a. Chr.	torsul unui bărbat nud sprijinit în genunchiul drept, spre dreapta; la stânga, parte din himationul unui personaj; la dreapta, himation sau scut (?)

[6] Un studiu comun cu S. Agulnikov cu privire la datarea şi atribuirea stilistică a vasului pelike de la Manta se află în curs de apariţie.

Nuntaşi mormânt	Rădulescu 1961, 390, fig. 5 = Teleagă 1999, 38 urm., fig. 5/1	lekyth.	375-350 a. Chr.	palmetă
Odessa-Bulevard necropolă	Диамант 1976, 206, рис. 1, 3, 4	pelike	prima jum sec. IV a. Chr.	A: în stânga protomă cu capul unei femei spre dreapta; în dreapta protoma unui grifon spre stânga B: două personaje masculine în himation faţă în faţă; în centru obiect rotund, disc sau *tympanon* (?)
Odessa-Bulevard necropolă	Диамант 1976, 206, рис. 1, 1, 2	pelike	Мастер купающихся женщин" (Диамант) / 450-425 a. Chr.	A: patru femei nude în jurul unui luteriu B: trei personaje masculine în himation, figura din centru şi cea din dreapta faţă în faţă
Petuchovka tumulul 3 D	Ebert 1913, 47 f., Abb. 48 d	lekyth.	350-325 a. Chr.	palmetă
Petuchovka tumulul 3 D	Ebert 1913, 47 f., Abb. 48 c	lekyth.	350-325 a. Chr.	palmetă
Solončaki tumulul 1 N	Ebert 1913, 26, Abb. 29. 31	lekyth.	400-375 a. Chr.	personaj feminin cu cornul abundenţei spre dreapta
Ževachova Gora aşezare	Диамант, Кузьменко 1978, 321 сл.	skyph. (frg.)	sec. IV a. Chr.	scenă cu atleţi

II. Ceramica cu figuri roşii din coloniile nord-vest-pontice

Berezan	ARV² 1657. 55 ter	crater (?) (frg.)	„The Syrakuse Painter" (Beazley) / 500-450 a. Chr.	A: parte din părul şi jumătate din capul unui personaj feminin spre dreapta, în himation şi cu mâna ridicată
Berezan	Solovyov 1999, 83, fig 67-68 = Кат. Березань 2005, кат. 162	crater cu coloan	475-450 a. Chr. (Соловьев)	A: trei personaje masculine în himation, cel din mijloc şi din dreapta faţă în faţă, cel din mijloc cu un toiag în mâna dreaptă B: scenă este identică cu cea de mai sus, cu execepţia personajului din stânga, care are un toiag în mână
Berezan	Кат. Березань 2005, кат. 163	amforă mică	„Group of Vatican G 52" (Соловьев) / 530-520 a. Chr.	A: scenă cu pedagog şi atlet – două personaje masculine, cel din stânga, în himation, spre dreapta; cel din dreapta, nud, spre stânga, în timpul exerciţiilor sportive
Berezan-aşezare	ARV² 75.60 (53) = Ilyina 2001, fig. 1-2	cupă-kylix	„The Epiktetos Painter" (Beazley) / 520-510 a. Chr. (Ilyina)	personaj feminin nud, probabil heteră, cu *phalloi* („Naked woman using olisboi" [Beazley]); vasul conţine inscripţia *Hipparchos kalos*
Berezan-aşezare	Ilyina 2001, fig. 3-4 = Кат. Березань 2005, кат. 164	cupă-kylix (2 frg.)	„The Epiktetos Painter" (Ilyina) / 520-510 a. Chr.	A: fragment de scenă cu *komos* – cinci tineri nuzi şi cu cununi din frunze de iederă, cu vase cupă, oinochoe, rython, crater, burduf pentru vin B: centauromachie (?) – fragment din corpul şi picioarele unor centauri (lupta lui Heracle cu centaurii [Ilyina])
Berezan-aşezare	Ilyina 2001, fig. 5	cupă (frg.)	sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. (Ilyina)	*komos* (?)– tânăr nud, în pirostrii spre dreapta; în mâni ţine un crater cu coloane

Berezan-necropolă m. 155	Ilyina 2001, fig. 6	cupă-kylix (frg.)	„The Pithos Painter" (Ilyina) / sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr.	*symposion* – tânăr nud, pe cap căciulă de tip scitic, în mâna stângă un vas rython
Berezan-aşezare	Ilyina 2001, fig. 7-8 = Кат. Березань 2005, кат. 167	cupă-kylix	„The Pithos Painter" (Ilyina) / sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr.	decor în interiorul vasului: tânăr într-o scenă de symposion
Berezan-aşezare	Ilyina 2001, fig. 9	cupă (frg.)	sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. (Ilyina)	capul unui silen spre stânga
Berezan-aşezare	Ilyina 2001, fig. 10	cupă (frg.)	sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. (Ilyina)	fragment din corpul unui bărbat nud spre stânga, poate ostaş (?)
Berezan-aşezare	ARV² 78	cupă (frg.)	„The Epiktetos Painter" (Beazley) / înc. sec. VI a. Chr.	A: părţi din capul şi umărul unui arcaş spre stânga
Berezan	ARV² 366.77	cupă (frg.)	„The Triptolemos Painter" (Peredolskaya) / 470-490 a. Chr.	personaj masculin în himation aşezat pe un scaun spre dreapta; în mâna dreaptă un toiag
Berezan-necropolă m. 6	Ilyina 2001, fig. 11 = Кат. Березань 2005, кат. 166	lekyth.	„The Bowdoin Painter" (Ilyina)/ 480-475 a. Chr.	Nike în chiton şi himation spre dreapta, în zbor spre un altar; în mâna stângă o *fială*
Berezan	Буравчук, Самойлова 1983, 155	lekyth. (Ermit. инв. № Б 6777)	„Мастер Взлохмаченных Волос - Straggly Painter" (Буравчук, Самойлова) / prima jum. sec. IV a. Chr.	capul lui Hermes în şapcă cu aripi
Berezan	Буравчук, Самойлова 1983, 155	lekyth. (Ermit. инв. № Б 5228)	„Мастер Взлохмаченных Волос – Straggly Painter" (Буравчук, Самойлова) / prima jum. sec. IV a. Chr.	capul lui Hermes în şapcă cu aripi
Berezan	Буравчук 1984, 92, ссл. 12	lekyth. (Ermit. инв. № Б 4136)	„подражание мастеру Ахилла" (Буравчук) / mj. sec. V a. Chr.	capul lui Hermes în şapcă cu aripi
Berezan	http://www.beazley.ox.ac.uk nr. 9017184	pyxidă		purcel
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 439, pl. 48-49	pelike	„Peintre de Munich 2365" (Alexandrescu) / apr. 390 a. Chr.	A: scenă cu amazonomahie (?) – călăreţ în haine orientale spre stânga în luptă cu doi pedestraşi B: trei personaje masculine în himation
Histria-necropolă tumulul II/2	Alexandrescu 1978, cat. 441, pl. 51 = ARV² 1433. 41	pelike	„The Black-Thyrsus Painter" (Beazley) / 375-350 a. Chr.	A: protomă cu capul şi mâna unui satir spre dreapta; în faţă, personaj masculin în himation spre stânga B: menadă cu *thyrsos* spre dreapta în faţa unui stâlp
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 442, pl. 52	pelike (frg.)	375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	capul unui personaj masculin spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 443, pl. 52	pelike (frg.)	„Peintre Amazones" (Alexandrescu) / 350-325 a. Chr.	A (?): scenă cu amazonomahie (?) – amazoană pe cal spre stânga în luptă cu un grifon
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 444, pl. 52	pelike (frg.)	350-325 a. Chr. (Alexandrescu)	A (?): scenă cu amazonomahie (?) – amazoană spre dreapta în luptă

Histria-necropolă tumulul XXXI/1	Alexandrescu 1978, cat. 445, pl. 50	pelike	„Prolongement de la manière du groupe G (ARV², 1464, nr. 39-41) par de là peintre de Londres F 6 (ARV², 1452-3)" (Alexandrescu) / 350-325 a. Chr.	A: două amazoane în luptă cu un grifon B: două personaje masculine în himation
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 446, pl. 52	crater-caliciu (frg.)	„Certaines influences du peintre de Berlin" (Alexandrescu) / apr. 480 a. Chr.	tânăr nud în mers spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 447, pl. 51	crater-caliciu (frg.)	„Peintre Tyszkiewicz" ? (von Bothmer) / 480-470 a. Chr.	personaj masculin în himation spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 448, pl. 51	crater-caliciu (frg.)	475-450 a. Chr. (Alexandrescu)	menadă cu cunună din frunze de iederă spre dreapta, peste chitonul lung blană de animal
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 451, pl. 52	crater-caliciu (frg.)	425-400 a. Chr. (Alexandrescu)	fragment din faţa unui personaj spre dreapta şi aripă extinsă, erot ori Nike (?)
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 452, pl. 53	crater-caliciu	„Groupe LC" (Alexandrescu) / 375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	A: personaj masculin aşezat, capul spre dreapta (Dionysos ?); femeie şezând spre dreapta cu un obiect în mâini (Ariadne ?); la dreapta personaj masculin nud în picioare (satir ?) B: satir spre stânga agresează o menadă cu *thyrsos*
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 453, pl. 52	crater-caliciu (frg.)	„Retorted Painter" (Alexandrescu) / 375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	personaj feminin cu cunună din frunze de iederă spre dreapta; satir cu cunună din frunze de iederă spre dreapta; la dreapta, mâna unui personaj feminin cu *thyrsos* (?)
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 454, pl. 52	crater-clopot (frg.)	„Près du groupe du peintre des Niobides" (Alexandrescu) / mj. sec. V a. Chr. (Alexandrescu)	cap unui tânăr spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 455, pl. 54	crater-clopot (frg.)	450-400 a. Chr. (Alexandrescu)	personaj în chiton pe un car tras de cai
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 456, pl. 54 = ARV² 1429. 5 bis	crater-clopot (frg.)	„The Retorted Painter" (Beazley) / 375-350 a. Chr.	A: satir cu cunună din frunze de iederă spre dreapta cu o blană de panteră; menadă cu cunună din frunze de iederă cu *thyrsos*; la dreapta capul unei menade cu cunună din frunze de iederă spre dreapta; în stânga un tripod („... Maenads, one Seated [?] [Ariadne ?]") (Beazley)
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 457, pl. 54	crater-clopot (frg.)	„Peintre du Thyrse Noir" (Alexandrescu) / 375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	A: menadă spre stânga cu *tympanon*; bărbat (?) cu *thyrsos* spre stânga
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 459, pl. 54	crater-clopot (frg.)	„Peintre du Thyrse Noir" (Alexandrescu) / 375-350 a. Chr. (Coja)	B: trei personaje masculine în himation

Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 460, pl. 54	crater-clopot (frg.)	„Près du peintre du Thyrse Noir. La forme de ce vas est rare. Elle est nommée par Beazley (ARV² 1469-70) du type Falaieff" (Alexandrescu) / 375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	personaj feminin în chiton spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 461, pl. 54	crater-clopot (frg.)	375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	tânăr nud spre dreapta dansând (?)
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 462, pl. 54	crater-clopot (frg.)	375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	B: tânăr în chiton spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 463	crater-clopot (frg.)	375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	B: tânăr spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 466, pl. 55	crater-clopot (frg.)	„Peintre de l'Amazone" (Alexandrescu) / 350-325 a. Chr. (Alexandrescu)	A: arimasp în costum frigian spre dreapta în luptă cu doi grifoni
Histria	Zirra 1954, fig. 327	crater (frg.)	sec. V a. Chr. (ZIrra)	fragment dintr-o scenă dionysiacă – măciulia unui *thyrsos*
Histria-necropolă tumulul II	Alexandrescu 1978, cat. 468	oinoch.	„Le groupe FB" (Alexandrescu)	personaj în himation spre dreapta
Histria-necropolă tumulul XXI/2	Alexandrescu 1978, cat. 469, pl. 55	oinoch.	375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	personaj feminin spre dreapta între două vase thymaterion; în stânga două personaje masculine, unul nud, altul cu *tympanon*, în dreapta un tânăr
Histria-necropolă tumulul XVIII/1	Alexandrescu 1978, cat. 470	lekyth.	pe la 400 a. Chr. (Alexandrescu)	sfinx şezând spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 478, pl. 56	lekane, capac (frg.)	„Manière du peintre de Meidias" (Coja) / 400-390 a. Chr. (Alexandrescu)	personaj feminin în chiton lung, şezând spre stânga (Ariadne ?)
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 479, pl. 56	lekane, capac (frg.)	„Près du cercle du peintre de Meidias" (Alexandrescu) / 400-390 a. Chr. (Alexandrescu)	personaj feminin în chiton, şezând spre stânga; fragment din faţa unui alt personaj feminin (?)
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 480, pl. 56	lekane, capac (frg.)	înc. sec. IV a. Chr. (Alexandrescu)	personaj feminin în chiton lung, spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 481, pl. 56	lekane, capac (frg.)	„Le groupe Otchët" (Alexandrescu) / 375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	erot spre dreapta aplecat deasupra unui *kalathos*; la spate o menadă în chiton şi cu *thyrsos*
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 482, pl. 56	lekane, capac (frg.)	„Le groupe Otchët" (Alexandrescu) / 375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	în dreapta, fragment din cotul şi himationul unui barbat; la dreapta, parte din corpul unui personaj feminin
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 484, pl. 57	lekane, capac (2 frg.)	375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	frg. A: erot nud, în zbor spre dreapta frg. B: erot nud, în zbor spre dreapta, cu o stofă în mână
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 485, pl. 56	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Coja)	personaj feminin în mers rapid spre dreapta; capul întors în urmă

Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 486, pl. 57	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Coja)	erot cu aripi spre stânga cu o stofă în mâna dreaptă; personaj feminin la dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 487, pl. 57	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Coja)	erot nud spre dreapta cu o stofă în mâna stângă; în partea dreaptă, fragment din corpul şi braţul unui personaj feminin în chiton lung
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 488, pl. 57	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Coja)	în stânga, parte din himationul unui personaj şezând; personaj feminin în mers rapid spre dreapta; în mijloc un altar
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 489, pl. 57	lekane, capac (frg.)	„Le group de la lékanis de Vienne" (Alexandrescu) / 375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	grifon culcat pe burtă spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 490, pl. 57	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Alexandrescu)	sfinx (?) şi panteră
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 491, pl. 57	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Coja)	pasăre spre dreapta; la stânga, fragmentul unei stofe
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 492, pl. 58	kanth. (frg.)	„Peintre d'Amphitrite (?)" (Alexandrescu) / 460 a. Chr.	tânăr în himation spre stânga; mâna dreaptă întinsă
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 494, pl. 58	skyph. (frg.)	460-450 a. Chr. (Alexandrescu)	personaj feminin în chiton şi himation, liră în mâna stângă (Sappho ?)
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 495, pl. 58	skyph. (frg.)	înc. sec. IV a. Chr. (Alexandrescu)	personaj feminin în chiton şi himation spre dreapta
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 496, pl. 58	skyph.	„Groupe FB" (Alexandrescu) / 400-375 a. Chr.	A: doi tineri în chiton faţă în faţă; personajul din stânga cu un obiect rotund, scut sau *tympanon*
Histria-aşezare	Zirra 1954, fig. 334 = Alexandrescu 1978, cat. 497	skyph. (frg.)	„Groupe FB" (Alexandrescu) / 400-375 a. Chr.	tânăr în chiton spre dreapta; scut ori *tympanon*
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 498, pl. 58	skyph. (frg.)	„Groupe FB" (Alexandrescu) / 400-375 a. Chr.	personaj în chiton şi himation spre stânga; palmete şi spirale
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 499, pl. 58	skyph. (frg.)	„Groupe FB" (Alexandrescu) / 400-375 a. Chr.	tânăr atlet în himation spre stânga cu strigil în mână
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 500, pl. 58	skyph. (frg.)	„Groupe FB" (Alexandrescu) / 400-375 a. Chr.	tânăr atlet spre dreapta cu strigil în mână; în faţă personaj masculin cu suliţă în mână; spirale şi palmete
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 501, pl. 58	skyph. (frg.)	„Groupe FB" (Alexandrescu) / 400-375 a. Chr.	doi tineri faţă în faţă, cel din stânga cu mâna ridicată
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 503	skyph. (frg.)	400-350 a. Chr. (Alexandrescu)	tânăr spre dreapta cu strigil în mână; spirale
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 504, pl. 58	skyph. (frg.)	400-375 a. Chr. (Alexandrescu)	tânăr spre stânga cu mâna ridicată; *tympanon* (?)
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 505, pl. 58	skyph. (frg.)	375-350 a. Chr. (Coja)	capul unui personaj feminin spre dreapta
Histria-aşezare	Coja, Dupont 1979, pl. 1, 5	skyph. (frg.)	sec. IV a. Chr.	personaj masculin
Histria-aşezare	Coja, Dupont 1979, pl. 1, 6	skyph. (frg.)	sec. IV a. Chr.	personaj masculin

Histria-aşezare	Coja, Gheorghiţă 1983, pl. 22, nr. 44	skyph. (frg.)	sec. IV a. Chr.	A: personaje masculine în himation, unul din ei cu un disc în mână, probabil atlet (?)
Histria-aşezare	Zirra 1954, 435, fig. 335	skyph.	prima jum. sec. IV a. Chr. (Zirra)	două personaje în himation faţă în faţă
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 506, pl. 59	cupă (frg.)	„Peintre du Pithos" (Corbett) / 500-490 a. Chr.	tânăr nud, întins pe două perne, întors spre dreapta; în partea de sus un coş
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 507, pl. 59	cupă (frg.)	„Peintre du Pithos" (Alexandrescu) / înc. sec. V a. Chr.	tânăr nud şezând
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 508, pl. 59	cupă (frg.)	470-460 a. Chr. (Alexandrescu)	ostaş imberb în coif şi sprijinit într-o lance; personaj feminin în chiton şi himation, în fugă spre dreapta; ostaş bărbos, în platoşă şi chiton scurt
Histria-aşezare	Alexandrescu 1978, cat. 509, pl. 59	cupă (frg.)	mj. sec. V a. Chr. (Dimitriu)	tânăr în chiton lung în mers spre dreapta, cu toiag în mână dreaptă
Histria-aşezare	Zirra 1954, fig. 328	cupă (frg.)	sf. sec. V a. Chr. (Zirra)	obiect de formă alungită cu inscripţie, probabil numele purtătorului vasului (Zirra); ghirlandă de ovule
Histria-aşezare	Zirra 1954, 435, fig. 336 = Alexandrescu 1978, pl. 59, 509 bis	farf. de peşte (frg.)	sec. IV a. Chr. (Zirra)	reprezentarea unui peşte mare spre stânga; pe marginea farfuriei doi peşti mici
Histria-aşezare	Zirra 1954, 433, fig. 326	frg.	sec. V a. Chr. (Zirra)	piciorul ridicat al unui dansator
Histria-aşezare	Zirra 1954, 434, fig. 330	frg.	425-400 a. Chr. (Zirra)	personaj masculin în chiton fără mâneci şi strâns la mijloc, în fugă spre dreapta, poate după un personaj feminin
Histria-aşezare	Zirra 1954, 433, fig. 323	frg.	450-400 a. Chr. (Zirra)	roată de la un car de luptă; piciorul unui personaj masculin spre dreapta, poate ostaş (?)
Histria-aşezare	Zirra 1954, 433, fig. 324	skyph. frg.	450-400 a. Chr. (Zirra)	fragment din corpul unui satir spre stânga; palmetă în dreapta
Leuke	ARV² 1685 = Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, 7	crater (?) (frg.)	„The Dinos Painter" ori „The Kleophon Painter" (Beazley) / a doua jum. sec. V a. Chr.	Pan spre dreapta; în partea stângă un personaj spre dreapta („Pans, very likely from a Birth of Aphrodite" [Beazley])
Leuke	ARV² 77.87 (73) = Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, 1	kanth. (frg.)	„The Epiktetos Painter" (Beazley) / 525-500 a. Chr.	scenă cu *komos* – trei bărbaţi laureaţi, cel din stânga şi din centru faţă în faţă, cel din dreapta spre dreapta; personajul din stânga cu un skyphos în mâna stângă, cel din centru cu două vase kantharos, unul din ele realizat în tehnica figurilor negre; personajul din dreapta cântă la un instrument muzical; pe fragment au fost aplicate două inscripţii [Ν]ικοσθενε? [ς ---] εποιεσε[εν] şi Επικτετ[ος εγραφσεν]
Leuke	Охотников, Островерхов 1993, фото 11, 1	kylix (?) frg.	sf. sec. VI a. Chr. (Охотников, Островерхов)	piciorul unui personaj masculin nud spre stânga
Leuke	Охотников, Островерхов 1993, фото 11, 2	kylix (?) frg.	525-500 a. Chr. (Охотников, Островерхов)	fragment din corpul unui silen

Leuke	Охотников, Островерхов 1993, фото 11, 3	kylix (?) frg.	sf. sec. VI a. Chr. (Охотников, Островерхов)	fragment din himationul unui personaj
Nikonion-aşezare	Секерская 1989, рис. 57 и 58 = Cat. Odessa 2001, 41, cat. 39, fig. 39 A şi 39 B	crater-caliciu	„Circle of the Meidias Painter" (Секерская) / 425-400 a. Chr.	A: reprezentarea orfică a mitului lui Dionysos-Zagreus – în centru Dionysos, Apollo, Nike şi alte personaje feminine în jurul unui triped B: satiri şi menade
Nikonion-aşezare	Секерская 1989, рис. 64 (A); Zaginajlo, Sekerskaja 1997, 23 fig. 5 (B) = Cat. Odessa 2001, 38, cat. 35, fig. 35 A, 35 B	crater-clopot	„Некоторые детали росписи созвучны росписи „мастера Пенелопы" (Секерская) / 450-425 a. Chr.	A: scenă dionysiacă – de la stânga spre dreapta, menadă cu cunună din frunze de iederă în *peplos*, cu *thyrsos* în mâna dreaptă şi făclie în stânga; Dionysos cu cunună din frunze de iederă, în chiton şi himation, cu *thyrsos* şi kantharos în mâna stângă; satir cântând la flaut dublu, pe cap o diademă cu cinci petale B: trei personaje masculine în himation, cel din stânga şi din mijloc faţă în faţă, între ei un obiect rotund, *tympanon* sau disc (?); personajul din dreapta cu toiag în mâna stângă, spre stânga
Nikonion-aşezare	Секерская 1989, 89	crater (frg.)		B (?): personaje masculine în himation
Nikonion-aşezare	Секерская 1982, 136 сл., рис. 1	oinoch. sau hydrie (frg.)	„Мастер Шуваловской амфоры" (Секерская) / 440 a. Chr.	personaj masculin în himation şi *thyrsos* spre dreapta, probabil Dionysos (?) (Секерская)
Nikonion-aşezare	Секерская 1982, 138 сл., рис. 2	skyph. (frg.)	„Мастер керченских фрагментов с горы Митридат" (Секерская) / sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr.	personaj feminin în chiton spre stânga
Nikonion-aşezare	Секерская 1982, 138 сл., рис. 3	skyph. (frg.)	„Мастер керченских фрагментов с горы Митридат" (Секерская) / sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr.	capul unui personaj masculin spre stânga; palmetă
Nikonion-aşezare	Секерская 1982, 138 сл., рис. 4[7]	skyph. (frg.)	„Мастер керченских фрагментов с горы Митридат" (Секерская) / sf. sec. V – înc. sec. IV a. Chr.	erot cântând la flaut dublu spre dreapta; în faţă *thyrsos*
Nikonion-aşezare	Секерская 1989, рис. 56, 3	skyph. (frg.)	prima jum sec. IV a. Chr.	personaj masculin cu cunună din frunze de iederă, în himation, spre dreapta, în mâna dreaptă ţine un toiag (?)
Nikonion-aşezare	Секерская 1989, 90, рис. 56, *5, 6*	skyph.	prima jum sec. IV a. Chr.	A: două personaje masculine în himation faţă în faţă; cel din stânga cu strigil în mâna dreaptă, cel din dreapta cu un toiag B: cu mici detalii stilistice, scena este similară celei de mai sus

[7] Nu se exclude posibilitatea că cele trei fragmente au aparţinut aceluiaşi vas (Секерская 1982, 139).

Nikonion-aşezare	Секерская 1989, 76, 100	pelike	„Мастер из Агригента” (Андрунина) /470-465 a. Chr.	B: personaje masculine în himation
Nikonion-aşezare	Секерская 1989, 89, рис. 56, 1	pyxidă, capac	prima jum sec. IV a. Chr.	reprezentarea unui peşte
Nikonion-aşezare	Секерская 1989, 89, рис. 56, 2	askos (frg.)	prima jum sec. IV a. Chr.	reprezentarea unei pantere spre stânga
Nikonion-aşezare	Treister 1994, 9, fig.4 = Zaginajlo, Sekerskaja 1997, 23, fig. 5	askos	prima jum sec. IV a. Chr.	reprezentarea unei pantere
Nikonion-aşezare	Секерская 1989, 89, рис. 56, 4	lekane, capac (frg.)	sec. IV a. Chr.	în stânga, mâna stângă şi piciorul unui personaj masculin spre dreapta plasat în faţa unui altar; în dreapta, parte din chitonul unui personaj feminin cu o lădiţă de la care atârnă capetele unei stofe, poate ştergar (?)
Nikonion-aşezare	Treister, Vinogradov 1993, 532, fig. 4	frg.	sec. IV a. Chr.	în centru Dionysos, imberb, cu *thyrsos*, spre stânga; în stânga menadă, spre dreapta; în dreapta satir, spre stânga; panglică suspendată
Olbia	ARV² 381.180	kanth. (frg.)	„The Brygos Painter” (Beazley) / prima treime a sec. V a. Chr.	scenă cu *komos* ori *symposion* – personaj masculin cântând la flaut dublu spre stânga
Olbia	Cat. Odessa 2001, 36, cat. 31, fig. 31a, 31b	amforă	„Berlin Painter“ or his pupil, the „Providence Painter” (Ochotnikov) / 500-475 a. Chr.	A: Athena în coif şi cu lance în mişcare spre dreapta B: Dionysos spre stânga cu *thyrsos* în mâna stângă şi kantharos în dreapta, pictat în tehnica figurilor negre
Olbia	ARV² 1684	pelike	The Latter Mannerists: The Academy Painter (Beazley)	A: doi tineri muzicieni, interpret şi flautist B: două personaje masculine în himation
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 29 сл., кат. 23	pelike	„Мастер „Мюнхен 2391” (Шталь) / 360-350 a. Chr.	A: în centru erot în zbor spre dreapta urmăreşte un personaj feminin în hiton spre dreapta; în stânga, satir nud spre dreapta B: două personaje masculine în himation faţă în faţă; în mijloc o stelă sau un altar (?); în partea de sus aryballos
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 46, кат. 61	pelike	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 360-350 a. Chr. (Шталь)	A: arimasp călare în luptă cu un grifon B: două personaje masculine în himation faţă în faţă; cel din stânga are în mână un *tympanon*, în partea de jos aryballos
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 56, кат. 84	pelike (frg.)	„Мастерская Грифонов” / 350-340 a. Chr.	A: scenă cu amazonomahie – în stânga capul unei amazoane spre dreapta; în centru, grec cu scut spre dreapta; în dreapta, amazoană călare spre stânga B: trei tineri în himation

Olbia-aşezare	Шталь 2000, 75 сл., кат. 132	pelike (frg.)	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 330-320 a. Chr.	A: în stânga, protomă cu grifon spre dreapta; în dreapta, protome cu cal şi amazoană B: două personaje masculine în himation faţă în faţă, cel din stânga cu *tympanon*; în mijloc o stelă cu două trepte
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 85, кат. 164	pelike	„Группа „Олинф 5. 156” (Шталь) / 360-350 a. Chr.	A: în stânga, protomă cu capul unui personaj feminin spre dreapta; în dreapta, personaj masculin în himation spre stânga B: personaj masculin în himation spre dreapta
Olbia (?)	Шталь 2000, 86, кат. 166	pelike	„Группа „Олинф 5. 156” (Шталь) / 350-340 a. Chr.	A: protomă cu capul unui personaj feminin spre stânga B: personaj masculin în himation spre dreapta în faţa unui altar, în mâni ţine o lumânare; în partea de sus obiect dreptunghiular
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 86 сл., кат. 168	pelike	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 320-300 a. Chr.	A: protome cu două personaje feminine faţă în faţă B: doi tineri în himation faţă în faţă, cel din stânga cu *tympanon*; în centru aryballos
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 88, кат. 173	pelike	„Мастер Боннской пелики № 2053” (Шталь) / 380-370 a. Chr.	A: două personaje feminine în chiton şi himation faţă în faţă B: personaj feminin spre dreapta, în chiton şi himation
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 89, кат. 175	pelike (frg.)	„Мастер Боннской пелики № 2053” (Шталь) / 380-370 a. Chr.	A: două personaje feminine în chiton şi himation, faţă în faţă
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 89, кат. 176	pelike (frg.)	„Мастер Боннской пелики № 2053” (Шталь) / 380-370 a. Chr.	A: parte din corpul unui personaj feminin spre dreapta în chiton şi himation, mâna dreaptă întinsă înainte
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 94, кат. 192	pelike (2 frg.)	„Группа „Олинф 5. 156” (Шталь) / 370-360 a. Chr.	Frg. 1 (A sau B): personaj în himation Frg. 2 (A sau B): personaj în himation
Olbia-aşezare	Шталь 2000, 95, кат. 198	pelike (frg.)	„Группа „Олинф 5. 156” (Шталь) / 350-340 a. Chr.	A sau B: parte din corpul unui personaj în himation
Olbia	Cat. Odessa 2001, 41, cat. 44, fig. 44 A, 44 B	pelike	sec. IV a. Chr. (Секерская)	A: scenă cu sportivi – în stânga tânăr nud spre dreapta se pregăteşte să lovească o minge; în stânga antrenorul, spre stânga, cu mâna dreaptă întinsă B: personaj masculin în himation spre dreapta
Olbia	Шталь 2000, 33, кат. 30	pelike	„Мастер Эрота с зубчатми крыльями” (Шталь) / 320-300 a. Chr.	A: în centru, erot cu *tympanon*, din ambele părţi, două personaje feminine dansând sau alergând B: două personaje în himation faţă în faţă
Olbia	Шталь 2000, 40, кат. 43	pelike	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 330-320 a. Chr.	A: arimasp în luptă cu doi grifoni B: doi tineri în himation faţă în faţă, cel din stânga cu un *tympanon* în mâni; în centru aryballos

Olbia	Шталь 2000, 52 сл., кат. 80	pelike	„Мастерская Амазонок” (Шталь) / 330-320 a. Chr.	A: scenă amazonomahie – scenă din cinci figuri, trei luptători greci şi două amazoane B: scenă cu mai multe figuri; lupta arimaspilor cu grifonii
Olbia	ARV² 1478.4	pelike	„The Amazon Painter” (Beazley)	A: scenă cu amazonomahie B: trei figuri în himation
Olbia-necropolă	Шталь 2000, 26 сл., кат. 15	pelike (frg.)	„Мастер Геракла” (Шталь) / 370-360 a. Chr.	A: capul unui erot pe cal spre drepta
Olbia-necropolă	Шталь 2000, 31, кат. 26	pelike (frg.)	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 320-300 a. Chr.	A: frgment din corpul unui personaj feminin spre dreapta, poate urmărită de cineva
Olbia-necropolă	Шталь 2000, 33, кат. 31	pelike (frg.)	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 330-320 a. Chr.	A: [erot dansând între două personaje feminine] (Шталь)
Olbia-necropolă	Шталь 2000, 43, кат. 49	pelike (frg.)	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 330-320 a. Chr.	A: lupta arimaspilor cu grifonii (Шталь) – fragment din corpul unui grifon spre dreapta
Olbia-necropolă	Шталь 2000, 43, кат. 50	pelike (frg.)	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 320-300 a. Chr.	A: lupta arimaspilor cu grifonii (Шталь) – fragment din corpul unui grifon
Olbia-necropolă	Шталь 2000, 76, кат. 133	pelike (frg.)	„Мастерская Амазонок” (Шталь) / 330-320 a. Chr.	A: lupta arimaspilor cu grifonii (Шталь) – în stânga, protoma unui grifon spre dreapta, în faţă călăreţ
Olbia-necropolă	Шталь 2000, 79, кат. 144	pelike (frg.)	„Мастерская Амазонок” (Шталь) / 330-320 a. Chr.	A: protoma unei amazoane pe cal spre stânga B: două personaje masculine în himation
Olbia-temenos	Славин 1964, 221, рис. 23, 6	pelike (frg.)	sec. IV a. Chr.	personaj feminin în himation ,spre dreapta, în mâna stângă o lădiţă; în dreapta personaj masculin în poziţie şezândă (Dionysos [?] – V.B.)
Olbia context necunoscut	ARV² 1465.85	pelike	Pelike Painters: Group G (late) (Beazley)	B: două personaje în himation
Olbia	Скржинская 1997b, 52, рис. 7	pelike (frg.)	mj. sec. V a. Chr. (Скржинская)	A (?): personaj masculin pe scaun la dreapta, cântând din flaut; în faţă personaj masculin, cântăreţ; în mijloc coloană
Olbia	Леви 1940, 107-108, Таб. XI, 3	pelike (frg.)	sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr. (Леви)	capul unui personaj feminin spre dreapta
Olbia	Леви 1940, 108, Таб. XI, 4	pelike (frg.)	sec. IV a. Chr. (Леви)	capul unui personaj feminin spre stânga
Olbia	Леви 1940, 108, Таб. XI, 5	pelike (frg.)	sf. sec. IV - prima jum. sec. III a. Chr. (Леви)	A: capul unui personaj feminin în profil B: două personaje masculine în himation, faţă în faţă
Olbia	Леви 1940, 113	pelike (frg.) Nr. 1044	înc. sec. III a. Chr. (Леви)	personaj masculin în himation spre dreapta
Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 1	pelike (frg.)	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	Nike în zbor spre stânga, cu toiag în mâna stângă; în faţă personaj feminin spre dreapta cântând la flaut

Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 2	pelike (frg.)	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	scenă cu mai multe figuri – în stânga, personaj feminin în chiton în spatele unui taur (Europa); în mijloc erot, în zbor spre dreapta, în faţa unui personaj masculin nud în poziţie şezândă (Poseidon); în dreapta, personaj masculin nud, spre dreapta (Hermes)
Olbia	*CVA* Bonn, Academisches Kunstmuseum 1, 16, Taf. 15, 1	pelike	sec. IV a. Chr.	A: erot în zbor spre dreapta urmăreşte un personaj feminin în chiton şi himation spre dreapta B: personaj masculin cu strigil
Olbi	*CVA* Bonn, Academisches Kunstmuseum 1, 16, Taf. 15, 3	pelike	„Group G" (Beazley) / sec. IV a. Chr.	A: în centru erot în zbor spre dreapta; la stânga personaj masculin în himation; la dreapta personaj feminin în chiton, în mers spre dreapta B. perrsonaj masculin în himation
Olbia	Cat. Odessa 2001, 37, cat. 33, fig. 33 a, 33 b	crater-clopot	prima jum. sec. V a. Chr. (Бруяко)	A: în stânga satir nud spre stânga, se furişează sau dansează; în dreapta menadă cu *thyrsos* spre dreapa B: două personaje masculine în himation faţă în faţă; figura din stânga cu toiag în mâna stângă
Olbia	ARV² 602.26 (23)	crater-clopot ori caliciu	„The Niobid Painter" (Beazley) / 475-450 a. Chr.	Hermes
Olbia-necropolă m. 4/1908	Козуб 1974, 147, кат. 129	crater	mj. sec. IV (Козуб)	A: protomă cu femeie şi cal B: două figuri în himation
Olbia-necropolă m. 1906/107	Козуб 1974, 58, рис. 19, 1	crater-clopot	a doua jum. sec. IV (Козуб)	personaj feminin cu făclie în mână spre stânga în faţa unui altar
Olbia-necropolă m. 1906/107	Козуб 1974, 58, рис. 19, 2, 62, рис. 22	crater clopot	a doua jum. sec. IV (Козуб)	A: două personaje masculine în himation faţă în faţă, cel din stânga cu un *tympanon* în mână B: două menade cu făclii spre dreapta
Olbia-necropolă m. 1920/72	Козуб 1974, 60, рис. 19, 3; 21, 2	crater-clopot	înc. sec. IV (Козуб)	A: atlet nud spre dreapta în faţă cu un personaj masculin în himation cu toiag în mâna dreaptă B: personaj masculin în himation spre dreapta
Olbia	Леви 1940, 107, Таб. XI, 1	crater (frg.)	sec. IV a. Chr. (Леви)	partea superioară a unui personaj masculin în himation, spre dreapta
Olbia	Леви 1940, 113, Таб. XIV, 4	crater (?) (frg.)	sec. V a. Chr. (Леви)	personaj masculin nud, poate atlet
Olbia-necropolă m. 87/1902	Козуб 1974, 135, кат. 20, рис. 26, 3	oinoch.	450-425 a. Chr. (Козуб)	satir dansând spre dreapta
Olbia	ARV² 17.20	kylix (frg.)	„The Pioneer Group: Euphronios" (Beazley)	partea de jos a piciorului drept a unui personaj în himation; pe fragment inscripţia *[kalos/kale] LEAGR[OS]*
Olbia	ARV² 141	kylix	„Near the Pithos Painter" (Beazley)	satir
Olbia	ARV² 397.38 (33)	kylix (frg.)	„The Painter of the Yale Cup" (Beazley)	satir

Olbia	ARV² 1272.4	Kylix	„Manner of the Codrus Painter" (Beazley) / 450-425 a. Chr.	atlet nud spre dreapta
Olbia temenos	Горбунова 1964, 176, рис. 1, 1	kylix (frg.)	Epiktetos (?) (Горбунова) / 520-515 a. Chr.	reprezentarea unui ochi apotropeic şi palmetă
Olbia temenos	Горбунова 1964, 176 сл., рис. 1, 2	kylix (frg.)	„Олтос или в манере мастера Олтоса" (Горбунова) / 520-515 a. Chr.	reprezentarea unei palmete în stânga, doi ochi apotropeici, în centru tânăr nud cu mâna stângă ridicată şi cu un kylix în mâna dreaptă, în mers spre dreapta
Olbia temenos	Горбунова 1964, 178 сл., рис. 1, 3; ARV² 168.3	kylix (frg.)	„Epiktetos" (Горбунова) / „Near The Bowdoin-Eye Painter" (Beazley) / 520-515 a. Chr. (Горбунова)	tânăr în mers grăbit spre dreapta, cu un un burduf de vin în mâna dreaptă şi un vas oinochoe în mâna stângă
Olbia temenos	Горбунова 1964, 180, рис. 2, 1	kylix (frg.)	„Epiktetos" (Горбунова) / 520-515 a. Chr.	parte din spatele unui satir în mers grăbit spre dreapta; în mâna stângă scut decorat cu frunze de iederă
Olbia temenos	Горбунова 1964, 180 сл., рис. 2, 2	kylix (frg.)	„Epiktetos" (Горбунова) / 520-515 a. Chr.	parte din capul unui tânăr spre dreapta
Olbia temenos	Горбунова 1964, 181 сл., рис. 2, 3	kylix (frg.)	„Epiktetos" (Горбунова) / 520-515 a. Chr.	parte din capul unui satir cu barbă; la marginea fragmentului s-a păstrat litera ς, probabil sfârşitul cuvântului καλός (Горбунова)
Olbia temenos	Горбунова 1964, 182, рис. 2, 4	kylix (frg.)	„Епиктетос или мастер его круга" (Горбунова) / 520-510 a. Chr.	personaj masculin în himation în timpul ospăţului, după poziţia mâinii este posibil că ţine în mână un vas de băut sau cântă la un instrument muzical
Olbia temenos	Горбунова 1964, 182, рис. 3, 1	kylix (frg.)	„Epiktetos" (Горбунова) / 515-510 a. Chr.	tânăr nud, ţine cu mâna stângă o amforă decorată cu frunze de iederă, pe care stă aşezat
Olbia temenos	Горбунова 1964, 184, рис. 3, 3	kylix (frg.)	„Epeleos" (Горбунова) / 510 a. Chr.	ostaş cu scut în mâna stângă, în mers spre dreapta
Olbia temenos	Горбунова 1964, 184, рис. 3, 4[8]	kylix (frg.)	„Epeleos" (Горбунова) / 510 a. Chr.	doi ostaşi în chiton, cu scut şi cnemide în mers grăbit spre stânga
Olbia temenos	Горбунова 1964, 185 сл., рис. 4, 1	kylix (frg.)	„Nikostenes" (Горбунова) / 510 a. Chr.	personaj masculin nud spre dreapta, în ambele mâni sulițe încrucişate în regiunea brâului; dea lungul corpului graffito pentru Zeus şi Athena
Olbia temenos	Горбунова 1964, 186, рис. 4, 2	kylix (frg.)	525-500 a. Chr. (Горбунова)	personaj masculin din spate, în pirostrii sau alergând spre stânga; himationul atârnă pe mâna stângă; pe peretele vasului un graffito pentru Zeus şi Athena
Olbia temenos	Горбунова 1964, 186, рис. 5, 1	kylix (frg.)	525-500 a. Chr. (Горбунова)	s-au păstrat două mâni care ţin un disc; de ambele părţi două litere de culoarea pastei din care a fost confecţionat vasul
Olbia temenos	Горбунова 1964, 186, рис. 5, 2	kylix (frg.)	525-500 a. Chr. (Горбунова)	parte din capul unui personaj masculin cu cunună din frunze de iederă

[8] K. Gorbunova nu exclude posibilitatea că acest fragment (O/58 № 489) a aparţinut împreună cu cel precedent (O/58 № 488), precum şi alte trei fragmente mărunte descoperite în acelaşi context arheologic (O/58 №№ 136, 490, 662), aceluiaşi vas pictat de Epeleos (Горбунова 1964, 184).

Olbia temenos	Горбунова 1964, 186, рис. 5, 3	kylix (frg.)	525-500 a. Chr. (Горбунова)	parte din spatele unui personaj masculin (?)
Olbia	Леви 1940, 111, Таб. XIII, 5	kylix (frg.)	prima jum. sec. V a. Chr. (Леви)	personaj masculin în himation spre dreapta
Olbia	Леви 1940, 112, Таб. XIII, 6	kylix (frg.)	sec. IV a. Chr. (Леви)	mâna stângă a unui personaj cu un cuţit ori strigil (?)
Olbia	Леви 1940, 112, Таб. XIII, 7	kylix (frg.)	sec. IV a. Chr. (Леви)	personaj masculin cu strigil în mâna stângă
Olbia	Леви 1940, 112, Таб. XIII, 8	kylix (frg.)	sec. IV a. Chr. (Леви)	piciorul şi mâna stângă a unui personaj masculin; în partea dreaptă, fragment din torsul unui personaj masculin
Olbia	Леви 1940, 112, Таб. XIII, 9	kylix (frg.)	sec. IV a. Chr. (Леви)	reprezentarea unei amfore cu frunze de viţă de vie; în stânga fragment din chitonul unui personaj feminin
Olbia-necropolă m. 34/1903	Козуб 1974, 138, кат. 49	kylix	sec. V a. Chr. (Козуб)	Athena
Olbia	Передольская 1963, 45, рис. 16	cupă (frg.)	„Мастер керченских фрагментов с горы Митридат” (Передольская) / sf. sec. V – înc. sec. IV a. Chr.	A: compoziţie cu trei sportivi, cei din părţi în profil, cel din mijloc fuge spre dreapta cu un obiect neidentificabil în mână B: fragment cu capetele a doi atleţi, unul din ei cu o făclie în mână; fragment din mâna unui al treilea atlet
Olbia	Передольская 1963, 45, рис. 17	cupă (frg.)	„Мастер керченских фрагментов с горы Митридат” (Передольская) / sf. sec. V – înc. sec. IV a. Chr.	capul unui personaj masculin spre stânga
Olbia	Kryzhitsky, Krapivina 1994, 43, fig. 3	cupă (frg.)	sec. V a. Chr. (Kryzhitsky, Krapivina)	în stânga, personaj masculin în himation în faţa unei herme; în stânga, satir dansând şi *thyrsos*
Olbia-necropolă m. 53/1920	Козуб 1974, 52, 164, кат. 246, рис. 10, 9	skyph.	sec. IV a. Chr. (Козуб)	pesonaj masculin în himation spre dreapta, între spirale
Olbia	Леви 1940, 110, Таб. XIII, 1	skyph. (frg.)	a doua jum. sec. IV a. Chr. (Леви)	personaj masculin în himation spre stânga; în stânga palmetă
Olbia1	Леви 1940, 113, Таб. XIV,	skyph. (frg.)	a doua jum. sec. IV a. Chr. (Леви)	personaj masculin în himation spre stânga
Olbia-necropolă m. 92/1902	Козуб 1974, 59 сл., рис. 20, ст. 135, кат. 22	hydrie	450-425 a. Chr. (Козуб)	două personaje feminine în chiton, faţă în faţă; în centru un cocostârc
Olbia	Cat. Odessa 2001, 40, cat. 37, fig. 37	hydrie	450-400 a. Chr. (Ochotnikov)	arcaş cu coif şi scut în spinare spre stânga trage cu arcul
Olbia	*CVA* Moscow, Pushkin State Museum of Fine Arts 6, 42, PL. (283) 38. 1-2	lekyth.	450-400 a. Chr.	protomă cu capul unui personaj feminin spre dreapta
Olbia	*CVA* Moscow, Pushkin State Museum of Fine Arts 6, 42-43, PL.(283) 38. 3-5	lekyth.	450-400 a. Chr.	scenă cu caracter ritual - două personaje feminine în jurul unui altar
Olbia	*CVA* Moscow, Pushkin State Museum of Fine Arts 6, 43, PL.(284) 39.1-2	lekyth.	450-400 a. Chr.	personaj feminin pe scaun spre dreapta cu o pyxidă în mână

Olbia	*CVA* Bucarest 2, 23, pl. 25. 10	lekyth.	sec. IV a. Chr.	Nike spre dreapta cu lădiţă şi făclie
Olbia	*CVA* Bucarest 2, 23, pl. 25. 9	lekyth.	sec. IV a. Chr.	protomă cu capul unui personaj feminin spre dreapta
Olbia	*CVA* Bucarest 2, 23, pl. 25. 8	lekyth.	425-375 a. Chr.	protomă cu capul unui personaj feminin spre dreapta
Olbia-necropolă m. 66/1901	Козуб 1974, 133, кат. 4, рис. 46, 6	lekyth.	sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr. (Козуб)	capul unei amazoane
Olbia-necropolă m. 140/1902	Козуб 1974, 137, кат. 38	lekyth.	a doua jum. sec. IV a. Chr. (Козуб)	sfinx
Olbia-necropolă m. 143/1902	Козуб 1974, 137, кат. 40	lekyth.	prima jum. sec. IV a. Chr. (Козуб)	protomă cu personaj feminin
Olbia-necropolă m. 5a/1905	Козуб 1974, 141, кат. 67	lekyth.	sf. sec. V - prima jum. sec. IV a. Chr. (Козуб)	personaj feminin spre dreapta
Olbia-necropolă m. 39/1906	Козуб 1974, 144, кат. 104	lekyth.	prima jum. sec. IV a. Chr. (Козуб)	personaj masculin
Olbia-necropolă m. 67/1906	Козуб 1974, 145, кат. 112	lekyth.	a doua jum. sec. V a. Chr. (Козуб)	Nike în zbor (?)
Olbia-necropolă m. 50/1912	Козуб 1974, 157, кат. 200, рис. 46, *10*	lekyth.	sec. IV a. Chr. (Козуб)	protomă cu personaj feminin spre dreapta
Olbia-necropolă m. 53/1913	Козуб 1974, 161, кат. 226, рис. 46, *9*	lekyth.	prima jum. sec. IV a. Chr. (Козуб)	personaj feminin în faţa unui coş
Olbia-necropolă m. 66/1920	Козуб 1974, 164, кат. 248, рис. 46, *7*	lekyth.	mj. sec. V a. Chr.(Козуб)	capul lui Hermes
Olbia	Буравчук 1984, 92, рис. 1, 5 = Cat. Odessa 2001, 37, cat. 34, fig. 34	lekyth.	„подражание мастеру Ахилла" (Буравчук) / mj. sec. V a. Chr.	capul lui Hermes spre stânga în şapca înaripată
Olbia (?)	Cat. Odessa 2001, 42, cat. 46, fig. 46 A, 46 B, 46 C	lekyth.	mj. sec. IV a. Chr. (Секерская)	scenă cu caracter ritual compusă din şase personaje feminine – în centru două femei pe scaune în faţa unui altar, cea din stânga ţine de asupra altarlui o strachină; de asupra, personaj în poziţie şezândă cu o cunună în mâna dreaptă; în stânga, două femei spre dreapta, ambele cu mâna dreaptă întinsă; în dreapta, personaj nud cu un vas oinochoe în mâna dreaptă şi o cunună în stânga
Olbia	Cat. Odessa 2001, 46, cat. 55, fig. 55	lekyth.	„Circle of the Pan Painter" (Ochotnikov) / 480-470 a. Chr.	muzician în himation cu un instrument muzical cu coarde în braţe (*barbitos*), în poziţie şezândă spre dreapta
Olbia	ARV² 1368.24 (17)	lekyth.	„The Straggly Painter" (Beazley) / prima jum. sec. IV a. Chr.	capul unui personaj în haine orientale („Head of Oriental„ [Beazley])
Olbia	ARV² 676.14	lekyth.	„Recalls the Dutuit Painter" (Beazley) / 475-425 a. Chr.	erot spre dreapta cu ghirlandă în mâna stângă şi făclie (?) în dreapta
Olbia	ARV² 1367.4 (4)	lekyth.	„The Mina Painter" (Beazley) / 425-375 a. Chr.	panteră spre dreapta
Olbia	Chetraru 2001, p. 128	lekyth.	sec. V a. Chr.	personaj masculin în himation spre dreapta, sprijinit în toiag, mâna stângă întinsă înainte

Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 5	lekyth.	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	erot nud, spre dreapta, cu un toiag (*thyrsos* ?) în mâna stângă şi girlandă în dreapta
Olbia	ARV² 1498.5	lekane, capac (frg.)	„The Otchët Group" (Beazley) / 375-350 a. Chr.	scenă nupţială
Olbia	Леви 1940, 108-109, Таб. XII, 2	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Леви)	scenă nupţială – capul unui personaj feminin spre stânga; în dreapta lădiţă şi ştergar
Olbia	Леви 1940, 109, Таб. XII, 3	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Леви)	scenă nupţială – capul unui personaj şi erot spre dreapta
Olbia	Леви 1940, 109, Таб. XII, 4	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Леви)	scenă nupţială – personaj feminin pe scaun spre stânga; în stânga fragment din corpul altui personaj feminin spre dreapta cu ştergar
Olbia	Леви 1940, 109, Таб. XII, 5	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Леви)	scenă de toaletă – fragment din corpul unui personaj feminin nud spre dreapta; în dreapta fragment din corpul altui personaj feminin în chiton cu ştergar
Olbia	Леви 1940, 109-110, Таб. XII, 6	lekane, capac (frg.)	375-350 a. Chr. (Леви)	personaj feminin în chiton, în fugă spre stânga
Olbia	Леви 1940, 110, Таб. XII, 7	lekane, capac (frg.)	sec. IV a. Chr. (Леви)	capul unui personaj feminin spre stânga, în dreapta un vas alabastron
Olbia-necropolă m. 107/1906	Козуб 1974, 77, рис. 33, 2, ст. 147, кат. 125	pyxidă	sf. sec. V - prima jum. sec. IV (Козуб)	reprezentarea unui vas kantharos pe capacul pyxidei
Olbia-necropolă m. 98/1902	Козуб 1974, 79, рис. 26, 5, ст. 135 сл., кат. 24	askos	mj. sec. V a. Chr. (Козуб)	reprezentarea unor pantere ori fiinţe fantastice (Козуб)
Olbia	Леви 1940, 111, Таб. XIII, 3	askos (frg.)	sf. sec. V – înc. sec. IV a. Chr. (Леви)	reprezentarea unei pantere
Olbia	Леви 1940, 111, Таб. XIII, 4	askos (frg.)	sf. sec. V - înc. sec. IV a. Chr. (Леви)	reprezentarea unei pantere
Olbia-aşezare	Славин 1964, 221, рис. 23, 5	vas închis (?) (frg.)		capul unui personaj masculin spre dreapta
Olbia	Леви 1940, 113, Таб. XIV, 3	vas deschis (?) (frg.)	sec. V a. Chr. (Леви)	piciorul şi coada unui silen
Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 1	frg. skyph. (?)	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	personaj masculin în poziţie şezândă, spre stânga, în mâna stângă un toiag (suliţă ?); în dreapta palmetă
Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 2	frg.	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	personaj masculin nud, spre dreapta, poate în timpul exerciţiilor sportive (?)
Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 3	frg.	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	personaj masculin în himation, spre dreapta, cu un toiag peste umărul stâng; în dreapta palmetă
Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 4	frg.	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	personaj feminin în chiton şi himation în mers spre dreapta, în mâna stângă un peşte
Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 3	platou (frg.)	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	personaj masculin în himation, cu cunună din frunze de iederă, spre stânga; în mâna dreaptă un toiag

Olbia	Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 4	cupă	sec. V a. Chr. (Belin de Balu)	Athena cu scut şi lance spre stânga; pe scut reprezentarea unei bufniţe
Olbia	*CVA* Bonn, Academisches Kunstmuseum 1, 28, Taf. 26. 9-10	chous	sec. IV a. Chr.	copil cu chous, gâscă
Orgame-necropolă tumulul Tcm5	Lungu, Poenaru-Bordea 2000, 295 f., fig. 2, pl. XXI-XXII	askos	400-350 a. Chr. (Lungu, Poenaru-Bordea)	protomă cu leu în calitate de gură a vasului; doi lei faţă în faţă
Orgame-necropolă Tumulul T 188	Lungu, Poenaru-Bordea 2000, 299, fig. 3	askos	400-350 a. Chr. (Lungu, Poenaru-Bordea)	leu şi panteră (?) spre gura vasului
Tyras-aşezare	Самойлова 1988, 39, рис. 15, 2 = Буравчук, Самойлова 1983, 153, рис. 1, 1; 2, 1	crater (frg.)	„Стиль мастера Мидиас" (Буравчук, Самойлова); „The Retorted Painter" (Самойлова) / hotarul sec. V-IV a. Chr.	A: scenă dionysiacă - parte din capul unui satir cu barbă spre dreapta, capul unui personaj feminin, probabil menadă, spre stânga
Tyras-aşezare	Самойлова 1988, 40, рис. 15, 1	crater (frg.)	„The Retorted Painter" (Самойлова) / 375-350 a. Chr.	personaj masculin nud, poate Dionysos (?) (Самойлова)
Tyras-aşezare	Nicorescu 1933, 573, fig. 41	skyph. (frg.)	sec. IV a. Chr.	personaj masculin nud cu haina (himation ?) peste umăr, spre dreapa; în mâna dreaptă întinsă un strigil (?)
Tyras-aşezare	Nicorescu 1933, 573, fig. 39 et 47	skyph. (frg.)	sec. IV a. Chr.	scenă dionysiacă (?) (Nicorescu) – personaj masculin în himation, cu cunună din frunze de iederă, spre dreapta, în mâna dreaptă întinsă un obiect nedeterminat; în dreapta, personaj feminin în chiton, spre stânga; în ambele părţi palmete
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 2, 8	skyph. (frg.)	prima jum. sec. IV a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	parte din capul şi corpul unui personaj feminin spre dreapta
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 2, 9	skyph. (frg.)	prima jum. sec. IV a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	personaj masculin spre stânga, mâna dreaptă întinsă înainte
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 2, 10	skyph. (frg.)	prima jum. sec. IV a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	parte din capul şi corpul unui personaj masculin în himation spre dreapta
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 2, 11	skyph. (frg.)	prima jum. sec. IV a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	personaj nud spre dreapta (?)
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 2, 12	skyph. (frg.)	prima jum. sec. IV a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	parte din corpul unui personaj masculin în himation spre stânga, toiag în mâna dreaptă; în dreapta palmetă
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 2, 13	skyph. (frg.)	prima jum. sec. IV a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	parte din corpul unui personaj masculin în himation spre stânga; în dreapta palmetă
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 2, 14	skyph. (frg.)	400-375 a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	personaj masculin nud în poziţie şezândă spre dreapta, mâna dreaptă întinsă înainte; la dreapta spirala unei palmete
Tyras-aşezare	Самойлова 1988, рис. 14, 9	skyph. (?) (frg.)	sec. IV a. Chr. Самойлова	picioarele unui personaj nud spre dreapta

Tyras descoperire fortuită	Шталь 2000, 50, кат. 77	pelike (frg.)	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 320-300 a. Chr.	A: Arimasp în luptă cu un grifon B: doi tineri în himation faşp în faţă
Tyras (?) descoperire fortuită	Шталь 2000, 95 сл., кат. 201	pelike (frg.)	„Мастерская Грифонов” (Шталь) / 350-320 a. Chr.	A sau B: personaj masculin în himation spre dreapta
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 3,	pelike (frg.)	a doua jum. sec. IV a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	A: torsul unui cal şi călăreţ în haine orientale, poate amazoană (?), spre dreapta, în lupă cu un grifon
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 3, 2-3 = Шталь 2000, 56, кат. 85, а-б	pelike (5 frg.)	„Мастерская Амазонок” / 330-320 a. Chr. (Шталь)	A: amazonomahie – compoziţie din mai multe figuri cu greci şi amazoane B: două sau trei personaje masculine în himation cu faţa spre centru, în mijlocul scenei un altar
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 156, рис. 3, 4, 5 = Самойлова 1988, рис. 14, 1	pelike (2 frg.)	a doua jum. sec. IV a. Chr. (Буравчук, Самойлова)	B: două personaje masculine în himation faţă în faţă, cea din stânga ţine în mâni un disc sau un *tympanon*
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 155, рис. 2, 7	lekyth.	„Мастер Взлохмаченных Волос – Straggly Painter” (Буравчук, Самойлова) / prima jum. sec. IV a. Chr.	parte din capul lui Hermes în şapcă cu aripi
Tyras-aşezare	Самойлова 1988, 39, рис. 15, 3 = Буравчук, Самойлова 1983, 154 сл., рис. 1, 2-3, 2, 2-3	lekane, capac (2 frg.)	ultima treime a sec. V a. Chr. (Самойлова)	frg. 1: partea superioară a unui personaj feminin în *peplos* spre dreapta Frg. 2: partea superioară a unui personaj masculin spre stânga
Tyras-aşezare	Самойлова 1988, 39, рис. 15, 5 = Буравчук, Самойлова 1983, 155, рис. 2, 4	lekane, capac (frg.)	grupul Otchët (Буравчук, Самойлова) / 375-350 a. Chr.	picioarele şi mâna dreaptă a unui personaj feminin în poziţie şezândă
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 155, рис. 2, 5 = Шталь 2004, 23 сл., кат. 44	lekane, capac (frg.)	grupul Otchët (Буравчук, Самойлова) / 375-350 a. Chr.	partea superioară a unui personaj feminin cu o lădiţă în mâna stângă, capul spre dreapta, corpul din faţă
Tyras-aşezare	Буравчук, Самойлова 1983, 155, рис. 2, 6	lekane, capac (frg.)	grupul Otchët (Буравчук, Самойлова) / 375-350 a. Chr.	partea superioară a unui personaj feminin în *peplos*
Tyras-aşezare	Самойлова 1988, рис. 14, 6	frg.	sec. IV a. Chr.	personaj feminin în chiton spre dreapta
Tyras-aşezare	Nicorescu 1933, 573, fig. 40	frg.	sec. IV a. Chr.	protomă cu capul unui personaj feminin spre dreapta
Tyras-aşezare	Самойлова 1988, 39, рис. 15, 4	frg.	sec. IV a. Chr.	capul unui personaj feminin spre dreapta

Bibliografie

Agulnicov 1997a: S.M. Agulnicov, Vestigii scitice la Prutul Inferior. Colocviul internaţional „Prima epocă a fierului la Gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea 1993“ (Tulcea 1997) 259-265.

Agulnicov 1997b: S.M. Agulnicov, Tumulii scitici de lângă satele Manta şi Crihana Veche. Cercetări archeologice în aria nord-tracă 2 (Bucureşti 1997) 275-291.

Alexandrescu 1976: P. Alexandrescu, Pour une chronologie des VIe-IVe siècles. Thraco-Dacica 1, 1976, 117-126.

Alexandrescu 1993: P. Alexandrescu, Vases attiques à figures rouges. In: Vl. Zirra et colab., La station getique fortifie de „Cetatea Jidovilor" (Coţofenii din Dos, dep. de Dolj). Dacia 37, 1993, 129-130.

ARV²: J.D. Beazley, Attic Red Figure Vase-Painters² (Oxford 1963).

Augé, de Bellefonds 1986: Ch. Augé, P.L. de Bellefonds, s. v. Eros. LIMC III, 1, 1986, 850-952 şi LIMC III, 2, 1986, 609-677.

Banaru 2005: V. Banaru, Zur Sinnbedeutung der Bildszene auf der Vorderseite der rotfigurigen Pelike von Manta, Republik Moldova. In: (ed. Victor Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges. North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 195-210.

Banaru 2007: V. Banaru, Cu privire la difuzarea ceramicii cu figuri roşii în nord-vestul Pontului Euxin (reflecţii pe marginea unei cărţi recente despre comerţul şi funcţionalitatea vaselor atice în spaţiul pontic). Tyragetia s. n., vol 1 [XVI], nr. 1 (Chişinău 2007), 63-87.

Belin de Balu 1972: E. Belin de Balu, Olbia. Cite antique du littoral nord de la Mer Noire (Leiden 1972).

Berciu 1971: D. Berciu, Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol. 50. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1969 (1971), 209-266.

Bernhard, Daszewski 1986: M.-L. Bernhard, W.A. Daszewski, s. v. Ariadne. LIMC III, 1, 1986, 1050-1070 şi LIMC III, 2, 1986, 727-735.

Blanc, Gury 1986: N. Blanc, F. Gury, s. v. Eros/Amor, Cupido. LIMC III, 1, 1986, 952-1049 şi LIMC III, 2, 1986, 677-727.

Boardman 1974: J. Boardman, Schwarzfigurige Vasen aus Athen (Mainz 1974).

Boardman 1981: J. Boardman, Rotfigurige Vasen aus Athen. Die archaische Zeit (Mainz 1981).

Boardman 1991: J. Boardman, Rotfigurige Vasen aus Athen. Die klassische Zeit (Mainz 1991).

Boardman 1997: J. Boardman, s. v. Pan. LIMC VIII, 1, 1997, 923-941 şi LIMC VIII, 2, 1997, 624-635.

Brenner 2000: St. Brenner, Ariadne in Vergangenheit. Beiträge zur Rezeption eines antiken Mythos und dessen Umsetzung im altsprachlichen Unterricht (Berlin 2000).

Carpenter 1986: Th.H. Carpenter, Dionysian imagery in archaic Greek Art its development in Black-Figure vase painting (Oxford 1986).

Caskey, Beazley 1954: L.D. Caskey, J.D. Beazley, Attic Vase Paintings in the Museum of Fine Arts, t. II (Boston 1954).

Casparri 1986: C. Casparri, s. v. Dionysos/Bacchus. LIMC III, 1 (1986), 414-566 şi LIMC III, 2 (1986), 296-456.

Cat. Odessa 2001: (eds. V. Karageorghis, V.P. Vanchugov) Greek and Cypriote Antiquities in the Archeological Museum of Odessa (Odessa 2001).

Chetraru 2001: N. Chetraru, Ion Casian Surucean în arheologia şi muzeologia basarabeană (Chişinău 2001).

Chetraru, Serova 2001: N. Chetraru, N. Serova, Necropola aristocraâiei scitice de la Dubăasari (sec. V-IV î. e. n.) (Chişinău 2001).

Coja, Dupont 1979: M. Coja, P. Dupont, Histria V. Ateliers céramiques (Bucarest - Paris 1979).

Coja, Gheorghiţă 1983: M. Coja, M. Gheorghiţă, Vase greceşti în Muzeul Naţional (Bucureşti 1983).

Eisner 1971: R.E. Eisner, Ariadne in Religion and Myth, Prehistory to 400 B. C. (Diss. Stanford Univ. 1971).

Foigt 1984-1986: F.A. Foigt, s. v. Dionysos. Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie I, 1, 1884-1886, 1065-1069.

Furtwängler 1884-1886: A. Furtwängler, s. v. Eros. Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie I, 1, 1884-1886, 1364.

Hampe, Simon 1959: R. Hampe, E. Simon, Griechisches Leben im Spiegel der Kunst (Mainz 1959).

Hartmann 1927: A. Hartmann, s. v. Silenos und Satyroi. RE V, 2, 1927, 35-53.

Ilyina 2001: Yu.I. Ilyina, Early Red-Figure Pottery from Berezan. In: (eds. J. Boardman, Sergej L. Solovyov, Gocha R. Tsetskhladze), Nortern Pontic Antiquites in the State Hermitage Museum (Brill-Leiden-Boston-Köln 2001), 159-169.

Jurgeit 1986: F. Jurgeit, s. v. Ariadne/Ariatha. LIMC III, 1, 1986.

Kaempf-Dimitriadou 1979: S. Kaempf-Dimitriadou, Die Liebe der Götter in der attischen Kunst des 5. Jahrhunderts v. Chr. (Bern 1979).

Köhn 1999: S. Köhn, Ariadne auf Naxos. Rezeption und Motivgeschichte von der Antike bis 1600 (München 1999).

Krauskopf, Simon 1997: I. Krauskopf, E. Simon, s. v. Mainades. LIMC VIII, 1, 1997, 780-803 şi LIMC VIII, 2, 1997, 524-550.

Kryzhitsky, Krapivina 1994: Sergej D. Kryzhitsky, Valenina V. Krapivina, Archeological news from Olbia and its Chora. Ancient Civilization from Scythia to Siberia. An International Journal of Comparative Studies in History and Archaeology 1, *1*, 1994, 38-44.

Lungu 1995: V. Lungu, Une tombe du IVe siècle av. J. C. dans la nécropole tumulaire de la cite d'Orgame-Argamum. Peuce 11, 1995, 231-263.

Lungu, Poenaru-Bordea 2000: V. Lungu, Gh. Poenaru-Bordea, Un trésor d'Istros a Orgame. In:
(eds. A. Avram, M. Babeş) Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage a Petre Alexandrescu a son 70e anniversaire (2000), 282-300.

Moraw 1998: S. Moraw, Die Mänade in der attischen Vasenmalerei des 6. und 5. Jahrhunderts v. Chr. (Mainz 1998).

Nestor 1933: I. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. 22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1932 (1933), 11-181.

Nicorescu 1933: P. Nicorescu, Les fouilles de Tyras. Dacia 3-4 (1927-1932), 1933, 557-601.

Ochotnikov 2006: Sergej B. Ochotnikov, Achilleus auf der Insel Leuke. In: (Hrsg. Joachim Hupe) Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit (Rahden/Westf. 2006), 49-87.

Oppermann 2004: M. Oppermann, Die westpontischen Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit. Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 2 (Langenweißbach 2004).

Patrimoniul cultural 2004: (ed. Tudor Stăvilă, Constantin Ion Ciobanu, Tamara Diaconescu) Patrimoniul cultural al Republicii Moldova (Chişinău 2004)

Pfuhl 1924: E. Pfuhl, Meisterwerke griechischer Zeichnung und Malerei (München 1924).

Rădulescu 1961: A. Rădulescu, Noi mărturiri arheologice din epoca elenistică la Nuntaşi. SCIV 12/2, 1961, 387-393.

Schöne 1987: A. Schöne, Der Thiasos. Eine ikonographische Untersuchung über das Gefolge des Dionysos in der attischen Vasenmalerei des 6. und 5. Jh. v. Chr. (Göteborg 1987).

Simion 1971: G. Simion, Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala. Peuce 2, 1971, 63-129.

Simon 1997: E. Simon, s. v. Silenoi. LIMC VIII, 1, 1997, 1108-1133 şi LIMC VIII, 2, 1997, 746-783.

Solovyov 1999: S.L. Solovyov, Ancient Berezan. The Architecture, History and Culture of the First Colony in the Northern Black Sea (Brill-Leiden-Boston-Köln 1999).

Sourek 2003: P. Sourek, s. v. Dionysos/Bacchus. In: (Hrsg. L. Walther) Antike Mythen und ihre Rezeption: ein Lexikon (Leipzig 2003), 65-73.

Stoessel 1975: F. Stoessel, s. v. Silenos-Satyros. Der kleine Pauly 5, 1975, 191-193.

Stoll 1884-1886: H.W. Stoll, s. v. Ariadne. Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie I, 1, 1884-1886, 540-546.

Tartaglia 1980: L.C. Tartaglia, The Marriage of Dionysus and Ariadne in Black Figure Art. AJA 84, 1980.

Teleagă 1999: Em. Teleagă, Despre cronologia descoperirilor funerare de la Corbu şi Nuntaşi. SCIVA 50, 1-2, 1999, 33-44.

Treister 1994: Michail Yu. Treister, Archeological news from the Northern Pontic Region. Ancient Civilization from Scythia to Siberia. An International Journal of Comparative Studies in History and Archaeology 1, *1*, 1994, 2-39.

Treister, Vinogradov 1993: Michail J. Treister and Yuri G. Vinogradov, Archaelogy on the Northern Coast of the Black Sea. American Journal of Archaeology 97, 1993, 521-563.

Trendall 1990: A.D. Trendall, Rotfigurige Vasen aus Unteritalien und Sizilien (Mainz 1990).

Wagner 1896: R. Wagner, s. v. Ariadne. RE II, 1896, 803-810.

Webster 1966: T.B.L. Webster, The Myth of Ariadne from Homer to Catullus. Greece and Rome 13, 1966, 22-31.

Weiss 1997: P. Weiss, s. v. Pan. LIMC VIII, 1, 1997, 923-941 şi LIMC VIII, 2, 1997, 624-635.

Wolf 2002: C.M. Wolf, Die schlafende Ariadne. Ein hellenistischer Statuentypus und seine Rezeption. Schriftenreihe Antiquitates 22 (Hamburg 2002).

Zaginajlo, Sekerskaja 1997: A.G. Zaginajlo, N.M. Sekerskaja, Ancient Nikonion in the light of 40 years of archaeological excavation 1957-1997). In: Nikonion. An ancient city on the lower Dniestr (Torun 1997), 18-26.

Zirra 1954: S. Dimitriu, Vl. Zirra, Em. Condurachi, Ceramica (arhaică şi attică, helenistică, romană târzie). In: (ed. Em. Condurachi ş. a.) Histria. Monografie arheologică I (Bucureşti 1954), 363-463.

Агульников 1991: С.М. Агульников, Краснофигурная пелика из Нижнего Попрутья. В сб: Археология и история Нижнего Подунавья 2 (Рень 1991) 28-29.

Агульников 1993: С.М. Агульников, Курган скифской культуры у с. Манта на Нижнем Пруте. Revista arheologică 1, 1993, 115-117.

Агульников, Антипенко 1990: С.М. Агульников, Е.О. Антипенко, Погребение знатной скифиянки из кургана у с. Никольское. Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья. Тезисы докладов и сообщений научно-практической историко-краеведческой конференции (Белгород-Днестровский 1990), 5-7.

Андрух, Суничук 1987: С.И. Андрух, Е.Ф. Суничук, Захоронения зажиточных скифов в низовьях Дуная. В сб: Новые исследования по археологии Северного Причерноморья (Киев 1987), 38-46.

Бужор 1958: Э. Бужор, О гето-дакийской культуре в Муригиоле. Dacia 2, 1958, 125-141.

Буравчук 1984: Н.П. Буравчук, Краснофигурные арибаллические лекифы из собрания Одесского археологического музея. В сб: Новые археологические исследования на Одессщине (Киев 1984), 88-96.

Буравчук, Самойлова 1983: Н.П. Буравчук, Т.Л. Самойлова, Краснофигурная керамика из Тиры. МАСП 9, 1983, 152-158.

Горбунова 1964: К.С. Горбунова, Краснофигурные килики из раскопок Ольвийского теменоса. В сб: (отв. ред. В.Ф. Гайдукевич) Ольвия. Теменос и агора (Москва-Ленинград 1964), 175-187.

Диамант 1976: Е.И. Диамант, Поселение и могильник V-III вв. до н. э. на месте Приморского бульвара в Одессе. МАСП 8, 1976, 204-212.

Диамант, Кузьменко 1978: Е.И. Диамант, В.И. Кузьменко, Раскопки Жеваховского поселения на побережья Одесского залива. АО за 1977 г. (Москва 1978), 321-322.

Запорожченко, Черемисин 1997: А.В. Запорожченко, Д.В. Черемисин, Аримаспы и грифы: изобразительная традиция и индоевропейские параллели. ВДИ 1, 1997, 83-90.

Кат. Березань 2005: (авторы кат.: С.Л. Соловьев, С.Р. Тохтасьев) Борисфен-Березань. Начало античной эпохи в Северном Причерноморье. К 120-летию археологических раскопок на острове Березан. Каталог выставки в Государственном Эрмитаже 23 июня – 11 сентября 2005 г. (Санкт-Петербург 2005).

Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990: С.Д. Крыжицкий, С.Б. Буйских, В.М. Отрешко, Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта) (Киев 1990).

Леви 1940: Е.И. Леви, Привозная греческая керамика из раскопок Ольвии в 1935 и 1936 гг. В сб: (отв. ред. Н.И. Ячменев) Ольвия, том I (Киев 1940), 105-127.

Марченко, Доманский 1991: К.К. Марченко, Ю.В. Доманский, Комплекс вещественных находок на античном поселении Куцуруб I. АСГЭ 31, 1991, 57-76.

Мелюкова 1975: А.И. Мелюкова, Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка (Москва 1975).

Охотников 1990: С.Б. Охотников, Нижнее Поднестровье в VI-V вв. до н. э. (Киев 1990).

Охотников, Островерхов 1993: С.Б. Охотников, А.С. Островерхов, Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином) (Киев 1993).

Передольская 1963: А. Передольская, Мастер керченских фрагментов, найденных на горе Митридат. Archeologia XIV, 1963 (Warszawa 1964), 41-48.

Рубан 1978: В.В. Рубан, Из истории приольвийских поселений правобережья Бугского лимана IV-III вв. до н. э. В сб: Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья (Киев 1978), 65-83

Самойлова 1988: Т.Л. Самойлова, Тира в VI-I вв. до н. э. (Киев 1988).

Секерская 1982: Н.М. Секерская, Несколько фрагментов краснофигурной керамики из Никония. В сб: Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья (Киев 1982), 136-141.

Секерская 1983: Н.М. Секерская, Помещение с культовыми предметами из Никония. МАСП 9, 1983, 123-135.

Секерская 1989: Н.М. Секерская, Античный Никоний и его округа в VI-IV вв. до н. э. (Киев 1989).

Скржинская 1997a: М.В. Скржинская, Изображение поэта на лекифе из Одесского археологического музея. ВДИ 2, 1997, 130-138.

Скржинская 1997b: М.В. Скржинская, Отражение музыкальной жизни греков на рисунках ваз VI-IV вв. до н. э. РА 3, 1997, 46-59.

Славин 1964: Л.М. Славин, Раскопки западной части Ольвийской агоры (1956-1960 гг.). В сб: (отв. ред. В.Ф. Гайдукевич) Ольвия. Теменос и агора (Москва-Ленинград 1964), 189-224.

Шмаглий, Черняков 1969: Н.М. Шмаглий, И.Т. Черняков, Раскопки курганов в низовьях Днестра. АО за 1968 г. (Москва 1969), 255-256.

Шталь 2000: И.В. Шталь, Свод мифо-эпческих сюжетов античной вазовой росписи по музеям Российской Федерации и стран СНГ (пелики, IV в. до н. э., керченский стиль) (Москва 2000).

Шталь 2004: И.В. Шталь, Свод мифо-эпческих сюжетов античной вазовой росписи по музеям Российской Федерации и стран СНГ (леканы, аски, лекифы, ойнохои, IV в. до н. э., керченский стиль) (Москва 2004).

Zur Verzierung rotfiguriger Keramik aus dem Norden und Nordwesten des Pontos Euxeinos

Zusammenfassung

Im zweiten Teil unserer Untersuchung (siehe Banaru 2007, 63-87) beschäftigen wir uns mit der Frage nach der Verzierung rotfiguriger Vasen aus dem nördlichen und nordwestlichen Schwarzmeerraum. Das zur Verfügung stehende Fundmaterial aus den griechischen Kolonien und ihrem Hinterland wurde so vollständig wie möglich in einem speziellen Katalogteil erfasst. Bei der Zusammenstellung dieser Liste mit allen, uns bekannten rotfigurigen Vasen aus unserem Arbeitsgebiet haben wir auch versucht, neben einer kurzen Beschreibung des Dekors auch auf die Fragen nach der Datierung und Zuschreibung der Gefäße einzugehen. Im Vergleich mit den Funden aus dem thrakischen, skythischen oder gräko-barbarischen Umfeld, die wir unabhängig von den Verzierungsmotiven vollständig registriert haben, enthält unsere Liste diejenige rotfigurige Vasen oder Fragmente aus den griechischen Kolonien, die nur mit einer anthropomorphen oder zoomorphen Verzierung dekoriert wurden. So haben wir z. B. an dieser Stelle nicht die sog. *Palmette Lecythi* berücksichtigt, die vor allem in Gräbern von Olbia massenhaft aufgetreten sind. Die Besprechung der Verzierung zeigte, dass die rotfigurigen Vasen aus unserem Arbeitsgebiet sowohl mit mythologischen als auch mit alltäglichen Darstellungen gemalt wurden. Unter die ersten sind sehr oft die dionysischen Szenen zu verzeichnen, die entweder den Dionysos alleine oder sein Thiasos aus Satyrn und Mänaden zeigen. Nicht selten sind auch die Bilder mit Amazonen- und Arimaspenkämpfen, die vermutlich von den pontischen Kunden geliebt waren. Besondere Aufmerksamkeit haben wir der Szene auf der Pelike von Manta, Republik Moldova, geschenkt, die wir für eine sehr authentische Darstellung des Ariadne-Mythos halten. Sehr vielfältig sind auch die alltäglichen Bilder, die die Symposions- und Komosszenen, Musiker, Athleten, Hochzeits- und Frauenbilder etc. zeigen. Aus der Durchsicht der Verzierungsmotive lässt sich schließen, dass die schönsten und wertvollsten Vasen in den Kolonien auftauchen, indem die meisten Gefäße aus dem Hinterland mit einem einfachen Dekor, wie etwa Spiralen, Mäandern, Palmetten, Pflanzenmotiven, Kreisen etc., dekoriert wurden. Gefäße mit thematischen Darstellungen kommen hier nur selten vor und stellen in der Regel Zeugnisse einer Massenproduktion dar.

Abbildungsliste:

Tafel 1: 1 - Amphore, Olbia (nach: Cat. Odessa 2001, 36, cat. 31 b); 2 - Oinochoe oder Hydria, Nikonion (nach: Секерская 1982, 136 сл., рис. 1); 3 - Kylix, Olbia (nach: Горбунова 1964, 180, рис. 2, 1); 4 - Kylix, Olbia (nach: Горбунова 1964, 180, рис. 5, 1); 5 - Oinochoe, Frankfurt, Museum für Vor- und Frühgeschichte (nach: Boardman 1997, nr. 70); 6 - Kylix, Olbia (nach: Горбунова 1964, 180, рис. 2, 3); 7 - Krater-kalyx, Histria (nach: Alexandrescu 1978, cat 453, pl. 52); 8 - Fragment, Nikonion (nach: Treister, Vinogradov 1993, 532, fig. 4); 9 und 11 - Guttus, Karlsruhe, Badisches Landesmuseum (nach: Boardman 1997, nr. 76); 10 - Kylix, Berezan (nach: Ilyina 2001, fig. 3); 12 - Schale, Berezan (nach: Ilyina 2001, fig. 5); 13 - Kylix, Berezan (nach: Ilyina 2001, fig. 6).

Tafel 2: 1 - Lekythos, Tarent, Museo Nazionale (nach: Wolf 2002, Taf. 2, 1); 2 - Schale, Museum of Fine Arts, Boston (nach: Moraw 1998, nr. 261, Abb. 33 a); 3 - Kanne, Boston, Museum of Fine Arts (nach: Pfuhl 1924, Abb. 104); 4 - Kylix, Olbia (după: Горбунова 1964, 180, рис. 1, *3*); 5 - Stamnos, Boston, Museum of Fine Arts (nach: Bernhard, Daszewski 1986, 730, nr. 54*); 6 - Krater, Tübingen, Antikensammlung der Universität (nach: Bernhard, Daszewski 1986, 733, nr. 111); 7 - Pelike, London, British Museum (nach: Bernhard, Daszewski 1986, 733, nr. 112); 8 - Schale, Olbia (nach: Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 4).

Tafel 3: 1 - Krater, Insel Leuke (nach: Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, *7*); 2 - Lekanedeckel, Agighiol (nach: Berciu 1969, Taf. 131, 1); 3 - Pelike, Olbia (nach: Скржинская 1997b, 52, рис. 7); 4 - Kantharos, Leuke (nach: Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, 1); 5 - Pelike, Olbia (nach: Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 1); 6 - Skyphos, Histria (nach: Alexandrescu 1978, cat. 494, pl. 58); 7- Krater-kalyx, Histria (nach: Alexandrescu 1978, cat. 446, pl. 52); 8 - Krater-Glocke, Histria (nach: Alexandrescu 1978, cat. 445, pl. 54); 9 - Schale, Olbia (nach: Передольская 1963, 45, рис. 16); 10 - Kylix, Olbia (nach: Горбунова 1964, 180, рис. 4, 1); 11 – Skyphos (?), Olbia (nach: Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 2).

Tafel 4: 1 - Krater-Glocke, Nikonion (nach: Cat. Odessa 2001, 38-39, cat. 35 A); 2 - Krater-Glocke, Olbia (nach: Cat. Odessa 2001, 37, cat. 33 A); 3 – Krater-kalyx, Nikonion (nach: Cat. Odessa 2001, 40-41, cat. 39 A); 4 - Krater-kalyx, Histria (nach: Alexandrescu 1978, cat. 452 a, pl. 53); 5 - Krater-kalyx, Histria (nach: Alexandrescu 1978, cat. 452 b, pl. 53); 6 - Pelike, Manta (nach: Patrimoniul cultural 2004, 35); 7 - Amphore, Olbia (nach: Cat.

Odessa 2001, 36, 31 A); 8 - Pelike, Olbia (nach: Шталь 2000, 75 сл., кат. 132 a); 9 - Lekythos, Berezan (nach: Ilyina 2001, fig. 11); 10 - Lekythos, Olbia (nach: Cat. Odessa 2001, 37, cat. 34).

Tafel 5: 1 - Pelike, Olbia (nach: Шталь 2000, 52 сл., кат. 80 a); 2 - Krater-Glocke, Košary (nach: Treister, Vinogradov 1993, 533, fig. 5); 3 - Pelike, Olbia (nach: Шталь 2000, 46, кат. 61 a); 4 - Lekythos, Olbia (nach: Cat. Odessa 2001, 46, cat. 55); 5 - Pelike, Olbia (nach: Шталь 2000, 33, кат. 30 b); 6 - Pelike, Olbia (nach: Шталь 2000, 86, кат. 166 b); 7 - Pelike, Olbia (nach: Cat. Odessa 2001, 41, cat. 44 A); 8 - Krater-Glocke, Nikonion (după: Cat. Odessa 2001, 38-39, cat. 35 B).

Декор краснофигурной керамики из Северо-Западного региона Понта Эвксинского

Резюме

Во второй части нашего исследования (см. Banaru 2007, 63-87) обсуждается вопрос о орнаменте краснофигурных ваз из Северного и Северо-Западного регионов Причерноморья. Весь доступный нам материал из греческих колоний и их *Хинтерланда* был нами расмотрен и включен в специальном каталоге нашего исследования. Во время составления этого списка краснофигурных ваз из указанного пространства, наряду с кратким описанием декора мы попытались также обратить отдельное внимание вопросам датировки и принадлежности сосудов. В сравнении с находками из фракийского, скифского или греко-варварского окружения, которые, независимо от их орнамента, мы зарегистрировали полностью, наш список содержит только те краснофигурные вазы или их фрагменты из греческих колоний, которые были украшены только антропоморфным или зооморфным орнаментом. Например, в нашем списке отсутствуют т. н. *Palmette Lecythi*, которые в большом количестве встречаются в могилах Ольвии. Обсуждение орнамента краснофигурных ваз из данного региона показало что они были украшены мифологическими и обыденными сценами. Среди первых очень часто встерчаются те с изображением самого Диониса или своего тиасоса, окружения из сатир и менад. Довольно часто встречаются также сцены с сражениями амазонок и аримаспов которые были вероятно излюбленными сюжетами клиентов понтийского региона. В этом контексте особое внимание мы уделили сюжету на пелике из могилы у с. Манта, Республика Молдова, которое мы считаем как очень подлинное представление мифа о Ариадне. Очень разнообразны и обыденные сюжеты с сценами греческого симпозиума и комоса, музыкальной и спортивной жизни греков, свадебные и женские сцены. На основе рассмотренных сюжетов орнамента краснофигурных ваз можно заключить что самые красивые и ценные сосуды были до сих пор найдены в колониях, в то время как большинство находок из *Хинтерланда* украшенны простым орнаментом спиралей, меандров, пальметок, кругов и. др. Вазы с тематическими представлениями встречаются довольно редко и относяться, в большинстве случаев, к массовому производству.

Список иллюстряций:

Рис. 1: 1 - амфора, Ольвия (по: Cat. Odessa 2001, 36, cat. 31 B); 2 - ойнохоя или хидрия, Никоний (по: Секерская 1982, 136 сл., рис. 1); 3 - киликс, Ольвия (по: Горбунова 1964, 180, рис. 2, 1); 4 - киликс, Ольвия (по: Горбунова 1964, 180, рис. 5, 1); 5 - ойнохоя, Frankfurt, Museum für Vor- und Frühgeschichte (по: Boardman 1997, nr. 70); 6 - киликс, Ольвия (по: Горбунова 1964, 180, рис. 2, 3); 7 - кратер-каликс, Истрия (по: Alexandrescu 1978, cat. 453, pl. 52); 8 - фрагмент, Никоний (по: Treister, Vinogradov 1993, 532, fig. 4); 9 и 11 - гуттус, Karlsruhe, Badisches Landesmuseum (по: Boardman 1997, nr. 76); 10 - киликс, Березань (по: Ilyina 2001, fig. 3); 12 - чаша, Березань (по: Ilyina 2001, fig. 5); 13 - киликс, Березань (по: Ilyina 2001, fig. 6).

Рис. 2: 1 - лекиф, Tarent, Museo Nazionale (по: Wolf 2002, Taf. 2, 1); 2 - чаша, Museum of Fine Arts, Boston (по: Moraw 1998, nr. 261, fig. 33 a); 3 - кувшин, Boston, Museum of Fine Arts (по: Pfuhl 1924, Abb. 104); 4 - киликс, Ольвия (по: Горбунова 1964, 180, рис. 1, *3*); 5 - стамнос, Boston, Museum of Fine Arts (по: Bernhard, Daszewski 1986, 730, nr. 54*); 6 - кратер, Tübingen, Antikensammlung der Universität (по: Bernhard, Daszewski 1986, 733, nr. 111); 7 - пелика, London, British Museum (по: Bernhard, Daszewski 1986, 733, nr. 112); 8 - чаша, Ольвия (по: Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 4).

Рис. 3: 1 - кратер, остров Левке (по: Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, *7*); 2 - лекана, Agighiol (по: Berciu 1969, Taf. 131, 1); 3 - пелика, Ольвия (по: Скржинская 1997b, 52, рис. 7); 4 - канфар, Левке (по: Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, 1); 5 - пелика, Ольвия (по: Belin de Balu 1972, pl. XXXVII, fig. 1); 6 - скифос, Истрия (по: Alexandrescu 1978, cat. 494, pl. 58); 7 - кратер-каликс, Истрия (по: Alexandrescu 1978, cat. 446, pl. 52); 8 - кратер-колокол, Истрия (по: Alexandrescu 1978, cat. 445, pl. 54); 9 - чаша, Ольвия (по: Передольская 1963, 45, рис. 16); 10 - киликс, Ольвия (по: Горбунова 1964, 180, рис. 4, 1); 11 - скифос (?), Ольвия (по: Belin de Balu 1972, pl. XXXVI, fig. 2).

Рис. 4: 1 - кратер-колокол, Никоний (по: Cat. Odessa 2001, 38-39, cat. 35 A); 2 - кратер-колокол, Ольвия (по: Cat. Odessa 2001, 37, cat. 33 A); 3 - кратер-каликс, Никоний (по: Cat. Odessa 2001, 40-41, cat. 39 A); 4 - кратер-каликс, Истрия (по: Alexandrescu 1978, cat. 452 a, pl. 53); 5 - кратер-каликс, Истрия (по: Alexandrescu 1978, cat. 452 b, pl. 53); 6 - пелика, Манта (по: Patrimoniul cultural 2004, 35); 7 - амфора, Ольвия (по: Cat. Odessa 2001, 36, 31 A); 8 - пелика, Ольвия (по: Шталь 2000, 75 сл., кат. 132 a); 9 - лекиф, Березань (по: Ilyina 2001, fig. 11); 10 - лекиф, Ольвия (по: Cat. Odessa 2001, 37, cat. 34).

Рис. 5: 1 - пелика, Ольвия (по: Шталь 2000, 52 сл., кат. 80 a); 2 - кратер-колокол, Košary (по: Treister, Vinogradov 1993, 533, рис. 5); 3 - пелика, Ольвия (по: Шталь 2000, 46, кат. 61 a); 4 - лекиф, Ольвия (по: Cat. Odessa 2001, 46, cat. 55); 5 - пелика, Ольвия (по: Шталь 2000, 33, кат. 30 b); 6 - пелика, Ольвия (по: Шталь 2000, 86, кат. 166 b); 7 - пелика, Ольвия (по: Cat. Odessa 2001, 41, cat. 44 A); 8 - кратер-колокол, Никоний (по: Cat. Odessa 2001, 38-39, cat. 35 B).

21.03.2008

Dr. Valeriu Banaru, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, 121A, MD-2012, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: valeriubanaru@hotmail.com

NAŢIUNEA ANTICĂ – ORIGINE, CONŢINUT, SEMNIFICAŢIE

Ion Eremia

Începând cu secolul al XIX-lea, problema naţiunilor ocupă un loc de frunte în preocupările savanţilor istorici, etnografi, filozofi ş.a., loc care nu este cedat nici până în ziua de astăzi. Dimpotrivă, numărul studiilor consacrate acestei probleme a crescut considerabil. Dar, în pofida numeroaselor eforturi depuse, specialiştii au nimerit în capcana unor clişee preconcepute şi, practic, ideea existenţei naţiunilor înainte de secolul al XVIII-lea nu este admisă de majoritatea absolută a specialiştilor. Tradiţional, se consideră că în epocile anterioare ar fi existat doar triburi, etnosuri, popoare, poporaţii etc. Încercarea savanţilor de a stabili o diferenţă esenţială între popor, etnos şi naţiune, ori de a justifica oarecare definiţii cât de cât acceptabile ale **poporului**, **etnosului** sau **naţiunii**, de asemenea, practic nu s-a încununat de succes. Se pare că cheia insuccesului se află în faptul că savanţii, pe de o parte, nu încep investigarea subiectului dat, a naţiunii, din momentul apariţiei ei, sau, cel puţin, a aceea ce iniţial s-a numit cu termenul *naţiune*, iar termenul a fost fixat în sursele scrise. Pe de altă parte, cu toate că în majoritatea cazurilor se declară că se respectă principiul istorismului, în realitate nu se ţine cont de acest principiu în procesul de cercetare a comunităţii umane respective, nu se ţine cont de situaţia concret istorică a existenţei acesteia.

Unii specialişti, subliniază faptul că „sunt multe probleme ale existenţei individuale sau sociale care, în ultimă instanţă, naufragiază în impenetrabile întrebări-limită. Şi în cazul naţiunii, unii dintre exegeţii ei se izbesc deodată de întrebarea: „Şi totuşi, de ce dintre posibilele forme de structurare a unui grup uman **s-a impus tocmai aceea pe care am convenit să o numim naţiune** (*subl. I.E.*)? Nu puţini împing aventura incertitudinii până acolo, încât să considere că geneza şi afirmarea naţiunii sunt, pur şi simplu, aleatorii – un accident, o mutaţie socială întâmplătoare care a favorizat această structură în raport cu alte virtualităţi ale organizării corpului social” (Mureşanu 1996, 18).

Pe de altă parte, mai ales în etapa actuală, unii autori sentimentalizează rolul naţiunilor în istorie, atribuindu-le doar un rol negativ, ceea ce, desigur, nu contribuie la rezolvarea problemelor, ci le complică şi mai mult.

Este limpede că niciodată nu vom putea răspunde la „întrebarea-limită” formulată mai sus şi la multe altele, dacă vom porni de la faptul că **naţiunea**, ca formă de organizare a comunităţilor umane, îşi începe existenţa doar începând cu epoca modernă şi nici dacă vom sentimentaliza problema naţiunii. Consider necesar a lărgi considerabil limita cronologică inferioară a cercetării subiectului dat, a merge până la origini, până la acea fază iniţială din îndelungatul proces al evoluţiei comunităţilor umane, când acestea au fost desemnate cu termenul **naţiune**, pentru a înţelege de ce au fost numite anume aşa, dintre posibilele, dacă asemenea au fost, opţiunile. Evident, cercetarea subiectului genezei naţiunii trebuie începută cu epoca antică, când avem fixat în scris termenul *naţiune*, utilizat de cărturarii antici latini pentru desemnarea unor colectivităţi umane.

Sub aspectul prezentării formelor de structurare a comunităţilor umane, lumea antică era şi mai este înfăţişată destul de simplu în literatura istorică: exista civilizaţia, grecii şi romanii, pe de o parte, şi străinii, „barbarii”, care erau alţii, pe de altă parte. Şi aceasta în pofida faptului că sursele istorice latine amintesc şi de „***semibarbarus***”, spre exemplu, atunci când fac caracteristica comandantului de oşti Stilico (cca 365-408) din Imperiul Roman. Tatăl acestuia era vandal, iar mama, crede E. Skržinskaja, romană (Иордан 1960, 292). Fără îndoială că numărul acestor „***semibarbarus***” era destul de mare, mai ales în zonele de confluenţă a civilizaţiilor antice cu lumea „barbară”. Unii dintre ei reuşesc să se impună şi, la o primă etapă a ascendenţei lor pe scara ierarhică romană, prezentau o punte de legătură, mai mult sau mai puţin durabilă, a civilizaţiei antice cu lumea „barbară”, de unde îşi aveau parţial obârşia. Alţii, rămânând în locurile de baştină,

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 119-130.

în virtutea acestor căsătorii duble şi a faptului că erau aproape de hotarele civilizaţiei, însuşeau anumite valori ale culturii antice.

Paradoxul constă însă în altceva. Unii istorici, care desigur nu împărtăşeau ideea existenţei naţiunilor înainte de perioada modernă, au admis existenţa „**sentimentului naţional**" şi a „**conştiinţei naţionale**", cel puţin pentru secolul al VI-lea. Aşa, profesorul Universităţii din Palermo Francesco Giunta, într-un studiu publicat în anul 1948 şi consacrat operei lui Jordanes ***Getica***, afirma că autorul ei, în realitate, era de obârşie alan, dar „**sentimentul naţional** al său l-a silit să se simtă got" (Иордан 1960, 14). Nedumerirea cercetătoarei E. Skržinskaja, care îl citează pe numitul profesor, este absolut întemeiată şi ea atenţionează cititorul asupra faptului că concluzia lui Francesco Giunta nu este destul de limpede, or cum, Jordanes fiind alan, avea „**sentiment naţional** de got" (Иордан 1960, 14). Dar, odată cu semnalarea acestui fapt, incertitudinile în problema dată nu dispar. Singură E. Skržinskaja, care a tradus lucrarea lui Jordanes din limba latină în limba rusă, nu traduce niciodată termenul „**natio**", utilizat destul de frecvent de autorul antic, prin „**naţiune**". Ea nu ne spune de ce nu traduce termenul dat aşa cum ar trebui, **naţiune**, dar răspunsul este evident: istoriografia sovietică, şi nu numai, nu admitea existenţa naţiunilor anterior epocii capitaliste (Бромлей 1973, 144-146).

Mai mult chiar, relatând despre domnia regelui got Theodoricus (493-526) în Imperiul Roman, dânsa crede că el, regele, avea nevoie de o istorie oficială a goţilor, care să demonstreze că ea, istoria goţilor, din vechime a fost împletită cu istoria romanilor. Pentru executarea acestei porunci, a fost ales patricianul Cassiodor. Cartea lui Cassiodor, rând cu alte scopuri urmărite, subliniază E. Skržinskaja, a fost scrisă şi pentru „consolidarea **conştiinţei naţionale** a ostrogoţilor" "(Иордан 1960, 38). Aşadar, ostrogoţii, care în concepţia autoarei citate nu erau o naţiune, aveau totuşi **conştiinţă naţională**.

E. Skržinskaja, de asemenea, semnalează utilizarea repetată a termenilor „***natio***", „***gens***" şi „***populis***" de către Jordanes, subliniind că este greu de surprins o diferenţă distinctă între ei, deoarece, precizează dânsa, această diferenţă nu era clară nici pentru autorul antic (Иордан 1960, 193). Cu altă ocazie E. Skržinskaja, ţine să atenţioneze încă o dată că terminologia utilizată de Jordanes nu era clară nici lui şi nici contemporanilor săi (situaţia aceasta este de fapt caracteristică şi pentru ziua de astăzi – *I.E.*), cercetătoarea crede totuşi că „***natio***", în conceptul autorului antic, era un nucleu mai mic şi mai puţin organizat al comunităţii umane, ulterior el creştea în „***gens***", care prezenta o comunitate etnică mai mare decât „***natio***" sau în „***populus***", deşi în unele cazuri „***natio***" şi „***gens***" apar ca termeni echivalenţi, iar „***populus***", ca ceva mai mare decât „***gens***"(Иордан 1960, 254). În alte cazuri, consemnează E.Skržinskaja, în terminologia lui Jordanes „***natio***" este cel mai mic colectiv, mai multe „***nationes***" formează „***gens***", iar câteva „***gentes***" alcătuiesc „***populus***" (Иордан 1960, 256).

Alţi istorici contemporani au apreciat mai nuanţat problema „**conştiinţei naţionale**" în epoca antică. William H. McNeill menţiona că „între numeroasele triburi germanice nu exista ceea ce s-ar putea numi **simţ al comunităţii**. Ei luptau unii împotriva altora la fel de uşor cum luptau împotriva romanilor, iar coloniştii de origine germană, admişi pe teritoriul roman pe baza unor tratate, erau oricând gata să-şi apere noile pământuri împotriva propriei lor etnii, chiar dacă aceasta însemna supunerea faţă de romani. Divizarea din rândul triburilor germanice şi existenţa unei reale, deşi uneori atenuate, **conştiinţe imperiale** printre popoarele Imperiului Roman, le-a înlesnit unor împăraţi-soldaţi ca Decius, Claudius Coticus, Aurelian sau Diocleţian victoriile împotriva invaziilor barbare din secolul al III-lea d. Hr." (McNeil 2000, 379).

Să nu uităm însă de războaiele civile, când sentimentul „conştiinţei naţionale" este supus unui examen foarte serios, examen susţinut cu mari vărsări de sânge şi când reprezentanţii unei naţiuni contemporane luptă cu aceeaşi uşurinţă împotriva conaţionalilor lor, aşa cum luptau şi triburile germanice. Ar fi poate de adăugat aici şi problema mercenarului, dar la acesta, se pare, sentimentul „conştiinţei naţionale", este practic anihilat.

Unii savanţi filozofi s-au oprit la noţiunea „caracter naţional". Spre exemplu, P.I. Gnatenko scrie următoarele: „În antichitate nu erau naţiuni şi de aceea în filozofia greacă veche noi nu întâlnim noţiunea «caracter naţional». Ea apare mult mai târziu, când în Europa apar şi se dezvoltă relaţiile de producţie capitaliste" (Гнатенко 2000). Evident, termenul *naţiune* este un termen latin şi nici nu putea fi întâlnit în textele filozofilor greci scrise în limba greacă. Pentru desemnarea altor comunităţi

umane, grecii în epoca antică şi medievală au folosit termenul „etnos”. Totuşi, rămâne incontestabil faptul că şi filozofii Greciei antice au atenţionat lumea greacă asupra unor stereotipuri psihologice şi de comportament al etnosurilor pe care le descriau, iar termenul „character etnic” putea să fie, dar putea şi să nu fie utilizat de ei. Adevărul poate fi stabilit numai în rezultatul cercetării minuţioase a textelor de epocă în limba greacă.

Cât priveşte termenul „etnos”, atenţionăm asupra faptului că cercetarea migăloasă a operei lui Constantine Porphyrogenitus a permis lui M.V. Bibikov să stabilească că autorul bizantin asimila „etnosul” cu triburile tiurcice. Acest termen era utilizat, subliniază acelaşi autor, şi faţă de grupurile etnice de populaţie care nu erau romei. Pentru bizantini „etnos” erau cei de altă credinţă, păgânii şi străinii (Бибиков 2005).

Examinarea surselor disponibile la moment indică faptul că termenul ***Natio*** este un termen latin foarte vechi, sensul său originar fiind **naştere**, **origine** şi este fixat în scris, cel puţin, din secolul I a. Chr. de către M. Tulius Cicero (106-43 a. Chr.). Acesta ne informează că ***Natio*** era şi Zeiţa naşterii (Дворецкий 1976, 662). Acelaşi autor roman şi de asemenea C. Sallustius Crispus (86-34 a. Chr.) utilizează şi sintagma „***nationes*** et ***gentes***”, ceea ce atestă existenţa, în conceptul cărturarilor antici, al **naţiunilor** şi al **ginţilor** încă în acea perioadă îndepărtată. Evident, sunt departe de gândul de a admite identitatea naţiunilor antice şi a naţiunilor din epoca medievală, modernă sau contemporană.

Un alt autor latin, Cornelius Nepos (100-25 a. Chr.), aminteşte de „***natione*** Medus” (Дворецкий 1976, 662), iar C. Cornelius Tacitus (cca 55-120 p. Chr.) utilizează sintagma „***nationes*** ejus ***gentis***”, tradusă de I. Dvoreţki „grupă de popoare înrudite” (Дворецкий 1976, 453). Este de remarcat faptul că romanii nu se asimilau pe sine cu ***natione*** sau cu ***gens***. Deoarece în cadrul Imperiului Roman au fost incluse mai multe ***nationes*** şi ***gens***, nivelarea locuitorilor a fost „tendinţa principală a imperiului şi unul din succesele lui remarcabile” (Ранович 1946, 71). Acest conglomerat de comunităţi umane a ajuns, la un moment dat, la un anumit nivel de uniformizare, fapt sesizat în faimosul *Edict* al lui Caracalla din anul 212 prin care, dacă interpretarea propusă este corectă, se dăruia „tuturor ce locuiesc în lumea romană, cetăţenia romană” (Ранович 1946, 77). Totuşi, realitatea din lumea romană atestă faptul că procesul de uniformizare a locuitorilor, adică de romanizare şi de integrare a străinilor la civilizaţia romană, nu era nici pe departe un fenomen finisat. E. Ştaerman, cu referinţă la Th. Mommsen, care utiliza opera cărturarului Gigin consacrată fortificării taberelor militare, aminteşte, alături de legiuni şi trupe regulate, detaşamente auxiliare, numite de el „***nationes***” şi „***gentes***” îi enumerâ pe „cantabri, palmyreni, mauri, daci, brittones”, subliniind că „triburile nominalizate locuiau de mult pe teritoriile romane” (Штаерман 1946, 84). Aşadar, în cadrul lumii romane mai sunt menţionate „***nations***” şi „***gens***”, comunităţi care, deşi locuiau un timp îndelungat în Imperiul Roman şi, fără îndoială, au atins un anumit grad de romanizare, au rămas totuşi, într-o anumită măsură, străine lumii romane, şi-au păstrat specificul lor „naţional” şi de „gintă”, ceea ce s-a reflectat în denumirea unităţilor militare auxiliare, mobilizate din aceste regiuni.

Cât priveşte traducerea termenului ***natio,-onis***, Dvoreţki îi acordă şi sensurile de **trib, poporaţie, popor** *ori* (*subl. – I.D.*) **naţie** (Дворецкий 1976, 662). Dar ultima accepţie a cuvântului în discuţie, **naţie**, s-a utilizat foarte rar în literatura istorică contemporană pentru desemnarea comunităţilor umane din epoca antică, din simplul motiv că mitul existenţei naţiunilor doar începând cu perioada modernă este adânc înrădăcinat în conştiinţa istoricilor. Cu unele excepţii.

Spre exemplu, G. Vernadski, referindu-se la organizarea socială a goţilor, consemna că locuitorii aparţineau la trei clase: liberi, semiliberi şi robi, şi doar prima clasă prezenta **naţiunea** din punct de vedere politic. Apreciind rolul cavaleriei în societatea gotică G. Vernadski sublinia că deoarece importanţa acesteia în oastea gotică creştea repede, călăreţii se considerau floarea **naţiunii** (Вернадский). Fenomen rămas neobservat de Xenia Kas'janova care, aruncând „o privire în urmă, în istorie” face constatarea tradiţională a evoluţiei comunităţilor umane – triburi, poporaţii, naţiuni şi se întreabă, unde sunt hitiţii, goţii etc., care aşa şi nu s-au mai transformat în naţiuni (Касьянова).

E.A. Tjugašev, într-un studiu publicat în 2001, menţiona că şi epoca primitivă, şi epoca contemporană pot fi descrise adecvat în categoriile rasă, naţiune, popor. Din acest considerent, crede numitul autor, sunt admisibile opiniile referitor la naţiunile antice şi medievale (Тюгашев 2001).

P. Svjatenkov, apreciază naţiunea drept o „noţiune stranie”. Desigur, dacă nu se ţine cont de opiniile

autorilor antici la subiectul dat, noţiunea apare stranie. Situaţia, după cum se va indica mai jos, se limpezeşte dacă ţinem cont de conceptul antic al naţiunii. Prezentând, de rând cu altele şi conceptul conform căruia naţiunea apare în momentul alungării suveranului, în momentul revoluţiei, în momentul când colonizatorii sunt alungaţi din colonii, autorul nominalizat invocă unele exemple din epoca antică şi afirmă: "Printre altele, naţiuni existau şi în lumea antică. Parcă Roma nu l-a alungat pe Tarcviniu cel Mândru? Parcă Sparta, aşa ca şi Atena, nu seamănă la naţiune în acceptul contemporan? Multe oraşe-state antice se includ foarte bine în concepţia prezentată mai sus. Păcat numai că ea nu explică, în ce mod în Roma antică a putut să apară naţiunea, anume în acel moment, când în jur nu era nici un capitalism?" (Святенков 2006). Da, dar romanii pe sine nu se considerau naţiune. Naţiunea era, în conceptul autorilor latini cu totul altceva, faţă de ceea ce se crede astăzi că ar fi naţiune.

G.D. Iscru, de asemenea, recunoaşte existenţa naţiunii antice, însă în aprecierea acestuia, rezultă tot din reprezentările contemporane privind naţiunea, în sensul că aceasta se putea constitui numai în cazul când civilizaţia societăţii antice respective atinge un anumit nivel de dezvoltare. Referindu-se la spaţiul vechii Dacii, unde a domnit Burebista, el crede că aici s-a format un stat al naţiunii tracogeto-dace. Aşadar, autorul nominalizat fixează o legătură directă între organizarea politică a societăţii geto-dace, care atinge un nivel relativ înalt de dezvoltare – formarea statului – şi constituirea naţiunii (Iscru). Autorii antici, după cum se va arăta mai jos, priveau lucrurile cu totul în alt mod.

Ammianus Marcellinus (330-400), lucrarea căruia este invocată de E. Skržinskaja dar inaccesibilă nouă, relatând despre unirea variatelor ginţi [„***gentes variae***"], ce locuiau dispersat una de alta de spaţii mari, în Uniunea de ginţi a alanilor ne informează că odată cu trecerea timpului, ele s-au unit sub un singur nume şi se numesc toţi alani, deoarece *firea* lor, *modul de viaţă* şi *armamentul* sunt unice. Procesul de constituire al acestei Uniuni este redat de Marcellinus prin următoarele cuvinte: „sleind treptat **naţiunile vecine** prin victorii frecvente asupra lor, ei, le-au unit sub un nume gentilic unic [„*paulatim … **nationes** conterminas credbritate victoriarum adtritas ad **gentilitatem** sui vocabuli traxerunt*"] (Иордан 1960, 275). Aşadar, din informaţia autorului nominalizat rezultă clar că acele „***gentes variae***" sunt în acelaşi timp şi ***nationes***, care s-au unit sub un nume gentilic comun, acesta fiind– alan.

Acelaşi autor antic, relatând despre aşezarea alanilor lângă lacul Meotida, în jurul căruia locuiesc mai multe ginte [„*plures habitant **gentes***"], îi enumeră pe iazigi, roxolani şi alani. Din contextul celor spuse reiese că, în realitate, se aveau în vedere trei Uniuni, constituite din ginte, care, după cum precizează Marcellinus, „nu seamănă una cu alta din cauza deosebirilor de *limbă* şi de *obiceiuri*" (Иордан 1960, 274-275). Aşadar, la capitolul asemănării, adică ce ar mai fi caracteristic pentru naţiune, conform lui Ammianus Marcellinus, putem adăuga *limba* şi *obiceiurile*, or, în cazul invocat de el, acestea lipsesc la cele trei Uniuni menţionate, ceea ce şi le deosebeşte.

Concluzia care se desprinde din aceste informaţii pare a fi destul de limpede: acele ginţi variate/naţiuni [„***gentes variae/nationes***"] s-au unit sub un nume comun – alani – în virtutea faptului că ele aveau comune *firea, modul de viaţă, armamentul, limba* şi *obiceiurile*. Dacă adăugăm la acestea faptul că fiecare ***gentes/natione*** avea un *teritoriu* bine determinat unde locuia, fapt la care ne indică autorul latin citat, atunci criteriile de determinare a unor ***gentes/nationes*** în conceptul lui Ammianus Marcelinus ar fi următoarele: *firea*, adică felul de a fi, caracterul, *teritoriul*, adică un spaţiu geografic bine determinat unde locuia, *modul de viaţă, limba, obiceiurile* şi *armamentul.*

Nu trezeşte nici o îndoială faptul că în acea perioadă armamentul lumii „barbare" era aproape identic şi, de regulă, se utiliza acel care era mai eficient în luptă. Totuşi, în cazul dat, probabil erau nişte nuanţe caracteristice, era ceva specific pentru comunităţile umane respective, specific care nu este explicat de Jordanes, dar, cu atât mai mult, istoricul got a ţinut să evidenţieze acest moment.

***

O sursă importantă pentru elucidarea problemei propuse spre investigare o constituie opera istoricului got Jordanes ***Getica*** sau cum apare mai desfăşurat titlul ei în unele manuscrise „***De origine actibusque Getarum***" (*Despre originea şi faptele geţilor*), scrisă la mijlocul secolului al VI-lea (551). Pentru demersul de faţă, am utilizat ediţia bilingvă latino-rusă publicată de E. Skržinskaja la Moscova în anul 1960 cu un larg studiu introductiv, *Jordanes şi „Getica" sa* şi însoţită de *Comentarii* foarte bine argumentate cu surse narative

antice şi care, în contextul volumului respectiv, au o valoare ştiinţifică aparte, atât ca cercetare, cât şi ca prezentare a altor surse narative antice, unele dintre care le-am utilizat deja mai sus.

Aşadar, chiar din titlul lucrării se evidenţiază scopul propus de Jordanes: să examineze originea goţilor şi să oglindească faptele regilor lor. În virtutea faptului că el, ca şi alţi autori antici, îi considera pe goţi urmaşi ai geţilor, situaţie care este reflectată atât în titlul lucrării, cât şi în circumstanţa că ambii termeni, *got* şi *get* sunt utilizaţi în lucrare în calitate de sinonime, povestirea sa se împleteşte cu fragmente reale din istoria acestora din urmă. Însă nu aceasta prezintă interes în demersul de faţă. Scopul propus este de a examina terminologia utilizată de Jordanes pentru a desemna comunităţile umane din acea perioadă, în special a termenului **naţiune**, semnificaţia şi conţinutul real al acestora. De asemenea, este indiscutabil faptul că în utilizarea şi relatarea terminologiei care desemnau comunităţile umane din acel timp, Jordanes a reflectat tradiţia multiseculară a istoriografiei antice, la care face permanent referinţe (Иордан 1960, 132, 182).

Paralel cu relatarea istoriei goţilor, Jordanes aminteşte şi multe alte populaţii ale antichităţii, printre care şi pe Quinquegentianos (Иордан 1960, 149). E. Skržinskaja, invocând o altă sursă antică, şi anume a autorului Orosius (Paulus) de la începutul secolului V p. Chr., face o precizare foarte importantă în sensul că aceştia se mai numeau Quinquegentanae ***nationes*** (Иордан 1960, 261). Aşadar, cu acest termen, ***nationes***, erau numite, în conceptul autorului antic citat, acele colectivităţi umane care intrau în Uniunea celor cinci (quinque) ginte [„***gentes***"] „mauritane" din Africa de Nord. Ele se mai numeau Pentapolitani şi erau înglobate în provincia romană Cirenaice sau în Libya Pentapolis.

Începând istorisirea sa referitor la goţi, Jordanes debutează cu relatarea despre insula Scandzam din marea situată la nord de continentul european, fiindcă anume de acolo, crede autorul, a venit în Europa ginta [„***gens***"] (Иордан 1960, 132), despre originea căreia, cum se exprimă sugestiv istoricul got, cititorul vrea să afle. Astfel, goţii sunt desemnaţi cu termenul ***gens***. În acelaşi timp, atenţionăm asupra faptului că G. Vernadski scrie despre goţi ca despre o **naţiune** scandinavă (Вернадский).

În continuare, Jordanes face o precizare esenţială, şi anume că pe insula Scandza locuiesc „multe şi diverse ... **naţiuni**" [„multae et diversae ... ***nationes***"] (Иордан 1960, 134). Enumerând comunităţile umane de pe numita insulă, Jordanes utilizează termenii „***gens***" şi „***gentes***" pentru trei dintre ele şi continuă cu afirmaţia, că în afară de acestea mai sunt „o gloată diversă de **naţiuni**" [„*diversarum turba* ***nationum***"] şi enumeră cinci din ele, care, în virtutea faptului că locuiesc în locuri bogate de câmpie, sunt permanent atacate de alte ginţi [„***gentium***"]. După aceasta Jordanes mai enumeră patru comunităţi umane cu atribuirea termenului de „***genus***" acestora, apoi încă nouă, desemnându-le cu termenul „***gentes***", şi dintre acestea îi evidenţiază pe Suetidi, care sunt mai *înalţi* decât toţi ceilalţi, dar s-au făcut mai cunoscuţi în aceste „***gente***" şi se bucură de slavă „printre toate **naţiunile** din Scandiae" [„*inter omnes Scandiae* ***nationes***"], prin aceea că i-au alungat pe Herules din locurile lor. Urmează apoi încă o precizare preţioasă a lui Jordanes, şi anume explicaţia că pentru toate aceste „***gentes***" este caracteristic că ele îi depăşesc pe germani atât cu *trupul* şi *sufletul*, cât şi prin aceea că sunt buni *luptători*. Unele **naţiuni** de pe numita insulă se mai deosebeau, după informaţia istoricului got, după *îndeletniciri* şi chiar după un anume fel de *hrană*. Concluzia lui Jordanes este şi ea destul de remarcabilă: insula Scandza este apreciată de către el drept o „pepinieră a **ginţilor**" [„*officina* ***gentium***"], o „vagină a **naţiunilor**" [„*vagina* ***nationum***"], deci o sursă pentru „***gentium***" şi „***nationum***", de unde provin şi goţii, care, la o anumită etapă a evoluţiei lor, ar fi trecut de pe insulă pe continent. Nu credem să fie întâmplătoare nici utilizarea termenilor „*officina*" pentru ginţi şi „*vagina*" pentru naţiuni, or, primul termen, într-un fel, reflectă o creaţie posterioară (pepinieră, atelier), ultimul termen este legat direct de procesul iniţial de naştere.

Este limpede deci că în contextul prezentat de Jordanes noţiunile „***gentium***" şi „***nationum***" sunt utilizate, în esenţă, ca sinonime, în procesul de geneză, diferite. Oricum, istoricul got le întrebuinţează pe ambele pentru a desemna comunităţile etnice care au un *nume*, un anumit *teritoriu* unde locuiesc, anumite *îndeletniciri*, anumite *calităţi fizice* şi *spirituale,* un anume fel de *comportament*.

La faptul că în epoca lui Jordanes **teritoriul** era un criteriu determinant pentru aprecierea uneia sau altei comunităţi etnice, atestă împrejurarea că istoricul got utilizează şi termenul **patria**. Relatând despre înfrângerea vandalilor de către goţi în timpul împăratului Constantin cel Mare (306-

337), Jordanes menţionează că o parte nu prea mare din ei, incapabili de luptă, au părăsit „nefericita patrie" [„*infortunata* ***patria***"].

Trecând pe continent, continuă Jordanes istorisirea sa despre goţi, sub primii cinci regi ai lor, care au domnit cca 167 de ani (Иордан 1960, 363), aceştia se înmulţesc şi crescând până la o „mulţime nenumărată de **popor**" [„*magna* ***populi*** *numerositate crescente*"], ei se deplasează spre Scythiae, vecină cu Marea Pontului, obţinând, până a ajunge aici şi o victorie asupra „***gentem*** *Spalorum*". Aşadar, pentru aceeaşi gintă a goţilor, dar care prezentau deja o comunitate foarte numeroasă, Jordanes utilizează un alt termen, popor [„***populi***"]. După aceasta Jordanes subliniază că versiunea sa referitor la originea ginţii [„***gentis***"] goţilor este împărtăşită şi de alţi autori, cu excepţia lui Josephus. Este vorba de istoricul evreu Josephus Flavius, care este înalt apreciat de Jordanes ca istoric, dar în ce priveşte originea goţilor, ne informează istoricul got, autorul evreu crede că ei îşi au rădăcinile de la Magog, al doilea fiu al lui Jafet, personaje din Biblie şi „se numesc ei sciţi şi după **naţiune**, şi după nume" [„*Scythas eos et* ***natione*** *et vocabulo asserit appelatos*"] (Иордан 1960, 135).

Evident, către anul 551, când Jordanes şi-a redactat *Getica* sa sciţii dispăruseră de mult de pe arena istoriei. În pofida acestui fapt, ei continuă să fie amintiţi în operele autorilor din epoca antică târzie şi chiar în lucrările cărturarilor bizantini din secolele XII-XIII, dar este cunoscut faptul că sub numele generic de „sciţi", în realitate figurau cu totul alte comunităţi etnice. În cazul de faţă şi în altele similare, nu ne interesează adevărul istoric propriu-zis, adică până când au existat sciţii în realitate, ci doar faptul că ei au fost apreciaţi de cărturarii antici cu termenul **naţiune**.

Jordanes continuă relatarea sa cu aşezarea geografică a aceea ce numeşte el Scythia, amintind şi de oraşele greceşti de pe ţărmul Mării Pontului, oraşe pe care „sălbaticele **naţiuni** ale sciţilor" [„*indomiti Scytharum* ***nationes***"], au permis grecilor să le construiască pentru ca aceştia să întreţină cu ei legături comerciale. Aşa dar, şi sciţii sunt apreciaţi de Jordanes cu termenul „***nationes***", dar şi cu apelativul de „sălbatici".

Prezentând alte comunităţi umane care locuiesc în Scythia, Jordanes ne informează că primii, de la Apus, sunt „**ginta** Gepizilor" [„***gens*** *Gepidarum*"] (Иордан 1960, 136). În acelaşi timp, ei sunt şi „**naţia** Gepizilor" [„*Gepidarum* ***natio***"] (Иордан 1960, 146). Descriind politica de cucerire a regelui gepizilor Fastide, istoricul got ne relatează că el a ridicat ginta [„***gentem***"] sa, a lărgit cu arma posesiunile sale, a supus multe alte ginţi [„***gentes***"] şi, în consecinţă „crescând poporul" [„*crescenti* ***populo***"], regele gepizilor, a trimis soli la Ostrogotham (218-250), sub puterea căruia se aflau cum Ostrogothae, aşa şi Vestgothae, „adică ambele **ginţi, popoare**, care sunt de aceeaşi obârşie" [„*id est utrique eiusdem* ***gentes populi***"] (Иордан 1960, 146-147). Aşadar, în cazul de faţă, cu referinţă la gepizi, termenii „***gens***" şi „***natio***" sunt utilizaţi de Jordanes în calitate de sinonime pentru aprecierea apartenenţei la aceeaşi comunitate umană, iar termenul „***populi***", pentru a arăta numărul lor mare.

Începând de la izvoarele Vistulei şi până în partea stângă a Carpaţilor, ne relatează în continuare Jordanes, „pe o imensă suprafaţă s-a aşezat numeroasa **naţie** Venetharum" [„*per inmensa spatia Venetharum* ***natio*** *populosa consedit*"] (Иордан 1960, 136, 149-150). Deci şi numeroşii Venetharum sunt, în conceptul lui Jordanes, tot o ***natio***. Urmează apoi o precizare, iarăşi destul de importantă a lui Jordanes care ne spune că, în pofida faptului că numele lor se schimbă corespunzător cu „variatele familii şi locuri" [„*varias* ***familias*** *et* ***loca***"], totuşi, preponderent, ei se numesc „Sclaveni et Antes".

Aşa deci, în epoca antică, conform informaţiilor lui Jordanes, naţiunile îşi luau denumirile de la **numele de familie** a conducătorilor sau de la denumirea **locului** unde se aflau. Noţiunea „***familias***", de la care îşi putea lua numele o „***natio***", este o noţiune nouă pe care o introduce Jordanes în opera sa. Evident, este vorba de **familia clan patronimică**, care se afla la originea „***natio***", îi acorda un **nume**, se afla în fruntea ei şi era parte componentă a acesteia.

Concluzia care se desprinde din cele relatate mai sus, de asemenea, pare să fie destul de limpede: comunităţi umane destul de numeroase, cum erau Scytharum şi Venetharum sunt calificate de Jordanes de asemenea, cu acelaşi termen „***natio***". Aceste comunităţi umane erau alcătuite din familii mari, fără îndoială, aflate într-un anumit grad de rubedenie una cu alta şi care împreună alcătuiau o **naţiune**, care îşi lua numele fie de la o **familie**, fie de la **locul** unde locuia, nume care putea să se schimbe, atât în dependenţă de numele familiei care era în frunte, cât şi în dependenţă de locul unde se stră-

muta naţiunea dată. Aşadar, sigură rămâne doar aprecierea colectivităţii umane cu termenul „*natio*", pe când etnonimul se putea schimba, în dependenţă de familia care se situa în fruntea colectivităţii respective ori a locului unde se afla sau unde se deplasa comunitatea dată într-un segment cronologic sau altul. Din aceste raţionamente, s-ar desprinde şi concluzia că teritoriul, în aprecierea lui Jordanes, nu constituia un criteriu obligatoriu al existenţei naţiunii, cu toate că ea nu putea exista în afara unui teritoriu, naţiunea putea să-şi schimbe locul de trai şi ea nu înceta să fie naţiune: după noul loc de trai se putea schimba doar etnonimul.

Referindu-se la o altă comunitate umană, Vidivarii, Jordanes ne relatează că ei sunt „adunaţi din diferite **naţiuni**" [„*ex diversis* ***nationibus*** *adgregati*"] (Иордан 1960, 136). Ceva mai jos, Jordanes iarăşi revine la această comunitate umană, apreciind-o „**ginta** vividaria"[„***gens*** *vividaria*"], menţionând că ea este adunată „din diverse **naţiuni**" [„*ex diversis* ***nationibus***"], care împreună „sunt şi **gintă**" [„*sunt et* ***gentem***"] (Иордан 1960, 146). Aşadar, **ginta** [„***gentem***"] vidivarilor, conform conceptului lui Jordanes, ar fi fost alcătuită din mai multe **naţiuni** [„***nationibus***"]. La prima vedere s-ar părea că **ginta** vidivariilor este un organism complex, alcătuit din mai multe **naţiuni**, care sunt altceva decât **ginta**, adică am avea în faţă procesul de evoluţie de la **naţiune** la **gintă**. Totuşi, examinarea atentă a textului lui Jordanes, se pare, nu permite o asemenea concluzie, or, istoricul got afirmă destul de clar că **ginta** vidivariilor este alcătuită din mai multe **naţiuni,** care împreună, sunt **şi** gintă. Dar, afirmaţiile lui Jordanes permit şi o altă interpretare şi anume că **naţiunile** ar fi colectivităţi umane diverse, dar cu un grad înalt de rudenie între membrii fiecărei naţiuni în parte. La rândul ei, **ginta** apare ca o structură a diferitelor colectivităţi umane (**naţiuni**), posibil chiar ca acestea să nu fie înrudite între ele.

Relatând despre goţii din regiunea de la Marea Pontului, ca a treia regiune unde ei locuiesc, Jordanes îi apreciază cu termenul „popor" [„***populi***"] şi ne informează că ei s-au împărţit între două familii a acestui popor [„*per* ***familias populi***"]: vizigoţii slujeau familiei Balthorum, iar ostrogoţii, familiei Amalis. (Иордан 1960, 137). În acelaşi timp, referindu-se la „***gentis***", despre care el scrie, adică la goţi, Jordanes ne comunică că o parte din ei, care stăpâneau partea estică, au fost conduşi de Ostrogotha şi poate de la numele lui, poate de la locul unde sunt aşezaţi, se numesc ei Ostrogothae, adică „răsăriteni", pe când ceilalţi se numesc Vesegothae, adică „apuseni" (Иордан 1960, 144). Această „***gens***" a goţilor a supus şi ţine sub ascultare o parte din teritoriul Scythia şi, de asemenea, pe vandalus, marcomanus etc. (Иордан 1960, 145).

Aşadar, goţii sunt în acelaşi timp şi „***populis***" şi „***gentis***", formal, după locul, spaţiul geografic, unde locuiesc, sunt divizaţi în **răsăriteni** şi **apuseni**, şi sunt conduşi de două „***familiae***" clan.

Referindu-se la aceeaşi goţi, care locuiau în regiunea Mării Pontului, Nipru, Caucaz, Jordanes ne informează că ei au fost atacaţi de Vesosis, regele Egiptului, dar Thanausis, regele goţilor, l-a înfrânt şi la urmărit până la Nil, ulterior s-a întors înapoi şi a supus aproape toată Asia. În timpul când regele goţilor se întorcea înapoi, o parte din oştenii săi au rămas în Asia şi au dat naştere *parţilor*, care sunt apreciaţi drept cei mai buni arcaşi „printre **naţiunile** aproape a întregii Asii" [„*inter omnes pene Asiae* ***nationes***"] (Иордан 1960, 138). Deşi cu termenul „**naţiune**"[„***nationes***"] *parţii* nu sunt direct apreciaţi, indirect, din contextul relatării lui Jordanes, rezultă că şi ei sunt o „**naţiune**" [„***natione***"], printre celelalte **naţiuni** din Asia, care s-a format ca rezultat al simbiozei ostaşilor goţi şi a femeilor autohtone din locurile unde aceşti oşteni s-au oprit. Aşadar, în conceptul lui Jordanes, o nouă „***natione***" a apărut în rezultatul simbiozei reprezentanţilor a două „***nationes"*** diferite, deja existente.

Referindu-se la onomastica epocii, Jordanes afirma că **gintele** [„***gentes***"] au obiceiul de a împrumuta nume străine: romanii de la macedonieni, grecii de la romani, sarmaţii de la germani etc. (Иордан 1960, 140). O informaţie destul de preţioasă, în sensul că ea ne oferă un argument în plus în favoarea tezei că, apartenenţa etnică a unei persoane nu poate fi determinată după numele purtat, situaţie valabilă din epoca antică şi până în prezent.

Descriind isprăvile regelui got Hermanarico (351-376), care a cucerit mai multe **ginţi** [„***gentes***"] (Jordanes enumără 15 din ele), Jordanes concluzionează că în aşa fel el domina asupra tuturor „**naţiunilor** Scythiae şi Germaniae" [„*Scythiae et Germaniae* ***nationibus***"] (Иордан 1960, 149-150). Astfel, şi pentru desemnarea triburilor germanice se utiliza termenul **naţiuni**, în pofida faptului că unii istorici au scris că autorii latini au utilizat doar cuvintele *populus, gens* şi *civitas* (Шкунаев 1988). Ammianus Marcellinus, de asemenea, îl aprecia pe Hermanarico „cel mai războinic monarh, care

provoca teama **naţiunilor** vecine" (Вернадский) Aşadar, şi în acest caz, termenii **ginte** [„***gentes***"] şi **naţiuni** [„***nationibus***"] apar la Jordanes în calitate de sinonime, pentru a indica apartenenţa etnică a comunităţilor la care se referă.

Hunii sunt apreciaţi de Jordanes drept o **naţiune** [„***natio***"] cumplită, care ulterior a „crescut în **popor**"[„crevisse in ***populis***)] şi a început să tulbure liniştea **ginţilor** [„***gentium***"] vecine. Relatând apoi despre oarecare vânători huni, care au ieşit la vânat pe malul râului Meotidae, aceştia sunt apreciaţi de către Jordanes drept vânători din această **gintă** [„***gentis***"], adică din **ginta** hunilor. Semnalând legenda conform căreia un cerb le-ar fi arătat calea de trecere peste lac, Jordanes ne informează că ulterior hunii au supus o serie de ginte [„***gentes***"] care locuiau în Scythiae. Istoricul got continuă cu aceea că atunci când geţii(= goţii) au văzut că această gintă [„***genus***"] războinică a hunilor, prigoneşte o „mulţime de **naţiuni**" [„*multarumque* ***nationum***"], Hermanarico, regele goţilor, cu toate că şi el cucerise multe ginţi [„***gentium***"], a căzut pe gânduri, cu atât mai mult că şi rosomonii, aliaţii săi, erau o „**gintă** infidelă" [„***gens*** *infidia*"] (Иордан 1960, 151). Aşadar, în ce priveşte pe huni, Jordanes utilizează termenii **naţie** [„***natio***"], **gintă** [„***genus***"] şi **popor** [„***populis***"], în calitate de sinonime, dar ultimul termen are şi sensul că numărul lor era mare.

Relatând despre invitarea regelui Aithanaricus (526-534) la Costantinopol de către împăratul Theodosie, Jordanes ne informează că regele got a văzut în oraş „gloate din diferite **ginţi**" [„***populosque*** *diversarum* ***gentium***"] (Иордан 1960, 154). Tot cu termenul „***populo***" sunt desemnaţi spectatorii de la circul din Constantinopol în timpul lui Justinian (Иордан 1960, 158). Evident că şi ei erau din „*diversarum* ***gentium***".

Descriind campania vizigoţilor în frunte cu Halaricus în Italia, Jordanes ne informează că regele, apropiindu-se de oraşul Ravenna, a trimis soli la împăratul Honorium cu propunerea că dacă împăratul le va permite goţilor să se aşeze în Italia „ei vor trăi cu **poporul** roman în aşa fel, încât s-ar putea crede că ambii (romanii şi goţii – *I.E.*) alcătuiesc o **gintă**" [„*eos cum romanorum* ***populo*** *vivere, ut una* ***gens*** *utraque credere possit*"] (Иордан 1960, 155). Aşadar, romanii sunt desemnaţi **popor** [„***populo***"], iar împreună cu goţii vor fi ca o singură **gintă**. Deci, în conceptul regelui Halaricus, redat de Jordanes, această unire artificială a două comunităţi umane diferite, vizigoţi şi romani, ar putea, aparent, crea impresia că este vorba de o singură gintă, adică şi în acest caz, ginta apare ca ceva format din mai multe comunităţi umane, chiar neînrudite între ele. Altă propunere era ca problema să fie rezolvată pe calea războiului. Honorium nu a primit nici una din ele şi a propus ca Halaricus cu a sa gintă [„***gente***"] să plece şi să cucerească una din provinciile sale, Spania sau Galia, pe care împăratul aproape că le-a pierdut. Goţii acceptă această propunere şi pleacă. Dacă până la venirea lor, ne relatează Jordanes, **ginţile** vecine [„*vicinae* ***gentes***"], francii şi burgunzii, năvăleau asupra Galiei, acum, de frică, se menţin în limitele teritoriului lor (Иордан 1960, 155).

Jordanes ne relatează şi despre faptele lui Atila, care, după omorârea fratelui său Bleda, a unit sub puterea sa întreg **poporul** [„*universum sibi* ***populum***"] şi, adunând multe alte **ginţi** [„***gentium***"], pe care el le ţinea în supunere, s-a gândit să supună şi ginţile care sunt în fruntea lumii [„*primas mundi* ***gentes***"], care, în conceptul lui Jordans, erau romanii şi vizigoţii (Иордан 1960, 160). Aşadar, în acest caz, romanii, ca şi vizigoţii, sunt desemnaţi de către istoricul got cu termenul „***gentes***". Ceva mai jos, referindu-se la căderea Imperiului Roman de Apus, Jordanes precizează că acesta era a **ginţii romane** [„***romaniae gentis***"] (Иордан 1960, 169), deci romanii sunt apreciaţi iarăşi ca gintă [„***gentis***"]. Ulterior, pentru desemnarea romanilor, Jordanes utilizează sintagma „*senatum* ***populumque*** *Romanum*" (Иордан 1960, 179, 180). Această sintagmă era utilizată încă de M.Tullius Cicero (106-43 a. Chr.) şi semnifică, în traducerea lui I.H. Dvorecki „întreg poporul", desigur roman (Дворецкий 1976, 784).

Este de remarcat şi faptul că pentru desemnarea nenumăratelor colectivităţi umane, care au participat la marea bătălie din anul 451, Jordanes utilizează termenul popor [„***popularum***"] (Иордан 1960, 161), iar atunci când scrie despre comunitatea lui Sanghibanum, ca fiind păzită de Theodoridus şi Aetius, utilizează termenul gintă [„***gente***"] (Иордан 1960, 162). În acelaşi timp, este subliniată şi prudenţa lui Aetius, în grija căruia era apărarea Imperiului Roman de Apus, care şi-a adunat oşteni din mai multe locuri, aşa cum şi dintre **naţiunile** din Celticae, aşa şi din Germaniae [„*aliaeque nonnulli Celticae vel Germanie* ***nationes***"] (Иордан 1960, 161).

Prezentând unele date despre organizarea oastei lui Atila, istoricul got ne informează că regele se afla în mijlocul oştirii, în interiorul celei mai puternice părţi a ginţii [„***gentis***”] sale, pe când aripile oştii erau constituite din multiple **popoare** şi diverse **naţiuni** [„*multiplices* ***populi*** *et diversae* ***nationes***”] (Иордан 1960, 162). Aşadar, în cazul dat, termenul **popoare** este utilizat de Jordanes pentru a arăta multitudinea oştenilor, iar cel de **naţiuni**, pentru a arăta diversitatea etnică lor. Amintind încă o dată de gloata de regi şi conducători, aliaţi ai lui Atila, Jordanes îi apreciază cu sintagma diverse **naţiuni** [„*diversarumque* ***nationum***”] (Иордан 1960, 163), adică termenul „***nationum***” şi în acest caz este utilizat pentru a arăta diversitatea etnică a regilor aliaţi hunilor.

Descriind lupta de pe câmpia Catalaunice din regiunea Champagne din iunie 451, condusă, pe de o parte de Atila, pe de altă parte de Aetii, Jordanes ne informează că începutul luptei era defavorabil pentru huni şi Atila a hotărât să-şi îmbărbăteze oştile sale amintindu-le că ei au obţinut victorii asupra atâtea ginţi [„*tantarum* ***gentium***”]. El cheamă oştenii săi să sfideze aceste **ginţi** de limbi diferite adunate aici [„*adunatas dispicite dissonas* ***gentes***”] (Иордан 1960, 163). Atila este apreciat de Jordanes stăpân al atâtea ginţi [„*tantarum* ***gentium***”], iar lupta, o luptă a puternicilor ginţi [„*fortissimarum* ***gentium***”] (Иордан 1960, 165).

Jordanes ne relatează şi despre plecarea lui Atila din Dacia şi Panonia, provincii stăpânite atunci de huni, dar locuite şi de diferite **naţiuni** supuse [„*diversis subditis* ***nationibus***”] acestora, termenul „***nationibus***” semnificţnd şi de această dată diversitatea etnică a locuitorilor celor două provincii amintite (Иордан 1960, 167).

Informându-ne despre luptele dintre huni şi goţi, Jordanes scrie că hunii în frunte cu Balamber stăpânesc asupra poporului got [„*Gothorum* ***populum***”], în acelaşi timp el afirmă că conducerea **ginţii** goţilor [„***genti*** *Gothorum*”] (Иордан 1960, 171) se află, cu voia hunilor, în mâinile unui regişor al lor. Nu credem că este vorba de o nedumerire, o sinonimie a celor doi termeni sau de o contrazicere. Materialul examinat mai sus ne duce la gândul că sub sintagma poporul got [„*Gothorum* ***populum***”] ar trebui să înţelegem toate comunităţile etnice, stăpânite cândva de goţi, iar acum de huni, iar prin sintagma **ginta** goţilor [„***genti*** *Gothorum*”], ar trebui să subînţelegem comunitatea etnică propriu-zisă a goţilor.

Referindu-se la situaţia din regatul lui Atila după moartea acestuia, Jordanes ne informează că, în virtutea destrăbălatelor dorinţe ale lui, fii lui numărau aproape gloate [„***populus***”] întregi şi ei cereau împărţirea ginţilor [„***gentes***”] din regat prin tragere la sorţi, în mod egal. În aşa fel, ne sugerează istoricul got, urmau să fie traşi la sorţi regii războinici împreună cu popoarele [„***populis***”] lor. Când a auzit despre intenţiile fiilor lui Atila, regele gepizilor Ardarichus, supus şi el hunilor, nemulţumit de o asemenea atitudine faţă de atâtea ginţi [„***gentibus***”], s-a ridicat împotriva lor şi a eliberat nu numai ginta [„***gentem***”] sa, dar şi pe altele. Lupta hotărâtoare a avut loc în anul 453 în Panonia unde au venit diferite ginţi [„***gentium*** *variarum*”] pe care Atila le ţinea în supunere, în urma luptei se desprind unul de altul regate cu popoare [„*regna cum* ***populis***”]. Şi acestea, continuă Jordanes, sunt puternice **naţiuni** [„*fortissimae* ***nationes***”], care niciodată nuşi puteau găsi egali în lupte (Иордан 1960, 173). Şi tot pentru aceşti supuşi a lui Atila, istoricul got utilizează sintagma puternice **ginţi** [„*fortissimarum* ***gentium***”] (Иордан 1960, 172). Ulterior hunii sunt apreciaţi şi cu termenul popor [„***populum***”] (Иордан 1960, 174), dar şi cu termenul ginţi [„***gentes***”] (Иордан 1960, 175). În ce-i priveşte pe goţi, Jordanes semnalează un fenomen interesant. O parte din ei, care se numesc ***mici***, cu toate că sunt un **popor** imens [„***populus*** *imensus*”], s-au aşezat cu traiul în Moesia unde locuiesc până acum. În acelaşi timp, ei sunt o **gintă** mare la număr [„***gens*** *multa*”], dar săraci şi nerăzboinici(Иордан 1960, 174). Cât priveşte ceilalţi goţi, **ginta** ostgoţilor [„***gentem*** *… Ostrogotharum*”], după încheierea păcii durabile cu romanii, au început să jefuiască ginţile vecine [„*vicinas* ***gentes***”]. Tot cu termenul gintă [„***gentem***”] sunt desemnaţi goţii şi pe ultimele pagini ale lucrării lui Jordanes.

***

Jordanes nu a transmis şi termenul cu care se autoîntitulau comunităţile „barbare”, dacă ele întradevăr se autoîntitulau într-un fel, ca formă de structurare a comunităţii umane, acele populaţii pe care el le desemnează cu termenul **naţiune**, dar este incontestabil că ulterior a supravieţuit termenul „***nationes***”, dat de romani. Este cert faptul că ideea de naţiune, ca ceva distinct, ce deosebeşte între ele comunităţile umane, este ideea lumii antice. Evident, „barbarii”, cel puţin elita

lor, politică şi culturală, ştiau că anume cu termenul ***nationes*** îi desemnează cărturarii antici, termen care a fost însuşit de ei şi care a dăinuit secole întregi pentru desemnarea comunităţilor umane diferite. De ce anume ***nationes*** şi nu altul utilizat de cărturarii antici? Probabil pentru că acest termen, în sensul său primar, indică originea, legătura directă, de sânge a comunităţii umane respective. Studiile cercetătoarei E.D. Melnikova demonstrează că chiar şi denumirile geografice latine sunt împrumutate de alte limbi. Spre exemplu, pentru desemnarea regiunilor cunoscute scandinavilor şi vizitate de ei, există două noţiuni, latină, cărturărească şi, locală, care nu rareori era o adaptare a termenului latin (Мельникова 1986; Мельникова 1986a). Izvoarele medievale scrise în limba latină au preluat termenul **naţiune** pentru denumirea comunităţilor umane diferite. De exemplu, autorul anonim al cronicii ungare *Gesta Hungarorum* redactată în secolul al XII-lea, tradusă şi publicată în limba română în anul 1934 de G. Popa-Lisseanu şi republicată într-o broşură aparte în anul 2000, în câteva rânduri utilizează termenul „***nationes***”, „***nationibus***” (Anonimus 2000, 26, 54, 59, 60, 62, 75), alături de „***gentis***”, „***populus***”, pentru denumirea diferiteloror comunităţi umane, fără a preciza exact numele acestora. Numai în câteva cazuri traducătorul nominalizat traduce termenul „***nationibus***” prin „**naţiuni**”, dar uneori şi termenul „***gens***” este tradus prin „**naţiune**” (Anonymus 2000, 24,78; 25, 79). Aceste secole, ca de altfel şi întreaga epocă antică, urmează a fi cercetate minuţios şi din acest unghi de vedere, pentru a urmări evoluţia semnificaţiei termenului **naţiune** din epoca antică, medievală (Pop 1998; Pop 1999), modernă şi contemporană. Un lucru însă este cert: dacă naţiunea modernă se asimilează de istoriografia modernă şi contemporană de civilizaţie, naţiunea antică se asimila de cărturarii antici cu primitivismul. O primă modificare a semnificaţiei termenului **naţiune** are loc în evul mediu. Ioan-Aurel Pop a stabilit că „primele definiţii ale naţiunii medievale, aşa cum au fost date de teoreticienii de atunci” sunt semnalate în timpul lucrărilor Conciliului de la Konstanz (1414-1418). În urma dezbaterilor dintre delegaţii Angliei şi Franţei, s-a ajuns la formularea principalelor caracteristici ale naţiunii: „*fie că naţiunea este înţeleasă ca un popor distinct de altele prin relaţia de sânge, prin obiceiul unităţii ori prin particularităţile de limbă, care demonstrează în gradul cel mai înalt şi mai adevărat [existenţa] naţiunii în esenţa ei, deopotrivă în sensul legii divine şi umane..., fie că naţiunea este înţeleasă, cum ar trebui să fie [în cazul de faţă, la conciliu], ca teritoriu egal cu cel al naţiunii franceze* (subl. – *I.A. Pop*)” (Pop 2003). Dar, pentru această modificare a semnificaţiei termenului **naţiune** au trebuit să treacă circa un mileniu şi jumătate. Din studiul citat al lui Ioan-Aurel Pop aşi mai atenţiona asupra pasajului următor: „Evul mediu a fost deopotrivă o lume a particularismelor şi a universalismelor. Pe de o parte, era domeniul feudal, senioria, regiunea, provincia, cu un stăpân bine cunoscut de toţi şi cu un puternic spirit identitar, iar pe de altă parte, era lumea creştină toată, întruchipată în două ipostaze: spirituală, reprezentată de Sfântul Scaun, şi politică, simbolizată de Imperiu. Ambele structuri s-au dovedit însă de la un timp greu de susţinut, aproape neguvernabile, şi au rămas simbolice. Treptat, **se naşte o realitate intermediară, de echilibru** (subl. – *I.E.*), care este numită în sursele vremii *natiune* (subl. – *I.A. Pop*)” (Pop 2003), termen care, după cum s-a arătat, era cunoscut destul de bine cărturarilor, dar noua realitate, **se naşte**, foarte sugestiv termenul utilizat de Ioan-Aurel Pop, mult mai târziu. Şi dacă această realitate se naşte, fapt sesizat de lumea medievală, puteau oare autorii din această perioadă să o aprecieze cu alt termen, decât cel de naţiune?

***

Aşadar, în urma examinării surselor de mai sus, în temei a ***Geticii*** lui Jordanes, putem formula următoarele concluzii preliminare:

- **Naţiunea** („***natio***”, „***nationum***”) este un termen arhaic dat comunităţilor umane. Ca termen şi realitate istorică are o origine foarte veche şi este fixat în operele istoricilor antici care şi-au redactat opera în limba latină, cel puţin din secolul I a. Chr. Sursele invocate atestă că nu avem nici un motiv să negăm existenţa naţiunii antice. Naţiunea, ca formă de organizare a comunităţilor umane, este un produs al istoriei, la fiecare nouă etapă a evoluţiei societăţii umane, esenţa naţiunii se modifica. Evident, naţiunea antică, era cu totul altceva decât naţiunea medievală, modernă şi contemporană.
- Naţiune antică, în conceptul autorilor antici, era baza pe care se dezvoltă ulterior ***populus*** şi ***civitas***, ca să rămânem în terminologia utilizată de ei. Naţiune era comunitatea umană „barbară”, cu un înalt grad de rubedenie a membrilor ei, aflată la un nivel primitiv de dez-

voltare, dar care totuşi atinsese un anumit grad de armonie internă, care, la rândul ei, le conferea o anumită memorie istorică, stabilitate şi o anumită conştiinţă a unităţii lor. Naţiune erau şi sălbaticii sciţi, şi cumpliţii huni. Comunităţile umane respective sunt naţiuni fiindcă aşa le-au numit romanii. Numindu-i pe cei diferiţi de ei cu termenul ***natio***, autorii antici au imortalizat momentul principal în istoria comunităţilor umane respective, momentul naşterii lor. Statornicirea acestui termen în literatura antică latină pentru desemnarea „celorlalţi", avea menirea să specifice diferenţa de cultură dintre lumea civilizată, greacă şi romană, şi „ceilalţi", care au rămas la un nivel slab de dezvoltare. Cărturarii antici primii au elaborat şi criteriile după care deosebeau o naţiune de alta: comunitatea de rudenie, teritoriul, limba, stereotipuri psihologice şi de comportament, mod de viaţă. Nu elita naţiunii antice respective (goţi, huni etc.) a elaborat aceste criterii, ci elita culturală şi politică romană. **Naţie** este termenul utilizat de cărturarii antici, care au scris în limba latină, pentru a semnifica **diversitatea** comunităţilor umane şi, probabiul, a sublinia **primitivismul** lumii barbare, care, din punctul de vedere al civilizaţiei romane, continuau să rămână la nivelul de abia născut (**natio**), adică la un nivel slab de dezvoltare.

- Jordanes nu ne oferă o definiţie a **naţiunii**, existentă în epoca antică, el menţionează doar existenţa ei şi criteriile de ordin etnic, lingvistic, economic etc., care, în conceptul cărturarilor antici îi cimentau într-o comunitate etnică deosebită. Naţiunea antică era o comunitate umană *înrudită,* bine distinctă de lumea greacă şi romană, şi care avea, în primul rând un *nume*, un *teritoriu* unde locuia şi o *limbă* unică. Ansamblul de împrejurări unde se afla colectivitatea dată, determinat, în primul rând, de configuraţia geografică a locului, au contribuit la formarea unor trăsături specifice, care deosebeau o naţiune de alta printr-un *mod de viaţă* comun, *obiceiuri* comune, *fire* unică, anumite *îndeletniciri* care o caracterizau, adică, cum am spune în termeni contemporani, de o *viaţă economică* unică, un anume *comportament* comun, anumite *calităţi fizice* şi chiar, pentru unele, un anume fel *de hrană* şi un anumit tip de *armament*.
- Naţiunea şi ginta sunt deseori utilizate de Jordanes ca noţiuni sinonime ce semnifică apartenenţa etnică a comunităţilor umane „barbare".
- Termenul *popor* (***populo, populis***) în temei este utilizat numai pentru desemnarea locuitorilor din Imperiul Roman, pentru a accentua numărul mare al locuitorilor în general sau multitudinea oştenilor din diferite naţiuni şi ginţi „barbare". Doar practic într-un singur caz din cele relatate mai sus, putem bănui că noţiunile *naţiune*, *gintă* şi *popor* apar în relaţii de sinonimie.
- Prin termenul ***nationes***, romanii subliniau originea comună a unei sau altei comunităţi umane, deosebite de alte comunităţi „barbare" şi de lumea romană. Această descendenţă comună putea fi autentică, însă totuşi, în majoritatea cazurilor era falsă, or, comunităţile „barbare" respective, nu erau nici ele „curate" din punctul de vedere al legăturilor de sânge. Cu toate acestea, acele ***familiae*****,** familii mari, familii clan patronimice, de care aminteşte Jordanes, nu erau străine una de alta, ci prezentau un grad mai mare sau mai mic de înrudire între ele şi ceea ce E. Skržinskaja aprecia cu sintagma „conştiinţă naţională", nu era şi nici nu putea fi o conştiinţă naţională în sensul modern sau contemporan al acestei sintagme, ci era de fapt o conştiinţă a solidarităţii familiilor mari, înrudite între ele, conştiinţa solidarităţii de neam, dar, în virtutea faptului că aceste colectivităţi umane erau desemnate de autorii antici cu termenul de **naţiune**, ea poate fi apreciată si ca **conştiinţă naţională antică**.

Bibliografie

Anonimus 2000: Anonimus Notarius, Gesta Hungarorum. Traducere, prefaţă, introducere şi note de G. Popa-Lisseanu (Bucureşti 2000).

Iscru: G.D. Iscru, Tracii sau traco-geto-dacii? (http://www.dacia.org/congres/content 10_iunie/iscru/iscru.html).

Mureşanu 1996: Camil Mureşanu, Naţiune, naţionalism. Evoliţia naţionalităţilor (Cluj-Napoca 1996).

McNeill 1976: William H. McNeill, Ascensiunea Occidentului: o istorie a comunităţii umane şi un eseu retrospectiv. Traducere: Diana Stanciu (Chişinău 2000).

Pop 1998: Ioan-Aurel Pop, Geneza Medievală a Naţiunilor Moderne (secolele XIII-XVI) (Bucureşti 1998).

Pop 1999: Ioan-Aurel Pop, Naţiunea română medievală (Bucureşti 1999).

Pop 2003: Ioan-Aurel Pop, Naţiunea medievală? (http://www.itcnet.ro/history/ arhive/mi2003/current1/mi5.htm).

Бибиков 2005: М.В. Бибиков, Исторический опыт межэтнических отношений на евразийском пространстве (Часть 2). Кочевые цивилизации и Русь (Москва 2005) (http://www.portalslovo.ru/rus/philology/258/259/5721654/$ print_text/?part=2)

Бромлей 1973: Ю.В. Бромлей, Этнос и этнография (Москва 1973).

Вернадский: Г.В. Вернадский, Древняя Русь. Ш. Сармато-готская эпоха (200 г. до н.э. - 370 г. н.э.) (http://gumilevica.kulichki.net/VGV/vgv133.htm).

Гнатенко 2000: П.И. Гнатенко, Национальная психология (Днепропетровск 2000) (http://www.geocities.com/svr_2000svr_us/gnt-3.html).

Дворецкий 1976: И.Х. Дворецкий, Латинско-русский словарь. Издание второе, переработанное и дополненное (Москва 1976).

Иордан 1960: Иордан, О происхождении и деяниях гетов. Getica. Вступительная статья, перевод, комментарий Е.Ч. Скржинской (Москва 1960).

Касьянова: Ксения Касьянова, Особенности русского национального характера (http://www.zrono.info/libris/lib_glava1.html).

Мельникова 1986: Е.А. Мельникова, Сведения о Восточной Европе в древнескандинавских географических сочинениях. В кн.: Е.А. Мельникова, Древнескандинавские географические сочинения (Москва 1986) (http://ulfdalir.ulver.com/literature/Melnikova_E_Geography/structure.htm).

Мельникова 1986а: Е.А. Мельникова, Структура и хронология восточно-европейских топонимов. В кн.: Е.А. Мельникова, Древнескандинавские географические сочинения (Москва 1986) (http://ulfdalir.ulver.com/literature/Melnikova_E_Geography/structure.htm).

Ранович 1946: А. Ранович, Эдикт Каракаллы о даровании римского гражданства. ВДИ 2, 1946, 66-80.

Святенков 2006: Павел Святенков, Слово о нации, 2006 (http://www.apn.ru//publications/article 11158.htm).

Тюгашев 2001: Е.А. Тюгашев, Национальный вопрос в эпоху глобальных проблем: дискурс власти. В сб.: Этносоциальные процессы в Сибири. Тематический сборник, вып. 4 (Новосибирск 2001), 20-24 (http://filosof10.narod.ru/lib/Nation/Nation4.doc).

Шкунаев 1988: С.В. Шкунаев, Германские племена и союзы племен. В кн.: История Европы, т. 1 (Москва 1988), гл. 15 (http://ulfdalir.ulver.com/literature/articles/german.htm).

Штаерман 1946: Е.М. Штаерман, К вопросу о dediticii в эдикте Каракаллы. ВДИ 2, 1946, 81-88.

The ancient nation – origins, essence and its importance

Abstract

The present article is dedicated to a debatable issue in modern historiography: problem of the nation, historians haven't developed a common definition of the term "nation" yet. Sources of ancient and late ancient epochs testify to the existence of the term "nation" used to denote a "barbarian" population less underdeveloped than Greek or Roman civilizations.

I believe that it's necessary to carry out fundamental survey of the present period's sources in order to explain the problem of the formation of nations in the following historic epochs.

Античная нация – происхождение, суть, значимость

Резюме

Данная статья посвящена весьма дискуссионному вопросу в современной историографии – проблеме нации, по которой историки так и не пришли к единому определению. Источники античной и позднеантичной эпох свидетельствуют о существовании термина «нация» для обозначения «варварского» населения, более слаборазвитого, чем греческая и римская цивилизации. Считаю необходимым более глубокое исследование источников данного периода, что позволит подойти к объяснению проблемы становления наций в последующих исторических эпох.

03.12.2007

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

SPIRITUALITATE MEDIEVALĂ TIMPURIE ÎN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN

Gheorghe Postică

Domeniul vieţii spirituale practicat în perioada medievală timpurie este mai puţin cunoscut comparativ cu cel al culturii materiale. Mărturii direct, care are să ilustreze acest fapt fie, că lipsesc, fie că sunt foarte vagi. Cu toate acestea, unele aspecte ale vieţii spirituale şi-au găsit reflectare în diverse categorii de materiale arheologice, fapt ce permite a face unele reconstituiri în acest sens.

Cultura spirituală din perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean se află în legătură cu civilizaţia sedentară din regiune, iar la anumite etape şi cu acea nomadă.

Civilizaţia populaţiei sedentare în spaţiul pruto-nistrean în perioada evului mediu timpuriu este reprezentată prin aşezări şi necropole plane sau tumulare – secolele V-VII – 231 aşezări (Harta nr. 1), secolele VIII-IX – 572 (Harta nr. 2), secolele X-XI – 526 (Harta nr. 3) şi secolele XII-XIII – 316 (Harta nr. 4).

În acelaşi timp, civilizaţia de tip nomad este documentată doar pentru anumite etape ale evului mediu timpuriu, astfel, în secolele X-XIV fiind reprezentată prin complexe funerare tumulare (Harta nr. 5).

1. Credinţe religioase

Elementul esenţial al spiritualităţii manifestate în evul mediu timpuriu era religia. Despre religia din acea perioadă practicată în spaţiul pruto-nistrean, se poate concluziona în baza cercetării *construcţiilor de cult (complexe rupestre, sanctuare, biserici), necropolelor plane, tumulilor, mormintelor izolate, pieselor de cult, semnelor religioase* etc. În perioada respectivă, în spaţiul nominalizat, erau cunoscute mai multe credinţe religioase, remarcându-se *creştinismul* şi diverse credinţe *păgâne*.

1.1. Religia creştină

Cea mai răspândită religie era, în această zonă creştinismul, practicat de către populaţia autohtonă încă din perioada antică târzie, iar la sfârşitul secolului X - începutul secolului XI şi de către populaţia slavă de răsărit, prezentă mai ales în regiunile periferice de nord şi de nord-est ale spaţiului pruto-nistrean. Creştinarea spaţiului pruto-nistrean, la fel ca şi alte regiuni extra-carpatice nord-dunărene, s-a produs la sfârşitul antichităţii (Teodor 1991; Zugravu 1997). Din acea perioadă, datează un şir de documente scrise, care consemnează în ţinut activităţi de misionarism şi monahism creştin. În acelaşi timp, sunt menţionaţi şi primii creştini autohtoni.

Despre creştinismul medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrean mărturisesc unele surse bizantine scrise şi diferite materiale arheologice, printre care mănăstirile şi schiturile rupestre creştine; bisericile creştine; ritul funerar creştin; unele piese de cult creştin; semne şi simboluri creştine etc. (Teodor 1991; Пивоваров 2001).

Anumite informaţii privind răspândirea creştinismului în spaţiul pruto-nistrean aflăm de la împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul care, pe la mijlocul secolului X, susţinea că în cetăţile de pe Nistru existau biserici şi cruci (Const. Porfirogen. 1970, 667).

Religia creştină din spaţiul pruto-nistrean, din perioada medievală timpurie, avea, în linii mari, un caracter popular (Teodor 1991; Zugravu 1997). Situaţia era cauzată de prezenţa în ţinut a populaţiilor migratoare, care, fiind purtători ai unor culte păgâne, i-au izolat pe creştinii nord-danubieni de restul lumii creştine pentru o perioadă de câteva sute de ani. În aceste condiţii, creştinismul din spaţiul pruto-nistrean, ca şi în cazul altor regiuni nord-danubiene, a parcurs o cale de sine stătătoare, care permitea o tratare mai lejeră a unor aspecte religioase, fapt ce conducea la formarea unor trăsături specifice, care nu erau întotdeauna în concordanţă deplină cu dogmele oficiale ale Bisericii de la Constantinopol – centrul oficial al creştinilor ortodocşi din Europa de Sud-Est.

În spaţiul pruto-nistrean, la diferite etape ale evului mediu timpuriu, s-au răspândit unele ere-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 131-154.

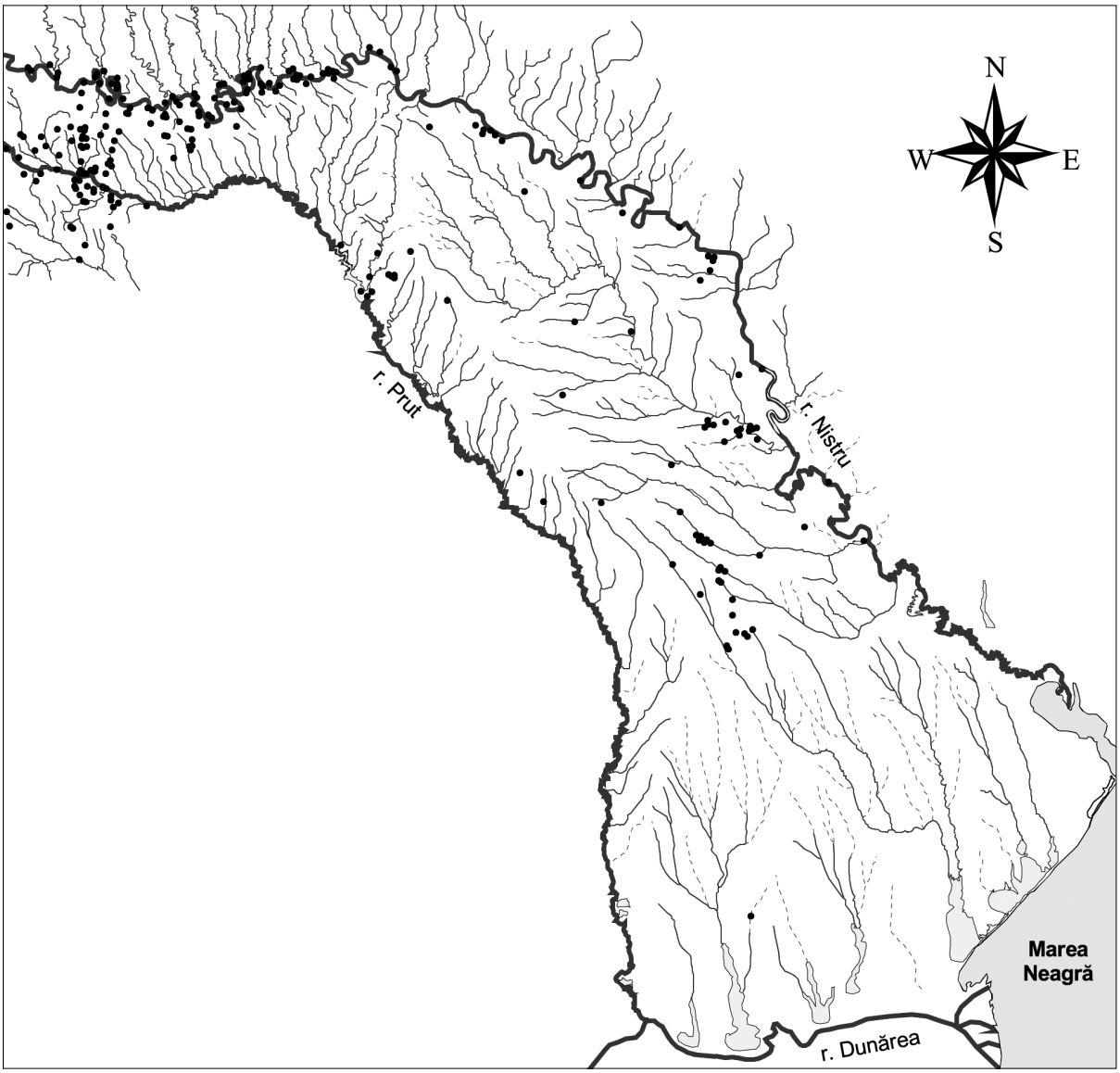

Harta nr. 1. Aşezări din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean.

zii creştine care, fiind prigonite de către Biserica oficială din Bizanţ, şi-au găsit teren fertil pentru activitate şi în aceste ţinuturi îndepărtate. Sectele creştine şi-au găsit adăpost în spaţiul pruto-nistrean încă în perioada antică târzie. Astfel, în secolul IV, aici activau părtaşii arianismului, care au reuşit să întemeieze pe aceste pământuri o episcopie în frunte cu cunoscutul părinte Ulfila (Auxentius 1970, 111-113). Tot atunci, pe aceste pământuri, activa confesiunea audienilor în frunte cu episcopul Audias (Epiphanios 1970, 173-175).

În secolele X-XII, conform unor date, în spaţiul pruto-nistrean activau adepţi ai confesiunii bogomililor, religie cunoscută în Bulgaria şi prigonită de către autorităţile bizantine (Хынку 1973, 57).

1.2. Credinţe păgâne

Credinţele păgâne erau practicate de către grupurile de slavi stabiliţi în ţinut, de reprezentanţi ai türco-bulgarilor, alanilor, pecenegilor, cumanilor etc. care, fie că duceau o viaţă nomadă, fie că au acceptat în cazuri particulare o viaţă sedentară. Practicarea cultelor păgâne este atestată de descoperirile unor *sanctuare, stele de piatră, necropole tumulare, urme ale ritului funerar din unele aşezări, piese de cult* etc.

1.3. Reminiscenţe păgâne

Anumite credinţe păgâne, erau practicate sub forma de reminiscenţe, şi de unii reprezentanţi ai populaţiei creştine. Acest lucru îl atestă unele

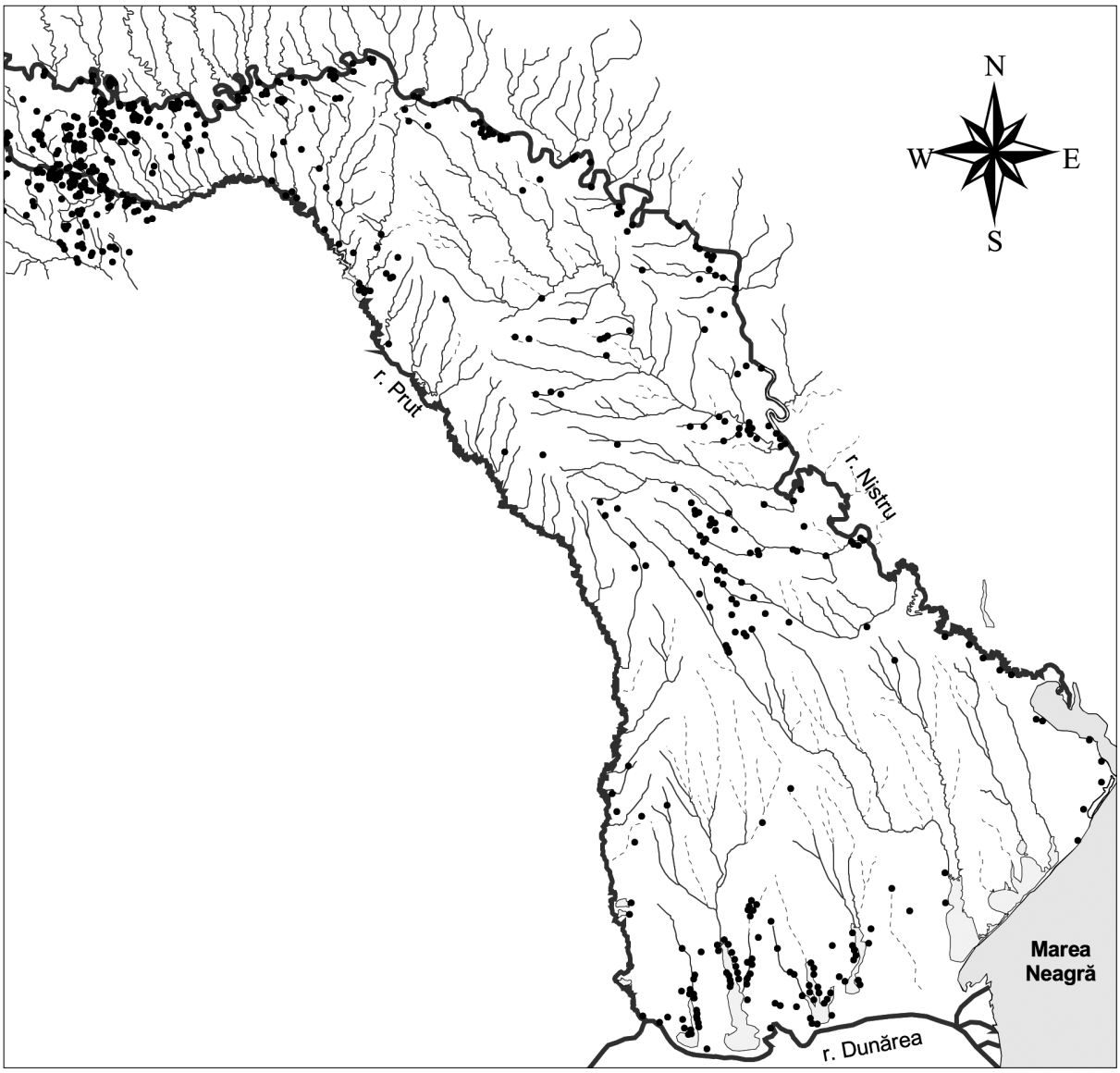

Harta nr. 2. Aşezări din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean.

descoperiri din aşezările sedentare ale populaţiei locale. Aşa de exemplu, poate fi considerat reminiscenţă păgână obiceiul includerii în pasta ceramicii din secolele V-VII a boabelor de mei, fapt sesizat în aşezarea de la *Dănceni* (Дергачев, Ларина, Постикэ 1981). Despre acelaşi lucru amintesc şi pâinişoarele din lut ars, descoperite în aşezarea *Hansca* (Stamati 2000). O reminiscenţă păgână este şi obiceiul atestat în aşezarea *Trebujeni-Scoc*, unde în vatra anumitor locuinţe au fost descoperite gropiţe umplute cu „turte" din cenuşă bătătorită, care amintesc de cultul focului şi al vetrei (Тельнов, Рабинович 1992, 211).

Importante reminiscenţe păgâne s-au păstrat pe parcursul evului mediu timpuriu în ritualul de înmormântare, fapt documentat în cadrul aşezării *Hansca*, a necropolelor *Limbari, Căprăria* (Хынку 1970; 1973; 1974; 2002b), *Brăneşti* (Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984) etc.

2. Complexe de cult

Complexele de cult reprezintă cele mai semnificative vestigii religioase. Ele furnizează informaţii foarte preţioase cu privire la caracterul religiei, nivelul ei de dezvoltare etc. În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, au fost atestate complexe religioase creştine *(mănăstiri şi schituri rupestre, biserici)* şi complexe religioase păgâne (*sanctuare)*.

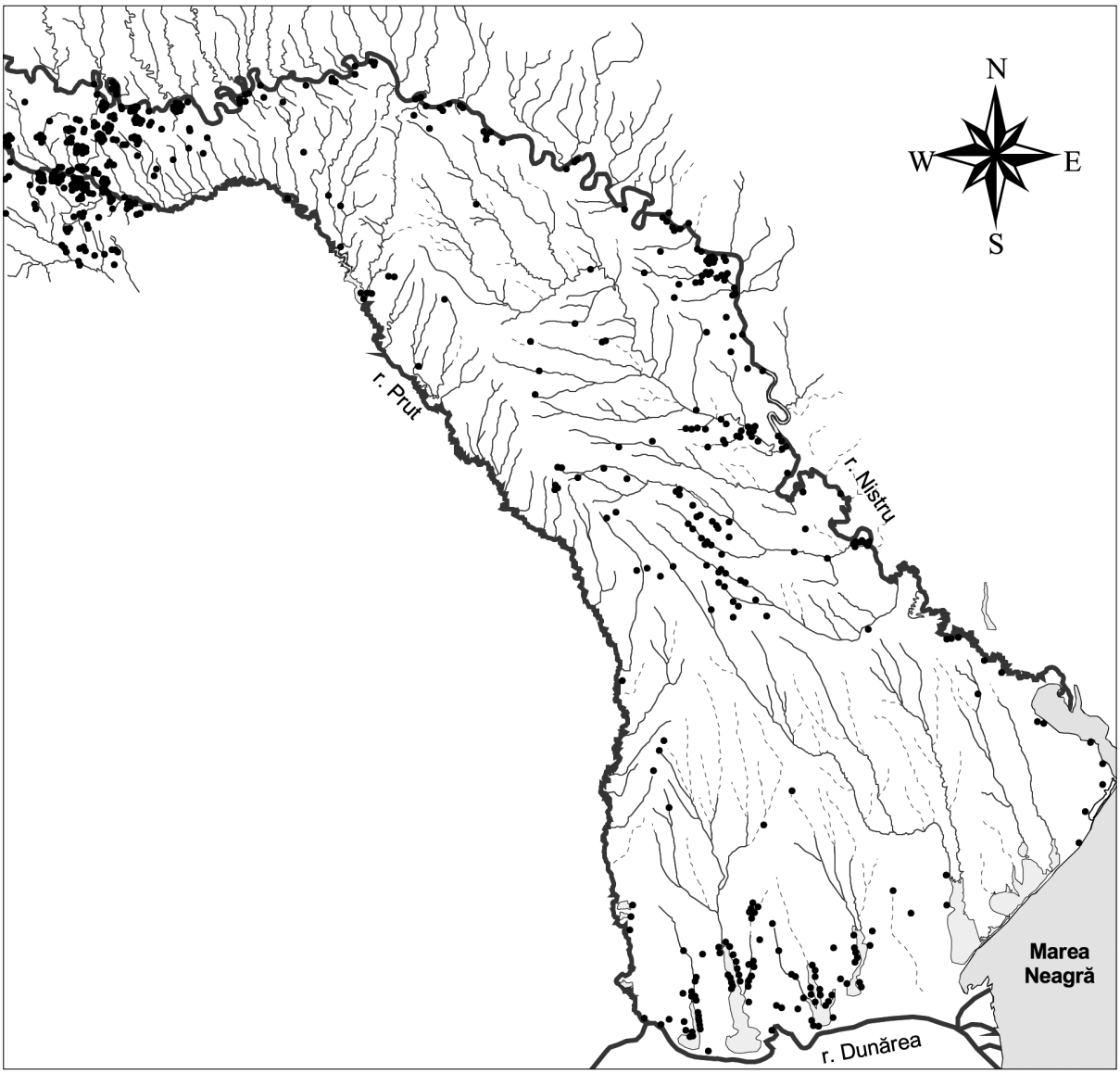

Harta nr. 3. Aşezări din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean.

2.1. Mănăstiri şi schituri rupestre creştine

Cele mai vechi mănăstiri creştine din spaţiul pruto-nistrean au apărut, după cum susţin unii cercetători, în perioada antică târzie, şi se află în legătură directă cu activităţile misionarilor creştini. Primele informaţii referitoare la întemeierea în nordul Dunării a unor comunităţi monahale fac referire la numele episcopului Audis. Despre activităţile monahale ale audienilor, desfăşurate în regiunile nord-danubiene, ne mărturiseşte *Epiphanios*. Conform datelor acestui autor, în secolul IV, *episcopul Audias* împreună cu adepţii săi, exilaţi de împăratul roman din Mesopotamia în *Scythia Minor, "pătrunsese adânc acolo, în interiorul ţării goţilor (la nord de Dunăre – Gh.P.), i-a instruit pe mulţi dintre goţi în lucrurile credinţei. Tot el a întemeiat în aceeaşi ţară a goţilor şi mănăstiri, în sânul cărora a înflorit regula călugărească, deprinderea de a trăi în feciorie şi o asceză deosebit de severă"* (Epiphanios 1970, 173-175). Din textul autorului antic şi din unele referinţe din literatura de specialitate (Rămureanu 1978; Teodor 1991, 56), desprindem că spaţiul de activitate al audienilor era, mai curând, teritoriul pruto-nistrean şi, în special, regiunile din bazinul Nistrului şi Răutului.

Raportând datele lui Epiphanios la contextul realităţilor din secolul IV, conchidem că între audieni şi ţinuturile nistrene puteau exista anumite relaţii. De-a lungul Nistrului şi al afluentului său

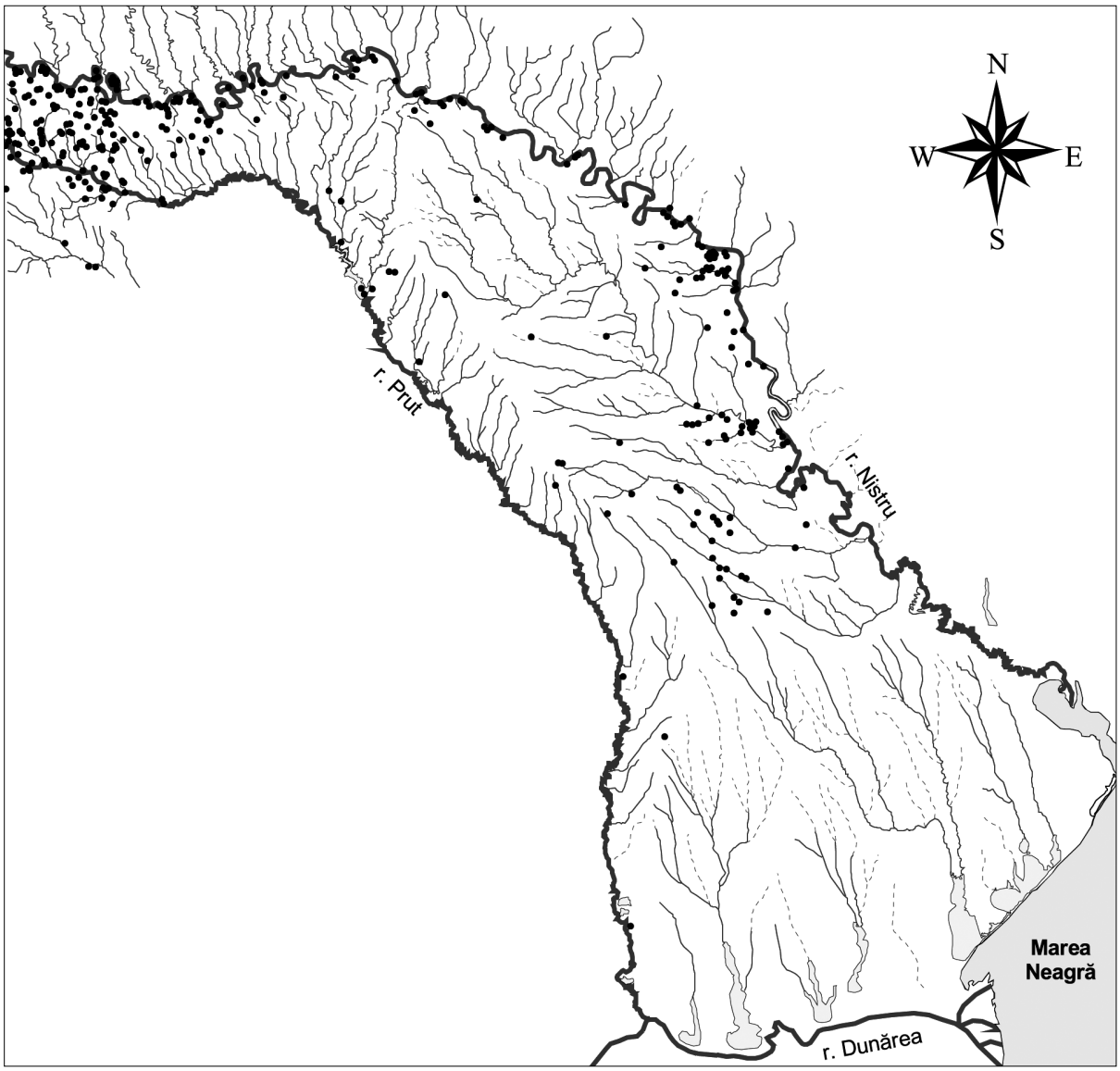

Harta nr. 4. Aşezări din secolele XII-XIII în spaţiul pruto-nistrean.

de dreapta Răut, din cele mai vechi timpuri, erau locuri cu un caracter rupestru pronunţat – zone potenţiale pentru promovarea ascetismului, ca o condiţie *sine qua non* a *monahismului* şi a *isihăstriei* din perioada antică şi medievală.

La etapa actuală, în bazinul Nistrului sunt atestate mau multe complexe monahale rupestre (Bâzgu 1996; 1997; 1999; Tentiuc, Popa 1999; Рідуш 1996; 1997), care cuprind zeci de mănăstiri şi sute de chilii monahale, datate cu perioada medievală târzie. Este posibil ca o parte din aceste complexe să fi apărut în perioada antică târzie şi, într-un fel sau altul, să fi funcţionat pe parcursul evului mediu timpuriu. Procesul evidenţierii orizonturilor cronologice antice târzii şi medievale timpurii în mănăstirile rupestre din zona Nistrului este foarte dificil, dat fiind caracterul slab al calcarului de aici. Acest fapt a condus, pe parcursul secolelor, la distrugerea periodică a complexelor rupestre şi la refacerea lor din temelie.

Actualmente, în regiunea Nistrului sunt evidenţiate o serie de complexe rupestre care, în opinia unor cercetători, au funcţionat şi la anumite etape ale perioadei medievale timpurii: în secolele X-XI (*Bakota*, *Satanov, Leadova, Nagoreni, Mejigore-Zapadnoe, Bubnişče*) şi a doua jumătate a secolului XI - prima jumătate a secolului XIII (*Zimno, Vasileu, Monastzrek, Cerkovščina, Bakota*) (Бобровский 1993, 122-130; Plameniţkaja 1997, 36-41). A fost exprimată, de asemenea, opi-

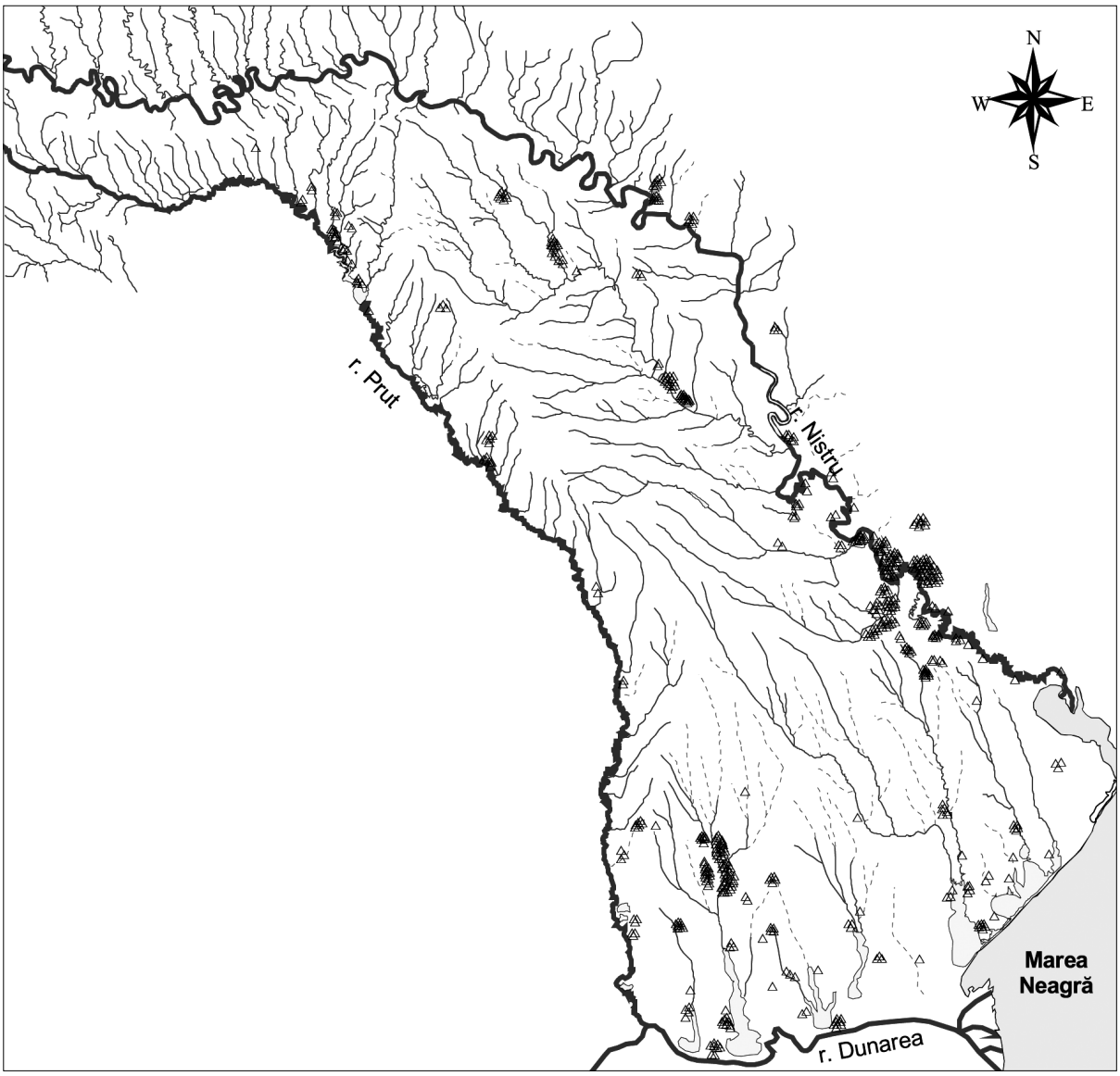

Harta nr. 5. Morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV în spaţiul pruto-nistrean.

nia, potrivit căreia unele complexe de la *Soroca* ar data din secolele VIII-IX (Ghimpu 1998a, 43-56), iar altele de la *Orheiul Vechi,* din secolele XIII-XIV (Bâzgu 1996; Grosu, Vasilachi 1997, 76-81; Ghimpu 1998b, 35-42).

În legătură cu datările propuse, este de remarcat că, la momentul de faţă, în lipsa unor date ştiinţifice adecvate este foarte dificil a ne pronunţa. Cu toate acestea, dacă se ţine cont de anumite date scrise şi arheologice, se poate susţine cu certitudine că, cel puţin, o parte din obiectivele nominalizate au putut funcţiona şi în perioada medievală timpurie.

Existenţa unor mănăstiri rupestre medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean este consemnată de împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul care, la mijlocul secolului X, menţiona că *„pe partea aceasta a râului Nistru… se observă unele urme de biserici şi cruci, săpate în gresie”* (Const. Porfirogen. 1970, 667 (37)).

Complexele rupestre creştine din această zonă puteau apărea pe locul unor sanctuare păgâne mai vechi: geto-dace, slave vechi etc. care este posibil să fi existat în stâncile Nistrului până la apariţia creştinismului, sau în timpul migraţiilor slave (Винокур, Горишній 1994, 209; Plameniţcaia 1997, 39).

Printre complexele monahale, atestate în spaţiul pruto-nistrean, se remarcă schitul creştin din stâncile de calcar de lângă Soroca (Халиппа 1902, 98-114; Афанасьев-Чужбинский 1863,

352; Курдиновский 1918). Acest complex rupestru, constituit dintr-o biserică şi mai multe chilii monahale, a fost la începutul secolului XX grav afectat de procesul extragerii industriale a pietrei. Până în prezent s-a păstrat doar biserica rupestră cunoscută sub denumirea de „*Peştera lui Bechir*". Situată la o înălţime de 6,5 m de la nivelul suprafeţei de călcare a solului, biserica este săpată în stâncă de la sud spre nord, pornind de la intrare spre altar. Ea are un plan relativ simplu, fiind alcătuită din două compartimente: naos patrulateral, cu dimensiunile 2,5×2,5 m, şi altar semicircular (1,5×1,5 m) în care se pătrundea printr-o uşă arcuită. Pereţii bisericii au fost pictaţi cu icoane şi împodobiţi cu stâlpi de lemn, ornamentaţi cu elemente decorative. Potrivit unor cercetători, „*Peştera lui Bechir*" reprezintă o bisericuţă din perioada iconoclastă, datează din secolele VIII-IX (Курдиновский 1918; Ghimpu 1998a, 45-50; 2000, 144-162). În favoarea acestei cronologii, în opinia autorilor respectivi, ar vorbi planul arhaic al bisericii, orientarea nordică a altarului şi prezenţa icoanelor pictate pe pereţi. Apreciind originalitatea acestei ipoteze, este de remarcat că, în lipsa unor dovezi ştiinţifice directe, cronologia invocată, rămâne a fi o simplă declaraţie.

Un complex rupestru din bazinul Nistrului, datând cu certitudine din perioada medievală timpurie este situat la *Bakota*, în regiunea Hotinului. În conformitate cu tradiţia populară, mănăstirea rupestră de la *Bakota* ar fi fost întemeiată de către Preasfinţitul Antonie (983-1073) (Винокур, Горишній 1994), fondator al celebrei mănăstiri Pečerska Lavra din Kiev, împreună cu ucenicii săi. Mănăstirea a fost amenajată în malul abrupt al Nistrului, la înălţimea de 60 m deasupra oglinzii apei râului. Complexul cuprindea mai multe chilii monastice, majoritatea cărora s-au prăbuşit împreună cu stânca şi cu o biserică impunătoare, pe ai cărei pereţi, la sfârşitul secolului XIX, puteau fi observate urme de frescă de culoare roşie şi neagră (Винокур, Горишній 1994). Pe unul din pereţii de la intrare ai bisericii s-a păstrat inscripţia: «**Григорий воздвиг место сє**» (*Acest locaş a fost construit de Grigorie*), care ar proba că acest locaş sfânt a fost edificat la sfârşitul secolului XI - începutul secolului XII de către iegumenul Grigorie. Ceva mai jos era consemnat că biserica a fost sfinţită cu hramul Sf. Mihail: «**Благослови Христос Григория нєгумена давшємꙋ силꙋ Святомꙋ Михаилꙋ**» (*Binecuvântează-l Hristoase pe egumenul Grigorie care a dat putere Sfântului Mihail*) (Plameniţkaja 1997, 39-40; Винокур, Горишній 1994). Biserica are două etaje, cu trei nave, fiind orientată cu absida spre răsărit. În construcţia complexului de la *Bakota* a fost folosit ca unitate metrologică stânjenul vechi rusesc. Unii cercetători (Plameniţcaja 1997, 40) susţin că acest fapt, ca şi inscripţia în slavonă, demonstrează că mănăstirea a fost edificată de către călugări de origine slavă, veniţi posibil de la Kiev unde, din perioada de la sfârşitul secolului XI - începutul secolului XII există două complexe cu acelaşi hram ca şi la *Bakota* – biserica Sf. Mihail de la *mănăstirea Vâdubetck* din anul 1070 şi *catedrala Sf. Mihail* din anii 1108-1113.

În perioada medievală timpurie au funcţionat, posibil, şi unele complexe rupestre de la Orheiul Vechi. În acest sens, pare a se pronunţa arhitectura arhaică a „*Mănăstirii pârcălabului Bosie*", precum şi prezenţa unor texte străvechi sub inscripţiile din secolul XVII (Ciocanu 1998; 2000; Bâzgu 1997b). În favoarea funcţionării unor complexe rupestre de la Orheiul Vechi în perioada medievală timpurie ar pleda şi unele semne din interiorul unor chilii, care îşi găsesc analogii în aşezările din perioada secolelor IX-XIII (Grosu, Vasilachi 1997).

Dintr-o perioadă anterioară secolului XIV datează, probabil, şi biserica rupestră din cadrul complexului monastic „Peştera" de la Orheiul Vechi. Acest complex este alcătuit dintr-un *Altar* orientat spre est, cu *Diaconicon şi Proscomodie, Naos, Pronaos* şi *Pridvor*. Analiza planimetrică a acestei biserici, în special a altarului de formă pătrată în plan, denotă o tradiţie arhitecturală mai veche, o transpunere în piatră a unor forme care parvin din arhitectura ecleziastică de lemn. După estimările unor cercetători, biserica rupestră din mănăstirea „Peştera" ar putea data din secolele XIII-XIV (Ghimpu 1998b, 42).

2.2. Biserici creştine de mir

Practic nu avem informaţii despre bisericile creştine de mir din spaţiul pruto-nistrean din perioada medievală timpurie, în afară de câteva descoperiri relativ târzii, datate cu secolele XII-XIII. Lipsa vestigiilor arheologice referitoare la biserici se datorează faptului că acestea din urmă, în perioada respectivă, erau construite exclusiv din lemn. Existenţa în perioada medievală timpurie a bisericilor din lemn este de presupus, mai ales, dacă se ţine cont de faptul că arhitectura ecleziastică medievală târzie din zona pruto-nistreană era

reprezentată practic doar de construcţii de lemn, care au predominat aici până în secolul XIX.

Descoperirea unor materiale arheologice, cum ar fi crucile-encolpioane sau urechiuşele din bronz de la cărţile sfinte (*Hansca*), reprezintă, în viziunea cercetătorilor, argumente indirecte privind existenţa bisericilor creştine în aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (Хынку 1974; Tentiuc 1996, 150-151).

Unicele biserici creştine medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, cunoscute după certe materiale arheologice, sunt situate în regiunea Hotin şi datează din secolele XII-XIII. În centrul feudal de la *Vasileu (Васильев)*, în preajma căruia se află cunoscuta mănăstire rupestră *Monastâri (Монастырь)* de pe malul Nistrului, au fost descoperite vestigiile a patru biserici: una de piatră şi trei de lemn (Тимощук 1981, 131; 1982, 142-153). O biserică de lemn din aceeaşi perioadă a fost descoperită în aşezarea *Vikno-Martinovka (Вікно-Мартынівка)*, aflată la 15 km de la *Vasileu* (Тимощук 1982, 38, рис. 79, 162).

Biserica de piatră reprezenta o catedrală monumentală, cu dimensiunile 21,20x13,60 m, alcătuită din trei nave, absidă orientată spre răsărit, cu *Diaconicon* şi *Proscomidie* bine delimitate. Cupola bisericii era sprijinită de 4 coloane, aflate în interiorul naosului. În podeaua bisericii existau 5 sarcofage de piatră şi 6 cavouri – depozite pentru oase umane (osuare).

Biserica de lemn din castelul feudal de la *Vasileu* era alcătuită din naos şi absidă, reprezentând, probabil, o capelă familială a cneazului din localitate. În apropierea bisericii exista un cimitir cu morminte în gropi simple, în unele cazuri fiind acoperite cu lespezi. Alte două biserici din lemn au fost identificate în sectoarele *Torgoviţa (Торговица)* şi *Hom (Хом)* (Тимощук 1981, 131).

Biserica de la *Vikno-Martinivka* era construită din lemn, pe o bază de piatră. Avea dimensiuni mici, fiind alcătuită din naos şi absidă triunghiulară. În interior, lângă altar, era un cavou, iar în preajma bisericii se găsea o necropolă plană.

2.3. Sanctuare păgâne

Sanctuarele păgâne, în perioada medievală timpurie, erau caracteristice slavilor vechi. Sunt cunoscute multe construcţii de acest tip în regiunile aflate la nord şi nord-est de spaţiul pruto-nistrean, în special în valea râului Zbruci (Русанова, Тимощук 1993; Русанова 2002).

În spaţiul pruto-nistrean, vestigii ale unor sanctuare păgâne din secolele VIII-X au fost descoperite în regiunea Cernăuţi. În conformitate cu cercetările efectuate de către I. P. Rusanova şi B.A. Tymoščuk, în această regiune se întâlnesc *sanctuare fortificate* (городища-святилища) şi *sanctuare deschise* (жертвенные площадки и капища).

Urmele unor sanctuare fortificate sunt semnalate la *Rjavincy, Zelenaja Lipa, Ruhotin, Nagoreni, Babin, Kulišivka* şi *Gorbovo* (Русанова, Тимощук 1993, 21, рис. 1, 13). Aceste sanctuare erau amplasate pe vârfurile unor înălţimi, fiind protejate de fortificaţii din pământ, sub forma unor valuri cu şanţuri adiacente. În interiorul acestora, se aflau diverse construcţii de cult, inclusiv gropi de ofrandă şi idoli din lemn sau din piatră.

Vestigii ale sanctuarelor nefortificate au fost identificate la *Rjavincy, Jarovka, Neporotovo, Iurkovcy* şi *Ivankovcy* (Русанова, Тимощук 1993, рис. 2). Acestea, la fel ca şi sanctuarele-cetăţi, erau amplasate pe locuri înalte, reprezentând suprafeţe nivelate, în cadrul cărora se aflau idoli din lemn sau din piatră.

3. Necropole şi practici funerare

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, au existat două tipuri de necropole: *plane şi tumulare*. În paralel, erau practicate şi înmormântări în cavouri sau morminte izolate.

În funcţie de populaţie şi de credinţele religioase, practicile funerare din spaţiul pruto-nistrean au fost foarte diverse pe parcursul secolelor V-XIII. Din perspectiva concepţiilor religioase, în spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi în spaţiul pruto-carpatic (Teodor 1988; 1996), deosebim două practici funerare de bază, cu rituri şi ritualuri diferenţiate: *creştine* şi *păgâne*.

Practicile funerare creştine sunt semnalate în necropole plane, în interiorul bisericilor sau în cazul unor morminte izolate. Pe de altă parte, practicile păgâne sunt documentate în necropole plane, tumulare şi, uneori, în cazul unor complexe funerare izolate (Tentiuc 2001a-b; Tentiuc, Tentiuc-Hâncu 2007).

Atât practicile funerare creştine, cât şi cele păgâne sunt semnalate pe tot parcursul evului mediu timpuriu. Practicile funerare creştine din perioada respectivă ţineau de *populaţia romanică*, iar începând cu secolul XI şi de *populaţia slavă* din regiunile de nord şi de nord-est. Pe de altă parte,

practicile păgâne erau legate de *populaţiile slave* (secolele VI-X) şi de cele nomade – *iraniene* (secolele VI-XI), *turanice* (secolele VI-XIV) şi *mongole* (secolele XIII-XIV).

3.1. Necropole

În spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute 35 necropole plane din perioada secolelor V-XIII, 5 necropole tumulare, 16 complexe izolate şi 363 tumuli tipici pentru triburile nomade, însumând aproximativ 1560 morminte, inclusiv 998 morminte ale populaţiei sedentare (Tabelul nr. 1) şi 562 ale populaţiei nomade (Tabelul nr. 2).

Din perioada secolelor V-VII în ţinut sunt cunoscute 6 necropole (cinci de tip plan şi una de tip tumular). Necropole plane sunt semnalate la *Hansca* (Рафалович 1972a, 217-218; 1973, 148-150; Рикман 1969, 13-14; Тельнов 1988), *Dănceni* (Рафалович 1986, 24-27), *Selişte* (Рафалович 1972a, 215-216; 1973, 141-143), *Moleşti-Râpa Adâncă* (Тентюк 1990a) şi *Corneşti-Hotin* (Приходнюк 1975, 109).

Cimitirele de la *Hansca*, *Selişte*, *Moleşti* şi *Corneşti-Hotin* se găseau în cadrul aşezărilor din aceeaşi perioadă, iar cel de la *Dănceni* în cadrul necropolei antice târzii de tipul Sântana de Mureş-Černjachov. Aceste cimitire aveau dimensiuni mici, cuprinzând doar câteva morminte. În total, au fost depistate 23 morminte: *Hansca* – 5 morminte, *Moleşti* – un mormânt, *Dănceni* – un mormânt, *Selişte* – 5 morminte şi *Corneşti-Hotin* – un mormânt. Pe lângă aceasta, la *Dănceni* şi *Selişte* au fost depistate vreo zece morminte (incineraţii) fără inventar arheologic, care ar putea aparţine aceleiaşi perioade. Tot aici au fost descoperite câteva obiecte din secolele V-VII, provenite, după cum se crede, din câteva morminte distruse. Singura necropolă tumulară este semnalată la *Čeponosy*, în regiunea Hotinului (Тимощук 1976, 94-95, 167). Aceasta era alcătuită din doi tumuli, care cuprindeau două morminte.

Din perioada secolelor VIII-IX/X în spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute patru necropole, dintre care două de tip plan, altele două de tip tumular şi încă două descoperiri izolate din cadrul unor aşezări – toate conţinând morminte efectuate prin metoda incinerării. Aceste complexe aparţin unor populaţii sedentare, care puteau fi în măsură egală atât grupuri de slavi (Рафалович 1972a, 215-217; Михайлина 1997) stabiliţi în spaţiul pruto-nistrean, cât şi comunităţii autohtone romanice (Spinei 1995; 2004).

Necropole plane sunt semnalate în aşezarea *Cobusca Veche* (secolele VIII-IX) (Сергеев 1960) din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean şi în cadrul cetăţii *Revno Ia-Gorodišče* (secolele VIII-X) din partea de nord (Михайлина, Тимощук 1983, 217-218; Тимощук 1981, 183-184; Михайлина 1997, 70-73). La *Cobusca Veche* au fost depistate 13 sau 14 morminte, la marginea aşezării, iar la *Revno* 53 morminte, amplasate în jurul unui sanctuar.

Din secolele VIII-X, datează şi necropola tumulară de la *Čornivka* (Михайлина, Тимощук 1983, 216-217; Тимощук 1981, 168; Михайлина 1997, 74-76), iar din perioada de la sfârşitul secolului IX-secolul X – necropola tumulară *Alcedar* (Федоров 1964; 1968, Федоров, Чеботаренко 1974). Necropola de la *Čornivka* conţine mai mult de 80 de tumuli cu înălţimea de 0,20-0,50 m, iar diametrul – de până la 5,0 m. Fiecare tumul include, de regulă, câte 2-3 înmormântări, fiind mărginit la poale de câte un şanţ. Necropola de la *Revno* din secolul IX conţinea 53 înmormântări, un crematoriu şi o suprafaţă de cult (Тимощук 1990, 172-173). Necropola de la *Alcedar* este compusă din 34 tumuli amplasaţi la distanţă de 1,0-9,0 m unul de altul, având înălţimea de 0,20-0,80 m şi diametrul de 4,0-11,0 m, dintre aceştia fiind studiate 11 complexe, în cadrul cărora au fost descoperite 254 morminte.

Complexe funerare izolate din perioada secolelor VIII-IX au fost descoperite în cadrul unor construcţii din aşezările *Revno* (Тимощук 1990, 35) şi *Bila-Carina* (Тимощук 1990, 35, 99).

Din perioada secolelor X-XIII, sunt semnalate 27 necropole şi 15 descoperiri izolate ale populaţiei sedentare creştine, cu un număr de aproximativ 656 înhumări, precum şi 363 necropole ale populaţiilor nomade de stepă, cu un număr de 562 morminte.

Necropolele populaţiei sedentare din secolele X-XIII pot fi împărţite în trei grupe: 1) necropole plane din cadrul aşezărilor, 2) necropole plane din preajma unor biserici sau din cadrul acestora şi 3) necropole tumulare.

Pe teritoriul Republicii Moldova au fost identificate morminte din secolele X-XIII în 7 necropole şi 6 puncte izolate, în total 324 înhumări.

În zona centrală a spaţiului pruto-nistrean sunt cunoscute 3 necropole plane relativ mari: *Hansca-Căprăria* (secolele X-XII) – 75 de morminte (Хынку 1973), *Hansca-Limbari* (secolele XII-XIV) – 110 morminte (Хынку 1970); *Brăneşti*

(secolele X-XI) – 98 de morminte (Федоров, Чеботаренко, Великанова 1974).

Necropole mai mici sau morminte izolate din cadrul aşezărilor au fost descoperite la *Moleşti-Râpa Adâncă* (Тентюк 1990a; Tentiuc 2007), *Hansca-Limbari-Căprăria* (Чеботаренко 1982; Чеботаренко, Тельнов 1983, 91, 95-97, рис. 2/2), *Calfa-Cetăţuie* (Чеботаренко 1973, 73-75), *Mateuţi-Şcoala Nouă* (Хынку 1969b), *Costeşti-Stânca* (Хынку, Титов 1974, 72-75), *Lucaşeuca-Cetăţuie* (Хынку 1969a, 12), *Echimăuţi* (Федоров, Чеботаренко 1974, 109), *Orheiul Vechi* (Postică, Hîncu, Munteanu 1998, 46), *Seliştе* (Рафалович, Лапушнян 1974a; 1974b), *Giurgiuleşti-Râpa Chiţei* (Postică, Hîncu, Tentiuc 1999), *Dobrinovcy* (Тимощук 1976, 122) etc.

În regiunea Cernăuţi, au fost descoperite 332 morminte creştine din secolele XI-XIII, amplasate în 27 necropole plane (circa 320 înhumări) şi 2 necropole tumulare (12 înhumări). Dintre necropolele plane cele mai reprezentative sunt complexele de la *Vasileu*, *Oleşkov*, *Gorodnica*, *Copacincy,* iar dintre necropolele tumulare - cele de la *Gorišni Širivcy* şi *Dnestrovka* (Моця 1990).

În cadrul unor necropole plane din secolele XII-XIII din regiunea Cernăuţi, în special în preajma sau în interiorul unor biserici ca, de exemplu, la *Vasileu,* sunt documentate morminte creştine în cavouri de piatră (Тимощук 1982, 138-151).

Necropolele populaţiilor nomade sunt reprezentate prin amenajări funerare tumulare din secolele X-XIV. Aceste necropole, în majoritatea cazurilor, reprezentau tumuli mai vechi, edificaţi, de regulă, în epoca bronzului şi utilizaţi de către triburile nomade ale pecenegilor, uzilor, cumanilor, mongolilor etc.

La etapa actuală a cercetării, cunoaştem 363 tumuli, care conţin 562 morminte ale nomazilor din secolele X-XIV (Tabelul nr. 2).

Necropolele tumulare ale nomazilor sunt amplasate în regiuni deschise, de stepă sau de şes, din preajma unor râuri, râuleţe sau lacuri, lipsind cu desăvârşire în regiunile de codru. Majoritatea absolută a necropolelor tumulare nomade sunt concentrate pe cursul *Nistrului Inferior şi în Bugeac*, mai rar – *pe cursul Prutului de Mijloc şi Superior, al Nistrului de Mijloc şi în bazinul Răutului.*

Cartografierea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV denotă *4 zone de bază ale habitatului nomad* din spaţiul pruto-nistrean, care cuprind, la rândul lor, *14 grupuri teritoriale* (Harta nr. 5; Tabelul nr. 2):

I. *Zona Nistrul Inferior,* cuprinde cinci grupuri: *1. Grigoriopol, 2. Tiraspol-Sucleia, 3. Bâc-Corjova, 4. Botna-Căuşeni, 5. Ştefan Vodă;*
II. *Zona Nistrul de Mijloc* cuprinde trei grupuri: *1. Camenca-Dubăsari, 2. râul Căinari, 3. Răutul de Mijloc;*
III. *Zona Bugeac* cuprinde patru grupuri: *1. Prutul Inferior, 2. valea râului Ialpug, 3. zona lacului Cahul* şi *4. zona lacului Sasâc;*
IV. *Zona Prutul de Mijloc,* cuprinde două grupuri: *1. Briceni-Făleşti şi 2. Ungheni-Cantemir.*

Necropolele tumulare ale nomazilor sunt răspândite pe o suprafaţă ce nu depăşeşte 1/5 din spaţiul pruto-nistrean. În acelaşi timp, majoritatea absolută a complexelor funerare nomade se concentrează în două zone: *Nistrul Inferior* – 227 morminte (40,4%) şi *Bugeac* – 204 (36,3%), altele două: *Nistrul de Mijloc* şi *Prutul de Mijloc* cuprinzând – 85 (15,1%) şi respectiv – 46 morminte (8,2%).

Cea mai mare concentraţie de tumuli cu morminte medievale este semnalată pe malul din stânga Nistrului, în regiunea *Sucleia-Tiraspol* (Добролюбский 1986), unde sunt identificate, cel puţin, 90 movile de pământ cu înhumări din perioada secolelor X-XIV, – ceea ce reprezintă 24,8% din numărul total al necropolelor de acest tip din perioada menţionată.

Un alt grup de tumuli, cu morminte din perioada secolelor X-XIV, este amplasat în valea râului Ialpug, în preajma localităţilor *Cazaclia-Balabani-Taraclia* (Postică, Sava, Agul'nicov 1995, 141-171; Postică, Sava 1996, 63-89). Aici au fost identificaţi 48 tumuli cu morminte din perioada indicată, ce constituie 13,2% din numărul total de tumuli medievali. Concentrarea unui număr impunător de tumuli în aceste locuri sugerează faptul că în regiunile respective se găseau principalele centre religioase ale nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean.

Majoritatea absolută a tumulilor, în proporţie de 80%, reprezintă complexe funerare construite în perioada eneoliticului şi în epoca bronzului, refolosiţi în evul mediu timpuriu şi doar în unele cazuri, de regulă, din secolele XIII-XIV, sunt documentaţi tumuli edificaţi de către nomazii medievali (Tabelul nr. 4). Din 63 tumuli cu mormântul de bază din secolele X-XIV, majoritatea

absolută, de 93%, se află în stânga Nistrului, în regiunea *Serbaca-Ploskoje-Parcani-Sucleia*, fapt semnificativ, care demonstrează existenţa în zona dată, în perioada nominalizată, a unui important centru spiritual al nomazilor.

3.2. Practici funerare creştine

Ritul funerar creştin s-a constituit în perioada antică târzie, odată cu definitivarea principiilor teoretice ale noii religii. În conformitate cu doctrina creştină, decedaţii erau înhumaţi pe spate, cu capul spre asfinţit. Unele detalii ale ritului funerar creştin (poziţia mâinilor defunctului etc.) s-au constituit treptat, pe parcursul mai multor secole, inclusiv în perioada medievală timpurie.

În spaţiul pruto-nistrean, ritul funerar creştin este documentat începând cu secolele III-IV. Cele mai vechi complexe funerare creştine au fost descoperite în necropolele *Budeşti, Bălţata, Dănceni, Lazo* etc. (Рикман 1976; Рафалович 1986).

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, ritul funerar creştin era practicat de către populaţia autohtonă de origine romanică, iar începând cu sfârşitul secolului X şi de către grupurile de slavi din regiunile periferice de nord şi de nord-est ale ţinutului.

Din perioada secolelor V-VII, sunt cunoscute descoperiri funerare cu caracter creştin în două necropole, cea de la *Dănceni* (Рафалович 1986) şi cea de la *Selişte* (Рафалович, Лапушнян 1974a, 136-140), unde au fost depistate 4 înhumări pe spate cu picioarele întinse, dintre care 3 cu orientarea vestică (*Selişte* – 2 şi *Dănceni* – 1), iar unul cu orientare estică (*Selişte*). Înhumările cuprind un inventar relativ bogat. În mormântul de la *Dănceni* au fost depistate două fibule şi o brăţară din bronz, mărgele de sticlă şi un vas de ceramică; în mormintele de la *Selişte* – o fibulă şi o cataramă din bronz, mărgele de sticlă şi chihlimbar, un ac din fier şi o fusaiolă.

La etapa actuală a cercetărilor nu sunt cunoscute înhumări creştine datate în secolele VIII-IX. Lipsa complexelor funerare din secolele VIII-IX, la fel ca şi numărul foarte redus al mormintelor din secolele V-VII, inclusiv al celor păgâne, este o problemă foarte dificilă pentru cercetători. S-au făcut mai multe încercări de a da o explicaţie cât de cât rezonabilă acestei situaţii. S-a presupus că lipsa necropolelor putea fi cauzată de practicarea unor rituri funerare deosebite, care nu lasă urme arheologice, de amplasarea mormintelor aproape de suprafaţa solului, fapt ce ar fi cauzat distrugerea lor, de concentrarea mormintelor în cadrul unor necropole de proporţii ale uniunilor tribale, cum era în cazul de la Sărata Monteoru, majoritatea cărora încă nu a fost descoperit (Рафалович 1972a, 214-215), de nivelul insuficient al cercetărilor arheologice etc. În literatura ştiinţifică a fost acreditată, de asemenea, şi ideea potrivit căreia populaţia creştină din spaţiul carpato-dunărean, în perioada evului mediu timpuriu, putea să practice, în anumite cazuri, ritul incineraţiei (Spinei 1995; 1997; 2004; Tentiuc, Tentiuc-Hâncu 2007). În cercetările specializate recente, această opinie este contestată (Zugravu 1997, 493-496). Cu toate acestea, trebuie menţionat că, în istoria Europei medievale timpurii, sunt consemnate mai multe cazuri în care, în cadrul unor comunităţi creştine oficial recunoscute, o parte din populaţie practica şi anumite rituri păgâne, inclusiv ritul incinerării, cum era, de exemplu, la franci în secolele VI-VIII (Daicoviciu 1984) sau la slavii de răsărit în secolele X-XI (Моця 1990). Aceste observaţii ne demonstrează că posibilitatea practicării în perioada secolelor V-IX a unor rituri păgâne, inclusiv a incineraţiei, de către o parte din populaţia creştină a spaţiului pruto-nistrean, nu este exclusă.

Cele mai concludente date privind ritul funerar creştin din spaţiul pruto-nistrean parvin din perioada secolelor X-XIII. La etapa actuală a cercetării, cele mai reprezentative sunt complexele funerare creştine din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean şi din regiunea Cernăuţi.

Complexele funerare creştine din secolele X-XIII reprezintă înhumări orientate cu capul spre vest, având mici devieri sezoniere. Mormintele erau amenajate în necropole plane, din preajma sau din cadrul aşezărilor, în necropole plane de lângă biserici şi în necropole din interiorul bisericilor. În unele cazuri, sunt semnalate morminte izolate, plasate în cadrul aşezărilor, în gropile unor locuinţe etc. Din spaţiul pruto-nistrean, inclusiv din regiunea Cernăuţi, spre deosebire de teritoriile slave de la răsărit de Nistru, lipsesc necropolele creştine tumulare (Моця 1990, 9-10, 112-132; Седов 1982, 126).

Cele mai răspândite erau necropolele creştine plane, semnalate în toate regiunile ţinutului pruto-nistrean. Pentru regiunea Cernăuţi, deopotrivă cu necropolele plane, sunt caracteristice şi necropolele amplasate lângă biserici, precum şi necropolele din interiorul bisericilor, neatestate în alte

regiuni ale spaţiului pruto-nistrean (Тимощук 1982, 140, рис. 79/1, 143-153, рис. 82, 84-90). Spre deosebire de necropolele plane, care erau utilizate de întreaga comunitate creştină, necropolele din preajma şi din interiorul bisericilor reprezentau, mai degrabă, cavouri familiale ale unor cneji, ale unor mari feudali (Тимощук 1982, 143-153) sau feţe bisericeşti.

După tipul construcţiei funerare, în perioada medievală timpurie putem diferenţia patru categorii de morminte: 1) *efectuate în gropi simple*, 2) *acoperite cu lespezi de piatră*, 3) *efectuate în sarcofage de piatră,* 4) *depozite de oase umane în cutii de piatră – osuare* (костницы).

Mormintele efectuate în gropi simple sunt cele mai răspândite, fiind descoperite în toate regiunile spaţiului pruto-nistrean. Gropile acestor morminte sunt ovale sau rectangulare. Înhumările sunt efectuate pe spate, orientate cu capul spre asfinţit, cu mici devieri sezoniere. În cadrul acestor complexe funerare poate fi observat procesul constituirii treptate a ritualului creştin de amplasare a mâinilor decedaţilor pe piept. Procesul constituirii acestui ritual este cel mai bine studiat în baza materialelor din necropolele *Hansca-Căprăria* (Хынку 1973, 54-55, 63) şi *Hansca-Limbari* (Хынку 1970, 68), unde au fost evidenţiate morminte: 1) *cu ambele mâini întinse de-a lungul corpului*, 2) *cu o mână întinsă şi una pe oasele bazinului*, 3) *cu ambele mâini pe oasele bazinului*, 4) *cu o mână pe oasele bazinului şi una pe piept*, 5) *cu ambele mâini pe piept*. Cercetarea poziţiei mâinilor a arătat că ritualul amplasării ambelor mâini ale decedatului pe piept s-a constituit treptat pe parcursul evului mediu timpuriu. Astfel, în necropola *Hansca-Limbari,* datată cu secolele XII-XIV, cota mormintelor cu ambele mâini pe piept constituie 26,0% din numărul total, în timp ce în necropola mai timpurie *Hansca-Căprăria,* datată cu secolele X-XII, acestor morminte le revine doar 18,75%. Mormintele creştine amplasate în gropi simple sunt sărăcăcioase, de regulă fără inventar sau doar cu unele obiecte personale de podoabă sau de vestimentaţie.

Mormintele acoperite cu lespezi de piatră, în sarcofag, precum şi depozitele de oase se întâlnesc numai în regiunea Cernăuţi. În necropola de la *Gorodnica,* din 51 de morminte 46 erau acoperite cu lespezi de piatră; la *Oleşkov,* din 126 morminte 12 erau cu lespezi; la *Vasileu,* din 44 morminte 7 erau cu lespezi, 13 reprezentau sarcofage, iar 6 erau depozite de oase umane; la *Copacincy,* din 33 morminte 5 erau cu lespezi. Este de menţionat că mormintele cu lespezi de piatră sunt caracteristice, în linii generale, regiunii Podolia, unde sunt descoperite zeci de necropole cu asemenea morminte (Седов 1982, 126-127, harta 18). În opinia cercetătorilor din Rusia şi din Ucraina, aceste necropole ar aparţine tribului slav de răsărit al croaţilor (Седов 1982, 126-127, harta 18).

Înmormântările în sarcofage de piatră erau amenajate în interiorul bisericilor (Тимощук 1982, 84-86, 89-90). Sarcofagele erau scobite în blocuri integrale de piatră sau construite din lespezi aranjate pe o coastă şi acoperite cu capace special construite sau cu plăci de piatră. Morminte în sarcofage au fost descoperite în biserica de piatră de la *Vasileu*. Înmormântările din sarcofage erau singulare sau colective. În primul caz, în cutia de piatră se găsea un singur schelet uman, iar în al doilea – câte 2-3 indivizi.

3.3. Practici funerare păgâne

Practicile funerare păgâne erau caracteristice, în perioada medievală timpurie, populaţiilor migratoare din ţinut: *slavi, türco-bulgari, alani, pecenegi, cumani, mongoli* etc. Dat fiind faptul că unii reprezentanţi ai triburilor migratoare s-au sedentarizat în spaţiul pruto-nistrean, în timp ce alţii au continuat să ducă un mod de viaţă nomad, practicile funerare păgâne pot fi compartimentate în două grupe: *practici funerare păgâne ale populaţiei sedentare şi practici funerare păgâne ale populaţiei nomade*.

3.3.1. Practici funerare păgâne la populaţia sedentară

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, grupuri de slavi şi grupuri de alani, pecenegi, cumani stabiliţi cu traiul în cadrul sau în preajma unor aşezări autohtone au practicat rituri funerare păgâne. În acest context, diferenţiem două tipuri de rituri funerare păgâne: *incinerarea* – caracteristică slavilor şi *înhumarea* – tipică nomazilor sedentarizaţi.

Incinerarea. Practica incinerării este documentată în secolele VI-X. Acest rit funerar, până la adoptarea creştinismului (anul 865 în Bulgaria şi 988 în Rusia), era practicat de către populaţia slavă. În acest context, unii cercetători consideră că mormintele efectuate prin metoda incinerării trebuie atribuite în totalitate unor grupuri de

slavi stabiliţi în spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Cu toate acestea, după cum s-a menţionat în literatura de specialitate, nu este exclusă nici practicarea acestui rit de o parte din populaţia creştină romanică (Spinei 1995).

Morminte efectuate prin ritul incinerării sunt semnalate în cadrul unor necropole plane sau tumulare. Necropolele plane, de regulă, sunt birituale (pe lângă incineraţii cuprind şi înhumări), iar necropolele tumulare sunt în exclusivitate monorituale (conţin numai incineraţii) şi datează din secolele V-VII, VIII-IX/X sau secolele IX-X.

Din perioada secolelor V-VII datează 7 incineraţii păstrate integral şi cel puţin 10 incineraţii distruse, din necropolele plane de la *Hansca* (Рафалович 1972a, 217-218; 1973, 148-150; Рикман 1969, 13-14; Тельнов 1988), *Dănceni* (Рафалович 1986, 24-27), *Selişte* (Рафалович 1972a, 215-216; 1973, 141-143), *Corneşti-Hotin* (Приходнюк 1975, 109) şi 2 incineraţii depistate în doi tumuli de la *Čeponosy* (Тимощук 1976, 94-95, 167). Incinerarea decedaţilor era efectuată într-un loc separat de cel al mormântului. În cazul necropolelor plane, incineraţiile erau amenajate în gropi simple. Oasele erau amplasate în urne de lut sau pe fundul gropilor, fiind acoperite cu fragmente de ceramică. Urnele de lut reprezentau oale-borcane lucrate cu mâna, iar într-un caz s-a descoperit un vas din pastă cenuşie, lucrat la roată. Inventarul acestor morminte este sărăcăcios (un inel de bronz la *Selişte*). Incineraţiile din tumulii de la *Čeponosy* erau amplasate în urne de ceramică, în unele cazuri direct pe suprafaţa solului, la nivelul vechi de călcare, sau pe o suprafaţă patrulaterală din lut, deasupra cărora se află o movilă din pământ, cu diametrul de 15-17 m şi înălţimea de 0,30-0,70 m.

Din perioada secolelor VIII-IX/X datează mai multe incineraţii descoperite în cadrul a trei necropole monorituale, două dintre care erau de tip plan: *Cobusca Veche* – 13-14 morminte (Сергеев 1960) şi *Revno* – 53 incineraţii (Тимощук 1990, 172-173; Михайлина 1997), iar una de tip tumular: *Čornivka* (Михайлина, Тимощук 1983, 216-217; Тимощук 1981, 168; Михайлина 1997, 74-76).

Pentru necropolele plane sunt caracteristice incineraţii plasate în gropi simple (*Revno*) sau în urne de ceramică plasate pe suprafeţe pătrate din lut purtat (*Cobusca Veche*). Incineraţiile de la *Revno* erau amplasate în jurul unui sanctuar, iar cele de la *Cobusca Veche* – pe suprafaţa a trei platforme de lut, la marginea aşezării. Necropola tumulară de la *Čornivka* se afla în afara aşezării, fiind compusă din 80 tumuli, fiecare conţinând câte 2-3 incineraţii efectuate în gropi simple.

Incineraţiile din secolul X sau IX-X au fost analizate şi în baza materialelor necropolei plane birituale de la *Brăneşti* şi necropolei tumulare *Alcedar* (Федоров 1964; 1968, Федоров, Чеботаренко 1974). Necropola birituală *Brăneşti,* situată lângă aşezare, conţinea doar 3 incineraţii dintr-un număr total de 98 morminte. Necropola *Alcedar,* amplasată în preajma aşezării, reprezenta un complex compus din câteva zeci de tumuli, în mantia cărora erau plasate până la 20-25 incineraţii. Arderea decedaţilor era efectuată într-un loc separat. Rămăşiţele calcinate erau plasate într-o groapă sau într-o oală de ceramică, la vechiul nivel de călcare al solului, pe suprafaţa unui patrulater special amenajat din lut la baza tumulului. Mormintele conţineau un inventar foarte variat: mărgele din piatră şi de sticlă, de diferite forme şi culori, din bronz, din carneol, cercei din bronz, obiecte din fier, fusaiole etc. În cadrul necropolei tumulare de la *Alcedar,* în 11 tumuli, au fost descoperite 254 incineraţii, în medie unui tumul revenindui-i 20 morminte executate în gropi simple, în mantaua movilelor de pământ.

Înhumarea. Unele grupuri de populaţie sedentară, în special cele din rândul foştilor nomazi sedentarizaţi, dar şi din rândul unor localnici, practicau înhumarea de tradiţie păgână.

Din perioada secolelor V-VII, în mod ipotetic, pe seama unui rit păgân ar putea fi pusă înhumarea cu orientare estică de la *Selişte* (Рафалович, Лапушнян 1974a) şi înhumările de cranii umane de la *Hansca* (Рафалович 1972a, 217-218; 1973, 148-150), *Moleşti-Râpa Adâncă* (Тентюк 1990a) şi *Raşcov III* (Баран 1988, 107). La *Hansca*, craniul uman era însoţit de trei vase din lut, în aşezarea de la *Raşcov III* craniul uman a fost descoperit alături de două vase de ceramică, sub podeaua unei locuinţe, iar la *Moleşti*, craniul uman era însoţit de un singur vas de ceramică.

Înhumări din secolele X-XIII cu caracter păgân, au fost descoperite la *Hansca* (Хынку 1970; 1973; Чеботаренко, Тельнов 1983, 95-96; Постикэ 1985; Gol'ţeva, Postică 1996), *Calfa* (Чеботаренко 1973), *Mateuţi-Şcoala Nouă* (Хынку 1969b), *Orheiul Vechi* (Постикэ 1992).

În cadrul necropolei *Hansca-Căprăria,* din secolele X-XII, în partea de nord, au fost descoperite 15

înhumări executate în gropi circulare sau rectangulare în poziţie chircită, pe o coastă sau cu faţa în jos, având diverse orientări: vest, nord, est şi sud. În aşezarea *Hansca*, au fost descoperite înhumări izolate sub podeaua unor locuinţe, în gropi circulare sau rectangulare din preajma locuinţelor. În necropola *Mateuţi-Şcoala Nouă* din secolele XII-XIII au fost descoperite mai multe înhumări care poartă urmele unor practici păgâne (plasarea pieselor de harnaşament în morminte etc.). O înhumare din secolul XIII, sub formă de craniu uman, într-o groapă circulară, a fost descoperită la *Orheiul Vechi*.

3.3.2. Practici funerare păgâne la populaţia nomadă

Populaţia nomadă din perioada secolelor X-XIV (*pecenegi, uzi, cumani şi mongoli*), în spaţiul pruto-nistrean, a practicat ritul înhumării.

Necropolele acestor populaţii reprezentau tumuli mai vechi, construiţi, de regulă, în epoca bronzului, în corpul acestora fiind amplasat, de obicei, *un mormânt* – fapt semnalat în 250 tumuli (ce constituie 68,9% din numărul total de 363 de tumuli), *mai rar 2 şi 3 morminte* – respectiv 63 (17,3%) şi 32 tumuli (8,8%), *foarte rar 4 morminte* – 12 tumuli (3,3%) şi, *ca excepţie, 6 sau 7 morminte* – în câte doi tumuli (câte 0,5 %) şi *5 sau 11 morminte* - în câte un tumul (câte 0,3%) (Tabelul nr. 3).

Predominarea absolută a tumulilor cu un singur mormânt şi numărul foarte mic al tumulilor cu multe morminte reprezintă o dovadă a prezenţei slabe a nomazilor în spaţiul pruto-nistrean. Faptul este ilustrat şi de lipsa din spaţiul pruto-nistrean sau de numărul infim al tumulilor edificaţi de către nomazi. Tumulii construiţi în secolele X-XIV se întâlnesc foarte rar în ţinutul dintre Nistru şi Prut, de regulă, ca excepţie, constituind circa 1,5% din numărul total al acestor construcţii. În acelaşi timp, în regiunea din stânga Nistrului cota tumulilor ridicaţi de către nomazii secolelor X-XIV este foarte ridicată, constituind 60,8% (59 tumuli din 97 complexe de acest tip cu morminte medievale din această regiune), fapt ce demonstrează o prezenţă relativ permanentă a triburilor de stepă în zona respectivă (Tabelul nr. 4).

În majoritatea cazurilor, mormintele nomazilor sunt amplasate în sectorul de sud al tumulilor (51,4%), mai rar – în partea centrală (25,0%) şi foarte rar – în sectoarele de vest (8,8%), nord şi est (câte 7,7%) (Tabelul nr. 5). Înhumările sunt efectuate în poziţie întinsă şi orientate, de obicei, cu capul spre vest, mai rar spre est, nord sau sud. În conformitate cu cercetările efectuate de A.O. Dobroliubskij (Добролюбский 1986), mormintele tumulare din spaţiul pruto-nistrean se împart în 27 tipuri diacronice, care se deosebesc prin componenţa şi structura internă a mormântului (prezenţa/lipsa calului sau a unor părţi din trupul acestuia; forma construcţiei funerare: groapă simplă, groapă cu una sau două nişe laterale etc.).

4. Obiecte şi simboluri religioase

Spiritualitatea medievală timpurie, indiferent de sistemul religios practicat, includea diverse practici magice şi ritualuri, în cadrul cărora un important rol le revenea unor obiecte de cult şi unor simboluri cu caracter religios. Obiectele de cult din perioada respectivă se împart în două grupuri distincte: *obiecte de cult creştin şi obiecte de cult păgân*.

4.1. Obiecte de cult creştin

Din perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, s-au păstrat următoarele tipuri de obiecte de cult creştin: *cruciuliţe, medalioane, linguriţe de împărtăşanie* şi *sfeşnice pentru lumânări*.

Cele mai vechi obiecte creştine din spaţiul pruto-nistrean datează din perioada antică târzie (Рикман 1975). În secolele V-VII, şirul obiectelor creştine este completat de două piese din bronz descoperite în aşezarea *Raşcov*: o cruciuliţă şi un medalion cu o cruce-svastică (Баран 1988, 21, рис. 12, 3, 7). La aceste piese se alătură două tipare din piatră de turnat cruciuliţe, descoperite în aşezările *Hansca-La Matcă şi Čornivka*, primul fiind datat cu secolele V-VII (Hîncu 1998; 2002a, 113, fig. 41; Teodor 2005), iar cel de-al doilea cu perioada secolului V (Войнаровський 1999, 146, рис. 3/7).

Cruciuliţe turnate din bronz, din perioada secolelor X-XII, au fost descoperite în aşezările *Alcedar* şi *Echimăuţi* (Федоров 1974, 125, рис. 41/2). Alte două cruciuliţe din secolele X-XII, dintre care una din sârmă de aramă şi un engolpion din argint, au fost descoperite la *Hansca* (Хынку 1978, 470, рис. 1; Hîncu 1990, 36; Постикэ 1985, 157, рис. 1, 8). Cruciuliţe simple din bronz sau din piatră şi un encolpion din bronz din secolele XII-XIII au fost descoperite în aşezarea de la *Vasileu* (Тимощук 1981, рис. 11/4, 7, 9, 13, 15; АУССР 1986, 340). Cruciuliţe din piatră sunt cunoscute, de asemenea, în aşezarea de la *Lencăuţi* din secolele XII-XIII (Тимощук 1959, 256), iar cruci-engolpioane din secolele X-XIV sunt identificate la *Cetatea Albă, Orheiul Vechi* etc. (Tentiuc, Melnikov 1998). Un tipar pentru cruciuliţe a fost descoperit în aşeza-

rea de la *Gorodinţi*, acesta fiind datat cu secolele X-XI (Ратич 1957, 45, рис. 13/29; Teodor 2005, 162). În contextul descoperirilor enunţate, merită remarcat faptul că tiparele pentru cruciuliţe din secolele V-XI sunt bine cunoscute şi în aşezările din dreapta Prutului (Teodor 1974; 1978; 1991; 2005)

Obiecte ce ţin de ritualul creştin au fost identificate în baza descoperirilor de la *Vasileu* din secolele XII-XIII, unde s-a găsit un sfeşnic din bronz (Тимощук 1981, рис. 11/8) şi o lingură de împărtăşanie din bronz (Тимощук 1981, рис. 11/11).

4.2. Obiecte de cult păgân

Din categoria obiectelor de cult păgân fac parte *amuletele din metal sau os, statuetele din lut ars, pâinişoarele din lut ars, vasele miniaturale din lut, modelele miniaturale de şa pentru cal* etc. Caracterul sacru al acestor obiecte, la fel ca şi posibilitatea folosirii unor piese de acest gen în jocurile copiilor, nu poate fi pus la îndoială (Tentiuc 1998). Obiectele de cult păgân reprezintă accesoriile unor practici religioase, moştenite de către creştinii din spaţiul pruto-nistrean de la strămoşii lor păgâni.

De practica magică a apărării copiilor, femeilor gravide sau animalelor de duhurile rele ţin amuletele din os. Aceste obiecte erau pregătite, de obicei, din colţi de animale (lup, urs, mistreţ etc.) sau din anumite tipuri de oase (astragale) care, fiind găurite, erau prinse de o sfoară şi purtate la gât. Amuletele din os se întâlnesc în majoritatea aşezărilor medievale timpurii: secolele V-VII – *Selişte* (Рафалович 1972b, 130-131, рис. 6/4); secolele VIII-IX – *Hansca, Hlinjeni* (Гольцева, Кашуба 1995, tab. CXXIX, 10; CXLVI, 14-15); secolele X-XIII – *Hansca* (Постикэ 1985, 157, 160, рис. 1/14), *Durleşti* (Тентюк 1988, 83, рис. 2/10), *Alcedar* şi *Echimăuţi* (Федоров 1974, 125-126).

De anumite practici magice, în special de cultul ocrotirii deţinătorului piesei respective, erau legate unele tipuri de pandantive din metal colorat (aramă, bronz, argint). În acest sens, se evidenţiază în mod special figurina antropomorfă din secolul VI-VII, descoperită la *Orheiul Vechi* (Смирнов, Рафалович 1965), figurina antropomorfă din secolele IX-XI, descoperită la *Cervonoarmeiskoje* (Субботин, Черняков 1982, 160-168), figurinele de călăreţi din secolele IX-XII, descoperite la *Hansca* (Хынку 1975, 449; 1976, 477), *Pohorniceni-Petruha* (Cavruc, Postică 1989; Corman 1998, 246, fig. 54/6), *Cărăcuşenii Noi* (Рикман 1978b), *Popeştii de Sus* şi *Bolgrad* (Субботин, Черняков 1982, 160-168). Un obiect din argint care reprezintă, fără îndoială, o piesă legată de anumite acţiuni magice, este pandantivul sub formă de şarpe din secolele X-XII, descoperit în aşezarea de la *Hansca* (Хынку 1976, 477).

Cele mai răspândite obiecte de cult păgân din perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, pot fi considerate statuetele din lut ars, descoperite în majoritatea absolută a aşezărilor cercetate, care se împart în două categorii de bază: *antropomorfe* şi *zoomorfe*. Statuetele antropomorfe reprezintă figurine umane, iar cele zoomorfe – reprezentări ale unor animale (*taur, cal, mistreţ, câine*) sau păsări (*cocoş*).

Statuete din secolele V-VII sunt descoperite la *Hansca, Hucea, Alcedar-Odaia* (Рафалович 1972, 219), *Selişte* (Рафалович, Лапушнян 1974, 127), din secolele VIII-IX – la *Lopatna, Brăneşti* (Федоров 1960, 290, рис. 68/8; 378, рис. 71/15, 17), *Hlinjeni* (Гольцева, Кашуба 1995, tab. CIX, 1, CXXXIX, 16-18, 22), *Durleşti* (Тентюк 1988, 81-82), *Hansca* (Рафалович 1973, 154, рис. 11/7, 8), din secolele X-XII – la *Hansca* (Hîncu 1998), *Alcedar* (Федоров 1961, 104, рис. 13/6-7), *Rudi* (Федоров 1972, 150).

Pâinişoarele miniaturale din lut ars, legate de anumite practici păgâne (Stamati 2000; 2001), reprezintă imitaţii ale pâinii sau colacului care, uneori, au pe faţă câte o cruce înscrisă în cerc (*Echimăuţi*) (Федоров 1974, 125) sau alte semne (*Hansca*) (Хынку 1990, 141; Рафалович, Гольцева 1974, 150, рис. 2/6, 9).

De practicile de cult păgân ţin şi modelele miniaturale de şa pentru cal, descoperite la *Hansca* (Рафалович 1968), *Durleşti* (Tentiuc 1998, fig. 2/8, 9), *Alcedar* (Федоров 1961a, 104, рис. 13/8), clopoţei din lut ars – *Hansca* (Постикэ 1985, 157, рис. 1/13) etc.

Problema destinaţiei obiectelor miniaturale din lut ars din perioada medievală timpurie a fost abordată în câteva rânduri în literatura de specialitate (Рафалович 1968b; 1972a, 219-224; Tentiuc 1998; 1990b). S-a atras atenţia la faptul că statuetele şi obiectele miniaturale din lut, spre deosebire de ceramică, sunt confecţionate după o tehnologie specială. Pe de altă parte, s-a constatat că figurinele şi alte obiecte miniaturale formează un complex de piese, care de obicei sunt amplasate în locuri concrete: sub temelia sau sub vatra unor cuptoare, în gropile de pari ale locuinţelor, în gropile de sub podeaua locuinţelor, în cadrul unor ateliere metalurgice etc. În aceste cazuri, fi-

gurinele din lut ars, de regulă, sunt „îngropate" în cenuşă amestecată cu cărbune de lemn.

În baza observaţiilor făcute, figurinele din lut ars sunt puse în legătură cu ritualul „îngropării", ritualul păgân al incinerării defuncţilor, ritualul păgân al sacrificiilor umane şi animale, ritualul fertilizării, ritualul jertfei de construcţie, cultul naturii, cultul strămoşilor, venerarea animalelor etc. (Tentiuc 1998). În acelaşi timp, se consideră că figurinelor zoomorfe din lut ars, la fel ca şi amuletelor din os, li se atribuia un rol apotropaic, în conformitate cu care aceste obiecte erau folosite pentru vindecarea bolilor şi alungarea duhurilor rele.

În altă ordine de idei, s-a concluzionat că figurinele antropomorfe şi zoomorfe din lut ars reflectă atitudinea societăţii creştine faţă de tradiţia sacrificiilor umane şi animale, la etapă târzie a ritualului, când fiinţele vii sunt înlocuite cu imaginile acestora (Тентюк 1998, 125).

4.3. Simboluri creştine

În strânsă legătură cu obiectele de cult se află şi unele semne cu semnificaţie de simbol religios, care se încadrează perfect în sistemul ideologiei creştine. Dintre semnele-simboluri de tip creştin pot fi evidenţiate, în primul rând, diverse tipuri de cruci, incizate sau aplicate pe obiecte din lut ars sau din metal colorat.

Crucea-svastică este atestată în perioada secolelor V-VII pe medalionul de la *Raşcov*, pe suprafaţa unor fusaiole de la *Dănceni* (Дергачев, Ларина, Постикэ 1983, 128-129, рис. 8/1) şi *Selişte* (Рафалович 1972a, 205-206, рис. 30/1; 32/13; Рафалович 1972b, 138, рис. 13/1).

Crucea simplă cu laturile egale este atestată pe vase de ceramică din secolele V-VII: pe o tavă de lut de la *Selişte* (Рафалович, Лапушнян 1974, 132, рис. 11/6), pe fundul unui vas de la *Raşcov* (Баран 1988, 153, tab. XL, 6), pe suprafaţa unei oale-borcan de la *Orheiul Vechi* (Musteaţă 2005, 388).

Crucea simplă înscrisă în cerc este atestată pe suprafaţa „pâinişoarelor" din secolele X-XI de la *Echimăuţi* (Федоров 1974, 125). O semnificaţie magică, probabil, aveau şi ştampilele sub formă de cruce, aplicate pe fundul unor vase de ceramică din secolele X-XIV (Postică 1994, 52, fig. 20, 21).

5. Încheiere

Generalizând datele prezentate, putem conchide că în perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean se constată o spiritualitate multicoloră, bazată pe valori *creştine* şi *păgâne*. Aceste fenomene sunt documentate în regiune la toate etapele de dezvoltare a evului mediu timpuriu, începând cu secolele V-VII şi până în secolele XII-XIII.

Valorile creştine, erau caracteristice în primul rând pentru populaţia sedentară de origine romanică, care practica cultul respectiv începând cu perioada antică târzie. La anumite etape ale evului mediu timpuriu, în special după anii 865 şi 988, când religia creştină devenea oficială în lumea slavă, valorile nominalizate au fost îmbrăţişate şi de către grupurile de slavi stabiliţi în ţinutul dat, astfel că, după secolul X populaţia sedentară din regiunea pruto-nistreană poate fi caracterizată drept o populaţie exclusiv creştină.

Din punct de vedre canonic, creştinii din spaţiul pruto-nistrean, în perioada medievală timpurie, ţineau, fără îndoială, de Patriarhia din Constantinopol. Cu toate acestea, graţie condiţiilor specifice ale timpului, creştinismul din regiunea dată, la fel ca şi în alte regiuni nord-dunărene, se remarcă, drept un creştinism popular, fenomen cauzat de izolarea teritoriului respectiv de lumea bizantină, precum şi de integrarea acestuia în cadrul unui spaţiu politic dominat de către diverse neamuri migratoare păgâne. O expresie vie a creştinismului popular din regiune, pentru perioada secolelor V-IX, poate fi considerat ritul funerar al populaţiei sedentare, care un timp relativ îndelungat, a păstrat, în rând cu practica înhumării, şi cultul incinerării decedaţilor. În secolele X-XI, cultul creştin se definitivează în spaţiul pruto-nistrean, căpătând forme apropiate de cele contemporane.

Valorile păgâne, în calitate de sisteme religioase, în perioada medievală timpurie erau caracteristice pentru populaţiile migratoare. Purtători ai credinţelor păgâne în spaţiul pruto-nistrean erau slavii vechi, alanii, bulgarii, ungurii, pecenegii, uzii, cumanii şi mongolii. În acelaşi timp, în calitate de reminiscenţe, anumite valori păgâne erau practicate şi în cadrul sistemului religios creştin al populaţiei sedentare.

Astfel, privită din unghiul de vedere al spiritualităţii, civilizaţia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean se constituie din două lumi distincte: *creştină* – reprezentată de populaţia locală sedentară şi cea *păgână* - reprezentată de triburile migratoare ale nomazilor de stepă, iar la anumite etape şi de anumite grupuri de sedentari.

Bibliografie

Auxentius 1970: Auxentius din Durustor. Scrisoare despre credinţa, viaţa şi moartea lui Ulfila. In: Fontes Historiae Daco-Romanae (Bucureşti 1970), 111-113.

Bâzgu 1996: E. Bâzgu, Mănăstirile rupestre din bazinul fluviului Nistru - artere de răspândire a creştinismului. Arta-96, 1996, 98-105 (=In: Sud-Est 4, 1997, 10-19).

Bâzgu 1997: E. Bâzgu, Reevaluări cronologice ale complexului monastic rupestru Butuceni-Orhei. Arta-97, 1997, 130-139.

Bâzgu 1999: E. Bâzgu, Reevaluarea fenomenologiei vizând complexul monastic Saharna. Arta-98, 1999, 67-74.

Cavruc, Postică 1989: V. Cavruc, Gh. Postică, Investigaţiile arheologice a aşezării Petruha din anul 1988: raport ştiinţific, Arhiva MNAIM (Chişinău 1989).

Ciocanu 1998: S. Ciocanu, Biserica rupestră de la mănăstirea lui Bosie din Orheiul Vechi în Basarabia. Arhitect Design, 9-10, 1998, 44-47.

Ciocanu 2000: S. Ciocanu, Noi consideraţii privind biserica Sfântul Nicolae a mănăstirii rupestre din Orheiul Vechi şi inscripţiile ei medievale. RIM 1-2, 2000, 68-77.

Const. Porfirogen. 1970: Constantine Porphyrogenito. De administrando imperio. In: Fontes Historiae Daco-Romanae (Bucureşti 1970), 657-671.

Corman 1998: I. Corman, Contribuţii la istoria spaţiului pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.) (Chişinău 1998).

Daicoviciu 1984: B. Daicoviciu, Persistenţa elementului păgân la franci între secolele VI-VIII. AMN XXI, 1984, 175-180.

Epiphanios 1970: Epiphanii. Opera. In: Fontes Historiae Daco-Romanae (Bucureşti 1970), 173-175.

Ghimpu 1998a: V. Ghimpu, Mănăstirea rupestră de la „Peştera lui Bichir" din Soroca. Tyragetia VI-VII, 1998, 43-56.

Ghimpu 1998b: V. Ghimpu, Mănăstiri rupestre din Orheiul Vechi. Tyragetia VI-VII, 1998, 35-42.

Ghimpu 2000: V. Ghimpu, Biserici şi mănăstiri medievale din Basarabia (Chişinău 2000).

Golţeva, Postică 1996: N. Golţeva, Gh. Postică, Vestigii geto-dace şi medievale timpurii din aşezarea Hansca (Limbari-Căprăria). AM XIX, 1996, 107-133.

Grosu, Vasilachi 1997: V. Grosu, C. Vasilachi, Semne lapidare din peşterile de la Butuceni. Sud-Est 4, 1997, 76-81.

Hîncu 1990: I. Hîncu, Cine sunt strămoşii moldovenilor (Chişinău, 1990).

Hîncu 1998: I. Hîncu, Semnificaţia unor vestigii de cult de la Hansca-Ialoveni. ASUSM, 1998, 29-31.

Hîncu 2002a: I. Hîncu, Cultura băştinaşilor din spaţiul pruto-nistrean în evul mediu timpuriu (Chişinău 2002).

Hîncu 2002b: I. Hîncu, Pătrunderea şi înrădăcinarea creştinismului în spaţiul pruto-nistrean. Tyragetia XI, 2002, 77-82.

Musteaţă 2005: S. Musteaţă, Populaţia spaţiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX (Chişinău 2005).

Pivovarov 2001: S. Pivovarov, Monumente creştine din secolele XII-XIII provenind din teritoriul cuprins între cursul superior al Prutului şi cursul mijlociu al Nistrului. In: (ed. M. Petrescu-Dîmboviţa, S.D. Kryžickij) Interacademica, II-III, Les travaux de la VI-ème et VII-ème session annuelle. Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000) (Bucureşti 2001), 163-167.

Plameniţkaia 1997: O. Plameniţkaia, E. Plameniţkaia, Mănăstirile în stâncă din zona Nistrului de Mijloc: cercetare în baza mănăstirii Mihailovca din s. Bakota (sfârşitul secolului al XI-lea - începutul secolului al XV-lea). Sud-Est 4, 1997, 36-41.

Postică 1994: Gh. Postică, Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu (studiu arheologic pe baza ceramicii de la Hansca) (Chişinău 1994).

Postică, Hîncu, Munteanu 1998: Gh. Postică, I. Hîncu, O. Munteanu, Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1997 de la Orheiul Vechi. Arhiva MNAIM (Chişinău 1998).

Postică, Sava 1996: Gh. Postică, E. Sava, Complexe funerare ale nomazilor medievali de lângă satul Balabani, raionul Taraclia, Republica Moldova. SCIVA 1, 47, 1996, 63-89.

Postică, Sava, Agulnikov 1995: Gh. Postică, E. Sava, S. Agulnikov, Morminte ale nomazilor turanici de lângă orăşelul Taraclia şi satul Cazaclia. Memoria Antiquitatis XX, 1995, 141-171.

Postică, Tentiuc, Hîncu 1999: Gh. Postică, I. Tentiuc, I. Hîncu, Aşezarea din sec. IX-XI de la Giurgiuleşti şi unele consideraţii privind siturile medievale timpurii din zona lacurilor dunărene. In: Studia in honorem Ion Niculiţă (Chişinău 1999), 280-298.

Rămureanu 1978: I. Rămureanu, Mişcarea audienilor în Dacia Pontică şi nord-dunăreană (sec. IV-V). BOR XCVI, 1978, 9-10.

Spinei 1995: V. Spinei, Observaţii privind ritul incinerării în regiunile Carpato-Dunărene în a doua jumătate a mileniului I d. Chr. In: Pe drumul credinţei. Arhimandrit Roman Braga. River Junction, MI, USA, 1995, 82-100.

Spinei 1997: V. Spinei, Coordonate ale problemei formării poporului român. Destin Românesc 3, 1997, 3-20.

Spinei 2004: V. Spinei, Pratiques funéraires dans l'espace carpato-danubien dans la seconde moitié du Ier millénaire ap. J.-C. In: (ed. V. Cojocaru, V. Spinei) Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages (Iaşi 2004), 259-301.

Spinei 2006: V. Spinei, Universa Valachica: Românii în contextual politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea (Chişinău 2006).

Stamati 2000: Iu. Stamati, „Pâinişoarele" din lut – un exemplu de dialog între arheologie şi etnologie. AMP, XXIII, I, 2000, 361-394.

Stamati 2001: Iu. Stamati, Les petits pains en glaise - discussion sur la mentalité des habitants de l'établissement de Lazuri datant du Haut Moyen Age. Transylvanian Review 10, 2, 2001, 83-97.

Tentiuc 1996: I. Tentiuc, Populaţia din Moldova centrală în secolele XI-XIII (Iaşi 1996).

Tentiuc 1998: I. Tentiuc, Plastica miniaturală de lut din perioada evului mediu timpuriu din Moldova. Tyragetia VI-VII, 1998, 115-129.

Tentiuc 2000: I. Tentiuc, Siturile din secolele V-VII de la Moleşti-Ialoveni (Republica Moldova). AM XXI 2000, 201-211.

Tentiuc 2001a: I. Tentiuc, Particularităţi şi semnificaţii ale ritului şi ritualului funerar în spaţiul est-carpatic în secolele XI-XIII. Tyragetia X, 2001, 123-130.

Tentiuc 2001b: I. Tentiuc, Morminte „distruse" şi deformate ale craniului în ritul şi ritualul funerar la est de Carpaţi în secolele XI-XIII. Symposia Professorum, 2001, 22-30.

Tentiuc 2007: I. Tentiuc, Despre ritul şi ritualul funerar medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrean (necropola de la Moleşti-Ialoveni). Tyragetia 1, I, 2007, 335-342.

Tentiuc, Melnikov 1998: I. Tentiuc, N. Melnikov, Câteva cruciuliţe pectorale din Moldova de est. RA 2, 1998, 140-150.

Tentiuc, Popa 1999: I. Tentiuc, A. Popa, Unele consideraţii privind lăcaşele rupestre din Moldova de Est în secolele IV-XIII. Mousaios V, 1999, 33- 51.

Tentiuc, Tentiuc-Hâncu 2007: I. Tentiuc, A. Tentiuc-Hâncu, Unele opinii şi controverse privind relaţia dintre creştinismul popular şi ritul şi ritualurile funerare medievale timpurii în Europa Centrală şi de Sud-Est. Tyragetia I, 1, 2007, 17-30.

Teodor 1974: D.Gh. Teodor, Cele mai vechi urme creştine din Moldova. MMS, L, 7-8, 1974, 565-566.

Teodor 1978: D.Gh. Teodor, Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e. n. (Iaşi 1978).

Teodor 1988: D.Gh. Teodor, Rituri şi ritualuri funerare la Est de Carpaţi în secolele V-XI. MMS, LXIV, 3, 1988, 70-82; 5, 1988, 46-58.

Teodor 1991: D.Gh. Teodor, Creştinismul la est de Carpaţi de la origini până în secolul al XIV-lea (Iaşi 1991).

Teodor 1996: D.Gh. Teodor, Creştinism şi păgânism la est de Carpaţi în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. Pontica XXVIII-XXIX, 1995-1996, 215-226.

Teodor 2005: D.Gh. Teodor, Tipare din secolele V-XI d. Hr. în regiunile carpato-nistrene. AM XXVIII, 2005, 159-174.

Zugravu 1997: N. Zugravu, Geneza creştinismului popular al românilor (Bucureşti 1997).

Афанасьев-Чужбинский 1863: А. Афанасьев-Чужбинский, Поездка в Южную Россию, Часть 2: Очерки Днестра (Санкт-Петерсбург 1863).

АУССР 1986: Археология Украинской ССР. т. 3: Раннеславянский и древнерусский периоды (Киев 1986).

Баран 1988: В.Д. Баран, Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков) (Киев 1988).

Бобровский 1993: Т.А. Бобровский, К вопросу о типологии и датировке древнерусских пещерных монастырей. РА 4, 1993, 122-130.

Винокур, Горишній 1994: І. Винокур, П. Горишній, Бакота. Столиця давньоруського Пониззя (Кам'янець-Подільський 1994).

Войнаровський 1999: В. Войнаровський, Археологічні дослідження пам'яток II ст. до н. е. – XIV ст. н. е. на Чернівечині протягом 1980-1990-х років: джерела, бібліографія, проблематика (до подання нового матеріалу в експозції ЧКМ. В сб.: Питанния стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології, 3 (Чернивці 1999), 140-153

Гольцева, Кашуба 1995: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (материалы раскопок 1978-1979, 1989-1990) (Тирасполь 1995).

Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: В.А. Дергачев, О.В. Ларина, Г.И. Постикэ, Раскопки 1980 г. на многослойном поселении Данчены I. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг. (Кишинев 1983), 112-136.

Добролюбский 1986: А.О. Добролюбский, Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья (Киев 1986).

Курдиновский 1918: В. Курдиновский, Общий очерк о пещерных храмах Бессарабии. ТБЦИАО 10, 1918, 1-11.

Михайлина 1997: Л.П. Михайлина, Населення Верхнего Попруття VIII-X ст. (Чернівіці 1997).

Михайлина, Тимощук 1983: Л.П. Михайлина, Б.А. Тимощук, Славянские памятники басейна Верхнего Прута VIII-X вв. В сб.: Славяне на Днестре и Дунае (Киев 1983), 205-219.

Михайлина, Пивоваров 1993: Л. Михайлина, С. Пивоваров, Язичницькі вірування слов'янских племен Північної Буковини за археологічними даними. Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тез. доп. та повідомл (Львів 1993).

Моця 1990: А.П. Моця, Погребальные памятники южнорусских земель IX-XIII вв. (Киев 1990), 135-136.

Пивоваров 2001: С. Пивоваров, Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра (Чернигов 2001).

Приходнюк 1975: О.М. Приходнюк, Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст. н. е.) (Київ 1975).

Постикэ 1985: Г.И. Постикэ, Археологические исследования на средневековом поселении Ханска. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1981 (Кишинев 1985), 156-168.

Постикэ 1992: Г.И. Постикэ, Новые данные о раннесредневековом горизонте Старого Орхея. AMNIM 1, 1992, 129-139.

Ратич 1957: О.О. Ратич, Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УССР (Київ 1957).

Рафалович 1968a: И.А. Рафалович, Поселение V-VII вв. у Ханска МССР. КСИА 113, 1968, 94-101.

Рафалович 1968b: И.А. Рафалович, Скульптурные изображения людей и животных из раннеславянских поселений на территории Молдавской ССР. В сб.: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: Материалы и исследования (Кишинев 1968), 100-105.

Рафалович 1972a: И.А. Рафалович, Славяне VI-IX веков в Молдавии (Кишинев 1972).

Рафалович 1972b: И.А. Рафалович, Раскопки раннеславянского поселения VI-VII вв. у села Селиште. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 (Кишинев 1972), 122-142.

Рафалович 1973: И.А. Рафалович, Исследование раннеславянских поселений в Молдавии. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971 (Кишинев 1973), 134-154.

Рафалович 1986: И.А. Рафалович, Данчены. Могильник черняховской культуры III-IV вв. н. э. (Кишинев 1986).

Рафалович, Гольцева 1974: И.А. Рафалович, Н.В. Гольцева, Раскопки раннеславянского поселения Ханска I. В сб.: Археологические исследования в Молдавии 1972 г. (Кишинев 1974), 148-159.

Рафалович, Лапушнян 1974a: И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, Работы Реутской археологической экспедиции. В сб.: Археологические исследования в Молдавии 1972 г. (Кишинев 1974), 110-147.

Рафалович, Лапушнян 1974b: И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, Могильники и раннеславянсконе городище у с. Селиште. В сб.: Археологические исследования в Молдавии 1973 г. (Кишинев 1974), 104-139.

Рідуш 1996: Б. Рідуш, Культові печери Буковинського Подністров'я. В сб.: Буковинський історико-етнографічний вісник, 1 (Чернівці 1966), 3-10.

Рідуш 1997: Б. Рідуш, Печерні монастирі Буковини. В сб.: Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії, 3 (Чернівці 1997), 108-111.

Рикман 1969: Э.А. Рикман, Отчет об археологических работах 1968 г. Arhiva MNAIM (Москва 1969).

Рикман 1975: Э.А. Рикман, Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н. э. (Москва 1975).

Русанова, Тимощук 1993: И.П. Русанова, Б.А. Тимощук, Языческие святилища древних славян (Москва 1993).

Русанова 2002: И.П. Русанова, Истоки славянского язычесива. Культовые сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. (Черновцы 2002)

Седов 1982: В.В. Седов, Восточные славяне в VI-XIII вв. Археология СССР в 20-ти томах (Москва 1982).

Сергеев 1960: Г.П. Сергеев, Раскопки средневекового славянского поселения в Кобуска-Веке (МССР). В сб.: Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики (Кишинев 1960), 297-307.

Смирнов, Рафалович 1965: Г.Д. Смирнов, И.А. Рафалович, Раннеславянские находки VI-VII вв из Старого Орхея. Известия АН МССР, 1965, 12, 74-76.

Субботин, Черняков 1982: Л.В. Субботин, И.Т. Черняков, Бронзовые амулеты салтово-маяцкой культуры из левобережья Нижнего Дуная. В сб.: Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье (Киев 1982), 160-168.

Тельнов 1988: Н.П. Тельнов, Раскопки на поселении Ханск III. В сб.: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья (Кишинев 1988), 89-94.

Тельнов, Рабинович 1992: Н.П. Тельнов, Р.А. Рабинович, Археологические раскопки на поселении Скок. В сб.: Археологические исследования в Молдове в 1986 г. (Кишинев 1992), 208-223.

Тентюк 1988: И.С. Тентюк, Раскопки поселений у Дурлешты. В сб.: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья (Кишинев 1988), 77-88.

Тентюк 1990a: И. Тентюк, Раскопки южнославянской археологической экспедиции в 1989 г. Arhiva MNAIM (Кишинев 1990).

Тентюк 1990b: И. С. Тентюк, Мелкая глинянная пластика и некоторые аспекты идеологических воззрений раннесредневекового населения Молдавии. Buletinul AŞM, 3 (95) (Chişinău 1990), 55-56.

Тимощук 1959: Б.А. Тимощук, Ленковецкое древнерусское городище. СА, 4, 1959, 250-257.

Тимощук 1976: Б.О. Тимощук, Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. (Киев 1976).

Тимощук 1981: Б.А. Тимощук, Древнерусские города Северной Буковины. В сб.: Древнерусские города (Москва 1981), 116-136.

Тимощук 1982: Б.О. Тимощук, Давньоруська Буковина (X-перша половина XIV ст.). (Київ 1982).

Тимощук 1990: Б.А. Тимощук, Восточнославянская община VI-X вв. (Москва 1990).

Федоров 1953: Г.Б. Федоров, Славянские городища в Молдавии (К итогам работ Молд. археологической экспедиции в 1952г.). Вестник АН СССР, 4, 1953, 43-51.

Федоров 1960: Г.Б. Федоров, Население Пруто-Днестровского междуречья в I тыс. н. э. МИА, 89 (Москва 1960).

Федоров 1961: Г.Б. Федоров, Работы Днестровско-Прутской экспедиции. КСИА 86, 1961, 78-85.

Федоров 1964: Г.Б. Федоров, Работы Пруто-Днестровской экспедиции в 1960-1961 гг. КСИА, 99, 1964, 77-88.

Федоров 1968: Г.Б. Федоров, Работы Пруто-Днестровской экспедиции в 1963 г. КСИА 113, 1968, 285-293.

Федоров 1972: Г.Б. Федоров, Древнерусское поселение на севере Молдавии. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 (Кишинев 1972), 143-159.

Федоров, Чеботаренко 1974: Г.Б. Федоров, Г.Ф. Чеботаренко, Памятники древних славян (VI–XIII). Археологическая карта Молдавии, 6 (Кишинев 1974).

Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: Г.Б. Федоров, Г.Ф. Чеботаренко, М.С. Великанова, Бранештский могильник X-XI вв. (Кишинев 1984).

Халиппа 1902: И.П. Халиппа, Сведения о древностях Бессарабии собранные Военным Губернатором П.И. Федоровым в 1837-1838 гг. ТБЦИАО 2 (Кишинев 1902), 98-114.

Хынку 1969a: И.Г. Хынку, Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах Молдавии (Кишинев 1969).

Хынку 1969b: И.Г. Хынку, Средневековый могильник Школа Ноуэ из села Матеуцы. В сб.: (Отв. ред. Л.Л. Полевой) Далекое прошлое Молдавии (Кишинев 1969), 162-170.

Хынку 1970: И.Г. Хынку, Лимбарь-средневековый могильник XII-XIV веков в Молдавии (Кишинев 1970).

Хынку 1973: И.Г. Хынку, Кэпрэрия - памятник культуры X-XII вв. (Кишинев 1973).

Хынку 1974: И.Г. Хынку, Памятники балкано-дунайской культуры (X-XIV вв.). В сб.: (Отв. ред. В.С. Зеленчук) Древняя культура Молдавии (Кишинев 1974), 127-150.

Хынку 1975: И.Г. Хынку, Исследование селища Ханска (X-XIV вв.). В сб.: Археологические открытия 1974 (Москва 1975), 448-449.

Хынку 1976: И.Г. Хынку, Раскопки средневекового селища Ханска. В сб.: Археологические открытия 1975 (Москва 1976), 477-478.

Хынку 1978: И.Г. Хынку, Исследования средневековых памятников у Ханска. В сб.: Археологические открытия 1977 (Москва 1978), 469-470.

Хынку, Титов 1974: И.Г. Хынку, В.С. Титов, Из истории села Костешты по данным раскопок 1973 г. В сб.: Археологические исследования в Молдавии (1973 г.) (Кишинев 1974), 156-175.

Чеботаренко 1973: Г.Ф. Чеботаренко, Калфа - городище VIII-X вв. на Днестре (Кишинев 1973).

Чеботаренко 1982: Г.Ф. Чеботаренко, Население центральной части Днестровсо-Прутского междуречья в X-XII вв. (Кишинев 1982).

Чеботаренко, Тельнов 1983: Г.Ф. Чеботаренко, Н.П. Тельнов, Исследования южнославянской экспедиции в 1979 г. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг. (Кишинев 1983), 88-102.

Tabelul nr. 1

Date statistice privind necropolele populaţiei sedentare din secolele V-XIII din spaţiul pruto-nistrean

Secolele	Tip necropole	Nr. necropole	Nr. înhumări	Nr. incinerări	Morminte total
V-VII	Plane, incineraţii	1	0	1	1
	Plane, înhumări	2	2	0	2
	Plane, birituale	2	4	6	10
	Tumulare	1	0	2	2
Subtotal		***6***	***6***	***9***	***15***
VIII/IX-X	Plane, incineraţii	2	0	67	67
	Tumulare	2	0	264	264
	Morminte izolate	2	2	0	2
Subtotal		***6***	***2***	***331***	***333***
X-XIII	Plane, înhumări	27	515	0	515
	Plane, birituale	1	95	3	98
	Tumulare	2	12	0	12
	Morminte izolate	14	17*	0	17*
subtotal		***44***	***639***	***3***	***642***
Total general		***56***	***647****	***343***	***990****
** cifra nu include un număr incert de morminte descoperite întâmplător în cadrul a 6 necropole.*					

Tabelul nr. 2

Date statistice generale privind tumulii şi mormintele nomazilor din secolele X-XIV din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Tumuli			Morminte		
		Cant.	% local	% general	Cant.	% local	% general
I.	**Nistrul Inferior**						
1.	Grigoriopol	7	4,5	1,9	9	4,0	1,6
2.	Tiraspol	90	57,7	24,8	106	46,7	18,9
3.	Bâc – Corjova	18	11,5	5,0	27	11,9	4,8
4.	Botna	23	14,7	6,3	48	21,1	8,5
5.	Ştefan Vodă	18	11,5	5,0	37	16,3	6,6
	Subtotal	***156***	100	43,0	227	100	40,4
II.	**Bugeac**						
6.	Prutul de Jos	16	12,2	4,5	28	13,8	5,0
7.	Ialpug	48	36,6	13,2	85	41,9	15,1
8.	Cahul	39	29,8	10,7	53	26,1	9,4
9.	Sasâc	28	21,4	7,7	37	18,2	6,6
	Subtotal	***131***	100	36,1	203	100	36,1
III.	**Nistrul de Mijloc**						
10.	Camenca-Râbniţa	13	32,5	3,6	23	27,1	4,1
11.	r. Căinari	16	40,0	4,4	28	32,9	5,0
12.	r. Răut	11	27,5	3,0	34	40,0	6,0
	Subtotal	***40***	100	11,0	85	100	15,1
IV.	**Prutul de Mijloc**						
13.	Briceni-Făleşti	27	75,0	7,4	33	70,2	5,9
14.	Ungheni-Cantemir	9	25,0	2,5	14	29,8	2,5
	Subtotal	***36***	100	9,9	47	100	4
	Total	**363**	-	100	562	-	100

Tabelul nr. 3

Repartizarea tumulilor din spaţiul pruto-nistrean după numărul de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV

Nr.	Grupuri teritoriale	Numărul de morminte din cadrul unui tumul								Total tumuli
		1	2	3	4	5	6	7	11	
		Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. Tumuli	Cant. tumuli	
I.	**Nistrul Inferior**									
1.	Grigoriopol	6	0	1	0	0	0	0	0	7
2.	Tiraspol	80	8	1	0	0	0	1	0	90
3.	Bâc – Corjova	12	4	1	1	0	0	0	0	18
4.	Botna	9	7	3	4	0	0	0	0	23
5.	Ştefan Vodă	7	6	4	0	0	1	0	0	18
	Subtotal	**114**	**25**	**10**	**5**	**0**	**1**	**1**	**0**	**156**
II	**Bugeac**									
6.	Prutul de Jos	9	4	2	0	1	0	0	0	16
7.	Ialpug	29	10	5	2	0	1	1	0	48
8.	Cahul	28	8	3	0	0	0	0	0	39
9.	Sasâc	23	2	2	1	0	0	0	0	28
	Subtotal	**89**	**24**	**12**	**3**	**1**	**1**	**1**	**0**	**131**
III	**Nistrul de Mijloc**									
10.	Camenca-Râbniţa	6	5	1	1	0	0	0	0	13
11.	r. Căinari	9	2	5	0	0	0	0	0	16
12.	r. Răut	4	2	1	3	0	0	0	1	11
	Subtotal	**19**	**9**	**7**	**4**	**0**	**0**	**0**	**1**	**40**
IV	**Prutul de Mijloc**									
13.	Briceni-Făleşti	22	4	1	0	0	0	0	0	27
14.	Ungheni-Cantemir	6	1	2	0	0	0	0	0	9
	Subtotal	28	5	3	0	0	0	0	0	36
	Total	**250**	**63**	**32**	**12**	**1**	**2**	**2**	**1**	**363**

Tabelul nr. 4

Date statistice privind tumulii construiţi de către nomazi în secolele X-XIV în spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Locul descoperirii tumulilor	X-XI	XI-XII	XII-XIII	XIII-XIV	X-XIV	Total	%
I.	***Bugeac***							
	Balabani	0	0	0	1	0	**1**	**1,6**
	Cauş	0	0	0	1	0	**1**	**1,6**
	Grdaeşca	0	0	0	1	0	**1**	**1,6**
II.	***Nistrul de Mijloc***							
	Podoima	0	1	0	0	0	**1**	**1,6**
III.	***Nistrul Inferior***							
	Serbaca	1	1	0	2	3	**7**	**11,1**
	Ploskoje	0	0	3	3	1	**7**	**11,1**
	Parcani	1	5	2	7	0	**15**	**23,8**
	Sucleia	0	1	6	18	3	**28**	**44,4**
	Ciobruci	0	1	0	0	0	**1**	**1,6**
	Popeasca	0	0	0	0	1	**1**	**1,6**
	Total	**2**	**9**	**11**	**33**	**8**	**63**	**100**
	%	**3,2**	**14,3**	**17,5**	**52,4**	**12,6**	**100**	

Tabelul nr. 5

Date statistice privind amplasarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV din valea râului Ialpug în cadrul tumulilor.

Nr.	Sectoare din cadrul tumulilor	Balabani	Cazaclia	Taraclia	Total	%
1.	Sectorul Central	6	5	6	17	25,0
2.	Sectorul de Nord	2	1	2	5	7,4
3.	Sectorul de Est	1	2	2	5	7,4
4.	Sectorul de Sud	7	13	15	35	51,4
5.	Sectorul de Vest	0	1	5	6	8,8
	Total	**16**	**22**	**30**	**68**	**100**

The early medieval spirituality in the Prut-Nistru space

Abstract

In the early medieval period in the Prut- Nistru space existed a multicolored spirituality based on *Christian* and *Pagan values*. These phenomena are attested in this region at all the development stages of the early medieval period, beginning with the 5th-7th centuries until the 12th-13th centuries.

The Christian values were characteristic first of all to the sedentary people of Romanic origin which practiced this cult starting from the late antiquity. At certain stages of the early medieval period, especially after the years 865 and 988 when the Christian religion become official in the Slavic world, these Christian values were embraced by Slavs groups established in this space as well. Therefore after the 10th century the sedentary people from the Prut-Nistru region can be characterized as exclusively Christian. The Christian religion in the 10th-13th centuries was practiced probably by a part of the nomads turned sedentary in the autochthons settlements.

From canonical standpoint, the Christians from the Prut-Nistru space in the early medieval period were subordinated to the Constantinople Patriarchy. Still the Christianity from this region and other North-Pontic regions is remarked as a popular one, situation caused by the by the isolation of this territory from the Byzantine world and its inclusion within a political space dominated by different pagan migratory peoples. A living expression of the popular Christianity from this space for the period of the 5th-9th centuries can be considered the funerary rite of the sedentary people who during a relatively long period preserved along the practice of inhumation the cult of incineration of the dead. In the 10th-11th centuries the Christian cult in the Prut-Nistru space crystallizes in forms close to the contemporary one.

The pagan values as religious systems in the early medieval period were characteristic for the migratory peoples. The bearers of pagan beliefs in the Prut-Nistru were the old Slavs, the Alans, the Bulgarians, the Hungarians, the Pechinegs, the Oguzs, the Cumans and the Mongols. Some pagan rituals were practiced as remains within the Christian religious system by the sedentary people.

Regarded from the standpoint of the spirituality the early medieval civilization of the Prut-Nistru space was made of two distinct worlds: *Christian* – represented by the sedentary local people and the *pagan* – represented by the migratory tribes of the steppe nomads, while at certain stages by groups of sedentary.

List of maps

Map no. 1. Settlements from the 5th-7th centuries in the Prut-Nistru space

Map no. 2. Settlements from the 8th-9th centuries in the Prut-Nistru space

Map no. 3. Settlements from the 10th-11th centuries in the Prut-Nistru space

Map no. 4. Settlements from the 12th-13th centuries in the Prut-Nistru space

Map no. 5. Nomad tumular burials from the 10th-14th centuries in the Prut-Nistru space

List of tables

Table no. 1. Statistical data regarding the necropolises of the sedentary people from the 5th-13th centuries in the Prut-Nistru space.

Table no. 2. General statistical data regarding the tumuli and the nomad burials from the 10th-14th centuries from the Prut-Nistru space.

Table no. 3. Repartition of the tumuli from the Prut-Nistru space according to the quantity of the nomad graves from the 10th-14th centuries.

Table no. 4. Statistical data regarding the tumuli built by the nomads in the 10th-14th centuries in the Prut-Nistru space.

Table no. 5. Statistical data regarding the location of the nomad burials within tumuli from the 10th-14th centuries from the valley of river Ialpug.

Духовная культура раннего средневековья в Пруто-Днестровском междуречье

Резюме

В период раннего средневековья духовная культура населения Пруто-Днестровского междуречья основывалась на *христианских* и *языческих* ценностях. Такое положение отмечено на всех этапах указанного периода, начиная с V-VII вв. и до XII-XIII вв.

Христианские ценности были характерны для оседлого населения романского происхождения, которое практиковало христианскую религию с позднеантичного времени. На определённых этапах раннего средневековья, но в основном после 865 и 988 гг., когда христианство стало официальной религией в славянском мире, эти ценности были восприняты также и осевшими в регионе славянами. Так что после X в. оседлое население Пруто-Днестровья может быть охарактеризовано в целом как исключительно христианское.

С канонической точки зрения христиане Пруто-Днестровья в указанный период находились в подчинении Константинопольской Патриархии. Вместе с тем, благодаря специфическим условиям времени, обусловленным изоляцией Пруто-Днестровья от византийского мира, а также его включением в сферу политического влияния мигрирующих народов, христианство в данном регионе, как и на остальных северодунайских территориях, приобрело яркий народный характер. Выражением народного характера христианства в V-IX вв. является погребальный обряд оседлого населения, которое относительно долгий период, сохранило наряду с обрядом трупоположения и обычай трупосожжения. В X-XI вв. христианский культ в Пруто-Днестровском междуречье претерпел значительные изменения, приобретая формы, близкие к современным.

Языческие ценности в качестве религиозных систем в раннем средневековье были характерны для мигрирующих народов. Носителями языческих воззрений в Пруто-Днестровском междуречье были древние славяне, аланы, болгары, венгры, печенеги, торки, половцы и монголы. В то же время в качестве пережитков отдельные языческие ценности были характерны и для христианского культа оседлого населения.

Таким образом, рассмотренная с точки зрения духовности раннесредневековая цивилизация Пруто-Днестровского междуречья формируется из двух отчётливых миров: *христианского* - представленного оседлым населением и *языческого* - представленного мигрирующими степными племенами номадов, а на отдельных этапах и определёнными оседлыми группами.

Список карт

Карта № 1. Поселения V-VII вв. в Пруто-Днестровском междуречье.

Карта № 2. Поселения VIII-IX вв. в Пруто-Днестровском междуречье.

Карта № 3. Поселения X-XI вв. в Пруто-Днестровском междуречье.

Карта № 4. Поселения XII-XIII вв. в Пруто-Днестровском междуречье.

Карта № 5. Кочевнические курганные погребения X-XIV вв. в Пруто-Днестровском междуречье.

Список таблиц

Таблица № 1. Общие статистические данные о могильниках оседлого населения V-XIII вв. в Пруто-Днестровском междуречье.

Таблица № 2. Общие статистические данные о курганах и погребениях кочевников X-XIV вв. в Пруто-Днестровском междуречье.

Таблица № 3. Распределение курганов в Пруто-Днестровского междуречье по количеству погребений кочевников X-XIV вв.

Таблица № 4. Общие статистические данные о курганах, возведенных кочевниками X-XIV вв. в Пруто-Днестровском междуречье.

Таблица № 5. Статистические данные о месторасположении в составе курганов погребений кочевников X-XIV вв. из долины реки Ялпуг.

10.01.2008

Dr. hab. Gheorghe Postică, Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, str. Vlaicu-Pârcălab 52, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, E-mail: gpostica@yahoo.com

CERCETĂRI ETNOARHEOLOGICE ASUPRA IZVOARELOR DE APĂ SĂRATĂ DIN MOLDOVA SUBCARPATICĂ[1]

Marius Alexianu
Olivier Weller
Robin Brigand
Roxana-Gabriela Curcă

Pentru cercetarea etnoarheologică axată pe exploatarea izvoarelor de apă sărată, zona de piemont a Carpaţilor Orientali oferă oportunităţi remarcabile, actualmente unice, după cunoştinţele noastre, în Europa. Acest teritoriu se caracterizează printr-o densitate foarte mare de emergenţe naturale cloruro-sodate, asociate uneori cu vestigii arheologice de exploatare datate între primul neolitic european şi chalcolitic (Weller, Dumitroaia 2005). În zilele noastre, intensitatea exploatării constituie un reper de cea mai mare importanţă pentru a înţelege relaţiile dintre comunităţile săteşti şi această resursă naturală. Acest fenomen se explică prin interacţiunile foarte evidente dintre comunităţi şi ambientul lor, stimulate în mod deosebit de schimbarea sistemului economic din 1989 care a încurajat iniţiativele private legate de creşterea animalelor, de producerea şi apoi de conservarea alimentelor. În legătură cu aceasta, se cuvine să relevăm faptul că izvoarele de apă sărată se găsesc, în general, pe terenuri ce aparţin statului sau constituie proprietate obştească; consumatorii pot să acceadă deci la ele în mod liber, fără cea mai mică restricţie sau reglementare de ordin financiar, juridic sau administrativ, chiar dacă de curând primăriile manifestă tendinţa de a stabili taxe de acces la izvoarele de apă sărată. Această tendinţă provoacă respingerea clară din partea utilizatorilor obişnuiţi care consideră că apa sărată este un „dar de la Dumnezeu".

Diversitatea situaţiilor şi contextelor de utilizare ale izvoarelor întăreşte în mod deosebit utilizarea analogiilor etnografice în cadrul unei cercetări arheologice din aceeaşi zonă care vizează înţelegerea impactului sării asupra organizării primelor societăţi de agricultori – crescători de animale. Oportunitatea unei analize care să combine abordarea etnografică cu cea arheologică a fost sesizată încă din anii '90 ai secolului trecut (Alexianu et al. 1992), chiar dacă datele etnografice erau atunci insuficiente şi culegerea lor prea aleatorie. După mai mult de un deceniu, în 2003, iniţierea unui vast program interdisciplinar franco-român axat pe potenţialul structurant de durată al apelor sărate din Moldova (Weller et al. 2007) a dat un nou impuls cercetărilor etnoarheologice. În acest cadru nou, s-au pus bazele unui demers mai riguros. Aşa cum am procedat în cazul inventarierii izvoarelor de apă sărată, al analizelor chimice şi al prospecţiunilor sistematice asupra ansamblului izvoarelor de apă sărată din România, am căutat să imprimăm anchetelor etnografice un caracter sistematic, atât din punct de vedere spaţial, dar şi al conţinutului lor, şi să integrăm aceste informaţii într-o perspectivă istorică prin valorizarea documentelor medievale şi moderne. Astfel, plecând de la inventarul exhaustiv al resurselor de sare, elaborat pe baza datelor geologice, istorice şi toponimice, anchetele etnografice au continuat în mod logic prospecţiunile arheologice, plecând de la chestionare adaptate necesităţilor acestei problematici. Aceste cercetări au dobândit amploarea necesară odată cu acceptarea spre finanţare în 2007, în cadrul programului de cercetare al CNCSIS-PN-II, a proiectului tip IDEI, *Izvoarele de apă sărată din Moldova: etnoarheologia unei resurse naturale polivalente* (cf. http://ethnosal.uaic.ro). Ca urmare, cercetările interdisciplinare au început să fie efectuate cu intensitate sporită în ultimele trei luni din 2007 şi în judeţul Bacău. În cadrul acestora, anchetele etnografice au fost efectuate de M. Alexianu şi R.-G. Curcă. Precizăm că din cauza intervalului de timp scurt dintre cercetările de teren şi redactarea prezentului studiu, ilustraţia reflectă stadiul investigaţiilor din perioada 2004-2006. Datele de identificare ale subiecţilor anchetelor etnografice sunt deja publicate (Alexianu et al. 2007).

[1] Studiu redactat în cadrul proiectului de cercetare exploratorie CNCSIS-PN-II-IDEI (România), cod 414/2007, nr. 167/01.10.2007: *Izvoarele de apă sărată din Moldova: etnoarheologia unei resurse naturale polivalente.*

1. Metodologie şi onomastică

1.1. Zona de studiu. Opţiuni metodologice

În vederea tratării informaţiei etnografice de o manieră omogenă, au fost concepute, la iniţiativa unuia dintre noi (*O.W.)*, trei tipuri de chestionare, în funcţie de locul anchetei: izvor de apă sărată, sat/oraş sau stână (Alexianu, Weller 2007). Realizarea chestionarelor adaptate problematicii anchetei – analiza potenţialului structurant al apelor sărate din Moldova de lungă durată – a beneficiat de concursul unei specialiste în analiza spaţială (Laure Nuninger, UMR 6565 – CNRS, Besançon), fapt ce a permis tratarea informaţiei etnografice prin prisma Sistemului de Informaţie Geografică (SIG). Aceste chestionare, strict adaptate la locurile de anchetă, au vizat de la început tematici variate: date privind informatorul, identificarea izvoarelor de apă sărată cunoscute şi a localităţilor utilizatoare, modul de aprovizionare şi de transport, tehnici de exploatare şi de utilizare, intensitate şi cuantificare, comportamente, etnoştiinţă. Ca urmare a cercetărilor de teren din 2004, ele au fost completate cu noi rubrici referitoare la schimburi şi comerţ, vânat / vânătoare, precum şi la simbolistica sării.

Din 2004 zona de studiu privilegiată a constituit-o judeţul Neamţ, unde au fost reperate peste 70 de izvoare minerale, în majoritate sărate, şi, dintre care peste jumătate au fost direct explorate prin anchetele noastre (fig. 1). Alegerea acestui judeţ s-a datorat faptului că Gh. Dumitroaia şi echipa sa de la Muzeul din Piatra Neamţ au întreprins de mai mulţi ani cercetări importante asupra depunerilor arheologice din apropierea izvoarelor de apă sărată, îndeosebi asupra celei de la Poiana Slatinei - Lunca (Dumitroaia 1987, 1994; Weller et al. 2007, 2008 sub tipar). În ce priveşte anchetele etnografice, au fost realizate peste 70 de chestionare, la izvoarele de apă sărată, în sate/oraşe şi la stâne (fig. 2). Obiectivul acestui articol este de a prezenta o sinteză a anchetelor anterioare

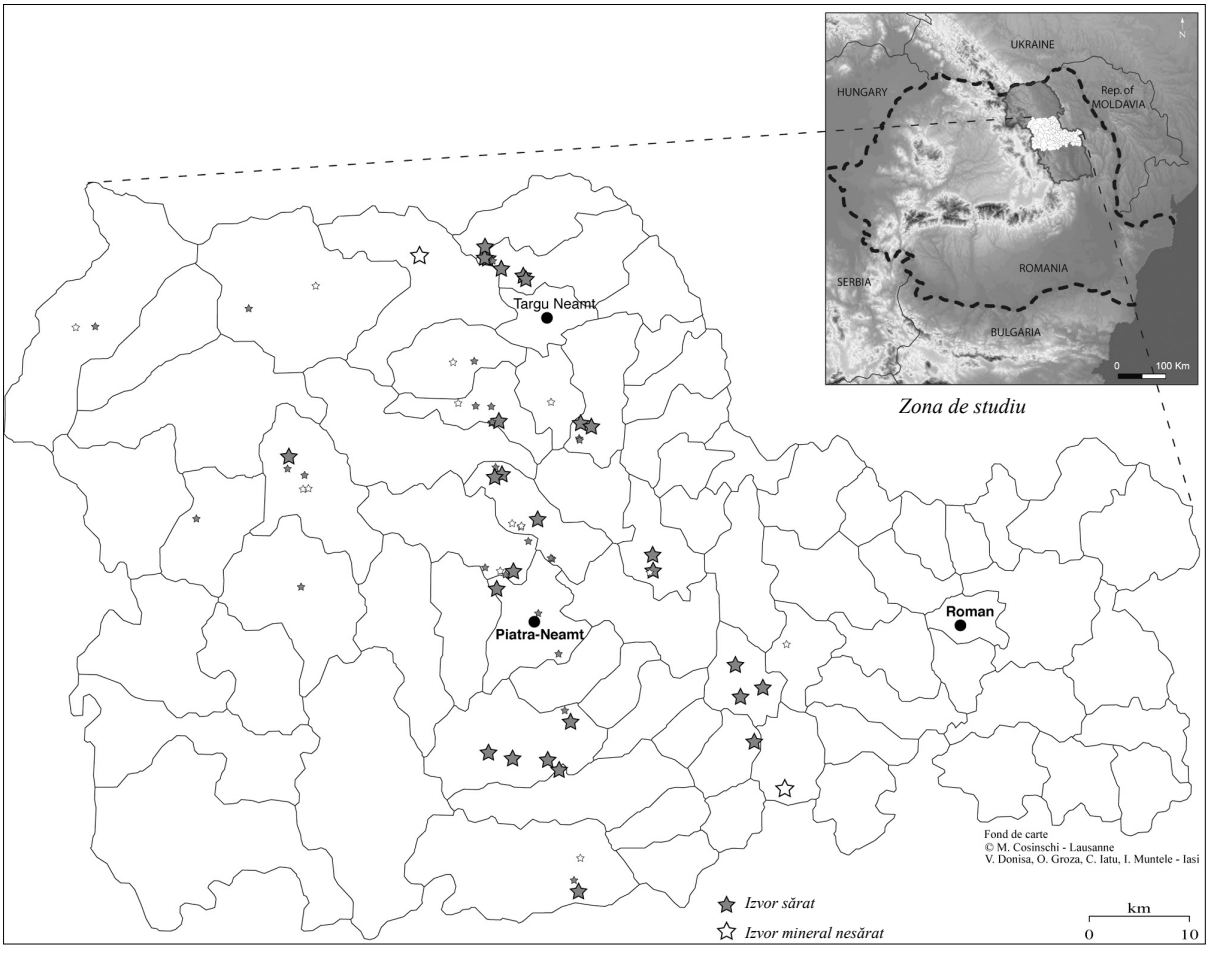

Fig. 1. Zona de studiu şi situarea izvoarelor minerale saline sau nesaline, în legătură cu care s-au efectuat anchete etnografice (steluţe mari), în ansamblul izvoarelor identificate în judeţul Neamţ. Autor: Weller 2006.

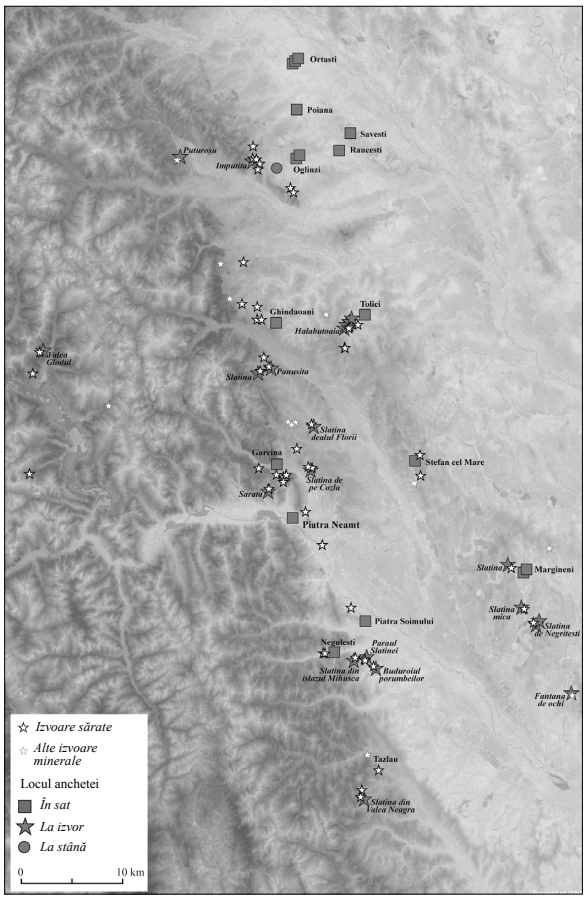

Fig. 2. Punctele în care s-au efectuat anchete etnografice în zona subcarpatică a judeţului Neamţ în 2004, 2005 şi 2006. Hartă: Brigand, Weller 2006.

(Alexianu, Weller 2007; Alexianu et al. 2008) şi de a integra într-o manieră analitică informaţiile obţinute în timpul anchetelor din 2007.

Precizăm că remarcile, comentariile şi interpretările sunt în mod intenţionat reduse, întrucât am ţinut să respectăm în această etapă a cercetării o rezervă metodologică foarte bine exprimată de către Herodot: *legein ta legomena* ('a relata cele relatate'). Analiza globală şi modelizarea rămân încă sarcini de viitor, întrucât trebuie încă să controlăm pe teren numeroase informaţii, să definitivăm ansamblul analizelor chimice efectuate asupra apelor sărate şi să integrăm noi date în SIG.

De la începutul anchetelor noastre am încercat să ne asigurăm de credibilitatea relatărilor. Informatorii aleşi nu sunt sau sunt foarte puţin influenţaţi de educaţia lor şcolară sau de mass-media. Este vorba de persoane vârstnice sau de actanţi mai mult sau mai puţin tineri care se aprovizionează cu saramură. În ce priveşte situaţiile neverificabile *de visu*, de exemplu, izvoarele actualmente dispărute sau practicile de cristalizare a sării în vecinătatea izvoarelor, veracitatea relatărilor notate este asigurată de concordanţa informaţiilor ce provin de la, cel puţin, trei informatori, între care nu există nici o legătură. În măsura posibilului, am recurs, de asemenea, la izvoarele documentare publicate (Ceauşu 1982; Curcă 2008) sau inedite (Peithner 1784) ce se referă la spaţiul respectiv, dar şi la textele vechi, în greacă şi latină, care oferă, câteodată, informaţii similare celor de astăzi.

1.2. Indicatori lingvistici ai resurselor salifere

Anterior efectuării anchetelor etnografice, am încercat să stabilim un inventar exhaustiv al resurselor de sare. În afara documentării geologice şi istorice, cercetările lingvistice şi toponimice s-au arătat a fi foarte utile. În română, 'sare' < lat. 'salem' > adj. 'sărat' ocupă locul central. Pe o poziţie secundară se află lexical de origine slavă. Este vorba, îndeosebi, de *slatină* cu sensul de 'izvor de apă sărată' sau de 'saramură naturală' (Ciorănescu 2001 *s.v.*; Iordan 1963, 125-126), de *Slătior* ('pârâu sărat'), de *Slătioara* ('băltoacă sărată'), *Soloneţ* sau *Solca*.

Deosebit de utile au fost, într-o primă fază, cercetările bibliografice referitoare la halotoponimia din zona Neamţ (Gheorghiu 1895; Moldovanu 1991, 1992). În acest judeţ, prezenţa izvoarelor de apă sărată este în mod constant semnalată de cuvintele *slatină* sau *slătioară*, în timp ce în judeţul Bacău, în zona Târgu Ocna, izvorul de apă sărată se numeşte *saramură/salamură*, cuvânt de origine latină (Ciorănescu 2001, *s.v.*) Când izvorul sărat este amenajat după modelul unei fântâni de apă dulce, ea se numeşte *fântână de slatină*. Izvoarele de apă sărată primesc câteodată calificative ce subliniază caracteristicile lor, permiţând o identificare mai precisă. De exemplu, în microtoponimia Bucovinei (Grămadă 1996, 96-97) există *Slatina Mică*, *Slatina Mare*, atestate şi în timpul anchetelor din judeţul Neamţ. Tot astfel, *Slatina Rea* este un toponim deosebit de explicit referitor la calitatea apei din această emergenţă.

Există în aceste zone şi halotoponime şi halohidronime compuse: *Pârâul Slatinei*, *Pârâul Sărat*, *Fântâna Slatinei*, *Izvorul cu Slatină*, *Drumul Slatinei*, *Balta Sărătura*. Uneori, termenul *slatină* denumeşte un pârâu (Grămadă 1996, 97).

Trebuie să notăm că halotoponimele şi halohidronimele de origine slavă nu sunt transparente etimologic pentru conştiinţa lingvistică a românilor (Curcă 2008).

În ce priveşte halotoponimia din judeţul Bacău, anchetele etnografice efectuate în 2007 în zona Târgu Ocna au indicat, de asemenea, o diversitate considerabilă: *Slănic/Sălănic*, *Gura Slănicului/ Gura Slănic, Săratu, Pârâul Săratului, Pârâul Salinei, Pârâul Saramurii, Dealul Salamurii, Dealul Salinei*.

Mai există un indicator lingvistic al prezenţei izvoarelor de apă sărată, de data asta indirect, întrucât se referă la sarea ignigenă. Sarea recristalizată obţinută prin fierberea saramurii de izvor se numeşte huscă (Bulgăr, Constantinescu-Dobridor 2002, 213), un regionalism ce evoluează rapid către statutul de arhaism, înlocuit astăzi, câteodată, de sintagma descriptivă 'sare uscată'. Etimologia clasică a acestui cuvânt (Puşcariu 1976, 291) pune în relaţie rom. *husca* cu ucr. *huska* = gâscă, pe baza similitudinii cromatice între un bulgăre de sare şi o gâscă, ceea ce pare destul de îndoielnic. Foarte de curând, s-a propus provenienţa dintr-un vechi cuvânt germanic **huska*, reconstruit pe baza engl. *husk* ('coaja subţire a unor fructe şi boabe') (Poruciuc 2007). Fără a intra în această dezbatere, menţionăm, de asemenea, existenţa unor derivate, precum *huscari* ce-i desemnează pe cei care produceau sare din apa izvoarelor sărate, de unde şi antroponimul Huscariu (Iordan 1983) sau indici toponimici, precum *huscărie*.

2. Izvoarele de apă sărată şi exploatarea lor

2.1. Izvoare minerale variate

De la primele noastre anchete, am acordat o atenţie deosebită naturii apelor minerale (analize chimice în curs), salinităţii, debitului şi tipului de captare amenajată (morfologie, materiale, refaceri), ceea ce s-a soldat cu evidenţierea unei tipologii destul de variate: gropi, buduroaie (= segmente de trunchiuri monoxile scobite), butoaie, structuri dreptunghiulare de bârne asamblate, puţuri circulare căptuşite cu piatră clădită, captări din beton (fig. 3). Semnalăm faptul că unele puţuri monoxile de lemn (fig. 3, nr. 2) prezintă asemănări cu exemplarele neolitice de la Saint-Père-Sous-Vézelay (Yonne, Franţa) (Bernard et al. 2008). Succesiunea verticală a diferitelor tipuri de captare ale aceluiaşi izvor sugerează o cronologie a amenajărilor care ar putea să se dovedească importantă, ca în cazul sitului de la Poiana Slatinei-Lunca (fig. 3, nr. 6) unde exploatarea coboară până la neoliticul timpuriu (Weller et al. 2007).

În vara anului 2006, am identificat din nou un mod de captare rudimentară, respectiv o groapă simplă (fig. 3, nr. 1). La Hoiseşti (Mărgineni, jud. Neamţ), numele de *Slatina Mică* este evocator pentru modestia amenajării, opunându-se izvorului învecinat, *Slatina Mare* de la Negriteşti. În imediata apropiere a acestui tip de captare se află adesea islaze utilizate de către turmele satului. La *Slatina Mică* s-a observat că accesul la izvor este supravegheat de văcari pentru ca turmele să nu se adape direct. Vacile nu beau decât din băltoace şi din urmele lăsate de copite, unde apa este mai puţin sărată, fiind amestecată cu apa de ploaie. Totodată, ele nu ling sarea cristalizată în timpul verii în jurul izvorului (inf. P. Mitrea, văcar).

Mentalitatea populară integrează în sfera izvoarelor de apă sărată şi alte izvoare minerale ce prezintă un procentaj slab de salinitate şi care sunt exploatate, în primul rând, în scopuri terapeutice. De altminteri, toponimia poate, uneori, să se arate înşelătoare în privinţa izvoarelor numite slatine, acestea fiind în realitate doar sulfuroase, bicarbonatate şi gazoase. Este interesant de observat că izvoarele de apă sulfuroasă, numite *pucioasă*, sunt adesea utilizate de către monahism, orientând chiar implantarea unor mănăstiri şi schituri. Este îndeosebi cazul mănăstirii Neamţ, unde accesul la izvorul *Puturosu*, numit şi *Izvorul Tămăduirii*, depinde de mănăstire. Prezenţa acestui izvor, cunoscut în estul şi sudul României, a contribuit, evident, la renumele mănăstirii (Aioanei 2002). O situaţia analogă o întâlnim la Gârcina, unde schitul recent construit este situat la mai puţin de 20 de metri de vechiul izvor sulfuros, *Pucioasa*. Un alt exemplu elocvent este cel de la *Fântâna de Ochi*, a cărui apă foarte slab sărată este utilizat pentru vindecarea maladiilor oculare.

Oamenii de la ţară cunosc, de asemenea, numeroase izvoare de apă sărată abandonate, după cum au arătat-o anchetele precedente (la Filioara, Poiana, Luminiş, Mastacăn, Oglinzi etc.). Aceste izvoare sunt marcate de o vegetaţie şi de un sol umed ce prezintă numeroase urme de animale. Când captarea subzistă, este adesea acoperită cu ramuri de spini şi de pietre (v). În 2006 am

Fig. 3. Amenajări diverse ale izvoarelor de apă sărată din judeţul Neamţ: 1 - groapă, Slatina Mică-Hoiseşti; 2 - puţ monoxil mare, Slatina II-Gârcina; 3 - puţ monoxil vechi, Valea Glodului-Hangu; 4 - puţ monoxil tăiat, Slătioara-Tazlău; 5 - puţ de beton tăiat – Făurei; 6 - puţ monoxil (buduroi) suprapus peste mai multe rânduri de ghizdele de lemn dispuse în pătrat, Poiana Slatinei, Lunca; 7 - puţ-cisternă mare, Slatina-Ghindăoani; 8 - puţ-cisternă din bârne, Culeşa-Poiana. Foto: Weller.

reperat izvorul sărat de la Mărgineni, cunoscut ca fiind spurcat, întrucât era plin de deşeuri şi de murdării ce curgeau direct înăuntru (inf. M. Stan). Un alt motiv de abandon este proximitatea celor două izvoare de apă sărată, ca în cazul slatinei de la Audia-Hangu, unde unul din cele două izvoare nu a mai fost întreţinut, întrucât celălalt era folosit în mod preponderent (inf. V. Cândea).

Fig. 4. Puţ monoxil (buduroi) crăpat, interzis prin pietre şi crengi accesului animalelor de la o stână apropiată (izvor sulfuros şi slab sărat, Slatina-Filioara, com. Agapia). Foto: Weller.

2.2. Utilizatorii izvoarelor de apă sărată

Anchetele etnografice efectuate au indicat faptul că utilizatorii sunt fie particulari ce utilizează saramura naturală pentru propriul lor consum sau acela al animalelor lor (în general două bovine şi unul sau două porcine, câteodată mai mult), fie colectivităţi, pentru alimentaţia umană sau animală (mănăstiri, restaurante, mici întreprinderi private de telemea, stâne, crescătorii de porci şi de vite). Actualmente, modul de aprovizionare cu apă sărată este, în general, direct (umplere la izvor), dar există şi cazuri de aprovizionare indirectă, altădată mai frecvente, în cadrul cărora intervenea schimbul de apă sărată pentru cereale sau vânzarea. În aceste situaţii, se cuvine să distingem trocul sau vânzarea obişnuită practicată de transportatorii de saramură în căruţe, trocul sau cumpărarea excepţională în cazul transportului la lungă distanţă şi, în sfârşit, retribuirea serviciului de umplere a recipientelor pentru evitarea cozilor.

În legătură cu izvoarele utilizate, începând încă cu anchetele din 2005 (Alexianu, Weller 2007), am evidenţiat existenţa unei ierarhii între izvoarele sărate, plecând îndeosebi de la ponderea lor geografică, adică de la numărul de localităţi utilizatoare. Am distins trei tipuri de arii de aprovizionare:

– *sătească*: izvoare de importanţă strict locală utilizate de mai puţin de trei sate situate la o distanţă de maximum şase km;
– *suprasătească*: izvoarele a căror atracţie se extinde la peste a patru sate şi pe distanţe mai importante, uneori până la 20 de km;
– *supracomunală*: izvoarele a căror importanţă depăşeşte considerabil cadrul comunal, care se plasează în centrul unei reţele mai extinse şi a căror atracţie se manifestă pe distanţe mai mari.

Coroborând informaţiile din aceşti patru ani de anchete, constatăm că reţeaua de izvoare sărate acoperă un spaţiu foarte extins, satisfăcând în mod direct nevoile locale, dar şi cele ale localităţilor situate la distanţe apreciabile (fig. 5). Totuşi, acest criteriu al distanţei nu este sistematic pertinent, în măsura în care se cunosc exemple de izvoare apropiate de un important centru care nu sunt utilizate decât de puţini săteni, majoritatea optând pentru un izvor mai îndepărtat, dar al căror debit şi/sau calităţi chimice (în curs de analiză), cantitatea de rezervă de apă (tipuri de captare) sau facilităţile de acces sunt superioare. Este cazul locuitorilor satului Luminiş care se duc în majoritate la izvorul sărat Pughina-Piatra

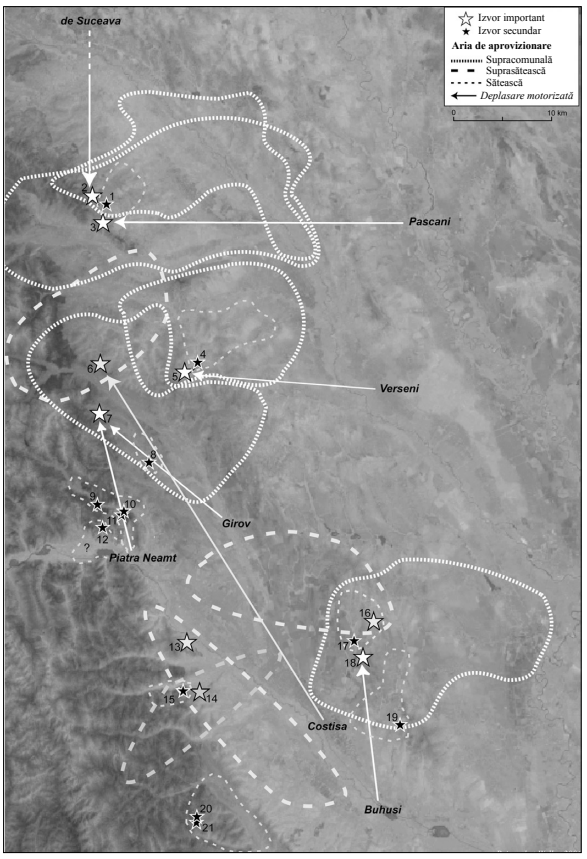

Fig. 5. Arii de aprovizionare de la izvoarele cu apă sărată din zona subcarpatică a jud. Neamţ. Hartă: Brigand, Weller 2006.

Şoimului, în timp ce alte izvoare sărate (Slatina 1 de la Luminiş sau captările de la Neguleşti) sunt mai apropiate de sat (inf. Gh. Calin). Într-adevăr, în conştiinţa utilizatorilor, primul criteriu de alegere reţinut pare a fi calitatea apei sărate şi disponibilitatea sa (importanţa debitului şi tipul de captare), chiar dacă izvorul este prost întreţinut.

Figura 6 sintetizează, sub forma unui tabel, principalele caracteristici ale izvoarelor sărate documentate pe baza anchetelor etnografice. Interpretarea documentului cartografic ce prezintă ariile de aprovizionare (fig. 5) indică faptul că izvoarele din a treia categorie (supracomunală) sunt caracterizate prin captări profunde sau de tip puţ-cisternă cu o mare rezervă de apă. În plus, aceste izvoare sunt, în general, foarte sărate, cu un procentaj de salinitate peste 80g/l. Deci, calitatea şi cantitatea apei sărate par să constituie principalii factori de atracţie. Adăugăm că acest tip de izvoare sărate determină amplasarea unor stâne pe o rază maximă de 1-2 km faţă de izvor (Poiana Slatinei-Lunca, Hălăbutoaia-Ţolici, Slatina Mare-Negriteşti).

Cantitatea considerabilă de informaţii de natură arheologică şi etnografică ne-a permis să schiţăm încă de la începuturile cercetărilor etnoarheologice (Alexianu et al. 1992, 163-165) o clasificare a formelor de habitat în funcţie de izvoarele de apă sărată, asupra căreia am revenit, mai nuanţat, cu prilejul Colocviului internaţional de la Cardona (Spania) (Alexianu 2007b). În stadiul actual al cercetării propunem următoarea clasificare:

1. puncte de aprovizionare cu apă sărată;
2. puncte de exploatare (prin recristalizare) a izvoarelor de apă sărată, inclusiv cu caracter sezonier;
3. aşezări sezoniere de exploatare a izvoarelor de apă sărată;
4. locuiri/aşezări ai căror locuitori se aprovizionau direct cu apă sărată de la izvoarele saline;
   4.a. locuiri sezoniere de tip stână;
   4.b. aşezări propriu-zise;
5. puncte fortificate/cetăţui de supraveghere şi de protecţie armată a izvoarelor de apă sărată.

2.3. Transmiterea cunoştinţelor

Anchetele au indicat faptul că transmiterea cunoştinţelor privind situarea izvoarelor de apă sărată se face la o vârstă variabilă, dar cel mai adesea, precoce, în cazul băieţilor (5-18 ani) de către tată sau bunic, fie cu ocazia vizitelor făcute intenţionat la izvor (fig. 7, nr. 3), fie cu diverse ocazii, de la conducerea turmelor până la exploatarea lemnului din pădure ori efectuarea lucrărilor agricole. Anchetele efectuate în zona Târgu Ocna au reliefat şi rolul jucat de vecini. Când cei mai în vârstă indică celor mai tineri localizarea unui izvor, este întotdeauna precizată utilizarea tradiţională – sau interdicţiile, pentru turme, de pildă –, referitoare la un izvor. De exemplu, „este bun pentru ochi !" în cazul Fântânii de Ochi (inf. M. Bucătaru).

Dispunem, de asemenea, de o mărturie referitoare la transmiterea cunoştinţelor de medicină populară. Este cazul M. Stan care a aflat un tratament foarte eficace pe bază de saramură împotriva reumatismului de la naşa sa (E. Emandi) pe care l-a transmis, la rândul său, cercului de cunoscuţi.

Locuitorii din zona Târgu Ocna cunosc faptul că bovinele şi ovinele ling sare întrucât au nevoie de minerale în plus; în schimb, „calul nu linge sare" (inf. C. Moise). Unii dintre subiecţii anchetelor etnografice au remarcat că „un bidon de saramură e mult mai greu decât unul cu apă (dulce) (inf. F. Moise). Tot în această zonă se ştie că „apa (sărată)-i bună când e secetă, când plouă e diluată" (inf. G. Secară, N. Pelin, O. Secară). Rolul primordial al apei sărate într-o zonă în care se află o mină de sare rezultă şi din constatarea că „lumea trăia cu salamură, nu cumpăra din comerţ" (inf. G. Secară, N. Pelin, O. Secară).

În caz că persoanele utilizatoare constată că apa de la izvorul sărat este murdară, aceasta se strecoară la turnarea primară sau secundară printr-un „tifon în patru" fie la izvor, fie acasă (inf. O. Butnaru).

Unele persoane utilizatoare iau întotdeauna saramura vara, îndeosebi în luna august, întrucât se cunoaşte că aceasta este mai concentrată atunci (inf. O. Butnaru).

2.4. Producerea de sare cristalizată (huscă)

Odinioară, husca era produsă fie lângă izvor (în scopul facilitării transportului la mare distanţă), fie în curtea casei (satisfacerea nevoilor domestice) în cazane de fontă sau în recipiente dreptunghiulare de tablă (tăvi). Actualmente, producerea de huscă a dispărut practic, ceea ce a antrenat, în

Nr. Crt.	Izvoare	Arii de aprovizionare	Debit	Salinitate	Adâncime	Sisteme de captare	Utilizări/obținere de *huscă*
1	Împuțita – Oglinzi	Sătească	Neprecizat	Neprecizat	Peste 3 m	Puț cu ghizdele de lemn dispuse în formă de pătrat	În trecut, conservarea alimentelor, (inclusiv carne) (izvor abandonat)
2	Fântâna de Slatină/Culeşa – Poiana	Supracomunală	Neprecizat	Foarte sărat (80-150 g/l)	1-3 m	Puț-cisternă cu ghizdele de lemn dispuse în formă de pătrat	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză), obținere de huscă
3	Poiana Slatinei – Lunca	Supracomunală	Slab	Extrem de sărat (>150g/l)	Peste 3 m	Buduroi plasat peste structuri de ghizdele de lemn dispuse în formă de pătrat	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză), obținere de huscă
4	Slatina I – Țolici	Sătească	Slab	Foarte sărat	Puțin adânc	Buduroi	Conservarea alimentelor, (inclusiv carne)
5	Hălăbutoaia – Țolici	Supracomunală	Slab	Extrem de sărat	Peste 3 m	Puț-cisternă cu ghizdele de lemn dispuse în formă de pătrat	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză), obținere de huscă
6	Slatina – Ghindăoani	Suprasătească	Mediu	Extrem de sărat	Puțin adânc	Puț-cisternă cu ghizdele de lemn dispuse în formă de pătrat	Conservarea alimentelor, furaje, obținere de huscă
7	Slatina – Poiana	Supracomunală	Puternic	Foarte sărat	Puțin adânc	Buduroi	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză), obținere de huscă
8	Slatina Dealul Florii – Negreşti	Sătească	Mediu	Extrem de sărat	Peste 3 m	Puț de beton	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză ?), furaje, obținere de huscă
9	Slatina I – Gârcina	Sătească	Slab	Foarte sărat	Puțin adânc	Puț de beton	Conservarea alimentelor, (inclusiv carne)
10	Slatina II-III – Gârcina	Sătească	Slab	Sărat (30-80 g/l) *(neîntreținut)*	1-3 m	Buduroi şi structuri de ghizdele de lemn dispuse în formă de pătrat	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză), obținere de huscă
11	Slatina C - Gârcina	Sătească	Slab	Foarte sărat	Puțin adânc	Buduroi	Conservarea alimentelor, (inclusiv carne)
12	Sărata-Piatra Neamț	Sătească ?	Mediu	Extrem de sărat	Puțin adânc	Puț cu ghizdele de lemn dispuse în formă de pătrat	Conservarea alimentelor, obținere de huscă
13	Slatina I Pughina – Piatra Şoimului	Suprasătească	Slab	Puțin sărat (10-30 g/l) *(neîntreținut)*	1-3 m	Buduroi	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză ?), obținere de huscă (acasă)
14	Slatina I – Luminiş	Suprasătească	Slab	Sărat	Puțin adânc	Buduroi	Furaje
15	Islazul Mihuşca – Luminiş	Sătească	Slab	Extrem de sărat	Puțin adânc	Buduroi	Conservarea alimentelor, obținere de huscă
16	Hârțeşti	Suprasătească	Neprecizat	Neprecizat	Neprecizat	Neprecizat	Neprecizat (de cercetat în viitor)
17	Slatina Mică – Hoiseşti	Sătească	Slab	Extrem de sărat	Puțin adânc	Groapă (peste puț din piatră ?)	Furaje
18	Slatina Mare – Negriteşti	Supracomunală	Slab	Foarte sărat	Peste 3 m	Puț cu ghizdele de lemn dispuse în formă de pătrat peste perete circular de piatră	Conservarea alimentelor, (inclusiv carne) şi brânză ?
19	Fântâna de ochi – Siliştea	Sătească	Puternic	Foarte puțin sărat	1-3 m	Puț de beton	Scop terapeutic (şi vânătoare)
20	Slătioara – Tazlău	Sătească	Slab	Sărat *(neîntreținut)*	Puțin adânc	Buduroi	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză ?) obținere de huscă
21	Neagra – Tazlău	Sătească	Slab	Extrem de sărat	1- 3 m	Buduroi	Conservarea alimentelor, (inclusiv brânză ?), furaje, obținere de huscă

Fig. 6. Inventarul şi caracteristicile principalelor izvoare de apă sărată studiate (din județul Neamț).

mod firesc, dispariţia progresivă a acestui termen din vocabularul comun a numeroşi informatori. Unul dintre ei cunoaşte acest termen, dar numai în sensul specializat de sare cristalizată natural în proximitatea izvorului. Chiar unele persoane în vârstă nu-l cunosc. Este sugestiv, în acest sens, că un informator (V. Ursu), având în vedere componenţa echipei care efectua ancheta, ne-a întrebat dacă nu e vorba de un cuvânt francez. Un alt informator (F. Chirichi) nu cunoaşte termenul *huscă*, ci cuvântul *huscari*, căruia, însă, nu-i cunoaşte semnificaţia. Am avut însă şi şansa de a întâlni informatori ce au fabricat ei înşişi huscă. Este cazul sătencei M. Stan, care a descoperit singură cum se obţine huscă, lăsând din întâmplare un vas cu saramură pe o plită. Aceasta a obţinut-o de la 12 până la 40 de ani, punând saramură într-un cazan de fontă, fără a mai adăuga apă sărată pe măsura evaporării. Informatoarea a menţionat cu satisfacţie că obţinea 10 kg de huscă (sub forma unei paste încă foarte umede) din 20 l de saramură, cu atât mai mult cu cât familia sa era prea săracă pentru a cumpăra sare gemă vândută în comerţ. Când saramura nu era limpede (este cazul slatinei de pe Islazul Mihuşca-Luminiş) se obţinea o pastă de huscă mâloasă care era spălată cu apă dulce. Pasta astfel purificată era apoi lăsată să se scurgă (se strecura prin cârpă, aşa cum se proceda cu brânza la stână) (fig. 8, nr. 3). Apoi pasta umedă era întinsă pe un planşeu de lemn, acoperit cu hârtie şi pusă la uscat pe acoperişul unei anexe a casei. Husca astfel obţinută nu era complet albă, ci mai degrabă gri (inf. Gh. Calin, referindu-se la activităţile mamei sale).

O mărturie importantă ne-a fost furnizată de ciobanul I. Iovu care declară că a văzut în urmă cu aproximativ 10 ani bărbaţi ce produceau huscă puţin mai la vale de o slatină situată în vecinătatea satului Ţolici. În acest caz, oamenii utilizau cazane mari în care se fierbea apa sărată. Sarea cristalizată forma o pastă care urca la suprafaţă. După ce husca era prelevată şi pusă deoparte, se arunca apa sărată rămasă în cazan şi operaţia reîncepea. De remarcat este faptul că nu se aştepta evaporarea completă a saramurii.

La Tazlău, la începutul secolului al XX-lea, izvoarele de apă sărată de la Neagra şi Slătioara, având o poziţie izolată în pădure, erau încă exploatate în vederea obţinerii de huscă. La Neagra, o zonă relativ plană, situată la capătul unui drum ce ducea spre izvor, era folosită de mai multe grupuri care produceau sare cristalizată. Cazanele umplute cu apă sărată, cu o capacitate de 50-70 l, erau aduse în punctul de fierbere şi realimentate cu apă până la obţinerea cantităţii de sare dorite. Dispozitivul de ardere era compus din două bare de fier paralele, sprijinite pe blocuri de piatră care susţineau cazanul, vetrele de foc fiind dispuse între bare (inf. I. Toderiţu).

În judeţul Bacău, în perioadele de criză economică, unii locuitori din Cireşoaia (lângă Slănic Moldova) aduceau apă de la izvorul Stroiu ("salamura de la Stroiu") pe care o recristalizau prin fierbere acasă (inf. E.T. Andrei). Dar sarea recristalizată se obţinea şi în proximitatea aceluiaşi izvor, unde îşi fixau tabăra familii întregi (fenomen atestat pentru prima dată în cursul anchetelor noastre), fiind notoriu un caz când copiii unei familii au contractat maladii pulmonare, decedând în cele din urmă (inf. M. Rotaru, care evoca informaţii aflate de la bunicii ei). Şi la Berzunţi se producea sare recristalizată care era vândută la Brădeşti (aprox. 15 km distanţă) (inf. N. Pelin). Tot astfel, E. Butnaru din Târgu Ocna îşi aminteşte că soacra sa fierbea apa sărată pe plită, menţionând ca din 6 l de saramură de la izvorul din Gălean „ieşeau cam 100 g de sare pudră".

3. Debuşeuri şi schimburi

3.1. Transportul apei sărate (fig. 7)

Vehiculele de transport cele mai uzuale sunt, în ordinea importanţei: căruţe cu cal, autoturisme de tip Dacia, amenajate sau nu, tractoare cu remorcă şi camioane-cisterne. În acest ultim caz, este vorba de transporturi la distanţă medie şi lungă efectuate de întreprinderi private ce produc telemea. În mod ocazional şi pentru distanţe scurte, transportul este efectuat cu cărucioare, dar, mai des, cu bicicleta. Pentru locuitorii aflaţi în vecinătatea unui izvor de apă sărată, frecvenţa utilizării este mai importantă şi consumatorul merge, de obicei, pe jos.

Anchetele etnografice (Alexianu, Weller 2007, Alexianu et al. 2008) au relevat o serie întreagă de recipientele tradiţionale de lemn, folosite, de obicei, pentru conservarea şi transportul slăninii şi a brânzei, pentru transportul băuturilor (vin şi ţuică), dar şi, uneori, pentru apa sărată. Când sunt folosite în acest scop, ele primesc calificativul de *slatină*, ceea ce înseamnă că ele nu mai pot fi utilizate pentru băuturi. Lista recipientelor

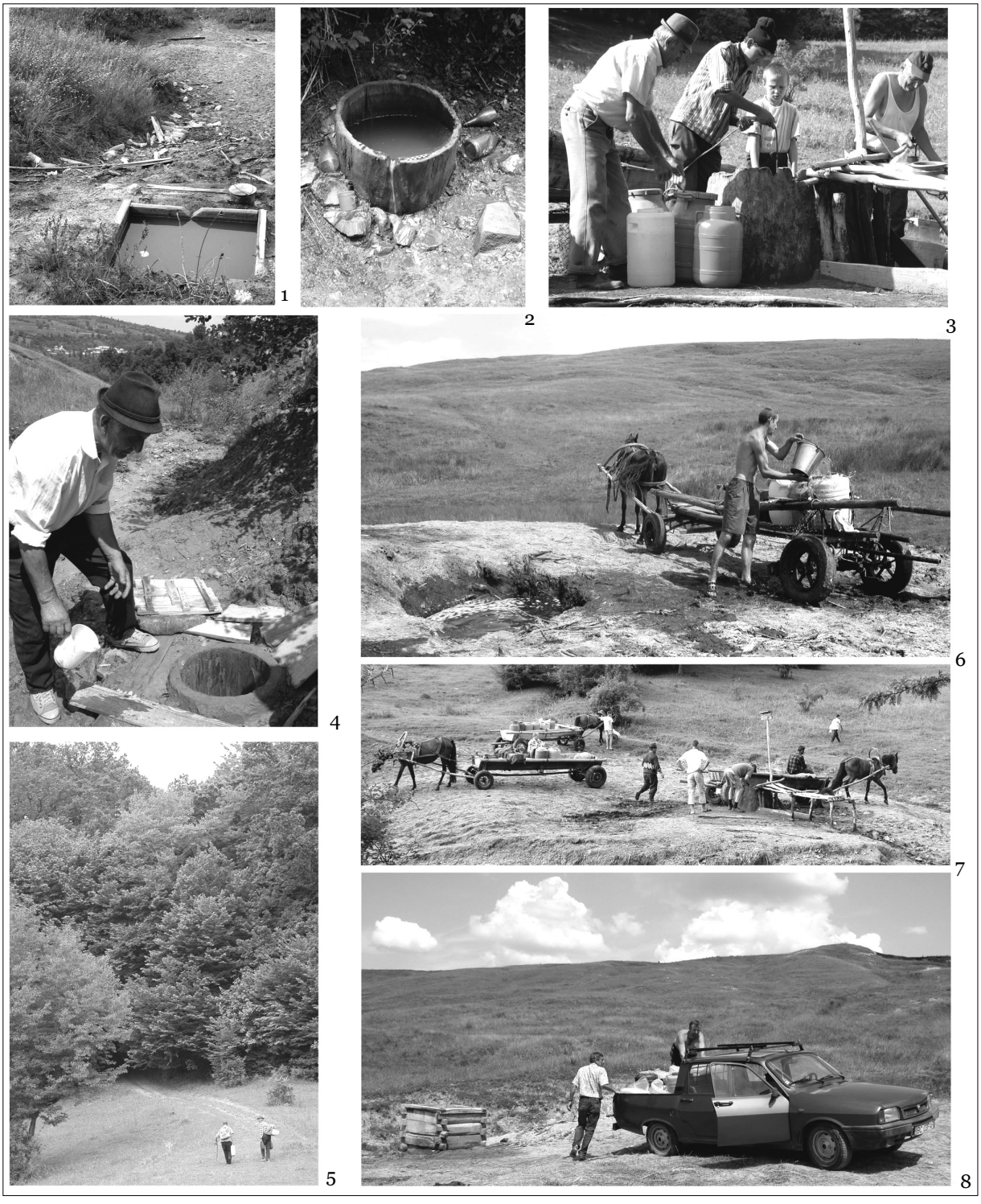

Fig. 7. Recipiente şi mijloace de transport apă sărată: 1 - butelii de plastic mai jos de Fântâna Corugea-Oglinzi; 2 - pahar şi pâlnii de plastic la Slatina-Valea Arini; 3 - scoaterea apei cu găleata şi umplerea bidoanelor la Poiana Slatinei-Lunca; 4 - scoaterea apei cu o stacană la buduroiul cu capac de la slatina La Islaz-Luminiş; 5 - două persoane în vârstă se întorc cu bidoane de 10 l umplute cu apă sărată de la Poiana Slatinei-Lunca; 6 - umplerea bidoanelor direct în căruţă la slatina Hălăbutoaia-Ţolici; 7 - trei căruţe se aprovizionează cu apă sărată, Poiana Slatinei-Lunca; 8 - automobil Dacia „papuc" amenajat pentru transportul bidoanelor cu apă sărată de la Slatina Mare-Negriteşti. Foto: Weller.

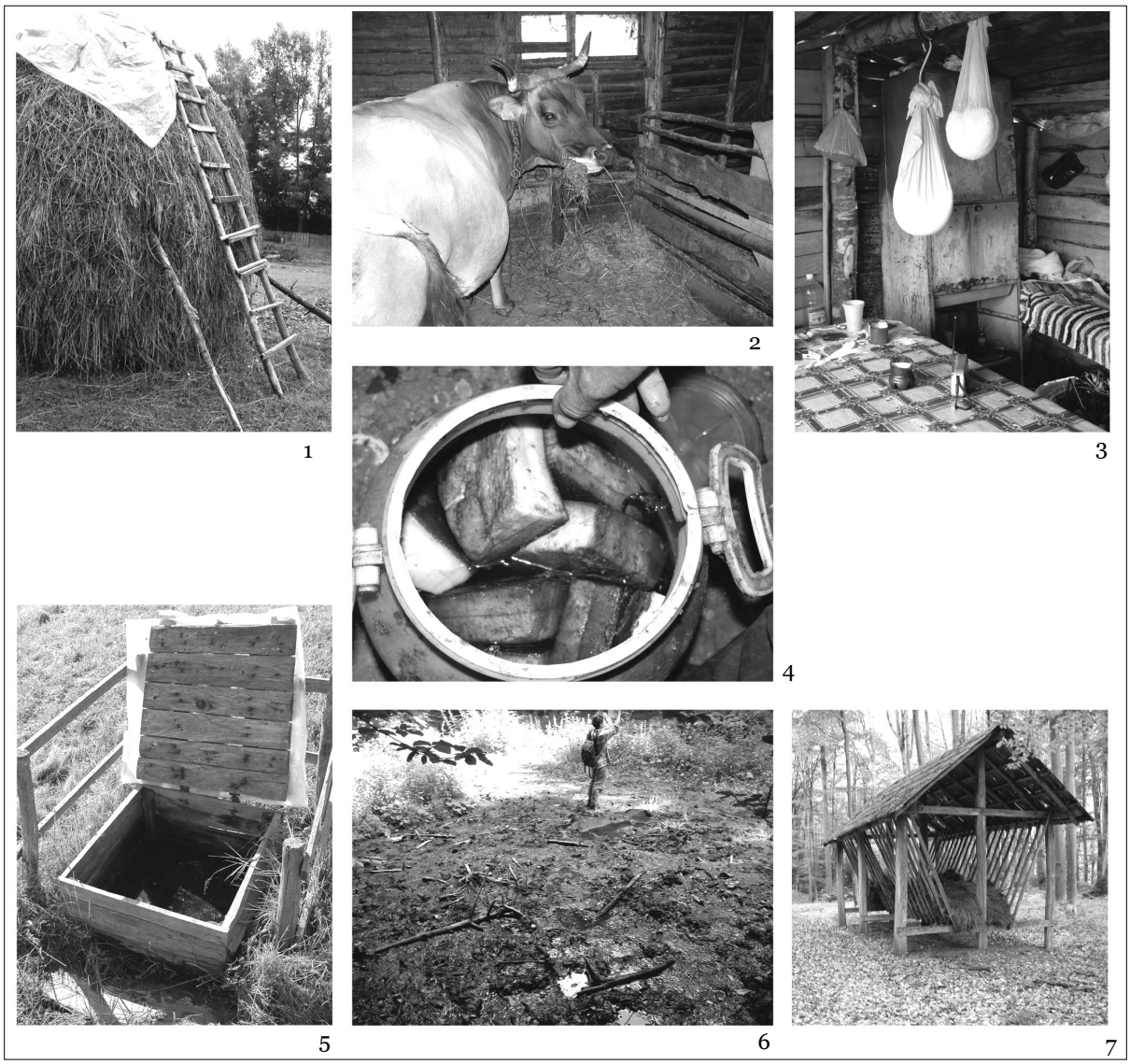

Fig. 8. Utilizări diverse ale saramurii naturale: 1 - stoguri (căpiţe) de fân stropit cu saramură; 2 - consumarea în grajd a furajelor stropite cu saramură naturală; 3 - uscarea la stână a brânzei la care s-a adăugat saramură naturală; 4 - sărarea slăninei în bidon cu saramură naturală; 5 - izvor mineral acoperit cu capac în Valea Slătioara-Făurei cu utilizări terapeutice; 6 - zonă umedă şi sărată la Sărătura-Oglinzi, căutată de animale sălbatice, loc de vânătoare în pădure; 7 - fânar de lemn în pădure pentru animale sălbatice, cu fân stropit cu saramură naturală. Foto: Weller.

utilizate şi menţionate de către informatori este destul de consistentă: *balercă de slatină, botă de slatină, putină de slatină, fedeleş, ciubăr, butoi de slatină* (cu cercuri de lemn, căci sarea atacă fierul). În afara recipientelor de lemn, anchetele au mai indicat recipiente de lut ars care erau transportate cu căruciorul. De asemenea, s-a constatat utilizarea damigenelor, cu o capacitate de 10-15 l, acoperite cu împletitură de lemn şi având una sau două torţi. Anchetele din zona Târgu Ocna au indicat, de asemenea, o mare varietate de recipiente: „cofiţe din lemn de brad cu cercuri de fier", găleţi de lemn, bote, putini, ciubere, butoaie, damigene cu mâner, sticle de 1 l, canistre, bidoane/blidoane. Începând din 1989, se constată utilizarea sistematică a buteliilor de plastic tip Pepsi-Cola, Coca-Cola. Aceste butelii sunt, câteodată, abandonate în număr mare în jurul izvoarelor sărate (fig. 7, nr. 1), succedând astfel concentrărilor de cioburi ceramice moderne ori de sticlă, adesea prezente în jurul izvoarelor sărate. Actualmente, recipientele voluminoase sunt tot din plastic şi capacitatea lor variază între 10 şi 100 de l. În scopul scoaterii saramurii de

izvor şi vărsării în bidoane de plastic, se folosesc căldări de metal de 10-12 l emailate (fig. 7, nr. 6) sau de plastic şi, câteodată, pâlnii confecţionate din butelii de plastic (fig. 7, nr. 2).

În general, cantitatea de apă scoasă variază între 2-20 l pentru un transport pe jos sau cu bicicleta şi atinge 150-200 l în cazul unei căruţe (fig. 7, nr. 6 şi 7). În zona Târgu Ocna, ciobanii folosesc pentru prepararea caşului şi hrana animalelor cantităţi impresionante de saramură, respectiv 5-600 l (inf. Cristian Vasile).

În 2004 şi 2005 am observat existenţa unei aprovizionări la lungă distanţă efectuate de mici camioane-cisternă, cu un volum de 200-2000 l (Culeşa-Poiana şi Slatina-Ghindăoani); anchetele din 2006 au constatat folosirea automobilelor Dacia Papuc a căror platformă a fost amenajată cu ajutorul unor funii pentru fixarea bidoanelor de plastic. De exemplu, la Negriteşti (fig. 7, nr. 8), o Dacie Papuc a fost amenajată pentru a transporta 350 l (bidoane de plastic: 4×60 l; 1×40 l; 2×30 l; 1×10 l). În acest context, se cuvine să menţionăm că în timpul unei vizite în 2003 la acelaşi izvor (Gh. Dumitroaia, O. Weller, M. Alexianu) o Dacia simplă, aparţinând unei familii din Buhuşi, a venit să se aprovizioneze cu trei recipiente mari. Se poate, deci, conchide, că aprovizionarea la lungă distanţă este practicată în mod esenţial de utilizatorii industriali (mici sau mari), fără a exclude, totodată, unii consumatori privaţi.

Anchetele din 2006 au consemnat în mai multe cazuri recorduri de durată a deplasării între rezidenţă şi izvorul sărat: 2 h pentru căruţele trase de bovine sau 1 h 30 pentru căruţele trase de cai. De obicei, timpul de parcurs variază între 30 min. şi 1 h.

În privinţa frecventării izvoarelor de apă sărată (Alexianu et al. 2008), se constată o activitate relativ regulată în cazul pietonilor (la 2-3 zile dacă este nevoie, cu 10 l de fiecare dată) şi de 2-3 ori pe an, în medie, pentru căruţe. În timpul anului, există două perioade de aglomeraţie: înainte de Crăciun şi înainte de Paşti, ceea ce provoacă cozi de căruţe (şi de automobile). În acest caz, se poate aştepta câteva ore, ba chiar 1-2 zile.

Există un anumit ritm şi o specializare a aprovizionării în funcţie de specificul alimentelor ce trebuie conservate; astfel, pentru D. Călugăru aprovizionarea cu apă sărată se face „vara pentru brânză, toamna pentru murături, iar iarna pentru porc".

Există şi o intensificare periodică a aprovizionării cu apă sărată, respectiv la sfârşitul săptămânii (inf. F.Moise).

3.2. Utilizările saramurii naturale

Anchetele din anii 2004-2007 ne permit deja să inventariem şi să clasificăm diversele utilizări actuale ale saramurii provenind direct de la izvoarele de apă sărată (fig. 8). Este vorba de:

- alimentaţie umană: bucătărie, în consumul privat sau colectiv, conservarea unor alimente (brânzeturi, slănină şi carne) în sectorul privat sau industrial;
- alimentaţie animală: diverse cantităţi de saramură în hrana porcilor, furaje (lucernă, sfeclă furajeră, coceni de porumb) stropiţi cu saramură;
- protecţia furajelor, îndeosebi a căpiţelor de fân de ovăz, împotriva atacului rozătoarelor;
- haloterapie umană (reumatism, afecţiuni ale pielii, picioare umflate, inflamaţii diverse, răni deschise, leziuni superficiale, scurgeri de sânge, gripe şi răceli);
- haloterapie veterinară (artrite, poliartrite, entorse ale animalelor domestice);
- utilizări artizanale (construcţii de sobe tradiţionale sau de cuptoare, prelucrarea pieilor).

Ultimele anchete ne-au permis să precizăm unele utilizări, îndeosebi în ce priveşte conservarea alimentelor, alimentaţia animală, haloterapia şi vânătoarea la care am adăugat în 2006 utilizările simbolice.

3.2.1. Conservarea alimentelor

Considerat ca abandonat de către majoritatea sătenilor, izvorul sărat de la Mărgineni este totuşi utilizat pentru a se stropi stogurile de fân şi furajele, dar şi pentru conservarea cărnii de porc. În schimb, nu este utilizat niciodată pentru conservarea caşului, după cum o confirmă eşecul unei tentative de utilizare industrială, caşul devenind roşiatic (inf. I. Săndulache). Aceeaşi restricţie a fost consemnată pentru saramura de la izvorul Împuţita, Oglinzi: când acesta nu era încă abandonat, apa lui era bună pentru conservarea slăninii, dar nu şi aceea a caşului (inf. Gh. Bâzu).

Se cuvine să notăm procedeul de reînnoire a saramurii o dată la două luni, întrucât sarea cristalizează şi se depune la fundul recipientului: atunci saramura „nu mai avea putere" (inf. Gh. Bâzu). De altminteri, din cauza slabei sale concentrări, saramura de la Împuţita nu era rentabilă pentru a se obţine huscă (ing. Gh. Bâzu).

O situaţie deosebită a fost observată la izvorul sărat numit *Slatina de pe Izlaz*, Luminiş. Ţăranii au observat că saramura de acolo, utilizată pentru conservarea slăninii, are inconvenientul de a lăsa o crustă galbenă care strică gustul, această alterare persistând chiar după ce s-a ras cu un cuţit „crusta de gălbeneală". Aceasta se datorează, probabil, prezenţei argilei, căci ţăranii ştiu că această saramură este bună în perioada de secetă sau de ger, în timp ce în perioadele de ploaie apa conţine impurităţi. Din aceleaşi motive, în această saramură nu se conservă caşul. De aceea, informatorul îşi aminteşte că mama sa prepara un soi de brânză numită „brânză zburată", utilizând saramura de la Neguleşti, considerată ca fiind mai curată şi care provoca închegarea laptelui, fără a fi nevoie de cheag (Alexianu et al. 2008). Totodată, această saramură fiind mai puţin tare, se adăuga sare din comerţ în borcane de sticlă de 10 l utilizate pentru conservarea slăninii. Concentraţia era bună atunci când un ou proaspăt pus în saramură plutea la suprafaţă (inf. Gh. Calin), procedeu confirmat de I. Toderiţu din Tazlău şi atestat încă în scrierile lui Cato (cf. *De agricultura,* 87).

Procedeele de conservare a slăninii (fig. 8, nr. 4) variază după proprietăţile saramurilor. De exemplu, V. Cândea, cioban din Hangu, lasă slănina între 3-7 zile în saramură, apoi o diluează cu apă dulce, în timp ce Gh. Creţu, cioban din Ţolici, nu o lasă mai mult de o oră.

Anchetele efectuate în zona Târgu Ocna s-au soldat cu informaţii mai detaliate faţă de cele obţinute anterior, precizându-se că apa sărată „de la salamură" se utilizează la conservarea verzei, castraveţilor, gogonelelor, pepenilor/harbujilor, a mărarului, leuşteanului, pătrunjelului, ardeiului (capia), fiind preferată saramurii obţinute din sare gemă care este "foarte murdară". Acelaşi lucru este valabil şi în cazul caşului (inf. M. Bobeică, E. Filip, M. Filip).

3.2.2. Alimentaţia animală

Deşi destul de surprinzătoare, utilizarea ape sărate pentru protecţia furajelor împotriva rozătoarelor se dovedeşte foarte răspândită (fig. 8, nr. 1). Anchetele din 2006 sprijină ideea că doar stogurile de ovăz sunt stropite cu saramură pentru a le proteja de şoareci (inf. I. Săndulache, Gh. Nistor, C. Nistor, Gh. Calin, P. Mitrea). Stropirea prezintă o dublă funcţionalitate, întrucât informatorii ştiu că, în afara protecţiei faţă de şoareci, apa sărată ameliorează gustul furajelor, stimulează apetitul animalelor (inf. Gh. Nistor, I. Lazăr, V. Cândea) şi face ca laptele de vacă să fie mai gustos (inf. M. Bobeică, E. Filip, M. Filip).

Cu saramură se stropesc şi ciocanii de strujeni, întrucât în timpul iernii, când rămân puţine furaje, vacile nu mănâncă aceşti ciocani decât dacă sunt săraţi (inf. Gh. Calin).

3.2.3. Haloterapie tradiţională

Anchetele etnografice au indicat o mare varietate de proceduri, uneori cu totul insolite:

- în caz de reumatism la glezne şi la picioare, acestea din urmă se afundă în apa sărată fierbinte depusă într-un ciubăr 30 l. Apa sărată este amestecată cu foi de nuc cu rădăcini de boz şi cu stirigie de pe coşul casei (fum solidificat la ieşirea din horn). Procedura cuprinde două faze: a) când apa este fierbinte, nu se introduc direct picioarele înăuntru, ci se pune pe genunchi o cuvertură care concentrează vaporii de saramură; b) când apa este caldă, picioarele se pun în ciubăr ca să se umezească părţile lăsate în afară, se înconjoară jambele cu şervete din pânză de fuior de cânepă înmuiată în saramură. Această procedură s-a dovedit atât de eficace încât, după cum afirmă M. Stan, a fost de ajuns o singură dată (în cazul său în urmă cu 30 de ani);

- persoanele care suferă de reumatism fierb apa sărată pentru a obţine husca; sarea astfel obţinută este amestecată cu gălbenuş de ou şi acest amestec se aplică pe zona dureroasă (inf. D. Marian, I. Diaconu, M. Filip);

– în timpul verii, unele persoane se ung pe corp cu apă sărată şi rămân la soare până în momentul în care apa sărată se usucă (inf. Gh. Lazăr);
– în caz de prurit al pielii, se unge zona afectată cu apă sărată, informatorul având conştiinţa că aceasta acţionează ca un dezinfectant; în general, în afecţiuni ale pielii, se freacă mâinile cu apă sărată (inf. I. Stan);
– în caz că picioarele sunt umflate, se fac băi în apă sărată diluată în proporţie de 1/2 cu apă

dulce. În diverse cazuri de inflamaţii se pun comprese: a) cu apă sărată; b) cu oţet amestecat cu sare; c) cu oţet amestecat cu apă sărată; d) cu oţet amestecat cu apă sărată şi cu metilen (inf. M. Luchian);
– spălarea rănilor deschise cu apă sărată încălzită (inf. M. Luchian);
- apa sărată împiedică dezvoltarea infecţiei (puroi) (inf. M. Luchian);
– în caz de curgere accidentală de sânge, se pune sare pentru a se produce hemostaza (inf. C. Băluţă);
– în caz de mici tăieturi sau răni, se aplică un tampon de vată înmuiat în prealabil în apa sărată. Când persoana afectată nu este acasă, se poate aplica direct apa sărată; de exemplu, o persoană ne-a arătat chiar degetul său de curând uşor tăiat şi pe care a aplicat apă sărată;
– bandajarea genunchilor cu un amestec de apă sărată şi de anumite buruieni cunoscute pentru acţiunea lor benefică (inf. C. Chitic cu menţiunea că cei din vechime practicau acest remediu);
– frecţionarea piciorului afectat cu oţet urmată de băi la picioare în apa sărată fierbinte (inf. V. David);
– în caz de reumatism la genunchi, persoana afectată, aşezată pe un scaun, îşi înmoaie picioarele într-un lighean cu apă sărată fierbinte (inf. I. Toderiţu), după aceasta putând fi învelite cu o cuvertură (inf. I. Filip);
– când apar semne de gripă sau de răceală, sătenii obişnuiesc să facă băi la picioare în apa sărată caldă (inf. S. Răscol);
– în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în caz de rană, de durere de spate, de rinichi sau de picioare, se utiliza humă sau sărătură (pământ sau nămol sărat) (inf. V. Muraru, cu referire la bunicul său, decedat la vârsta de 90 de ani în 1964, care observase această practică în rândul sătenilor când era mic);
– multe persoane tinere nu mai folosesc apa sărată ca leac, dar ori de câte ori ajung la o slatină pentru a se aproviziona, varsă o găleată întreagă de apă sărată pe picioare şi pe mâini apreciind efectul benefic al acesteia (inf. I. Cotoiu);
– apa provenind de la anumite izvoare foarte puţin sărate este, de asemenea, utilizată pentru a vindeca iritarea ochilor şi, în general, maladiile oculare. Ţăranii fac băi de ochi cu apa provenind de la izvorul cu numele sugestiv Fântâna de Ochi-Silişte.

În sfera medicală se cuvine să menţionăm mărturia (unică, de altminteri, în pofida eforturilor noastre) a lui M. Stan care a declarat că atunci când consumă prea multă sare, ea transpiră abundent şi trebuie să bea lapte sau ceai, după cum a auzit.

Un informator bolnav de reumatism ia nămol sărat provenind dintr-un loc de la Oglinzi şi face pansamente la genunchi, la şale şi la articulaţii. Când pansamentele cu nămol sărat se usucă, nămolul sărat se face alb ca făina. Persoana respectivă umple un bidon de aproximativ 20 litri şi din această cantitate face 4-5 împachetări cu rezultate foarte bune. A aflat de acest tratament de la alte persoane care procedează în acelaşi fel (inf. M. Apostoaie).

Anchetele efectuate în zona Târgu Ocna în 2007 au indicat şi alte practici haloterapeutice, respectiv:

– gargară cu apă sărată (inf. D. Călugăru, G. Pricopie);
– în caz de gripă, se bea cam jumătate de cană de apă în care s-a dizolvat sare (inf. E. Lazăr);
– aplicarea de foi de varză murată în saramură naturală pentru tratarea reumatismului şi a răcelii (inf. M. Bobeică);
– băi la picioare în ciubăr în apă încălzită la soare; în funcţie de capacitatea mai mare a recipientelor, acestea se puteau transforma în „băi până la gât” (inf. G. Secară, N. Pelin, O. Secară);
– sarea gemă caldă, încălzită în prealabil într-un ceaun, se pune într-o cârpă, aplicându-se la urechi, genunchi ori articulaţii (inf. F. Moise).

Un caz aparte, ce ilustrează un tratament popular, îl constituie atestarea băilor la picioare într-o băltoacă mică, formată mai jos de salamura de la Dealul Gălean (Târgu Ocna), practicate de câte 2-3 persoane mai vârstnice care se uscau apoi la soare şi care, odată ajunse acasă, se spălau cu apă caldă (inf. O. Butnaru).

3.2.4. Vânat şi vânătoare

În mod firesc izvoarele de apă sărată exercită o atracţie deosebită pentru animalele sălbatice (îndeosebi cerbi, căprioare, porci mistreţi) şi păsări. Izvoarele de apă sărată atrag şi porumbeii sălbatici, ca la Poiana Slatinei de la Neguleşti, la Slati-

na de pe Islazul Mihuşca de la Luminiş (inf. Gh. Călin) sau la Pârâul Băilor de la Oglinzi, unde, în urmă cu aproximativ 50 de ani, vânătorii de la Tg. Neamţ se instalau într-un adăpost amenajat în scorbura unui stejar (inf. Gh. Bâzu). Împreună cu acelaşi informator, am constatat că la izvorul de apă sărată de la Sărătura, animalele sălbatice sunt încă numeroase (fig. 8, nr. 7) şi, dată fiind configuraţia topografică, vânătorul se ascundea în spatele unui trunchi de arbore pentru a sta la pândă. Tatăl său a imaginat chiar o instalaţie automată cu o puşcă care nu a dat însă rezultate. Dacă izvoarele de apă sărată atrag vânatul, de exemplu, La Împuţita (Oglinzi), unde cerbii vin să lingă husca, acest fapt nu implică în mod automat prezenţa vânătorilor în lipsa uneori a posibilităţilor de ascundere (inf. Gh. Bâzu). Câteodată informatorii nu ştiu dacă vânatul frecventează o anumită slatină, dar o constată pe teren. Este cazul lui V. Cândea care a constatat pentru prima dată, în cursul anchetei, urme de frecventare lăsate de un porc mistreţ, respectiv o uşoară adâncitură făcută de animal într-o scurgere de la izvor pentru a face baie şi o gaură pentru a-şi căuta hrana. Chiar şi izvoarele cu o foarte slabă concentraţie de sare atrag vânatul, ca în cazul *Fântânii de Ochi* de la Siliştea unde, odinioară, se vânau căprioare, porci mistreţi şi bursuci (inf. P. Agăleanu). Această frecventare de către animale, câteodată importantă, a marcat uneori toponimia anumitor surse. Este, de exemplu, cazul *Buduroiul Porumbeilor*, denumirea unui izvor, astăzi distrus de o alunecare de teren în anii ’60 ai sec. XX şi cunoscută pentru numărul mare de păsări (porumbei, berze) care veneau să bea aici. De altminteri, se ştie că vânătorii înjghebaseră un adăpost în vecinătatea izvorului pentru vânarea porumbeilor (inf. I. Moraru).

La Slatina Pănuşiţa de la Poiana, V. şi M. Muraru au văzut mistreţi şi căprioare care vin să lingă husca naturală care se găseşte la suprafaţa unei zone cu humă formând o crustă subţire de sare, dar calităţile acestui loc au fost descoperite şi de către animalele domestice căci, câteodată, această crustă naturală este linsă şi de către bovine.

De adăugat că, în scopul controlării animalelor sălbatice, acestora li se furnizează în mod regulat în fânare situate în pădure, furaje stropite cu saramură sau furaje lângă care s-au pus bulgări de sare (fig. 8, nr. 7).

Şi în zona Târgu Ocna, se cunoaşte faptul că izvorul de pe Dealul Gălean era frecventat de bursuci şi de căprioare, ceea ce atrăgea vânătorii (inf. O. Butnaru).

3.2.5. Utilizări simbolice ale sării

Cea mai mare parte a obiceiurilor ce implică o anume simbolistică a sării este cunoscută în literatura de specialitate (Avram 2005), dar anchetele noastre au relevat nu o dată nuanţe particulare, soldându-se, uneori, şi cu atestarea unor aspecte inedite:

- sarea în previziunea meteorologică este un obicei vechi (Florea 1994, 71), descris amănunţit, de pildă, şi într-o monografie de comună: „În seara Anului Nou oamenii fac şi astăzi calendar de ceapă. Se aşază, în ordinea lunilor, 12 coji de ceapă (de la ianuarie până la decembrie, să se ştie fiecare coajă de ceapă ce lună reprezintă), se presoară sare în fiecare coajă. Mai târziu se observă că în unele coji sarea nu s-a topit. Se spune că în acele luni va fi secetă. Alte coji vor fi pline cu apă, ceea ce înseamnă că în acele luni vor fi inundaţii” (Ciubotaru, Zară 1999, 208). El este numit uneori „calendar de ceapă” (inf. I. Bostan) care se face în noaptea de 30 decembrie (Sf. Vasile). Gh. Olaru cunoaşte obiceiul dar nu-l practică. Confirmă P. Druţu şi I. Stan;

– ceremonialul nunţii – prosperitatea mirilor (Evseev 1998, 408) După ceremonia religioasă a căsătoriei când soacra primeşte nora cu pâine, sare şi dulceaţă în pragul casei, nora trebuie să aleagă şi dacă alege sarea, aceasta înseamnă bogăţie şi bunăstare (inf. I. Bostan). Gh. Olaru ştie că soacra oferă după ceremonie mirilor o bucăţică de pâine şi sare. Când mirii vin de la ceremonia religioasă, mama tânărului îi primeşte cu pâine şi sare, iar cei doi trebuie să muşte aceeaşi bucată de pâine presărată cu sare. Mama spune: „Dumnezeu să nu vă despartă, la fel cum sarea nu se desparte de pâine şi pâinea de sare” (inf. M. Tun);
– funcţie afrodisiacă: „mănâncă sare că poate ai nevoie la noapte” (inf. I. Bostan);
– obicei de casă nouă: după căsătorie, la întoarcerea de la biserică, unii oferă un ou cu sare. Semnificaţia: „mirii să trăiască bine, să se înţeleagă”;
– obicei la casă nou-construită: la prima vizită în noua locuinţă, fiecare prieten trebuie să adu-

că 1 kg de sare şi pâine. Semnificaţia: belşug şi prosperitate. Dacă un prieten nu respectă această regulă, atunci el nu mai poate fi considerat un prieten;
– rit de fundaţie (Manoliu 1999, 83): în colţul dinspre răsărit al casei, înainte de construcţie, se puneau în pământ sare, boabe de cereale, tămâie şi monede. Acest obicei este atestat şi în judeţul Iaşi: „Când se construieşte o casă, în locul unde începe construcţia se îngroapă pâine, sare, bani nenumăraţi, se sfinţeşte cu agheasmă şi se spune: „Doamne ajută!" (Ciubotaru, Zară 1999, 207);
– lapte vărsat pe foc: când laptele dă în foc, se aruncă sare pe plită în locul în care laptele a curs pentru ca vaca să rămână liniştită când e mulsă şi să fie blândă ca sarea (inf. M. Tun).

Dintre utilizările simbolice ale sării notate în cursul anchetelor efectuate în zona Tg. Ocna, menţionăm:

– „la o femeie gravidă, fără să ştie, i se pune sare în cap. Dacă duce mâna la gură, e fată, iar dacă duce mâna în altă parte a feţei, e băiat" (inf. M. Bobeică, E. Filip, M. Filip);
– „la noul născut se fac băi cu apă caldă în care se pun săculeţe cu pleavă de la fân şi sare, întrucât se spune că-i face bine copilului" (inf. C. Muşat);
– sarea nu trebuie să lipsească din casă, pentru că lipsa ei aduce sărăcie. „Când ai sare în casă, îşi merge bine" (inf. G. Pricopie);
– împotriva deochiului se pune un pic de sare pe cap atât în cazul copiilor, cât şi a adulţilor: „când s-o deochea sarea, atunci să se deoache persoana respectivă" (inf. G. Pricopie);
– când mireasa iese din casa părinţilor, pe o tavă se pun cozonac, sare şi pâine, sarea simbolizând „norocul casei" (E. Lazăr);
– în fiecare an se pun pe masă sare, zahăr, ulei, orez, mălai şi făină de grâu care, după ce sunt sfinţite de preot, se folosesc (inf. M. Rotaru);
– când se ia moşul la copilul de 1 an, pe o tavă se pun orez, sare, zahăr, bomboane (inf. M. Rotaru);
– când cade piper în casă, ceea ce semnifică ceartă, se aruncă cu sare peste el pentru a i se anula efectul (inf. M. Rotaru);
– când dă laptele în foc, se dă cu sare ca vaca să fie bună de lapte (inf. M. Rotaru);
– după ce copilul de o lună este adus de la botezul în biserică acasă, i se pun pe o tavă „pâine, sare, cărţi, caiete, telefon şi bani, ca să aibă de toate în viaţă" (inf. T. E. Ababei);
– în apa scăldătoarei de la botezul copilului se pun: sare, zahăr, flori şi parfum „ca să fie frumos şi să aibă de toate" (inf. F. Moise);
– de casă nouă se aduce tinerilor căsătoriţi câte un kilogram de făină, de zahăr, de ulei şi de sare (inf. F. Moise);
– la tinerii căsătoriţi, cine vine în vizită aduce pâine şi sare (inf. N. Sfîrlea, M. Rîmbeanu, M. Ianu, A. Mihăilă);
– se pune sare sub preşul casei „ca să se alunge toate relele" (inf. N. Sfîrlea, M. Rîmbeanu, M. Ianu, A. Mihăilă);
– la construcţia casei, în cele patru colţuri, se pune aghiasmă, sare, zahăr şi busuioc. Sarea se pune „pentru linişte şi spor" (inf. G. Secară, N. Pelin, O. Secară);
– când mireasa pleacă gătită de la casa ei, pe o tavă cu zahăr şi sare se pune colacul miresei (care se aruncă în cruce); sarea se pune ca mireasa să aibă noroc; „fără sare nu se poate" (inf. G. Secară, N. Pelin, O. Secară).

Câteodată există şansa de a documenta (inclusiv pentru secolul al XIX-lea) o anumită utilizare simbolică din spaţiul moldav. Este vorba despre o referinţă livrească spectaculoasă aparţinând unui francez din secolul trecut, J.A. Vaillant, care a trăit mult timp în România în calitate de „fondateur du Collège interne de Bucureşci et de l'École gratuite des filles, ex-professeur de langue française à l'Ecole Nationale de Saint-Sava, membre de la Société Orientale de France", conform indicaţiei plasate sub numele său de autor al unui soi de monografie asupra României (Vaillant 1844). În urmă cu mai mult de un secol şi jumătate, acesta făcea, într-un pasaj savuros, o observaţie etnografică interesantă referitoare la simbolistica sării:

„Il n'y a point d'auberge à Gràiesci, mais il y est un marchand de vin fort aimable qui nous reçoit dans son cabaret comme dans un salon. – L'ami, lui dis-je, je ne déteste pas le vin, celui d'Odobesci surtout, mais je préfèrerais pour le moment une tasse de café au lait; nous avons avec nous sucre et café, et tu dois avoir ce qui nous manque. Ce disant je lui glisse dans la main un svendsic. Il le tâte, le pèse, le fait sauter, le dévore des yeux, et à sa femme: Tinka, va traire la vache, va vite! Nos seigneuries sont pressées. Tinka revient bientôt avec une jatte pleine de lait, la met au feu et

tourne le dos. Et un instant le lait bout, monte et se répand dans les cendres. Au bruit et à l'odeur elle accourt, prend une poignée de sel et la jette au feu en murmurant: Peccate! peccate! péché! péché!

– Pourquoi cela? lui demandai-je.

– Pour éviter, seigneur, qu'il ne m'arrive malheur.

– Et quel malheur?

– Que le diable ne fasse enfler le pis de ma vache.

Comme on le pense je ne perds pas le temps à la désabuser; j'eus couru risque de prendre mon café froid. Il est chaud, j'en profite et me contente de sourire, ce qui ne l'empêche pas de continuer ses salamalèques et de faire trois signes de croix en répétant trois fois: peccate!" (Vaillant 1844, 393-394).

Că acest episod nu ţine de imaginaţia autorului, este atestat de reflexul său de tip raţionalist faţă de ceea ce el consideră o superstiţie rizibilă.

3.2.6. Schimb, vânzare, dar

Dacă obţinerea de huscă era altădată o practică uzuală ce răspundea în primul rând nevoilor domestice, comercializarea sării se intensifica în condiţii excepţionale (dezorganizarea aprovizionării în stare gemă), în timpul şi după cel de-al doilea război mondial când sarea sub formă lichidă (în butoaie) sau recristalizată (husca) era transportată la distanţe mai lungi (către Iaşi sau Botoşani, între 70 şi 100 km), în căruţă trasă de cai sau de boi (Alexianu, Weller 2007, 312-313). Saramura şi husca de la Slatina Culeşa-Poiana erau schimbate pentru cereale în următoarele proporţii: 1 kg sare pentru 2-3 kg grâu sau 4-5 de porumb dintre care o parte erau câteodată revândute în zonele muntoase de pe Valea Bistriţei unde cultivarea cerealelor era aproape imposibilă (fig. 9). În ce priveşte zona Botoşani, P. Luchian ne-a furnizat informaţii detaliate deosebit de preţioase: două persoane din satul Orţăşti se asociau şi plecau împreună în zona Botoşani, mai precis în satele Siminicea, Ungureni şi Săveni (fig. 9). Sarea era transportată în această zonă în timpul şi după cel de-al doilea război mondial în căruţe cu doi boi întrucât caii fuseseră rechiziţionaţi pentru front; fiecare aducea un bou pentru căruţă.

După cel de-al doilea război mondial, sătenii din Boroaia produceau huscă şi cu ajutorul căruţelor în care încărcau şi butoaie cu o capacitate în total de aprox. 1000 l de apă sărată plecau să le vândă în „zona Iaşului (inf. M. Apostoaie), la Paşcani şi la Tg. Frumos" (inf. Gh. Bâzu). Se practica şi trocul. Altădată, locuitorii din Poiana produceau acasă la ei husca, o transportau tot în zona Iaşi unde o schimbau pentru cereale (inf. C. Băluţă, T. Chiţu, M. Vicovanu).

Trocul cu sare a încetat în 1946 în timpul marii foamete din acel an căci, pe de o parte, nu mai existau cereale pentru schimb şi, pe de altă parte, a început importul din U.R.S.S. a sării de culoare roşiatică sub formă de calupuri de 5 kg.

Trocul de sare se practica şi în condiţii de pace într-un oraş apropiat (Alexianu et al. 2008). De exemplu, locuitorii din Poiana (com. Negreşti, Dobreni) care produceau husca mergeau să schimbe boţurile de huscă la negustorii evrei de pe Strada Mare din Piatra Neamţ la aproximativ 15 km distanţă. În schimbul boţurilor de huscă ei primeau pâine, măsline, ulei, peşte, roşcove sau opinci (inf. V. şi M. Muraru). Producătorii de huscă de la Poiana făceau schimb cu cereale şi la comandă („adu-mi câteva kile de huscă") cu satele vecine. Întrucât cererea era destul de importantă, ei produceau adesea huscă efectuând ei înşişi transportul şi tranzacţiile. Producătorii specializaţi erau astfel atât transportatori, cât şi comercianţi, ceea ce le sporea profitul. Totodată, husca era uneori vândută direct la Piatra Neamţ (inf. I. Filip).

Într-un alt caz, husca, de data aceasta sub formă de pulbere, obţinută în vecinătatea slatinelor de la Neagra şi Slătioara (Tazlău), era de obicei vândută; dar se făcea şi troc pentru ulei cu negustorii evrei din oraşele Piatra Neamţ, Buhuşi şi Bacău şi din satele Roznov şi Rediu, care, la rândul lor, le comercializau (inf. I. Toderiţu).

Producţia de huscă este atestată şi la Berzunţi (jud. Bacău) de unde unii producători veneau în satul Brăteşti cu desagi în spinare (cu 10-15 kg de huscă) şi pentru un bulgăre de huscă, li se dădea, în funcţie de cererea huscarilor, câte o sită (1-1,5 kg) de făină, fasole, cereale, ceapă sau usturoi. De remarcat că în acest sat nu exista o mare cerere de sare recristalizată pentru că în schimbul acesteia se dădea „din ochi" câte: „un pumn-două de fasole, dacă vrei ia, dacă nu, nu!" (inf. N. Pelin

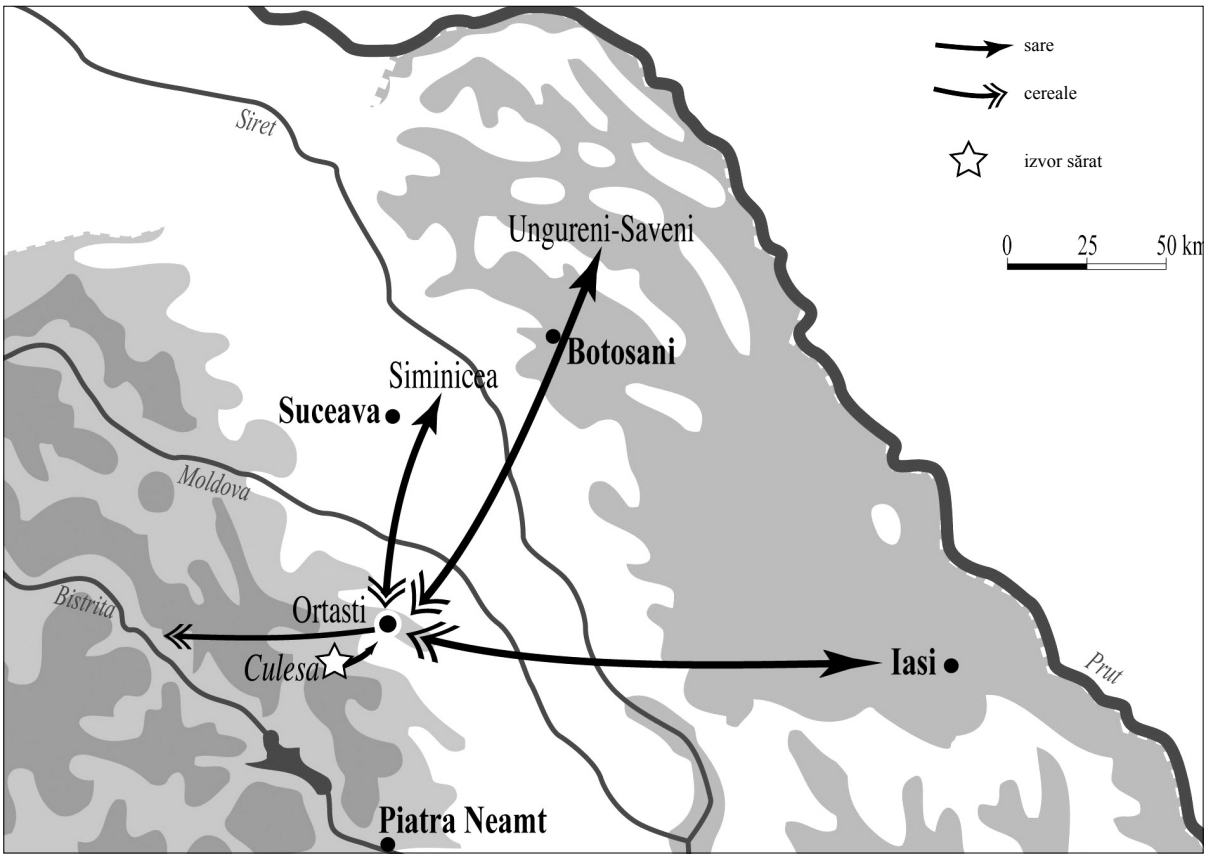

Fig. 9. Schimburi de sare pentru cereale în nord-estul României în timpul şi după cel de-al doilea război mondial. Utilizatorii slatinei de la Culeşa, care proveneau din Orţăşti, se deplasau în grup ca să facă troc de sare pentru cereale cu căruţe cu boi, întrucât caii fuseseră rechizionaţi pentru front. Hartă: Weller.

care-şi aminteşte de această situaţie pe când avea de 7-8 ani). Bulgării respectivi erau daţi la lins de către vite.

Un caz interesant de schimb la faţa locului de apă sărată, iniţial spontan, dar progresiv transformat în activitate permanentă, a fost consemnat la Ţolici; este vorba de Slatina I situată în spatele casei informatoarei (E. Nistor), dar în exteriorul proprietăţii sale. La cererea ţăranilor din satele vecine, copiii săi, Daniel (9 ani) şi Manuel (7 ani) iau apă de la slatină şi o transportă cu găleţi de 5 l pe care le varsă în bidoane de 60-100 l aduse acasă de către comanditari. Când aceştia vin, recipientele respective sunt deja umplute. Familia nu primeşte bani în schimbul acestui serviciu, ci este recompensată cu lapte, caş şi brânză de vaci pe care tânăra mamă o utilizează în primul rând pentru copiii săi. Aşadar, utilizatorii care se deplasează pentru procurarea apei sărate apelează la un intermediar situat în apropierea slatinei, aducând produse în schimb nu pentru apa sărată (care nu este o proprietate privată), ci ca să răsplătească serviciul de umplere a recipientelor. Pentru a înţelege această situaţie, se cuvine să precizăm că accesul cel mai uşor la izvorul de apă sărată se face de-a lungul curţii informatoarei pe o distanţă de aprox. 30 m. Chiar dacă este vorba de un transport de apă sărată pe o distanţă foarte scurtă, utilizatorii îl consideră un serviciu ce trebuie recompensat.

O situaţie identică la o scară mai largă a fost înregistrată pentru Slatina I de la Gârcina situată în pădure la hotarul satului. În timpul perioadelor de secetă (care coboară nivelul apei sărate) sau de aglomeraţie, locuitorii din zona de acces către această slatină „vând” apa sărată pe care în prealabil au depozitat-o în recipiente. Însă suma oferită (50.000 lei pentru peste 50 l, respectiv 1,5 euro în 2005) nu reprezintă deloc plata apei sărate, ci serviciul de scoatere şi stocare prealabilă care permite evitarea cozilor. De remarcat că preţul nu este fix şi că persoana care cumpără are libertatea de a decide „preţul”; de altminteri, banii sunt adesea înlocuiţi de vin (1-2 sticle de 1 l). În

acest ultim caz, este vorba mai degrabă de a onora persoana care a efectuat aceste mici servicii şi de a o recompensa de o manieră simbolică („fac cinste cu o sticlă de vin"). Acest comportament uimitor la prima vedere se explică prin interdicţia de a vinde apă sărată care este considerată „un dar de la Dumnezeu".

În anumite zone, utilizarea sa este exclusivă chiar şi azi, în condiţiile în care magazinele oferă sare gemă ieftină (inf. I. Filip). Unii informatori declară chiar că nu cunosc preţul sării geme din magazinele săteşti. Totuşi, această situaţie pare să fie ameninţată din ce în ce mai mult, îndeosebi când slatina este situată pe o proprietate privată. De exemplu, S. Răscol, proprietarul terenului pe care se află slatina de la Poiana, frecvent utilizată inclusiv de către o mică societate comercială specializată în producerea telemelei, are intenţia de a închide accesul la slatină şi de a nu-l autoriza decât după plata unei taxe.

Cu ocazia anchetelor din 2004 s-a evidenţiat o nouă activitate: „comercializarea apei sărate" transportate în diverse sate cu căruţa. Un informator, căruia îi protejăm identitatea (X. Y.) ascunde, de teamă să nu fie impozitat, faptul că vinde apă sărată sătenilor din comuna Răuceşti şi poate din alte comune. X. Y. scoate apă sărată de la Poiana Slatinei şi apoi o vinde. El a dat răspunsuri false la câteva întrebări tocmai pentru a-şi ascunde identitatea. De exemplu, a declarat că se duce o singură dată pe an înainte de Crăciun la izvorul de apă sărată, dar în aceeaşi zi a anchetei l-am întâlnit cu căruţa la Poiana Slatinei. A mai declarat că mergea la slatină însoţit de câţiva tovarăşi, dar l-am găsit singur.

De asemenea, am întâlnit întâmplător un reprezentant a unei noi categorii de utilizatori: cumpărătorii de apă sărată, adică persoane care nu se aprovizionează direct la slatină, ci prin intermediul unui vânzător. Aceştia plăteau 60.000 lei (1,5 euro în 2004) pentru un bidon de 60 l de apă sărată unui căruţaş care o vindea. Informatorul nostru nu ştie aproape nimic în legătură cu exploatarea apei sărate din zonă pentru că o cumpără foarte ieftin (inf. I. Stan). Unii locuitori, care altădată mergeau, de obicei, ei înşişi la slatină, acum preferă să cumpere apa sărată. De exemplu, din cauza bolii sale de inimă, M. Apostoaie nu mai poate să meargă la slatină şi plăteşte pentru o balercă de slatină de 60 l fie 50.000 lei (1,20 euro în 2004) fie cantităţi mici de vin (1-2 l) sau de ţuică (1 l).

Cum se poate explica preţul atât de scăzut al apei sărate? Un informator a manifestat rezerve faţă de vânzătorii de apă sărată. Întrebat cum se explică acest comportament, a răspuns că, dacă cineva vine la un izvor de apă sărată şi vinde apa provenind de la o slatină, el nu mai este creştin. El a spus textual: „iei apa Domnului şi o vinzi?"; tocmai această mentalitate explică „preţul atât de scăzut" pentru că, de fapt, cumpărătorii nu plătesc apa sărată, ci doar transportul acesteia pe care îl recunosc ca o activitate ce trebuie retribuită.

Preţul apei sărate ar trebui, deci, să crească pe măsura îndepărtării de slatină; orientarea anchetelor pe această pistă constituie o sarcină de viitor a cercetărilor etnografice.

O reluare a anchetei în cazul unui informator bine documentat (inf. Gh. Bâzu) ne-a permis să lărgim datele referitoare la schimbul de huscă. Mai întâi, am constatat că Oglinzi nu era singurul sat din împrejurimile slatinelor de la Poiana Slatinei şi Culeşa-Poiana unde îşi desfăşurau activitatea grupuri de producători specializaţi, huscari. Aici veneau şi huscari din satele Orţăşti, Dragomireşti şi Brusturi. Huscarii mergeau apoi să schimbe producţia lor pentru porumb şi grâu în zonele oraşelor Tg. Frumos, Paşcani sau Piatra Neamţ. Husca era transportată în căruţe cu cai şi, mai rar, cu boi. Schimbul avea loc direct în sate, unde producătorii-comercianţi mergeau pe uliţe oferind huscă. La Piatra Neamţ, se ştie că producătorii dintr-un sat relativ apropiat de acest oraş (Negreşti) schimbau boţurile de huscă pentru cereale sau alte alimente la negustorii evrei de pe Strada Mare (inf. V. şi M. Muraru).

În zilele noastre, când cineva pleacă în vizită într-un alt sat, se obişnuieşte încă pentru cel care locuieşte lângă o slatină să aducă cu el şi să ofere familiei vizitate ca un fel de dar o sticlă de saramură.

Dacă saramura apare ca o resursă gratuită, un dar de la Dumnezeu, transportul de la sursă trebuie să fie retribuit (bani, vin, ţuică). În acest sens, comportamentul unui locuitor din Buhuşi este sugestiv: el refuză să împrumute vecinilor saramură din saramura adusă de el de la Negriteşti, căci a consumat benzină pentru a o aduce în

oraş, dar soţia sa ne-a mărturisit: „dau pe ascuns ca să întreţin relaţiile de vecinătate" (observaţii din timpul unei vizite la Slatina Mare –Negriteşti efectuată de Gh. Dumitroaia, O. Weller şi M. Alexianu în 2003).

Concluzii preliminare

Informaţiile obţinute ca urmare a chestionarelor etnografice utilizate începând din 2004 oferă o imagine generală, dar departe de a fi exhaustivă, asupra unui întreg univers legat de prezenţa izvoarelor de apă sărată în viaţa comunităţilor Moldovei subcarpatice. Strategiile de aprovizionare la scurtă şi lungă distanţă, utilizările variate ale saramurilor naturale, trocul de apă sărată şi/sau de sare cristalizată, existenţa producătorilor (care sunt, câteodată, şi vânzători) specializaţi în huscă, practicile de producţie de huscă, simbolistica sării constituie mărturii foarte rar înregistrate pentru zonele în care urmele arheologice de exploatare a izvoarelor sărate sunt deosebit de numeroase. Unitatea de loc a vestigiilor arheologice, a mărturiilor istorice şi a practicilor recente (adică din secolul trecut) constituie un argument dificil de respins în utilizarea analogiilor etnografice în vederea unei mai bune înţelegeri a contextelor arheologice. În acest sens, trebuie să remarcăm caracterul remanent al comportamentelor de aprovizionare cu saramură provenind de la izvoarele sărate. Astfel, un raport austriac de mai bine de două secole (Peithner 1784), încă inedit, constituie o dovadă că, în pofida transformărilor sociale, economice şi politice profunde ale României (inclusiv adeziunea la Uniunea Europeană), activităţile cotidiene de satisfacere a nevoilor de sare nu s-au schimbat în mod radical şi constituie veritabile „patterns" comportamentale şi economice. Uneori, îndeosebi în domeniul haloterapiei, dar şi al tehnicilor (de exemplu, testul cu ou pentru evaluarea gradului de salinitate), practicile au evoluat puţin faţă de antichitate, după cum o atestă textele greceşti şi latineşti.

Chiar dacă aceste anchete au fost efectuate pe un teritoriu restrâns din cadrul zonei subcarpatice a Moldovei, ele au oferit în fiecare an informaţii noi, relevând aspecte inedite. Aceste rezultate promiţătoare justifică din plin extinderea acestui demers şi pe teritoriile judeţelor Suceava şi Vrancea, unde exploatarea izvoarelor de apă sărată este la fel de intensă şi unde se va constata, fără nici o îndoială, o variabilitate apreciabilă a datelor etnografice şi arheologice.

Astfel, în timpul acestor patru ani de anchete, am cules o mare cantitate de informaţii etnografice care, coroborate cu alte tipuri de date (chimia apelor, distribuţia şi densitatea populării etc.), apoi modelizate şi interpretate în toate dimensiunile lor, vor furniza în scurtă vreme un referenţial solid şi chei de abordare unice pentru înţelegerea istoriei exploatării tradiţionale a izvoarelor sărate, astăzi, aproape dispărute în Europa. Oricum, trebuie subliniată ocazia de a efectua cât mai repede anchete, cât mai ample şi analitice, în măsura posibilului. Într-adevăr, această economie, încă activă, cu aspect ingenuu şi paralelă celeilalte reglementate, poate răspunde multor întrebări ridicate de cercetările arheologice şi de lectura textelor antice, adesea prea succinte, şi care neglijează detalii preţioase (cf., de pildă, Alexianu 2007a).

Bibliografie

Aioanei 2002: A.T. Aioanei, Schitul Vovidenia. Altarul din Poiana Liniştii (Iaşi 2002).

Alexianu, Dumitroaia, Monah 1992: M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova : o abordare etnoarheologică. Thraco-Dacica XIII (1-2), 1992, 159-167.

Alexianu 2007a: M. Alexianu, L'exploitation de l'eau salée chez les Autariatae. In: (Ed. Alfons Fíguls i Alonso – Olivier Weller) 1a Trobada internacional d'arqueologia envers l'explotació de la sal a la prehistòria i protohistòria, Cardona, 6-8 de desembre del 2003, Cardona 2007, 281-290.

Alexianu 2007b: M. Alexianu, Implantation des habitats par rapport aux sources salées. In: (Ed. Alfons Fíguls i Alonso – Olivier Weller) 1a Trobada internacional d'arqueologia envers l'explotació de la sal a la prehistòria i protohistòria, Cardona, 6-8 de desembre del 2003, Cardona 2007, 317-328.

Alexianu, Weller 2007: M. Alexianu, O. Weller, Recherches ethnoarchéologiques sur le sel: les enquêtes de 2004 et les premiers résultats obtenus dans la zone de Poiana Slatinei à Lunca (dép. Neamţ, Roumanie). In: (Ed. D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman) L'exploitation du sel à travers le temps, Actes du colloque international de Piatra Neamţ, 2004, Piatra-Neamţ 2007, CMJN, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVIII, 299-318.

Alexianu, Weller, Brigand 2007: M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, Izvoarele de apă sărată din Moldova subcarpatică. Cercetări etnoarheologice (Iaşi 2007).

Alexianu, Weller, Brigand 2008: M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, Approche ethnoarchéologique de l'exploitation des sources salées de Moldavie : les enquêtes récentes (2005). In: (Ed. N. Morère Molinero) Las salinas y la sal de interior en la historia : economía, medioambiente y sociedad, Sigüenza, 2006, Madrid 2008 (sub tipar).

Avram 2005: S. Avram, Sarea – tradiţie, simbol şi ritual. Angustia 9, 2005, 241-243.

Bernard, Pétrequin, Weller 2008: V. Bernard, P. Pétrequin, O. Weller, Captages en bois à la fin du Néolithique : les Fontaines Salées à Saint-Père-sous-Vézelay (Yonne, France). In: (Ed. O. Weller, A. Dufraisse, P. Pétrequin, Sel, eau et forêt: hier et aujourd'hui. Actes du colloque international, Salines royales d'Arc-et-Senans, 2006, Besançon 2008 (sub tipar).

Bulgăr, Constantinescu-Dobridor 2002: Dicţionar de arhaisme şi regionalisme, I (Bucureşti 2002).

Ceauşu 1982: M. St. Ceauşu, Contribuţii la istoricul exploatării sării la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Bucovina. Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean, IX, 1982, 377-392.

Ciorănescu 2001: A. Ciorănescu, Dicţionarul etimologic al limbii române (Bucureşti 2001).

Ciubotaru, Zară 1999: M. Ciubotaru, P. Zară, Comuna Horleşti (Iaşi 1999).

Curcă 2008: R. Curcă, Halotoponymes et halohydronymes dans les documents médiévaux de la Moldavie (XIVe-XVII^{e}s). In: (Ed. N. Morère Molinero) Las salinas y la sal de interior en la historia : economía, medioambiente y sociedad, Sigüenza, 2006, Madrid 2008 (sub tipar).

Dumitroaia 1987: Gh. Dumitroaia, La station archéologique de Lunca-Poiana Slatinii. In: (Eds. M. Petrescu-Dîmboviţa et al.) La civilisation de Cucuteni en contexte européen, BAI, I, Iaşi 1987, 235-258.

Dumitroaia 1994: Gh. Dumitroaia, Depunerile neo-eneolitice de la Lunca şi Oglinzi, judeţul Neamţ. Memoria Antiquitatis XIX, 1994, 7-82.

Evseev 1998: I. Evseev, Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească (Timişoara 1998).

Florea 1994: M.S. Florea, Sărbătorile la români (Bucureşti 1994).

Gheorghiu 1895: C. D. Gheorghiu, Dicţionar geografic al judeţului Neamţu (la anul 1890) (Bucuresci 1895).

Grămadă 1996: I. Grămadă, Toponimia minoră a Bucovinei, vol. I (Bucureşti 1996).

Iordan 1963: I. Iordan, Toponimia românească (Bucureşti 1963).

Iordan 1983: I. Iordan, Dicţionar al numelor de familie româneşti (Bucureşti 1983).

Manoliu 1999: V. Manoliu, Mic dicţionar de astronomie şi meteorologie ţărănească (Bucureşti 1999).

Moldovanu 1991: D. Moldovanu (coordonator), *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Volumul I. 1, Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale. 1772-1988* (Bucureşti 1991).

Moldovanu 1992: D. Moldovanu (coordonator), *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Volumul I.2 Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale. 1772-1988* (Bucureşti 1992).

Peithner 1784: H.T. Peithner, Relation uber die Bereisung des Bukowiner Landes Districts und Untersuchung der darin befindlichen Salz-Quellen und Salz-Spuhren, manuscris aflat în fondurile Arhivelor Statului Suceava, XXV f. (1784).

Poruciuc 2007: A. Poruciuc, Romanian "huscă" ("Salt obtained by evaporation of Salt Water) Explained as an Old Germanism. In: (Ed. D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman) L'exploitation du sel à travers le temps, Actes du colloque international de Piatra Neamţ, 2004, Piatra-Neamţ 2007, CMJN, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVIII, 319-324.

Puşcariu 1976: S. Puşcariu, Limba română, I, Privire generală2 (Bucureşti 1976).

Vaillant 1844: J. A. Vaillant, La Romanie, III (Paris 1844).

Weller, Dumitroaia 2005: O. Weller, Gh. Dumitroaia, The earliest salt production in the World. A Neolithic exploitation in Lunca-Poiana Slatinei, Romania. Antiquity, 79 (306). www.antiquity.ac.uk/projgall/weller/index.html, 2005.

Weller, Dumitroaia, Monah, Nuninger 2007: O. Weller, Gh. Dumitroaia, D. Monah, L. Nuninger, L'exploitation des sources salées en Moldavie: un exemple de ressource structurante du territoire depuis le Néolithique. In: (Ed. D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman) L'exploitation du sel à travers le temps, Actes du colloque international de Piatra Neamţ, 2004, Piatra-Neamţ 2007, CMJN, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVIII, 99-113.

Weller, Brigand, Nuninger, Dumitroaia, Monah 2008: O. Weller, R. Brigand, L. Nuninger, Gh. Dumitroaia, D. Monah, Analyses et modélisation spatiale autour des sources salées de Moldavie précarpatique durant la Préhistoire. In: (Ed. N. Morère Molinero) Las salinas y la sal de interior en la historia : economía, medioambiente y sociedad, Sigüenza, 2006, Madrid 2008, (sub tipar).

Weller, Dumitroaia, Sordoillet, Dufraisse, Gauthier, Munteanu 2008: O. Weller, Gh. Dumitroaia, D. Sordoillet, A. Dufraisse, E. Gauthier, R. Munteanu, Poiana Slatinei, Lunca (jud. Neamţ): Prima exploatare a sării din preistoria europeană. Cercetări interdisciplinare. Arheologia Moldovei, 2008 (sub tipar).

Recherches ethnoarchéologiques sur les sources salées de la Moldavie précarpatique

Résumé

La zone précarpatique de la Roumanie orientale, particulièrement riche en sources salées, est l'une des très rares régions d'Europe où les pratiques traditionnelles et non industrielles d'exploitation et d'utilisation du sel principalement sous forme liquide persistent encore largement. L'exploitation actuelle de ces sources salées, en dehors de toute mécanisation, organisation économique et réglementation juridique, offre l'occasion rare, sinon unique en Europe, de mener des recherches ethnoarchéologiques dans des conditions proches, pour certains aspects, des sociétés préindustrielles.

À la suite des travaux préliminaires de l'équipe roumaine publiés dès 1992, un programme interdisciplinaire franco-roumain débuté en 2003 a montré la nécessité d'approfondir ce type de recherche à partir d'une méthodologie rigoureuse, fondée sur l'élaboration de questionnaires ethnographiques précis mais ouverts. A partir d'octobre 2007 les recherches ont été efectuées dans le cadre du projet CNCSIS-PN-II-Idei, code 414/2007.

Les enquêtes ethnoarchéologiques ont été effectuées soit directement à la source salée, soit à la bergerie, soit au village/ville, et ont été centrées sur plusieurs thématiques visant la compréhension des méthodes d'exploitation et d'utilisation de cette ressource au sein d'un espace original. Aussi, on s'est attaché à spatialiser l'information à travers des questions concernant les modes de transport employés, les rapports distance/fréquence d'utilisation, etc.

Les résultats des questionnaires conduits durant les étés 2004 à 2007 dans les départements de Neamţ et de Bacău ont permis de mettre en évidence des comportements d'approvisionnement, de préparation et de (re)distribution originaux : aménagements des captages, utilisation de récipients spécifiques, groupe spécialisé dans la fabrication de sel cristallisé, troc et échanges contre des céréales, etc. Ces informations ethnographiques de première main permettent aujourd'hui d'enrichir les hypothèses archéologiques autour des relations évidentes entretenues entre les émergences d'eau salée et la chasse et le gibier sauvage, ou des modes d'utilisation (alimentation humaine et animale, conservation des aliments et des fourrages, halothérapie) ou encore autour de l'organisation sociale des exploitations et des pratiques d'échange et de troc.

Liste des figures:

Fig. 1. Zone d'étude et situation des sources minérales, salées ou non, renseignées par les enquêtes ethnographiques (grosses étoiles) parmi toutes celles inventoriées dans le département du Neamt. Dessin Weller 2006.

Fig. 2. Distribution et lieux des enquêtes ethnographiques menées de 2004 à 2006 dans la zone sous-carpatique du Neamt. Carte Brigand et Weller 2006.

Fig. 3. Diversité des aménagements des sources salées. De la simple fosse au puits citerne en passant par le tronc évidé et le bois assemblé: 1 - fosse de *Slatina Mica* à Hoisesti; 2 - large puits monoxyle de *Slatina II* à Garcina; 3 - vieux puits monoxyle de *Valea Glodului* à Hangu; 4 - puits monoxyle taillé de *Slatioara* à Tazlau; 5 - copie conforme en béton d'un puits monoxyle à Faurei; 6 - puits monoxyle posé sur plusieurs puits carrés assemblés de *Poiana Slatinei* à Lunca; 7 - grand puits-citerne de *Slatina* à Ghindaoani; 8 - puits-citerne en bois assemblé de *Culesa* à Poiana. Photo: Weller.

Fig. 4. Puits monoxyle éclaté et condamné par des pierres et des branchages pour interdire l'accès aux animaux d'une bergerie toute proche (source sulfureuse et très légèrement salée de *Slatina* à Filioara, Agapia). Photographie Weller.

Fig. 5. Les différentes aires d'influence sur l'approvisionnement aux sources salées de la zone sous-capartique du Neamt. La liste des sources est présentée sur la figure 6. Carte Brigand et Weller 2006.

Fig. 6. Inventaire et caractéristiques des principales sources salées étudiées (du dép. de Neamţ).

Fig. 7. Transport de l'eau salée, du bois au plastique et du cheval à la Dacia: 1 - bouteilles plastiques en contrebas de la source de *Fontana Corugea* à Oglinzi; 2 - gobelet et entonnoirs plastiques sur la source *Slatina*-Valea Arini; 3 - puisage au seau et remplissage des bidons à *Poiana Slatinei*-Lunca. Le berger aide au puisage alors que l'enfant observe; 4 - puisage au broc à la petite source protégée de *La Islaz*-Luminis; 5 - deux hommes âgés rentrent à pied avec leurs bidons de 10 l remplies d'eau salée de *Poiana Slatinei*-Lunca; 6 - remplissage de gros bidons directement sur la charrette à la source de *Halabutoaia*-Tolici; 7 - trois charrettes se rencontrent pour s'approvisionner à la source de *Poiana Slatinei*-Lunca; 8 - une Dacia pikup aménagée pour le transport de bidons d'eau salée de la source de *Slatina Mare*-Negritesti. Photographies O. Weller.

Fig. 8. Des utilisations diversifiées pour les saumures naturelles: 1 - meule de foin en fin de montage dont les couches ont été préalablement aspergées de saumure; 2 - consommation à l'étable de fourrage auparavant arrosée de saumure naturelle; 3 - séchage des fromages imprégnés de saumure à la bergerie; 4 - salaison du lard dans

la saumure naturelle; 5 - source minérale couverte de *Valea Slatioara*-Faurei à usage thérapeutique; 6 - zone humide et salée de *Saratura*-Oglinzi très appréciée du gibier et servant de point de chasse en forêt; 7 - mangeoire en bois installée en forêt pour les animaux sauvages. Le fourrage est préalablement aspergée de saumure. Photographies O. Weller.

Fig. 9. Echanges de sel et de céréales dans le nord-est de la Moldavie pendant et au lendemain de la seconde guerre mondiale. Les exploitants de la source de Culesa provenaient de Ortasti et partaient ensemble troquer leur sel en charrette à bœufs, car les chevaux avaient été réquisitionnés pour le front. Carte: Weller.

Этноархеологические исследования источников солёной воды из Прикарпатской Молдовы

Резюме

Прикарпатский регион восточной Румынии очень богат источниками солёной воды и является одним из немногих мест в Европе, где сохранились традиционные обычаи и методы добычи соли, особенно в жидком виде. Использование источников солёной воды без какой-либо механизации, экономической организации, юридической регламентации предоставляет возможность проводить этноархеологические исследования в условиях, приближённых к доиндустриальным обществам.

Результаты предварительных исследований в данном регионе были опубликованы в 1992 г. Начиная с 2003 г. ведутся совместные франко-румынские изыскания, основанные на конкретной методологии с использованием специально разработанных этнографических анкет. С 2007 г. исследования проводятся в рамках проекта CNCSIS-PN-II-Idei, cod 414/2007.

Анкетирование населения проводилось у источников, в поле у загонов для овец и в сёлах/городах. Анализ анкет, заполненных в 2004-2007 гг. в уездах Нямц и Бакэу, позволил выявить ряд оригинальных способов добычи и распространения соли: система для отвода воды, использование специфических сосудов, существование специализированных групп для производства кристаллизированной соли, натуральный обмен и др. Эти ценные этнографические данные способствуют выдвижению новых археологических гипотез, в том числе: выявление определённых связей между добычей соли и охотой, в области использования соли (в пище, консервировании, лечебных целях и др.) и даже в социальной организации добывания и распространения соли.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Регион исследования и состояние минеральных источников, где проводилось этнографическое анкетирование в уезде Нямц (по Weller 2006).

Рис. 2. Места, где проводилось этнографическое анкетирование в прикарпатском регионе уезда Нямц в 2004, 2005 и 2006 гг. Карта (по Brigand, Weller 2006).

Рис. 3. Различные виды благоустройства источников солёной воды в уезде Нямц. Фото: Weller.

Рис. 4. Колодец из Слатина-Фелиоара, ком. Агапия. Фото: Weller.

Рис. 5. Территории, снабжённые солёной водой из источников прикарпатского региона уезда Нямц. Карта (по Brigand, Weller 2006).

Рис. 6. Инвентарь и характерные данные изученных источников солёной воды из уезда Нямц.

Рис. 7. Ёмкости и транспортные средства, использованные для транспортировки солёной воды. Фото: Weller.

Рис. 8. Примеры использования солёной воды. Фото: Weller.

Рис. 9. Обмен соли на зерновые в северо-восточной Румынии во время и после Второй мировой войны. Карта (по Weller).

12.03.2008

Dr. Marius Alexianu, Universitatea „Al.I. Cuza" Iaşi, B-dul Carol I, nr. 11, 700506-Iaşi, România, e-mail: alexianumarius@yahoo.com;

Dr. Olivier Weller, CNRS-Université de Paris I Panthéon Sorbonne, UMR 7041 - Protohistoire Européenne, 21 allée de l'Université, 92023 Nanterre cedex, Franţa, e-mail: olivier.weller@mae.u-paris10.fr;

Drd. Robin Brigand, Laboratoire de Chrono-environnement (UMR 6249), UFR Sciences du Langage, de l'Homme et de la Société, 30-32 rue Mégevand, 25030 Besançon Cedex, Franţa, e-mail:robinbrigand@yahoo.fr;

Drd. Roxana-Gabriela Curcă, Universitatea „Al.I. Cuza" Iaşi, B-dul Carol I, nr. 11, 700506-Iaşi, România, e-mail: roxanigabriela@yahoo.com

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ ПОЗДНЕГО ПАЛЕОЛИТА МОЛДОВЫ ПО ПАЛИНОЛОГИЧЕСКИМ ДАННЫМ ИЗ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ СТОЯНОК И ГРОТОВ

Светлана И. Медяник

Введение

Палинологическое изучение позднепалеолитических стоянок, сформировавшихся во время последнего ледникового (поздневюрмского, поздневалдайского) периода имеет большое значение для воссоздания истории развития флоры и растительного того времени и даёт богатую информацию археологам о природной среде обитания древнего человека. Последнее оледенение привело к резкому обеднению древесной флоры, преобладанию ксерофильной и бореальной растительности. По данным Величко (1973), Русская равнина в этот период представляла обширную гиперзону многолетнемёрзлых грунтов с развитыми перигляциальными ландшафтами, в которых преобладали ксерофильные травы. Согласно Хотинскому (1964), в это время развивались смешанные ландшафты с тундровой, лесной и степной растительностью. Гричук (1969) установил, что растительность в начале оледенения развивалась в условиях относительно влажного и холодного климата, а во вторую половину оледенения – в условиях сухого, холодного и континентального климата. В тот период территория нынешней Молдовы находилась в перигляциальной зоне.

На территории Молдовы известно большое количество археологических местонахождений палеолитических стоянок и гротов, с хорошо развитыми культурными слоями, которые являются очень благоприятным материалом для проведения палинологических исследований (Кетрару 1973; Антропоген... 1986). Растительность является более чутким индикатором изменения климата, которая обычно быстрее, чем фауна, реагирует на самые незначительные климатические колебания. Важную роль играет пыльца рудеральных и сорных растений, поселяющихся на замусоренных местообитаниях, богатых органическими и азотистыми неорганическими соединениями и минеральными солями, и на вытоптанных человеком местообитаниях. Аномальное содержание пыльцы таких растений может быть связано с продолжительным обитанием древнего человека на стоянке или в гроте и ведущего оседлый образ жизни (Пашкевич 1977; 1984; Левковская 1981; Болиховская, Пашкевич 1982; Dimbleby 1985; Owen 1994; Bos and Janssen 1996; Robertson 1996). Частая встречаемость переотложенной пыльцы миоценового облика в образцах может служить важным индикатором резких колебаний водно-температурного режима в позднем плейстоцене, вызывавшие усиление процессов выветривания отложений миоцена и плиоцена, широко распространенных на территории Южной и Центральной Молдовы (Medeanic 1994; Borziac et al. 1997).

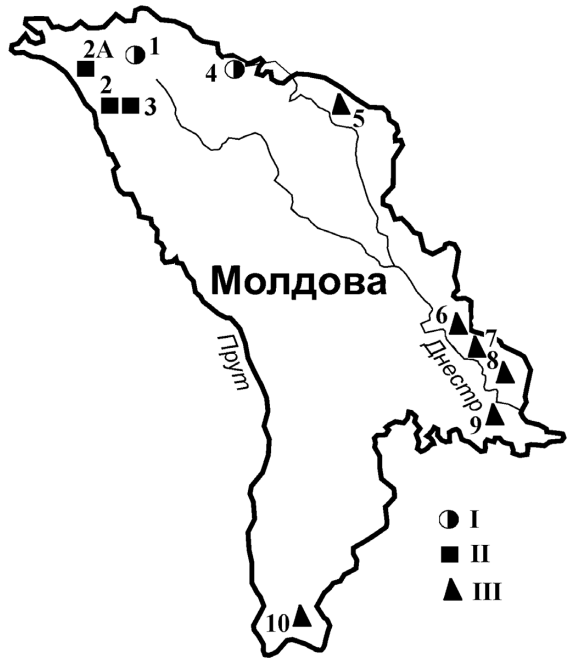

Рис. 1. Карта-схема расположения изученных археологических памятников: I - археологичесие стоянки; II - гроты; III - естественные обнажения. 1 - Климэуць; 2 - Брынзень; 2А - Чунту; 3 - Буздужень; 4 - Косэуць; 5 - Хрушка; 6 - Дороцкая; 7 - Тирасполь (Колкотова балка); 8 - Карагаш; 9 - Паркань; 10 - Этулия Ноуэ.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 179-188.

Палинологическое исследование культурных слоёв археологических стоянок и гротов в Молдове было начато значительно позже, чем изучение фаунистических остатков. В настоящее время имеется довольно ограниченное число публикаций, посвященных палинологическому изучению позднепалеолитических стоянок (Борзияк и др. 1992, Medeanic 1994; Borziac et al. 1997). Палинологические данные, полученные из культурных слоёв, указывают на преобладание перигляциальных лесостепей, распространявшихся в условиях холодного и континентального климата во время позднеплейстоценовых ледниковий. На сопредельной территории Украины в Одесской области была палинологически изучена позднепалеолитическая стоянка Большая Аккаржа (Медяник, Сапожников 1992). Полученные данные свидетельствуют о распространении ксеротических степей к югу от Кишинева.

Дополнительными данными для палеореконструкций могут служить палинологические результаты по изучению естественных обнажений поздневалдайских (поздневюрмских) отложений представленных горизонтом лессовидных суглинков. Уже имеющиеся опубликованные данные могут быть использованы палеогеографами и археологами для проведения более полных реконструкций природной среды в эпоху последнего плейстоценового оледенения (Медяник, Гольберт 1992; Медяник, Михайлеску 1992; Медяник, Сапожников 1992; Адаменко и др. 1996).

Материалы и методы

Расположение изученных археологических стоянок, гротов и естественных обнажений надпойменных террас Днестра и Прута показаны на рисунке 1. Отбор образцов на палинологический анализ проводился послойно. Химическая обработка образцов и определение пыльцы и спор проводились в лаборатории палеогеографии Института Географии Академии наук Молдовы в 1990-1996 годах. Некоторые образцы из археологического раскопа у с. Косэуць были датированы радиокарбоновым методом (^{14}C). Культурные слои 6а и 6б на глубине раскопа 10,3-10,7 м датируются 18140+/-165 и 18935+-160 лет назад (данные получены доктором И.А. Борзияком из Аризонского университета).

Отобранные образцы были высушены в сушильном шкафу при температуре 60°. Навески около 200 г высушенных образцов обрабатывались по общепринятой методике Гричука и Заклинской (1948). Для увеличения концентрации пыльцы и спор применялась методика, разработанная группой московских палинологов (Гричук и др. 1967), применение которой заключалось в 6-часовом взбалтывании суспензии породы в тяжелой жидкости (водный раствор KI и CdI_2) на колбовзбалтывающем приборе.

Анализировались образцы, в которых количество пыльцевых и споровых зерен было не меньше, чем 150-200. Статистическая обработка образцов заключалась в подсчете процентного содержания пыльцы древесных и кустарниковых растений, пыльцы травянистых растений и спор мохообразных и папоротникообразных, которая устанавливалась от общей суммы всех встреченных в образце пыльцы и спор. Процентное содержание отдельных таксонов пыльцы древесных растений и кустарников (AP) устанавливалось от суммы пыльцы древесных растений, пыльцы травянистых (NAP) – от суммы пыльцы травянистых, и спор (S) – от суммы спор мохообразных и папоротникообразных. Кроме этого, был проведен анализ процентного содержания пыльцы рудеральных растений по отношении к общей сумме пыльцы травянистых растений в каждом отдельном образце. Это соотношение можно рассматривать, как индекс при оценке степени нарушения естественных фитоценозов вследствие деятельности человека, который отражает длительность поселения на стоянке. Разнообразная переотложенная пыльца подсчитывалась отдельно, а ее процентное содержание устанавливалось от общей суммы пыльцы и спор *in situ*.

Результаты палинологического анализа представлены на палинодиаграммах (рис. 2-6).

Результаты

Климэуць

Уникальная стоянка Климэуць была детально изучена И.А. Борзияком (Борзияк и др. 1992). Два культурных слоя позднепалеолитического возраста были изучены палинологически. Нижний культурный слой (глубина 3,4-3,9 м) и верхний культурный слой (1,2-1,5 м) вклю-

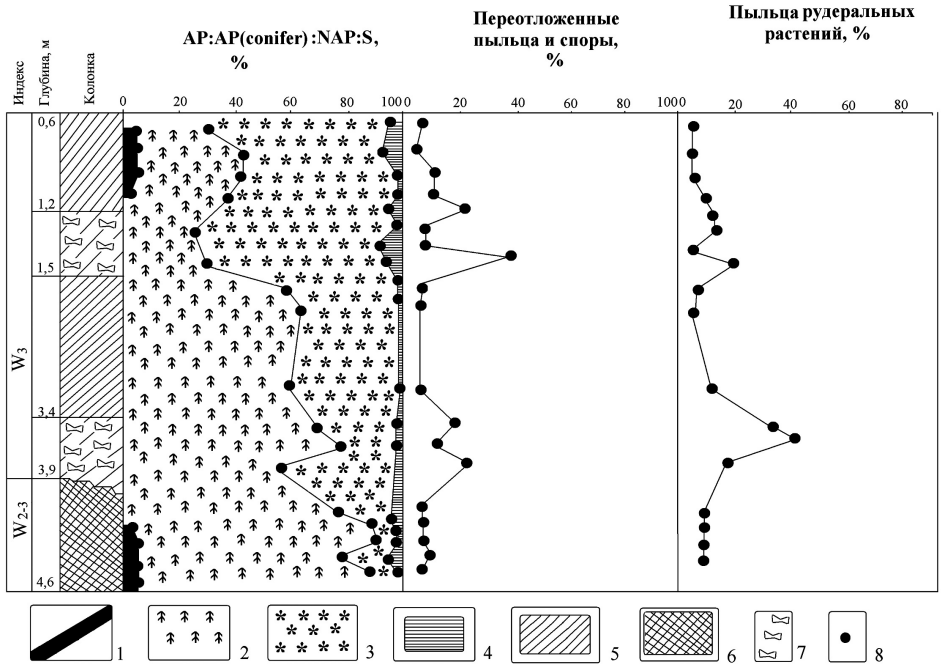

Рис. 2. Обобщенная палинодиаграмма процентного содержания пыльцы и спор в образцах из позднепалеолитических слоёв археологической стоянки у с. Климэуць: 1 - пыльца древесных лиственных растений, AP; 2 - пыльца хвойных растений, AP (conifer); 3 - пыльца травянистых растений, NAP; 4 - споры папоротникообразных, S; 5 - лессовидные суглинки; 6 - ископаемая почва; 7 - остатки костей млекопитающих и артефакты; 8 - привязка отобранных образцов.

чают большое число костей млекопитающих и артефакты (рис. 2). Палинологические данные из нижнего культурного слоя свидетельствуют о его формировании в условиях холодного и относительно влажного климата, что позволяет относить этот слой к началу поздневалдайского (поздневюрмского) оледенения. О холодном климате свидетельствует пыльца аркто-альпийских и бореальных таксонов (карликовая березка, гроздовник). В редкостойных лесах доминировала сосна обыкновенная с небольшой примесью ели и берёзы. На открытых пространствах водораздельных плато, незадернованных щебнистых склонах оврагов произрастали ксерофильные виды маревых и полынь. На сырых, бедных питательными веществами местообитаниях, в условиях холодного и влажного климата могли образовываться болота, на которых росли сфагновый мох, рогоз, кустарниковые виды березки и ива. В этом слое отмечена в значительном количестве разнообразная пыльца рудеральных растений, что является несомненным доказательством относительно продолжительного проживания древнего человека на этой стоянке. На вытоптанном грунте росли подорожник, горец птичий. На замусоренных возле стоянки почвах, богатых органическими и азотистыми веществами произрастал репейник, крапива, паслён, полынь обыкновенная.

На протяжении времени формирования верхнего культурного слоя происходило заметное увеличение пыльцы травянистых растений, особенно ксерофильных растений. Были развиты перигляциальные степи. Значительно возросла роль бореальных и аркто-альпийских видов – ольховника, карликовой берёзки, гроздовника северного, которые в ассоциации со сфагнумом и некоторыми видами злаков могли составлять фитоценозы болот, возникавших на вечной мерзлоте. Отмечается повышенное процентное содержание пыльцы рудеральных растений (рис. 2), но по сравнению с нижним культурным слоем оно значительно ниже. Кроме этого, присутствие пыльцы рудеральных растений в образцах из этого слоя является спорадическим. По-видимому, климатические условия во время формирования этого слоя были более суровыми, чем в начале оледенения, и стоянка могла служить временным местом для поселения. Усиление

аридизации и континентализации климата выразилось в увеличении доли травянистой ксерофильной растительности и аркто-бореальных элементов флоры, что позволяет рассматривать формирование верхнего культурного слоя в криоксеротическую (завершающую) стадию последнего оледенения.

Косэуць

Большой научный интерес представляет многослойная палеолитическая стоянка у с. Косэуць, недалеко от берега реки Днестр. Раскоп, сделанный в 80 - годах И.А. Борзияком содержал 17 культурных слоёв, состоящих из делювиальных отложений, лессовидных суглинков с растительным детритом, и артефактами с общей мощностью около 14 м. В 46 палинологических образцах были обнаружены пыльца и споры в достаточном для анализа количестве. Кроме пыльцы и спор *in situ*, были обнаружены в заметном количестве переотложенные пыльца и споры миоценового и плиоценового возраста. Переотложенная пыльца была обнаружена практически во всех изученных образцах. Переотложенная пыльца отличалась от пыльцы и спор *in situ*, более темной окраской и плохой сохранностью пыльцевых зерен. Среди переотложенной пыльцы были определены: *Pinus* s/g *Diploxylon, P.* s/g *Haploxylon*, *Cedrus*, *Tsuga*, *Eucommia*, *Myrica*, *Ulmus*, *Gleichenia* и др. (рис. 3). Переотложенная пыльца отличалась от пыльцы и спор *in situ* более темной окраской и плохой сохранностью пыльцевых зерен. Частая встречаемость переотложенной пыльцы, вероятно, указывает на резкие колебания водно-температурного режима в позднем плейстоцене.

Большой процент пыльцы рудеральной пыльцы подорожника, горца птичьего, паслёна, крапивы двудомной, репейника, мари белой присутствуют в культурных слоях 6а, 4, 3в (рис. 3, 4). Аномальное содержание пыльцы этих растений может быть связано с продолжительным обитанием древнего человека на стоянке или в гроте, ведущего оседлый образ жизни. Процентное увеличение пыльцы рудеральных растений совпадает с увеличением

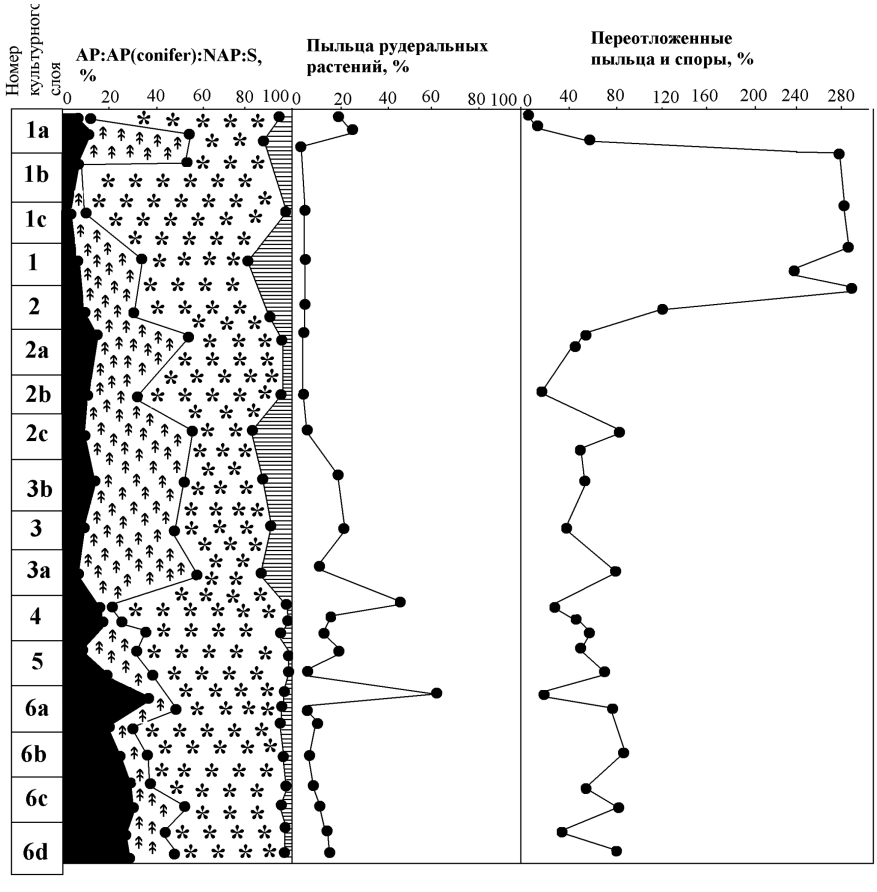

Рис. 3. Обобщенная палинодиаграмма процентного содержания пыльцы и спор в образцах из позднепалеолитических слоёв археологической стоянки у с. Косэуць. Условные обозначения те же, что и рис. 2.

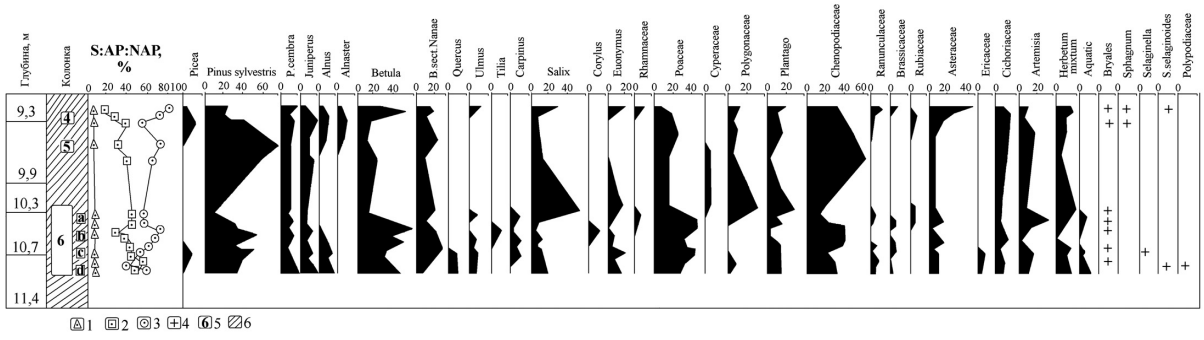

Рис. 4. Палинодиаграмма процентного содержания пыльцы и спор в образцах из нижней части позднепалеолитической стоянки у с. Косэуць: 1 - споры папоротникообразных и мохообразных, S; 2 - пыльца древесных, AP; 3 - пыльца травянистых, NAP; 4 - содержание спор, S, < 1%; 5 - номер культурного слоя; 6 - лессовидные суглинки.

доли пыльцы широколиственных древесных растений (вяз, граб, дуб, липа), что может свидетельствовать о том, что стоянка была обитаемой во времена некоторого улучшения климатических условий. Таксономический состав и процентное соотношение пыльцы и спор из нижней части раскопа Косэуць показано на рис. 4. Представленная палинодиаграмма является типичной, сходной с другими палинодиаграммами из позднепалеолитических слоёв археологических местонахождений в Молдове и отражает палеорастительность времени последнего ледникового периода плейстоцена. Палинологичекие данные показывают, что эта стоянка располагалась в лесостепной зоне перигляциального типа. В редкостойных лесах преобладали сосна, береза, ель, можжевельник. В наземном покрове встречались кочедыжниковык, на увлажненных участках встречался зеленый мох. В балках, долинах рек в моменты некоторого улучшения климата могли встречаться липа, вяз, дуб, лещина. Травянистый покров открытых пространств перигляциальных степей был довольно однообразным и был представлен видами семейств маревых, полынью, злаковыми, астровыми и др. На болотах, развивавшихся в условиях таяния многолетнемёрзлых грунтов (Нечаев, 1988) росли карликовая березка, ольховник, ива, сфагновый мох, осоки. Иногда встречались бореальные папоротникообразные – гроздовник и плаунок плауновидный – показатели холодного и континентального климата. Распространение мезофильного разнотравья губоцветных, лютиковых и некоторых злаков было также приурочено к увлажненным местообитаниям. Ухудшение климата приводило к сокращению ареала лесов, исчезновению широколиственных древесных растений, увеличению бореальных растений и экспансии ксерофильных растений, преимущественно полыни и маревых. Маревые, очевидно, распространялись также на эродированных щебнистых склонах. Климат становился более холодным и более континентальным. На протяжении всего времени формирования культурных слоёв климат был значительно холоднее и суше, чем современный. Данные по современному реликтовому ареалу *Betula* sect. *Nanae* (*B. humilis* и *B. nana*) в Карпатах (Ареалы… 1977) с показателями среднеянварьских температур - 7° и среднеиюльских +12°, позволяет предполагать близкие или несколько более низкие температуры прошлых эпох. В холодные эпохи оледенений эти виды вместе с ивой, ольхой, сфагнумом, некоторыми видами осоковых и рогозом составляли сообщества болот, которые развивались на островных многолетнемерзлых грунтах высоких широт и достигали широты 48° (Нечаев 1986).

На протяжении формирования культурных слоёв этой стоянки происходили заметные флуктуации климата, что хорошо отражено на палинодиаграммах колебательным соотношением между таксонами пыльцы и спор. По мере нарастания континентальности климата, перигляциальные степи замещались ксеротическими.

Чунту

Палинологические данные, полученные из 4 образцов культурного слоя в гроте Чунту, ха-

рактеризуются довольно разнообразным таксономическим составом пыльцы и спор (рис. 5, 6). Состав пыльцы и спор и их процентные соотношения указывают на, что в окрестностях грота были распространены перигляциальные степи с редкостойными сосново-берёзовыми лесами. В лесах встречалась ель и можжевельник. Ольха и ива росли в пониженных увлажненных местах, по берегам речек и их притоков. Аркто-бореальные виды (карликовая берёзка, карликовый бересклет, ольховник, гроздовник, плаунок плауновидный, сфагновый мох) встречались на болотах, образованных вследствие таяния многолетнемёрзлых грунтов. Эфедра, индикатор сухого и континентального климата, встречалась на щебнистых склонах оврагов. Открытые пространства, склоны щебнистых оврагов были заняты ксерофильной растительность маревых и полыни. Возможно, встречались галофильные виды маревых и полыни, произрастание которых было приурочено к засоленным почвам, которые обычно развиваются в условиях сухого и континентального климата. Увеличение пыльцы полыни в образце 4 может указывать на наиболее континентальный и сухой климат и может соответствовать финальной стадии последнего оледенения. Находки единичной пыльцы широколиственных древесных растений (вяз, дуб, граб, липа, лещина) может трактоваться неоднозначно. Ее небольшое количество <1% может указывать на ее перенос с более южных районов, или на переотложение из более “теплого” горизонта, либо на произрастание этих широколиственных растений в ограниченных рефугиумах – долинах рек, балках и на днищах оврагов. Сходные палинологические данные были установлены в позднепалеолитических слоях грота Буздужень (Медяник, Кетрару 2006), гроте Брынзень (неопубликованные данные).

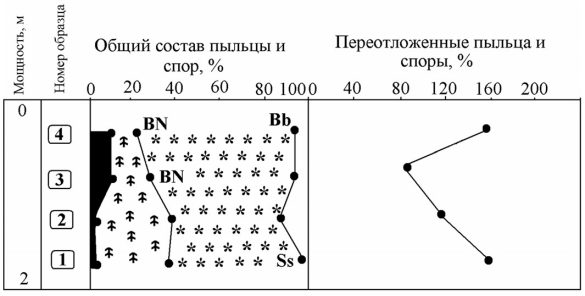

Рис. 5. Обобщенная палинодиаграмма процентного содержания пыльцы и спор в образцах из позднепалеолитических слоёв в гроте Чунту: BN – Betula sect. Nanae, Bb – Botrychium boreale, Ss – Selaginella selaginoides. Остальные условные обозначения те же, что и рис. 2 и 3.

Сравнение палинологических данных из естественных обнажений из одновозрастного позднему палеолиту делакеускому (причерноморскому) горизонту лессовидных суглинков обнаруживает близкое сходство с полученными данными из археологических раскопов и гротов (Антропоген… 1986; Медяник, Михайлеску 1992; Медяник, Гольберт 1992; Адаменко и др. 1996). По данным из естественных обнажений, на юге Молдовы преобладали сухие степи, а редкостойные сосново-берёзовые леса имели весьма ограниченное распространение. Аркто-альпийские и бореальные виды растений встречались здесь значительно реже, чем в северной и центральной частях территории. Возможно, в периоды некоторых интерстадиальных потеплений широколиственные древесные растения такие как, вяз, дуб, липа,

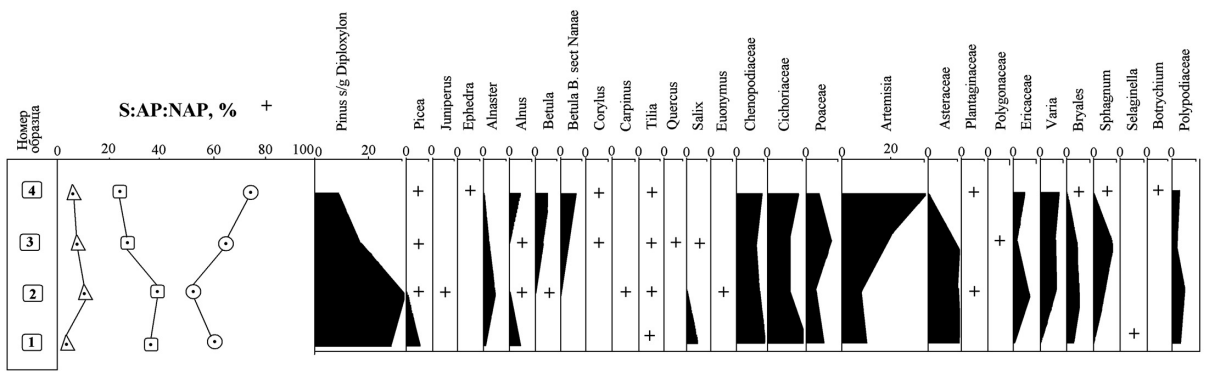

Рис. 6. Палинодиаграмма процентного содержания пыльцы и спор в образцах из позднепалеолитических слоёв в гроте Чунту. Условные обозначения те же, что и рис. 4.

граб встречались на юге в балках, долинах рек чаще, чем в центре на севере территории. Распространении ксеротических степей на юге территории Молдовы и сопредельной Одесской области во время последнего оледенения отмечается в статье Медяник и Сапожникова (2004).

Приведенные палинологические данные совпадают с опубликованными результатами украинских и русских палинологов (Артюшенко 1970; Гричук 1969; Пашкевич 1984; Сиренко и Турло 1986) по развитию природной среды и климатическим изменениям на юго-западе Восточно-Европейской равнины, включающих современную территорию Молдовы. Приведенные данные по палинологической характеристике культурных поднепалеолитических слоёв хорошо согласуются с палинологическими данными по стоянкам Молодово I (Болиховская, Пашкевич 1982), Кормань (Пашкевич 1987), Рипичень-Извор (Cârciumaru 1980).

Заключение

Развитие природной среды в позднем палеолите происходило в условиях последнего поздневюрмского (поздневалдайского) оледенения. Растительность имела перигляциальный облик.

Палинологические данные из культурных слоёв позднепалеолитической стоянки у с. Климэуць свидетельствуют о криогигротической (холодная и влажная) и криоксеротической (холодная и сухая) стадиях во время последнего позднеплейстоценового оледенения.

Культурные слои всех изученных позднепалеолитических стоянок и гротов характеризуются постоянным присутствием пыльцы рудеральных растений, аномальные содержания которых могут быть связаны с длительным пребыванием древнего человека на стоянке.

Присутствие переотложенной пыльцы миоценового и плиоценового облика в изученных образцах археологических раскопов и гротах является показателем усиления эрозионно-аккумулятивных процессов в условиях резко континентального и сухого климата при слабо развитом наземном растительном покрове и слабой облесённости территории.

Палинологические данные из одновозрастного лессового делакеуского (причерноморского) горизонта в естественных обнажениях надпойменных террас Днестра и Прута характеризуют естественную растительность на территории Молдовы во время последнего оледенения.

Представленные палинологические данные по характеристике позднепалеолитических слоёв археологических стоянок, гротов и естественных обнажений надпойменных террас Днестра и Прута в Молдове и проведенные на их основе реконструкции растительности, климата и окружающей среды имеют научное значение для характеристики природной среды древнего человека на юго-западе Восточно-Европейской равнины.

Библиография

Адаменко и др. 1996: О.М. Адаменко, А.В. Гольберт, В.И. Осиюк, Ж.М. Матвиишина, С.И. Медяник, Н.А. Сиренко, А.В. Чернюк, Четвертичная палеогеография экосистемы Нижнего и Среднего Днестра (Киев 1996).

Антропоген 1986: Антропоген и палеолит Молдавского Приднестровья. Путеводитель экскурсий VI-го Всесоюзного совещания по изучению четвертичного периода (Кишинев 1986).

Ареалы 1977: Ареалы деревьев и кустарников СССР. Т. 1 (Ленинград 1977).

Артюшенко 1970: А.Т. Артюшенко, Растительность лесостепи и степи Украины в четвертичном периоде (Киев: Наукова думка 1970).

Болиховская 1982: Н.С. Болиховская, Н.А. Пашкевич, Динамика растительности в окрестностях стоянки Молодово I в позднем плейстоцене. В кн.: Молодово I. Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре (Москва: Наука 1982), 120-144.

Борзияк и др. 1992: И.А. Борзияк, А.В. Гольберт, С.И. Медяник, В.Е. Моток, Палеогеография и археология позднепалеолитической стоянки Климауцы-2. В кн.: Материалы и исследования по археологии и этнографии (Кишинев: Штиинца 1992), 31-48.

Величко 1973: А.А. Величко, Природный процесс в плейстоцене (Москва: Наука 1973).

Гричук 1969: В.П. Гричук, Растительный покров в позднем плейстоцене. В кн.: Лессперигляциал-палеолит на территории средней и восточной Европы (Москва: Наука 1969), 42-53.

Гричук, Заклинская 1948: В.П. Гричук, Е.Д. Заклинская, Анализ ископаемых пыльцы и спор и его применение в палеогеографии (Москва: Наука 1948).

Гричук и др. 1967: М.П. Гричук, Г.М. Шумова, И.А. Шипорина, О применении нового метода выделения пыльцы из плейстоценовых лессовых и глинистых отложений. В сб.: Вестник МГУ, сер. географ., № 3, 1967, 87-89.

Кетрару 1973: Н.А. Кетрару, Памятники эпох палеолита и мезолита (Кишинев: Штиинца 1973).

Левковская 1981: Г.М. Левковская, Мустьерская стоянка на Среднем Днестре В сб.: Кетросы. Мустьерская стоянка на Среднем Днестре (Москва: Наука 1981), 125-134.

Медяник, Гольберт 1992: С.И. Медяник, А.В. Гольберт, Изменение растительности Молдовы в антропогене (по палинологическим данным). В сб.: Региональные экологические проблемы (Кишинев: Штиинца 1992), 28-42.

Медяник, Кетрару 2006: С.И. Медяник, Н.А. Кетрару, Реконструкция растительности и природной среды в палеолите Молдовы (по палинологическим данным из культурных слоев в гроте Буздужень). Revista arheologică. Serie Nouă 1-2, vol. II, 2006, 395-404.

Медяник, Михайлеску 1992: С.И. Медяник, К.Д. Михайлеску, Палеогеографические этапы развития флоры Молдовы в антропогене (по биостратиграфическим и палинологическим данным) (Кишинев: Штиинца 1992).

Медяник, Сапожников 1992: С.И. Медяник, И.В. Сапожников, Палеогеографические условия позднепалеолитической стоянки Большая Аккаржа. В сб.: Известия Академии наук МССР, сер. биол. и хим. науки, № 3 (Кишинев 1992), 66-69.

Медяник, Сапожников 2004: С.И. Медяник, И.В. Сапожников, Природная среда обитания человека на юго-западе Восточной Европы в позднем палеолите по данным палинологии. Стратум плюс, Кишинёв, 2004, 454-466.

Нечаев 1988: В.П. Нечаев, Климатические условия криолитозоны позднеледниковья на юго-западе русской равнины. В кн.: Палеоклиматы голоцена европейской территории СССР (Москва: Наука 1988), 116-124.

Пашкевич 1977: Г.А. Пашкевич, Палинологическое исследование разреза стоянки Кормань IV. В кн.: Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре (Москва: Наука 1977), 105-111.

Пашкевич 1984: Г.О. Пашкевич, Природне середовище в епоху палеоліту – мезоліту на території України. Археологія 47, 1984, 1-13.

Сиренко, Турло 1986: Н.А. Сиренко, С.И. Турло, Развитие почв и растительности Украины в плиоцене и плейстоцене (Киев: Наукова думка 1986).

Хотинский 1964: Н.А. Хотинский, Применение принципа актуализма при реконструкции растительности позднеледникового времени центральных районов Русской равнины. В сб.: Систематика и методы изучения ископаемых пыльцы и спор (Москва: Наука 1964), 158-166.

Borziac et al. 1997: I.A. Borziac, P. Allsworth-Jones, S.I. French Charles, S.I. Medyanik, W.J. Rink, H.K. Lee, The Upper Palaeolithic Site of Ciuntu on the Middle Pruth, Moldova: a multidisciplinary study and reinterpretation. Proceedings of the Prehistoric Society, v. 63, 1997, 285-301.

Bos, Janssen 1996: J.A.A. Bos, C.R. Janssen, Local impact of Palaeolithic Man on the environment during the end of the Lasst Glacial in the Netherlands. Journal of Archaeological Science 23, 1996, 731-739.

Cârciumaru 1980: M. Cârciumaru, Mediul geografic in pleistocenului superior si culturile paleolitice din România (Bucuresti 1980).

Dimbleby 1985: G.W. Dimbleby, The palynology of archaeological sites (New York 1985).

Medeanic 1994: S. Medeanic, Vegetation of Moldova in the Late Paleolithic. In book: Archaeological Palynology: Methodology and Applications. AASP CONTRIBUTIONS, 29 (Arizona University 1994), 141-145.

Owen 1994: K.D. Owen, Introduction. In book: Archaeological Palynology: Methodology and Applications. AASP CONTRIBUTIONS, 29, 1994, 1-7.

Robertson 1996: A.M. Robertson, Palaeoecological events during the last 15 000 years. Regional Synhesis of Palaeoecological Studies of Lakes and Mires in Europe. Book Review (Grana 1996), 35, 319.

Vegetaţia paleoliticului superior din Moldova după datele palinologice din staţiuni şi grote

Rezumat

Studierea palinologică a staţiunilor, grotelor, precum şi a depunerilor din paleoliticul superior de pe terasele Nistrului şi Prutului permite reconstituirea vegetaţiei care a existat în această regiune pe parcursul epocii würmiene (waldai) târzii şi în timpul ultimei glaciaţiuni. În această perioadă sunt cunoscute silvostepe şi stepe de tip periglacial. În sudul acestui teritoriu predominau stepele. În pădurile de coniferi se întâlnesc *Pinus silvestris, P. cembra, Betula alba, Euonymus* и *Juniperus*. La fel, sunt cunoscute şi specii boreale şi alpine: *Betula* sect. *NanaeAlnaster* cf. *fruticosa, Botrychium boreale* и *Selaginella selaginoides*. Speciile xerophilous din familia Chenopodiaceae, Poaceae, Asteraceae şi Artemisia ocupau spaţiile deschise. În apropierea aşezărilor de lungă durată se întâlnesc plante ruderiale – *Plantago major, Polygonum aviculare, Urtica dioica* ş.a. Foioasele *(Ulmus, Carpinus, Corylus, Tilia, Quercus)* apar în perioadele de îmbunătăţire a climei.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Harta răspândirii monumentelor arheologice investigate: I - staţiuni; II - grote; III - depuneri naturale. 1 - Climăuţi; 2 - Brânzeni; 2A - Ciuntu; 3 - Buzdugeni; 4 - Cosăuţi; 5 - Hruşca; 6 - Doroţcaia; 7 - Tiraspol (Kolkotova balka); 8 - Caragaş; 9 - Parcani; 10 - Etulia Nouă.

Fig. 2. Palinodiagrama generală a conţinutului procentual de polen şi spori în straturile paleolitice târzii de la staţiunea Climăuţi: 1 - polen de la plante foioase, AP; polen de la plante conifere, AP (conifer); 3 - polen de la plante erbacee, NAP; 4 - spori de pteridofite, S; 5 - loess; 6 - sol fosil; 7 -rămăşiţe ale oaselor de mamifere; 8 - fixarea probelor selectate.

Fig. 3. Palinodiagrama generală a conţinutului procentual de polen şi spori în straturile paleolitice târzii de la staţiunea Cosăuţi. Legenda este similară cu cea de la fig. 2.

Fig. 4. Palinodiagrama conţinutului procentual de polen şi spori în straturile inferioare ale staţiunii paleolitice târzii de la Cosăuţi: 1 - spori de pteridofite şi muşchi, S; 2 - polen de lemnoase, AP; 3 - polen de erbacee, NAP; 4 - conţinutul sporilor, S, < 1%; 5 - numărul stratului cultural, 6 - loess.

Fig. 5. Palinodiagrama generală a conţinutului procentual de polen şi spori în straturile paleolitice târzii de grota de la Ciuntu: BN - *Betula* sect. *Nanae*, Bb - *Botrychium boreale,* Ss - *Selaginella selaginoides*. Restul semnelor convenţionale sunt identice cu cele din fig. 2.

Fig. 6. Palinodiagrama generală a conţinutului procentual de polen şi spori în straturile paleolitice târzii de grota de la Ciuntu. Legenda este similară cu cea de la fig. 4.

Vegetation of the late palaeolithic in Moldova by palynological data from archaelogical sites and grottos

Abstract

Palynological study of the late palaeolithic sites, grottos and outcrops of the Dniester and the Pruth terraces permites to reconstruct vegetation existed during the late würmian (waldai) epoch of last glaciation in periglacial zone. Forest-steppes and steppes of periglacial types were wide spread. In the southern part of the territory, xerophilous steppes predominated. *Pinus sylvestris*, *P. cembra*, *Betula alba*, *Euonymus* и *Juniperus*. were common in the light forests. Boreal-alpine species, such as, *Betula* sect. *Nanae*, *Alnaster* cf. *fruticosa*, *Botrychium boreale* и *Selaginella selaginoides* occurred. Xerophilous species of Chenopodiaceae, Poaceae, Asteraceae predominated in open landscapes. Near the long duration settlements, *Plantago major*, *Polygonum aviculare*, *Urtica dioica,* and other ruderal plants expanded. Some broad-leaved trees (*Ulmus*, *Carpinus*, *Corylus*, *Tilia*, *Quercus*) appeared in refuges in the time of climate improvement.

List of illustrations:

Fig. 1. Index map showing the location of the explored archaeological monuments: I - archaeological sites; II - grottos; III - natural outcroppings. 1 - Climăuţi; 2 - Brânzeni; 2 A - Ciuntu; 3 - Buzdujeni; 4 - Cosăuţi; 5 - Hruşca; 6 - Doroţcaia; 7 - Tiraspol (Kolkotova Balka) ; 8 - Caragaş; 9 - Parcani; 10 - Etulia Nouă.

Fig. 2. Generalized pollen and spores percentage diagram in samples from the Late Paleolithic strata of the site by Echimăuţi village: 1 - arboreal deciduous plants pollen; AP; 2 - coniferous plants pollen; 3 – herbaceous plants pollen, NAP; 4 - pteridophyte spores, S; 5 - loess loams; 6 - fossil soil; 7 - mammal bone remains and artifacts; 8 - selected samples tie.

Fig. 3. Generalized pollen and spores percentage diagram in samples from the Late Paleolithic strata of the site by Echimăuţi village. Conventional notations as in fig. 2.

Fig. 4. Generalized pollen and spores percentage diagram in samples from the Late Paleolithic strata of the site by Echimăuţi village: 1 - bryophytic and pteridophyte spores, S; 2 - arboreal pollen, AP; 3 - herbaceous plants pollen, NAP; 4 - spores content, S, < 1%; 5 - occupation layer number; 6 - loess loams.

Fig. 5. Generalized pollen and spores percentage diagram in samples from the Late Paleolithic strata in the Ciuntu grotto: BN - *Betula* sect. *Nanae*, Bb - *Botrychium boreale,* Ss - *Selaginella selaginoides*. The rest of the conventional notations as in fig. 2. and 3.

Fig. 6. Generalized pollen and spores percentage diagram in samples from the Late Paleolithic strata the Ciuntu grotto. Conventional notations as in fig. 4.

09.01.2008

Светлана И. Медяник, Институт Экологии и Географии, Академия наук Республики Молдова, ул. Академическая, 1, МД-2008 Кишинэу, Республика Молдова, e-mail: svetmed@yahoo.com

К ВОПРОСУ О КРУГЕ ПАМЯТНИКОВ ЕДИНЕЦКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ГРУППЫ

Татьяна И. Демченко

В ранний период эпохи бронзы территория Пруто-Днестровского междуречья остаётся контактной зоной качественно различных общностей, традиционно связанных с областями Восточной (ямная и катакомбная культуры), Средней (культуры шаровидных амфор и шнуровой керамики) или Юго-Восточной Европы (культура Монтеору и Единецкая) (Дергачёв 1999, 208).

Могильник эпохи ранней бронзы случайно открыт в 1972 г. В.И. Маркевичем при раскопках позднетрипольского поселения Брынзень-Цыганка II у с. Брынзень (Единецкий район, Республика Молдова). В 1974 г. после исследования этого памятника они были выделены В.С. Титовым в самостоятельную Единецкую культурную группу (Титов 1974, 447; он же 1975, 28). Масштабные исследования курганов в северо-западных районах Республики Молдова пополнили список погребальных памятников этой культурной группы (Дергачёв 1982, 14-16, 55-69, 71-73; Демченко 1989, 96-109; она же 2006, 293-327; Яровой 1987, 69-71). Тщательное изучение материалов, полученных в результате многолетних раскопок на многослойном поселении «Изворул луй Лука» у с. Тринка, позволило выделить коллекцию керамики и другого инвентаря, относящегося к Единецкой культурной группе, и, таким образом, констатировать вероятность наличия здесь этой группы поселения (Levițki 2007, 150).

Памятники Единецкой культурной группы немногочисленны. Они компактно локализуются в физико-географической зоне Северо-Молдавского лесостепного плато, в толтровых зонах долин левых притоков р. Прут – Драгиште, Раковец и Чугур (рис. 1/1). Расположены на высоких плато и мысах. Аналогий среди других культур эпохи ранней бронзы Северо-Западного Причерноморья не имеют. На правом берегу Прута и Западной Украине пока

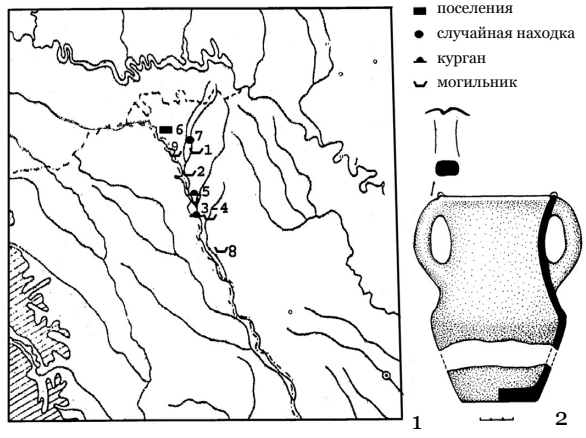

Рис. 1. 1 - Карта расположения памятников;
2 - сосуд из кургана у с.Бурлэнешть
(номера соответствует памятникам в тексте).

также не известны (Roman 1986, 49; Свешников 1990, 58).

I

В настоящее время с различной степенью вероятности к Единецкой культурной группе можно соотнести 9 памятников:

1. Брынзень-Цыганка II – могильник у с. Брынзень (Единецкий район). Этот топоним и дал название всей группе. Раскопки В.И. Маркевича, В.С. Титова, 1972, 1974 гг. Материалы опубликованы только в обобщённом виде (Титов 1975, 447). Планы могильника и чертежи погребений, очевидно, следует считать утерянными.

На могильнике открыто 6 одиночных захоронений, совершенных по обряду трупоположения. Ямы большие четырёхугольные, со скруглёнными углами. В двух погребениях дно было вымощено каменными плитами, в трех – сооружён каменный ящик. Стены могил выложены камнями и частично ими засыпаны. Вокруг погребений сооружены кромлехи из камня и крупных известняковых плит. Два погребённых были уложены на правый бок, головой ориентированы на Ю-ЮЗ, два других

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 189-203.

находилсь в сидячем положении (по данным В.С. Титова), с ногами, согнутыми в коленях и поднятыми к подбородку. Захоронения сопровождались разнообразным инвентарём[1].

Керамика: 1. Сосуд кубковидной формы с выделенным, отогнутым наружу венчиком, коническим горлом, ребром переходящим в приземистое округлое тулово, и плоским дном. От края венчика оттянуты ленточные ручки, шириной 1,7-2,4 см, закреплённые по наиболее выпуклой части тулова. Тулово украшено тонкими вертикальными налепами, сгруппированными по три: две группы спускаются от края ручек, другие две расположены между ними. Сосуд лепной, тонкостенный, изготовлен из глины с примесью мелкотолчённого шамота. Обжиг качественный, сквозной. Поверхность тщательно заглажена и подлощена, серо-коричневого цвета. Размеры: высота 16,5 см, диаметр венчика 10 см, наибольший диаметр тулова 13 см, диаметр дна 6 см (рис. 2/2);

2. Сосуд кубковидной формы с выделенным отогнутым венчиком, коническим горлом, плавно переходящим в слабо выпуклое тулово, и плоским дном. От края венчика были оттянуты ленточные ручки (не сохранились). Сосуд лепной, изготовлен из глины с примесью мелкотолчёного шамота. Обжиг качественный, сквозной. Поверхность тщательно заглажена и подлощена, серого цвета. Размеры: высота 14 см, диаметр венчика 12 см, наибольший диаметр тулова 11,5 см, диаметр дна 6,5 см (рис. 2/3);

3. Сосуд шаровидной формы с коротким горлом и плоским дном. В верхней части, на горловине, напротив друг друга расположены округлые в сечении ручки шириной около 1 см. Сосуд лепной, изготовлен из глины с примесью мелкотолчёного шамота. Обжиг качественный, сквозной. Поверхность тщательно заглажена и подлощена, серого цвета. Размеры: высота 16,7 см, диаметр горла 9 см, наибольший диаметр тулова 17 см, диаметр дна 7 см (рис. 2/1);

4. Фрагмент от тонкостенного двуручного кубка с коническим горлом и отогнутым венчиком, от которого оттянута ленточная ручка шириной 1,7 см. Сосуд лепной, изготовлен из глины с примесью мелкоизмельчёного шамота. Поверхность подлощена, серо-коричневого цвета (рис. 2/6);

5. Сосуд кубковидной формы с отогнутым наружу венчиком, коническим горлом, ребром переходящим в округлое тулово, и плоским дном. Место перехода отчерчено углублённой линией. От края венчика оттянуты слегка возвышающиеся ленточные ручки шириной 1,8-2 см. Сосуд лепной, изготовлен из глины с примесью мелкотолчёного шамота. Обжиг качественный, сквозной. Поверхность тщательно заглажена и подлощена. Размеры: высота 13,7 см, диаметр венчика 9,8 см, наибольший диаметр 10,8 см, диаметр дна 5,4 см (рис. 2/4).

Инвентарь: 1. Кремнёвый наконечник стрелы треугольной в плане формы, ромбовидный в сечении, с выемчатым основанием. Края обработаны мелкой ретушью. Цвет серый. Размеры: длина 3,1 см, ширина 1,6 см (рис. 2/7);

2. Кольцо височное, золотое – проба 750°, вес 0,84 г. Кольцо имеет форму полумесяца со слегка заходящими друг за друга концами. Изготовлено из тонкой, плоской в сечении пластины. Размеры: диаметр 1,8 см, ширина 0,5-0,1 см, толщина 0,1 см (рис. 2/10);

3. Кольцо височное, золотое – проба 750°, вес 2,5 г. Форма спиралевидная, в полтора оборота. Изготовлено из тонкой, выпуклой в сечении пластины, сужающейся на концах. Размеры: диаметр 1,5 см, ширина 0,4-0,15 см, толщина около 0,1 см (рис. 2/9);

4. Кольцо височное, изготовлено из бронзовой, круглой в сечении проволоки, согнутой в окружность с заходящими друг за друга концами. Размеры: диаметр кольца 2,4 см, диаметр сечения проволоки 0,1-0,25 см (рис. 2/8);

5. Костяные бусы (однотипные, 5 экз.). Округлой в плане формы, слегка уплощённые у отверстия. Размеры: диаметр 1,0-1,5 см, высота 0,5-0,8 см (рис. 2/5).

2. Куконештий Векь – могильник у с. Куконештий Векь (Единецкий район). Чётко идентифицирован с Единецкой культурной группой. Раскопки 1975 и 1976 гг., автор В.А. Дергачёв (1982, 55).

[1] В работе публикуется погребальный инвентарь, хранящийся в фондах Национального Музея Археологии и Истории Молдовы (Кишинэу).

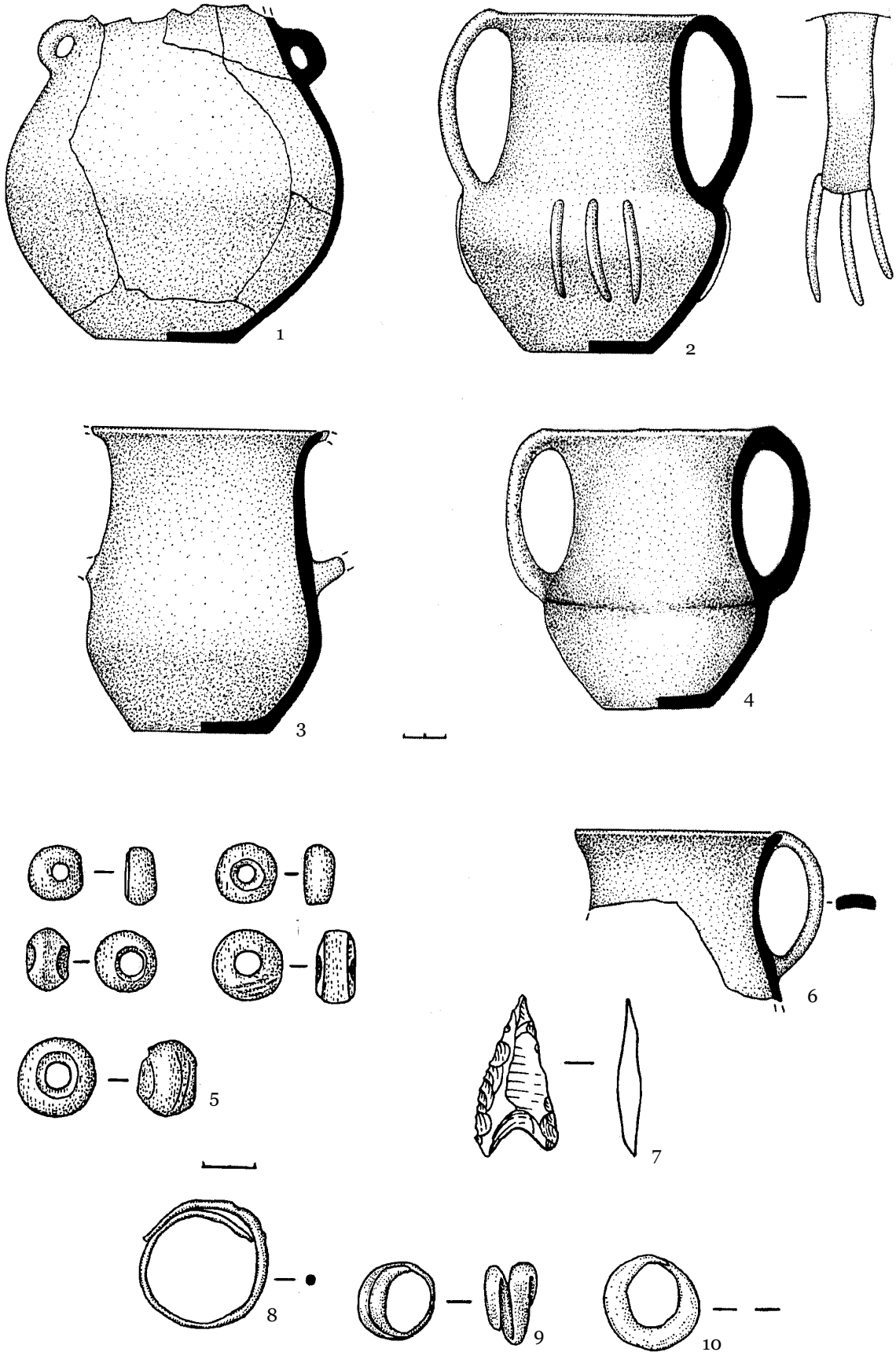

Рис. 2. Материалы из могильника Брынзень-Цыганка.

Могилы располагались по дуге по направлению С-Ю, исследовано 6 одиночных захоронений (мужские/женские), совершённых по обряду трупоположения. Ямы большие, со скруглёнными углами, глубокие. В двух зафиксированы уступы, в двух других – заплечики. На дне ям отмечено наличие каменных плит и небольших камней, которые встречались и в заполнении. Вокруг погребений возведены каменные заклады (рис. 4/1). Погребённых укладывали скорченно на боку (левом/правом), головой ориентировали на Ю-ЮЗ, лицевой частью на В. Сопровождающий инвентарь состоял из 2-3 сосудов, несколько сосудов обнаружено среди камней закладов, кроме того найдено 11 кремнёвых наконечников стрел, 18 кремнёвых отщепов, два клиновидных каменных топора и фрагмент проволочного бронзового браслета.

3. Костешть VIII – могильник у с. Костешть (Рышканский район). Раскопки 1975 и 1976 гг., автор В.А. Дергачёв. Первоначально отнесен автором к раннему железному веку (Дергачёв 1982, 73), но в более поздних работах он рассматривается в круге памятников Единецкой культурной группы (Дергачёв 1986, 111; он же 1994, 129). Состоял из трёх (?) захоронений, два из которых – безурновые трупосожжения, совершённые на стороне (с захоронением кальцинированных костей и сопровождающего инвентаря на небольшой глубине в окружении камней, которые составляли «оградки-кромлехи и заклады» над погребениями). Третье погребение – трупоположение, плохой сохранности. Судя по плану, было ещё одно захоронение, вероятно – кенотаф (рис. 4/2). Инвентарь состоял из четырёх сосудов, трех костяных бус и бронзового шила.

Есть мнение, что этот памятник относится к западно-подольской культурной группе периода позднего гальштата и датируется второй половиной VII в. до н.э. (Leviţki 1998, 39). Однако, ряд аналогий в погребальном обряде (использование каменных конструкций, безурновое трупосожжение, наличие биритуализма на одном памятнике) и в инвентаре (сосуды, костяные бусы) позволяют соотнести его с раннебронзовыми культурами Карпатского региона и Единецкой культурной группой (Machnik 1991, 17, 134, fig. 5/18; Vander Linden 2006, 55, 60; Dergacev 1994, fig. 7).

4. Костешть – погребение 1, курган 4 у с. Костешть (Рышканский район). Раскопки 1975-1976 гг., автор В.А. Дергачёв (1982, 14). Погребение со сложной стратиграфией – оно перекрыло основное позднетрипольское погребение и, в свою очередь, также было разрушено. Контуры ямы определить затруднительно, но в её заполнении обнаружены известняковые камни. Положение скелета неопределимо, но, очевидно, это было трупоположение. Уцелевший инвентарь: два наконечника стрел, часть двуручного кубка и кружка, аналогичная сосуду из могильника Костешть VШ, позволяет отнести это погребение к Единецкой культурной группе.

5. Вэратик – курган у с. Вэратик (Рышканский район). Чётко идентифицирован с Единецкой культурной группой. Раскопки 1984 г., автор Т.И. Демченко (1989, 96). Курган высотой 1,1 м и диаметром 26 м был возведён над двумя основными погребениями, совершёнными по обряду трупоположения. Одно из них – двухкамерное, размерами 5,4×1,3-1,5 м, – являлось центральным в кургане. Стены могил были обложены камнями, которые встречались и в заполнении. При строительстве земляной насыпи также использовались камни, а одна крупная известняковая плита лежала на его вершине (рис. 4/4). Центральное погребение было перекрыто двумя более поздними захзоронениями, которые его разрушили. Во втором погребении вероятно сидячее положение скелета. В двухкамерном погребении сохранилось 6 сосудов и фрагменты ещё от трёх, часть бронзового проволочного браслета и 15 кремнёвых отщепов. Ещё один сосуд был найден среди камней над погребением. Учитывая особенную конструкцию ямы и богатый инвентарь, можно предположить особый статус погребённого. Во втором захоронеии было найдено 4 сосуда и бронзовый проволочный браслет.

6. Тринка – поселение (кратковременная стоянка?) у с. Тринка (Единецкий район). Раскопки 1981-2005 гг., автор О.Г. Левицкий. Расположено на правом берегу р. Драгиште, в 2,5-3 км на юг от с. Тринка Единецкого р-на, в урочище «Изворул луй Лука» и имеет топонимное название. Оно занимает почти всю площадь высокого языкообразного мыса, ори-

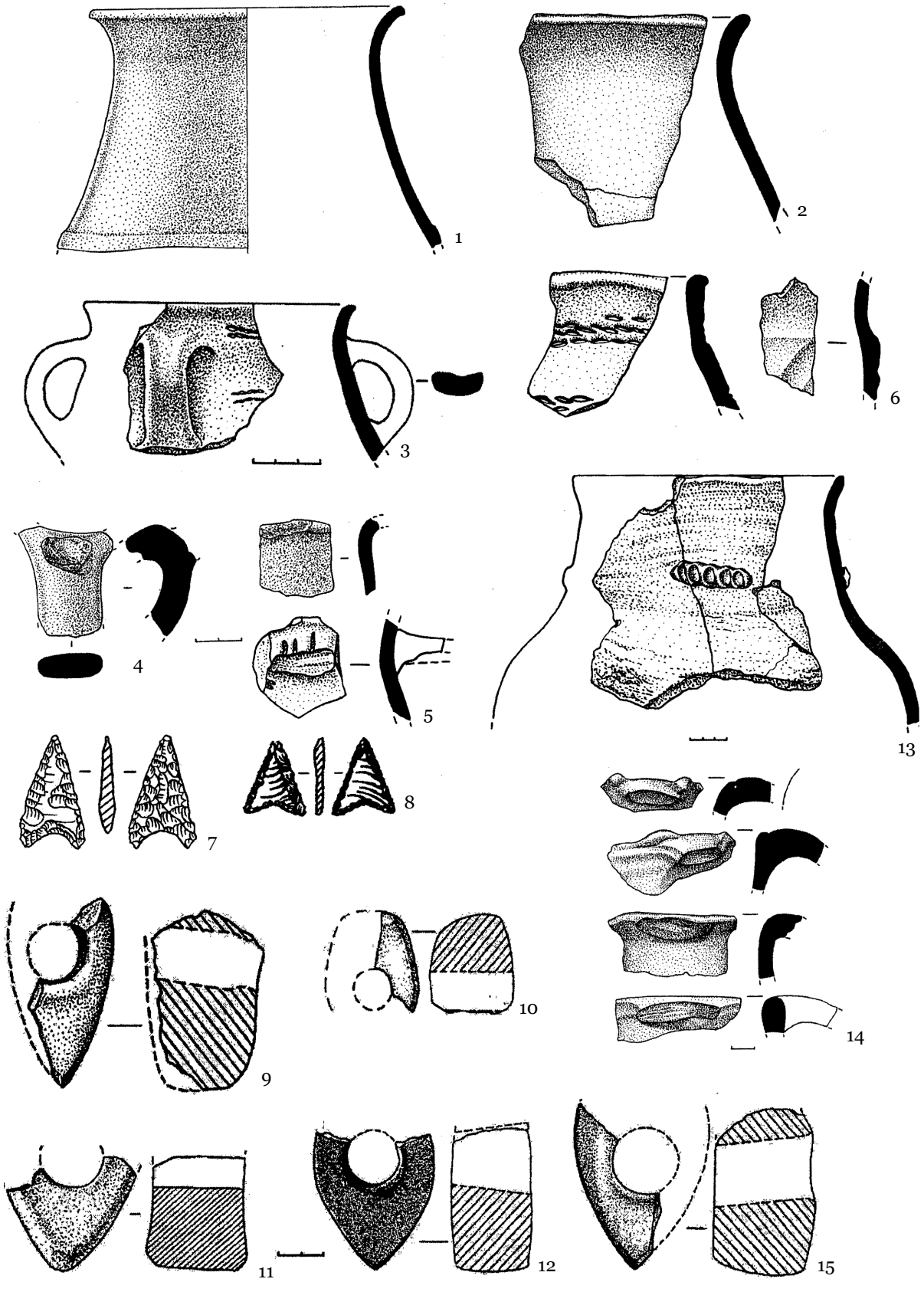

Рис. 3. Материалы с поселения у с. Тринка.

ентированного с С на В. Высота мыса над урочищем поймы р. Драгиште составляет 25-30 м. Склоны покрыты лиственным лесом, южный и восточный склоны крутые, северный – пологий. В целом же, мыс с Ю на В защищён противоположным высоким скалистым, покрытым лесом берегом реки (Leviţki 1995, 247). Памятник «Изворул луй Лука» у с. Тринка является единственным на Северо-Молдавском плато, где были исследованы 8600 кв.м площади и выявлены горизонты исторических эпох: от верхнего палеолита до античности: переход от энеолита к эпохе бронзы представлен позднетрипольской группой Гординешть-Хородиште, а ранний период эпохи бронзы – культурой шнуровой керамики, катакомбной культурой и Единецкой культурной группой (Leviţki 2007, 138).

Была отобрана коллекция керамики и другого инвентаря Единецокй культурной группы:

Керамика: более 20 мелких и средних фр. керамики. Все изготовлены из хорошо отмученной глины с примесью мелкоизмельчёного шамота. Обжиг качественный, сквозной. Черепок тонкий, плотный. Поверхности тщательно заглажены, внешние покрыты ангобом или подлощены, светло- и тёмно-серого цветов. Наиболее выразительными и схожими с «Единецкими» являются фрагменты венчиков с оттянутыми от края ленточными ручками, часть из них украшена бугорками-налепами (рис. 3/4, 5, 14). Найдены фрагменты от крупных сосудов с высоким коническим горлом, отогнутым венчиком и выделенным ребром, один из которых украшен налепным расчленённым валиком (рис. 3/1, 2, 13). Фрагмент от двуручного сосуда с отогнутым венчиком и выпуклым туловом, по горловине украшенный горизонтальными отпечатками шнура (рис. 3/3), обнаруживает сходство с сосудами типа Клопице-Веселе (Chlopice-Vesele) (Machnik 1991, 164).

Инвентарь: два кремнёвых наконечника стрел и части от пяти топоров. 1. наконечники изготовлены из местного серого кремня. Форма их подтреугольная, с выемчатым основанием. Вся поверхность у одного и только края у второго обработаны мелкой ретушью. Размеры: длина 1,7-2,4 см, ширина 1,3-1,4 см (рис. 3/7, 8); 2. каменные топоры клиновидной в плане формы, шлифованные и просверленные. Изготовлены из твердой кристалличесской породы камня, тёмно-серого цвета. Представлены фрагментами (рис. 3/9-12, 15).

Морфологический и технико-технологический анализ керамики и другого инвентаря с памятника «Изворул луй Лука» свидетельствует о принадлежности выделенных материалов к Единецкой культурной группе и о возможном наличии здесь поселения этой группы. Учитывая тот факт, что следы каких-либо сооружений не были обнаружены, и то, что коллекция инвентаря невелика, возможно, это была кратковременная стоянка. Открытие такого памятника для Единецкой культурной группы ожидаемо, так как наличие могильников предполагает осёдлый образ жизни. А миграция населения с культурой, восходящей к юго-восточным традициям, также предполагает преимущественно земледельческий уклад хозяйства.

7. Бурлэнешть – сосуд на краю полы кургана 3 у с. Бурлэнешть (Единецкий район). Раскопки 1987 г., автор Т.И. Демченко (Демченко, Левицкий 2006, 313). Курган входил в группу из 6 насыпей, которые были возведены племенами ямной культуры. Следов захоронения не обнаружено (рис. 1/2).

8. Прутень, разрушенный могильник (Фалештский район). В конце 50-х гг. XX в., сведения поступили от местных жителей. Очевидно, имел место обряд трупоположения. Впервые упоминается у А.И. Мелюковой (1957) и Г.П. Сергеева (1959, 61), где он фигурирует как могильник у с. Коючень. В фонды музея поступило 6 сосудов и бронзовые украшения. В.А. Дергачёв (1973, 58) определил принадлежность этого памятника к культуре Монтеору. Однако позже он высказал предположение, что два сосуда имеют аналогии с «Единецкими» формами керамики (Дергачёв 1986, 111).

Материалы из этого могильника находят аналогии в керамике культуры Монтеору (ранней), и, в частности, на памятнике Сэрата Монтеору: как морфологически (оба двуручных сосуда и миска), так и в орнаментации сосудов (прочерченные линии, ряды округлых и косых наколов) (Zaharia 1987, fig. 9/1, 15; Zaharia 1990, fig. 14; 17).

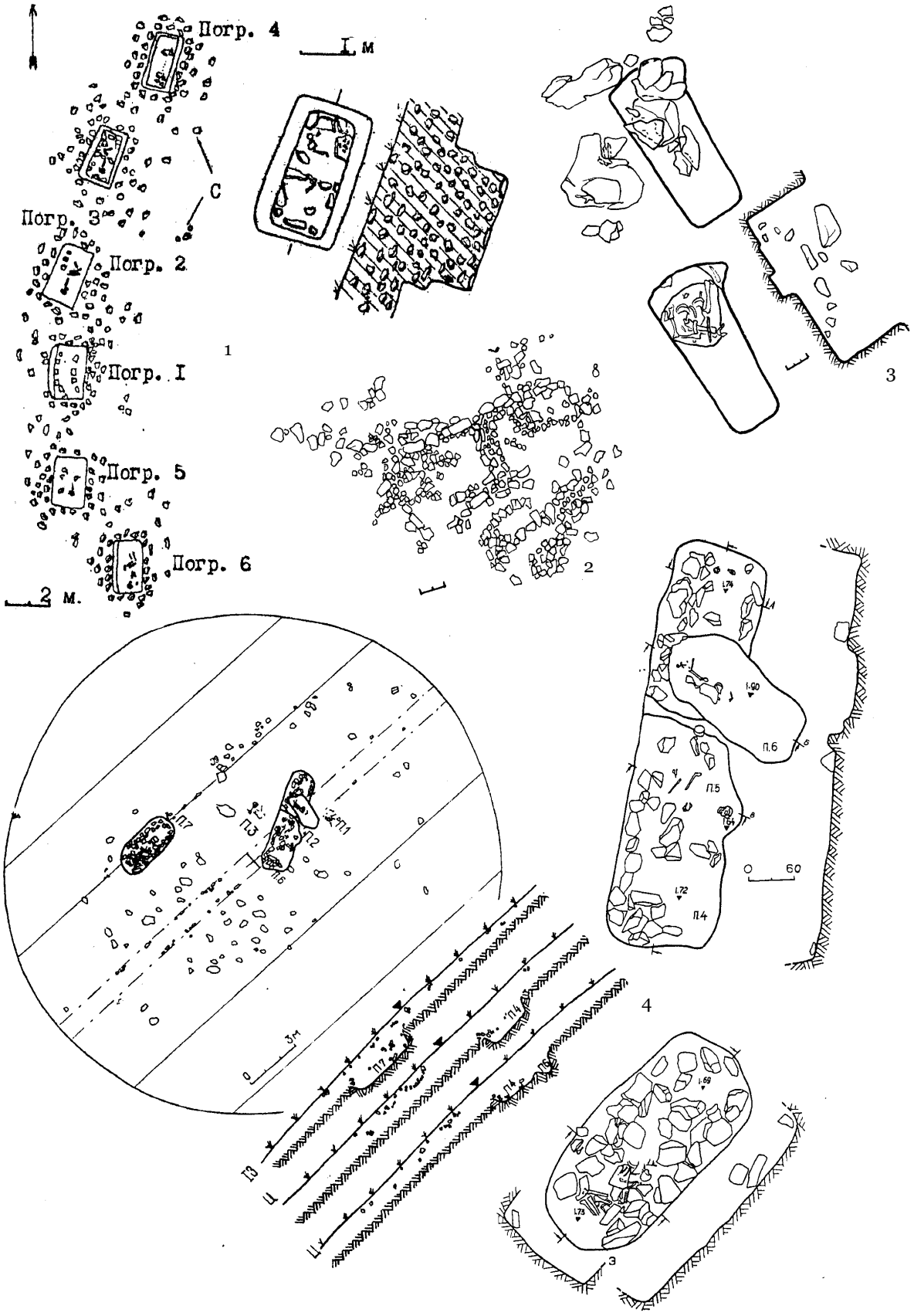

Рис. 4. Чертежи погребальных памятников ЕКГ: 1 - могильник у с. Куконештий Векь; 2 - могильник у с. КостештьVIII; 3 - погребение у с. Бадражий Векь; 4 - курган и погребения у с. Вэратик.

Этот памятник расположен несколько южнее всей группы, близко к ареалу культуры Монтеору, и, вероятно, его следовало бы исключить из списка памятников Единецкой культурной группы, однако один двуручный кубок обнаруживает явное сходство с «Единецкими».

9. Бэдражий Векь – погребение под каменным закладом у с. Бэдражий Векь (Единецкий район). Раскопки 1987 г., автор Е.В. Яровой (1987, 70). Обнаружено на поле по выступающим на поверхность камням, предполагается возможность наличия здесь могильника Единецкой культуртной группы.

Заклад состоял из известняковых камней и двух плит, под одной из которых обнаружены кости животного. Яма трапециевидной формы с закруглёнными углами, ориентирована по линии СЗ-ЮВ. Размеры: длина 2,15 м, ширина 0,65-0,85 м, глубина 0,9 м. По центру ямы, в заполнении обнаружены крупные камни, а между ними фрагменты черепа. Погребение ограблено в древности. На дне ямы найдены разрозненные кости погребённого (рис. 4/3).

II

Описанные выше памятники определены как соотносящиеся с Единецкой культурной группой. Однако обращает на себя внимание тот факт, что на фоне относительного единства инвентаря наблюдается различие в деталях погребального обряда. Погребальные памятники представлены (рис. 4): небольшими грунтовыми могильниками (трупоположение – Брынзень, Куконештий Векь, Бедражий Векь?), биритуализм – (Костешть VШ); курганом с каменно-земляной насыпью, возведённой над двумя основными погребениями, одно из которых двухкамерное (Вэратик), а также впускным погребением в энеолитический курган (Костешть).

Единецкая культурная группа представлена, в основном, погребальными памятниками, на которых было исследовано 15 погребений. Характерен биритуализм при преобладании обряда трупоположения. Погребения одиночные, мужские и женские. Эта группа характеризуется сложностью погребального обряда, когда особое внимание уделялось сооружению могильных ям. Отмечено использование большого количества камня для облицовки погребальной камеры и перекрытий, для строительства округлых в плане каменных закладов над погребениями на могильниках и каменно-земляной насыпи кургана, а также известняковых плит, составленных в цисты Ямы большие, прямоугольной в плане формы со скруглёнными углами, в основном, ориентированы по линии СВ-ЮЗ. Умерших укладывали скорченно на боку, с Ю-ЮЗ ориентировкой, в трёх случаях отмечена вероятность сидячего положения. Захоронения сопровождались разнообразным инвентарём и иногда костями животных.

Наиболее представительной и выразительной является коллекция керамики, с ведущей формой – двуручными кубками. Качество изготовления и изящество форм сосудов разительно отличается от керамики других культур эпохи ранней бронзы Пруто-Днестровского междуречья (рис. 5).

Другие категории инвентаря представлены: оружием – кремнёвые наконечники стрел и большое количество кремнёвых отщепов, которые возможно расценивать как заготовки стрел (Turek 2004, 155); орудиями труда – каменные топоры-молоты и украшениями – костяные бусы, бронзовые браслеты и височные кольца и два золотых височных кольца.

Относительно последних отмечу, что золотые височные колечки в большом количестве (более 12 экз.) были найдены на могильниках Питварош и Обеба-Беба Веке группы Питварош (Bona 1965, 19, 21), в погребениях культуры Нагирев (Bona 1963, 19), культуры Клопице-Веселе (Chlopice-Vesele) (Machnik 1991, 164) и группы Ливезиле (Livezile), где отмечены более массивные кольца пробы 750° (Ciugudean 1996, 33). Аналогичными «Единецким» по форме, но изготовленные из серебра, являются колечки с памятника типа Зимнича (Machnik 1991, 19), а также одно колечко из погребения в каменной цисте из Вэлень-Дымбовица, которое авторы соотносят с ранней фазой культуры Монтеору IC4-1 (Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, 10, 68). По мнению И. Бона, золотые украшения в Юго-Восточную Европу в ранний период эпохи бронзы попадают с Древнего Востока через западноазиатского-балканский регион (Bona 1963-64, 31, 32).

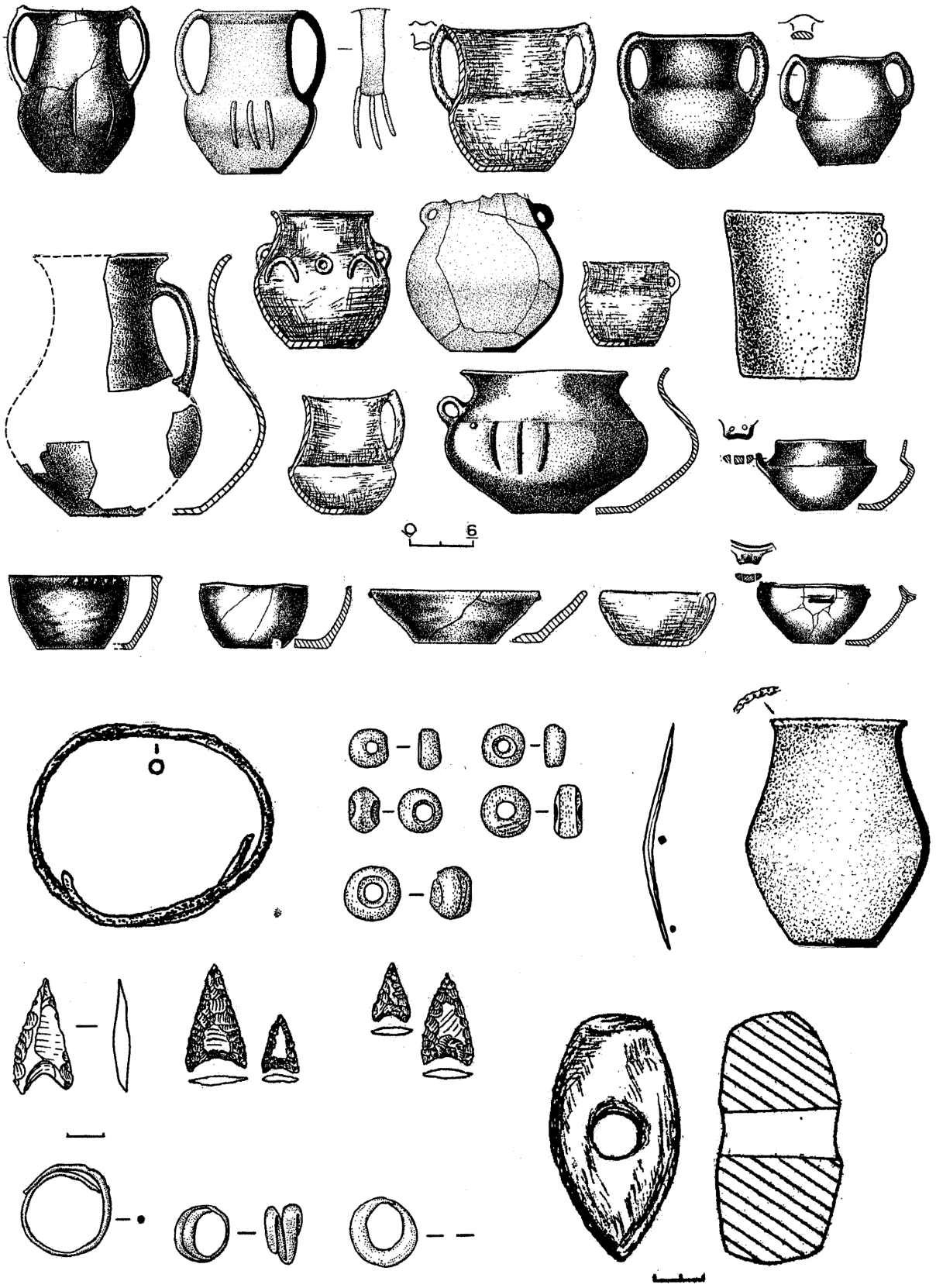

Рис. 5. Основные формы керамики и другие категории инвентаря Единецкой культурной группы.

Вызывает интерес находка сосуда, аналогичного «Единецким», на краю полы кургана N 3 (Ю-З сектор) у с. Бурланешть (Единецкий район) в 1987 г. (Демченко, Левицкий 2006, 313). Она является единичной в своем роде, так как все ранее известные находки были связаны с погребальным обрядом, а в данном случае был обнаружен только раздавленный сосуд. По форме – это двуручный кубок вытянутых пропорций с высоким горлом, плавно переходящим в слабовыпуклое тулово с выраженным ребром и двумя ленточными ручками, слегка возвышающимися над краем венчика и имеющими по краям бугорки-возвышения. Размеры: высота около 16 см, диаметр венчика 12 см, диаметр дна 6,8 см (рис. 1/2). Сосуды с такими морфологическими параметрами в зоне Северо-Молдавского плато характерны для Единецкой культурной группы. Однако, в отличие от основной массы керамики (которая изготавливались из глины с примесью мелкоизмельчённого шамота и была тонкостенной, качественного обжига, преимущественно серого или серо-коричневого цветов), рассматриваемый сосуд выполнен менее качественно: глиняное тесто с большим содержанием песка, поверхность заглажена со следами ангоба, кирпичного цвета.

Обнаружение одиночного сосуда на краю кургана без следов погребения или каких-либо каменных конструкций, характерных для Единецкой культурной группы, вызывает ряд вопросов. Представляется интересным тот факт, что с противоположной стороны кургана было исследовано погребение с трупоположением под каменным закладом, окружённое каменной оградой-кольцом, диаметром 4-5 м. Здесь были найдены раздавленный сосуд и два фрагмента от крупного сосуда с рельефным орнаментом, изготовленным из глины с примесью шамота и песка, поверхность сосудов кирпичного цвета со следами ангоба (Leviţki, Demcenco 1997, 157). Есть мнение, что это погребение относится к могильнику культуры Ноуа, который с полы этого кургана перешёл в грунтовый. Однако, сам Е. Сава отмечает, что такая каменная конструкция и рельефный «ёлочный» орнамент являются единичным случаем на значительной территории между Днестром и Трансильванском плато (Sava 2002, 174, 193). Возможно, «Единецкий» сосуд имеет отношение к погребению в каменном круге.

Аналогичное погребение, но с трупосожжением, было исследовано в 1989 г. у с. Коржеуць. Курган 6 погребение 4 – в каменном круге, диаметром 5,2 м, с каменным закладом, а рядом с ним, также среди камней и под закладом – погребение 5, но в яме и с трупоположением (Leviţki, Demcenco 1994, 220). В первом из них были обнаружены фрагменты от нескольких сосудов, в глиняном тесте которых использовался шамот и песок, поверхность кирпичного цвета со следами ангоба. Важно, что в погребении 5 был найден каменный предмет, известный в литературе по раннему бронзовому веку Европы как «защита запястья» (Smith 2006). Он является «знаменитым символом» культуры колоковидных кубков (Bell Beaker), бытовавшей с конца энеолита и в эпоху ранней бронзы на обширных европейских территориях (Heyd 2007, 102; Harrison 1980, 37). О возможном появлении этой культуры на Среднем Днестре говорил ещё В.С. Титов (Titov 1981).

Обычай хоронить умерших, реже – их прах, на уровне ДДП, засыпать тонким слоем земли (около 0,1-0,2 м), сверху делать каменные заклады и насыпь (диаметром от 6 м) в эпоху ранней бронзы характерен для группы Ливезиле (Livezile) в Трансильвании (Ciugudean 1996, 128).

Ещё одно захоронение – погребение 5 кургана 5 у с. Бурлэнешть, обнаруживает прямые параллели с этими захоронениями (каменный заклад, трупосожжение, керамика) (Демченко, Левицкий 2006, 322). На наш взгляд, эти памятники могут быть объединены в одну группу. С этим отчасти согласен О.Г. Левицкий, однако относит их к западно-подольской группе памятников (Leviţki 1998, 45). Видимо, более детальному рассмотрению этих материалов следует посвятить отдельную работу.

III

Возникновение памятников Единецкой культурной группы на Северо-Молдавском плато связано с миграцией небольшой общности западного населения из Карпато-Подунавья. Оно появляется в то время, когда в Пруто-Днестровском междуречье возвышались курганы позднетрипольской и ямной культуры

(Костешть, Бурлэнешть), где основные погребения датируются серединой III тыс. до н.э. (Яровой 2000, 24).

По мнению В.С. Титова Единецкая культурная группа «может быть поставлена в один ряд с такими культурами раннего бронзового века как Шнекенберг (поздняя), группы Питварош и Кетереш и даже Шамодьвар, соответственно, в Семиградове (Трансильвания), в области Мароша и Задунавье» (Титов 1975, 30).

Известный исследователь культурно-исторического развития Карпато-Поднестровья В.А. Дергачёв находит аналогии Единецкой культурной группе в целом ряде раннебронзовых культур Карпатского бассейна, «занимавших обширную территорию от нижнего и излучины среднего Дуная до Карпат» (Дергачёв 1986, 117). Это культура Глина III-Шнекенберг в юго-восточной Румынии, культура Муреш (памятники типа Периам-Печика-Мокрин) в низовьях Тисы и Муреша, памятники типа Винковцы-Шамодьвар в западной Венгрии и северо-восточной Югославии (Dergacev 1994, 137). Но наиболее значительное сходство исследователь находит с материалами культуры Хатван в северо-восточной Венгрии, более того, он считает Единецкую культуру генетически восходящей к ней (Дергачёв 1999, 208, 214).

На наш взгляд, наиболее близкие параллели Единецким памятникам мы находим в группе Шамодьвар-Винковцы, особенно в типе Белотич-Бела Црква (небольшие могильники и курганы, каменные заклады и кромлехи, биритуализм, схожесть керамики, золотые колечки), в культуре Глина III-Шнекенберг (погребения в цистах, и в каменных закладах типа Зимнича, височные колечки, обработка керамики) и в культуре Нагирев (ранняя) (формы и орнаментация сосудов: вертикальные тонкие налепы сгруппированные по три, «усы»). Единецкая культурная группа, бесспорно, обнаруживает параллели как в погребальном обряде, так и в различных категориях инвентаря с целым рядом раннебронзовых культур и культурных групп на обширных европейских территориях с центром в Карпатском бассейне, имеющих типологическую схожесть культурного облика при сохранении локальных различий (рис. 6).

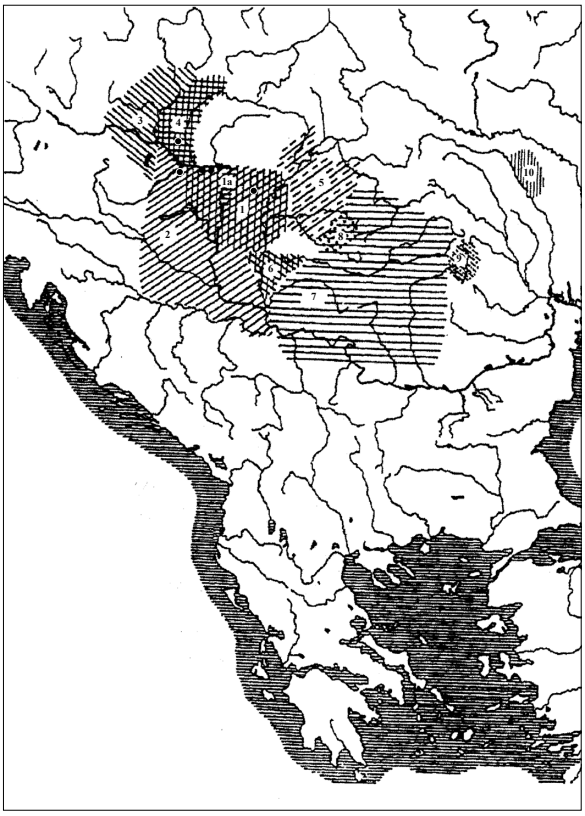

Рис. 6. Карта расположения культур Юго-Восточной и Средней Европы (по Kalicz-Scheiber, Kalicz 1998, Abb. 2): 1 - Nagyrev (Früh.); 1 a - Glockenbecher-Csepel; 2. Somogyvar-Vinkovci (Spät.), 3 - Glockenber kultur; 4 - Chlopice-Vesele; 5 - Nyirseg; 6 - Maros kultur (Früh.); 7 - Schneckenberg-Glina III (Spät.); • - Glockebecher; 8 - Rosia kultur; 9 - Jigodin kultur; 10 - Edinetz kultur.

IV

В настоящее время факт существования на территории Пруто-Днестровского междуречья в эпоху ранней бронзы Единецкой культурной группы, имеющей в основе «западное» происхождение, не вызывает сомнений. На археологических картах и в хронологических таблицах в работах ряда исследователей культурно-исторических процессов Карпатского региона и прилегающих территории в эпоху ранней бронзы она, без особых комментариев, занимает свое место, хотя иногда и не совсем точное (Machnik 1991, 44, map. 1; Kalicz-Schreiber, Kalicz 2001, fig. 1; Vander Linden 2006, fig. 48; Burtănescu 2002, tab. 591; Dumitroaia 2000, 324 и др.). П. Роман, имея в виду «Единецкие» памятники, считает, что на Молдавском плато происходит «феномен становления некоторых синтезов, характер-

ных ранней бронзе и связанных с культурами из западных северо-фракийских территорий» (Roman 1994, 212).

И. Мотцой-Кичидяну отмечает ограниченность ареала Единецкой культурной группы и наличие специфических особенностей в погребальном обряде (использование каменных цист) и в керамике (возвышающиеся над краем венчика ручки, украшенные бугорками). Автор видит аналогии ей в культуре Монтеору периода 1С4-1/2 и на сосудах типа Зимнича из погребений в каменных закладах (Motzoi-Chicideanu 2003, 5-6). Д. Фольманн, характеризуя культуры Средней и Юго-Восточной Европы раннебронзового века, ставит в один ряд такие культурные образования как Мако-Косихи-Чака (Mako-Kosihi-Caka), Шамодьвар-Винковцы, Белотич-Бела Црква, Глина III-Шнекенберг и Единецкую группу (Vollmann 2005, summary, 2).

Исследователь морфологических и технико-технологических характеристик керамики различных культур раннего бронзового века Карпатского региона А. Крейтер отмечает схожесть форм, способы изготовления и украшения сосудов, что свидетельствует об интенсивном взаимодействии этих обществ (Kreiter 2007, 31).

Есть мнение о наличии особых, более тесных чем контакты, отношений между этими родственными культурами и всей системой в целом, и о возможном существовании «одной цивилизации, которая сформировалась в начале бронзового века в Карпатской зоне» и которую можно назвать «Центрально-Европейской цивилизацией раннего бронзового века» (Machnik 1991, 180).

Хронологические рамки, в которые вписывается Единецкая культурная группа, – это эпоха ранней бронзы. Очертить их нам позволяют данные стратитиграфии. Нижняя граница этих памятников была определена на позднетрипольском поселении Брынзень-Цыганка II (Брынзень III?), где «Единецкие» погребения прорезали культурный слой мощностью до 0,6 м, а кромлехи вокруг могил были возведены на трипольской обмазке. На другом памятнике Костешть (1975), курган 4 – впускное погребение Единецкой культурной группы разрушило центральное захоронение с керамикой гординештского типа. Брынзенские и сменившие их Гординештские памятники являются позднетрипольскими, относятся к позднему и финальному периодам энеолита и датируются серединой – концом III тыс. до н.э. (для поселения Брынзень III есть археомагнитная дата – XXVII в. до н.э.) (Дергачёв 1980, 118; Манзура 1994, 106). В кургане у с. Вэратик на основное погребение Единецкой культурной группы наложилось погребение эпохи средней бронзы – культуры многоваликовой керамики. Таким образом, верхнюю границу существования Единецких памятников можно определить временем бытования КМК на территории Пруто-Днестровского междуречья – XVII-XV вв. до н.э. (Савва 1992, 175). Позже, опираясь на новые даты по ^{14}С, было сделано уточнение для этой культуры – 2100-1800 гг. до н.э., а в Пруто-Днестровском междуречье – это XVII-XVI вв. н.э. (Sava 2002, 220). Этим датам не противоречат хронологические определения «западных» культур, где мы находим аналогии Единецкой культурной группе (Machnik 1991, 181; Roman 1994, 213; Heyd 2005, 102; Kreitor 2007, fig. 2).

Одновременно с Единецкой сосуществовали позднеямная и катакомбная культуры в Пруто-Днестровском междуречье (Дергачёв 1986, 120; Toščev 1998, 54), культура Богданешть и Монтеору в Молдове (Dumitroaia 2000, 324) и подкарпатская культура шнуровой керамики Прикарпатья и Волыни на Украине (Свешніков 1974, 63). Очевидно, что в период раннего бронзового века территория лесостепного междуречья Среднего Прута и Днестра являлась зоной соприкосновения с культурными общностями Юго-Восточной и Средней Европы, что было обусловлено географическим положением и природно-климатическими условиями региона. Эти контакты, однако, ещё недостаточно документированы археологическими материалами и для их освещения необходимо проведение новых целенаправленных исследований.

Библиография

Демченко 1989: Т.И. Демченко, Новый памятник Единецкой культурной группы. В сб.: АИМ в 1984 г. (Кишинёв 1989), 96-109.

Демченко, Левицкий 2006: Т.И. Демченко, О.Г. Левицкий, Курганы у села Бурлэнешть. Revista arheologică S.N., II, nr. 1-2, 2006, 293-327.

Дергачёв 1973: В.А. Дергачёв, Памятники эпохи бронзы. АКМ, вып. 3 (Кишинёв 1973).

Дергачёв 1980: В.А. Дергачёв, Памятники позднего Триполья (Кишинёв 1980).

Дергачёв 1982: В.А. Дергачёв, Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.) (Кишинёв 1982).

Дергачёв 1986: В.А. Дергачёв, Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы (Кишинёв 1986).

Дергачёв 1999: В.А. Дергачёв, Особенности культурно-исторического развития Карпато-Поднестровья. К проблеме взаимодействия древних обществ Средней, Юго-Восточной и Восточной Европы. Stratum plus 2, 1999, 169-221.

Мелюкова 1957: А.И. Мелюкова 1957, Отчёт о работе отряда скифской археологии Молдавской археологической экспедиции ИИМК и Молдавского филиала АН СССР в 1957 г. Кишинёв 1957. Arhiva MNAIM, nr. 381.

Титов 1975: В.С. Титов, Некоторые итоги исследований Прутско-Карпатской экспедиции Института Археологии АН СССР в 1974 г. В сб.: 150 лет Одесского археологического музея АН УССР (Киев 1975), 28-30.

Титов 1975: В.С. Титов, Открытие новой культуры ранней бронзы в Молдавии. В сб.: АО 1974 года (Москва 1975), 447.

Савва 1992: Е.Н. Савва, Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья (Кишинёв 1992).

Свешніков: І.К.Свешніков, Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери (Київ 1974).

Свешников 1990: И.К. Свешников, Ранний период бронзового века Прикарпатья и Волыни. В сб.: Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (Киев 1990), 43-63.

Сергеев 1959: Г.П. Сергеев, Археологические разведки (Кишинёв 1959).

Яровой, Чирков 1987: Е.В. Яровой, А.Ю. Чирков, Отчёт о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1987 году. Кишинёв 1987. Arhiva MNAIM, nr. 261.

Яровой 2000: Е.В. Яровой, Скотоводческое население Северо-Западного Причерноморья эпохи раннего металла. Автореферат дисс. ... докт. ист. наук (Москва 2000).

Bona 1963: I. Bona, The cementeries of the Nagzrev culture. In: Alba Regia, vol. II-III (Szekesfehervar 1963), 11-23.

Bona 1965: I. Bona, The peoples of Southen Origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II. In: Alba Regia, vol. IV-V (Szekessfehervar 1965), 17-110.

Burtănescu 2002: F. Burtănescu, Epoca timpurie a bronzului între Carpaţi şi Prut cu unele contribuţii la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova (Bucureşti 2002).

Ciugudean: H. Ciugudean, Epoca timpurie a bronzului în centrul şi sud-vestul Transilvaniei (Bucureşti 1996).

Dergacev 1994: V. Dergacev, Epoca bronzului. Perioada timpurie. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, 121-140.

Dumitroaia 2000: G. Dumitroaia, Comunităţi preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu (Piatra-Neamţ 2000).

Harrison 1980: R. Harrison, The Beaker Folk. Cooper Age arhaeology in Western Europe (London 1980).

Heyd 2005: V. Heyd, When the West meets the East: the eastern periphery of the Bell Beaker phenomenon and its relation with the Aegean early Bronze Age. In: Between the Aegean and Baltic Seas: prehistory across borders (Zagreb 2005), 91-104.

Kalicz-Schreiber, Kalicz 1998: R. Kalicz-Schreiber, N. Kalicz, Die Somogyvár-Vinkovci-Kultur und die Glockenbecher in Ungarn. In: B. Fritsch, M. Maute, I. Matuschik, J. Müller, Cl. Wolf. (Hrsg.) Tradition und Innovation. Prähistorische Archäologie als historische Wissenschaft (Rahden 1998), 325-347.

Kalicz-Schreiber, Kalicz 2001: R. Kalicz-Schreiber, N. Kalicz, Were the Bell Beakers as Social Indicators of the Early Bronze age in Budapest? In: N. Franco (ed.), Bell Beakers today. Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe (Trento 2001), 439-458.

Kreiter 2007: A. Kreiter, Tehnological choices and material meanings in Early and Middle Bronze Age Hungary (Oxford 2007).

Leviţki, Demcenco 1994: O. Leviţki, T. Demcenco, Grupul tumular de la Corjeuţi-Briceni (R. Moldova). Memoria Antiqvitatis XIX, 1994, 213-233.

Leviţki 1995: O. Leviţki, Investigaţiile arheologice de la Trinca, raionul Edineţ, Republica Moldova. In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, vol. I (Bucureşti 1995), 247-278.

Leviţki, Demcenco 1997: O. Leviţki, T. Demcenco, Necropola tumulo-plană a culturii Noua de la Burlăneşti. Augustia II, 1997, 155-187.

Leviţki 1998: O. Leviţki, Consideraţii asupra monumentelor funerare din perioada hallstattiană târzie de pe teritoriul Moldovei. Revista Arheologică 2, 1998, 28-59.

Leviţki 2007: O. Leviţki, Despre unele piese de inventar din epoca bronzului depistate în aşezarea Trinca „Izvorul lui Luca". Revista Arheologica, S.N., III, 1-2, 2007, 138-154.

Machnik 1991: J. Machnik, The earliest Bronze Age in the Carpathian Basin (Bradford 1991).

Manzura 1994: I. Manzura, Manifestări culturale în perioada de tranziţie. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, 103-119.

Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000: I. Motzoi-Chicideanu, G. Olteanu, Un mormânt în cistă din piatră descoperit la Văleni-Dâmboviţa. SCIVA, t. 51, nr. 1-2, 2000, 3-70.

Motzoi-Chicideanu 2003: I. Motzoi-Chicideanu, Câteva observaţii asupra culturii Monteoru. In: European Archeology-online (April 2003).

Roman 1986: P. Roman, Perioada timpurie a Epocii Bronzului pe teritoriul României. SCIVA 37, 1986, 29-55.

Roman 1994: P. Roman, Bronzul timpuriu. In: Enciclopedia arheologiei şi istoriei a României (Bucureşti 1994), 212-213.

Sava 2002: E. Sava, Die Bestattungen der Noua-kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten (Kiel 2002).

Smith 2006: J.D. Smith, Early Bronze Age Stone Wrist-Guards in Britain: archer's bracer or social symbol? In: www.geocities.com/ archchaos /article 1/1.htm.

Titov 1981: V.S. Titov, A new group of the early Bronze Age in northern Moldavia (The Edintsy group). In: Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Internationales symposium, Budapest-Velem 1977 (Budapest 1981).

Toščev 1998: G. Toščev, Contactele culturii Catacombelor din vest. Thraco-Dacica XIX, 1-2, 1998, 51-69.

Turek 2004: J. Turek, Craft sembolism in the Bell Beaker burial customs. Resources, production and social structure at the end of Eneolitic period. In: Graves and funerary rituals during the Late Neolitic and the Early Bronze Age in Europe (2700-2000 BC) (Oxford 2004), 147-156.

Vander Linden 2006: M. Vander Linden, Le phénomène campaniforme dans l'Europe du 3-eme millénaire avant notre ère (Oxford 2006).

Vollmann 2005: D. Vollmann, Studien zum Übergang von der Kupferzeit zur frühen Bronzezeit in Mitteleuropa (Bonn 2005).

Zaharia 1987: E. Zaharia, La culture Monteoru. L'étape des debuts à la lumière des fouilles de Sărata Monteoru. Dacia XXXI, 1-2, 1987, 23-49.

Zaharia 1990: E. Zaharia, La culture Monteoru. Sa deuxieme étape de developpement à la lumière des fouilles de Sărata Monteoru (dep. de Buzău). Dacia XXXIV, 1-2, 1990, 23-51.

Cu privire la unele monumente ale grupului cultural Edineţ

Rezumat

În perioada timpurie a epocii bronzului spaţiul interfluviului Prut-Nistru rămâne o zonă de contact a variatelor comunităţi culturale ale Europei Centrale şi de Sud-Est, fiind reprezentată de un şir de culturi arheologice, inclusiv şi de cea cunoscută ca grupul cultural Edineţ, descoperit în 1972, iar în 1974 evidenţiat ca un grup cultural aparte. Însă, până în prezent soarta istorică a purtătorilor acestei culturi rămâne incertă.

Monumentele grupului cultural Edineţ sunt puţine la număr, fiind localizate compact în partea stângă a Prutului de Mijloc, în regiunea de silvostepă a platoului de nord al Moldovei. Grupul cultural Edineţ este reprezentat prin complexe funerare: mici necropole plane şi un tumul. Se caracterizează prin complexitatea ritului funerar (birituralism, folosirea masivă a pietrelor pentru construcţia mormintelor) şi prin varietatea inventarului funerar. Cea mai ilustrativă pare a fi colecţia de vase ceramice cu forma dominantă – cupe cu două toarte.

Studiul materialului, obţinut în urma unor îndelungate cercetări de teren în aşezarea pluristratigrafică Izvorul lui Luca, lângă s. Trinca, ne-a permis să evidenţiem colecţia de piese, analiza morfologică şi tehnico-tehnologică a cărora, confirmă atribuirea lor perioadei timpurii a epocii bronzului şi grupului cultural Edineţ, şi probabilitatea existenţei aici a unei aşezări a acestei culturi. O piesă de unicat pare a fi şi cupa cu două toarte de la Burlăneşti, analogică ca formă vaselor din grupul cultural Edineţ.

Apariţia monumentelor grupului cultural Edineţ este pusă în legătură cu migrarea unui număr neînsemnat al populaţiei din partea de vest a regiunii carpato-dunărene, cadrul cronologic al căruia este dictat de datele stratigrafice şi revine sfârşitului mil. III – primului sfert al mil. II a. Chr. Acest grup cultural îşi regăseşte analogii atât în ritul funerar, cât şi în variate categorii de inventar, cu unele culturi ale perioadei timpurii a epocii bronzului în bazinul carpatic.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. 1 - Harta difuzării monumentelor; 2 - Vas din tumulul de lângă s. Burlăneşti.

Fig. 2. Piese din necropola Brânzeni-Ţiganca.

Fig. 3. Piese din aşezarea de lângă s. Trinca.

Fig. 4. Schiţe ale complexelor funerare ale grupului cultural Edineţ: 1 - necropola de lângă s. Cuconeştii Vechi; 2 - necropola de la Costeşti VIII; 3 - mormântul de la Badragii Vechi; 4 - tumulul de lângă s. Văratic.

Fig. 5. Ceramica şi alte categorii de inventar ale grupului cultural Edineţ.

Fig. 6. Harta răspândirii culturilor Europei de Sud-Est şi Centrale (după Kalicz-Scheiber, Kalicz 1998, Abb. 2).

Toward the definition of the Edinets cultural group

Abstract

The Prut-Dniester area was a contact zone of various genetically unrelated archaeological cultures of Eastern, Central and South Eastern Europe in the early Bronze Age. One of these was the Edinets group which was first identified in 1972, and which has been considered a separate archaeological entity since 1974. Notwithstanding several decades of research the history of this group remains at best obscure.

The group is safely localised in a compact area on the left bank of the Middle Prut on a forest-steppe plateau, and is primarily represented by funerary monuments – burial grounds and a kurgan - which are few in number. The burials are characterised by a complex funerary rite: both inhumation and cremation are attested, and the usage of a large amount of stones for construction of burial pits is worthy of note. The inventory found in the funerary complexes varies; the most representative is a collection of two-handle bowls.

The study of the artefacts revealed by several years of excavations at Izvorul lui Luca, on a multi-layer settlement near the village of Trinca, allowed to segment a collection of ceramics and equipment, which, as the results of its morphological and technological analysis shows, belongs to the Edinets group. This observation points to a possibility of locating here a settlement of the Edinets group as well. It is worth noting the unique find of a two-handle bowl analogous to that of the Edinets culture at the edge of a kurgan near the village of Burlăneşti.

The emergence of the Edinets archaeological monuments is due to a migration of a small group of people from the West, i.e. the Carpatian/Danubian area. Both in the funerary rite and in various categories of equipment it shows close affinities with certain archaeological groups of the Carpatian basin. The stratigraphy suggests a dating back to the end of the III – first quarter of the II millennium BC.

List of illustrations:

Fig.1. 1 – Map of the sites. 2 – vessel from the tumulus by Burlăneşti village.

Fig. 2. Objects from Brânzeni-Ţiganca burial ground.

Fig. 3. Objects from Trinca settlement.

Fig. 4. Funerary complexes of the Edinets archaeological group: 1 – burial ground, Cuconeştii Vechi; 2 – grave, Costeşti VIII; 3 - burial ground, Badragii Vechi; 5 – kurgan, Văratic.

Fig. 5. Ceramics of the Edinets archaeological group.

Fig. 6. Archaeological cultures of South-eastern and Central Europe (following Kalicz-Scheiber, Kalicz 1998, Abb. 2).

08.02.2008

Татьяна И. Демченко, Национальный Музей Археологии и Истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД-2012 Кишинэу, Республика Молдова

HABITATUL DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI DE LA SAHARNA-ŢIGLĂU. CONSIDERAŢII PRELIMINARE

Ion Niculiţă
Andrei Nicic

Aşezarea de pe dealul Ţiglăului este amplasată în partea de sud-est a promontoriului stâncos şi înalt, cu altitudinea de 70 m, format de malul drept al Nistrului şi zăvoiul Ţiglăului, la depărtarea de circa 500 m de la marginea de nord a satului Saharna şi la 100 m sud-est de şoseaua Saharna-Rezina (fig. 1/1). Situl ocupă o suprafaţă de aproximativ 300 m². El a fost descoperit încă în anii '40 ai secolului XX. Prin prospecţiunile de teren întreprinse în anul 1948 de către G.D. Smirnov în această zonă au fost sesizate două obiective arheologice, o necropolă şi o aşezare – ambele atestate primei epoci a fierului (Смирнов 1949, 192, 200; Кашуба 2000, 413-414). Ulterior, în anul 1950, sub conducerea lui G. Smirnov şi G. Sergheev, concomitent cu investigaţiile de la necropola Saharna I – Ţiglău, au fost efectuate şi unele cercetări perieghetice la aşezarea Saharna-Valea-Ţiglău[1]. În zona unde la suprafaţa locului au fost observate pete de cenuşă au fost trasate trei tranşee. Drept rezultat s-a recoltat un interesant material arheologic, din care s-au păstrat doar trei bucăţi de la o vatră portativă şi 123 fragmente de ceramică, ce au văzut lumina tiparului într-un studiu monografic apărut relativ recent (Кашуба 2000, 412-413).

Actualmente, necropola şi aşezarea se află pe loturile agricole ce aparţin firmei particulare SRL „Max-Victor"[2]. În timpul unor aranjamente pe teren lucrătorii au dat peste mai multe materiale arheologice, pe care patronul firmei le-a pus la dispoziţia echipei arheologice a USM. Graţie invitaţiei conducerii firmei „Max-Victor", în decursul lunii august 2007, pe aşezare s-au întreprins cercetări arheologice de salvare. Investigaţiile au fost concentrate în partea de est a aşezării, în imediata apropiere de tranşeele trasate de G. Smirnov şi G. Sergheev în anul 1950, acolo unde la suprafaţă au fost sesizate cele mai multe materiale arheologice. Cercetările au urmărit scopul de a determina caracterul şi conţinutul stratului cultural, precum şi de a evidenţia posibile vestigii arheologice. Din aceste considerente, a fost trasată secţiunea nr. 1.

Secţiunea nr. 1 are o formă rectangulară cu dimensiunile de 4×10 m, orientată cu latura scurtă pe axa nord-sud. Suprafaţa ei a fost împărţită în 10 pătrate de 2×2 m fiecare. Latura scurtă a secţiunii se află la distanţa de 47 m de la malul abrupt al râului Nistru, iar cea lungă la 46 m de la marginea de sud-vest a fâşiei de pădure din această regiune.

Stratigrafia

În sectorul cercetat al aşezării stratigrafic se evidenţiază două straturi de sol, deosebite atât după culoare, cât şi după consistenţă. Până la adâncimea ce variază între 20-40 cm, solul este compus din cernoziom de culoare neagră, fiind puternic bulversat şi deranjat de lucrările agricole. Sub acest nivel, până la adâncimea de 80-90 cm de la suprafaţa actuală de călcare, urmează un strat de sol argilos de culoare cenuşie, depus pe loess de culoare închisă, care reprezintă stratul steril. Din acest nivel provin cele mai numeroase şi semnificative descoperiri arheologice (diagrama 1), caracteristice perioadei timpurii a primei epoci a fierului. Sol similar se în-

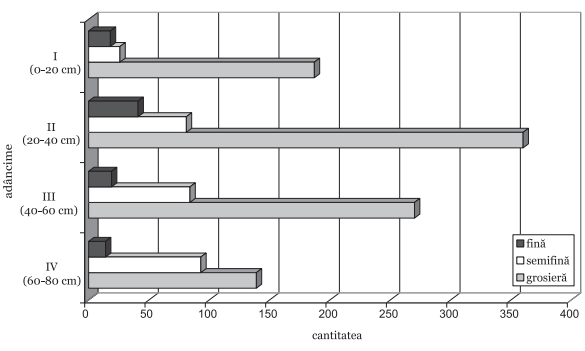

Diagrama 1. Saharna-Ţiglău 2007. Secţiunea 1. Corelarea statistică a grupelor ceramice după adâncimi.

[1] Informaţia este eronată, probabil, luată de G.D. Smirnov de la săteni necompetenţi. Toţi localnicii contactaţi, numesc acest loc Dealul Ţiglău, fiind cel mai înalt punct din zonă.

[2] Echipa arheologică a USM exprimă sincere mulţumiri domnului Victor Lupaşcu, patronul firmei SRL „Max-Victor" pentru sprijinul acordat la cercetarea acestui monument.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 205-232.

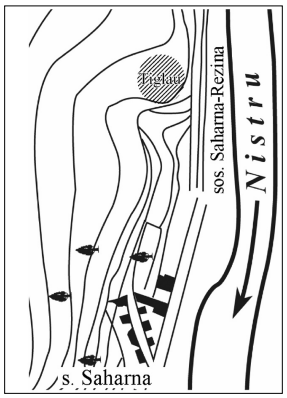

1

2

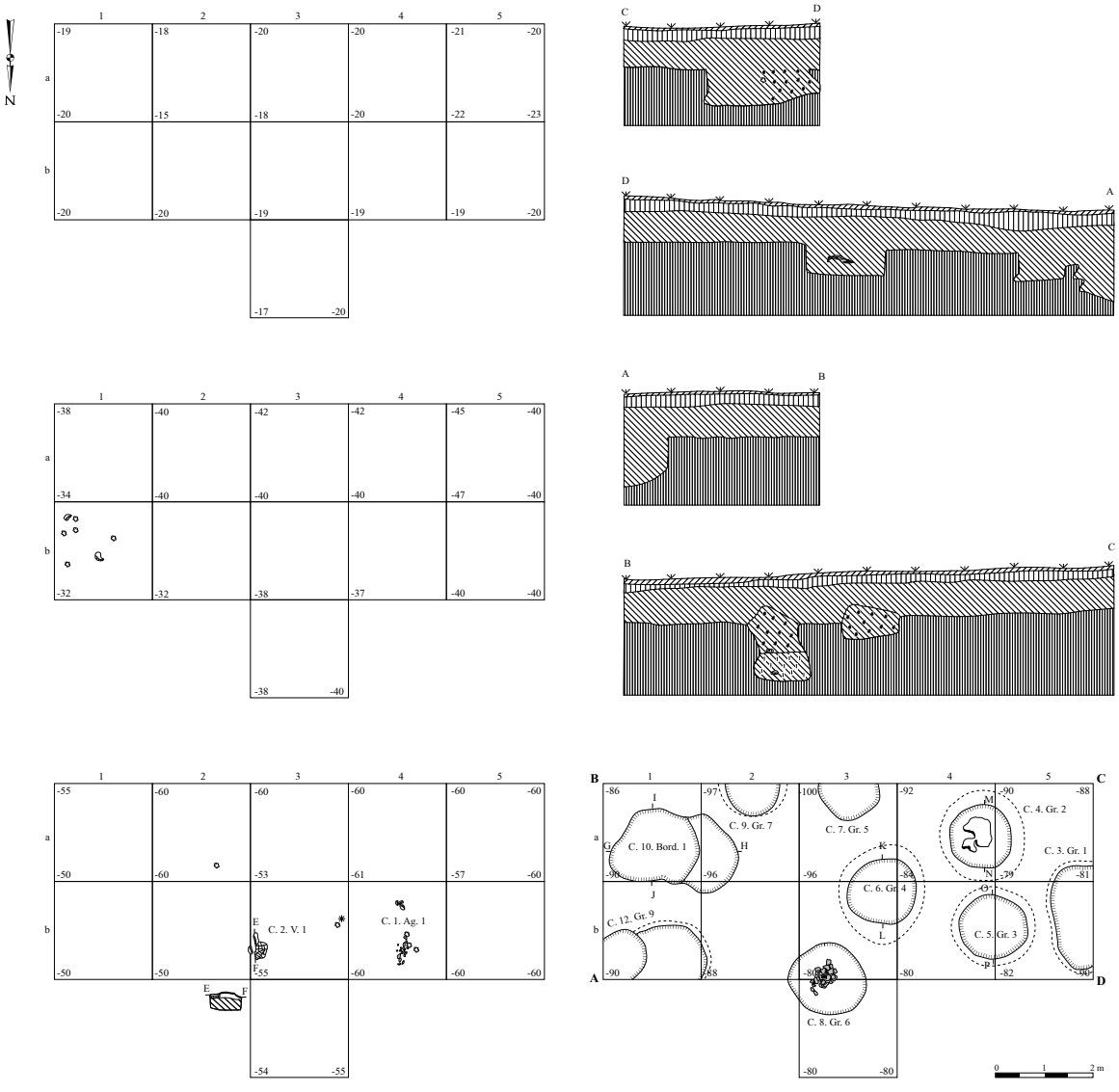

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13

Legenda: 1. vegetaţie; 2. cernoziom în amestec cu vegetaţie; 3. cernoziom; 4. sol cenuşiu; 5. argilă; 6. fragmente de lemn ars; 7. fragmente de lut ars; 8. lipitură de lut ars (vatră); 9. zgură; 10. fragmente ceramice; 11. pietre; 12. conturul gropilor; 13. strat steril.

3

Fig. 1. Saharna-Ţiglău, Secţiunea 1. 1 - schiţa topografică; 2 - vedere dinspre est; 3 - planul şi profilul.

tâlneşte şi în umplutura unor complexe (C3 Gr. 1, C8 Gr. 9, C12 Gr. 11, C13 Gr. 12).

În acest nivel, la adâncimea de 50 cm a fost sesizată o aglomeraţie alcătuită din fragmente de ceramică, bucăţi de lut ars (C1 Agl. 1) şi rămăşiţele de la o vatră de lut (C2 Vtr. 1), cu grosimea de 10-12 cm, ce s-a păstrat în formă neregulată, pe suprafaţă de 60×40 cm.

În urma săpăturilor s-a stabilit că stratul cultural este destul de consistent, conţinând o serie de vestigii arheologice. Majoritatea covârşitoare a materialului arheologic a fost sesizat în stratul cu grosimea cu aproximativ de 60 cm. El începe la o adâncime de 20 cm de la nivelul actual de călcare şi continuă până la adâncimea de 80 cm – stratul steril (fig. 1/3). Repartizarea materialului arheologic în nivelul de cultură nu este uniformă. Grupele de ceramică rudimentară, fină şi semifină se întâlnesc la diferite niveluri ale stratului, predominând cu preponderenţă la adâncimea de 40-60 cm (diagrama 1).

Inventarul arheologic recuperat în secţiunea 1 prezintă o colecţie bogată, atât după spectrul formelor de vase, precum şi al motivelor decorative. De rând cu materialul ceramic, în stratul cultural au fost descoperite arme, ustensile şi alte categorii de obiecte confecţionate din os, piatră şi lut.

Dintre piesele din os se remarcă un vârf de lance (cat. nr. 1, fig. 2/6), un vârf de săgeată (cat. nr. 2, fig. 2/9), o paletă (cat. nr. 8, fig. 2/5), un fragment de corn prelucrat (cat. nr. 4, fig. 2/10) şi un astragal (cat. nr. 11, fig. 8/5).

Vârf de săgeată similar din corn cu bucşa în formă de tub subţiat şi secţiunea rectangulară a fost descoperit la aşezarea de la Solonceni-Hlinaia, din a doua jumătate a sec. X - prima jumătate a sec. VIII a. Chr. (Кашуба 2000, рис. LXXXVI/1).

Trunchiul de corn de cerb cu urme de prelucrare, descoperit la Saharna-Ţiglău, este similar celui de la Garvăn-Mlăjitul Florilor (Jugănaru 2005, 142, fig. 48/7). Astragalul perforat reprezintă o piesă larg răspândită la monumentele culturii Cozia-Saharna, cunoscute după descoperirile de la Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LII/5-7), Alcedar III (Кашуба 2000, 463, рис. CXVII/25-30) etc.

Piesele confecţionate din piatră sunt prezentate prin unelte şi ustensile. Din ele interes prezintă două cute (cat. nr. 14, 15, fig. 2/11-12), o dăltiţă (cat. nr. 13, fig. 2/13) şi un nucleu din silex (cat. nr. 17, fig. 2/4).

Din categoria obiectelor modelate din lut în stratul cultural au fost descoperite trei fusaiole (cat. nr. 18-20, fig. 2/1-3).

Ceramica. Sortimentul ceramic recoltat în stratul cultural, după proprietăţile pastei de lut şi tehnica de modelare, poate fi separat în câteva grupe.

Prima grupă de ceramică este prezentată de vase de uz comun, confecţionate dintr-o pastă de lut grosieră, având în calitate de ingredient cioburi pisate, pietricele mici sau nisip. În cele mai multe cazuri, arderea a fost oxidantă, incompletă şi neuniformă, culoarea vaselor variind de la cărămiziu la cenuşiu. Suprafaţa este netedă, la unele – zgrunţuroasă (fig. 3/10). Această grupă de ceramică este cea mai frecvent întâlnită (diagrama 1), constituind 72% din sortimentul ceramic descoperit (diagrama 2). E necesar de menţionat şi prezenţa vaselor ceramice cu ardere reducătoare, având în exterior culoarea neagră cu luciu metalic (fig. 3/13). Acestei grupe de ceramică îi sunt caracteristice oale de dimensiuni mari cu gâtul cilindric slab profilat şi marginea verticală (fig. 3/1, 11), precum şi vase de dimensiuni mari sau mijlocii cu marginea înclinată în interior (fig. 3/2, 6, 10). Se întâlnesc vase globulare cu gâtul cilindric (fig. 3/3) sau marginea răsfrântă în afară (fig. 3/4-5, 7, 9). Fundul vaselor, de regulă, este plat şi neprofilat (fig. 3/18-19). Unele vase din această grupă de ceramică erau prevăzute cu toarte (fig. 3/8) sau cu proeminenţe aplatizate (fig. 3/14-15). Vasele, în cele mai frecvente cazuri, erau ornamentate cu brâu alveolat (fig. 3/2, 6, 11-12, 13, 17) sau şiruri de alveole (fig. 3/15-16). Se întâlnesc şi exemplare cu marginea perforată sau cu orificii sub buză (fig. 3/2, 4, 6).

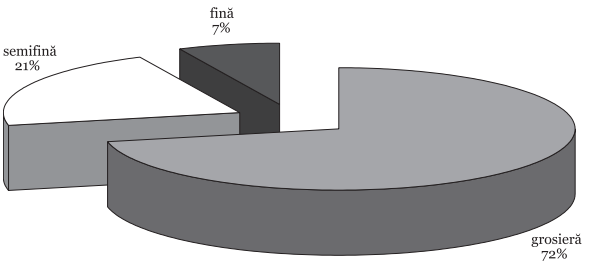

Diagrama 2. Saharna-Ţiglău 2007. Secţiunea 1. Corelarea procentuală a grupelor ceramice.

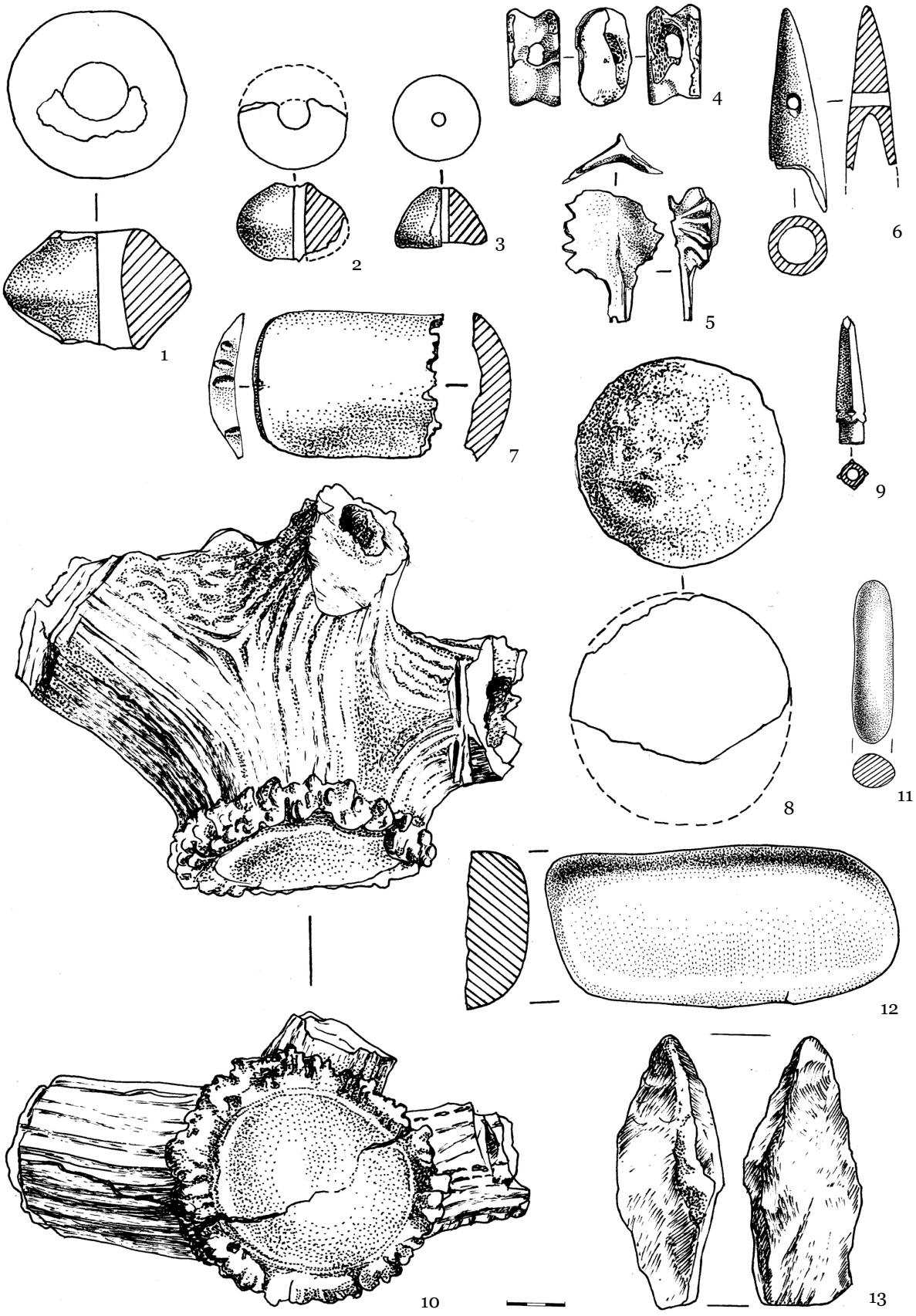

Fig. 2. Saharna-Țiglău, Secțiunea 1. Descoperiri individuale: 1-3 lut; 4-7, 9-10 - os; 8, 13 - silex; 11-12 - piatră.

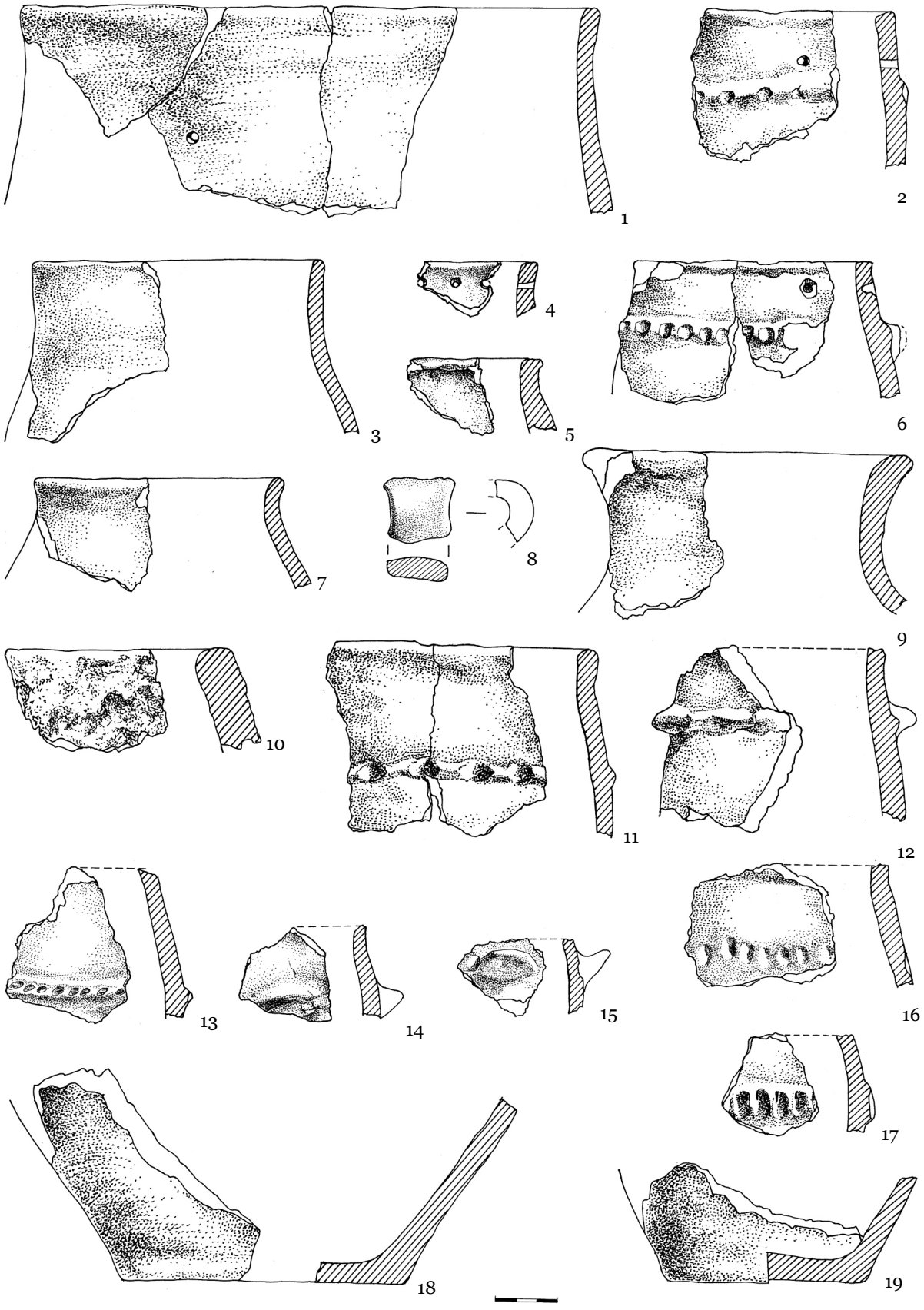

Fig. 3. Saharna-Țiglău, Secțiunea 1. Ceramica de uz comun din stratul de cultură.

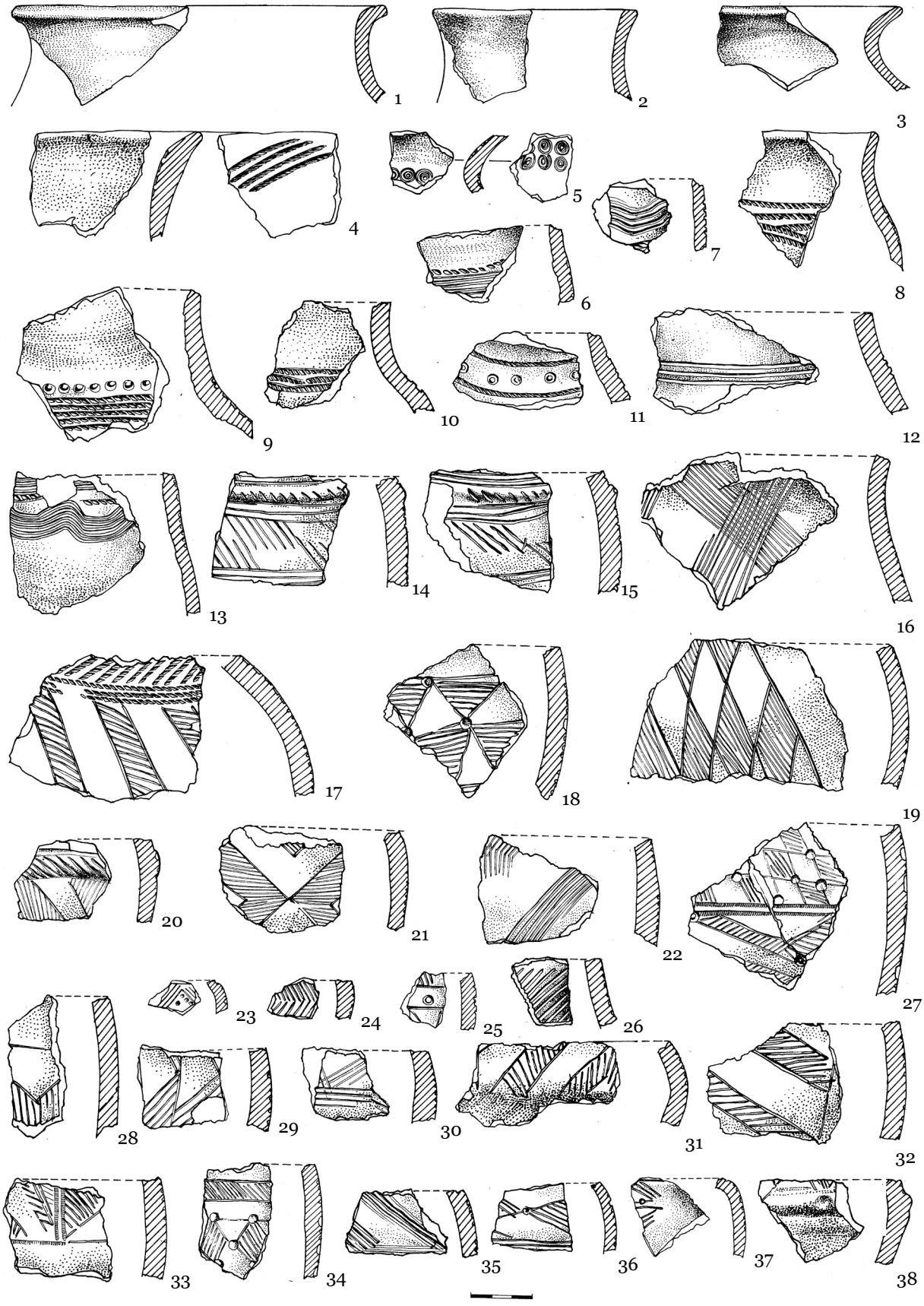

Fig. 4. Saharna-Ţiglău, Secţiunea 1. Ceramica semifină din stratul de cultură.

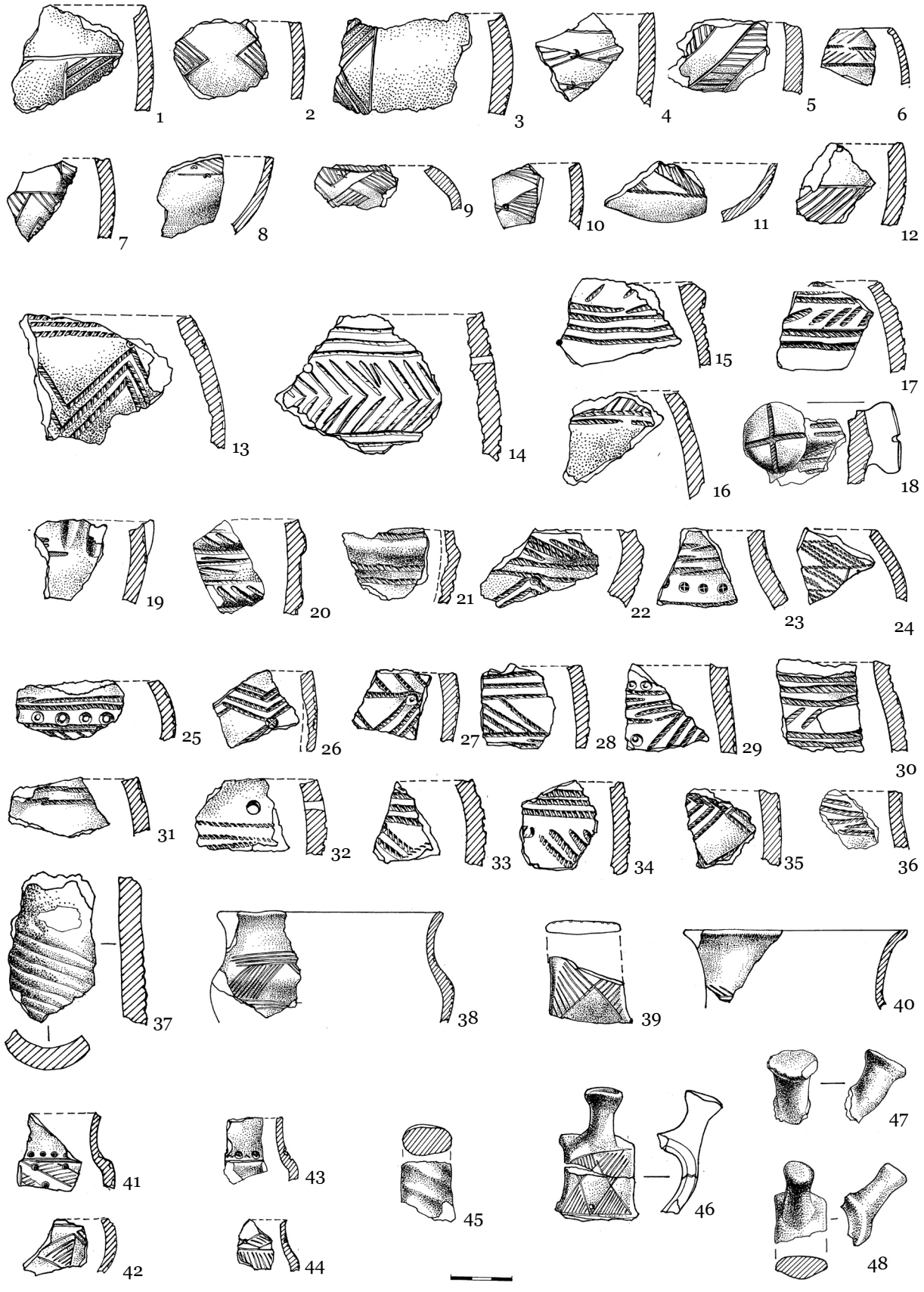

Fig. 5. Saharna-Țiglău, Secțiunea 1. Stratul de cultură. 1-37 - ceramica semifină, 38-48 - ceramica fină.

A doua grupă de ceramică o constituie vasele modelate dintr-o pastă de lut semifină, relativ bine preparată, având în calitate de adaos nisip sau cioburi mărunt pisate. Arderea de regulă este oxidantă, incompletă şi neuniformă, vasele având culoarea cărămizie, cu pete cenuşii sau reducătoare, cu culoarea neagră în exterior şi cărămizie în interior. Aproape în toate cazurile suprafaţa vaselor este lustruită. Grosimea pereţilor variază de la 0,8 la 1 cm. Ponderea ceramicii din această grupă constituie circa 21% (diagrama 2) din sortimentul ceramic descoperit în stratul cultural. Cele mai răspândite forme sunt vase-chiupuri cu profil s-oidal, având gâtul bine evidenţiat în formă cilindrică (fig. 4/1, 9-10,) sau tronconică (fig. 4/2-3, 8, 11-12, 16, 23) cu marginea răsfrântă în afară (fig. 4/1-5, 8) şi trunchiul globular (fig. 4/17-19, 31-38; 5/1-16). Astfel de vase sunt înzestrate cu proeminenţe-butoane cilindrice, ornamentate cu două linii imprimate în formă de cruce (fig. 5/18), decor întâlnit şi pe piesele din alte aşezări ale culturii Cozia-Saharna la Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXIII/7), sau brâie în relief cu mici crestături incizate (fig. 4/14-15, 17, 20) ori linii oblice imprimate (fig. 5/15, 20). De asemenea, se întâlnesc exemplare ornamentate cu brâie cu alveole (fig. 4/38). Unele piese au pe gât sau pe trunchiul vasului linii incizate umplute cu pastă albă depuse paralel, formând benzi compuse din linii orizontale (fig. 4/6, 12); ori benzi de linii unghiulare (fig. 4/23-24, 30; 5/3, 6). Apare şi decorul din benzi incizate în formă de ghirlandă redate de un instrument-pieptene (fig. 4/7, 13), cât şi benzi oblice (fig. 4/22, 26, 35) sau încrucişate (fig. 4/16), aplicate probabil cu acelaşi instrument. Vase cu decor incizat în formă de benzi încrucişate, lăsate de un instrument similar pieptenului au fost descoperite şi la Saharna Mare (Niculiţă, Nicic 2002, fig. 4/2). Un alt motiv frecvent redat prin incizie îl constituie benzile din două linii paralele cu interiorul haşurat. Diverse reprezentări al acestui motiv reprezintă benzile oblice (fig. 4/17, 32), cele combinate cu benzi V-oidale (fig. 4/27, 28, 31; 5/7) sau cu ornament în formă de benzi unghiulare unite în forma literei „X” (fig. 4/21). Au fost descoperite piese ornamentate cu decor ce reprezintă romb sau triunghi cu interiorul haşurat, marcate uneori la vârf cu cerculeţe imprimate (fig. 4/34; 5/2, 4, 9). Astfel de motive geometrice sunt obţinute prin împărţirea unei zone decorative în frize de triunghiuri sau romburi, haşurate în ordinea tablei de şah (fig. 4/14-15, 19) şi marcate cu cerculeţe la vârf (fig. 4/18, 27). Vase cu astfel de reprezentări se întâlnesc frecvent la Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXXI/6-7; Arnaut 2000, fig. 4/2), Mateuţi-La Başnă (Кашуба 2000, рис. XCIII/7, XCI/7), Alcedar III (Кашуба 2000, рис. CVII/3, CIX/4, CX/9), Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXII/5, LXXXIV/7), Pocreaca (Iconomu 1996, fig. 12/6).

Prin tehnica imprimării cel mai frecvent se întâlneşte decorul redat prin benzi de linii orizontale (fig. 4/10; 5/18, 21, 31-32, 36), combinate cu cerculeţe simple (fig. 4/9, 11; 5/25) sau cu cruce în interior (fig. 5/23); ori decor din linii oblice (fig. 4/8, 17; 5/15, 17, 28-30, 34), benzi unghiulare în formă de brăduţ (fig. 5/14) sau benzi în formă de zigzag cu cerculeţe la vârf (fig. 5/13, 22, 26-27, 33). Tot prin imprimare sunt redate figuri de romb, haşurate depuse în forma tablei de şah (fig. 5/24). Au fost descoperite şi vase cu buza ornamentată cu linii oblice grupate paralel (fig. 4/4), s-au evidenţiat piese cu decor ce prezintă şiruri de cerculeţe concentrice aplicate atât pe partea exterioară, precum şi cea inferioară (fig. 4/5). Frecvent se întâlneşte decorul imprimat umplut cu pastă albă. Aceste motive de decor redat prin imprimare au largi analogii în formele ceramice de la Mateuţi-La Başnă (Кашуба 2000, рис. XCII/5), Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXXI/12), Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, fig. 3/17, 4/17, 6/2), Saharna-Gura Hluboaca (Кашуба 2000, рис. LXIII/11), Horodişte (Кашуба 2000, рис. XLVI/16) etc.

Către această grupă de ceramică se referă şi un fragment de perete de vas cu urme de vitrificare ornamentat cu caneluri oblice (fig. 5/37).

Din a treia grupă de ceramică fac parte vasele modelate din pastă de lut bine măcinată, cu ingrediente de nisip sau cioburi bine pisate. Se evidenţiază piesele cu arderea oxidantă, incompletă şi neuniformă, cu culoarea ce variază de la cărămiziu deschis la roşu-cărămiziu, cu pete negre sau cenuşii şi exemplare cu arderea reducătoare de culoare neagră sau cenuşie cu pete negre. Vasele din această grupă aveau suprafaţa bine netezită, lustruită cu un luciu metalic. Cele mai reprezentative forme sunt ceşti/cupe şi străchini, care cantitativ, în cadrul întregului sortiment de ceramică nu depăşesc 7%. Ceştile/cupe, de regulă, au profilul s-oidal (fig. 5/38, 41), buza răsfrân-

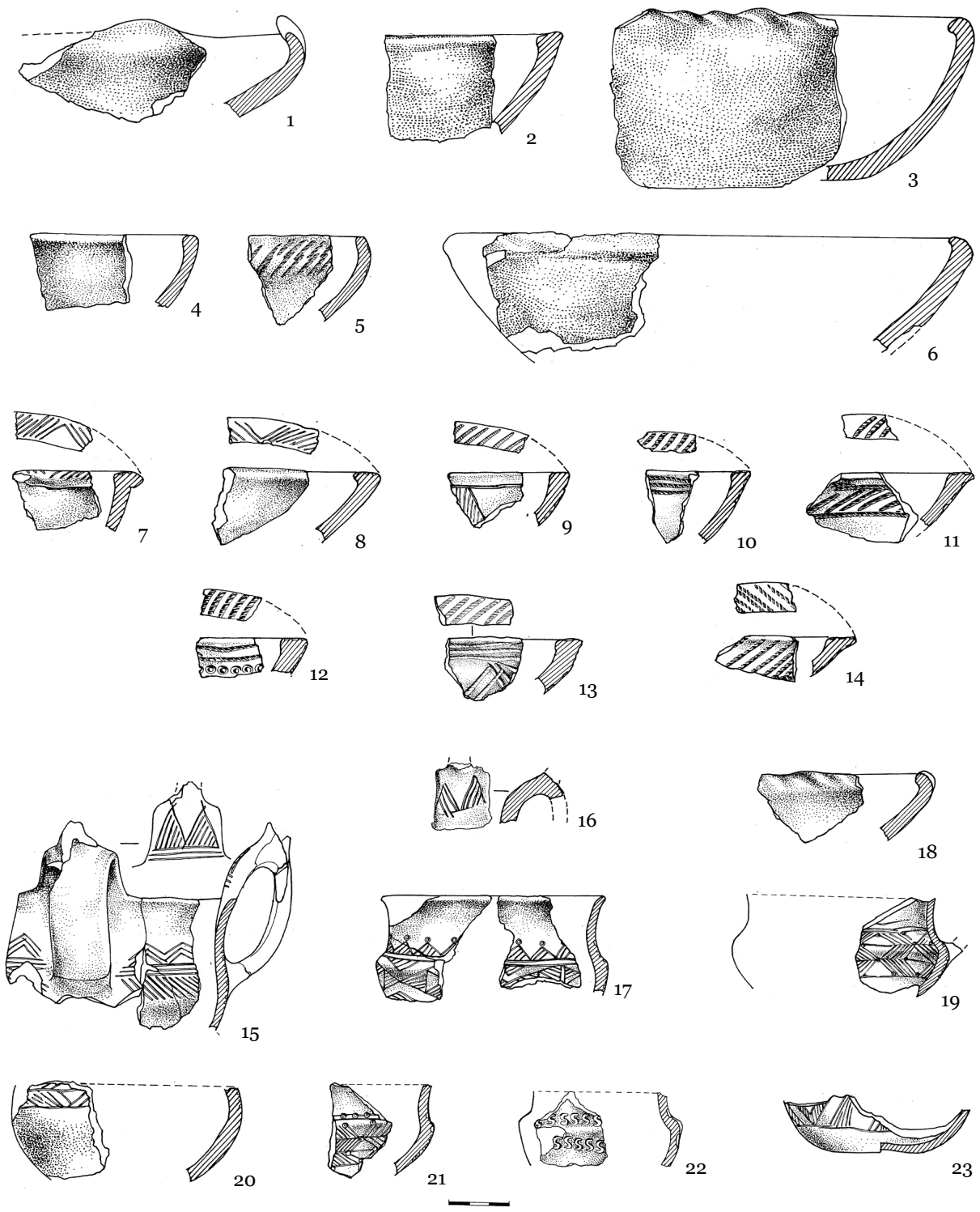

Fig. 6. Saharna-Țiglău, Secțiunea 1. 1-14 - ceramica semifină din stratul cultural; 15-23 - aglomerația de ceramică nr. 1.

tă în afară (fig. 5/40; 6/15, 17), gâtul cilindric (fig. 6/19, 21-22), umărul bine evidențiat (fig. 5/38, 41, 43-44; 6/17-22) şi fundul în formă de umbo (fig. 6/23). Toartele plate în secțiune, se înalță deasupra vasului, având pe creastă o proeminență cilindrică cu buton tronconic (fig. 5/46-48). În cele mai frecvente cazuri decorul este redat prin incizii, formând motive de benzi din linii orizontale cu cerculeţe imprimate (fig. 5/43) sau cu linii oblice şi benzi în formă de zigzag (fig. 6/15); benzi de linii oblice depuse sub unghi încadrate în două benzi de linii orizontale (fig. 5/38; 6/20) sau

benzi de linii unghiulare dispuse în câteva niveluri, separate printr-o linie incizată, formând zigzaguri verticale marcate cu puncte adâncite (fig. 6/19, 21) ori triunghiuri haşurate (fig. 5/39; 6/16) în unele cazuri contrapuse formând decorul tablei de şah (fig. 5/46). Se evidenţiază ornamentul din figuri de triunghiuri haşurate simple sau cele cu un spaţiu în formă de triunghi înscris redate în cadrul unor registre rectangulare, fiind amplasate cu vârful spre centru în forma literei „X", motive asociate în partea superioară cu benzi de triunghiuri marcate cu cerculeţe imprimate (fig. 6/17). Au fost sesizate exemplare cu decor incizat în formă de benzi haşurate combinate cu puncte imprimate (fig. 5/41); şiruri de romburi cu cerculeţe imprimate (fig. 5/44). Unele fragmente de cupe sunt ornamentate cu decor ştanţat în forma literei latine „s", amplasate în două niveluri (fig. 6/22). Au fost descoperite şi fragmente de la toartă cu decor canelat (fig. 5/45).

Recipiente cu decor similar sunt cunoscute în cultura Cozia-Saharna după descoperirile din necropola de la Gura Hluboacei (Кашуба 2000, рис. LXIV/9), cetatea Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXII/12), aşezarea Alcedar III (Кашуба 2000, рис. CXII/14), Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, fig. 5/2, 7/10, 8/4, 14/16), Mateuţi-La Başnă (Кашуба 2000, рис. XCII/4, 6) etc.

Străchinile sesizate în stratul cultural sunt de două tipuri: cu trunchiul conic (fig. 6/1-2, 4-14, 18) şi semisferic (fig. 6/3). Mai frecvent se întâlnesc străchinile cu trunchiul conic cu buza arcuită în interior (fig. 6/1, 3, 5-6, 18), verticală (fig. 6/4, 9) profilată în interior (fig. 6/8, 10, 12-13) sau în exterior (fig. 6/7, 11, 14) fiind tăiate orizontal. Pe margine la unele vase sunt modelate proeminenţe semiovale (fig. 6/1) sau caneluri oblice în formă de „turban" (fig. 6/3, 18). Buza unor exemplare este ornamentate cu decor incizat în formă de benzi oblice dispuse sub unghi (fig. 6/7-8). Acest decor la unele recipiente este redat şi prin imprimare (fig. 6/9-14). Se întâlnesc piese cu decor în formă de benzi din linii oblice (fig. 6/5, 14), sau orizontale (fig. 6/10) ori combinate între ele (fig. 6/11), uneori asociate cu benzi în formă de zigzag (fig. 6/13) şi cerculeţe imprimate (fig. 6/12). Străchini cu decor similar au fost semnalate la Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, fig. 4/15, 11/11), Pocreaca (Iconomu 1996, fig. 12/3) şi Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXXIII/4).

Complexe

După excavarea stratului de cultură de pe toată suprafaţa secţiunii 1, la adâncimea de 80-90 cm de la nivelul actual de călcare (fig. 1/2), au fost evidenţiate mai multe complexe. Din ele o construcţie de tip bordei şi 9 gropi menajere (fig. 1/3).

Bordeiul nr. 1 (C10 Brd. 1[3]). A fost atestat la adâncimea de 86-90 cm. El prezintă o construcţie adâncită în sol sub forma unei gropi ovale-neregulate în plan cu dimensiunile de 2,64×1,48 m. În profil are forma tronconică, îngustându-se spre fund, diametrele căruia sunt de 1,6×1,3 m. În partea de vest a fost prevăzut cu o treaptă de coborâre, adâncită la 28 cm în loess (fig. 16/1). Umplutura complexului prezenta un sol cenuşiu în amestec cu argilă, având în partea superioară un strat gros de 30 cm de cenuşă în amestec cu pietre şi pietriş. Din acest complex provin circa 38 de fragmente de ceramică, 29 oase calcinate şi 11 bucăţi de lut ars. Materialul ceramic este reprezentat prin câteva fragmente nesemnificative de pereţi de vase de factură grosieră, ornamentate cu brâie alveolate, fragmente de la vase-chiupuri confecţionate dintr-o pastă de lut semifină, cu marginea aplecată în afară (fig. 16/3); un fragment de la gât conic, ornamentat în zona joncţiunii cu umerii vasului cu cerculeţe concentrice, aranjate în formă de triunghi (fig. 16/2). Astfel de motiv decorativ este întâlnit pe unele recipiente de la Ţăhnăuţi (Кашуба 2000, рис. L/20) şi Pocreaca (Iconomu 1996, fig. 17/2, 18/1). Tot aici a fost descoperit un fragment de ceaşcă bitronconică modelată dintr-o pastă de lut fină, ornamentată în zona diametrului maxim cu benzi incizate în formă de zigzag şi puncte imprimate pe vârf, asociate cu un şir de linii oblice şi două linii incizate orizontale (fig. 16/4). Decor incizat în formă de benzi şi zigzaguri marcate cu cerculeţe pe vârf este cunoscut după descoperirile de la Stolniceni (Кашуба 2000, рис. XLVIII/6). Interes prezintă bucăţile de lut ars, cu urme de vitrificare, care au amprente de la nuiele şi pari cu un diametru de 3 şi 13 cm.

Groapa nr. 1 (C3 Gr. 1) a fost atestată la o adâncime de 80 cm de la suprafaţa actuală de călcare. Ea are forma de clopot cu diametrul gurii de 2,12 m, iar a fundului de 2,4 m. Adâncimea gropii este de 72 cm (fig. 7/1). Groapa a fost cercetată parţial,

[3] Numerotarea complexelor arheologice este efectuată după planul de săpătură.

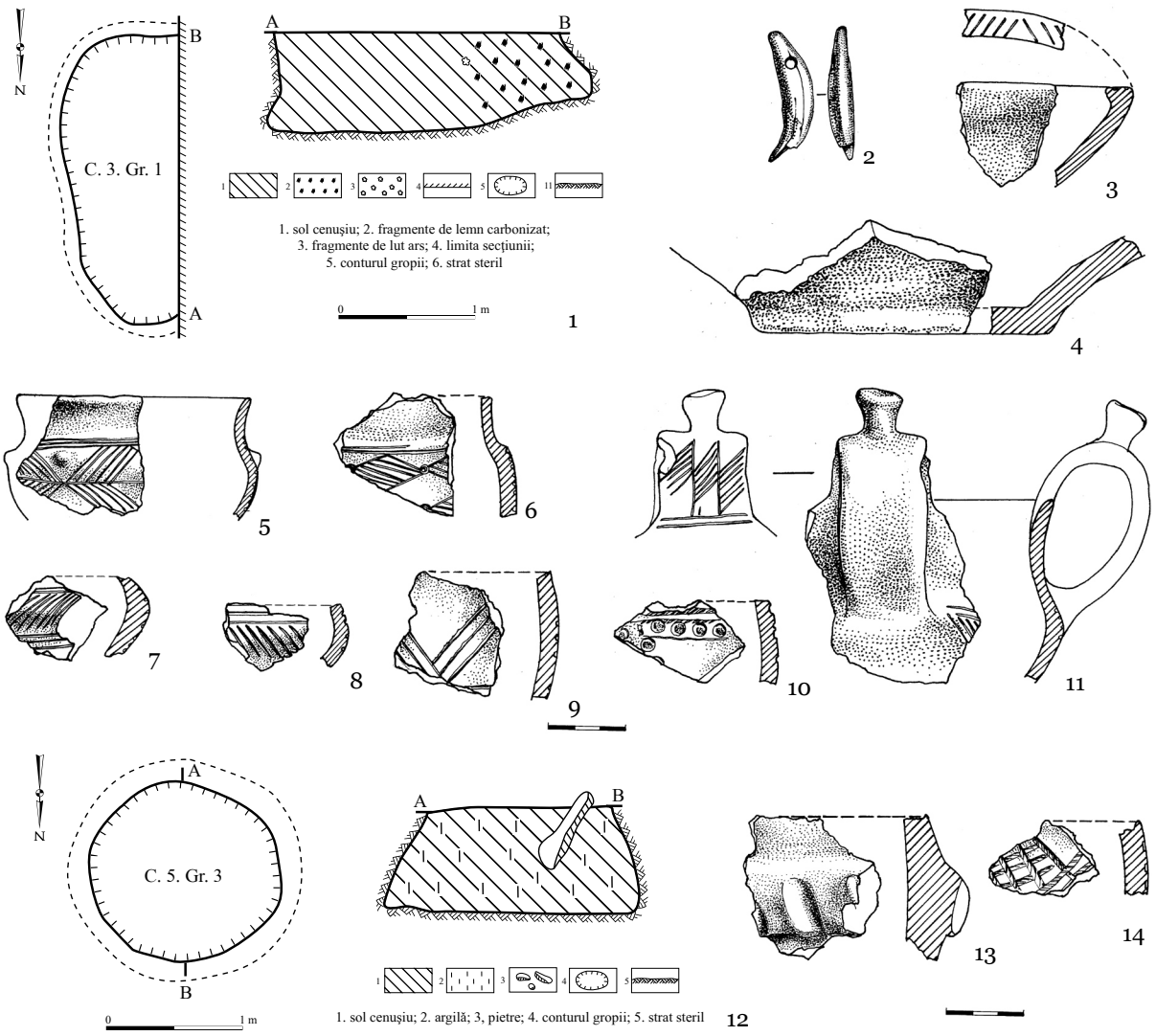

Fig. 7. Saharna-Ţiglău. Secţiunea 1: 1-11 - Groapa 1. Planul şi inventarul arheologic; 1-14 - groapa 3. Planul şi inventarul arheologic.

din cauza că o parte a ei ieşea din cadrul secţiunii 1. Umplutura gropii era compusă din sol cenuşiu, în partea de nord solul era amestecat cu cenuşă, lemn carbonizat, oase şi bucăţi de lut ars.

În emplectonul gropii a fost descoperit un colte de animal cu capătul perforat, fiind utilizat ca pandantiv (cat. nr. 10, fig. 7/2) şi circa 27 de fragmente ceramice. Fragmentele de la vasele ceramice descoperite în groapă sunt din categoria vaselor rudimentare de uz comun, cu fundul plat neevidenţiat (fig. 7/4). Recipientele de factură fină sunt reprezentate de ceşti/cupe cu profil S-oidal, marginea răsfrântă în afară (fig. 7/5, 11), trunchiul globular (fig. 7/6-7), unele au toarta supraînălţată cu buton tronconic (fig. 7/11). În calitate de ornament se utilizează ambele tipuri de decor în relief, în formă de mici proeminenţe conice, şi prin incizare, prezentate prin benzi din linii orizontale sub care sunt redate benzi de linii oblice unite în forma literei „X” (fig. 7/5); benzi din linii orizontale sub care se lasă linii oblice (fig. 7/8, 11) sau linii oblice încadrate în benzi orizontale (fig. 7/7), decor întâlnit şi pe cupele de la Cartal (Vanciugov, Niculiţă, Bîrcă 2000, pl. 74/6); benzi în formă de zigzag sau romburi haşurate, cu vârful marcat cu cerculeţe (fig. 7/6) redat atât pe vas cât şi pe toarte (fig. 7/11). Ceşti şi cupe cu decor similar au fost descoperite la Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, fig.5/4), Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXIV/14) şi Pocreaca (Iconomu 1997, fig. 5/4). Se întâlnesc exemplare ornamentate cu decor imprimat, compus din linii orizontale şi

cerculeţe (fig. 7/10). Din această grupă de ceramică fac parte şi străchini tronconice, cu marginea profilată în interior, decorată cu linii oblic incizate dispuse sub unghi (fig. 7/3). Străchini ornamentate cu astfel de decor pe margine se cunosc la Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, fig. 11/11). Acest tip de decor aplicat pe marginea buzei vasului este larg practicat la începutul mileniului I a. Chr., cunoscut după exemplarele de la Kastanas (Hochstetter 1984, Taf. 228/1).

Groapa nr. 2 (C4 Gr. 2) a fost descoperită la adâncime de 79 cm de la nivelul actual de călcare. Groapa avea forma tronconică, cu diametrul gurii de 1,18 m, şi al fundului de 2 m. Adâncimea gropii este de 1,32 m (fig. 8/1). Umplutura prezintă cernoziom în amestec cu sol argilos, oase necalcinate şi bucăţi de lut ars. La adâncimea de 92-95 cm de la gura gropii a fost sesizată o lentilă de argilă cu grosimea de 12-10 cm. Sub ea au fost surprinse rămăşiţele unei depuneri de argilă fărâmicioasă de culoare cărămizie, cu grosimea de aproximativ 20 cm. În plan ea avea forma de oval neregulat cu diametrele de 50×70 cm.

Din emplectonul gropii provin două fragmente de corn (cat. nr. 5, 6, fig. 8/3, 4), un astragal (cat. nr. 12, fig. 8/5), un fragment de fusaiolă (cat. nr. 21, fig. 8/6), precum şi un bogat şi variat material ceramic.

Dintre cele 243 de fragmente ceramice interes prezintă vasele din grupa ceramicii rudimentare cu pereţii rotunjiţi, marginea aplecată în interior (fig. 8/7, 9) sau slab profilată la exterior (fig. 8/8, 11) fundul plat puţin evidenţiat (fig. 8/14-15). De regulă, recipientele sunt ornamentate cu unul sau două brâie alveolate orizontale (fig. 8/7, 10, 12-13) amplasate atât în partea superioară, cât şi cea inferioară a vasului, fiind unite printr-un brâu vertical lăsat sub proeminenţa aplatizată (fig. 8/9). Unele piese au ca decor proeminenţe cilindrice cu capătul lăsat în jos amplasate sub buza vasului (fig. 8/11).

Din grupa ceramicii semifine se evidenţiază vasele-chiup, cu gâtul cilindric (fig. 9/1) sau tronconic (fig. 9/5, 9, 17) şi marginea răsfrântă în afară (fig. 9/1-2). Umărul vaselor, de regulă, este bine evidenţiat (fig. 9/5-6, 9-10, 13), trecând lin în corpul globular. Anume în această zonă, vasele sunt ornamentate cu mici proeminenţe (fig. 9/6, 9-10, 20) şi brâie, suprafaţa cărora este crestată cu linii oblice incizate (fig. 9/26) sau imprimate (fig. 9/6-7, 11, 19, 28), încadrate în benzi din linii orizontal imprimate (fig. 9/7, 11, 20), amplasate fie orizontal, fie vertical pe trunchiul vasului (fig. 9/17, 21). Prin tehnica inciziei sunt reprezentate diferite motive geometrice: romburi, haşurate în forma tablei de şah, marcate şi cu puncte adâncite (fig. 9/13, 16); triunghiuri haşurate, redate sub benzile din linii orizontal imprimate (fig. 9/5, 24); triunghiuri oblic haşurate având în interior un câmp triunghiular înscris (fig. 9/14) sau triunghiuri haşurate în câteva niveluri, formând o piramidă, haşurate în ordine de şah, marcate pe latura exterioară cu amprente de cerculeţe cu cruce în interior (fig. 9/6-7); benzi haşurate cu un zigzag înscris în interior (fig. 9/12); benzi combinate cu triunghiuri amplasate cu vârfurile în sus şi în jos (fig. 9/26); benzi în formă de zigzag însoţite de linii orizontale şi şiruri de cerculeţe (fig. 9/25); benzi haşurate (fig. 9/14); sau benzi de linii oblice dispuse sub unghi, formând triunghiuri înscrise cu cerculeţe imprimate (fig. 9/11). Figurile geometrice în formă de triunghiuri sau romburi haşurate se întâlnesc frecvent în arealul culturii Cozia-Saharna, fiind cunoscute la Saharna Mare (Степи 1989, таб. 6/2; Кашуба 2000, рис. LXXI/6; Niculiţă, Nicic 2002, fig. 3/1, 4), Saharna-Gura Hluboaca II (Кашуба 2000, рис. LXIII/14), Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXIII/5), Mateuţi-La Başnă (Кашуба 2000, рис. XLIV/1) şi Alcedar III (Кашуба 2000, рис. CIX/4). Prin imprimare sunt redate benzi de linii orizontale (fig. 9/9-10, 19-20), verticale (fig. 9/17, 21) sau oblice combinate cu cerculeţe imprimate simple (fig. 9/18) sau cu cruce în interior (fig. 9/23), precum şi cu benzi de linii oblice (fig. 9/3-4, 15); benzi în formă de zigzag (fig. 9/9-10, 27). Se deosebesc câteva fragmente provenite, probabil, de la acelaşi vas, cu amprente de ştanţe deosebite (fig. 9/9-10, 22) în formă de torques sau pseudotorques, imprimeurile având în interior mici triunghiuri adâncite amplasate cu vârful în două sensuri, formând un zigzag în relief.

Ceramica fină este prezentată de fragmente de cupe sau ceşti cu profil s-oidal (fig. 8/16-17), fund plat (fig. 8/20) sau umbo slab pronunţat (fig. 8/21) şi toartă supraînălţată cu buton cilindric (fig. 8/22). În calitate de ornament servesc motivele geometrice redate prin tehnica incizării, în formă de zigzag (fig. 8/16, 20) sau cu cerculeţe la vârf (fig. 8/18); linii orizontale cu cerculeţe (fig.

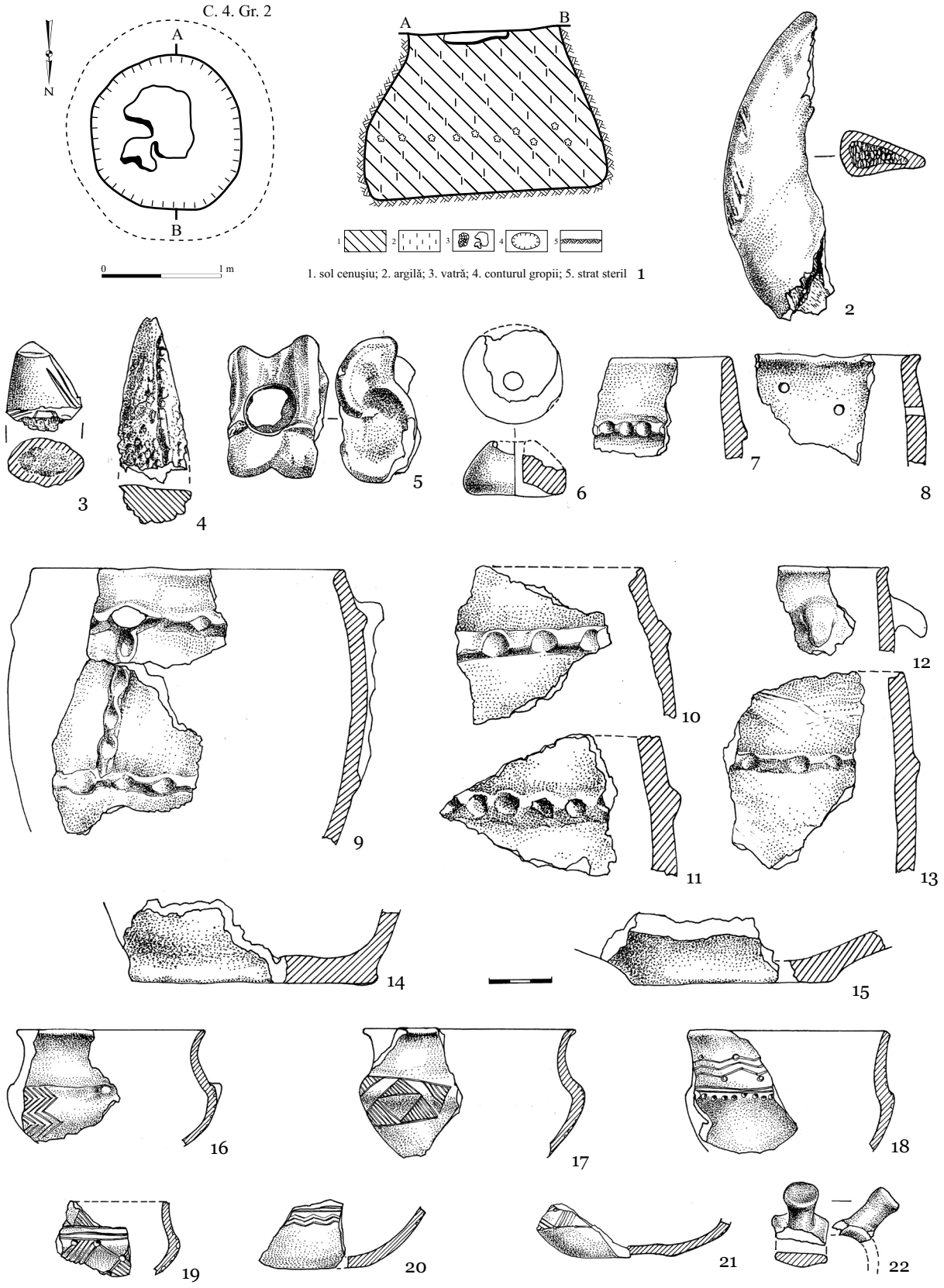

Fig. 8. Saharna-Țiglău. Secțiunea 1. Groapa 2: planul şi inventarul arheologic.

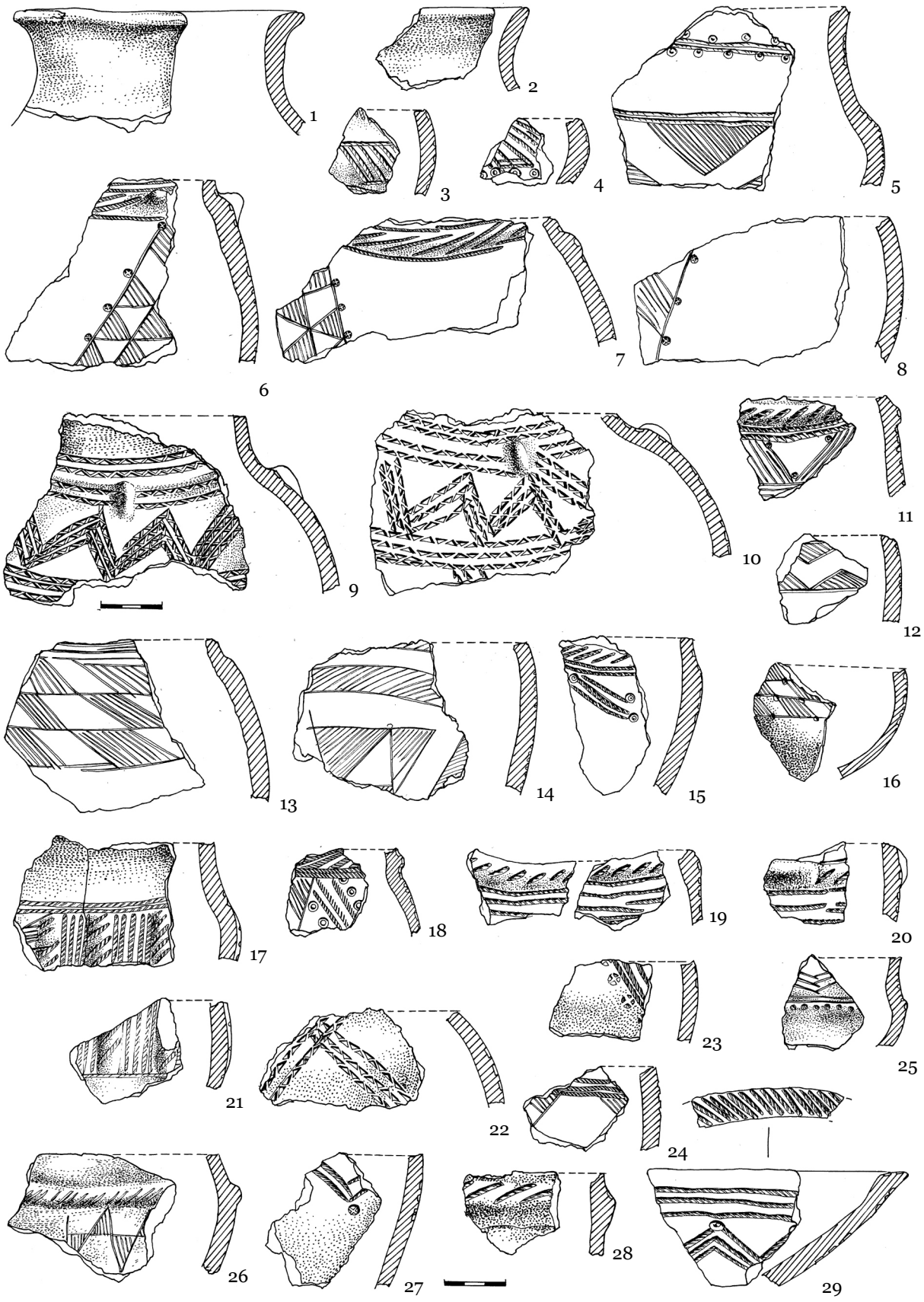

Fig. 9. Saharna-Ţiglău. Secţiunea 1. Groapa 2. Inventarul ceramic.

8/18); triunghiuri haşurate (fig. 8/17) sau romburi haşurate cu puncte adâncite la vârf (fig. 8/19). Analogiile decorului în formă de zigzag vertical sau orizontal sunt cunoscute în mediul culturii Cozia-Saharna la Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXXII/5), Saharna-Dealul Mănăstirii (Arnaut, Bercu, Matveev 2004, fig. 13/2), în necropola de la Alcedar (Кашуба 2000, рис. LXV/10). În cultura Babadag piese cu astfel de ornament au fost descoperite la Piatra Frecăţei (Hänsel 1976, Taf. 46/16). Benzi din zigzaguri orizontale sunt redate pe recipientele provenite de la Stohnaia I (Кашуба 2000, рис. XLV/15), Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, fig. 8/4), Mateuţi (Кашуба 2000, рис. XLIV/5), Ţareuca, Cineşeuţi (Кашуба 2000, рис. XLVI/4-5) şi Ţahnăuţi (Кашуба 2000, рис. L/3).

În grupa de ceramică fină au fost evidenţiate şi fragmente de la străchini tronconice cu buza puţin profilată (fig. 9/29), ornamentată cu linii oblice imprimate, iar trunchiul în partea exterioară cu linii imprimate orizontal sub care e depus decor în formă de zigzag cu cerculeţe la vârf. Vase similare se întâlnesc la Saharna Mare (Niculiţă, Nicic 2002, fig. 2/1), Ţibăneşti (Кашуба 2000, рис. LI/18) etc.

Cupe sau alt tip de vase cu decor din benzi, romburi şi triunghiuri oblic haşurate cu triunghiuri sau zigzaguri înscrise în interior, ca la exemplare din groapa 2 (fig. 9/6, 7, 13,14, 26), sunt cunoscute în diferite regiuni ale spaţiului balcano-carpato-pontic, prin descoperirile de la Neporotovo (Крушельницька 1998, 48, рис. 22/1; 52, рис. 24/7), Glinjeni în nivelul culturii Basarabi-Şoldăneşti (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LXIX/4, 5; LXX/2; LXXI/5), Saharna Mare (Кашуба 2000, 406, рис. LXXII/7) etc.

Groapa nr. 3 (C5 Gr. 3) a fost descoperită la adâncimea de 82 cm de la nivelul actual de călcare, are forma tronconică cu diametrul gurii de 1,39 m şi a fundului de 1,88 m. Adâncimea gropii este 76 cm (fig. 7/12). Umplutura consta din sol de culoare cenuşie în amestec cu argilă, în partea superioară a gropii a fost atestată o piatră de dimensiuni mari de 60×20×15 cm. Materialul arheologic atestat în groapă prezintă 10 fragmente de ceramică, dintre care interes prezintă un fragment de vas rudimentar ornamentat cu brâu alveolat rectangular în secţiune (fig. 7/13) şi un fragment de vas din pastă semifină, ornamentate cu decor imprimat (fig. 7/14).

Groapa nr. 4 (C6 Gr. 4) a fost atestată la adâncimea de 84 cm, de la nivelul actual de călcare. Are forma de clopot. Diametrul gurii este de 1,28 m, diametrul fundului – de 2 m, adâncimea – de 1,56 m (fig. 10/1). Umplutura gropii prezenta sol de culoare cenuşie în amestec cu argilă, pietre de dimensiuni 20×10×5 cm şi oase necalcinate. În emplectonul gropii au fost descoperite diverse categorii de materiale arheologice.

Obiectele din os sunt prezentate prin doi colţi de mistreţ (fig. 10/2-3), un fragment de os cu urme de prelucrare (cat. nr. 7, fig. 10/6) în formă de patru zimţi triunghiulari. Din artefactele confecţionate din piatră a fost găsit un fragment de cute (cat. nr. 16, fig. 10/7).

Interes deosebit prezintă o figurină zoomorfă modelată din pastă de lut în amestec cu nisip ce prezintă corpul unui animal. De la figurină s-a păstrat numai o jumătate (cat. nr. 23, fig. 10/4). De la o altă figurină antropomorfă, confecţionată din pastă de lut cu impurităţi de nisip, s-a păstrat doar un fragment nesemnificativ. Fragmentul prezintă partea de mijloc a corpului stilizat (cat. nr. 24, fig. 10/8). Pe o parte sunt redate prin decor incizat câmpuri haşurate cu linii oblice, reprezentând, probabil, costumul (?).

Reprezentări zoomorfe şi antropomorfe sunt documentate în mai multe rânduri la monumentele culturii Cozia-Saharna (Кашуба 2000, рис. XXXII/1, 4-6, 9, 12-13) şi Černyj Les (Малеев 1992).

Materialul ceramic prezintă 354 de fragmente de vase. Dintre ele se evidenţiază oale de uz comun, confecţionate din pastă de lut grosieră. De regulă, ele au corpul neprofilat, cu marginea verticală decorată cu incizii (fig. 10/11) sau au buza profilată în afară (fig. 10/5) şi fundul neevidenţiat (fig. 10/12). În cele mai frecvente cazuri, vasele sunt ornamentate cu brâie alveolate, amplasate pe corp (fig. 10/9-10), sau sub buza vasului (fig. 10/5); ori cu proeminenţe aplatizate (fig. 10/13). Un spectru mai variat de forme şi decor îl prezintă ceramica din grupa semifină, căreia, în mare măsură, îi sunt caracteristice vase-chiup.

Din acest tip se evidenţiază vase cu gâtul arcuit, trunchiul globular cu umărul bine profilat şi buza răsfrântă în afară (fig. 11/5). Umărul este înzestrat cu toarte verticale în formă de bandă, capătul superior al cărora este amplasat între două proeminenţe conice. În exterior toartele sunt ornamentate cu decor imprimat în formă de unghi cu

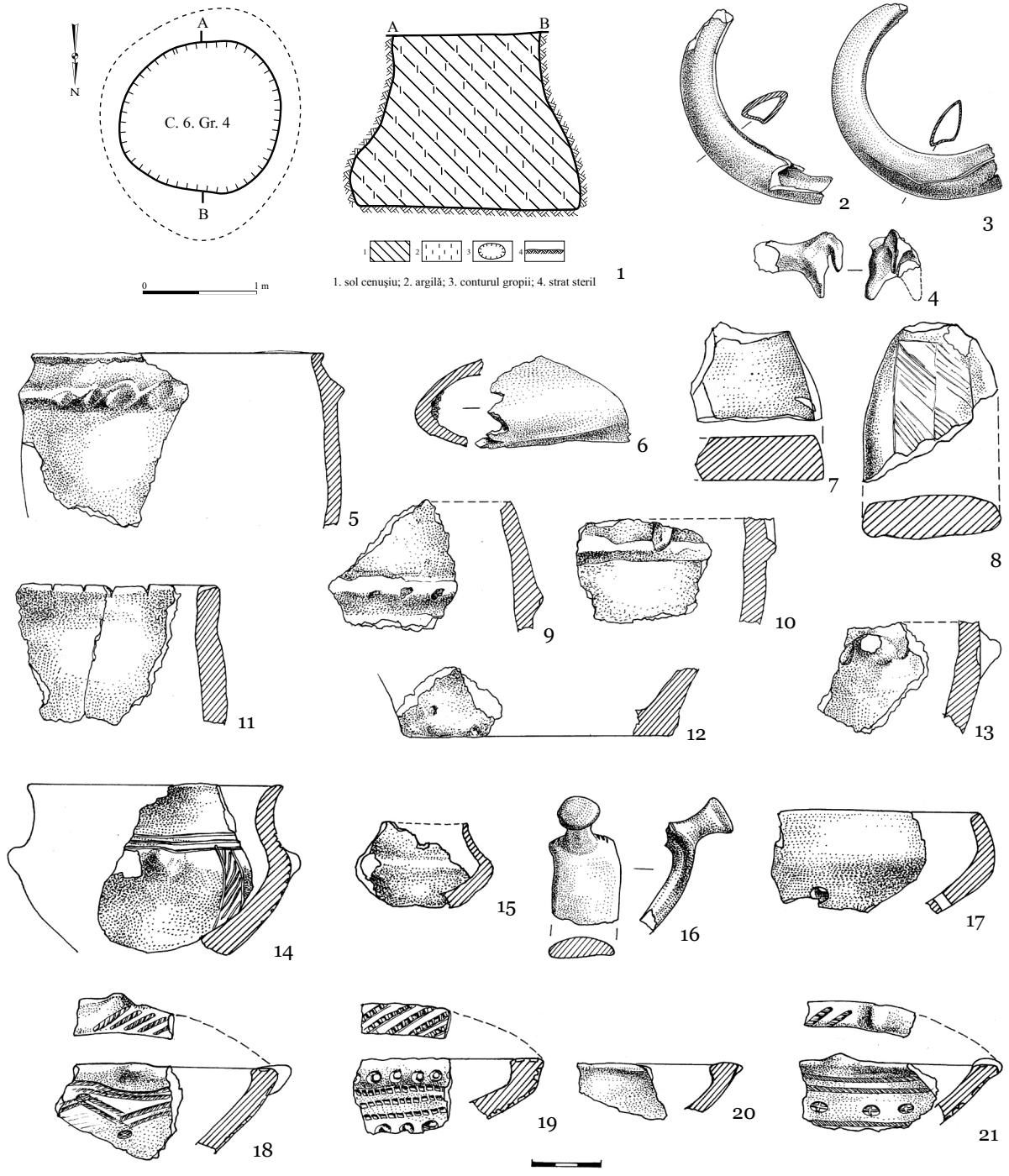

Fig. 10. Saharna-Ţiglău. Secţiunea 1. Groapa 4. Planul şi inventarul gropii.

cerculeţe la capătul laturilor şi pe vârf. Umărul şi partea de sus ale corpului sunt ornamentate cu frize depuse în două niveluri. Primul nivel e constituit dintr-un şir de unghiuri cu cerculeţe duble la capetele laturilor, depus orizontal, încadrat în linii orizontale. Linia de sus, din zona joncţiunii umărului cu gâtul, are asociat un şir din cerculeţe duble. Al doilea nivel prezintă un zigzag alcătuit din 4-6 unghiuri cu câte un cerculeţ dublu pe vârf. Vase similare după formă şi decor au fost sesizate la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, 196, fig. 70/1,2), Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, 232, fig. 6/1), Ţahnăuţi (Кашуба 2000, 357, рис. L/20), Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, таб. XXXV/2), Pocreaca (Iconomu 1996, 42, fig. 9/3; 44, fig. 11/4).

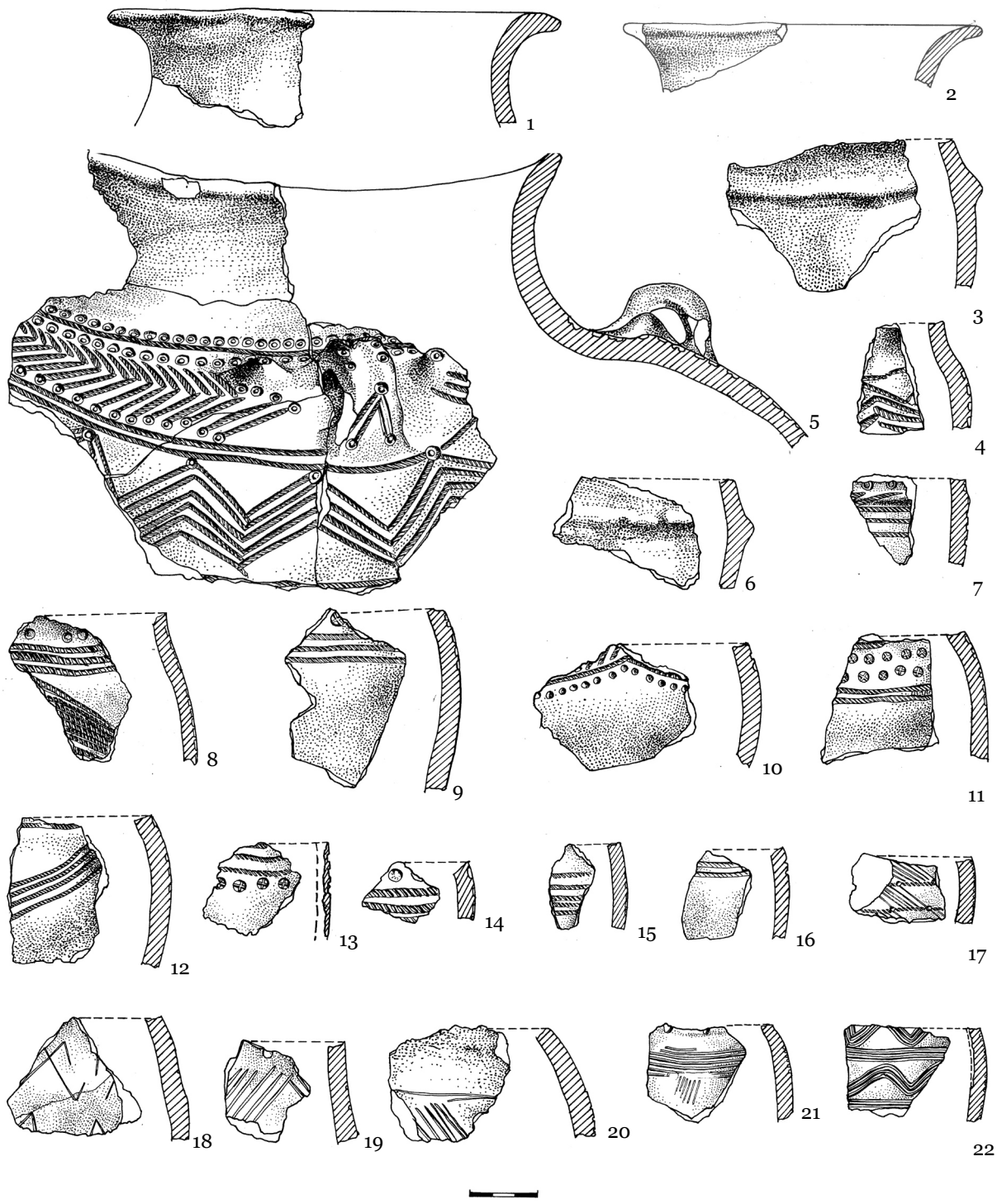

Fig. 11. Saharna-Țiglău. Secțiunea 1. Groapa 4. Inventarul ceramic.

Se întâlnesc recipiente acoperite cu decor imprimat, format din linii paralele orizontale asociate cu un şir de cerculeţe, de la care se coboară benzi din linii oblice (fig. 11/8), ori depuse sub unghi (fig. 11/4). Prezintă interes exemplarele ornamentate cu două şiruri paralele de cerculeţe cu cruce în interior, încadrate în două benzi de linii orizontale (fig. 11/11). Decor de cerculeţe cu cruce în interior este larg atestat în cultura Cozia-Saharna după descoperirile de la Cozia (Hänsel 1976, Taf. 51/1-3), Alcedar III (Кашуба 2000, рис. CVI-II/7), Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, таб.

XXVIII/4, XXXV/2), Mateuţi-La Başnă (Кашуба 2000, рис. XXI/3).

Împreună cu astfel de recipiente au fost descoperite şi fragmente de la străchini tronconice, cu buza verticală (fig. 10/19) sau puţin îngroşată (fig. 10/18, 20, 21). Unele din ele au ca decor proeminenţe conice amplasate ori pe marginea exterioară a buzei (fig. 10/18) sau deasupra buzei (fig. 10/21). De regulă, străchinile sunt ornamentate cu decor imprimat, format din linii oblice amplasate pe buză, sau din linii orizontale, în formă de zigzag cu cerculeţe pe vârf (fig. 10/19), ori invers - şiruri de cerculeţe cu cruce în interior, încadrate în benzi din două linii paralele (fig. 10/21).

În emplectonul gropii au fost sesizate şi vase acoperite cu decor executat prin incizie. Din ele se evidenţiază exemplare ornamentale cu decor X-oidal, cunoscut la monumentele Cozia-Saharna din diferite regiuni: Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, 232, fig. 6/12), Neporotovo din defileul de la Dubovo (Крушельницька 1998, 64, рис. 32/2), Kalakača (Medović 1998, 308, sl. 280/4; 327, sl. 295/7); cu linii incizate sub unghi (fig. 11/19, 20) sau cu benzi din linii văluroase, asociate cu benzi din linii orizontale (fig. 11/22). Decor redat prin benzi din linii văluroase este cunoscut după recipientele descoperite la Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, 232, fig. 6/18), Neporotovo, unde este asociat cu motive geometrice imprimate (Крушельницька 1988, 134, рис. 84/1), Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, 415, рис. LXXIX/6).

Groapa nr. 5 (C7 Gr. 5) a fost atestată la adâncimea de 80 cm de la suprafaţa actuală de călcare. Ea are forma cilindrică cu diametrul de 1,16m şi adâncimea de circa 52 cm. Emplectonul prezintă cernoziom cenuşiu în amestec cu pigmenţi de lemn carbonizat, pietre şi oase necalcinate (fig. 12/1). În groapă au fost descoperite circa 104 fragmente de ceramică, dintre care se evidenţiază vasele rudimentare de uz comun, ornamentate cu brâie alveolate (fig. 12/4-5) şi piesele confecţionate din pastă fină ornamentate cu decor imprimat (fig. 12/3). Un interes deosebit prezintă o ceaşcă, descoperită în partea superioară a gropii. Vasul are profil s-oidal, gâtul scund cu buza răsfrântă în afară şi fundul cu un umbou slab pronunţat (fig. 12/2). Înălţimea vasului e de - 6 cm. Diametrul gurii este de 7,5 cm, diametrul maxim - 8 cm, diametrul fundului – 4,5 cm. Toarta lipseşte. Trunchiul este ornamentat prin incizare cu romburi cu interiorul haşurat, încadrat în benzi de linii orizontale. Ceşti identice sunt cunoscute la Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXII/1) şi Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LX/5).

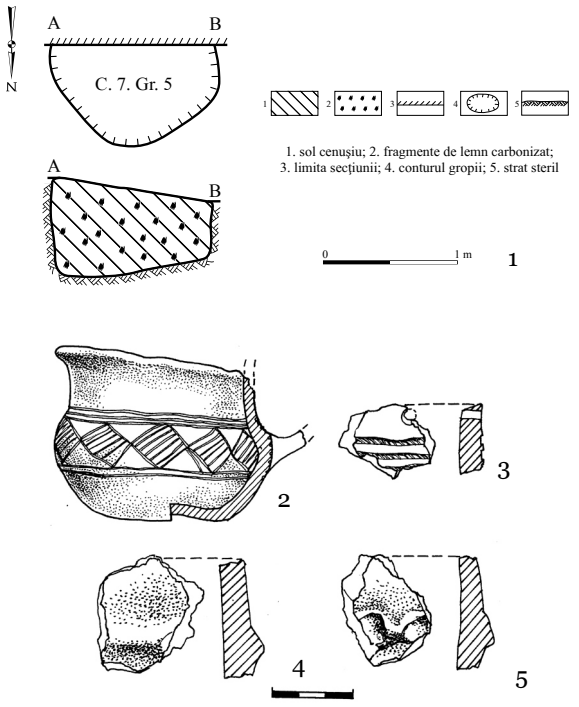

Fig. 12. Saharna-Ţiglău. Secţiunea 1. Groapa 5. Planul şi inventarul arheologic.

Groapa nr. 6 (C8 Gr. 6) a fost descoperită la adâncimea de 80 cm. O bună parte a ei era în afara secţiunii. Pentru a evidenţia pe deplin groapa a fost trasată anexa 6a cu dimensiunile 2×2 m. Ea are forma cilindrică cu diametrul de 1,4 m şi adâncimea de 58 cm (fig. 13/1). Umplutura gropii prezenta sol de culoare cenuşie. În groapă a fost descoperită o fusaiolă sferică, modelată din pastă de lut (cat. nr. 22, fig. 14/6), un vas întreg şi circa 61 de fragmente ceramice.

Vasul a fost descoperit la adâncimea de 20-25 cm de la gura gropii, fiind deteriorat încă în perioada preistorică (fig. 13/1-2). Vasul a fost confecţionat dintr-o pastă de lut semifină, bine prelucrată, cu impurităţi de cioburi mărunt pisate. Arderea este reducătoare, incompletă şi neomogenă, având în exterior culoarea neagră, iar în interior cenuşie. Suprafaţa vasului este bine lustruită, având un luciu metalic. Piesa are înălţimea de 32,5 cm. Gâtul tronconic bine evidenţiat (fig. 13/3), marginea răsfrântă în afară, trunchiul globular cu fundul neprofilat. Diametrul gurii e de – 20,5 cm, diame-

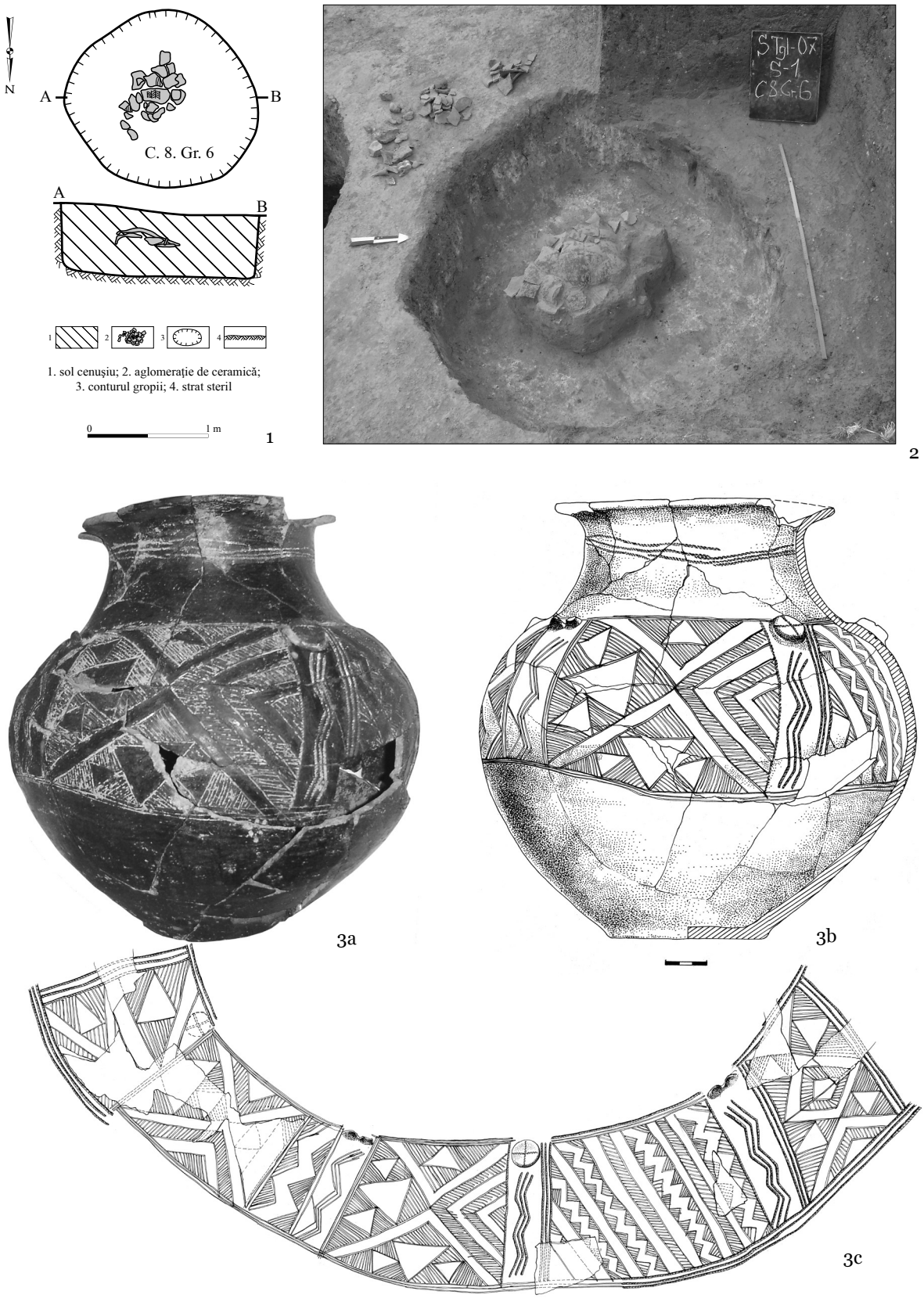

Fig. 13. Saharna-Țiglău. Secțiunea 1. Groapa 6: 1 - planul şi profilul gropii; 2-3 - vasul ceramic descoperit *in situ*.

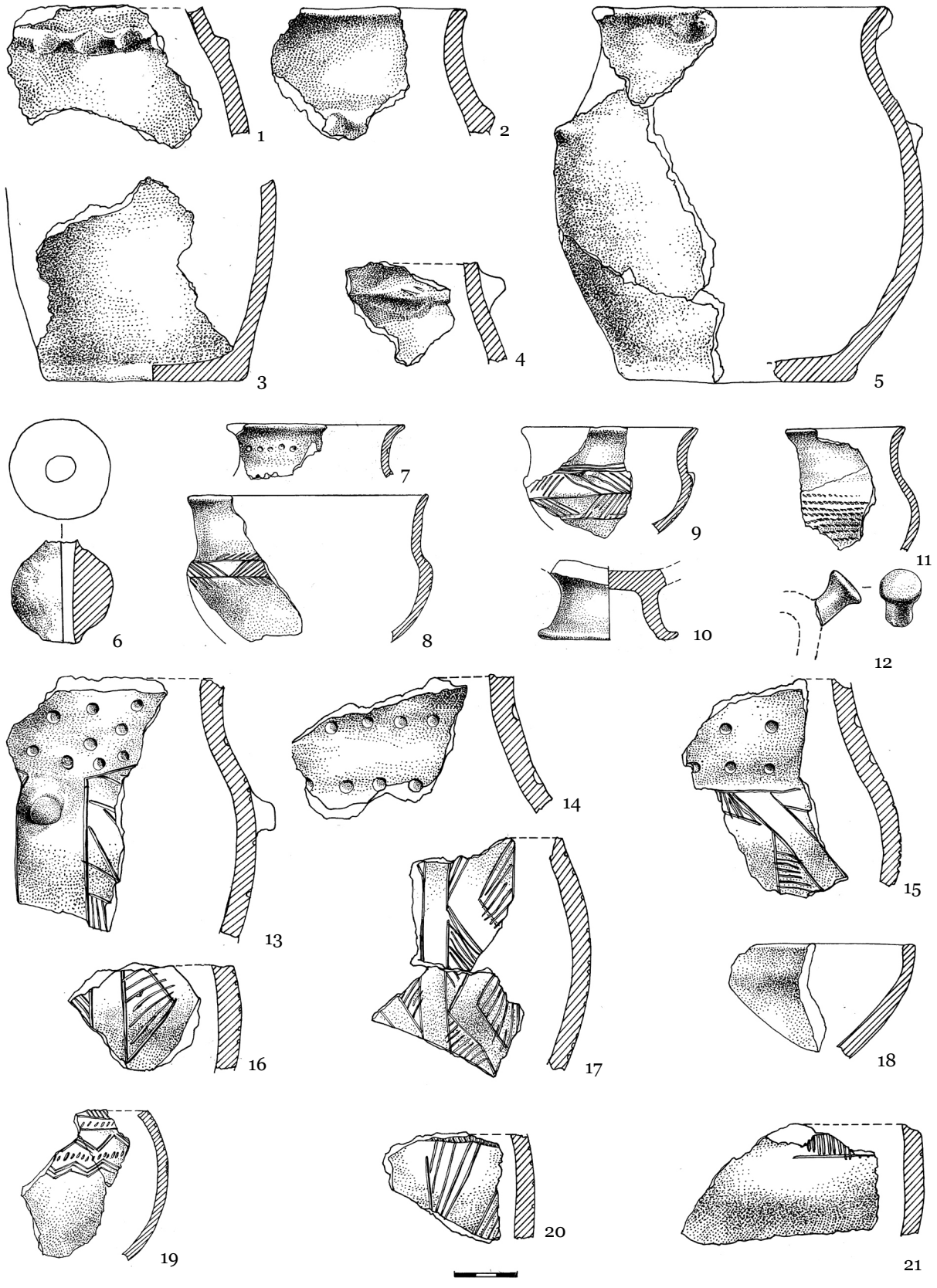

Fig. 14. Saharna-Ţiglău. Secţiunea 1. Groapa 6. Inventarul ceramic.

trul maxim – 32,5 cm, diametrul fundului – 11,5 cm. Sub buză, pe gât, vasul este ornamentat cu o bandă compusă din trei linii imprimate orizontal. Umărul şi partea superioară a trunchiului sunt ornamentate cu un decor incizat, compus din imprimări şi incizii umplute pe alocuri cu pastă albă (fig. 13/3c). Decorul e concentrat într-un registru orizontal, marcat de câte 2-3 linii paralele incizate, care trec uneori în cele imprimate. Întregul registru este împărţit în patru câmpuri rectangulare, separate de o bandă în formă de zigzag, compusă din câte trei linii imprimate, care coboară vertical de la proeminenţe în formă de mameloane duble sau rondele cu decor în formă de cruce amplasate simetric pe umărul vasului. Fiecare „câmp decorativ" este alcătuit din diverse motive geometrice executate prin incizie, care în ansamblu se deosebesc unul de altul. Se întâlnesc benzi din linii oblic haşurate, combinate cu triunghiuri haşurate ce formează prin suprapunere zigzaguri înscrise în interior. În alte câmpuri, spaţiul este separat în patru zone decorative prin triunghiuri, unite în formă de „X"; combinaţii de triunghiuri haşurate şi spaţii libere înscrise în formă de triunghi. Aceste motive erau obţinute şi prin împărţirea zonei decorative în romburi, cu interiorul gol. Vase ceramice decorate cu registre compuse cu motive asemănătoare sunt descoperite la Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXIII/4), Alcedar (Кашуба 2000, рис. CVII/9), Mateuţi (Кашуба 2000, рис. XLIV/2), Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, таб. XIX/4, XXIII, XXXI/5, XXXIV, XXXV/1).

Materialul ceramic fragmentar descoperit în groapă, prezenta oale de factură grosieră, unele din ele au trunchiul globular cu marginea răsfrântă în afară (fig. 14/2,-3, 5). Se evidenţiază vasul decorat pe buză şi umăr cu mici proeminenţe conice, amplasate simetric (fig. 14/5). Se întâlnesc vase ornamentate cu brâie alveolate (fig. 14/1-2) sau cu proeminenţe aplatizate (fig. 14/4).

Ceramica semifină este prezentată prin vase profilate de dimensiuni mijlocii (fig. 14/13-17, 19), gâtul ornamentat cu gropiţe aranjate în două şiruri (fig. 14/13-14), iar trunchiul cu proeminenţe cilindrice (fig. 14/13). Unele exemplare sunt ornamentate cu benzi haşurate cu zigzag înscris în interior (fig. 14/13-17). Se evidenţiază piese decorate cu benzi în formă de zigzaguri suprapuse (fig. 14/19) sau benzi verticale combinate cu linii orizontale (fig. 14/21). Ornamentul în formă de gropiţe este cunoscut după recipientele de la Pocreaca (Iconomu 1996, fig.11/3).

Vasele din grupa ceramicii fine sunt prezentate prin cupe cu profil s-oidal (fig. 14/7-9, 11), ornamentate cu decor în formă de gropiţe adâncite (fig. 14/7); benzi din linii orizontale haşurate cu linii oblice (fig. 14/8-9). Astfel de reprezentări incizate se cunosc la Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXIV/14), Saharna-Dealul Mănăstirii (Arnaut, Bercu, Matveev 2004, fig. 11/4) şi Mateuţi-La Başnă (Кашуба 2000, рис. XCIII/8).

Groapa nr. 7 (C9 Gr. 7) a fost atestată la circa 90 cm adâncime de la suprafaţa actuală de călcare. Are formă de clopot, cu diametrul gurii de 1,12 m, diametrul fundului de 1,08 m şi adâncimea de 1,2 m (fig. 15/1). Stratul de sus al emplectonului, cu grosimea de 60 cm, era compus din sol cenuşiu în amestec cu cenuşă, iar următorul – din sol argilos amestecat cu pietriş. Din groapă provin circa 45 de fragmente de ceramică. Cele mai semnificative sunt vasele de provizii, decorate pe umăr cu proeminenţe conice, marcate cu trei cerculeţe şi linii imprimate unghiulare, aranjate în şir, având deasupra benzi din linii imprimate orizontal, iar sub ele zigzaguri cu cerculeţe (fig. 15/12). Unele piese sunt ornamentate în partea interioară a buzei cu linii oblice (fig. 15/7). Ornamentarea părţii interioare a buzei vasului cu linii oblice imprimate este cunoscută după exemplarele de la Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, fig. 6/2) şi Pocreaca (Iconomu 1996, fig. 9/7). Se întâlnesc recipiente cu decor în formă de zigzag în regiunea diametrului maxim (fig. 15/14). Îmbinarea reprezentărilor imprimate cu proeminenţe conice au fost sesizate la Saharna Mare (Arnaut 2000, fig. 3/5-6).

În emplectonul gropii au fost descoperite fragmente de la vase cu decor redat prin incizie. De regulă, ele sunt de la recipiente ornamentate cu benzi în formă de zigzag (fig. 15/5) sau cu cerculeţe cu cruce în interior (fig. 15/4) sau de la vase ornamentate cu triunghiuri haşurate (fig. 15/10) şi câmpuri haşurate depuse în ordinea tablei de şah (fig. 15/9). Se evidenţiază exemplare ornamentate cu linii oblice cu câte un punct adâncit la capăt (fig. 15/13). Astfel de ornamente sunt atestate pe ceramica descoperită la Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXXI/6, LXXII/6).

Ceramica fină este reprezentată de cupe/ceşti cu profil S-oidal cu gâtul scurt arcuit, buza evazată şi

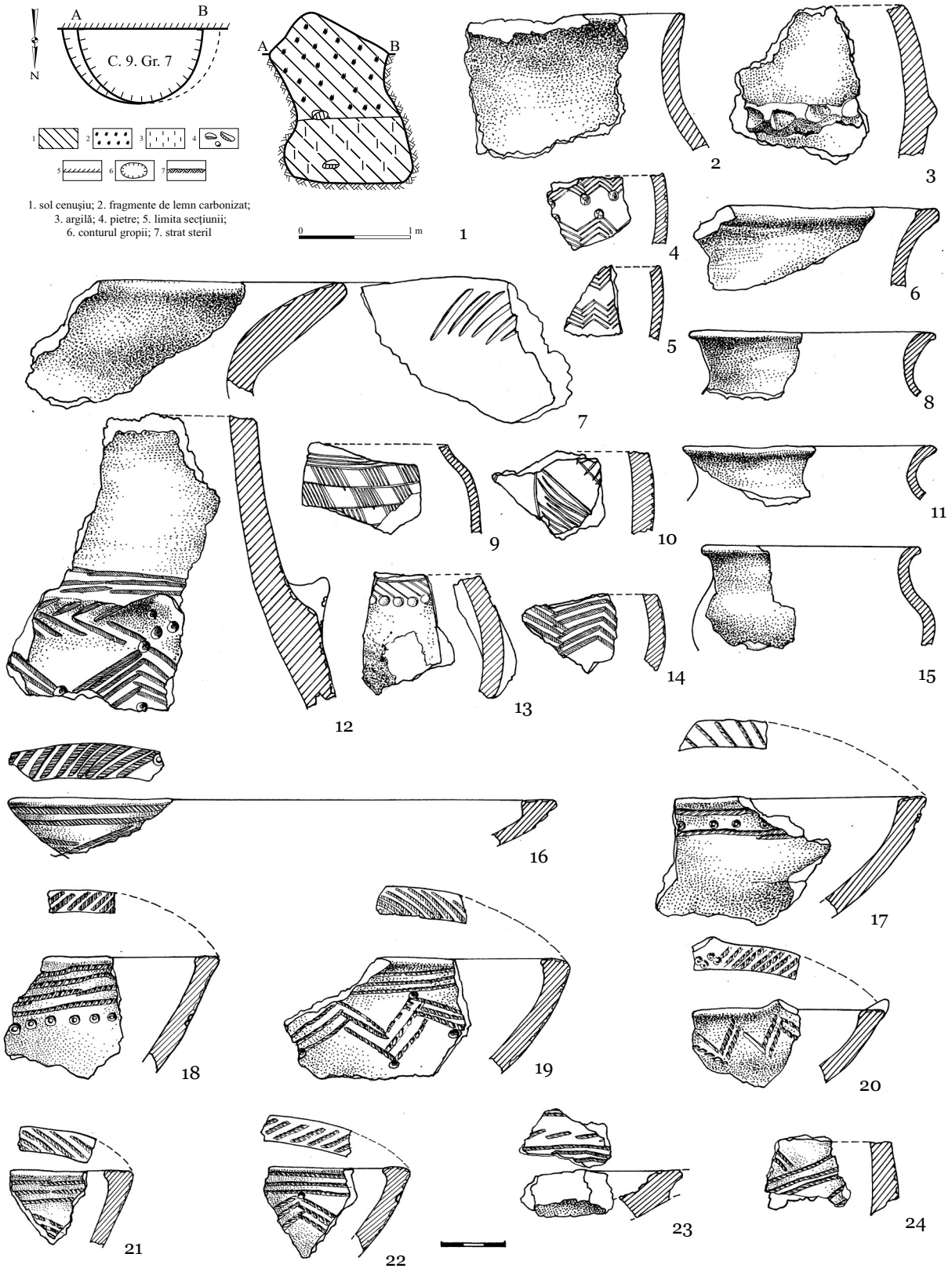

Fig. 15. Saharna-Ţiglău. Secţiunea 1. Groapa 7. Planul şi inventarul arheologic.

trunchiul globular (fig. 15/11, 15). Străchinile tronconice au buza tăiată orizontal, puţin profilată în interior (fig. 15/16, 18-22) sau neprofilată (fig. 15/17). În cele mai frecvente cazuri, ele sunt ornamentate în partea superioară cu benzi din linii oblic imprimate (fig. 15/16-22) sau cu mici proeminenţe coni-

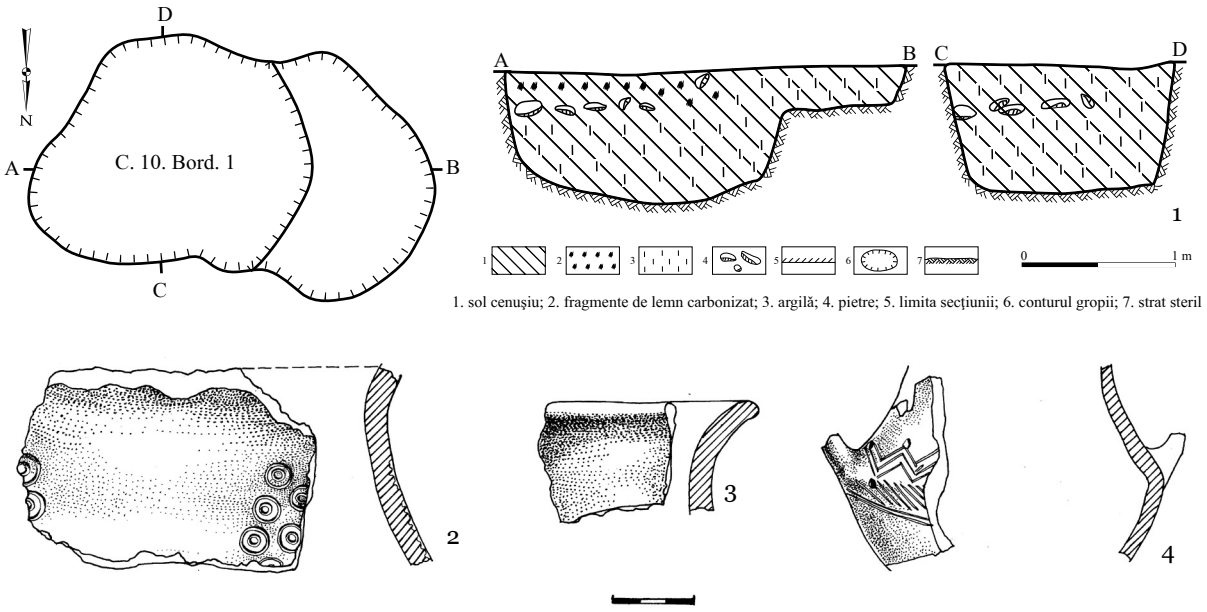

Fig. 16. Saharna-Ţiglău, Secţiunea 1. Bordeiul 1. Planul şi inventarul ceramic.

ce (fig. 15/20). Pe partea exterioară a trunchiului străchinile sunt decorate cu linii imprimate orizontale (fig. 15/16), unele asociate de un şir de cerculeţe (fig. 15/17, 18). Mai frecvent se întâlnesc piese cu decor în formă de zigzag simplu (fig. 15/20) sau cu vârful marcat de cerculeţe (fig. 15/19, 22). Străchini cu astfel de ornament au fost descoperite la Horodişte (Кашуба 2000, рис. XLVI/15), Ţibăneşti (Кашуба 2000, рис. LI/18), Saharna II-Gura Hluboaca (Кашуба 2000, рис. LXIII/11), Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXXIII/1), Soloncenі-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXIV/15).

Groapa nr. 8 (C11 Gr. 8) a fost sesizată la adâncimea de 84 cm de la nivelul actual de călcare fiind suprapusă de groapa 9 (fig. 17/1).

Groapa nr. 8 avea iniţial formă de clopot cu diametrul gurii aproximativ de 1,3 m, a fundului de 1 m şi adâncimea de 60 cm. Emplectonul gropii prezintă sol de culoare cenuşie.

În groapă au fost descoperite circa 52 de fragmente de ceramică. Se evidenţiază vase în formă de chiup, confecţionate din pastă de lut semifină, cu gâtul înalt în formă cilindrică şi marginea răsfrântă în afară (fig. 17/7, 9) şi fragmente de la străchini cu trunchiul semisferic şi buza îngroşată (fig. 17/8, 10). Interes prezintă ceramica fină prezentată printr-o ceaşcă întregibilă (fig. 17/2) şi câteva fragmente de la cupe similare (fig. 17/3-4). Ceaşca are profilul S-oidal, cu gâtul arcuit şi buza răsfrântă în afară. Fundul este neevidenţiat cu umbo slab profilat. Toarta supraînălţată, ce se începe de la diametrul maxim al trunchiului şi se uneşte cu buza, nu s-a păstrat. Înălţimea vasului este de 8 cm, diametrul gurii – 10 cm, diametrul maxim 10,5 cm, diametrul fundului – 4 cm. Pe gât, în zona joncţiunii cu trunchiul, vasul este decorat cu un şir de romburi haşurate, marcate în partea de sus şi jos cu cerculeţe, sub care este redată o bandă de linii incizate orizontal sub care sunt depuse linii oblice incizate (fig. 17/2). Ceşti cu decor identic sunt cunoscute la Saharna-Dealul Mănăstirii (Niculiţă, Nicic 2007, fig. 7/10). Unele cupe sunt ornamentate cu romburi haşurate şi decor în formă de brăduţ (fig. 17/3), ori ornamentate cu zigzaguri cu cerculeţe, sub care e redat un decor în formă de brăduţ (fig. 17/4). Piese cu astfel de motive au fost sesizate la Solonceni-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXIV/10) şi necropola de la Ţiglău (Кашуба 2000, рис. LVIII/16). În emplectonul gropii a mai fost găsit şi un castron bitronconic cu gâtul cilindric şi buza răsfrântă în afară (fig. 17/6), ornamentat pe umeri cu mici proeminenţe incluse într-un decor compus din două linii orizontale sub care sunt grupate linii oblic incizate. Pe buză sunt incizate benzi oblice din linii paralele.

Groapa nr. 9 (C12 Gr. 9). Avea forma cilindrică cu diametrul de 1 m şi adâncimea de 1 m. Peretele ei în partea de est era vertical, iar în vest cu mici trepte. Fundul – albiat.

Din groapă au fost recoltate circa 71 de fragmente de ceramică, dintre care se evidenţiază cele rudi-

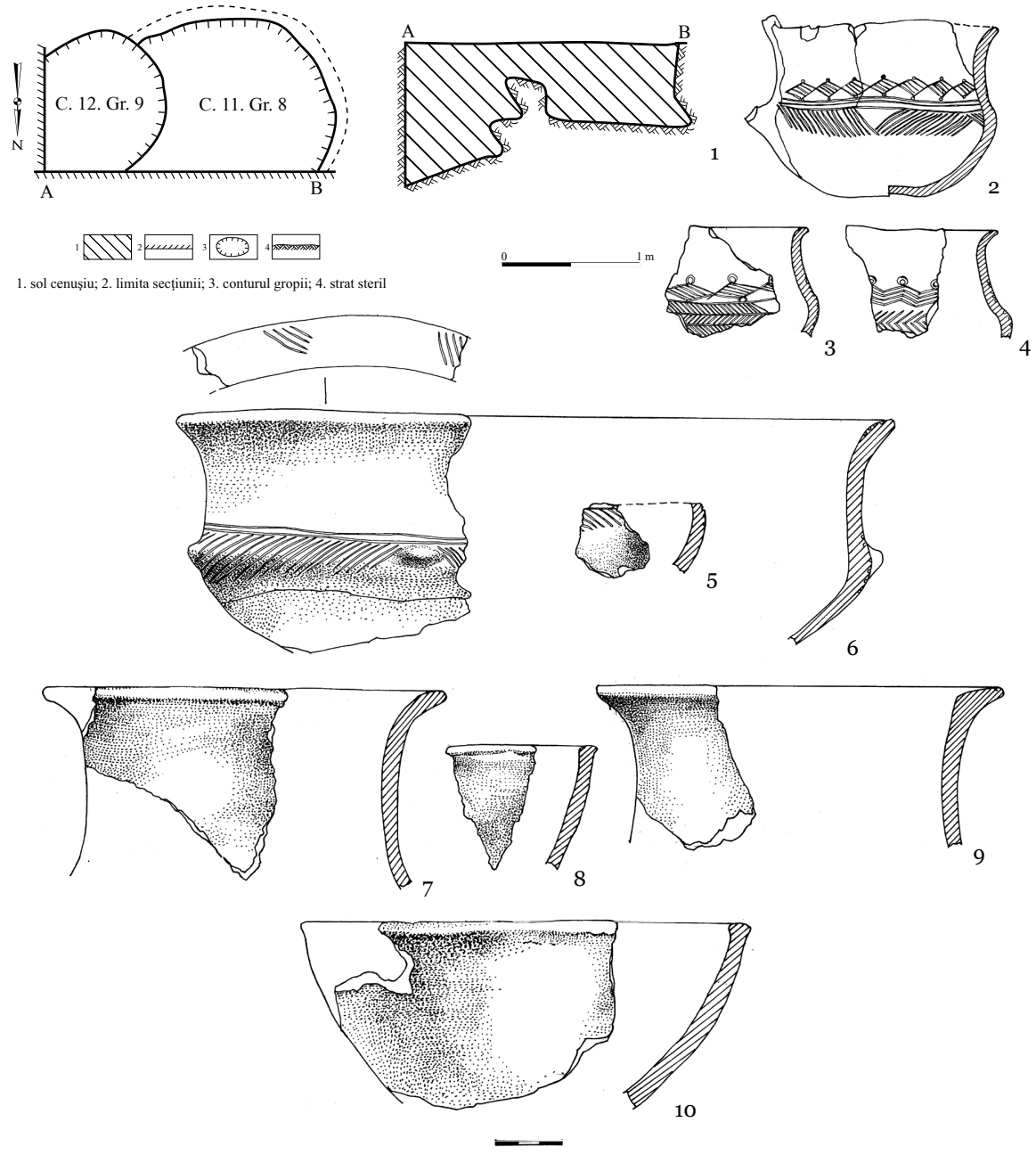

Fig. 17. Saharna-Ţiglău. Secţiunea 1. 1- planul şi profilul gropilor 8 şi 9; 2-10 inventarul arheologic din groapa 8.

mentare de uz comun, ornamentate cu brâie orizontale netede (fig. 18/3) sau alveolate (fig. 18/2). Unele exemplare au brâie duble, întrerupte de un mic suport de la care pleacă în jos trei brâie paralele (fig. 18/1), decor întâlnit şi la recipientele de la Cartal II (Vanciugov, Niculiţă, Bîrcă 2000, pl. 76/1), Kalakača (Medović 1988, 298, sl. 269/9). A doua grupă de ceramică o constituie vasele confecţionate din pastă de lut semifină. De regulă, ele sunt ornamentate cu proeminenţe conice duble (fig. 18/4), proeminenţe cilindrice – rondele cu decor imprimat în formă de cruce (fig. 18/8) sau brâie verticale crestate cu incizii oblice (fig. 18/6). Proeminenţe în formă de rondele ornamentate cu cruce imprimată sunt întâlnite la Soloncen-Hlinaia (Кашуба 2000, рис. LXXXIII/7) sau Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXX/3). Au mai fost sesizate vase ornamentate cu benzi din linii imprimate orizontal, asociate de şiruri suprapuse de cerculeţe cu cruce în interior (fig. 18/4-5), sau benzi din linii imprimate orizontal combinate cu benzi verticale (fig. 18/7). Decor de cerculeţe cu cruce în interior asociate cu benzi din linii orizontale paralele este cunoscut după descoperirile de

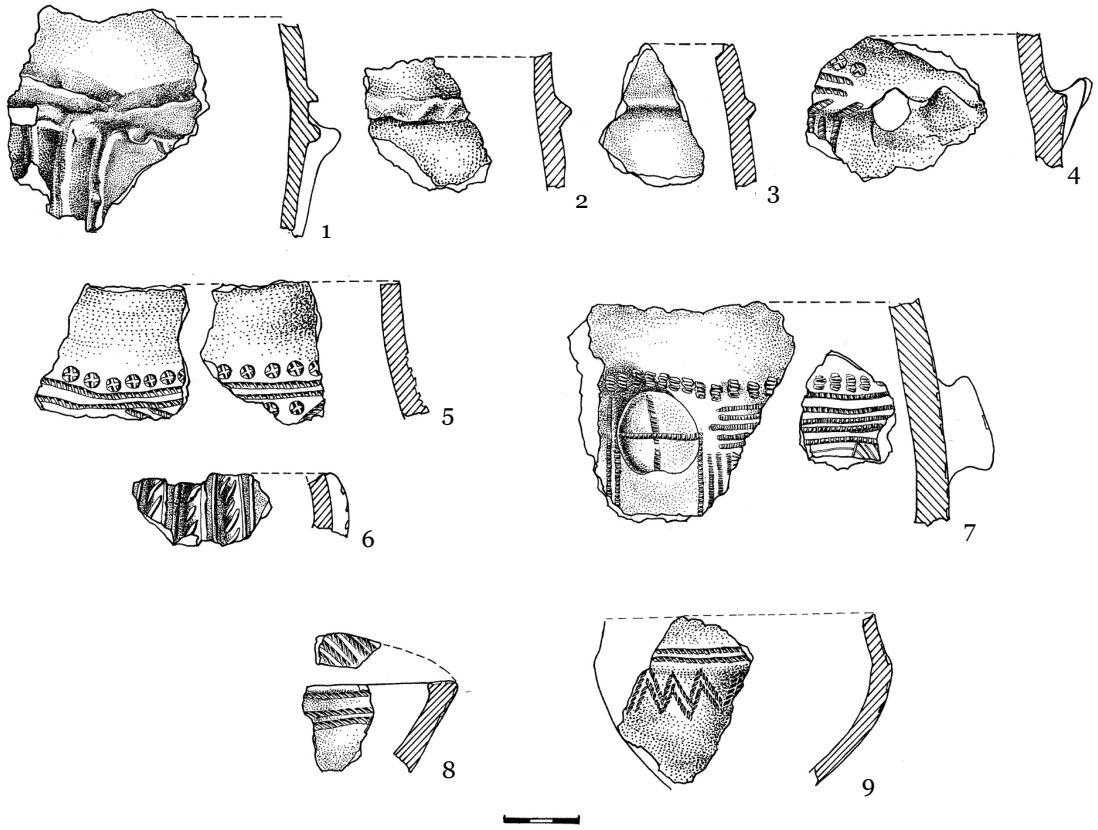

Fig. 18. Saharna-Țiglău. Secțiunea 1. Groapa 9. Inventarul arheologic.

la Saharna Mare (Niculiță, Nicic 2002, fig. 5/14). Din cadrul ceramicii fine se remarcă fragmente de străchini tronconice ornamentate cu decor imprimat (fig. 18/8) şi fragmente de la cupe bitronconice (fig. 18/9), ornamentate cu două linii imprimate orizontale, sub care sunt redate linii similare în formă de zigzag.

Materialele din stratul cultural precum şi din complexele închise de la aşezarea Saharna-Țiglău demonstrează destul de convingător că, în linii majore, acest sit cronologic se referă către perioada timpurie a epocii fierului, încadrându-se completamente, din punct de vedere cultural, în grupul de monumente atestat culturii Cozia-Saharna. Stabilirea unei perioade mai concrete de funcționare a aşezării poate fi posibilă doar în urma unor cercetări de amploare însoțite de excavarea dacă nu exhaustiv, cel puțin, a celei mai mari părți a sitului de la Țiglău.

Catalogul descoperirilor

1. *Vârf de lance* (fig. 2/6). Secțiunea 1/2007, stratul II. Confecționat din os. Forma – conică. Pe vârf a fost executat un orificiu transversal. L=5 cm, D=1,6 cm, D_{orf}=0,5 cm. Inedit.

2. *Vârf de săgeată* (fig. 2/9). Secțiunea 1/2007, stratul III. Confecționat din os. Forma – piramidală alungită cu secțiunea rectangulară, având la bază 4 aripioare cu tub cilindric. L=3,8 cm, D=0,8 cm. Inedit.

3. *Bază de pieptene* (fig. 2/7). Secțiunea 1/2007, stratul III. Confecționat din os. Forma – rectangulară cu colțurile rotunjite. L_1=5,4 cm, L_2= 4,4 cm, Gr=0,8 cm. Inedit.

4. *Baza excrescenței de corn de cerb* (fig. 2/10). Secțiunea 1/2007, stratul III. Capetele ramificate au fost separate, fiind tăiate cu un obiect ascuțit. Inedit.

5. *Fragment de corn prelucrat* (fig. 8/3). Secțiunea 1/2007, C4 Gr. 2. Capetele fragmentului cornului au urme de tăiere şi incizii. Forma tronconică. L_1=3,7 cm, Gr=2×4 cm. Inedit.

6. *Vârf de corn* (fig. 8/4). Secțiunea 1/2007, C4 Gr. 2. Confecționat din corn. Forma – tronconică. L_1=7,5 cm, L_2= 3 cm, Gr=1,5 cm. Inedit.

7. *Fragment de os cu urme de prelucrare* (fig. 10/6). Secțiunea 1/2007, C6 Gr. 4. Confecționat

din os. Pe capăt sunt executate patru pinteni triunghiulari. Inedit.

8. *Paletă de os cu marginea crestată* (fig. 2/5). Secţiunea 1/2007, stratul III. Confecţionat din os. L_1=3,8 cm, L_2=2,6 cm. Inedit.

9. *Spatulă de os* (fig. 8/2). Secţiunea 1/2007, C4 Gr. 2. Confecţionată din maxilarul inferior al unui animal, având pe marginea îngroşată urme de şlefuire. Inedit.

10. *Pandantiv,* fragment (fig. 7/2). Secţiunea 1/2007, C3 Gr. 1. Confecţionat din colte de animal, având baza perforată. L_1=5 cm, D_{orif}=0,5 cm. Inedit.

11. *Astragal* (fig. 2/4). Secţiunea 1/2007, stratul I. Confecţionat din os, având laturile prelucrate şi mijlocul perforat. L_1=2,8 cm, L_2=1,5. Inedit.

12. *Astragal* (fig. 8/5). Secţiunea 1/2007, C4 Gr. 2. Confecţionat din os, având pe mijloc un orificiu. L_1=6,5 cm, L_2=4,3. D_{orif}=2,4. Inedit.

13. *Dăltiţă* (fig. 2/13). Secţiunea 1/2007, stratul III. Confecţionată din silex, având secţiunea triunghiulară. L_1=8,3 cm, L_2=3 cm, L_3=4 cm. Inedit.

14. *Cute* (fig. 2/12). Secţiunea 1/2007, stratul II. Confecţionată din piatră de gresie. Forma – oval-alungită în plan. L_1=10,5 cm, L_2=4,5 cm, Gr=1,4 cm. Inedit.

15. *Cute* (fig. 2/11). Secţiunea 1/2007, stratul III. Confecţionată din piatră de gresie. Forma – alungită cu secţiunea ovală. L_1=8,3 cm, Gr=2×1,8 cm. Inedit.

16. *Cute*, fragment (fig. 10/7). Secţiunea 1/2007, C6 Gr. 4. Confecţionată din piatră. Forma – trapezoidală în plan. L_1=5,5 cm, L_2=4 cm, Gr=2 cm. Inedit.

17. *Nucleu de silex* (fig. 2/8). Secţiunea 1/2007, stratul III. D=6,3 cm, Inedit.

18. *Fusaiolă*, fragment (fig. 2/2). Secţiunea 1/2007, stratul I. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea – cenuşie. Forma – sferică. H=2,4 cm, D_{max}=3,3 cm, D_{orf}=1 cm. Inedit.

19. *Fusaiolă* (fig. 2/3). Secţiunea 1/2007, stratul II. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea – cenuşie deschis. Forma – conică. H=1,5 cm, D_{max}=2,6 cm, D_{orf}=0,4 cm. Inedit.

20. *Fusaiolă* (fig. 2/1). Secţiunea 1/2007, stratul II. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu nisip, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea - cărămiziu deschis cu pete oranj. Suprafaţa lustruită. Forma – bitronconică. H=3,5 cm, D_{max}=5,5 cm, D_b=2,5 cm, D_{orf}=1,7 cm. Inedit.

21. *Fusaiolă* (fig. 8/6). Secţiunea 1/2007, C4 Gr. 2. Confecţionată din pastă de lut în adaos de nisip, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea cărămizie cu pete cenuşii. Forma – tronconică. Baza diametrului maxim prezintă în profil o cavitate semisferică, fiind trasă spre interior. H=2,5 cm, D_{max}=4,5 cm, D_{orf}=1,2 cm. Inedit.

22. *Fusaiolă* (fig. 14/6). Secţiunea 1/2007, C8 Gr. 6. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu cioburi pisate, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea cărămiziu - deschis cu pete cenuşii. Forma – sferică cu bazele profilate. H=5 cm, D_{max}=5 cm, D_{orf}=1,3 cm. Inedit.

23. *Figurină zoomorfă,* fragment (fig. 10/4). Secţiunea 1/2007, C6 Gr. 4. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu nisip, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea cărămizie cu pete cenuşii. Fragmentul prezintă corpul unui animal cu bazin, pe care s-au păstrat un membru posterior şi coada. Inedit.

24. *Figurină*, fragment (fig. 10/8). Secţiunea 1/2007, C6 Gr. 4. Confecţionată din pastă de lut cu impurităţi de nisip, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea cărămizie. Fragmentul prezintă partea corpului stilizat unei figurine antropomorfe, având o formă ovală în plan, cu secţiunea plată. Pe o parte este redat un decor incizat reprezentând un dreptunghi, împărţit în câmpuri paralelogramice, haşurate cu linii oblice în ordine de şah. Gr=1,7 cm. Inedit.

Bibliografie

Arnăut 2000: T. Arnăut, Aşezarea fortificată „Saharna Mare”- raion Rezina. In: Istro-Pontica (Tulcea 2000), 93-104.

Arnăut, Bercu, Matveev 2004: T. Arnăut, V. Bercu, S. Matveev, Aşezarea hallstattiană de la Saharna „Dealul Mănăstirii”. In: Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology. Chişinău-Vadul lui Vodă 6-11 September 2004. I (Chişinău 2004), 263-284.

Iconomu 1996: C. Iconomu, Cercetările arheologice din cetatea hallstattiană la Pocreaca-Iaşi. ArhMold XIX, 1996, 21-56.

Jugănaru 2005: G. Jugănaru, Cultura Babadag, I. Biblioteca Istro-Pontica, 7 (Constanţa 2005).

Hänsel 1976: B. Hänsel, Beiträge zur Regionalen und chronologieschen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte - Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes, 19, I-II (Bonn 1976).

Medović 1988: P. Medović, Kalakača (Naselje ranog gvojdenog doba) (Novi Sad 1988).

Niculiţă, Nicic 2002: I. Niculiţă, A. Nicic, Rezultatul cercetărilor perieghetice la situl traco-getic Saharna Mare. Carpatica 15, 2002, 66-84.

Niculiţă, Nicic 2007: I. Niculiţă, A. Nicic, Cercetări arheologice la situl Saharna-Dealul Mănăstirii, Tyragetia, s.n. I [XVI], nr. 1, 2007, 225-248.

Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002: I. Niculiţă, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (Bucureşti 2002).

Vanciugov, Niculiţă, Bîrcă 2000: V. Vanciugov, I. Niculiţă, V. Bîrcă, Raport preliminar despre rezultatele investigaţiilor arheologice de la aşezarea civilă Cartal-Orlovka II din anul 1999. Arhiva LCŞ „Tracologie" (Chişinău-Bucureşti-Odesa 2000).

Гольцева, Кашуба 1995: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (материалы раскопок 1978-79 гг. и 1989-90 гг.) (Тирасполь 1995).

Кашуба 2000: М.Т. Кашуба, Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна). Stratum plus 3, 2000, 241-488.

Крушельницька 1998: Л. Крушельницька, Чорноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівськоі групи пам'яток) (Львів 1998).

Малеев 1992: Ю. Малеев, Култова халщатска пластика от лесо-степното Поднестровие. Археология, 2, 1992, 13-24.

Смирнов 1949: Г.Д. Смирнов, Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г. Ученные записки ИИЯиЛ МФ АН СССР, т. II (Кишинев 1949).

Степи 1989: Археология СССР, Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время (отв. редактор А.И. Мелюкова) (Москва 1989).

Поселение раннего железного века в урочище Сахарна-Циглэу. Предводительные замечания

Резюме

Поселение Сахарна-Цыглэу было открыто в 1946 г. Г.Д. Смирновым. В 1950 г. совместно с Г.П. Сергеевым были проведены небольшие разведывательные раскопки. Лишь 50 лет спустя М.Т. Кашуба опубликовала в сокращённом виде сохранившиеся материалы из этих раскопок в монографии «Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом».

В настоящей работе предложено именовать памятник не Валя Цыглэу, а Сахарна-Цыглэу. Это связано с тем, что на самом деле поселение расположено на высоком скалистом мысу, образованном правым берегом Днестра и ущельем Цыглэу («Валя» – означает «ложбина»).

В настоящее время угодья, на которых находится поселение, перешли в частное владение. В 2007 г. в ходе хозяйственных работ на территории поселения был выявлен ряд археологических артефактов, поступивших в распоряжение археологической экспедиции Молдавского госуниверситета вместе с предложением владельца, господина Виктора Лупашку, провести соответствующие археологические изыскания.

В ходе археологических раскопок на площади 40 кв.м. выявлен значительный и разнообразный массовый керамический материал. Его предварительный анализ показывает, что по формам и орнаменту керамика имеет широкие аналогии как на памятниках раннего железного века культуры Козия-Сахарна, так в других культурах. Разнообразие форм и комбинаций прочерченного и штампованного орнамента указывают на особую значимость данного поселения для изучения раннего периода I тысячелетия до н.э.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Сахарна-Цыглэу. 1 - топографический план; 2 - раскоп 1, вид с восточной стороны; 3 - раскоп 1, планы и профили.

Рис. 2. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1, индивидуальные находки: 1-3 - глина; 4-7, 9-10 - кость; 8, 13 - кремень; 11-12 - камень.

Рис. 3. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Кухонная керамика из культурного слоя.

Рис. 4. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Лощёная керамика из культурного слоя.

Рис. 5. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Столовая керамика из культурного слоя.

Рис. 6. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. 1-14 - столовая керамика из культурного слоя; 15-23 - скопление керамики №1.

Рис. 7. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. 1-11 – яма №1, план и находки; 12-14 - яма №3, план и находки.

Рис. 8. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №2, план и находки.
Рис. 9. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №2, керамика.
Рис. 10. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №4, план и находки.
Рис. 11. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №4, керамика.
Рис. 12. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №5, план и находки.
Рис. 13. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №6: 1 - план и профиль. 2-3 - глиняный сосуд, найденный в яме.
Рис. 14. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №6, керамика.
Рис. 15. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №7, план и находки.
Рис. 16. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Землянка №1. План и находки.
Рис. 17. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма № №8-9. 1 - план и профиль; 2-10 - находки из ямы №8.
Рис. 18. Сахарна-Цыглэу. Раскоп 1. Яма №9, находки.

Early Iron Age settlement of Saharna-Ţiglău. Preliminary research result

Abstract

The settlement of Saharna-Ţiglău was discovered in 1946 by G.D. Smirnov. In 1950 Smirnov together with G.P. Sergeev carried out limited exploration excavations. Only 50 years later, M.T. Kašuba published the results of those excavations in shorthand form in the study "The early iron in the forest-steppe between the Dniester and the Siret rivers".

The present paper suggests that the monument of Valea Ţiglău bears the named - Saharna Ţiglău.

In point of fact the settlement is situated on a high rocky cape ("Valea" means "ravine") formed by the right bank of the Dniester river and the Ţiglău clove.

The settlement is now situated on the privately owned agricultural lands. In the course of economic works carried out in 2007, a number of archaeological artefacts were uncovered on the territory of the settlement and place at service of the Moldovan State University Archaeological expedition.

In the course of excavations covering 40 square meters, significant and diverse ceramic material was found. The preliminary analysis shows that the ceramics in form and in ornament has wide analogies as in the Early Iron Age monuments of the Cozia-Saharna culture and beyond it.

Variety of shapes and combination of the streaked and stamped ornaments show the importance of this settlement in studying the history of the first half of the first millenium B.C.

List of illustrations:

Fig. 1. Saharna-Ţiglău. 1 - surveyor's plan; 2 - Excavation 1, eastern view; 3 - Excavation 1, plans and profiles.
Fig. 2. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Individual finds: 1-3 - clay; 4-7, 9-10 - bone; 8, 13 - flint; 11-12 - stone.
Fig. 3. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Coarse Pottery from the cultural layer.
Fig. 4. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Glazed pottery from the cultural layer.
Fig. 5. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Fine pottery from the cultural layer.
Fig. 6. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. 1-14 - Fine pottery from the cultural layer; 15-23 - assemblage of pottery 1.
Fig. 7. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. 1-11 - pit 1, plan and inventory; 12-14 - pit 3, plan and inventory.
Fig. 8. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 2, plan and inventory.
Fig. 9. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 2, plan and inventory.
Fig. 10. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 4, plan and inventory.
Fig. 11. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 4, pottery inventory.
Fig. 12. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 5, plan and inventory.
Fig. 13. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 6: 1 - plan and profile; 2-3 - ceramic vessel found in the pit.
Fig. 14. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 6, pottery inventory.
Fig. 15. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 7, plan and inventory
Fig. 16. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Dugout 1. Plan and inventory.
Fig. 17. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 8-9. 1- plan and profile. 2-10 - archeological inventory from the pit 8.
Fig. 18. Saharna-Ţiglău. Excavation 1. Pit 9. Archeological inventory.

28.03.2008

Dr. hab. Ion Niculiţă, Universitatea de Stat din Moldova, str. Al. Mateevici, 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova;

Dr. Andrei Nicic, Universitatea de Stat din Moldova, str. Al. Mateevici, 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: a_nicik@yahoo.com

CONSIDERAŢII ASUPRA NECROPOLEI GETICE DE LA DĂNCENI

Alexandru Levinschi

Necropola Dănceni a fost descoperită de către I. Rafalovici în 1959, cercetările fiind efectuate tot de el pe parcursul a patru campanii arheologice, în anii 1974-1976 şi 1978 (Рафалович и др. 1975; Рафалович и др. 1976; Рафалович и др. 1977, 457-458). Cercetările din anul următor, efectuate de către N. Golţeva, au mai scos la iveală doar cinci complexe, concentrate în unul din cele trei sectoare dezvelite ale necropolei, numărul total de morminte ajungând la 405 (Рафалович 1985, 117).

Situl de la Dănceni este pluristratigrafic şi, după cum se consideră până în prezent, el include patru necropole diferite – tripoliană târzie, epoca bronzului (cultura ceramicii ornamentate cu multe brâie „mnogovalikovaia"), epoca fierului timpuriu (sec. VI-V î.e.n.), cultura Černiahov-Sântana de Mureş (Рафалович 1985, 5), precum şi un orizont postčerniahov (m. 280) cu fibule digitale medievale timpurii.

Necropola a fost amenajată pe platoul din dreapta văii r. Işnovăţ, între satele Dănceni şi Suruceni. Dintre aşezările getice, cunoscute în această zonă, cea mai apropiată este Suruceni-Cetăţuie, aflată pe un platou înalt, la circa un kilometru depărtare, la marginea de vest a satului Suruceni. Aceste două situri sunt despărţite de o văiugă, ramificată din dreapta văii r. Işnovăţ.

Date asupra orizontului din epoca fierului timpuriu al necropolei Dănceni ne sunt accesibile doar din contextul studiului monografic al lui V. Lăpuşnean, în care ele sunt dispersate prin toate capitolele. O publicare exhaustivă a complexelor descoperite este lipsă, iar rapoartele de săpături sunt complet lipsite de materialul ilustrativ. Cu toate acestea, am încercat să culegem cât mai multă informaţie din aceste două surse păstrate. Cât priveşte ritul funerar al necropolei, despre care va fi vorba, informaţia de bază este concentrată în paragraful corespunzător al lucrării monografice (Лапушнян 1979, 50-60).

Necropola în discuţie este considerată birituală, din cele 42 de complexe atribuite acestei perioade 27 de înmormântări sunt incineraţii, efectuate în gropi simple, de formă circulară sau rectangulară în plan. În una din aceste gropi, rectangulară, a fost efectuată înmormântarea colectivă a patru indivizi, resturile incinerate ale cărora au fost depuse în gropiţe aparte, amenajate în rând pe fundul gropii. Cât priveşte modul de depunere a resturilor incinerate în morminte, vom menţiona că în majoritatea cazurilor (22 din 27) oasele calcinate erau depuse direct pe fundul gropii funerare (mm. 42, 80, 83, 85 ş.a.). Restul cinci morminte sunt cu urne, adică, resturile incinerării erau depuse în vase de lut destul de mari, care, uneori, erau acoperite cu capac. Drept capac puteau servi fragmente mari de vase sau chiar oale întregi. Rareori, ambele tipuri de înmormântări sunt însoţite de vase de ofrandă – străchini, ulcioare, oale de dimensiuni nu prea mari şi căniţe, şi doar în cazuri aparte printre resturile calcinate au fost descoperite şi vârfuri de săgeţi de bronz.

Referitor la incineraţii V. Lăpuşnean trage concluzia că acest rit funerar în cadrul vestigiilor getice de la sf. sec. VI - înc. sec. IV î.e.n. nu a suferit oarecare schimbări esenţiale şi a păstrat trăsăturile de bază ale culturilor hallstattului tracic.

Înmormântările prin înhumare din cadrul necropolei Dănceni (15 complexe), în majoritatea cazurilor, sunt răvăşite sau jefuite, fapt ce complică uneori determinarea orientării şi poziţiei defuncţilor. Înhumarea se efectua, îndeosebi în gropi rectangulare simple (9 morminte), însă în patru cazuri defuncţii au fost depuşi în camere funerare de dimensiuni considerabile, cu acoperământ din nuiele lutuite, care uneori era susţinut de pari, dispuşi prin colţuri. În două cazuri înmormântările au fost efectuate în gropi cotlonite, amenajate în peretele de nord. Din cele 12 morminte, orientarea cărora a putut fi determinată (doar 2 intacte, 73 şi 180), 7 defuncţi au fost depuşi cu capul spre SE, 3 – spre E (inclusiv m. 180), 1 – spre V şi

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 233-238.

1 – spre NV (m. 73). Poziţia defuncţilor este culcat pe spate cu mâinile în lungul corpului.

Ca inventar funerar, despre care este greu să judecăm din cauza răvăşirii majorităţii mormintelor, cel mai des întâlnite sunt vârfurile de săgeţi de bronz. În complexul nerăvăşit nr. 73 au fost găsite 7 piese din bronz, de tip bazic, şi una din os, conică alungită, precum şi un cuţit din fier cu muchia curbată. Astfel de vârfuri de săgeţi de bronz (5 piese) şi un capăt de bici de formă tronconică în opt muchii au fost descoperite şi în alt mormânt nerăvăşit (nr. 180). Vârfuri de săgeţi similare au fost sustrase şi din majoritatea complexelor jefuite. În m. 43, afară de toate, în colţul de vest, în care jefuitorii nu au mai reuşit să ajungă, a fost descoperită şi o strachină cenuşie lustruită, lucrată la roată. În alte două complexe răvăşite (nr. 211 şi 346) s-au mai păstrat câte un vârf de lance de fier cu tălpici tot din fier (nu se specifică, dar pare că ele au fost aranjate lângă perete şi jefuitorii nu au ajuns până la ele).

Pentru înhumările necropolei Dănceni, conchide V. Lapuşnean, amenajarea camerelor funerare are unele tangenţe cu construcţiile funerare scitice de sub tumuli, din zona Nistrului. Afară de aceasta, după cum menţionează autorul, sortimentul de piese descoperite în aceste complexe este asemănător în multe privinţe sortimentului de inventar din aceleaşi morminte scitice din zona Nistrului şi reflectă o puternică influenţă din partea culturii scitice (Лапушнян 1979, 58-59).

Fără a specifica şi alte detalii, care pot fi culese din paginile lucrării menţionate, vom încerca să concretizăm limitele cronologice ale orizontului necropolei Dănceni, atribuit mileniului I î.e.n.

Pentru o încadrare a acestui sit în limitele sf. sec. VI - sec. V î.e.n., menţionează V. Lapuşnean, importanţă primordială au fragmentele de ceramică neagră lustruită, cu caneluri destul de pronunţate, descoperite în stratul de cultură al necropolei. Conform opiniei lui, ele provin din incineraţiile distruse prin arătură şi nu se mai întâlnesc în complexele getice mai târzii[1]. Tot perioadei menţionate V. Lapuşnean atribuie şi castroanele cu împunsături pe partea internă a buzei. Cum menţionează în continuare autorul, ele au analogii printre formele de vase din sec. VI-V î.e.n. din tumulii perioadei scitice, unde ele, de asemenea, se găsesc împreună cu vârfuri de săgeţi de bronz bazice, care, după A.I. Meljukova (1964, 22) predomină în seturile din sec. V î.e.n. (Лапушнян 1979, 18-20). Limita cronologică târzie a complexelor în discuţie este determinată de V. Lapuşnean în baza oalelor şi străchinilor caracteristice ceramicii getice, precum şi a vârfurilor de săgeţi bazice alungite, iarăşi după A.I. Meljukova (1964, 24), caracteristice pentru seturile de tolbă din sec. V-IV î.e.n. Cele mai târzii materiale ale necropolei, precizează în continuare autorul, se încadrează între sf. sec. V şi înc. sec. IV î.e.n. (Лапушнян 1979, 20-23).

Acestea sunt spicuiri asupra materialelor şi concluziilor, privind necropola Dănceni, care au fost luate ca bază pentru individualizarea orizontului de vestigii de tip Pârjolteni-Dănceni, unitare prin neomogenitatea lor, şi care reprezintă, conform unor opinii, acea simbioză geto-scitică din prima etapă de pătrundere a elementelor getice în această regiune (Tkaciuk 1994, 226-228; Бруяко 2003, 19-20; 2005, 204-222).

Pentru moment, totul pare logic şi verosimil, dacă nu ar fi parvenit în ultimul timp un mic detaliu. În autoreferatul tezei sale de doctor-habilitat, I. Brujako scrie: „Mica rectificare a cronologiei necropolei (Dănceni), elaborată în lucrare (de dr. hab.), constă în coborârea datei de început a funcţionării ei încă din prima jumătate a sec. VI î.e.n. (Бруяко 2003, 20).

Pare sigur, că această din urmă rectificare trebuie să nege complet toate elaborările privind data (sf. sec. VI î.e.n.) şi condiţiile (înfrângerea lui Dareios în campania împotriva sciţilor din a. 512), în care geţii au apărut în zona de păduri dintre Nistru şi Prut (Levinschi 2005, 66-69; Левинский 2005, 261-263). Cu toate acestea, fără a încerca să detaliem argumentele autorului, corectitudinea căruia nici nu o punem la îndoială, concluzia la care a ajuns I. Brujako constituie un argument suplimentar în favoarea deducţiilor la care am ajuns în baza informaţiei accesibile asupra necropolei Dănceni.

Consultând planul publicat de săpături, cu situaţia pentru anul 1975 (Лапушнян 1979, 52, рис. 13), în suprafaţa dezvelită a necropolei cu înmor-

[1] Ca să ne debarasăm îndată de acest argument vom preciza că necropola suprapune în bună parte aşezarea hallstattiană timpurie de tip Chişinău-Corlăteni, pentru care şi este foarte caracteristică ceramica neagră lustruită. De altfel, săpăturile efectuate în această aşezare de către V. Cavruk în anul 1978 a scos la iveală un set impunător de ceramică de această factură (Никулицэ 1979, 1, 11-15).

mântări atribuite epocii fierului, putem delimita, convenţional, două grupuri compacte de complexe şi trei morminte plasate aparte. Ambele grupuri includ atât incineraţii, cât şi înhumaţii. În unul din grupuri (A) complexele sunt dispuse în fâşie nu prea lată, întinsă pe direcţia nord-sud, iar în celălalt (B) – pe direcţia est-vest. Majoritatea incineraţiilor din cadrul grupului „A" este concentrat între două morminte prin înhumare (mm. 93 şi 129) deranjate în antichitate, iar în grupul „B" – în jurul mormântului prin înhumare nr. 139, de asemenea deranjat. Această plasare a mormintelor în grupuri ar fi trebuit să ne permită să tragem concluzia logic cerută, că toate complexele sunt, într-o măsură sau alta, cronologic apropiate în timp şi aparţin unui singur grup de populaţie.

În pofida acestei deducţii logice, din expunerea lui V. Lapuşnean aflăm că cea mai mare parte mormintelor prin înhumare sunt deranjate în antichitate, pe când mormintele prin incinerare nu au fost supuse acestui proces (Лапушнян 1979, 58). Intact au rămas doar mormântul prin înhumare nr. 180, plasat izolat la o distanţă considerabilă de grosul înmormântărilor, iar mormântul nr. 73, plasat la limita de nord a grupului „A", conform raportului de săpături (Рафалович 1976, 9-10), a fost deranjat doar parţial. În schimb, acest din urmă complex, conform planului publicat (în text nu se specifică), este suprapus de mormântul prin incinerare nr. 188.

Din textul raportului spicuim, că groapa m. 73, rectangulară (210×110 cm), orientată pe direcţia SE-NV şi adâncă de 70 cm de la nivelul actual al solului (în continuare toate adâncimile de la acest nivel), a fost „*... săpată în stratul de cernoziom şi doar uşor adâncită în solul rudimentar. Pereţii de vest şi sud au fost supuşi arderii, în umplutură apăreau bucăţi mărunte de lut ars, unele aveau mărimea până la 7-10 cm. Deosebit de multe bucăţi de lut ars erau concentrate în colţul de vest al gropii. Afară de aceasta în umplutură, începând cu adâncimea de 40 cm, în toată suprafaţa gropii apăreau oase calcinate şi fragmente aparte de ceramică neagră lustruită*". Prezentând întreaga descriere a sitului V. Lapuşnean conchide că „*... oasele calcinate şi fragmentele de ceramică neagră lustruită aparţineau incineraţiei nr. 188, care a fost deranjată de mormântul 73*" (Лапушнян 1976, 10).

Aici ne permitem o mică remarcă, deoarece considerăm că ordinea deranjării mai degrabă este inversă, ceramica neagră lustruită (neilustrată) putând fi atribuită, mai degrabă, aşezării de tip Chişinău-Corlăteni şi a nimerit în groapă din stratul cultural al aşezării, de care am pomenit deja. Dar, cu şi mai mare succes, luând în consideraţie urmele de arsură a pereţilor gropii în colţul de sud-vest, această incineraţie ar putea fi atribuită şi orizontului din epoca romană târzie de tip Sântana-Černjahov. Analogii ca rit poate fi luat, spre exemplu, m. 8 (Рафалович 1986, 29), ca să nu mai înşiruim şi alte complexe, iar ceramica neagră lustruită ar putea fi cu mare siguranţă şi de tip Velbark (sau grupa II, după I.A. Rafalovici), care apare în multe complexe ale necropolei, datate în fază Ia, adică între sf. sec II - prima jum. mij. sec. III e.n. (Щукин, Щербакова 1986, 200-212). În pofida faptului că nu există un plan general al tuturor complexelor descoperite în suprafaţa dezvelită a necropolei Dănceni, la încadrarea mormintelor getice printre cele de tip Sântana-Černjahov vedem că m. 188 se înscrie în limita sectorului „Ж", în zona, în care domină mormintele din faza Ia a orizontului din epoca romană târzie (Рафалович 1986, 9, таб. 1; 208, рис. 9). Cu toate acestea, în lucrarea lui V. Lapuşnean m. 188 este inclus printre complexele getice „timpurii" (Лапушнян 1979, 52, рис. 13).

Toate acestea fiind expuse, nu ne rămâne decât să tragem concluzia destul de logică, că mormintele prin înhumare şi cele prin incinerare, din cadrul necropolei „getice timpurii", sunt divizate în timp şi cele prin înhumare le preced pe cele prin incinerare. De fapt acest lucru, fără a fi menţionat undeva în paginile lucrării monografice (Лапушнян 1979), este clar spus în raportul pregătit de V. Lapuşnean pentru anul 1976. În el se menţionează: „*... înhumarea nr. 246 a fost suprapusă de incinerarea nr. 245. Dacă însă luăm în consideraţie, că înhumarea nr. 246 s-a dovedit a fi răvăşită aproape complet încă până la efectuarea incinerării nr. 245, groapa nu prea mare a căreia se citea foarte clar şi nu putea fi cauză a răvăşirii înhumării, atunci între aceste două înmormântări trebuia să fi trecut o perioadă considerabilă de timp*" (Лапушнян 1977, 16). Totalizând cele expuse, putem fi aproape siguri că în cazul complexelor din epoca fierului, în genere, poate fi vorba de două orizonturi culturale, sau două necropole aparte cu rit funerar absolut diferit – prin înhu-

mare şi prin incinerare. Decalajul cronologic între ele poate fi nu chiar atât de mare. La începutul funcţionării celei de a doua necropole, cu înmormântări prin incinerare, mormintele cimitirului precedent, cu complexe prin înhumare, probabil, mai păstrau movilițele de pământ la suprafaţă sau careva semne din lemn, pe care nu le mai putem surprinde astăzi.

În aşa fel, numai acceptând această posibilitate noi putem explica amplasarea mormintelor în grupuri, răvăşirea înhumărilor sau suprapunerea lor de către incineraţii şi, desigur, mormintele prin incinerare rămase intacte. Apropo, pare destul de verosimil, că înmormântările din prima necropolă au putut fi răvăşite, în parte, de purtătorii ritului funerar prin incinerare. În favoarea acestei presupuneri, printre altele, vin drept mărturie şi fragmentele vasului tipic scitic (Лапушнян 1979, 91, рис. 30/1) din m. 86, în care au fost efectuate patru incineraţii. În pofida faptului că acest din urmă vas este utilizat drept dovadă pentru argumentarea sincretismului cultural scito-getic al necropolei (Tkaciuk 1994, 226), totuşi, legătura lui cu acest mormânt este doar tangenţială. Din punctul de vedere al ritualului, el nu este nicicum legat de înmormântările purtătorilor ritului funerar prin incineraţie.

De ce?

În primul rând, toate cele patru înmormântări ale mormântului nr. 86 sunt fără urne funerare (Лапушнян 1979, 53-54, рис. 14/5). Doi – toate sunt intacte. Trei – nicăieri în textul publicat nu este menţionată prezenţa pe lângă oarecare din aceste morminte a vaselor de ofrandă.

Pare destul de logic să tragem concluzia, că fragmentele vasului scitic provin, mai degrabă, din umplutura mormântului, unde ele au nimerit de la suprafaţa solului, în procesul astupării gropii. La suprafaţă, de exemplu, ele puteau fi aruncate chiar din mormântul nr. 93 prin înhumare, aflat în preajmă şi răvăşit. Afară de toate acestea, în raportul de săpături, întocmit de V. Lapuşnean, ne atrag atenţia unele detalii. De exemplu, la descrierea gropii mormântului nr. 86, orientată SE-NV, citim: *„Partea de est a camerei funerare a fost întretăiată parţial de o groapă mai târzie nr. ? Pe fundul gropii mormântului au fost descoperite patru gropiţe, dispuse în lungul ei... În fiecare din aceste gropiţe a fost efectuată câte o înmormântare aparte... Gropiţa nr. 1 se afla în partea de est a camerei funerare. Ea avea formă ovală în plan cu dimensiunile 60×30 cm şi adâncimea 10 cm. Gropiţa a fost umplută cu oase calcinate, aşezate în ordine anatomică (oasele craniului deasupra). Alături a fost dezvelită o parte de vas*" (Лапушнян 1976, 12). Cu toate că sunt lipsă unele detalii în fixarea acestor materiale descoperite, contextul expunerii pare să nu lase nici un fel de dubii, că profilul de vas a fost descoperit „alături" de gropiţa înmormântării. Pare destul de verosimil ca tot acest „alături" să se înscrie în perimetrul gropii târzii, care a întretăiat această parte de est a camerei funerare.

Acestea fiind expuse, pare destul de dubioasă legătura acestui vas cu incineraţiile mormântului 86. Ba mai mult, în monografia sa V. Lapuşnean menţionează că vasele de acest fel pot fi legate genetic cu formele de vase de tip Şoldăneşti, cunoscute prin descoperirile din necropola Selişte, cu toate că nu este exclusă posibilitatea apariţiei lor sub influenţa directă a triburilor din silvostepa Ucrainei din dreapta Niprului (Лапушнян 1979, 90). Acesta ar însemna, conform ultimelor corectări cronologice efectuate de I.V. Brujako, că acest vas se înscrie în şirul vestigiilor necropolei, care au fost datate începând cu prima jumătate a sec. VI î.e.n. (Бруяко 2003, 20). De altă parte, în gropiţa 4 din mormânt au fost descoperite 2 vârfuri de săgeţi de bronz topite şi unul întreg (Лапушнян 1979, 21, рис. 6/11), ultimul fiind caracteristic pentru seturile de tolbă din sec. V-IV î.e.n. (Мелюкова 1964, 24, рис. 1). În aşa caz, între aceste două piese (profilul de vas şi vârful de săgeată), considerate ca aparţinând aceluiaşi complex, există o lacună cronologică de aproape sau de circa un secol, fapt ce şi explică în parte deducţiile noastre logice.

Diferenţierea în timp a complexelor în discuţie cu rit funerar diferit, din cadrul necropolei Dănceni, poate fi sesizată şi prin intermediul tipurilor de vârfuri de săgeţi de bronz, descoperite în mormintele prin înhumare sau incineraţie. Dacă vom parcurge cu atenţie informaţia publicată, cu referinţă la complexe şi piesele descoperite în ele, este lesne să observăm că în mormintele prin înhumare sunt descoperite tolbe, având un număr nu prea mare de săgeţi cu vârfuri de bronz bazice (Лапушнян 1979, 23, рис. 6) de tip cinci conform clasificării propuse de A.I. Meljukova (1964, 21, рис. 1). Astfel de vârfuri de săgeţi sunt caracteristice şi pentru setul de tolbă descoperit în mor-

mântul izolat al oşteanului scitic din vecinătatea necropolei, lângă s. Suruceni (Сергеев 1961, 137-138), precum şi pentru înmormântarea prin incineraţie de la Pârjolteni (Лапушнян 1979, рис. 3). Conform elaborărilor efectuate de A.I. Meljukova, astfel de vârfuri de săgeţi predomină în seturile caracteristice pentru sec. VI - prima jum. a sec. V î.e.n. (Мелюкова 1964, 21-22, табл. 7). Origine apropiată cu acestea o au şi piesele din m. 246 (Лапушнян 1979, рис. 7/1-13), care pot fi atribuite unor variante ale tipului nouă şi zece, caracteristice pentru cel de-al doilea grup cronologic (Мелюкова 1964, 22).

Cât priveşte incineraţiile, în ele au fost descoperite doar 8 vârfuri de săgeţi de bronz alungite (Лапушнян 1979, рис. 6/9-11; 7), o bună parte din ele fiind deteriorate de foc. Ca să revenim la clasificarea propusă de A.I. Meljukova, astfel de vârfuri de săgeţi se înscriu printre piesele din grupul al treilea cronologic – a doua jum. sec. V - prima jum. a sec. IV, tip 8, varianta a doua, cu toate că nu este exclus să fie şi varianta 5 tip 9 (Мелюкова 1964, 23-24, рис. 1). Piesele de acest fel sunt lipsă în seturile din cel de al doilea grup cronologic.

Ultimul lucru, asupra căruia insistăm să atragem atenţie, sunt foarte puţinele vase tipic getice, pe care le găsim doar în unele incineraţii şi sunt complet lipsă în mormintele prin înhumare. Credem, şi acest fapt poate fi luat ca argument în favoarea diferenţierii în timp a complexelor prin înhumare şi prin incinerare, acestea din urmă fiind precedate de primele.

Acestea luând în consideraţie, fenomenul necropolei Dănceni, exprimat prin faptul că în ritul funerar al complexelor sunt îmbinate atât elemente şi tradiţii tracice, cât şi scitice, care, în ultimă instanţă şi determina acel „*...specific sincretism cultural scito-tracic*" (Бруяко 2003, 19), în realitate se dovedeşte a fi suprapunerea în cadrul necropolei pluristratigrafice a două orizonturi din epoca fierului diferenţiate cronologic şi cultural – scitic (perioada culturii scitice mijlocii) şi getic. Fără a iniţia discuţii de ordin cronologic, care în acest context nu sunt atât de importante, vom menţiona doar faptul, că coborârea în timp a datei de început a funcţionării necropolei Dănceni până în prima jumătate a sec. VI î.e.n., propusă de I. Brujako (2003, 20) este destul de legitimă şi bazată, fără doar şi poate, pe materialele orizontului ei scitic. Cu siguranţă acest orizont trebuie să fie inclus în grupul vestigiilor "de oşteni" ale culturii scitice mijlocii din regiunea Carpato-Nistreană (Huşi, Vaslui, Mînjeşti, Mileştii-de-Sus şi Suruceni), scos în evidenţă de I. Brujako (Бруяко 2005, 158-160), şi pentru care, apropo, sunt specifice şi înmormântări în necropole plane. Având în vedere consideraţiile de ultimă oră privind începutul locuirii geţilor în această regiune, noi ne putem permite să presupunem că ultimele înmormântări scitice în necropola Dănceni nu sunt cu mult mai târzii de limita sec. VI î.e.n.

Referitor la orizontul cu incineraţii getice, sau necropola getică de la Dănceni, ea nu este chiar atât de mare, doar 27 morminte. Cele mai târzii piese au fost incluse cronologic între sfârşitul sec. V şi începutul sec. IV î.e.n. (Лапушнян 1979, 23). Vârfurile de săgeţi de bronz de tip 8/2 discutate mai sus, nu ne dau nici un temei deosebit să coborâm sau să ridicăm mult în timp limitele de existenţă ale acestui orizont al necropolei Dănceni.

Bibliografie

Levinschi 2005: Al. Levinschi, Consideraţii asupra începuturilor de locuire a geţilor în silvostepa Moldovei (sec. VI î.e.n.). Tyragetia XIV, 2005, 63-70.

Tkaciuk 1994: M. Tkaciuk, Manifestări culturale din sec. V-I a. Chr. Thraco-Dacica 1-2, XV, 1994, 215-256.

Бруяко 2003: И.В. Бруяко, Процессы культурогенеза в причерноморско-карпатском регионе в раннем железном веке (первая половина I тысячелетия до Р.Х.). Автореферат ДИН (Санкт-Петербург 2003).

Бруяко 2005: И.В. Бруяко, Ранние кочевники в Европе (X-V вв. до Р. Х.) (Кишинев 2005).

Лапушнян 1976: В.Л. Лапушнян, Отчет о полевых исследованиях фракийского могильника V - нач. IV вв. до н.э. у села Данчены в 1975 году. В: И.А. Рафалович, Отчет о полевых исследованиях Данченской раннесредневековой археологической экспедиции за 1975 год (Кишинев 1976), 9-22.

Лапушнян 1977: В.Л. Лапушнян, Отчет о полевых исследованиях фракийского могильника V - нач. IV вв. до н.э. у села Данчены в 1976 году. В: И.А. Рафалович, Отчет о полевых работах раннесредневековой археологической экспедиции в 1976 г. (Кишинев 1977), 16-27.

Левинский 2005: А.Н. Левинский, Два подхода к решению вопроса о появлении гетов в Молдавской лесостепи (VI в. до н.э.). Stratum 3, 2005, 255-264.

Мелюкова 1964: А.И. Мелюкова, Вооружение скифов. Свод археологических источников, Д 1-4 (Москва 1964).

Рафалович 1975: И.А. Рафалович, Отчет о полевых работах Данченской археологической экспедиции за 1974 год (Кишинев 1975).

Рафаловч 1986: И.А. Рафаловч, Данчены. Могильник Черняховской культуры III-IV вв. н.э. (Кишинёв 1986).

Рафалович и др. 1975: И.А. Рафалович, В.С. Бейлекчи, В.Л. Лапушнян, Н.В. Гольцева, В.М. Дунявина, Работы в зоне Яловенского водохранилища. В сб.: Археологические открытия 1974 г. (Москва 1975), 444.

Рафалович и др. 1976: И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, В.М. Дунявина, Исследования могильников у с. Данчены. В сб.: Археологические открытия 1975 г. (Москва 1976), 474-475.

Рафалович и др. 1977: И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, В.С. Бейлекчи, В.А. Дергачев, Исследования Данченского могильника. В сб.: Археологические открытия 1976 г. (Москва 1977), 457-458.

Сергеев 1961: Г.П. Сергеев, Погребение скифского воина. В сб.: Труды Государственного Историко-краеведческого Музея за 1960 год (Кишинев 1961), 137-140.

Щукин, Щербакова 1986: М.Б. Щукин, Т.А. Щербакова, К хронологии могильника Данчены. В кн.: И.А. Рафалович, Данчены. Могильник Черняховской культуры III-IV вв. н.э. (Кишинёв 1986), 177-219.

Considerations regarding the Getian necropolis from Danceni

Abstract

In specialized and historical literature an opinion took root that the Getian tribes of the eastern Carpathian region particularly those who inhabited the wooded region of Modlova in the 6th -4th centuries B.C. practiced biritualism (inhumation and cremation) in their burial rite.

A strong argument in favor of these opinions is the Danceni multi-layer burial ground. According to them, the Danceni horizon dates back to the 1st millennium B.C. It contains those Scythian-Thracian complexes where biritualism was practiced. Some researches use these complexes in order to argue the Thraco-Getian continuity in the region; others use them to show symbiosis of traditions in the formation of a new archaeological culture in the region, i.e. the Getian culture.

The detailed comparison information on the burial ground and its materials available from publications and reports on excavations allowed to single out among "the early Getian" finds of the Danceni burial ground, two horizons occurring at different times and ethno-different: Scythian with inhumation of the middle Scythian culture, and typically Getian with cremation which dates back to the end of 5th – beginning of 4th centuries B.C.

Некоторые соображения по поводу гетского могильника Дэнчень

Резюме

В специальной и исторической литературе уже давно укоренилось мнение, что гетские племена Восточно-Карпатского региона, в особенности, те что обитали в лесистой зоне Молдовы в VI-IV вв. до н.э., в погребальном обряде практиковали биритуализм – ингумация и сожжение. Весомым аргументом в пользу таких суждений служил и служит известный многослойный могильник Дэнчень. Его горизонт I тыс. до н.э., по их мнению, и содержит те комплексы скифо-фракийского облика – ингумации и сожжения. Некоторые исследователи используют эти комплексы для аргументации фрако-гетского континуитета в регионе, а другие – как показатель симбиоза традиций в становлении новой археологической культуры в регионе, культуры гетов.

Детальное сопоставление информации по могильнику и его материалов, доступные из публикаций и отчетах по раскопкам позволило нам выделить среди «раннегетских» находок могильника Дэнчень два разновременных и разноэтничных горизонта – скифский с ингумациями, периода среднескифской культуры, и типично гетский, с сожжениями, датированный в пределах конца V – начала IV в. до н.э.

28.03.2008

Alexandru Levinschi, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

THE TRACIAN TUMULUS AT OPALCHENETZ – 80 YEARS LATER

(Some remarks on the question of rich female tombs in ancient Thrace)[1]

Jerzy Hatłas

In March 2007 passed the 80th anniversary of excavations in Thracian tumulus near the village of Opatchenetz (in the vicinity of Bulgarian town Plovdiv). However, we have still vey limited information concerning this archaeological object (Дяковичь 1930; Филов 1934, 195, 226). And so, it seems useful to look at this object from the perspective of time.

The location and discovery. This tumulus was situated at about 3 km East of the village and was at about 1,5-2 m high (we have no information on its diameter). Inside the tumulus was the tomb chamber made of stone. Unfortunately, we have no information concerning the construction (for instance how big it was), except the laconic information that this tomb construction was made of a simple stone and that its vault was destroyed and fallen inside. Inside the tomb were fragments of a scull and some other bones. As concerns the chronology, this object was dated on the end 5th century B.C. and inside the tomb was buried a woman. In conclusion, it can be said that the tumulus situated near the village of Opalchenetz contained the remains of "rich or famous" (it means the member of tribal aristocracy) Thracian women. Next, in the bibliography there was described the foundings as golden pectoral, bronze jug, copper mirror and fragments of ceramics.

Nevertheless, since the publication of this object Thracology made a great progress. Many tombs and tumulus' constructions were discovered; also some typologies were presented (Русева 2002). Especially in recent years there is a discussion in modern historiography on the character of these tomb constructions. In the one opinion, some of these constructions could fulfill the role of temples, in which later on were buried the remains of Thracians rulers or members of tribal local aristocracy, which seldom became heroes after the death. On the other hand, perhaps these tombs functioned as typical sepulchral constructions, in which sometimes were made some ceremonies or cult rituals (Русева 2000; Theodossiev 2000; Димитрова 2005; Hatłas 2007). Also very important problem is the question of sex of people buried in these tumuli on the area of ancient Thrace, which are interpreted as belonging to the members of tribal aristocracy – thanks to the rich things put inside or thanks the tomb construction under the tumulus. And so, nothing strange that the modern science quite often try to return to these first (pioneer) discoveries and try to make the reinterpretation of some already known objects – from the perspective of a new knowledge. For instance, the Bulgarian archaeologist Nikola Theodossiev throw recently the new light on the tumulus from Rozovetz in the modern Bulgaria (Theodossiev 2005).

The tumulus. In the case of tumulus from the vicinity of the village Opatchenetz we can say that it was not big. Thanks to the typology made by Georgi Kitov, this tumulus can be situated between the category of "very small tumulus" and "small tumulus" (Китов 1993, 50). This last category presents the greatest amount of Thracian tumuli, discovered both by archaeologists and by tombs' robbers (named by Bulgarians as „imaniari" – or "treasure hunters"). On the base of information presented by B. Diakovich it is difficult to say whether there were other similar objects near analyzed tumulus. We have no information or traces of religious ceremonies conducted on/inside the tumulus. However, the small size of this tumulus and its location inside the field enable us to make the hypothesis that traces of eventual religious ceremonies could be destroyed during the agricultural activities long before the excavation of this tumulus.

The tomb construction. Unfortunately, we have no other descriptions or information on size of

[1] The written of the above article was possible thanks to the scholarship granted for the author of this publication by „Janineum Institut zur Forderung von Wissenschaftlern und Künstlern aus Ost- und Mitteleuropa" in Vienna in 2004 and 2007.

the tomb construction. And so, it is impossible to make any classification. We even do not know what shape had the tomb chamber – was it round or rectangular. If it was round, perhaps it was the cupola tomb; already over 30 cupola tombs were discovered on the area of ancient Thracia (Hatłas 2005). Perhaps it was rather primitive construction and it would be impossible to classify it as the cupola tomb – the most developed type of Thracian tombs. On the other hand, the tomb chaber perhaps was rectangular in shape. We have no information on eventual other rooms inside the tumulus. We know only the location of tomb construction – in the South West part of the tumulus. The laconic information on the simple stones used for the construction suggests that perhaps it was so-called "pseudo tomb" or "primitive tomb". We have no information on the scale of destroing the tumulus. If the process of destruction was not great, the size presented by B. Diakovich suggests that perhaps under the tumulus was not tomb but simple the grave, in which were some rich objects – and so it was kind of the so-called "princely tomb" in archaeological terminology. The use by Bulgarian scholar word of "tomb" and not "grave" is not important in this case because in the Thracian archaeology both these terms were used (both in past and in modern times) as the synonyms.

The burial. Perhaps the greatest possibility of speculation and misinterpretation form the man's remnants discovered inside the tumulus. Firstly, there were discovered only in part; and secondly, the author of this article does not know anything on the possible anthropological investigation of these remnants. The sex of the buried person was established only on base of archaeological information (i.e. objects found inside) and presented as kinf of the final conclusion. Nevertheless, during the 80 years which passed after the discovering of the tumulus of Opalchenetz the question of rich female burials amongs Thracians was analyzed several times. Firstly, the singular discoveries were interpreted (such as in this case), only on base of some objects found inside. In this opinion, some luxury goods such as golden or silver earings or some onjects connected with hygenic or cosmetics testify the female burial. And such the objects were (almost automatically) described as female burials. The beginning of discussion on the above-mentioned problem was already in the 1920s and was connected with the archaeological excavations in Duvanli – at about 25 km North of the town of Plovdiv (Hatłas 2004). There were discovered some tumuli, amongst them the most important were such objects as: Kukuva Mogila (Дяковичъ 1925; Филов 1927; Филов 1933, 273; Филов 1934, 6-58; Venedikov, Gerasimov 1978, 31; Тонкова 2002, 496), Goljamata Mogila (Филов 1933, s. 218-247; Филов 1934, 98-126; Venedikov, Gerasimov 1978, 31), Bashova Mogila (Велков 1931, 1-25; Филов 1933, 274; Филов 1934, 59-79; Русева 2002, 90, nr 5), Lozarskata Mogila (Филов 1933, 248-252.), Arabadžijskata Mogila (Филов 1933, 253-272; Филов 1934, 127-142; Русева 2002, 88, nr 3) and Mushovitza Mogila (Велков 1931, 25-42; Филов 1933,. 273; Филов 1934, 82-97). Inside the tumuli in Duvanli were burials together with rich objects. As the decisively female burial was interpreted the tumulus of Arabadžijskata Mogila, thanks to the some golden objects, such as pectoral, ring or earings. The similar situation was in case of tumulus of Kukuva Mogila (or Kukova Mogila) and Mushovica Mogila, where many golden objects had been found. The sex of a person buried in tumulus of Lozarskata Mogila was not established. Because the body was cremated and so *per analogiam* with other tumuli, the burial was interpreted as female. The rich female burial was also interpreted in the tumulus of Mogilanskata Mogila in the town of Wratza in Nort West part of Bulgaria (Venedikov 1966; Венедиков 1966a; Венедиков 1966b; Николов 1967).

Only in the last 20 years of the 20th century the new look on the rich Thracian burials (with golden or silver objects) were presented, mainly thanks to A. Fol (Фол 1983) and Georgi Kitov. These scholars presented the opinion that the sex of a buried person was not connected with the found objects only because some luxury goods (such as earings) could be the part of ceremonial sight of the ruler. Aleksandar Fol then criticized the opinion said that women were buried together with such luxury goods as in case of men – and that similar great buried ceremonies were held. And so he negated the opinion on sex of persons buried in Duvanli. On the other hand the well known Bulgarian scholar M. Tacheva was sceptical as to the opinion of A. Fol (Тачева 1994). As the rich female burials in the area of ancient Thrace are interpreted as the burials under tumulus in Kaolmen (tumulus No I, grave No 2) (Тотев 1965; Дремсизова-Нелчинова 1970; Русева 2002,

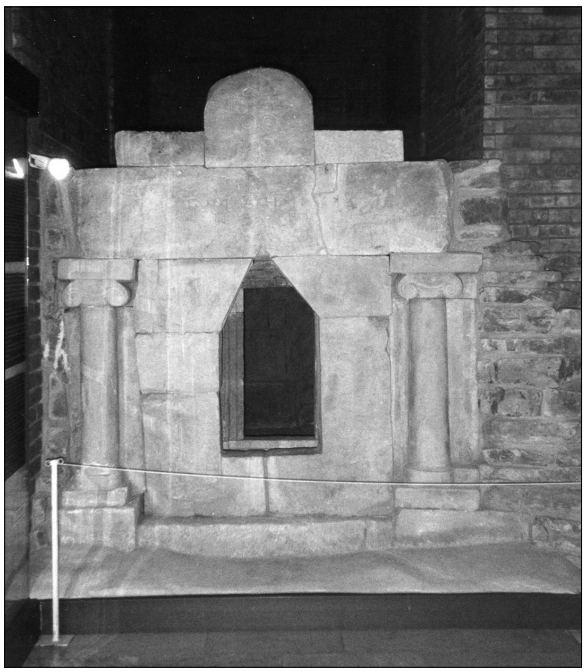

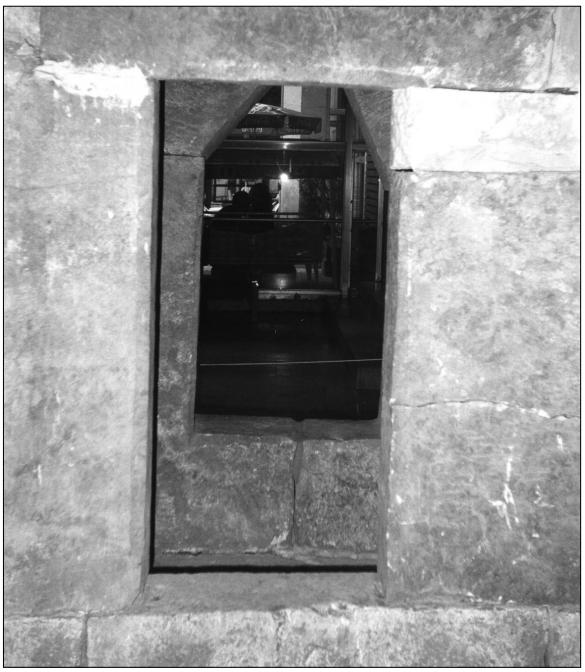

Photo 1-2. Smjadovo – the tomb construction from the tumulus No 47.

87), Staroselka (Василева 1971; Тачева-Хитова 1971; Русева 2002, 102-103) or the tumulus No XI from Seuthopolis. Some scholars, after the detailed studies on luxury goods found inside tumul in the area of ancient Thrace, presented the opinion which can be put just between the abovementioned. This is the opinion that the rich objects were used both by men and women who belonged to the tribal aristocracy (Димитрова 1989, 11). On the one hand we can not ignore the fact that the iconographical data from the little younger objects such as well known frescoes from Kazanlak tomb or objects from the treasure of Panagiurishte show that the luxury goods were the sign of women from aristocracy or the court ladies (Тонкова 2002, 494). On the other hand, the luxury goods found for instance in the tumulus of Golemani near the town of Veliko Tarnovo clearly testify the opinion that it was the burial of a men, as testified the other objects such as arms or anthropological analysis of the sceleton. And so, as the kind of s concolusion we can present the opinion the the golden or silver objects were buried by Thracians as the sign of ruler's power (or his closest persons) (Тонкова 2002, 494). And so, its significance was much greater than only a luxury things in modern times.

The very important information on the rich female burials, which were sometimes made in ancient Thrace, was presented by the very beautiful stone tomb of Smjadovo (photo 1-2) – the tumulus No 47 (Атанасов 2002). Thanks the inscription we know that inside was certainly buried a women named Gonimasedze. And so, in this one case we can (in almost 100% certainty) establish the sex of a buried person as women, for whom such the luxury tomb was made. This fact enables us to say that perhaps sometimes woman in ancient Thrace were buried in very rich mode.

In summary, we can not say that the remnants inside the tumulus of Opalchenetz were cedrtainly female, what earlier was assumed with certainty – thanks to the objects found inside the tomb. The information collected during the past 80 years enable us to mention that we know at least one example of a rich female burial. But on the other hand the rich objects were found also inside the man's tombs. Undoubtedly, the tumulus of Opalchenetz is very important (instead of very scarce information on it), because it enrich our knowledge on the artistic shape amongst the Thracian tribal aristocracy (Китов 2005 a). The fact that some information had to be verified after some time is connected with the archaeological investigations conducted on Balkan Peninsula. Some reinterpretation of an older discoveries enable sometimes to clarify some details and to put some new questions, which can put in doubt some earlier notions or hypothesis.

Bibliography

Hatłas 2004: J. Hatłas, Kwestia bogatych pochówków kobiecych w antycznej Tracji. Folia Praehistorica Posnaniensia 12, 2004, 299-310.

Hatłas 2005: J. Hatłas, Grobowce kopułowe w Tracji (V-III wiek przed Chr.). Folia Praehistorica Posnaniensia 13/14, 2005, 187-213.

Hatłas 2007: J. Hatłas, *Heroony* oraz inne wybrane miejsca kultu w antycznej Tracji. In: Sacrum et Profanum, II (Севастополь-Краков), 165-169.

Theodossiev 2000: N. Theodossiev Monumental Tombs and Hero Cults in Thrace during the 5th-3rd centuries B.C. Héros et héroïnes dans les mythes et les cultes greces. Actes du Colloque organisé à l'Université de Valladolid du 26 au 29 mai 1999, Liège, Kernos, Suppl. 10, 435-447.

Theodossiev 2005: N. Theodossiev, The Thracian Monumental Tomb at Rozovets: Re- Examinationof an Old Discovery. Studia Archaeologica Universitatis Serdecensis. Suppl. 4. Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov (Sofia 2005), 677-684.

Tonkova 1997: M. Tonkova, Traditions and Aegean Influences on the Jewellery of Thracia in Early Hellenistic Times. Archaeologia Bulgarica, vol. I, 1997, 18-31.

Venedikov 1966: I. Venedikov, Le tumulus de Vraca. Études Balkaniques 5, 1966, 243-248.

Venedikov, Gerasimov 1976: I. Venedikov, T. Gerasimov, Sztuka tracka, cz. 1. (Warszawa 1976).

Venedikov, Gerasimov 1978: I. Venedikov, T. Gerasimov, Sztuka tracka, cz. 2. (Warszawa 1978).

Атанасов 2002: Г. Атанасов, Гонимаседзе - жената на Севт и нейната гробница. Πιτῦη. Изследвания в чест на проф. Иван Маразов (София 2002), 550-557.

Василева 1971: Д. Василева, Тракийско могилно погребение край с. Староселка. Схуменски окръг. I. Архитектура на гробницата, Археология 3, 1971, 39-41.

Велков 1931: И. Велков, Могилни гробни находки от Дуванлий. Известия на Българския Археологически Институтъ VI, 1931, 1-44.

Венедиков 1966a: И. Венедиков, Новооткрито тракийско могилно погребение във Враца, Археология 1, 1966, 7-15.

Венедиков 1966b: И. Венедиков, Нов голям извор за проучване на тракийското изкуство, Изкуство 16, 2, 1966, 37-42.

Димитрова 1989: М. Димитрова, Обеци с лъвски глави от еленистическата епоха (по материали от България). Археология 3, 1989, 1-14.

Димитрова 2005: Д. Димитрова, Куполните храмове в Долината на тракийските владетели. Земите на България: люка на тракийската култура, т. II (София 2005), 110-114.

Дремсизова-Нелчинова 1970: Ц. Дремсизова-Нелчинова, Тракийски могилни погребения край с. Кьолмен, Шуменски окръг. Известия на Археологическия Институт XXXII 1970, 11-229.

Дяковичъ 1925: Б. Дяковичъ, Антична гробница въ „Кукува могила" при с. Дуванлий, Пловдивско. Известия на Българския Археологически Институтъ III, 1925, 111-130.

Дяковичъ 1930: Б. Дяковичъ, Тракийска гробница при с. Опълченецъ. Годишникъ на Народната библиотека и музей въ Пловдивь, 1930, 187-193.

Китов 1993: Г. Китов, Тракийските могили. Thracia 10, 1993, 39-80.

Китов 2005a: Г. Китов, Аристократична Тракия - погребални обичаи и изкуство. Анали 1, 2005, 15-46.

Китов 2005б: Г. Китов, Могилна архитектура. В сб.: Земите на България: люка на тракийската култура, т. II. (София 2005), 90-99.

Николов 1967: Б. Николов, Гробница III от Могиланската могила във Враца, Археология 1, 1967, 11-18.

Русева 2000: М. Русева, Тракийска култова архитектура (Ямбол 2000).

Русева 2002: М. Русева, Тракийска гробична архитектура в българските земи земи през V-III в. пр.н.е. (Ямбол 2002).

Тачева-Хитова 1971: М. Тачева-Хитова, II. Инвентар, ритуал и датировка на погребението от могилната гробница, Археология 3, 1971, 42-51.

Тачева 1994: М. Тачева, Надгробните могили при Дуванлий, Пловдивско - родов некропол на Одриската династия на Терес (5-4. в). Първи международен симпозиум "Севтополис" "Надгробните могили в югоизточна Европа". Казанлък 4-8 юни 1993 (Велико Търново 1994), 145-148.

Тонкова 2002: М. Тонкова, Аристократични накитни украси от V в. пр. Хр. в Тракия. Πιτῦη. Изследвания в чест на проф. Иван Маразов (София 2002), 494-505.

Тотев 1965: Т. Тотев, Каменна тракийска гробница при с. Кьолмен. Археология 4, 1985, 9-11.

Филов 1927: Б. Филов, Нови находки отъ античната гробница при Дуванлий. Известия на Българския Археологически Институтъ IV, 1926/27, 27-60.

Филов 1933: Б. Филов, Новооткрити тракийски гробници от Дуванлий. Известия на Българския Археологически Институтъ 7, 1933, 217-280.

Филов 1934: Б. Филов, Надгробните могили при Дуванлий в Пловдивско (София 1934).

Фол 1983: А. Фол, Втора година „Гетика". Изкуство 3, 1983, 3-5.

Tumulul tracic de la Opalchenetz – 80 de ani mai târziu (Unele observaţii cu privire la înmormântările bogate de femei în Thracia antică

Rezumat

Tumulul se află 3 km est de satul Opalchenetz (Bulgaria) şi a fost investigat cu 80 de ani în urmă. Aici a fost descoperit un mormânt care conţinea un bogat inventar funerar, printre care şi o pectorală din aur. Deşi nu a fost făcută analiza antropologică a defunctului, în baza pieselor descoperite s-a constatat că este vorba despre o înmormântare feminină.

Subiectul legat de înmormântările feminine bogate se află de mai mult timp în discuţie, nefiind găsită până în prezent o soluţie clară. În prima jumătate a sec. XX unele înmormântări bogate, ca cele de la Davanlij (din apropierea or. Plovdiv), Kukova Mogila ş.a. au fost considerate feminine. În anii '80 ai secolului trecut Alexandr Fol era de părerea că în Thracia antică nu au existat înmormântări bogate feminine şi nici ceremonii funerare legate de acestea. Prezenţa în morminte a unor podoabe feminine de înaltă calitate era interpretată de Al. Fol ca ceva legat de cultul ritual al regelui. În aceste condiţii înmormântările, atribuite anterior femeilor, au început a fi considerate bărbăteşti („regale").

Ulterior, în tumulul de la Smjadovo a fost descoperită o cameră funerară cu un bogat inventar şi cu inscripţii, din care rezultă clar că este vorba despre o înmormântare feminină. Aceasta permite admiterea ipotezei despre existenţa înmormântărilor bogate de femei. În acest context, peste 80 de ani putem reveni la mormântul din tumulul de la Opalchenetz, inventarul căruia nu dădea un răspuns concret la întrebarea cine a fost acolo înmormântat: o femeie bogată sau un rege.

Фракийский курган из Опълченец – 80 лет спустя (некоторые замечания в связи с богатыми женскими погребениями в античной Фракии)

Курган находится в 3 км восточнее села Опълченец (Болгария) и был раскопан 80 лет тому назад. Обнаруженное в нём богатое захоронение включало остатки человеческого скелета и погребальный инвентарь, среди которого помимо других предметов находилась золотая пектораль. Хотя не был сделан антропологический анализ, захоронение по составу сопровождающих предметов было идентифицировано как женское.

Проблема богатых женских погребений в античной Фракии достаточно долгое время остаётся дискуссионной и пока не имеющей ясного ответа. Первоначально отдельные богатые захоронения, как Даванлий (неподалеку от г. Пловдив) или открытое позднее Кукува Могила (и другие), ещё в первой половине XX ст. были отнесены к женским погребениям. В 80-е гг. XX ст. Александр Фол высказал мнение, что в античной Фракии не было богатых женских захоронений и связанных с ними погребальных церемоний. Он полагал, что входящие в состав богатого инвентаря высококлассные украшения престижного характера случайно принадлежали женщинам, и могли быть элементами ритуальной культуры царя, а не только принадлежать женщинам. И тогда в тех некоторых погребениях, которые были причислены к женским, могли быть захоронены мужчины-владетели. Однако в одном из курганов Болгарии (село Смядово) была обнаружена великолепная гробница с надписями, из которых совершенно точно известно, что там была погребена именно женщина. Отсюда можно заключить, что в античной Фракии существовали богатые женские погребения, хотя их количество, вероятно, было невелико.

На основе всего вышеизложенного можно через 80 лет по-новому взглянуть на погребение из кургана Опълченец, богатый инвентарь которого сам по себе не даёт ответа на вопрос – кто был там похоронен: богатая женщина или царь-владетель.

25.10.2007.

Dr. Jerzy Hatłas, University of Adam Mickiewicz, University Library, Poznań,ul. Ratajczaka 38/40, Poznań 61-816, Poland, e-mail: sitalkes@yahoo.com

COLECŢIA DE ŞTAMPILE HERACLEOTE DE LA CETATEA ANTICĂ KOŠARY, REG. ODESA, UCRAINA

Natalia Mateevici
Evgeniya Redina

Pe parcursul sec. VI-V a. Chr., după înfiinţarea coloniei pe actuala insulă Berezani –Boristhène, grecii au început colonizarea regiunilor inferioare ale Bugului de Sud şi ale Nistrului, şi a regiunii de litoral a golfului Odesa. Unul dintre punctele menţionate de autorii antici privind aceste teritorii era oraşul Odessos, aflat la gurile r. Asiak, care actualmente este identificat cu r. Tiligul. Aici, în 1950 expediţia Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, sub conducerea lui L.M. Slavin a descoperit o aşezare antică, care a primit denumirea de Košary. Din 1998 expediţia arheologică la acest sit este condusă de E.F. Redina, şef de secţie la Muzeul de Arheologie din Odesa, a Academiei de Ştiinţe a Ucrainei. Din acelaşi an la săpături participă şi Universitatea Jagiellonia din Krakovia (Polonia).

Complexul arheologic care include cetatea, cenuşarul şi necropola este situat pe un promontoriul de pe malul drept al r. Tiligul, la 54 km de Odesa.

Cercetările efectuate în această perioadă au demonstrat supoziţia că teritoriul oraşului avea o plănuire tipic urbană, cu case, străzi, sistem de asigurare cu apă, dependinţe gospodăreşti.

Lucrările de teren la acest complex au scos la iveală un bogat material ceramic, în special piese amforistice. Analiza exemplarelor amforistice a permis evidenţierea următoarelor centre exportatoare greceşti: Heraleea Pontică, Chios, Thasos, Chersones, Sinope, Mende, Peparethos, Cnidos, Cos şi amforele a două centre necunoscute ale aşa-numitelor tipuri Solocha I şi Murighiol (Papuci-Wladyka, Kokorzhitskaia 2002, 313-324; Mateevici, Redina 2004,105-113; Mateevici, Redina 2006, 36-37; Redina, Mateevici 2007, 299-305).

În afara vaselor întregi şi multiplelor fragmente amforistice, a fost descoperit un lot însemnat de ştampile de amfore greceşti care laolaltă cu alte piese arheologice contribuie la conturarea unui tablou veridic, privind existenţa şi dezvoltarea acestui habitat, dezvoltarea comerţului grecesc în perioada clasică şi elenistică în regiunea dată, totodată servind şi drept suport important privind datarea habitatului de la Košary.

Din totalitatea ştampilelor amforistice descoperite la cetatea antică Košary (circa 120 de piese), care provin din 6 centre producătoare greceşti, piesele heracleote deţin partea leului –45 exemplare. De altfel amforele acestui centru producător sud-pontic, laolaltă cu cele chiote, ale „noului stil" sunt majoritare la acest sit.

Ştampilele amforistice ale Hercaleei Pontice, alături de amforele întregi şi fragmentele amforistice heracleote permit o mai bună şi mai exactă elucidarea a răspândirii principalei mărfi heracleote – vinului, în mediul local.

Cercetările de ultimă oră, vizând epigrafia amforistică, au permis revizuirea începutului ştampilării heracleote, care actualmente este datată cu anii 415-400 a. Chr. (Katz 2003, 261).

Este cunoscut faptul că la Hercaleea Pontică se ştampilau majoritatea amforelor, cel puţin la circa 80% din amforele timpurii ale tipului I au fost aplicate ştampilele de producător, iar din anii '90 şi ştampile de magistrat (Монахов 1999, 248).

Printre exemplare cele mai timpurii de epigrafie amforistică heracleotă la Košary menţionăm ştampila producătorului ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ (nr. 1), cunoscut prin activitatea sa atât în cadrul Perioadei Timpurii de ştampilare a producătorilor la Heracleea, precum şi în cadrul Primei grupe de magistraţi, atribuită actualmente, conform ultimei cronologii elaborate de V.I. Katz sfârşitului sec. V - anii '90 ai sec. IV a. Chr. (Katz 2003, 274)[1].

O altă ştampilă din perioada timpurie ce se încadrează în Prima grupă de ştampilare de magistraţi, datată cu anii '90 ai sec. IV a. Chr., conţine

[1] Datarea pieselor epigrafice s-a efectuat pornind de la cronologia oferită de cercetătorul V.I. Katz (2003, 261-278). În unele cazuri, am apelat şi la datarea propusă de S.Ju. Monachov (Монахов 1999).

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 245-252.

atât numele magistratului ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ precedat de prepoziţia ΕΠΙ, situat în cel de al doilea rând, cât şi numele producătorului ΗΡΑΚΛΕΙΔΑΣ I plasat pe primul rând (nr. 2). Acelaşi producător este indicat şi în ştampila magistratului ΚΕΡΚΙΝΟΣ (nr. 5). De subliniat că în numele producătorului literele Δ şi A sunt redate prin ligatură. Cu toate că în lista magistraţilor elaborată de Katz, acest magistrat figurează în grupa a II-a de magistraţi, totuşi ne pare mai plauzibilă datarea pe care o oferă pentru acest eponim Monachov: prima jumătate a anilor ’60 ai sec. IV a. Chr. (Монахов 1999, 303).

Probabil, acelaşi producător ΗΡΑΚΛΕΙΔΑΣ I (cunoaştem că spre deosebire de magistraţi, care deţineau această funcţie doar un an, activitatea producătorului putea dura şi câteva decenii), apare şi pe ştampila care a păstrat numele magistratului ΛΥΚΩΝ (nr. 3), activitatea căruia se încadrează în cea de a III-a grupă de ştampilare de magistraţi (sfârşitul anilor ’70 - mijlocul anilor ’50 sec. IV a. Chr.), în cazul nostru este vorba de magistratul ΛΥΚΩΝ II. În cealaltă ştampilă unde figurează acelaşi nume ΛΥΚΩΝ, alături de numele ΣΑΤΥΡΟΣ, este vorba de magistratul ΛΥΚΩΝ I, activitatea căruia poate fi datată către 385 a. Chr.[2] (nr. 4).

Numele magistratului ΚΕΡΚΙΝΟΣ ar putea fi şi pe ştampila, care a păstrat doar numele producătorului ΣΙΜΟΣ (nr. 6). Ca şi în cazul ştampilei nr. 4 datăm această piesă cu prima jumătate a sec. IV a. Chr.

Celei de a III-a grupe de magistraţi (sfârşitul anilor 70 - mijlocul anilor 50 sec. IV a. Chr.), aparţin ştampilele de magistraţi, una dintre care a păstrat doar un singur rând din legendă în care era gravat numele magistratului ΜΝΑΣΙΜΑΧΟΣ şi producătorului ΜΑΛΑΚΩΝ (nr. 7). Se prea poate că numele aceluiaşi magistrat este redat şi pe ştampila care a păstrat doar câteva litere din legendă, posibil, în primul rând prepoziţia ΕΠΙ şi câteva litere ale numelui eponimului ΜΝΑΣΙΜΑΧΟΣ şi un simbol neclar (nr. 8).

Două ştampile din această grupă cronologică aparţin unuia şi aceluia magistrat ΚΑΡΑΚΥΔΗΣ (nr. 9, 10). Ştampilele acestui magistrat sunt destul de frecvent întâlnite în epigrafie amforistică heracleotă. Din cei 17 eponimi ai acestei grupe, doar cinci conţin simboluri permanente, printre care ΚΑΡΑΚΥΔΗΣ, ΣΚΥΘΑΣ, ΦΙΛΙΝΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ II, ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ. Primii trei magistraţi din acest şir au drept simbol acelaşi element – strugurele (Katz 2003, 267), ca şi în cazul nostru, or, pe piesele noastre s-au păstrat şi câteva litere ale numelui eponimului ΚΑΡΑΚΥΔΗΣ.

Trei ştampile din lotul prezentat aparţin aceluiaşi magistrat ΘΕΟΝΙΚΟΣ. Ce-i drept, ambele aparţin diferitor producători. Prima a păstrat numele deplin atât al magistratului, cât şi al producătorului, care de data aceasta ar putea fi ΑΙΣΙΜΙΟΣ, nume, de altfel necunoscut în epigrafia amforistic heracleotă (nr. 11). Celelalte două ştampile conţin numele prescurtat al producătorului redat prin varianta ΜΥΣ, şi numele eponimului ΘΕΟΝΙΚΟΣ, la fel redat în formă prescurtată ΘΕΟ (nr. 12, 13). Piesele se încadrează cronologic în cea de a IV-a grupă de ştampilare de magistraţi (mijlocul anilor ’50 - începutul anilor ’30 ai sec. IV a. Chr.).

Alte două ştampile, având o datare similară, poartă numele magistratului ΑΜΦΙΤΑΣ (nr. 14, 15), una dintre care are o imprimare dublă. Aceeaşi datare o are ştampila figurată care conţine, la părerea unor cercetători (Монахов 1999, 357), două nume abreviate. Numele magistratului, se prea poate că ar putea fi ΦΙΛΙΝΟΣ. Acest exemplar conţine drept simbol un caduceu (nr. 16).

O altă piesă de epigrafie amforistică aparţinând perioadei a IV-a de ştampilare de magistraţi este ştampila ce conţine două nume şi drept simbol – un buzdugan (măciucă). Primul nume aparţine producătorului ΘΕΙΜΕΝΙΟΣ, cel de al doilea eponimului ΣΠΙΝΘΑΡΟΣ (nr. 17). Cunoaştem că circa jumătate din ştampilele grupei a IV-a de magistraţi conţin un simbol (Katz 2003, 267). Spre deosebire de alte centre producătoare greceşti, ştampilele amforistice ale cărora conţin, în cele mai multe cazuri, simbol, ca element indispensabil al ştampilei (Sinope, Thasos, Rhodos), la Heracleea simbolurile (emblemele) pe ştampilele amforistice nu erau atât de răspândite.

O ştampilă ce s-a păstrat insuficient (doar numele producătorului) este cea cu numele propriu plasat în cel de al doilea rând – ΦΙΛΙΣΚΟΣ (nr. 18). Acest nume este cunoscut în ultima perioadă de ştampilare la Heracleea, aparţinând în exclusivitate producătorului. În cazul când ştampila dată ar fi conţinut doar un singur nume propriu, am putea cu certitudine atribui-o acestei ultime

[2] Informaţie parvenită de la profesorul Y. Garlan, pentru care îi aducem sincerele noastre mulţumiri.

perioade de ştampilare de producător la Heracleea, dar întrucât ştampila era compusă din două nume proprii, posibil că numele magistratului ar putea fi ΘΕΥΔΟΡΟΣ şi ar putea face parte din grupa a V-a de ştampilare de magistraţi (330-310 a. Chr). Considerăm că ştampila ce a păstrat numele propriu din primul rând ΔΙΟΝΥ.. cu fragmentul de simbol, care, pare a fi măciucă, se poate încadra la fel în cea de a V-a grupă de magistraţi (nr. 42).

Ştampilă anepigrafică, reprezentând o palmetă (nr. 18), poate fi datată cu anii ‘70 ai sec. IV a. Chr. Ştampilă asemănătoare a fost descoperită la aşezarea Veseloe III (Малюкевич 1993, 75-78; la Callatis (Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, nr. 866); la Topraisar (Irimia 1976, fig. 2/4, 5). O datare similară o poate avea şi piesa cu nr. 20, din care s-au păstrat doar câteva litere şi fragmentul simbolului, dar care, presupunem, ar putea fi ştampila magistratului ΣΑΤΥΡΟΣ, asociat cu producătorul ΑΓΑΘΩΝ.

Două ştampile au păstrat doar câteva litere: ..ΙΚΟ.. (nr. 22, 23). Dacă ar fi să presupunem că literele păstrate ar putea face parte din numele eponimului, atunci există doar două nume în epigrafia amforistică heracleotă în care este întâlnită această combinaţie de litere – ΘΕΩΝΙΚΟΣ şi ΝΙΚΟΚΛΗΣ, ambii activând în aceeaşi perioadă cronologică, grupa IV de magistraţi (mijlocul anilor ’50 - începutul anilor ’30 a. Chr. (Katz 2003, 275).

Un lot însemnat de ştampile reprezintă ultima perioadă de existenţă a ştampilării la Heracleea Pontică – ultimul deceniul al sec. IV - prima treime a sec. III a. Chr., care este în exclusivitate o perioadă de ştampilare de producători. Din acest grup de piese putem evidenţia trei exemplare ce conţin numele prescurtat, redat prin HPA (nr. 24-26), abreviere, care poate fi o prescurtare cel puţin a trei nume de producători, ce au activat în această perioadă (Katz 2003, 276).

O altă ştampilă de producător, datarea căreia se încadrează în ultima perioadă de ştampilare de producător la Heracleea, este piesa unde figurează numele producătorului ΑΨΟΓΟΣ (nr. 35). Cele mai numeroase sunt ştampilele de producător din perioada finală de ştampilare la Heracleea, care poartă numele lui ΕΤΥΜΟΣ (nr. 27-34), de obicei, este redat prin genitiv şi scris în două rânduri. Aceste opt ştampile ale producătorului dat vin în sprijinul ideii că deseori marfa era cumpărată în loturi mari (en gros).

Nu suntem siguri de citirea corectă a ştampilei nr. 36, din care am presupune că ar putea fi vorba de două nume proprii ΗΡΟΔΩΡ[ΡΟΣ] – din primul rând şi, posibil, ΣΑΤΥΡΟ(Σ), din cel de al doilea rând.

Un loc aparte în colecţia de la Košary îl are ştampila de producător, păstrată aproape în întregime, dispusă într-un rând, cu litere mari din care s-ar putea citi numele ΠΑΛΑΜ…ΔΕΟΣ (nr. 37). Încercarea de a găsi analogii piesei respective nu s-a soldat cu succes, caracterul insolit al piesei ne-a fost confirmat de cei mai prestigioşi specialişti în epigrafie amforistică[3]. Pornind de la spaţiul rămas liber în care ar putea încăpea doar, maximum, două litere, am încercat reconstituirea numelui unuia din ultimii producători heracleoţi – ΠΑΛΑΜ(Η)ΔΕΟΣ.

Un grup semnificativ de ştampile din lotul dat nu au putut fi descifrate, unele din cauza fragmentării pieselor (nr. 39, 43-45), altele din cauza imprimării neglijente a legendei (nr. 38, 40, 41).

Analiza ştampilelor heracleote, provenite din complexul antic Košary, demonstrează că perioada de răspândire a importului heracleot la acest sit a durat de la sfârşitul sec. V până în la sfârşitul anilor ‘70 ai sec. III a. Chr., ceea ce de fapt reprezintă întreaga perioadă de implicare a producătorilor din acest centru grecesc în comerţul cu regiunile de nord şi nord-vest pontice.

Cercetarea preventivă a pieselor amforistice ale altor centre producătoare greceşti, atestate la complexul arheologic Košary, ne permite să presupunem că perioada de maximă înflorire a relaţiilor comerciale dintre locuitorii acestui habitat antic grecesc şi negustorii greci revine celei de a doua jumătăţi ai sec. IV - până la începutul sec. III a. Chr. (Redina, Mateevici 2007, 299-305; Mateevici, Redina 2008, sub tipar). Şi în mediul barbar al spaţiului nord-vest pontic importul heracleot are aceleaşi etape de dezvoltare şi perioade de înflorire (Mateevici 2007a, 53-54; Mateevici 2007b) Piesele amforistice de la Košary ale Heracleei Pontice, în linii mari, confirmă aceste concluzii.

[3] Estampajul acestei ştampile a fost văzut de către profesorii Y. Garlan (Franţa), P. Balabanov (Bulgaria), V.I. Katz (Rusia), tustrei exprimând aceleaşi sugestii privitor la datarea piesei.

Catalog de ştampile heracleote

1. Αριστί/ππο

Sfârşitul sec. V-IV a. Chr. Întocmai la Pridik 1917, 122, nr. 65; Василенко 1974, 3-25. Брашинский 1980, 62; Rădulescu, Bărbulescu, Buzoianu 1986, 48.

2. Ἡρακλείδας

ἐπὶ ’Αριστοκλῆς

Anii ‘90 ai sec. IV a. Chr.

3. [‘Ηρ]ακλείδ[ας]

[ἐ]πὶ Λ[ίκων]

Sfârşitul anilor ’70 - mijlocul anilor ’50 ai sec. IV a. Chr.

Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, 239, nr. 824, Монахов 1999, рис. 141/5, 6). Брашинский 1980, 174, nr. 439.

4. Σάσυρος

Λύκων(ος)

Grupa a II-a de magistraţi. Sfârşitul anilor 90 - mijlocul anilor ‘70 sec. IV a. Chr.

5. ‘Ηρακλείδας

Κερκίνος

Delta şi alfa din numele plasat pe primul rând se află în ligatură, alfa fiind inversată. Cca 370-365 a. Chr.

6. Σίμος

[Κερκίνος]

Cca. 370-365 a. Chr.

7. [Μν]ασίμ[αχος]

Μαλάκων

Sfârşitul anilor ‘70 - mijlocul anilor ‘50 ai sec. IV a. Chr.

8. ἐπὶ Μν[ασίμαχος]

simbol neclar

[--]

Sfârşitul anilor ’70 - mijlocul anilor ‘50 ai sec. IV a. Chr.

9. ἐπὶ Κα[ρακύδεος]

[strugure]

[--]

Sfârşitul anilor ‘70 - mijlocul anilor ‘50 ai sec. IV a. Chr. Buzoianu, Cheluţă-Georgescu 1998, 2, 60.

10. ἐπὶ Κ[αρακύδεος]

strugure

[--]

Sfârşitul anilor ‘70 - mijlocul anilor ‘50 ai sec. IV a. Chr.

11. Θεώνι[κος]

Αισιμι..

Mijlocul anilor ‘50 - începutul anilor ‘30 ai sec. IV a. Chr.

12. Μυς

[Θεο]

Grupa a IV-a de magistraţi (mijlocul anilor ’50 - începutul anilor ’30 ai sec. IV a. Chr.).

Mateevici 2007, catalog nr. 120-121.

13. Μυ[ς]

[Θεω]

Grupa a IV-a de magistraţi (mijlocul anilor ’50 - începutul anilor ’30 ai sec. IV a. Chr.).

14. ’Αμφίτας

[--]

Grupa a IV-a de magistraţi. Activitatea acestui magistrat revine anilor ‘50-’30 ai sec. IV a. Chr. Imprimată neglijent prin aplicare dublă.

15. [-]αθου

’Αμφί[τας]

Grupa a IV-a de magistraţi. Mijlocul anilor ‘50 - începutul anilor ‘30 ai sec. IV a. Chr.

16. Φ/ Ι/ Τ/ Ι

caduceu

Mijlocul anilor ‘50 - începutul anilor ‘30 ai sec. IV a. Chr. Монахов 1999, т. 156.

17. Θειμένιος

măciucă

Σπίνθαρος

Mijlocul anilor ‘50 - începutul anilor ‘30 ai sec. IV a. Chr.

18. [ἐπὶ Θεύδορο]

Φιλίσκο[ς]

Grupa a V-a de ştampilare de magistraţi cca 330-310 a. Chr.

19. Palmetă

Anii ‘70 sec. IV a. Chr.

Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, nr. 866; Irimia 1976, fig. 2/4, 5; Малюкевич 1993, 75-78; Mateevici 2007, catalog nr. 125.

20. [Αγά]θων

măciucă

[ἐπὶ Σάτυρ]ο(ς)
Sfârşitul anilor ‘70 - mijlocul anilor ‘50 ai sec. IV a. Chr.

21. Ατα[--]

ἐπ[ὶ] [--]
Retrogradă, posibil, prima parte a sec. IV a. Chr.

22. [-]ικο[-]

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

23. [-]ικ[-]

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

24. ‘Ηρ [α]

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

Buzoianu 1992, nr. 110, 131; Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, nr. 826; Irimia 1980, 66-118; Mateevici 2007, catalog nr. 178-179.

25. ‘Ηρα

Sfârşitul sec. IV- începutul sec. III a. Chr.

26. ‘Ηρα

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

27. ’’Ετυ/ μου

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

28. ’’Ετυ/ μου

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

29. ’’Ετυ / [μο]υ

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

30. ’’Ετυ / [μου]

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

31. ’’Ετυ/ μου

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

32. ’’Ετ[υ]/ μ[ου]

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

33. ’’Ετυ /[μου]

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

34. [’’Ετυ]/ [μ]ου

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

35. ΄Αψογο(ς)

Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr. Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, nr. 811; Брашинский 1980, 156, nr. 157-160; Монахов 1999, т. 189/3, 220/1; Mateevici 2007, nr. 164-167.

36. ‘Ηρόδ[ωρος]

Σάτυρο(ς)
Sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr.

37. Παλαμ[ή]δεος

Ştampilă inedită, aparţine, probabil, unuia din ultimii producători heracleoţi. Ar putea fi sfârşitul primei treimi a sec. III a. Chr.

38. [--]να

τηο
retrogradă

39. Θε[--]

Irimia 1980, 66-118. Rândul doi nu s-a păstrat.

40. [--]λλων

[--]εδ[-]

41. του[-]υρο[-]

Ştampilă imprimată neglijent cu repetarea unor litere.

42. Διονυ[--]

măciucă

[--]

Grupa a V-a de ştampilare de magistraţi cca. 330-310 a. Chr.

43. [---]ο

măciucă

[---]

Indescifrabilă.

44. Ilizibilă.

45. Ilizibilă.

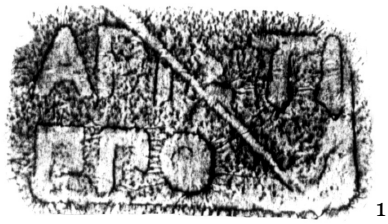
1

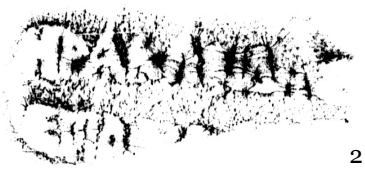
2

3

4

5

6

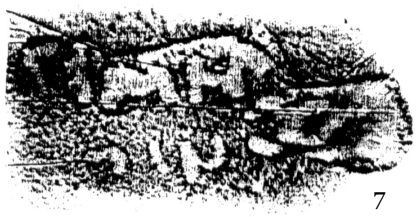
7

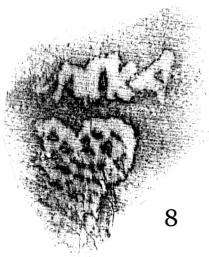
8

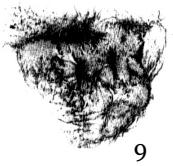
9

10

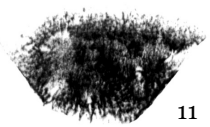
11

12

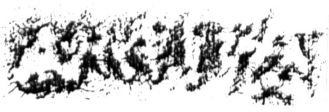
13

14

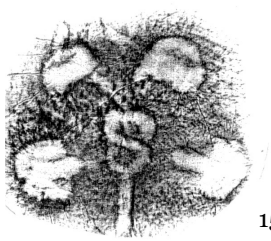
15

16

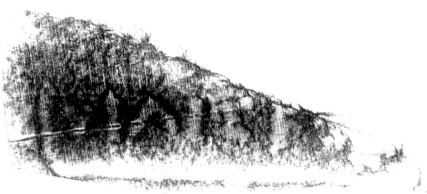
17

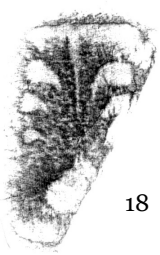
18

19

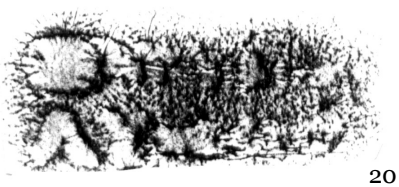
20

21

22

23

24

25

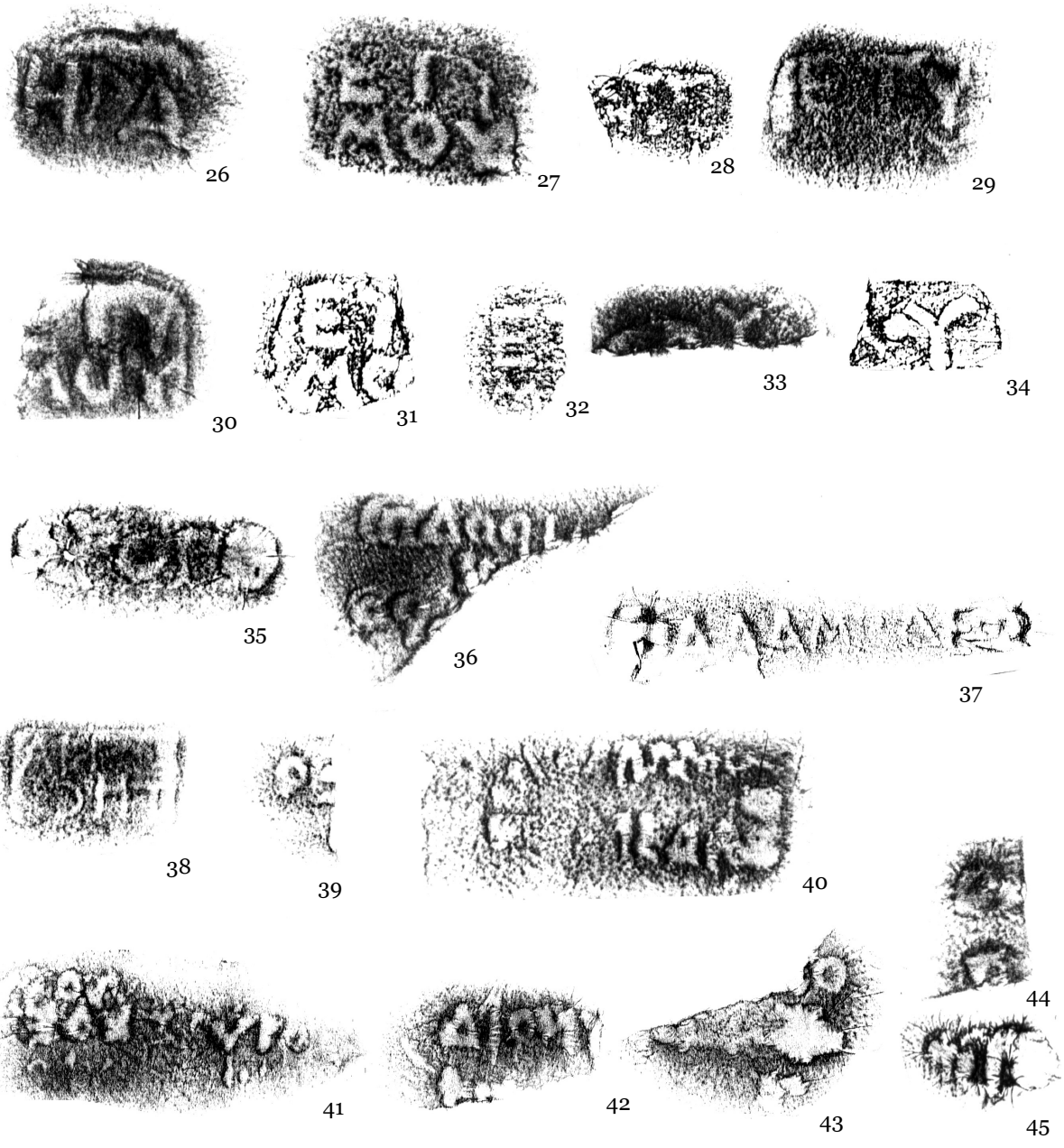

Bibliografie

Buzoianu, Cheluţă-Georgescu 1998: L. Buzoianu, N. Cheluţă-Georgescu, Noi ştampile amforice de la Callatis. Pontica XXXI, 1998, 49-98.

Buzoianu 1992: L. Buzoianu, Importurile amforice la Tomis în perioada elenistică. Pontica XXV, 1992, 99-163.

Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969: M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Amphora stamps from Callatis and South Dobrudja. Dacia, N.S. XIII, 1969, 127-283.

Irimia 1976: M. Irimia, Un mormânt tumular descoperit la Topraisar (jud. Constanţa), Pontica IX, 1976, 37-56.

Irimia 1980: M. Irimia, Date noi privind aşezările getice din Dobrogea în a doua epocă a Fierului. Pontica XIII, 1980, 66-118.

Katz 2003: V.I. Katz, A New Chronology for the Ceramic Stamps of Herakleia Pontike. In: The Cauldron Ariantas (Aarhus 2003), 261-278.

Mateevici, Redina 2004: N. Mateevici, E. Redina Prezenţa importului amforistic grecesc la complexul arheologic Košary, reg. Odesa, Ucraina (campaniile anilor 2002-2003). In: Cercetări arheologice în Republica Moldova (Chişinău 2004), 105-113.

Mateevici, Redina 2006: N. Mateevici, E. Redina, Preliminary Conclusions Concerning Greek Import of Košary Site (Odessa Reggion). In: International Round-Table Conference Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Abstract (Batumi-Trabzon 2006), 36-37.

Mateevici 2007a: N. Mateevici, Spreading of Amphorae from Heaklea Pontica in Barbarian World of North-Western Black Sea Region in 4th-3rd centuries B.C. In: Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Second International Round-Table. Abstract (Sofia 2007), 53-54.

Mateevici 2007b: N. Mateevici, Amforele greceşti în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin, în sec. VI - începutul sec. II a. Chr. (Chişinău 2007).

Mateevici, Redina 2008: N. Mateevici, E. Redina, Colecţia de ştampile thasiene de la cetatea antică Košary, reg. Odesa, Ucraina. In: Volum dedicat memoriei lui N. Conovici (sub tipar).

Papuci-Władyka, Kokorzhitskaia 2003: E. Papuci-Władyka, T.N. Kokorzhitskaia, Greek Amphorae from the Polis-Ukrainian Excavations at Košary, Odessa District (Fourth and Third Centuries B.C.) First Presentation. In: Transport and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens September 26-29, 2002 (Athens 2003), 313-324.

Rădulescu, Bărbulescu, Buzoianu 1986: A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Importuri amforice la Albeşti: Heracleea Pontică. Pontica XIX, 1986, 48.

Redina, Mateevici 2007: E. Redina, N. Mateevici, Importul amforistic grecesc sinopeean la cetatea antică Košary, regiunea Odesa, Ucraina, Tyragetia, s.n. 1, vol. I (XVI), 2007, 299-305.

Брашинский 1980: И.Б. Брашинский, Греческий керамический импорт на Нижнем Дону (Ленинград 1980).

Василенко 1974: Б.А. Василенко, О характере клеймения гераклейских амфор первой половины IV века до н.э. Нумизматика и Эпиграфика XI, 1974, 3-25.

Малюкевич 1993: А.Е. Малюкевич, Эллинистический комплекс поселения Веселое III. В сб: Древнее Причерноморье (Одесса 1993), 75-78.

Монахов 1992: С.Ю. Монахов, Динамика форм и стандартов синопских амфор. В сб.: Греческие амфоры (Саратов 1992), 263-304.

Монахов 1999: С.Ю. Монахов, Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамической тары (Саратов 1999).

Придик 1917: Е.М. Придик, Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках Эрмитажного собрания (Петроград 1917).

The collection of Heraclian stamps from the site of Košary, Odessa region, Ukraine

Abstract

The article continues the publication of a series of ceramic amphora stamps from the ancient complex of Koshary. In this publication there are presented the stamps of Heraclea Pontica, one of the famous centers of producers and suppliers of goods in the Black Sea coast. The analysis of more than 40 stamps of this South-Pontic center revealed not only the time of trade relations in these areas in general (the end of the 5th – the beginning of 4th centuries B. C. – the first third of the 3rd century B. C.), but also in the given settlement in particular, the time of the most active trade of the Koshary settlement with Heraclea (the second half of the 4th – the beginning of the 3rd centuries B. C.). Among this group of stamps there is an unknown specimen of a manufacturer's stamp seemingly dated from the last years of the Heraclea stamping.

Коллекция гераклейских клейм с городища Кошары, Одесская область, Украина

Резюме

Статья является продолжением публикаций серии керамических амфорных клейм с античного комплекса Кошары. В настоящей публикации представлены клейма Гераклеи Понтийской – одного из известных центров производителей и поставщиков товаров на черноморское побережье. Анализ более 40 клейм этого южно-понтийского центра позволил выделить не только период коммерческих отношений этих территорий (конец V - начало IV вв. до р.Х. - первая треть III вв. до р.Х.) в целом и данного поселения в частности, но также и период наиболее активной торговли с Гераклеей на Кошарском поселении (вторая половина IV – начало III вв. до р.Х.). Среди данной группы клейм представлен и неизвестный доселе экземпляр фабрикантского клейма, относящегося, видимо, к последним годам гераклейского клеймения.

27.01.2008

Dr. Natalia Mateevici, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: amforaelada@yahoo.com;

Evgeniya Redina, Muzeul de Arheologie din Odesa, str. Lanjeronovskaia, 4, Ucraina, e-mail: eugeniya_redina@mail.ru

INVESTIGAŢIILE ARHEOLOGICE LA AŞEZAREA TRACO-GETICĂ SAHARNA „LA ŞANŢ” (CAMPANIA 2007)

Aurel Zanoci
Mihail Băţ

Aşezarea Saharna „La Şanţ” este amplasată în apropierea satelor Saharna şi Saharna Nouă, raionul Rezina, fiind situată la est de cetatea Saharna Mare, pe malul abrupt şi stâncos al defileului „Valea Crac”. Incinta fortificaţiei are o formă semiovală şi ocupă o suprafaţă de 180×65 m (fig. 1). Din partea de nord aşezarea era apărată natural de malul abrupt al râpei, dinspre vest, est şi sud – de un sistem defensiv artificial.

Investigaţiile arheologice la acest sit au început în 2003[1] (Никулицэ, Заноч, Молдован 2004, 92-99; Zanoci, Moldovan 2004, 130-138), fiind continuate în anii 2006 (Zanoci, Băţ 2007, 287-298) şi 2007.

În anul 2007 cercetările au fost efectuate prin intermediul a două secţiuni (nr. 3 şi 4) şi au avut drept scop cercetarea stratului cultural din incinta cetăţii.

Secţiunea 3 (fig. 2/1) a fost trasată la est de secţiunea 2 din 2006 şi avea forma unui patrulater cu dimensiunile de 30×2 m. Ulterior, pentru cercetarea completă a unei gropi, apărută în capătul de est al secţiunii, aceasta a fost extinsă spre sud pe o porţiune de 4×2 m.

Secţiunea 4 (fig. 2/2), cu dimensiunile iniţiale de 30×2 m, a fost orientată perpendicular secţiunii 3 şi întretăia de-a curmezişul incinta aşezării. Pentru cercetarea exhaustivă a unor complexe apărute în secţiune, aceasta a fost extinsă spre nord pe o porţiune de 6×2 m. Astfel, întreaga suprafaţă cercetată în 2007 la Saharna „La Şanţ” a constituit 140 m².

Stratigrafia

În cadrul secţiunilor 3 şi 4 grosimea stratului cultural variază de la 0,35 m la 0,9 m. Primii 0,05 m reprezintă cernoziom în amestec cu vegetaţie. Urmează un strat cu grosimea de 0,3-0,4 m, constituit din cernoziom în amestec cu pietriş. Ultimul strat, compus din sol cenuşiu în amestec cu pietriş, are grosimea cuprinsă între 0,1 şi 0,45 m (fig. 2). Până la adâncimea de 0,4 m straturile au fost deranjate de lucrările agricole.

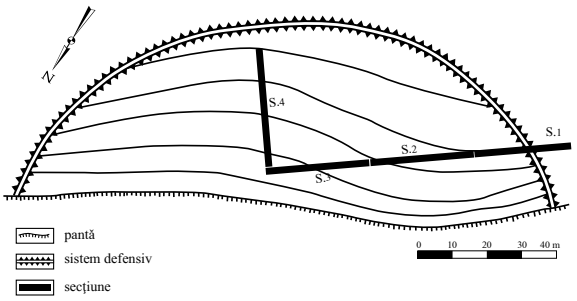

Fig. 1. Planul cetăţii „Saharna „La Şanţ”.

Stratul cultural

Ca urmare a investigaţiilor arheologice, în stratul cultural a fost atestat un bogat şi divers inventar arheologic, constituit din descoperiri individuale şi material ceramic.

Piesele din metal sunt reprezentate de două arme: un fragment de manşon de lance şi un vârf de săgeată.

Manşonul, cu diametrul de 1,7 cm, (cat. nr. 1, fig. 3/1) a fost bătut dintr-o bucată de fier cu grosimea de 0,1 cm şi s-a păstrat pe o lungime de cca 8,2 cm. Un manşon similar a fost descoperit în morm. 211 din necropola de la Dănceni (Лапушнян 1979, 114, рис. 41). Vârfuri de lance, înzestrate cu astfel de manşoane, au fost atestate în necropola de la Ferigile (Vulpe 1967, 64, pl. XX), unde sunt datate cu sec. VI-V a. Chr., precum şi într-o serie de înmormântări din nordul Mării Negre (Мелюкова 1964, 42-44, табл. 14/5, 8), încadrate în sec. V-IV a. Chr.

Vârful de săgeată (cat. nr. 2, fig. 3/2) a fost turnat din bronz şi a fost prevăzut cu trei aripioare. Pe dulie piesa a fost înzestrată cu orificiu. Astfel de

[1] Cercetările la acest sit sunt efectuate de către colaboratorii LCŞ „Tracologie” de la Universitatea de Stat din Moldova.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 253-266.

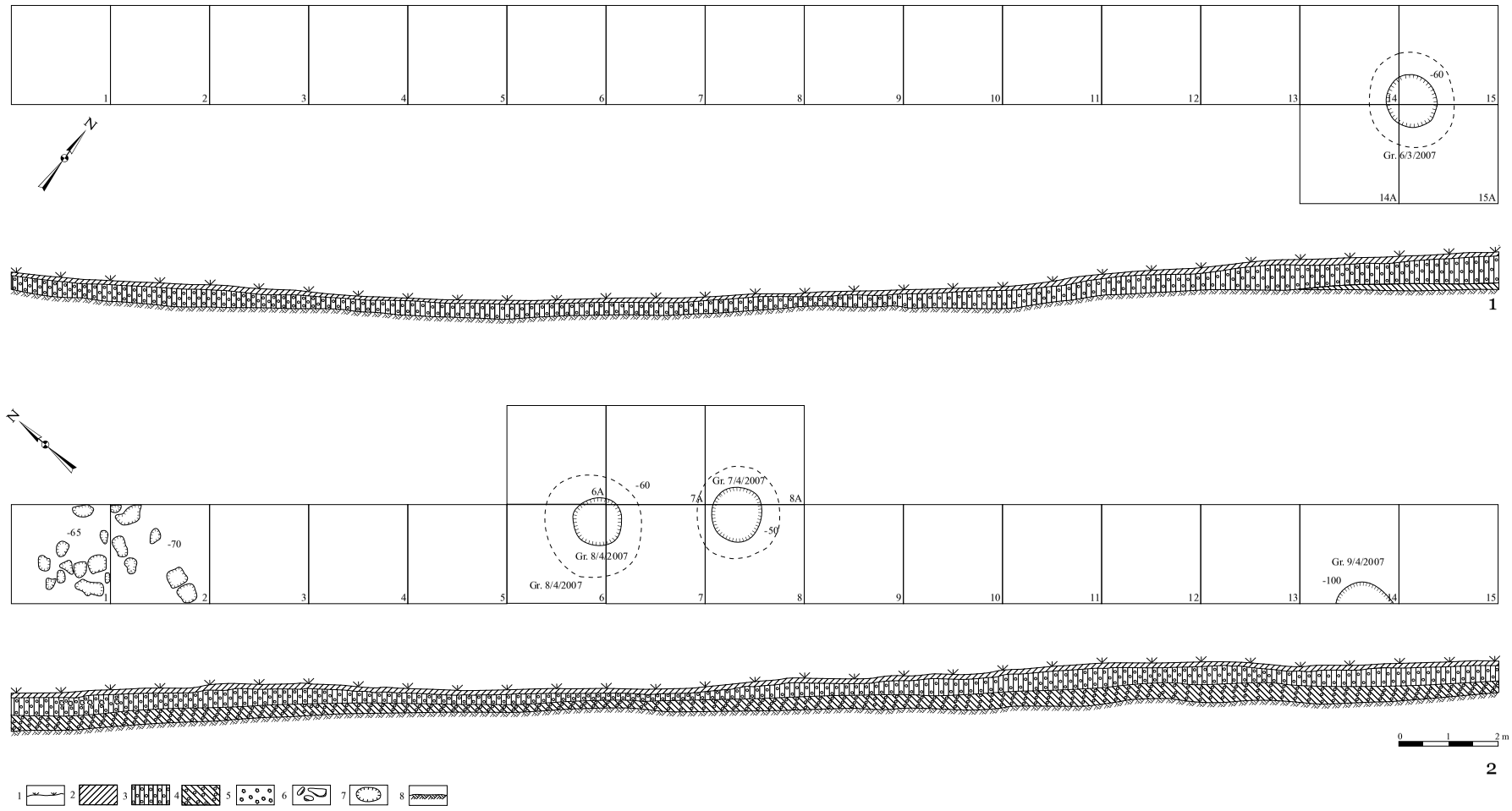

Fig. 2. Saharna „La Şanţ”. 1 - Planul şi profilul secţiunii 3; 2 - planul şi profilul secţiunii 4.

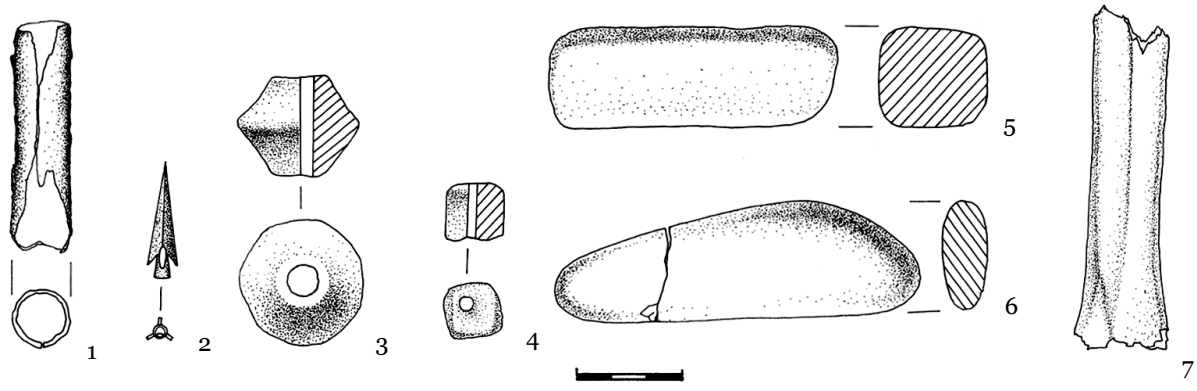

Fig. 3. Saharna „La Şanţ”. Piese descoperite în stratul cultural.

descoperiri au o răspândire largă la monumentele traco-getice, fiind atestate atât în imediata apropiere, la cetatea Saharna Mare (Niculiţă, Zanoci, Nicic, Matveev 2003, fig. 41/6; Niculiţă 2005, fig. 24/5), aşezarea civilă Saharna „Dealul Mănăstirii” (Niculiţă, Nicic 2007, fig. 3/3), cât şi în alte aşezări mai îndepărtate, cum ar fi cele de la Mateuţi (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, pl. XLVI/5), Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 68/4), Poiana (Teodor 1999, fig. 68/9) etc.

Uneltele din piatră sunt cunoscute după două cute, confecţionate din piatră de gresie (cat. nr. 3, 4, fig. 3/5-6).

În stratul cultural a fost atestat şi o *piesă din os* (cat. nr. 6, fig. 3/7,) care, după toate probabilităţile pare a fi o un fragment de spatulă, utilizată de olari la netezitul vaselor.

Piesele din lut sunt reprezentate de o fusaiolă (cat. nr. 7, fig. 3/3) şi o mărgică (cat. nr. 8, fig. 3/4). Fusaiola a suferit o ardere secundară[2], ceea ce a dus la vitrificarea unei părţi din suprafaţa ei.

Materialul ceramic, din punct de vedere cultural-cronologic, poate fi divizat în trei grupe: hallstattiană timpurie (Cozia-Saharna), traco-getică şi de import (grecească).

Ceramica hallstattiană este reprezentată de câteva fragmente, care provin de la vase modelate cu mâna dintr-o pastă de lut în amestec cu şamotă şi calcar pisat. Vasele au fost arse neuniform şi incomplet, culoarea variind de la cenuşiu-închis la negru. Suprafaţa vaselor a fost lustruită. Dintre acestea se evidenţiază: un fragment de strachină cu marginea verticală cu buza îngroşată şi tăiată oblic în interior (fig. 4/3); un fragment de vas cu buza evazată, decorat pe umăr cu brâu alveolar (fig. 5/1); un fragment de oală, înzestrată cu proeminenţă aplatizată (fig. 6/11); un fragment de oală ornamentată cu linii orizontale imprimate (fig. 6/5), un fragment de toartă (fig. 6/4) şi un fragment de ceaşcă decorată cu linii incizate verticale (fig. 6/6) etc. Pentru fragmentele, ce aparţin acestei grupe ceramice, sunt cunoscute multiple analogii în sortimentul recipientelor culturii Cozia-Saharna (Кашуба 2000, рис. LI/9, 13; LXX/4; LXXII/10 etc.).

Ceramica traco-getică, după tehnica de realizare, ţine de două categorii: modelată cu mâna şi lucrată la roata olarului.

Ceramica modelată cu mâna a fost confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă, nisip şi calcar pisat. Ca urmare a unei arderi neuniforme şi incomplete vasele au obţinut o culoare ce variază de la cafeniu-deschis la brun, ori de la cenuşiu-deschis la cenuşiu-închis. Din cadrul acestei categorii se disting fragmente de străchini/castroane, ceşti, oale şi capace.

Străchinile/castroanele sunt reprezentate de:

– fragmente de străchini cu marginea verticală şi buza rotunjită (fig. 4/1-2) sau îngroşată (fig. 4/4);
– fragmente de străchini cu marginea răsfrântă în exterior (fig. 4/5-6). Exemplare similare au fost descoperite la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 1997, fig. 16/2, 8), Horodişte (Telnov, Belotcaci 2005, fig. 6/3), Alcedar-La Cordon (Haheu 1998, fig. 11/2, 11) etc.;

[2] Fusaiola a fost descoperită în secţiunea 4, la adâncimea de 0,6 m, în zona în care au fost atestate urmele unei construcţii distruse de incendiu.

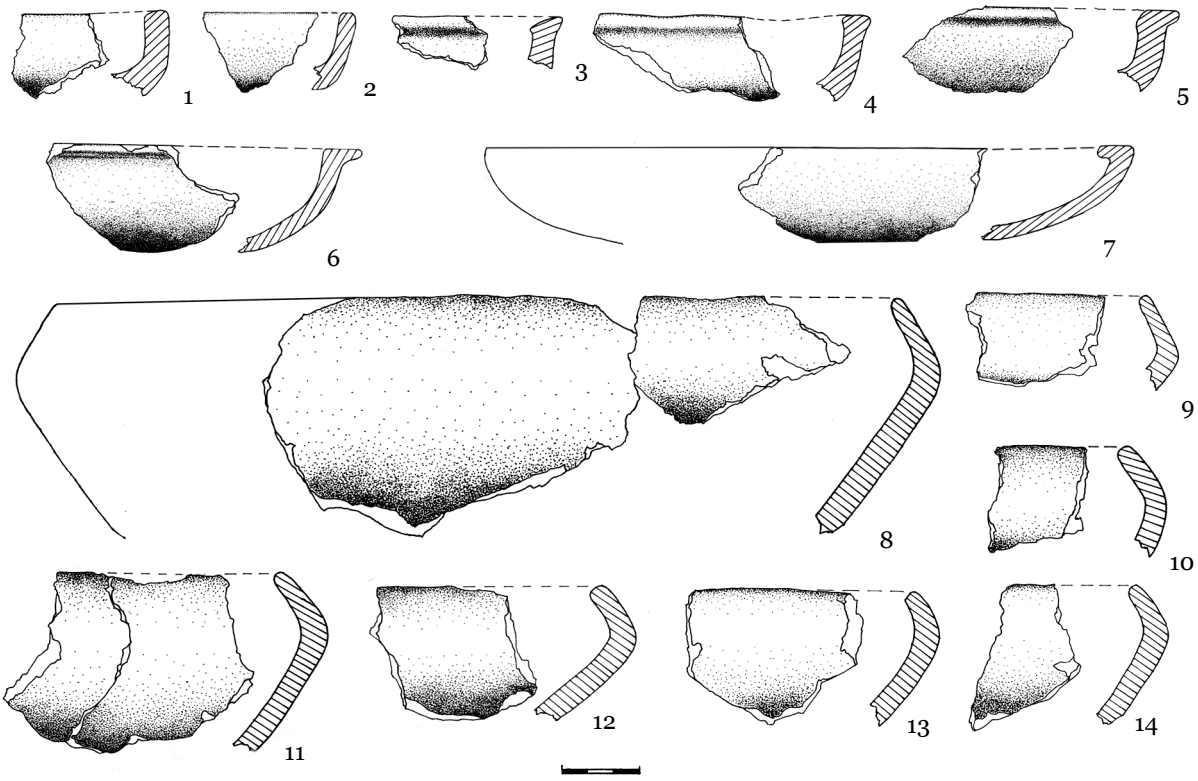

Fig. 4. Saharna „La Şanţ". Fragmente de străchini.

– fragment de la o strachină cu marginea arcuită în interior (fig. 4/7), ce a avut diametrul gurii de cca 26 cm. Străchini analogice sunt cunoscute în aşezarea fortificată de la Matronino, unde astfel de recipiente sunt datate cu sec. VI-V a. Chr. (Бессонова, Скорый 2001, 125, рис. 38/2);
– fragmente de străchini bitronconice cu marginea arcuită în interior (fig. 4/8-14). Astfel de recipiente sunt întâlnite în orizontul, datat cu sec. VII-VI/V a. Chr., de la aşezarea Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LXXXV/5), precum şi în alte aşezări traco-getice: Alcedar-La Cordon (Haheu 1998, fig. 11/6), Hansca-Lutăria (Никулицэ 2004, 201, рис. 1/3), Răcătău (Căpitanu 1987, fig. 4/3-4), Slobozia (Buzdugan 1968, fig. 2/3; fig. 3/2) etc.;
– fragmente de castroane cu marginea verticală (fig. 5/14-15), unele ornamentate cu brâu alveolar (fig. 5/14). Exemplare similare au fost descoperite în 2003, în aşezarea Saharna „La Şanţ" (Zanoci, Moldovan 2004, fig. 6/8), în aşezarea Alcedar-La Cordon (Haheu 1998, fig. 10/14) etc.

Ceştile sunt prezente în aşezare printr-un singur fragment (fig. 6/21).

Oalele, după formă, sunt de două tipuri: cu trunchiul bombat şi în formă de clopot.

Oalele cu trunchiul bombat aveau gâtul scund, vertical sau arcuit cu buza profilată în exterior (fig. 5/2-12) şi decorate cu brâie alveolare (fig. 5/2, 12) sau cu şiruri de alveole (fig. 5/11). Acest tip de vase are analogii în aşezările de la Holercani (Кашуба 2006, рис. 4/4), Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 18/6), Potârca (Niculiţă, Matveev, Potângă 1999, 328-330, 336) etc.

Oalele în formă de clopot (fig. 5/16-19; 15/9, 10) aveau marginea verticală şi pereţii arcuiţi. Cel mai frecvent astfel de vase sunt decorate cu brâu alveolar (fig. 5/18) sau suporturi aplatizate (fig. 6/9, 10). Astfel de recipiente sunt cunoscute în majoritatea aşezărilor traco-getice, având o datare largă – sec. V-III a. Chr. (Teodor 1999, 67, fig. 26; Zanoci 1998, 92, fig. 94).

Capacele sunt reprezentate de un fragment de la o piesă cu diametrul de cca 17 cm, cu marginea rotunjită (fig. 6/22) şi grosimea de cca 1,2 cm. Acestea sunt frecvent întâlnite în aşezările de la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, 52, fig.

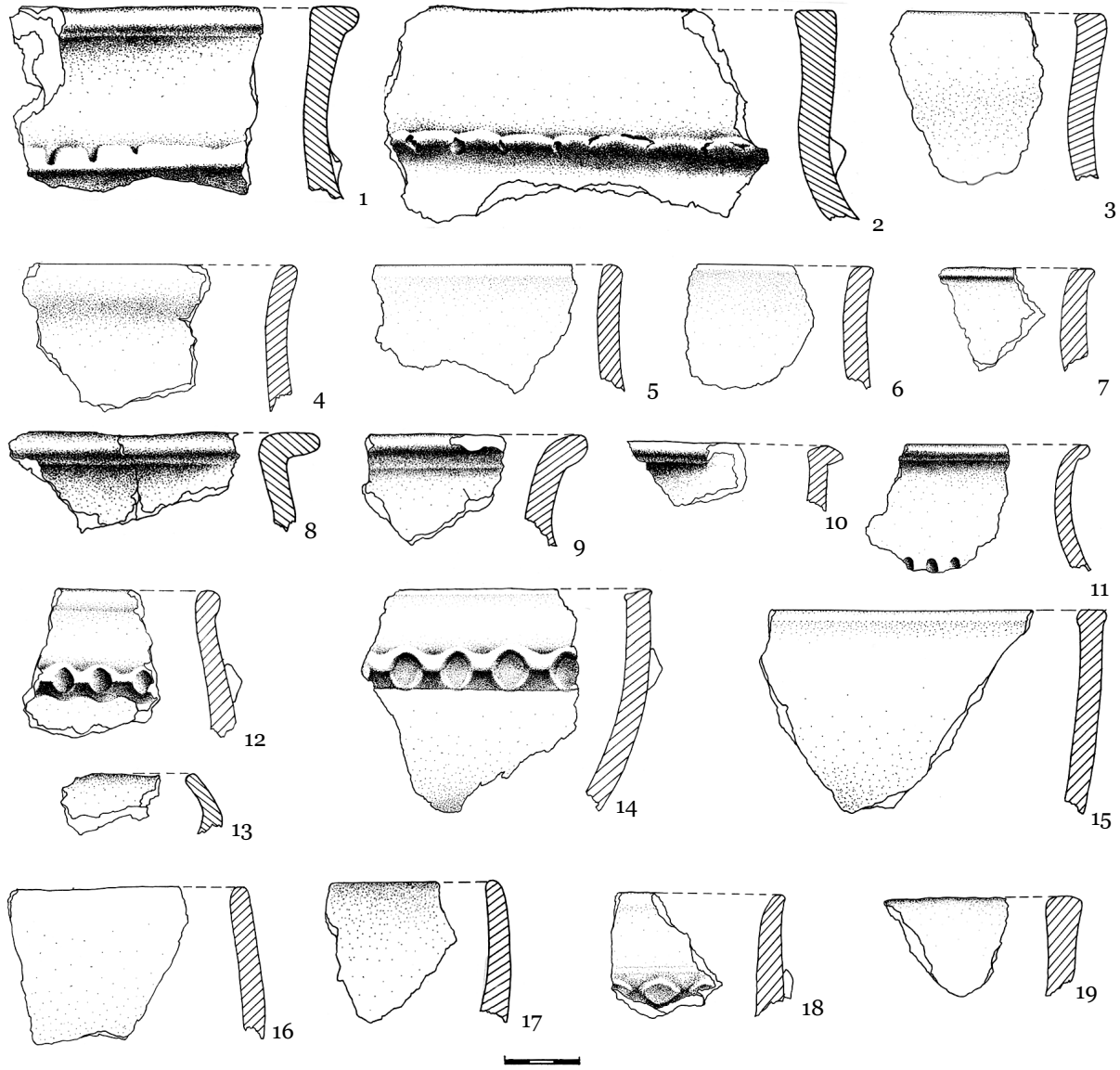

Fig. 5. Saharna „La Şanţ”. Fragmente de oale.

99/4; 100/1), Mateuţi „La Başne” (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 201, pl. XXXIX/7) etc.

Ceramica confecţionată la roata olarului este reprezentată de un fragment de toartă de ceaşcă/cană (fig. 6/25), modelată dintr-o pastă de lut fină cu impurităţi de nisip. Arderea este reducătoare şi uniformă, culoarea fiind cenuşie. Acest tip de vase este asemănător cu cele descoperite la Poiana (Teodor 1999, 73, fig. 40/2), Brad (Ursachi 1995, pl. 275/1) etc.

Ceramica de import descoperită în 2007, reprezintă 57 de fragmente de la vase lucrate la roata olarului, din pastă fină de lut în amestec cu nisip, mică şi particule minuscule negre (piroxină). Arderea lor era completă şi uniformă, culoarea – cărămizie-roşiatică sau portocalie-gălbuie. Dintre acestea se remarcă un fragment de buză de amforă (fig. 6/24) şi un fragment de toartă (fig. 6/23). Fragmentul de buză provine de la o amforă de Heracleea Pontică, datată cu mijlocul sec. IV a. Chr. Fragmentul de toartă aparţinea unei amfore de Thasos, datată cu sec. IV - mij. sec. III a. Chr.[3]

[3] Analiza şi datarea materialului amforistic aparţine doamnei dr. Natalia Mateevici, căreia îi exprimăm mulţumiri şi pe această cale.

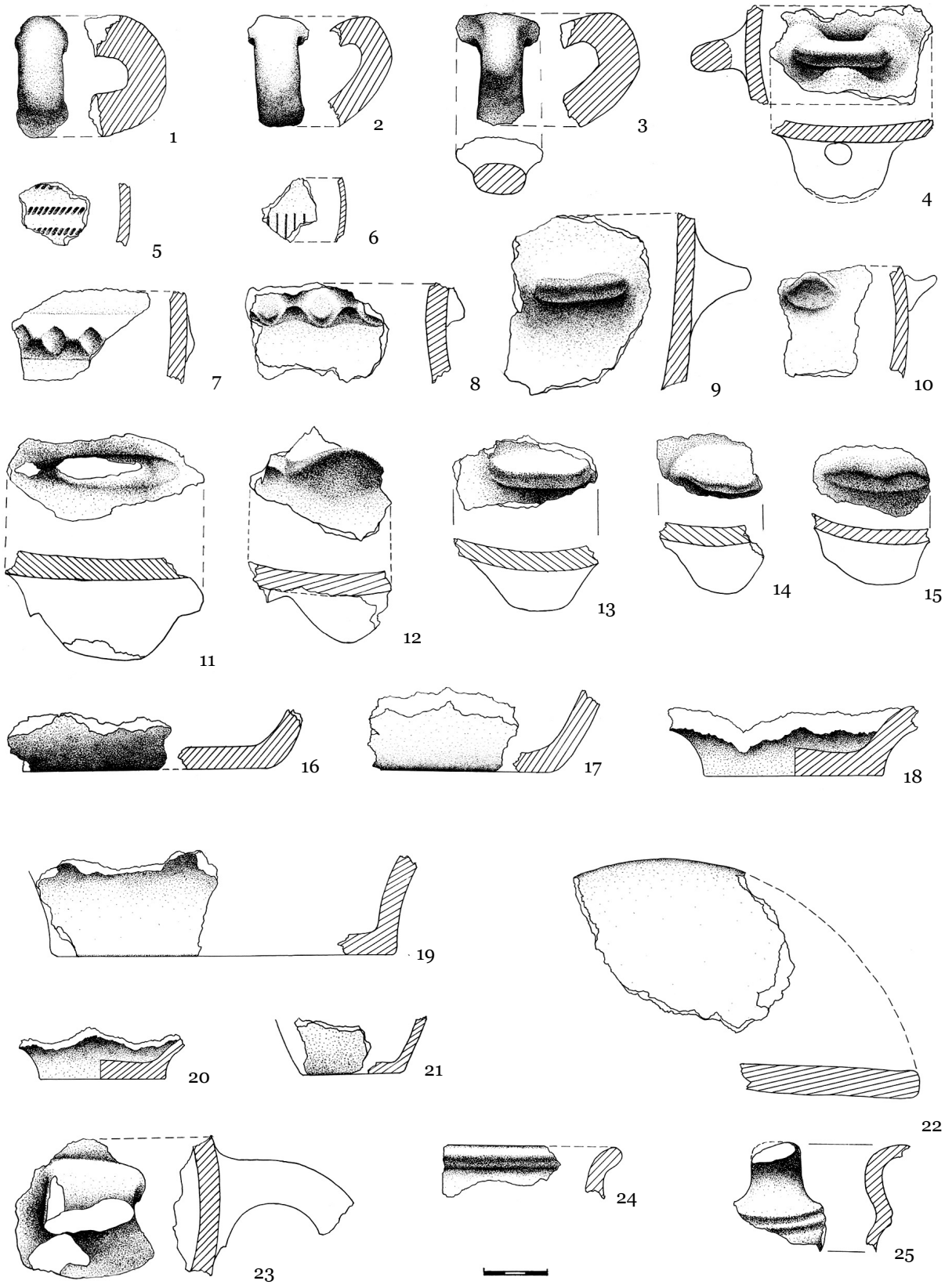

Fig. 6. Saharna „La Şanţ”. 1-22 - Ceramică modelată cu mâna; 23-25 - ceramică confecţionată la roata olarului.

Complexe

La adâncimea cuprinsă între 0,5 m şi 1,0 m de la suprafaţa actuală de călcare[4] au fost sesizate conturile a patru gropi menajere.

Groapa 6/3/2007[5] (fig. 7) a fost descoperită în secţiunea 3, la adâncimea de 0,6 m. Ea a fost săpată în piatra de calcar a platoului şi avea formă de clopot cu diametrul gurii de 1,1 m, al fundului – de 1,7 m şi adâncimea de 1,2 m. Din umplutura gropii, care era compusă din sol de culoare cenuşie în amestec cu fragmente de lut ars şi cenuşă, au fost recuperate opt fragmente de ceramică modelată cu mâna şi 3641 fragmente de lut ars. Fragmentele de ceramică au făcut parte din recipiente lucrate din pastă de lut în amestec cu şamotă, arderea – incompletă şi neuniformă, culoarea varia de la cenuşiu la negru. Materialul ceramic este reprezentat de un fragment de strachină cu marginea răsfrântă în exterior (fig. 8/2), patru fragmente de oale cu marginea uşor evazată (fig. 8/1, 3, 4), dintre care două făceau parte dintr-un vas cu diametrul gurii de 22,3 cm (fig. 8/1), două fragmente de vase decorate cu proeminenţe cilindrică (fig. 8/5) şi aplatizată (fig. 8/6) şi un fragment de fund de oală (fig. 8/7). Fragmente

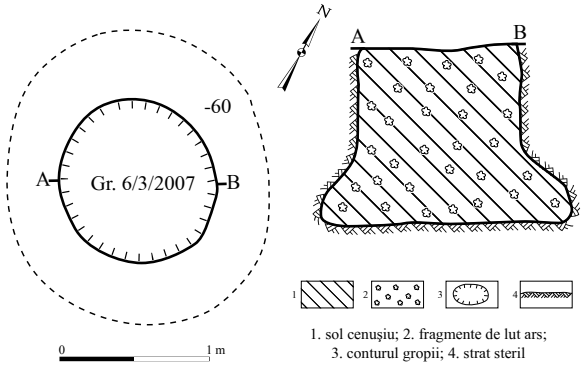

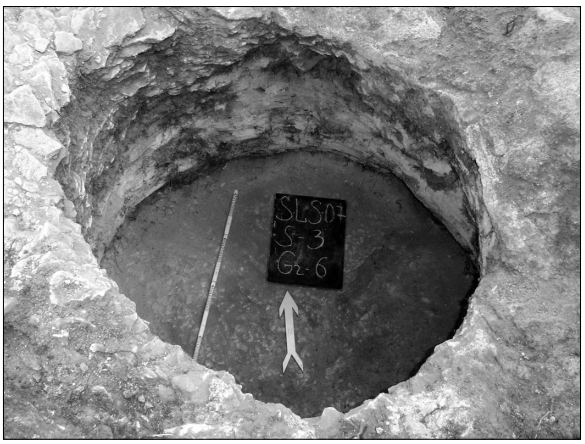

Fig. 7. Saharna „La Şanţ”. Groapa 6/3/2007.

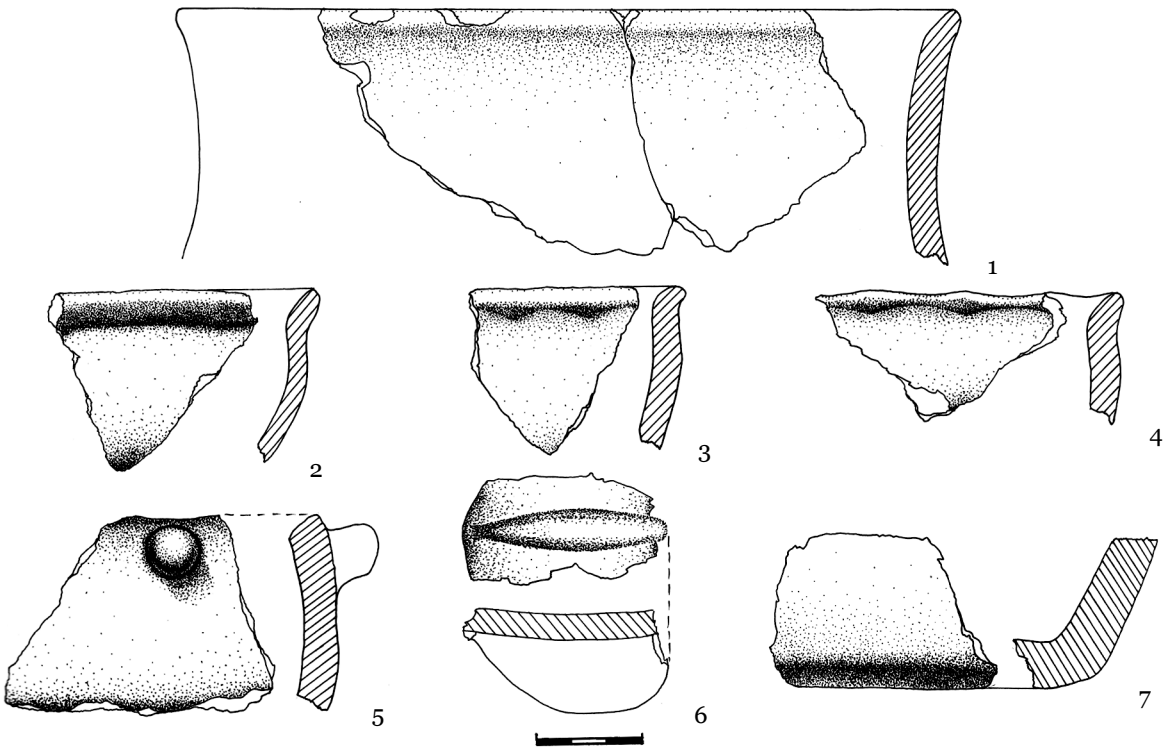

Fig. 8. Saharna „La Şanţ”. Inventarul gropii 6/3/2007.

[4] În continuare, toate adâncimile vor fi date de la suprafaţa actuală de călcare.
[5] Numărul gropii este format din numărul de ordine al gropii, numărul secţiunii şi anul descoperirii.

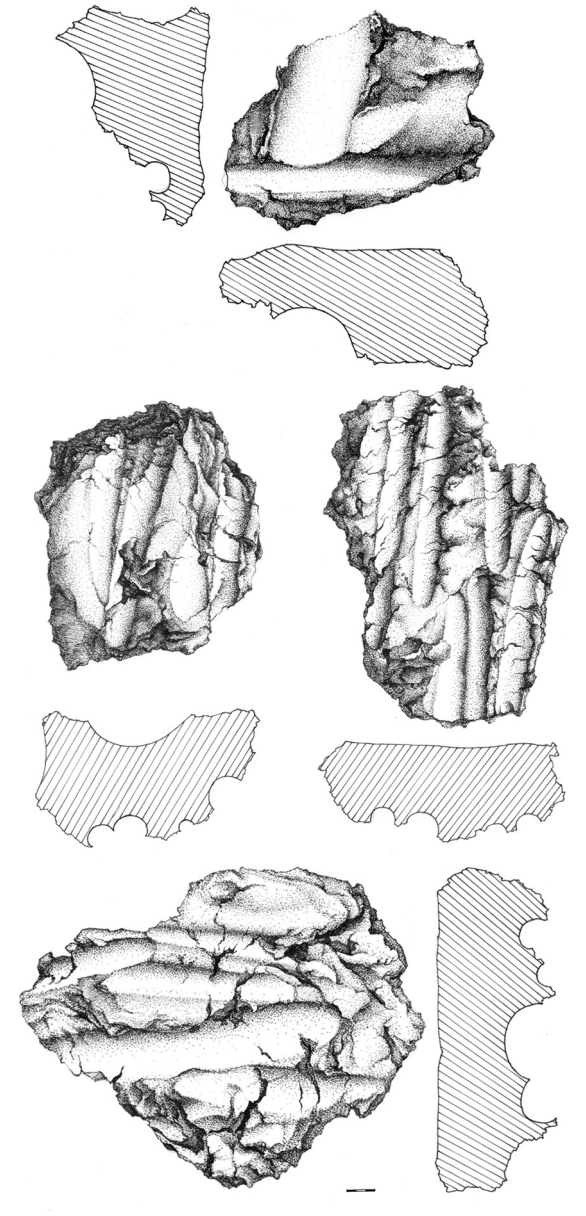

Fig. 9. Saharna „La Şanţ”. Fragmente de lut ars descoperite în groapa 6/3/2007.

de străchini similare celor descoperite în groapă (fig. 8/2) sunt cunoscute în orizontul, datat cu sec. VII-VI/V a. Chr., de la aşezarea Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LXXXIV/1). În acelaşi orizont de la Glinjeni sunt întâlnite analogii şi pentru fragmentele de oale (fig. 8/1, 3, 4) cu buza uşor evazată (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LXXXIII).

Fragmentele de lut ars aveau dimensiunile cuprinse între 1,7×1,3×1,0 şi 27×20×8 cm, majoritatea purtând amprente de nuiele şi pari. Diametrul nuielelor era cuprins între 2 şi 3 cm, iar a parilor – de 10-13 cm (fig. 9). Fragmentele menţionate reprezintă, probabil, resturile unei construcţii care, după distrugere, au fost aruncate în groapă. Urmele unui astfel de edificiu au fost atestate la cca 2 m spre est de groapă, în secţiunea 4, la adâncimea de 0,75 m. Aici a fost sesizat conturul a 15 gropi (fig. 2/2) de formă ovală sau rotundă în plan. Acestea aveau diametrele medii de 0,6×0,3 m şi adâncimea de până la 0,2 m. În legătură cu faptul că în secţiune a fost sesizată doar un segment al construcţiei, este dificil să stabilim forma, dimensiunile şi caracterul ei.

Fragmentele ceramice descoperite în groapă permit să admitem că ea a funcţionat într-o perioadă anterioară sec. VI/V a. Chr. La fel, anterior acestei date a existat şi construcţia, cu ale cărei rămăşiţe ulterior a fost astupată groapa.

Groapa 7/4/2007 (fig. 10) a fost atestată în secţiunea 4, la adâncimea de 0,5 m. Ea avea formă de clopot cu diametrul gurii de 1,0 m, al fundului – de 1,4 m şi adâncimea de 1,1 m. Umplutura gropii reprezintă un amestec de sol de culoare cenuşie cu cenuşă şi pietriş.

Materialul ceramic recuperat din complex este reprezentat de 38 fragmente, dintre care 37 modelate cu mâna şi unul lucrat la roata olarului.

Din categoria ceramicii confecţionate cu mâna se disting: un fragment de castron cu marginea evazată, două fragmente de la oale cu gâtul scund şi trunchiul bombat (fig. 11/2-3), două fragmente de vas în formă de clopot cu marginea verticală (fig. 11/5) sau evazată (fig. 11/4), două fragmente de oale decorate cu suporturi aplatizate (fig. 11/8-9) şi două fragmente de toarte (fig. 11/6-7). Fragmentele menţionate făceau parte din vase modelate cu mâna din pastă de lut în amestec cu degresanţi de şamotă pisată. Ca urmare a unei arderi neuniforme şi incomplete vasele au căpătat

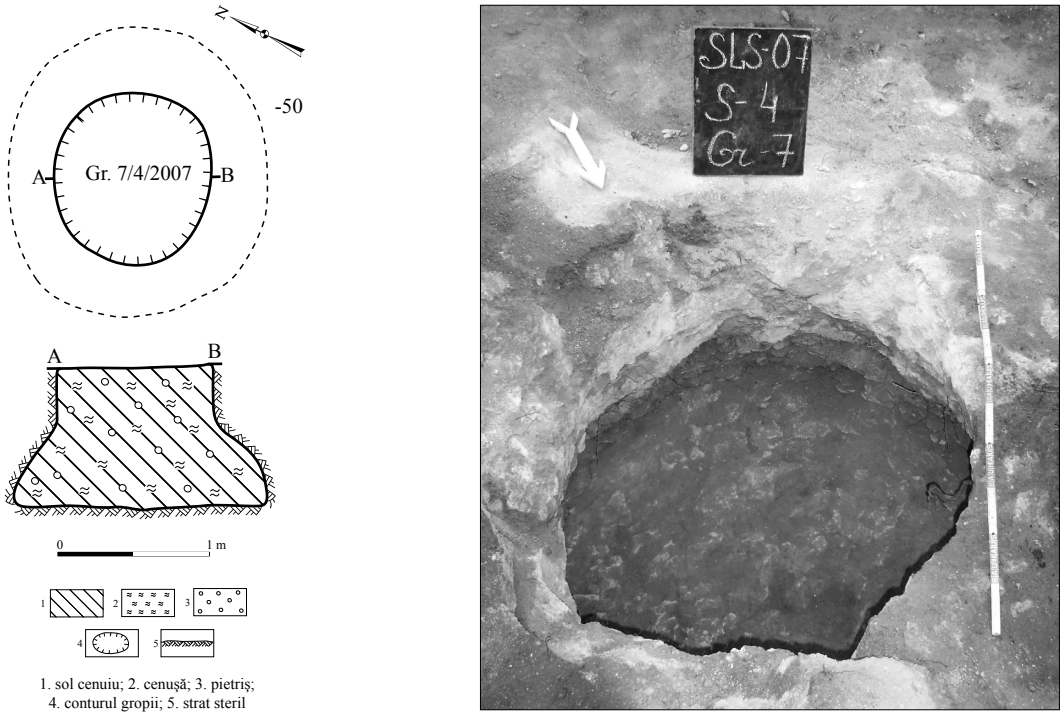

Fig. 10. Saharna „La Şanţ”. Groapa 7/4/2007.

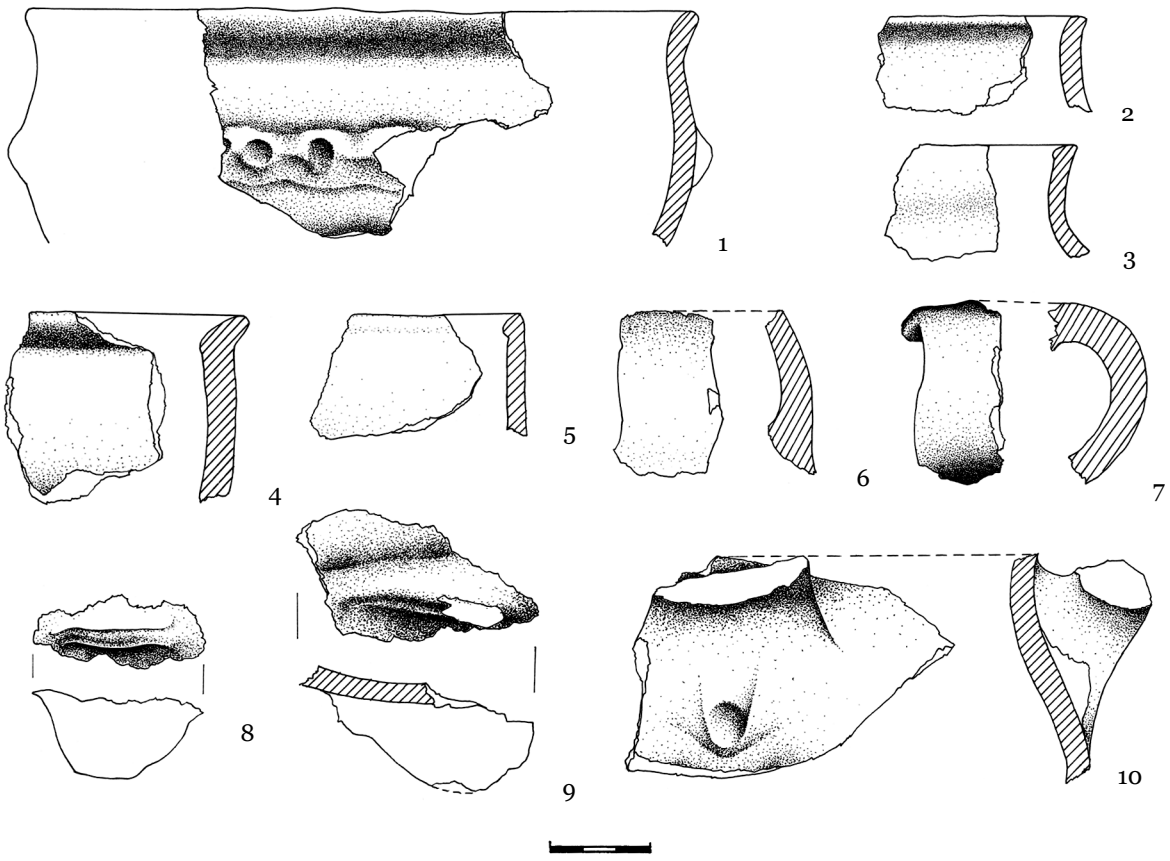

Fig. 11. Saharna „La Şanţ”. Inventarul gropii 7/4/2007.

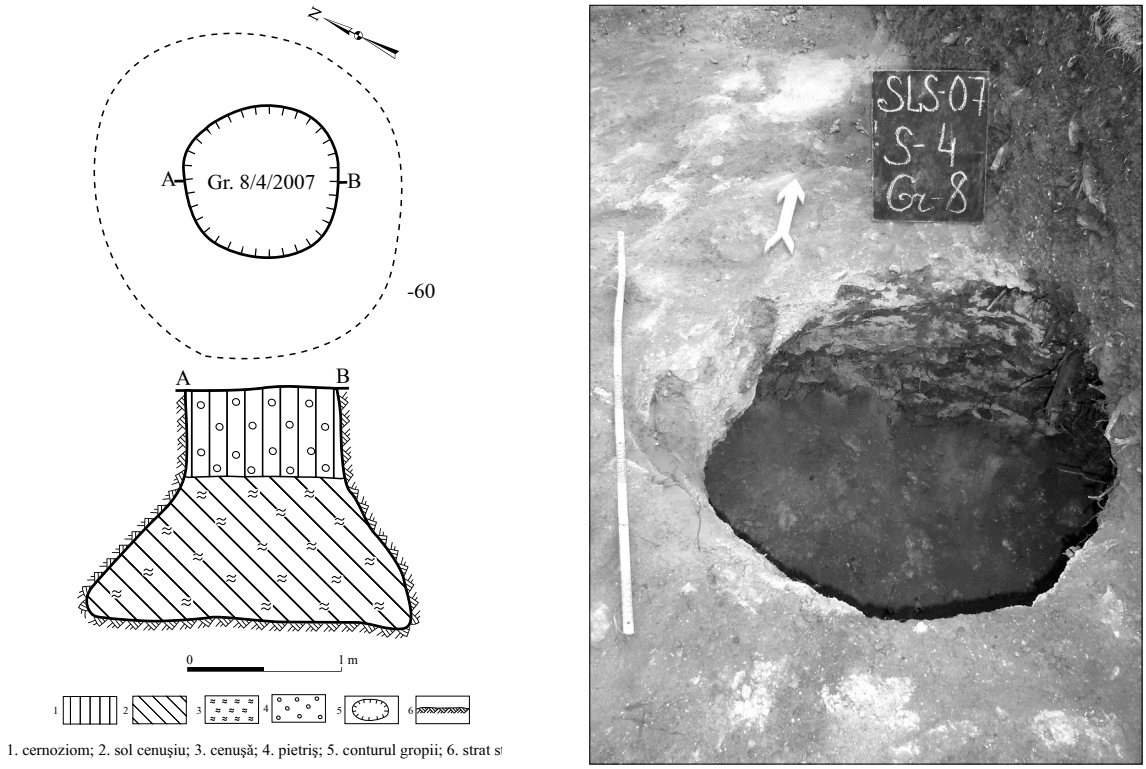

Fig. 12. Saharna „La Şanţ". Groapa 8/4/2007.

diferite nuanţe de culori, ce variază de la cenuşiu la cafeniu. Dintre acestea se distinge un fragment de castron în baza căruia a devenit posibilă reconstituirea grafică parţială a vasului. Castronul (fig. 11/1) avea buza evazată, gâtul scund şi trunchiul bombat. Diametrul gurii vasului era de 20,7 cm, al gâtului – de 19,8 cm, iar al trunchiului – de 21,2 cm. Pe umăr castronul a fost decorat cu un brâu alveolar. Vase cu profil similar, dar fără decor, sunt cunoscute în orizontul getic al aşezării Solonceni „Hlinaia" (Kašuba, Haheu, Levitki 2000, 177, pl. XVI/8-10).

Ceramica lucrată la roata olarului este reprezentată de un fragment de toartă de amforă de Heracleea Pontică (fig. 11/10), confecţionată dintr-o pastă fină de lut în amestec cu nisip şi mică. Arderea este uniformă şi oxidantă, culoarea fiind cenuşie. Astfel de recipiente sunt datate cu sec. IV – începutul sec. III a. Chr.[4].

Din complex au mai fost recuperate 11 fragmente de lut ars, cu dimensiunile variabile între 1×1×1 şi 2×4×6 cm, şi 76 fragmente de oase necalcinate.

Groapa 8/4/2007 (fig. 12) a fost descoperită în secţiunea 4, la adâncimea de 0,6 m. Ea a fost săpată în stâncă până la adâncimea de 1,45 m, având formă de clopot cu diametrul gurii de 0,95 m şi al fundului de 2 m. Partea inferioară a gropii a fost umplută cu sol de culoare cenuşie în amestec cu cenuşă, iar cea superioară – cu cernoziom şi pietriş.

Din emplectonul gropii au fost recuperate: o fusaiolă şi 96 fragmente de ceramică modelată cu mâna.

Fusaiola (cat. nr., fig. 13/15) a fost confecţionată din piatră de calcar şi reprezintă, de fapt, un semifabricat, deoarece lipseşte orificiul.

Fragmentele de ceramică provin de la vase modelate dintr-o pastă de lut grosieră, ce avea în calitate de degresanţi şamota şi calcarul pisat. Arderea este incompletă şi neuniformă, ceea ce a conferit vaselor o culoare ce varia de la cenuşiu la cafeniu. Dintre acestea se evidenţiază: un fragment de castron cu buza îngroşată şi tăiată oblic în interior (fig. 13/1); un fragment de oală cu buza uşor evazată şi cu decor, reprezentat de o proeminenţă aplatizată verticală (fig. 13/2); trei fragmente de oale cu gâtul scund şi corpul bombat (fig. 13/3-5), dintre care unul decorat cu alveole pe margine şi umăr (fig. 13/5); patru fragmente de oale, ornamentate cu

[4] Analiza şi datarea materialului amforistic aparţine doamnei dr. Natalia Mateevici, căreia îi exprimăm mulţumiri şi pe această cale.

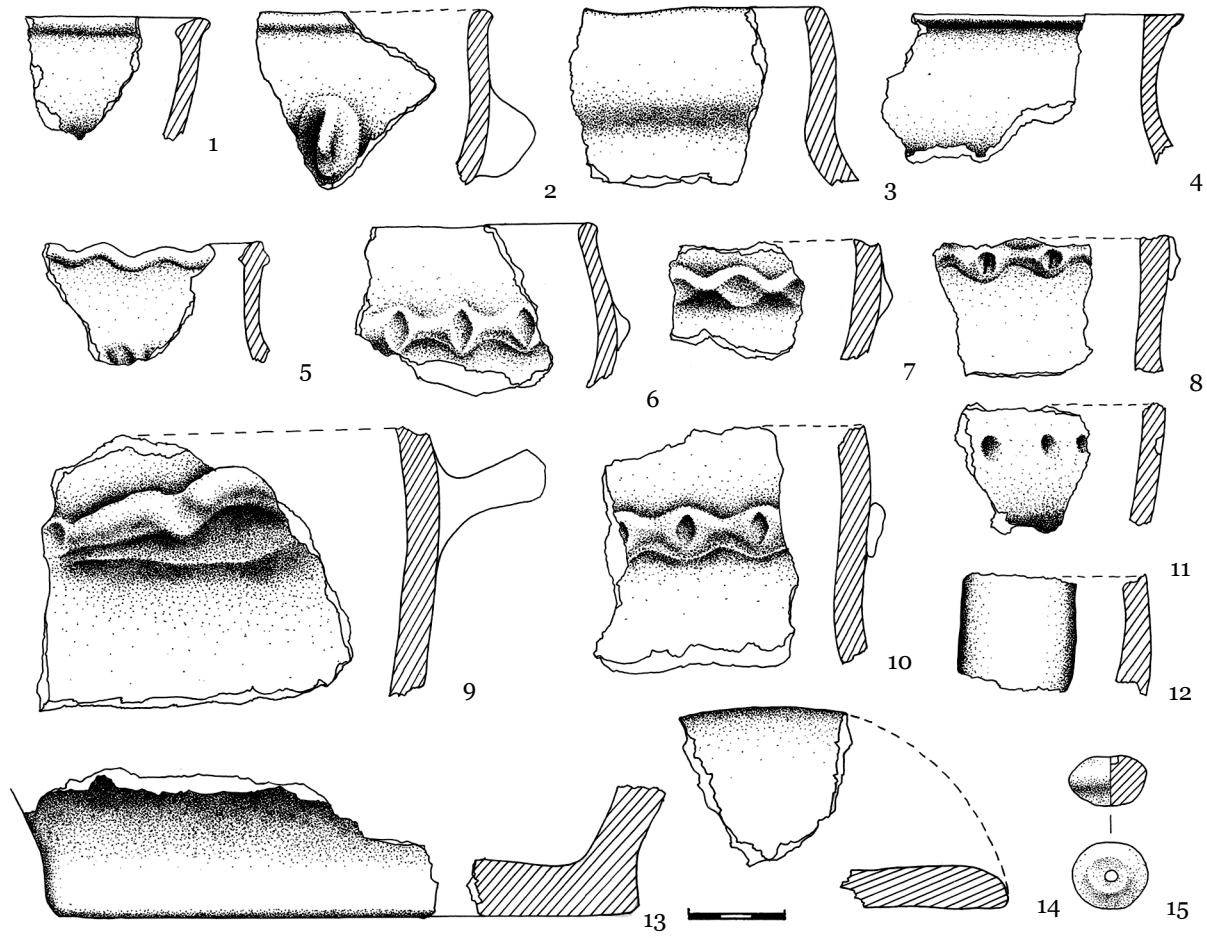

Fig. 13. Saharna „La Şanţ”. Inventarul gropii 8/4//2007.

brâu alveolar (fig. 13/6-8, 10); un fragment de oală înzestrată cu proeminenţe aplatizate (fig. 13/9); un fragment de vas decorat cu un şir de alveole (fig. 13/11); un fragment de fund de vas (fig. 13/13); un fragment de toartă (fig. 13/12); un fragment de capac (fig. 13/14) etc. Ceramica enumerată are similitudini cu ceramica traco-getică descoperită atât în aşezările limitrofe de la Saharna Mare (Niculiţă, Zanoci, Arnăut 2007, 54, fig. 25) şi Saharna Mică (Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007, 105, fig. 5, 113, fig. 13), cât şi mai îndepărtate – Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 87, 89), Măşcăuţi „Dealul cel Mare” (Zanoci 2004, 76-77, fig. 18, 19) etc.

În groapă au mai fost atestate şi 91 fragmente de lut ars cu dimensiunile cuprinse între 1×1×1 şi 4×6×10 cm, dintre care 10 fragmente poartă amprente de nuiele, diametrul cărora varia de la 1 la 6 cm.

Groapa 9/4/2007 (fig. 14/1) a fost atestată în secţiunea 4, la adâncimea de 1 m. Ea avea forma cilindrică cu diametrul de 1,2 m şi adâncimea de 0,9 m. Emplectonul gropii este alcătuit din sol de culoare cenuşie în amestec cu cenuşă.

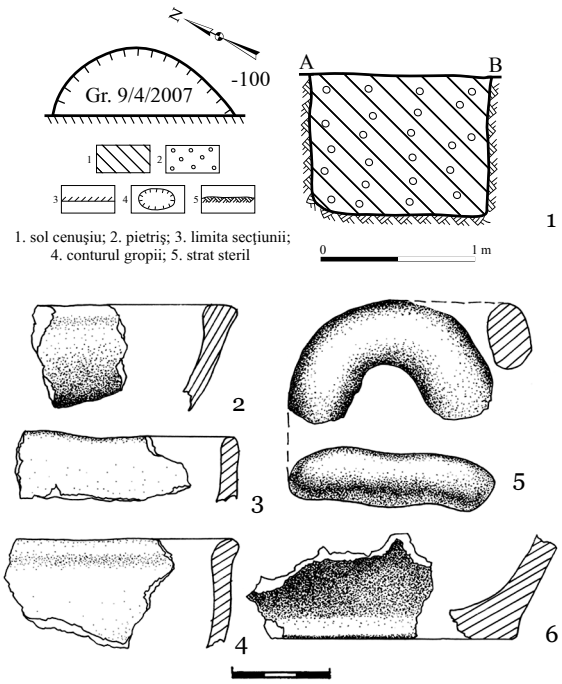

Fig. 14. Saharna „La Şanţ”. 1 - Groapa 9/4/2007; 2-6 - inventarul gropii 9/4/2007.

Din umplutura gropii au fost recuperate 10 fragmente ceramice de la recipiente modelate cu mâna dintr-o pastă de lut cu degresanţi de şamota şi calcar. Arderea este incompletă şi neuniformă, culoarea variază de cafeniu-deschis la brun. Dintre acestea se remarcă un fragment de strachină (fig. 14/2), două fragmente de oală cu marginea verticală (fig. 14/3-4), un fragment de toartă (fig. 14/5) şi un fragment de fund de vas (fig. 14/6). Fragmentele enumerate, după toate particularităţile lor, pot fi atribuite la sortimentul de ceramică traco-getică.

Cronologie

Ca urmare a cercetărilor arheologice pe platoul de la Saharna „La Şanţ" s-a stabilit existenţa a două nivele de locuire: unul hallstattian timpuriu de tipul Cozia-Saharna şi unul traco-getic. Prezenţa orizontului hallstattian timpuriu este confirmată de ceramica de culoare neagră, lustruită, precum şi de fragmentele ceramice cu decor incizat şi ştanţat, caracteristice pentru cultura Cozia-Saharna. Întru susţinerea acestei ipoteze vin şi descoperirile, din 2006, a ceramicii datate, conform analogiilor cu secolele X-IX a. Chr. (Zanoci, Băţ 2007, 296, fig. 4/6).

Manşonul de la lance şi unele fragmente de ceramică, descoperite în strat, precum şi fragmentele de recipiente identificate în groapa 6/3/2007, prin similitudine cu fragmentele atestate la Glingeni (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LXXXIV/1; LXXXIII), Matronino (Бессонова, Скорый 2001, 125, рис. 38/2) confirmă existenţa unui nivel traco-getic timpuriu – sec. VII/VI-V a. Chr.

Însă, majoritatea fragmentelor ceramice descoperite atât în stratul de cultură, cât şi în complexele închise, prin analogiile prezentate mai sus, pot fi datate în secolele IV-III a. Chr., dată indicată, la fel, şi de fragmentele de amfore de Thasos şi Heracleea Pontică.

Catalogul descoperirilor

1. *Manşon de la lance* (fig. 3/1). Secţiunea 3/2007, adâncimea -15 cm. Confecţionat din fier. Stare de oxidare avansată. L=8,2 cm, D=1,7 cm, Gr=0,1 cm. Inedit.

2. *Vârf de săgeată* (fig. 3/2). Secţiunea 4/2007, adâncimea - 20 cm. Confecţionat din bronz. Forma – cu trei aripioare. L=3 cm, $L_{bucşei}$=1 cm, D=0,5 cm. Inedit.

3. *Cute* (fig. 3/5). Secţiunea 4/2007, adâncimea -20 cm. Confecţionată din piatră de gresie. Forma – elipsoidală. L_1=8 cm, L_2=3 3 m, Gr=2,9 cm. Inedit.

4. *Cute* (fig. 3/6). Secţiunea 4/2007, adâncimea -20 cm. Confecţionată din piatră de gresie. Forma – poligonală. L_1=10,5 cm, L_2=3,3 cm, Gr=1,4 cm. Inedit.

5. *Fusaiolă* (fig. 13/15), semifabricat. Secţiunea 4/2007, groapa 8/4/2007. Confecţionată din calcar. Forma – bitronconică. H=2 cm, D_{max}=2,9 cm, D_b=1,5 cm, D_{orf}=0,4 cm. Inedit.

6. *Spatulă?* (fig. 3/7), fragment. Secţiunea 3/2007, adâncimea -20 cm. Confecţionată din os. L_1=9,8 cm, L_2=2,4 cm. Inedit.

7. *Fusaiolă* (fig. 3/3). Secţiunea 4/2007, adâncimea -20 cm. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă şi calcar mărunţit, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea – neagră. Forma – bitronconică. H=2,9 cm, D_{max}=4,5 cm, D_b= 1,5 cm, D_{orf}=0,9 cm. Inedit.

8. *Margică* (fig. 3/4). Secţiunea 4/2007, adâncimea -20 cm. Confecţionată din pastă de lut în amestec cu şamotă şi nisip, arderea – neuniformă şi incompletă, culoarea – cafeniu-deschis cu nuanţe cenuşii. Forma – cubică. L=1,5 cm, D_{orf}=0,3 cm. Inedit.

Bibliografie

Buzdugan 1968: C. Buzdugan, Necropola getică de la Slobozia. Carpica I, 1968, 77-94.

Căpitanu 1987: Ceramica geto-dacică descoperită în dava de la Răcătău, comuna Horgeşti, jud. Bacău. Carpica 18-19, 1986-1987, 103-213.

Haheu 1998: V. Haheu, Cercetări arheologice la cetatea traco-getică Alcedar-La Cordon din raionul Şoldăneşti. Revista Arheologică II, 1998, 111-135.

Kašuba, Haheu, Leviţki 2000: M. Kašuba, V. Haheu, O. Leviţki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu (Bucureşti 2000).

Niculiţă 2005: I. Niculiţă, Raport preliminar despre rezultatele investigaţiilor arheologice în zona „Saharna” în anul 2004 (Chişinău 2005). Arhiva LCŞ „Tracologie”, Universitatea de Stat din Moldova.

Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2007: I. Niculiţă, T. Arnăut, A. Zanoci, Cercetări arheologice la Saharna Mică. In: Studia in honorem Florea Costea (Braşov 2007), 83-124.

Niculiţă, Matveev, Potângă 1999: I. Niculiţă, S. Matveev, Ed. Potângă, Cetatea traco-getică Potârca. In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, III (Bucureşti 1999), 279-343.

Niculiţă, Nicic 2007: I. Niculiţă, A. Nicic, Cercetări arheologice la situl Saharna-Dealul Mănăstirii, Tyragetia, s.n. 1, I [XVI], 2007, 225-248.

Niculiţă, Teodor, Zanoci 1997: I. Niculiţă, S. Teodor, A. Zanoci, Săpăturile arheologice de la Butuceni, raionul Orhei, 1995-1996. In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, II (Bucureşti 1997), 292-339.

Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002: I. Niculiţă, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (Bucureşti 2002).

Niculiţă, Zanoci, Arnăut 2007: I. Niculiţă, A. Zanoci, T. Arnăut, Sistemul defensiv al cetăţii din epoca fierului – Saharna Mare Tyragetia, s.n. 1, I [XVI], 27-62.

Niculiţă, Zanoci, Nicic, Matveev 2003: I. Niculiţă, A. Zanoci, A. Nicic, S. Matveev, Raport preliminar despre rezultatele cercetărilor arheologice la cetatea traco-getică Saharna Mare din 2002 (Chişinău 2003). Arhiva LCŞ „Tracologie”, Universitatea de Stat din Moldova.

Telnov, Belotcaci 2005: N. Telnov, A. Belotcaci, Aşezarea fortificată de la Horodişte, r-nul Călăraşi, Revista Arheologică, s.n. I, 2005, 268-278.

Teodor 1999: S. Teodor, Regiunile est-carpatice ale României în secolele V-II î. Hr. Consideraţii generale şu repertoriu arheologic (Bucureşti 1999).

Ursachi 1995: V. Ursachi, Zargidava. Cetatea dacică de la Brad (Bucureşti 1995).

Vulpe 1967: Al. Vulpe, Necropola hallstattiană de la Ferigile (Bucureşti 1967).

Zanoci 1998: A. Zanoci, Fortificaţiile geto-dacice din spaţiul estcarpatic în secolele VI-III a. Chr. (Bucureşti 1998).

Zanoci 2004: A. Zanoci, Traco-geţii din bazinul Răutului Inferior. Cetatea Măscăuţi „Dealul cel Mare”, Thracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II (Chişinău 2004), 45-81.

Zanoci, Băţ 2007: A. Zanoci, M. Băţ, Cercetările arheologice la situl traco-getic Saharna „La Şanţ” (campania 2006), Tyragetia, s.n. 1, I [XVI], 2007, 287-298.

Zanoci, Moldovan 2004: A. Zanoci, V. Moldovan, Getic citadel Saharna – „La Şanţ”, Thracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II (Chişinău 2004), 130-138.

Бессонова, Скорый 2001: С.С. Бессонова, С.А. Скорый, Матронинское городище скифской эпохи (Киев-Краков 2001).

Гольцева, Кашуба 1995: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).

Кашуба 2000: М.Т. Кашуба, Ранее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом. Stratum plus 3, 2000, 241-476.

Кашуба 2006: М. Кашуба, Гетские материалы из многослойного поселения Холеркань (раскопки 1954), Revista Arheologică, s.n. 1-2, II, 2006, 334-337.

Лапушнян 1979: В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X – начала IV в. до н.э. в лесостепной Молдавии (Кишинев 1979).

Мелюкова 1964: А.И. Мелюкова, Вооружение скифов. САИ, вып. Д 1-4 (Москва 1964).

Никулицэ 2004: И. Никулицэ, Исследования гетского могильника Лутэрия у с. Ханска. В сб.: I. Niculiţă, Thraco-Getica. Studii şi materiale (Chişinău 2004).

Никулицэ, Заноч, Молдован 2004: И. Никулицэ, А. Заноч, В. Молдован, Фрако-гетское городище Сахарна - «Ла шанц». Карпатика 31, 2004, 92-99.

Archeological researches conducted in 2007 at the Thracian-Getian settlement of Saharna “La Şanţ”

Abstract

Archaeological researches at the site of Saharna „La Şanţ” (situated near Saharna and Saharna Nouă villages, Rezina region) were continued in 2007. The excavations covered an area of 140 m² and yielded four household pits containing varied ceramic material. The occupation layer of the settlement was 0,4-0,9 m thick and contained a fragment

of a iron spearhead, a bronze three-bladed arrowhead, stone implements, bones, clay and numerous fragments of pottery. The excavated objects allow to suppose the existence of two cultural-chronological horizons dating back to the early Hallstatt period – the "Cozia-Saharna" culture and the Thraco-Getian period (7th/6th to 3d c. B.C.).

List of illustrations:

Fig. 1. Plan of the settlement Saharna „La Şanţ".
Fig. 2. Saharna „La Şanţ". 1 - Plan and profile of the dig; 2 - Plan and profile of the dig 4.
Fig. 3. Saharna „La Şanţ". Objects found in the occupational layer.
Fig. 4. Saharna „La Şanţ". Fragments of bowls.
Fig. 5. Saharna „La Şanţ". Fragments of pots.
Fig. 6. Saharna „La Şanţ". 1-22 - moulded pottery; 23-25 - pottery made with the use of a potter's wheel.
Fig. 7. Saharna „La Şanţ". Pit 6/3/2007.
Fig. 8. Saharna „La Şanţ". Pit inventory 6/3/2007.
Fig. 9. Saharna „La Şanţ". Fragments of puddle found in the pit 6/3/2007.
Fig. 10. Saharna „La Şanţ". Pit 7/4/2007.
Fig. 11. Saharna „La Şanţ". Pit inventory 7/4/2007.
Fig. 12. Saharna „La Şanţ". Pit 8/4/2007.
Fig. 13. Saharna „La Şanţ". Pit inventory 8/4/2007.
Fig. 14. Saharna „La Şanţ". 1 - Pit 9/4/2007; 2-6 - pit inventory 9/4/2007.

Археологические исследования на фрако-гетском поселении Сахарна «Ла шанц» (раскопки 2007 г.)

Резюме

В 2007 г. были продолжены археологические исследования на городище Сахарна «Ла шанц», расположенное вблизи сел Сахарна и Сахарна Ноуэ, Резинского района. В результате раскопок, проведенных на площади 140 м², были выявлены четыре хозяйственные ямы, содержащие разнообразный керамический материал. В культурном слое поселения, имеющий толщину 0,4-0,9 м, были также обнаружены: фрагмент от железного наконечника копья, наконечник бронзовой, трехлопастной стрелы, орудия труда из камня, кости, глины и многочисленные фрагменты керамических сосудов. Выявленный инвентарь, позволяет предположить существование на поселении двух культурно-хронологических горизонта: первый, относящийся к раннему гальштату – культура Козия-Сахарна, и второй – фрако-гетский (VII/VI-III вв. до н.э.).

Список иллюстраций:

Рис. 1. Сахарна «Ла шанц». План поселения.
Рис. 2. Сахарна «Ла шанц». 1 - План и профиль раскопа 3; 2 - план и профиль раскопа 4.
Рис. 3. Сахарна «Ла шанц». Предметы, обнаруженные в культурном слое.
Рис. 4. Сахарна «Ла шанц». Фрагменты мисок.
Рис. 5. Сахарна «Ла шанц». Фрагменты горшков.
Рис. 6. Сахарна «Ла шанц». 1-22 - лепная керамика; 23-25 - керамика, изготовленная на гончарном круге.
Рис. 7. Сахарна «Ла шанц». Яма 6/3/2007.
Рис. 8. Сахарна «Ла шанц». Инвентарь ямы 6/3/2007.
Рис. 9. Сахарна «Ла шанц». Фрагменты глиняной обмазки, обнаруженные в яме 6/3/2007.
Рис. 10. Сахарна «Ла шанц». Яма 7/4/2007.
Рис. 11. Сахарна «Ла шанц». Инвентарь ямы 7/4/2007.
Рис. 12. Сахарна «Ла шанц». Яма 8/4/2007.
Рис. 13. Сахарна «Ла шанц». Инвентарь ямы 8/4/2007.
Рис. 14. Сахарна «Ла шанц». 1 - Яма 9/4/2007; 2-6 - инвентарь ямы 9/4/2007.

28.03.2008

Dr. Aurel Zanoci, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: zanoci@usm.md;

Mihail Băţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: mb_usm@yahoo.com

UN FRAGMENT DE COIF ROMAN DESCOPERIT ÎN CETATEA DACICĂ DE LA RACOŞUL DE JOS-*PIATRA DETUNATĂ*, JUDEŢUL BRAŞOV

Florea Costea
Lucica Savu
Angelica Bălos

În studiul de faţă prezentăm un fragment dintr-o categorie de artefacte destul de rar întâlnite în aşezări dacice preromane din România, fortificate sau civile, respectiv o apărătoare de ceafă de la un coif roman.

Locul şi condiţiile de descoperire (fig. 1). Piesa a fost descoperită în fortificaţia dacică din punctul Piatra Detunată, Racoşul de Jos, judeţul Braşov, în *Secţiunea I/2002-2003*, m 9, la adâncimea de 40 cm. Locul se află în spatele zidului de incintă al fortificaţiei (spre ,,interior") şi reprezintă un complex închis, foarte probabil habitatul unor militari din garnizoana fortului. Este vorba sigur despre un spaţiu locuit în permanenţă, afirmaţia având la bază existenţa unei vetre şi a unui ,,pat" din piatră măruntă de calcar local, ,,mobilier" ce continuă constructiv vatra spre centrul încăperii. În acelaşi sens, pledează şi inventarul foarte bogat şi caracteristic unei vieţi cotidiene dintre cele mai prospere, găsit împreună cu fragmentul de coif: cupe, căni, *kantharoi* de tip celtic, fructiere, toate lucrate la roată, ceşti, căni, borcane, vase de provizii etc., acestea modelate cu mâna. Majoritatea vaselor sunt întregi sau sparte pe loc, dar perfect întregibile. Unele dintre acestea se aflau deasupra piesei acum în discuţie, care, la rândul ei, suprapunea o parte dintr-un schelet de ovicaprină, căzut lângă şi peste vatră (fig. 2).

Poziţia întregului inventar (peste 100 de obiecte, preponderent ceramice) nu lasă nici o îndoială asupra faptului că este vorba despre un perete prăbuşit odată cu incendierea complexului, moment în care obiectele rânduite pe rafturi au căzut lângă şi peste vasele mai mari aflate pe podea (rezerva de apă) şi găsite de noi cu gura în sus şi întregi, două chiar cu ceşti-căţui în ele!. Judecând după poziţia pe care o avea între celelalte materiale, apărătoarea făcea sigur parte dintre obiectele din rafturi.

Deasupra inventarului se afla un strat de lut ars cu urme de pari, loazbe şi împletitură de nuiele,

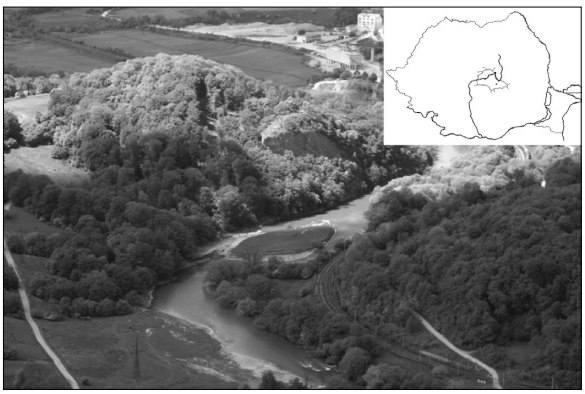

Fig. 1. Cetatea dacică de la Racoş-*Piatra Detunată*.

strat constituit atât din peretele încăperii, cât şi din placajul zidului cetăţii (calupii cu urme de loazbe). Grosimea stratului oscila între 10 şi 30 cm, mai mică spre amonte. Peste această arsură este solul de pădure cu amestec de pietre locale de calcar, format firesc de-a lungul timpului din viiturile dinspre amonte şi din putrezirea vegetaţiei, şi el cu grosime variabilă, în funcţie de pantă.

Trebuie spus că atât depunerile ce acopereau inventarul, cât şi substructura complexului (minus 1,0-1,20 m) sunt ,,ţesute" de rădăcinile copacilor, unii multiseculari, situaţie ce a îngreunat foarte mult cercetarea. În ceea ce priveşte strict nivelul de arsură ce acoperea piesele, este la fel de sigur că el este rezultatul unei (prime?) distrugeri ale

Fig. 2. Momentul descoperirii piesei.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 267-274.

fortificaţiei dacice în preajma cuceririi romane, eveniment asupra căruia nu stăruim acum.

Material, tehnică. Apărătoarea de ceafă este din bronz, la confecţionarea ei apelându-se atât la turnare, cât şi la tehnica ciocănirii. După turnare, placa a fost modelată şi finisată la cald, în mai multe etape, prin batere. S-a insistat în special asupra ranforsării marginii, operaţiunea dând naştere unei borduri cu o şănţuire „interioară", marcată de o daltă aplicată în unghi, urma ei fiind lungă între 5 şi 13 mm şi lată de 1-2 mm, în funcţie de unghiul de contact al instrumentului cu placa. Şi pentru îndoirea „gulerului" care urca spre calotă s-a apelat la ciocănire, urmele uneltei fiind perfect vizibile pe ambele feţe, detaliu din care se poate deduce că obţinerea formei dorite a necesitat reluări.

Există şi alte detalii care ridică un semn de întrebare asupra iscusinţei meşteşugarului. Cel mai frapant ni se pare a fi ductul bordurii, care este departe de a fi liniar, defect ce nu poate fi pus pe seama ciocănirii şi dăltuirii, ci, mai degrabă, pe lipsa de acurateţe a tiparului. Şi perforaţia pentru şnur sau curea trădează o oarecare inabilitate (sau neatenţie?), bavura de la „interior" nefiind perfect şlefuită.

Rămânând în domeniul tehnicii de prelucrare, se pare că diferenţa de grosime a tablei se datorează tot baterii la cald, apărătoarea fiind mai lată în partea în care tabla este mai subţire. Oricum, urmele unui ciocan cu convexitatea foarte mică se văd peste tot pe faţa „interioară" a piesei (spre corpul purtătorului), în timp ce pe faţa vizibilă sunt doar trei, toate în partea mai îngustă (stângă).

Alte urme din procesul confecţionării nu se observă, cele două impresiuni ascuţite, isoscelice, din apropierea perforaţiei, mai târzii şi putând avea varii explicaţii, oricum fiind executate când piesa era rece.

Mai precizăm că suportul-„nicovală" folosit în timpul baterii avea o suprafaţă fină, pe partea superioară a piesei rămânând imprimată o „porozitate" foarte măruntă, asemenea prafului de nisip. Sigur este că baterea nu s-a făcut pe un suport dur şi plat.

Dimensiuni, greutate. Din cunoştinţele noastre, prin comparaţie cu alte coifuri, contemporane sau nu, apărătoarea de ceafă acum în discuţie se înscrie în rândul celor de dimensiuni mari. Distanţa dintre extremităţi, respectiv, dintre „colţurile rotunjite" este de 320 mm, în timp ce coarda „gulerului" are lungimea de 215 mm. Lăţimea capetelor este inegală încă din timpul confecţionării: 60 mm în partea stângă, dar mai mare cu 23 mm în partea opusă. Inegală este şi lăţimea (înălţimea) „gulerului", şi de această dată mai mică în partea stângă, (10 mm, pentru a ajunge în cea opusă la 26 mm). Acest „defect", coroborat cu lipsa de pe el a niturilor sau a perforaţiilor, sugerează că apărătoarea făcea corp comun cu calota, nefiind detaşabilă sau reglabilă. Cândva ea a fost separată (desprinsă) de calotă, după care muchia a fost atent şlefuită. Din acest „guler", din partea stângă, s-a prelevat o fâşie lungă de 60 mm, decuparea făcându-se cu o daltă bătută din ambele sensuri, foarte probabil pentru folosirea ca materie primă. Operaţiunea probează nu numai îndemânare, ci şi precauţiunea de a nu se compromite obiectul, urmele dălţii fiind înlăturate tot prin şlefuire. Este posibil ca operaţiunea să fi fost făcută de un bijutier, lamela desprinsă fiind suficientă pentru o fibulă sau o altă bijuterie. Şi grosimea tablei este puţin obişnuită, mai mare decât la celelalte coifuri despre care avem cunoştinţă, de unde şi greutatea de aproape 300 (mai precis 296 gr). Ea nu este uniformă nici pe apărătoarea propriu-zisă (unde oscilează între 0,7 şi 2,5 mm), nici de-a lungul „gulerului" (între 0,5 şi 3 mm).

Credem că separarea apărătorii de ceafă de calota coifului s-a făcut pe loc, în fortificaţia de la Piatra Detunată, nefiind exclusă existenţa restului coifului în aşezare, „întreg" sau dezmembrat. Posibilitatea este sugerată de descoperirea în aceeaşi cetate şi a altor obiecte romane anterioare cuceririi definitive a Daciei, în special arme ofensive, şi ele în curs de publicare.

Starea de conservare este mulţumitoare, cu precizarea că în porţiunea mai lată este ruptă şi străpunsă de coroziune, cauza ruperii putând fi şi o lovitură în vechime. Arderea secundară foarte puternică a provocat atât uşoara deformare a tablei, cât şi un bogat joc de nuanţe gălbui-roşietice.

Inscripţia de pe piesă. Pe partea superioară a piesei (vizibilă), pe un singur rând şi între 0,7 şi 3,2 cm depărtare de „guler" se găseşte numele proprietarului coifului (fig. 3). Este vorba despre o inscripţie simplă, cu litere „regulamentare" din punct de vedere paleografic. Textul este imprimat după răcirea şi întărirea tablei, cu litere punctate cu un poanson, al cărui vârf avea grosimea mai mică de 1 mm. Deşi „regulamentare", literele au

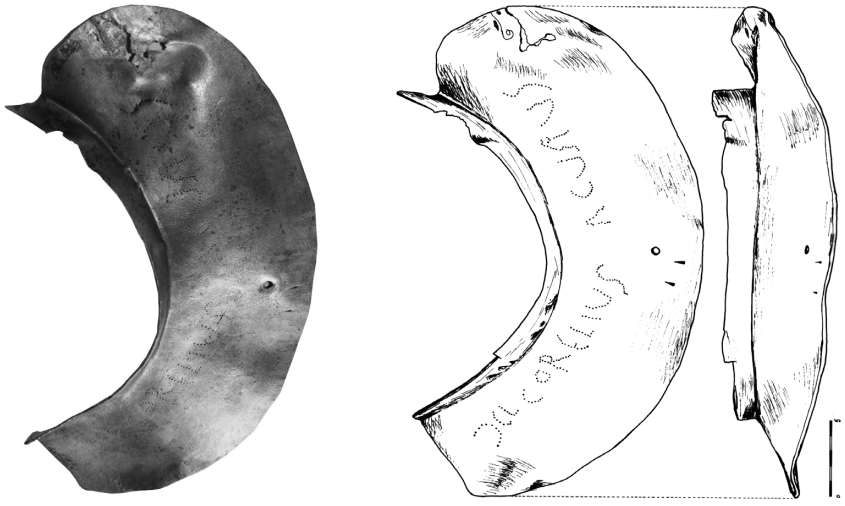

Fig. 3. Apărătoarea de ceafă cu inscripţie (Foto: Terezia Simon; Desen: Mihaela Cioc). Piesa, cu nr. inv. II / 6746, face parte din colecţia Muzeului Judeţean de Istorie Braşov şi a fost restaurată în Laboratorul instituţiei de către George Iacobeanu.

dimensiuni disproporţionate, între 9 şi 28 mm, cea mai mică fiind O din CORELIVS, iar cea mai mare S din ACVSTVS. Este posibil ca scrierea să se fi făcut „după dictare", şi nu după un „şablon"; autorul era ştiutor de carte.

Ca şi în cazul altor inscripţii de pe coifuri, textul precizează la început unitatea căreia îi aparţinea proprietarul, unitate desemnată cu numele comandantului (centurionului - CL), după care venea numele posesorului (CORELIVS ACVSTVS). Aşadar, C întors este prescurtarea pentru *centurio* sau *centuria*, urmată de abrevierea uzuală pentru gentiliciul Claudius (CL). De aici se poate deduce că purtătorul coifului era activ într-o unitate organizată pe centurii (infanterist), centurie condusă de un ofiţer cu numele Claudius, de unde rezultă: *(centuria CL(AUDII)*.

Urmează, foarte clar, literele CORELIVS. În mod firesc, acesta ar trebui să fie gentiliciul militarului căruia îi aparţinea coiful. Onomastica romană nu înregistrează însă un atare *nomen gentile*, ci doar un Corellius (Mócsy et al. 1983, 88; Solin, Salomies 1994, 64; Lörincz 1999, 75; Klebs, Dessau 1887; Groag, Stein 1936). Cu acest *nomen gentile* Corellia sunt cunoscuţi un *eques* şi trei consuli (Klebs 1897). Aşadar, *gentilicium*-ul Corellius este întâlnit (Mócsy et al. 1983, 69; Solin, Salomies 1994, 61 sqq; Lörincz 1999, 76-78), dar la noi nu poate fi acesta pentru bunul motiv că nu avem doi de L. În schimb, aici s-ar impune foarte răspânditul *gentiliciu Cornelius*, rareori atestat şi drept *cognomen* (Mócsy et al. 1982, 88; Solin, Salomies 1994, 64; Lörincz 1999, 76-78).

Prin urmare, lectura cea mai verosimilă şi mai logică ar trebui să fie *COR(N)ELIVS*, idee susţinută şi de inscripţia *CIL* XII 4694 descoperită în *Gallia Narbonensis*, pe care numele Cornelia apare scris Cor<n>elia (Lörincz 1999, 76).

La fel de clare sunt şi literele cuvântului următor, ACVSTVS, şi nu AGVSTVS, litera C fiind identică celei din CORELIVS.

La o primă privire, cognomenul ACVSTVS ar putea trece drept firesc şi, ca atare, acceptat, nefiind neapărat un depreciativ („Ascuţitul"). Dar, pe lângă faptul că un atare *cognomen* nu ne este cunoscut (nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965), observarea atentă a dispunerii literelor arată clar că între actualele litere A şi C este nu doar suficient, ci şi ideal spaţiu pentru litera care ni se pare că lipseşte, V. Prin urmare, părerea noastră este că nu avem de-a face nici cu numele Acustus, neîntâlnit la nici unul dintre autorii citaţi, dar nici cu Agustus. Foarte frecvent este în schimb cognomenul *Augustus* (Mócsy et al. 1983, 38; Solin, Salomies 1994, 298; Lörincz, Redö 1994, 228), lectură pe care nu o găsim deloc surprinzătoare, în ciuda faptului că litera C este corectă, dar ea poate fi rezultatul neatenţiei scribului: C în loc de G. Opinăm, aşadar, că autorul a omis sau a uitat să puncteze litera V între A şi firescul G. Afirmaţia este susţinută de o inscripţie din *Belgica* (*CIL* XIII 7584), unde numele apare ortografiat *A(u)gustus*.

În lumina celor de mai sus, considerăm că lectura cea mai corectă este: *(centuria) Cl(audii)*

Cor(n)elius A(u)gustus = Cornelius Augustus, din centuria lui Claudiu. Posesorul coifului era, aşadar, un militar cu numele Cornelius Augustus, cetăţean roman din centuria de infanterişti condusă de ofiţerul Claudius.

În lumea romană, fie în vremea Republicii, fie în cea a Principatului sau mai târziu, inscripţiile punctate pe piese de armurărie, pe armament ofensiv sau defensiv sunt numeroase şi beneficiază de o bibliografie bogată, parţial menţionată şi de noi la finele acestui studiu. La noi în ţară, inscripţii punctate pe piese militare din metal sunt două: pe masca de bronz pentru un coif de paradă descoperită în apele Oltului la Comani, în apropiere de *Romula,* păstrată o vreme în colecţia lui A. Papazoglu dar aflată acum la Kunsthistorisches Museum din Viena (*IDR* II, 378, cu bibliografia) şi pe o garnitură de armură cu loc şi condiţii de descoperire nesigure (*IDR* II 660, cf. Petculescu, *SMMIM*, 7-8, 1974-1975, 83-84). Ambele sunt scrise pe suport de bronz, tot pe materialul rece. Lor li se adaugă inscripţiile de pe altă categorie de piese militare şi de dimensiuni mai reduse (Gudea 1982, 59-68).

Datarea şi atribuirea coifului, aducerea lui în Dacia. Pentru noi, problemele importante legate de coiful de la Racoşul de Jos sunt încercarea de a afla unitatea în care a activat Cornelius Augustus, datarea, şi, mai ales, evenimentele istorice cu prilejul cărora piesa a intrat în posesia unui militar dac din cetatea de pe Piatra Detunată.

Referitor la datare, indicii pentru o încadrare largă oferă, în primul rând, condiţiile de descoperire care au fost prezentate anterior, din care rezultă că este vorba despre un răstimp ce premerge cuceririi Daciei de către romani. O restrângere a datării se poate sprijini, în primul rând, pe încadrarea tipologică a piesei, încercare întrucâtva aproximativă, deoarece nu dispunem de întregul ei, ci numai de apărătoarea de ceafă, singura posibil de comparat cu alte exemplare. Din această perspectivă, apărătoarea noastră aparţinea unui coif de tip Weisenau, produs roman de inspiraţie celtică. Purtate după anul 50, unele exemplare au fost datate cu exactitate în anul 69 p. Chr. în timpul războiului civil de la Roma. Cea mai frapantă asemănare a piesei racoşene este cu exemplarul găsit în apele fluviului Po, în apropiere de Cremona şi datat în anul amintit, aflat în prezent în colecţia Muzeului din Köln (*Roman Military Equipment. Protective Equipment – Roman Helmets – Agen/Port and Weisenau,* fig. 16, sursa: www.romanlegions.info, 15.12.2007 şi www.romanarmy.com, 15.12.2007); piese similare apar în vestita colecţie Axel Guttman, dar şi în Olanda, Germania, Anglia, Italia, Franţa, Austria, Spania. Ca formă, aceste apărători diferă de cele din timpul războaielor dacice ale lui Traian, în special prin lăţimea mult mai mare a celor din urmă (Petersen 1992, 32).

Analogia perfectă cu mai multe exemplare de tip Weisenau ne face să datăm coiful de la Racoş în deceniile 6-9 ale secolului I p. Chr.

Afirmaţia abia făcută trimite la evenimente petrecute în perioada amintită şi care nu sunt puţine. Datarea coifului ne îndeamnă să ne gândim mai întâi la prilejul oferit dacilor dea face incursiuni la sud de Dunăre imediat după sinuciderea lui Nero (martie, 69). De la Tacitus (*Hist.,* III, 46) deţinem ştirea că atunci ,,...se puseră în mişcare şi dacii, un neam nicicând cu credinţă, iar atunci fără nici o teamă, căci oastea din Moesia plecase. Ei luau aminte liniştiţi la întâmplările noastre cele dintâi; când au aflat că Italia era cuprinsă de vâlvătaia războiului şi că întreg Imperiul era sfâşiat de duşmănie, cucerind iernaticele cohortelor şi alelor, *dacii deveniseră stăpâni pe ambele maluri ale Dunării* (s.n.). Şi de pe acum ei se pregăteau să distrugă castrele legiunilor, de n-ar fi trimis Mucianus legiunea a şasea..." (Ferrata, înfiinţată în 52 a. Chr. – n.n.).

Respingerea acum a dacilor nu a însemnat şi sfârşitul incursiunilor lor. Acelaşi autor (*Hist.,* I, 2, 1), dar şi Iosephus (*Bellum iudaicum*, II, 16, 4) confirmă că atacurile dacilor nu erau puţine, chiar dacă nu întotdeauna încununate de izbândă şi, implicit, aducătoare de pradă.

O domolire a atacurilor dacice (de obicei în alianţe) asupra provinciilor romane sud-dunărene a avut loc după urcarea pe tron a lui Vespasian (69 p. Chr.), pentru ca după dispariţia sa (a. 79) şi domnia lui Titus (a. 79-81), la începutul domniei lui Domiţian (a. 81-96) liniştea la marele fluviu să fie din nou grav tulburată de daci. Este vremea când peste aceştia (foarte probabil numai peste cei din Transilvania) domnea regele Diurpaneus, urmaşul cumpătatului Scorilo. Iordanes (*Getica,* 76), referindu-se la reizbucnirea ostilităţilor, relatează: ,,Pe când domnea împăratul Domiţian, goţii [geţii], de teama lăcomiei acestuia, desfăcu-

ră alianţa pe care o încheiaseră odinioară cu alţi împăraţi şi începură să devasteze malul Dunării, stăpânit multă vreme de Imperiul roman, nimicind armatele şi pe comandanţii lor. În fruntea acestei provincii (Moesia – n.n.) era pe atunci, după Agrippa, Oppius Sabinus, iar la goţi domnia o avea Dorpaneus; dându-se lupta, romanii au fost învinşi, lui Oppius Sabinus i s-a tăiat capul, iar goţii, năvălind asupra multor castre şi oraşe, au prădat ţinuturile ce atârnau de Imperiu".

Hadrian Daicoviciu nu exclude ca acest atac din iarna 85/86 să fi fost condus de către Decebal (Daicoviciu 1972, 279). Tacitus (*Agricola,* 41) afirmă că în Moesia „...erau puse în cumpănă taberele întărite ale legiunilor şi însăşi stăpânirea noastră".

Nu insistăm asupra măsurilor pe care le-a luat Domiţian în scopul respingerii dacilor peste Dunăre, reţinând doar că el i-a încredinţat lui Cornelius Fuscus comanda trupelor. Reamintim că în primăvara anului 87 dacii „chiar în prima ciocnire înving pe romani, îl omoară pe generalul lor Fuscus şi *jefuiesc bogăţiile din tabăra soldaţilor*" (*s.n.*) (Iordanes, *Getica*, 78). Atunci, foarte probabil în Defileul Oltului la Turnu Roşu (Daicoviciu 1972, 280), stindardele romane, printre care cel al legiunii a V-a Alaudae, sunt capturate de daci.

În anul următor, conduşi de către Tettius Iulianus, la *Tapae*, romanii îşi asigură victoria dar nu profită de ea şi se retrag, iar Domiţian refuză ofertele de pace ale lui Decebal. Insuccesul în războiul marcomanic îl sileşte însă să trimită el de urgenţă soli la regele dac în vederea semnării tratatului în repetate rânduri refuzat. Din context, pe noi ne interesează numai un detaliu ce are legătură cu subiectul nostru, anume atitudinea şi oferta lui Decebal (Cassius Dio*, Istoria romană*, LXVII, 7): „Acesta primi învoiala, căci era la mare strâmtoare, dar nu voi să vină el însuşi să stea de vorbă cu dânsul, ci trimise pe Diegis cu câţiva bărbaţi, *ca să-i dea înapoi armele* (s.n.) şi câţiva captivi, ca şi cum i-ar fi avut numai pe aceia la dânsul".

Pe bună dreptate, după cum afirmă H. Daicoviciu (Daiciviciu 1972, 284), „Regele dac nu înapoiase Imperiului, cum ar fi fost normal, *toate armele, steagurile* (*s.n.*) şi pe toţi prizonierii luaţi în război".

Desfăşurarea mai departe a relaţiilor dintre daci şi Imperiul Roman nu face subiectul acestor rânduri, ele fiind pe larg analizate în numeroase studii şi tratate de specialitate (Daicoviciu 1960, 289-299; Daicoviciu 1972, 112-125, 278-284; Tudor 1964, 11-16, Petolescu 2001, 668-688 ş.a.). Nu insistăm asupra lor, deoarece din rândurile de mai sus rămase de la istoricii antichităţii, unii contemporani cu evenimentele, aflăm nu doar că între daci şi romani au existat conflicte armate premergătoare anului 101, ci şi confirmarea faptului că, în afara distrugerii unor forturi romane din provinciile sud-dunărene, aceştia s-au întors şi cu prăzi bogate şi trofee, în special cu armament de ultimă oră aflat în dotarea trupelor Imperiului. Cantitatea de arme capturate trebuie să fi fost apreciabilă din moment ce unul dintre punctele tratatului avea ca subiect înapoierea armelor şi a captivilor. Din ambele părţi avem astfel confirmarea ajungerii în Dacia a unei însemnate cantităţi de armament roman înainte ca Decebal să fi atras la sine făurari romani de armament.

În timpul căror evenimente dintre cele amintite mai sus au intrat acestea în posesia dacilor nu ştim cu exactitate, sigur şi logic fiind doar că numai în acelea în care ei erau învingători, fie în timpul raidurilor moesice de după moartea lui Nero, fie după dezastrul lui Fuscus pe meleagurile dacice. Relaţionate cu precizarea anterioară privitoare la datarea coifului racoşan începând cu deceniul şase al primului secol din era creştină, capturarea şi aducerea armamentului roman defensiv şi ofensiv în cetatea dacică de pe Piatra Detunată putea avea loc sau în anii ´60 ai acelui secol, sau, mai probabil, în prima fază a războiului dacilor (Dorpaneus) cu Domiţian.

Deşi nu putem formula argumente sigure, avansăm şi o părere asupra unităţii de la care au fost luate armele, implicit din care făcea parte infanteristul Cornelius Augustus. De la legiunea a VI-a Ferrata ni se pare exclus, pentru că tocmai aceasta este trimisă de Mucianus pentru a-i pune pe fugă pe daci, ceea ce se şi întâmplă. Armamentul, împreună cu stindardele şi cu alte obiecte de prestigiu ostăşesc, a fost capturat, mai probabil, de la legiunea a V-a Alaudae (şi ea înfiinţată în anul 52 a. Chr. – n.n.), care este practic decimată, iar comandantul ei ucis. Logic, supoziţia ne îndeamnă să presupunem că şi centuria condusă de Claudius putea face parte din această legiune, ca atare şi Cornelius Augustus. Repetăm, este vorba despre o părere, care momentan ni se pare cea mai plauzibilă.

Facem precizarea că, în aceeaşi cetate dacică de la Racoşul de Jos şi în acelaşi nivel de arsură, în campania 1995 a fost descoperită şi o monedă de bronz puternic arsă şi deformată, pe care numismatul Radu Ardevan a datat-o, cu probabilitate, tot în vremea lui Domiţian. Evităm însă de a o pune în legătură cu evenimentele discutate mai sus. Totodată, precizăm că în campania de săpături arheologice sistematice din vara anului 2007 în aceeaşi cetate au fost descoperite şi arme ofensive romane, care, împreună cu moneda amintită, sunt în curs de publicare în volumul omagial Gavrilă Simion.

Nu toate piesele de armament intrate în posesia militarilor de pe Piatra Detunată s-au bucurat de acelaşi tratament: în timp ce armele ofensive au fost folosite conform destinaţiei, apărătoarea de ceafă supusă acum discuţiei a reprezentat, în primul rând, un trofeu cu care proprietarul se lăuda şi îl păstra cu mare grijă, deşi, după cum s-a putut vedea, din ea s-a prelevat o mică lamelă, foarte probabil pentru obţinerea unei bijuterii. Atenţia cu care tăietura a fost imediat şlefuită, ca şi păstrarea la loc de cinste în încăpere mulţi ani după dobândirea ei, nu lasă însă îndoială că ea era, în primul rând, o dovadă a unor fapte de arme cu care noul proprietar se mândrea. Este posibil ca alte părţi din coif (calotă, obrăzare) să fi intrat în posesia altor colegi de arme din cetate şi să se afle încă în incintă, în zonele necercetate.

Importantă ni se pare semnificaţia istorică a descopeririilor recente de armament roman în una dintre cele trei fortificaţii dacice şi în centrul religios pandacic din Defileul Oltului din Munţii Perşani (Costea et al. 2006, 175-211; Costea 2007). Este de luat în seamă nu doar faptul că militari din aceste fortificaţii au participat la evenimentele la care am făcut referire, ci, în primul rând, că ele reprezentau importante puncte de reazem al regalităţii dacice a vremii. Densitatea, anvergura şi funcţiile lor clar deosebite (strategice, politice, administrative, religioase) îngăduie întrebarea dacă nu cumva tocmai ele, împreună cu teritoriile învecinate intra- şi est-carpatice, reprezentau un însemnat centru de putere al dacilor apărut după moartea lui Burebista, dar integrat ulterior în statul dac intracarpatic (Vulpe 1998, 7-9; Vulpe 2001, 733; Vulpe 2007, 78-82, Costea et al. 2006, 206-208, 303-305).

Nu putem încheia aceste rânduri fără a aduce calde mulţumiri următorilor colegi: Radu Ardevan, pentru ajutorul dat în citirea corectă a inscripţiei şi în oferirea celei mai mari părţi a bibliografiei; Alexandru Suceveanu, primul căruia i-am prezentat inscripţia şi care ne-a oferit o parte din bibliografia subiectului; Liviu Petculescu, cu care, de asemenea, am discutat piesa şi inscripţia, şi care ne-a pus la dispoziţie o parte din bibliografia internaţională şi în întregime pe cea proprie referitoare la armamentul roman din Dacia.

Bibliografie

Cassius Dio: Cassius Dio, Historia Romana.

Costea et al. 2006: Fl. Costea, A. Bălos, L. Savu, R. Ardevan, A. Ursuţiu, I. Şoneriu, G. El Susi, B. Ciută, D. Ştefan, M. Duţescu, Augustin – Tipia Ormenişului, jud. Braşov. Monografie arheologică (I) (Braşov 2006).

Costea 2007: Fl. Costea, Centrul religios pandacic de la Augustin, judeţul Braşov. The pan-Dacian religious center of Augustin, Braşov county (Braşov 2007).

Daicoviciu 1960: C. Daicoviciu, Istoria politică a geto-dacilor în sec. I î.e.n. şi I e.n. In: Istoria României, I (Bucureşti 1960), 285-316.

Daicoviciu 1972: H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista la cucerirea romană (Cluj-Napoca 1972).

Gudea 1982: N. Gudea, Despre câteva „donaria“ şi aplice-disc cu inscripţii din Dacia. Acta Musei Porolissensis 6, 1982, 59-68.

Gudea 1991: N. Gudea, Römische Waffen aus den Kastellen von Dacia Porolissensis. Ephemeris Napocensis 1, Cluj Napoca, 1991, 69-80.

Iordanes: Iordanes, Getica.

Iosephus Flavius: Iosephus Flavius, Bellum Judaicum.

Junkelmann 1989: M. Junkelmann, Römische Kavallerie - Equites Ala*e* (Stuttgart 1989).

Junkelmann 2003: M. Junkelmann, Die Legionen des Augustus: Der römische Soldat im archäologischen Experiment (Mainz[9] 2003).

Klumbach 1974: H. Klumbach, Römische Helme aus Niedergemanien (Köln 1974).

Lörincz, Redö 1994: B. Lörincz, F. Redö, Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, I (Budapest 1994).

Lörincz 1999: B. Lörincz, Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, II (Wien 1999).

Mócsy et al. 1983: Á. Mócsy, R. Feldmann, E. Márton, M. Szilágyi, Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galiae Cisalpinae cum indice inverso (Budapest 1983).

Petculescu 1994: L. Petculescu, Roman military equipment in the Dacian hill-fort at Ocniţa. In: Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994 (Marburg 1994).

Petculescu 1996: L. Petculescu, Roman Military Equipment in Dacia in the First Century A.D. In: The Tracian World at the Crossroads of Civilisations. Proccedings of the Seventh Congress of Thracology, Constanţa - Mangalia - Tulcea (Bucureşti 1996).

Petculescu 1999: L. Petculescu, Armamentul roman în Dacia în secolele I-III. Teză de doctorat (Bucureşti 1999).

Petolescu 2001: C.C. Petolescu, Regalitatea dacică în perioada 44 a. Chr. - 86 p. Chr.; Războiul dacic al împăratului Domitian; Dacia în timpul regelui Decebal. In: Istoria Românilor, I (Bucureşti 2001), 668-670, 675-684, 672-720.

Petculescu 2005: L. Petculescu, *Daggers in Roman Dacia*. In: Corona laurea. Studii în onoarea Luciei Ţeposu Marinescu (Bucureşti 2005), 405-412.

Petculescu, Nicu 2000: L. Petculescu, M. Nicu, Echipamentul militar roman din cetatea dacică de la Poiana (jud. Galaţi). In: Istro-Pontica. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate (Tulcea 2000), 203-220.

Peterson 1992: D. Peterson, The Roman Legions. Recreated in Colour Photographs (London 1992).

Robinson 1975: H.R. Robinson, The Armour of Imperial Rome (London 1975).

Simkins 1984: M. Simkins, The Roman Army from Caesar to Trajan (London 1984).

Solin, Salomies 1994: H. Solin, O. Salomies, Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum² (Hildesheim - Zürich - New York 1994).

Tacitus: Tacitus, De vita et moribus Iulii Agricolae.

Tacitus: Tacitus, Historiae.

Tudor 1964: Dumitru Tudor, Decebal, regele erou al dacilor (Bucureşti 1964).

Vulpe 1998: Al. Vulpe, Geto-Dacii?. CICSA 1-2, 1998, 7-9.

Vulpe 2001: Al. Vulpe, Arhitectura militară. In: Istoria Românilor, I (Bucureşti 2001),731-737.

Vulpe 2007: Al. Vulpe, Despre centrul de putere al dacilor din Defileul Oltului de la Racoş. In: Studia în Honorem Dr. Florea Costea (Braşov 2007), 78-82.

Vulpe, Zahariade 1987: Al. Vulpe, M. Zahariade, Geto-dacii în istoria militară a lumii antice (Bucureşti 1987).

Part of a Roman helmet discovered in the Dacian castle from Racoş-*Piatra Detunată*, Braşov county

Abstract

The authors present a helmet's nape-guard, discovered in one of the four Dacian fortifications from Racoşul de Jos, namely the one in the point Piatra Detunată, on the left bank of river Olt. This piece, made of bronze, appeared in one of the dwellings inside the wall, together with other over 100 objects, especially ceramics.

The named helmet belongs to the Weisenau-type and is dated in the second half of the Ist century B.C., most probably in the 6-9 decades. It represents a trophy taken by the Dacians during one of the attacks made on the south part of the Danube after Nero's death or, more probably, in the first years of the war between the emperor Domitian and the Dacian king Diurpaneus in the year 87,when the Dacians killed general Fuscus and "plundered the wealth from the soldier's camp" (Iordanes, *Getica*, 78).

On the helmet is point-written the name of soldier Cornelius Augustus who belonged to the *centuria* of officer Claudius. It's possible that this *centuria* was part of the Vth legion Alaudae, grounded by Iulius Caesar in the year 52 B. C.

The helmet stood as a trophy, in the dweelling of a dacian military-chief, in the castle from Racoş, where it was also at the begin of the war 101-102 between Trajan and Decebalus.

List of illustrations:

Fig. 1. The dacian castle from Racoş - Piatra Detunată.

Fig. 2. The discovery moment.

Fig. 3. The napeguard with inscription.

Translated by Liviu Călin

Часть римского шлема, происходящего из дакийской крепости Ракош-*Пятра Детунатэ*, Брашов

Резюме

В статье представлен назатыльник шлема, найденный в одном из четырех дакийских укреплений в Ракошул де Жос, а именно в Пятра Детунатэ на левом берегу реки Олт. Данный доспех изготовлен из бронзы и был обнаружен в помещении внутри стены наряду с более чем сотней других предметов, в особенности керамических.

Данный шлем относится к типу *Weisenau* и датируется второй половиной I в. до н.э., вероятнее всего 6-9 декадами и является трофеем, взятым дакийцами во время нападения на южную часть Дуная после смерти Нерона или вероятнее всего в первые годы войны между императором Домицианом и дакийским правителем Дурпанеусом в 87 году, когда дакийцы убили генерала Фускуса и «разграбили богатство солдатских лагерей» (Иорданес, Гетика, 78).

На шлеме содержится надпись с именем солдата Корнелия Августа, который был членом *центурия* офицера Клавдия. Возможно что *центурия* была частью V легиона Алаудэ, введенного Юлием Цезарем в 52 г. до н.э.

Шлем, являющийся трофеем дакийского военачальника, находился в крепости уже к началу войны 101-102 гг. между Траяном и Децебалом.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Дакийская крепость Ракош-Пятра Детунатэ.

Рис. 2. Момент открытия.

Рис. 3. Назатыльник шлема с надписью.

05.02.2008

Dr. Florea Costea, Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, str. Nicolae Bălcescu, 67, RO-500019 Braşov, România, e-mail: cst_florea@yahoo.com;

Lucica Savu, Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, str. Nicolae Bălcescu, 67, RO-500019 Braşov, România, e-mail: lucica_scurtu@yahoo.com;

Angelica Bălos, DJCCPCN Hunedoara, Piata Unirii, 9, RO-330152 Deva, jud. Hunedoara, România, e-mail: angelicabalos@yahoo.it

TWO MORE (POSSIBLY) CELTIC NAMES FROM ROMAN DACIA

Alexander Falileyev

In my recent study of Celtic (and possibly Celtic) personal names, place-names and ethnic names known from Geto-Dacian territories in antiquity (Falileyev 2007) I deliberately have not considered a personal name BRISAC( ). This stamp on a bronze colander found in a Sarmatian kurgan at Olăneşti on the Dniester (region Ştefan-Vodă, Republic of Moldova) is dated to the second half of the II century AD and is preserved at the National Museum of Archaeology and History of Moldova in Chişinău. The name is discussed in a separate joint publication (Falileyev, Tokhtasy'ev, forthcoming). In this note I continue my study of Celtic personal names found in the area, this time – mostly occurring on the stamps of vessels excavated in the region.

1. Talio

Six bronze vessels were discovered in Târgu-Secuiesc (Romania) on the 22 March 1844; one of them, which is now at the *K&K Antikensammlung* in Vienna (inventory number 1674), preserves a stamp *Talio f(ecit)*. *The inscriptions has been edited several times, see references in* Petrovszky 1993, 303. The find was considered in a most authoritive corpus of Latin inscriptions in Dacia (IDR III/4 № 331, 265-266), where the editors claimed that the name is of Greek-Oriental origin (viz. *Thalio*, cf. Θάλλιος, Θάλλις, etc., see LGPN IV, 160-161). However, there is no need for this emendation, and the Celtic origin of the anthroponym is in fact quite probable. Identical (or very similar) vessels with the same stamp are found in Clifton (England), Żegocino (Poland), Salerno (Italy) and Burladingen (Germany), and it has been considered that the artefacts with the stamp should be traced to Gaul (see Petrovszky 1993, 167 and 303-304 with bibl.). The linguistic evidence also points to the Gaulish origin of the name – it is derived from Gaulish **talo*- 'front' as well as *Talia*, *Talanius*, *Talicius*, *Talis*, etc. (see GPN, 259-261 and Delamarre 2003, 288-289; cf. Delamarre 2007, 176-7 and 233). The reconstruction *Talius* quoted by Petrovszky (1993, 167) is not necessary at all: see RIB II/2, 55 for the discussion of the stamp from Clifton, and cf. e.g., *Solimario* attested alongside *Solimarus*. The exact matches to the name – according to OPEL IV, 106, which does not consider the stamp - are attested in inscriptions from Brougham (England, AE 1968, 250) and in Noricum (CIL III, 5473); the latter has been long analysed as Celtic (Alföldy 1974, 237). Therefore, this stamp on the vessel contributes to the corpus of Celtic names found in Dacia.

2. Oppius

A handle of a bronze vessel, this time stamped with C OPPI HERM[A?, was unearthed in Răcatău (Romania) and is preserved at Muzeul judeţean in Bacău (inventory number 7773); see Petrovszky 1993, 282 who refers to the information of I. Bogdan-Cătăniciu and to the table 56/2 in Sanie 1981. The stamp has been considered identical with that found on the two objects from Italy, and the name is read as *Caius Oppius Hermes*. The manufacturer, not unlike his colleagues stamping their products as *P. Oppius Priscus* and simply *Oppius*, has been located in Campania (Petrovszky 1993, 160-161), probably in ancient Capua which was famous for its bronze production (Frederiksen 1984, 297-298). Another attestation of the name *Oppius* in Dacia is that on a fragmentary bronze *donarium*, dated ca. III c. AD, which was excavated at Gornea. The inscription was published in IDR III/1, 29 (p. 56) as Agna[m] / d(ono) d(edit) Opp[ius] / Iul(ianus) m[iles?][1].

We know that, for example, W. Schulze (1991, 424) considered the name *Oppius* Latin, while quite a few authors (see references in GPN, 107) labelled it "Illyrian". It has been also noted that the overall distribution of the name is very dense in Northern Italy and Liburnia (see Alföldy 1969,

[1] For other (slightly different) readings of the inscription see Gudea 1972: 672; *Opp*[*ius*], however, is retained.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 275-279.

105 and cf. OPEL III, 114 for its attestations); cf. also Minkova 2000, 73, where a non-Celtic approach to the attestations of the name in the Latin inscriptions of the (modern) Bulgaria is reasonably maintained. Note also that the inscription on the *donarium* does not raise immediate Celtic associations.

However, the name cannot be safely excluded from the list of Celtic remnants in Dacia. More than forty years ago D. Ellis Evans (GPN, 107) considered in his classic account of Gaulish personal names the form *Oppianicnos* from an inscription of Auxey-le-Grand in Côte-d'Or. The latter is undeniably a Gaulish patronymic in *-cno-* (for the model cf. *Druticnos* = 'Son of *Drutos*', see Lambert 2003, 30-1 and Delamarre 2003, 177-178), and Evans aptly refers to names in *op*(*p*)*i-* well attested in Gaul (*Oppianus*, etc.). Although the formation is definitely Celtic, the name itself may be Latin, for this approach see Lejeune 1988, 123 who refers to Kajanto 1965, 152. The latter author treats this attestation from Gaul as a *vox hybrida* – a Latin name supplied with a Gaulish suffix. The form has been included in the Celtic corpus of Gaul by P.-H. Billy (1993, 116), who notably did not consider the simple names in *op*(*p*)-, for which see below.

Notwithstanding that, there are still attempts to prove that the names in *op*(*p*)*i-* are Celtic in origin. The starting point for a Celtic approach to the analysis of the personal names is a word recorded on the famous Gaulish lead table found at Chamalières (France) in 1971. This important text (see Lambert 2002, 269-280 and cf. also Lambert 2003, 152-161), which is normally associated with Gaulish magic, contains a lexeme *exops* which is commonly translated as 'blind'. The form has been morphologically parsed as **eks-ops*, and it has been claimed that the first part of it is a negative prefix. The second component, correspondingly, goes back to Indo-European *$*h_3ek^u$*- (LIV, 297-298), which yielded word for 'eye' in various Indo-European languages (Latin *oculus*, Old Church Slavonic *око*, cf. Romanian *ochi*); see Lambert 2002, 279 and Delamarre 2003, 170 with further bibliography and cf. McCone 1995, 8-9 for possible traces of an etymologically different word meaning 'to see' in Insular Celtic onomastics. In its turn, the reconstructed Gaulish **op-* has been considered in the analysis of personal names in *op*(*p*)- particularly attested in Gaul and in the "Celtic west" by X. Delamarre (2003, 171 and 2007, 145).

Although the presence of the word **op-* in Gaulish is beyond doubt, there is no certainty that all the names in *op*(*p*)- from the "Gaulish-speaking West" are in fact Celtic, to say nothing about the attestations beyond this area. This situation is familiar for linguists: for example, the personal name *Attalus* is easily analysed as Celtic if it is found in Gaul, but is probably Greek if attested in the east of the Roman Empire (see Falileyev 2007, 47, bibl.). On the other hand, there are quite a few cases where etymologically non-Celtic names become meaningful in Gaulish – the personal name *Verecundus* (on which see Lefebvre 2001 and cf. Falileyev 2007, 151 for its attestations in Geto-Dacian lands; see further Raepsaet-Charlier 2005) may serve as a perfect example. The following observations should be considered hitherto. The attestation of the name in the *donarium* from Caunita does not contain additional Celtic symptoms, such as a reference to the provenance of *Oppius Iulianus*. The name on the stamp manufactured in Campania is not necessarily Celtic at all. It

may be noted, however, that Petrovszky's catalogue does list few stamps stemming from the area with names which may be considered Celtic (in Latin contexts, of course). Among those are *Epil(i)us* (*Romanus*) (Petrovszky 1993, 152 and 258-259), also known in the "Celtic West" and treated as Gaulish (cf. Delamarre 2007, 96), *M. Naevius* (*Cerialis*) (Petrovszky 1993, 158 and 273-276, cf. Delamarre 2007, 138 for its attestations in Gaul and its Celtic analysis) and *Ti. Robilius* (*Flaccus*) (Petrovszky 1993, 164 and 291), for which compare *Ti. Robili* in Gaul (AE 1997, 1132b). It should be noted that the first example quoted here is a reconstruction, the second may be well non-Celtic (Kajanto 1965, 246, cf. Minkova 2000, 71, bibl.), and the last, according to X. Delamarre (2007, 154), may stand for *Robijus*. It is important that *Tiberius Robili* - is known from several inscriptions across the Roman world (Capua, AE 1980, 224, Trevoux in Gaul AE 1997, 1132b, etc.), and that the name *Robil*(*i*)*us* is undeniably Celtic (cf. GPN, 151 and Delamarre 2003, 261 with further references). The latter example supports a validity of a Celtic approach towards the analysis of the name *Oppius* on the stamp.

On top of that it should be considered that there is also an impressive amount of Celtic names attested in the epigraphy of the region. In Capua itself, for example, M. Frederiksen (1984, 302) notes *Baccinis* and *Dato*, cf. *Baccinus* and *Datos* attested in the "Celtic west" (Delamarre 2007, 36 and 82). Celtic names are found elsewhere in Campania, e.g., *Brinnius* in Puteoli (Frederiksen 1984, 308, for the name see Delamarre 2007, 49), but it seems that a bulk of Celtic onomastics of the region is yielded by Pompeii. Consider in this respect *Carisius* (Castrén 1975, 149, cf. identical Gaulish potter's name, Delamarre 2007, 58), or a few records of *Cissionius* and *Sornius* (Castrén 1975, 154 and 223, cf. Delamarre 2007, 67 and 171 respectively for their attestations in Gaul). It may be noted in parenthesis that some of the names attested in the area will be of interest for Celtic scholars. For example, *Loppius*, which was considered Celtic already by A. Holder (1904, 286, with a question mark), notwithstanding certain pessimism of P. Castrén (1975, 183), who hints that this explanation is due to non-attestation of the name elsewhere, is probably Celtic. Although X. Delamarre (2007, 119 and 225) does not list this particular name, his collection includes quite a few forms in *Lop*(*p*)- (*Lopecenos*, *Lopilio*, *Lopiscallus*, *Lopondius* and *Loppo*), which he considers Celtic, cf. also Billy 1993, 97 for *Loposagium*. It is of note that I. Kajanto (1965, 328) thought that *Lopecenos* was a variant of *Lupicinus*, and *Lopolus* that of *Lupulus* and therefore Latin; he was convinced, however, that the names *Luppo* and *Lupo* were probably Celtic. *Lopecenos* most likely contains a very well attested component of Celtic compounded names *-cenos-* (see GPN, 176; Delamarre 2003, 114), while *Lopolus* is known only from a Latin inscription from Augusta Treverorum (CIL XIII, 3854) well associated with the Gaulish-speaking population. These names, therefore, may be well Celtic, too. The absence of a commonly accepted etymology (see Delamarre 2007, 225 for a tentative connection with Lat. *loquor*) does not make the name non-Celtic. Another example from Pompeii is the name *Samellius* which has been long considered Celtic (see references in Castrén 1975: 216, but note Schulze 1991, 444 who discusses the instance alongside Latin names). This seems to be the unique attestation, although similar (but not identical) names are well found in the "Celtic west", cf. particularly *Samilis*, *-a*, *-llus*, *-la* (Delamarre 2007, 159); see further Celtic names in *sam*(*o*)- in Billy 1993, 131, Delamarre 2007, 159-60 and GPN, 252-253, cf. also *Sameccus* and *Samognatius* attested in the inscriptions from Celtic Dacia (Falileyev 2007, 120-121).

The presence of Celtic names in Campania, and also on the stamps of bronze vessels manufactured in the area, is therefore beyond any doubt. The question remains whether *Oppius* should be considered Gaulish as well. It may of course have a Celtic etymology, but the *gentilicum* is very well (and noteworthy early) embedded into the Campanian onomastic landscape; see Castrén 1975, 200, cf. Frederiksen 1984, 283. Therefore, it will be reasonable to consider (*Caius*) *Oppius* (*Hermes*) attested on a bronze in Dacia imported from Campania only as potentially Celtic, and it will be safe to exclude the similar looking name found on the *donarium* from a discussion *Alt-celtischer Sprachschatz* of the area[2].

[2] I am grateful to Professor P. Sims-Williams for his comments on the earlier draft of this article.

Bibliography

AE: L'Année épigraphique.

Alföldy 1969: G. Alföldy, Die Personnennamen in der römischen Provinz Dalmatia (Heidelberg 1969).

Alföldy 1974: G. Alföldy, Noricum (London 1974).

Billy 1993: P.-H. Billy, Thesaurus Linguae Gallicae (Hildesheim 1993, etc.).

Castrén 1975: P. Castrén, *Ordo populusque Pompeianus. Polity and society in Roman Pompeii* (Roma 1975).

CIL: *Corpus Inscriptionum Latinarum (*Berolini 1863-).

Delamarre 2003: X. Delamarre, Dictionnaire de la langue gauloise (Paris 2003).

Delamarre 2007: X. Delamarre, Noms de personnes celtiques dans l'épigraphie classique (Paris 2007).

Falileyev 2007: A. Falileyev, Celtic Dacia. Personal names, place-names and ethnic names of Celtic origin in Dacia and Scythia Minor (Aberystwyth 2007).

Falileyev, Tokhtas'ev, forthcoming: A. Falileyev, S. Tokhtas'ev, BRISAC(): a Celtic name from the Dniester area.

Frederiksen 1984: M. Frederiksen, Campania (London 1984).

GPN: D. Ellis Evans, Gaulish Personal Names (Oxford 1967).

Gudea 1972: N. Gudea, Un donarium roman descoperit la Gornea (jud.Caras-Severin), Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie 23, 1972, 671-675.

Holder 1904: A. Holder, Alt-celtischer Sprachschatz. Band II (Leipzig 1904).

IDR III/1: I.I. Russu, M. Dušanović, N. Gudea, V. Wollmann, Inscripţiile Daciei Romane, vol. III/1 (Bucureşti 1977).

IDR III/4: I.I. Russu, Inscripţiile Daciei Romane, vol. III/4 (Bucureşti 1988).

Kajanto 1965: I. Kajanto, The Latin Cognomina (Helsinki).

Lambert 2002: P.-Y. Lambert, Recueil des inscriptions gauloises. Vol. II. Fascicule 2, Textes gallo-latins sur instrumentum (Paris 2002).

Lambert 2003: P.-Y. Lambert, La langue gauloise (Paris 2003).

Lejeune 1988: M. Lejeune, Recueil des inscriptions gauloises. Vol. II. Fascicule 1, Textes gallo-étrusques. Textes gallo-latins sur pierre (Paris 1988).

Lefebvre 2001: S. Lefebvre, À propos de la répartition du nom *Verecundus* en Gaul et en Germanie. In: M. Dondin-Payre, M.-T. Raepsaet-Charlier (eds.), Noms, identités culturelles et romanisation sous le haute-empire (Bruxelles 2001), 597-646.

LGPN IV: A Lexicon of Greek Personal Names. Volume IV. Macedonia, Thrace, Northern regions of the Black Sea. Ed. by P. M. Fraser and E. Matthews. Assistant editor R. W. V. Catling (Oxford 2005).

LIV: H. Rix et al., Lexikon der indogermanischen Verben (Wiesbaden 2001).

McCone 1996: K. McCone, OIr *senchae*, *senchaid* and preliminaries on agent noun formation in Celtic, Ériu 46, 1996, 1-10.

Minkova 2000: M. Minkova, The Personal Names in the Latin Inscriptions in Bulgaria (Frankfurt am Mein 2000, etc.).

OPEL: Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum (ed. by B. Lőrincz and F. Redő). Volumes I-IV (Budapest and Wien 1994-2002).

Petrovszky 1993: R. Petrovszky, Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln (Espelkamp 1993).

Raepsaet-Charlier 2005: M.-Th. Raepsaet-Charlier, Réflexions sur les anthroponymes "à double entrée" dans le monde romain, L'Antiquité Classique 74, 2005, 225-231.

RIB II/2: The Roman inscriptions of Britain. Volume II, Instrumentum domesticum (Personal belongings and the like), edited by S. S. Frere and R. S. O. Tomlin. Fascicule 2, Weights, gold vessel, silver vessels, bronze vessels, lead vessels, pewter vessels, shale vessels, glass vessels, spoons. Stroud, Gloucestershire: Published for the Administrators of the Haverfield Bequest, University of Oxford, 1991.

Sanie 1981: S. Sanie, Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (Iaşi 1981).

Schulze 1991: W. Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen (1904); mit einer Berichtigungsliste zur Neuausgabe von Olli Salomies (Zürich 1991).

Încă două (posibile) nume celtice din Dacia Romană

Rezumat

În articol sunt analizate două nume, păstrate pe piese din bronz, descoperite pe teritoriul Daciei Romane. Ştampila Talio f(ecit) a fost identificată pe un obiect din bronz, confecţionat în Gallia, şi descoperit la Târgu-Secuiesc. Editorii acestui text (IDR III/4, 331) considerau că numele Talio poate fi de provenienţă grecească. Însă, o analiză lingvistică, în coraborare cu mărturiile extralingvistice, pune la dispoziţie destule argumente de al interpreta drept un nume celtic. Mai dificilă este situaţia în legătură cu ştampila de la Răcătău, de pe o piesă care se asociază direct cu teritoriul Campaniei italiene. Deşi în Campania sunt cunoscute zeci de nume celtice (inclusiv şi pe ştampile unor piese din bronz) şi cu atât mai mult cu cât numele Oppius ar putea avea o etimologie celtică, nu ar fi corect, pornind de la multiple date extralingvistice, să-l considerăm cu certitudine drept nume galic. Din aceste considerente, numele de pe ştampila de la Răcătău poate fi considerat doar „potenţial celtic". Iar numele identic atestat pe inscripţia de la Gornea (IDR III/1, 29), care nu conţine alte asocieri celtice suplimentare, nu este în drept să fie trecut în corpusul numelor celtice de pe teritoriul Daciei.

Еще два (возможных) кельтских имени из Римской Дакии

Резюме

В статье рассматриваются два имени, сохранившихся на бронзовых изделиях, которые найдены на территории Римской Дакии. Штемпель Talio f(ecit) обнаружен на изделии, созданном в Галлии и найденном в Тыргу-Секуеск. Хотя издатели этого текста (IDR III/4, 331) полагали, что имя Talio может быть греческим, лингвистический анализ – вкупе с экстралингвистическими свидетельствами – дает достаточно оснований интерпретировать его как галльское. Сложнее обстоит дело с другим штампом, найденном в Рэкэтэу на изделии, которое прямо ассоциируется с римской областью Кампанией. Хотя в Кампании известны десятки кельтских имен (в том числе и на штампах бронзовых изделий), к тому же, имя Oppius может иметь кельтскую этимологию, было бы не совсем корректным безоговорочно соотносить его с галльскими языковыми остатками – опять таки, учитывая многие экстралингвистические данные. Поэтому имя на этом штемпеле рассматривается лишь как «потенциально кельтское». Что же касается идентичного имени в надписи из Горня (IDR III/1, 29), которая не содержит дополнительных кельтских ассоциаций, то его нецелесообразно включать в корпус кельтских имен, известных с территории Дакии.

15.01.2008

Dr. Alexander Falileyev, Department of Welsh, University of Wales, Aberystwyth Ceredigion SY23 2AX United Kingdom, e-mail: axf@aber.ac.uk

AGNOMINA ÎN INSCRIPŢIILE GRECEŞTI DE LA TOMIS

Roxana-Gabriela Curcă

Antroponimia permite cercetarea diferitelor aspecte legate de originea indivizilor sau de statutul lor social, precum şi clarificarea unor dificultăţi de natură cronologică (Cebeillac-Gervasoni 1989, 89-103), reprezentând, totodată, un important indiciu al fenomenelor de grecizare şi romanizare. Sistemul onomastic roman şi cel grec coexistă în Imperiu, raportate la tradiţii culturale diferite şi variază în funcţie de familie, mediu, regiune şi epocă.

În vederea fundamentării cât mai obiective a cercetării onomasticii Moesiei Inferior, demersul nostru şi-a propus o abordare sistemică a unei componente importante a antroponimiei, şi anume studiul *agnomen*-ului, limitându-ne aici doar la epigrafele de la Tomis. Acesta poate oferi, alături de celelalte elemente ale sistemului onomastic, posibilitatea unei cuantificări relative a diferitelor componente etnice atestate epigrafic în cadrul provinciei Moesia Inferior, precum şi stabilirea raporturilor relative de predominanţă între acestea.

În bibliografia de specialitate (Lambertz 1913; 1914; Kajanto 1963; Weaver 1971, Gilliam 1974, Salomies 1992 etc.), o lucrare de referinţă este cea a lui I. Kajanto (1966) care tratează problematica *supernomen*-ului exclusiv pe baza materialul epigrafic din zona vestică latinofonă a Imperiului. Pornind de la definiţia *supernomen*-ului în opinia lui Kajanto „*by the term supernomen I mean a personal name which is separated from the other names of a person*" (1966, 5), trebuie să ţinem cont de distincţia dintre cele două subdiviziuni ale acestui element onomastic: *agnomina* şi *signa*. Termenul de *agnomen* desemna numele acordat unui individ la naştere sau în timpul vieţii pentru diferite motive (de obicei, ca titlu onorific – *cognomen ex virtute* – pentru anumite activităţi demne de laudă sau calităţi personale, *e. g*. Publius Cornelius Scipio *Africanus*), fiind poziţionat după celelalte nume şi precedat de formula *qui/quae*. Uzul *agnomen*-ului a fost remarcat pentru prima dată în nomenclatura greacă în zona Egiptului şi Syriei încă din secolul al II-lea a. Chr. (Lambertz 1911, 7/8, apud Kajanto 1966, 7). În inscripţiile greceşti, *agnomina Romana* erau plasate după *tria nomina* sau *duo nomina* prin formula ὁ καὶ/ἡ καὶ, sau doar καὶ, alături de ὁ καλούμενος, ὁ ἐπικαλούμενος, ὁ ἐπικληθείς, ὁ κληθείς. În epigrafia latină, *agnomen*-ul apare abia în secolul I p. Chr., generalizându-se în sistemul onomastic în secolul următor. Era introdus de formula *qui et /quae et* (care reprezentă traducerea gr. ὁ καὶ/ἡ καὶ), dar şi de *sive*, *vel*, *idem, qui vocatur, dicitur, appellatus est, qui vocitatur, cognominatur*. În epigrafele latineşti, *agnomen*-ul putea fi situat şi între *nomen gentile* şi *cognomen* (Kajanto 1966, 8-9).

Când un copil era adoptat în mediile aristocrate, acesta lua *tria nomina* tatălui său adoptiv şi îşi transforma propriul gentiliciu într-un *agnomen* prin sufixul adjectival – *anus*, păstrându-şi astfel şi originea (McLean 2002, 125).

Înainte de a analiza rolul jucat de *agnomina* în formulele antroponimice mixte tomitane, pe de o parte ca reflex posibil al romanizării şi, pe de altă parte, ca indice al conservării tradiţiei greceşti, se cuvine să expunem câteva consideraţii în ceea ce priveşte atitudinea grecilor asupra stăpânirii romane şi reflectarea evoluţiei comportamentale a acestora la nivel antroponimic şi lingvistic.

După cum rezultă din unele surse literare, odată cu intrarea progresivă a teritoriilor elenofone tradiţionale sub stăpânirea romană, lumea greacă, conştientă pe toate palierele socioculturale de superioritatea ei culturală, s-a văzut pusă în faţa unor opţiuni contradictorii, respectiv supunerea, respingerea declarată sau rezistenţa pasivă. Această situaţie a generat, în opinia unor cercetări recente (Veyne 2005, 164), trei atitudini distincte, respectiv:

1) încercarea de adaptare la normele dominaţiei romane;
2) xenofobia antiromană;
3) nostalgia după un trecut glorios şi regretul unei independenţe pierdute.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 281-286.

Această clasificare atitudinală nu trebuie absolutizată, întrucât în realitate, cel mai adesea, aceste comportamente şi sentimente contradictorii erau împărtăşite simultan la nivel personal sau de diverse comunităţi elenofone în ansamblu. Sintetizând această situaţie complexă, Paul Veyne observa că a fi grec în acea perioadă însemna a fi în acelaşi timp „xenofob, patriot şi «colaborator» al puterii romane".

Într-adevăr, grecitatea s-a impus hegemoniei romane, dar, într-un imperiu multietnic, această supunere a atras după sine şi sentimente ostile. Grecii se considerau un popor diferit de toate celelalte popoare, cu o civilizaţie superioară, conservându-şi în permanenţă sentimentul distincţiei culturale. În cazul populaţiilor greceşti intrate sub stăpânire romană, fenomenul romanizării lingvistice a căpătat accente cu totul aparte: nu se poate vorbi în ultimă instanţă de o integrare propriu-zisă a grecilor în sistemul roman, întrucât, deşi puterea era romană, limba populaţiilor greceşti a continuat tot timpul să fie greaca, instituţiile şi tradiţiile lor perpetuându-se în mod constant. Totuşi, comunităţile elenofone se confruntau cu o realitate ineluctabilă: latina şi nu greaca era limba oficială în toate teritoriile înglobate în statul roman. Rochette (1997, 339) remarcă trei atitudini faţă de limba latină: 1) indiferenţă; 2) respingere; 3) acceptare.

În spaţiul elenofon se poate vorbi de un interes real pentru limba latină odată cu apariţia primelor documente redactate în latină sau bilingve. Învăţarea limbii latine de către elenofoni a avut, în primul rând, o motivaţie comercială, administrativă, militară şi, nu în ultimul rând, o motivaţie ţinând, pur şi simplu, de viaţa cotidiană. Există numeroase indicii, inclusiv epigrafice, că, treptat, s-a trecut de la primele două atitudini la cea de-a treia. La această dinamică, finalizată prin acceptarea bilingvismului greco-latin cotidian şi nu pur cultural, au concurat câţiva factori principali (Rochette 1997, 144-150), respectiv:

1. Coloniile romane.
2. Comerţul din interiorul statului roman (prezenţa numeroşilor negustori romani şi existenţa multiplelor tranzacţii comerciale au jucat un rol însemnat în difuziunea limbii latine în această zonă).
3. Armata romană (limba oficială a armatei romane era latina). Comunicarea lingvistică în latină în zonele elenofone constituia o necesitate, cel puţin, din următoarele două considerente:
   a) recruţii elenofoni trebuiau să înveţe latina în timpul serviciului militar;
   b) existenţa contactelor cotidiene în oraşele de garnizoană între armata romană latinofonă, dar multietnică, şi populaţia de limbă greacă.
4. Administraţia romană. În primele secole ale erei noastre, romanii – cu o prezenţă numerică relativ redusă în spaţiul oriental – nu au putut constitui, teoretic, focare puternice de difuziune a limbii latine; totuşi, este evident că nu reprezentanţii administraţiei romane aveau interesul să vorbească în limba greacă, ci persoanele din mediul elenofon erau interesate să cunoască limba latină, în vederea integrării în sistemul statal roman.

Toţi aceşti factori şi-au avut contribuţia lor, variabilă în timp, spaţiu şi intensitate, în funcţie de particularităţile compoziţiei etnice, ea însăşi într-o continuă schimbare. Rezultatul final a fost că, treptat, latina a devenit o limbă de largă circulaţie în spaţiul elenofon (Marouzeau 1927, 189-211), formându-se un echilibru între latină şi greacă (*utraque lingua*).

Atitudinea iniţială de respingere s-a manifestat mai pregnant în zona centrelor tradiţionale de cultură greacă aureolată de un mare prestigiu cultural. Cu timpul însă, dându-şi seama că integrarea pe multiple paliere în viaţa celui mai puternic stat din Mediterana nu le putea aduce decât beneficii de diverse naturi, o parte dintre greci au început să adopte nume specifice antroponimiei latine. Procedând astfel, grecii care au dat nume romane copiilor lor sperau la o *captatio benevolentiae* implicită din partea autorităţilor statului roman, dar şi a populaţiei latinofone, în general.

Este interesant de remarcat că fenomenul de romanizare onomastică a populaţiei elenofone se manifestă cu cea mai mare pregnanţă în zonele periferice ale Imperiului Roman, zone în care prezenţa autorităţii statului roman echivala pentru mentalitatea greacă cu o garanţie faţă de instabilitatea provocată de populaţiile barbare învecinate. Acordarea cetăţeniei romane a constituit un impuls serios pentru ca proaspeţii cetăţeni romani de origine greacă să adopte nume romane.

Interpretarea semnificaţiei unui anume *agnomen* poate fi uneori dificilă. În primul rând, se cuvine amintit faptul că nu toate antroponimele

adăugate nomenclaturii clasice a unei persoane în timpul vieţii erau *agnomina* şi, în al doilea rând, acestea puteau să apară în structura onomastică a unui individ chiar de la naştere, odată cu celelalte nume (Kajanto 1966, 15).

Cercetarea noastră se bazează pe *corpus*-ul celor 16 *agnomina* prezente în inscripţiile greceşti de la Tomis. Din punct de vedere tipologic, am observat faptul că aceste *agnomina* se includ, cu două excepţii, în categoriile stabilite de Kajanto (1966, 16-23). Menţionăm că două dintre categoriile precizate de Kajanto nu sunt ilustrate la Tomis (*agnomina* derivate de la numele unor personalităţi şi *agnomina* metonimice), apărând, în schimb, două alte categorii, şi anume *agnomina* formate de la nume de divinităţi şi de la patronimic. Categoriile stabilite de Kajanto sunt ilustrate la Tomis, după cum urmează:

1. *agnomina* derivate de la termeni care denotă poziţia socială

- Formula onomastică: Θεοκρίτω Θεοκρίτου υἱῶ [...] ***τῶ καὶ βασιλεῖ*** (cf. Anexa I, nr. 1). Faptul că în această inscripţie din secolul al II-lea p. Chr., moment de maxim prestigiu şi dezvoltare a Imperiului [vezi comentariul la *ISM* II, 186(22)], numai mama poartă nume roman în succesiunea: tatăl mamei (Ἰάσων, LGPN 2005, 171), mamă (Ῥουφεῖνα), soţ (Θεόκριτος, LGPN 2005, 165) şi fiu (Θεόκριτος), poate fi explicat printr-o revigorare a tradiţiilor elene, ceea ce este confirmat şi de *agnomen*-ul grecesc βασιλεύς.
- Formula onomastică:...***[ὁ καὶ] Βασιλεὺ[ς]*** (cf. Anexa I, nr. 2). Acelaşi *agnomen* apare şi în textul, extrem de lacunar, al unei inscripţii funerare în proză şi versuri datate între secolele II-III p. Chr. (LGPN 2005, 66).

2. *agnomina* care desemnează termeni ocupaţionali

- Formula onomastică: Μᾶρκος Μᾶ[ρκ]ου νεώτερος... ὁ καὶ ἱερεύς (cf. Anexa I, nr. 3). Este vorba despre Μᾶρκος, care însoţit de patronimicul Μᾶ[ρκ]ου, are ca *signum* adjectivul νεώτερος şi *agnomen*-ul ἱερεύς.

3. *agnomina* care indică etnia, *origo*, reşedinţa

- Formula onomastică: Κορνηλία Φορτουνάτα ἡ κὲ Δουτοῦρος (cf. Anexa I, nr. 4) apare într-o inscripţie bilingvă. ***Cornelia Fortounata, zisă şi Doutouros (?)***, fostă libertă a lui M. Cornelius Stabilio, poartă gentiliciul soţului şi *agnomen*-ul **Doutouros** care ne dezvăluie originea tracă a acesteia (Detschew 1957, 155). Dacă nu ar fi fost menţionat acest *agnomen,* nu ne-am fi putut da seama de originea tracă a Corneliei Fortunata. Chiar dacă singulară, această situaţie îndeamnă la prudenţă în ceea ce priveşte generalizările de natură etnică pe baza exclusivă a antroponimiei care nu prezintă *agnomina*.
- Formula onomastică: Ἑρμογένης [...] καὶ Κυζίκιον (cf. Anexa I, nr. 5). Într-o epigramă funerară, datată cu probabilitate în secolul al III-lea p. Chr., Κυζίκιος (LGPN 2005, 204) apare ca *agnomen* al lui Ἑρμογένης (LGPN 2005, 125-126). Acest *agnomen* este atestat şi sub alte două variante grafice în Moesia Inferior, respectiv Κυζικηνός şi Κυζικενός (vezi comentariul inscripţiei 107 din corpus-ul de inscripţii greceşti şi latineşti de la Novae, cf. Kolendo, Božilova 1997, 141-142). Constituind un *ethnikon*, Κυζίκιος reprezintă un indiciu important privitor la *origo* a individului respectiv, implicit al diferitelor legături între Tomis şi Cyzic. În inscripţiile greceşti de la Tomis există patru atestări ale *agnomen*-ului Τομείτης/ Τομίτης.
- Formula onomastică: ...Εέλπιστος Π[ρουσαεὺς ὁ καὶ Τομε[ίτης] (cf. Anexa I, nr. 6). Antroponimul Εέλπιστος (LGPN 2005, 131) însoţit de *agnomen*-ul Τομε[ίτης] indică, prin menţionarea locului de origine a acestui individ (Προυσαεύς), legăturile Tomisului cu Bithynia.
- Formula onomastică: Τειμοκράτης Ἀλεξάνδρου, γένι Νικομηδεὺς ὁ κὲ Τομίτης (cf. Anexa I, nr. 7). Este vorba de un caz similar, pe care îl interpretăm tot ca o consecinţă a raporturilor existente între Tomis şi Nicomedia.
- Formula onomastică: ...Ποντια[νὸς...ὁ καὶ] Τομείτης (cf. Anexa I, nr. 8). *Agnomen*-ul Τομείτης al individului numit Ποντια[νός se poate explica prin menţionarea în acest epitaf a apartenenţei lui Ποντια[νός la tribul tomitan Aigikoreis [vezi comentariul la *ISM* II, 253(89)].
- Formula onomastică: ...ὁ καὶ Το[μείτης ?] (cf. Anexa I, nr. 9). Plecând de la menţiunea unui alt trib tomitan, Geleontes, într-o inscripţie lacunară, putem interpreta *agnomen*-ul Το[μείτης ?], la fel ca în cazul anterior, ca fiind un semn al apartenenţei la tribul respectiv [vezi comentariul la *ISM* II, 301(137)].

4. *agnomina* care derivă de la o trăsătură fizică sau morală

- Formula onomastică: [Πολύ]μνου τοῦ καὶ Λον[γείνου] (cf. Anexa I, nr. 10). Într-o inscripţie dedicată lui Sarapis apare antroponimul grec [Πόλυ]μνος, ce desemnează un preot, care primeşte *agnomen*-ul latin Λον[γείνος], posibil datorită înălţimii acestuia. Interesant este faptul că Λον[γείνος] este singurul *agnomen* latin în inscripţiile greceşti de la Tomis.
- Formula onomastică: Αρ. Διονυσίου τοῦ καὶ Αἰμονίου (cf. Anexa I, nr. 11). În textul acestei inscripţii funerare din secolele II-III p. Chr. pusă de libertul Αρ. Ετυχίς patronului său apare *agnomen*-ul grecesc Αἰμόνιος, un *hapax* antroponimic (LGPN 2005, 11). În greacă, adjectivul αἱμώνιος, -ον semnifică 'sângeriu' (Liddell, Scott 1996, 39).

5. *agnomina* derivate de la nume de animale

- Formula onomastică: ... ***ὁ καὶ Λέων*** (cf. Anexa I, nr. 12). Deşi este vorba despre o inscripţie fragmentară, este clar vorba de Λέων ['leu'] (LGPN 2005, 209-210).

Faţă de clasificarea lui Kajanto, la Tomis apar alte două categorii de *agnomina*, şi anume:

6. *agnomina* formate de la nume de divinităţi

- Formula onomastică: [K]ορνούτου τοῦ καὶ Σαραπίωνος (cf. Anexa I, nr. 13). În textul aceleiaşi dedicaţii pentru Sarapis, în care apare numele preotului [Πόλυ]μνος ὁ καὶ Λον[γείνος], apare numele preotului [K]ορνούτος al cărui *agnomen* Σαραπίων ilustrează în mod evident venerarea acestei divinităţi egiptene întâlnite la Tomis şi în toată Moesia Inferior (Hornbostel 1973, 316).

7. *agnomina* derivate de la patronimic

- Formula onomastică: Σκειπίων Ποντικοῦ ὁ καὶ Ποντικός (cf. Anexa I, nr. 14)

Într-o dedicaţie din secolul al II-lea p. Chr. a unei *thiasos* pentru Septimius Severus, familia acestuia şi pentru guvernatorul provinciei, Ovinius Tertullus, apare *agnomen*-ul Ποντικός (LGPN 2005, 285-286), identic cu patronimicul Ποντικοῦ.

În afara cazurilor de *agnomina* comentate mai sus, la Tomis există şi două cazuri a căror interpretare este dificilă, dacă nu imposibilă, datorită caracterului fragmentar şi corupt al inscripţiei. Despre acestea nu putem decât presupune că ar fi de factură greacă ['Ισι]δώρου τοῦ ***καὶ Θεα***... (cf. Anexa I, nr. 15) şi ΟΙ ***καὶ Σω*** (cf. Anexa I, nr. 16).

Deşi menţionarea originii unui individ, fie cu statut de cetăţean, fie peregrin nu are un caracter constant şi frecvent, putem remarca însă importanţa *agnomen*-ului în ce priveşte conexiunea dintre locul de origine (*origo*) şi cel de reşedinţă, punându-se în evidenţă, astfel, raporturile existente între acestea. În alte cazuri, prezenţa acestor *agnomina* îndeamnă la o reevaluare prudentă a raporturilor dintre onomastică şi realitatea etnică din această zonă. De pildă, *agnomen*-ul Λον[γείνος] poate fi interpretat atât ca o consecinţă a unei trăsături fizice, dar şi ca un indiciu de romanizare onomastică. Exemplul cel mai interesant din studiul nostru şi pertinent pentru analiza onomasticii din Moesia Inferior îl reprezintă antroponimul Cornelia Fortounata. Ambele nume sunt de factură romană, însă cel care indică etnia tracă a acestei liberte este *agnomen*-ul Doutouros.

Acest studiu reprezintă doar un aspect dintr-o analiză mai adâncită asupra onomasticii din Moesia Inferior care să permită în final creionarea cât mai precisă a tabloului etnolingvistic. Chiar dacă din punct de vedere statistic, aceste *agnomina* reprezintă un procent extrem de redus din totalul antroponimelor atestate la Tomis şi, în general, în provincia Moesia Inferior, ele pot avea implicaţii importante asupra imaginii de ansamblu a procesului de romanizare onomastică.

Anexa I: Inscripţii greceşti cu *agnomina* de la Tomis

Nr. crt.	Antroponim +Agnomen	Datare	Sursa
1.	Θεοκρίτω Θεοκρίτου υἱῶ [...] ***τῶ καὶ βασιλεῖ***	sec. II p. Chr.	*ISM* II, 186(22).$_{1-3}$
2.	***ἴ[ὁ καὶ] Βασιλεὺ[ς]***	sec. II-III p. Chr.	*ISM* II, 280(116).$_{2}$
3.	Μᾶρκος Μᾶ[ρκ]ου νεώτερος... ***ὁ καὶ ἱερεύς***	sec. II p. Chr.	*ISM* II, 150(35)$_{.10-13}$
4.	Κορνηλία Φορτουνάτα ***ἡ κὲ Δουτοῦρος*** (?)	sec. II p. Chr.	*ISM* II, 195(31).$_{3}$

Nr. crt.	Antroponim +Agnomen	Datare	Sursa
5.	‘Ερμογένης [...] ***καὶ Κυζίκιον***	sec. III p. Chr.	*ISM* II, 366(202).$_{1-2}$
6.	...Εέλπιστος Π[ρουσαεὺς ***ὁ καὶ Τομε[ίτης]***	sec. II-III p. Chr.	*ISM* II, 308(144).$_{1-2}$
7.	Τειμοκράτης ’Αλεξάνδρου, γένι Νικομηδεὺς ***ὁ κὲ Τομίτης***	sec. II-III p. Chr.	*ISM* II, 256(92).$_{1-5}$
8.	...Ποντια[νὸς **...** ***ὁ καὶ] Τομείτης***	Epoca Severilor	*ISM* II, 253(89).$_{1-2}$
9.	...***ὁ καὶ Το[μείτης ?]***	sec. II-III p. Chr.	*ISM* II, 301(137).$_{2}$
10.	[Πολύ]μνου ***τοῦ καὶ Λον[γείνου]***	26.03.160 p. Chr.	*ISM* II, 153(38).$_{12}$
11.	Αρ. Διονυσίου ***τοῦ καὶ Αἰμονίου***	sec. II-III p. Chr.	*ISM* II, 276(112).$_{4-6}$
12.	... ***ὁ καὶ Λέων***	199-210 p. Chr.	*ISM* II, 85(51).$_{13}$
13.	[Κ]ορνούτου ***τοῦ καὶ Σαραπίωνος***	26.03.160 p. Chr.	*ISM* II, 153(38).$_{11}$
14.	Σκειπίων Ποντικοῦ ***ὁ καὶ Ποντικός***	sec. II p. Chr.	*ISM* II, 83(49).$_{34-35}$
15.	[’Ισι]δώρου ***τοῦ καὶ Θεα...***	sec. I a. Chr./I p. Chr.	*ISM* II, 154(39).$_{3}$
16.	***ΟΙ καὶ Σω...***	sec. III p. Chr.	*ISM* II, 30.$_{1}$

Bibliografie

Detschew 1957: D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste (Wien 1957).

Cebeillac-Gervasoni 1989: M. Cebeillac-Gervasoni, Le cognomen des affranchis. Quelques remarques de chronologie. Annales Latini Montium Arvernorum: bulletin du Groupe d’études latines de l’Université de Clermont 16, 1989, 89-103.

Gilliam 1974: J.F. Gilliam, A Diocletianic Inscription from Ayasofya and Imperial Military Supernomina. ZPE 15 (1974), 183-191.

Hornbostel 1973: W. Hornbostel, Sarapis. EPRO 32, 1973.

Kajanto 1963: I. Kajanto, Onomastic Studies in the Early Christian Inscriptions of Rome and Carthage, (Acta Instituti Romani Finlandiae 2/1) (Helsinki 1963).

Kajanto 1966: I. Kajanto, Supernomina. A Study in Latin Epigraphy (Helsinki 1966).

Kolendo, Božilova 1997: J. Kolendo, V. Božilova (eds.), Inscriptions grecques et latines de Novae (Mésie Inférieure) (Bordeaux 1997).

Lambertz 1911: M. Lambertz, Zur Doppelnamigkeit in Ägypten. XXVI Jahresbericht über das K.K. Elisabeth-Gymnasium in Wien (Wien 1911) (*non vidi*).

Lambertz 1913/1914: M. Lambertz, Zur Ausbreitung des Supernomen oder Signum im römischen Reiche, Glotta 4, 1913, 78-143; 5, 1914, 99-170.

Liddell, Scott 1996: H. G. Liddell, R. Scott, A Greek-English Lexicon (Oxford 1996).

Marouzeau 1927: J. Marouzeau, Le latin. Dix causeries (Toulouse-Paris 1927).

McLean 2002: B.H. McLean, An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337) (Michigan 2002).

Rochette 1997: B. Rochette, Le latin dans le monde grec. Recherches sur la diffusion de la langue et des lettres latines dans les provinces hellénophones de l’Empire romain (Bruxelles 1997).

Salomies 1992: O. Salomies, Adoptive and Polyonymous Nomenclature in the Roman Empire (Commentationes Hummanarum Litterarum, 97) (Helsinki 1992).

Veyne 2005: P. Veyne, L’empire gréco-romain (Paris 2005).

Weaver 1971: P.R.C. Weaver, Cognomina, Supernomina and ‘CIL’ x 1729. Antichthon 5, 1971, 77-84.

Les *agnomina* dans les inscriptions grecques de Tomi

Résumé

Notre démarche propose une analyse des *agnomina* dans les inscriptions grecques de Tomi (Ier-IIIeme s. ap. J.-C.). Bien que le nombre des inscriptions à *agnomina* soit extrêmement réduit par rapport au total des inscriptions de Tomi, on remarque la pertinence de l'étude de cet élément onomastique dans une perspective historique. Nous avons opté pour une analyse typologique de ces *agnomina* de facture romaine, grecque et thrace. La présence de ceux-ci nous pousse à évaluer d'une manière nuancée les rapports entre l'anthroponymie et les réalités ethniques de Tomi.

Agnomina в греческих надписях из города Томы

Резюме

В статье проведен анализ *agnomen*-ов из греческих надписей, обнаруженных в городе Томы (I-III н.э.). Хотя количество надписей с такими *agnomen*-ами по сравнению с другими эпиграфическими данными невелико, эта работа способствует изучению ономастики в историческом контексте. Был сделан типологический анализ *agnomen*-ов римского, греческого и фракийского происхождения. Их присутствие помогает более разнообразно оценивать соотношения между антропонимами и этнической действительностью в городе Томы.

07.03.2008

Drd. Roxana-Gabriela Curcă, Universitatea „Al.I. Cuza" Iaşi, b-dul Carol I, nr. 11, 700506-Iaşi, România, e-mail: roxanigabriela@yahoo.com

THE ARMY AS AN IMPORTANT FACTOR OF SOCIAL MOBILITY IN ROMAN EMPIRE

Marek Żyromski

Undoubtedly, there were many factors of stability of the Roman Empire. The Roman Empire developed gradually and already in the end of Roman Republic comprised all the Mediterranean Sea and all areas near by. The Mediterranean Sea served as fastest route for transport of troops, goods or information. Nevertheless, the Romans built famous land-routes, which served both for trade and/or military operations. "The combination of improved transportation, military market, and the introduction of Roman technology and organization stimulated the rapid development of the local native economies of most frontier districts. Native villages grew as a result of that development" (Drummond, Nelsen 1994, 132). Besides, the Romans managed to attract the local elites (by granting the Roman citizenship). Certainly, very important was the imperial propaganda, which underlined all the Roman military successes (See recently: Żyromski 2006b, 317-322). But we have to be always aware the situation that it was the Roman army, which conquered and kept the Empire as a whole (especially during the early Roman Empire). "The Roman army was conceived as a defensive force, a tool for maintaining the stability of the frontiers" (Adams 1985, 5). Nevertheless, the Roman armed forces served not only to maintain the Roman Empire and to keep position of the emperor himself. In some aspects the Roman army fulfilled also some important functions for the conquered population. "Military planners usually located their garrisons at vulnerable points where fiords, tributary rivers or old trade routes offered the border tribes access to the interior of the empire. Such sites were also attractive to traders and merchants, who moved along the same routes for peaceful purposes" (Drummond, Nelsen 1994, 146). The existence and further development of such the towns (or even state's capitals) as Cologne, Coblenz, Mainz, Vienna, Belgrade or Budapest can prove the above-mentioned thesis. "It was the presence of the army, placed after Augustus with relative stability and increasingly at the perimeter of the Empire, that gave the provinces not only peace but in some measure the market that was their economic springboard, making it possible for them to outstrip Italy" (Levick 1987, 205). Moreover, the military service played very important role (if not decisive) in the process of Romanization of former soldiers. Only "in the East from Augustus to Caracalla at least 600th men received Roman citizenship as the result of military service" (Giliam 1986, 282).

The Romans took an enormous military effort already in Republican times. "In 225 B.C. perhaps about 17% of the adult male citizens were in the army, rising to more than 25% at the climax of the war with Hannibal" (Campbell 2002, 23). Starting with the reforms of Caius Marius, the Roman army became filled by professional soldiers. "The Roman Army of the Empire was a professional force of legionaries, auxiliaries and fleet personnel who enlisted for extended periods and who regarded the army as a lifetime occupation" (Keppie 1984, 173). Both Roman army and fleet comprised probably at about 300th men during the reign of Augustus (Erdkamp 2002, 5). Y.le Bohec estimated the same figure for the year 23 A.D. (fleet – at about 40th mariners) (Bohec 1989, 36). In the 2nd century A.D. all Roman military forces probably needed at about 375th men, and during the reign of Septimius Severus even at about 400th men (Erdkamp 2002, 5). In the opinion of B. Campbell, the Roman armed forces already in the 2nd century A.D. probably reached the 400th men (170-180th legionaries and perhaps 220th auxiliaries, amongst them fleet 30th) (Campbell 2002, 48). Nevertheless, even then the Roman army formed only a tiny part of the population – perhaps as little as less than 0,75% of state's population (Campbell 1984, 270). It is interesting that the cost of the Roman armed forces rose even faster than the personnel of Roman army and fleet. Expenses on the army were estimated on ca. 350-380 millions HS during the reign of Augustus (Campbell 1984, 163). Already in the end of the first century (during the reign of Domitian) this cost nearly doubled – ca. 600 millions HS (Campbell 1984, 164). In the middle of 2nd century A.D. the cost of Roman armed for-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 287-292.

ces reached at about 650 – 700 millions HS (Erdkamp 2002, 7). According to R.Duncan – Jones in A.D.215 the military expenses could be estimated on 1130 – 1190 million HS, which formed at about ¾ of state expenses (Duncan-Jones 1994, 45) J.B. Campbell presented little lower figures : 800 millions during the reign of Caracalla – or at about 50% states revenues (Campbell 1984, 164). In his opinion in the middle of 2nd century the army consumed merely at about 40% of state expenses (Campbell 2002, 85). The fast grow in expenses on army was due not only to the growing number of soldiers but also to the rising pay rates. "The basic rate of army pay was probably 6 times higher under Diocletian than at the end of 1st century" (Duncan-Jones 1990, 106). Most probably the Roman soldiers received part of their payment in wheat. During the reign of Septimius Severus the army consumed each year at about 125th tons of wheat (Erdkamp 2002, 8). "The Roman army, in any case, liked to keep at least one year's supply of grain at all times." (Adams 1985, 246). And nothing strange that "a primary goal of the Roman government in governing the Empire was to maintain its fundamental basis, i.e. the army" (Erdkamp 2002, 7).

The high cost of Roman armed forces was connected not only with the growing number of soldiers and their salaries. The great cost was created also by salaries of officers and army commanders. The senatorial provincial governors of praetorian status (*legati Augusti pro praetore provinciae*), who simultaneously acted as legionary commanders (*legati Augusti legionis*), probably received 500th HS/year (Duncan-Jones 1994, 38). The estimate for legionary legate on 200th HS/y seems too little (Konen 2000, 303). The provincial governors of consular status received the huge sum of 1 million HS, which corresponded to the material requirement needed for enter the senatorial order! And so „civilian salary-costs were another significant part of the Empire's budget" (Duncan-Jones 1994, 37) – for instance, the number of equestrian procurators increased from 136 in 192 A.D. to 174 in 211 A.D. The highest equestrian official, the prefect of praetorian guard (*praefectus praetorio*) received 1 million HS/y, the equestrian governor of Egypt (*praefectus Aegypti*) 500th HS/y and *praefecti vigilum* or *annonae* received 400th HS/y (Devijver 1996, 131-132). The material requirement for advance into the equestrian order was 400th HS. The annual profit from this sum could be estimated on 6%//y i.e. at about 24th HS yearly (Devijver 1995, 119). At the same time the salaries of equestrian officers were much higher: *praefectus cohortis* 20th, *praefectus alae* (of 500 men) 60th, *praefectus alae* (of 1000 men) 80th HS. "The starting salary of 20th HS corresponds to the 5% profit from the equestrian census" (Devijver 1995, 120). The lesser officers such as centurions received probably 15-30th HS/y, but the salary of first *centurio (primus pilus*) was 60th HS/y. It is interesting that higher salaries received officers stationed in the capital of Rome: *tribunus cohortis vigilum* 80th HS/y, *tribunus cohortis urbanaae* 100th HS/y and *tribunus cohortis praetoriae even* 120th HS/y (Devijver 1996, 131-132).

It is interesting that the path of promotion was longer and harder in case of equestrian officers than in case of members of the senatorial order. In the middle of the 2nd century A.D. the equestrian military hierarchy was as follows:

- at about 300 *praefecti. cohortis quingenariae/ tribuni. cohortis voluntariorum*;
- ca. 190 *tribuni angusticlavii legionis/tribuni cohortis milliariae*;
- ca. 90 *praefecti alae quingenariae*;
- ca. 10 *praefecti alae milliariae* (Devijver 1995, 183; Devijver 1987, 108).

Especially important is the low number of milliary alae (10), in comparison to at about 90 quingenary alae. "It is a commonplace that service in the '*militia secunda*' might be either as '*tribunus angusticlavius*' in a legion or as tribune in command of a milliary cohort [...] In the middle of the 2nd century there were something like 270 quingenary cohorts, between 40 and 50 milliary ones, and 141 posts for '*tribuni angusticlavii*' in legions" (Birley 1988, 357). It could be estimated that at about 2/3 officers from *militia prima* could advanced to '*secunda*' but from '*secunda*' to '*tertia*' just at about half. Starting with the Flavian emperors, the pattern of promotion from *praefectus cohortis* through *tribunus legionis* to *praefectus alae* had been established. "The commander of a *cohors milliaria* with the title of *tribunus* was equated in seniority with the tribunate of a legion (so that it could be hold as an alternative to the tribunate); the command of an *ala milliaria* was judged to be the most senior post at all, and held after the prefecture of an ordinary ala. Centurions ceased from the Flavian period to be offered commands in the *auxilia*; thereafter all these senior centurionate thought capable of higher command

went to Rome to be tribunes in the cohorts of the garrison there" (Keppie 1984, 184-185). However, the possibilities of promotion within the equestrian militia were not so great. "Only 3% of the officers that started in the *militia prima* could ever hope to act in the *militia quarta*" (Devijver 1986, 113). Besides, the most of equestrian officers began their official *curriculum vitae* in civil administration of their native town and entered the military career already in age of 35-45 (Devijver 1987, 121). Especially during the 1st and 2nd centuries A.D. „it was mainly the municipal elite that provided equestrian officers" (Devijver 1991, 190).

Certainly both high position of the army in Roman social and political life and high salaries (especially for officers) created situation that the Roman army could be analyzed as the factor of social mobility. The question of social mobility can be presented in many aspects – for instance we can distinguish the horizontal social mobility (mainly change of place of living – process of migration) and vertical social mobility (the social advance or social sinking). This vertical social mobility could be analyzed in case of one or many (usually two or three) generations (Żyromski 1986, 265-274; Żyromski 2000, 101-112; Żyromski 2001, 87-94; Żyromski 2005a, 258-261; Żyromski 2005b, 201-208). In Brian Campbell's opinion the importance of Roman army as the factor of social mobility was specially visible starting with the reign of Septimius Severus. B. Campbell called the Roman army even the "avenue of social mobility" (Campbell 2002, 118). In his opinion the processes of social mobility started even from the position of centurion. "There was a gradual increase in the proportion of men who rose from the position of centurion to equestrian rank and were then promoted to hold further posts in the civil administration [....] on the available evidence, in the Severan period just over 30% of equestrian procurators who had held some military post in their previous career were promoted centurions, while over 57% had held traditional equestrian military posts" (Campbell 2002, 118). However, as analyzed Brian Dobson, the promotion from the position of simple soldier to the post in centurionate was not so easy. First one had to be in life – "for ordinary soldiers death during service has been estimated at 50%" (Dobson 1970, 102). And so, only the most successful and long-living soldiers could expect the promotion to the position of centurion. On the other hand "the bulk of the legionary centurions were always promoted legionaries" (Birley 1953, 105). Undoubtedly, "social advance as far as the centurionate was concerned was to be the reward of a lifetime in the army" (Dobson 1970, 115). Probably all the centurions were of the same rank and the only advance was within the first cohort (Campbell 1994, 46). However, when one obtained the post of *centurio*, further promotion was not so hard – at about 1/3 – ½ centurions became *primus pilus* (i.e. the first *centurio* in the first cohort of the legion). The *primus pilus* had "responsibility for the legionary eagle. The *primus pilus* was appointed for one year and usually gained equestrian rank immediately afterwards" (Campbell 1994, 47). There were many vacancies within the Roman legions. "It has been estimated that 90 posts as legionary centurion and 7 posts as centurion in Rome became available every year." The most of men (ca. 70) were promoted from the legion (ca. 10 from citizens and rest from praetorians) (Campbell 1984, 102). "On average a man of reasonable literacy and good conduct could reach the centurionate in 15-20 years" (Keppie 1984, 179). Certainly all these promotions within the Roman legion needed much time; so we know only three cases of advance from the position of simply soldier to the equestrian order. "In all 3 cases the award is coupled with military decorations" (Dobson 1970, 102). Nevertheless, the role of military decorations (*dona militaria*) for the future career of Roman officers and members of civil administration is worth of closer examination (Żyromski 1996, 115-136). "The precise part played by *dona* in the furthering of careers is difficult to asses, but certainly they are common in the careers of centurions who reached the primipilate" (Dobson 1993, 139).

During the emperors of Severan dynasty still growing number of equestrian officials (prefects and procurators) began their career in the Roman army. "Many equestrian office-holders such as procurators had begun their career with military service of some kind" (Campbell 2002, 118). It was Septimius Severus who "democratized the army, enabling common soldiers to rise from the ranks to equestrian status and beyond, and in addition he opened up more military commands and governmental posts to the *equites*" (Southern 2001, 40). Only members of the equestrian order could take command over newly created three legions (*legio I.II.III Parthica*). This process of growing importance of members of *ordo equester* was continued in the 3rd century A.D. and its culmination was the

exclusion of senators from the military positions during the reign of Gallienus. "From the mid-third century there was certainly greater social mobility, in that men of equestrian rank were now being appointed to more senior posts previously held by senators, such as the command of a legion [....] Many of these tough military officers came from the Danubian provinces" (Campbell 2002, 121). Starting with the end of the 1st century A.D. the growing number of provincials was employed in the Roman army and administration. This process reached even the Roman senate, which was observed already fifty years ago by Mason Hammond (Hammond 1957, 74-81). Of course this process was even more visible in case of the Roman armed forces. "The demands of Imperial defense changed military service, from an Italian point of view, from a patriotic defense of hearth, home and family to the policing of inhospitable frontiers far distant from Italy. Legionaries as well as auxiliaries came to be drawn from the province" (Keppie 1997, 101).

On the other hand, Pat Southern underlined the role of Marcus Aurelius and his wars in the second half of 2nd century (especially Marcomannic Wars) for speed up the process of social mobility through the army. As testify the examples of such great "military men" like P. Helvius Pertinax and M. Valerius Maximianus – "Perhaps the most far-reaching development was Marcus employment of military officers, no matter what their origin may have been, whose valuable and visible expertise best suited them to ordinary of special commands. Equestrians, provincials or even sons of freedmen could rise to high office via the army, and then to even higher appointments through the equestrian and senatorial posts to which Marcus promoted them" (Southern 2001, 19). It is interesting that both these great "military men" (and many others) spent large part of their military career on Lower Danube, where in the 2nd century A.D. stationed the greatest provincial army in whole the Roman Empire (Żyromski 1995; Żyromski 2004; Żyromski 2006a, 825-827). "In the middle of the 2nd c. the whole Southern frontier of the Empire, from Rabat to Aswan, had an army of 2 legions and ca. 33.000 auxiliaries, or a little over 45.000 men. At the same time the Eastern frontier had 85.000, Britain and Germanies 91.000 and the Danube 126.000" (Daniels 1990, 236). Almost half (46.7%) of the whole Roman land armed forces (estimated on 363.690 men) stationed c. 150 A.D. on Rhine or Danube (East 21,4%, Britain 13,8%, Africa 11,9%) (Kennedy 1990, 269, fig. 11/1.).

The high position of army in the Roman social and political system was connected not only with military criteria but with the social consciousness of the Romans themselves. "The Romans continued to be impressed by military success and an ability to master the qualities and attitudes of a general" (Campbell 2002, 12). During the Roman Republic it was the strong position and great ambitions of Roman generals, which was one of the main reasons of long civil war in the final phase of the Republic. In the political system of the early Roman Empire, created by Augustus just after winning the civil war, almost all military glory had to be directly connected with the emperor himself (for instance triumphal arches). Moreover, in Rome there was not "real military hierarchy or caste of generals" (Campbell 2002, 119). Both the legionary legates (*legatus Augusti legionis*) and the provincial governors (*legatus Augusti pro praetore provinciae*), as shows their nomenclature, were considered as personal officials of the emperor himself. Besides, in the case of senatorial officials the military service and/or war experience formed only part of their preparation (mainly administrative, iuridical, economical) for the successful service for the emperor and the Roman state. It seems that the role of army as the factor of social mobility was much more important on the lower level of the Roman social structure. "The Roman army seems curiously modern with its professionalism, structured bureaucracy and detailed military organization [...] There was also an avenue of social mobility through promotion in the army to the rank of centurion or above" (Campbell 2002, 151). This was especially true in the 2nd and 3rd centuries A.D., when "a greater reliance on the army, greater specialization in military affairs and the frequent military campaigns of this are promoted social mobility" (Campbell 2002, 116). The retired officers entered the civil life on a much more privileged position than without the former military service. "Army was a broad avenue of social mobility into the civic bureaucracy: retired chief centurions, *primipilares*, took up in municipalities positions appropriate to their equestrian status" (Lendon 1997, 266).

During the whole history of the ancient Roman civilization (754/753 B.C. - A.D. 476) the highest strata of the Roman society (mainly the *ordo senatorius*) never formed the caste system – like in India (of course in case of *varna* and not of *jati*). Mainly the demographical considerations, but also the unwillingness to serve in distant and

unhealthy regions (like Syria for example (Syme 1984, 1376-1392), created many vacancies within the senatorial order. These vacancies had to be filled by members of lower strata of Roman society (mainly members of the *ordo equester*). Besides, the still growing area of Roman Empire created more and more posts in the imperial army and administration to be filled. And so, the paths of promotion started even below the equestrian order – in the Roman army. Certainly, both the position of the Roman army and high salaries (connected with high social position of its officers within the local communities), established the important role of the Roman army as the factor of social mobility. The high level of social mobility (especially in the 3rd century A.D. onwards), as it seems, forms part of the explanation of high stability of the Roman imperial culture and civilization.

Bibliography

Adams 1985: J.P. Adams, Logistics of the Roman Imperial Army: major campaigns on the Eastern front in the first three centuries A.D. (Ann Arbor 1985).

Birley 1953: E. Birley, The Origins of Legionary Centurionate. E.Birley, Roman Britain and the Roman Army. Collected Papers (Kendal 1953), 104-124.

Birley 1988: E. Birley, Alae and Cohortes Milliariae. E.Birley, The Roman Army Papers 1929-1985, Mavors vol. IV (Amsterdam 1988), 349-364 = Corolla memoriae E. Swoboda dedicata 1966, 54-67.

Bohec 1989: Y. le Bohec, L'Armee Romain sous le Haut – Empire (Paris 1989).

Campbell 1984: J.B. Campbell, The Emperor and the Roman Army 31 B.C.- A.D. 235 (Oxford 1984).

Campbell 1994: B. Campbell, The Roman Army 31 B.C.- A.D. 337. A Sourcebook (London and New York 1994).

Campbell 2002: B. Campbell, War and Society in Imperial Rome 31 B.C.- A.D. 284 (London and New York 2002).

Daniels 1990: Ch. Daniels, Africa. The Roman World, ed. J.Wacher (London and New York 1990).

Devijver 1986: H .Devijver, The Equestrian Officers from the East. The Defense of the Roman and Byzantian East, BAR International Series 297, 1986, 109-225.

Devijver 1987: H. Devijver, La Prosopographia Militarium Equestrium. Contribution a l'histoire sociale et economique au Principat. Histoire economique de l'Antiquite. ed. T. Hackens, P.Marchett (Louvain-la-Neuve 1987), 107-122.

Devijver 1991: H. Devijver, Equestrian officers from North Africa. L'Africa Romana 8, Cagliari 1991, 127-201.

Devijver 1995: H. Devijver, Les milices equestres et la hierarchie militaire. La hierarchie (Rangordnung) de l'Armee romaine sous le Haut – Empire, ed. Y.Le Bohec (Paris 1995), 175-191.

Devijver 1996: H. Devijver, Local Elite, Equestrians and Senators: a Social History of Roman Sagalassus. Ancient Society 27, 1996, 105-162.

Dobson 1970: B. Dobson, The centurionate and social mobility during the principate. Recherches sur les structures socials dans l'antiquite classique, ed. C.Nicolet (Paris 1970), 99-116.

Dobson 1993: B. Dobson, The 'Rangordnung' of the Roman Army. D.J. Breeze, B. Dobson, Roman officers and frontiers (Stuttgart 1993) Mavors X.

Drummond, Nelsen 1994: S.K. Drummond, L.H. Nelsen, The Western Frontiers of Imperial Rome (New York 1994).

Duncan-Jones 1990: R. Duncan-Jones, Structure and Scale in the Roman Economy (Cambridge 1990).

Duncan-Jones 1994: R. Duncan-Jones, Money and government in the Roman Empire (Cambridge 1994).

Erdkamp 2002: P. Erdkamp, Introduction. The Roman Army and the Economy, ed. P. Erdkamp (Amsterdam 2002), 5-16.

Giliam 1986: J. F. Gilliam, Romanization of the Greek East: the role of the army. J.F.Gilliam, Roman Army Papers Amsterdam 1986 (Mavors vol.II), 281-287.

Hammond 1957: M. Hammond, The composition of the senate A.D. 68 – 235. Journal of Roman Studies 47, 1957, 74-81.

Kennedy 1990: D. Kennedy, East. The Roman World, ed. J.Wacher (London and New York 1990).

Keppie 1984: L. Keppie, The making of the Roman Army from Republic to Empire (London 1984).

Keppie 1997: L. Keppie, The changing face of the Roman legions (49 B.C.- A.D.69), PBSR 65, 1997, 89-102.

Konen 2000: H.C. Konen, Classis Germanica. Die römische Rheinflotte im 1.-3. Jahrhundert n. Chr. (St. Katharinen 2000).

Levick 1987: V.B. Levick, 'Caesar omnia habet': property and politics under the Principate. Opposition et Resistances a l'Europe d'Auguste a Trajan. Entretien sur l'Antiquite Classique. T. 33, Geneve 1987, 187-212.

Lendon 1997: J.E. Lendon, Empire of Honour. The Art of Government in the Roman World (Oxford 1997).

Southern 2001: P. Southern, The Roman Empire from Severus to Constantine (London 2001).

Syme 1984: R. Syme, Governors dying in Syria, ZPE 41, 1981, 125-144 = idem, Roman Papers vol. 3, Oxford 1984, 1376-1392;

Żyromski 1986: M. Żyromski, Możliwości badań porównawczych nad ruchliwością społeczną. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1986/4, 265-274.

Żyromski 1995: M. Żyromski, The Elite in the Lower Danube Provinces of the Roman Empire (Mosina 1995).

Żyromski 1996: M. Żyromski, The dona militaria as factor of senatorial career in the Roman Empire during the Principate. Eos, LXXXIV, 1996, 115-136.

Żyromski 2000: M. Żyromski, Kilka uwag o kwestii ruchliwości społecznej w starożytnym Rzymie, Electrum Studia z historii starożytnej vol. 4 (Kraków 2000). Grupy społeczne ich organizacja i funkcja w świecie starożytnym. Materiały z konferencji PTH Kraków 4-6 września 1997, red. E .Dąbrowa, 101-112.

Żyromski 2001: M. Żyromski, Some patterns of senatorial vertical social mobility in the Early Roman Empire. Eos LXXXVIII, 2001, 87-94.

Żyromski 2004: M. Żyromski, The senatorial elite in Lower Moesia in time of Principate. Novensia 15, 2004, 89-98.

Żyromski 2005a: M. Żyromski, The question of social mobility in ancient Rome – some demographical considerations. Revista Arheologica Serie nova vol. I Nr 2, (Chisinau 2005), 258-261

Żyromski 2005b: M. Żyromski, Stanowiska kapłańskie jako czynnik ruchliwości społecznej w starożytnym Rzymie. Religia i polityka w świecie antycznym, red. R.Sajkowski (Ostróda 2005), 201-208.

Żyromski 2006a: M. Żyromski, The military importance of Lower Danube provinces of the Roman Empire in the time of Principate. Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase (Cluj-Napoca 2006), 825-827.

Żyromski 2006b: M. Żyromski, Power, legitimization and propaganda in imperial Rome. Tyragetia, S.N., I [XVI], 1, 2007, 317-322.

Armata ca factor important în mobilitatea socială a Imperiului Roman

Rezumat

Statul roman – una din cele mai elocvente civilizaţii europene, s-a perpetuat în timp o perioadă destul de îndelungată (754/753 a. Chr. – 476 p. Chr.). Cercetătorii scot în evidenţă o serie de factori şi cauze a decăderii Imperiului Roman. Însă, este mai complicat de a stabili cauzele menţinerii atât de îndelungate a statului roman, a culturii şi civilizaţiei romane.

Printre acestea poate fi menţionat nivelul înalt al culturii romane, precum şi importanţa acordării dreptului de cetăţenie elitei locale din provincii.

Armata, care cu ajutorul armelor a creat şi menţinut acest imperiu, de asemenea reprezintă un indiciu de bază. Ea, însă, trebuie tratată şi ca un factor important al mobilităţii sociale. Imperiul Roman nu s-a străduit să creeze niciodată un sistem de caste (ca în India antică) unde ascensiunea socială nu ar fi fost posibilă. Din anumite considerente de ordin demografic au fost create condiţii pentru avansarea reprezentanţilor păturilor de jos spre elita socială şi politică a Imperiului Roman. Aceasta a fost posibil, mai ales, pentru ofiţerii din armata romană, cum ar fi cei din legiunile ce au staţionat în provinciile Dacia, Moesia şi Pannonia.

Армия как важный фактор социальной мобильности в Римской империи

Резюме

Римское государство – одно из величайших европейских цивилизаций, просуществовавших наиболее длительное время (754/753 гг. до н.э. – 476 н.э.). Можно привести немало факторов и причин упадка Римской империи. Однако ещё труднее установить причины столь длительного существования древнего римского государства, римской культуры и цивилизации. Среди таких факторов можно назвать высокую римскую культуру и важность предоставления членам местной и провинциальной элиты римского гражданства. Армия, которая силой оружья создала и сохранила Римскую империю, является также основным факторам.

Однако римскую армию следует рассматривать и как важный фактор вертикальной социальной мобильности. Римская империя никогда не пыталась создать кастовую систему (как в древней Индии), в которой был бы невозможен социальный рост. Соображения демографического характера создали необходимость социальной мобильности и продвижения членов нижних социальных слоёв в социальную и политическую элиту Римской империи. Это в особенности было возможно для офицеров, служивших в самых лучших римских армиях – таких, как в провинциях Нижнего Подунавья (Дакия, Мезия и Паннония).

15.12.2007

Dr. Marek Żyromski, Poznań University, Szamarzewskiego 89a, 60567 Poznań, Poland, e-mail: zyromski@interia.pl

O NOTĂ DESPRE EPISCOPUL „SCIT” PARTICIPANT LA CONCILIUL DE LA NICAEA (325)

Nelu Zugravu

Într-un pasaj din *Vita Constantini*, istoricul bisericesc Eusebius de *Caesarea*, enumerând episcopii participanţi la primul conciliu ecumenic de la *Nicaea* din 325, scria că „nu lipsea din ceată nici cel al sciţilor” (*VC*, III, 7, 1). La începutul secolului trecut, Jacques Zeiller aprecia că acest prelat anonim era titularul unui scaun al unei populaţii creştine din afara Imperiului, foarte probabil goţii din Crimeea (Zeiller 1918, 172). A.A. Vasiliev îl echivala chiar cu Theophilus *Gothiae*, aceasta din urmă fiind însă localizată în regiunea de la nordul Dunării de Jos (Vasiliev 1936, 18-19). Alţi cercetători plasează scaunul acestui episcop fără nume în provincia dintre fluviu şi mare, denumită în Antichitatea târzie *Scythia Minor*. Încă Raymund Netzhammer împărtăşea asemenea opinie (Netzhammer 1918, 10, 11, 26, 75 = 2005, 8, 9, 22, 64), iar după el mulţi alţii – de exemplu, Giorgio Fedalto (Fedalto 1988, 340), istoricii de orientare ecleziastică din România (Nicolae 1979, 29; Coman 1979, 87, 300-301; Rămureanu 1992, 111, 125; Păcurariu 1992, 141; Gabor 2003, 214; Dură 2006, 18, 65; Itineanţ 2006, 192), dar şi cei de formaţie laică (Teodor 1991, 54; Muntean 2002, 207-208; Trofin 2005, 170). Pornind de la o idee a lui Jacques Zeiller, Emilian Popescu a făcut o adevărată echilibristică printre surse, cu scopul de a-l identifica pe „scitul” eusebian cu Marcus de *Comea*, pomenit de unele manuscrise ale listelor de Părinţi niceeni (Honigmann 1937, 336; 1939, 40), toponimul din urmă fiind considerat o coruptelă de la *Tomea-Tomis* (Popescu 1994, 186, 202, 214; vezi şi Muntean 2002, 207-208; Păcurariu 2006, 42). Doar A.A. Bolşacov-Ghimpu considera că „scitul” lui Eusebius nu era episcop nici din *Scythia Minor*, nici din Crimeea, ci din „Sciţia” situată în zona de stepă ce se întinde din Ucraina până în Asia Centrală (Bolşacov-Ghimpu 1974, 443-444). Recent, în volumul al XIII-lea din seria *Histria*, dedicat rezultatelor cercetărilor arheologice de la *basilica episcopalis*, Alexandru Suceveanu, referindu-se la succesorii episcopului Evangelicus de *Tomis* atestat cu prilejul martirizării, în timpul lui Diocletianus (284-305), la *Halmyris* (Murighiol, jud. Tulcea), în *Scythia Monor*, a creştinilor Epictetus şi Astion (Vornicescu 1990), scrie: „le seul point ferme c’est la participation de l’évêque (don le nom n’est pas sûr) de Tomis au Concile de Nicée” şi, cum e normal, face trimitere la Eusebius, *Vita Constantini*, III, 7, 1 (Suceveanu 2007, 136). După părerea noastră, lucrurile stau complet invers: nu e deloc sigur că la sinodul general din 325 *Scythia Minor* a fost reprezentată, în listele de participanţi reconstruite nefigurând vreun prelat din această provincie (Mansi II, 692-702; Honigmann 1936, 429-430; 1937, 335-338; 1939, 17-76; Ruggieri 1993, 327-342; *Patrum Naicaenorum* 1995); apoi, în ciuda a ceea ce susţine aproape la unison istoriografia românească (Popescu 1994, 181-182, 186; Muntean 2002, 207-208; Gabor 2003, 214; Trofin 2005, 170; Dură 2006, 18, 65; Itineanţ 2006, 192), biografia eusebiană nu e izvorul cel mai potrivit pentru a postula o eventuală participare a unui prelat din *Scythia Minor* la adunarea conciliară de la *Nicaea*. În ultimii zece ani am atras atenţia de mai multe ori asupra acestui fapt, avertizând asupra unui principiu metodologic elementar după care trebuie judecată informaţia transmisă de Eusebius, anume în contextul său, dar opinia noastră n-a fost sau nu s-a vrut a fi receptată (Zugravu 1997, 239; 1999, 50-51; 2001, 481-482). Vom relua demonstraţia noastră.

Punctul de plecare îl constituie, aşadar, pasajul din *Vita Constantini*, III, 7, 1, a cărui lectură integrală şi atentă nu lasă nici un dubiu că „scitul” era un prelat din afara Imperiului; iată-l însoţit de comentariile noastre: după ce arată că la *Nicaea Bithyniae* au venit reprezentanţi ai tuturor bisericilor din Imperiu (τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἁπασῶν, αἳ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν Λιβύην τε καὶ τὴν ‘Ασίαν ἐπλήρουν, ὁμοῦ συνῆκτο τῶν τοῦ θεοῦ λειτουργῶν τὰ ἀκροθίνια – „s-au adunat acolo trimişi de toate bisericile (care cuprindeau Europa întreagă, Libia şi Asia), cei mai de seamă slujitori ai lui Dumnezeu”), Eusebius începe enumerarea lor cu sinodalii din provinciile Orientului semitic (εἷς τ’ οἶκος ε□κτήριος ὥσπερ ἐκ θεοῦ πλατυνόμενος ἔνδον ἐχώρει κατὰ τὸ α□τὸ Σύρους ἅμα καὶ Κίλικιας,

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 293-296.

Φοίνικάς τε καὶ ‘Αραβίος καὶ Παλαιστινούς – „în una şi aceeaşi casă de rugăciune au putut încăpea şi sirieni, şi cilicieni, şi fenicieni, şi arabi, şi palestinieni”), continuă cu cei din Africa nordică grecească (ἐπὶ τούτας Αἰγυπτίους, Θηβαίους, Λίβυας – „iar odată cu aceştia: egipteni, tebani, libieni”), după care revine la prelaţii orientali, amintindu-i întâi pe cei „veniţi tocmai din Mesopotamia” (τούς τ’ ἐκ μέσης τῶν ποταμῶν ὁρμωμένους·); de aici, prezentarea urmează acelaşi criteriu al proximităţii geografice: astfel, în mod firesc, lângă ultimul ţinut amintit localizează *Persia* (ἤδη καὶ Πέρσης ἐπίσκοπος τῇ συνόδῳ παρῆν – „era de faţă şi un episcop al Persiei”), apoi, vecina acesteia, cum se cunoaşte din toate izvoarele antice, anume *Scythia*, *care nu poate fi decât cea nord-pontică*, nu provincia ecleziastică dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră (οὐδὲ Σκύθης ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας – „nu lipsea din ceată nici cel al sciţilor”); revenind în Imperiu, cum era normal, înşiruie participanţii din diocezele microasiatice (Πόντος τε καὶ Γαλατία, Καππαδοκία τε καὶ ‘Ασία, Φρυγία τε καὶ Παμφυλία τοὺς παρ’ αὐτοῖς παρεῖχον ἐκκρίτους – „Pontul, Galatia, Capadocia şi Asia, Frigia şi Pamfilia îşi aveau şi ele trimişii lor”), *abia apoi înfăţişându-le pe cele europene*, începând cu cele din zona balcanică şi sfârşind cu cele din extremitatea vestică (ἀλλὰ καὶ Θρᾷκες καὶ Μακεδόνες, ‘Αχαιοί τε καὶ ‘Ηπειρῶται, ταύτων θ’ οἱ ἔτι προσωτάτω οἰκοῦντες ἀπήντων, αὐτῶν τε Σπάνιον ὁ πάνυ βοώμενος εἰς ἦν τοις πολλοῖς ἅμα συνεδρεύων – „la fel cu tracii şi cu macedonenii, cu aheenii şi cu epiroţii, precum şi celelalte neamuri, aflate încă şi mai departe; până şi foarte cunoscutul episcop de Hispania făcea parte din mulţimea celor prezenţi”) (Eus., *VC*, III, 7, 1-2)[1]. Această enumerare de-o corectitudine geografică impecabilă a fost reluată întocmai de Socrates Scolasticus (*HE*, I, 8, 5-6) şi, după el, de Gelasius de *Cyzicus* (*HE*, II, 5) şi Cassiodorus (*HE*, II, 1).

Singura informaţie – incertă, însă – din care se poate deduce – în ciuda a ceea ce susţin Emilian Popescu (Popescu 1994, 186) şi Vasile V. Muntean (Muntean 2002, 208) – mai degrabă *neparticiparea* episcopului din *Scythia Minor* la conciliul din *Nicaea* este furnizată de Gelasius de *Cyzicus*, autor prin 475 al unei *Istorii bisericeşti* compilate după scrierile similare ale lui Eusebius de *Caesarea*, Rufinus de *Aquileia*, Socrates de *Constantinopolis* şi, poate, Gelasius de *Caesarea*. În lista episcopilor semnatari ai credinţei stabilite la *Nicaea* (*subscriptiones episcoporum fidem approbatium*) prin intermediul cărora sinodalii au informat comunităţile din întreaga lume cu cele hotărâte (*catalogus sanctorum episcoporum, per quos sancta, magna et universalis synodus Nicaeae coacta, misit omnibus in toto orbe terrarum Dei ecclesiis ea, quae ab ipsis per Spiritum sanctum in ea constituta sunt*) (Gelas., *HE*, II, 36)[2], este menţionat Alexander de *Thessalonica*, care a trimis scrisori bisericilor (*ecclesiae*) din mai multe dioceze (*Macedonia I et II*, *Graecia*, *Europa tota*, *Illyricum*, *Thessalia*, *Achaia*), printre care *in utraque Scythia* („din cele două Sciţii”) (Gelas., *HE*, II, 27 şi 36)[3]. Dacă istoricul bisericesc a avut în vedere aici *Scythia Maior* şi *Scythia Minor*, iar nu *Gothia* şi *Bosporus*, ai căror titulari – Theophilos, respectiv Cadmos – figurează pe listele de participanţi de la *Nicaea* (Socr., *HE*, I, 13, 12; II, 41, 23; Honigmann 1936, 429; 1937, 338; Ruggieri 1993, 342; *Patrum Nicaeorum* 1995, LIV, 56, 57, 70, 73, 75, 117, 141, 163, 215), atunci e neîndoielnic că reprezentantul diocezei dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră *nu luase parte la conciliu*, de vreme ce prelatul thessalonican îi trimisese o epistolă de notificare a hotărârilor adunării episcopale. Aşadar, „siguranţa” celor care susţin prezenţa episcopului din *Scythia Minor* la primul conciliu ecumenic de la *Nicaea* e serios subminată.

Bibliografie

Bolşacov-Ghimpu 1974: A.A. Bolşacov-Ghimpu, Episcopul de Tomis a participat la sinodul I ecumenic de la Niceea (325)? Glasul Bisericii 33, 1974, 5-6, 443-444.

Coman 1979: I.G. Coman, Scriitori bisericeşti din epoca străromână (Bucureşti 1979).

[1] Textul grecesc după ediţia Eusebius 1975, 84; textul românesc după ediţia Eusebiu de Cezareea 1991, 128; am înlocuit doar toponimul „Spania”, inexistent în Antichitate, cu Hispania.

[2] Cf. Mansi, II, col. 927.

[3] *Alexander Thessalonicae, per eos qui sub ipso censentur, ecclesiis in Macedonia prima et secunda, cum iis quae in Graecia et Europa tota, in utraque Scythia, et omnibus denique in Illyrico, Thessalia et Achaja* – cf. Mansi, II, col. 882 şi 930.

Dură 2006: N.V. Dură, „Scythia Minor" (Dobrogea) şi Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal şi mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV) (Bucureşti 2006).

Eusebius 1975: Eusebius, Über des Leben des Kaisers Konstantin. Werke, I/1, Herausgegeben von F. Winkelmann (Berlin 1975).

Eusebiu de Cezareea 1991: Eusebiu de Cezareea, Viaţa lui Constantin cel Mare. Scrieri, II, studiu introductiv de E. Popescu, traducere şi note de R. Alexandrescu (Bucureşti 1991).

Fedalto 1988: G. Fedalto, Hierarchia Ecclesiastica Orientalis. Series Episcoporum Ecclesiarum Christianum Orientalium, I, Patriarchatus Constantinopolitanus (Padova 1988).

Gabor 2003: A. Gabor, Biserica şi statul în primele patru secole (Bucureşti 2003).

Honigmann 1936: E. Honigmann, Recherches sur les listes des Pères de Nicée et de Constantinople. Byzantion 11, 1936, 2, 429-430

Honogmann 1937: E. Honigmann, Sur les listes des évêques participants aux conciles de Nicée, de Constantinople et de Chalcédoine. Byzantion 12, 1937, 1, 335-338

Honigmann 1939: E. Honigmann, La liste originale des Pères de Nicée. Byzantion 14, 1939, 1, 17-76.

Itineanţ 2006: V. Itineanţ, Viaţa creştină la Dunărea de Jos (secolele IV-VI d. Hr.) (Timişoara 2006).

Muntean 2002: V.V. Muntean, Creştinism primar la Dunărea inferioară. Noi revizuiri. In: Slujitor al Bisericii şi al neamului. Părintele Prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani (Cluj-Napoca 2002), 203-210.

Netzhammer 1918 = 2005: R. Nethzammer, Die christlichen Altertümer der Dobrudscha (Bukarest 1918) = ed. rom. (Bucureşti 2005).

Nicolae 1979: Ş. Nicolae, Pătrunderea şi dezvoltarea creştinismului în Scythia Minor. In: De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină (Galaţi 1979).

Păcurariu 1992: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române (Bucureşti 1992).

Păcurariu 2006: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române (Bucureşti 2006).

Popescu 1994: E. Popescu, Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum (Bucureşti 1994).

Rămureanu 1992: I.I. Rămureanu, Istoria bisericească universală (Bucureşti 1992).

Ruggieri 1993: V. Ruggieri, The IV Century Greek Episcopal Lists in the Mar din Syriac. 7 (olim Mardin Orth. 309/9). Orientalia Christiana Periodica 59, 1993, 2, 327-342.

Suceveanu 2007: A. Suceveanu, Histria. Les résultats des fouilles, XIII, La basilique épiscopale, par Alexandru Suceveanu, avec la collaboration de l'architecte Gordana Milošević, Octavian Bounegru, Crişan Muşeţeanu et Gheorghe Poenaru Bordea et la participarion de Adela Bâltâc, Mihai Dima et Ioan Iaţcu (Bucarest 2007).

Teodor 1991: D.Gh. Teodor, Creştinismul la est de Carpaţi de la origini până în secolul al XIV-lea (Iaşi 1991).

Trofin 2005: L. Trofin, Romanitate şi creştinism la Dunărea de Jos în secolele IV-VIII (Bucureşti 2005).

Vasiliev 1936: A.A. Vasiliev, The Goths in the Crimea (Cambridge (Massachusets) 1936).

Vornicescu 1990: N. Vornicescu, Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi «Pătimirea sfinţilor Epictet şi Astion» (de la cumpăna secolelor III-IV) (Craiova 1990).

Zeiller 1918: J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain (Paris 1918).

Zugravu 1997: N. Zugravu, Geneza creştinismului popular al românilor (Bucureşti 1997).

Zugravu 1999: N. Zugravu, Erezii şi schisme la Dunărea Mijlocie şi de Jos în mileniul I (Iaşi 1999).

Zugravu 2001: N. Zugravu, Regiunea Gurilor Dunării şi Asia Mică în secolele IV-VI. Memoria Antiquitatis 22, 2001, 481-482.

***Patrum Nicaenorum* 1995:** *Patrum Nicaenorum nomina Latine Graece Coptice Syriace Arabice Armeniace*, sociata opera ediderunt Henricus Gelzer, Henricus Hilgenfeld, Otto Cuntz (Stuttgart und Leipzig 1995).

Nota sul vescovo „scito" partecipante al concilio di Nicaea (325)

Riassunto

Nella *Vita Constantini*, III, 7, Eusebio di *Caesarea* parla di un vescovo „scito" partecipante al concilio universale di *Nicaea* del 325. La maggior parte degli storici romani considera che si tratta di un vescovo della provincia *Scythia Minor*. L'analisi dell'informazione nel suo contesto dimostra però che Eusebio ha elencato i partecipanti al concilio in un ordine geografico molto corretto, tanto che non esiste nessun dubbio che il prelato „scito" rappresentava un vescovato oltre i confini dell'Impero. Di più, la correlazione dell'informazione di Eusebio con quella di Gelasio di *Cyzicus* sull'*utraque Scythia* dimostra che la provincia *Scythia Minor* non ha avuto rappresentanti al primo concilio universale.

Заметка о «скифском» епископе – участнике Никейского Вселенского Собора (325 г.)

Резюме

В работе *Vita Constantini*, III, 7, Евсевий Кесарийский пишет о «скифском» епископе, который принимал участие во Вселенском Соборе в Никеи в 325 г. Большинство румынских исследователей считают, что речь идёт о епископе из провинции Малая Скифия (Scythia Minor). Но, анализируя работу Евсевия, становится совершенно очевидным, что автор перечислил епископов в определённом географическом порядке, и что «скифский» прелат представлял епископство, находящееся за пределами Империи. Более того, из информации Геласия из Кизика о *utraque Scythia* следует, что провинция Малая Скифия не имела представителей в первом Вселенском Соборе.

12.03.2008

Prof. univ. dr. Nelu Zugravu, Centrul de Studii Clasice şi Creştine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” Iaşi, b-dul Carol I, nr. 11, 700506-Iaşi, România, e-mail: nelu@uaic.ro

SURSELE TIPOLOGIEI ICONOGRAFICE CREŞTINE

Natalia Chişcă

Tipologia iconografiei creştine s-a cristalizat în baza surselor puse la dispoziţie de însăşi religia creştină şi Sf. Părinţi ai acesteia, dar, nu am putea diminua nici importanţa surselor precreştine şi păgâne, ce au fost preluate de creştini, fiind adaptate sau suprapuse dogmei creştine. Deşi multitudinea elementelor de origine a tipologiei creştine ar putea fi abordată din mai multe puncte de vedere, cum ar fi: abordare istorică, artistică, critică, pictistică, dogmatică, filosofică, sentimentală, induce necesitatea analizei acestui subiect în complexitatea lui, fără neglijarea vreunui aspect, în vederea obţinerii unui rezultat cât mai veridic.

Obiectivul propus este de a efectua o clasificare a surselor existente şi a evidenţia impactul acestora (luat în parte) asupra constituirii şi evoluţiei tipologiei creştine.

Clasificarea surselor tipologiei iconografice creştine:

– din punctul de vedere al originii acestora:
  1) creştine;
  2) precreştine;
  3) păgâne;
– din punctul de vedere al transmiterii acestora:
  1) sursele scrise;
  2) sursele nescrise.

Menţionând sursele creştine am insista în mod special asupra următoarelor:

– Biblia (Vechiul şi Noul Testament);
– Scrierile Sfinţilor Părinţi;
– Conciile Ecumenice.

Nu ne propunem o argumentare aprofundată teologică, pro sau contra icoanei, ci o constatare a discuţiilor, ideilor şi contradicţiilor pe marginea acestui subiect, care, pe parcursul secolelor, au influenţat şi direcţionat arta creştină.

Ne vom opri, mai întâi, un moment asupra divergenţelor existente în legătură cu originea artei creştine şi atitudinea Bisericii primelor veacuri faţă de artă. Ambele au suscitat interpretări dintre cele mai diverse. Întâlnim, pe de o parte, poziţiile multiple, variabile şi adesea contradictorii ale ştiinţei care se apropie sau se distanţează, de la caz la caz, de atitudinea Bisericii; întâlnim, pe de altă parte, punctul de vedere al Bisericii, care, în ceea ce-l priveşte, este unul şi acelaşi, de la începuturi până astăzi. Biserica Ortodoxă susţine că imaginea sacră a existat încă de la începuturile creştinismului. Departe de a-l contrazice, imaginea este un atribut indispensabil al creştinismului. Biserica afirmă că icoana este o urmare a Întrupării lui Dumnezeu, că ea se întemeiază pe această Întrupare, fiind deci proprie esenţei însăşi a creştinismului şi inseparabilă de acesta.

Anumite poziţii care contrazic afirmaţiile Bisericii s-au răspândit, mai ales, după secolul al XVIII-lea. E. Gibbon, savant englez (1737-1791) – autorul lucrării *Istoria decăderii şi a pieirii Imperiului roman –,* susţine că primii creştini ar fi nutrit o aversiune insurmontabilă faţă de imagini. După el, această aversiune ar fi fost de origine iudaică. E. Gibbon credea că primele icoane nu ar fi apărut decât pe la începutul secolului IV. Această opinie a făcut şcoală, iar ideile lui Gibbon s-au menţinut, sub o formă sau alta, până în zilele noastre.

Este mai presus de orice dubiu că anumiţi creştini, mai ales cei proveniţi din iudaism, se întemeiau pe interdicţia din *Vechiul Testament* atunci când negau posibilitatea însăşi a imaginilor în sânul creştinismului: aceasta cu atât mai mult cu cât comunităţile creştine erau înconjurate de un păgânism a cărui influenţă se făcea încă simţită. Sensibili la experienţa nefastă a păgânismului, aceşti creştini căutau să evite orice formă de idolatrie care le-ar fi putut contamina religia prin intermediul creaţiei artistice. Iconoclasmul pare a fi, aşadar, la fel de vechi ca şi cultul imaginilor. Un fapt perfect explicabil, care însă nu va fi jucat un rol decisiv în Biserică, aşa cum vom putea vedea în cele ce urmează.

Pentru ştiinţa modernă, aversiunea primilor creştini faţă de imagini s-ar fi întemeiat pe scri-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 297-309.

erile antiartistice ale unor scriitori din vechime[1], număraţi printre „Părinţii Bisericii". Trebuie să precizăm aici un lucru: dacă folosim în termeni eclesiastici („părinţi ai bisericii") este necesar să nu-i trădăm sensul. Or, deşi biserica are tot respectul faţă de aceşti autori (Tertulian, Origen şi Eusebiu) care ocupă un loc atât de important în argumentaţia savanţilor, ea nu-i consideră totuşi ca fiind deplin ortodocşi[2]. Scrierile autorilor respectivi exprimă opiniile lor personale şi reflectă anumite curente bisericeşti ostile imaginilor.

L. Bréhier susţine că „Arta creştină s-a născut în afara bisericii şi, cel puţin la început, s-a dezvoltat împotriva voinţei acesteia. Moştenitor al iudaismului, creştinismul s-a opus firesc idolatriei, asemenea religie din care a provenit" şi în final trage concluzia: „Astfel, nu biserica este creatoarea artei creştine. Probabil că ea nu a fost prea mult timp indiferentă şi neinteresată de artă; biserica a acceptat-o, împrumutându-i anumite reguli, dar arta creştină s-a născut de fapt din iniţiativa credincioşilor" (Bréhier 1928, 13, 16)[3]; O altă opinie susţine că arta a apărut în Biserică, dar fără voia ei. „Nu ne înşelăm – scrie Th. Klauser – dacă situăm între 350 şi 400 schimbarea generală a atitudinii Bisericii în problema imaginilor" (Klauser 1974, 334). Aşadar, după savanţii moderni, există, pe de o parte, Biserica (asimilată ierarhiei şi clerului), iar pe de alta, credincioşii, care ar fi impus ierarhiei cultul imaginilor. Numai că dacă reducem biserica la ierarhie, contrazicem noţiunea de biserică aşa cum era ea concepută în primele veacuri creştine şi cum mai este încă, în biserica ortodoxă.

Spaţiul rezervat comunicării noastre ne permite să ne oprim asupra Conciliilor Ecumenice – ca sursă a tipologiei iconografice creştine.

Conciliile Ecumenice nu au stabilit doar dogma religiei creştine, fundamentând şi direcţionând teologia şi liturgia, ci, au jucat un rol decisiv în determinarea iconografiei şi evoluţiei ei ulterioare.

Atestăm următoarele explicaţii ale termenului de conciliu ecumenic:

Conciliu (lat. *concilium*), este un ansamblu de oameni, ai bisercii reuniţi pentru a legifera sau pentru a nega. Cuvântul sinod (grec. *σύνοδος*) are acelaşi sens; înainte de a fi utilizat ecleziastic, era folosit pentru a desemna reunirea pretorilor unei dioceze. Distingem mai multe tipuri de concilii: concilii provinciale, concilii naţionale, concilii generale, concilii universale sau ecumenice (grec. οἰκουμένηγή) (Palanque, Chelini 1962).

Conciliu ecumenic[4], sau sinod *(σύνοδος în greceşte, cuvânt format din particulele "împreună" şi "cale")* ecumenic ori sobor a toată lumea, pentru creştini, adunare de episcopi, reprezentând un număr cât mai mare de biserici locale, pentru a dezbate învăţături de credinţă sau orientări pastorale universal valabile (Wikipedia, enciclopedia liberă). Conciliu universal sau ecumenic (din greacă οἰκυμένη γή în franceză *la terre habitée* „pământ locuit") (PHGC 1962, 7).

Atenţia noastră, în mod special, este îndreptată spre conciliile, care în mod direct au abordat problema artei creştină, deşi, toate conciliile ecumenice, într-o formă mai directă (ne referim aici la canoane), sau conceptuală, au influenţat evoluţia tipologiei imaginii.

Au existat şi sinoade locale, sinoade iconoclaste (ce nu sunt recunoscute de biserică), la care au fost luate anumite atitudini faţă de imaginile creştine, găsim de cuviinţă şi menţionarea acestora.

Un text mereu citat pentru a dovedi opoziţia Bisericii faţă de imagini şi care constituie un argument mai serios. Este Canonul 36 emis de Sinodul local de la Elvira (Spania), convocat în jurul anului 306: „Plăcutu-ne-a să hotărâm că picturile nu trebuie să stea în Biserică şi că tot ce este venerat şi adorat nu trebuie zugrăvit pe ziduri" (*Placuit picturas in ecclesia esse non debere, nequod*

[1] Menţionăm – Tertulian (160-240 sau 250), Clement Alexandrinul (150-216), Origen (185-254 sau 255), Eusebiu de Cezareea (265-339 sau 340) şi alţii mai puţin cunoscuţi, precum Minucius Felix (secolul II sau III), Arnobiu (255 sau 260-327) şi Lactanţiu (240 sau 250, data morţii nu este cunoscută).

[2] Dincolo de statura sa de apologet şi mărturisitor, Tertulian şi-a sfârşit viaţa printre montanişti (sectă rigoristă nord-africană), iar *De pudicitia* - în care protestează împotriva imaginilor – a fost scrisă după ce părăsise biserica; Origen a fost condamnat la Sinodul V Ecumenic (pentru câteva poziţii eretice, precum preexistenţa sufletelor sau apocatastaza: teorie exhatologică); Eusebiu, semi-arian (erezie hristologică), era pe deasupra origenist.

[3] În aceeaşi ordine de idei, a se vedea: DACL 1915; Diehl 1935, 1, 360; EBRE 1927, 611; Réau 1925, 2-3; Лазарев 1947, 41; Grabar 1957).

[4] Potrivit diferitelor biserici creştine, sunt recunoscute primele două (asirienii), primele trei (necalcedoneenii), primele patru (lutheranii), primele şapte (ortodocşii bizantini) (vezi anexa) sau toate cele douăzeci şi una de sinoade ecumenice (catolicii).

veneratur et adoratur in parietibus depingatur). Să nu uităm că Sinodul de la Elvira a avut loc pe timpul persecuţiilor lui Diocleţian. Nu trebuie oare, atunci, să vedem în acest Canon 36 mai degrabă o încercare de a feri de profanare „ceea ce este venerat şi adorat"? Pe de altă parte, Sinodul de la Elvira a avut, în ansamblu, scopul de a îndrepta diferite abuzuri: nu va fi existat unul şi în potriva venerării imaginilor?

În secolul IV, odată cu debutul erei constantiniene, începe pentru Biserică o nouă perioadă. Simbolurile din primele veacuri – destinate unui mic număr de iniţiaţi cărora le erau imediat accesibile – erau mult mai puţin clare noilor veniţi. De aceea, în secolele IV şi V apar în biserici marile cicluri istorice reprezentând evenimentele *Vechiului* şi *Noului Testament*, sub forma unor picturi monumentale. Sfântul Constantin a construit biserici în Palestina, chiar pe locurile evenimentelor evanghelice. Tot în această epocă au fost fixate majoritatea sărbătorilor principale ale Bisericii precum şi compoziţiile iconografice aferente, care există şi astăzi în biserica ortodoxă.

Luptând cu erezia şi, în genere, pentru curăţia vieţii şi învăţăturii sale, Biserica confirmă la Sinodul de la Laodiceea (343) Canonul apostolic 85 referitor la cărţile sfinte şi pune capăt improvizaţiilor cultice (Canoanele 59 şi 60) din cauza cărora pătrundeau în *Liturghie* diferite erori. E de înţeles ca ea, să fi devenit mai exigentă şi faţă de artă. Căci răspunde rătăcirilor şi ereziilor nu doar prin trăirea sfinţilor, ci şi prin *Liturghie* şi imagine – ale cărei detalii, ansambluri sau cicluri întregi de picturi murale sau mozaicuri opun ereziilor doctrina sănătoasă a Bisericii. În mod special – ca replică dată teoriei lui Arie care vedea în Hristos nu pe Dumnezeu ci o creatură (teză condamnată la Sinodul I Ecumenic în 325) – se înscriu pe cele două laturi ale imaginii lui Hristos literele alpha şi omega – o aluzie la cuvintele din Apocalipsă – pentru a sublinia mai bine divinitatea Fiului Omului de o fiinţă cu Dumnezeul Tatăl, potrivit dogmei Sinodului de la Niceea (Bréhier 1928, 67).

În 431, Sinodul de la Efes a condamnat erezia lui Nestorie, care nu admitea unirea ipostatică a firilor divină şi umană în Hristos, respingând, prin urmare, maternitatea divină a Fecioarei – numită Născătoare a lui Iisus sau Născătoarea lui Hristos. Sinodul a proclamat maternitatea divină a Fecioarei atribuindu-i solemn numele de Născătoare de Dumnezeu (*Theotokos*). De atunci încolo, reprezentarea ei solemnă – tronând cu Pruncul pe genunchi şi cu îngerii în preajmă – a devenit mult mai frecventă (Лазарев 1947, 51).

La Sinodul Quinisext, Biserica a formulat pentru prima oară un principiu de bază referitor la conţinutul şi caracterul artei sacre, ca răspuns la o necesitate practică. Canoanele acestui Sinod nu sunt „o concesie a Bisericii faţă de cerinţele credincioşilor" – aşa cum crede ştiinţa modernă. Şi cu atât mai mult ele nu se limitează la un subiect particular (Grabar 1957, 79). Dimpotrivă, aşa cum vom vedea, tradiţia însăşi a Bisericii – primeşte aici o formulare sinodală.

Sinodul Quinisext s-a deschis la 1 septembrie 692. I se spune Quinisext pentru că vine să completeze cele două Sinoade Ecumenice care îl preced: al V-lea, din anul 553 şi al VI-lea din 681 – ambele întrunite la Constantinopol. Asemenea Sinodului V Ecumenic, Sinodul Quinisext s-a ţinut în sala (*In Trullo*) palatului imperial, de unde şi numele de „Sinod Trulan". Sinodul V Ecumenic – care a condamnat monofizismul şi Sinodul VI Ecumenic – care a condamnat monoteismul – nu s-a ocupat decât de probleme dogmatice. Biserica ortodoxă îl numeşte generic Sinodul V Ecumenic. Problemele ce le-a examinat se refereau la diferite aspecte ale vieţii bisericeşti, printre care, arta sacră.

Trei Canoane ale Sinodului Quinisext au legătura cu arta sacră. Canonul 73 se referă la imaginea crucii (Rhalli, Potli 1852, 474): „Întrucât crucea de viaţă făcătoare ne-a adus mântuirea (...) poruncim ca toate crucile făcute de unii pe sol să fie şterse aşa încât aşa semn al izbânzii să nu fie călcat în picioare de către cei care merg". Această simplă prescripţie indică atitudinea cuvenită faţă de emblema creştinismului: sfânta cruce nu trebuie reprezentată pe jos, acolo unde ar risca să fie călcată în picioare, de către trecători.

Canonul 82 ne interesează cel mai mult. El are o importanţă capitală pentru că ne arată conţinutul imaginii sacre aşa cum era înţeles de Biserică. Această regulă precizează sensul de dezvoltare a imaginii, iată textul: „Pe anumite picturi (*graphais*) se află mielul pe care Înaintemergătorul îl arată cu degetul; acest miel a fost pus acolo ca model al harului, prefigurând – prin mijlocirea Legii – adevăratul miel, Hristos Dumnezeu. Desi-

gur că onorăm figurile (*tupous*) şi umbrele – ca pe nişte simboluri şi închipuiri ale Bisericii, dar preferăm (*protimômen*) harul şi adevărul, primind acest adevăr ca plinire a Legii. Hotărâm deci ca de acum înainte plinirea aceasta să fie tuturor vădită prin picturi, astfel încât în locul mielului din vechime să fie reprezentat după firea Sa omenească (*amthrôpinon charactera*) – Cel ce a ridicat păcatul lumii, Hristos Dumnezeul nostru…" (Rhalli, Potli 1852, 492).

Prima frază din acest Canon precizează situaţia din acea vreme. Înaintemergătorul era reprezentat sub forma umană, arătând cu degetul către Hristos, înfăţişat sub formă de miel. Imaginea realistă a lui Hristos exista dintru început – această imagine veridică reprezentând de altfel mărturia reală a întrupării sale. Existau, pe de altă parte, marele cicluri reprezentând subiecte din *Vechiul* şi *Noul Testament*, în special principalele noastre sărbători, în cadrul cărora Hristos era înfăţişat în forma sa umană. Cu toate acestea, la sfârşitul secolului VII existau încă reprezentări simbolice care înlocuiau imaginea umană a lui Hristos. E vorba aici de prelungirea unui anume ataşament faţă de prefigurările biblice – între care mai ales cea a mielului, răspândită cu precădere în occident „Nu cunoaştem nici o reprezentare de origine bizantină a unui miel spre care Înaintemergătorul şi-ar îndrepta degetul" (Покровски 1910, 29).

Simbolul vetero-testamentar al mielului juca un rol major în arta primilor creştini. Aşa cum, în *Vechiul Testament*, sacrificiul pascal al mielului constituia centrul vieţii cultice, în *Noul Testament* jertfa euharistică este inima vieţii Bisericii, iar Paştele – sărbătoarea Învierii stă în centrul anului liturgic. Mielul imaculat al lui Israel este, prin excelenţă, prefigurarea lui Hristos. În primele veacuri, atunci când imaginea directă a Mântuitorului era adeseori obligatoriu ascunsă, imaginea mielului a fost foarte răspândită. Precum Peştele, ea Îl semnifica nu doar pe Hristos ci, prin extensie, pe creştinul care-L urma şi-L imita.

Sinodul Quinisext vorbeşte despre subiectele simbolice ca despre o etapă depăşită din viaţa Bisericii. Dacă iniţial nu e vorba decât de un singur subiect simbolic – mielul – Sinodul menţionează dimpotrivă toate „figurile" şi „umbrele" în general.

După ce a prescris imaginea directă, Canonul 82 formulează temeiul dogmatic al acestei imagini – şi tocmai aici găsim valoarea ei esenţială: este pentru prima dată când o decizie sinodală stabileşte legătura dintre icoană şi dogma Întrupării. Mai târziu, în vremea iconoclasmului, apărătorii icoanelor vor folosi pe larg această primă expresie a fundamentului hristologic al icoanei, dezvoltând-o şi aducându-i precizări.

Canonul 82 nu se limitează la suprimarea simbolurilor şi la formularea principiului dogmatic care stă la temelia imaginii directe. El indică, fie şi indirect, ce anume trebuie să fie imaginea: icoana ne arată chipul Dumnezeului întrupat, Iisus Hristos, Cel Care a trăit într-o epocă anumită. Chiar dacă ne mărginim a-L reprezenta pe Domnul nostru ca pe un om obişnuit, în stilul unui portret profan, o astfel de reprezentare ne va aminti doar viaţa, Patimile şi moartea Lui. Şi totuşi, conţinutul imaginii sacre nu se poate mărgini la atât, fiindcă Cel înfăţişat se deosebeşte de ceilalţi oameni. Dacă o imagine obişnuită ne poate evoca viaţa, ea nu ne arată şi slava Lui sau, cum spun Părinţii Sinodului, „înălţarea lui Dumnezeu-Cuvântul". Prin urmare, simpla reprezentare a faptului istoric nu e suficientă pentru ca o imagine să devină icoană. Imaginea trebuie să ne arate – cu mijloace aflate la îndemâna artei figurative – că cel înfăţişat este „Mielul care ridică păcatul lumii, Hristos Dumnezeul".

Ultima parte a Canonului 82 arată în ce constă simbolismul artei sacre: el nu trebuie să se bazeze pe subiectul iconografic – pe *ceea ce* este înfăţişat – ci pe *felul în care* este reprezentat, adică pe mijloacele de reprezentare. Prin urmare, învăţătura Bisericii, nu se exprimă doar prin *subiectul* imaginii, ci şi prin *maniera* de a trata acel subiect. În domeniul artei figurative, Biserica elaborează un limbaj pictural, care corespunde experienţei şi cunoştinţelor sale referitoare la revelaţia divină. Toate posibilităţile figurative ale artei converg spre acelaşi scop: transmiterea fidelă a unei imagini concrete, veridice, a unei realităţi istorice care să dezvăluie prin intermediul unei imagini istorice o realitate spirituală şi eshatologică.

Aşadar, pe de o parte, Sinodul Quinisext pretinde o imagine directă şi renunţă la semnele care nu înfăţişează umanitatea concretă a lui Iisus Hristos.

Pe de altă parte, Canonul 82 exprimă pentru prima oară învăţătura Bisericii despre icoane şi menţionează posibilitatea de a transmite cu mijloace artistice – şi cu ajutorul unui anumit simbolism – reflexul slavei divine. El subliniază întreaga importanţă şi semnificaţie a realităţii istorice, proclamând realismul imaginii, reprezentată însă într-un anumit mod, cu ajutorul unui limbaj simbolic care aparţine realităţii spirituale – singura capabilă să transmită învăţătura ortodoxă. Se consideră că deşi simbolurile, „figurile şi umbrele" sunt demne de respect întrucât vor fi putut corespunde nevoilor unei anumite epoci, ele nu pot totuşi exprima plenitudinea harului. Cu toate acestea, simbol iconografic nu este întru totul exclus. El trece însă pe planul secund. Vom păstra întotdeauna câteva simboluri de acest fel, cum ar fi cele trei stele de pe veşmântul Fecioarei, sau mâna ce coboară din cer pentru a sugera prezenţa divină. Dar acest simbolism iconografic îşi are locul său subaltern şi nu înlocuieşte imaginea personală şi directă.

Canonul 82 marchează, de asemenea, ceea ce numim Canonul iconografic, adică un anumit criteriu al calităţii liturgice a imaginii, la fel cum Canonul referitor la cuvânt stabileşte calitatea liturgică a unui text. Canonul iconografic este un principiu care ne permite să judecăm dacă o imagine este sau nu icoană. El stabileşte conformitatea dintre icoană şi *Sfânta Scriptură*, definind fondul acestei conformităţi, adică autenticitatea transmiterii revelaţiei divine în realitatea istorică cu mijloacele a ceea ce numim realismul simbolic şi în care se răsfrânge efectiv Împărăţia lui Dumnezeu.

Canonul 82 este îndreptat mai ales împotriva „imaturităţii iudaice" şi aboleşte „figurile şi umbrele" *Vechiului Testament*. În schimb, Canonul 100 al Sinodului Quinisext este orientat împotriva „imaturităţii păgâne": „Prescriem deci că înşelătoarele picturi ce sunt arătate privirii şi care corup mintea (*noun*) prin exercitarea unor plăceri ruşinoase – fie că e vorba de tablouri sau de altele asemenea – să nu fie de fel înfăţişate, iar dacă cineva le va alcătui, să fie afurisit (*Aphorizésthou*)" (Rhalli, Potli 1852, 545). Canonul 100 dovedeşte că Biserica cere membrilor ei o anumită asceză nu numai în viaţă, ci şi în arta care reflectă şi influenţează, deopotrivă, această viaţă. Grija pentru aspectul moral al artei dovedeşte cât de important era acest aspect în viaţa Bisericii.

Prin Canonul 82, Biserica răspunde atacurilor evreilor din acea vreme îndreptate împotriva imaginii creştine, iar prin Canonul 100, elimină orice vestigiu al artei elenistice. Răspunsul ei la necesităţile momentului comportă o orientare pozitivă: aceea de a arăta prin imagine – după cum va spune ceva mai târziu Sfântul Ioan Damaschinul – „Slava dumnezeirii care este şi cea a trupului". Căci este evident că în vremea când hristologia era subiectul central, tocmai imaginea umană a lui Hristos – temei al oricărei iconografii creştine – cerea o formulare dogmatică în stare să depăşească „imaturitatea" iudaică şi păgână.

Hotărârile Sinodului Quinisext au fost semnate de împărat, un loc fiind lăsat liber pentru semnătura Papei de la Roma, urmau apoi semnăturile Patriarhilor de Constantinopol (Pavel), Alexandria (Petru), Ierusalim (Anastasie) şi Antiohia (Gheorghe). La sfârşit figurau semnăturile celor 213 episcopi sau reprezentanţi. Printre semnăturile acestor episcopi se număra şi cea a lui Vasile, arhiepiscopul Gortynei (în Creta) care era delegat de biserica romană pentru a semna hotărârile Sinodului, precum şi semnăturile altor câţiva episcopi apuseni (vezi Héléfé 1909, 577). De îndată ce Sinodul a luat sfârşit, actele sale au fost trimise la Roma cu rugămintea să fie semnate de către Papa Sergiu. Dar acesta a refuzat. El a declarat că hotărârile Sinodului nu au nici o valoare, afirmând că preferă să moară decât să accepte o eroare. Cu toate acestea, Biserica din Roma a recunoscut cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic, care se referă la Canonul 82 al Sinodului Quinisext. Se poate spune, prin urmare, că ea recunoaşte implicit conţinutul acestui Canon. Totodată, într-o scrisoare către Sfântul Patriarh Nichifor, Papa Adrian I îşi declară solemn adeziunea la Sinodul Quinisext. Papa Ioan VIII vorbea despre hotărârile Sinodului Quinisext fără a formula vreo obiecţie. Mai târziu, când Papa Inocenţiu III citează Canonul 82, el consideră Sinodul Quinisext drept al VI-lea Sinod Ecumenic. Dar nu era vorba decât de consimţământul anumiţilor papi, în vreme ce alţii se situau pe poziţii contrare. Oricum ar sta lucrurile, în realitate, Apusul nu a acceptat hotărârile Sinodului Quinisext.

Astfel, Biserica Romană a rămas străină de învăţătura Bisericii referitoare la temeiul hristologic al icoanei.

Într-adevăr, pentru ortodoxia occidentală, Canonul 82 de la Sinodul Quinisext constituie fundamentul teoretic al artei liturgice. Oricare ar fi mai departe direcţia pe care va merge arta ortodoxă occidentală, ea nu va putea ignora decizia fundamentală care a fost pentru prima oară formulată în acest canon: transmiterea realităţii istorice şi a realităţii divine revelate, tălmăcită în acele forme care corespund experienţei spirituale a Bisericii.

Arta lumii antice constituia o moştenire din care Biserica lua constant, anumite elemente ce puteau sluji la exprimarea revelaţiei creştine. Era normal ca în acest proces de sfinţire, să pătrundă în Biserică anumite elemente incapabile de sacralitate, care nu se conformau sau chiar contraziceau sensul artei sacre. Dar aceste elemente influenţau totuşi arta sacră, marcând-o prin caracterul lor profan, introducând aspectul carnal şi senzual sau naturalismul iluzionist al artei antice; specifice toate păgânismului, dar străine de ortodoxie. Biserica se lupta mereu cu aceste elemente, lupta nefiind altceva decât reflexul – pe plan artistic – al luptei Bisericii pentru propriul adevăr.

În Bizanţ, influenţa exercitată de arta antică asupra imaginii creştine era atât de considerabilă, încât a permis unor savanţi să vorbească despre o „renaştere" a antichităţii. Mai mult, în perioada pe care o studiem, chiar atitudinea credincioşilor faţă de imagine – atitudine care nu avea, adesea, puritatea necesară – constituia o armă puternică în mâinile celor care se opuneau venerării imaginii. Pe de altă parte, au existat în afara Bisericii atacuri împotriva imaginii care au contribuit la dezvoltarea şi consolidarea curentelor iconoclaste din Biserică.

Pe plan dogmatic, controversele hristologice se încheie în secolul VII. De-a lungul primelor şapte secole sunt stabilite şi principiile tipologiei iconografice creştine, principii ce au evoluat ulterior, dar neînsemnat.

Nu ne vom opri la cauzele expansiunii iconoclasmului, nici la istoria perioadei propriu-zise (vezi Сузумов 1963, 199-226), ci doar la conciliile iconoclaste; pentru a sesiza evoluţia artei sacre în decursul acestor ani.

Constatăm doar caracterul exclusiv doctrinar al scrierilor apologetice ale celor două tabere, despre actele şi hotărârile sinoadelor.

Iconoclasmul existase înainte ca puterea de stat să se manifeste deschis în favoarea lui. El a continuat să existe şi după ce puterea a renunţat la această reformă bisericească, adoptând chiar faţă de aceasta o poziţie ostilă.

În lumea ortodoxă, iconoclasmul oficial a început din iniţiativa statului. În 726, împăratul Leon III Isaurul, influenţat de episcopii din Asia Mică, ostili cultului imaginii, a adoptat o atitudine deschisă împotriva venerării icoanelor. Se considera până acum că el emisese în acest scop două decrete: primul, în 726 – adoptat de senat în unanimitate – cel de-al doilea, în 730. Cum nici primul, nici al doilea decret nu ne-au parvenit, G. Ostrogorsky (Ostrogorsky 1930, 235-255; Ostrogorsky 1956, 191-192) – afirmă că ipoteza celor două decrete este eronată, că nu a existat decât unul singur, în 730, şi că anii 726-730 au fost marcaţi de încercările neizbutite ale împăratului de a obţine adeziunea la iconoclasm a Sfântului Patriarh Gherman (715-730) şi, respectiv, a Sfântului Papă Grigorie II. Oricum Sfântul Gherman a refuzat categoric să semneze decretul imperial. El a declarat împăratului că, în lipsa unui Sinod Ecumenic, nu va tolera nici o modificare a învăţăturii de credinţă. Din acest motiv, Sfântul Gherman a suportat umilinţa de a fi înlăturat, deportat şi înlocuit cu patriarhul iconoclast Anastasie (730-753). Aşa se face că decretul iconoclast apărut în anul 730 a fost semnat nu doar de împărat, ci şi de patriarh. Altfel spus, el a fost emis nu doar de către stat, dar şi de către ierarhia bisericii din Constantinopol. În urma acestui decret, a început pretutindeni distrugerea icoanelor.

Întâiul gest iconoclast a fost distrugerea – la porunca împăratului – a icoanei lui Hristos aflată deasupra uneia dintre intrările palatului imperial. Distrugerea acestei icoane a provocat o revoltă populară. Această luptă care a durat ceva mai mult de 100 de ani, se împarte în două perioade. Prima este cuprinsă între 730 şi 787 – data Sinodului VII Ecumenic, care sub domnia împărătesei Irina, a restabilit cultul icoanelor, formulând dogma venerării lor.

La începutul iconoclasmului, Papă al Romei era Sf. Grigorie II. Ca şi patriarhul, el a refuzat să se supună împăratului, convocând la Roma, în 727, un Conciliu, care confirma venerarea icoanelor, pe temeiul tabernacolului din *Vechiul Testament*, care era decorat cu imaginea unor heruvimi.

În 731, succesorul său, Grigorie III (un grec din Siria) a convocat la Roma un nou Conciliu care a decis: „De acum înainte, oricine va scoate, va nărui va necinsti sau va ofensa imaginile Domnului, ale Sfintei sale Maici sau ale Apostolilor etc. (...) nu va putea primi trupul şi sângele domnului şi va fi exclus din Biserică" (Héléfé 1910, 677).

Lupta pentru sau împotriva icoanelor – care a făcut ravagii în Răsărit şi în Apus – s-a concentrat mai ales în biserica de la Constantinopol. Patriarhii orientali se aflau, în ceea ce îi priveşte, sub dominaţia musulmană, aşa că nu au cunoscut persecuţiile sistematice care zguduiau Imperiul Bizantin.

În prima perioadă, iconoclasmul a atins paroxismul sub domnia lui Constantin Copronimul, fiul lui Leon III (741-755)[5]. Acesta era şi mai iconoclast decât tatăl său, iar cei trei patriarhi care s-au succedat pe scaunul din Constantinopol în vremea lui, i-au fost întru totul supuşi. Dacă împărarul Leon al III-lea a respins icoana pentru că „este mută şi fără suflare". Fiul său, Constantin al V-lea, dă o bază acestei respingeri: „Orice chip este copia unui prototip... şi, ca să fie într-adevăr chip (copia), trebuie să fie de o fiinţă cu prototipul pentru ca întregul prototip să fie păstrat, altfel nu este un chip"[6]. Se cunoaşte şi reacţia unui creştin arab, apărător al icoanelor la acest argument, Theodor Abû Qurra. Acesta (cca 750-820), în lucrarea sa scrisă în apărarea icoanelor, spune că o atare înţelegere a icoanelor (că icoanele ar trebui să fie numai vii şi de aceeaşi natură cu modelul) ar duce, prin urmare, la sfârşitul artei reprezentative.

Constantin al V-lea a voit să dea luptei împotriva icoanelor o solidă bază dogmatică. Or, nimic nu putea să discrediteze atât de mult cultul icoanelor ca dovada că el era în contradicţie cu marele sinoade hristologice. Programul împăratului era acela de a demonstra că acest cult al sfintelor icoane nu era altceva decât o erezie *hristologică*. „Cel care face icoana lui Hristos... nu a pătruns adâncimea dogmei privind unirea fără confuzie a celor două firi ale lui Hristos" (PG 100, 329, A). Aceasta este teza fundamentală pe care împăratul Constantin se căznea să o demonstreze. Pentru el avea valoare de chip real numai ceea ce era identic cu prototipul său. Şi el precizează în ce sens chipul trebuie să fie identic cu prototipul: „Dacă un chip nu reproduce exact trăsăturile formei precum este faţa prototipului său, este imposibil ca acesta să fie o icoană" (PG 100, 293, A). Şi împăratul Constantin insistă: „Icoana este chipul unei feţe (*prosôpon)* (PG 100, 297 A, 301 C).

1. „Persoana (*prosôpon)* lui Hristos sau ipostasul nu poate fi separat de cele două firi" (PG 100, 236 C).
2. Una din cele două firi – cea divină – nu poate însă să fie pictată, ea nu poate fi circumscrisă.
3. Prin urmare, este imposibil să pictăm, să „circumscriem" persoana (*prosôpon)* lui Hristos.

Constantin a convocat un Sinod. Nici tratatul împăratului, nici actele Sinodului nu s-au păstrat, fiindcă au fost arse. Cu toate acestea, cunoaştem atât tratatul lui Constantin – care este citat pe larg într-o lucrare polemică a Sf. Patriarh Nichifor – cât şi deciziile Sinodului iconoclast, care au fost complet integrate în secţiunea polemică a actelor Sinodului VII Ecumenic. Tratatul împăratului este foarte violent şi exprimă o poziţei extremistă, suprimând cultul Fecioarei şi al Sfinţilor. De altfel, Constantin Copronimul, va publica mai târziu un decret care elimină denumirea de „Maica lui Dumnezeu", interzicând folosirea cuvintelor „sfânt" sau „sfântă". Tratatul împăratului a fost scris în ajunul Sinodului iconoclast care a fost pregătit cu multă abilitate. Prezidat de Episcopul Efesului, Teodosie (Ostrogorsky 1956, 201), Sinodul a început la Hieria – în 10 februarie 754 – şi s-a încheiat la 8 august în biserica Vlahernes, din Constantinopol. La lucrări au participat 388 de episcopi (era vorba de toţi iconoclaştii care îi înlocuiseră pe episcopii ortodocşi, pentru unii din ei, împăratul creaseră noi scaune episcopale) (a vedea în componenţa Sinodului, pe de o parte, o minoritate activă (iconoclaştii), iar pe de altă parte, o majoritate pasivă (ortodocşii) – aşa cum face (Шмеманн 1954, 250) – nu corespunde situaţiei istorice; în fapt, cinstitorii icoanelor nu erau reprezentaţi la Sinod (Ostrogorsky 1956, 200). Sinodul Iconoclast din 754 spune: „Dacă cineva încearcă să fixeze chipul sfinţilor în icoane fără de suflet şi moarte, făcute din culori moarte şi care nu aduc nici un profit – căci este o idee nebună şi invenţia artificiului diabolic – şi dacă nu

[5] La începutul domniei sale a existat un scurt interval de 16 luni în care cultul icoanelor a fost restaurat de către uzurpatorul Artavazd.

[6] Textele lui Constantin în parte sunt păstrate în scrierea contestată a Patriarhului Nichifor. Sunt adunate de Hennephof, nr. 141-187. Textele citate de autor sunt din: PG 100, 216 C, 225 A, 228 D.

desenează mai degrabă în el însuşi în chip însufleţit virtuţile lor (ale sfinţilor) pe care le cunoaştem din povestirile scrise şi dacă prin acestea nu este stimulat să aibă aceeşi râvnă ca şi sfinţiii, cum spun Sfinţii Părinţi, acela să fie anatema" (Mansi 1759, 13, 345 CD)[7].

Acest Sinod a hotărât că oricine pictează sau deţine icoane va fi caterisit, dacă e cleric, sau anatemizat, dacă e călugăr sau laic. La sfârşitul Sinodului a fost aruncată anatema asupra veneratorilor de icoane şi asupra mărturisitorilor ortodoxiei: Sf. Gherman, Sf. Ioan Damaschinul şi Sf. Gheorghe al Ciprului (Mansi 1759, 13, 356). Iar după Sinod, persecuţiile au devenit deosebit de crude.

Cei 335 de episcopi care au fost invitaţi de împărat la sinod par să se fi supus fără excepţie voinţei împăratului. Unii din ei mai trăiau atunci când Sinodul din 787 a restabilit cultul icoanei şi au dat explicaţii cu privire la comportarea pe care au avut-o cu treizeci de ani mai devreme.

Rătăcirea fundamentală a lui Constantin al V-lea în argumentările sale, constă în concepţia greşită cu privire la noţiunea de *prosôpon Hristou* (persoana, faţa lui Hristos). Teza împăratului era constituită pe pretinsa imposibilitate a pictării *persoanei*, a ipostasului lui Hristos, dar, fiindcă el era comun atât firii umane, cât şi firii divine. Sinodul din 754 pune accentul asupra întrebării dacă *trupul lui Hristos* este sau nu „circumscribil"? Concluziile sinodului sunt acele cu ale împăratului – concepţia greşită cu privire la unirea ipostatică. Abia Nichifor şi Teodor Suditul au sesizat eroarea şi au dezvăluit-o, dar abia cu 60 de ani mai târziu.

După moartea lui Constantin Copronimul, persecuţiile şi-au diminuat violenţa. Fiul său Leon IV, era un iconoclast moderat şi destul de nepăsător. La moartea sa, în 780, soţia lui Irina s-a urcat pe tron, împreună cu fiul ei minor, Constantin. Irina a procedat imediat la restaurarea ortodoxiei. Candidatul ortodox la scaunul patriarhal era Nichifor (784-806). Influenţată mai ales de el, împărăteasa a început să pregătească cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic. Însă atunci când Sinodul şi-a deschis lucrările la Constantinopol, trupele instigate de episcopii iconoclaşti i-au împiedicat desfăşurarea. Un pic mai târziu după ce trupele au fost înlocuite, Irina şi-a reluat iniţiativa, convocând Sinodul la Niceea 24 septembrie în 787. Au fost de faţă 350 episcopi şi un mare număr de călugări (Uspensky 1980). Actele acestui Sinod poartă 307 semnături. Papa de la Roma, Adrian I, a trimis doi delegaţi; Patriarhii de Alexandria şi Antiohia şi-au trimis şi ei reprezentanţii care au adus un mesaj din partea Patriarhului de Ierusalim, exprimând adeziunea acestuia la restaurarea cultului icoanei. Sinodul a restabilit venerarea icoanelor şi a adoptat o serie de măsuri pentru normalizarea vieţii bisericeşti. Cu al VII-lea Sinod Ecumenic se încheie prima perioadă iconoclastă.

Părinţii au stabilit adevărata doctrină despre venerarea icoanei. Hotărârile lor se întemeiază în primul rând, pe *Scriptură*: din *Vechiul Testament* se citează Exod, capitolul 25 (vers. 1 şi 17-22), unde Dumnezeu porunceşte ca imaginile heruvimilor să fie aşezate deasupra tabernacolului şi Numerii, capitolul 7 (vers. 88-89), unde Dumnezeu vorbeşte cu Moise dintre heruvimi. Ei citează de asemenea partea din viziunea lui Iezechel privitoare la heruvimii din Templu (3, 16-20). Din *Noul Testament*, Părinţii citează Epistola către evrei, capitolul 9 (vers. 1-5), adică un text neotestamentar despre tabernacol. Urmează apoi mărturiile patristice ale Sfinţilor Ioan Hrisostom, Grigorie de Nyssa, Vasile cel Mare, Nil Sinaitul şi alte probe ce ne sunt deja cunoscute, precum şi Canonul 82 al Sinodului Quinisext.

Adevărata realizare a Sinodului de la Niceea este, aşadar, textul mărturisirii de credinţă care a fost votat la 13 octombrie 787. Este vorba de cea mai festivă şi cea mai cuprinzătoare clarificare privitoare la problema icoanelor pe care a dat-o vreodată un sinod. Redăm fragmente a acestei hotărâri sinodale: „(...) noi păstrăm toate tradiţiile bisericeşti, aşa cum ne-au fost încredinţate, prin scris sau prin viu-grai, fără să le denaturăm prin inovaţii. *Una dintre aceste tradiţii este pictarea sfintelor icoane*. Fiindcă ea corespunde relatărilor *Evangheliei* (...). Hotărâm cu toată ştiinţa şi cu întreaga cercetare că, precum Sfânta şi de viaţa făcătoarea Cruce, la fel sfintele şi cuvioase icoane pictate în culori, făcute din mozaic sau din orice alt material potrivit acestui scop trebuie păstrate în sfintele lăcaşuri ale lui Dumnezeu, pe vasele şi pe veşmintele sacre, pe ziduri şi pe lemn, în case şi pe drumuri, fie că este vorba de

[7] Acest text se referă la pasajul din Teodot din Ancira, dar cu semnificative schimbări: „Neutralul prin adaos lipsit de viaţă şi mut, pe icoană cu culori materiale este schimbat în mod negativ" (vezi Mansi 1759, 13, 309 E – 312 A); asemenea tendenţioase schimbări ale textelor părinţilor sunt frecvente.

icoanele Domnului şi Mântuitorului Iisus Hristos, fie ale Împărătesei Sfânta Maică a Domnului, fie de cele ale sfinţilor îngeri sau ale oamenilor sfinţi şi venerabili. Căci, ori de câte ori îi vedem înfăţişaţi în imagini, suntem înclinaţi, prin contemplaţie, să ne aducem aminte de prototipuri, câştigăm mai multă iubire pentru ei (...) căci cinstea arătată imaginii urcă spre prototipul acesteia, iar cel ce venerează icoana, venerează de fapt pe cel înfăţişat de ea (...) de aceea, hotărâm ca cei care, urmând pilda ereticilor netrebnici îndrăznesc să gândească sau să înveţe altfel, să dispreţuiască tradiţiile bisericeşti, să nesocotească (...) fie *Evanghelia*, fie înfăţişarea crucii, fie pictarea icoanelor, fie sfintele moaşte ale martirilor (...) de vor fi episcopi sau preoţi să fie caterisiţi, iar de vor fi călugări sau laici să fie excomunicaţi" (Mansi 1759, 13, 377-380; Sfântul Vasile *De Spiritu Sancto*, 18; PG 32, 149 C).

Altfel spus, icoana conţine şi proclamă acelaşi adevăr ca şi *Evanghelia*; ca şi *Evanghelia* şi Sfânta Cruce ea este unul dintre aspectele revelaţiei divine. În ochii Bisericii, icoana nu este deci o artă care ilustrează *Sfânta Scriptură*; ea este un limbaj care-i corespunde, care-i este echivalent, corespunzând nu literei biblice şi nici cărţii ca obiect, ci propăvăduirii evanghelice, adică tocmai cuprinsului *Scripturii*, sensului ei – aşa cum se întâmplă cu textele liturgice. Iată de ce icoana are în Biserică acelaşi rol ca şi *Scriptura*, întrunind aceeaşi semnificaţie liturgică, dogmatică şi educativă[8].

Arta sacră este deci liturgică prin chiar natura ei; şi aceasta nu pentru că slujeşte drept cadru liturghiei sau o completează, ci pentru că îi corespunde întru totul. Fiind aşadar o artă cultică, icoana nu a „servit" niciodată religia în sensul în care istoricii de artă o cred adesea, adică în calitate de element auxiliar împrumutat din afară şi folosit de Biserică. Ca şi cuvântul, icoana face parte integrantă din religie.

Se găseşte argumentul tradiţiei. Arta icoanei este parte a unui întreg pe care Biserica l-a primit ca tradiţie şi pe care ea trebuie să-l predea mai departe viu. Acuzaţia că cinstirea icoanelor este închinarea la idoli este respinsă prin două argumente, care sunt înainte de toate, de natură hristologică:

1. Hristos Însuşi (şi, prin urmare, nimeni altul, nici măcar împăratul) ne-a eliberat din întunericul slujirii la idoli.
2. Nu se poate compara icoana lui Hristos cu idolii.

Primul argument este întărit prin precizarea că icoanele nu ar avea alt scop decât cel pe care îl au şi Evangheliile: acela de a vesti Întruparea Cuvântului lui Dumnezeu care ne-a mântuit. Cuvântul şi imaginea se sprijină reciproc, precum la om se completează văzul cu auzul (Schönborn 1996, 160).

Sinodul pune icoanele în acelaşi rând cu Sfânta Cruce şi alte obiecte sfinte. Acestea împreună, fac un întreg: frumoasa podoabă (*eukosmia)* a casei lui Dumnezeu. Cel care leapădă icoana sau o distruge a pierdut îndată şi respectul pentru celelalte obiecte sfinte.

Sinodul se mulţumeşte cu referinţe la legitimitatea icoanelor. Arta icoanelor este desemnată ca una aparţinând tradiţiei Bisericii. Această încorporare a icoanelor în marele întreg al tradiţiei vii, scrise sau nescrise, a Bisericii relativizează, pe de o parte, problema reprezentărilor, pe de altă parte, însă clarifică faptul că iconoclasmul înseamnă mai mult decât respingerea, pur şi simplu, a unui detaliu (Schönborn 1996, 160).

Recunoaşterea Sinodului Niceea II ca al VII-lea Sinod Ecumenic reprezenta o lovitură decisivă dată iconoclasmului. De acum înainte, acesta era definitiv şi ireversibil condamnat ca erezie de către ansamblul Bisericii. Dogma venerării icoanelor era astfel recunoscută ca unul dintre adevărurile fundamentale ale creştinismului, imaginea însăşi fiind confirmară ca mărturie a Întrupării.

S-a declarat că Sinodul iconoclast convocat de Constantin Copronimul nu fusese Ecumenic, fiindcă celelalte biserici locale nu aderase la el. El nu putea fi numit „al VII-lea Sinod", de vreme ce era în dezacord cu celelalte şase şi mai ales cu Sinodul Quinisext pe care Părinţii îl socoteau ca al VI-lea Sinod Ecumenic. Pe de altă parte, s-a declarat că arta sacră este în acord cu dogmele creştine.

Conciliul de la Frankfurt din anul 794, convocat de Carol cel Mare, alcătuit din 300 de episcopi – a

[8] Trebuie să ţinem cont că imaginea are anumite posibilităţi care lipsesc cuvântului: întâi ea este o formă de expresie mai directă; pe de altă parte, generalizarea prin imagine este mai vastă şi mai laconică decât cea prin cuvânt. Ca atare, imaginea arată în mod direct şi concis ceea ce exprimă ansamblul unei liturghii festive.

respins atât Sinodul iconoclast din 754, cât şi Sinodul VII Ecumenic. Ceea ce este absurd, este că delegaţii aceluiaşi Papă Adrian I, care semnaseră hotărârile Sinodului VII – au semnat şi deciziile Conciliului de la Frankfurt.

În 825, un alt Conciliu, ţinut la Paris, a condamnat şi el Sinodul VII. Curând după Conciliul de la Frankfurt, Episcopul Claudiu de Torino, ca şi Episcopul Agobard de Lyon, după Conciliul de la Paris, au atacat imaginile. Se poate spune că iconoclasmul apusean a atins punctul culminant atunci când Episcopul Claudiu s-a declarat duşman al crucii, ceea ce nici cei mai îndărătnici iconoclaşti din Bizanţ nu îndrăzniseră să facă (Bréhier 1928, 196).

Aşadar, Conciliul de la Frankfurt aproba folosirea icoanelor fără să vadă în aceasta un fapt important pe plan dogmatic sau liturgic. Le considera drept un „ornament în biserici" şi, pe de altă parte, drept „o amintire a întâmplărilor trecute". Faptul semnificativ: cu toate că Biserica Romei a recunoscut Sinodul VII Ecumenic, ea a rămas practic pe poziţiile Conciliului de la Frankfurt, ceea ce explică de ce imaginea – care este pentru ortodocşi un limbaj al Bisericii, o expresie a revelaţiei divine şi o parte integrantă a cultului – nu a jucat niciodată un asemenea rol în Biserica Romană.

Urmările perioadei iconoclaste au fost nefaste. În cursul acelei perioade s-a distrus tot ce se putea distruge şi de aceea avem atât de puţine icoane din epocile precedente. Adevărata miză a luptei era mărturisirea dogmei Întrupării şi implicit, antropologia creştină. „Era în mod clar o discuţie dogmatică prin care s-au dezvăluit anumite profunzimi teologice" (Florovsky 1933, 247).

Temeiurile dogmatice ale conţinutului iconic au fost elaborate de câteva generaţii de Părinţi implicaţi în lupta contra antropologiei şi hristologiei eretice din secolele precedente. Astfel, nu putem decât să ne însuşim concluzia lui Chr. von Schönborn: „Dezbaterile hristologice au durat secole dea rândul. În tot acest timp, Biserica nu a încetat să mărturisească taina descoperită şi pecetluită prin Sfântul chip al lui Iisus Hristos, imagine de o fiinţă cu tatăl (Niceea I), Cuvânt făcut trup fără schimbare (Efes 431), Dumnezeu adevărat şi om adevărat (Calcedon), unul din Sfânta treime care a pătimit pentru noi (Constantinopol II), Cuvânt al lui Dumnezeu în Care voinţa şi lucrarea omului (Iisus) consimt – într-o perfectă armonie cu voinţa dumnezeiască – să pătimească până la moarte (Constantinopol III)" (Schönborn 1996, 134). Aici trebuie să vedem sensul autentic şi profund al atât de mult şi des comentatei afirmaţii citate de Părinţii Sinodului VII Ecumenic, potrivit căreia arta sacră depinde de Sfinţii Părinţi, numai latura artistică aparţinând artiştilor (Mansi 1759, 13, 252 c).

Cu toate acestea, doctrina ortodoxă despre imaginea sacră nu a fost acceptată de către adversarii ei. Pacea nu a durat decât 27 de ani, după care a început cea de-a doua perioadă iconoclastă.

După împărăteasa Irina tronul i-a revenit lui Nichifor I, care nu a luat nici o hotărâre – nici pro, nici contra icoanelor. Dar urmaşul său, Leon V Armeanul (813-820), a considerat că împăraţii iconoclaşti avuseseră mai multe şanse politice şi militare decât împăraţii ortodocşi, din acest motiv el a hotărât să revină la iconoclasm. El i-a cerut lui Ioan Gramaticul, „creierul renaşterii iconoclaste" (Ostrogorsky 1956, 231), să compună un tratat care să utilizeze hotărârile precedentului Sinod iconoclast. Acele hotărâri – care primiseră deja o replică ortodoxă atât de amplă – au fost, aşadar, artificial resuscitate pentru a servi scopurilor politice ale împăratului, iar al doilea val iconoclast a reprezentat, ca şi primul, o violare a suveranităţii Bisericii, o imixtiune a puterii de Stat în chestiunile interioare bisericeşti. Fără să ameninţe, împăratul cerea insistent – în numele păcii din Biserică – anumite concesii iconoclaste. Însă Sfântul Patriarh a refuzat orice compromis. Sfântul Teodor Studitul – care participa la discuţii împreună cu alţi 270 de monahi – i-a reproşat împăratului de amestecul în viaţa internă a Bisericii. Când discuţiile nu au dus la nimic, au început persecuţiile. Patriarhului i s-au limitat prerogativele, pentru ca ulterior, în 815, să fie destituit, exilat şi înlocuit cu un iconoclast, Teodot I (815-821). În acelaşi an, la Constantinopol (în Catedrala Sf. Sofia) a fost convocat un nou Sinod iconoclast sub preşedinţia Patriarhului Teodot.

Sinodul iconoclast din 815 i-a reproşat Sinodului de la Niceea învăţătura: datorită Întrupării Fiului lui Dumnezeu, „se pot picta icoane cu materia cea nevrednică" şi că astfel s-ar acorda „materiei lipsite de viaţă a icoanei" o venerare care numai lui Dumnezeu I se cuvine. Sinodul respinge deopotrivă reprezentarea şi venerarea chipurilor sfinţilor.

Strigătul de disperare a acestui sinod era: „Cum îndrăznesc ei să picteze cu arta vulgară a păgânilor pe Prealăudata Maică a Domnului?" (Mansi 1759, 13, 277 CD).

Sinodul nu a fost nici atât de important, nici atât de numeros ca primul. În general, de-a lungul acestei a doua perioade, iconoclasmul şi-a pierdut mult din vitalitatea doctrinară. Iconoclaştii nu puteau spune nimic nou şi se mărgineau să repete mereu vechile lor argumente, demult respinse de ortodocşi (Doctrina promulgată de acest al doilea Sinod iconoclast ne este cunoscută dintr-o scrisoare a împăratului Mihail către Ludovic cel Pios (Mansi 1759, 14, 417-422) şi din *Reputaţiile Sf. Teodor Studitul,* dar mai ales din răspunsul dat acestuia de către Sf. Patriarh Nechifor). De această dată, Sinodul a subliniat faptul că icoanele nu sunt idoli (Ostrogorsky 1956, 232), dar a poruncit totuşi distrugerea lor.

Un alt reviriment a avut loc atunci când împăratul Mihail II a urcat pe tron, în 821. Deşi iconoclast, el i-a chemat pe ortodocşi din exil şi i-a eliberat din închisori. Situaţia s-a schimbat sub domnia fiului lui Mihail II, împăratul Teofil. Când Ioan Gramaticul a urcat pe tronul patriarhal (837), persecuţiile s-au aprins din nou. La moartea lui Teofil (842), fiul său fiind minor – văduva lui, Teodora – şi-a asumat regenţa. Cum aceasta era ortodoxă, cultul icoanelor a fost definitiv restabilit. La Constantinopol a avut loc un Sinod pe vremea patriarhului Metodie (842-846). În martie 843, Sinodul a confirmat dogma venerării icoanelor formulată de Sinodul VII Ecumenic, a aruncat anatema asupra iconoclaştilor. De la reforma Gregoriană încoace, Sinodul din 869-870 (la care, mai ales biserica Romei îl confirma pe cel din 843, adică triumful ortodoxiei) este considerat la Roma drept al VIII-lea Sinod Ecumenic. Biserica ortodoxă nu a recunoscut acest Sinod şi, prin urmare, deciziile lui nu au avut nici o valoare oficială. Totuşi, acest Sinod era în principiu ortodox şi cel de-al treilea Canon al său – legat de arta sacră – prezintă un mare interes pentru noi. Ne oprim puţin asupra lui fiindcă exprimă orientarea gândirii teologice referitoare la imagine, în contextul general al epocii de după iconoclasm. Iată textul acestui Canon: „Poruncim venerarea Sfintei icoane a Domnului Nostru Iisus Hristos deopotrivă cu Cartea Evangheliilor. Într-adevăr, aşa cum prin silabele ce o alcătuiesc pe aceasta ne aflăm mântuirea, tot astfel cei învăţaţi sau neştiutori sunt părtaşi ai moştenirii, prin culorile icoanelor. Ceea ce cuvintele vestesc prin silabe se arată prin culorile picturii" (Héléfé 1911, 869-870).

Trebuie totuşi notate două particularităţi. Mai întâi, afirmaţia Sinodului, potrivit căruia imaginea este utilă atât învăţaţilor, cât şi neştiutorilor, importanţa ei fiind aceeaşi pentru toţi membrii Bisericii, indiferent de nivelul lor cultural. Se poate presupune că această declaraţie a unui Sinod atât de important pentru apus era îndreptată împotriva ideii de imagine ca „Biblie a celor neştiutori". După cum se ştie, ideea Sf. Grigorie cel Mare: „Imaginea este pentru cei analfabeţi, ceea ce Sfânta Scriptură este pentru cei învăţaţi", a făcut carieră în Occident. Chiar şi faptul că biserica Romei a recunoscut Sinodul din 869-870 ca pe „al VIII-lea Sinod Ecumenic" nu a zguduit această concepţie, parţial admisă până-n prezent. În ce priveşte orientul ortodox, o asemenea concepţie despre imagine nu a părut niciodată suficientă.

Canonul al treilea se exprimă foarte ferm: „Dacă cineva nu venerează icoana Mântuitorului Hristos, nici să nu-i vadă chipul la cea dea doua venire". Fraza este interesantă întrucât traduce esenţialmente adevărul fundamental al cinstirii icoanei. Al treilea Canon al Sinodului conchide prin a arăta că, în icoane, o înfăţişăm, de asemenea, pe Maica Domnului, pe îngeri şi pe sfinţi. Deoarece asemenea imaginii lui Hristos, cea a unui sfânt – şi, în primul rând, cea a Maicii Domnului – reprezintă, în ochii Sinodului, prefigurarea vizibilă a viitorului.

Sinodul din 869-870 nu s-a limitat la a-l înlătura pe Patriarhul Fotie; au fost, totodată, ridicate obstacole pentru a zădărnici acţiunile lui în scopul restabilirii şi al răspândirii artei sacre. Lupta Sf. Fotie împotriva iconoclasmului a atins apogeul la Sinodul din 879-880, când cel de-al doilea Sinod de la Niceea a fost recunoscut ca fiind al VII-lea Sinod Ecumenic. Totuşi Biserica Romei continua să nu recunoască decât şase Sinoade Ecumenice (Dvornik f.a., 96).

Toată perioada sinoadelor ecumenice este o perioadă esenţialmente hristologică: ea precizează învăţătura ortodoxă despre persoana lui Hristos, ca Dumnezeu şi om. În cursul acestei epoci, icoana face corp comun cu ansamblul teologiei hristologice, mărturiseşte, înainte de orice, faptul întrupării: Biserica îşi afirmă învăţătura atât prin

cuvânt, cât şi prin imagine. Arta Bisericii în forma ei clasică atinge o foarte mare varietate şi o excepţională bogăţie.

Odată fundamentul hristologic al icoanei bine stabilit, a apărut tendinţa conştientă şi hotărâtă de a-i manifesta vizibil conţinutul şi chiar esenţa, pe baza experienţei spirituale prezente şi trecute. Prin urmare, centrul de gravitate se deplasează de pe aspectul hristologic al icoanei către aspectul ei pneumatologic, eshatologic. Istoria artei vede în acest proces o „spiritualizare" care atinge apogeul în a doua jumătate a secolului IX, marcând toate genurile artei sacre şi chiar arta profană. Altfel spus, curentul care se precizase deja în arta preiconoclastă şi al cărui principiu fusese exprimat prin Canonul 82 al Sinodului Quinisext a continuat şi a devenit dominant.

„Începând cu a doua jumătate a secolului XI, rolul Constantinopolului devine cu totul excepţional (...). Influenţa lui se răspândeşte în toate direcţiile: o vedem în Cappadocia, în Latmos, în Caucaz, în Rusia, în Serbia, în Bulgaria, la Muntele Atos în Italia. Ea uneşte într-un ansamblu omogen eforturile creatoare ale aproape tuturor popoarelor din Răsăritul creştin, imprimându-le un fel de amprentă comună" (Лазарев 1947, 105).

Bibliografie

Bréhier 1928: L. Bréhier, L'art chrétien, son développement iconographique, des origines à nos jours (Paris 1928).

DACL 1915: Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie, edidat de Cabrol şi Leclerque (Paris 1915).

Diehl 1935: Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, vol. I (Paris 1935).

Dvornik f.a.: F. Dvornik, The Patriach Photius and the Iconoclasm. In: Dumbarton Taks Papers, 7 (Cambridge), 67-98.

EBRE 1927: Enciclopedia oficială a bisericii romane *Ecclesia* (Paris 1927).

Florovsky 1933: G. Florovsky, Părinţii bizantini între secolele V şi VII (Paris 1933).

Grabar 1957: A. Grabar, L'iconoclasme byzantin cap. *L'Eglise et les images* (Paris 1957).

Héléfé 1909: Leclerq Héléfé, Histoire des Conciles, t. III/1 (Paris 1909).

Héléfé 1910: Leclerq Héléfé, Histoire des Conciles, , t. III/2 (Paris 1910).

Héléfé 1911: Leclerq Héléfé, Histoire des Conciles, t. IV2/1 (Paris 1911).

Klauser 1974: Th. Klauser, Die Ausserungen der alten Kirche zur Kunst (Münster 1974).

Mansi 1759: J.D. Mansi, Sanctorum conciliorum nova et amplissima collectio (Florentz 1759).

Ostrogorsky 1930: G. Ostrogorsky, Les débuts de la querelle des images. In: Mélanges Diehl Ch., vol. I (Paris 1930), 235-255.

Ostrogorsky 1956: G. Ostrogorsky, Histoire de l'Etat Byzantin (Paris 1956).

Palanque, Chelini 1962: J.-Rémy Palanque, J. Chelini, Petite Histoire des Grands Conciles (Paris 1962).

PG : J.P. Migne, Patrologiae cursus, series graeca (Paris 1857).

PHGC 1962: Petite histoire des grands conciles (Paris 1962).

Réau 1925: L. Réau, L'Art du Moyen Ag. In: L'évolution de l'humanité (Paris 1925).

Rhalli, Potli 1852: G.A. Rhalli, M. Potli, Sintagma atenianǎ (Colecţie a canoanelor ortodoxe), vol. II (Tesalonic 1852).

Schönborn 1996: Chr. von Schönborn, Icoana lui Hristos o introducere teologică (1996).

Uspensky 1980: L. Uspensky, Théologie de l'icône dans l'Eglise Ortodoxe (Paris 1980).

Лазарев 1947: В. Лазарев, История византийского искусства, I (Москва-Ленинград 1947).

Покровски 1910: Н. Покровски, Памятники иконографии и христианского искусства (Санкт-Петербург 1910).

Сузумов 1963: М. Сузумов, Историография иконоклазма. Византийский временник II, 1963, 199-226.

Шмеманн 1954: А. Шмеманн, Исторический путь православия (New York 1954).

Anexă

Primele şapte Sinoade Ecumenice

I. Primul conciliu de la Niceea, (325): condamnă doctrina lui Arie. Conciliul a stabilit învăţătura trinitară a Bisericii, formulând forma scurtă a crezului creştin (simbolul niceean).

II. Primul conciliu de la Constantinopol, (381): a extins crezul creştin prin articolele 9-12 din simbolul niceno-constantinopolitan, articole valabile până în prezent în Biserica Răsăriteană şi Biserica Catolică.

III. Conciliul de la Efes, (431): condamnă nestorianismul şi adoptă titlul de „Născătoare de Dumnezeu" (gr. *Theotokos*) pentru Maria din Nazaret.

IV. Conciliul de la Calcedon, (451): condamnă doctrina lui Eutihiu I de Constantinopol (monofizismul), şi afirmă două firi în Iisus. Se retuşează simbolul niceno-constantinopolitan. Acest conciliu precum nici următoarele, nu sunt recunoscute de bisericile vechi orientale.

V. Al doilea conciliu de la Constantinopol, (553) se reafirmă declaraţiile conciliilor anterioare, se condamnă noile teze ariene, nestoriene şi monofizite.

VI. Al treilea conciliu de la Constantinopol, (680-681); condamnă monotelismul, afirmă că Christos are două voinţe: una dumnezeiască şi una omenească.

VII. Al doilea conciliu de la Niceea, (787); reintroduce cultul icoanelor şi pune capăt iconoclasmului.

Typology sources of Christian Iconography

Abstract

The typology of the Christian iconography rests on the sources imparted by the Christian religion and its Holy Priests, but at the same time we can't diminish the importance of pre-Christian and Pagan sources which were borrowed by the Christians and adapted to Christian dogma. Though the initial elements of the Christian typology can be examined from historical, artistic, critical, dogmatic and philosophical points of view, and induces the necessity of thorough analysis of this subject without neglecting any aspect in order to obtain truthful results.

The objective of the work is to effectuate a classification of the existing sources and determine the influence of each of them individually on the creation and development of the Christian typology.

Classification of typology sources of Christian iconography:

- by provenance: 1. Christian, 2. pre-Christian, 3. Pagan;
- by dissemination: 1. written sources, 2. unwritten sources.

The Bible (The Old Testament and the New Testament), the Writings of the Holy Fathers and Concilium Eucumenic (Eucumenical Bishops Forum) are in particular worth mentioning among Christian sources.

We don't to argue this subject from a deep theological point of view, for or against the icon. We aim to argue discussions, ideas and contradictions on this subject that in the course of centuries influenced and directed the Christian art.

Источники типологии христианской иконографии

Резюме

Типология христианской иконографии была основана на источниках, выданных самой христианской религией и Святыми Отцами. В то же время нельзя пренебрегать значением источников, связанных с ранним христианством и древним язычеством, которые были взяты христианами, адаптированы или сопоставлены с христианской догмой. Хотя, многочисленные начальные элементы христианского происхождения могли бы рассматриваться с различных точек зрения (исторической, художественной, критической, догматической, философской), для получения наиболее достоверных результатов необходимо изучать данную тематику во всей её сложности, не исключая ни одного аспекта.

Целью работы является классификация источников и вычисление роли каждого в отдельности в создании и развитии христианской типологии.

Источники типологии христианской иконографии классифицируются:

- по принципу происхождения: 1. христианские, 2. раннехристианские, 3. языческие.
- по принципу распространения: 1. письменные источники, 2. неписьменные источники.

Уточняя христианские источники, особенно приходится настаивать на Библии (Старый и Новый Завет) и Писаниях Святых Отцов. Не рассматривая с точки зрения углублённой теологии все «за» или «против» иконографии, можно констатировать дискуссии, идеи и противоречия в этой теме, которые на протяжении веков повлияли и перенаправили христианское искусство.

12.03.2008

Dr. Natalia Chişcă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

О НАХОДКАХ ПРЕДМЕТОВ РЕМЕННОЙ И СУМОЧНОЙ ГАРНИТУРЫ СРЕДНЕВЕКОВОГО ВРЕМЕНИ С ГОРОДИЩА ЕКИМЭУЦЬ В МОЛДОВЕ

Екатерина Абызова
Светлана Рябцева

Кольцевое городище Екимэуць в Молдове, которое исследовалось в период полевых сезонов 1950-1952 гг., дало незаурядную коллекцию вещевого инвентаря, представляющую собой своеобразный срез культуры населения на момент гибели этого поселения. По всей площади городища просматривались следы пожара: обуглившееся дерево и зерно, кости, растрескавшиеся каменные жернова, побелевшие от соприкосновения с огнём сердоликовые бусы. Был найден разнообразный хозяйственный и ремесленный инструментарий, предметы вооружения, многочисленные ювелирные украшения (более 2000 индивидуальных находок). Украшения, орудия труда и изделия ремесленников представлены целыми комплексами (Фёдоров 1953, 105).

Материалы из раскопок этого памятника хранились в фондах трёх музеев Молдовы и Археологического музея в г. Одесса[1]. В настоящее время большая часть находок сконцентрирована в фондах Национального музея археологии и истории Молдовы (г. Кишинэу). В связи со сменой экспозиции весьма репрезентативная подборка вещей стала доступна для визуального изучения. К наиболее интересным изделиям относится поясной набор, состоявший по сообщению Г.Б. Фёдорова (1953, 118) из сорока бляшек сердцевидной формы (рис. 1). Подобные бляшки характерны для декорировки длинных наборных поясов X - начала XI вв. (Мурашова 2000). Кроме того стали доступны для визуального изучения и некоторые предметы вооружения, в том числе и железное перекрестие сабли (рис. 2).

На кольцевых городищах Молдовы были найдены многочисленные предметы вооружения: сотни стрел и дротиков, боевые топоры. Находят их, в том числе, и совместно с кузнечным инструментарием, заготовками и бракованными изделиями – это свидетельствует о том, что многие из них производились на месте (Фёдоров 1964, 17). На Алчедарском городище четыре комплекса были атрибутированы как мастерские ювелиров и оружейников, на Екимэуцком – один (Фёдоров 1953, 117; он же 1964, 91).

Большое количество предметов вооружения с екимэуцкого городища исследователями соотносится с моментом последнего штурма. Было найдено более трёх сотен железных и несколько костяных наконечников стрел, гранёные и листовидные копья, железные сулицы, боевые топоры и гири, кистени. Среди подобных находок Г.Б. Фёдоров выделял находку серебряного позолоченного наконечника ножен (рис. 3), орнамент которого он соотносил с декором малого рога из Чёрной Могилы в Чернигове, а также некоторыми орнаментальными мотивами Киевской Софии и белокаменным декором Владимиро-Суздальских храмов (Фёдоров 1953, 106, рис. 45/3). Нам бы хотелось остановиться подробнее на некоторых наиболее ярких предметах, характерных для средневековой дружинной субкультуры, открытых при раскопках городища Екимэуць.

* * *

Одной из характерных отличительных черт дружинной культуры и моды с конца IX по первую половину XI вв. являлись длинные наборные пояса, декорированные многочисленными бляшками (Мурашова 2000). Подобные пояса представлены у хазар, венгров, болгар, удмуртов, мари и мордвы (Фонякова 1986, 36-76; она же 1998, 635-641; Dienes 1976, 18-40; Казаков 2000, 98; Станилов 1993, 152-163). Встречаются они и на древнерусских памятниках - Чернигов, Гнёздово, Тимерёво и др. (Мурашова 2000, 75).

[1] Приносим глубокую благодарность коллегам И.В. Бруяко, В.Л. Денискому, Л.Ю. Полещук и Е.Ф. Рединой (Археологический музей, Одесса), З.А. Львовой и Н.А. Фоняковой (Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург), И.Г. Власенко, А.Н. Левинскому, А.И. Никулицэ и И.С. Тентюк (Национальный музей археологии и истории Молдовы, Кишинэу) за возможность ознакомиться с материалами и помощь в работе.

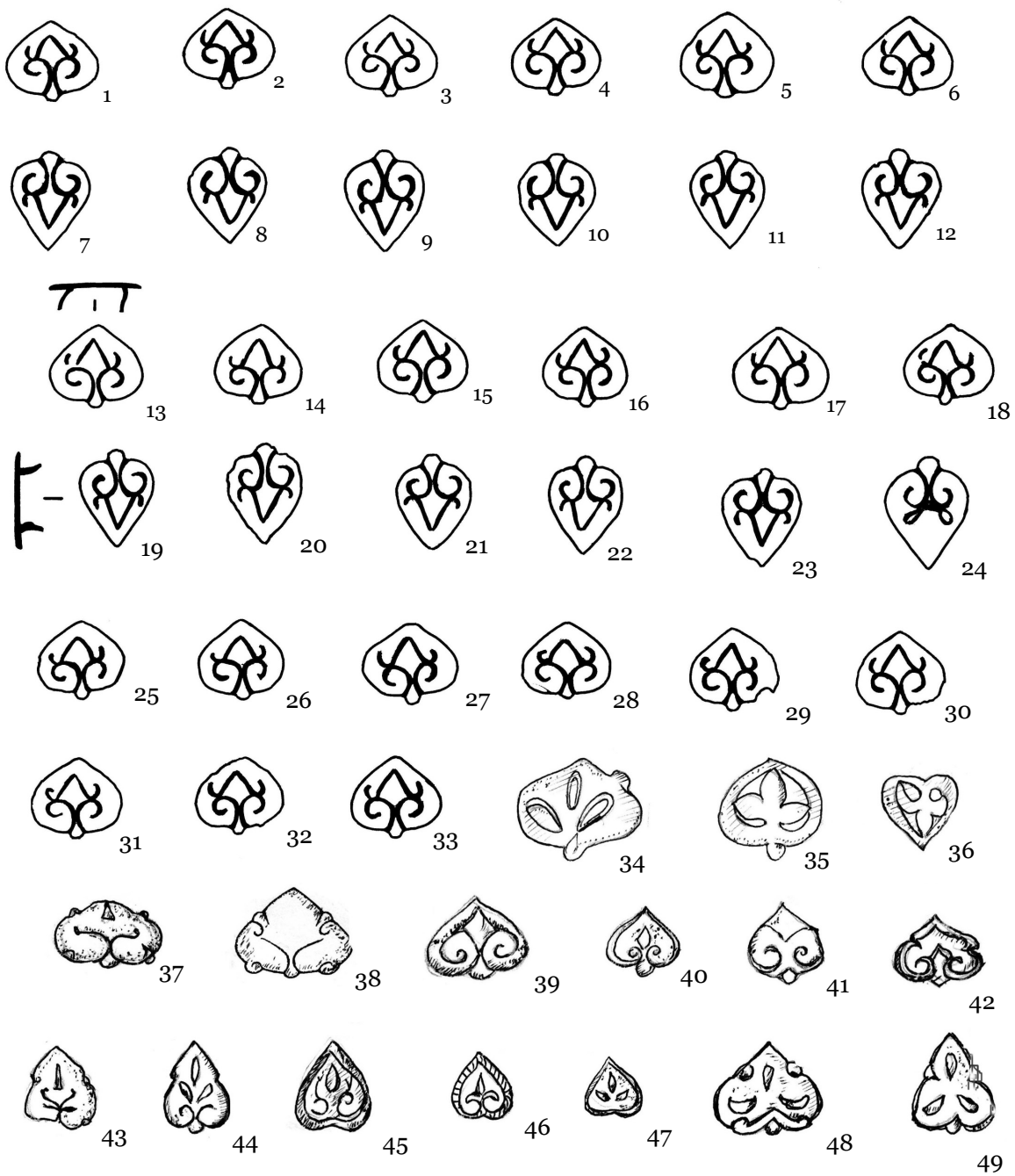

Рис. 1. Ременные бляшки. Масштабы разные. 1-36 - Екимэуць; 37, 38, 43 - Хомокмедь (Венгрия); 39 - Надарова, 40, 41, 44 - Пет Могила (Болгария); 42 - Пэкуюл луй Соаре (Румыния); 45 - Гнездова, 46 - Измери, 47 - Танкеевский мог. (Россия); 48 - Киев, 49 – Шестовицы (Украина).

На Екимэуцком городище поясной набор был обнаружен в 1951 г. при раскопках ювелирной мастерской. Комплекс этой полуземлянки отличался богатством археологического инвентаря: 132 бытовых предмета, не считая многочисленных фрагментов керамики и целых форм сосудов. Кроме поясных бляшек были найдены сердоликовые и пастовые бусы, медные и серебряные украшения, набор кузнечных и ювелирных инструментов, заготовки и отходы производства (Фёдоров 1953, 117, 118).

К сожалению, нам не известно принадлежала ли (и какая именно) одна из пряжек из екимэуцкой коллекции именно к данному поясному набору (рис. 4). Но это и не так уж и важно, так как, по мнению В.В. Мурашовой, «характерной особенностью наборных поясов является

Рис. 2. Екимэуць. Перекрестие сабли

Рис. 3. Екимэуць. Наконечник ножен.

именно наличие бляшек, пряжка, наконечник и другие детали могли присутствовать или нет» (Мурашова 2000, 70). С другой стороны, все найденные на городище бронзовые пряжки относятся к тем типам, которые использовались в составе подобных поясов (Рябцева, Рабинович 2007, 206, рис. 1/12-16). Миниатюрная пряжка могла принадлежать к декору внутреннего ремешка, служившего именно для застёгивания наборного пояса. Сходные пряжки представлены и на сумочных ремешках (Мурашова 2000, 72; The ancient Hungarians 1996, 88).

В составе екимэуцкого пояса сердцевидные бляшки с небольшим выступом, декорированные волютообразным узором, представлены в двух разновидностях (рис. 1/1-33): более широкие (рис. 5) и более узкие, удлинённые (рис. 6), – и относятся, соответственно к типам XXVIII Б1 и XXVIII Б2, по классификации В.В. Мурашовой (Мурашова 2000, 45). Близкие бляшки известны с территории Восточной, Центральной и Юго-Восточной Европы и демонстрируют сложение единого стиля в оформлении поясов. Сходные экземпляры происходят из Карош, Хомокмедь, Ладаньбене-Бенепуста и других мест в Венгрии (рис. 1/37, 38, 43) (The ancient Hungarians 1996, 84, fig. 10, 312. fig. 1, 339, fig. 6; Fettih 1937, t. XXXV, LXIV, CXXX; Eszter 2003, 505, t. 3; Szóke 1954, 130, fig. 6). Ещё более близкие к екимэуцким находки известны из Нижнего Подунавья и на Балканах – Пэкуюл луй Соаре (Румыния), Преслава, Надарово, Шуменский округ (Болгария) (рис. 1/39-42, 44) (Дончева 2004, 212-227; Плетнёв 2004, 228-240; Станилов 1993, 153; Diaconu, Vilceanu 1972, 155; Dumitriu

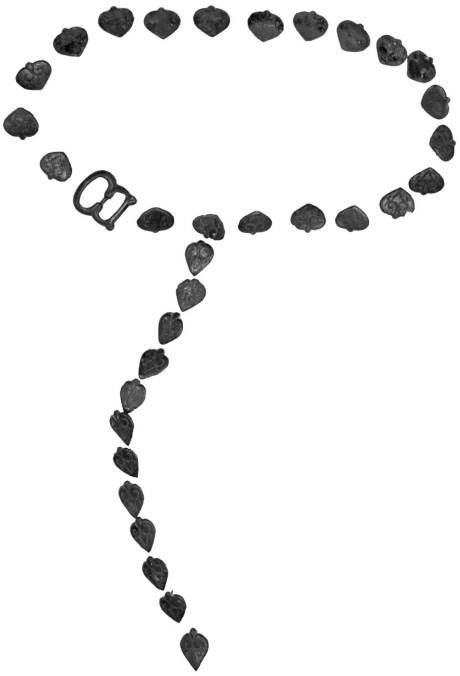

Рис. 4. Екимэуць. Вариант реконструкции декора пояса.

2001, Taf. 84). На территории Восточной Европы сходные бляшки, но отличающиеся по форме отсутствием каплевидного выступа и некоторыми графическими дополнениями в

Рис. 5. Екимэуць. Поясные бляшки.

Рис. 6. Екимэуць. Поясные бляшки.

Рис. 7. Екимэуць. Поясная бляшка.

орнаменте, найдены в Гнёздове, Тимерёво и Владимирских курганах, Лядинском, Томниковском могильнике и «Черемисское кладбище» (рис. 1/45) (Мурашова 2000, 45). Кроме древнерусских материалов подобные бляшки известны в X-XI вв. в Прикамье и Волжской Булгарии – у марийцев, черемисов и мордвы (Fettih 1937, t. XXVII; Мурашова 2000, 45-46).

Помимо набора однотипных бляшек с волютообразным орнаментом в Екимэуць было найдено несколько бляшек с криновидным и листовидным узором (рис. 1/34-36; 7), а также геометризированная накладка-розетка, предназначенная для декорировки сумки или кошеля (Рябцева, Рабинович 2007, 206, рис. 1/11). Миниатюрная бляшка с криновидным узором из Екимэуць (рис. 1/36), вероятно, также могла принадлежть к декору сумки (маленькими бляшками украшали ремешки-застежки). Наборные пояса и поясные сумочки-ташки, а также кошели с подобными бляшками зачастую находят в одних комплексах. Наиболее распространены подобные находки на территории Венгрии, но известны и в Восточной Европе.

Такой набор представлен, например, в кургане Ц-160 Гнёздовского могильника (среди древнерусских памятников Гнёздовский комплекс дал наибольшее количество деталей наборных поясов). В этом захоронении сохранился кожаный ремень длиной около 168 см, декорированный 66 бляшками трёх видов. Ремень опоясывал талию погребённого, а один конец его свисал свободно. На свободном крае и прилегавшей к нему части пояса располагались 34 удлинённые сердцевидные бляшки с геометризированным орнаментом, расположенные острой частью вниз. Завершал эту часть ремня поясной наконечник. Остальная часть ремня декорирована широкими сердцевидными накладками с двумя вариантами декора (29 экземпляров одного вида и 3 – другого, возможно, появившегося в результате починки), которые были укреплены острым концом вверх. Пряжка располагалась ближе к правой части ремня (Мурашова 2000, 71-73).

Подобным образом располагались, вероятно, и бляшки на поясе из Екимэуць (рис. 4). Узкие накладки крепились на свисающей части пояса острой частью вниз. Более широкие – на основной – остриём вверх. Среди екимэуцких узких бляшек явно выделяется одна более крупная накладка (рис. 1/24; 6). Она отличается несколько видоизменённым характером декора и появилась, вероятно, в результате подновления пояса. Кроме того, среди широких бляшек есть более тяжёлые массивные экземпляры с отогнутыми назад краями и более лёгкие, без такого бортика. Подобное различие может быть объяснено, вероятно, как результат постепенной сработанности литейной формы, в которой изготовлялись бляшки.

Гнёздовская находка сохранила и фрагмент дополнительного ремешка, служившего для застёгивания пояса, и декорированного миниатюрной бляшкой и маленьким поясным наконечником. С правой стороны от погребённого были открыты металлические детали гарнитуры поясной сумочки. Были найдены бляшки-розетки, аналогичные екимэуцким, а также центральная крупная ромбовидная бляха, сквозь которую породевался ремешок. В декоре ремешка-застежки использованы две крупные широкие накладки, аналогичные трём бляшкам пояса, и миниатюрные бляшки, такие как на внутреннем ремешке пояса. Таким образом, декор пояса и сумки из Гнёздова подтверждает то, что эти вещи рассматривались как комплект (Мурашова 2000, 72).

Кроме Гнёздова довольно большое количество деталей ременной гарнитуры представлено в захоронениях Тимерёвского могильника под Ярославлем. Находят их и в материалах Чернигова и Шестовиц, а из камерного погребения № 42 Шестовицкого могильника происходят и детали декорировки поясной сумки (Мурашова 2000, 74; Андрощук 1999, 43, рис. 20).

Кроме основного ремня в наборном поясе могла существовать и система дополнительных боковых ремней, также декорировавшихся бляшками и наконечниками. Подобные пояса известны, например, в древностях IX-X вв. в Южно-Уральском регионе (Мурашова 2000, 75; Казаков 2000, 98; Мажитов 1977, 22, рис. 3). Сходным образом реконструируется роскошный пояс из Саркела и ряд находок, происходящих с территории Болгарии (Макарова, Плетнёва 1983, 62-76; Ионкова 2004, 196-211). Сумочные бляхи, выполненные в несколько различающихся традициях, характерны для древностей булгар, венгров, черемисов и мордвы. По мнению И. Фодора, в обиходе венгров сумки с бляшками появились после контактов с булгарами. В черемисском Веселовском мо-

гильнике была обнаружена накладка на сумку, декорированная изображениями растительных побегов и фантастических животных. Сходные фантастические звери, фланкирующие изображение креста, представлены на известной Бездеской ташке из Венгрии (Fodor 1975, 259-261, fig. 45; Fettih 1937, Taf. XLIX).

***

В целом, появление поясных сумок и кошелей связывается с восточной традицией. В сложении восточноевропейского дружинного костюма прослеживается влияние хазарской и венгерской традиций (Горелик 1992, 15). Следующий всплеск интереса к таким вещам, как наборные пояса и поясные сумки, отмечается уже в XIV в. и связан с монгольским влиянием (Крамаровский 2001, 35-60; Козлова 2007, 138). В восточной традиции (у древних китайцев, тюрок Саяно-Алтайского региона, авар, хазар и др.) количество и характер поясных украшений отражали военную и административную иерархию. Сохранились рунические надписи, отражающие представления о значимости пояса в среде тюркских воинов и чиновников: «Так как у вас было счастье (памятник вам) водрузили. На поясе лунообразную пряжку мы устроили», «моя геройская доблесть. Мой пояс с 42 (чиновными) пряжками-украшениями)» (цит. по: Овчинников 1992, 52).

В восточноевропейских древностях отражена и такая любопытная черта синкретизма средневековой культуры, как скандинавская по происхождению традиция использования восточных поясных накладок в качестве подвесок к ожерельям (Fettih 1937, t. LXXVII; Jansson 1986, 80-91; Пушкина 2007, 325 и сл.). На территории Восточной Европы все известные бляшки переделаные в подвески представлены в тех памятниках, для которых характерно присутствие скандинавского компонента (Киев, Гнёздово, Тимерёвский и Михайловский могильники в Ярославском Поволжье) (Пушкина 2007, 325-331, рис. 1; Ивакин 2002, 38 и сл.).

Интересно, что при внешнем сходстве сердцевидных поясных бляшек с волютообразным декором из Екимэуць с Гнёздовскими или найденными в Лядинском могильнике, в их контурах и декоре просматриваются некоторые отличия (рис. 1).

Считается, что основная часть восточноевропейской ременной гарнитуры X в. была изготовлена в Среднем Поднепровье или Волжской Булгарии (Орлов 1984, 39-48; Казаков 2000, 87; Мурашова 2000, 41, 95; Беговатов 2006, 145). Так, накладки, произведённые на крупном ремесленном комплексе Измери, расположенном при слиянии Волги и Камы, получили распространение в Марийском Поволжье, Мордовии, бассейне р. Чепцы, Верхнем Поволжье и на Вологодчине. Но есть среди них и экземпляр, имеющий самые близкие аналогии в венгерском погребении в Клуже (Казаков 2000, 98; Рабинович, Рябцева 2007, 206, рис. 1/24, 26).

Было установлено, что 90% процентов гнёздовских бляшек относится к «восточному» типу, известному по находкам IX-XI вв., представленным в Волжской Булгарии, на Руси и в Венгрии. Большая часть бляшек из Гнездова была причислена исследователями к изделиям, изготовленным в традициях черниговской и волжско-булгарской ремесленных школ (Мурашова 2000, 95; Пушкина 2007, 326).

Несколько отличающиеся от гнёздовских, поволжских и прикамских образцов бляшки пояса из Екимэуць, по всей видимости, могут быть отнесены к изделиям другой ремесленной традиции, которую условно можно назвать «подунайской», представленной находками из Венгрии, Румынии и Болгарии. Наибольшую близость к бляшкам Екимэуцкого пояса демонстрируют накладки из Пэкуюл луй Соаре (Румыния) и Надарова (Болгария) (рис. 1/39, 42). Причём находки на территории Болгарии, например в Надарова, не только поясных бляшек, но и шаблонов для их изготовления, а также бракованных экземпляров, свидетельствует о том, что мы имеем дело со следами функционирования производственного комплекса, вероятно, аналогичного Измери в Поволжье (Плетнёв 2004, 238; Дончева-Петкова 1992, 210-213).

Бляшки с листовидным и криновидным декором, аналогичные экземплярам из Екимэуць, по всей видимости, были распространены гораздо более широко. Так, сходные накладки представлены в Щецине (Румыния), Киеве и Шестовицах (рис. 1/46-49) (Рябцева, Рабинович 2007, 211).

С Подунавьем, а точнее с древностями венгров эпохи «обретения родины», соотносятся, на наш взгляд, и находка на городище Екимэуць позолоченного наконечника ножен. Не слу-

чайно автор раскопок Г.Б. Фёдоров сопоставил его декор с орнаментом рога из Чёрной могилы, венгерские параллели для которого не раз приводились исследователями (Щеглова 1997, 246-257, там же и литература). Наконечник ножен из Екимэуць декорирован специфическим растительным орнаментом, основу которого составляют побеги и крины с отогнутыми закруглёнными или заострёнными листьями. На нём узнаются и такие специфические для венгерской торевтики декоративные элементы как поперечный перехват у основания крина или пучка листьев, гравированный бордюр по краю листа. Характерно для подобных изделий и изображение прожилок на листьях в виде черты или завитка, оканчивающихся точкой (Laslo 1957, 166-198; Dienes 1976, 101, 103). Аналогичный узор представлен на таких известных предметах из могил венгерской знати, как чаша из Земплина, сабля из Гестеред, а также многочисленные роскошные пластинки-накладки на сумки-ташки (Fettih 1937, t. LXVIII; The ancient Hungarians 1996, 32-33; Орлов 1984, 38).

Тщательностью исполнения отличается и перекрестие сабли из Екимэуць, декорированное шариками-бутонами и ромбической псевдонакладкой в центре, но в отличие от наконечника ножен эта вещь не несёт явных черт определённой художественной школы. Однако сходное перекрестие, найденное на валу городища Судовая Вишня (Львовская область, Украина), было отнесено к венгерским типам (Dabrowska 1979, 348, fig. 5). В этой связи стоит отметить, что при исследовании могильника у этого городища было вскрыто уникальное женское захоронение с целым набором инвентаря, имеющего самые близкие аналогии в венгерских могилах эпохи «обретения родины» (Ратич 1971, 162-168).

Таким образом, материалы из раскопок городища Екимэуць дали весьма яркие находки, связанные с дружинной субкультурой X – начала XI вв. Они имеют аналогии, как на территории Восточной Европы, так и в синхронных памятниках Подунавья.

Библиография

Андрощук 1999: Ф.О. Андрощук, Нормани і слов'яни у Подесенні (Київ 1999).

Беговатов 2006: Е.А. Беговатов, Торгово-ремесленные центры Волжской Булгарии на рубеже X-XI вв. (по материалам Билярского селища). В сб.: Д.Г. Савинов (отв.ред.), Производственные центры. Источники, «дороги», ареал распространения. Материалы тематической научной конференции, Санкт-Петербург, 18-21 декабря 2006 г. (Санкт-Петербург 2006), 141-146.

Горелик 1992: М.В. Горелик, Сложение русской военной культуры (хазары, мадьяры, аланы, норманы). В сб.: Степи Восточной Европы во взаимосвязи Востока и Запада в средневековье. Тезисы докладов международного семинара (Донецк 1992), 15

Дончева-Петкова 1992: Л. Дончева-Петкова, Два модела за колонни апликации. Приноси към българската археология, т. 1 (София 1992), 210-213.

Ивакин 2002: Г.Ю. Ивакин, Погребения X-XI вв. из раскопок Михайловского Златоверхого монастыря в Киеве (1996-1997 гг.). В сб.: Русь в IX-XIV вв.: взаимодействие Севера и Юга. Тезисы докладов (Москва 2002), 38-41.

Ионкова 2004: М. Ионкова, Проблемът за коланите с вертикални ремъци през християнския период на първото българско царство. В сб: Преслав 6 (София 2004), 196-211.

Казаков 2000: Е. П. Казаков, Измери – главный торговый пункт Волжской Булгарии (конец X – XI вв.). В сб.: Славяне, финно-угры, скандинавы, волжские булгары. Доклады международного симпозиума по вопросам археологии и истории (Санкт-Петербург 2000), 87-99.

Каргер 1958: М.К. Каргер, Древний Киев (Москва-Ленинград 1958).

Козлова 2007: А.В. Козлова, Металлические украшения и предметы быта восточной традиции X-XV веков из раскопок в Пскове. В сб.: Археология и история Пскова и Псковской земли. Материалы LII заседания семинара имени академика В.В. Седова (Псков 2007), 125-145.

Крамаровский 2001: М.Г. Крамаровский, Золото Чингисидов: культурное наследие Золотой Орды (Санкт-Петербург 2001).

Мажитов 1977: Н.А. Мажитов, Южный Урал в VII-XIV вв. (Москва 1977).

Макарова, Плетнёва 1983: Т.И. Макарова, С.А. Плетнёва, Пояс знатного воина из Саркела. СА 2, 1983, 62-76.

Мурашова 2000: В.В. Мурашова, Древнерусские ременные наборные украшения X-XIII вв. (Москва 2000).

Овчинников 1992: Б.Б. Овчинников, Социально-знаковая семантика наборных поясов кочевников Евразии VI-X вв. В сб.: Степи Восточной Европы во взаимосвязи Востока и Запада в средневековье. Тезисы докладов международного семинара (Донецк 1992), 50-54.

Орлов 1984: Р.С. Орлов, Среднеднепровские традиции в художественной металлообработке в X-XI вв. В сб.: Культура и искусство средневекового города (Москва 1984), 32-52.

Плетнёв 2004: В. Плетнёв, Производство на колании гарнитури в ранносредновековна България. В сб.: Преслав 6 (София 2004), 228-240.

Пушкина 2007: Т.А. Пушкина, Сувениры Аустрвег. В сб.: У истоков Русской государственности. К 30-летию изучения Новгородского Рюрикова Городища и Новгородской областной археологической экспедиции. Историко-археологический сборник. Материалы международной научной конференции 4-7 октября 2005 г. Великий Новгород, Россия (Санкт-Петербург 2007), 325-331.

Ратич 1971: О.О. Ратич, Багате поховання рубежу X-XI ст. у Судовій Вишні. В сб.: Середні віки на Україні, вип. I (Київ 1971), 162-168.

Рябцева, Рабинович 2007: С.С. Рябцева, Р.А. Рабинович, К вопросу о роли венгерского фактора в Карпато-Днестровских землях в IX-X вв. Revista arheologică S.N., vol. III, nr. 1-2, 2007, 195-230.

Станилов 1993: С. Станилов, Две групи старобългарски ремъчни украси от Североизточна България. В сб.: Плиска-Преслав 6 (София 1993), 152-163.

Фёдоров 1953: Г.Б. Фёдоров, Городище Екимауцы. КСИА, вып. 50, 1953, 104-126.

Фёдоров 1964: Г.Б. Фёдоров, Работы Пруто-Днестровской экспедиции в 1960-1961 гг. КСИА, вып. 99, 1964, 77-88

Фонякова 1986: Н.А. Фонякова, Лотос в растительном орнаменте металлических изделий салтово-маяцкой культуры VIII-IX вв. СА 3, 1986, 36-76.

Фонякова 1998: Н.А. Фонякова, Художественный стиль украшения поясов из Хазарии второй половины VIII-X вв. МИАЭТ, вып. VI (Симферополь 1998), 635-641.

Щеглова 1997: О.А. Щеглова, О возможном прототипе изображений на оковке большого рога из Чёрной Могилы. Stratum + ПАВ (Санкт-Петербург, Кишинёв 1997), 246-257.

Dabrowska 1979: E. Dabrowska, Elements hongrois dans les trouvailles archeologiques au nord des Karpates. Acta Arhaeologica Hungaricae XXXI, 3-4, 1979, 341-356.

Diaconu, Vîlceanu 1972: P. Diaconu, D. Vilceanu, Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină I (Bucureşti 1972).

Dienes 1976: I. Dienes, A karancslapujtöi honfojlás kori öv es Mordvinföldi hasonmása. Arhaeologiai Ertesitó, vol. 91, 1, 1976, 18-40.

Dienes 1976a: I. Dienes, The Hungarians at the Time of the Conquest and their Ancients. In: Ancient cultures of the Uralian peoples (Budapest 1976), 79-113.

Dumitriu 2001: L. Dumitriu, Der mittelalterlich Schmuck des unteren Donaugebietes im 11.-15. Jahrhundert (Bucureşti 2001).

Eszter 2003: I. Eszter, A Rétköz honfoglalás és Árpád-Kori emlekanyaga (Nyiregyháza 2003).

Fettih 1937: N. Fettih, Die Metallkunst der Landnemenden Ungarn (Budapest 1937).

Fodor 1975: I. Fodor, Search of a New Homeland. In: The prehistory of the Hungarian People and the Conquest (Budapest 1975), 259-261.

Jansson 1986: J. Jansson, Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ. Birka-II, 2 (Stocholm 1986).

Laslo 1957: Gy. Laslo, Contribution a l'archeologie de l'epaque des migrations. Acta Arhaeologica Hungaricae, VIII, 1-4, 1957, 166-198.

Szóke 1954: B. Szóke, Adatoka Kisalföld IX es X századi Törtenetehez. Arhaeologiai Ertesitó, vol. 81, 2, 1954, 119-139.

The ancient Hungarians 1996: The ancient Hungarians (Budapest 1996).

Piese din garnituri de curele şi genţi provenite din aşezarea fortificată de la Echimăuţi

Rezumat

În timpul săpăturilor arheologice efectuate în aşezarea fortificată circulară de la Echimăuţi a fost descoperit un număr impresionant de obiecte care au făcut parte din garnituri de curele şi genţi. Toate aplicele pentru curele sunt cordiforme şi sunt decorate cu ornamente în formă de volute sau crini. Paftalele pot fi divizate în două tipuri: în formă de scut sau nu, printre care şi unele în formă de liră. Pe lângă fragmente de garnituri de curele a mai fost găsită şi o aplică în formă de rozetă, utilizată la genţile de tip taşcă. Printre mulţimea de obiecte dispersate provenite din stratul cultural, se evidenţiază prin complexitatea sa garnitura de curele descoperită în cadrul săpăturilor unui bordei în care a funcţionat un atelier de forjerie şi giuvaergie. Garnitura a fost probabil reparată şi lucrările au fost efectuate în respectivul atelier. Aplicele de pe ea sunt de două tipuri şi pot fi atribuite tipului XXVIII B1 şi

2, conform clasificării cercetătoarei V.V. Murašova (Мурашова 2000). Aplicele de la Echimăuţi îşi găsesc analogie cu descoperirile de la Karos, Hokokmedi; Ladanibene-Benepusta (Ungaria), Păcuiul lui Soare (România), Preslava, Nadarovo, regiunea Šumen (Bulgaria).

Pe teritoriul Europei de Est aplice asemănătoae au fost remarcare în vestigiile de la Gnezdovo, necropolele Timerevo şi Vladimir, necropolele Leadinsk şi Tomnik şi „cimitirul Ceremiss". A fost înregistrată o mare varietate de astfel de aplice, dar conform unor particularităţi, garnitura de curele de la Echimăuţi poate fi atribuită obiectelor provenite din zona dunăreană. Din aceiaşi categorie pot face parte şi alte obiecte de podoabă descoperite la Echimăuţi. Genţi cu aplice în formă de rozete şi centuri lungi decorate şi ele cu aplice, asemănătoare celor de la Echimăuţi au fost extrem de populare la sfârşitul secolului IX - începutul secolului XI în rândurile păturilor de drujină din Europa de Est, Sud-Est şi Centrală, având la origini influenţa tradiţiei hazare şi maghiare.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Aplice. Scări diferite. 1-36 - Echimăuţi; 37, 38, 43 - Homokmedy (Ungaria); 39 - Nadarova, 40, 41, 44 - Pet Mogila (Bulgaria); 42 - Păcuiul lui Soare (România); 45 - Gnezdova; 46 - Izmeri; 47 - necropola Tankeevka (Rusia); 48 - Kiev; 49 - Šestovcy (Ucraina).

Fig. 2. Echimăuţi. Gardă de la sabie.

Fig. 3. Echimăuţi. Vârf de teacă.

Fig. 4. Echimăuţi. Variantă de reconstituire a ornamentului unui brâu.

Fig. 5. Echimăuţi. Aplice.

Fig. 6. Echimăuţi. Aplice.

Fig. 7. Echimăuţi. Aplică.

Medieval belt and bag fitting finds from Echimauti site of ancient settlement

Abstract

An impressive set of belt and bag fitting objects was discovered during excavations at the Echimauti circular site of ancient settlement. All belt plaques are heart-shaped decorated with volyutoobrazny (swirl) or krinovdny (in the shape of four lily flowers) patterns. The buckles refer to shield and lyre-shaped types. In addition to the belt fitting fragments, a geometric rosette-shaped plaque part of a sabretache has been found. Excavations of a semi-earth-house used as a blacksmith's and jewelry shop led to discovery of a belt set that stands out for its complexity. The belt had been subject to mending, quite possibly in this shop. The belt plaques are presented in two varieties and refer to types XXVIII Б1 and 2 according to classification by V.V. Murasheva (Murasheva 2000). The belt plaques discovered at Echimauti are most similar to those found in Bulgaria, Romania and Hungary.

On the territory of Eastern Europe similar plaques are known from excavations at Gnezdovo, Timerevo and Vladimirskiy tumuli, Liadinskiy and Tomnikovskiy burial grounds and also "Cheremisskoe cemetery". Belt plaques of this period according to certain features had been made in the tradition of the Danube area. Jewelry and arms have also been discovered at Echimauti. Bags with rosette-shaped plaques, long waistbands decorated with plaques are similar to those found at Echimauti and at the end of 9th – beginning of 11th centuries had become quite popular under the influence of Hasar and Hungarian traditions with armed forces estate of Eastern, South-Eastern and Central Europe.

List of illustrations:

Fig. 1. Belt plaques in various scales. 1-36 - Echmăuţi; 37, 38, 43 - Homokmedy (Hungary); 39 - Nadarova, 40, 41, 44 - Pet Mogila (Bulgaria); 42 - Păcuiul lui Soare (Romania); 45 - Gnezdova; 46 - Izmeri; 47 - necropolis Tankeevka (Russia); 48 - Kiev; 49 - Šestovcy (Ucraine).

Fig. 2. Echimăuţi. Cruciform hilt of a sword.

Fig. 3. Echimăuţi. Scabbard tip.

Fig. 4. Echimăuţi. Restoration variant of belt ornament.

Fig. 5. Echimăuţi. Belt plaques.

Fig. 6. Echimăuţi. Belt plaques.

Fig. 7. Echimăuţi. Belt plaque.

26.12.2007

Екатерина Абызова, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД-2012, Кишинэу, Республика Молдова;

Др. Светлана Рябцева, Институт культурного наследия, Академия наук Молдовы, бул. Штефан чел Маре 1, МД-2001, Кишинэу, Республика Молдова

ПОЗДНИЕ ЖИЛЫЕ КОМПЛЕКСЫ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО ПОСЕЛЕНИЯ РУДЬ

Иван Г. Власенко

Поселение Рудь, площадью около 4-5 га, расположено в 4-5 км к северо-востоку от одноимённого села современного Сорокского района Республики Молдова. Оно находится в 1 км к северо-востоку от монастыря, на склоне берега р. Днестр, у леса. В 300 м выше по склону на мысу высокого коренного берега р. Днестр находится сложномысовое городище *Ла Трей Кручь*, где была найдена гончарная древнерусская керамика (Власенко 1985, 202-203).

Поселение Рудь состоит из кольцевого городища и неукреплённого посада. Городище, размерами 70×60 м и площадкой диаметром 50 м, возведено на стрелке небольшого мыса, образованного берегом р. Днестр и глубоким каньоном с ручьём, впадающим в Днестр. Современная высота вала от 4 до 6 м, а ширина рва от 2 до 4 м при глубине до 2 м. У местного населения городище носит название *Фарфурия Турчяскэ*.

Городище открыто Прутско-Днестровской экспедицией под руководством Г.Б. Фёдорова в 1968 г. В 1969-1970 гг. здесь были проведены археологические раскопки, в результате которых на городище и посаде было исследовано 506 кв.м и выявлены жилые, производственные и хозяйственные сооружения (Фёдоров 1972, 143-159; Рошаль, Фёдоров 1973, 155-176).

В 1981-1983 гг. Славянская и Древнерусская экспедиции возобновили работы на посаде восточнее городища, на склоне, понижающемся с юга на север. За три сезона вскрыто 1046 кв.м площади, найдено большое количество построек (Бейлекчи 1982; Бейлекчи, Власенко 1983; Бейлекчи, Власенко 1984). Материалы исследований 1981-1982 гг. частично опубликованы В.С. Бейлекчи, который, как было отмечено Н.П. Тельновым (2003, 148), несколько омолодил датировку сооружений, отнеся их к XI-XII вв., а некоторые даже к XII-XIII вв. (Бейлекчи 1986, 96-115). Судя по анализу керамики из заполнения и других находок, большинство этих построек датируются X-XI вв.

В 1989 г. исследования на памятнике продолжены Р.А. Рабиновичем – было раскопано 320 кв.м и изучено несколько сооружений IX-XI вв. (Рабинович 1990).

Мощность культурного слоя на поселении 20-40 см, а некоторые постройки углублены до 170-200 см[1]. Площадь поселения насыщена сооружениями, из которых ранние часто перекрываются более поздними, а часть жилищ (особенно позднего периода) неоднократно перестраивалась. На поселении найдено сравнительно небольшое количество вещевого материала. Здесь нет следов битв и больших пожарищ, как на внезапно погибшем городище Екимэуць (Фёдоров, Чеботаренко 1974, 91-94). По всей вероятности, поселение Рудь было покинуто обитателями где-то в конце XI в. из-за постоянной угрозы вторжений со стороны кочевников.

I

Настоящая публикация посвящена четырём полуземляночным жилищам из раскопок 1983 г., являющихся, на наш взгляд, наиболее поздними. В северной части раскопа были выявлены полуземлянки 10 и 12, в южной – 9 и 15 (именно в таком порядке они и описываются).

Жилище 10 (рис. 1) – обнаружено в 35 м к юго-востоку от городища, на глубине 40-45 см. Жилище северной стеной частично прорезало более раннее жилище 23, юго-восточным углом – яму 41, а в северо-восточном углу было перекрыто молдавской позднесредневековой канавой. Оно представлено почти квадратной в плане полуземлянкой столбовой конструкции с печью-каменкой, входом и корытовидной ямой. Жилище ориентировано стенами

[1] Глубины жилищ даются от современной дневной поверхности, а глубины и высоты в их интерьере от уровня пола.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 319-338.

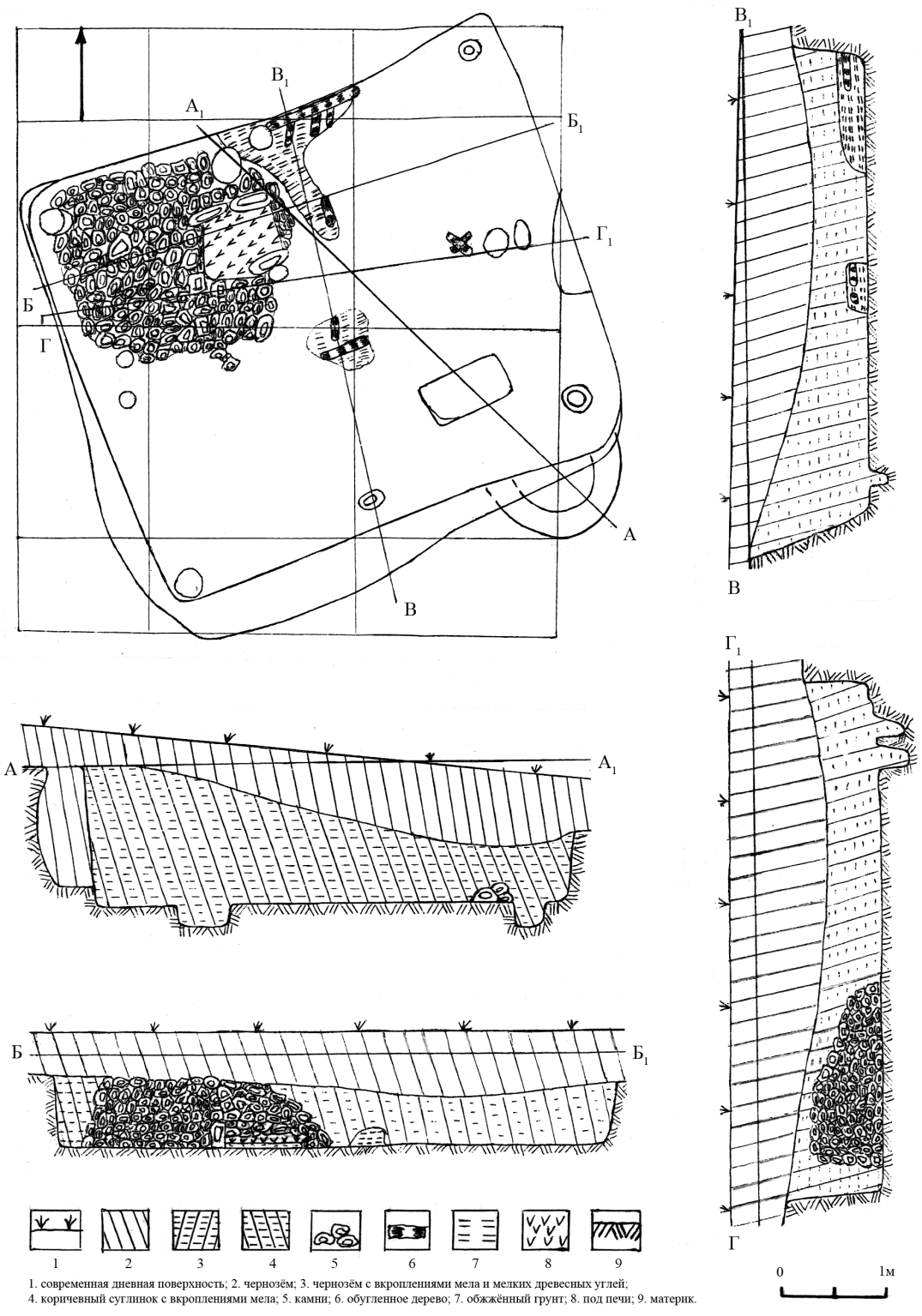

1. современная дневная поверхность; 2. чернозём; 3. чернозём с вкраплениями мела и мелких древесных углей; 4. коричевный суглинок с вкраплениями мела; 5. камни; 6. обугленное дерево; 7. обжжённый грунт; 8. под печи; 9. материк.

Рис. 1. Рудь-Фарфурия Турчяскэ. План и разрезы жилища 10.

по странам света с небольшим отклонением к западу. Стены котлована почти вертикальные, за исключением южной и западной, которые, видимо, обвалились и поэтому скошены к полу. Северная стена слегка выпуклая. Углы закруглены. Размеры стен по полу: южной – 445 см, западной – 420 см, северной – 450 см, восточной – 430 см. В связи с тем, что жилище возведено на склоне, глубина котлована разная: 140 см в южной части и 70 см в северной.

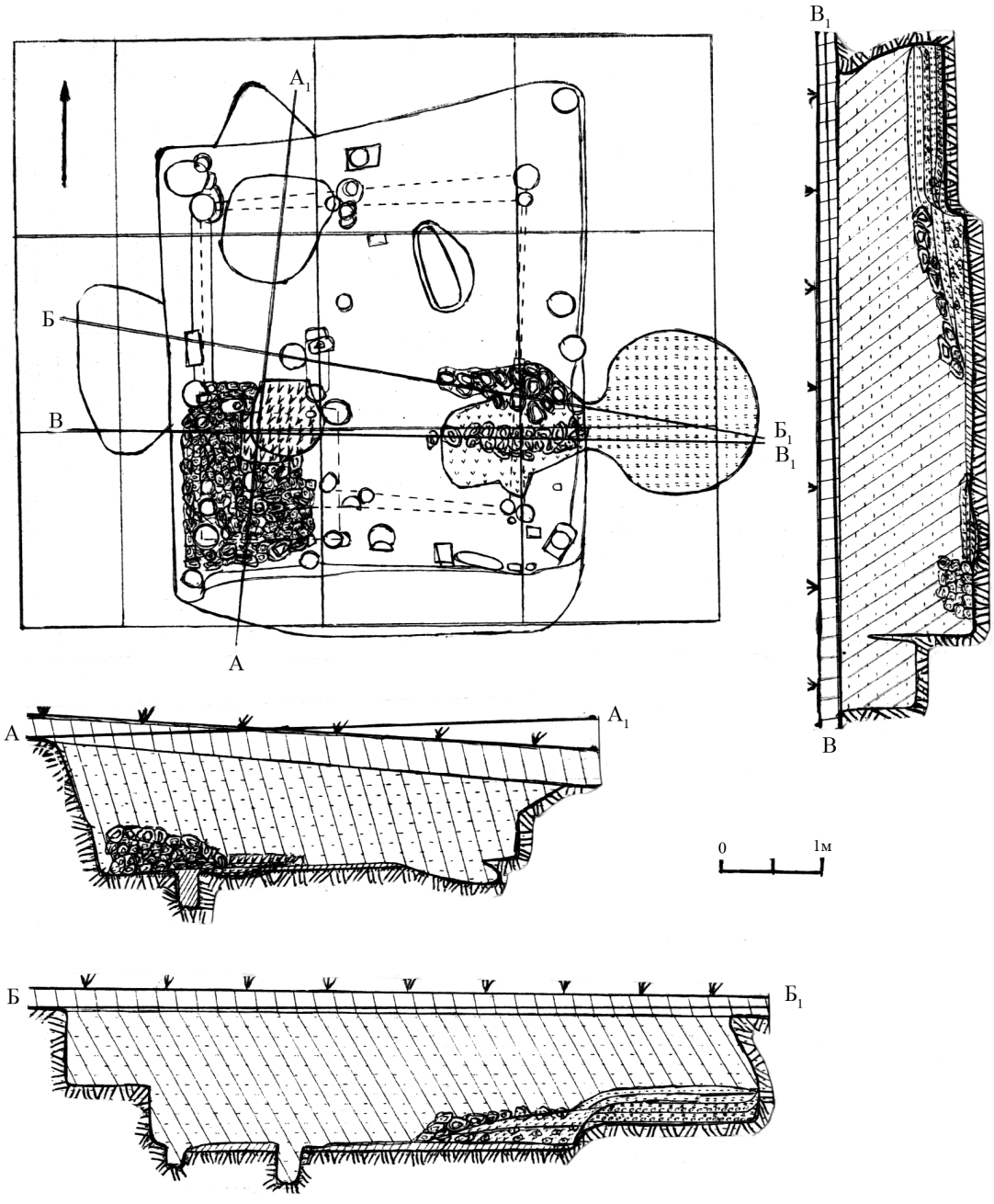

Рис. 2. Рудь-Фарфурия Турчяскэ. План и разрезы жилища 12.

Заполнение полуземлянки неоднородное: сверху до глубины 70 см по центру котлована (сходя на нет по его краям) залегал интенсивно окрашенный чернозём, в котором найдена позднемолдавская керамика, что свидетельствует о наличии западины. Глубже, вплоть до ровного горизонтального мелового дна, заполнял жилище коричневатый суглинок, насыщенный керамикой, костями животных, вкраплениями мела и мелких древесных углей.

По углам котлована и по серединам стен располагались столбовые ямы круглой или овальной формы размерами от 20×20 до 40×20 см, глубиной от 20 см до 40 см (у восточной стены таких ям было две, что, видимо, говорит о ремонте). Такие же ямы выявлены и по углам квадратной в плане печи-каменки. Большинство столбовых ям отстоят от стен котлована на расстояние от 15 см до 30 см. У северной стены на высоте 10 см расчищены обугленные остат-

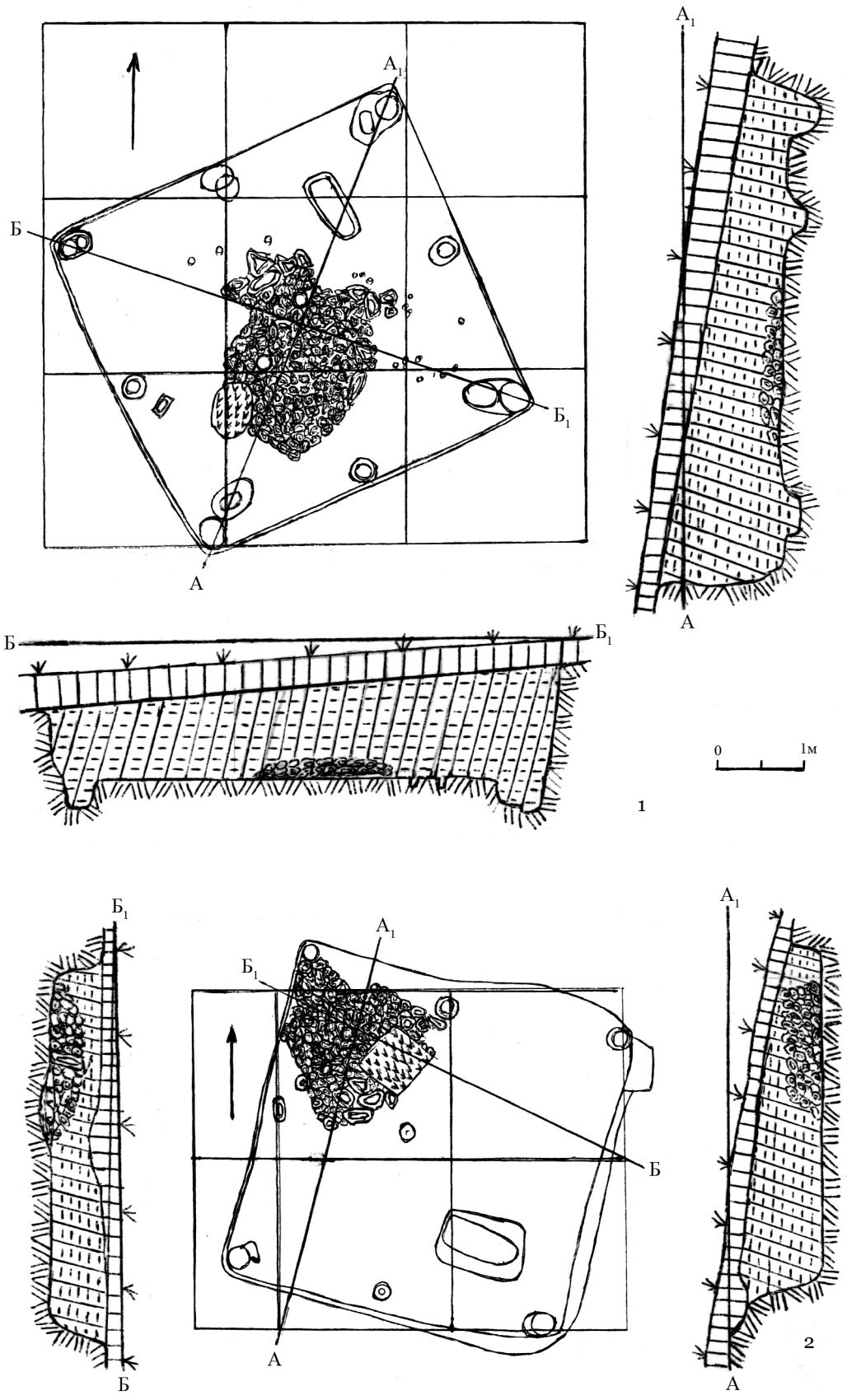

Рис. 3 . Рудь-Фарфурия Турчяскэ. План и разрезы жилища 9 и жилища 15.

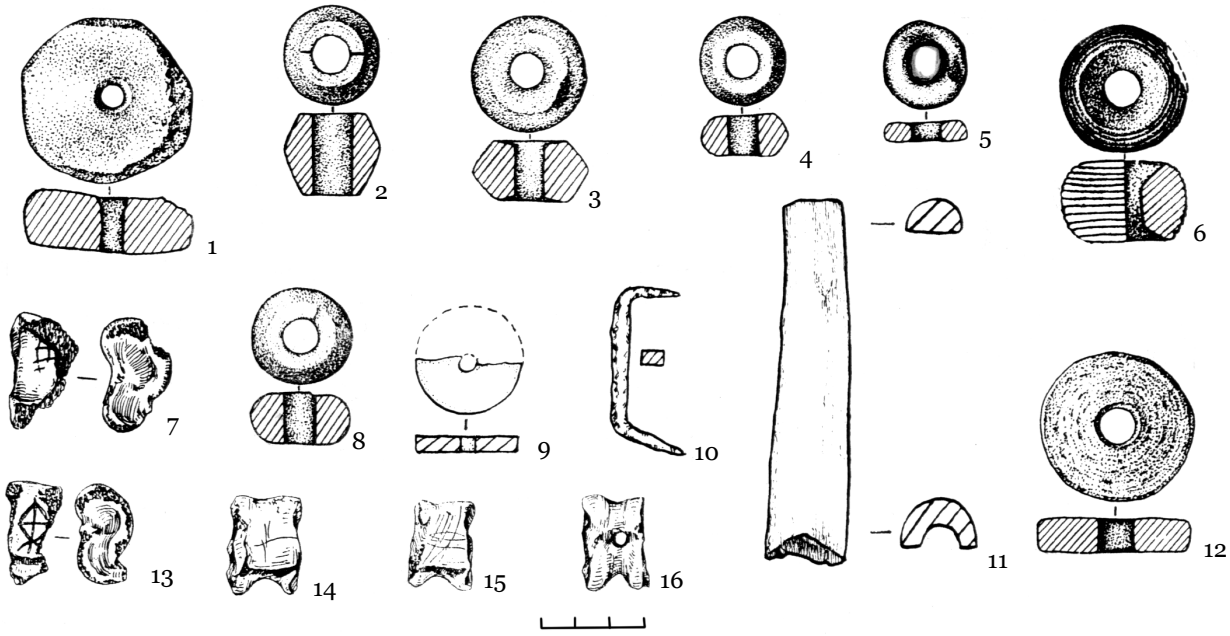

Рис. 4. Рудь-Фарфурия Турчяскэ. Находки из жилищ: 1-6 - жилище 15; 7-12 - жилище 12; 13-16 - жилище 10.

ки плахи длиной около 100 см, шириной 10 см и толщиной 6-8 см. Плоской стороной плаха обращена к стене. Между плахой и стеной котлована была плотная мелово-глинистая засыпка толщиной до 10 см. Это свидетельствует об обшивке стен полуземлянки плахами и забутовке глиной. От плахи в направлении южной стены отходили три небольших остатка обугленных брёвен длиной около 15 см и диаметром 10 см.

От центра северной стены к центру жилища на высоте 15-20 см была прослежена ярко-оранжевая полоса прожога, толщиной до 5 см, шириной до 20 см и длиной 120 см. У северной стенки найдены остатки обугленных брёвен: нижнее (длиной 30 см и диаметром 10 см) находилось на расстоянии 20 см от пола и было направленно вдоль прожога, верхнее – длиной и диаметром 15 см перекрывало нижнее.

В центре полуземлянки в заполнении был зафиксирован ещё один прожог в виде неправильного овала (70×60 см). Он начинался в 15-20 см от пола и достигал высоты 45-50 см. В его центре расчищены 2 фрагмента обугленных брёвен диаметром 10 см и длиной около 20 см. Одно из них было ориентировано с востока на запад, другое располагалось почти под прямым углом к первому, но не перекрывало его.

По середине восточной стены у двух столбовых ям на высоте 15-30 см сохранились остатки двух обугленных брёвен длиной 15-20 см, диаметром 10 см. Верхнее, направленное с севера на юг, пересекало нижнее. Прожога под ним не было.

Возле той же восточной стены обнаружен материковый останец длиной 90 см и шириной 25 см, возвышавшийся на 10 см. Видимо, он являлся ступенькой входа.

Возле юго-восточного угла жилища расчищена корытовидная яма (размерами 80×50 см и глубиной 20 см) со слегка закруглёнными углами, ориентированная вдоль южной стены.

Отапливалась полуземлянка *печью-каменкой*, располагавшейся в северо-западном углу. Она была хорошей сохранности, за исключением свода, рухнувшего в топочную камеру. В плане печь подквадратной формы размерами 120×100 см, она отстояла от стен котлована на 10-15 см. Наибольшая высота развала над полом достигала 70 см. Он постепенно понижался с запада на восток. Устьем печь обращена к востоку. Сложена печь, в основном, из средних и мелких по величине песчаниковых и известняковых камней без раствора. Небольшое количество более крупных рваных камней было уложено в заднюю, наиболее толстую стену печи. Они были своеобразными связующими узлами среди мелких камней. Крупные песчаниковые плиты, поставленные на ребро, фор-

мировали топочную камеру, которая имела неправильно-прямоугольную форму (внутренние размеры: ширина устья 40 см, максимальная ширина 70 см, ширина у задней стенки 60 см, длина 70 см, высота до 32 см). Её задняя стенка состояла из двух плит: песчаниковая, толщиной 10 см, была обращена к огню, к ней сзади вплотную прилегала известняковая, толщиной 20 см. Подом служил меловый материковый пол жилища, на котором залегал слой золы толщиной 5 см. Задняя часть печи, расположенная за подом, устроена на небольшом останце, возвышавшемся над полом на 10 см.

В развале печи было найдено 11 астрагалов (1 от лошади и 10 от мелкого рогатого скота). Все они залощены, кроме того 3 астрагала от мелкого рогатого скота покрыты насечками: на плоской стороне одного из них изображён крестик (рис. 4/14), на втором сетка из пересекающихся по диагонали линий (рис. 4/15), на третьем – схематическое изображение «рыбы» (ромб с крестом в середине и двумя отростками сзади в виде «хвоста» – рис. 4/13). Один астрагал в центре имеет отверстие диаметром 0,5 см (рис. 4/16).

В заполнении жилища было собрано 232 фр. древнерусской керамики, из них: 2 лепных, 3 слегка подправленных на круге, остальные – гончарные. Кроме того найдено 2 фр. ошлакованной обмазки и 1 фр. железного шлака.

Заслуживает внимания *гончарная керамика*, реставрированная полностью или частично из фрагментов, найденных в заполнении печи, ям или при зачистке дна жилища. Это 3 горшка, 1 кувшин, 2 верхние и 1 нижняя части горшков, 2 днища горшков с клеймами:

а) горшок из печи (рис. 5/2) – средних размеров, стройных пропорций. Наибольшее расширение приходится на верхнюю треть сосуда. Плечики покатые. Венчик фигурный, отогнут наружу, край его косо срезан. С внутренней стороны имеется небольшой паз под крышку, снаружи – валик. Горло широкое, шейка короткая. Под шейкой нанесён поясок косых насечек. Тесто плотное с мелким песком. Обжиг полный. Цвет желтовато-коричневый. Размеры: высота 26,5 см, диаметр венчика 16,5 см, диаметр шейки 14 см, диаметр тулова 20 см, диаметр дна 9 см, толщина стенок и дна 0,6 см;

б) второй горшок из печи тоже широкоустый, но приземистый (рис. 5/10). Наибольший диаметр приходится на покатые плечики. Шейка выделена, короткая. Венчик отогнут наружу. Край его косо срезан. Верхняя часть горшка украшена углублённым орнаментом: под шейкой нанесена одиночная волна, по плечикам – небрежный линейный орнамент. В тесте мелкий песок. Обжиг полный, цвет серый. Поверхность закопчена. Размеры: высота 13,5 см, диаметр венчика 14 см, диаметр плечиков 16 см, диаметр дна 8,5 см, толщина стенок и дна 0,5 см;

в) третий горшок больших размеров, широкоустый с относительно узким дном. Тулово в виде усечённого перевёрнутого конуса. Плечики очень покатые. Шейка короткая, выделена. Фигурный венчик отогнут наружу, край его срезан почти горизонтально. Верхняя часть горшка украшена углублённым орнаментом: под шейкой – поясок месяцевидных насечек, по плечикам и чуть ниже – линейный орнамент. В тесте мелкий песок. Обжиг полный. Цвет серый. Размеры: высота 29 см, диаметр венчика 29 см, диаметр плечиков 30 см, диаметр дна 13 см;

г) кувшин без ручки был реставрирован из фрагментов, найденных в печи (рис. 5/4). Он округлобокий, с узким и высоким горлом. Максимальный диаметр приходится на середину сосуда. Венчик слегка отогнут наружу, край его срезан почти горизонтально. Углублённым линейным орнаментом покрыта большая часть тулова (в верхней части линии гуще). Тесто плотное, мягкое на ощупь, с небольшой добавкой мелкого песка. Обжиг полный. Цвет красный. Размеры: высота 24 см, высота горла 5 см, диаметр венчика 11,5 см, диаметр шейки 9,5 см, диаметр тулова 19,5 см, диаметр дна 9 см;

д) из печи был реставрирован горшок средних размеров, без дна, в форме усечённого перевёрнутого конуса. Плечики покатые. Шейка короткая, выделена. Фигурный венчик отклонён наружу, край его срезан почти горизонтально. С внутренней стороны имеется небольшой паз под крышку. Под шейкой расположен поясок косых насечек, ниже по плечикам – углублённый линейный орнамент. В тесте мелкий песок. Обжиг полный, цвет светло-коричневый. Поверхность в серых пятнах (вторичный обжиг). Размеры:

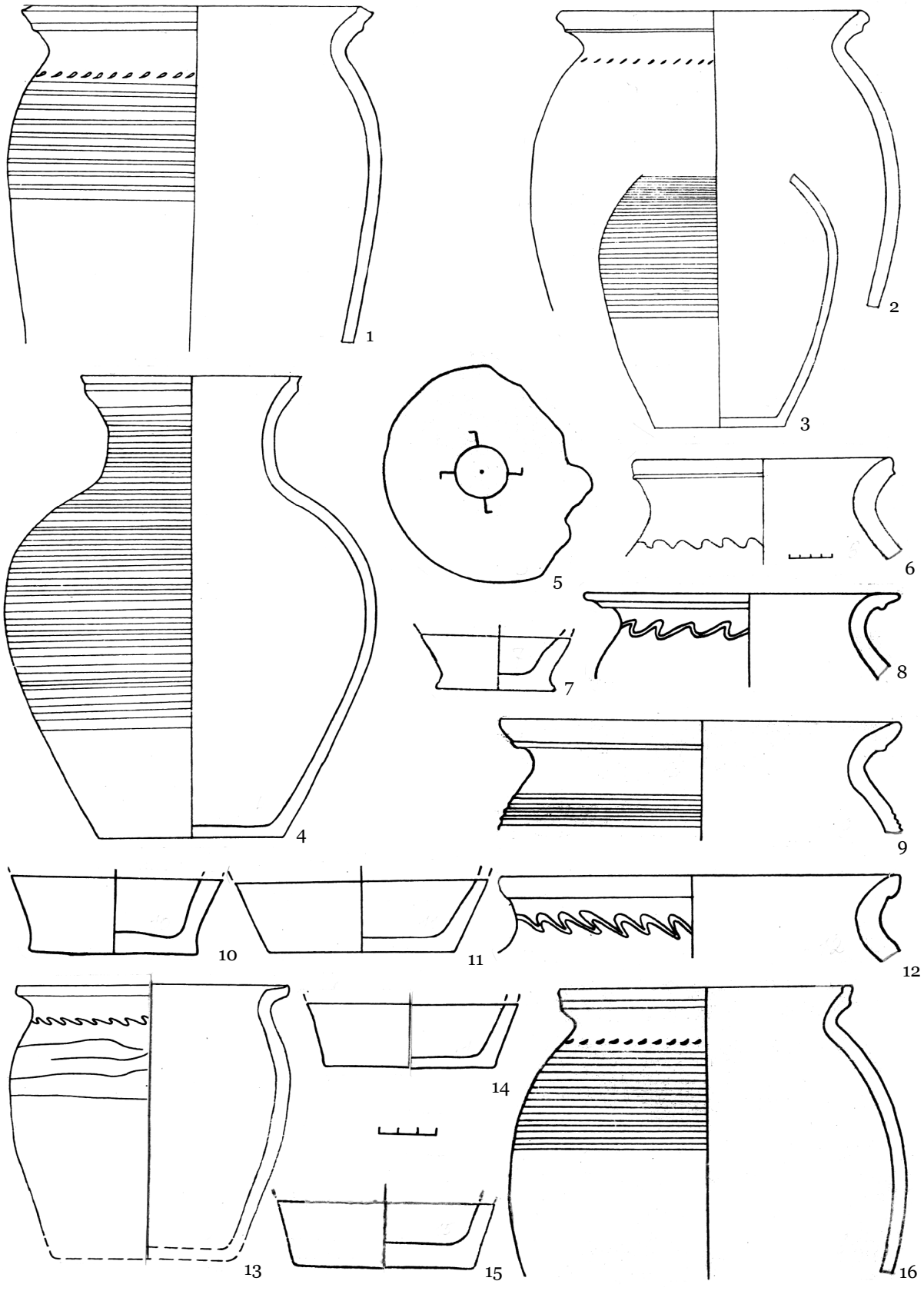

Рис. 5. Рудь-Фарфурия Турчяскэ. Керамика из печи жилища 10.

сохранившаяся высота 17 см, диаметр венчика 13 см, диаметр тулова 15 см;

е) из печи, дна и корытовидной ямы была собрана верхняя часть горшка средних размеров (рис. 5/1). Тулово в форме перевёрнутого усечённого конуса. Плечики очень покатые. Шейка короткая. Венчик фигурный, отклонён наружу. Край его косо срезан. Тулово почти до середины украшено углублённым орнаментом (под шейкой поясок месяцевидных вдавлений, ниже – линейный орнамент типа каннелюр). В тесте мелкий песок. Обжиг полный. Цвет светло-коричневый. Поверхность пятнистая (вторичный обжиг). Размеры: сохранившаяся высота 18 см, диаметр венчика 19,5 см, диаметр тулова 21,5 см;

ж) большая половина горшка (без шейки и венчика) была реставрирована из фрагментов, найденных в печи (рис. 5/5). Сосуд небольшой, имеет тулово в виде усечённого перевёрнутого конуса. Верхняя часть украшена углублённым линейным орнаментом. Тесто плотное с мелким песком. Сосуд вторично обожжён. Цвет серый. Размеры: сохранившаяся высота 12,5 см, наибольший диаметр 14 см, диаметр дна 7,5 см.

Жилище 12 (рис. 2) – выявлено в северной части раскопа, в 6 м к востоку от жилища 10, на глубине 40 см. Оно имело два строительных горизонта: один датируется X-XI вв., второй – концом XI в. Нас интересует последний, верхний горизонт, когда жилище было расширено во все стороны и разобрана прежняя печь-каменка.

Жилище второго горизонта представляло собой полуземлянку столбовой конструкции подквадратной формы, ориентированную стенами по странам света, с закруглёнными углами. Оно имело вход, нишу, печь-каменку, подбойную купольную печь и две ямы. Размеры котлована по дну около 440×405 см. Восточная и, особенно, южная стены покатые, за счёт этого размеры котлована в верхней части несколько увеличены. Глубина в южной части 140-145 см, в северной до 75 см.

Пол жилища горизонтальный, в выбоинах, приподнят на 8 см от уровня мелового материкового пола более раннего горизонта (6 см чернозёма и 2 см мела). Котлован заполнен коричневым суглинком с меловыми вкраплениями, незначительным количеством мелких древесных углей, обломками керамики и костями животных.

Вход в жилище был устроен с северо-западного угла в виде пологого пандуса в плане подтреугольной формы, шириной у котлована 100 см и длиной 85 см. Вход возвышался над уровнем пола на 30 см.

По углам котлована и по серединам стен располагались столбовые ямы, причём иногда их было несколько. Большинство ям округлой или овальной формы, и лишь отдельные были полукруглыми или прямоугольными. Две ямы были вырыты поблизости от устья печи, ближе к центру жилища, а вдоль южной стены расположено наибольшее их сосредоточение. Размеры ям от 45×35 см до 10×7 см, глубина от 4 см до 50 см (преобладает глубина от 20 см до 35 см). Наличие большого количества ям говорит о неоднократном ремонте и, в частности, об укреплении столбами южной, наиболее высокой стены котлована.

В северной части жилища в полу, напротив входа, была расчищена округлая яма, размерами 110×100 см и глубиной от 7 см до 25 см. Вторая яма подкорытовидной формы располагалась почти напротив первой, но ближе к восточной стенке жилища. Она ориентирована по линии север-юг, её размеры 100×40 см и глубина 10 см.

По середине западной стены, за пределами котлована, на высоте 50 см над полом была устроена ниша с горизонтальным дном. В плане она имела подовальную форму и ориентирована вдоль стены (длина 150 см, ширина 90 см, длина у соединения с котлованом 100 см).

Печь-каменка располагалась в юго-западном углу и устьем была обращена на север. Развал её имел подпрямоугольную форму, вытянут с юга на север и постепенно понижался в этом же направлении. Длина развала 140 см, наибольшая высота около 60 см. Печь отстояла от стены котлована на расстояние около 30 см. Развал состоял из средних по величине известняковых и песчаниковых камней. Округлой формы под печи (диаметр пода 75 см и ширина устья 47 см) располагался почти по середине жилища, но ближе к северо-западному углу, на расстоянии 80 см от западной

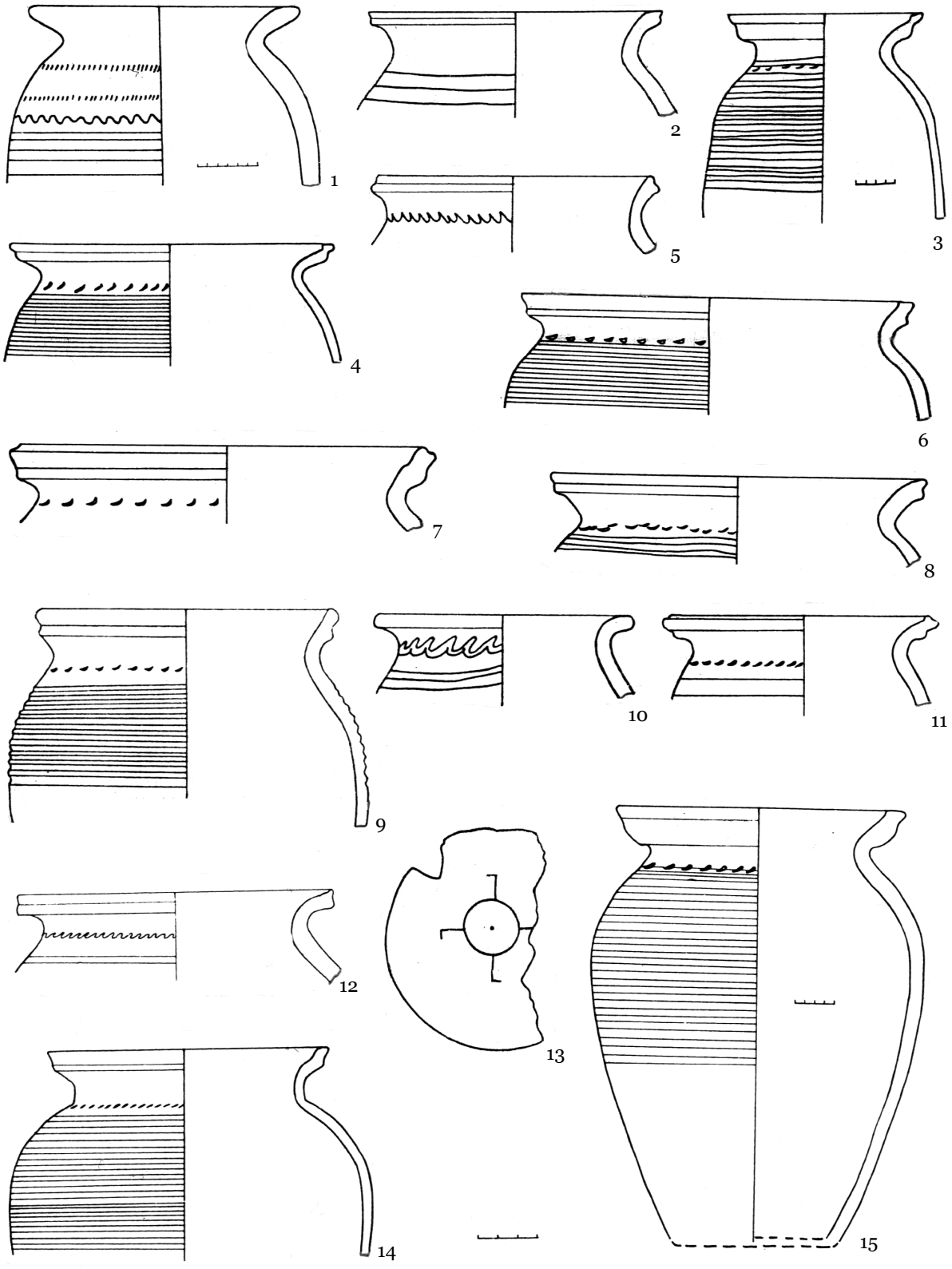

Рис. 6. Рудь-Фарфурия Турчяскэ. Керамика: 1-5- жилище 9; 6-8- жилищие 15;
9-15- жилище 10, печь.

стены. Он представлял собой линзовидное углубление в полу, глубиной в центре до 7 см, заполненное золой и углями. Толщина прожога достигала 2 см. Сохранился свод топочной камеры, выполненный из камней на глиняном растворе: его высота 35 см и толщина до 25 см. Сверху развала печи по середине, а также в западной его части, были найдены обломки глиняной жаровни с растительными примесями в тесте. Жаровня имела округлый утончённый край бортика толщиной до 3 см. Форму и размеры жаровни восстановить не удалось. По углам печь-каменку оконтуривали столбовые ямы довольно приличных размеров, что, видимо свидетельствует о наличии обшивки, а вероятней всего, о существовании настила над печью.

Подбойная печь была вырезана в восточной стене жилища, ближе к юго-восточному углу. Горизонтальный под печи возвышался над уровнем пола на 23 см. В плане печь имела округлую форму, диаметром 165 см, и выходила в жилище узким устьем длиной 25 см. В нижней части ширина устья 45 см, высота 60 см, высота от пола 80 см. Устье, видимо, имело арочную форму, но свод его, как и свод всей топочной камеры печи, был обрушен. Свод топочной камеры на высоте 80 см от уровня пода достигал ширины в 65 см. Обломки купола толщиной 8-10 см представляли собой обожжённую глину.

О ремонте подбойной печи свидетельствуют два слоя пода и два слоя выброса. Первый, нижний под печи был в виде плоских камней толщиной 1,5 см, уложенных на материк и обмазанных сверху глиной толщиной 2 см. Верхний слой пода уложен на вычищенную от золы поверхность первого пода и тоже состоял из плитчатых камней, обмазанных глиной (толщина камней 3 см, толщина обмазки 2 см). На поде залегал слой угля и золы толщиной 3 см. Выброс из печи овальной формы (длина 140 см, ширина 120 см, толщина у устья около 20 см) был направлен к центру жилища. Он был составлен из двух слоёв золы и обмазки примерно одинаковой толщины. Рядом с устьем были найдены камни, которые, видимо, тоже использовались при ремонте.

В заполнении жилища был выявлен следующий вещевой материал: часть астрагала мелкого рогатого скота со следами насечек (рис. 4/7), мелкий фрагмент костяного гребня с остатками нескольких зубьев, заготовка рукояти из рога, нож (фрагмент черенка со следами древесного тлена), глиняный тигель подцилиндрической формы без венчика и с округлым дном.

На полу и в ямах найдены: проколка из трубчатой кости животного, оселок из песчаника, плоское пряслице из мелкозернистого песчаника (диаметр отверстия 0,8 см) (рис. 4/12), пряслице из розового шифера уплощённой биконической формы (диаметр отверстия 0,9 см) (рис. 4/8), три фрагмента железной ромбовидной бронебойной стрелы.

В нише были обнаружены: железные скоба (рис. 4/10), стержень-пробойник и стержень (черенок инструмента с обрубленным концом); расколотая вдоль рукоять из рога (в торец вбивался черенок какого-то инструмента) (рис. 4/11), половинка пряслица из стенки сосуда (диаметр отверстия 0,4 см) (рис. 4/9). У западной стены ниши стоял небольшой горшок.

В заполнении, на дне, в развале печи-каменки и в ямах было найдено 469 фр. керамики (наиболее выразительная – см. рис. 7; 8), из них: 466 фр. древнерусской (3 лепных, остальные гончарных) и 3 фр. керамики раннего железного века. Гончарная посуда представлена фрагментами горшков средних размеров. Они тонкостенные, почти сквозного и равномерного обжига. Основной примесью к тесту служил песок, реже – песок со слюдой и совсем редко – песок с известняком.

Наиболее архаичен целый горшок из ниши (рис. 8/16). Он небольшой, стройных пропорций, сформирован на медленном круге. Максимальный диаметр приходится на 2/3 высоты. Венчик слабо отогнут наружу и слегка утончён. Короткая шейка плавно переходит в пологие плечики. Дно узкое со следами подставки пятигранной формы. Под шейкой нанесены две углублённые волны, а затем, почти до дна – углублённый линейный орнамент. В тесте примесь шамота, поверхность шероховатая. Обжиг вторичный. Цвет серовато-коричневый (пятнистый). Размеры: высота 14,5 см, диаметр венчика 8,5 см, диаметр дна 4,7 см, толщина стенок и дна около 0,5 см.

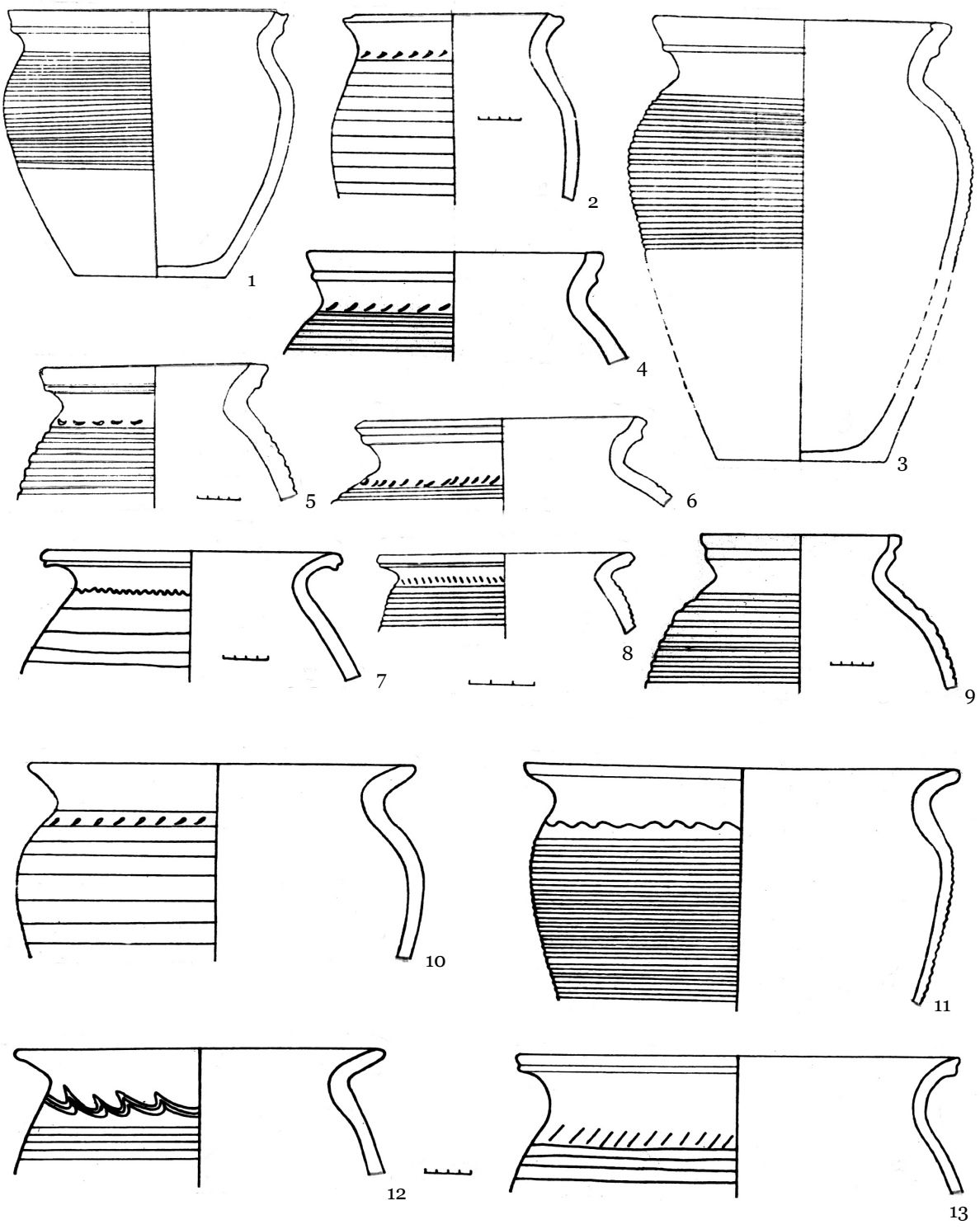

Рис. 7. Рудь-Фарфурия Турчяскэ. Керамика: 1- из печи жилища 15; 2-13- из печи жилища 12.

Жилище 9 (рис. 3/1) – обнаружено в южной части раскопа, в 18 м к югу от жилища 10, на глубине 35 см. Оно представлено полуземлянкой столбовой конструкции, подквадратной формы, со слегка закруглёнными углами, печью-каменкой и корытовидной ямой. Заполнял котлован чернозём с примесью золы, древесных угольков и незначительного количества мела. Жилище ориентировано углами по странам света с небольшим отклонением

к востоку. Размеры стен котлована по верху: юго-восточная сторона – 395 см, юго-западная и северо-восточная – 420 см, северо-западная – 410 см. Стены слегка скошены ко дну (разница в размерах между верхом и дном около 8 см). Глубина жилища в южной части 90 см, в северной – 45 см. Пол меловой, горизонтальный. В северной части он подмазан глиной толщиной до 2 см.

По углам, по серединам стен и в центре котлована располагались столбовые ямы, из которых все угловые и одна промежуточная у северо-западной стены были спарены. Они округлой или овальной формы. Диаметр круглых ям 28 см, глубина 20-40 см. Размеры овальных ям от 25×15 см до 45×34 см, при глубине от 35 см до 45 см. В восточной и юго-восточной частях жилища выявлены небольшие ямки, диаметром от 3 см до 8 см и глубиной от 4 до 12 см, видимо, от вбитых в пол жердей. Наличие спаренных столбовых ям и подмазки пола свидетельствует о ремонте.

В северной части котлована, на расстоянии 50 см от угловой столбовой ямы, под глиняной обмазкой пола расчищена корытовидная яма подовальной формы, размерами 80×37 см, ориентированная вдоль северо-восточной стены. Её глубина 25-28 см.

Отапливалось жилище печью-каменкой, расположенной в южном углу и разрушенной ещё в древности. Развал камней был в форме неправильного овала, размерами 200×160 см, высотой от 7 см до 20 см. На полу, в юго-западной части развала расчищен под печи овальной формы, размерами 67×53 см. Судя по поду, печь устьем была обращена на север. Толщина золы на поде составляла 2 см.

В заполнении жилища найден фр. мелового пряслица биконической формы (диаметр канала 0,9 см). В развале печи обнаружены: астрагал мелкого рогатого скота с отверстием в центре и сланцевой оселок, плоскости и грани которого сильно сточены. Было таже найдено 9 фр. глиняной обмазки и фрагмент красной охры. Кроме того в заполнении было обнаружено 64 фр. древнерусской керамики: 3 лепных, а остальные гончарных, в преобладающем большинстве – с примесью мелкого песка в тесте (наиболее выразительные венчики – см. рис. 6/1-5). Керамика серого, красного или желтоватого цветов.

Жилище 15 (рис. 3/2) – выявлено в 4-4,5 к востоку от жилища 9, на глубине 30-35 см. Оно частично перекрывалось мелкой канавой XVII-XVIII вв. Жилище имело вид полуземлянки столбовой конструкции, квадратной формы, со слегка закруглёнными углами, входом, печью-каменкой и корытовидной ямой. Размеры стен котлована: южной и западной по 400 см, северной – 390 см, восточной – 370 см. Ориентирован котлован по странам света с незначительным отклонением к востоку. Он был заполнен чернозёмом с примесью мела. Стены котлована, за исключением вертикальной северной, слегка покатые, разница в размерах между верхом и дном от 3 см до 20 см. Глубина у южной стены 120 см и 35 см – у северной. Пол жилища меловой, горизонтальный.

Столбовые ямы располагались по углам котлована и по серединам стен. Угловые были вырыты вплотную к стенам, а промежуточные отстояли от них на 4-20 см. В плане ямы круглые или овальные. Диаметр круглых ям от 20 см до 37 см, глубина 35-45 см. Овальные ямы размерами от 30×20 см до 37×30 см при глубине от 25 см до 50 см.

В юго-восточном углу, на расстоянии 60 см от восточной стены, обнаружена корытовидная яма подпрямоугольной формы, со слегка закруглёнными углами, ориентированная вдоль южной стены. Размеры ямы 100×70 см и глубина 30-35 см.

Вход в жилище был устроен напротив печи в восточной стене. Здесь была расчищена ступенька длиной 60 см и шириной 25-32 см, возвышавшаяся над полом на 40 см.

Печь-каменка, сложенная насухо из средних и мелких по величине известняковых и песчаниковых камней, располагалась в северо-западном углу котлована (разрушена в древности). Развал прямоугольной в плане формы, размерами 180×140 см, постепенно повышался к углу, где его высота достигала 38 см. Топочная камера, судя по сохранившемуся поду, была квадратной, размерами 60×60 см, устьем обращена к юго-востоку. Под располагался непосредственно на меловом полу полуземлянки, на нём лежал слой золы толщиной 7 см. Задняя стена печи несколько толще остальных. Она устроена на останце высотой до 10 см. С южной стороны печи сохранились две

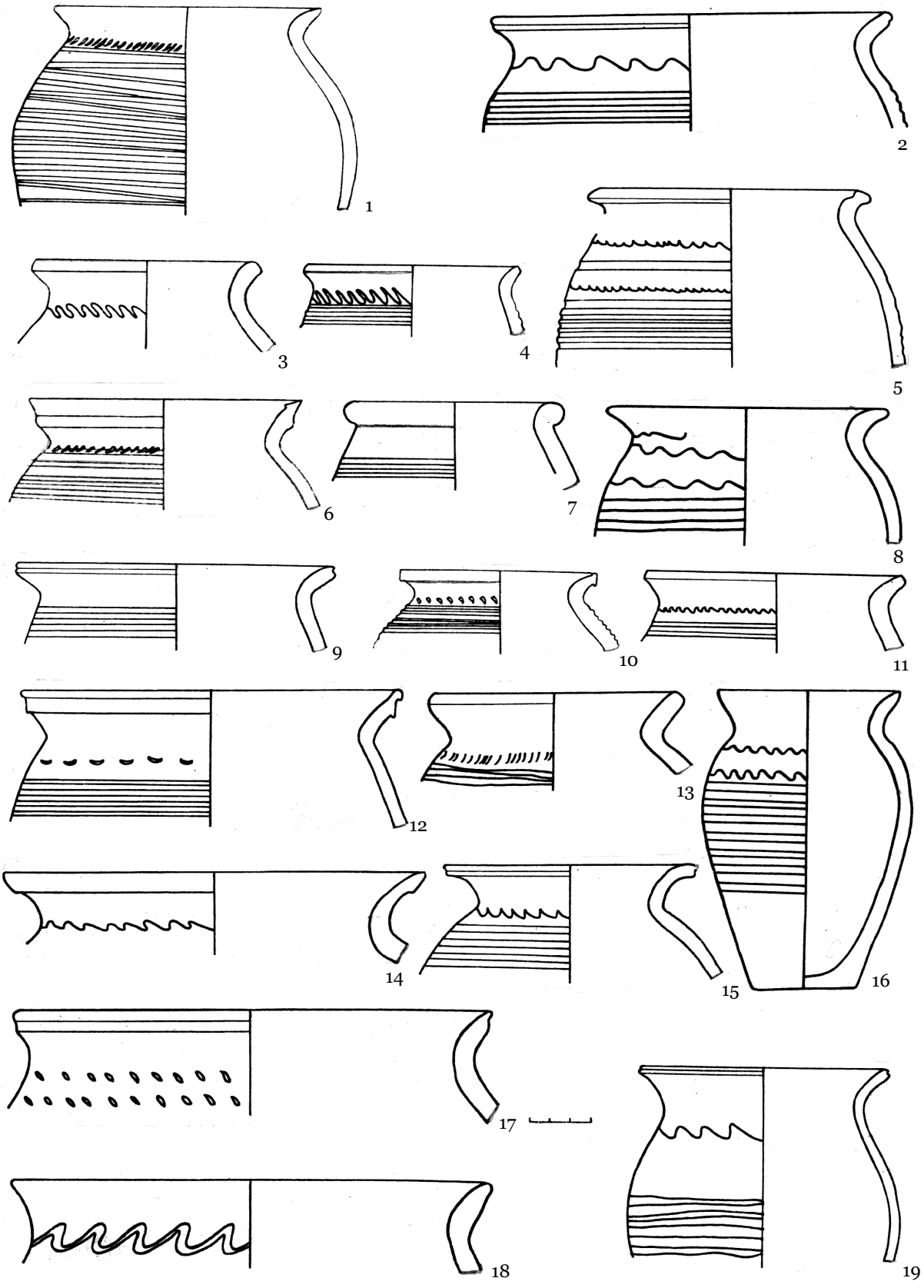

Рис. 8. Рудь-Фарфурия Турчяскэ. Керамика из жилища 12: 1-11- дно, 12-19- заполнение.

столбовые ямы неправильной формы, расположенные параллельно топочной камере (расстояние между ними составляло 85 см). Диаметры ям 24×16 см и 24×20 см, глубина 25 см и 60 см. Над печью, видимо, устанавливалась жаровня, обломки которой найдены в развале и вокруг него. Судя по округлым бортикам, жаровня была овальной формы. Изготовлена жаровня на каркасе из прутьев диаметром 3 см или небольших реек шириной до 5 см. В тесте примесь соломы и половы. Размеры её восстановить не удалось (высота бортиков 10, толщина у округлого края 2-3 см, толщина у основания 4-5 см и толщина дна 3-5 см).

В заполнении жилища найдены: пряслице из мела колёсиковидной формы с вогнутыми основаниями и поверхностью, покрытой концентрическими углублёнными линиями (диаметр канала 1 см) (рис. 4/6); пряслице из тёмно-вишнёвого шифера усечённо-биконической формы, на одном основании 2 риски – знак собственности (диаметр отверстия 1,1 см) (рис. 4/2); проколка из трубчатой кости животного.

В корытовидной яме было найдено тёмно-вишнёвое биконическое шиферное пряслице (диаметр отверстия 0,9 см) (рис. 4/4).

В развале печи обнаружены: пряслице из стенки трипольского сосуда (диаметр отверстия 0,7 см) (рис. 4/1); пряслице усечённо-биконической из розового шифера (диаметр отверстия 1 см) (рис. 4/3); пряслице из розового шифера, колёсиковидное со скруглёнными гранями (диаметр отверстия 0,9 см) (рис. 4/5).

Всего в заполнении котлована жилища собрано 169 фр. керамики, из которых 13 лепных, а остальные гончарные. Кроме того, из фрагментов, найденных в печи, полностью восстановлен один горшок и две верхние части горшков, а перед юго-восточным углом печи в полу жилища был расчищен горшок без шейки и венчика, заполненный золой:

а) горшок из печи (рис. 7/1) небольших размеров, широкоустый, приземистый. Тулово в форме усечённого перевёрнутого конуса. Наибольшее расширение приходится на высокие плечики. Шейка выделена, короткая. Венчик фигурный, отклонён наружу, край его срезан горизонтально. Снаружи имеется небольшой валик. Верхняя часть горшка покрыта частым углублённым линейным орнаментом. Тесто плотное с мелким песком и какими-то, видимо, органическими примесями. Обжиг полный. Цвет красноватый. Поверхность пятнистая (закопчена). Размеры: высота 12 см, диаметр венчика 13 см, диаметр тулова 14 см, диаметр дна 7,5 см;

б) одна из верхних частей горшка из печи принадлежала сосуду средних размеров, изготовленному на быстром гончарном круге. Наибольший диаметр приходится чуть ниже плечиков. Шейка короткая, выделена. Венчик слегка отогнут наружу, край его срезан горизонтально. С внутренней стороны имеется слабо выраженный паз под крышку, с наружной стороны – валик. Плечики покрыты углублённым линейным орнаментом. Тесто плотное, с мелким песком. Обжиг полный, цвет красный. Размеры: высота сосуда 12 см, диаметр венчика 20 см, диаметр шейки 16 см, максимальный диаметр тулова 22 см;

в) горшок, вкопанный в пол перед печью, был изготовлен на быстром круге, он – широкоустый. Тулово в форме перевёрнутого усечённого конуса. Венчик и шейка не сохранились. В месте максимального расширения проделано отверстие диаметром 0,2 см, очевидно, для ремонта. Верхняя треть тулова покрыта углублённым линейным орнаментом в виде густо расположенных каннелюр. Тесто плотное, жёсткое, с большой примесью песка. Горшок вторично обожжён до светло-серого цвета. Размеры: сохранившаяся высота 17 см, диаметр дна 10 см, наибольший диаметр 21,5 см, толщина стенок и дна 0,5 см.

II

О развитии домашнего животноводства, охоты и рыбной ловли свидетельствует остеологический материал из заполнения котлованов жилищ[2]. Среди домашних животных на первом месте стоят крс – 623 к./44 ос. и свинья домашняя – 228 к./37 ос., далее мрс – 111 к./29 ос. и лошадь – 32 к./10 ос. Довольно значительную роль играла охота, особенно на благородного оленя – 357 к./27 ос. Охотились

[2] Остеологические определения были сделаны докт. хаб. А.И. Давидом.

также на зайца – 9 к./3 ос., кабана – 7 к./1 ос., тура или зубра – 1 к., косулю –1 к. Кроме того, найдено 65 к./3 ос. птицы и 5 к. рыбы.

Поздние жилые комплексы поселения дали сравнительно богатый керамический материал. Как отмечают специалисты, керамика является основным хронологическим индикатором культурного слоя, но вместе с тем она сама по себе не имеет чёткой датировки (Толочко 1981, 298). Детальная разработка её типологии и хронологии не входит в задачу данной публикации и может быть темой отдельного исследования. Однако, на основании целых форм и наиболее выразительных фрагментов из заполнения жилищ здесь даётся лишь общая характеристика керамики.

Превалирует раннесредневековая гончарная керамика. Она делится на кухонную и столовую. Среди кухонной доминируют горшки средних размеров, высотой менее 25 см. Они округлобокие или имеют форму тулова в виде усечённого перевёрнутого конуса. Были изготовлены на быстром ручном гончарном круге и относительно тонкостенные. Толщина стенок и дна почти одинакова (около 5-7 см), но часто дно бывает тоньше прилегающей стенки. Обжиг не всегда сквозной и равномерный (черепок часто двух- или трёхцветный в изломе). Цвет горшков варьируют от беловато-серого или желтоватого до коричневато-красного (иногда наблюдается вторичный обжиг). Керамика изготавливалась на месте и обжигалась в двухъярусных гончарных печах. Такой горн выявлен на этом поселении Р.А. Рабиновичем (Рабинович 1991, 103).

Горшки имеют сложную конфигурацию венчика. Он отогнут наружу, чётко профилирован, часто манжетовидный. Край венчика горизонтальный или косо срезан наружу, а иногда и во внутрь; он округлый утончённый, реже – утолщённый. На внутренней стороне только начинает намечаться слабо выраженный паз под крышку. Снаружи часто присутствует небольшой валик в виде натёка, полученный при формировании венчика, возможно, шаблоном. Шейка короткая, выражена. Плечики в большинстве случаев покатые, тулово плавно сужается к плоскому, обычно узкому дну. Наибольшее расширение приходится на верхнюю треть сосудов, на плечики или чуть ниже. Фрагменты некоторых днищ имеют выпуклые клейма. Горшки украшены углублённым орнаментом. На поздних сосудах орнамент более разнообразный. Здесь украшалась обычно верхняя половина сосудов, тогда как более ранняя керамика была орнаментирована почти до дна. По шейке или под ней наносилась одиночная или двойная волна, а иногда поясок косых или месяцевидных насечек, ниже располагался линейный орнамент, напоминавший рифление. Черепок плотный. В тесте преобладает примесь мелко просеянного песка, реже отмечается наличие дроблёного известняка, а в более ранней посуде – сочетание примеси песка со слюдой, либо песка с дресвой.

Редко попадалась лепная или слегка подправленная на круге керамика с примесью шамота. Она обычно находилась в верхней части заполнения сооружений, как и фрагменты позднесредневековой посуды молдавского периода (оказались в западинах котлованов вместе с материалом из культурного слоя).

Малочисленны фрагменты кувшинов (целый найден в жилище 10), конических мисок, гончарных сковород, а также переносных глиняных жаровен. Ещё реже встречены обломки гончарных крышек (несколько небольших фрагментов найдено в культурном слое).

Г.Б. Фёдоров, исходя из отсутствия монет и других точно датируемых находок, основываясь на аналогиях из Алчедара и Екимэуць и на анализе керамики (в частности, анализе одного из технологических признаков производства керамики –примесей к тесту), в основном верно определил время бытования памятника. Он полагал, что поселение Рудь было основано в VIII-IX вв. (наличие лепной керамики с шамотом в тесте типа Лука-Райковецкая) и укрепления городища были возведены в конце IX – начале X вв. По его мнению, поселение достигло наивысшего расцвета в X-XI вв. (примесь к тесту керамики мелкого шамота, слюды и песка), а к концу XI – началу XII вв. жизнь на поселении становится менее интенсивной и прекращается совсем (в примесях к тесту преобладает мелко просеянный песок, а также имеется небольшой процент добавки толчённого известняка) (Фёдоров 1972, 154, 158).

Керамика с поселения Рудь находит широкие аналогии на многих синхронных памятниках Древней Руси , особенно её юго-западных регионов (Кучера 1986, 446-452). Горшки с манжетовидными венчиками из наиболее поздних жилых комплексов Руди относятся к третьей хронологической группе керамики поселения Лесковое (Черниговщина), что датируется X – серединой XI вв. (Шекун, Веремейчик 1999, 55). На поселениях у с. Григоровки (Черкащина) они соответствуют второму хронологическому периоду – рубеж X-XI вв. – 30-е гг. XI в. (керамика второй половины XI в. здесь отсутствует) (Петрашенко 2005, 58, рис. 32/1-8). В Северной Буковине, по классификации Б.А. Тимощука, подобная керамика относится к первому хронологическому периоду (ко второму виду Б) – это X-XI вв.. Здесь она обнаружена в слоях XI в. на поселениях Горишние Шеровцы II, Ломачинцы (жилище 1), Перебыковцы (жилища 1 и 2), Цецино (жилища 1 и 2) (Тимощук 1982, 19, рис. 4/4-7).

Представляется, что для нашей посуды наиболее применимаой является классификация, разработанная Б.А. Прищепой и Ю.М. Никольченко для керамики летописного Дорогобужа из Западной Волыни. В основу типологии была положена форма венчиков горшков X-XIII вв., согласно которым исследователи делят посуду на восемь типов (Прищепа, Нікольченко 1996, 51, 52, 213, рис. 79/17-26).

На поселении Рудь встречены кухонные горшки первых трёх типов. У 1-го типа, который датируется первой половиной X в., венчики отклонены наружу, край их округлый или косо срезан наружу (к этому типу можно отнести также и лепную или подправленную на круге керамику VIII-IX вв.). Ко 2-ому типу относятся горшки так называемого «курганного типа» – с отогнутыми утолщёнными манжетовидными венчиками, относящимися к второй половине X – первой половине XI вв. В комплексах вышеописанных жилищ доминируют горшки 3-его типа, имеющие почти такие же манжетовидные, но более короткие отогнутые венчики, края которых либо срезаны горизонтально, либо скошены наружу или вовнутрь. Датируется такая керамика в основном XI в. (Прищепа, Нікольченко 1996, 51-52, 213, рис. 79/17-26).

Таким образом, на поселении Рудь наблюдается непрерывный процесс развития гончарного производства, начиная от ранней лепной керамики типа Лука-Райковецкая до поздней, более совершенной, изготовленной на быстром ручном гончарном круге, датированной XI в. Эта же керамика присуща и раннесредневековой керамике с городища Речула (Власенко 1990, 212-229), Глинжень II-Ла Шанц (Гольцева, Кашуба 1995, 47-50) и некоторым другим восточнославянским памятникам.

III

Вышеприведённое описание жилищ позволяет сделать некоторые выводы относительно их планировки, конструктивным данным и устройстве интерьера.

Как полагают исследователи, для южнорусских земель X-XI вв. характерны полуземляночные жилища с каркасно-столбовой, реже срубной, конструкцией стен и печами-каменками (Раппопорт 1975, 124; Толочко 1983, 101). Наиболее поздние жилища поселения Рудь из раскопок 1983 г. представлены четырьмя квадратными полуземлянками каркасно-столбовой конструкции, площадью 16-20 кв.м. К этому же периоду, видимо, необходимо отнести и срубную полуземлянку 3 из раскопок 1970 г. (Рошаль, Фёдоров 1973, 170-174). Жилища X в. и вышеописанные почти идентичны по устройству и размерам, но несколько больше более ранних жилищ VIII-IX вв., содержащих в заполнении лепную керамику типа Лука-Райковецкая.

Котлованы жилищ ориентированы стенами или углами по странам света с незначительными отклонениями. В связи с тем, что постройки возведены на склоне, глубина котлованов разная: в южной части от 90 см до 145 см, в северной – от 35 см до 75 см. Заполнены котлованы коричневатым суглинком с меловыми вкраплениями или чернозёмом с примесью мела и мелких древесных углей. Опорные столбы устанавливались по периметру котлованов в углах и по серединам стен. Форма столбовых ям округлая или овальная, дно горизонтальное (размеры ям от 30×20 см до 40×20 см, глубина 20-40 см). Некоторые жилища часто ремонтировались или перестраивались, расширялась их площадь, менялось расположение столбов. Между столбами и котлованами имелось определённое расстояние, предназначенное для обшивки стен горизонтально уложенными брёвнами или плахами, прижимавшимися столбами к сте-

нам котлованов или к забутовке, а также, возможно, крепившимися в пазах столбов. Стены возвышались над уровнем земли и снаружи либо были присыпаны грунтом, либо обмазывались глиной. Крыши, по всей видимости, были двухскатными на деревянном каркасе, сверху присыпанные землёй.

Мощные печи-каменки прямоугольной формы, в преобладающем большинстве сложенные без скрепляющего раствора, располагались в северо-западном или юго-западном углу напротив входа и были обращены к нему устьем. Характерно правостороннее расположение печи по отношению к входу, устроенному в виде материковой ступеньки или пологого пандуса в наиболее низкой северной или восточной стене котлована. В жилище 9 входа не прослежено, им могла служить приставная деревянная лестница в северо-западном углу.

Квадратный или овальный в плане под печи располагался непосредственно на материковом горизонтальном полу жилища, иногда подмазанном глиной. В большинстве случаев печь устьем ориентирована вдоль одной из стен и лишь в полуземлянке 9 – почти по диагонали котлована. Задняя стена печи-каменки достигала большой толщины. Она часто состояла из довольно больших плит, поставленных на ребро. В некоторых случаях такие плиты формировали всю топочную камеру. По углам печи почти всегда вкапывались столбы, которые могли служить для обшивки их основания, но судя по большим размерам ям, могли также использоваться и для поддержки настилов типа полатей.

В жилище 15 перед юго-восточным углом устья печи в пол был вкопан гончарный горшок без шейки и венчика, заполненный золой и, видимо, служивший для каких-то культовых целей.

Сверху на печи иногда устанавливались глиняные жаровни (как переносные, так и стационарные). Топились печи-каменки по-чёрному.

В полуземлянке 12 кроме каменки в материковой стене котлована была вырезана подбойная купольная печь. Подобная печь выявлена и в более раннем жилище 3 этого памятника (Бейлекчи 1986, 107-108). Жилища с подбойными печами в углах котлованов известны на поселениях культуры Рэдукэнень в центральных районах Днестро-Прутского междуречья – Дурлешть-Валя Бабей, Ханска и Молешть. В двух случаях они вырыты в останцах, а на поселении Валя Бабей печь выходила за пределы котлована. Здесь в двух жилищах кроме подбойной печи ещё имелись открытые очаги, расположенные у одной из стен (Тентюк 1990, 70-71). Такие печи могли служить либо для выпечки хлеба, либо для каких-то других хозяйственных или производственных целей.

В интерьере жилищ присутствуют неглубокие корытовидные ямы, расположенные в стороне от печи и от входа, на определённом расстоянии от стен и ориентированные вдоль одной из них. Подобные ямы обнаружены в полу полуземлянок 4Б (Бейлекчи 1986, 101) и 1 (Рабинович 1991, 103) этого памятника, а также в жилищах синхронных поселений культуры Рэдукэнень (Тентюк 1990, 69-70).

В некоторых жилищах кроме таких ям были выявлены припасы хорошо выделанной гончарной глины. В таких ямах либо месили и хранили глину для производства керамики (Тентюк 1990, 69-70; Рабинович 1991, 103), либо использовали их в процессе прядения и ткачества. Одно из жилищ имело в стене нишу, выходящую за его пределы и служившую своеобразной кладовой.

На поселениях Алчедар и Екимэуць жилища располагались гнёздами, что говорит о существовании соседской общины (Фёдоров, Салманович 1964, 6). Поздние жилища поселения Рудь выстроены вдоль склона рядами. Расстояние между полуземлянками в рядах от 4 м до 6 м, а между рядами до 16 м. Какие-либо выводы по этому поводу, исходя из малочисленности имеющегося материала, делать ещё рано. Видимо, такая планировка жилищ обусловлена вынужденным их расположением на довольно крутом склоне.

IV

Керамика из заполнения поздних жилых комплексов поселения Рудь позволяет их датировать XI в., что прямо или косвенно подтверждается целым рядом факторов:

1) в первой половине XII в. на смену полуземлянкам приходят наземные деревянные постройки с глинобитными каркасными печами (Раппопорт 1975 , 129, 152; Тимощук 1982, 36);
2) Среднее Поднестровье XII-XIII вв. характеризуются преобладанием керамики га-

лицкого типа, широко распространённой на памятниках Северной Буковины. Между самой поздней керамикой из Руди и галицкой керамикой существует определённый хронологический разрыв, между ними нет генетической связи;

3) посуда и сооружения XII-XIII вв. на поселении Рудь, хотя и было исследовано в общей сложности около 2 тыс. кв.м, не обнаружены. Несколько фрагментов керамики, датированной Г.Б. Фёдоровым этим периодом (Фёдоров 1972, 158), видимо, попали на поселение случайно;

4) по мнению исследователей, массовое появление гончарных крышек и горшков, имеющих на внутренней стороне венчиков желобки для крышек, является хронологическим показателем в производстве керамики для XII-XIII вв. (Тимощук 1982, 25), тогда как на поселении Рудь гончарные крышки лишь только начинают появляться, что характерно для конца XI в.;

5) на поселении полностью отсутствуют амфоры, в том числе и красноглиняные северопричёрноморские XII-XIII вв., имеющие приподнятые над горловиной ручки, удлинённое грушевидное рифлёное тулово и округлое дно (Якобсон 1979, 110). На городище Галицкой Руси Мерешеука, расположенном в 15 км выше по течению р. Днестр, фрагменты таких амфор найдены в довольно большом количестве (Власенко 1983 , 77-78);

6) время производства большинства овручских шиферных пряслиц из заполнения жилищ в основном совпадает с датировкой керамики. Диаметр отверстий у пряслиц составляет около 0,9-1 см, что позволяет отнести их к XI в. (Розенфельдт 1964, 223);

7) дополнительным показателем времени функционирования как жилищ, так и поселения в целом служит полное отсутствие стеклянных браслетов, имевших широкое распространение на многих памятниках Руси XII-XIII вв., в том числе и в Северной Буковине (Тимощук 1982, 28).

Исходя из всего вышеизложенного, устанавливается верхняя хронологическая граница бытования поселения Рудь, которая ни коем образом не может выходить далеко за пределы XI в., тем более относиться к XII-XIII вв.

V

Более южные древнерусские городища на территории Днестро-Прутского междуречья прекращают своё существование несколько раньше. Так, на городище Речула жизнь прерывается где-то в середине X в. (Власенко 1990, 212-229), на городище Глинжень II-Ла Шанц – на рубеже X-XI вв. (Гольцева, Кашуба 1995, 64). Верхнюю дату бытования городища Екимэуць Г.Б. Фёдоров ограничивал концом X – первой половиной XI вв., а городища Алчедар – концом XI – началом XII вв. (Фёдоров, Чеботаренко 1974, 91-94, 78-85). Хотя Т.В. Равдина по керамике, монетам и другим находкам датирует городище Алчедар, а вместе с ним и городище Екимэуць, второй половиной X в. (Равдина 1988, 54-71). В последнее время список раннесредневековых городищ Молдовы несколько пополнился. Так, было открыто и частично исследовано синхронное городищу Рудь кольцевое древнерусское городище с посадом, расположенное всего в нескольких километрах ниже по течению р. Днестр у с. Тэтэрэука Ноуэ в урочище Германарие (Рабинович 1993).

Библиография

Бейлекчи 1982: В.С. Бейлекчи, Отчёт о раскопках восточного посада городища Рудь в 1981 г. Архив НМАИМ, инв. № 163 (Кишинёв 1982).

Бейлекчи, Власенко 1983: В.С. Бейлекчи, И.Г. Власенко, Отчёт о раскопках посада городища Рудь в 1982 г. Архив НМАИМ, инв. № 177 (Кишинёв 1983).

Бейлекчи, Власенко 1984: В.С. Бейлекчи, И.Г. Власенко, Отчёт о раскопках поселения у славянского городища Рудь в 1983 г. Архив НМАИМ, инв. № 204 (Кишинёв 1984).

Бейлекчи 1986: В.С. Бейлекчи, Раскопки славянского поселения Рудь в 1981-1982 гг. В сб.: АИМ 1982 г. (Кишинёв 1986), 96-115.

Власенко 1983: И.Г. Власенко, Древнерусский слой городища Мерешовка. В сб.: АИМ 1979-1980 гг. (Кишинёв 1983), 77-88.

Власенко 1985: И.Г. Власенко, Новые археологические памятники в Молдавии. В сб.: АИМ 1981 (Кишинёв 1985), 198-205.

Власенко 1990: И.Г. Власенко, Исследования городища Речула. В сб.: АИМ в 1985 г. (Кишинёв 1990), 212-229.

Гольцева, Кашуба 1995: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).

Кучера 1986: М.П. Кучера, Керамика. В сб.: Археология Украинской ССР, т. 3 (Киев 1986), 446-452.

Петрашенко 2005: В.А. Петрашенко, Древнерусское село по материалам поселений у с. Григоровка (Киев 2005).

Прищепа, Нікольченко 1996: Б.А. Прищепа, Ю.М. Нікольченко, Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X-XIII століттях (Рівне 1996).

Рабинович 1990: Р.А. Рабинович, Отчёт об исследованиях Древнерусской археологической экспедиции в 1989 г. Архив НМАИМ, инв. № 292 (Кишинёв 1990).

Рабинович 1991: Р.А. Рабинович, Гончарный горн на поселении X-XII вв. у с. Рудь. В сб.: Хозяйственные комплексы древних обществ Молдовы (Кишинёв 1991), 99-109.

Рабинович 1993: Р.А. Рабинович, Отчёт о раскопках Дондюшанской археологической экспедиции городища Германарие (Тэтэрэука-Ноуа IV) в 1990 г. Архив НМАИМ, инв. № 324«а» (Кишинёв 1993).

Равдина 1988: Т.В. Равдина, О датировке городища Алчедар. В сб.: Средневековые памятники Днестровского-Прутского междуречья (Кишинёв 1988), 54-71.

Раппопорт 1975: П.А. Раппопорт, Древнерусское жилище VI-XIII вв. В сб.: Древние жилища народов Восточной Европы (Москва 1975), 104-155.

Розенфельдт 1964: Р.А. Розенфельдт, О производстве и датировке овручских пряслиц. СА 4, 1964, 220-224.

Рошаль, Фёдоров 1973: М.Г. Рошаль, Г.Б. Фёдоров, Жилые и производственные сооружения древнерусского поселения Рудь. В сб.: АИМ 1970-1971 гг. (Кишинёв 1973), 155-176.

Тельнов 2003: Н.П. Тельнов, Восточнославянские древности Днестровко-Прутского междуречья VIII-X вв. Stratum plus 5, 2003, 142-263.

Тентюк 1990: И.С. Тентюк, Некоторые аспекты исследования культуры Рэдукэнень на территории ССР Молдова. В сб.: Археология, этнография и искусствоведение Молдовы: итоги и перспективы. Материалы республиканской конференции 8-9 августа 1989 г. (Кишинёв 1990), 66-78.

Тимощук 1982: Б.О.Тимощук, Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.) (Київ 1982).

Толочко 1981: П.П. Толочко, Гончарное дело. В сб.: Новое в археологии Киева (Киев 1981), 281-301.

Толочко 1983: П.П. Толочко, Древний Киев (Киев 1983).

Фёдоров 1972: Г.Б. Фёдоров, Древнерусское поселение на Севере Молдавии. В сб.: АИМ 1968-1969 гг. (Кишинёв 1972), 143-159.

Фёдоров, Чеботаренко 1974: Г.Б. Фёдоров, Г.Ф. Чеботаренко, Памятники древних славян (VI-XIII вв.). АКМ, вып. 6 (Кишинёв 1974).

Фёдоров, Салманович 1964: Г.Б. Фёдоров, М.Я. Салманович, Этническая и культурная история населения Юго-Запада СССР от начала железного века до XIX столетия (Москва 1964).

Шекун, Веремейчик 1995: О.В. Шекун, О.М. Веремейчик, Давньоруське поселення Ліскове (Чернігів 1999).

Якобсон 1979: А.Л. Якобсон, Керамика и керамическое производство Средневековой Таврики (Ленинград 1979).

Complexe locative tardive din aşezarea medievală de la Rudi

Rezumat

În articol sunt analizate patru locuinţe cercetate, în anul 1983, la periferia aşezării medievale fortificate „Farfuria Turcească”. Acestea s-au dovedit a fi cele mai târzii din toate complexele studiate în situl menţionat.

În publicaţiile anterioare majoritatea complexelor din această aşezare au fost greşit atribuite unei perioade mai târzii, fiind întinerite cu 100, sau chiar cu 150 de ani. Ca urmare a analizei detaliate a materialului ceramic, precum şi a altor piese, descoperite în complexele închise, s-a stabilit că atât locuinţele, cât şi întreaga aşezare, nu depăşesc limita secolului XI. Astfel, nici materialele arheologice şi nici contextul istoric nu permit încadrarea aşezării fortificate de la Rudi-Farfuria Turcească în secolele XII-XIII.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Rudi-Farfuria Turcească. Planul şi profilul locuinţei nr. 10.

Fig. 2. Rudi-Farfuria Turcească. Planul şi profilul locuinţei nr. 12.

Fig. 3. Rudi-Farfuria Turcească. Planul şi profilul locuinţelor nr. 9 şi nr. 15.
Fig. 4. Rudi-Farfuria Turcească. Descoperiri din locuinţe: 1-6 - locuinţa nr. 9; 7-12 - locuinţa nr. 12; 13-16 - locuinţa nr. 10.
Fig. 5. Rudi-Farfuria Turcească. Ceramică din cuptorul locuinţei nr. 10.
Fig. 6. Rudi-Farfuria Turcească. Ceramică: 1-5 - locuinţa nr. 9; 6-8 - locuinţa nr. 15; 9-15 - cuptorul locuinţei nr. 10.
Fig. 7. Rudi-Farfuria Turcească. Ceramică: 1 - cuptorul locuinţei nr. 15; 2-13 - cuptorul locuinţei nr. 12.
Fig. 8. Rudi-Farfuria Turcească. Ceramică din locuinţa nr. 12: 1-11 - de pe podea; 12-19 - din emplecton.

Late residential compounds of the early medieval settlement Rudi

Abstract

The present article describes four most late dwellings unearthed in 1983 at the trading quarter of the Old Russian site Rudi-Farfuria Turcească. Major part of the monument was revived in the previous publications. Analysis of the ceramic material and some other finds from the filling of the late residential compounds enable to establish the upper chronological limits of being for the whole settlement. It can't be later the 11th c. and dates back to the 12th-13th centuries which has been expressly or by implication confirmed by a variety of facts.

List of illustrations:

Fig. 1. Rudi-Farfuria Turcească. Plan and sectional views 10.
Fig. 2. Rudi-Farfuria Turcească. Plan and sectional views 12.
Fig. 3. Rudi-Farfuria Turcească. Plan and sectional views 9 and 15.
Fig. 4. Rudi-Farfuria Turcească. Finds from the dwellings: 1-6 - dwelling 15; 7-12 - dwelling 12; 13 - dwelling 10.
Fig. 5. Rudi-Farfuria Turcească. Ceramics from the stove of the dwelling 10.
Fig. 6. Rudi-Farfuria Turcească. Ceramics: 1-5 dwelling 9; 6-8 - dwelling 15; 9-15 - dwelling 10, stove.
Fig. 7. Rudi-Farfuria Turcească. Ceramics: 1 - from the stove of the dwelling 15; 2-13 - from the stove of the dwelling 12.
Fig. 8. Rudi-Farfuria Turcească. Ceramics from the dwelling 12: 1-11 - bottom, 12-19 - filling.

28.03.2008

Иван Власенко, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989, 121А, МД-2012, Кишинэу, Республика Молдова

CETATEA MEDIEVALĂ DE PĂMÂNT DE LA GIURGIULEŞTI. CONSIDERAŢII PRELIMINARE

Ion Tentiuc
Valeriu Bubulici
Serghei Agulnicov

Spaţiul est-carpatic, în general, şi cel dintre Prut şi Nistru, în particular, a dispus din preistorie până în perioada antică şi medievală de o reţea importantă de construcţii fortificate. În ultimele decenii, prin cercetări perieghetice sau săpături sistematice, au fost studiate mai multe aşezări întărite din pământ şi fortificaţii datând din eneolitic (Hăbăşeşti, Truşeşti, Cucuteni, Bădragii Vechi, Brânzeni, Cuconeştii Vechi, Gordineşti, Trinca „La Şanţ", Buteşti), epoca bronzului (Costişa, Mănăstioara-Fitioneşti), din prima şi a doua epocă a fierului (Cotnari, Poiana, Răcătău, Brad, Barboşi, Bâtca Doamnei–Piatra Neamţ, Butuceni, Hârtopul Mare, Potârca, Saharna, Horodişte, Cosăuţi, Măşcăuţi-Cetate, Stolniceni, Rudi „La Şanţuri", Rudi „Trei Cruci", Tătărăuca Nouă „Piscul gol" ş.a.). În primele secole ale erei noastre, cu excepţia valurilor antice de pământ, prevăzute cu şanţuri de apărare, în condiţiile declanşării marilor migraţii de popoare, acestea nu se mai construiesc (Popa 1999). Practica edificării unor aşezări întărite de pământ sau a unor fortificaţii a fost preluată doar în perioada evului mediu timpuriu, în secolele VIII-IX d. Chr. (Teodor 2001, 107-108; Petrescu-Dîmboviţa, Teodor 1987, 5; Hâncu 1993; Musteaţă 2005, 37).

Perioada evului mediu timpuriu este reprezentată în spaţiul est-carpatic, inclusiv cel pruto-nistrean, de construcţii fortificate concentrate în special în părţile de nord şi nord-est ale regiunii (Petrescu-Dîmboviţa, Teodor 1987, 5; Teodor 2001, 107; Musteaţă 2005, 37-42; Fedorov 1953, 104-126; Власенко 1990, 211-229). În părţile centrală şi meridională ale zonei, fortificaţiile sau aşezările întărite apar mai curând ca o excepţie (Răciula, Calfa). O trăsătură caracteristică distinctă a acestei perioade este (re)utilizarea unor fortificaţii din epocile anterioare[1]. În calitate de exemplu pot fi aduse complexele fortificate de la Hlingeni-La Şanţ (Гольцева, Кашуба 1995), Calfa (Чеботаренко 1973), Măşcăuţi (Musteaţă 2005) etc. Dintre cele construite în perioada medievală pot fi evidenţiate aşezările întărite de la Dersca (Teodor 2001, 107-129), Fundu Herţii (Petrescu-Dîmboviţa, Teodor 1987), Tudora (Teodor 1978, 69-70), Horodişte (Zaharia, Petrescu-Dîmboviţa, Zaharia 1970, 274), Mereşeuca (Власенко 1983, 77-88), Rudi „Farfuria turcească" (Федоров, Чеботаренко 1974, 74-77), Lucaşeuca (Федоров, Чеботаренко 1974, 94-98), Echimăuţi (Федоров 1953, 104-126), Alcedar (Федоров, Чеботаренко 1974, 78-85), Tătărăuca Nouă „Germanaria" (Sava et al. 1995, 289), Răciula (Власенко 1990, 212-229), Ţuţora (Костин 1972, 102-104; Iftimi 1997, 47) etc.

Cele mai târzii fortificaţii din pământ în spaţiul pruto-nistrean au fost edificate în perioada medievală tardivă şi cea premodernă pentru apărare şi refugiu împotriva incursiunilor de jaf ale tătarilor şi cazacilor. Se consideră că dintre ultimele cetăţi de pământ, ridicate în această regiune, a fost cea situată între cetăţile de la Palanca la sud, şi cea de la Tighina la nord, construită din anul 1792 la ordinul lui A.V. Suvorov lângă Tiraspol, purtând numele de Sredneaja (= de mijloc) (Nesterov 1994, 159).

Cercetarea celor mai importante surse documentare medievale, dar şi a istoriografiei în care a fost abordată problema originii şi evoluţiei cetăţilor ca fenomen defensiv şi arhitectonic a fost efectuat de C.C. Giurescu în lucrarea despre târgurile sau oraşele şi cetăţile moldovene din secolele al X-lea până în secolul al XVI-lea (Giurescu 1967). Au fost analizate opiniile istoricilor din epoca modernă şi contemporană privind particularităţile defensive şi originea fortificaţiilor, începând cu B.P. Haşdeu, D. Onciul şi N. Iorga. În ultimii ani, au apărut şi alte lucrări de sinteză, aparţinând unor istorici sau arhitecţi, despre cetăţile medievale

[1] I. Vlasenco care a verificat informaţiile conform cărora cele mai multe aşezări din perioada antică (prima şi a doua epocă a fierului) au fost utilizate şi de către comunităţile din perioada evului mediu timpuriu, a ajuns la concluzia că numărul materialelor din perioada medie sunt atât de sporadice şi insignifiante încât este foarte greu, fără cercetări direcţionate, de a ajunge la o concluzie univocă.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 339-352.

din Moldova pornind de la mijlocul secolului al XIV-lea până în secolului al XVII-lea (Chirtoagă 2004; Şlapac 2004; Floareş 2005).

Cetăţile medievale din spaţiul cuprins între Carpaţii Orientali şi Nistru au beneficiat de investigaţii de teren şi studii speciale de amploare în deosebi în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Acestea au fost efectuate de către Nicolae Grigoraş, Gh. Diaconu, M.D. Matei, L. Chiţescu, Al. Andronic, T.O. Gheorghiu, Gh. Anghel, Al. Husar, A. Tomaranean, V. Vojtzechovschij, Gh. Cebotarenco, I. Hâncu, S. Musteaţă, M. Şlapac. Construcţiile fortificate au fost analizate atât în calitate de monumente de istorie şi cultură, fiind încadrate în compartimentul monumentelor de arhitectură defensivă (Demcenco 1993; Şlapac 2004; Floareş 2005), cât şi ca centre care au servit drept repere pentru geneza vieţii urbane în regiunile de la est de Carpaţii Orientali. Amplasate la intersecţia sau în lungul unor importante căi comerciale internaţionale sau regionale, în jurul lor, treptat, au luat naştere târguri medievale şi importante aşezări citadine (Spinei 1996, 35-53; Бырня 1991, 186-205; Русев 1999).

Atestate încă la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX, fortificaţiile de pământ şi lemn au beneficiat, cu mici excepţii, de investigaţii arheologice sistematice doar după cea de-a doua conflagraţie mondială. În ultimele decenii, în literatura arheologică şi istorică au apărut mai multe studii, articole şi lucrări monografice în care sunt supuse analizei ştiinţifice toate categoriile de amenajări fortificate de pe teritoriul Moldovei medievale (Andronic 1993, 191-194; Бырня 1991, 186-205; Matei 1997; Gheorghiu 2004 etc.).

Nivelul de cercetare a fortificaţiilor de pământ şi lemn din spaţiul Pruto-Nistrean este diferit, variind de la descrieri sumare, obţinute în cadrul unor investigaţii de periegheză (Hâncu 1993; 2003), până la studii de analiză a particularităţilor constructive ale cetăţilor (Şlapac 2004; Floareş 2005).

În cele ce urmează, ne propunem drept scop includerea în circuitul ştiinţific a unor materiale obţinute în cadrul investigaţiilor de salvare de la cetatea de pământ şi lemn de la Giurgiuleşti, Cahul. Aceasta este mai puţin cunoscută în literatura de specialitate şi nu a beneficiat de cercetări speciale sau măsurări planimetrice şi ridicări topografice.

Cunoscută sub numele „Cetatea", fortificaţia de pământ şi lemn de la Giurgiuleşti (Cahul), este situată la circa 1500 m de vărsarea râului Prut în fluviul Dunărea, flancând una din trecerile peste râu (Vadul Boului) (fig. 1). Despre perioada de edificare şi originea ei în literatura de specialitate s-a scris episodic, pornind doar de la observaţiile cercetărilor de teren, fără să existe informaţii documentare exacte despre forma, dimensiunile, sistemul şi particularităţile constructive ale fortificaţiei, trăsăturile vestigiilor din interior, durata utilizării cetăţii etc. Pe de altă parte, lipsa unor investigaţii arheologice sistematice, dar şi indecizia privind atribuirea diacronică, au făcut ca aceasta să nu fie inclusă în sintezele academice privind cetăţile din Moldova sau în repertoriile de specialitate.

Referitor la originea şi perioada de construire a fortificaţiei au fost înaintate câteva ipoteze. Unul dintre primii care s-a exprimat asupra acestor probleme a fost cercetătorul Ion Hâncu. Iniţial autorul a înaintat supoziţia că cetatea de la Giurgiuleşti „este de provenienţă antică" (Hâncu 1993, 138). Ulterior, I. Hâncu a renunţat la aceasta atribuire, considerând, fără a aduce argumente suplimentare, că fortificaţia ar aparţine epocii moderne (Hâncu 2003, 96).

Cercetătoarea M. Mocanu în monografia despre comuna Giurgiuleşti consideră, cu anumite rezerve, că cetatea ar putea aparţine perioadei getice (Mocanu 1999, 9). Totuşi, până la urmă, analizând anumite evenimente istorice din epoca medievală, autoarea admite că apariţia cetăţii ar putea fi legată de acestea (Mocanu 1999, 12). Autorul repertoriului arheologic pentru zona de sud a spaţiului Pruto-Nistrean, V. Haheu, în urma investigaţiilor de suprafaţă, a fost mult mai circumspect şi a dat cetăţii „atribuire cultural-cronologică neprecizată" (Haheu 1993, 15).

În primăvara anului 2007, în sudul Moldovei au demarat intempestiv lucrări de construire a unui tronson de cale ferată între localităţile Cahul şi Giurgiuleşti. În procesul activităţilor de trasare şi terasare a amplasamentului au fost afectate mai multe monumente arheologice din zonă, inclusiv cetatea de pământ în discuţie. La momentul sosirii echipei de cercetători de la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei şi de la Secţia Arheologie a Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, suprafaţa fortificaţiei de pământ şi lemn de la Giurgiuleşti era cvasidistrusă de lucrările de excavare. Suprafaţa cetăţii a fost practic nivelată fiind distruse valurile

Fig. 1. Giurgiuleşti. Amplasarea cetăţii.

Foto 1. Giurgiuleşti. Vedere asupra cetăţii în anul 2007.

de pământ şi resturile construcţiilor din interior (foto 1). Stratul cultural a fost distrus până aproximativ la nivelul solului steril.

În incinta cetăţii s-au efectuat investigaţii arheologice de salvare. Au fost trasate două casete, dintre care una în partea de nord-est, pe locul unde se putea observa conturul şanţului fortificaţiei, şi alta în partea centrală a incintei, unde au fost observate urme ale unei construcţii gospodăreşti (foto 1). În urma cercetărilor au fost depistate materiale concludente privind particularităţile sistemului defensiv şi al amenajărilor din interiorul fortificaţiei. Totodată, s-a precizat perioada de construcţie şi existenţă a cetăţii.

S-a stabilit că din punct de vedere constructiv fortificaţia de pământ era prevăzută cu val de pământ cu palisadă de lemn şi şanţ. În plan cetatea avea formă semicirculară cu lungimea de 100 m şi lăţimea de 70 m. La construirea ei s-a luat în calcul relieful locului, alegându-se pentru aceasta terasa superioară a versantului stâng al Prutului. Din punct de vedere strategic s-a luat în calcul existenţa în imediata apropiere a unui vad peste râul Prut, numit de localnici Vadul Boului. Este necesar să precizăm că pe acest loc, în toată perioada medievală şi modernă, a existat şi un sat, de dimensiuni modeste, a cărui locuitori au fost strămutaţi, în perioada războaielor ruso-turce de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, la Giurgiuleşti (Крыжановская, Руссев 1957, 545).

Secţionarea şanţului, care a fost efectuată în procesul investigaţiilor de salvare printr-o casetă cu dimensiunile de 8,5×1,0 m, a permis a stabili că pentru edificarea cetăţii a fost săpat un şanţ lat, în partea superioară, de circa 9-10 m (la momentul cercetărilor acesta nu depăşea 7-8 m, partea superioară fiind distrusă de lucrările de amenajare) şi care s-a păstrat doar până la adâncimea de 1,8 m de la nivelul de identificare (foto 4, 5). În umplutura şanţului au fost descoperite urme de arsură de la palisada din bârne căzută în timpul incendiului care a distrus cetatea. Menţionăm că din cauza intervenţiei tehnicii de teren (a buldozerelor), nu s-a reuşit identificarea adâncimii reale a şanţului. În umplutura şanţului au mai fost descoperite bucăţi de lut ars, oase de animale şi fragmente de ceramică. Acestea de la urmă erau modelate la roată din pastă cu mult nisip şi piatră mărunţită, având culoarea cenuşie (fig. 3/1, 6). Ceramica de acest tip este datată în complexele medievale din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea (Gorodenco 2000, 12, 85)[2].

[2] În diferite perioade şi independent unul de altul cercetătorii care au efectuat investigaţii la Giurgiuleşti au prezentat ceramica pentru consultare unor arheologi-medievişti. Exprimăm şi pe această cale, mulţumiri dlui dr. hab. Gh. Postică care a găsit timp pentru analiza materialului, confirmând atribuirea ceramicii din şanţul cetăţii unui cadru cronologic cuprins în limitele celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea şi prima jumătate a secolului al XVI-lea, precum şi colegilor dr. T. Reaboi şi dr. A. Gorodenco, care au susţinut părerea noastră.

Foto 2. Giurgiuleşti. Resturile carbonizate ale unei construcţii din cetate.

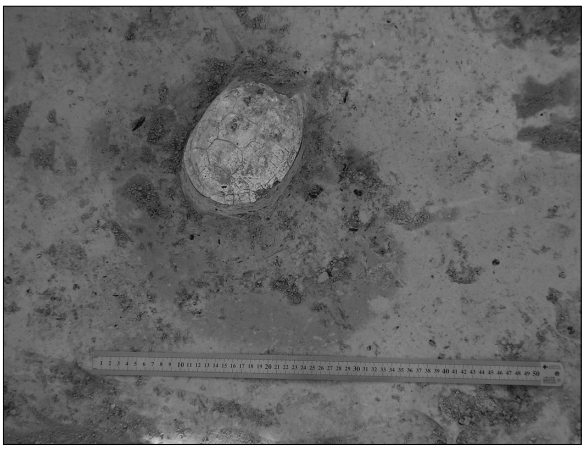

Foto 3. Giurgiuleşti. Urme de arsură şi o carapace de broască ţestoasă din construcţie.

Valul de pământ, păstrat în anumite porţiuni până la înălţimea de circa 3,5-4 m şi cu lăţimea la bază de circa 5-7 m, a fost distrus în totalitate de constructorii căii ferate.

Menţionăm că în rezultatul periegezelor anterioare, de până la distrugerea fortificaţiei, au fost observate urme ale palisadei reprezentate de bârne carbonizate, evidenţiate în locurile unde, prin eroziune sau intervenţii moderne, a fost distrus stratul vegetal. Distrugerea stratului actual de călcare şi a stratului cultural în urma activităţilor de construcţie, a făcut să fie observate, pe toată suprafaţă interioară a cetăţii, urmele carbonizate ale unor construcţii de lemn dispărute în incendiu.

Ca rezultat al cercetărilor de salvare din vara 2007, în partea centrală a cetăţii a fost depistată o construcţie de formă rectangulară cu dimensiunile de 12×12 m. În interiorul acestei construcţii, în parte ei de N-V, a fost trasată o casetă cu dimensiunile de 4,2×4,0 m (foto 2; fig. 2). În rezultat s-a constatat că pe acest loc s-a aflat o amenajare gospodărească adâncită până la 0,75 m de la nive-

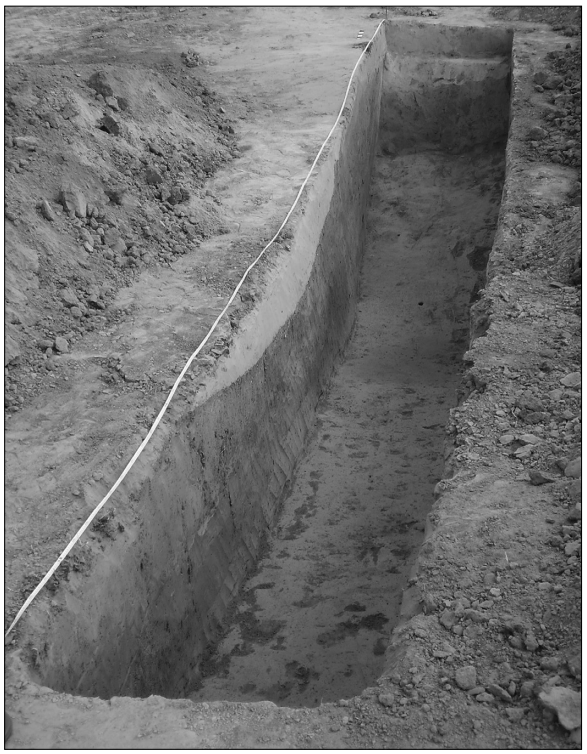

Foto 4. Giurgiuleşti. Secţiune prin şanţul de apărare (vedere dinspre est-nord-est).

Foto 5. Giurgiuleşti. Resturi ale palisadei, descoperite în şanţ.

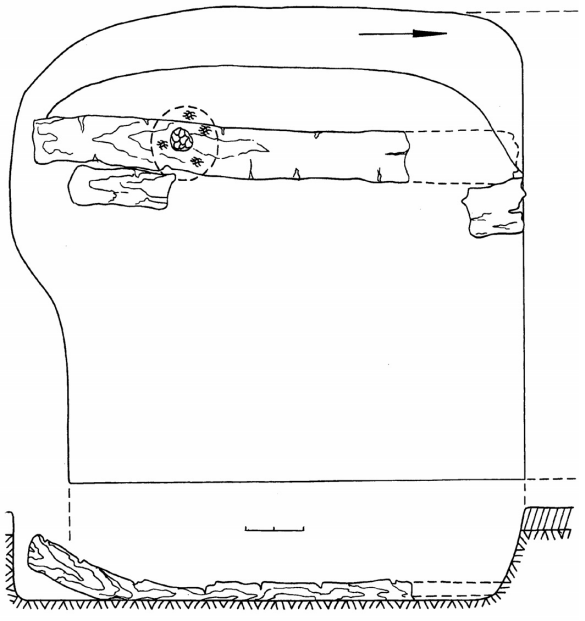

Fig. 2. Giurgiuleşti. Planul construcţiei din cetate.

lul depistării. În umplutura ei au fost descoperite resturi de bârne carbonizate de peste 5 m lungime având diametrul de circa 35-40 cm. Au mai fost colectate fragmente ceramice de culoare cărămizie, modelate la roată, din pastă de lut în amestec cu mult nisip. Tot aici au fost descoperite oase de animale mari şi mici cornute. Materialul ceramic din construcţia adâncită din incinta cetăţii a permis încadrarea ei în perioada secolelor XVIII-XIX (fig. 4/1-7).

Investigaţiile au permis a constata că cetatea de pământ şi lemn de la Giurgiuleşti a fost distrusă în urma unui puternic şi devastator incendiu (foto 3). Totodată, s-a văzut că în puţinele porţiuni unde s-a păstrat intact, stratul cultural era neînsemnat. Se pare că fortificaţia de pământ a fost utilizată efectiv o perioadă relativ scurtă de timp.

S-a constatat, de asemenea, că pe locul unde la sfârşitul secolului al XV-lea a fost construită cetatea a existat o aşezare din perioada romană, reprezentată de câteva fragmente de ceramică modelată la roată şi acoperită cu firnis roşu, care se încadrează în perioada secolelor II-III d. Chr. (fig. 3/5) Tot aici au fost descoperite fragmente de ceramică modelată la roată şi ornamentată cu benzi de linii incizate orizontale sau vălurite, datate în secolele IX-X d. Chr., atribuită fazei finale a culturii Dridu (fig. 3/3-4). Cele mai numeroase sunt însă fragmentele ceramice de culoare cenuşie descoperite în umplutura şanţului de apărare datate, cum am menţionat, în a doua jumătate a secolului al XV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Analiza materialului arheologic descoperit în interiorul cetăţii, în şanţul de apărare şi în construcţia de suprafaţă, cercetată în partea centrală a incintei, permite a considera că fortificaţia a existat în intervalul de timp cuprins între a doua jumătate a secolului al XV-lea şi prima jumătate a secolului al XVI-lea. După distrugerea şi abandonarea fortificaţiei, în perioada modernă, probabil, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în incinta cetăţii părăsite au fost edificate amenajări gospodăreşti, de dimensiuni impresionante (12×12 m), utilizate, probabil, în calitate de depozite.

Pornind de la faptul că materialele arheologice, în special cel ceramic, datează cetatea în a doua jumătate a secolului al XV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea, putem presupune că fortificaţia de pământ şi lemn de la Giurgiuleşti a fost construită în legătură cu situaţia politică şi militară creată la gurile Dunării şi în sudul Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi lupta împotriva expansiunii otomane.

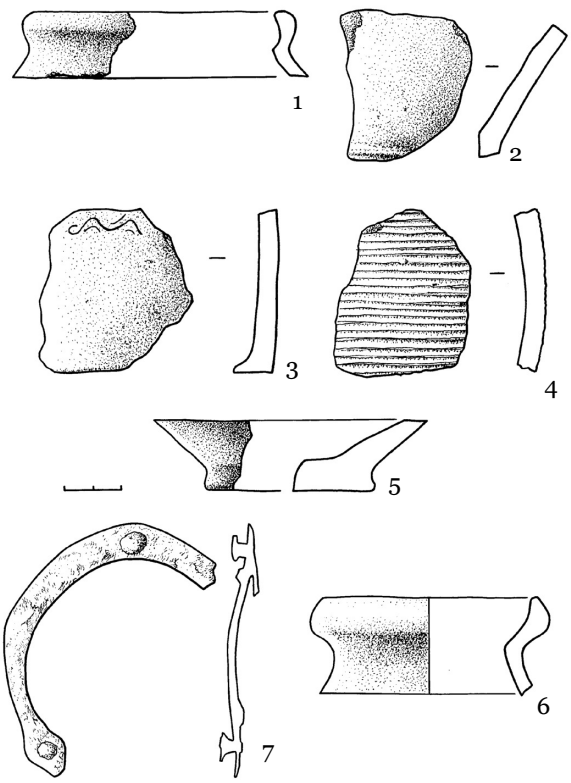

Fig. 3. Giurgiuleşti. Material arheologic din cetate.

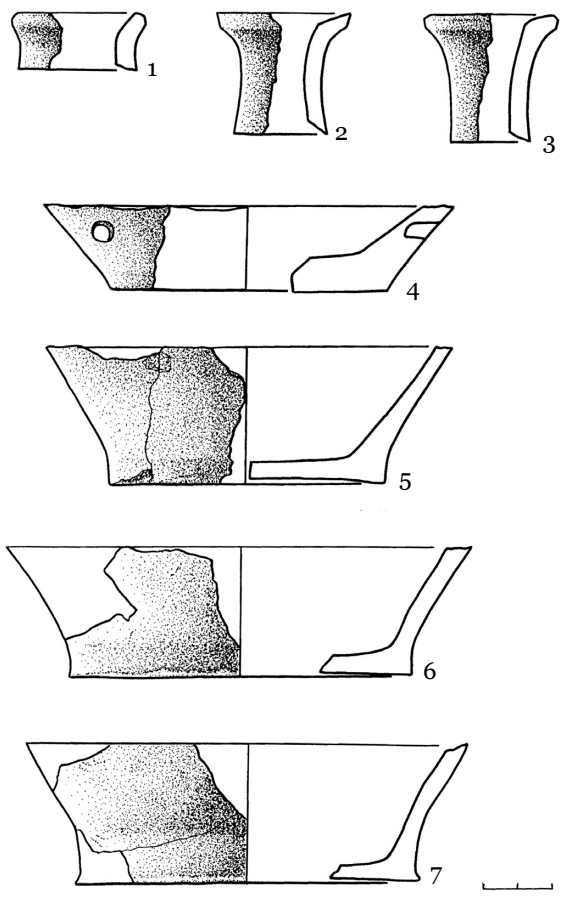

Fig. 4. Giurgiuleşti. Material arheologic din cetate.

Primejdia crescândă a invaziei otomane din această perioadă l-a făcut pe Ştefan cel Mare să conceapă un plan vast de organizare defensivă în sudul şi centrul Moldovei. În calitate de ipoteză de lucru, până la descoperirea unor materiale documentare suplimentare, vom înainta supoziţia că cetatea de la Giurgiuleşti a fost edificată în primăvara-vara anului 1484, în perioada imediat anterioară pierderii de către Ţara Moldovei a cetăţilor Chilia (14 iulie 1484) şi Cetatea Albă (6 august 1484), în urma invaziei armatelor turceşti conduse de sultanul Baiazid al II-lea sau înaintea luptei de la Catlabuga, din toamna anului 1485.

Este cunoscut faptul că pierderea Chiliei şi a Cetăţii Albe a adus serioase prejudicii securităţii militate, politice şi economice a Ţării Moldovei. Sistemul de apărare din parte de sud a ţării, practic, a dispărut. Otomanii şi hoardele tătarilor din Crimeea puteau pătrunde fără a întâmpina rezistenţă în interiorul ţării. Sprijinul real al Poloniei, cărei Ştefan cel Mare îi adusese omagiu în 4 aprilie 1459 la Overchelăuţi, punând astfel Moldova sub suzeranitatea coroanei (Istoria românilor 2001, 365), s-a rezumat doar la adresa făcută către sultan de a restitui Moldovei cetăţile cucerite, fără a acorda un ajutor real în ostaşi sau alte mijloace (Istoria românilor, 388).

Se pare că anume în această perioadă de mare cumpănă Ştefan cel Mare reface sau construieşte din temelii, în parte centrală, de sud şi de sud-est a ţării, câteva cetăţi de pământ şi lemn, începând cu malul Nistrului în est şi până la Siret în vest (fig. 5). Fortificaţiile de pe Nistru trebuiau să apere vadurile pentru a preveni invazia tătarilor dinspre est. Este vorba de consolidarea cetăţii de pământ de la Palanca construită, se pare, încă în anii 1444-1447 (Chirtoagă 2004, 158-173), de către Iurghici, pârcălabul de Cetatea Albă, dar şi a celei de la Ciobruciu, unde, după cum cred unii cercetători, a fost transferată pârcălăbia de la Cetatea Albă după 1484 (Eşanu 2001, 109).

Un rol important în planurile militaro-strategice ale lui Ştefan cel Mare a fost atribuit vechiului val roman de pământ – Valul lui Traian de Jos. Dacă este să înaintăm dinspre est spre vest în lungul acestui val de pământ, cunoscut cu numele de

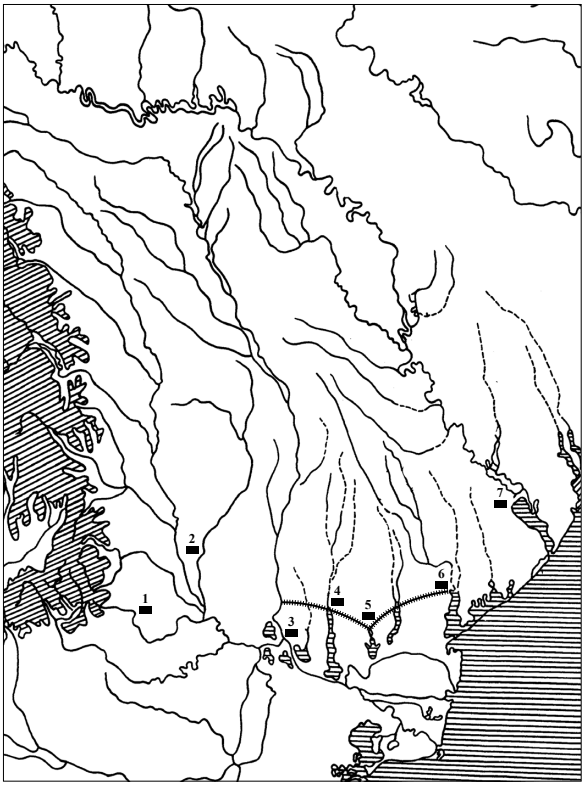

Fig. 5. Harta unor cetăţi construite sau restabilite de către Ştefan cel Mare până şi după pierderea Chiliei şi a Cetăţii Albe: 1 - Crăciuna; 2 - Bârlad; 3 - Giurgiuleşti; 4 - Tintiul; 5 - Kale (?); 6 - Tatarbunar (?); 7 - Palanca.

Valul lui Traian de sud, vom vedea că acesta a intrat în vizorul strategiilor militare moldovene ca fortificaţie defensivă şi în perioada evului mediu. În lungul lui au fost descoperite câteva cetăţi de pământ şi lemn edificate în perioada medievală: Tatarbunar, Kale (Şechirlichitai) şi Tintiul. Asupra acestui aspect a atras atenţie istoricul N. Russev (Russev 1994, 27). Arhitectul M. Şlapac, făcând o analiză comparată detaliată a formelor şi tehnicilor de fortificare a timpului, consideră că Cetatea de la Tatarbunar, situată în apropiere de lacul Sasâc (Kunduk), din sudul Moldovei medievale, având forma de plan „în careu" asemănător Cetăţii Noi de lângă Roman, a fost construită de Ştefan cel Mare în această perioadă (Şlapac 2004, 98-100, 140-142). În unele surse medievale aceasta apare cu numele de „Turnul Bugeacului" (Holban 1998, 216). Aşa cum Cetatea Nouă de la Roman a fost reconstruită de Ştefan cel Mare în anul 1483, putem presupune că şi cea de la Tatarbunar, ar fi fost edificată în legătură directă cu planul complex de apărare elaborat de Ştefan cel Mare din perioada ameninţării otomane. Cetatea de la Tatarbunar flanca Valul lui Traian de Jos în extremitatea sa de est.

Din acest plan strategic, al cărui pilon central era Valul lui Traian de Jos, pare să fi făcut parte şi cetatea de pământ şi lemn edificată la Şechirlichitai (azi Suvorovo, r-nul Ismail), numită de localnici Kale (cetate) şi situată lângă lacul Catlabug. Este posibil că anume aici şi nu în câmp deschis s-a dat lupta de la Catlabug în care armatele lui Ştefan cel Mare au zdrobit trupele lui Malcoci-oglu în toamna anului 1485. Ruinele acesteia erau văzute clar de călători până la începutul secolului XX. Cetatea se afla în partea centrală a Valului menţionat, la jumătatea spaţiului dintre lacul Sasâc şi râul Prut. Lipsa unor investigaţii de teren ne privează de posibilitatea de a stabili perioada edificării acesteia, însă s-ar putea ca şi ea să fi fost realizată de Ştefan cel Mare în intervalul cronologic menţionat şi să facă parte din sistemul strategic creat în lungul Valului lui Traian de Jos.

Tot în această perioadă, Ştefan cel Mare a refăcut cetatea Tintiul. Aceasta este amintită de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* (locul unde trebuia să fie indicat anul refacerii a rămas alb la marele enciclopedist): „Sunt şi pe râul Ialpug în apropierea gurilor sale, vestigiile unei alte cetăţi şi mai vechi (decât cea de la Tatarbunar – I.T.), numită de popor Tint. Fiind dărâmată definitiv la anul ( ) Ştefan cel Mare a restaurat-o, mai încolo însă turcii au făcut-o una cu pământul, încât locul unde a fost ea este aproape cu neputinţă să-l observi. Din rămăşiţele ei s-a înălţat o altă cetate alături de cea veche" (Cantemir 1975, 45). În opinia lui C.C. Giurescu, numele ei provine de la proprietarii Ignat şi Ion Tintiul cărora Ştefan cel Mare le întăreşte, în septembrie 1483, moşii pe Ialpug (Giurescu 1967, 296). Se ştie că aici a existat, în afară de cetatea de pământ şi lemn, şi un vechi oraş moldovenesc dar şi un ocol cu acelaşi nume. Unele documente îl menţionează până târziu în epoca modernă, uşor modificat „Tentiul". Gh. Ghibănescu a publicat un document de la 12 august 1752, în care editorul menţionează că „în harta olatului Greceni, care are dincoace (la vest – I.T.) de Prut în faţă Oancea şi Rogojeni, iar spre răsărit merge până în apa Ialpugului se vede însemnat moşia „Tintiul" la apus de satul Burlacu, iar Pustiul e dat la nord de Burlacu" (Ghibănescu, IX, 250). Un alt document de la 14 august 1754 arată că moşia „Tentil" se întindea „pe lângă troian (Valul lui Traian de Jos – I.T.), pe Cahul despre răsărit" (Uricarul X, 63).

Se pare din aceeaşi stratagemă militară făcea parte şi fortificaţia de la Bârlad edificată în timpul primejdiei invaziei otomane. Dimitrie Cantemir menţionează că la o milă italiană mai jos de oraşul actual (Bârlad – n.n.) „se văd rămăşiţele unei cetăţi foarte vechi", astăzi denumită cetate (Cantemir 1975, 34). M.D. Matei o crede construită în grabă pe la 1476 (Matei 1961, 649) şi care, în opinia cercetătorului, a avut o viaţă scurtă (Matei 1961, 653), fiind distrusă de un incendiu provocat de înşişi constructorii ei. Pe de altă parte, reputatul cercetător de la Iaşi Al. Andronic consideră că această cetate nu a fost părăsită şi evacuată de apărători, cu atât mai mult de constructorii edificiului, ci a fost folosită efectiv în lupta împotriva otomailor. Autorul motivează supoziţia sa prin descoperirea în incinta cetăţii a unui tun medieval, singur la acea vreme din vremea lui Ştefan cel Mare, utilizat, probabil, împotriva turcilor în campaniile din anii 1475 şi 1476 (Andronic 1970, 414).

Din şirul acestor fortificaţii menite să consolideze hotarul de sud al ţării făcea parte şi cea de la Independenţa, identificată cu cetatea Crăciuna din izvoarele medievale. Aceasta a fost luată de

Ştefan cel Mare de la munteni în anul 1482 (Anghel 1978, 242). M. Şlapac vede asemănări mari între sistemul de apărare a celor două cetăţi, de la Bârlad şi Independenţa, ambele fiind categorisite de cercetătoare ca „fortificaţii de campanie" (Şlapac 2004, 70). Cetatea Crăciuna a funcţionat, în opinia cercetătorilor, până în anul 1484 când a fost distrusă de un puternic incendiu, provocat de luptele antiotomane.

Unul din cercetătorii fortificaţiilor medievale din timpul lui Ştefan cel Mare, Gh.Anghel, consideră că în sistemul complex de apărare construit de marele voievod în această perioadă putem include, de rând cu fortificaţiile cu palisade de lemn şi valuri de pământ de la Bârlad, şi pe cea de la Soroca, din prima fază. Istoricul Andrei Eşanu crede că cetatea de pământ şi lemn de la Soroca, situată pe locul actualei cetăţi de piatră, descoperită în timpul investigaţiilor efectuate de Gh. Cebotarenco, a fost construită în anul 1499, deci ceva mai târziu decât intervalul de timp analizat de noi, pentru a preveni atacurile tătarilor dinspre est. Este cunoscut că în acest an aici a fost instituită o pârcălăbie, condusă de Costea (Eşanu 2001, 111).

În afară de cetatea de pământ de la Soroca, care apăra hotarele de est ale Ţării Moldovei, Gh. Anghel mai include în sistemul de fortificaţii ridicate în această perioadă şi pe cea de la Orhei (corect ar fi Orheiul Vechi – n.n.). Documentele vremii indică faptul că Ştefan cel Mare numeşte în anul 1470 în funcţie de pârcălab de Orhei pe Radu Gangur (Eşanu 2002, 9-15). Această opinie este susţinută şi de către P. Bârnea care crede că în perioada lui Ştefan (anii 1466-1470) aici au fost efectuate importante activităţi defensive (cit. apud Şlapac 2004, 84). A. Eşanu consideră că aceste lucrări de fortificare au fost efectuate la Orheiul Vechi ceva mai târziu, în anii 70-80 ai secolului al XV-lea (Eşanu 2001, 227). Pe de altă parte, Gh. Postică în una din ultimele sale lucrări monografice menţionează că în contextul lucrărilor de fortificare de la Orheiul Vechi, în această perioadă au fost reparate zidurile citadelei, care a fost înzestrată cu arme de foc. În calitate de exemplu sunt aduse cele două tunuri de bronz descoperite într-o construcţie săpată în roca din incinta citadelei (Postică 2006, 192). Se consideră că Orheiul Vechi a fost devastat de tătari în anul 1499.

Gh. Anghel considera că în timpul lui Ştefan cel Mare sistemul defensiv era alcătuit din 11 fortificaţii, dintre care doar trei erau din pământ şi lemn (Anghel 1978, 258). Dintre fortificaţiile de pământ sunt evidenţiate cele de la Bârlad, Bercheci şi Crăciun. M. Şlapac completează această listă cu cetăţile de pământ de la Soroca şi Tighina. Noi credem că numărul fortificaţiilor construite din nou sau refăcute de Ştefan cel Mare în această perioadă a fost cu mult mai mare. La cele menţionate anterior, putem adăuga cetăţile de pământ şi lemn de la Tintiul, Tatarbunar, Kale (Şechirlichitai), Palanca, Ciobruciu şi Giurgiuleşti.

În concluzie, vom menţiona că cetatea de pământ şi lemn de la Giurgiuleşti a putut face parte din complexul de construcţii fortificate ridicate de Ştefan cel Mare pentru a preveni invazia armatelor otomane de la sfârşitul secolului al XV-lea. De rând cu cetăţile cu ziduri de piatră, construite din nou (Roman) sau doar refăcute (Cetatea Albă, Chilia) şi consolidate, domnitorul a edificat şi fortificaţii cu şanţuri, palisade de lemn şi valuri de pământ. Dintre acestea un anumit rol în apărarea hotarelor de sud l-a jucat şi cetatea de la Giurgiuleşti care apăra trecerea peste vadul de la Prut.

Istoricul Ion Chirtoagă, analizând particularităţile expediţiei sultanului Baiazid al II-lea din vara anului 1484 pornită pentru a cuceri Chilia şi Cetatea Albă, face trimitere la un document turcesc[3], publicat de Nicoară Beldiceanu în revista *Sudost-Forshungen* din 1964, în care se menţionează că sultanul a trimis o parte din ostaşi la ***vadul de la Prut,*** pentru a preîntâmpina un eventual atac al moldovenilor în spatele armatelor sale (Chirtoagă 1999, 89-90). Dacă, eventual, în acest document nu este vorba despre Vadul de la Isaccea, unde nu a fost identificată o fortificaţie, putem crede că corpul de armată otoman a fost trimis pentru a anihila fortificaţia de la Giurgiuleşti.

[3] Aici este identificat un document în care apare *Vadul de la Prut*, probabil trecerea peste râu numită Vadul Boului din preajma cetăţii, dacă, eventual, nu ar fi cel de la Vadul lui Isac, unde au fost plasate trupe otomane pentru a preveni un atac neaşteptat al oştilor moldovenilor.

Bibliografie

Andronic 1970: Alexandru Andronic, Fortificaţiile medievale din Moldova. Memoria Antiquitatis II,1970, 403-416.

Andronic 1995: Alexandru Andronic, Din problematica genezei oraşelor medievale româneşti de la est de Carpaţi. Modele. ArhMold XVIII, 1995, 207-212.

Anghel 1978: Gheorghe Angel, Cetăţile medievale ale Moldovei lui Ştefan cel Mare. Apulum XVI, 1978, 239-259.

Anghel 1981: Tipologia cetăţilor medievale din România. Apulum XIX, 1981, 151-163.

Bacumenco 2003: L. Bacumenco, Structuri geospaţiale în zona Codrii Orheiului şi raporturile lor cu elementul antropic. ArhMold XXVI, 179-194.

Bacumenco 2006: Ludmila Bacumenco, Ţinutul Orheiului în secolele XV-XVI (Iaşi 2006).

Beldiceanu 1964: Nicoară Beldiceanu, La conquête de cites marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Baiazid II. Sudost-Forschungen, t. XXIII, 1964.

Cantemir 1975: Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1975).

Chirtoagă 1996: Ion Chirtoagă, Renii, Destin românesc 3 1996, 111-123.

Chirtoagă 1996: Ion Chirtoagă, Ciobriciu, Revista de Istorie a Moldovei 2 (26), 1996, 67-84.

Chirtoagă 2004: Ion Chirtoagă, Târguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea–începutul secolului al XIX-lea) (Chişinău 2004).

Chiţescu 1968: Lucian Chiţescu, Noi consideraţii arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna. SCIV 1, 19, 1968, 81-94.

Cupşa 1959: I.Cupşa, Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Bucureşti 1959).

Denize 2001: Eugen Denize, Ştefan cel Mare şi luptele cu turcii. O nouă abordare. Studii şi materiale de istorie medie XIX, 2001, 115-128.

Eşanu 2001: Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Moldova medievală. Structuri executive, militare şi ecleziastice (Chişinău 2001), 381.

Eşanu 2002: Valentina Eşanu, Pârcălabii de Orhei în epoca lui Ştefan cel Mare. Destin românesc 1, IX, 2002, 9-15.

Floareş 2005: D. Floareş, Fortificaţiile Ţării Moldovei din secolele XIV-XVII (Iaşi 2005).

Florescu 1966: Adrian C.Florescu, Observaţii asupra sistemului de fortificaţii al aşezărilor cucuteniene din Moldova. ArhMold IV, 1966, 23-37.

Gheorghiu 2004: T.O. Gheorghiu, Începuturi ale urbanisticii medievale româneşti extracarpatice – secolele XIII-XVI. ArhMold XXVII, 2004, 137-163.

Giurescu 1967: C.C. Giurescu, Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea (Bucureşti 1967).

Ghibănescu 1914: Gh. Ghibănescu, Surete şi izvoade, vol. IX (Acta Catargiu) (Iaşi 1916).

Gorodenco 2000: Anatol Gorodenco, Ceramica locală de la Orheiul Vechi în secolele XIV-XVI (Brăila 2000).

Haheu 1993: Vasile Haheu, Repertoriul monumentelor arheologice din Republica Moldova. Raionul Vulcăneşti. In: Arhiva Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, 1993, nr. 44 „a".

Hîncu 1993: I.Gh. Hîncu, Cetăţi antice şi medievale timpurii din Republica Moldova (Chişinău 1993).

Hîncu 2003: Ion Hîncu, Vetre strămoşeşti din Republica Moldova. Materiale arheologice informativ-didactice (Chişinău 2000).

Holban 1998: E.Şt. Holban, Dicţionar cronologic (Chişinău 1998).

Iftimi 1997: Sorin Iftimi, Ţinutul Iaşilor în evul mediu (I), Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei. Serie nouă II-III, 1996-1997.

Istoria românilor 2001: Istoria românilor, vol. IV, De la universalitatea creştină către Europa „patriilor" (Bucureşti 2001).

Matei 1959: M.D. Matei, Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bîrlad, SCIV 1, X, 1959, 117-134.

Matei 1961: M.D. Matei, Săpăturile de salvare din cetatea de pământ de la Bîrlad. MCA VII, 1961, 645-655.

Matei 1997: M.D. Matei, Geneză şi evoluţie urbană în Moldova şi Ţara Românească. Până în secolul al XVII-lea (Iaşi 1997).

Mocanu 1999: Maria Mocanu, Giurgiuleşti. Monografie etnofolclorică (Chişinău 1999).

Musteaţă 2005: Sergiu Musteaţă, Populaţia spaţiului Pruto-Nistrean în secolele VIII-IX (Chişinău 2005).

Nesterov 1994: Tamara Nesterov, Monumente de arhitectură fortificată defensivă. In: Monumente de istorie şi cultură din Republica Moldova (Chişinău 1994), 155-160.

Nesterov 2003: Tamara Nesterov, Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură (Chişinău 2003).

Petrescu-Dîmboviţa, Teodor 1987: Mircea Petrescu-Dîmboviţa, Dan Gh. Teodor, Sisteme de fortificaţii medievale timpurii la est de Carpaţi. Aşezarea de la Fundu Herţii (jud. Botoşani) (Iaşi 1987).

Popa 1999: Alexandru Popa, Romains ou barbares? Architecture en pierre dans le barbaricum a l"epoque romaine tardive (sur le materiel archeologique du nord-ouest du Pont Euxin) (Chişinău 2001).

Postică 2000: Gheorghe Postică, Observaţii stratigrafice privind cetatea medievală de pământ de la Orheiul Vechi (în baza investigaţiilor arheologice din anii 1996-1999). In: Symposia Professorum ULIM (Chişinău 2000), 10-14.

Postică 2005a: Gheorghe Postică, Consideraţii privind „citadela de pământ" de la Orheiul Vechi în lumina săpăturilor arheologice din anii 1996-2001. Revista arheologică, s.n. 1, vol. 1, 2005, 133-151.

Postică 2005b: Gheorghe Postică, Vestigii arheologice din perioada lui Ştefan cel Mare la Orheiul Vechi. In: Ştefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate). Referate şi comunicări (Chişinău 2005), 11-15.

Postică 2006: Gheorghe Postică, Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996-2001 (Iaşi 2001).

Sava et al. 1995: E. Sava, I. Manzura, M. Tcaciuc, S. Kurceatov, V. Bubulici, R. Rabinovici, V. Ghuchin, R. Alaiba, M. Bădău-Wittenberger, Investigaţiile istorico-arheologice efectuate în microzona istorico-naturală Rudi-Tătărăuca Nouă-Arioneşti – raionul Donduşeni, Republica Moldova. In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, I (Bucureşti 1995), 281-357.

Spinei 1993: Victor Spinei, Comerţul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV). Analele Brăilei I, 1993, 171-236.

Spinei 1994: Victor Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chişinău 1994).

Spinei 1996a: Victor Spinei, Generalităţi privind geneza oraşelor medievale din Moldova. Arheologia Medievală I, 1996, 35-53.

Spinei 1996b: Victor Spinei, La genèse des villes médiévales de Moldavie. In: (Ed. R. Franovich, G.P.Brogiolo, S.Gelichi, R.Hodges, H.Steuer XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Forli, Italia, 8/14 september 1996, 14, Archaeology and History og the Middle Ages, , (Forli 1996), 55-70.

Spinei 2005: Victor Spinei, Note sull"evoluzione dela Moldavia prima di Stefano il Grande. Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia, VI-VII, no. 6-7, 2004-2005 (Bucarest-Venezia 2005), 13-49.

Şlapac 1998: Mariana Şlapac, Cetatea Albă. Studiu de arhitectură medievală militară (Chişinău 1998).

Şlapac 2004: Mariana Şlapac, Cetăţi medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea–mijlocul secolului al XVI-lea) (Chişinău 2004).

Teodor 1978: Dan Gh. Teodor, Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român (Iaşi 1978).

Teodor 2001: Dan Gh. Teodor, Aşezarea întărită medievală timpurie de la Dersca – Botoşani. Hierasus XI, 2001, 107-108.

Zaharia, Petrescu-Dîmboviţa, Zaharia, 1970: N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, Aşezări din Moldova din paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea (Bucureşti 1970).

Абызова, Бырня, Нудельман 1982: Е.Н. Абызова, П.П. Бырня, А.А. Недельман, Древности Старого Орхея. Молдавский период (Кишинев 1982).

Бырня 1984: П.П. Бырня, Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV–начало XVI в.) (Кишинев 1984).

Бырня 1991: П.П. Бырня, К проблеме градообразования в Поднестровье в период раннего средневековья. В сб.: Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н.э.) (Кишинев 1991), 186-205.

Власенко 1983: И.Г. Власенко, Древнерусский слой городища Мерешовка (по раскопкам 1980 г.). В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг. (Кишинев 1983), 77-88.

Власенко 1990: И.Г. Власенко, Исследования городища Речула. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1985 г. (Кишинев 1990), 211-229;

Гольцева, Кашуба 1995: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Материалы раскопок 1978-79 гг. и 1989-1990 гг.) (Тирасполь 1995).

Костин 1972: Мирон Костин, Летописецул Цэрый Молдовей де ла Аарон-водэ ынкоаче, (Кишинэу 1972).

Крыжановская, Руссев 1957: К.П. Крыжановская, Е.М. Руссев, Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А.П. Юшневского. Сборник документов (Кишинев 1957).

Матей, Кицеску 1969: М.Д. Матей, Л. Кицеску, Некоторые исторические выводы археологического исследования земляной крепости в Бырладе, Dacia, n.s. VII, 1969, 439-465.

Рабинович 2006: Р. Рабинович, О происхождении и функциональном назначении средневековых круглых городищ в Пруто-Днестровском междуречье. Revista arheologică. s.n. 1-23, vol. II, 2006, 181-197.

Руссев 1994: Николай Руссев, Два пассажа из «Описания Молдавии» Димитрия Кантемира: перспективы археологической интерпретации (Предварительные соображения), Revista de istorie a Moldovei 2, 1994, 24-28.

Руссев 2000: Н.Д. Руссев, На грани миров и эпох. Города низовьев Дуная и Днестра в конце XIII- XIV вв. (Кишинев 2000).

Федоров 1953: Г.Б. Федоров, Городище Екимауцы. КСИА 50, 1953, 104-126.

Федоров, Чеботаренко 1974: Г.Б. Федоров, Г.Ф. Чеботаренко, Памятники древних славян (VI-XIII вв.). Археологическая карта Молдавии, вып. 6 (Кишинев 1974).

Чеботаренко 1973: Г.Ф. Чеботаренко, Калфа – городище VIII-X вв. на Днестре (Кишинев 1973).

The Giurgiuleşti earthen fortress. Preliminary research results

Abstract

The Giurgiuleşti earthen fortress is situated on the left bank of the Prut river, on a high cape, at a distance of approximately 1500 meters from where the river flows into the Danube and defends the shallow river known as "Vadul Boului". Several opposite hypotheses have been advanced regarding provenance and dating of the fortress.

In connection with the building of a section of the railroad Cahul-Giurgiuleşti in 2007, along the route and on the cape "Cetatea" very limited rescue excavations were carried out. Thus, a ditch and burnt remains of a wooden palisade have been discovered as the result of excavations. "Mushatin type" ceramic vessels were found at the bottom of the ditch, researched and dated second half of 15th - beginning of 16th centuries.

Inside the earthen fortress a half-earth type construction (12×12 m) had been revealed and partially researched. The pottery allowed to date the construction to 18th – beginning of 19th centuries.

It is proposed that the earth fortress near Giurgiuleşti was constructed in view of the deterioration of the political and military situation in the Lower Danube in the middle 80s of the 15th century.

Apparently, it was erected before the Ottoman forces conquered the Moldavian fortresses Chilia and Cetatea Albă in 1484 or right after their loss in order to fortify the southern boundaries of Moldova along the Lower Troian mound. According to the Moldavian chronicle, several earthen and stone fortresses such as Birlad, Tintiul, Cetatea Nouă, and Palanca on the Dniester river had been constructed, restored and fortified because of the Turkish invasion. Among them could be constructed the earthen fortress on the Prut river researched by us which subsisted for a very short time.

In the end of 18th – beginning of 19th centuries during Russo-Turkish wars, food and household warehouses were constructed inside the deserted fortress, afterwards revealed by the archaeologists.

List of illustrations:

Fig.1. Giurgiuleşti. Location of the fortress.

Fig. 2. Giurgiuleşti. Construction plan from the earthen fortress.

Fig. 3. Giurgiuleşti. Archaeological material from the fortress.

Fig. 4. Giurgiuleşti. Archaeological material from the fortress.

Fig. 5. Location map of some fortresses constructed or reconstructed by Stephan the Great before and after the loss of Chilia and Cetatea Albă.

Photo 1. Giurgiuleşti. View of the fortress in 2007.

Photo 2. Giurgiuleşti. Burnt remains of the construction from the fortress.

Photo 3. Giurgiuleşti. Burning caused by fire and remains of the tortoise shells inside the construction.

Photo 4. Giurgiuleşti. Vertical cut of the fortification ditch. East-south-east view.

Photo 5. Giurgiuleşti. Traces of the wooden palisade from the bottom of the fortification ditch.

Средневековая земляная крепость Джюрджюлешть. Предварительные результаты исследования

Резюме

Земляная крепость из Джюрджюлешть расположена на левом берегу р. Прут, на высоком коренном мысу, на расстоянии около 1500 м от её впадения в Дунай. Она защищает брод, известный под названием «Вадул Боулуй». Относительно происхождения крепости и периода её функционирования было высказано несколько противоположных гипотез.

В 2007 г. в связи со строительством участка железной дороги Кагул-Джюрджюлешть вдоль трассы и на мысу «Четатеа» произведены небольшие, очень ограниченные по размерам спасательные раскопки. Были выявлены и исследованы ров и вал, а также сгоревшие остатки деревянного палисада. Керамический материал со дна рва представлен сосудами «мушатинского типа», относящегося ко второй половине XV – началу XVI вв. Во внутренней части земляной крепости обнаружено и частично исследовано сооружение полуземляночного типа, размерами 12×12 м. Керамический материал позволил отнести данный комплекс ко второй половине XVIII–началу XIX вв.

Предполагается, что земляная крепость близ Джюрджюлешть была построена в связи с ухудшением политической и военной обстановке на Нижнем Дунае в середине 80-х гг. XV в. По-видимому, она была возведена до завоевания османскими войсками крепостей молдавского государства Килия и Четатя Албэ в 1484 г. или сразу после их потери для укрепления южных рубежей Молдовы вдоль Нижнего Траянова вала. В связи с нашествием турецких войск были построены, отреставрированы или усиленны, согласно молдавским летописям, несколько каменных и земляных крепостей, среди которых упомянуты Бырлад, Тинтюл, Четатя Ноуэ близ Романа, Паланка на Днестре и другие. Среди них могла быть построена и исследованная нами земляная крепость на р. Прут, которая просуществовала очень короткое время.

В конце XVIII–начале XIX вв. в период русско-турецких войн внутри заброшенной крепости были построены продовольственные и хозяйственные склады, остатки которых и были выявлены при раскопках.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Джюрджюлешть. Расположение крепости.

Рис. 2. Джюрджюлешть. План сооружения из крепости.

Рис. 3. Джюрджюлешть. Археологический материал из крепости.

Рис. 4. Джюрджюлешть. Археологический материал из крепости.

Рис. 5. Карта расположения некоторых крепостей, построенных или восстановленных Стефаном Великим до и после потери Килии и Четатя Албэ.

Фото 1. Джюрджюлешть. Вид крепости в 2007 г.

Фото 2. Джюрджюлешть. Сгоревшие остатки сооружения из крепости.

Фото 3. Джюрджюлешть. Прожог от пожарища и остатки панцирей черепах внутри сооружения из крепости.

Фото 4. Джюрджюлешть. Разрез оборонительного рва крепости (вид с востока-северо-востока).

Фото 5. Джюрджюлешть. Следа деревянного палисада со дна оборонительного рва крепости.

11.03.2008

Dr. Ion Tentiuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova;

Valeriu Bubulici, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: vbubulici@mail.ru;

Serghei Agulnicov, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bul. Ştefan cel Mare, 1, MD-2001 Chişinău, Republica Moldova

CRONICA DESCOPERIRILOR MONETARE (II)

Ana Boldureanu

Continuăm să publicăm pe paginile acestei reviste despre descoperiri monetare provenite de pe teritoriul Republicii Moldova, cu scopul salvării informaţiilor referitoare la anumite piese sau al introducerii mai rapide a altora în circuitul ştiinţific, conform intenţiei anunţate în volumul precedent (Boldureanu 2007, 351-360). Cu această ocazie vom prezenta piesele înregistrate pe parcursul anului 2007, care includ monedele aduse spre identificare la muzeu de către persoane particulare, monede achiziţionate de către muzeu sau cele văzute în colecţii particulare. Ca şi în articolul precedent, descoperirile au fost catalogate în secvenţe de timp, localităţile de unde provin piesele fiind prezentate în ordine alfabetică[1].

Cea mai timpurie descoperire inclusă în *Cronică* este o piesă considerată de specialişti a fi o emisiune geto-dacică de „tip Larissa" (Preda 1992, 165-167), găsită, conform spuselor posesorului, în localitatea Copceac, raionul Ştefan Vodă. Descoperirile monetare şi studiile numismatice demonstrează că emisiunile de acest tip sunt specifice părţilor de sud-vest ale Daciei (Preda 1992, 166-167), şi de aceea păstrăm rezerve privind locul descoperirii. Dacă acesta se confirmă, moneda pe care o prezentăm ar fi prima descoperire de acest fel atestată pe teritoriul Moldovei (fig. 1/1).

Semnalăm cinci descoperiri din epoca romană, printre care două de aur. Prima piesă din punct de vedere cronologic este un denar de la împăratul Traian (fig. 1/4), aflat în colecţie particulară, al cărei loc de descoperire nu este precizat, dar din cele relatate de către posesor rezultă că provine de pe teritoriul Republicii Moldova. Ea îmbogăţeşte dosarul emisiunilor acestui împărat descoperite în regiune.

O importanţă deosebită are tezaurul monetar descoperit în perioada interbelică la Solonceni, raionul Rezina, păstrat într-o colecţie privată din Bucureşti. Tezaurul este alcătuit din denari romani din perioada cuprinsă între domniile lui Traian (98-117) şi Septimius Severus (193-211). În apropiere de satul Solonceni a fost atestată o aşezare a purtătorilor culturii Sântana de Mureş-Cerneahov, datată de către cercetătorul acesteia după mijlocul secolului al IV-lea, în baza complexelor descoperite acolo, dar şi a unei silicve de la Constantius al II-lea (337-361), emisă după reforma monetară din anul 348, între anii 351-155 (Levinschi 1996, 61-76). Tezaurul poate contribui la datarea mai exactă a vestigiilor din localitate.

Menţionăm printre descoperirile antice un aureus de la Carinus (Marcus Aurelius Carinus), descoperit în satul Arioneşti, raionul Donduşeni (fig. 1/2). De la acest emitent a mai fost semnalat un antoninian descoperit în anul 1960 la Bolgrad, lângă lacul Ialpug (Нудельман 1985, 163-164).

Urmează o emisiune romană de bronz, găsită în împrejurimile Costeştilor, emisă în anii 402-408 (fig. 1/3). Monede din această perioadă au mai fost semnalate în zonă. Astfel, în cadrul săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1957 în apropiere de oraşul medieval de la Costeşti, au fost descoperite două monede romane de bronz, dintre care una de la Constantius I (351-354), iar cealaltă de la Constantin I (306-337) sau Constantin al II-lea (337-340) (Нудельман 1985, 68-69).

A doua emisiune de aur romană din lista pe care o prezentăm, este un solidus emis la Constantinopol pe timpul împăratului Theodosius al II-lea, găsit întâmplător în satul Târnova, raionul Edineţ (fig. 1/5). O piesă similară se păstrează în colecţii Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti. La exemplarul descris de noi observăm o eroare de gravare în legenda reversului prin inversarea vocalelor din primul cuvânt: SVLΛS în loc de SΛLVS.

Dintre descoperirile medievale le menţionăm, în primul rând, pe cele care provin de la Costeşti, raionul Ialoveni, unde au fost semnalate numeroase descoperiri pe parcursul multor decenii. Recent

[1] Mulţumim şi pe această cale domnului Eugen Nicolae pentru ajutorul acordat la redactarea acestei lucrări.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 353-360.

Fig. 1. Descoperiri monetare.

ne-a fost adus spre determinare un lot de monede găsite în zona vestigiilor oraşului medieval pe parcursul anului 2007. Menţionăm astfel un număr mare de monede tătăreşti, printre care sunt piese de tip Costeşti-Gârla, monede emise de Imperiul de Trapezunt, 2 monede bizantine, un groş de Praga, monede moldoveneşti de la Alexandru cel Bun, un triplu groş polonez de la Sigismund al III-lea, precum şi şilingi din secolul al XVII-lea. Componenţa acestui lot este asemănătoare cu cea a pieselor provenite din săpăturile arheologice efectuate la Costeşti în anii 1946-1959 (Нудельман 1976, 147-148), aflate în colecţia fostului Muzeu de Arheologie. Totuşi, preponderenţa pieselor de tip Costeşti-Gârla (220 de exemplare din cca 250) indică un lot constituit prin selecţie, ca şi prezenţa emisiunilor atribuite lui Nogay şi atelierului de la Isaccea, semnalate acum pentru prima dată în descoperirile din Republica Moldova.

Un alt punct din care provin mai multe descoperiri monetare incluse în *Cronică* este localitatea Ivancea, raionul Orhei. Semnalăm două tezaure monetare, dintre care unul a fost descoperit la sfârşitul anului 2006 şi este alcătuit din 97 exemplare de monede tătăreşti, fiind pentru moment singurul depozit monetar din Republica Moldova încheiat în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, iar celălalt a fost recuperat în vara anului 2007 şi conţine 61 de emisiuni ale Hanatului Crimeii din secolele XVI-XVII. În afară de tezaure, din împrejurimile localităţii au fost recoltate câteva emisiuni otomane din secolele XVI şi XVIII, dar şi o imitaţie după un aspru din secolul al XVI-lea, probabil de producţie locală (fig. 1/8). Amintim că imitaţii şi falsuri după monedele otomane au fost descoperite pe teritoriul Republicii Moldova atât în tezaure, cât şi izolat în mai multe descoperiri, un lot de monede false fiind găsit foarte aproape de Ivancea, la Orheiul Vechi (Nicolae, Răileanu 2002, 189-194). La Ivancea, în diferite perioade, au mai fost atestate descoperiri de monede emise de Hoarda de Aur, Polonia, Suedia, Franţa (Нудельман 1976, 143).

Am hotărât să introducem în *Cronică* şi informaţii referitoare la unele descoperiri monetare provenite de la Cetatea Albă, acestea având mare interes pentru istoria Moldovei. În anul 2007 a fost republicat cu noi detalii un tezaur alcătuit din monede moldoveneşti, descoperit în anul 1974. Spre deosebire de prima publicare a tezaurului (Нудельман 1981, 184), ocazie cu care autorul prezenta un dublu groş şi 25 de piese anepigrafe de la Alexandru cel Bun, precum şi lista datelor tehnice ale monedelor, în publicaţia recentă autoarea prezintă catalogul ilustrat al pieselor, făcând şi tipologia emisiunilor. Tezaurul este datat de către autoare în ultimii ani de domnie al lui Alexandru cel Bun (de la 1430-1432) şi primul an de domnie a lui Ştefan al II-lea (1433). Tot aici sunt prezentate altele 27 de piese moldoveneşti

din perioada lui Alexandru cel Bun, Ştefan al II-lea, Iliaş şi Ştefan cel Mare provenite din săpăturile arheologice efectuate între anii 1970 şi 1983.

Celor 17 monede descoperite în cadrul săpăturilor arheologice întreprinse în aşezarea medievală situată în preajma localităţii Tarasova, raionul Rezina, semnalate de R. Rabinovici, L. Dergaceva şi A. Boldureanu, intrate în colecţia Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (Boldureanu 2007, 357), li s-au alăturat altele cca 150 de exemplare, comunicate recent, care vor fi publicate în timpul cel mai apropiat.

Remarcăm aducerea în circuitul ştiinţific a unor importante contribuţii în domeniul cercetării monedelor tătăreşti, dar şi a unor emisiuni moldoveneşti, cu ocazia publicării loturilor din tezaurul de la Săseni, raionul Călăraşi, în anul 1973 (Nicolae 2007, 183-210; Niculiţă 2007, 211-222). Amintim că din componenţa acestui depozit prezentat preliminar în anul 1976 (Нудельман 1976, 96-97), au fost publicate detaliat emisiunile otomane cu un deceniu în urmă (Niculiţă, Boldureanu, Nicolae 1997, 201-209). De asemenea, ulterior au mai fost semnalate alte 9 piese, recuperate de la locuitorii localităţii respective care se pare că au făcut parte din acelaşi tezaur (Boldureanu 2007, 356-357). De data aceasta, monedele tătăreşti sunt prezentate detaliat şi cu ilustraţie integrală. Autorul prezintă catalogul pieselor pe emitenţi, ateliere, cu reproducerea şi explicarea legendelor arabe. Este făcută analiza pieselor bătute în Oraşul Nou, localizat la Orheiul Vechi, a celor care poartă versiunea turcă a numelui atelierului şi a celor cu versiunea arabă a numelui, fiind explicate conţinutul, repartiţia legendelor, schiţarea tipologiei unor emisiuni (majoritatea variantelor fiind inedite), consideraţii metrologice, precum şi constatări istorice referitoare la inaugurarea în anul 1363 a atelierului monetar de la Yangi-şehr şi la momentul încetării dominaţiei Hoardei de Aur în regiune (Nicolae 2007, 183-210).

Sunt publicate detaliat şi cele 56 de piese europene din tezaur, de asemenea cu ilustraţie integrală. Cele 26 de monede moldoveneşti de la Bogdan al III-lea, care prezintă o mare varietate tipologică şi pentru care nu existau criterii clare de ordonare a emisiunilor, au fost de data aceasta grupate în funcţie de poziţia rozetei şi a semilunii şi de unele particularităţi ale legendelor. Cu toate că, în sfârşit, întreg tezaurul a fost publicat cu toate detaliile, momentul îngropării acestuia poate fi stabilit doar cu aproximaţie, în baza asprilor lui Selim I, care se încheie cu piese din grupa a II-a datată în anii 1515-1517 (Niculiţă 2007, 211-222).

Repertoriul emisiunilor poloneze descoperite pe teritoriul Republicii Moldova se îmbogăţeşte cu noi emisiuni. Menţionăm un tezaur descoperit în anul 2007, dar pentru care nu ştim locul exact de proveniență. Din componenţa acestuia au fost văzute 22 de exemplare care reprezintă şilingi polonezi şi suedezi din secolul al XVII-lea. Au fost înregistrate trei piese de 3 groşi, una de la Ştefan Bathory şi două de la Sigismund al III-lea, găsite întâmplător în raionul Ungheni şi la Costeşti şi un şiling de la Ioan Cazimir, descoperit undeva în raionul Edineţ.

Am introdus în *Cronică* două emisiuni austriece de aur aduse la Muzeu pentru identificare pe parcursul anului avut în vedere. Prima dintre ele este o piesă de 4 ducaţi descoperită la Basarabeasca, bătută pe timpul împăratului Franz Joseph, la Viena, în anul 1864, iar cealaltă este un ducat de pe timpul lui Ferdinand I, bătut şi el la Viena în anul 1848 (fig. 9).

I. Monede geto-dacice

1. *Copceac,* raionul Ştefan Vodă. Ca provenită din această localitate, în vara anului 2007 ne-a fost adusă spre identificare o monedă de argint geto-dacică de „tip Larissa". Moneda se păstrează într-o colecţie particulară din Chişinău.
Av: Cap uman de înfăţişare feminină cu bucle şi plete, ochi şi buze proeminente.
Rv: Călăreţ în trap spre stânga. În dreapta călăreţului o cunună alcătuită din 8 globule; sub cal o ramură de brad.
AR 12 g; 21 mm; fig. 1/1.
Preda 1973, 134, seria c, pl. 29, nr. 9).
Informaţie: A. Boldureanu şi M. Onilă.

II. Monede romane imperiale

1. *Arioneşti*, raionul Donduşeni. Pe teritoriul localităţii a fost descoperită întâmplător o monedă romană de aur. Piesa reprezintă o emisiune de la Carinus Caesar (282-283) .
Aureus, Siscia.
Av: M AVR CARINVS PF NOB CAES
Bustul laureat, drapat şi cuirasat al lui Carinus spre dreapta.
Rv: VICTORIA AVGVSTORVM

Carus în picioare în togă şi Carinus în picioare în veşminte militare ţinând un sceptru transversal şi susţinând împreună Victoria.
AV ↓ 5,2 g; 15×16 mm; fig. 1/2.
RIC, V. 2, 162, nr. 193.
Informaţie: A. Boldureanu, A. Bolocan.

2. *Costeşti*, raionul Ialoveni. O monedă descoperită în arătură în preajma satului Costeşti reprezintă o emisiune romană de bronz, tocită, cu avers ilizibil, de tip GLORIA ROMANORVM (21), anii 402-408.
AE ↑ 1, 3 g; 13,1×14,5 mm; fig. 1/3.
Informaţie: A. Boldureanu.

3. *Republica Moldova*, passim. În toamna anului 2007 ne-a fost adusă spre determinare o monedă romană de la împăratul Traian, provenită din Republica Moldova, păstrată de mai mult timp în colecţia particulară a unei familii din Chişinău.
Denar, Roma.
Av: [IMP·TR]AIANO AVG·GER·DAC· [P·M·TR·P]
Capul laureat al împăratului spre dreapta.
Rv: COS· V· P· P· [S· P· Q· OPTIM]O PRINC
Roma în picioare ţinând Victoria şi suliţă.
AR ↑ 3, 24 g; 16,9×19 mm; fig. 1/4.
RIC, II, 252, nr. 115.
Informaţie: A. Boldureanu.

4. *Solonceni,* raionul Rezina. În perioada interbelică, pe teritoriul localităţii a fost găsit un tezaur alcătuit din denari romani imperiali; 65 de exemplare se păstrează într-o colecţie particulară din Bucureşti. Structura tezaurului se prezintă după cum urmează:
Traian – 1 ex.; Antoninus Pius – 25 ex. (Diva Faustina – 6 ex.; Marcus Aurelius Caesar – 4 ex., Faustina II – 1 ex.), Marcus Aurelius – 28 ex. (Lucius Verus – 5 ex., Faustina II – 5 ex., Diva Faustina II – 1 ex., Divus Antoninus – 2 ex.), Commodus – 10 ex., Septimius Severus: Caracalla Caesar – 1 ex.).
Informaţie: Mihai Dima.

5. *Târnova,* raionul Edineţ. În anul 2007 în grădina surorii artistului plastic Gheorghe Oprea, în timpul unor lucrări agricole, a fost găsită o monedă romană târzie de aur de la Theodosius al II-lea. Piesa a fost adusa la muzeu pentru identificare de către domnul Gh. Oprea.
Solidus, Constantinopol.
AV: D N THEODO – SIVS P F AVG
Bustul lui Theodosius cu cască şi cuirasat, cu diademă de perle ţinând o lance pe umăr şi un scut pe care este reprezentat un cavaler doborând un inamic. RV: SVLAS REI – * PVBLICAE I; în exergă CON OB
Împăraţii Theodosius II şi Valentinian III în veşminte consulare, nimbaţi, aşezaţi din faţă, ţinând fiecare câte un sceptru surmontat de cruce şi o *mappa*.
AV ↓4,5 g; 20, 5×22 mm; fig. 1/5.
Cf. Doc-LRC, nr. 376, officina I, anii 426?-429; cf. Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, nr. 352, officina H.
Informaţie: A. Boldureanu.

II. Monede medievale şi moderne

1. *Basarabeasca*, raionul Basarabeasca. Ca provenită din această localitate, în ianuarie 2007 ne-a fost adusă spre determinare o monedă austriacă de aur de 4 ducaţi din anul 1864, bătută la Viena pentru Franz Joseph (1848-1916).
4 ducaţi, Viena.
Av: FRANC·IOS·I·D·D·D·G·AVSTRIAE·IMPERA TOR· ; jos A.
Bustul împăratului spre dreapta.
Rv: HUNG·BOH·LOMB·ET·VEN – GAL·LOD·ILL·A·A·1864·
Acvila bicefală încoronată, ţinând o spadă, sceptru şi glob cruciger şi purtând pe piept un ecuson cu stema de Habsburg-Lorena.
Herinek 1970, 253, nr. 16.
AV 14 g; 40 mm; perforată.
Informaţie: A. Boldureanu.

2. *Belgorod-Dnestrovsk (Cetatea Albă),* reg. Odesa, Ucraina.
a. A fost republicat cu noi detalii tezaurul descoperit în anul 1974 pe un sector situat la est de porţile principale ale cetăţii, construcţia 250 (turnul de nord-vest)[2]. Autoarea prezintă catalogul şi imaginile celor 27 de piese moldoveneşti care alcătuiesc tezaurul, emise în timpul lui Alexandru cel Bun (1400-1432) şi Ştefan al II-lea (1433-1435).
b. Sunt publicate 27 de monede moldoveneşti, descoperite pe teritoriul Cetăţii Albe în cadrul săpăturilor arheologice întreprinse în perioada 1970-1983. Monedele au fost bătute pe timpul lui Alexandru cel Bun (1400-1432) – 22 exemplare; Ştefan al II-lea (1433-1435) – 1 exemplar; Iliaş

[2] Probabi, se are în vedere turnul de nord-vest al citadelei – „turnul tezaurului" (Şlapac 1998, 64-65).

(1432-1433; 1435-1436) – 2 exemplare şi Ştefan cel Mare (1457-1504) – 2 exemplare.
Дергачева 2007, 87-93.

3. *Boşcana,* raionul Criuleni. În timpul curăţării unei fântâni din localitatea Boşcana, raionul Criuleni a fost găsită o monedă rusească din vremea Elisabetei I (1741-1762). Moneda a fost adusă spre identificare la muzeu de către descoperitori.
Denga, 1746.
AE 7,2 g; 25,3 mm.
Informaţie: A. Boldureanu.

4. *Costeşti,* raionul Ialoveni. Pe parcursul anului 2007 în împrejurimile satului Costeşti au fost descoperite o serie de monede care au intrat într-o colecţie particulară. Posesorul acestora ne-a comunicat cu amabilitate lista lor, iar o parte dintre monede ni le-a oferit spre studiu. Prezentăm cu această ocazie lista oferită de către colecţionar, iar piesele văzute de noi le prezentăm cu date preliminare. Astfel, conform celor relatate de către posesor, au fost găsite cca 250 de monede tătăreşti, dintre care menţionăm un dirhem de argint de la Tuda Mengu, un dirhem de la Nogay (tip cu porumbel), 2 monede tătăreşti de tip Isaccea, 8 dirhemi de la Uzbek, 220 de monede de tip Costeşti-Gârla şi un dirhem de la Toktamâş; un groş de Praga, 2 emisiuni bizantine, 2 monede ale Imperiului de Trapezunt şi 4 monede neprecizate.
Informaţie: A. Boldureanu.

5. *Costeşti,* raionul Ialoveni. În primăvara anului 2007, în zona satului Costeşti au fost găsite două monede moldoveneşti de aramă de la Alexandru cel Bun. Piesele se află într-o stare de conservare cam proastă.
Informaţie A. Boldureanu.

6. *Costeşti,* raionul Ialoveni. Ne-a fost adusă la Muzeu pentru identificare o monedă poloneză de argint descoperită în împrejurimile localităţii menţionate.
Polonia, Sigismund al III-lea, 3 groşi, 1591.
Informaţie A. Boldureanu.

7. *Costeşti,* raionul Ialoveni. În vara anului 2007, au fost găsiţi la Costeşti 2 şilingi, dintre care o piesă reprezintă o emisiune suedeză de la Gustav Adolf (1611-1632), iar cealaltă este o imitaţie neprecizată. Monedele se află într-o colecţie particulară.
Informaţie: A. Boldureanu şi A. Chiroşca.

8. *Edineţ,* raion. Ca fiind descoperită undeva în raionul Edineţ a fost adusă spre determinare la muzeu o monedă poloneză de aramă (şiling) de la Ioan Cazimir (1648-1668).
Av: IOAN-CAS . . .; bustul regelui.
Rv: SOLI.MAG . . .; călăreţ prost executat, dedesubt K-L.
AE ↖ 1,3 g; 16 mm.
Cf. Zagórski 1969, nr. 532.
Informaţie: A. Boldureanu.

9. *Gherman,* raionul Ungheni. În anul 2000, Lidia Straticiuc, locuitoare a satului Gherman, a găsit în timpul lucrării ogorului de lângă casă o monedă poloneză de argint perforată. Moneda a fost adusă la muzeu pentru determinare în primăvara acestui an de către nepoata descoperitoarei, Mariana Straticiuc.
Lituania
Sigismund al III-lea, 3 groşi, 1595?
Av: [Sig· I]II· D·G – ·REX·PO·M·D·L
Rv: III/GROS·ARG/TRIP·M·D·L /1595 ?
Semnul vistiernicului Dmitri Chalecki.
AR ↓1,8 g; 21 mm; perforată; fig. 1/6.
Cf. Gumowski, nr. 1336.
Informaţie: A. Boldureanu.

10. *Ivancea*, raionul Orhei. Pe teritoriul localităţii a fost descoperit un tezaur alcătuit din monede tătăreşti, din componenţa căruia au fost recuperate 97 exemplare şi o bucată de argint. Monedele se prezintă astfel: Uzbek (1313-1341) – 23 ex. (Krım); Hızr (1359-1361) – 1 ex. (Saray al-cedid); Muhammad (1368-1380) – 2 ex. (Ordu); Toktamış (1377-1396) – 69 ex. (Saray al-cedid – 2 ex.; Azak – 4 ex.; Krım – 44 ex.; fără numele atelierului – 16 ex.; atelier neprecizat – 3 ex.).
Informaţie: E. Nicolae, M. Ciocanu, *Un tezaur de monede tătăreşti descoperit la Ivancea, raionul Orhei, Republica Moldova (sfârşitul sec. XIV)*, comunicare la al VIII-lea Simpozion de Numismatică, Chişinău, 29-30 mai 2007 (determinări preliminare, cu câteva rectificări ulterioare), la al XXIV-lea Simpozion Naţional de Numismatică, Bucureşti, 14-16 iunie 2007, şi la Sesiunea Pontica, Constanţa, 3-5 octombrie 2007.

11. *Ivancea*, raionul Orhei. În vara anului 2007, pe o suprafaţă de cca 2 metri pătraţi au fost recoltate 61 de monede ale Hanatului Crimeii. Majoritatea lor sunt piese din argint, iar câteva din aramă. Dăm mai jos structura provizorie a lotu-

lui, urmând să facem precizări la o publicare ulterioară.
Hanatul Crimeii.
Sahib Giray I (1532-1550) – 8 ex.; Devlet Giray I (1550-1577) – 20 ex.; Muhammad Giray II (1577-1584) – 1 ex.; Islam Giray II (1584-1588) – 1 ex.; Gazi Giray II (1588-1608) – 2 ex.; emitent neprecizat – 29 ex.
Informaţie: A. Boldureanu.

12. *Ivancea*, raionul Orhei. În prima jumătate a anului, în diferite locuri din preajma satului Ivancea, au fost descoperite câteva emisiuni otomane din diferite perioade şi o imitaţie.
Imperiul Otoman
a. Selim I (1512-1520), Novar, aspru.
Av: Sultan şah / Selim [/ bin / Bayezid han]. Srećković 1987, tip B; Ölçer 1989, tip C; Nicolae 1988, grupa a II-a (aug. 1514-1517).
Rv: Azze nasrühü duri / be / Novar / sene 918. Srećković 1987, III.
AR ↑0,5 g; 11,2 mm; perforată; fig. 1/7.
b. Abdülhamid I (1774-1789), Mısır, para.
Av: Tuğra.
Rv: (. . .) duribe fi Mısır sene 1187.
1-3. AR ↑ 0,20g; 15,8 mm; perforată. ↓ 0,20 g; 15 mm; perforată. ↑ 0,3 g; 15 mm. Nuri Pere 1968, 683.
c. Mustafa III (1757-1774), Mısır, aspru.
Av: Tuğra.
Rv: (. . .) duribe fi Mısır.
AR ↖ 0,20 g; 14,2 mm. Nuri Pere 1968, 644.
d. Imitaţie.
Prototip Selim I sau Süleyman I, atelier neprecizat.
Av: Neprecizat, accentuat barbarizat.
Rv: *Azze*, mai departe neclar, cu *be* descriind în mijloc un ornament cordiform cu vârful jos, cu numele atelierului ilizibil (tocit).
AR 0,6 g; 11,9 mm; fig. 1/8.
Informaţie: A. Boldureanu.

13. *Republica Moldova*, passim. Conform datelor oferite de către colecţionari, în anul 2007 a fost descoperit un tezaur alcătuit din şilingi. Din componenţa acestuia ne-au fost oferite spre studiu 22 de monede, aflate într-o colecţie particulară. Monedele reprezintă şilingi polonezi şi suedezi din secolul al XVII-lea. Structura lotului recuperat se prezintă după cum urmează:
Polonia
Sigismund III (1587-1632), Riga: 1616 (1 ex.), 1628 (1 ex.), 162? (1 ex.);
Ioan Cazimir (1649-1668). Lituania, 1652 (1 ex.).
Suedia
Carol X Gustav (1611-1632) , Riga, 1650 (1 ex.).
Christina Augusta (1632-1654) , Riga, f.a. (1 ex.), 1640 (1 ex.), 1632 (2 ex.), 1633 (1 ex.), 1644 (1 ex.), 1645 (1 ex.), 1649 (2 ex.), 1648 (1 ex.), 1657 (1 ex.); Livonia, f.a. (1 ex.), 1645 (1 ex.), 1647 (1 ex.), 1653 (2 ex.); Atelier neprecizat, an neprecizat (1 ex.).
Informaţie: A. Chiroşca.

14. *Ratuş*, raionul Criuleni. În luna septembrie a anului 2007, în timpul săpării unei construcţii în gospodăria familiei Meriacre din localitate, a fost descoperit un tezaur alcătuit din 36 de monede ruseşti, învelite intr-un material textil. Piesele reprezintă emisiuni cu nominalul de 1 kopeika, 2 kopeici şi 3 kopeici, emise între anii 1801-1848. Descoperitorii şi-au păstrat o piesă de 3 kopeici, iar celelalte 35 au intrat în colecţia MNAIM.
Informaţie: A. Boldureanu.

15. *Săseni,* raionul Călăraşi. Tezaurul descoperit în anul 1973, a fost publicat de mai multe ori fie preliminar (Нудельман 1976, 96-97), fie detaliat (vezi emisiunile otomane (Niculiţă, Boldureanu, Nicolae 1997, 201-209) sau au fost semnalate piese care ar face parte din acelaşi tezaur, recuperate ulterior (Postică 2005, 14-15; Дергачева 2005, 364-367).
Recent, au fost publicate cu toate detaliile monedele tătăreşti, precum şi cele europene din acelaşi depozit din lotul păstrat în fostul Muzeu de Arheologie din Chişinău[3].
a. Monedele tătăreşti se distribuie astfel: Uzbek (1312-1341): Saray al-mahrusa – 1 ex.; Saray – 1 ex.; Canibek (1341-1357) : Al-saray al-cedid – 2 ex., Saray al-cedid – 2 ex., Gülistan – 2 ex.; Abdallah (1362-1369): Azak – 1 ex., Ordu – 1 ex., Yangişehr – 8 ex., Şehr al-cedid – 8 ex.; Anonime: Şehr al-cedid – 42 ex.; Emitent neprecizat: Ordu – 1 ex. Cu excepţia a două exemplare, monedele lui Uzbek şi Canibek sunt contramarcate su inscripţia *al-adil*.
Nicolae 2007, 183-210.

b. Monedele europene din tezaur au următoarea distribuţie:
Moldova. Bogdan III (1504-517), Suceava, groşi – 26 exemplare.

[3] Colecţiile Muzeului de Arheologie au fost transferate la MNAIM în urma fuzionării celor două instituţii.

Ungaria. Matia Corvin (1458-1490), dinari: Kremnica – 7 ex., Baia Mare – 3 ex.; Vladislav II (1490-156), dinari, Kremnica – 5 ex.
Lituania. Alexandru I (1492-1506), polgroşi, Wilna – 8 ex.; Sigismund I (1506-1548), polgroşi, Wilna – 6 ex.
Niculiţă 2007, 211-222.

16. *Singureni,* raionul Râşcani. În vara anului 2007, Maria Moroşag a descoperit pe un drum de ţară după ploaie o monedă de aur austriacă din timpul lui Ferdinand I (1835-1848).
Ducat, Viena.
Av: FERD·I·D·G·AVSTR·IMP·HVNG·BOH·R·H·N ·V·; jos A.
Bustul împăratului spre dreapta.
Rv: REX·LOMB·ET·VEN·DALM· GAL·LOD·ILL· A·A·1848·
Acvila bicefală încoronată, ţinând o spadă, sceptru şi glob cruciger şi purtând pe piept un ecuson cu stema de Habsburg-Lorena.
AV 3,5 g; 19 mm (fig. 1/9).
Herinek 1970, 238, nr. 30.
Informaţie: A. Boldureanu.

17. *Tarasova,* raionul Rezina. Au fost comunicate cca 150 de exemplare de monede descoperite în situl medieval identificat recent în apropiere de satul Tarasova. Piesele reprezintă o mare varietate de emisiuni: Hoarda de Aur, Hanatul Crimeii, Caffa (monede tătaro-genoveze), Imperiul Otoman, Moldova, Lituania, Polonia, Ungaria, Rusia, Suedia, Provinciile Unite.
Ciocanu 2007, 9.

18. *Ungheni*, raion. În vara anului 2007, pe arătură, după ploaie a fost găsită o monedă poloneză. Piesa a fost adusă la muzeu de către descoperitori.
Lituania
Ştefan Bathory (1575-1586), 3 groşi, 1584.
Av: STEP·D·G·REX·PO·M·D·L·
Rv: III/15-84/GROS·ARG/TRIP·M·D/LIT. Două frunzuliţe încadrează LIT; monetar necunoscut.
AR ↗2, 5 g; 21,5 mm.
Gumowski 1960, nr. 761.
Informaţie: A. Boldureanu.

Bibliografie

Boldureanu 2007: A. Boldureanu, Cronica descoperirilor numismatice (I). Tyragetia, s.n. 1, vol. I [XVI], 2007, 351-360.

Ciocanu 2007: M. Ciocanu, Descoperiri monetare din sec. XIV-XVII provenind din aşezarea medievală de lângă Tarasova, raionul Rezina. In: Al VIII-lea Simpozion de Numismatică. Programul şi rezumatele comunicărilor, Chişinău, 29-30 mai 2007, 9.

Cohen 1886: H. Cohen, Description des monnaies frappées sous l'Empire romain communément appelées médailles impériales, tome VI (Paris 1886).

DOC-LRC: Ph. Grierson, M. Mays, Catalogue of the Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whitemore Collection. From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius (Washington 1992).

Gumowski 1960: M. Gumowski, Handbuch der polischen Numismatik (Graz 1960).

Herinek 1970: L. Herinek, Österreichische Münzprägung von 1740-1969 (Wien 1970).

Levinschi 1996: A. Levinschi, Atelierele de ceramică de la Solonceni şi unele probleme privind olăritul la purtătorii culturii Sântana de Mureş-Cerneahov. Tyragetia III, 1996, 61-78.

LRBC: Late Roman Bronze Coinage A. D. 324-498, I: P. V. Hill, J.P.C. Kent, The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324-336, II: R.A.G. Carsoon, J.P.C. Kent, Bronze Roman Imperial Coinage of Later Empire A.D. 346-498 (London 1965).

Nicolae 1988: E. Nicolae, Recenzie la Slobodan Srećković, Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije, Beograd 1987, 206 p. AIIAIaşi 2, tom XXV, 1988, 554-557.

Nicolae 2007: E. Nicolae, Monedele tătăreşti din tezaurul de la Săseni, raionul Călăraşi, Republica Moldova. In: Simpozion de Numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chişinău, 29 septembrie-2 octombrie 2004. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2007), 183-210.

Nicolae, Răileanu 2002: E. Nicolae, N. Răileanu, Aspri otomani falşi descoperiţi la Orheiul Vechi. In: Simpozion de Numismatică organizat în memoria martirilor căzuţi la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001), Chişinău, 13-15 mai 2001. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2002).

Niculiţă, Boldureanu, Nicolae 1997: A. Niculiţă, A. Boldureanu, E. Nicolae, Les aspres ottomans du trésor de Săseni, dép. de Călăraşi (Rép. de Moldavie). SCN 11 (1995), 1997, 201-209.

Niculiţă 2007: A. Niculiţă, Monedele europene din tezaurul de la Săseni, raionul Călăraşi, Republica Moldova. In: Simpozion de Numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chişinău, 29 septembrie-2 octombrie 2004. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2007), 211-222.

Nuri Pere 1968: Nuri Pere, Osmanlılarda madenî paralar (Coins of the Ottoman Empire) (Istanbul 1968).

Ölçer 1989: G. Ölçer, Sultan Yavuz Selim şah bin Bayazıd han dönemi osmanlı sikkeleri 918-926 AH / 1512-1520 AD (Istanbul 1989).

Postică 2005: Gh. Postică, Noi informaţii despre tezaurele monetare descoperite la Săseni şi Mereni. In: Simpozion de numismatică organizat cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la ridicarea scaunului arhiepiscopal şi mitropolitan al Ungrovlahiei la rangul de scaun patriarhal. Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 20-22 octombrie 2005, 14-15.

Preda 1973: C. Preda, Monedele geto-dacilor (Bucureşti 1973).

Preda 1998: C. Preda, Istoria monedei în Dacia preromană (Bucureşti 1998).

RIC: The Roman Imperial Coinage, I-X (London 1923-1994).

Srećković 1987: Sl. Srećković, Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije (Beograd 1987).

Şlapac 1998: M. Şlapac, Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală (Chişinău 1998).

Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006: A. Vîlcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, Les monnaies d'or de l' Institut d' Archéologie de Bucarest (Wetteren 2006).

Zagórski 1969: I. Zagórski, Monety Dawnej Polski (Warszawa 1969).

Дергачева 2005: Л. Дергачева, Неизвестные монеты Богдана III из Сесенского клада. Revista Arheologică, s.n. 1, I, 2005, 364-367.

Дергачева 2007: Л. Дергачева, Тезаврация Александра Доброго в Белгород-Днестровске, Tyragetia, s.n. 2, vol. I [XVI], 2007, 87-93.

Нудельман 1976: А.А. Нудельман, Топография кладов и находок единичных монет (Кишинев 1976).

Нудельман 1981: А.А. Нудельман, Находки монет эпохи феодализма из раскопок и сборов 1974-1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе. В сб.: (Отв. ред. Г.Ф. Чеботаренко, В.И. Маркевич) АИМ [1974-1976 гг.] (Кишинев 1981), 174-191.

Нудельман 1985: А.А. Нудельман, Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древнейших времен до образования феодального Молдавского государства) (Кишинев 1985).

Numismatic chronicle (II)

Abstract

The present report is a continuation of publication on pages of the "Tyragetia" journal information on coin finds found on the territory of Moldova. As last year, the report includes accidental numismatic finds and also archaeological finds. Six ancient finds and eighteen medieval finds have been included in the present chronicle. Roman golden coins found in Arionesti village, Dondusani region and Tirnova village, Edinet region, ancient and medieval coins from Costesti, Ialoveni region, Crimean khanate coin hoard and imitation of Ottoman coins from Ivancea, as well as coins found during archaeological excavations on medieval monument nearby Tarasova village.

Fig. 1. Coin finds.

Хроника монетных находок (II)

Резюме

Предлагаемая подборка является продолжением публикации сведений о монетных находках на территории Республики Молдова, начатой на страницах «Tyragetia» в прошедшем году. Как и в прошлом году, в сводку включены сообщения о случайных нумизматических находках, а также сделанных археологами при проведении археологических раскопок. В настоящую работу включены 6 античных находок и 18 средневековых. Среди них можно выделить: римские золотые монеты, найденные в с. Арионешть (Дондюшанский район) и в с. Тырнова (Единецкий район), античные и средневековые монеты из Костешть (Яловенский район), клад с монетами Крымского Ханства и подражание оттоманским монетам из Иванчи, а также монеты, обнаруженные в ходе археологических раскопок средневекового памятника у с. Тарасова.

Рис. 1. Монетные находки.

11.03.2008

Dr. Ana Boldureanu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: anaboldureanu@yahoo.com

ASPECTE LEGISLATIVE PRIVIND PROTEJAREA PATRIMONIULUI ARHEOLOGIC ÎN REPUBLICA MOLDOVA (1945-2007)

Iulia Postică

Patrimoniul cultural reprezintă o sursă importantă de cunoaştere a trecutului, de inspiraţie, de valori, dar şi de identitate. Protejarea acestuia a devenit o preocupare constantă a autorităţilor centrale din Moldova abia în secolul XX. Statului i-a revenit rolul principal în crearea unui cadru juridic şi instituţional specializat pentru desfăşurarea acestei activităţi. În contextul realităţilor social-politice şi culturale noi, constituite la începutul mileniului III, studierea practicilor legislative privind protecţia patrimoniului arheologic din Moldova prezintă un interes special.

Dezvoltarea legislaţiei moldoveneşti privind ocrotirea patrimoniului arheologic

În perioada postbelică, patrimoniul arheologic nu a beneficiat de un cadru legal special fiind tratat de rând cu alte tipuri de monumente. Identificăm trei seturi de legislaţie naţională care se referă în mod direct sau au un oarecare impact asupra patrimoniului arheologic: primul set ţine de protejarea monumentelor istorico-culturale propriuzise, cel de-al doilea – de protejarea mediului şi a resurselor naturale, iar cel de-al treilea – de promovarea construcţiilor noi şi de dezvoltare în general.

În primul set legislativ pot fi încadrate legile fundamentale de protejare a monumentelor, cât şi o serie de acte normative secundare, precum hotărâri, decrete şi regulamente adoptate de către guvernele centrale al ex-URSS şi al RSS Moldoveneşti / Republica Moldova.

Noile realităţi politice de după cel de-al doilea război mondial au dus la integrarea teritoriului dintre Prut şi Nistru în sistemul de protejare al patrimoniului cultural sovietic având la bază viziuni deosebite de cele practicate anterior, în mod explicit, principiile leniniste ale atitudinii grijului faţă de moştenirea din trecut (Стешенко, Тепферов 1977, 65). Aceste principii au fost formulate în primii ani de după instaurarea puterii Partidului Comunist în Rusia şi au fost aplicate în legislaţia patrimonială a URSS de-a lungul întregii perioade sovietice, principii care prevedeau ocrotirea mărturiilor materiale despre trecut în măsura în care ele corespundeau criteriului „progresist" şi puteau servi „intereselor proletariatului". Cu alte cuvinte, aceasta presupunea o reinventare a culturii şi a identităţii omului sovietic în virtutea condiţiilor politice nou-create, or promovarea unui mecanism de legitimare a regimului comunist prin intermediul politicii monumentale.

Pierderile din RSS Moldovenească, referitoare la patrimoniul cultural din timpul celui de-al doilea război mondial, au fost considerabile, mii de bunuri culturale au fost distruse sau retrase peste hotarele republicii, patru muzee au fost devastate (Стешенко, Тепферов 1977, 16). În condiţiile reconstrucţiei de după război, primele măsuri de organizare a activităţii de ocrotire a monumentelor au fost crearea cadrului instituţional şi adoptarea în anii 1945 şi 1948 a primelor hotărâri în această direcţie.

Hotărârea *Cu privire la ocrotirea monumentelor istorice şi arheologice* adoptată de Sovietul Comisarilor Norodnici al RSSM la 31 iulie 1945, interzicea demolarea sau refacerea monumentelor istorice, precum şi distrugerea monumentelor arheologice. Ea mai prevedea elaborarea listei monumentelor protejate de stat în termen de două luni şi restaurarea acestora la necesitate. Această hotărâre a avut însă un impact mic din cauza capacităţii reduse a Comisiei permanente de inventariere şi examinare a monumentelor, constituită, în acest sens, pentru a îndeplini prevederile hotărârii (Nicolaev 1993, 195).

Un document unional deosebit de important, care a constituit timp de două decenii un punct de referinţă în activitatea de protejare a monumentelor, l-a reprezentat Hotărârea nr. 3898 *Cu privire la măsurile de îmbunătăţire a protecţiei monumentelor de cultură*, însoţită de anexa *Situaţia despre ocrotirea monumentelor de cultură* care au fost adoptate la 14 octombrie 1948 de către Sovietul Miniştrilor al URSS (Сборник 1949, 5-7, 8-14).

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, 361-369.

Hotărârea constata lacune serioase în activitatea de ocrotire a monumentelor în Uniunea Sovietică atât din partea organelor de stat centrale şi locale, precum şi din partea organizaţiilor în folosirea cărora se aflau monumentele. Se impuneau un şir de măsuri pentru ameliorarea acestei situaţii. Monumentele de arhitectură, de artă, arheologice şi de istorie erau luate sub protecţia statului, iar modificarea, mutarea şi demolarea acestora se interzicea. Erau interzise, de asemenea, şi construcţiile pe teritoriile rezervaţiilor fără o permisiune specială eliberată de organele de referinţă.

Conducerea şi controlul activităţii de evidenţă, ocrotire, restaurare şi folosire a monumentelor arheologice şi istorice era pusă pe seama Comitetelor de Culturalizare de pe lângă Sovietele Miniştrilor ale republicilor unionale (mai târziu ministerele culturii), iar activitatea propriu-zisă de ocrotire şi supraveghere a monumentelor pe seama autorităţilor locale.

Hotărârea nr.3898 acorda atenţie clasificării ştiinţifice a monumentelor şi elaborării registrelor, problemelor financiare legate de întreţinerea monumentelor, organizării atelierelor speciale de producere şi restaurare ştiinţifică.

Hotărârea unională a servit drept bază pentru adoptarea la nivel republican a Hotărârii nr. 183 *Cu privire la măsurile de îmbunătăţire a ocrotirii monumentelor de cultură* de către Sovietul Miniştrilor al RSSM la 22 februarie 1949, care a cuprins şi *Instrucţiunea cu privire la evidenţa, înregistrarea şi întreţinerea monumentelor arheologice şi istorice pe teritoriul RSS Moldoveneşti* (ХСЗ МССР II, 95-100). Obiectul protecţiei de stat îl făceau monumentele arheologice şi istorice care satisfăceau două criterii – importanţa ştiinţifică şi cea istorică. Monumentele care corespundeau acestor criterii reprezentau patrimoniul inalienabil al întregului popor şi erau luate sub ocrotirea statului.

Instrucţiunea stabilea metodele de identificare, evidenţă şi protejare a patrimoniului arheologic. Procesul de cercetare constituia responsabilitatea Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a URSS, care avea dreptul de a elibera „Foile deschise" ce ofereau deţinătorului dreptul de a efectua periegheze şi săpături arheologice la obiectivele de importanţă republicană (pentru cele de importanţă unională permisiunea se elibera direct de către Academia de Ştiinţe a URSS). Obiectele descoperite ca rezultat al săpăturilor urmau a fi predate Muzeului republican de studiere a ţinutului, anume muzeele de stat fiind considerate principalele instituţii de tezaurizare şi păstrare a colecţiilor de monumente mobile ale culturii. Totodată, Filiala Moldovenească participa la elaborarea listelor monumentelor protejate de stat de rând cu Comitetul pentru Culturalizare.

Activitatea legislativă în domeniul patrimoniului cultural a cunoscut o etapă calitativ nouă în anii '60 ai secolului XX. Aceasta s-a datorat, în mare parte, unui interes sporit faţă de monumente care a dus, printre altele, şi la crearea Societăţii de ocrotire a monumentelor de istorie şi cultură din RSSM (Veştile RSSM 1966, 116-122). SOMIC şi-a concentrat eforturile în crearea unei largi reţele locale pentru efectuarea controlului obştesc al ocrotirii monumentelor. Cu concursul membrilor SOMIC a fost adoptată la 26 decembrie 1969 *Legea RSSM cu privire la ocrotirea monumentelor de cultură* (Veştile 1969, 1013-1018) – prima lege referitoare la protecţia monumentelor. RSS Moldovenească s-a numărat printre puţinele republici sovietice – Estonia (în 1961), Lituania (în 1967), Uzbekistan (în 1968), Armenia (1969), Kazahstan (în 1971) – care au adoptat la nivel republican o asemenea lege, în condiţiile în care un act similar lipsea la nivel unional (Стешенко, Тепферов 1977, 19).

Legea cu privire la ocrotirea monumentelor de istorie şi cultură adoptată de către guvernul Uniunii Sovietice la 29 octombrie 1976 (Стешенко, Тепферов 1977, 65-78) a reprezentat primul act unional din istoria legislaţiei sovietice referitor la monumentele de istorie şi cultură. Legea unională a servit drept bază pentru reglementarea legislativă ulterioară în acest domeniu şi a creat condiţiile necesare pentru perfecţionarea cadrului juridic naţional privitor la monumente. Un an mai târziu, RSS Moldovenească a adoptat la 29 decembrie 1977 Legea RSSM cu privire la ocrotirea şi folosirea monumentelor de istorie şi de cultură (Veştile 1978, 15-23).

În anii '80 un şir de acte normative cu privire la protejarea, întreţinerea, utilizarea şi restaurarea monumentelor prevedeau măsuri pentru stabilirea zonelor de protecţie la toate monumentele arheologice şi stabilirea semnelor de protecţie corespunzătoare, combaterea săpăturilor neautorizate care duc la degradarea şi distrugerea monumentelor (СЗ МССР, 580-583).

După declararea independenţei în anul 1991, în Republica Moldova a intrat în vigoare o nouă lege – *Legea privind ocrotirea monumentelor* adoptată la 22 iunie 1993 (Protecţia patrimoniului 1992, 8-21) şi alte două legi de ordin general care au aceeaşi finalitate: *Legea Republicii Moldova despre cultură* adoptată la 27 mai 1999 (MO 1999, 13-16) şi *Legea muzeelor* adoptată la 27 decembrie 2002 (MO 2003, 81).

Al doilea set legislativ se referă la protejarea mediului şi a resurselor naturale şi cuprinde *Legea privind fondul ariilor naturale protejate de stat* (MO 1998, 3-53), etc.

Al treilea set legislativ cuprinde actele normative referitoare la proiectele de dezvoltare şi construcţii în care au fost incluse măsuri de protejare a monumentelor arheologice care prevăd efectuarea de săpături arheologice cu finanţare din partea părţii proiectante. Printre acestea se numără *Regulile de construcţie a localităţilor săteşti din RSS Moldovenească* adoptate la 15 mai 1969 (Veştile RSSM 1969b, 566-582), *Codul subsolului* (MO 1993, 11), *Codul Silvic* (MO 1997, 4-5), *Codul Funciar* (MO 2001, 2-15).

Definirea patrimoniului arheologic în textele legislative

Gândirea academică din secolul XX a parcurs un drum lung de la etapa iniţială de identificare a patrimoniului cultural cu elementele fizice ale mediului înconjurător până la extinderea acestui concept prin elaborarea unor sinteze care să integreze elementele uman, cultural şi natural. În prezent, există două dimensiuni diferite de definire a patrimoniului cultural, şi implicit a celui arheologic. Prima dimensiune – descriptivă – defineşte patrimoniul arheologic ca o cultură materială care supravieţuieşte în prezent, pe când a doua – conceptuală – îl vede ca un proces prin care cultura materială a societăţilor din trecut este reevaluată şi re-utilizată în prezent. Se observă tendinţa de utilizare a definiţiei descriptive de către instituţiile guvernamentale şi organizaţiile culturale internaţionale în elaborarea instrumentelor legislative cu scopul de protejare a patrimoniului cultural şi al definiţiei conceptuale de către cercurile academice occidentale (Skeates 2000, 9-10).

Legislaţia internaţională, cu precădere cea elaborată sub egida UNESCO, reflectă preocupările politice sau tradiţiile intelectuale ale vremii în care ea a fost elaborată. Termenul de patrimoniu cultural şi derivatele acestuia, care figurează în diferite texte legislative, reflectă evoluţiile teoretice, dar şi diversitatea de opinii şi abordări. Dacă *Convenţia pentru protecţia proprietăţii culturale în cazul conflictului armat* din 1954 a reprezentat un răspuns la distrugerile monumentelor din timpul celui de-al doilea război mondial de către trupele germane şi cele sovietice şi a fost văzut[ca unul dintre elementele reconcilierii şi colaborării pentru prevenirea viitoarelor conflicte, atunci *Convenţia asupra măsurilor ce urmează a fi luate pentru interzicerea şi împiedicarea operaţiunilor ilicite de import, export şi transfer de proprietate al bunurilor culturale,* adoptată în 1970, reflectă necesitatea stabilirii unui echilibru de forţe între statele dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare (Blake 2000, 61-62). *Convenţia UNESCO cu privire la protejarea patrimoniului mondial cultural şi natural* din 1972 reflectă deja dezbaterile cu privire la noţiunile de mediu, teritoriu şi landşaft şi integrarea acestora în noţiunea de patrimoniu cultural, discurs pus în legătură cu intensificarea interesului pentru problemele ecologice.

În Moldova, patrimoniul arheologic nu a fost obiectul unei legislaţii speciale în perioada sovietică, nici în cea postsovietică, el fiind încadrat în legislaţia patrimonială de ordin general. Legile fundamentale cu privire la protejarea monumentelor de cultură şi istorie din RSS Moldovenească apar la sfârşitul anilor ’60-prima jumătate a anilor ’70 şi reflectă o evoluţie aparte de cea de pe arena internaţională. Legislaţia sovietică urmează linia tradiţională de identificare a monumentelor, inclusiv a celor arheologice, doar cu elementele fizice ale mediului uman întreprinzând paşi discreţi de lărgire a conceptului prin integrarea elementelor de mediu cu cele culturale.

Definirea patrimoniului cultural în legislaţia moldovenească în perioada postbelică a parcurs trei etape. În prima etapă – anii 1948-1977 – regăsim termenul de *monumente ale culturii*, în a doua etapă – anii 1977-1993 – în lege figurează termenul de *monumente de istorie şi cultură*, iar în a treia etapă – anii 1993-prezent – este utilizat conceptul de *monument* care reuneşte patrimoniul cultural şi natural.

Noţiunea-cheie a legislaţiei patrimoniale moldoveneşti din perioada sovietică este cea de *monu-*

ment. Moştenită din actele normative din perioada anterioară instaurării puterii sovietice în Moldova (СУ РПК 1932, 309; СУ РПК 1933, 179; СУ РКП 1934, 52), termenul *monument* figurează în *Legea RSSM cu privire la ocrotirea monumentelor de cultură* din 1969 (Veştile RSSM 1969a, 1013-1018) şi în *Legea RSSM cu privire la ocrotirea şi folosirea monumentelor de istorie şi de cultură* din 1977 (Veştile RSSM 1978, 15-29).

În legea din 1969 nu este specificat conţinutul noţiunii de monument de cultură, dar este subliniată importanţă politică, istorică şi ştiinţifică a monumentelor pentru edificarea societăţii comuniste. Tipologic, ele au fost împărţite în monumente de arheologie, de arhitectură, de artă şi de istorie, iar conform importanţei lor – în unionale, republicane şi locale. Aceeaşi lege identifică monumentele de arheologie ca „movile străvechi, locurile aşezărilor preistorice, rămăşiţele staţiunilor, oraşelor, aşezărilor străvechi, valurile de pământ, şanţurile, urmele de drumuri, cimitirele, mormintele, monumentele funerare străvechi, desenele şi inscripţiile străvechi, săpate în piatră, stânci, lemn şi metal, locurile în care s-au găsit părţi ale unor fosile, precum şi obiectele străvechi găsite” (Veştile RSSM 1969a, 1013).

Legea din 1977 oferă pentru prima dată o definiţie: „monumente de istorie şi cultură sunt construcţiile, locurile memorabile şi obiectele, legate de evenimente istorice din viaţa poporului, de dezvoltarea societăţii şi a statului, operelor creaţiei materiale şi spirituale, care prezintă valoare istorică, ştiinţifică, artistică sau o altă valoare culturală” (Veştile RSSM 1978, 16). Această definiţie exprimă o viziune tradiţională asupra patrimoniului cultural moştenită din secolele precedente care pune accent pe obiecte, pe conservarea materialităţii acestora şi transmiterea lor generaţiilor viitoare. Totuşi, deja în legea din 1977, se observă tendinţa de a trata monumentele în cadrul lor natural, şi nu în mod izolat.

Expresia „monument de istorie şi cultură” din titulatura Legii din 1977 vine să afirme direcţiile prioritare ale politicilor patrimoniale din RSS Moldovenească prin aducerea în prim plan a monumentelor de istorie care se axau pe „evenimente istorice de cea mai mare importanţă din viaţa poporului, de dezvoltarea revoluţionară, de Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, războiul civil şi Marele război pentru apărarea Patriei” (Veştile RSSM 1978, 17). Tipologic, lista categoriilor de monumente care constituiau obiectul protecţiei legislative se ridică la cinci: de istorie, de arheologie, de arhitectură şi construcţie a oraşelor, de artă, monumente documentare.

Ilustrarea categoriilor de monumente, inclusiv a celor arheologice, continuă pe linia principiului descriptiv. Referindu-se la monumentele de arheologie, legea are drept obiectiv protecţia acestora în calitate de obiecte şi obiective vizibile la suprafaţa solului. Cu toate acestea, este de menţionat faptul că această definiţie, pe lângă categoria de *sol,* introduce şi categoria de *subsol* atunci când face referire la „sectoare ale stratului istoric de cultură al unor străvechi centre populate” (Veştile RSSM 1978, 17).

Tendinţa de lărgire a conceptului de patrimoniu cultural prin includerea elementelor de mediu, aşa cum s-a observat în plan internaţional şi european începând cu anii ’60-’70 ai secolului XX, a fost realizată în Republica Moldova în anul 1993 prin adoptarea unei noi legi privind ocrotirea monumentelor (Protecţia patrimoniului 2001, 8-21), care este în vigoare şi astăzi. Adoptarea acestei legi poate fi pusă în legătură cu schimbarea sistemului politic din republică care a dus la introducerea democraţiei şi a economiei libere, iar în plan cultural a favorizat împrumutul de idei şi modele legislative occidentale.

În ceea ce priveşte definirea monumentelor, legea din 1993 pare a fi inspirată din *Convenţia UNESCO privind protecţia patrimoniului mondial cultural şi natural* adoptată în 1972. Ea preia ideea interdependenţei om şi natură oferind un cadru juridic unic pentru cele două categorii de patrimoniu: cultural şi natural. În plus, observăm o coincidenţă aproape totală în clasificarea patrimoniului cultural în monumente, ansambluri şi situri şi a celui natural în monumente, formaţiuni şi situri. Toate aceste lucruri indică asupra faptului că legislatorul moldovean a elaborat acest cadru normativ fiind ghidat de un model legislativ internaţional bine recomandat, şi nu de evoluţii teoretice sau discuţii publice locale.

Legea privind ocrotirea monumentelor din 1993 operează cu noţiunea generică de *monument* care include „obiecte sau ansambluri de obiecte cu valoare istorică, artistică sau ştiinţifică, care reprezintă mărturii ale evoluţiei civilizaţiilor de pe teritoriul republicii, precum şi ale dezvoltării

spirituale, politice, economice şi sociale şi care sunt înscrise în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat" (Articolul 1(1)) (Protecţia patrimoniului 2001, 8). Această noţiune generală pune în centrul atenţiei sale cultura şi civilizaţia create de om în trecut şi care supravieţuiesc în prezent prin intermediul „obiectelor" cu valoare istorică, artistică şi ştiinţifică. Totuşi la următorul punct (Articolul 1(2)), ieşind din contextul celor expuse anterior, se specifică: „toate monumentele, situate pe teritoriul Republicii Moldova, fac parte din patrimoniul ei cultural şi natural" (Protecţia patrimoniului 2001, 8). Aşadar, introdus iniţial ca o categorie exclusiv culturală, monumentului i s-a atribuit mai apoi şi o dimensiune naturală.

Cadrul legii propune două tipologii de clasificare a monumentelor: prima – patrimoniul cultural şi patrimoniul natural, a doua – bunuri mobile şi imobile. Integrarea elementului natural cu cel cultural s-a făcut mai mult în mod mecanic, fără încercarea unei sinteze a lor. În acelaşi an, 1992, de exemplu, UNESCO recunoştea valoarea excepţională universală a *peisajelor culturale*[1], care anterior făceau parte din categoriile patrimoniului cultural şi natural (Skeates 2000, 16), şi care, în termeni generali, reprezintă lucrări combinate ale omului şi ale naturii.

Cu toate acestea, în Legea din 1993 în art. 1 p. 2.c figurează, deşi mai îngustă ca conţinut decât cea de peisaj cultural, noţiunea de *situri* care reprezintă „lucrări ale omului sau opere rezultate din conjugarea acţiunilor omului şi naturii, precum şi zonele incluzând terenurile arheologice care au valoare naţională sau internaţională din punct de vedere istoric, estetic, etnografic sau antropologic" (Protecţia patrimoniului 2001, 8).

Ultima lege a monumentelor nu ne oferă, în mod explicit, o noţiune dată patrimoniului arheologic, spre deosebire de legile adoptate în 1969 şi 1975 care dădeau o definiţie descriptivă acestuia cu accent pe obiecte materiale având o anumită valoare. În baza noii tipologii legislative a monumentelor, regăsim patrimoniul arheologic în diverse formulări cu referire la diferite categorii de monumente: patrimoniu cultural, situri, bunuri imobile, bunuri mobile, comoară. Monumentele arheologice fac parte, de asemenea, din categoria terenurilor cu valoare istorico-culturală, alături de rezervaţiile istorico-culturale, parcurile memoriale, morminte, monumentele arhitecturale şi complexele arhitecturale de landşaft (MO 2001, 2-15).

Proprietatea asupra patrimoniului arheologic

Conform legilor din 1969 şi 1977, monumentele de istorie şi cultură se aflau în proprietatea statului, dar şi a diferitelor organizaţii de stat, precum colhozurile, organizaţiile cooperatiste, asociaţiile, organizaţiile obşteşti (Veştile RSSM 1978, 17). Cetăţenii puteau şi ei deţine în proprietate personală obiecte patrimoniale arheologice, care puteau fi vândute sau donate cu înştiinţarea prealabilă a organelor de stat pentru ocrotirea monumentelor (Veştile RSSM 1978, 17). Indiferent de forma de proprietate, toate monumentele aflate pe teritoriul RSSM erau protejate de stat (Veştile RSSM 1978, 16; Veştile RSSM 1969a, 1014).

Legea din 1993 stipulează că monumentele arheologice pot fi subiecte ale dreptului de proprietate privată care poate fi exercitat de către stat, persoane juridice sau fizice. Ele pot fi date în posesiune, în folosinţă sau în păstrare temporară instituţiilor şi organizaţiilor de stat sau obşteşti (în mod prioritar muzeelor, arhivelor, bibliotecilor şi altor instituţii specializate), dar şi persoanelor particulare (Protecţia patrimoniului 2001, 10-11). Totuşi, privatizarea este interzisă în cazul patrimoniului cultural naţional care este stabilit de Guvern în comun acord cu Parlamentul şi care beneficiază de un regim special de protecţie, conservare şi utilizare (MO 1999, 14).

În republică există şi un subiect internaţional al dreptului de proprietate asupra unui obiectiv patrimonial naţional – UNESCO. Acest drept se extinde asupra obiectivului patrimoniului cultural *Arcul Geodezic Struve*, inclus în Lista Patrimoniului Mondial în 2005. *Peisajul Cultural Orheiul Vechi*, dosar depus în luna septembrie 2007 de către Guvernul Republicii Moldova la Centrul Patrimoniului Mondial – UNESCO, va deveni patrimoniu mondial în eventualitatea unui aviz

[1] Noţiunea de peisaj cultural a fost introdusă în Operational Guidelines for the Implementation of World Heritage Convention (Operational Guidelines 2005, 24) în anul 1992 şi a fost definită ca „ilustrative în evoluţia societăţii umane şi a aşezărilor în timp, sub influenţa constrângerilor şi/sau oportunităţilor de ordin fizic impuse de către mediul lor natural şi de către forţe sociale, economice şi culturale, atât interne, cât şi externe. Ele ar trebui selectate atât în baza valorii lor universale excepţionale, cât şi în baza reprezentativităţii în termeni de definire clară a unei regiuni geografice, dar şi pentru capacitatea de a ilustra elementele esenţiale şi distinctive ale acestor regiuni".

pozitiv. *Patrimoniul mondial cultural şi natural*, noţiune introdusă în anul 1972 de către UNESCO în *Convenţia privind protecţia patrimoniului mondial cultural şi natural*, reprezintă o moştenire care aparţine nu doar statului pe teritoriul nemijlocit al căruia acesta se află, ci *întregii umanităţi*. Patrimoniul mondial care are o *valoare universală excepţională* („universal outstanding value") intră în Lista Mondială a Patrimoniului, creată în baza convenţiei menţionate, şi beneficiază de un sistem eficient de protecţie colectivă. Fără a aduce prejudiciu suveranităţii naţionale sau proprietăţii, siturile incluse în listă „aparţin tuturor popoarelor lumii indiferent de teritoriul pe care acestea se află" (Unesco 1997).

Exercitarea dreptului de proprietate asupra patrimoniului cultural duce uneori la apariţia unor conflicte de interese din partea diferitelor grupuri concurente. Dorim să menţionăm, în acest sens, cazul Bisericii Sf.Maria şi a complexului rupestru monastic „Peştere" din s.Butuceni care este disputat de către un grup creştin ortodox şi stat. Considerate elemente ale patrimoniului cultural naţional şi unional, aceste obiective au fost incluse în rezervaţia istorico-culturală Orheiul Vechi în anul 1968, transformat în anul 1992 în complex muzeal. În virtutea ideologiei regimului comunist, aceste obiective au suferit o transformare de ordin simbolic: având iniţial un rol social de instituţii religioase, ele au căpătat în perioada sovietică un rol cultural, ştiinţific, educaţional şi turistic. Acest statut a suferit iarăşi modificări după căderea URSS, atunci când un grup de călugări de rit creştin ortodox care aparţin Mitropoliei Moldovei au readus semnificaţia religioasă a acestor obiective în actualitate. Situaţia a devenit şi mai complexă odată cu includerea în disputa dintre stat şi biserică a populaţiei băştinaşe care susţine iniţiativa călugărilor de a utiliza aceste obiective ale patrimoniului cultural naţional în scopuri religioase. Deşi având statutul şi utilitatea definite foarte clar în legislaţie, apartenenţa monumentelor a fost contestată de un grup religios şi unul local care se identifică cu acestea la un alt nivel decât cel prevăzut de lege, cauzând o situaţie de conflict.

Cazul ilustrează, în mod elocvent, complexitatea relaţiilor de proprietate asupra patrimoniului cultural şi ridică o serie de întrebări cu privire la dreptul juridic, moral, spiritual sau cultural asupra lor.

Protejarea şi managementul patrimoniului arheologic

Ocrotirea monumentelor de către stat cuprinde evidenţa, studierea, punerea în valoare, salvarea, protejarea, conservarea, restaurarea, utilizarea monumentelor. Măsurile de protejare a patrimoniului arheologic prevăzute de lege includ, în primul rând, crearea unui sistem instituţional care să determine responsabilităţile organelor de stat în acest domeniu. Începând cu anul 1993, „ocrotirea de stat este exercitată de Parlament, de Guvern, de consiliile judeţene, municipale, orăşeneşti şi comunale şi de organele lor executive – prefecturile şi primăriile" (Protecţia patrimoniului 2001, 11).

Controlul de stat asupra ocrotirii şi folosirii monumentelor în perioada sovietică era exercitat la nivel central de către Ministerul Culturii al RSSM, iar la nivel local de către organele locale ale Ministerului şi de către Comitetele executive ale Sovietelor raionale, orăşeneşti şi săteşti (Veştile RSSM 1969a,1014-1015; Veştile RSSM 1978, 18-19).

Legislaţia sovietică acorda un rol deosebit întregii societăţi în activitatea de ocrotire a monumentelor. La acest proces puteau fi incluse întreprinderi, instituţii şi diferite organizaţii care puteau să stabilească patronajul asupra monumentelor de istorie şi cultură. Legea din 1977 stipula în mod tranşant că „grija pentru păstrarea monumentelor şi altor valori culturale constituie o datorie şi o obligaţie a cetăţenilor Uniunii RSS" (Veştile RSSM 1978, 20), iar *Societăţii moldoveneşti pentru ocrotirea monumentelor de istorie şi cultură*, înfiinţată în 1965, îi revenea rolul de a atrage păturile largi ale populaţii „pentru participarea activă şi nemijlocită la ocrotirea monumentelor" (Veştile RSSM 1978, 20). Astfel se instituia un control public asupra monumentelor prin crearea unui sistem de inspectorate obşteşti, care aveau responsabilitatea de a acorda ajutor organelor de stat întru identificarea, ocrotirea, restaurarea, studierea şi popularizarea monumentelor (Veştile RSSM, 1014-1015). Aşadar, cetăţeanul sovietic, pe lângă imperativul moral, este pus în obligativitatea legislativă de a se încadra în această „muncă social-utilă".

Rolul societăţii civile şi a cetăţeanului este menţionat într-un mod mai subtil în Legea din 1993 şi Constituţia RM din 1994. „Protecţia mediului înconjurător, conservarea şi ocrotirea monumen-

telor istorice şi culturale constituie o obligaţie a fiecărui cetăţean" (MO 1994, 1), însă statului îi revine doar funcţia de a încuraja şi susţine activitatea fundaţiilor obşteşti şi a persoanelor particulare privind protejarea, studierea şi valorificarea patrimoniului cultural (Protecţia patrimoniului 2001, 18-19).

Toate monumentele situate pe teritoriul Moldovei, indiferent de regimul de proprietate, se află sub protecţia statului. Deţinătorii de monumente sunt obligaţi să ia măsuri pentru asigurarea integrităţii lor şi sunt obligaţi să respecte regulile de ocrotire, folosire, evidenţă şi restaurare a monumentelor.

După importanţă, dar şi pentru a facilita protecţia lor, monumentele erau împărţite în perioada sovietică în unionale, republicane şi locale. Listele monumentelor de importanţă unională erau aprobate de către Sovietul Miniştrilor al URSS, cele de importanţă republicană – de către Sovietul Miniştrilor al RSSM, iar cele de importanţă locală – de către comitetele executive ale Sovietelor raionale şi orăşeneşti (Veştile RSSM 1978, 21).

În procesul de stabilire a statutului de monument, în legislaţia din anii '90 ai secolului XX, a fost evidenţiat criteriul de mărturie istorică; valoarea estetică, funcţională sau materială fiind considerate subsidiare celei de mărturie istorică, totuşi fără a face discriminări de ordin cronologic, confesional sau de alt fel. Deşi toate monumentele situate pe teritoriul republicii beneficiază de protecţie din partea statului, doar cele de importanţă naţională sau internaţională intră în categoria patrimoniului cultural şi natural (Protecţia patrimoniului 2001, 9). Astfel *Legea privind ocrotirea monumentelor* menţionează registrele de inventar, registrele pentru achiziţii şi borderoul de inventar în baza cărora se elaborează registrul monumentelor care cuprinde patrimoniul cultural *naţional,* fiind elaborat, avizat şi propus spre aprobare Parlamentului de către Ministerul Culturii şi Turismului al RM (Protecţia patrimoniului 2001, 9). Monumentele incluse în registru au un regim special de păstrare, conservare şi folosire. Există şi un Registru al monumentelor de importanţă locală care se află în competenţa autorităţilor locale.

Demolarea, strămutarea, modificarea monumentelor este interzisă. Însă Legea URSS *Cu privire la ocrotirea şi folosirea monumentelor de istorie şi cultură* admite aceasta în cazuri excepţionale şi doar cu autorizaţia specială pentru fiecare caz aparte din partea Sovietului Miniştrilor al URSS în cazul monumentelor de importanţă unională şi a Sovietului Miniştrilor al RSSM în cazul celor republicane şi locale. Organizaţia care primeşte această autorizaţie este obligată să asigure efectuarea cercetărilor ştiinţifice şi fixarea monumentelor, inclusiv a celor arheologice (Veştile RSSM 1978, 26).

În timp ce legislaţia moldovenească din perioada sovietică a prevăzut aceste detalii, cea care este în vigoare în prezent menţionează doar faptul că în cazul când se descoperă vestigii arheologice în timpul efectuării lucrărilor de orice natură pe teren, lucrările ulterioare se sistează. Autorităţile locale şi Ministerul Culturii şi Turismului trebuie informate timp de 48 de ore despre această descoperire pentru a asigura *protejarea şi conservarea* acestor vestigii (Protecţia patrimoniului 2001, 13-14), dar nimic nu se menţionează despre posibilitatea demolării monumentului de arheologie cu fixarea sa în prealabil atunci când se realizează un proiect de dezvoltare sau construcţie. Totuşi, orice activitate care pune în pericol integritatea monumentului trebuie să fie coordonată cu organele administraţiei locale sau cu organele de stat pentru ocrotirea monumentelor (Protecţia patrimoniului 2001, 20-21).

Responsabilitatea pentru încălcarea prevederilor legislative

În cele trei legi pentru protejarea monumentelor pe care le-a avut Moldova în perioada postbelică se stipulează foarte clar că hotărârile organelor de stat privind protejarea patrimoniului cultural sunt obligatorii pentru toate persoanele fizice şi juridice (art. 6), iar încălcarea prevederilor legilor privind ocrotirea monumentelor atrag după sine penalizările stabilite de codurile penal (Бородак, Рошка 1981, 99-101; MO 2002a, Protecţia patrimoniului 2001, 52), administrativ (Veştile RSSM 1985, 47) şi civil (MO 2002b, 2-173). Sancţiunile se referă în mod special la aducerea de prejudicii monumentelor sau traficului de bunuri culturale.

Legile stipulează unanim că persoanele fizice sau juridice, care au pricinuit daune unui monument sau zonei sale, au obligaţia de a-l restabili, aducând monumentul sau zona de protecţie la starea iniţială. În cazul în care acest lucru nu este posibil, este necesară reparaţia lor respectând toate normele de restaurare a monumentelor. Persoa-

nele cu funcţii de răspundere, din vina cărora persoanele fizice au suportat cheltuieli legate de repararea pagubelor, poartă răspundere materială (Protecţia patrimoniului 2001, 19; Veştile RSSM 1978, 28-29).

Încălcarea regulilor de protejare şi folosire a monumentelor de istorie şi cultură se pedepseşte fie cu amendă, cu muncă în folosul comunităţii, arest sau privarea de dreptul de a exercita o anumită activitate. Cu toate acestea, în pofida prevederilor legislative, sancţiunile nu au fost aplicate în mod sistematic nici în trecut, nici în prezent (Baboedova 1990, 12).

Legile privind protejarea monumentelor adoptate în Republica Moldova în perioada postbelică au avut scopul de a identifica tipurile de monumente care cad sub incidenţa legii, a stabili drepturile şi obligaţiile organelor de stat centrale, ale administraţiei locale şi ale cetăţenilor în materia protecţiei monumentelor de istorie şi cultură, a institui un sistem unic de cerinţe faţă de protecţia monumentelor, şi a determina răspunderea pentru încălcarea prevederilor legislative. Prevederile legislative au acoperit un set larg de probleme legate de ocrotirea monumentelor şi au oferit un cadru bun pentru desfăşurarea activităţilor din acest domeniu.

Bibliografie

Blake 2000: J. Blake, On defining the cultural heritage. In: The international and Comparative Law Quarterly 49, 1 2000, 61-85.

MO 1991: Codul funciar al Republicii Moldova nr. 828-XII din 25 decembrie 1991, Monitorul Oficial 1991.

MO 1993: Codul subsolului nr. 1511 din 15.06.1993, Monitorul Oficial 11, 1993.

MO 1997: Codul silvic nr. 887 din 21.06.1996, Monitorul Oficial 4-5, 1997, 36.

MO 1998: Legea privind fondul ariilor naturale protejate de stat nr. 1538 din 25.02.1998, Monitorul Oficial 66 din 16.17.1998, 3-53.

MO 1999: Legea Republicii Moldova despre cultură. Monitorul Oficial 83-86, 1999, 13-16.

MO 2001: Codul funciar nr. 828 din 25.12.1991, Monitorul Oficial 107 din 04.09.2001, 2-15.

MO 2002a: Codul penal al Republicii Moldova, Monitorul Oficial 128-129, 2002, 2-63.

MO 2002b: Codul civil al Republicii Moldova, Monitorul Oficial 82, 2002, 2-173.

MO 2003: Legea muzeelor nr. 1596 din 27.12.2003, Monitorul Oficial 23, 18.02.2003, 81.

Operational Guidelines 2005: Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention. http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf.

Protecţia patrimoniului 2001: Protecţia patrimoniului. Culegere de legi şi convenţii (Chişinău 2001).

Skeates 2000: R. Skeates, Debating the Archaeological Heritage (London 2000).

Unesco 1997: UNESCO. The Convention (UNESCO, 1997)

Nicolaev 1993: G. Nicolaev, Unele aspecte ale ocrotirii monumentelor de istorie şi cultură în RSS Moldovenească (anii 1940-1980). În: (Ed. A. Eşanu) Valori şi tradiţii culturale în Moldova (Chişinău 1993), 187-217.

Veştile RSSM 1966: Hotărârea Sovietului Miniştrilor al RSS Moldoveneşti *Cu privire la aprobarea Statutului Societăţii de ocrotire a monumentelor de istorie şi de cultură din Moldova* din 28 februarie 1966, nr. 96. În: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1966, 3, art. 27, 116-122.

Veştile RSSM 1969a: Legea RSSM *Cu privire la ocrotirea monumentelor de cultură* din 26 decembrie 1969, Nr. 915-VII. În: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 12, 1969, 1013-1018.

Veştile RSSM 1969b: Hotărârea Sovietului Miniştrilor al RSS Moldoveneşti *Cu privire la aprobarea Regulilor de construcţie a localităţilor săteşti din RSS Moldovenească* din 15 mai 1969, nr. 207. În: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1969, nr. 7, art. 139, 566-582.

Veştile RSSM 1978: Legea RSSM *Cu privire la ocrotirea şi folosirea monumentelor de istorie şi de cultură* din 29 decembrie 1977. În: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1, 1978, 15-29.

Veştile RSSM 1985: Codul cu privire la contravenţiile administrative, Veştile RSSM, 3, 1985, art. 47.

Бабоедова 1990: Н.Д.Бабоедова, Правовая реформа и законодательство об охране и использовании памятников истории и культуры. В сб.: (Отв.ред. М.А.Полякова, Э.А.Шулепова) Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры (Москва 1990), 8-20.

Бородак, Рошка 1981: А.В.Бородак, К.И.Рошка, Законодвтельные основы охраны памятников. В сб.: (Отв.ред. В.С.Зеленчук) Охрана и использование памятников истории и культуры Молдавии (Кишинев 1981), 92-101.

ХСЗ МССР II: Хронологическое собрание законов Молдавской ССР, Указов Президиума Верховного Совета и Правительства Молдавской ССР, II, 1948-1950 (Кишинев 1960), 95-100.

Сборник 1949: Охрана исторических и археологических памятников. В сб.: Сборник руководящих и справочных материалов (Москва 1949), ст. 5-7.

СЗ МССР 1990: О дополнительных мерах по улучшению охраны, реставрации и использования памятников истории и культуры. Постановление Центрального Комитета Компартии Молдавии и Совета Министров Молдавской ССР от 29 марта 1988 г. № 77. В сб.: Свод Законов Молдавской ССР, 3 (Кишинев 1990), 580-583.

Стешенко, Тепферов 1977: Л.А.Стешенко, В.Д.Тепферов, О памятниках истории и культуры (Москва 1977).

СУ РКП 1934: Постановление ВЦИК и СНК. От 10 февраля 1934 г. Об охране археологических памятников. СУ РПК, 9, 1934, 52.

СУ РПК 1932: Постановление ВЦИК. От 20 августа 1932 г. Положение о междуведомственном комитете по охране памятников революции, искусства и культуры при Президиуме ВЦИК. СУ РПК, 69, 1932, 309.

СУ РПК 1933: Постановление ВЦИК и СНК. От 10 августа 1933 г. Об охране исторических памятников. СУ РПК, 44, 1933, 179.

Legislative aspects regarding the protection of the archaeological heritage in the Republic of Moldova (1945-2007)

Abstract

The cultural heritage represents an important source of knowledge of the past, of inspiration, of values and of identity. The archaeological heritage did not beneficiate from a legal framework and has been treated together with other types of monuments. Three sets of national legislation have been identified which refer directly or indirectly to the archaeological heritage: the protection of historic-cultural monuments; protection of the environment and natural resources; construction and development. The article approaches aspects related to the definition of the archaeological heritage, the regime of property, protection and responsibility for the break of law.

Правовые аспекты охраны археологического наследия в Республике Молдова (1945-2007)

Резюме

Культурное наследие является важным источником знаний о прошлом, вдохновения, ценностей, а также идентичности. Наряду с другими типами памятников, археологическое наследие было включено в общее законодательство. Были выявлены три категории законов, которые относятся к археологическому наследию: охрана историко-культурных памятников, охрана природы и природных ресурсов, строительство и развитие. В статье были затронуты вопросы определения археологического наследия, режима собственности, охраны и ответственности за нарушение законов об охране памятников.

04.02.2008

Iulia Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: iupostica@gmail.com

OCROTIREA PATRIMONIULUI ISTORIC ÎN SUA[1]

Sergiu Musteaţă

I. Legislaţia SUA

Cadrul normativ al SUA, inclusiv cel privind protecţia patrimoniului cultural, este separat în mai multe niveluri: federal, statal, tribal şi local[2]. Politicile culturale în SUA se realizează prin cooperare între aceste niveluri ale puterii şi parteneriat cu sectoarele public şi privat. Patrimoniul arheologic american este parte componentă a unei sfere mai largi, numite resursele culturale (*cultural resources),* care este abordată, de cele mai dese ori, în conexiune cu *resursele naturale*. La toate nivelurile însă se urmăreşte un scop comun: administrarea patrimoniului cultural şi natural naţional în interesul major al publicului (McManamon 2000, 40). Administrarea acestor resurse, sub aspectul folosirii lor economice şi culturale şi al prezervării, se realizează, la nivel naţional, de către un şir de agenţii federale şi organizaţii nonprofit. În rândurile următoare ne vom opri, cu precădere, asupra nivelului legal federal în domeniul ocrotirii moştenirii istorice din SUA.

În 1879 Congresul a autorizat activitatea Biroului de Etnologie, mai târziu Biroul Etnologiei Americane, din cadrul Smithsonian Institution. Arheologia a fost inclusă în domeniile de activitate ale biroului. În 1892 preşedintele Benjamin Harrison a emis un ordin de protejare pentru Casa Grande de Ruins din Arizona, care a devenit primul sit arheologic protejat de stat la nivel federal (McManamon 2000, 41). Către finele sec. XIX - începutul sec. XX, interesul mediului academic şi al publicului faţă de patrimoniul cultural american a crescut considerabil.

Primul act normativ federal în SUA privind protecţia patrimoniului cultural, inclusiv a celui arheologic, a fost *Antiquity Act* din 1906, care îl autoriza pe preşedintele ţării să recunoască structurile şi obiectele istorice în teritoriile controlate de SUA ca monumente istorice (16 U.S.C. §§ 431-433 (1994)). Legea permitea activităţile arheologice pe teritoriile federale şi stabilea penalităţile civile şi penale pentru încălcarea prevederilor legale[3]. Actul din 1906 avea menirea să protejeze siturile culturale împotriva acţiunilor care pot provoca pagube şi distrugeri, interzicând jaful şi vandalismul. Legea federală îi oferea preşedintelui SUA dreptul de a lua sub protecţie cele mai semnificative resurse arheologice, istorice şi naturale aflate pe teritoriile federale. În perioada 1906-1909, preşedintele Theodore Roosvelt a declarat 17 proprietăţi istorice şi naturale monumente naţionale, inclusiv *Great Canyon, Petrified Forest, Muir Woods, Lewis* şi *Clark* (Hutt et al. 2004, 24)[4]. *Antiquity Act* permite examinarea ruinelor, realizarea săpăturilor arheologice, colectarea obiectelor de antichitate doar instituţiilor calificate (muzee, universităţi, colegii sau alte instituţii ştiinţifice şi educaţionale recunoscute oficial de statul american) (16 U.S.C. § 433). Acest act federal include două momente importante în domeniul protecţiei patrimoniului:

1. a stabilit că siturile arheologice de pe teritoriile federale fac parte din patrimoniul public, că ele sunt administrate şi controlate de guvernul federal;
2. multe situri au fost protejate prin însuşi faptul că au fost declarate monumente naţionale.

A doua lege federală în acest domeniu este *The Historic Sites Act (HSA)*[5], elaborată şi votată de

[1] Realizarea acestui studiu a fost posibilă graţie stagiului de cercetare realizat în perioada ianuarie-mai 2007, în calitate de bursier al Programului Fulbright la Centrul pentru Studierea Resurselor Culturale, Departamentul de Antropologie al Universităţii din Maryland, College Park, SUA. Sunt profund recunoscător prof. Dr. Paul Shackel, directorul centrului, care a fost principalul consultant în perioada stagiului pentru discuţii, sugestii, pentru cursurile de lecţii la care am participat, invitaţia de a prezenta prelegeri la departament, facilitarea contactelor cu colegii americani de la un şir de instituţii de profil cum ar fi National Park Service, Smithsonian Institution, US/ICOMOS, New College of Florida-Sarasota, University of Massachussetts-Boston, DePaul University-Chicago etc.

[2] Pentru detalii privind organizarea sistemului legislativ în SUA, a se vedea Gerstenblith 1995; Hutt et. al. 2004, Chapter 1. Federal Management of Cultural Property; Chapter 2. State, Local, and Private Management of Cultural Property, and Chapter 3. Tribal Management of Cultural Property.

[3] Ronald F. Lee, *History of the Antiquity Act of 1906*, http://www.cr.nps.gov/archeology/PUBS/lee/LEE_fpm.HTM

[4] Pentru o istorie mai detaliată a Actului de la 1906, a se vedea Squillace 2003.

[5] Actul respectiv declară „national policy to preserve for public use historic sites ... of national significance for the inspiration and benefit of the people". 16 U.S.C. §§ 461-467 (1994).

Congresul american în anul 1935. HSA reprezintă, efectiv, stabilirea cadrului politicilor naţionale privind păstrarea siturilor istorice, clădirilor şi obiectelor de semnificaţie istorică şi culturală naţională. El a constituit baza legală pentru crearea *National Historic Landmarks Program* (16 U.S.C. §§ 461). Totodată, legea în cauză a delegat către *Secretary of the Interior* dreptul de a realiza sondaje asupra siturilor istorice şi arheologice, clădirilor şi altor obiective care reprezintă trecutul istoric al SUA şi să coordoneze programe diverse pentru păstrarea patrimoniului naţional (16 U.S.C. § 462). Anii '30-'40 ai sec. XX constituie perioada când s-au pus bazele legislative şi s-au iniţiat programe de cercetare şi protejare a siturilor arheologice şi istorice la scară federală. Aceste realizări au fost considerate insuficiente şi, ca urmare, în anii '60 s-au produs noi schimbări în politica de protejare a patrimoniului istoric american.

The National Historic Preservation Act (NHPA)

În 1964, la Conferinţa Primarilor din SUA s-a elaborat raportul *With Heritage So Rich*, care arăta creşterea interesului public faţă de moştenirea culturală şi necesitatea unificării eforturilor în protejarea resurselor istorice. Acest raport a avut o influenţă importantă asupra Congresului SUA în elaborarea unui nou act normativ federal privitor la protejarea patrimoniului istoric naţional. Astfel, în 1966 a fost aprobat *The National Historic Preservation Act* (NHPA) (16 U.S.C. §§ 470-470w-6 (1994)), lege federală care reflectă clar obligaţia statului american de a păstra şi proteja bogăţia resurselor istorice[6]. *Actul privind protejarea patrimoniului istoric naţional* (în continuare NHPA) a devenit piatra de fundament a legislaţiei SUA în domeniul protecţiei proprietăţii culturale (Hutt et. al. 2004, 5). Noţiunea de proprietăţi istorice, folosită în act, cuprinde întreaga varietate a resurselor arheologice, istorice şi culturale americane[7]. Astfel, din 1966 Congresul, împreună cu guvernul federal, în colaborare cu guvernele statelor, administraţiile locale, tribale, organizaţii private şi publicul larg, recunoscând importanţa aspectelor de conservare, a luat iniţiativa de protejare a patrimoniului istoric american, considerând din start că realizarea unei politici naţionale de păstrare a moştenirii istorice este posibilă doar printr-o bună administrare a resurselor istorice. *The National Historic Preservation Act* exprimă politica generală de susţinere şi încurajează conservarea patrimoniului preistoric şi istoric pentru generaţiile prezente şi viitoare, stabilind responsabilitatea agenţiilor federale, care sunt obligate, prin intermediul activităţilor lor, să protejeze aceste resurse. Prin această lege i s-a delegat *Secretary of the Interior* dreptul de dezvoltare şi administrare a Registrului Naţional al locurilor istorice (National Register of Historic Places) (36 C.F.R. § 470a(a)), care în final să devină un inventar al districtelor, siturilor, structurilor şi obiectelor de semnificaţie naţională, de stat sau locală a istoriei, arhitecturii, arheologiei, ingineriei şi culturii americane (36 C.F.R. Part 63). Secretariatul este responsabil de stabilirea criteriilor de eligibilitate şi de procedura de înscriere în Registrul naţional american.

The National Historic Preservation Act încurajează statele şi guvernele locale să elaboreze, la diferite nivele, programe de protejare a patrimoniului istoric. Statele americane pot elabora şi depune proiecte de programe privind prezervarea patrimoniului istoric la *Secretary of the Interior*. Proiectele urmează să fie desemnate de către *State Historic Preservation Officer* (SHPO), care, totodată, trebuie să identifice şi să inventarieze proprietăţile istorice din stat, să stabilească particularităţile eligibile pentru înscrierea în Registrul naţional, să pregătească şi să implementeze planul larg de păstrare a patrimoniului istoric, să fie în legătură directă cu agenţiile federale în probleme de protecţie, să colaboreze cu *Secretary of the Interior*, *Advisory Council on Historic Preservation*, să asigure informarea publicului, asistenţă educaţională şi tehnică. Ofiţerul tribal (*Tribal Historic Preservation Officer* – THPO) pentru protejare istorică are practic aceleaşi funcţii, însă limitate la teritoriile tribale. Organizarea programelor, rolul şi contribuţia *State Historic Preservation Officer* diferă de la stat la stat. *The National Historic Preservation Act* autorizează programul de granturi susţinut de *Historic Preservation Fund*, de acordare a resurselor financiare pentru proiectele de păstrare istorică a siturilor nominalizate în Registrul Naţional, iniţiate de guvernele statelor sau de persoane private. Programul susţine două tipuri principale de proiecte:

[6] Actul a fost modificat ulterior cu amendamente în anii 1976, 1980, 1992.

[7] McManamon 2000, 43. **Noţiunile** de *historic heritage, historic resources, historic properties,* cuprind un şir de elemente componente, cum ar fi clădiri, structuri, obiecte, situri, districte cu semnificaţie istorică etc. Aici pot fi incluse locuinţe, curţi interioare, poduri, corăbii, nave aeriene, situri arheologice, locuri sacre şi alte terenuri asociate cu viaţa triburilor sau a populaţiilor indigene.

1. cu scop de cercetare şi planificare sau păstrare;
2. de reabilitare a proprietăţilor istorice.

The National Historic Preservation Act a dispus organizarea Advisory Council on Historic Preservation (Consiliul de Asistenţă în Protecţia Istorică), care în prezent are statut de agenţie federală independentă. Prin Secţiunea 106 din NHPA se stabileşte poziţia centrală a Consiliului de Asistenţă în administrarea şi participarea la procesele de păstrare a patrimoniului istoric naţional.

Prin amendamentul la NHPA din anul 1976 s-a constituit *Historic Preservation Fund*, ca sursă de granturi pentru state, şi *National Trust for Historic Preservation,* în domeniul activităţilor de protejare a patrimoniului istoric (Swidler, Yeatts 2005, 278). La fel, s-a decis extinderea aplicării Secţiunii 106 şi pentru siturile care încă nu sunt înscrise în Registrul Naţional, dar întrunesc toate criteriile. Consiliul de Asistenţă a devenit, conform acestui amendament, o agenţie federală independentă, anterior fiind susţinută prin intermediul *National Park Service*. NHPA a fost modificat esenţial prin amendamentele din anul 1980, când s-a adăugat Secţiunea 110, adresată direct agenţiilor federale, pentru ca acestea să-şi asume o mai mare responsabilitate în protecţia proprietăţilor istorice. Totodată, aceste amendamente au stabilit mai clar responsabilităţile ofiţerilor de stat pentru protecţia patrimoniului istoric, pentru certificarea programelor de protejare ale guvernelor locale şi pentru participarea guvernelor locale în procesul de nominalizare a siturilor pentru Registrul naţional. În 1980 au fost extinse responsabilităţile Consiliului de Asistenţă, care includ evaluarea programelor de protejare ale agenţiilor federale. În 1992 Congresul SUA a făcut noi amendamente la NHPA, promovând rolul băştinaşilor americani şi hawaieni în programele federale şi de stat, solicitând agenţiilor federale să stabilească procedurile interne de integrare a activităţilor de protejare în programele lor, obligând, totodată, agenţiile federale să acorde asistenţa necesară pentru anticiparea demolării patrimoniului istoric. Prin acest amendament, patrimoniul cultural şi religios al triburilor băştinaşilor indieni şi hawaieni poate fi înscris în Registrul Naţional al locurilor istorice şi devine subiect ale Secţiunii 106 din NHPA. De asemenea, prin acest amendament a fost creată instituţia *Tribal Historic Preservation Officers* (THPO). Multe triburi aveau deja arheologi şi ofiţeri culturali de o perioadă lungă, dar legea federală a creat o structură formală şi un proces standard pentru agenţia federală legată de ofiţerii tribali, care include şi asigurarea activităţii ofiţerilor cu fondurile financiare necesare. Regulile din 1999 doar au confirmat rolul guvernelor tribale în administrarea patrimoniului lor cultural[8].

Secţiunile 106 şi 110 sunt cel mai des discutate şi folosite compartimente ale NHPA[9]. Secţiunea 106 a NHPA se aplică doar la adresa agenţiilor federale, şi nu la adresa statelor sau guvernelor locale[10]. NHPA nu se referă la activitatea persoanelor private sau fizice. Majoritatea activităţilor arheologice cad sub incidenţa prevederilor acestei secţiuni. Secţiunea 110 codifică responsabilităţile agenţiilor federale asupra proprietăţilor controlate de ele, enumerate în Secţiunea 106. Actul cere agenţiilor federale să organizeze programe de protejare pentru a identifica, evalua şi nominaliza siturile istorice aflate în jurisdicţia lor, spre a fi incluse în Registrul Naţional. Practic, aceste responsabilităţi sunt similare cu cele ale ofiţerilor de stat pentru protecţia patrimoniului istoric (Hutt 2004, 14).

Alte acte normative federale

Congresul a ţinut cont de aspectele de păstrare şi protejare a moştenirii istorice naţionale în elaborarea altor acte normative conexe domeniului patrimoniului cultural, cum ar fi *The National Environmental Policy Act of 1969* (NEPA)[11], *The Fe-*

[8] Procedures for State, Tribal, and Local Government Historic Preservation Programs. Final Rule, 64 Fed. Reg. 11,736, Mar. 9, 1999. Codified at 36 C.F.R. Part 61, 2001.

[9] Secţiunile au fost codificate în legislaţia SUA 16 U.S.C. § 470f şi 16 U.S.C. § 470h-2.

[10] **Section 106**: The head of any Federal agency having direct or indirect jurisdiction over a proposed Federal or federally assisted undertaking in any State and the head of Federal department or independent agency having authority to license any undertaking shall, prior to the approval of the expenditure of any Federal funds on the undertaking or prior to the issuance of any license, as the case may be, take into account the effect of the undertaking of any district, site, building, structure, or object that is included in or eligible for inclusion in the National Register. The head of any such Federal agency shall afford the Advisory Council on Historic Preservation established under Title II of this Act a reasonable opportunity to comment with regard to such undertaking. 16 U.S.C. 470f.

[11] *Actul privind politica naţională a mediului* stabileşte politica naţională americană în domeniul protecţiei mediului. Legea cere guvernului federal să-şi organizeze planurile şi programele în aşa fel, încât *să protejeze aspectele importante istorice, culturale şi naturale ale patrimoniului naţional.* Actul federal cere agenţiilor să ia în consideraţie aspectele mediului, inclusiv proprietăţile istorice, în procesele de luare a deciziilor. 42 U.S.C. § 4331 (b)(4)(1994).

deral Land Policy and Management Act of 1976 (FLPMA) (43 U.S.C. 1701), *The National Marine Sanctuaries Act* (NMSA) (16 U.S.C. § 1431 (1994), mai multe acte din domeniul transportului: *The Federal-Aid Highway Act of 1966* (16 U.S.C. § 1431 (1994) *The Department of Transportation Act of 1966*[12], *The Intermodal Surface Transportation Efficiency Act of 1991* (23 U.S.C. §§ 101(a) and 133 (1994), *The Abandoned Shipwrecks Act* (43 U.S.C. §§ 2101-2106) etc. Majoritatea actelor normative americane solicită agenţiilor federale să ia în consideraţie patrimoniul istoric în procesele de planificare şi luare a deciziilor. Totodată, prevederile legale dispun ca minimum 10% din fondurile aprobate de stat în domeniul transportului să fie folosite pentru „transportation enhancement activities", care inlcud proiecte de păstrare a patrimoniului arheologic şi activităţi de protejare a mediului.

În anul 1974 a fost aprobat *The Historical and Archaeological Data Preservation Act* (HADPA) (16 U.S.C. §§ 469-469c (1994), care reglementează nemijlocit patrimoniul arheologic american, după care au urmat alte acte legislative ce fortifică protejarea patrimoniului arheologic şi cultural american: *The American Indian Religious Freedom Act of 1978* (AIRFA) (42 U.S.C. §§ 1996 and 1996a), *Archaeological Resources Protection Act of 1979* (ARPA) (16 U.S.C. §§ 470aa-470mm (1994)) şi *Native American Graves Protection and Repatriation act of 1990* (NAGPRA) (25 U.S.C. §§ 3001-3013 (1994), şi *The American Indian Religious Freedom Act* (AIRFA) (42 U.S.C. §§ 1996-1996a (1994).

Ţinând cont de faptul că NHPA includea iniţial doar protejarea siturilor istorice şi arheologice în faza de preconstrucţie, în anul 1974 Congresul a adoptat o nouă lege care să protejeze resursele ştiinţifice, istorice şi arheologice descoperite în timpul lucrărilor de construcţie (Hutt et. al. 2004, 23). *The Historical and Archaeological Data Preservation Act* (HADPA) protejează resursele istorice şi arheologice care ar putea fi pierdute sau deteriorate în urma unor activităţi sau programe federale (16 U.S.C. §§ 469-469c (1994). În comparaţie cu Secţiunea 106 a NHPA, care mandatează agenţiile federale să ţină cont de resursele istorice în procesele de planificare, HADPA ghidează implementarea activităţilor când deciziile agenţiilor au fost deja realizate. Astfel, conform acestui act, agenţiile federale trebuie să notifice *Secretary of Interior* despre noile descoperiri, care pot fi pierdute sau deteriorate ca rezultat al unor lucrări de amenajare sau construcţie. La rândul său, Secretariatul trebuie să ia o decizie de cercetare a zonei. Lucrările de salvare trebuie să se încadreze într-un termen de până la **60 de zile** (16 U.S.C. §§ 469a-2(c).

The Archaeological Resources Protection Act of 1979 (ARPA)

Ca rezultat al eforturilor arheologilor americani de a combate jefuirea şi vandalizarea siturilor arheologice şi de a fortifica prevederile *Antiquity Act* din 1935[13], Congresul SUA a aprobat în 1979 o lege federală nouă (Hutt et. al. 2004, 53). *The Archaeological Resources Protection Act of* 1979 (ARPA) are menirea să protejeze patrimoniul arheologic de pe teritoriile federale şi amerindiene şi să încurajeze schimbul de informaţie privind aceste resurse între guvernul federal şi comunitatea arheologilor (16 U.S.C. §§ 470aa-470mm (1994). Legea protejează şi artefactele, în primul rând, cele transportate fără autorizaţie peste hotarele statale sau locale (Hutt et al. 2004, 53). Patrimoniul arheologic descoperit pe teritoriile federale rămâne în proprietate federală, cel de pe teritoriile tribale – proprietate a triburilor amerindiene, iar în cazul proprietăţilor private rămâne în posesia proprietarilor. Actul stabileşte că parte a patrimoniului arheologic american sunt toate siturile cu o vechime mai mare de **100 ani**, enumerând şi o listă de categorii, cum ar fi: structuri domestice, lucrări ale solului, urme umane, gravuri rupestre, adăposturi sub stânci (abrituri) şi toate fragmentele de epave (43 U.S.C. § 7.3). Actul nu protejează rocile, mineralele şi urmele de fosile, deoarece acestea nu constituie urme ale intervenţiei umane şi, respectiv, nu sunt incluse în lista patrimoniului arheologic (16 U.S.C. § 470kk). ARPA descrie procedurile care urmează a fi îndeplinite de orice persoană, inclusiv particulari şi agenţii federale, în vederea realizării unor

[12] *Department of Transportation Act* include în Secţiunea 4(f) dispoziţia privind minimalizarea daunelor asupra proprietăţilor istorice care sunt incluse în Registrul naţional sau întrunesc criteriile acestuia de a fi nominalizate în calitate de sit istoric de importanţă locală, de stat şi naţională în registru. Secţiunea 4(f) este adresată direct Secretarului Transportului, spre a depune eforturi pentru protejarea parcurilor publice, locurilor de odihnă, siturilor istorice în cadrul realizării planurilor şi programelor de transport. 49 U.S.C. § 303 (1994).

[13] Pentru detalii privind istoricul evoluţiei legislaţiei SUA în domeniul arheologiei, a se vedea Carnett 1991.

investigaţii arheologice, pe când Antiquity Act lăsa stabilirea acestor criterii pe seama agenţiilor federale (Hutt et al. 2004, 50). Astfel, pentru a efectua săpături sau a deplasa anumite resurse arheologice, este necesară permisiunea autorităţilor federale, de stat sau tribale. În comparaţie cu HADPA, ARPA include penalităţi civile şi penale pentru încălcarea regulilor federale de protejare a resurselor arheologice. Pagubele produse trebuie calculate de persoane cu experienţă în domeniul expertizei arheologice, ţinând cont de trei aspecte importante:

1. valoarea arheologică;
2. valoarea comercială;
3. costurile necesare pentru reparaţie şi restaurare.

ARPA arată că *Secretary of Interior* va elabora regulile de îngrijire a resurselor de pe teritoriile federale şi de pe pământurile indiene (16 U.S.C. § 470dd). Regulamentul privind *Curation of Federally-Owned and Administered Archaeological Collections* a intrat în vigoare la 12 octombrie 1990 (36 C.F.R. Part 79). Regulamentul cuprinde definiţii, standarde, proceduri şi un ghid pentru protejarea de către agenţiile federale a urmelor materiale preistorice şi istorice, ca părţi componente ale colecţiilor federale. Amendamentele din 1988 optează pentru orientarea efortului de educare a publicului şi de dezvoltare a programelor de inventariere, care, luate împreună, vor contribui la o mai bună administrare şi protejare a resurselor arheologice. Astfel, legea federală recunoaşte că protecţia patrimoniului arheologic american necesită organizarea unui control mai eficient al legitimităţii săpăturilor arheologice şi al deplasării pieselor din siturile arheologice (McManamon 2000, 44). Pentru realizarea acestor obiective agenţiile federale au fost îndemnate să elaboreze programe de inventariere, precum şi de educare a publicului larg[14].

The Native American Graves Protection and Repatriation Act of 1990 (NAGPRA)[15]

NAGPRA cere agenţiilor federale şi muzeelor să selecteze din inventarul lor obiectele de patrimoniu al băştinaşilor americani şi să le întoarcă grupurilor de băştinaşi americani (indienilor americani, băştinaşilor din Alaska şi Hawai) (25 U.S.C. § 3003 (1994). Noţiunea de *băştinaşi americani* se referă la patrimoniul cultural ce are legătură cu triburile indiene, cu popoarele sau cultura indigenilor din SUA, inclusiv din Alaska şi Hawai. Afilierea culturală înseamnă relaţia rezonabilă care poate fi stabilită între triburile indiene sau băştinaşii americani din Alaska sau Hawai şi vestigiile culturale preistorice sau istorice. Evidenţa acestei afilieri trebuie stabilită folosind datele geografice, biologice, arheologice, antropologice, lingvistice, folclorice, tradiţiile orale, istorice, alte surse de informare relevante cum ar fi opinia experţilor etc. Săpăturile arheologice planificate sau strămutarea unor urme umane, obiecte funerare şi sacre ale băştinaşilor americani sau a altor obiecte culturale de pe teritoriile federale sau tribale trebuie să fie realizate în baza *Actului de protejare a resurselor arheologice* şi după consultarea autorităţilor tribale şi a organizaţiilor băştinaşilor din Alaska şi Hawai. În cazul în care vestigiile se află pe teritoriile tribale, se acordă prioritate tribului în realizarea investigaţiilor (25 U.S.C. § 3002(c) (1994). Atunci când au loc descoperiri întâmplătoare, trebuie să fie înştiinţată cea mai apropiată agenţie federală sau cel mai apropiat trib, iar investigaţiile trebuie să se desfăşoare în zona descoperirilor şi să fie depus un efort suficient pentru protejarea lor înainte de încheierea lucrărilor. Activităţile trebuie realizate într-un termen de până la **30 de zile** de la eliberarea certificatului de notificare de agenţia federală sau de autoritatea tribală (25 U.S.C. § 3002(d)(1) (1994).

Un alt act normativ federal este *The American Indian Religious Freedom Act* (AIRFA) (42 U.S.C. §§ 1996-1996a (1994), care protejează drepturile băştinaşilor americani în exercitarea tradiţiilor lor religioase, fiindu-le asigurate accesul la situri, folosirea şi posedarea obiectelor sacre şi libertatea practicării serviciilor ceremoniale şi riturilor tradiţionale.

Ordonanţe executive

În afară de actele federale, legislaţia SUA în domeniul patrimoniului istoric a fost completată şi dezvoltată pe parcursul ultimelor decenii prin diverse ordonanţe executive emise de preşedinţii americani. Astfel, în anul 1971 preşedintele Nixon a semnat Executive Order No. 11593 „Protection and Enhancement of the Cultural Environment”,

[14] 43 CFR Part 3, Preservation of American Antiquities http://cr.nps.gov/linklaws.htm#regs; 43 CFR Part 7, Protection of Archaeological Resources http://www.cr.nps.gov/local-law/43cfr7.htm

[15] 25 U.S.C. §§ 3001-3013 (1994) http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#regs

prin care a fost instituţionalizată procedura care trebuie urmată de agenţiile federale în administrarea activităţilor[16]. Ordinul cere agenţiilor federale să administreze proprietăţile culturale aflate în subordinea lor şi să direcţioneze politicile, planurile şi programele pentru protejarea, restaurarea şi menţinerea siturilor, structurilor, obiectivelor cu semnificaţie istorică, arhitecturală şi arheologică de importanţă federală. În acest scop, agenţiilor federale li s-a cerut să localizeze, inventarieze şi nominalizeze în *Registrul naţional al locurilor istorice* toate proprietăţile aflate sub jurisdicţia sau controlul lor. În ordinul respectiv se mai solicită agenţiilor federale să înregistreze lista proprietăţilor istorice care au fost alterate sau demolate ca rezultat al acţiunilor sau cu participarea instituţiilor federale şi să ia măsurile necesare pentru păstrarea moştenirii istorice şi prevenirea unor cazuri similare în viitor.

În anul 1996, preşedintele Clinton a semnat Ordinul executiv nr. 13006 „Locating Federal Facilities on Historic Properties in our Nation's Central Sites", prin care se reconfirmă interesul guvernului american pentru păstrarea moştenirii istorice. Ordinul cheamă ca, prin intermediul agenţiilor federale, să se acorde resursele economice şi operaţionale necesare pentru reanimarea districtelor şi proprietăţilor istorice în compatibilitate cu mediul istoric din jur[17]. În activitatea şi efortul lor de creare a facilităţilor de protejare a patrimoniului istoric, agenţiilor federale li se recomandă solicitarea susţinerii Consiliului de Asistenţă. Ordinul executiv recomandă, de asemenea, agenţiilor să dezvolte parteneriate cu statele, guvernele locale, triburile de indieni şi organizaţiile private pentru a realiza scopul major de implementare a programului de ocrotire a naţiunii[18].

În acelaşi an, a fost semnat de către preşedintele Clinton un alt ordin executiv, cu nr. 13007, „Indian Sacred Sites", prin care s-a stabilit suportul pentru protecţia siturilor sacre ale băştinaşilor americani[19]. Ordinul cere agenţiilor federale să adapteze siturile sacre ale amerindienilor pentru activităţi religioase şi să preîntâmpine orice gen de activităţi care ar afecta integritatea lor fizică. Preşedintele cerea agenţiilor federale raportarea implementării ordinului după un an de la semnarea lui. Ordinul executiv nr. 13007 a fost un pas în realizarea Memorandumului prezidenţial din 1994 privind relaţiile între guvernele statelor americane cu guvernele triburilor băştinaşilor americani. Agenţiile federale trebuie să consulte guvernele tribale în realizarea programelor şi proiectelor federale. Memorandumul din 1994 reprezintă o urmare la amendamentele din 1992 la NHPA, prin care se asigură drepturile băştinaşilor americani asupra proprietăţilor istorice.

În anul 2003, preşedintele Bush a semnat Ordinul executiv nr. 13287 „Preserve America"[20], prin care se cere ca agenţiile federale să raporteze despre proprietăţile lor istorice, iar National Park Service să ofere agenţiilor federale informaţii şi cursuri de instruire în domeniul protecţiei patrimoniului istoric. Un alt ordin executiv cere agenţiilor federale să identifice patrimoniul lor istoric ca parte a procesului de administrare a bunurilor[21], integrându-l în aşa mod în politicile generale de protejare a moştenirii culturale.

II. Infrastructura SUA în domeniul protecţiei patrimoniului istoric

În baza legislaţiei federale, statale, tribale şi locale, în SUA activează un şir de instituţii publice, non-profit şi private în domeniul administrării, protejării şi valorificării patrimoniului istoric american. Misiunea acestor organizaţii este de a proteja moştenirea istorică americană pentru generaţiile de azi şi de mâine. În rândurile următoare ne vom opri asupra instituţiilor federale responsabile de moştenirea culturală americană, iar la final vom trece în revistă şi câteva din cele mai cunoscute organizaţii nonprofit ce au ca obiectiv principal protejarea patrimoniului istoric.

II.1. Instituţii guvernamentale

Advisory Council on Historic Preservation (ACHP)[22]

Consiliul de Asistenţă îşi realizează activitatea sa de protejare a moştenirii istorice la nivel federal în baza prevederilor Secţiunii 106 a NHPA. *The*

[16] Exec. Order No. 11593, 3 C.F.R (1971), republicat în 16 U.S.C. § 470 note (1994) http://www.cr,nps.gov/linklaws.htm#execords

[17] Exec. Order No. 13006, 61 Fed. Reg. 26,071 (1996) http://www.cr.nps.gov/local-law/eo13006.htm

[18] Ibidem, § 4.

[19] Exec. Order No. 13007, 61 Fed. Reg. 26,711 (1996) http://www.cr.nps.gov/local-law/eo13007.htm

[20] Exec. Order No. 13287, (2003) http://www.achp.gov/news-preserveamericaEO.html

[21] Exec. Order No. 13327 „Federal Real Property Asset".

[22] www.achp.gov

National Historic Preservation Act stabileşte responsabilitatea *Advisory Council on Historic Preservation* (Consiliul de Asistenţă în Protecţia Istorică) ca organ consultativ pe lângă Preşedintele şi Congresul SUA în probleme de protecţie a patrimoniului. Acest consiliu consultativ are sarcina de a revedea politicile şi programele agenţiilor federale pentru îmbunătăţirea conţinutului lor în acord cu prevederile NHPA, de a conduce programe de instruire şi educare şi de a încuraja interesul publicului larg faţă de protecţia moştenirii istorice americane (16 U.S.C. § 470j(a)(1). Consiliul de Asistenţă în Protecţia Istorică este compus din 20 de membri, profesionişti din diverse domenii conexe protecţiei patrimoniului, din sectoarele public şi privat. Consiliul include secretarii departamentelor Interne şi Agricultură, şefii a patru agenţii federale, care sunt desemnaţi de preşedinte, arhitectul Capitoliului, trei membri din rândul publicului, un băştinaş american sau hawaian, patru experţi pe probleme de protecţie a patrimoniului, un guvernator, un primar, toţi fiind desemnaţi de preşedintele ţării. Conducătorul National Trust for Historic Preservation şi preşedintele National Conference of State Historic Preservation Officers au calitatea de membri ai consiliului din oficiu (16 U.S.C. § 470i(a). NHPA, prin Secţiunea 106, îi acordă Consiliului de Asistenţă dreptul să elaboreze regulamente, ghiduri pentru aplicarea în practică a prevederilor Secţiunii 106. Primul set de reguli a fost elaborat în anul 1979, ulterior, în 1986, fiind revăzut şi completat. Consiliul dezvoltă proceduri care facilitează activitatea agenţiilor federale, soluţionează problemele legate de protecţia moştenirii istorice prin intermediul negocierilor, căutând cele mai bune soluţii care să nu afecteze patrimoniul cultural american. În situaţii specifice, când nu se poate ajunge la compromis, agenţiile federale trebuie să solicite comentariile Consiliului, care în timp de **60 de zile** analizează situaţia şi ia o decizie, care devine finală. În anul 1996, Consiliul a publicat regulile propuse pentru implementarea Secţiunii 110 a NHPA după amendamentele din anul 1992, care solicită din partea agenţiilor federale şi ofiţerilor de stat discreţie şi flexibilitate. Regulile au sugerat, de asemenea, o mai bună coordonare a activităţilor legate de mediu, bazate pe *National Environmental Policy Act*. Regulamentul include o secţie nouă, privind implicarea băştinaşilor americani în procesele de implementare a Secţiunii 106.

Agenţiile federale

Fiecare agenţie federală, conform misiunii sale, este responsabilă de protecţia patrimoniului istoric. NHPA, legile federale, ordinele executive prezidenţiale şi diverse regulamente stabilesc responsabilităţile acestor instituţii[23]. În anii ’70 ai sec. XX s-au produs distrugeri de situri arheologice din cauza dezvoltării moderne, construcţiei de drumuri, agriculturii extensive, urbanizării, construcţiei de case etc. (McManamon 2000, 46). Pentru a ridica calitatea lucrului în acest domeniu, agenţiile federale au început să angajeze arheologi profesionişti. Secţiunea 110 a NHPA stabileşte procedurile prin care agenţiile federale administrează şi controlează proprietăţile istorice aflate în jurisdicţia lor la nivel federal. Secţiunea 110, aprobată de Congres în anul 1980, vine să completeze Ordinul executiv nr. 11593. Prevederile Secţiunii 110 sunt practic similare cu cele ale Secţiunii 106, însă ele impun standarde mai mari faţă de protejarea obiectivelor din patrimoniul istoric naţional. Secţiunea 110 cere agenţiilor federale să stabilească un program de protejare a patrimoniului istoric în conformitate cu prevederile Secţiunii 106 şi cu regulile stabilite de Consiliul de Asistenţă. Prin amendamentele din 1992 se arată că aceste proceduri trebuie să susţină activ procesul de identificare şi evaluare a proprietăţilor istorice în scopul nominalizării lor pentru Registrul naţional şi stabilirea unor acorduri de consultanţă cu ofiţerii de stat, guvernele locale, comunităţile băştinaşilor americani şi hawaieni şi publicul larg. Agenţiile federale se conduc în activitatea lor şi după regulile elaborate de Consiliul de Asistenţă în 1986. Totodată, agenţiile trebuie să se consulte şi cu ofiţerii de stat în domeniul protecţiei patrimoniului istoric sau să solicite părerea publicului, organizaţiilor private, guvernelor locale, băştinaşilor americani etc.

National Park Service (NPS)[24]

În anul 1916 Congresul a adoptat *National Park Service Organic Act,* prin care s-a creat prima agenţie federală specializată în domeniul pro-

[23] The Secretary of Interior’s Standards and Guidelines for Federal Agency Historic Preservation Programs Pursuant to the National Historic Preservation Act http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#standards; Abandoned Shipwreck Act Guidelines http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#standards; The Secretary of the Interior’s Standards and Guidelines for Archaeology and Historic Preservation http://www.cr.nps.gov/linklaws/htm#standards

[24] http://www.cr.nps.gov

tecţiei patrimoniului american – *National Park Service*, având iniţial menirea să coordoneze parcurile naţionale (16 U.S.C. §1). Din momentul fondării, NPS a devenit cea mai importantă instituţie din SUA responsabilă de obiectivele istorice şi culturale americane care fac parte din sistemul parcurilor naţionale. Misiunea NPS este de a ocroti şi interpreta comorile istorice şi naturale ale unităţilor Parcului Naţional al SUA[25]. Din 1935, odată cu aprobarea *Actului siturilor istorice*, NPS a iniţiat un sondaj şi un proces de documentare privind cele mai importante situri istorice şi arheologice, clădiri şi alte obiecte din SUA. *Actul privind protejarea patrimoniului istoric naţional* din 1966 cu amendamentele din 1980 şi 1992 au impus noi responsabilităţi faţă de NPS şi partenerii săi, alte agenţii federale, oficiile tribale de protejare, oficiile de stat de protejare, organizaţiile certificate guvernamentale şi nonguvernamentale locale, inclusiv National Trust for Historic Preservation etc. Toate luate împreună creează parteneriatul naţional al SUA în domeniul protecţiei patrimoniului istoric. Prin NHPA din 1966, National Park Service a fost autorizat să constituie şi să menţină Registrul Naţional al locurilor istorice. Planul strategic al NPS stabileşte viziunea, scopul şi obiectivele specifice pentru secolul XXI, educaţiei acordându-i-se o atenţie prioritară (Jameson 2000).

National Park Service administrează Registrul naţional al locurilor istorice (*National Register of Historic Places* – NRHP)[26], care este lista oficială a locurilor istorice de o importanţă semnificativă[27]. Actul istoric din 1935 l-a autorizat pe secretarul Departamentului de Interne să recunoască *National Historic Landmarks* ca proprietăţi cu semnificaţie naţională ale istoriei şi arheologiei SUA. NHPA a extins această recunoaştere prin crearea Registrului Naţional al locurilor istorice (Little 2005, 114). În registru sunt incluse districte, construcţii, structuri, obiecte, situri istorice, culturale, arheologice, religioase etc. din SUA, care pot fi nominalizate de orice persoană interesată sau de ofiţerii federali, de stat şi tribali în baza unor criterii comune. *National Historic Landmarks* şi unităţile culturale ale *National Park Service* au fost incluse automat în Registrul naţional.

Înscrierea siturilor în Registrul Naţional este în conformitate cu politicile publice şi de planificare naţională pentru a fi protejate, cercetate, utilizate în scopuri educaţionale şi pentru beneficiul public. Registrul Naţional reprezintă astfel o listă importantă a guvernului federal. Includerea unor proprietăţi istorice în registru nu dă guvernului federal nici un drept de control asupra lor, nu impune obligaţii financiare asupra proprietarilor şi nu impune proprietarilor să asigure accesul liber al publicului pe teritoriul sau în interiorul acestora etc. Principalul aspect al acestui proces este recunoaşterea semnificaţiei istorice a unui obiectiv concret pentru naţiunea şi statul american. Aceste proprietăţi devin oficial parte integrantă a memoriei culturale naţionale, influenţând astfel percepţia cetăţenilor americani despre trecutul lor istoric. Înregistrarea unor proprietăţi istorice în Registrul Naţional este o recunoaştere a importanţei lor pentru comunitate, stat şi naţiune. Totodată, înscrierea în Registrul Naţional al locurilor istorice le oferă dreptul de a beneficia de granturi federale, de credite, de diferite facilităţi fiscale şi de scutirea de anumite obligaţii fiscale.

Anual Registrul primeşte cca 1200-1500 de nominalizări (Little 2005, 116). Proprietăţile istorice sunt nominalizate de către state, de către agenţiile federale şi de către triburile indiene în baza criteriilor stabilite de legislaţia SUA, având o legătură directă cu evenimente, persoane, arhitectură, artă, inginerie sau informaţie[28]. Nominalizările sunt examinate de către biroul de stat şi ofiţerul de ocrotire istorică, apoi ofiţerul recomandă nivelul de semnificaţie a sitului, care poate fi definit doar reieşind din contextul general. Semnificaţia unei proprietăţi istorice poate fi de nivel **local, statal** sau **naţional**. Proprietăţile istorice consemnate în registru pot fi **districte, situri, construcţii, structuri** sau **obiecte**.

[25] 36 CFR Part 78, Waiver of Federal Agency Responsibilities under Section 110 of the National Historic Preservation Act http://www.access.gpo.gov; 36 CFR Part 79, Curation of Federally Owned and Administered Archaeological Collections http://www.cr.nps.gov/aad/tools/36cfr79.htm

[26] 36 CFR Part 60, National Register of Historic Places http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#regs

[27] Aduc mulţumiri şi pe această cale colegilor de la National Park Service (Barbara J. Little, Francis P. McManamon, Constance Werner Ramirez, Jon Charles Smith, Joh H. Sprinkle Jr., Erika K. Martin Seibert) pentru discuţiile şi informaţiile utile primite pe marginea activităţii acestei instituţii, inclusiv pentru asigurarea accesului în Arhiva Registrului Naţional al SUA şi pentru setul de materiale publicate de NPS.

[28] 36 C.F.R. 60.4; 36 C.F.R. 63, Determination of Eligibility for Inclusion in the National Register of Historic Places http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#regs; 36 C.F.R. 68, The Secretary of Interior's Standards for the Treatment of Historic Properties http://www2.cr.nps.gov/ts/secstan1.htm

Proprietăţile arheologice, în cele mai dese cazuri, sunt situri sau districte[29]. În registru pot fi înscrise atât entităţi istorice nominale, cât şi proprietăţi multiple (grupuri de situri, clădiri, obiecte etc.). Totuşi, majoritatea din cele peste 81000 situri din Registrul Naţional sunt clădiri istorice şi doar cca 5000 sunt situri arheologice, deoarece pe baza criteriilor de eligibilitate este mult mai simplu de demonstrat apartenenţa la resursele istorice decât la cele arheologice (Gamble 2003, 288). Astfel, proprietăţile arheologice sunt subreprezentate în Registrul Naţional, ele constituind doar 7% din numărul total de situri înregistrate, dintre care 60% sunt situri preistorice şi 40% – situri istorice (Little 2005, 119). NHPA din 1966 a făcut un pas avantajos în favoarea patrimoniului arheologic american, fiind transformat în arheologie publică, schimbând astfel perspectiva ocrotirii trecutului istoric (Davis 1996, 44). Secţiunea 106 a devenit pentru legislaţia SUA un instrument eficient în managementul patrimoniului istoric, în general, şi arheologic, în special.

Evaluarea calităţii şi semnificaţiei istorice, arhitecturale, arheologice, inginereşti şi culturale a acestor proprietăţi se face în baza celor patru criterii stabilite de legea federală (36 C.F.R. 60.4). Astfel, acestea pot fi proprietăţi care sunt asociate cu:

A. evenimente semnificative din istoria americană; sau cu
B. viaţa unor personalităţi importante din trecutul istoric american; sau cu
C. caracteristici distinctive ale tipului, perioadei sau metodei de construcţie, dacă ele reprezintă lucrări ale unor meşteri renumiţi ori posedă valori artistice înalte, ori reprezintă o entitate cu o semnificaţie distinctă; sau cu
D. produse care pot conţine informaţii importante pentru preistorie sau istorie.

Criteriile şi formele de nominalizare a siturilor istorice în Registrul Naţional sunt destul de flexibile[30]. În cazul ultimului criteriu (**D**), sunt cinci paşi de evaluare[31]:

1. identificarea setului de date;
2. identificarea contextului istoric;
3. identificarea problemelor importante pentru cercetare;
4. luarea în consideraţie a integrităţii arheologice[32];
5. identificarea informaţiei importante care ar putea fi obţinută dintr-un studiu arheologic.

În general, proprietăţile istorice care au sub **50 de ani** vechime nu sunt eligibile pentru a fi înscrise în Registrul Naţional, însă pot fi şi excepţii, ţinând cont de anumite circumstanţe şi de semnificaţia lor pentru istoria americană. Pentru a determina eligibilitatea, este necesar ca situl sau proprietatea istorică să întrunească, cel puţin, unul din cele patru criterii. Siturile arheologice se nominalizează, în special, pe baza criteriului patru (**D**), pentru importanţa lor informaţională (Little 2005, 116). Aceasta nu înseamnă însă că resursele istorice nominalizate în baza criteriilor A, B şi C nu conţin urme arheologice, problema constă în identificarea lor[33]. Din punct de vedere a vârstei, resursele arheologice ce se încadrează în prevederile NHPA au o vârstă de, cel puţin 50 de ani, chiar dacă ARPA consideră vestigiile arheologice ca având o vechime de, cel puţin, 100 de ani (43 U.S.C. § 7.3). Totodată, proprietăţile arheologice cu o vechime mai mică de 50 de ani pot fi, de asemenea, înscrise în Registrul Naţional, precum şi cele istorice, pentru importanţa lor excepţională (Little et al. 2000, 9). În SUA se polemizează în

[29] **Sit** este o locaţie a unui eveniment semnificativ (ex. aşezare, sit funerar, sit pentru vânătoare sau pescuit, sit ceremonial, grădini, ruine ale construcţiilor sau structurilor istorice, cimitire etc.). **District** este o concentrare, legătură sau continuitate semnificantă a unui grup de situri, clădiri, structuri sau obiecte care sunt legate istoric după funcţie, temă, dezvoltarea fizică sau planul estetic (ex. campusuri ale colegiilor, districte de afaceri, zone de locuit, zone comerciale, complexe industriale, centre civile, sate, sisteme de canal, sisteme de irigaţie, ferme mari, reţele de drumuri, parcuri naturale etc.). Pentru celelalte categorii, a se vedea *Guidelines for Evaluating and Registering Archaeological Properties,* p. 44.

[30] Pentru a facilita procesul de nominalizare şi înscriere, Biroul Registrului Naţional din cadrul National Park Service a elaborat un şir de ghiduri explicative publicate în National Register Bulletin, cum ar fi *How to Apply the National Register Criteries for Evaluation; Guidelines for Completing National Register of Historic Places Form; Guidelines for Evaluating and Registering Cemeteries and Burial Places; Guidelines for Evaluating and Registering Archaeological Properties* etc.

[31] Criterion D: Information potential, *Guidelines for Evaluating and Registering Archaeological Properties,* pp. 28-33.

[32] Registrul naţional defineşte **7 aspecte** ale integrităţii: locaţia (locul), designul (forma, planul, spaţiul, structura şi stilul), poziţia (mediul fizic), materialul (elementele fizice), producerea (evidenţa fizică a activităţii şi abilităţilor), sentimentul (expresia sensului istoric şi estetic), asocierea (legătura directă dintre un eveniment sau o persoană istorică şi proprietatea respectivă) şi integritatea arheologică (calitatea vestigiilor ce fac parte din proprietate). *Guidelines for Evaluating and Registering Archaeological Properties,* pp. 36-42.

[33] Pentru detalii vezi capitolul IV. *Evaluating the significance of archaeological properties.* In: *Guidelines for Evaluating and Registering Archaeological Properties,* Little et. al. 2000, 19-42.

jurul calităţii criteriilor încă din momentul apariţiei lor. Formularul de aplicare pentru Registru a fost elaborat şi dezvoltat de NPS pe parcursul ultimelor decenii, iar detalii şi sugestii sunt publicate sistematic în seria de buletine a National Register Bulletin, accesibile astăzi şi în varianta on-line[34].

Registrul naţional este deschis cercetătorilor, specialiştilor din domeniile planificării, turismului şi educaţiei, proprietarilor şi publicului larg prin intermediul arhivei şi sistemului informaţional (The National Register Information System – NRIS) accesibil pe pagina electronică www.nr.nps.gov. Sistemul informaţional al Registrului Naţional este o bază de date privind resursele istorice incluse în registru, care însă nu oferă publicului detalii despre localizarea unor proprietăţi istorice. Colecţiile Registrului Naţional întrunesc dosarele proprietăţilor istorice înregistrate şi sunt accesibile cercetătorilor săptămânal, în zilele de luni şi vineri. Registrul Naţional dispune şi de un sistem de informare a publicului – *Reference Desk,* de unde pot fi obţinute informaţii, copii ale documentelor, publicaţii etc. privind patrimoniul istoric american. La fel, publicaţia *National Register Bulletin* asigură informarea profesioniştilor şi publicului cu privire la regulile de nominalizare, evaluare şi alte aspecte ale patrimoniului istoric american. Pentru cunoaşterea locurilor istorice americane, incluse în Registrul Naţional, există un program educaţional de planuri de lecţii: *The National Register's Teaching with Historic Places*[35]. În baza registrului mai există şi un program de itinerarii de călătorie, *Discovered Our Shared Heritage,* care sunt accesibile în formă de broşuri, publicate şi pe Internet[36].

B. Little consideră că Registrul Naţional joacă un rol important în formarea percepţiei publice despre semnificaţia istoriei americane, iar rolul publicului în arheologie este în continuă creştere (Little 2005, 120). În acelaşi timp, Registrul Naţional este valoros prin conţinutul său în abordarea subiectelor legate de identitate şi memorie publică (Little 2005, 121).

Federal Preservation Institute

În cadrul National Park Service există şi Federal Preservation Institute, care promovează informaţii prin diverse publicaţii şi cursuri de instruire[37]. Institutul administrează şi un portal ce facilitează accesul la informaţii din domeniul protecţiei patrimoniului: *Historic Preservation Learning Portal*[38]. Portalul promovează accesul rapid şi direct la peste 1000 de pagini web ale instituţiilor nonprofit de nivel federal, statal, tribal etc. din domeniul patrimoniului cultural.

Historic Preservation Officer

Un rol substanţial în desfăşurarea procesului de protecţie a moştenirii istorice americane au ofiţerii pentru ocrotirea istorică: ofiţerii de stat pentru protecţia patrimoniului istoric (*State Historic Preservation Officer – SHPO*), ofiţerii federali pentru ocrotire (*Federal Preservation Officer – FPO*) şi ofiţerii tribali pentru ocrotire istorică (*Tribal Historic Preservation Officer – THPO*). Fiecare din aceste persoane activează independent, conform nivelului administrativ, în baza legislaţiei federale, statale şi tribale din SUA. În fiecare an ofiţerii se întrunesc la Conferinţa Anuală a Ofiţerilor pentru Ocrotirea Istorică a Statului (*National Conference of State Historic Preservation Officers – NCSHPO*), unde discută problemele actuale[39].

National Association of Tribal Historic Preservation Officers

Asociaţia Naţională a Ofiţerilor Tribali pentru Ocrotirea Istorică a fost fondată în anul 1998, cu statut naţional şi de corporaţie nonprofit cu scopul de a susţine ocrotirea, menţinerea şi revitalizarea culturii şi tradiţiilor populaţiei băştinaşe din SUA. Asociaţia îi reuneşte pe ofiţerii tribali responsabii pentru protecţia patrimoniului istoric şi pe membrii asociaţi ai triburilor[40].

II.2. Organizaţii nonguvernamentale

În SUA, în afară de structurile guvernamentale, activează foarte multe organizaţii nonguvernamentale în domeniul protecţiei patrimoniului cultural. Ne vom opri, în continuare, la câteva din

[34] http://www.cr.nps.gov/nr/publications/bulletins.htm
[35] http://www.cr.nps.gov/nr/twhp/
[36] http://www.cr.nps.gov/nr/travel

[37] www.historicpreservation.gov/fpi Dna Constance Ramirez este directorul institutului şi, totodată, ţine cursul (HIS 630) *Historic Preservation Policy and Planning*, în cadrul programului de masterat *Historic Preservation Program* de la Universitatea din Maryland, la care am avut ocazia să asist pe parcursul semestrului de primăvară 2007.
[38] www.historicpreservation.gov
[39] National Conference of State Historic Preservation Officers (NCSHPO) www.ncshpo.org
[40] www.nathpo.org

ele pentru a arăta rolul şi contribuţia lor în acest domeniu.

Una din cele mai importante organizaţii americane din domeniul protecţiei patrimoniului istoric este Smithsonian Institution. O altă instituţie este National Trust for Historic Preservation[41], a cărei activitate se concentrează asupra protecţiei clădirilor istorice. Parte a structurilor internaţionale este organizaţia americană US/ICOMOS.

În domeniul arheologiei, în SUA activează mai multe organizaţii, printre care Society for American Archaeology (SAA)[42], care în anul 1990 a organizat Comitetul pentru Educaţie Publică, având ca scop „promovarea înţelegerii şi respectului pentru alte culturi şi încurajarea ocrotirii resurselor moştenite”[43]. Pentru a realiza obiectivele propuse, SAA desfăşoară un şir de programe educaţionale (Moe 2000; Jameson 2000) şi publică revista *Archaeology and the Public*. Alte două organizaţii de profil sunt Archaeological Institute of America[44] şi Society for Historical Archaeology[45].

The Archaeological Concervancy este, de asemenea, una din organizaţiile americane nonprofit care promovează ocrotirea siturilor arheologice. În 1996 a publicat primul număr al revistei *American Archaeology*, care tinde să-i ajute pe cititori „să aprecieze şi să înţeleagă resursele arheologice şi să le protejeze pentru a nu fi distruse”. Cu ajutorul acestei publicaţii, The Archaeological Concervancy sprijină cele mai importante situri arheologice din America de Nord (Gamble 2003, 296).

Institutul Naţional de Ocrotire (National Preservation Institute – NPI) este o organizaţie nonprofit fondată în anul 1980, care promovează instruirea în domeniul managementului, administraţiei şi protecţiei patrimoniului cultural[46]. Beneficiarii institutului sunt profesionişti din sectorul de stat şi privat. În cadrul stagiului de cercetare în SUA, graţie invitaţiei dnei Jere Gibber, director executiv[47], am participat la două astfel cursuri de instruire, unul la New York, în domeniul Secţiunii 106 a National Historic Preservation Act[48], şi al doilea la Washington DC, în domeniul luării deciziilor[49].

Printre organizaţiile americane care îşi consacră activitatea protecţiei patrimoniului istoric se numără Lawyers Committee for Cultural Heritage Preservation[50] şi Native Earthworks Preservation[51].

Concluzii

În decurs de peste un veac, SUA au reuşit să creeze un sistem legislativ şi instituţional viabil în domeniul protecţiei patrimoniului istoric. Crearea unei infrastructuri durabile a început în anul 1966, odată cu promulgarea *The National Historic Preservation Act* (*Actul privind protejarea patrimoniului istoric naţional*). Această lege federală a pus bazele activităţii instituţiilor federale, care, la rândul lor, au iniţiat un şir de activităţi şi programe de păstrare a moştenirii culturale americane.

Chiar dacă sistemul legislativ privind protecţia patrimoniului istoric al SUA este destul de bine dezvoltat, unii cercetători consideră că există încă un şir de obstacole în conservarea siturilor, ceea ce înseamnă că acest domeniu necesită ameliorări spre a fi într-un acord perfect cu realităţile de astăzi. Menţionăm că în SUA tratarea patrimoniului istoric este diferenţiată în funcţie de natura proprietăţii asupra teritoriului, acordându-se drepturi considerabile proprietarilor particulari în comparaţie cu alte state din lume (Gamble 2003, 287). Astfel, doar **31%** din teritoriile protejate din patrimoniul istoric al SUA sunt proprietate federală (2,3 miliarde de acri) şi cad sub incidenţa legislaţiei naţionale (Hutt et al. 2004, 1), **9%** constituie proprietatea guvernelor locale şi se află sub jurisdicţia agenţiilor locale, care activează în baza

[41] www.nationaltrust.org/
[42] http://www.saa.org/
[43] http://www.saa.org/Pubedu/index.html
[44] Archaeological Institute of America: www.archaeological.org. Începând cu anul 1990, AIA, după aprobarea codului deontologic al arheologilor americani, promovează şi susţine activ drepturile şi etica profesională. Prin aceasta, AIA poate fi un exemplu pentru multe state europene.
[45] Society for Historical Archaeology: www.sha.org
[46] Oferta NPI include o serie de seminare care acoperă diverse subiecte privind patrimoniul cultural şi natural, cum ar fi: Identificarea şi evaluarea; Legi şi reguli; Managementul resurselor culturale şi naturale; Resursele culturale ale băştinaşilor americani; Custodia, conservarea şi administrarea etc.: www.npi.org (Professional Seminars in Historic Preservation & Cultural Resources Management)
[47] Aduc mulţumiri şi pe această cale colegilor de la NPI pentru susţinere şi pentru invitaţia de a participa la seminarele informative, care m-au ajutat să înţeleg mai bine realităţile americane din domeniul protecţiei patrimoniului cultural.
[48] *Section 106: An Introduction*, New York, 10-12 aprilie 2007 (instructor: Allyson Brooks).
[49] *Decision making for Cultural and Natural Resources in the Legal Environment*, Washington D.C., 24-25 aprilie 2007 (instructor: Sherry Hutt).
[50] http://www.culturalheritagelaw.org
[51] http://nativeearthworkspreservation.org

legislaţiei statului, în timp ce **60%** sunt proprietate privată, care nu constituie subiect al legislaţiei federale privind resursele culturale şi istorice. Drepturile şi obligaţiile proprietarilor privaţi sunt stabilite expres de legislaţia SUA, însă ei deţin dreptul integral asupra terenurilor şi obiectelor descoperite la suprafaţă sau în straturile culturale. Astfel, siturile şi artefactele arheologice de pe terenurile private nu sunt protejate de legislaţia federală sau de stat. Excepţie sunt mormintele/necropolele băştinaşilor americani, care, în baza legislaţiei recente, sunt protejate de lege, indiferent de tipul de proprietate asupra terenului unde sunt amplasate[52].

Deseori, populaţia nu cunoaşte că locuieşte în preajma unor situri arheologice sau cât de importante sunt vestigiile arheologice din regiunea respectivă. Arheologii americani se confruntă cu o dilemă comună pentru comunitatea profesională: a informa sau nu publicul despre existenţa unor situri arheologice. Informarea publicului ţine în special de rezultatele cercetărilor arheologice, iar necesitatea de a proteja datele despre siturile noi este dictată de posibilitatea jefuirii lor (Gamble 2003, 292). Această problemă, legată de confidenţialitatea arheologică, impune căutarea unor noi instrumente de protejare a patrimoniului, educarea publicului fiind unul din cele mai eficiente.

Sondajele de opinie realizate în ultimul timp în SUA arată că majoritatea americanilor consideră că siturile arheologice au o valoare educaţională şi ştiinţifică importantă pentru societatea americană (99% din respondenţi), iar resursele arheologice necesită o protejare legală (96% din respondenţi) (Mulvany 2000, 9; Ramos, Duganne 2000, 25-27). Rezultatele acestor anchete sunt destul de promiţătoare şi demonstrează nivelul de educaţie al populaţiei SUA privitor la patrimoniul cultural.

Pentru o mai bună protejare a moştenirii istorice americane, statul susţine programe şi activităţi în domeniul administrării resurselor culturale prin identificarea şi evaluarea resurselor, tratarea resurselor (săpături şi protejarea *in situ*) şi asigurarea unui management durabil (McManamon 2000, 49).

Astfel, cadrul normativ federal al SUA, prin actele sale legislative şi ordonanţe executive, stabileşte obligaţiile şi responsabilităţile agenţiilor federale în domeniul protejării moştenirii culturale americane. Orice situaţie de neînţelegere sau de încălcare a prevederilor legislative este soluţionată pe cale judiciară la toate nivelurile – federal, de stat, tribal sau local. Organizaţiile care activează în domeniul protecţiei patrimoniului, fie ele neguvernamentale, private sau de stat, precum şi publicul larg, sunt subiecţi ai acestui drept şi participă egal în procesele de luare a deciziilor privind păstrarea, restaurarea, valorificarea etc. obiectivelor de patrimoniu istoric american. În jurisprudenţa americană sunt cunoscute o mulţime de cazuri din acest domeniu[53].

Bibliografie

Carnett 1991: Carol Carnett, Legal Background of Archaeological Resources Protection. Technical Brief, National Park Service, June 1991 (Revised September 1994).

Davis 1996: H.A. Davis, National Historic Preservation Act and the practice of archaeology. CRM 19 (6), 1996, 42-44.

Gamble 2003: Lynn H. Gamble, Obstacles to Site Preservation in the United States. In: (Eds Johm K. Papadopoulos and Richard M. Leventhal) Theory and Practice in Mediterranean Archaeology: Old World and New World Perspectives. (Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology, University of California 2003), 285-297.

Gerstenblith 1995: Patty Gerstenblith, Identity and Cultural Property: The Protection of Cultural Property in the United States. In: Boston University Law Review, Volume 75 (30), May 1995, 559-688.

Gerstenblith 2001: Patty Gerstenblith, The public interest in the restitution of cultural objects. In: Connecticut Journal of International Law, volume 16 (2), Spring, 2001, 197-246.

Gerstenblith 2003: Patty Gerstenblith, Acquisition and deacquisition of Museum collections and the fiduciary obligations of Museums to the public. In: Cardozo Journal of International and Comparative Law, vol. 11, no. 2, Summer 2003, 409-465.

[52] *Native American Graves Protection and Repatriation act of 1990* (NAGPRA), 25 U.S.C. §§ 3001-3013 (1994).

[53] A se vedea diverse cazuri din domeniul protecţiei patrimoniului arheologic dezbătute în justiţia americană în lucrarea Hutt, Forsyth, Tarler 2006.

Gerstenblith 2004: Patty Gerstenblith, From Steinhardt to Schultz: The McClain Doctrine and the Protection of Archaeological Sites. In: (Eds Jennifer R. Richman, and Marion P. Forsyth) Legal Perspectives on Cultural Resources. (Walnut Creek, CA: AltaMira Press 2004), 100-118.

Gerstenblith 2005: Patty Gerstenblith, 2005 Cultural Heritage Legal Summary. In: Journal of Field Archaeology, Volume 30 (4), Winter 2005, 457-463.

Gerstenblith 2006: Patty Gerstenblith, Recent Developments in the Legal Protection of Cultural Heritage, In: (Neil Brodie, Morag M. Kersel, Christina Luke, and Kathryn Walker Tubb) Archaeology, Cultural Heritage, and the Antiquities Trade. (University Press of Florida 2006), 68-92.

Hutt 2004: Sherry Hutt, Cultural Property Law Theory: A Comparative of Contemporary Thought. In: (Eds Jennifer R. Richman, and Marion P. Forsyth) Legal Perspectives on Cultural Resources. (Walnut Creek, CA: AltaMira Press 2004), 17-36.

Hutt 2006: Sherry Hutt, (Ed.) Yearbook of Cultural Property Law. 2006. (Walnut Creek, CA: Left Coast Press 2006).

Hutt et al. 2004: Sherry Hutt, Caroline Meredith Blanco, Walter E. Stern and Stan N. Harris. Cultural Property Law: A Practitioner's Guide to the Management, Protection, and Preservation of Heritage Resources. Section of Environment, Energy, and Resources, (American Bar Association 2004).

Hutt, Forsyth, Tarler 2006: Sherry Hutt, Marion P. Forsyth, and David Tarler (Eds). Presenting archaeology in court: legal strategies for protecting cultural resources. (Lanham: AltaMira Press 2006).

Jameson 2000: Jameson, John H., Jr. (Ed.). Presenting Archaeology to the Public: Digging for Truths. Volume 288. (Walnut Creek, London, New Delhi: Altamira Press 1997).

Jameson 2004: Jameson, John H., The reconstructed past: reconstructions in the public interpretation of archaeology and history. (Walnut Creek, CA: AltaMira Press 2004).

Little 2002: Barbara Little, (Ed.). Public Benefits of Archaeology. (University Press of Florida 2002).

Little 2005: Barbara J. Little, The U.S. National Register of Historic Places and the shaping of archaeological significance. In: (Eds Clay, Mathers, Timothy Darvill, and Barbara J. Little) Heritage of Value, Archaeology of Renown. Reshaping Archaeological Assessment and Significance. (University of Florida Press 2005), 114-124.

Little et al. 2000: Barbara Little, Erika Martin Seibert, Jan Townsend, John H. Sprinkel Jr., John Knoerl (Eds). Guidelines for evaluating and registering archaeological properties. In: National Register Bulletin, U.S. Department of the Interior, National Park Service, National Register, History and Education, 2000.

McManamon 2000: MacManamon, Francis P. and Alf Hatton, Cultural resource management in contemporary society: perspectives on managing and presenting the past. (London and New York: Routledge 2000).

Moe 2000: Jeanine M. Moe, America's archaeological heritage: protection through education. In: (Eds F.P. McManamon, and A. Hatton). Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on managing and presenting the past, One World Archaeology series, vol. 33, (London and New York: Routledge 2000), 276-287.

Moe 2002: Jeanine M. Moe, Project Archaeology: Putting the Intrigue of the Past in Public Education. In: Little, Barbara (ed.). Public Benefits of Archaeology. (University Press of Florida 2002), 167-176.

Mulvany 2000: M. Mulvany, Unearthing public opinion: A poll shows Americans value archaeology. In: American Archaeology 4 (3), 2000, 9.

Squillace 2003: Mark Squillace, The Monumental Legacy of the Antiquities Act of 1906, (2003).

Swidler, Yeatts 2005: Nina Swidler and Michael Yeatts. Traditional cultural properties and the national preservation program in the United States. In: (Eds Mathers Clay, Timothy Darvill, and Barbara J. Little) Heritage of Value, Archaeology of Renown. Reshaping Archaeological Assessment and Significance. (University of Florida Press 2005), 276-288.

Resurse On-line referitoare la protecţia patrimoniului istoric din SUA:

A. Legislaţie

Abandoned Shipwreck Act Guidelines: http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#standards

Antiquities Act 1906-2006: www.cr.nps/archeology/sites/Antiquities/index.htm

Archaeology Laws for Professionals: http://www.cr.nps.gov/archaeology/tools/laws/index.htm

Government Printing Office, Access GPO (all regulations, executive orders, and standards of USA published in the Code of Federal Regulations, the United States Code, and the Federal Register): http://www.access.gpo.gov

The National Strategy for Federal Archaeology: http://www.cr.nps.gov/archaeology/tools/natlstrg.htm

The Secretary of Interior's Standards and Guidelines for Federal Agency Historic Preservation Programs Pursuant to the National Historic Preservation Act: http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#standards

State burial laws: www.arrowheads.com/burials.htm

The Secretary of the Interior's Standards and Guidelines for Archaeology and Historic Preservation: http://www.cr.nps.gov/linklaws/htm#standards

23 CFR 771, Environmental Impact and Related Procedures (Department of Transportation, Federal Highway Administration): http://www.dot.gov/hep/23cfr771.htm

26 CFR Parts I and 602, Income Tax: Investment Tax Credit for Qualified Rehabilitation Expenditures (Internal Revenue Service): http://www2.cr.nps.gov/tps/tax/IRS.htm

26 CFR Parts I, 20, 25 and 602, Income Taxes: Qualified Conservation Contributions (Internal Revenue Service): http://www2.cr.nps.gov/tps/tax/IRS.htm

30 CFR Part 700 to the End, Office of Surface Mining Reclamation and Enforcement (Department of Interior): http://www.osmre.gov/regindex.htm

36 CFR Part 60, National Register of Historic Places: http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#regs

36 CFR Part 61, Procedure for State, Tribal, and Local Government Historic Preservation Programs: http://www2.cr.nps.gov/laws/36CFR61.htm

36 CFR Part 63, Determination of Eligibility for Inclusion in the National Register of Historic Places: http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#regs

36 CFR Part 65, National Historic Landmarks Program: http://www2.cr.nps.gov/laws/Landmarks.htm

36 CFR Part 67, Historic Preservation Tax Incentive Certifications: http://www2.cr.nps.gov/tps/tax/taxregs.htm

36 CFR Part 68, The Secretary of Interior's Standards for the Treatment of Historic Properties: http://www2.cr.nps.gov/ts/secstan1.htm

36 CFR Part 78, Waiver of Federal Agency Responsibilities under Section 110 of the National Historic Preservation Act: http://www.access.gpo.gov

36 CFR Part 79, Curation of Federally Owned and Administered Archaeological Collections: http://www.cr.nps.gov/aad/tools/36cfr79.htm

36 CFR Part 800, Protection of Historic Properties (Advisory Council on Historic Preservation): http://www.achp.gov/regs.htm

40 CFR Parts 1500-1517, Regulations of the Council on Environmental Qualify: http://www.epa.gov/epacfr40/chapt-V.info/chv-toc.htm

41 CFR Part 101-17, Assignment and Utilization on Space (General Services Administration, Public Building Survey): http://www.gsa.gov (select "Policy", then "Federal Regulation Policy", then "Code of Federal Regulations")

41 CFR Part 101-20, Management of Building and Grounds (General Services Administration, Public Building Service): http://www.gsa.gov (select "Policy", then "Federal Regulation Policy", then „Code of Federal Regulations")

43 CFR Part 3, Preservation of American Antiquities: http://cr.nps.gov/linklaws.htm#regs

43 CFR Part 7, Protection of Archaeological Resources: http://www.cr.nps.gov/local-law/43cfr7.htm

43 CFR Part 10, Native American Graves Protection and Repatriation Act: http://www.cr.nps.gov/linklaws.htm#regs

Executive Order 11593, Protection and Enhancement of the Cultural Environment (1971): http://www.cr,nps.gov/linklaws.htm#execords

Executive Order 13006, Locating Federal Facilities on Historic Properties in Our Nation's Central Cities (1996): http://www.cr.nps.gov/local-law/e013006.htm

Executive Order 13007, Indian Sacred Sites (1996): http://www.cr.nps.gov/local-law/e013007.htm

Executive Order 13287, Preserve America (2003): http://www.achp.gov/news-preserveamericaEO.html

National Historic Preservation Act: www.preservationaction.org

B. Organizaţii

Advisory Council on Historic Preservation: www.achp.gov

Archaeological Institute of America: www.archaeological.org

Federal Preservation Institute: www.historicpreservation.gov/fpi

Lawyers' Committee for Cultural Heritage Preservation: http://www.culturalheritagelaw.org

National Conference of State Historic Preservation Officers (NCSHPO): www.ncshpo.org

National Conference of State Legislators: www.ncsl.org

National Park Service, U.S. Department of Interior: http://www.cr.nps.gov/archeology/

National Preservation Institute: www.npi.org
National Trust for Historic Preservation: www.nationaltrust.org
Native Earthworks Preservation: http://nativeearthworkspreservation.org
Society for American Archaeology: http://www.saa.org/
Society for Historical Archaeology: www.sha.org

C. Publicaţii, activităţi şi programe on-line:

About.com Archaeology Web Site: www.archaeology.about.com
Annapolis, London Town, and South County Heritage Area Management Plan: http://www.fourriversheritage.org/management-plan.cfm
Archaeology and You: www.saa.org/publications/archandyou
Archaeology & Public Education Newsletter, "Education Station" archaeology lesson plans and activities: www.saa.org/pubEdu/A&E/lessons.html
Archaeology Magazine: www.archaeology.org
Archaeology: The Comis (Johannes Loubser): www.altamirapress.com
Browning, Kathleen, *Implementing the Antiquities Act: A Survey Archaeological Permits, 1906-1935*, http://www.cr.nps.gov/archaeology/PUBS/studies/STUDT02A.htm
Certified Local Governments - review: http://www.cr.nps.gov/hps/clg/index.htm
Dig – the archaeology magazine for kids: www.digonsite.com
Draft Principles of Preservation Planning: http://www.cr.nps.gov/hps/pad/PlngPrinc.html
Final Report of the Task Force on the Preservation and Enhancement of Maryland's Heritage Resources: www.marylandhistoriclatrust.net/task.pdf
Guidelines for Local Surveys, National Register Bulletin 24: http://www.cr.nps.gov/nr/publications/bulletins/nrb24/
Historic Preservation Learning Portal: http://www.historicpreservation.gov
http://www.cr.nps.gov/history/online_books/nps/nthp_legislation.pdf
http://www2.cr.nps.gov/laws/NHPA1966.htm
Kennewick Man: Background Information and Reports of Studies http://www.cr.nps.gov/archeology/kennewick/index.htm
Lee, Ronald F. *History of the Antiquity Act of 1906*, http://www.cr.nps.gov/archeology/PUBS/lee/LEE_fpm.HTM
Lee, Ronald F., *The Antiquities Act of 1906*, http://www.cr.nps.gov/archaeology/pubs/lee/index.htm
Longstreth, Richard, *History on the Line: Testimony in the Cause of Preservation*, www.cr.nps.gov/history/online_books/hp/longstreth.pdf
M. Lambe, James, *Legislative History of the National Historic Preservation Act of 1966*
McKeown, Tim, *The Meaning of Consultation*, http://www.cr.nps.gov/archeology/Cg/vol2_num3-4/meaning.htm
National Trust's Main Street program, http://www.mainst.org
Neumann, Loretta, *How Our Laws are Made*, www.cr.nps.gov/seac/protecting/html/2d-neumann.htm
Preservation Planning in Annapolis: CRM, http://crm.cr.nps.gov/archive/23-07/23-07-2.pdf
Preserve America: www.preserveamerica.org
Project Archaeology: www.blm.gov/heritage/project_archaeology.htm
Public Archaeology in the United States: A Timeline, http://www.cr.nps.gov/archaeology/timeline/timeline.htm
Public Participation in Historic Preservation Planning: http://www.cr.nps.gov/hps/pad/plancompan/PublicPartic/index.html
Ramos, Duganne 2000: M. Ramos and D. Duganne. Exploring public perceptions and attitudes about archaeology. Harris Interactive and Society for American Archaeology Web site: http://www.saa.org/Pubedu/nrpt-draft4.pdf
Reaching Out, Reaching In: A Guide to Creating Effective Public Participation in State Historic Preservation Planning, 1993: http://www.cr.nps.gov/hps/pad/PlanCompan/PublicPartic/RORIhome.html
Secretary of the Interior's Standards for Preservation Planning Principles of Preservation Planning: http://www2.cr.nps.gov/pad/PlngStds/index.htm
Teaching Archaeology: A Sampler for Grades 3-12: www.saa.org/pubEdu/sampler
Teaching with Historic Places: http://www.cr.nps.gov/nr/twhp/descrip.htm
The Antiquities Act of 1906: Centennial, http://www.cr.nps.gov/archaeology/sites/Antiquities/index.htm
Tiller, DeTeel Patterson, *Subjectivity in Ethics*, www.uvm.edu/histpres/ncpe/ethics/ethics.htm

D. Audio şi video:

Andreas Apostolides, *Network,* 2005. This film recounts many of the networks involved in the best-known recent cases of looting archaeological artifacts.

The Archaeology Channel: www.archaeologychannel.org

Preservation of the historic heritage in USA

Abstract

Through this article we would like to present, in first of all for the Moldovan audience, the experience of the US in the field of cultural heritage preservation. In the first part of the study is analysed the development of the federal legal framework and presented the most important acts, such as *Antiquity Act*-1906, *The Historic Sites Act (HSA)-1935, The National Historic Preservation Act* (NHPA)-1966, *The Archaeological Resources Protection Act* (ARPA)-1979, *The Native American Graves Protection and Repatriation Act* (NAGPRA)-1990. In the paper also are mentioned other federal laws and presidential executive orders which are directly linked with the heritage preservation.

During the second part of the article is shortly presented the US federal infrastructure responsible for the cultural and natural heritage management. The most important institutions are the governmental one (Advisory Council on Historic Preservation (ACHP), National Park Service (NPS) and other federal agencies, Federal Preservation Institute, Historic Preservation Officer, National Association of Tribal Historic Preservation Officers etc. Also, are presented the principles of function of the National Register of Historic Places, in criteria and rules for eligibility for inclusion the historic sites in the National Register. In the US a very important role in the preservation historic heritage are playing the NGOs. At the national level the most active Smithsonian Institution, National Trust for Historic Preservation, US/ICOMOS, Society for American Archaeology (SAA), Archaeological Institute of America (AIA), Society for Historical Archaeology (SHA), The Archaeological Conservancy (AC), National Preservation Institute (NPI) etc.

In conclusion, we could say that during one hundred years the US reached a viable legal and administrative framework, based in first of all on education of the citizens, which could be a good example for many countries around the World.

Охрана исторического наследия в США

Резюме

В этой статье мы хотим представить, в первую очередь, молдавскому читателю, опыт США в области охраны культурного наследия. В первой части работы анализируется федеральное законодательство США. То есть представлены не только наиболее важные законы в этой области (*Antiquity Act*-1906, *The Historic Sites Act (HSA)-1935, The National Historic Preservation Act* (NHPA)-1966, *The Archaeological Resources Protection Act* (ARPA)-1979, *The Native American Graves Protection and Repatriation Act* (NAGPRA)-1990), но и другие законы и президентские указы, которые составляют в целом законодательную базу этой области.

Во второй части статьи представлена федеральная инфраструктура, которая ответственна за историческое и природное наследие США. Самыми главными правительственными организациями в этой области являются: Advisory Council on Historic Preservation (ACHP), National Park Service (NPS) и другие федеральные агентства, Federal Preservation Institute, Historic Preservation Officer, National Association of Tribal Historic Preservation Officers и другие. Также описаны принципы, критерии и правила действия Национального Регистра Исторических Мест.

В США важную роль в охране исторических и природных мест играют неправительственные организации, среди наиболее активных можно отметить: Smithsonian Institution, National Trust for Historic Preservation, US/ICOMOS, Society for American Archaeology (SAA), Archaeological Institute of America (AIA), Society for Historical Archaeology (SHA), The Archaeological Conservancy (AC), National Preservation Institute (NPI) и другие.

В заключении можно констатировать, что в течение одного столетия США сумели создать весьма успешную юридическую и административную систему в области охраны исторического наследия, которая может стать хорошем примером для многих стран мира.

30.11.2007

Dr. Sergiu Musteaţă, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă“, str. Ion Creangă, nr. 1, MD-2069 Chişinău, Moldova, e-mail: sergiu_musteata@yahoo.com

Valentin Dergačev, DIE ÄNEOLITISCHEN UND BRONZEZEITLICHEN METALLFUNDE AUS MOLDAVIEN

Prähistorische Bronzefunde Abteilung XX, Band 9. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2002. 251 pagini, 134 planşe. ISBN 3-515-07665-4

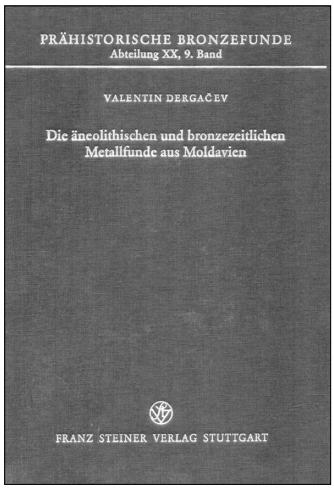

Lucrarea lui V. Dergacev poate fi socotită ca fiind o punte între centrul metalurgic din Bazinul Carpatic şi stepa est-europeană şi merită, ca atare, un interes deosebit. Se mai adaugă faptul că autorul tratează un interval cronologic mult mai extins decât ne-a obişnuit seria PBF, şi anume din eneolitic până la tranziţia de la epoca bronzului la cea a fierului. O mare parte a informaţiilor a putut fi preluată din lucrări mai vechi ale autorului[1]. Lucrarea este împărţită în trei capitole: Introducere (pag. 1-9), Catalogul materialului numerotat în forma clasică PBF (pag. 10-52) şi Interpretarea (pag. 53-186), care, în cazul de faţă, ocupă partea cea mai mare a cărţii. Se mai adaugă un rezumat, mai multe anexe cu analogii, indicii şi registrele în maniera PBF clasică şi planşele cu obişnuitele desene punctate şi hărţile de răspândire.

Potrivit prologului, în acest volum sunt prezentate mai bine de 3000 de obiecte din cupru, bronz, fier sau aur (pag. V; 53)[2]. De remarcat este faptul că mulţumirile exprimate de către autor în prolog colegilor „vestici“ se rezumă la editorii seriei PBF; în consecinţă, este de înţeles că autorul fie nu a întâlnit alţi colegi cu ocazia numeroaselor vizite făcute în Germania, Marea Britanie, Franţa, Benelux etc., fie nu s-a bucurat de discuţii fructuoase în ţările menţionate!

Materialele prezentate provin din teritoriul actualei Republici Moldova, care este confuz pusă în legătură cu statul medieval Moldova (nota 1)[3]. Introducerea oferă o imagine extrem de scurtă asupra poziţiei geografice, peisajului, climei etc., semnificativă fiind îndeosebi remarca privind lipsa surselor de minereu, ceea ce face ca toate descoperirile de metal să poată fi considerate din capul locului ca fiind importuri indirecte (cel puţin, materia primă a fost adusă) sau directe[4]. Tot în introducere este schiţat tabloul cronologiei, al istoricului cercetării şi al interpretării materialului.

Aici este de observat faptul că datele ^{14}C ar fi putut fi calibrate în ciuda reînnoirii repetate a curbelor de calibrare, la sfârşitul sec. XX (manuscrisul a fost încheiat în 1999), respectiv la începutul sec. 21 (anul de apariţie al volumului). Indicaţia că datele nu sunt calibrate este oferită într-o notă (pag. 2 nota 3) şi poate fi uşor trecută cu vederea, conducând la neînţelegeri. Nu numai catalogul (definitivat în 1993 – pag. 9) ci şi alte părţi ale textului par să fi fost încheiate înainte de 1999 pentru că lucrarea de disertaţie a O. Larina, soţia autorului, a apărut în 1999 (Ларина 1999), citat însă este manuscrisul nepublicat (pag. 2 nota 8). Pentru cultura Noua din „Moldova românească” (vezi aici Soroceanu 2006, 237) şi din Transilvania este amintită doar lucrarea lui A. C. Florescu din anul 1964 (pag. 5, nota 32), în ciuda faptului că cel mai amplu catalog al acestei culturi, pentru aria de răspândire în România, a apărut deja în 1991 (Florescu 1991) şi ar fi fost util pentru studiul de faţă. De asemenea, disertaţia lui O. Levitki (pag. 5, nota 37) citată ca manuscris 1990, a fost accesibilă în forma tipărită deja cinci ani înainte de încheierea manuscrisului (Levitki 1994), împreună cu lucrarea, în acest caz citată, a lui A. László (pag. 5, nota 38).

[1] Дергачев 1975; Дергачев 1986; Дергачев, Манзура 1991 (aproape identic cu Dergačev 1991).

[2] Această cifră nu poate fi verificată pentru că în catalog (pag. 10 şi urm.) sunt numerotate locurile de descoperire, uneori şi straturile de cultură (vezi nr. cat. 1 & 1A!) şi nu piesele. Se mai adaugă faptul că sunt ilustrate şi piese din alte materiale, în măsura în care provin din complexe închise, nu sunt însă descrise întotdeauna suficient (de ex. pag. 11 şi urm., nr. cat. 2 Cărbuna, nota 11).

[3] Vezi şi recenzia lui Soroceanu (2006, 237). O altă recenzie, a lui Hansen, de asemenea critică, pune accentul pe utilitatea volumului (Hansen 2004). Nu vom reveni asupra punctelor de critică, de altfel îndreptăţite, ale acestor două recenzii.

[4] Interesantă este aici formularea de pe pag. 7: „Au fost găsite dovezi pentru producerea locală a obiectelor, deşi o parte a lor ca şi materia primă ... au fost importate...“. Sunt de înţeles *dovezi importate de producţie locală*, intenţionate sunt însă obiectele.

În discuţia asupra cronologiei este schiţată în principal o evoluţie continuă, coerent prezentată şi care, în linii mari, pare să fie corectă, dar care, în special pentru depozitele din perioada târzie a epocii bronzului, nu poate fi susţinută. Astfel, autorul nu comentează faptul că în Republica Moldova, între piesele de metal ale grupei cronologice „numită provizoriu grupa Lozova-Mîndreşti" a fazei Bz D – Ha A1 şi cele ale următoarei „a doua grupă, desemnată provizoriu ca grupa Socoleni-Valaja Rusului[5]" aparţinând fazelor Ha B 1-3, dispare complet faza Ha A 2, care, într-adevăr, şi în zonele vestice învecinate („Moldova românească" şi Transilvania) este foarte slab reprezentată[6]. Această problemă poate fi însă clarificată doar prin revizuirea întregii cronologii a depozitelor din Europa de Sud-Est[7].

Fără îndoială, catalogul este partea cea mai importantă şi, în viitor, cea mai frecvent utilizată a cărţii. Pentru acest efort aducem autorului mulţumirile noastre, menţionăm totuşi necesitatea precauţiei în preluarea informaţiilor.

Străduinţa de a înregistra greutatea, cel puţin, a unora dintre obiecte corespunde standardelor moderne de prelucrare; cele mai multe dintre datele oferite sunt, din păcate, imprecise şi, ca atare, nu foarte utile[8]. În plus, obiectele au fost cântărite după luarea probei (pag. 12, nota 13) fără să se menţioneze cât material a fost îndepărtat[9]. Cel mai adesea lipsesc zecimalele, ceea ce face ca greutăţile date să reprezinte doar repere grobe neputând fi utilizate pentru o cercetare detaliată a sistemelor sau standardelor de valori[10].

O serie de descrieri tehnice pot fi caracterizate drept ciudate. Se poate, cel mult, bănui ce este de diferenţiat între „... cupru metalurgic topit şi cupru topit..." (pag. 7) – probabil, cupru obţinut prin topirea de obiecte, pe de o parte, şi de minereu de cupru, pe de altă parte. De asemenea neclare sunt următoarele formulări: „din...minereuri topit" (pag. 11), „făurit din cupru metalurgic topit" (pag. 12), „făurit din cupru topit" (pag. 12) etc. Greu de înţeles este şi motivul pentru care conţinutul de arsen de 1% al unui „pătrunzător" (se referă la un poanson sau un străpungător – desemnarea falsă „pătrunzător" apare frecvent) de la Ruseştii Noi (nr. cat. 5(9), pag. 16) este „natural" în vreme ce conţinutul de arsen de 0,5%, deci mai redus, al pumnalului de la Dancu I (nr. cat. 32 (2), pag. 22) este adăugat. Cititorul se confruntă şi cu înţelegerea unui nou procedeu tehnic, şi anume cu „perforarea găurii de înmănuşare" a toporului masiv de Boroseni (nr. cat. 4, pag. 16) – desigur, gaura de înmănuşare a fost proiectată deja în forma de turnare. Nu este argumentată nici afirmaţia autorului potrivit căreia toporul cu braţe în cruce de la Brînzeni I (pag. 17, nr. cat. 9) – vezi şi mai departe – sau securile plate de la Găvănoasa I (pag. 19, nr. cat. 21), Ruseni (pag. 22, nr. cat. 26), Brînzeni II (pag. 22, nr. cat. 28), Corjova I (pag. 22, nr. cat. 30) sau Dancu I (pag. 22, nr. cat. 32 (1)), ca să amintim doar câteva, ar fi fost turnate în forme de turnare duble sau constând din două valve. De regulă, pentru asemenea obiecte, în special pentru securile plate, este acceptată ipoteza utilizării unei forme deschise, constând dintr-o singură valvă de turnare, tehnică demonstrată îndeosebi în Europa estică de formele de turnare descoperite[11]. Cu atât mai mult este valabilă ipoteza folosirii acestei tehnici pentru piese simple, cum este străpungătorul de la Purcari I, tumulul 1, mormântul 21 (pag. 23, nr. cat. 36, pl. 17, B 3), despre care autorul pretinde că ar fi fost produs într-o formă de turnare bivalvă!

În utilizarea materialului se recomandă cititorului să nu se rezume la consultarea planşelor, ci să verifice informaţiile cu ajutorul textului. De exemplu, la planşa 9 este dată scara 2:5, în general, piesa de la Buteşti (pag. 17, nr. cat. 8; pl. 9, B) însă este, în realitate, o „schiţă din memorie a lui I.A. Borziac", ceea ce exclude dimensiunile exacte, respectiv scara dată! În cazul pumnalului de la Sucleia (pag. 24, nr. cat. 39) V. Dergacev remarcă în mod evident lipsa dimensiunilor, pe planşa 17 este dată însă, în

[5] Este vorba de acelaşi loc de descoperire, care se numeşte corect Valea Rusului (vezi registrul locurilor de descoperire pag. 250) – nu este clar de ce a fost aleasă o altă formă de scriere pentru denumirea fazei.

[6] Corespunde seriei Jupalnic-Turia în Transilvania, după Petrescu-Dîmboviţa (1977; 1978), care pentru Muntenia şi Oltenia, în lipsa descoperirilor, nu a propus nici o serie.

[7] Vezi încercări în acest sens la Wanzek 1992; Hansen 1996; Ettel 1998.

[8] Zecimalele lipsesc aproape complet (cu excepţia câtorva descoperiri de argint şi aur). Exemple pentru indicaţii chiar mai grobe pentru depozitul de la Cărbuna (nr. cat. 2, pag. 11 şi urm.): piesa nr. 15 - *sub 4 g.*; 19 - *sub 11 g.*; 22 - *sub 10 g.*; 24 - *peste 2 g.*; 26 - *sub 8 g.*; 29 - *sub 35 g.*; 37 - *peste 4 g.*; 42 - *sub 64 g*. etc.

[9] În cazul a două benzi de metal din depozitul de la Cărbuna (pag. 15, nr. cat. 2, 445-446, pl. 5/445-446) nu s-a înregistrat nici măcar forma obiectelor înainte de a fi fost „pilite" probele! Descrierea "puternic deteriorate în urma cercetării metalografice" pentru obiectele 60-67 de la Cărbuna (pag. 14) nu corespunde ilustraţiei unde par a fi întregi (pl. 3/60-67).

[10] Vezi Sommerfeld 1994; Pare 1999, amândoi cu bibliografie.

[11] Vezi, de exemplu, mai multe exemplare din morminte de meşteşugari, recent adunate de către Bátora (2002 – cu bibliografie amplă).

general, scara 2:5 – probabil, redacţia a fost mai bine informată decât autorul însuşi!

În vreme ce sărăcia în metal [presupusă] a culturii Gumelniţa-Bolgrad (pag. 17) sau a culturii Tripolie, fazele B 1 - C 1 (pag. 17 şi urm.) poate fi încă explicată prin numărul redus al descoperirilor din Moldova[12], situaţia nu mai este valabilă pentru cultura Suvorovo (pag. 18 şi urm.) căreia îi este atribuit cimitirul de la Giurgiuleşti I (pag. 19 şi urm., nr. cat. 22)[13], de unde provin nu mai puţin de 1979 piese de cupru (?) şi cinci obiecte de aur şi care nu mai poate fi descrisă ca săracă în metal. La pag. 21 sunt enumerate analogiile vaste ale necropolei de la Giurgiuleşti I cu diferite culturi, ceea ce pune problema corectitudinii atribuirii cimitirului culturii Suvorovo[14].

Ne oprim aici cu discutarea catalogului şi remarcăm faptul că cititorul rămâne recunoscător lui V. Dergacev pentru această parte a lucrării, de altfel cea mai durabilă, în ciuda slăbiciunilor expuse care, în parte, nu sunt de atribuit autorului, ci redacţiei PBF.

Altfel se prezintă lucrurile în cazul capitolului „Interpretare", dealtfel partea cea mai mare a lucrării (pag. 53-186). Nu ne putem opri aici asupra fiecărei întrebări, pentru că ar obliga la o rescriere a întregului capitol. Soroceanu a atras deja atenţia asupra necitării a numeroase lucrări de bază despre epoca bronzului în Europa de Sud-Est, precum şi asupra problemelor legate de definirea tipurilor şi de cartări[15]. Remarcăm doar câteva probleme din diferite perioade.

Topoarele eneolitice cu braţele în cruce (uneori desemnate ca „Hackenäxte") sunt prezente în Moldova cu doar două exemplare (tipurile înrudite Ariuşd şi Jászladány). Autorul remarcă în text (pag. 59) răspândirea extrem de largă, îndeosebi a tipului Jászladány: „Topoarele cu braţele în cruce amintite, din complexul cultural Cucuteni-Tripolie, marchează graniţa de est a zonei de răspândire a topoarelor cu braţele în cruce de tip Jászladány, care se extind în vest până în Italia de Nord-Vest, în nord până în Germania Centrală şi în sud până în Bulgaria de Sud". Nu este dată o hartă de răspândire a tipului Jászladány, iar pentru tipul înrudit Ariuşd este marcat doar exemplarul cel mai estic de la Ust´-Labinsk (pl. 91), deci nici unul din Moldova. Pe hartă, piesa menţionată este atribuită culturii Suvorovo-Novodanilovka, potrivit textului, însă, tipul aparţine complexului Cucuteni-Tripolie. Nici locul de descoperire eponim Ariuşd nu este trecut pe hartă, în ciuda faptului că se află în sectorul ales de autor. Informaţiile date în text sunt extrem de incomplete – cele mai nordice exemplare cunoscute provin nu din Germania Centrală, ci din Steinhagen (Mecklenburg-Vorpommern) şi din Danemarca (Berlekamp 1956; Klassen 2004). Ambele exemplare au fost analizate şi au fost produse din cupru din Europa de Sud-Est, documentând astfel legături la mare distanţă (Lutz et al. 1997; Klassen, Pernicka 1998). La fel de puţin se poate vorbi de „...complexul cultural Cucuteni-Tripolie, graniţă de est a zonei de răspândire..." topoare cu braţele în cruce asemănătoare din Asia fiind deja publicate de către Terenožkin (Череножкин 1948, 75, рис. 37; Череножкин 1950, 154, рис. 69, I); consultarea lucrărilor mai vechi ale lui Deshayes (Deshayes 1960, I, 279-291; 1960, II, 116-120, pl. 38-39, 61, harta 14) ar fi oferit acces la exemplarele orientale[16]. Piese noi, care ar putea fi atribuite mileniului 4 (paralel cu complexul Cucuteni-Tripolie târziu) provin de la Sarazm, Tadjikistan (Исаков 1991, рис. 78; asupra datării vezi şi Lyonnet 1996, 39-53). Exemplarul de la Troia care a fost frecvent pus în legătură cu exemplarele carpatice (Schmidt 1912; Childe 1924, 172-173, fig. 13e) pare să fie mult mai târziu; constă din aliaj de cupru cu staniu (Schmidt 1912, 20-21, fig. 1/1) şi, ca atare, nu poate fi paralelizat cu obiectele de cupru din Bazinul Carpatic doar pe baza asemănării de formă (remarcă pe care am fi aşteptat-o din partea autorului).

Pentru inelele de buclă sau de tâmplă din perioada timpurie a epocii bronzului, lucrate din argint, cupru/bronz sau aur (Dergacev, pag. 103-105, 109-110), facem trimitere la un studiu mai recent, cu cartarea inclusiv a descoperirilor din Moldova (Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000; 2001), analiza depăşind discuţia superficială a lui V. Dergacev.

[12] Ceea ce nu trebuie să fie valabil pentru întreaga cultură. Pentru Gumelniţa vezi piesele bine cercetate din mormintele de la Durankulak (Dimitrov 2002) şi cele mai bine de 80 de obiecte din aşezarea de la Pietrele (Hansen et al. 2004, 32-35; Hansen et al. 2006, 35), fără a mai insista asupra cunoscutei necropole de la Varna.

[13] Nu este clar de ce au fost renumerotate mormintele.

[14] Privind atribuirea formelor în metal „culturilor" vezi Hansen 2004, 611-613.

[15] Soroceanu 2006, 238-241. Vezi şi recenzia lui Hansen (2004).

[16] Pentru un tablou de ansamblu asupra exemplarelor asiatice, utilizate ca miniaturi până în primele secole ale mileniului 2, vezi recent Kaniuth 2006, 147.

În cazul inelelor de buclă sau de tâmplă cu capetele în formă de barcă, din perioada mijlocie a epocii bronzului, Dergacev trimite la studiul de bază al E. Zaharia şi le urmăreşte către est până la Ural, dar lucrările care tratează sintetic acest tip în partea asiatică a fostei Uniuni Sovietice (Аванесова 1975; 1991, 53-56 – tipul B) îi sunt necunoscute.

Acele de tip Gârbovăţ (pag. 158) aparţin, după Dergacev, perioadei târzii a epocii bronzului: „Sunt asemănătoare formal „acelor cipriote" tipice pentru epoca bronzului timpurie şi mijlocie în Europa Centrală, de care însă nu sunt legate nici genetic, nici cronologic". Ca analogii menţionează totuşi exemplarele de la Otomani-Cetatea de Pământ, care aparţin tocmai categoriei „acelor cipriote" din bronzul timpuriu şi mijlociu şi cu care acele de tip Gârbovăţ nu ar avea nici o legătură. Dacă luăm în considerare probabilitatea ca cultura Noua să înceapă înainte de sec 15 a. Chr. (mai recent Sava 2002, 219-220), acele în discuţie se plasează în imediata apropiere, atât regional, cât şi cronologic, a acelor cipriote din perioada mijlocie a epocii bronzului. Un alt tip din bronzul timpuriu şi mijlociu, reprezentat şi în cultura Noua, este acul cu cap sferic perforat oblic, desemnat de autor ca ac cu capul îngroşat (pag. 161-162); problematica legată de acest tip este ignorată de Dergacev. Este de presupus că anumite forme care în Europa Centrală nu depăşesc perioada mijlocie a epocii bronzului, rămân în folosinţă o perioadă mai lungă de timp în ţinutul la est de Carpaţi, chiar dacă începutul culturii Noua este datat mai timpuriu. Curios este şi faptul că în rândul acelor cu cap în formă de placă rombică (pag. 160) lipseşte tocmai acul de la Borodino, o descoperire altfel cunoscută autorului (pag. 110), chiar dacă ultimul studiu (Kaiser 1997) nu este citat. Celturile de „tip Debrecen", după Dergacev, au fost tratate de curând (Boroffka, Ridiche 2005) şi nu mai revenim asupra lor.

Fără a mai insista asupra altor tipuri de obiecte, trebuie să remarcăm faptul că, din păcate, această „Interpretare" nu demonstrează nici buna cunoaştere a materialului, nici a literaturii (inclusiv a celei ruseşti!).

În Rezumat (pag. 187-191) Dergacev explică contradicţiile şi discordanţele interpretării proprii prin lungi întreruperi ale muncii (pag. 187). Această explicaţie este greu de acceptat; în efortul de a publica la standarde ştiinţifice este de inclus şi o revizuire finală a textului. În sfârşit, rezumatul este marcat de un ton atât de general, de banal şi de accentuat istoric încât o discutare detaliată ar fi inutilă. Remarcăm doar comentariul lui Soroceanu privind „bagatelizarea importanţei centrului metalurgic transilvănean" (Soroceanu 2006, 240) determinat de ideea absolut eronată a lui Dergacev, potrivit căruia în faza Bz D metalurgia se răspândeşte cu cultura Noua, dinspre est, către Transilvania Centrală. Pe baza dălţilor cu gaură de înmănuşare, Soroceanu (2006, 239) a demonstrat tradiţia îndelungată a uneltelor cu tub de înmănuşare în vest, care din perspectiva lui Dergacev ar lipsi în expresia timpurie în Transilvania şi ar fi fost, cum am remarcat, introduse dinspre est. Ideea transmiterii dinspre est către vest a cunoştinţelor metalurgice a mai fost susţinută de către Dergacev (de ex., Dergacev 1997), deşi presupune că tocmai sursele de minereu transilvănene (la Bălan pe Oltul Superior sau pe Bistriţa de Sus) au dat materia primă (Dergacev 1997, 155), în arealul răsăritean al culturii Noua neexistând depozite de minereu. În consecinţă, am avea un export de materie primă către est, urmat de importarea în zona de provenienţă a minereului de produse noi, concepute şi realizate într-un mediu geografic şi cultural caracterizat atât de sărăcia până la lipsa bazei materiale, cât şi de nivelul scăzut al experienţei metalurgice! Comentarii suplimentare sunt aici inutile!

O serie de curiozităţi gramaticale sunt de pus pe seama traducerii şi a superficialităţii redacţiei. Sunt utilizaţi termeni greşiţi, genul este fals, lipsesc cuvinte sau sunt prea multe („die ***in der in der*** Zeit" sau „Ein besonderes Ereignis war ***1961*** die Entdeckung ... im Jahr ***1961***, ..." - pag. 6; „... stammen ***allerdings jedoch*** aus ..." - pag. 32, „... begegnen ***die die*** kreuzschneidigen ..." - pag. 58, „Ihre Laufzeit kann daher ***das in*** gesamte 13.-12. Jh. v. Chr. gesetzt werden." - pag. 135 etc.). Formulări precum „Descoperiri întâmplătoare... găsite într-o aşezare" (pag. 10) sunt ciudate dacă ţinem seama de faptul că în limbajul de specialitate se diferenţiază clar descoperirile întâmplătoare de descoperirile din aşezare. Este greu de înţeles de ce, în epoca computerului, nu se poate uniformiza scrierea substantivelor proprii (vezi Chişinău-Corlăteni pag. 5, Kišinev-Corlăteni pag. 52, Kišinev-Belozerka pag. 45, Dziedziłów pag. 144, Dzeidzilow pag. 145). Sub termenul „dinţi de

lapte de cerb" (pag. 15, nr. cat. 2, 452-463; 24, nr. cat. 42; pag. 15, nr. cat. 464-575; pag. 20, nr. cat. 329-338; pag. 24, nr. cat. 42 etc.) sunt de înţeles, potrivit ilustraţiei, colţi de cerb (în germană *Grandeln* sau *Grandln*).

Accente critice sunt de adresat încă o dată la adresa muncii superficiale a redacţiei PBF care nu reuşeşte să adopte facilităţile prelucrării electronice şi să se adapteze standardelor actuale atât în privinţa textului, cât mai ales a ilustraţiei.

Dincolo de numeroasele slăbiciuni ale lucrării, rămâne totuşi efortul autorului de a fi documentat un volum însemnat de descoperiri care permit publicului de specialitate intensificarea explorării unei arii importante de contact între Europa Centrală şi de Est.

Bibliografie

Bátora 2002: J. Bátora, Contribution to the problem of „craftsmen" graves at the end of Aeneolithic and in the Early Bronze Age in Central, Westen and Eastern Europe. Slovenská Archeológia 50.2, 2002, 179-228.

Berlekamp 1956: H. Berlekamp, Eine Axthacke aus Steinhagen, Kr. Stralsund. Ausgrabungen und Funde 1.3, 1956, 122-125, pl. 18a.

Boroffka, Ridiche 2005: N. Boroffka, F. Ridiche, Der Gußformenfund von Pleniţa, Kreis Dolj, Rumänien/Descoperirea de tipare pentru turnarea bronzului de la Pleniţa, judeţul Dolj. In: (Hrsg. T. Soroceanu), Bronzefunde aus Rumänien 2. Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronze- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang/Descoperiri de bronzuri din România 2. Contribuţii la publicarea şi interpretarea descoperirilor de metal din epoca bronzului şi prima vârstă a fierului în contextul european. Biblioteca Muzeului Bistriţa 11 (Bistriţa, Cluj-Napoca 2005), 133-208.

Childe 1924: V. Gordon Childe, When did the Beaker-folk arrive? Read 27th March 1924. Archaeologia (London) 74, 1923-1924 (1925), 159-180.

Dergačev 1991: V.A. Dergačev, Bestattungskomplexe der späten Tripolje-Kultur. Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 45 (Mainz 1991).

Dergacev 1997: V. Dergacev, Piesele de metal – referinţe la problema genezei culturilor hallstattului timpuriu din regiunea carpato-danubiano-nord-pontică. Thraco-Dacica 18, 1997, 135-205.

Deshayes 1960: J. Deshayes, Les outils de bronze de l'Indus au Danube (IVe au IIe Millénaire) I-II (Paris 1960).

Dimitrov 2002: K. Dimitrov, Die Metallfunde aus den Gräberfeldern von Durankulak. In: (Hrsg. H. Todorova), Durankulak II. Die prähistorischen Gräberfelder, Teil I (Sofia 2002), 127-158.

Ettel 1998: P. Ettel, Kulturwandel im Karpatenbecken im Spiegel der jungbronzezeitlichen Hortfunde. In: (Hrsg. H. Küster, A. Lang, P. Schauer), Archäologische Forschungen in Urgeschichtlichen Siedlungslandschaften. Festschrift für Georg Kossack zum 75. Geburtstag. Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie 5 (Bonn 1998), 373-388.

Florescu 1991: A.C. Florescu, Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Aşezări şi necropole. Cultura şi Civilizaţia la Dunărea de Jos 9, 1991/Biblioteca Thracologica 1 (Călăraşi 1991), 5-414.

Hansen 1996: S. Hansen, Bemerkungen zur zeitlichen Stellung der Hortfunde des Typus Gyermely. Archäologisches Korrespondenzblatt 26, 1996, 433-441.

Hansen 2004: S. Hansen, Besprechung: Valentin Dergačev, Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. Prähistorische Bronzefunde XX.9 (Stuttgart 2002). Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 45, 2004, 611-615.

Hansen et al. 2004: S. Hansen, A. Dragoman, N. Benecke, J. Görsdorf, F. Klimscha, S. Oanţă-Marghitu, A. Reingruber, Bericht über die Ausgrabungen in der kupferzeitlichen Tellsiedlung Măgura Gorgana bei Pietrele in Muntenien/Rumänien im Jahre 2002. Eurasia Antiqua 10, 2004, 1-53.

Hansen et al. 2006: S. Hansen, A. Dragoman, A. Reingruber, N. Benecke, I. Gatsov, T. Hoppe, F. Klimscha, P. Nedelcheva, B. Song, J. Wahl, Pietrele - Eine kupferzeitliche Siedlung an der Unteren Donau. Bericht über die Ausgrabungen im Sommer 2005. Eurasia Antiqua 12, 2006 (2007), 1-62.

Kaiser 1997: E. Kaiser, Der Hort von Borodino. Kritische Anmerkungen zu einem berühmten bronzezeitlichen Schatzfund aus dem nordwestlichen Schwarzmeergebiet. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 44 (Bonn 1997).

Kaniuth 2006: K. Kaniuth, Metallobjekte der Bronzezeit aus Nordbaktrien. Archäologie in Iran und Turan 6 (Mainz am Rhein 2006).

Klassen 2004: L. Klassen, Jade und Kupfer. Untersuchungen zum Neolithisierungsprozess im westlichen Ostseeraum unter besonderer Berücksichtigung der Kulturentwicklung Europas 5500-3500 BC. Jutland Archaeological Society 47 (Århus 2004).

Klassen, Pernicka 1998: L. Klassen, E. Pernicka, Eine kreuzschneidige Axthacke aus Südskandinavien? Ein Beispiel für die Anwendungsmöglichkeiten der Stuttgarter Analysedatenbank. Archäologisches Korrespondenzblatt 28.1, 1998, 35-45.

Leviţki 1994: O. Leviţki, Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpaţi. Bibliotheca Thracologica 7 (Bucureşti 1994).

Lutz et al. 1997: J. Lutz, I. Matuschik, E. Pernicka, K. Rassmann, Die frühesten Metallfunde in Mecklenburg-Vorpommern im Lichte neuer Metallanalysen. Vom Endmesolithikum bis zur frühen Bronzezeit. Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern 45, 1997 (1998), 41-67.

Lyonnet 1996: B. Lyonnet, avec la collaboration de A. Isakov, et la participation de N. Avanessova, Sarazm (Tadjikistan). Céramiques (Chalkolithique et Bronze Ancien). Mémoires de la Mission Archéologique Française en Asie Centrale 7 (Paris 1996).

Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000: I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, Un mormânt în cistă din piatră descoperit la Văleni-Dâmboviţa. Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie 51, 2000, 3-70.

Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2001: I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, A slab-cist grave discovered at Văleni-Dâmboviţa. European Archaeology - online: http://www.archaeology.ro/imc_valeni.htm

Pare 1999: Chr. F.E. Pare, Weights and weighing in Bronze Age Central Europe. In: Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen 2. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 43.2 (Mainz 1999), 421-514, pl. 23-29.

Petrescu-Dîmboviţa 1977: M. Petrescu-Dîmboviţa, Depozitele de bronzuri din România. Biblioteca de Arheologie 30 (Bucureşti 1977).

Petrescu-Dîmboviţa 1978: M. Petrescu-Dîmboviţa, Die Sicheln in Rumänien. Mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. Prähistorische Bronzefunde XVIII.1 (München 1978).

Sava 2002: E. Sava, Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten, mit Katalogbeiträgen von N. Boroffka, L. Dascălu, Gh. Dumitroaia, E. V. Jarovoj, T. Soroceanu. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 19 (Kiel 2002).

Schmidt 1912: H. Schmidt, Trojanische Nachlese I. Praehistorische Zeitschrift 4, 1912, 19-27.

Sommerfeld 1994: Chr. Sommerfeld, Gerätegeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa. Vorgeschichtliche Forschungen 19 (Berlin, New York 1994).

Soroceanu 2006: T. Soroceanu, Besprechung: Valentin Dergačev, Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. Prähistorische Bronzefunde XX.9 (Stuttgart 2002). Prähistorische Zeitschrift 81.2, 2006, 237-242.

Wanzek 1992: B. Wanzek, Der älterurnenfelderzeitliche Hortfund von Lengyeltóti („Lengyeltóti II"), Komitat Somogy, Ungarn. Eine Vorlage. Acta Praehistorica et Archaeologica 24, 1992, 249-288.

Аванесова 1975: Н.А. Аванесова, Серьги и височные подвески андроновской культуры. В сб.: Первобытная Археология Сибири (Ленинград 1975), 67-73.

Аванесова 1991: Н.А. Аванесова, Культура пастушеских племен эпохи бронзы асиатской части СССР (по металлическим изделиям) (Ташкент 1991).

Дергачев 1975: В.А. Дергачев, Бронзовые предметы XIII-VIII вв. до н. э. из Днестровского-Прутского междуречья (Кишинев 1975).

Дергачев 1986: В.А. Дергачев, Молдавия и соседние территорий в эпоху бронзы (Анализ и характеристика культурных групп) (Кишинев 1986).

Дергачев, Манзура 1991: В.А. Дергачев, И.В. Манзура, Погребальные комплексы позднего Триполья (Кишинев 1991).

Исаков 1991: А.И. Исаков, Саразм. К вопросы становления раннеземледельческой культуры Зеравшанской долины (раскопки 1977-1983 гг.) (Душанбе 1991).

Ларина 1999: О.В. Ларина, Культура линейно-ленточной курамики Пруто-Днестровского региона. Stratum plus 2, 1999, 10-140.

Череножкин 1948: А.И. Череножкин, Археологические находки в Таджикистане. В сб.: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры 20, 1948, 74-77.

Череножкин 1950: А.И. Череножкин, Согд и Чач. В сб.: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры 33, 1950, 152-169.

11.02.2008

Dr. Nikolaus Boroffka, Eurasien-Abteilung des DAI, Im Dol, 2-6, D-14195 Berlin, Germania, e-mail: nboroffka@t-online.de

Piese arheologice din colecţiile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei într-o expoziţie din Republica Federală Germania. *Attila und die Hunnen – Begleitbuch zur Ausstellung* (Attila şi hunii – ghidul expoziţiei). Hrsg. vom Historischen Museum der Pfalz, Speyer. Konrad Theiss Verlag: Stuttgart, 2007. 388 p. + 470 imagini color. ISBN 978-3-8062-2114-5.

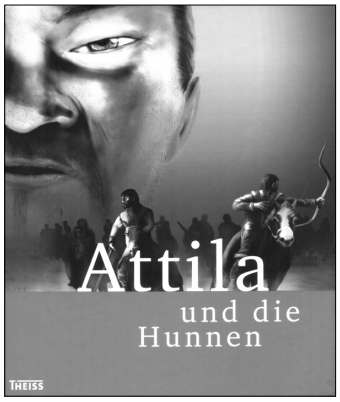

Piese arheologice din colecţiile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei într-o expoziţie din Republica Federală Germania. *Attila und die Hunnen – Begleitbuch zur Ausstellung* (Attila şi hunii – gidul expoziţiei). Hrsg. vom Historischen Museum der Pfalz, Speyer. Konrad Theiss Verlag: Stuttgart, 2007. 388 p. + 470 imagini color. ISBN 978-3-8062-2114-5.

La începutul anului curent a luat sfârşit expoziţia internaţională *Attila şi hunii*, organizată de muzeul de istorie din Speyer, Republica Federală Germania, între 17 iunie 2007 şi 7 ianuarie 2008. Chiar dacă preocupările noastre se axează pe o altă tematică, care ar avea prea puţin comun cu evenimentul respectiv, ne-am străduit să-i acordăm aici atenţie dintr-un considerent, credem noi, neordinar din viaţa ştiinţifică de la noi. Aşa cum se menţiona şi în paginile de publicitate ale muzeului de la Speyer, instituţia a reunit în cadrul unei expoziţii de proporţii un număr considerabil de obiecte dedicate istoriei hunilor, mai multe dintre ele fiind prezentate publicului larg pentru prima dată. Cu o plăcere deosebită aveam să constatăm că printre exponatele împrumutate din diverse ţări europene – Germania, Franţa, Austria, România, Cehia, Slovacia, Ungaria şi Polonia –, figurau şi unele de la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Acestea se regăsesc publicate şi în cuprinsul unui catalog impunător al expoziţiei, discutarea căruia ne va preocupa în rândurile ce urmează.

Deja textele introductive ale catalogului, semnate de directorul muzeului din Speyer Alexander Koch (p. 13-15) şi de autorul conceptului ştiinţific al proiectului Bodo Anke (p. 17-21), se profilează scopul principal al expoziţiei. Fiind bine cunoscute concepţiile antinomice despre personalitatea lui Attila şi despre poporul său, acestea balansând între fascinaţia oarbă, propagată de unii, şi detestarea totală, susţinută de alţii, organizatorii expoziţiei şi-au pus ca sarcină să elucideze caracterul real şi nu mitologic al acestor nomazi din stepele asiatice, în special, în perioada domniei lui Attila, mai numit şi *biciul lui Dumnezeu*, când hunii ating apogeul puterii lor militare şi politice. Pentru aceasta au fost atrase numeroase surse arheologice, istorice şi etnografice din diverse regiuni euroasiatice. Prelucrate de cercetătorii din diverse domenii de activitate, informaţiile respective au fost reunite în patru compartimente principale ale catalogului.

În *Introducere* sunt conturate câteva aspecte importante, care avansează, într-un fel, cititorul în *problematica hunică*. Acestea se referă la cadrul natural şi cultural al civilizaţiei nomade, cu descrierea amplă a stepelor euroasiatice (B. Anke, p. 27-35), la campaniile militare ale hunilor după 375 (B. Anke, p. 39-46) şi la personalitatea istorică a lui Attila, analizată din perspectiva diferitor categorii de surse (H. Externbrink, p. 49-57).

Al doilea compartiment al catalogului *Hunii între Europa şi Asia* include opt contribuţii axate pe studiul realităţilor hunice din diferite regiuni ale spaţiului menţionat, şi anume Transbaicalia şi Mongolia (U. Brosseder, p. 63-71), Caucazul de Nord (M. Kazanski, p. 75-79), diverse regiuni de la Dunărea de Jos şi de Mijloc (R. Harhoiu, p. 83-93; V. Bierbrauer, p. 97-103; J. Tejral, p. 107-113) şi de pe cursul Rinului (H. Bernhard, p. 117-124; U. Gross şi L. Hildebrandt, p. 127-131). În cele din urmă, de problema identificării elementelor hunice în cadrul culturii Xinjiang şi a căilor schimbului cultural între popoarele menţionate este preocupat A. Koch (p. 135-144).

Deşi compartimentul al treilea, de fapt, cel mai consistent din catalog, ar include conform titlului *Probleme fundamentale în cercetarea istoriei şi*

culturii hunilor, cele 21 de contribuţii au o tematică foarte diversă. Deşi nu cunoaştem principiile după care ele au fost selectate şi incluse aici, o anumită discrepanţă între denumirea compartimentului şi conţinutul lui nu poate fi trecută cu vederea. Pe lângă discuţia unor probleme cu adevărat fundamentale, ca trecerea de la Antichitatea târzie la Evul Mediu timpuriu (H. Wolfram, 149-153) sau relaţiile dintre Bizanţ şi huni (W. Pohl, p. 185-191), mai multe texte prezintă, mai degrabă, studii de caz, ca de exemplu: tumulul 2 din necropola Brut (Caucazul de Nord) (T. Gabuev, p. 293-297), mormântului unei femei din castelul Turda (România) (M. Bărbulescu, p. 239-241), mormântului princiar de la Szeged-Nagyszéksós (Ungaria) (B. Kürti, p. 258-261) sau mormintele alanice în catacombe din Caucazul de Nord (D.S. Korobov, p. 283-286). Chiar dacă şi, în limite geografice ceva mai largi, în alte texte sunt analizate realităţile arheologice din diverse regiuni euroasiatice care, cu acelaşi succes, puteau fi incluse şi în compartimentul precedent al catalogului. Printre ele menţionăm studiile semnate de O. Petrauskas şi A. Popa, dedicate culturii Černjachov din nordul Mării Negre după invazia hunilor (p. 159-165) şi, respectiv, monumentelor hunice timpurii dintre Carpaţii de Est şi râul Nistru (p. 169-173). Alte contribuţii sunt dedicate ritului funerar al hunilor (P. Tomka, p. 253-257) şi obiceiului de deformare artificială a craniului (M. Teschler-Nicola şi Ph. Mitteröcker), aşa-numitelor cazane hunice (A. Koch, p. 287-291) şi coifurilor (M. Pfaffenbichler, p. 245-249).

Cele patru texte din compartimentul al patrulea sunt dedicate recepţionării personalităţii lui Attila în diverse categorii de izvoare, cum ar fi unele capodopere ale literaturii europene ca *Cântecul Nibelungilor* (U. Schulze, p. 337-345), poezia din nordul Europei (H. Reichert, p. 349-355) şi *Legenda despre Ursula* (C. Herberichs, p. 359-364), sau în arta şi literatura europeană modernă (H. Pahl, p. 369-373). Atragem şi aici atenţia că ar fi fost mult mai reuşită plasarea în acest compartiment şi a materialului semnat de H. Exterbrink în introducere care, de fapt, elucidează o tematică similară.

În afară de imaginile utilizate de autori în texte, catalogul include şi unele compartimente numai cu piese exponate (p. 47, 58-59, 72-74, 94-96, 104-106, 114-116, 125-126, 132-133, 145, 154-158, 166-168, 174-176, 182-183, 192-193, 206-207, 216-218, 226-227, 236-238, 242-244, 250-251, 268-269, 280-281, 298-302, 308-312, 332-333). Ele conţin legende cu descrierea succintă a pieselor, locului lor de descoperire şi publicare, precum şi numele autorilor care le-au îngrijit. Regretabil este faptul că piesele, catalogate în acest mod, nu dispun şi de o numerotare continuă, aşa cum este caracteristic pentru asemenea publicaţii – de altfel ea lipseşte şi în textele discutate –, fapt care face dificilă citarea sau utilizarea lor în textele ştiinţifice. Încercând să surprindem, şi în acest caz, o anumită logică de grupare a pieselor catalogate, nu am putut stabili, din păcate, şi existenţa unei legături concrete între text şi piesele care urmează. În cazul când nu este vorba de o simplă întâmplare, excepţie ar putea face cele două contribuţii referitoare la coifuri şi la deformarea artificială a craniului, şi cea semnată de A. Popa, unde piesele care urmează textele corespund tematicii elucidate. Dacă nu am fost prea concreţi în rândurile de mai sus, cititorul va înţelege ce am avut în vedere din descrierea pieselor din Republica Moldova, care de fapt, constituie scopul demersului nostru.

La p. 58 este ilustrată prima piesă din colecţiile Muzeului Naţional de Istorie şi Arheologie, o medalie cu reprezentarea chipului lui Attila, descoperită întâmplător în împrejurimile satului Ustia. Fiind emisă pe la mijlocul secolului al XV-lea în unul din atelierele monetare veneţiene, cu prilejul a o mie de ani de la distrugerea oraşului Aquileia de către huni, medalia constituie un exemplu elocvent de recepţionare a personalităţii lui Attila în Evul Mediu. Importanţa acestei descoperiri devine şi mai clară dacă luăm în consideraţie faptul că până în prezent sunt cunoscute doar încă două piese de acest tip, una de la Niederlosheim (Germania) şi alta din Muzeul Naţional al Ungariei.

În contribuţia deja menţionată a cercetătorului moldovean Alexandru Popa, la p. 171 sunt ilustrate două fragmente de plăci din aur, din aşezarea de la Sobari, provenite de la o şa. O închipuire despre faptul cum arăta un asemenea obiect de lux în realitate ne-o putem face din reconstrucţiile[1] de la p. 173 sus, 260 sus, şi, mai ales, pe baza unei imagini color de la p. 218. În aceeaşi catalog, la p. 172 sus, este ilustrată fibula de argint descoperită în mormântul 28 de la Lazo.

[1] Reconstrucţie realizată de cercetătorul ştiinţific al Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei Valeriu Bubulici.

La p. 174 jos găsim ilustrate piesele de harnaşament din mormântul 2 al tumulului 14 de la Cazaclia, care datează pe la sfârşitul secolului al IV-lea şi a aparţinut unui reprezentant al conducerii locale.

În sfârşit, la p. 289, în textul semnat de A. Koch, este prezentat cazanul hunic de la Şestaci. Aşa cum se poate deduce din harta de la pagina următoare, piesa descoperită la noi se înscrie foarte bine în tabloul de mişcare a hunilor din stepele asiatice spre vestul Europei.

Volumul încheie cu o anexă (p. 377-392) care include un glosar de nume şi termeni, o listă a literaturii utilizate de autorii textelor, prescurtări de termeni şi indici de nume, utilizate în catalog, o listă de mulţumire instituţiilor şi muzeelor de unde provin exponatele şi o listă de confirmare a dreptului de publicare a materialelor.

Ajunşi la sfârşitul acestei descrieri succinte, nutrim speranţa că am creat cititorului o imagine, cât de cât clară, despre catalogul expoziţiei de la Speyer, care ar putea să animeze interesul celor pasionaţi de istoria şi civilizaţia hunică. Cu toate rezervele enunţate mai sus, anume prin prezentarea unui material ilustrativ foarte bogat, alcătuit, în cea mai mare parte, din poze color de o calitate excepţională, credem că colaboratorii muzeului din Speyer au adus publicului un tablou nou despre Attila şi poporul său. Aşa după cum vedem noi lucrurile, importanţa acestui volum constă şi în propagarea unor descoperiri mai puţin cunoscute publicului vest-european, drept rezultat al unei colaborări fructuoase dintre diverse instituţii din Europa. Dintre acestea fac parte, fără echivoc, şi piesele din Republica Moldova, cunoscute doar în cercul îngust al specialiştilor. Cu regret, aşa cum aveam să constat la vernisajul expoziţiei, printre numeroşii colaboratori de la diverse instituţii străine nu am descoperit nici un reprezentant al Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Din cele comunicate de directorul muzeului Eugen Sava, anumite semne de întrebare ridică şi felul cum au fost menţionaţi în catalog colaboratorii muzeului, care au participat la pregătirea exponatelor pentru expoziţia de la Speyer. Cât de regretabile n-ar fi aceste constatări, ne rămâne doar să sperăm pe viitor la o îmbunătăţire a comunicării dintre instituţii. În acelaşi timp, avem convingerea că prin contribuţia muzeului nostru la expoziţia de la Speyer, chiar şi cu un lot mic de piese, va creşte şi interesul altor instituţii europene faţă de colecţiile din Republica Moldova şi va spori, şi mai mult, colaborarea în acest domeniu al ştiinţei. Aşa cum arată experienţa cotidiană, arheologii şi istoricii noştri ar putea pe această cale să contribuie – poate chiar mai mult ca unii dintre politicienii de la noi – la dezvoltarea relaţiilor cu diferite ţări ale comunităţii europene.

16.04.2008

Dr. Valeriu Banaru, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, 121A, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: valeriubanaru@hotmail.com

Sergiu Musteaţă, POPULAŢIA SPAŢIULUI PRUTO-NISTREAN ÎN SECOLELE VIII-IX

Editura Pontos, Chişinău 2005, 189 p., rezumat în limba engleză, indice, 10 tabele, 7 diagrame, 4 hărţi, 78 planşe cu figuri, 12 foto, ISBN 9975-926-43-6

„Din mormintele săpate ies uneori aburi vătămători care tulbură mintea cercetătorilor. Oricum, aceste săpături scot la iveală mărturii preţioase, cu condiţia să-i ceri arheologiei tot ce-ţi poate oferi, dar nimic mai mult”.
Ferdinand Lot

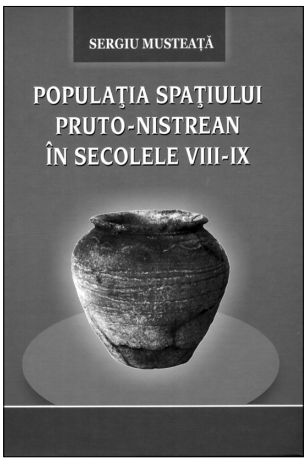

Ceea ce astăzi pare absolut firesc şi obişnuit – o sinteză despre arheologia şi istoria evului mediu timpuriu a spaţiului pruto-nistrean, publicată la Chişinău în limba română – acum douăzeci şi mai mulţi ani evenimentul ar fi fost interpretat ca o provocare, iar consecinţele nu s-ar fi lăsat mult aşteptate. Aflată sub incidenţa geopoliticului, regiunea hinterlandului menţionat s-a situat mereu pe prima linie a luptei ideologice de după cea de-a doua conflagraţie mondială, fapt ce nu a putut să nu influenţeze obiectivitatea cercetării ştiinţifice.

A două jumătate a secolului al XX-lea a excelat, pentru cercetarea istorică din azi fosta republică sovietică locuită de români moldoveni, prin „recomandări” insistente ale unor tipare şi calapoade privind etnogeneza popoarelor medievale din Europa de Sud-Est, inclusiv cea a băştinaşilor. În epocă era de neconceput publicarea, spre exemplu, a unui studiu care să pună la îndoială prezenţa exclusivă a slavilor în această parte a lumii în zorii evului mediu şi invers, era privită rău, ca un adevărat atentat, chiar şi cea mai inocentă tentativă de a demonstra că alături de populaţia slavă în această regiune mai puteau exista şi alte comunităţi cum ar fi, de exemplu, romanicii. Cazul regretatului arheolog Ion Hîncu, destituit din funcţii, având interdicţia de a mai face cercetare, a fost unul punitiv, de luare aminte şi pentru alţii.

În literatura de specialitate de la noi în anii “60-“80 ai secolului XX se insista să se demonstreze că patria primitivă a slavilor s-ar fi aflat anume aici, sau foarte aproape de aceste teritorii, şi cum că slavii ar fi fost primii, înaintea altora, care s-au aşezat cu traiul, formând comunităţi stabile, în spaţiul dintre Prut şi Nistru, deja prin secolul al VI-lea, sau chiar mai devreme (unii îi găseau aici şi în secolele III-IV p. Chr.), după ce s-au mai potolit invaziile nomade. Un consiliu ştiinţific specializat „recomanda insistent spre cercetare vestigiile slave de pe teritoriul Moldovei, deoarece acestea au o importanţa mare pentru soluţionarea problemei etnogenezei moldovenilor” (Славяно-волошские, p. 8). Scopul nedesimulat al acestor cercetări era cel care apare la p. 229 din „История МССР в шести томах”, vol. I, „în spaţiul carpato-nistrean s-au unit hotarele Ţaratului Bulgar şi al Statului vechi rus...”. Coridorul spre Balcani era creat, chiar dacă doar pe hârtie, imaginar, pentru că realitatea istorică era absolut alta.

Investigaţiile din ultimul deceniu au demonstrat că problema evoluţiei comunităţilor medievale timpurii în Europa de Sud-Est şi în spaţiul est-carpatic este una complexă. Tratările rectilinii şi unilaterale, cu concluzii pripite şi chiar abuzive, bazate pe discursuri şoviniste patriotarde şi triumfaliste, ale unor fenomene ce încadrau perioade cu bulversări de populaţii, s-au dovedit a fi contraproductive. Astăzi s-a demonstrat că studierea problemelor necesită în primul rând analiza aprofundată a surselor documentare – a informaţiilor scrise şi a componentelor culturii materiale, utilizarea efectivă a interdisciplinarităţii, sociologizarea discursului arheologic, evitarea utilizării simpliste şi necircumstanţiate a elementelor de cultură materială pentru definirea etnicităţii etc.

Acumularea de noi materiale prin săpături arheologice pe spaţii extinse ale unor noi situri medievale, prospectarea complexă a proceselor sociale, demografice şi politice în conexiune cu fenomenele similare din spaţiile limitrofe, analiza critică a investigaţiilor înaintaşilor, utilizarea unor noi şi eficiente metode de studiu a materialelor, dar şi

avantajul de nu fi supus unor presiuni de ordin extraştiinţific, a făcut cât se poate de binevenit demersul sintetic al lui Sergiu Musteaţă despre populaţia din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX, materializat în lucrarea monografică pe care o recenzăm.

Din compartimentele care preced cadrul structural al lucrării aflăm că aceasta a fost elaborată iniţial în formă de teză de doctorat, susţinută în anul 1999 la Universitatea "Al. I. Cuza" din Iaşi sub îndrumarea unor reputaţi cercetători – prof. univ. dr. Ioan Caproşu şi prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor, şi că, pentru realizarea ei, autorul s-a documentat în prestigioase centre universitare şi academice din România, Ucraina, Ungaria, Grecia, Germania, SUA, Marea Britanie şi, evident, din Republica Moldova.

Volumul este structurat în zece compartimente, la care se adaugă un cuvânt introductiv, o prefaţă, un rezumat în limba engleză, bibliografia cu abrevieri şi sigle, indicele geografic şi de autori, precum şi anexele formate din lista ilustraţiilor, tabele, diagrame, hărţi, figuri şi planşe foto. *Cadrul general* care formează subiectul primului capitol, aduce delimitări exacte ale arealului geografic şi cronologic al studiului, precizând, totodată, scopul şi obiectivele principale pe care şi le-a propus autorul: reconstituirea ştiinţifică a tabloului vieţii social-economice, culturale şi spirituale a populaţiei din spaţiul pruto-nistrean în perioada secolelor VIII-IX. În calitate de reper şi limită cronologică inferioară de unde demarează cercetarea este luată invazia bulgară de la sfârşitul secolului VII (anul 679), iar drept limită cronologică superioară – pătrunderea ungurilor spre vest, de la sfârşitul secolului IX (anul 896), când aceştia părăsesc spaţiul nord-pontic şi se stabilesc în Câmpia Panonică.

Importante sunt instrumentele de lucru ale autorului şi metodele folosite pentru reconstituirile de ansamblu. Dintre acestea sunt evidenţiate: „analiza amplă şi multilaterală a datelor şi fenomenelor istorice într-un cadru geografic şi cronologic clar delimitat, evidenţierea trăsăturilor generale şi speciale ale vieţii materiale şi spirituale a populaţiei..., aplicarea metodelor cronologice şi comparativ-istorice, sistematizări tipologice, repertorieri ale siturilor" etc. (p. 18).

Capitolul al doilea a fost dedicat *Istoricului cercetărilor şi istoriografiei problemei*. Este evidenţiat un număr de circa 608 aşezări, situate în trei zone principale, divizate geografic după cum urmează: zona de nord (cuprinde spaţiul dintre Prut şi Nistru al Bucovinei de Nord), zona de centru (cuprinde teritoriile actuale ale Republicii Moldova) şi zona de sud (analizează siturile din partea de sud a RM şi Ucrainei (stepa Bugeacului). Realizarea acestui compartiment nu ar fi fost posibilă fără un laborios travaliu de alcătuire a unui repertoriu a monumentelor din perioada cercetată. În urma acumulării materialelor s-a văzut că cel mai intens a fost cercetată zona de nord (unde mulţi cercetători, în perioada sovietică, sperau să găsească patria primitivă a slavilor), care cuprinde nordul Bucovinei cu circa 310 aşezări situate în cadrul a 286 situri.

Pentru comparaţie, vom vedea că, spre deosebire de perioada anterioară (secolele V-VII), pentru care în spaţiul pruto-nistrean se cunosc doar 184 aşezări şi 8 necropole (Corman 1998, 9; 132-157) sau 231 situri după calculele lui Gh. Postică (Postică 2006, 18), fără a fi descoperite în mod sigur aşezări fortificate sau cetăţi. Secolele VIII-IX sunt considerate de cercetători de relativă stabilitate politică şi progres demografic şi economic. În această perioadă deja se utilizează ambele categorii de situri: aşezări deschise şi aşezări fortificare (cetăţi). În scurta analiză a istoriografiei temei (care în realitate este mult mai vastă şi ar merita mult mai mult răgaz), autorul a atras atenţia asupra clişeelor de terminologie din arheologia sovietică, când unii termeni de specialitate, cum ar fi *cuptor slav*, *ceramică slavă*, după cum se exprimă autorul, „devin termeni politici şi ideologici" (p. 30). Neutilizarea acestora în lucrările despre evul mediu timpuriu sud-est european era calificată drept antiştiinţifică.

Totuşi folosirea în acest compartiment introductiv a unor formulări concluzive ni se pare pripită, după cum pripită ni se pare concluzia din această parte a lucrării, potrivit căreia „slavii au locuit în acest spaţiu şi au participat la formarea culturii medievale timpurii". Reputatul lingvist polonez Witold Mańczak a demonstrat, cu argumente irefutabile, absolut inversul (Mańczak 1988, 21-27; Mańczak 1997, 57-62). Atât timp cât nu există metode ştiinţifice sigure care ar permite de a defini etnosul în baza analizei culturii materiale a populaţiei, fie ea şi medievală, nimeni nu va da credit acestor afirmaţii, oricât de sofisticat ar fi sistemul de demonstraţii şi oricât de logică ar fi argumentarea rezultatelor la care s-a ajuns.

Capitolul al treilea *Tipologia aşezărilor şi construcţiilor* (p. 32-53) pare să fie unul de calitate şi sobrietate ştiinţifică de netăgăduit. Este compartimentul în care s-au depus eforturi pentru a aduna, selecta şi clasifica materiale dispersate în publicaţii, colecţii, arhive, instituţii şi chiar state diferite. Împreună cu următoarele două compartimente, acesta formează pivoţii de bază ai lucrării. Autorul atrage atenţia că în evoluţia aşezărilor umane un rol important l-a jucat mediul înconjurător, factorului geografic atribuindu-i-se rolul binemeritat. Aşezările tind să graviteze spre surse importante de apă, terenuri fertile apte prelucrării, spre masive împădurite, atât de utile pentru completarea necesităţilor de hrană şi căldură, dar şi de adăpost în caz de necesitate.

Analiza separată a aşezărilor deschise (*aşezări-selişti*, la Sergiu Musteaţă) şi a celor fortificate a permis autorului să constate în această perioadă o extindere a locuirii dinspre zona de silvostepă spre cea de câmpie (spre stepa Bugeacului şi regiunea lacurilor dunărene). Totodată a fost observată o anumită predilecţie a populaţiei pentru luncile râurilor mari. (Este necesar să atragem atenţia că în perioadele de instabilitate anume în lungul văilor marilor râuri se deplasau hoardele de nomazi. În aceste cazuri pentru locuire sedentarii îşi alegeau, de regulă, grindurile joase, văile lăturalnice, protejate natural). Această preferinţă este un argument în plus în favoarea permanentizării unei situaţii de o mai mare stabilitate a epocii. Cât priveşte terminologia, noi am fi optat pentru utilizarea altor categorii de termeni pentru ceea ce Sergiu Musteaţă numeşte „aşezări-selişti" şi „aşezări-cetăţui", de exemplu, *aşezări deschise* şi *fortificaţii* (sau *aşezări fortificate*). Cu toate acestea, nu există o discrepanţă tranşantă între terminologia folosită de autor şi materialul analizat.

Pe de altă parte, aşa cum lucrurile se văd şi se înţeleg mai bine când sunt luate în comparaţie, considerăm că cifrele aduse, privind numărul total de situri arheologice din secolele VIII-IX, ar fi fost (pentru că sunt) mult mai concludente dacă ar fi fost folosită statistica din lucrarea monografică publicată de dr. Igor Corman, despre perioada anterioară, secolele V-VII, unde sunt analizate aceleaşi spaţii şi aceleaşi artefacte, dar în alte condiţii istorice.

Importante sunt observaţiile lui Sergiu Musteaţă privind cauzele apariţiei aşezărilor fortificate în spaţiul pruto-nistrean. Acestea practic lipsesc în secolele anterioare la est de Carpaţii Orientali. Autorul nu scapă din vedere situaţia din alte regiuni ale Europei Centrale şi de Sud-Est privind aceste aspecte, fapt ce i-a permis să realizeze concordarea realităţilor locale cu cele de plan european şi euroasiatic. În rând cu *cauzele externe* ale apariţiei sistemelor de construcţii fortificate (primejdia apariţiei la hotare a unor alogeni determinată de activizarea populaţiilor nomade în stepele nord-pontice de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului IX şi pătrunderea lor ulterioară în regiunile de la nord de gurile Dunării) ar fi de subliniat şi chiar de accentuat evoluţia *proceselor interne* (sociale şi politice). Utilizate iniţial în calitate de cetăţi de refugiu (despre aceasta ne dovedeşte mai ales faptul că în circa 50% din cazuri sunt folosite vechile fortificaţii existente din perioada getică), treptat acestea devin centre politico-administrative şi militate (împreună cu altele, nou edificate), în condiţiile apariţiei unor tendinţe interne de organizare social-politică. Ultimele procese sunt impulsionate şi de intensificarea atacurilor triburilor turcice ale nomazilor de stepă. Pe de altă parte, nu putem să nu luăm în consideraţie şi faptul că fortificaţiile din nordul Bucovinei şi unele situate între râurile Răut şi Nistru au fost puse de către unii cercetători pe seama unor enclave alogene stabilite în arealurile periferice ale teritoriilor româneşti (Teodor 2003, 461-467; Spinei 1996, 36; Spinei 2006, 630). Sergiu Musteaţă atrage atenţia că datarea fortificaţiilor din regiune în secolul VIII este forţată (p. 37). Apariţia lor poate fi legată de activizarea nomazilor de la mijlocul sau sfârşitul secolului al IX-lea (a ungurilor, de după anul 837 sau a pecenegilor de după 896).

Locuinţa constituie un element de bază al culturii materiale. În calitate de reşedinţă a grupului familial, locuinţa este locul unde se desfăşoară cele mai multe activităţi economice ale omului. Din cadrul celor circa 400 de locuinţe cercetate pentru această perioadă, Sergiu Musteaţă evidenţiază două tipuri de locuinţe: adâncite şi de suprafaţă. Primul tip predomină. Analiza structurii locuinţei este realizată de autor pe componente funcţionale. Instalaţia pentru foc constituie elementul obligatoriu al locuinţei pentru zona geografică în care locuim, fiind adaptată la mediu. Evidenţierea şi analiza separată, în cadrul altui bloc, cel al *Anexelor gospodăreşti*, în care au fost incluse şi

instalaţiile pentru încălzire/pentru foc, nu ni se pare reuşită. Este adevărat, în procesul săpăturilor, în aşezările medievale timpurii au fost descoperite şi cercetate instalaţii de foc edificate şi în afara locuinţei. Acestea, pe bună dreptate, pot fi categorisite drept *Anexe,* însă nu şi cele din interiorul locuinţelor. De altfel, în scurta concluzie la acest capitol autorul le pune pe toate la locul lor. Remarcăm rezistenţa autorului de a nu se antrena în discuţii inutile privind etnicitatea/ caracterul etnic al instalaţiilor de foc.

Ocupaţiile economice constituie subiectul celui de-al IV-lea capitol. Amplasarea topografică a aşezărilor vădeşte preocupările de bază ale populaţiei – agricultura şi creşterea animalelor. Faptul că agricultura constituia ramura precumpănitoare şi determinantă în economia populaţiei locale o demonstrează descoperirea diverselor categorii de unelte agricole, a urmelor de cereale carbonizate, a instalaţiilor agricole pentru păstrarea, uscarea sau prelucrarea produselor, dar şi cercetările paleobotanice. Analizele paleofaunistice permit reconstituirea structurii probabile a şeptelului, aşa cum, alături de cultivarea pământului, creşterea animalelor a constituit o preocupare tradiţională constantă, relativ rentabilă, a gospodăriei rurale în toată perioada evului mediu, inclusiv în secolele VIII-IX. Autorul menţionează că şi vânatul şi pescuitul au avut o anumită importanţă în economia rurală, situându-se, totuşi, pe plan secundar. Dintre meşteşuguri şi îndeletnicirile casnice, ca importanţă, pe primul loc este situată prelucrarea metalelor. În mai multe aşezări din spaţiul pruto-nistrean au fost descoperite instalaţii pentru îmbogăţirea, reducerea şi topirea minereului de fier. Lipsa zăcămintelor de fier de calitate era compensată prin utilizarea minereului de fier de baltă. Numărul mare de unelte confecţionate din fier, descoperite în complexele închise din epocă, confirmă confecţionarea lor de către meşterii locali, în ateliere sau complexe meşteşugăreşti, specializaţi în prelucrarea metalelor (p. 66).

Confecţionarea ceramicii – veche şi importantă preocupare în cadrul gospodăriei omului - este analizată de Sergiu Musteaţă cu multă acribie în vederea stabilirii etapelor evolutive şi a determinării nivelului tehnologic al producţiei. Nu vom insista asupra analizei tipologiei categoriilor ceramice evidenţiate de autor cu multă rigoare. Vom menţiona doar că pare oarecum improprie formula „confecţionarea ceramicii la roata încetă şi finisată cu mâna" (p. 74). Procedura tehnică de modelare şi de definitivare a vasului, o poate confirma orice olar-practician, este inversă. Din cele două tipuri de cuptoare pentru arderea ceramicii, evidenţiate de autor, cu o singură cameră şi cu două camere, doar primul tip poate fi atribuit secolelor VIII-IX. Cuptoarele de ars oale cu două camere de la Hansca, Moleşti şi Bogatoe sunt datate în secolul X cel mai devreme, nicicum în secolul IX sau VIII, fapt recunoscut şi de Sergiu Musteaţă la pagina 75, unde prezintă ceramica confecţionată la roată, alta decât cea bizantină de import.

Sergiu Musteaţă se dovedeşte a fi un bun cunoscător al principalelor coordonate politice ale Europei de Sud-Est din secolele VIII-IX. Evenimentele politico-militare, dar şi cele sociale, din această zonă au influenţat de multe ori direct situaţia din teritoriile de la nord de gurile Dunării şi din arealul pruto-nistrian. Astfel, consolidarea Primului ţarat bulgar şi criza prin care trecea Imperiul bizantin au făcut tot mai sporadică pătrunderea mărfurilor, podoabelor şi a monedei la est de Carpaţii Orientali în perioada investigată de autor. Asistăm la un adevărat paradox, când, pe de o parte, la est de Carpaţii Orientali se observă o vădită evoluţie a tuturor coordonatelor social-economice ale comunităţilor locale, iar pe de alta, surprinde lipsa cvasi-totală a importurilor. Sunt fenomene ale căror cauze trebuie explicate argumentat în baza documentelor vremii.

În capitolul V sunt analizate *viaţa spirituală, riturile şi ritualurile funerare*. Autorul este conştient de dificultatea cercetării şi reconstituirii particularităţilor vieţii religioase a comunităţilor umane, inclusiv a românilor din perioada evului mediu timpuriu. Cu atât mai mult când lipsesc informaţiile documentare scrise. Observaţia lui Sergiu Musteaţă că unele tradiţii creştine au fost însuşite de către români într-un timp îndelungat (dar cât de temeinic ? – I.T.), altele doar parţial, iar unele chiar au rămas necunoscute, este o formulă „diplomatică" pentru a nu evidenţia suma de păgânism din obiceiurile localnicilor. Noi considerăm că acestea au persistat multe secole la românii de la est de Carpaţi, unele poate chiar până la apariţia structurilor politice statale şi a celor bisericeşti. Aserţiunea că „creştinarea populaţiei rurale din spaţiul carpato-danubiano-pontic a fost facilitată de strămutarea unor grupuri de creştini din zonele urbane din Dacia Romană şi

din provinciile sud-dunărene în mediul rural începând cu a doua jumătate a secolului al III-lea" (p. 87) nu este confirmată de demonstraţii ştiinţifice, rămânând la nivelul unor ipoteze de lucru. La fel, nu este argumentată nici declaraţia că în a doua jumătate a mileniului I „creştinismul a influenţat *masiv* (sublinierea ne aparţine – I.T.) viaţa materială şi spirituală a comunităţilor umane din întreg arealul balcanic şi nord-dunărean" şi că deplasarea „triburilor slave spre zonele dunărene... a avut un impact grav asupra dezvoltării generale a comunităţilor umane şi asupra evoluţiei religiei creştine". Nu suntem pe deplin de acord că „unele tradiţii păgâne se datorează convieţuirii populaţiei romanice cu unele populaţii migratoare".

Am menţionat şi în altă parte că nu suntem foarte siguri că întreaga populaţie romanică ar fi fost creştinată în epocă (Tentiuc 2001, 124 şi nota 5). Tradiţiile ancestrale sunt mult prea puternice pentru a fi abandonate pur şi simplu. De cele mai multe ori se întâmplă ca divinitatea să existe pentru că autoritatea o recunoaşte şi o legitimează. Este un raţionament perfect valabil şi pentru creştinismul românilor din perioada evului mediu timpuriu (Tentiuc, Hâncu-Tentiuc 2007, 21-25). În spaţiul circumcarpatic în această perioadă nu exista o autoritate politică sau ecleziastică care să protejeze noua religie şi să o impună. Aceasta o recunoaşte şi Sergiu Musteaţă atunci când subliniază că „în perioada secolelor VIII-IX, sunt atestate anumite dovezi arheologice, al căror număr, pe măsura acceptării religiei creştine, începe să crească în mod vizibil, mai cu seamă spre sfârşitul mileniului I" (p. 88).

În relaţie directă cu credinţele sunt riturile şi ritualurile funerare. Este necesar să menţionăm că în raport cu numărul mare de aşezări descoperite pentru această perioadă, surprinde lipsa cvasi-totală de necropole. Această situaţie l-a obligat pe autor să depăşească cadrul cronologic al sintezei, apelând la complexele „cunoscute din acest spaţiu din secolele VIII-XIII" (p. 89). Numărul mare de morminte incinerate îl face pe autor să-şi exprime îngrijorarea pentru localnici considerând că „reapariţia incineraţiei în secolele VI-XI se datorează însă, mai degrabă, pătrunderii slavilor în aceste regiuni (se face trimitere la studiile lui N. Zugravu, B. Timoščuk şi L. Mikhajlina), decât revitalizării unei vechi cutume a localnicilor..." (p. 103). Nu vom insista asupra problemei persistenţei slavilor în aceste regiuni, însă este evident că un anumit rit funerar nu poate să aparţină unei anumite seminţii, cu atât mai mult incinerarea ca fenomen milenar şi universal nu poate fi atribuită în exclusivitate slavilor. În ultimul timp tot mai mulţi cercetători sunt de acord că multe comunităţi de romanici în perioada evului mediu timpuriu au rămas păgâne, şi că cel puţin o parte a mormintelor de incineraţie din secolele VIII-IX din spaţiul de la nord şi de la sud de gurile Dunării, ar putea aparţine populaţiei romanizate (Diaconu 1988, 1-2, 177; Diaconu 1994, 84; Spinei 1995, 82-100; Teodor 1995-1996, 221-222; Madgearu 2001, 102).

Următorul capitol, al VI-lea, este dedicat analizei *elementelor neromanice din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*. În el autorul îşi propune investigarea situaţiei demografice a regiunii şi stabilirea raportului numeric dintre elementele etnice... (p. 107). Sergiu Musteaţă constată că în lipsa surselor scrise doar materialele arheologice sunt în măsură să permită a preciza natura şi consecinţele raporturilor dintre autohtoni şi alogeni. În cadrul comunităţilor alogenilor din spaţiul pruto-nistrean sunt evidenţiaţi slavii, protobulgarii, ungurii, tiverţii şi ulicii... În calitate de repere de conotaţie etnică ce ar identifica prezenţa slavilor în spaţiul pruto-nistrean sunt aduse un şir de piese arheologice descoperite în regiune: cuţitele cu volute, statuetele miniaturale de lut (zoo- şi antropomorfe), pâinişoarele din lut. Din patrimoniul spiritual slavilor li se atribuie şi ritul incineraţiei, atestat în necropole plane şi tumulare de aici şi de aiurea. „Defuncţii incineraţi erau slavi" – declară tranşant autorul la pagina 105. Ritualurilor le sunt asociate alte elemente, considerate slave, cum ar fi obligativitatea depunerii de ofrande de carne, arderea rituală a gropilor, sacrificiile omeneşti etc. Ţinem totuşi să atragem atenţia că nici unul dintre artefactele enumerate, cu atât mai puţin riturile şi ritualurile funerare, aduse în calitate de argumentare documentară a prezenţei slavilor în regiune, nu pot aparţine şi nu au aparţinut în exclusivitate doar acestora. Prezenţa sau lipsa ofrandelor în mormânt nu poate fi criteriu pentru determinarea etnicităţii, ca şi arderea rituală a gropilor, sacrificiile umane (exemple – ?) etc. În unele părţi ale Moldovei, de exemplu, obiceiul depunerii de vase cu ofrandă în morminte a dăinuit cel puţin până la începutul secolului al XV-lea (Mătasă, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu 1961, 346-348, fig. 8/2). Dacă e să admitem totuşi prezenţa în spaţiul est-carpatic a unor grupuri de

slavi în secolele VI-VII (transformările cardinale în cultura materială şi fenomenul cvasitotal al aculturaţiei ne permite să facem aceasta), câţi dintre ei au mai rămas în regiune după căderea *limes*-ului la 602 şi câţi mai erau slavi (vorbitori de slavă) în secolele VIII-IX? Gh. Postică a demonstrat, în una dintre cele mai recente sinteze privind evul mediu timpuriu din spaţiul pruto-nistran, că indicele continuităţii staţionare a aşezărilor din secolele VIII-IX, faţă de cele din perioada anterioară (secolele VI-VII), este de 48,0% (Postică 2006, 18-19), aceasta în situaţia când epuizarea fertilităţii solurilor necesita strămutarea aşezării după câteva decenii de exploatare a acestora. Dacă admitem că în această perioadă erau incineraţi doar slavii, atunci, conform diagramei 5, circa 65% din populaţia spaţiului pruto-nistrean trebuiau să fie de această origine. Ceilalţi, care îşi înmormântau defuncţii utilizând ritul înhumării, trebuiau să fi fost romanici (35%). Mai jos însă autorul admite că puteau practica înhumarea şi slavii, dar şi protobulgarii creştinaţi (p. 105) (ţarul bulgarilor Boris/Mihail se converteşte, împreună cu supuşii săi, în anul 865).

Problema prezenţei protobulgarilor la nordul Dunării, implicit în spaţiul pruto-nistrean este abordată de autor cu circumspecţie. Scurta şedere a protobulgarilor nomazi ai lui Asparuch în regiunea cunoscută în sursele scrise cu numele de Onglos, din care putea face parte şi zona meridională a hinterlandului în discuţie, nu a lăsat urme materiale care ar putea fi identificate arheologic. Nu există aşezări, necropole şi nici morminte izolate care ar putea fi atribuite perioadei de staţionare a acestora în zonă. După plecarea lor, de la întemeierea Primului ţarat bulgar (anul 681) şi până începutul secolului al IX-lea, nu există informaţii scrise despre prezenţa protobulgarilor printre romanicii nord-dunăreni. Tot aşa nu există nici situri arheologice în sudul Basarabiei care ar putea fi datate de la sfârşitul secolului al VII-lea (Corman 1998, 278, harta 1; Curta 2006, fig. 24 şi harta de la fig. 31) şi până la sfârşitul secolului al VIII-lea – începutul secolului al IX-lea (Тельнов 2001-2002, 142-263). Cele şase morminte cercetate la Calfa au o atribuire etnică incertă; şi nu sunt decât şase în tot spaţiul. Acestea par a fi mai degrabă alanice, decât bulgare. Descoperirea în necropola de la Hansca a unor morminte cu groapa funerară de formă circulară, dezvelirea unor defuncţi culcaţi în poziţie chircită, prezenţa unor impresiuni (adâncituri) pe cutia cranială a unor schelete (fără ca osul craniului să fie găurit), nu sunt o dovadă că aceştia ar fi de origine protobulgară. Pandantivele din bronz analizate în acest compartiment (p. 115), reprezentând imagini antropo- şi zoomorfe (călăreţul şi calul), au multe conexiuni cu lumea nomadă, însă nu aparţineau protobulgatilor ci alanilor, ale căror grupuri izolate se regăsesc în această regiune.

Aşezarea macedonenilor prizonieri din Adrianopol în anul 813 în aşa-numita „Bulgarie de dincolo de Istru" a fost realizată în mijlocul unor aşezări ale romanicilor apărute pe la sfârşitul secolului al VIII-lea. Tot aici se pare că erau aşezate mult mai compact grupurile de alani. Prin aceasta se explică, se pare, apariţia ceramicii de tip *saltovo* în aşezări, dar şi descoperirea unor cuptoare în care aceasta era arsă. După evacuarea bizantinilor în anul 838 aşezările din regiunea lacurilor dunărene îşi continuă existenţa până în primul sfert sau chiar toată prima jumătate a secolului al XI-lea, când dispar, populaţia retrăgându-se, din calea incursiunilor succesive ale pecenegilor, spre zona de silvostepă din partea centrală a spaţiului carpato-nistrean.

Ungurii apar în spaţiul cercetat în legătură cu conflictul iscat în anul 837 între Imperiul bizantin şi bulgari pentru macedonenii amintiţi mai sus. În regiunea investigată ungurii au pătruns periodic, fără însă a lăsa artefacte în măsură să fie depistate arheologic. Împăratul Constantin Porfirogenetul, în *De administrando imperio*, îi plasează în Atelkuzu, prin care curg râurile Baruh (prob. Nipru), Kuvu (Bugul de Sud), Trull (Nistru), Brut (Prut) şi Seret (Siret). Faptul că de fiecare dată când se angajau în expediţiile războinice din Europa Centrală treceau prin pasul Verecke din Carpaţii Păduroşi arată că zonele predilecte de locuire erau cele de la vest de Don şi până la Nipru. Deplasările la vest de Nipru erau episodice, fiind legate de expediţii de jaf sau războaie.

Despre tiverţi şi ulici... Sergiu Musteaţă le acordă doar o singură pagină şi îi consideră a fi de origine slavă. Dacă este aşa, nu vedem raţionamentul ca aceştia să fie supuşi analizei într-un subcapitol separat de cel al slavilor. Discuţiile care s-au purtat în jurul acestora, în special privind originea tiverţilor din cronica lui Nestor, arată că problema este pe departe de a fi atât de clară după cum o vede autorul. Spre exemplu I. Hîncu, într-un

studiu din anul 1997, i-a identificat cu purtătorii culturii Dridu din spaţiul carpato-nistreano-dunărean. Gh. Postică îi consideră populaţie de origine românească (Postică 2006, 16). Faptul că în secolul al X-lea tiverţii erau încă păgâni şi îşi înmormântau defuncţii incinerându-i, nu este un argument pentru a-i crede slavi şi nu romanici. V.V. Sedov, şi nu doar el, consideră că etnonimul *tiverţy* îşi are origine în numele vechi al Nistrului – Tyras (Седов 1982, 129-130).

În capitolul *Cronologia descoperirilor* se face analiza particularităţilor aşezărilor din secolele VIII-IX, sunt evidenţiate patru etape cronologice ale existenţei siturilor. Inventarul arheologic este divizat după categorii, în funcţie de utilizarea acestuia: obiecte de uz casnic (cuţite, amnare, fusaiole, străpungătoare), piese de podoabă (cercei, mărgele, inele, brăţări, pandantive antropo- şi zoomorfe), piese de harnaşament (pinteni), arme (vârfuri de săgeţi, dar şi cuţitele cu volută, care mai jos (p. 111) fuseseră atribuite unor activităţi de îngrijire a corpului – bărbieritului), monede şi ceramică.

Capitolul VIII – *Orânduirea socială* este unul mai mult de generalizare decât de sinteză şi de reconstituire istorico-arheologică în baza analizelor din compartimentele anterioare. Autorul menţionează sporul demografic, deplasarea treptată a comunităţilor dinspre zonele de silvostepă spre cele de câmpie, apariţia unor forme de organizare territorial-politică. Nu înţelegem cum s-a putut determina că „formele de organizare instituţional-politică erau de dimensiuni relativ mici…” (p. 131). Sintagma „forma de organizare” este una calitativă şi nu una cantitativă, chiar dacă comunităţile pot fi şi mari şi mici. În acest compartiment se făcea necesară utilizarea informaţiilor din sursele scrise, dar şi reconstituirile istorice prin comparaţie. Există izvoare externe care întregesc cunoştinţele noastre despre fenomene similare, care au avut loc în alte regiuni locuite de români (formaţiunea politică a lui Gelu din Transilvania etc.). Nu credem că între aceste formaţiuni, situate în arii geografice diferite ale romanităţii, existau mari discrepanţe ca nivel de dezvoltare social-economică şi politică, ce iar detaşa net pe romanicii de la est de Carpaţii Orientali de cei din *terra Ultrasilvania* izvoarelor medievale.

Mult mai complexă este problema existenţei sau lipsei „diferenţierii sociale” care, conform autorului, ar fi “erodat solidaritatea dintre membrii obştii şi a favorizat procesul de aservire” (p. 133). Pentru această perioadă lucrurile privind aservirea nu sunt atât de certe, dacă este să vorbim în termeni arheologici. Tot atât de puţine date avem despre statutul social al femeii (p. 136).

Concluziile formulate sunt convingătoare, reies în mare parte din materialul analizat şi reflectă stadiul actual al cercetărilor. Se menţionează că cercetările arheologice au scos în evidenţă un şir de obiecte care au o anumită legătură şi cu triburile slavilor târzii. Totuşi, în ceea ce ne priveşte, nu credem că formularea „locuitorii spaţiului pruto-nistrean din secolele VIII-IX constituie, din punct de vedere etnic, un conglomerat de populaţii româno-slav, preponderente fiind elementele romanice” (p. 143), este foarte reuşită. S-ar putea ca aspectele culturale din spaţiul pruto-nistrean din perioada respectivă să aibă un caracter sincretic, dar aceasta nu reiese din cele analizate în lucrare. Convingerea noastră, în urma lecturii, este că în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX exista o populaţie sedentară romanică care îşi avea aşezările pe aceleaşi locuri ca şi în secolele VI-VII, dar peste care pătrund, din zona Bucovinei subcarpatice, unele comunităţi de slavi târzii. Elementele entice protobulgare şi maghiare din această vreme sunt insignifiante. Cu atât mai mult nu putem crede în aspiraţiile fantasmogonice ale unor cercetători care încearcă să includă întreg teritoriul pruto-nistrean, până la Uşitza, în componenţa Primului ţarat bulgar, iar după alţii, la căderea acestuia din urmă în anul 1018, spaţiul ar fi intrat în cuprinsul Statului vechi rus, aşa, ca să aibă şi el un stăpân. Şi toate aceste silogisme nu sunt nicicum argumentate, nu sunt susţinute de sursele documentare, fiind reconstituiri pseudoştiinţifice, imaginare, cu tentă modernă de geopolitică prost camuflată.

Capitolul X, ultimul din structura lucrării, cuprinde un amplu *repertoriu al siturilor arheologice din secolele VIII-IX* din spaţiul cercetat. Realizarea acestuia a necesitat eforturi considerabile. Autorul a inclus într-o listă comună aşezările, necropolele şi fortificaţiile. Pentru fiecare dintre cele de la urmă există şi hărţi separate. Important este să menţionăm că se aduce şi un minimum de bibliografie pentru fiecare sit repertoriat. Credem, totuşi, ar fost utilă numerotarea siturilor pe harta (nr. 1) din anexă. Lucrarea se încheie cu o amplă

Bibliografie, un indice geografic şi de autori, dar şi cu un album de ilustraţii, realizat în condiţii grafice de reală calitate.

În concluzie ţinem să menţionăm că lucrarea lui Sergiu Musteaţă este o primă sinteză reuşită despre spaţiul pruto-nistrean din secolele VIII-IX. Ea se distinge prin introducerea în circuitul ştiinţific a unui bogat şi important material arheologic, în parte inedit, rezultat din propriile investigaţii; se caracterizează printr-o profundă şi imparţială analiză a materialelor documentare şi prin antrenarea lor în reconstituirile istorice obiective. Unele formulări stângace nu diminuează calitatea textului realizat cu acurateţe. Pentru cei interesaţi de realităţile istorico-arheologice din spaţiul Europei de Sud-Est în epoca evului mediu timpuriu această lucrare va fi de un real folos. Monografia lui Sergiu Musteaţă este o contribuţie ştiinţifică meritorie de care va trebui să ţină cont toţi cei care se vor referi la această perioadă.

Bibliografie

Corman 1998: Igor Corman, Contribuţii la spaţiul pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.) (Chişinău 1998).

Curta 2006: Florin Curta, Apariţia slavilor. Istorie şi arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-*V*II (Târgovişte 2006).

Diaconu 1994: Despre istoria Dobrogei în evul mediu timpuriu. In: P. Diaconu, Recenzii şi discuţii arheologice, I, (Călăraşi 1994), 81-106.

Madgear 2001: A. Madgearu, Rolul creştinismului în formarea poporului român (Bucureşti 2001).

Mańczak 1988: Mańczak Witold, Pourquoi la Dacie, au contraire des autres provinces danubienne, n'a-t-elle pas été slavisée? In: Vox Romanica. Annales Helvetici explorandis linguis romanicis destinati, nr. 47, (Berna 1988), 21-27.

Mańczak 1997: Mańczak Witold, De ce Dacia, spre deosebire de alte provincii dunărene, nu a fost slavizată. In: Limba Română, Revistă de ştiinţă şi cultură (Chişinău 1997), 57-62.

Mătasă, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu 1961: C. Mătasă, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, Săpăturile de la Piatra Neamţ. In: Materiale şi cercetări arheologice, VII, (Bucureşti 1961), 346-348.

Postică 2006: Gh. Postică, Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII), Autoreferat al tezei de doctor habilitat în ştiinţa istorice (Chişinău 2006).

Spinei 1995: V. Spinei, Observaţii privind ritul incinerării în regiunile carpato-dunărene în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. In: Pe drumul credinţei. Arhimandritul Roman Braga, River Junction, MI, USA, 1995, 82-100.

Spinei 1996: V. Spinei, Generalităţi privind geneza oraşelor medievale din Moldova. Arheologia medievală I, 1996, 35-53; Republicat cu Addenda in: V. Spinei, Universa Valachica. Românii în contextual politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea (Chişinău, Cartdidact 2006), 629-657.

Tentiuc 2001: I. Tentiuc, Particularităţi şi semnificaţii ale ritului şi ritualului funerar în spaţiul est-carpatic în secolele XI-XIII. Tyragetia X, 2001, 123-130.

Tentiuc, Hâncu-Tentiuc 2007: I. Tentiuc, A. Hâncu-Tentiuc, Unele opinii şi controverse privind relaţia dintre creştinismul popular şi ritul şi ritualurile funerare medievale timpurii în Europa Centrală şi de Sud-Est. Tyragetia, s.n. 2, vol. I (XVI), 2007, 21-25.

Teodor 1995-1996: D.Gh. Teodor, Creştinism şi păgânism la est de Carpaţi în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. Pontica XXVIII-XXIX, 1995-1996, 221-222.

Седов 1982: В.В. Седов, Восточные славяне в VI-XIII вв. Археология СССР (Москва 1982).

Тельнов 2001-2002: Н.П. Тельнов, Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв. Stratum plus 5, 2001-2002, 142-263.

11.03.2008

Dr. Ion Tentiuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

IN MEMORIAM
PROFESSORIS CONSTANTINI PREDAE

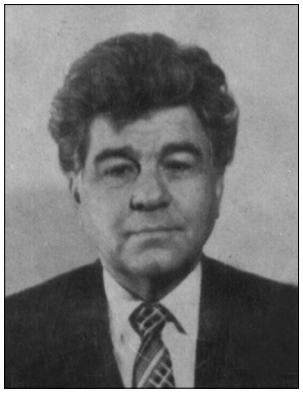

1925-2008

Aflând vestea îndoliată despre trecerea în nefiinţă a savantului Constantin Preda aducem un just tribut de elogii şi un omagiu de recunoştinţă datorate celui care ne-a fost magistru şi mentor. S-a născut la 1 noiembrie 1925, în localitatea Moruneşti, com. Morunglav, jud. Olt. După studiile secundare de la Râmnicu Vâlcea se va forma ca istoric, numismat şi arheolog frecventând cursurile Facultăţii de Istorie ale Universităţii din Bucureşti. Munca asiduă şi capacităţile de cercetător sunt apreciate pe bună dreptate, fiind angajat, în anul 1951, în calitate de preparator la Muzeul Naţional de Antichităţi, iar mai apoi asistent. În anul 1956, când Muzeul este reorganizat în Institutul de Arheologie, Constantin Preda devine cercetător ştiinţific. Pasiunea pentru arheologie şi numismatică îl determină să-şi contureze activitatea, cu precădere, asupra culturii şi civilizaţiei tracilor septentrionali din a doua jumătate a mileniului I a. Chr. În acest context îşi va desăvârşi formaţia de arheolog şi de numismat în Germania, la München şi la Frankfurt an Main, beneficiind de Bursa Alexander von Humboldt-Stiftung, pentru anii 1968 şi 1970.

Contribuţia ştiinţifică se estimează prin cele peste14 monografii şi nu mai puţin de 250 de studii şi materiale cu conţinut doct şi de o ireproşabilă ţinută de etică ştiinţifică. Un adevărat tezaur ştiinţific care se structurează în jurul a două domenii de interes în istoria veche a României. Pasiunea pentru numismatică l-a determinat să îmbrăţişeze activitatea ştiinţifică pe lângă Cabinetul de Numismatică, unde-şi desăvârşeşte cunoştinţele sub bagheta lui Bucur Mitrea, pentru care va manifesta o deosebită pietate şi un sentiment de o înaltă preţuire. În anul 1971, ca rezultat al unei munci, ghidate de academicianul şi mentorul Emil Condurache, susţine teza de doctorat *Monedele getodacilor* care vede lumina tiparului în anul 1973. Concomitent, Constantin Preda publică un alt studiu *Histria III. Descoperirile monetare*, care jalona un alt capitol din interesele sale în domeniul numismaticii, - cel al monetăriei greco-romane. Dealtminteri, munca de numismat este încununată prin studiile *Moneda antică în România* (1969) şi *Istoria monedei în Dacia* (1998).

Activitatea de arheolog s-a concretizat prin numeroasele cercetări de teren în cadrul şantierelor de la Callatis (Mangalia), Alexandria, Sprâncenata, Pleaşov etc. Lucrările: *„Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata”, „Callatis. Necropola romano-bizantină”*, studiile de sinteză referitoare la campaniile de săpătură de la Alexandria, Pleaşov, Tariverde, reprezintă pentru arheologia contemporană românească o contribuţie de inedit, cu deschiderea de noi perspective de cercetare. În postura sa de director al Institutului de Arheologie, de şef al Cabinetului de Numismatică, de membru al Institutului Arheologic German şi de membru onorific al Comisiei Internaţionale de Numismatică, Constantin Preda a contribuit substanţial la activitatea şi prosperarea arheologiei şi numismaticii româneşti pe plan naţional şi internaţional. El este coautorul şi însufleţitorul *Dicţionarului de istorie veche a României* (1976), a *Enciclopediei civilizaţiei romane* (1982), a conceput şi a coordonat *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României* din care au apărut trei volume. Prin proporţiile sale, opera de cercetare a ilustrului savant se poate plasa, fără teamă de exagerare, printre valorile naţionale de preţ ale spiritualităţii neamului românesc. Pentru noi, cei de pe malul stâng al Prutului, ea veghează la întreţinerea şi exaltarea focului sacru de neam.

Am venit cu emoţii, alături de toţi acei care l-au cunoscut şi ştiu ce a însemnat Constantin Preda pentru spiritualitatea românească, să aducem prinosul nostru de veneraţiune şi de neţărmurită recunoştinţă şi admiraţie pentru personalitatea care şi-a închinat viaţa operei de savant. Omul, care a părăsit lumea cu sufletul neprihănit, ducând cu sine viziunea sforţărilor sale încoronate de succes.

Fie-i memoria pe veci binecuvântată!

Tudor Arnăut

Lista abrevierilor

ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AJA	American Journal of Archaeology, Boston
L'Anthropologie	L'Anthropologie, Paris
AIIA Iaşi	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", Iaşi
Apulum	Acta Musei Apulensis. Arheologie, Istorie, Etnografie
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
Athenaeum	Athenaeum. Studi Periodici di Litteratura e Storia dell'Antichità
BAI	Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iaşi.
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Institutes, Frankfurt am Main
Britannia	Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies
BSNR	Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CAANT	Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
CCA	Cronica cercetărilor arheologice
Chiron	Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
Current Anthropology	Current Anthropology. Boston University, Boston
Dacia N.S.	Dacia. Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti
Eurasia Antiqua	Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Berlin
Hierasus	Hierasus. Acta Moldaviae Septentrionalis, Botoşani
Hyperboreus	Hyperboreus. Bibliotheca Classica Petropolitana, St. Petersburg
Historia	Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte, Wiesbaden
Ialomiţa	Ialomiţa (Studii şi comunicări). Muzeul Judeţean Ialomiţa, Slobozia
ISM	Inscripţiile din Scythia Minor, Bucureşti
Istros	Istros, Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila
LGPN	A Lexicon of Greek Personal Names, Oxford
LIMC	Lexicon iconographicum mythologiae classicae, Zürich
MCA	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti
Memoria Antiqvitatis	Memoria Antiqvitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamţ
Mousaios	Mousaios. Muzeul Judeţean Buzău, Buzău
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pontica	Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Constanţa
Prehistoire Europeenne	Prehistoire Europeenne. Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège, Liège

Przeglad archeologiczny	Przeglad archeologiczny, Poznan
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
Quaternaire	Quaternaire, Paris
RE	Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău
Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica. Universitatea „A.I. Cuza", Iaşi
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
SCN	Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti
Slovenska Archeologia	Slovenska Archeologia, Bratislava
Stratum plus	Stratum plus. Şcoala Antropologică Superioară, St.-Peterburg-Chişinău-Odessa
Thetis	Thetis. Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns, Mannheim
Thracia	Thracia, Sofia
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Археология	Археология, София
Археологія	Археологія, Кїив
Археологические вести	Археологические вести, Москва
АИМ	Археологические исследования в Молдавии, Кишинев
АКМ	Археологическая карта Молдавской ССР, Кишинев
АО	Археологические Открытия, Москва
АСГЭ	Археологический Сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград/Санкт Петербург
БКПЧП	Бюллетень Комиссии по изучению Четвертичного периода, Москва
ВДИ	Вестник древней истории, Москва
ЗООИД	Записки Одесского общества изучения древностей, Одесса
Карпатика	Карпатика. Институт Карпатоведения, Ужгород
КСИА	Краткие сообщения Института Археологии АН СССР, Москва
КСИИМК	Краткие сообщения Института Истории Материальной Культуры, Москва-Ленинград
КСОГАМ	Краткие сообщения Одесского Археологического Музея, Одесса
МАСП	Материалы по археологии Северного Причерноморья, Одесса
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР, Москва-Ленинград

МИАЭ МССР	Материалы и исследования по археологии и этнографии МССР, Кишинев
РА	Российская Археология, Москва
СА	Советская Археология, Москва
САИ	Свод археологических источников, Москва
ССПК	Старожитності Степового Причономор'я і Криму, Запоріжжя
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revistă prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere, (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se va prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Київ 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Київ, 1968), Київ 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате A4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

Casa editorial-poligrafică “Bons Offices”
mun. Chişinău, bd. Gagarin 10, MD-2001
tel/fax.: 500-895; tel.: 500-577
e-mail: bons@starnet.md